

**KAREL
ŠTREKELJ**

**ZGODOVINA
SLOVENSKEGA
SLOVSTVA**

I-II

**KAREL
ŠTREKELJ**

**ZGODOVINA
SLOVENSKEGA
SLOVSTVA**

I-II

**ZALOŽBA
Z R C**

KARL-FRANZENS-UNIVERSITÄT GRAZ
UNIVERSITY OF GRAZ

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612544317>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6(091)

ŠTREKELJ, Karel

Zgodovina slovenskega slovstva / Karel Štrekelj ; uredil Matija Ogrin ; besedilo za izdajo pripravili in z opombami opremili člani uredniškega odbora Darko Dolinar ... [et al.]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012-

1-2. - 2012

ISBN 978-961-254-431-7 (zv. 1)

265906176

INŠTITUT ZA SLOVENSKO LITERATURO IN
LITERARNE VEDE ZRC SAZU
SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
KARL-FRANZENS-UNIVERSITÄT GRAZ,
GEISTESWISSENSCHAFTLICHE FAKULTÄT, INSTITUT FÜR SLAWISTIK

**KAREL
ŠTREKELJ**

**ZGODOVINA
SLOVENSKEGA
SLOVSTVA**

I–II

Uredil
Matija Ogrin

Ljubljana 2012

**Besedilo za izdajo pripravili
pregledali in opombe napisali**

Darko Dolinar

Monika Deželak Trojar

Andrijan Lah

Neža Sagadin

Majda Stanovnik

Maruša Tadenc

Vera Troha,

Luka Vidmar

Fanika Vrečko

Edvard Vrečko

VSEBINA

Predgovor (Kajetan Gantar).....	9
Graška slovenistika sto let po Štreklju (Ludvik Karničar)	15

ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA

I. DEL

Uvod

I	23
Obseg predmeta. – Obdelanost zgodovine slovenskega slovstva	23
Vprašanja slovstvene zgodovine, preučevanje literature »občne« in literatur narodnih	23
(Različna stališča in obseg preučevanja); literatura kot umetnost; kot psihologija naroda.....	24
Zgodovina literature kot del »filologije«.....	25
O gradivu slovstvene zgodovine	25
II	31
III	37
IV	41
V	49
VI	54

PRVO POGlavJE

POČETKI SLOVENSKEGA SLOVSTVA

(Vleček).....	59
VII	64
VIII.....	72
IX.....	78
X.....	86

DRUGO POGLAVJE
PROTESTANTOVSKA DOBA

[Primož Truber].....	95
XI.....	99
XII.....	109
XIII.....	118
XIV.....	128
XV.....	138
[XVa].....	143
XVI.....	148
XVII.....	156
XVIII.....	166
Krelj.....	168
XIX. Juričič.....	174
XX. Adam Bohorič.....	182
Jurij Dalmatin.....	188
XXI.....	193
XXII.....	203
XXIII.....	213
XXIV.....	222
XXV.....	231
[XXVa].....	236
XXVI. Protireformacija.....	241
XXVII.....	250
XXVIII.....	260

ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA
II. DEL

BAROČNA DOBA

I.....	273
Peter Petretič.....	276
[II].....	282
[Jurij Ratkaj].....	283
[Ivan Belostenec].....	287
[Jurij Habledič].....	288

[III]	293
[Matijaš Magdalenič]	297
Gabrijel Jurjevič	300
Peter grof Zrinski	302
[Ana Katarina Frankopan – Zrinska]	312
[Frančišek Kristjan Frankopan]	317
[Pavel Ritter Vitezović]	322
VI	330
Janez Ludovik Schönleben	330
Matija Kastelec	336
VII	339
VIII	346
Valvazor (Po Radiču, Let. 1877.)	346
IX	357
X	367
XI	371
Academia operosorum	371
XII	374
[Pater Hipolit]	374
XIII	381
Pater Rogerij	383
Pater Basar	384
XIV	387
Paglovec	387
Primož Lavrenčič	392
XVI	400
[Ivan Žiga Valentin Popovič]	404
XVII, XVIII	417
XIX	425
Kajkavci v XVIII. stoletju	425
Ogrski Slovenci	432

DOBA OSVETNA ALI PREDROMANTIČNA

XX	437
Doba osvetna ali predromantična (1765–1830)	437
[oče Marko Pohlin]	437
XXI	445

XXII.....	454
XXIII	459
XXIV	463
XXV.....	474
XXVI	484
XXVII	491
[Jurij Japelj].....	491
XXVIII.....	501
XXIX	512
XXX.....	523
Žiga baron Zois	523
XXXI	529
Valentin Vodnik.....	529
XXXII	539
XXXIII.....	546
XXXIV.....	555
XXXV	560
XXXVI.....	564
[Jernej Kopitar]	565
XXXVII	575
XXXVIII	581
XXXIX.....	585
XL.....	598
XLIII.....	606
[Franc Serafin Metelko]	606
XLIV.....	615
XLVI	635
XLVII.....	645

Predgovor

Ime Karla Štreklja (1859–1912) je slovenski javnosti znano zlasti po zbirki *Slovenskih narodnih pesmi*, ki jo je po temeljitem premisleku in predhodnih študijah skrbno zasnoval, zanjo vse življenje zbiral gradivo in pridobival sodelavce iz vseh koncev Slovenije ter jo do prezgodnje smrti urejal po strogih znanstvenih kriterijih. Zbirka, kakršne takrat ni imel noben slovanski narod, je začela izhajati pri Slovenski matici leta 1895 in je že s prvimi snopiči naletela na vrsto ugodnih ocen, priznanj in odmevov v strokovnih glasilih, v tujini še več kakor doma, kjer so se nekateri pregoreči moralisti spotikali nad »spotakljivo« motiviko in dikcijo nekaterih ljubezenskih narodnih pesmi. Po zaslugi te zbirke so ugledne znanstvene ustanove Štreklju dajale visoka priznanja: tako ga je npr. Imperatorska akademija znanosti v ruskem Sankt Petersburgu imenovala za dopisnega člana (1902), enak naziv mu je podelila Kraljeva srbska akademija znanosti v Beogradu (1910), še pred tem so ga vabili za rednega profesorja na univerzo v Sofiji (1907). Že naslednje leto pa je (morda kot odmev na vabilo iz Sofije) – po zaslugi avstrijskega prosvetnega ministra Wilhelma von Hartla, po stroki klasičnega filologa, ki se je tudi sam kot raziskovalec Homerja živo zanimal in intenzivno pospeševal raziskave ljudskega pesništva – dobil redno profesuro na graški univerzi, kjer je že pred tem dvanajst let deloval kot izredni profesor.

Žal pa je Štrekljeva dejavnost v okviru profesure na graški univerzi slovenski javnosti precej manj znana kakor njegova zbirka narodnih pesmi.

Graška univerza je namreč (morda na pobudo štajerske deželne vlade) čutila dolžnost, da poskrbi tudi za nemajhno število tistega prebivalstva dežele, ki mu je slovenščina materni jezik, in ne nazadnje tudi za izobraževanje primernih strokovnjakov. Zato je npr. že v letih 1851–1854 Jožef Mihael Skedl kot izredni profesor imel na graški pravni fakulteti v slovenščini predavanja o kazenskem pravu (»kaznopravne postave čez hudodelstva«, po štiri ure na teden). Štirideset let pozneje je bila na pobudo slovenskih poslancev v dunajskem parlamentu – kljub nasprotovanju velikonemških krogov – na graški filozofski fakulteti ob že obstoječi profesuri za splošno slovansko filologijo ustanovljena še posebna profesura za slovenščino kot »deželni jezik« (*Landessprache*). Za predavatelja je bil izbran dr. Vatroslav Oblak, ki pa je, še preden je bila profesura potrjena, aprila 1896 umrl.

Na to učiteljsko mesto je eno leto po Oblakovi smrti, aprila 1897, prišel Karel Štrekelj, ki je pred tem kot docent na dunajski univerzi v nemščini predaval o

slovanskih starožitnostih, o slovanski etnografiji in o slovenski slovnici. Na graški univerzi pa je začel o slovenskem jeziku in o slovenski književnosti predavati v slovenščini. Štrekelj se je na predavanja očitno skrbno pripravljaj, kar velja še zlasti za cikle predavanj o zgodovini slovenskega slovstva, ki jih je imel v letih 1899–1901 (po tri ure tedensko, ob ponedeljkih, četrtek in sobotah).

Štrekljeva predavanja o slovenskem slovstvu pa na srečo niso bila samo predavana, ampak tudi napisana v slovenščini; rokopis njegovih predavanj je ohranjen na Inštitutu za slovansko filologijo graške univerze. Dejansko so to sploh prva univerzitetna predavanja o slovenski literaturi, predavana v slovenščini, že dvajset let pred ustanovitvijo prve katedre za slovensko književnost na ljubljanski univerzi.

Štrekljevim predavanjem o slovenski literaturi pa gre – v primerjavi z našimi starejšimi predstavtvi slovenskega slovstva – prvenstvo še v marsičem drugem.

Predvsem so ta predavanja najbrž prva literarna zgodovina pri nas, ki ima na začetku izčrpen literarno-teoretski uvod, v katerem pisec načelno razčišuje nekaj temeljnih teoretskih in terminoloških vprašanj. Resda je ta uvod, kot Štrekelj izrecno priznava, prirejen po ruskem literarnem zgodovinarju A. N. Pypinu. A vendar se kot eden redkih pri nas v njem sooča po eni strani s takrat modernimi teoretskimi pogledi Hippolyta Taina, po drugi strani s strujo t.i. »mladogramatikov«, ki jo je tedaj utemeljeval münchenski germanist Hermann Paul. V uvodu Štrekelj še posebej izčrpano razpravlja o odnosu med slovstvom in folkloro in o pomembnosti ustnega izročila, ki po njegovem mnenju prav tako sodi v sklop literarne zgodovine, čeprav ni zapisano v črkah, od koder sicer izhaja izraz »literatura« (*littera* = črka). Zanimivo je, da pa se pozneje, ob praktičnem obravnavanju zgodovinskih podatkov, Štrekelj ustnega slovstva skoraj ne dotakne (verjetno zato, ker je imel o narodni pesmi poseben cikel predavanj).

Štrekljeva literarna zgodovina je prva pri nas, ki v uvodu terminološko razčiščuje in razmejuje pojme *pismenstvo*, *književnost*, *literatura*, *slovstvo*, *filologija*. Pri tem je zanimivo, da mu je »slovstvena zgodovina samo del filologije«. V ozadju je morda usedlina večstoletne tradicije, ki sega daleč v pozno antiko, do Marcijana Kapela, ki je v spisu *O svatbi Merkurja in Filologije* (*De nuptiis Mercurii et Philologiae*) ovekovečil filologijo kot najzlahtnejšo in najvišjo, vse obsegajočo znanost. V takem pojmovanju, ki je seveda v precejšnjem nasprotju z današnjimi pogledi, ko imajo izrazi kot *filologija* ali *filološki* večkrat slabšalen prizvok, se skriva težnja po interdisciplinarnem vključevanju področij, ki jih pokrivajo arheologija, etno-

logija, jezikoslovje, psihologija, nacionalna, umetnostna, kulturna in cerkvena zgodovina, v enovit in celovit kompleks humanističnih znanosti, v kar so v nadaljevanju naravnana tudi Štrekljeva predavanja.

Še bolj kot terminološka razčiščevanja nas v uvodnih poglavjih preseneča impresiven pregled čez vsa naša dotedanja slovstveno-zgodovinska prizadevanja – od katalogov bio- in bibliografskih navedkov pri Valvazorju, Frischu, Pohlinu – prek Marnovega *Jezičnika* – do kritičnega pretresa Kleinmayrjeve in Glaserjeve literarne zgodovine, do obravnave prispevkov v Kresu, Ljubljanskem zvonu, Dominstvu, Letopisu Slovenske Matice in drugih periodičnih glasilih. Na koncu tega pregleda Štrekelj še daljnovidno navaja deziderat, ki se je pri nas začel načrtno uresničevati šele v zadnjih desetletjih: »Zadnji čas je, da se tudi pri nas začne zbirati in objavljati korespondenca naših pisateljev, brez katere je le težko si natančno naslikati razvoj vsakega izmed njih. Po korespondenci šele se nam odpre razgled za kulise, kako in kje so delovali in mislili.«

Uvodu sledijo poglavja iz najstarejše slovenske politične in kulturne zgodovine, ki so napisana z iskrenim žarom slovenstva in gorečega domoljubja, kar je bilo takrat ob agresivni velikonemški ideologiji zelo aktualno. O Štreklju sodobniki poročajo, da je bil po prepričanju globoko veren, pa vendar ob konkretnih dejstvih večkrat kritično in nepristransko poudarja, kako so bili »nemški oznanjevalci božje besede slovenščine zmožni le toliko, kakor današnji nemški uradniki med nami.« In »kaj je bil prvi posledek takšne pokristjanitve?« To, da se je »s kristijanstvom, po Nemcih donesenim, začela okupacija naše zemlje, ž njo pa sistematična germanizacija«. In nato v nadaljevanju brez slepomišenja razkrinkava »lažnivost, sleparstvo in ponaredbe nemških škofov, katerim je šlo samo za desetine in davke ...«

Celotno Štrekljevo literarno zgodovino preveva blagohotnost, ki je bila izrazita poteza njegovega značaja, velika naklonjenost do pionirjev našega literarnega snovanja: njihovih šibkih točk ne prikriva, toda ob njih ves čas opozarja, v kakšnih težavnih zunanjih okoliščinah so delovali, in poudarja nesporne zasluge teh neutrudnih kulturnih delavcev, ki odtehtajo vse morebitne pomanjkljivosti. Tako npr. nepristransko osvetljuje lik in pravično vrednoti pomen Marka Pohlina, za katerega mnogi naši literarni zgodovinarji skoraj niso našli dobre besede. Štreklju pa je oče Marko Pohlin »mnogokrat prehudo oštevani in zasramovani pisatelj, čigar obširno delovanje je bilo velikega pomena za naslednike, dasi ni bilo brez velikih pomanjkljivosti.« In s kakšno človeško toplino (na zadnjih straneh pričujoče knjige) opisuje čudaški, pa vendar dobrodušni in skromni značaj

duhovnika in jezikoslovca Metelka: »Njegova suknja je prišla celo v pregovor. Ako je hotel kedo očitati komu starost, mu je rekel: Si star kakor Metelkova suknja. Le tako je mogoče razumeti, kako je mogel zapustiti po smrti 80.000 goldinarjev. Vso to imovino je zapustil Metelko le za blage namene, za uboge šole, učence ...«

In ne nazadnje naj opozorimo še na eno odliko Štrekljeve slovstvene zgodovine: njeno privlačno berljivost. Podatki, ki jih včasih podrobno navaja, niso po naključju napaberkovani zaradi golega učenjakarstva, podrobnosti nikoli niso same sebi namen, pomembne osebnosti so predstavljene z osebnim žarom in prizadetostjo. Nekatere dogodke opisuje v lagodni epski širini, druge z zgoščeno dramsko napetostjo. Takšen je npr. opis utopitve Matija Čopa v Savi in njegove tragične smrti: čeprav so nam vsi podatki o tem dobro znani in so bili že večkrat zabeleženi, je pri Štreklju tragično dogajanje opisano tako napeto in živo, da nam ob branju zastaja dih. Nasploh se zdi, da je poglavje o Matiju Čopu pisal s posebno toplino, simpatijo in ljubeznijo. Ob tem je presenetljivo, da se marsikaj, kar Štrekelj pripisuje Čopu, ujema s tem, kar viri in sodobniki poročajo o samem Štreklju. Tako nehote dobimo vtis, kot da je Štrekelj v Čopov lik, v Čopovo osebnost, skušal projicirati poteze svojega idealiziranega avtoportreta. Ko npr. govori o Čopovih predavanjih na poljski univerzi v Lvovu (ki leži danes v Ukrajini), piše tako, kakor da bi pisal o samem sebi in o svojih občutjih, ko predava na nemški univerzi v Gradcu: »Sploh ni bil svojim učencem samo izvrsten učitelj, ampak tudi dober oče in skrben vodnik. Ljubili so ga kakor starejšega prijatelja ter se pridno učili že iz ljubezni do mladega profesorja ... Kedor se je seznanil z mladim, takrat komaj 24-letnim učenjakom, ga je moral čislati in ljubiti ... Toda Čop se kljub temu ni mogel na Poljskem nikoli prav udomačiti; srce mu je vedno hrepenelo po *gorskem* jugu, po domačih ljudeh...« Nehote se nam zdi, kot da Štrekelj tukaj opisuje svoje občutke ob življenju v Nemškem Gradcu, kjer mu srce ves čas hrepeni po *gorskem* jugu, po rodnem *Gorjanskem* (tudi svoje prve pesmi je Štrekelj v *Zori* objavljaj pod psevdonimom *Gorjanec*). In kako srečen je bil Čop potem, ko je prišel v Ljubljano, kjer je – poleg obveznosti, ki jih je opravljal kot bibliotekar v licejski knjižnici – lahko tudi poučeval slovensko mladino: »... že s prvim ogovorom ... si je pridobil srca svojih mladih poslušavcev. Spoštovali so ga zavoljo njegove obširne in visoke učenosti, ljubili zaradi njegovega modrega, mirnega, prijaznega vedenja. Um in srce sta mu bila enako izvrstna, nikoli ni bil svojim učencem *arbiter plagosus*, ampak vselej mili glavar in ljubeznivi oče. Sploh je o vsaki priliki kazal, kako srčno ga veseli, da je učitelj

sinovom svojega naroda, in marsikatera domorodna beseda učiteljeva se je prijela dovezetnih mladeničev. Govornik ni bil posebno dober, pa govoril je v kratkih, jedrnatih stavkih. Poslušati ga je bilo lahko, ker je vse, kar je povedal, bilo zanimivo, poučno, duhovito. Znal je navduševati učence za vse, kar je dobro, lepo, plemenito, in ljubili so ga kakor največjega prijatelja in najboljšega očeta. Kedor je bil njegov učenec, se ga je hvaležno spominjal do smrti.«

Ni dvoma, da se je s temi besedami poklonil spominu *velikana učenosti* in vzornika Matija Čopa. In mislim, da bi Štrekelj, ki je bil po značaju zelo skromen, enake besede z vso pravico lahko zapisal tudi sam o sebi.

Seveda pa moramo ob branju vseskozi upoštevati, da rokopis Štrekljeve *Zgodovine slovenskega slovstva* – kljub vsem omenjenim odlikam in prednostim – vendar ni sistematično usklajen in dovršen priročnik ali učbenik, »Handbuch«, kakršne so pisali takratni avstrijski univerzitetni profesorji. Rokopis vseskozi nosi in ohranja značaj predavanj. Tega se je gotovo dobro zavedal tudi Štrekelj sam, zato svojega rokopisa tudi nikamor ni ponujal v objavo. Zato mora pozoren bralec ob tem vedno imeti pred očmi položaj predavatelja, upoštevati mora, da se dober predavatelj nikoli suženjsko ne oklepa morebitnih napisanih točk ali kake pismene predloge. Dober predavatelj se od časa do časa nehote oddalji od obravnavane teme, ko skuša svoja izvajanja popestriti in poživiti s kakim osebno doživetim namigom, z iskrivo domisljico, z duhovito anekdoto, lahko tudi s pikantno podrobnostjo iz preproste vsakdanjosti. Dober predavatelj svojih virov in uporabljene literature ne taji in ne prikriva, vendar je ob njihovem navajanju previden in varčen, da ne bi z natančnim navajanjem letnic ali strani poslušalcev preutrujal in preobremenjeval, zato ne zahaja v skrajnosti in se ne izgublja v podrobnostih in v pikolovskih malenkostih, ampak se osredotoča samo na najnujnejše napotke.

Če skrbno pretehtamo na eni strani omenjene odlike, na drugi pomanjkljivosti, in če ob tem Štrekļjev rokopis primerjamo s tistimi našimi literarnimi zgodovinami, ki so bile objavljene pred njim, moramo priznati, da Štrekļjevo gradivo po svoji široki razgledanosti, po nepristranskih kritičnih sodbah, po osebнем vživetju v predstavljene osebnosti, po prodornih interpretacijah njihovih del, in tudi po obilju zanimivih konkretnih detajlov daleč presega dela predhodnikov.

Ni dvoma, da je bila slovenska literarna zgodovina zaradi dosedanje neobjave tega bogatega gradiva za marsikaj prikrajšana. Zato je prav in hvale vredno, da se Karlu Štrekļju, mednarodno priznanemu učenjaku in obenem gorečemu domoljubu, letos, ko mineva sto let od njegove smrti, Slovenska akademija znanosti

in umetnosti in njen Znanstveno raziskovalni center z Inštitutom za slovensko literaturo in literarne vede – v sodelovanju z Inštitutom za slovansko filologijo na graški univerzi, kjer je njegova slovstvena zgodovina zorela in nastajala in se tudi v najbolj neprijaznih časih skrbno ohranjala – dostojno in primerno oddolžita z objavo tega gradiva iz zakladnice njegove rokopisne zapuščine.

Kajetan Gantar

Graška slovenistika sto let po Štreklju

Počaščen sem, da smem v imenu Inštituta za slavistiko v Gradcu kot soizdatelja rokopisa predavanj ob stoletnici smrti profesorja Karla Štreklja, prvega profesorja slovenista na univerzi v Gradcu (april 1897–1912), prispevati teh nekaj uvodnih vrstic h knjižni izdaji najstarejšega ohranjenega rokopisa kakšnega slovenskega predavanja sploh – *Zgodovine slovenskega slovstva*, hranjene v arhivu Inštituta za Slavistiko v Gradcu, s katero se bo Štrekelj sto let po svoji smrti ovekovečil še kot literarni zgodovinar. Bil je zgleden zbiratelj ljudskih pesmi in blaga (na objavo čaka npr. še 1500 pravljič), leksikolog, dialektolog in etimolog ter po Cigaletu 1890 urednik slovenske izdaje državnega zakonika, skratka učenjak in kot tak dopisni član več evropskih akademij znanosti, mdr. v Peterburgu, Pragi in Beogradu.

Še med Krekovim delovanjem (1870–1902) je dobil v Gradcu namesto umrlega Vatroslava Oblaka leta 1897 drugo stolico za slovansko filologijo s posebnim poudarkom na slovenskem jeziku in književnosti, ki so jo pod zelo težkimi pogoji priborili slovenski poslanci v državnem zboru in je veljala za politično. Imela je dovolj nasprotnikov, naklonjen pa ji ni bil niti Krek sam. V zelo opazni osmrtnici v graški Tagespost 9. julija 1912 piše, da je Štrekelj umrl po dolgi, težki bolezni 7. julija 1912 ob pol dvanajstih ponoči, previden s svetimi zakramenti, in bil pokopan na Šentlenarškem pokopališču pri bolnišnici. Zapustil je ženo Afro in hčeri Marie in Ljudmilo. Njegov grob je obstajal še v sedemdesetih letih, a je doživel enako usodo kakor grob primarija kirurškega oddelka otroške bolnišnice v Gradcu skladatelja Benjamina Ipavca, ki je umrl leta 1909 in bil pokopan na Šempetrskem pokopališču v centru Gradca (ne na Šentlenarškem, kot piše Enciklopedija Slovenije). Oba velikana sta zdaj brez nagrobnika in se lahko tolažimo le s Horacijem – *Exegi monumentum aere perennius* – razen če bi ponovno kupili grobova in nanju postavili pomnika.

Štrekljevih zaslug v Gradcu so se na slavistiki začeli zavedati spet po drugi svetovni vojni, ko je bil 1964 imenovan za profesorja koroški Slovenec Stanislav Hafner. Zlasti njegov tedanji asistent Erik Prunč je videl v Štreklju svetel vzor, napisal disertacijo *Das innere Lehngut im Slowenischen*, a se žal kmalu preusmeril k prevajalstvu. Hafner in Prunč sta tedaj pred 35 leti sprožila dolgoročen projekt o inventarizaciji slovenskega ljudskega jezika na Koroškem. V tej zvezi naj omenim, da je 2012 izšel 7. zvezek Tezavra slovenskega ljudskega jezika na Koroškem (črke L do Mi-) – in, kot kaže, zadnji! Priložene so mu tri jezikovnogeografske

karte z diatopičnimi sinomimi za *košnjo, kosca in gozd* na Koroškem. Imeli smo srečo, da sta zadnja tri leta Avstrijska akademija znanosti, ki je projekt vseskozi financirala na osnovi honorarnih pogodb, in SAZU skupno podprli ta projekt, tako da sta lahko izšli dve knjigi s petimi jezikovno-geografskimi kartami. Nadaljnje financiranje je trenutno zelo negotovo.

Naj navedem še nekaj dejavnosti, ki potekajo na slavistiki v duhu profesorja Štreklja: Gradec je bil vedno tudi jezikovno-pragmatično usmerjen, ne le beletristično. Od Primica do Prunča so se slovenisti vedno ukvarjali tudi s strokovnim prevajanjem; s pravnikom Pavlom Apovnikom, ki je bil v 80-ih letih pri nas lektor za slovensko in nemško pravno terminologijo, pa sva izdala Nemško-slovenski (1989) in Slovensko-nemški slovar pravnega in ekonomskega jezika (1996), ki bi ga bilo treba posodobiti s terminologijo iz evropske in sodobne slovenske zakonodaje.

S Štrekljevim nagrajencem 2011 Bertejem Logarjem izdajava za koroške pevododje zvezčiče *Pesmi in glasba z Južne Koroške*. Izšla je že 38. številka (*Cerkvena pesmarica iz Loč, 1825*).

V Gradcu smo imeli zadnjih deset let veliko srečo, da nam je bil nadvse naklonjen zdaj že upokojeni dekan Gernot Kocher, ki je omogočil na hodniku med slavistiko in prevajalci slovenski bralni kotiček, direktor SZI na Dunaju Vinko Rajšp pa ga je opremil s sodobno znanstveno literaturo. Kocherjeva zasluga je tudi, da je v teh kriznih časih 115 let po Štreklju spet priskrbel v Gradcu sredstva za edino stolico slovenščine (literatura in kultura) v Avstriji. Dobil jo je koroški Slovenec Andrej Leben. Slovenistika je danes pomemben integralni del graške slavistike s temeljito jezikovno izobrazbo, ki jo zagotavljajo lektorice Kasilda Bedenk, Tjaša Alič in Tatjana Koren.

Mislím, da se v Gradcu slovenščina uspešno promovira. Pred 10 leti smo s pomočjo škofljiškega župana Jožeta Jurkoviča in Ivana Martelanca z zunanjega ministrstva RS dali namestiti na pročelju stare jezuitske univerze dvojezično spominsko ploščo Janezu Nepomuku Primicu, leta 2010 smo se z interdisciplinarnim simpozijem o vlogi Gradca spomnili 200-letnice društva Societas Slovenica, v letu 2011 pa dostojno praznovali 200-letnico najstarejše stolice. Vsa čast Pošti Slovenije, ki je izdala priložnostno znamko, predstavili pa smo tudi zbornik Gradec in Slovenci, ki da približno slutiti, kako pomembna za Slovence je bila nekoč notranjeavstrijska metropola!

V letu 2012 je bil na univerzi uspešen dan slovenske kulture, ki so ga pripravile naše tri idealistične lektorice in se ga je udeležilo nad sto ljudi. Veliko se do-

gaja, s čimer bi imeli naši predniki veselje, saj so ob svojem strokovnem delu prispevali tudi v zakladnico narodne kulture in zavesti, tako da velja Gradec za eno od rojstnih mest slovenske nacionalne kulture v 19. stoletju. Cenimo spomin na naše velike prednike – in smo, čeprav sredi nemškega morja – optimistični!

Čestitke tudi ZRC SAZU, da je 9. julija 2012 priredil ob stoletnici Štrekljeve smrti simpozij na Gorjanskem, in kolegu Matiji Ogrinu, ki je preslikal štiridelni rokopis z vsemi vložki in poskrbel za digitalno ter knjižno izdajo zanimivih Štrekljevih pogledov na zgodovino slovenske književnosti!

Ludvik Karničar

ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA

I. DEL

Uvod

I

Obseg predmeta. – Obdelanost zgodovine slovenskega slovstva

Vprašanja slovstvene zgodovine, preučevanje literature »občne« in literatur narodnih

(Po Pypinu)¹

Nobeno dosedanjih stoletij ni pojavilo toliko preiskav o vsebini in razvoju literature, kakor jih je devetnajsto stoletje – in to gledé njene celote, to je občne literature sploh, kakor tudi gledé njenih delov, to je narodnih (nacionalnih) slovstev. Misel o *občni* literaturi, težnja, sestaviti si občno predstavo o literaturah vseh narodov – iz te težnje se je pod vplivom filozofično-historičnih teorij izcimila tudi težnja, ustanoviti razvoj ene celotne poetične struje v vsem človeštvu – ta misel ni nikdar prej vzbujala znanostne vedoželjnosti v tako mogočni meri; prej te misli in težnje celó ni bilo, ker do devetnajstega stoletja ni bilo skoraj nikakih točnih poročil o dejanstvenem gradivu te ogromne množine raznoplemenskih literatur, kakoršna se kaže znanostnemu preiskovanju sedaj. Pod vplivom raznih pogojev, ki so nastopili v našem stoletju in so bili deloma popolnoma neznani prejšnjim vekom, celo silno probujenemu XVIII. stoletju, – kakor je npr. cela vrsta novejših narodnih preporodov, potem poetični romantizem, ki je skušal razširiti motive in pravila poezije; dalje mogočni razvitek filologije, ki je odkrila popolnoma nove predmete in metode literaturno-kulturnega preiskavanja; naposled nenavadna razširba potovanj, ki so omogočila preiskavanje prej skorajda nedostopnih narodov, in sploh razširba mednarodnih razmer – vsled teh in enakih faktorjev se je preiskavanje polastilo take množine novih dejstev, kakoršna je bila prej popolnoma neznana, in vsled tega se je izcimila popolnoma nova brezmejna znanost ali vrsta znanosti, katerih namen so preiskave na različnih poljih literature, vzete v najširšem smislu te besede. Vendar se je pokazala v tem vprašanju taka kompliciranost, da se je nova znanost, odloživši za sedaj splošno presojanje, obrnila zadnji čas pred vsem na *preučevanje narodnih literatur*.

¹ V rokopisu tu sledi uvodni odstavek, ki ga je avtor pozneje prečrtal: »Pojem slovstvene zgodovine je moderen pojem. Kot vnanja zgodovina pisateljev nastopa ona sicer že v starih pisateljih in po njih učenju se kaže zanimanje zanjo vnovič v Bizantiju in v literaturi zapadni, kjer se od dobe preporoda (renaissance) po čvrsto se razvijajočem preučevanju klasičnih starin izcimlja naposled tudi predstava literarne zgodovine kot celotne zgodovine poezije in znanosti in sploh umstvenega življenja narodovega (Pypin 32).«

Novejša literarna zgodovina teži torej pred vsem, objeti poetično stvarjanje po vsem njegovem narodnem (nacijalnem) obsegu, počenši od prvih pojavov v stari narodni poeziji; ne omejeva se na čisto umetnostno polje, privzema drugič v preiskovanje bližnje sorodne pojave narodnega in družabnega mišljenja in čuvstva, smatrajoč gradivo literature kot gradivo za psihologijo naroda in društva; <naposled preučuje ta zgodovina tudi literarne pojave primerjavno>, kako jih narod izposoja od naroda.²

(Različna stališča in obseg preučevanja); literatura kot umetnost; kot psihologija naroda

Množica novih stališč ali novih predmetov, katere je bilo treba povzeti v zgodovinsko-literarno preučevanje, je bila tolika, da so se stari okvirji tega preučevanja že v kratkem pokazali pretesne in nepripravne. To preučevanje je privzelo pred vsem narodno poezijo in vso ž njo zvezano različnost narodnih običajev in poročil, najdavnějšíh narodnih starin in jezika, tako da se je po tem moral prejšnji pojem o literaturi radikalno premeniti; in ne samo to, stopivši na to pot, se je skušalo zgodovinsko preiskovanje vedno bolj vglobiti v procese in razmere narodnega življenja, tako da je moral naposled pravi literaturni element odstopiti v drugo vrsto za široko napostavljeno vprašanje o »narodni psihologiji«, katera se je zopet tesno spajala s čisto naturalističnimi znanostmi, kakor je antropologija; študije o jeziku, o katerem se je priznalo, da je veliko bolj važno orodje narodne poezije in literature, kakor se je mislilo prej, so nam zgradile poprej neznano znanost o zgodovini jezika, katera se je zopet na polju preiskovanja zvoikov približala naturalističnim študijam (v fizijologiji) in se v študijah o priroditritma narodne poezije in literaturnega verza obrnila k teoriji muzike; študije same vsebine literaturnih izdelkov, kjer so se prejšnji preiskovalci zadovoljevali samo z nedoločnim pokazovanjem na njih odnošaje do resničnega življenja (ker so bili prepričani, da je »literatura samo odsev društva«), so zahtevale mnogo natančnejšo določbo društvenih pogojev, ki so delovali na pisatelja in ves sklad (na vso zvezo) literature, tako da so začeli na polje historično-literaturnih študij stopati v veliko večji meri kakor prej pogoji narodnega in društvenega življenja.

² Stavček, označen z < >, stoji pri Pypinu na str. 31. Zadnje besede so Štrekljevo dodatno pojasnilo; Pypin pravi: »... eta istorija izučaet' javlenija literatury sravnitel'no v' meždunarodnom' vzaimodeistvii.«

Ko se je tako nenavadno razširil obseg predmetov, zahtevajočih malo po malo posebnega mesta v študijah *literature*, se je moralo seveda izpremeniti tudi stališče njene *zgodovine*. Na njeno mesto se je postavilo zdaj nekaj novega, ki daleč presega njene prejšnje razmere; toda to novo je bilo tako široko in raznolično, da ni učena praktika do današnjega dne še določila točnih mej oddelkom nove znanosti in njene celotne definicije. Kakor se vidi, se ustanavlja ta splošna predstava, katera obsega vse različne študije o jeziku v vseh njegovih zvezah s prvotno starino, z narodno poezijo in z običaji, potem študije o spominkih literature z vsemi njih odnošaji k zgodovinskemu življenju, k zlasti literaturnim predajam in smerem, strujam,³ k osebni usodi in delovanju pisatelja in pa z mednarodnimi odnošaji, naposled z npravstveno-poetično dejalnostjo naroda, ki se izraža v besedah, – ta splošna predstava se ustanavlja pod nazivalom *filologije*, katera obsega potemtakem poleg vsestranskega preučevanja nad vsem jezika in literature tudi še mnoge predele arheologije, kulturne zgodovine, psihologije, umetnosti itd. V takem širokem smislu, kot celo zgodovino dušnega življenja narodov, je predstavljal filologijo že Viljem Humboldt, in v podobnem obsegu jo razumeva današnja nemška znanost ž njenim navadnim teženjem po vsestranski preiskavi in opredelbi (definiciji).

Zgodovina literature kot del »filologije«

Slovstvena zgodovina se kaže kot oddelek te obširne znanosti in kot njen del jo obdajajo vsi tisti različni pogoji preiskovanja, katere šteje filologija za neobhodne v svojem obsegu. Tudi slovstvena zgodovina se kaže s svoje strani kot zgodovina dušnega življenja narodovega, toda samó v bolj tesnem krogu *izdelkov v besedi*.

O gradivu slovstvene zgodovine

Prašanje o obsegu slovstvene zgodovine se je zgodovinarjem vrivalo že davno. Sprva se je zgodovinsko preiskovanje literature izcimilo na polju klasične literature (deloma tudi na polju preiskav cerkvene literature): ko je šlo za restavracijo klasične literature, je bilo važno zbrati vse ostanke slavnihi literatur, ki so se zdele bogat vir poduku za novejšje narode; za klasičnega filologa so bili važni vsakateri ostanki starih spominkov, in res litteraria (bodoče gradivo slovstvene zgodovine) je obsegala vse te spominke, katere so začeli pozneje zaznamovati z nazivalom

³ Beseda »strujam« je vpisana pozneje nad »smerim«; Pypin ima »napravljenijam.«

spominkov »pismenosti«. To so bili – takó – stara epopeja, lirika in drama – kakor dela zgodovinska, pravni spominki in naposled vsi ostanki stare pismenosti, vsi »fragmenti«, ki so mogli omogočiti, da bi se restavriral, kar je izgubljenega, ali obuditi vsaj zanimivost v jezikovnem oziru. Prve literarne zgodovine so brez razločevanja naštevale spominke pismenosti, bile so navadni katalogi pisateljev in njih del. Šele pozneje so bili iz splošne mase spominkov pismenosti izločeni tisti, ki so bili zares literarnega pomena, spominki poetičnega delovanja in tiste proze, kateri je bila priznana neka umetnostna vrednost. Naposled se je v slovstveno zgodovino pripuščala samo umetnostna literatura: zgodovina slovstva je bila samo zgodovina umetnostnega delovanja v najožjem smislu; to je bila zgodovinsko-umetnostna kritika, katere namen je bila zgodovina napredka umetnostnega delovanja, pri čemer se ni samo izključevalo vse, kar ne spada naravnost v predel umetnostnega delovanja, ampak so se izključevala tudi dela drugotne (sekundarne) vrednosti, katera niso kazala omenjenega napredka. Lahko si je torej misliti, da ostane zunaj tega strogo začrtanega okvirja marsikaj, kar se pokaže pri podrobnejši preiskavi za nesumljivo in bistveno zgodovinsko-literaturno zanimivost.

Na polju zgodovinsko-umetnostne kritike, ki je že razširila svoj obseg v primerjavi z ravnokar omenjenim stališčem, se je pojavilo prašanje, kako ravnati kritiki sami. Praša se, s kakimi zahtevami gledé pisatelja in njegovega dela mora preiskovavec pristopiti k slovstvenemu spominku, kako opredeliti osebnost pisatelja, pomen njegovega dela in njih zgodovinsko cenó v splošnem teku literature? Slovstvena historiografija je objavila že več važnih del, katerih število se je v poslednjih desetletjih v najnovejšem času še pomnožilo; v njih številu so se pojavili med drugim celotni pregledi posameznih literatur ali njih več ali manj obširnih dob; mnoga teh del so si pridobila slavo najizvrstnejših del historične kritike (tako n. pr. Gervinusova zgodovina nemške poezije, Hettnerjeva zgodovina XVIII. stoletja, Tiknorjeva zgodovina španske literature, Tainova in Ten-Brinkova zgodovina angleške literature in dr.); pojavilo se je mnogo važnih monografij o posameznih pisateljih – in vendar ne gledé na to nahajamo v delih najbolj kompetentnih specialistov priznavo, da je prašanje o pravih nalogah slovstvene zgodovine še zmerom *temno*. Znani literarni historik Ten-Brink odgovarja na prašanje o nalogah slovstvene zgodovine, da je »poskus, osvetliti to prašanje, zdaj tem bolj potreben, ker ne moremo tajiti, da je sedanji čas sploh zelo pomanjkljivo orijentiran o tem prašanju in se vrhu zelo malo zanima za nje.« (Über die Aufgaben der Litteraturgeschichte. Rede gehalten... von dem

Rector Dr. Bernhard ten Brink, ordentlicher Professor der englischen Philologie, Strassburg 1891, str. 5).

V prašanju o historično-literaturni kritiki so napravila poslednji čas poseben vtisek dela Tainova, izmed katerih je glavno njegova zgodovina angleškega slovstva. Taine je kritični nastopnik Saint-Boefa,⁴ kateri je v ogromnem številu svojih kritičnih študij, neredkoma zelo natančnih in bistroumnih, študiral vsako delo ob enem z življenjem pisateljevim; bijografija se je pokazala vselej neobhodni komentar dela in je bila za Saint-Beufa tako neobhodna, da se je branil preiskovati dela takega pisatelja, čegar bijografija mu je bila neznana. Taine nasproti je mislil, da nam pisateljeva dela, do dobra preiskana, podajejo vsa glavna dejstva njegovega značaja. Hkratu je šel Taine v splošnem pojmovanju slovstvenega razvitka nerazmerno dalje od svojega prednjika in sploh prednjikov v francoski literaturi, in to neodvisno od obširnih preiskav, kakoršne so se vršile na tem polju zlasti v nemški literaturi; prišel je k širokemu stališču, katero se je do neke mere skladalo z nemškimi predstavami o nalogah »filologije«. Slovstvena zgodovina je morala postati psihologija naroda. Taine pravi: »Historični dokumenti so samo kazalci, s katerih pomočjo je mogoče znova si zgraditi vidno osebnost; telesni in vidni človek je samo pokazalo, s katerega pomočjo je študirati nevidnega in notranjega človeka; kakošnost in dejanja notranjega in nevidnega človeka so posledek nekih splošnih načinov mišljenja in čuvstvovanja; troja je prvotna sila: rasa, družba,⁵ moment; zgodovina je problem psihologične mehanike in v nekaterih predelih je mogoče videti naprej itd.; – prvotne sile se porazdeljujejo na neki določen način, med njimi obstoji vzajemnost. Historično vprašanje se nam stavi tako: Ko je kaka dana literatura, filozofija, društvo, umetnost, kak določeni razred umetnosti, v čem obstoji npravstveno stanje, katero jih proizvaja? Kaki pogoji rase, momenta in družbe so najbolj sposobni, proizvesti to npravstveno stanje? Npravstveno stanje je za vsako teh formacij in za vsako njeno vejo posebno; določeno stanje je za umetnosti sploh in za vsako vrsto umetnosti, za arhitekturo, za slikarstvo, za skulpturo, za muziko, za poezijo; vsaka teh formacij ima svoj poseben zarodek v obširnem polju človeške psihologije; vsaka ima svoj zakon in vsled tega zakona vzkali, se izcimlja, morda slučajno tudi sama, v tem ko njene sosedke spé ... Pravila te človeške rastilnosti mora sedaj iskati zgodovina; treba je

⁴ Sainte-Beuve, Štreklju je bilo to ime po vsej verjetnosti neznano, ker ga ni mogel pravilno razvozlati iz ruskega fonetičnega zapisa »Sent'-Běv«.

⁵ »Družba« je popravek namesto prvotnega prečrtanega »sreda« za Tainov »milieu«; tu gre očitno za Štrekljevo razumevanje te kategorije, kajti tudi Pypin ima »sreda«.

sestaviti to posebno psihologijo vsake posebne formacije; treba je sestaviti popolno sliko teh blagodejno vplivajočih pogojev. Nič pa ni delikatnejše in težavnejše: Montesquieu je poskusil to, toda ob njegovem času je bila zgodovina še preveč nova, da bi se mu bilo posrečilo; takrat tudi še slutili niso potí, katero je izbrati, in še le v sedanjem času jo komaj začenjamo spoznavati. Kakor je astronomija v bistvu naloga mehanike in fizijologija – naloga kemije, tako je zgodovina v bistvu naloga psihologije.« (Taine, *Histoire de la littérature anglaise*, I. predgovor).

Odgovor na prašanje, kakor je je stavil Taine, je bilo velik korak naprej po širini historičnih nazorov, ker je v slovstveni zgodovini nazadnje vendar zares treba iskati odseva psihološkega življenja narodovega. Naravno je bilo torej pričakovanje, da bo to stališče izzvalo ne malo ugovorov glede same mase tistih odnošajev, kateri so zahtevali historičnega objasnila in so se mogli objasniti na jako različne načine. Tak ugovor je bila knjiga Hennequina »*La critique scientifique*«; druge ugovore je objavil sedanji francoski kritik Faguet v posmrtni oceni delovanja Taineovega in drugi. V stvari sami se dadó, pravi on, taki komplicirani pojavi, kakor so literaturni fakti, preučevati tudi drugači, in dejstvo prvotnih sil (*forces primordiales*), kakor so rasa, družba in moment, to dejstvo je tako široko in ob enem tako nepojetno,⁶ da postane njega definicija lahko sporna. Če je rekel Taine, da hoče iskati v slovstveni zgodovini psihologijo naroda, je Hennequin predlagal, zameniti to ravnanje z drugim ter opredeliti psihologijo naroda ali določenih njegovih stanov po tistih knjigah, katere so bile priljubljeno berilo, ter je trdil, da družba nikakor ne dela velikih pisateljev ali slikarjev, ker so se mnogi izmed njih postavili naravnost v nasprotje in razpor s svojo družbo... Kakor se zdi, so imeli nazori Tainovi malo vspeha ali so bili le malo zapaženi na Nemškem, toda v zadnjem času so našli tudi tam vročega priznanja. Karakteristike Taineove morejo dati povod ugovorom – pravi eden izmed nemških literarnih historikov – toda resnica ostane to, da so to edine karakteristike, delane po zares znanstvenem načelu. Nihče, ki se bo pozneje zanimal za podobne predmete, ne more zanikati nenavadne ostroumnosti in točnosti v preiskavah Taineovih. Pri njem nahajamo množico faktičnih trditev, ki se dado kontrolirati, v tem ko nahajamo pri drugih slovstvenih zgodovinarjih večinoma samo srečno odgonetko, katera zadene resnico samo instinktivno. Pri tem bi ne smeli nikdar pozabiti, da stojimo namreč na samem početku podobnega preiskovanja literature, – dasi so se prva dela Taineova pojavila pred tridesetimi in več leti, je ostal on vendar do sedanjega časa

⁶ *nepojetno*: pojeten (Pleteršnik): begreiflich, razumljiv; nepojeten – nerazumljiv.

skoraj brez naslednikov, – in (tudi ne smemo zabiti), da moramo pričakovati od te vrste preiskovanja tem bolj zanesljivih in znamenitih posledkov, čem dalje se povzdignemo v poznavanju človeškega duha in njegovih različnih operacij... Zlasti pri nas (Nemcih) je bil ocenjen Taine zelo malo in po našem mnenju je – pač smešno je to – vzrok temu največ njegova kolorirana in slepeča pisava. Vnanja stran mu je večinoma tako bogata in prikupljiva, da lahko popolnoma oblada naše zanimanje ter nam brani, baviti se s pomenom vsebine. Zato tudi sluje Taine sploh za najbolj blestečega *stilista* in enega prvih pisateljev moderne Francoske, toda le malo ljudi ga pozna kot globokega in originalnega misleca, ki je v svojih delih razsejal nenavadno plodovitih vzpodbudkov; zatorej bi bilo koristno, ako bi se njegovi nazori razložili kje v »suhoparnem, treznem šolskem jeziku« in to je storil ta pisatelj sam, Wets, v spisu »Ueber Litteraturgeschichte. Eine Kritik von Ten Brink's Rede 'Ueber die Aufgabe der Literaturgeschichte' von Dr. W. Wets, Privatdocent an der Universität Strassburg,« Worms, str. 60–62.

Zgodovinskosllovstvena kritika je stopila na nove poti na različni način, kar kaže nedvojbeno, da se v bodoče popolnoma izpremeni vsa metoda. Taki so na primer v francoski literaturi nenavadno zanimivi poskusi Guyot-a (M. Guyot, *L'art au point de vue sociologique*), kjer se zopet pripisuje velika važnost psihologičnemu momentu; dalje spada sem že omenjeno delo Hennequina, knjiga Brunetière-a (*L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature T. I. Introduction. L'évolution de la critique depuis la Renaissance jusqu'à nos jours*, Paris 1890). V ti knjigi je hotel Brunetière za razvoj literature uporabiti občni zakon evolucije ter objasniti ž njim premeno in naravni preporod literaturnih vrst v raznih zgodovinskih dobah, za kar so se literarni historiki dosedaj premalo zanimali itd. Na drugi strani se je v vseh velikih evropskih literaturah, da, tudi v manjših, nenavadno razvilo, zlasti, kakor se zdi, pod vplivom nemške znanosti, preučevanje narodno-poetičnih elementov literature, zvezanih na eno stran s poezijo srednjega veka, na drugo stran pa – z današnjo narodno tradicijo, za katero so pričeli rabiti angleško nazivalo folklore (znanje narodovo, ne o narodu). V prvem oziru se je po znanostnem preiskovanju odkrivala po vsem obsegu gromada srednjevečne tradicije, katera je bila cela stoletja hrana evropskih narodov in katera spričuje nesumljivo nekedanje priobčevanje tradicije ne samo v krogu evropskih narodov, ampak tudi z narodi daljnega vzhoda. To je bil nov podvig zgodovinsko-literarnega preučevanja v malo poznano stroko poetičnega stvarjanja, kakor tudi narodnega bistva in psihologije. Odkar se je odkrila ta poprej skoraj nepoznana stroka, so se vrgli na njo povsod neštevilni preiskovavci in

posebna učena društva, katerih dela – med drugim z mnogimi posebnimi zborniki in izdajami – kažejo že zdaj tako bogato gradivo, da se dá komaj pregledati. Ako tudi je neodvisno od tega zgodovinsko-slovstveno preiskovanje prišlo do sklepa, da mora predstavljati slovstvena zgodovina narodovo psihologijo, je tukaj vodilo naravnost na to misel to, da je preiskovanje poetičnih tradicij neprenehoma imelo opraviti z brezimenskimi tvorbami, s predstavami, živečimi v narodnih masah.

Razumljivo je, da je tedaj, ko so v preiskovanju stali v prvi vrsti interesi nacionalne psihologije, fakti stvarjanja vsega naroda, odnošaji kulturne zgodovine, samo od sebe bolj odstopalo tisto izključno estetično stališče, katero je gospodovalo poprej v prvi vrsti literarne zgodovine. To stališče se je ustanovilo tako rekoč na izbranih delih, na olikani⁷ literaturi in taki, ki je samo stvar viših razredov, kjer je ne gledé na preteklost te literature, na njene začetke, in tudi ne brigaje se za umetnostne instinkte mas, bilo samo zmeriti ta izbrana dela na merilu dane estetike, retorike in poetike. Nekedaj ni taka slovstvena zgodovina niti hotela poznati srednjega veka in ga tudi ni poznala (kakor ni n. pr. na Ruskem poznala literature pred Petrom Velikim niti ne narodne literature) – s poznejšega stališča se mora to šteti za veliko pomanjkljivost, kar tudi v resnici je. Vendar se ne sme tajiti, da ni novo stališče dosedanjega časa še ustanovilo svoje metode in svoje opredelbe znanosti. Že zgoraj smo omenili besed enega izmej najkompetentnejših literarnih historikov, kateremu se je zdelo, da niso naloge slovstvene zgodovine, v nje sedanjih zahtevah, še dovolj pojašnjene. Isto priznava nahajamo v posebni razpravi o metodi literarne zgodovine v znanem monumentalnem delu germanista Paula, »Grundriss der germanischen Philologie«. V poglavju o metodiki filologije je zavzelo seveda zelo važno mesto prašanje o metodiki literarne zgodovine, in odtod hočemo navesti nekoliko posnetkov (Grundriss III. Metodik 6, pg. 215 ff).

⁷ Popravljen iz »omikani«.

II

Pisatelj dotične razprave, Paul, pravi v samem začetku, da je komaj mogoče, točno opredeliti naloge slovstvene zgodovine. Pojem »literatura« je negotov, in vsaka definicija more vzbuditi kake ugovore. V prejšnjih časih, ko se je bila komaj izcimila misel o slovstveni zgodovini, se je ž njo (literaturo) razumeval kompleks vsega pisanega, namenjenega za javnost, zgodovina knjig: očitno bi ona v tem širokem zmislu obsegala mnogo stvari, ki nimajo niti literaturne niti zgodovinske zanimivosti, ali so samo malenkostne in posebne. Novejše obdelave slovstvene zgodovine zelo omejujejo to knjižno gradivo, celó tedaj, kadar se literatura jemlje v najširšem pomenu. Nekateri (n. p. Gervinus) so jo mislili omejiti v zgodovino poezije. »Vendar je lahko dokazati, kako težavno je izvesti tako omejitev. Tedaj bi se smela v krog slovstvene zgodovine uvesti samó tista dela, katerih namen je – da rečemo to na kratko – v tem, da vzbujajo čuvstvo (Gemüt) in domišljijo. Toda poezija, katera izključuje vsaki drugi namen razen estetičnega učinka, poezija, katera se je predstavljala kot ideal Goetheja in Schillerja v dobi njih vkupnega delovanja, ta nikakor ni normalni pojav in je pač komaj želeti, da bi to postalo normalno. Ni Schiller ni Goethe nista mogla v svoji lastni praktiki ostati zvesta teoriji. Tendencije verske, npravstvene, politične in socialne, osebne želje, ljubezen in sovraštvo so že izdavna iskale svojega izraza v poeziji in nikakor ne vselej v njeno škodo. Slovstveni zgodovinar, naj bi se tudi želel omejiti samo z estetičnim namenom, ne more puščati v nemar teh postranskih namenov, in to celo tedaj ne, kadar bi bili, kakor se večkrat zgodi, taki, da njih vmešavanje škodi namenom poezije.« Na drugi strani se more težnja po estetičnem učinku javljati ne samo kot glavna namera, kateri se pridružujejo še drugi nameni; ta težnja se more tudi podvreči sedanjemu namenu dela kot postranska namera, kar je zopet mogoče na razne načine, ne da bi se škodilo tem namenom. Tako npr. more delo, čegar avtor si je za namen postavil podučno sliko, biti obenem umetnostno, in pri tem odlično umetnostno delo, in v tem smislu zahteva mesta v tako zvani lepi literaturi. V starih časih je bila tudi navada, predmete, ki so po svojem bistvu le malo pripravi za poetično obdelovanje, vendar obravnavati v metrični obliki, in zato so jih do gotove meje obdelovali celo s pomočjo stilističnih sredstev poezije... Potemtakem je popolna oddelitev in osamočena (izolirana) obravnava poetične vsebine v literaturi nemogoča. Tukaj ne smemo iti dalje, kakor da postavimo morda to poetično vsebino v sredo preiskovanja. Morda bo mogoče lože priti k odmejitvi gradiva, katero mora zadobiti mesto v literarni zgodovini, po drugi poti, zlasti če

se ono razdeli po občinstvu, do katerega se obračajo literarna dela, in če se tako v njega zgodovino vzprejme vse, kar se obrača do celega naroda ali vsaj do njegovih slojev z določeno splošno srednjo omiko, ter se izključi samo literatura »specijalna in profesijonalna.« Toda tudi ta meja ne bo zanesljiva in bo tu in tam negotova.

Ako je torej neobhodno potrebno omejiti obseg literature v enem odnošaju, je tudi neobhodno potrebno ga razširiti v drugem. Nazivalo »literatura« je izbrano po nekoliko drugotnem (sekundarnem) znaku (litera pismo), kateri ne pristoji neobhodno delom duha, zgrajenim v gradivu jezika. *Pismo* je samo sredstvo, da se tako delo ohrani v tisti obliki, v kateri je bilo prvokrat narejeno. Preden je bilo mogoče, rabiti to sredstvo, je izpolnjevalo isto nalogo ustno izročilo (tradicija). To ustno izročilo se je pridržalo še tudi potem, ko je mogoče, rabiti pismo; za narodno poezijo se je sprva⁸ smatralo celo za normalno, potem se je vedno bolj omejevalo, toda popolnoma izpodrinjeno ni bilo nikdar. Negledé na dobesedni pomen »literature« (po naše »pismenstvo«), moramo všteti vanjo vse to, kar je zadobilo določeno obliko v jeziku in se je v tej obliki ohranilo in razširjalo, seveda pred vsem narodne pesmi, pa tudi zdravilne in čaralne zagovore, juridične formule in najpriprostejše izdelke te vrste, kakor so pregovori, tekoče šale i.t.d. Toda tudi takih del ne moremo izključiti, kjer je v celoti ohranjena samo kompozicija, med tem ko se njih izražanje v besedah bolj ali manj izpreminja: povedke, pravljice, anekdote in druge povesti, ki se priobčujejo v nevezani besedi. Pesmi za slučaj, katere so določene samo za dani trenotek in izginejo ž njim, in zlasti improvizacijo bi bilo izključiti iz literature po ravnokar podanem pojasnilu tega pojma; vendar jih ni pustiti v nemar, »kolikor morejo biti znane, ker se poslužujejo istih sredstev, kakor vsaka druga poezija.«⁹

»Literatura ima v odnošaju k drugim poljem kulture svojo določeno samostojnost. Za nje razvoj so *v prvi vrsti* važni dogodki, ki se vršé *v nji sami*, vpliv, kateri nastane *po enem delu na drugo*. Na drugi strani pa je literatura odvisna od *vsega* življenja *narodovega* in deluje tudi *ona sama* na to življenje. Zato se nje razvoj ne more popolnoma razumeti, ako se preiskuje osamljeno; pa še posebej nekatere stroke so ž njo *v najtesnejši zvezi*. Zgodovina poezije se ne *dá* misliti brez *zgodovine načina*, kako se ona priobčuje in razširja. Zgodovina drame mora obsegati zgodovino scene in dramatične umetnosti. Sprva je bila poezija vselej določena za *muzikalno* izvajanje, in tudi pozneje še – vsaj do *neke* meje; tam torej, kjer je tako, ima *muzika* vpliv na nje obliko, in *ta* vpliv je treba *preštudirati*, kolikor je to mogoče. V podobnih odnošajih je bila poezija *k plesu*, dasi sta bila poezija in ples ločena še bolj

⁸ Štrekelj ima »sprava«.

⁹ Tu stoji v rokopisu znak, podoben velikemu X, katerega pomena se ni dalo razbrati.

zgodaj in strože. Za literaturo v pravem pomenu je nenavadno važen razvoj pisma in tiska, pa tudi knjižne trgovine. Izvrševanje poezije po različnih načinih je navezано na določene slučaje, na religiozni kult, na narodne praznike in igre; zgovornost izvira iz splošnega verskega, političnega, sodnega življenja. Zato je naravno, iskati pogoje literarne delavnosti pred vsem, v kolikor je to mogoče, v življenju in razvoju pesnikov in pisateljev. V koliko se smejo vpletati v preiskovanje drugi kulturni odnošaji, to je zelo odvisno od svojstva literature. Pred vsem gre za to, kako tesni so nje odnošaji k življenju, kako obširen je krog predmetov, katere ta literatura obsega. V vsakem primeru je poezija glavni vir, da spoznavamo posebni značaj čuvstva vsakega naroda in vsakega veka. Zgodovina poezije se ne da misliti brez zgodovine življenja tega čuvstva (čudi), in zato se morajo primerjati tudi drugi njega izrazi. V tem oziru služijo razen del drugih umetnosti v novejšem času posebno dobro zlasti pisma in dnevniki, zlasti če so neodvisni od vsakega neposrednega odnošaja k literaturi.»

V nadaljnji razložbi preiskuje Paul različna prašanja, kakoršna nastajajo pri obdelovanju slovstvene zgodovine: o njenih »virih«, v katerih se javljajo slovstvena dela sama; o preučevanju samih spominkov glede različnih odnošajev, po njih vnani usodi, vsebini in obliki; o neobhodni potrebnosti, da se podá točna karakteristika pisatelja in dela, o kompoziciji, jeziku, estetični vrednosti dela; o avtorstvu; kjer to ni dognano, kakor napr. v dobah, ko je še več ali manj gospodovala brezimenost (anonimnost) slovstvenih del; o zahtevah literarne bijografije itd. Naposled prehaja k prašanju o samem načrtu slovstveno-literarnega dela. »Tiste niti, ki spajajo med seboj različne literarne pojave, se prepletajo tako raznovrstno, da je za literarnega historika zelo težavno, sestaviti si o njih jasno predstavo, še teže pa, priobčiti jo drugim v nepretrgani, skladni sliki. Vsaki načrt (vsaka dispozicija), naj se nam zdi še tako pripravna, je zvezana z neprilichnostmi. Popolnoma obladati gradivo je mogoče samo tedaj, kadar se po večkratni obdelavi zastran njega porazdelitve uporabijo na nje gradivu razna mogoča stališča drugo za drugim.« Tako je mogoče ustanoviti načrt razložbe po posameznih osebah pisateljev. To bi bilo pripravno zavoljo tega, ker bi bi bilo pri tem mogoče, načrtati posebnost pisatelja in postopni razvoj njegovega značaja: njegova dela se tako postavijo v zvezo z njegovo usodo in s splošnim razvitkom njegovega duha; taka razložba bo bijografična, z navedbo vseh tistih historičnih pogojev, kakor jih zahteva obširna bijografija. Ako bi hotel historik podati za vsakega pisatelja podrobno razložbo vseh pogojev njegovega razvitka, bi bilo pri velikem številu pisateljev mnogo ponavljanja, zato ta način ni pripraven za celotno razložbo literature. Mogoče je tudi, porazdeliti razložbo po vrstah literarnih del, pri čemer bi se dalo poseb-

no jasno pokazati na posebnosti vsakega dela, toda pri takem razlaganju bi se mnogokaj moralo siloma raztrgati, kar je med sabo v tesni zvezi, pa se ne nanaša na dotično literarno vrsto. Jako pripravno vtegne biti včasih razdelitev literarnih prikazni po krajih, v katerih so se rodile; toda to je mogoče samo v posebnih primerih ter se ne more uporabljati za celotno razložbo literatur, kakor tudi ne more vsegdar doseči namena za razdelitev gradiva po literarnih šolah. »V nobenem primeru, završuje Paul, ne bo najboljši mogoči celotni pregled dosežen, ako se drži preiskovavec mehanično samo enega določenega načrta. Načrt se mora prilegati posebnim odnošajem v zgodovinskem razvoju. Pri tem je postaviti na sredo ne le del samih, ampak to, kar jim je v podstavo in čegar posledek so ona. V tem zlasti obstoji tudi to, čegar razvitek je treba preiskati« ... (Pypin 1–14).

Preučevanje slovenske literarne zgodovine ni doživelo vseh faz, kakor jih nahajamo v literarnih zgodovinah drugih večih evropskih narodov. Ostalo je pri nas skoraj popolnoma še na prvi stopinji, na zgodovini »knjig«; govoriti tudi skoraj ne moremo o literarnih zgodovinah in monografijah, ki bi bile osnovane na kakem drugačnem višem stališču, estetičnem, kulturnozgodovinskem; knjižne zgodovine, ki bi se približevala bolj širokemu, filologičnemu stališču, nimamo še nobene (1904)¹⁰ in je tako kmalu, morda še trideset let, tudi ne moremo pričakovati, dokler se ne izkrči pot za njo z dobrimi monografijami. Da smo tako dolgo ostali na najnižji stopinji, tega so krivi razni vzroki, ležeči deloma zunaj nas, deloma pa tudi v nas samih. »Do podrobnega raziskavanja o idejah in umetnostnih idealih, o posameznostih pesniškega izraževanja se še nismo popeli. Večinoma smo obtičali v enostranskem estetikovanju in medsebojnem prepisovanju, brigamo se navadno samo za zunanost, za bijografske in zgodovinske podatke.« (Oblak).

Ker vendar tudi dosedanji trudi utegnejo hraniti v sebi kako zrnce, je potrebno njih znanje tudi še dandanes s stališča zgodovinskega razvoja te znanosti. Prvi začetki literarne naše zgodovine spadajo v XVII. stoletje: podaje jih kranjski ethnograf Valvasor¹¹ v svojem delu »Ehre des Herzogthums Krain«, Knjiga VI. str. 345–370 pod naslovom: »Von den crainerischen Scribenten«. Na prvem mestu [...]¹² imenuje Cirila in Metoda, »deren Jener die Cyrillischen Buchstaben,

¹⁰ Avtorjev sočasni pripis, ko je v letih 1903–1905 predavanja ponovil.

¹¹ Štrekelj popravil iz »Valvazor«.

¹² Neberljive 3–4 besede, najbrž kaka bibliografska navedba.

dieser aber die Crabatisch und windische erfunden, auch die heilige Bibel in seine Muttersprache übersetzt ingleichen die Mess und andre Kirchen-Ceremonien in die sclavonische Sprach gebracht hat«. ¹³ Za tema pride baron Herberstein, ker je znal slovenski, za njim kot četrti Truber, izmed čegar del imenuje Valvasor 9, med njimi tudi sveto pismo, katerega pa ni poznal: »Es mus dieselbe mit Ciryllischer¹⁴ oder Glagolitischer Schrift gedruckt worden sein«, ¹⁵ kakor tiči spomin Truberjevega sodelovanja pri izdajah hrvaškega sv. pisma. Od drugih protestantskih pisateljev omenja Bohoriča, čegar latinski pisane Arcticae horulae služijo »gleichsam für eine Grammatik«, precej obširno opisuje Dalmatina; ¹⁶ od katoliških pisateljev pozna Hrena, Mikca, Čandika, Glaviniča, Schönlebna in Kastelca.

Drugi, ki nam podaja košček slovenskega slovstva, je neki Johann Leonhard Frisch, rektor gimnazije v Berlinu, kateri se je začel kakor drugi Nemci v začetku prejšnjega stoletja zanimati za Slovane. Izdal je nekoliko disertacij in programov o slovanskih jezikih, o postanku glagolice, o narečju lužiških Srbov in Polabanov na Lüneburškem. Našega slovstva se tiče »Historiae linguae sclavonicae continuatio secunda continens Historiam dialecti Venedicae meridionalis sive Vinidorum in Provinciis Austriae vicinis nimirum in Carinthia, Stiria, Carniola, Istria et Marchia Vinidorum«. ¹⁷ To je govor, ki ga je imel o priliki, ko je nastopil kot nov subrector svoje gimnazije leta 1729. V uvodu razlaga »cur lingua Venedica tam diu nobis ignota et una cum gente sua tam contempta iacuerit«, ¹⁸ pri čemer pa meša zgodovino severnih Slovanov (Polabanov) s slovensko. Ta linguae Venedorum neglectus¹⁹

¹³ Prevod: »Prvi od njiju je iznašel cirilske črke, drugi pa hrvaške in slovenske. Tudi Sveto pismo je prevedel v svoj materni jezik, ravno tako pa je v slovanski jezik prenesel mašne in druge cerkvene obrede.« (Trubar, Hren Valvasor, Dolničar: O slovstvu na Kranjskem, ur. Luka Vidmar, Ljubljana 2009, str. 117)

¹⁴ Prav: Cyrillischer.

¹⁵ Prevod: »Ta je morala biti natisnjena v cirilski ali glagolski pisavi.« (Trubar, Hren Valvasor, Dolničar: O slovstvu na Kranjskem, ur. Luka Vidmar, Ljubljana 2009, str. 121)

¹⁶ Marginalija »Thalberg!!« opozarja na pregled kranjskega slovstva, ki ga je pod naslovom *Bibliotheca Labacensis publica Collegii Carolini Nobilium* v letih 1715–1719 pisal Janez Gregor Dolničar pl. Thalberg.

¹⁷ Prevod: »Drugi del Zgodovine slovanskega jezika, ki vsebuje Zgodovino južnega slovenskega narečja ali narečja Slovencev v sosednjih avstrijskih deželah, torej vsekakor Slovencev na Koroškem, Štajerskem, Kranjskem, v Istri in Slovenski krajini.« (Berlin, Gaeberdtus, 1726)

¹⁸ Prevod: »Zakaj nam je ostal slovenski jezik skupaj z narodom tako dolgo neznan in tako zaničevan.«

¹⁹ Prevod: »Zanemarjanje slovenskega jezika.«

je jenjal šele, »postquam purioris Euangelici luminis radii ad illos penetrarunt«. ²⁰ O slovenščini in slovenskem slovstvu govori samo na treh straneh, omenivši šest del Truberjevih, katerega zelo povzdiguje: »Vir celeberrimus primus Truber, Germanus inter hos Venedos natus, nomine et omine primus: Fuit enim primus Euangelicae puritatis praeco in Carniola et primus qui de cultura huius dialecti sollicitus versionem Sacrae Scripturae et aliorum in Ecclesia necessariorum librorum pro viribus promovit; fuit primus qui has gentes usum characterum Latinorum, toti Europae fere communium docuit, & ob has causas tanquam alter Cyrillus de Sclavonica lingua optime meritus, primis etiam laudibus ornandus est.« ²¹ Dalje omenja delovanja Dalmatinovega in Bohoričevega; obsoja se s protestantovskega stališča pisateljevega »zelus perversus Thomae Croenii, qui Trubero in Carniola tanquam persecutor ejus et hostis omnium Ecclesiae Lutheran. reliquiarum successit, cursum Euangelii & simul culturae Venedicae linguae in his terris diu impedivit.« ²² Od katoliških pisateljev omenja Hrena, Mikeza, Schonlebna, Kastelca (in pri tem cituje Valvazorja II. p. 360). Naposled omenja še nekaj del v ilirsko dalmatinskem jeziku, slovarja Vrančičevega in Loderekerjevega, ter raje preide naposled na Venede sive Vinide in Hungaria, to je na Slovake, o katerih pa ne ve nič posebnega povedati.

Enake vrednosti kakor Frischov spis utegne biti meni nepoznani sestavek Christiana Henrika Hase, *De lingua Carnorum et Illyricorum slavonica castioribus nostratium sacris initiata, inprimis de Augustanae conversionis* ²³ versione eadem dialecto exarata, oratio solennis Jenae declamata. Jenae 1759. ²⁴ 4°, 28 str.

²⁰ Prevod: »Potem ko so do njih prodrli žarki čistejše evangelijske luči.«

²¹ Prevod: »Nadvse slavni Primož Trubar, rojen kot Nемец med temi Slovenci, [je bil] prvi tako imensko kakor simbolično. Bil je namreč prvi glasnik evangelijske čistosti na Kranjskem in prvi, ki je – prizadevajoč si za razvoj tega narečja – po svojih močeh podpiral prevod Svetega pisma in drugih knjig, potrebnih v Cerkvi. Bil je prvi, ki je ta ljudstva naučil rabe latinskih črk, skupnih skoraj vsej Evropi, in si iz teh razlogov kot drugi Ciril pridobil največje zasluge za slovanski jezik, prav tako pa si zasluži prvo hvalo.«

²² Prevod: »Sprevržena gorečnost Tomaža Hrena, ki je na Kranjskem nasledil Trubarja kot njegov preganjalec in sovražnik vseh ostankov luteranske Cerkve, je za dolgo časa zavrla napredovanje evangelija in obenem razvoj slovenskega jezika v teh deželah.«

²³ Prav: confessionis.

²⁴ Prevod: »O slovanskem jeziku Karnijcev in Ilirov, ki so ga v bogoslužje uvedli nadvse pobožni duhovniki iz naših dežel, posebej o prevodu augsburške veroizpovedi, zapisanem prav v tem jeziku, slavnostni govor, povedan v Jeni 1759.«

III

Bolj važni od te etnološke zmešnjave so nekateri spisi s konca XVIII. stoletja. Med temi je najprej omeniti knjigo patra Marka »Bibliotheca Carnioliae«. Knjiga ima dva dela, uvod in kranjske pisatelje, razpostavljene po abecednem redu. S konca XVIII. stoletja je to prvi obširnejši pregled kranjske biblijografije;²⁵ hrani ga v rokopisu študijska knjižnica ljubljanska; zgodovinsko društvo za Kranjsko ga je izdalo leta 1862 kot prilogo svojih Mittheilungen pod naslovom: Marci a S. Paduano (Er. Aug. Disc. Ord. Prof.) Bibliotheca Carnioliae, in qua reperuntur scriptores, qui vel ipsi, vel eorum opera in Carniolia primum lucem aspexerunt; vel alias in vel de Carniolia scripserunt, ordine alphabetica;²⁶ seu ad formam bibliothecae pro alphabeti scrinia dispositi, pro varia ex eis et historica et critica, et chronologica notitia, atque eruditione capessenda. »Collectis oritur Novus«.²⁷ Laibach 1862. Sprejel je p. Marko v svojo biblioteko ne samo kranjske, ampak tudi druge iz bližnjih dežel: »Carinthos, Vindos, Forojulienses, Istros etc. usque ad maris Adriatici litora conterminos scriptores in hanc Bibliothecam assumo«.²⁸ Ta pregled je urejen, kakor pravi že naslov, po abecednem redu pisateljev, oziroma dela, če je anonimno. Vsaka črka sestavlja posebno omaro, [npr.] Alphiteca (Scrinium I. sub litera A); začinja se z Abrahamom à St. Clara [...].²⁹ – V dostavku pripoveduje Dimitz iz Intelligenzblatta, da se med Pohlinovimi rokopisi nahaja tudi »eine krainerische Litteraturgeschichte, die er zum Drucke bestimmt hatte und nun in der Bibliothek der Theresianischen Ritter-Akademie in Wien aufbewahrt wird«.³⁰ Ker v Bibl. Carnioliae Pohlin o kakem takem delu

²⁵ V rokopisu prečtano: katerega je sestavil mnogo grajani in psovani p. Marko.

²⁶ Prav: alphabetico.

²⁷ Prevod: Marka od sv. [Antona] Padovanskega, profesa reda bosonogih avguštincev eremitov, Biblioteka Kranjske, v kateri se nahajajo pisatelji, ki so ali sami prvič uzrli luč na Kranjskem ali pa njih dela ali pa so sicer na ali o Kranjskem pisali, razvrščeni po abecednem redu oziroma v obliki biblioteko po tokih abecede za zajetje tako zgodovinskih kakor kritičnih in kronoloških podatkov in znanja o njih. »Z zbiranjem vznikne Novi.« (*Marko Pohlin: Kraynska grammatika; Bibliotheca Carnioliae*, ur. Jože Faganel, Ljubljana 2003, str. 433)

²⁸ Prevod: »V to biblioteko sprejemam Korošce, Slovence, Furlane, Istrane itd., bližnje pisce vse do obal Jadranskega morja.« (*Marko Pohlin: Kraynska grammatika; Bibliotheca Carnioliae*, ur. Jože Faganel, Ljubljana 2003, str. 435)

²⁹ Nečitljiva beseda.

³⁰ Prevod: »Kranjska literarna zgodovina, ki jo je pripravil za tisk in ki jo sedaj hranijo v knjižnici terezijanske viteške akademije.«

ne omenja sam ničesar, imamo si misliti, da je ta »Krain. Litteraturgesch.« isto kar »Bibliotheca Carnioliae«.

Zelo važno delo je Schnurrerjev spis »Slavischer Bücherdruck in Württemberg in 16. Jahrhundert«, Tübingen 1799, 128 str., iz katerega so zajemali dolgo naši biblijografi. Za starejšo dobo je važna slovnica Kopitarja, kateri je prvi začel pretresati slovenske pisatelje glede jezika. Slovenskemu slovstvu je v nji odmerjen uvod do str. XLVIII, potem §§ 2–5, kjer se razpravlja zlasti orthografija, in Nachschrift (str. 385 do konca), kjer popisuje knjige, ki jih je našel, prišedši na Dunaj, v dvorni knjižnici. Mnogo njih je tukaj omenjenih prvič. Tudi drugi Kopitarjevi spisi, n. pr. »Hesyhii glossographi epistomistes Russus« in »Glagolita Clozianus«, obsegajo marsikaj, kar spada v našo stroko. Ob Kopitarjevem in po Kopitarjevem času so se začeli tudi drugi Slovani ozirati na naše slovstvo, tako Dobrovský v svoji »Slavin« in »Slovanka« (1808, 1814–15) in Šafařík v *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur* 1826.

Nekaj malega nahajamo tudi v Vodnikovi knjigi »Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebietes von Triest und der Grafschaft Görz«, Wien 1809 u.1812, v novi izdaji [jo] je oskrbel prof. Richter l. 1825.

Metelkov pregled v slovnici sloni večinoma na Kopitarjevih podatkih.

Pripravljaj je prof. Metelko tudi posebno delo »Pismenica ali zgodovinsko razvitje in razcvetje slovenskega jezika z njega najiminitnejšimi spominki od začetkov pisanja do sedanjega časa.« Marn, ki je pregledal Metelkove rokopise, piše o osnovi tega dela: »Predgovor govori o stari in novi slovenščini« (kar je Metelko deloma objavil v MHVK 1856: *Die ältesten schriftlichen Denkmäler der Slaven*), »malikoslovju po Hanušu (*Die Wissenschaft des Slavischen Mythos*) [...]«³¹ Pismenica sama se začenja s staroslovensko slovnico v metelčici, obsega brižinske (karantanske) ostanke in odlomke iz raznih spominkov (*Ostromir*, *Reims*, *Suprasel*, *Glagolita Clozianus*, *Emaus-Evangelium* v več slovanskih jezikih in o Samaritanu). Slovensko pismenstvo njegovo je le sem ter tje z nekimi pristavki poslovenjeno knjigopisje *Čopovo*, katero mu je bil v rokopisu posodil Kastelic, in katero je česko nekoliko oznanjeno v Časopisu Češkeho Muzeum 1833–34 in 1859–60, ter natisnjeno v Šafaříkovi *Geschichte der südslavischen Literatur* I. Bd., 1864, herausgegeben von Josef Jireček. »Mit einer Emsigkeit,

³¹ Nečitljiva beseda v vrinjenem oklepaju.

die Achtung verdient, trug Čop alles zusammen, wessen er über slowenische (windische) Bücher habhaft werden konnte, und schickte im Juni 1831 die über 100 Folioseiten starke Handschrift seinem gelehrten Freunde zur beliebigen Benutzung zu«,³² poroča Jireček. In Kopitar, kateri je poslal spis Šafaríku v Novi Sad, je pisal: »Es sind herrliche Beiträge, und ich zweifle ob Sie sonst woher eine so brave Vorarbeit erhalten haben können. Zhóp ist ein milder Recensent und von extensivem Vergleichsgerichtskreis.«³³

Prepis rokopisa je imel tudi Costa, košček sem ga videl v Vodnikovem rokopisu!!

Kopitarjeva in Metelkova slovnica pa Šafarikovi spisi so dolgo časa bili edini vir vsem, ki so poročali o slovenskem slovstvu v našem jeziku. Prvi je to storil Matija Majar l. 1846; spis so priobčile Drobtnice l. 1849 str. 204–216, o čemer so pisale Novice in Slovenija. Določen je spis bolj mladini in namerava podati malo sliko dotedanjih trudov za slovensko literaturo. Posebne vrednosti seveda nima, kakor tudi ne spis Janeza Valjavca »Slovenska slovstvena zgodovina« v Slovenski Bčeli l. 1853., str. 108–216,³⁴ sestavljen po predavanjih Metelka, po Šafaříku in Jungmanu; podaje nam kratek pregled slovstva do leta 1848. Ta dva spisa sta bila poleg starejših, zgoraj že imenovanih podstava Janežičevemu pregledu slovenskega slovstva v 1. izdaji njegove slovnice l. 1854, str. 117–155. Ta pregled je ostal dolgo časa edini pomoček za učenje slovenskega slovstva v naših šolah.

Tudi znani slovenski uskok Vincencij Ferreri Klun je napisal kratek pregled slovenskega slovstva v nemškem jeziku ter ga je dal prevesti v ruščino, v katerem jeziku je izšel l. 1859 v časniku »Russkaja beseda«; pozneje ga je nekoliko predelane priobčil v »Oesterreichische Revue« 1864. III. 76–100, V 52–66, od koder se je tudi posebej ponatisnil. Na ta članek se je mnogo oziral Pypin, deloma polemizujoč zoper njega.

L. 1860. je izšel v programu goriške realke spis Frančiška Zakrajšeka »Abriss der slovenischen Literaturgeschichte«, namenjen bolj mladini in sestavljen po Janežiču. Istega leta je v kratkem načrtal v češkem jeziku razvoj slovenskega slovstva od leta 1830 naprej Václav Křížek v Časopisu Museuma Českého XXXIV.

³² Prevod: »Z marljivostjo, ki zasluži spoštovanje, je Čop zbral vse, kar je mogel dobiti o slovenskih (vindiških) knjigah in poslal v juniju 1831 čez 100 folio strani obsežen rokopis svojemu učenemu prijatelju, da ga uporabi, kakor mu bo ljubo.«

³³ Prevod: »To so krásni prispevki in dvomim, da boste od koderkoli drugod lahko dobili tako dobra predela. Čop je blag recenzent in zmožen širokega primerjanja.«

³⁴ Spis v nadaljevanjih, številke 14–27.

str. 366. Leto pozneje je izjavil p.³⁵ Ladislav v Novicah (1861, 330 dd) svoje misli o slovenskem berilu in podal nekak načrt slovenskega slovstva; isti je napisal v programu novomeške gimnazije 1877–78 sestavek³⁶ »Slovenski dom«, v katerem so nekatere misli o slovstveni zgodovini. Novega seveda ali nepoznane tvarine ni iskati v takih spisih; spisi so vendar zanimivi zastran nazorov, ki jih je imel mož o slovenski literarni zgodovini.

Tudi ko je Jireček izdal Čopovo-Šafaříkovo bibliografijo, se niso povzdignile študije o naši literaturi. Največ še je storil za bijografično-estetični pregled prof. Levec, ki si je za svoje učence sestavil sam posebna predavanja, katera so se potem z goriške gimnazije v prepisih širila tudi drugam ter so s svojim živim pripovedovanjem vzbujala povsod veselje do predmeta. Posamezne životopise je Levec potem objavil v Zvonu Stritarjevem l. 1879. (Vodnika, Prešerna, Jenka, Čopa), nekaj jih še objavlja v Knezovi knjižnici (Valjavec, Koseski); prvega in najobširnejšega v Soči (Valentin Stanič).

Levec je mimo tega priobčil v Ljubljanskem Zvonu mnogo virov za slovensko literaturo, posebno za životopis Prešernov, ter je dandanes najboljši poznavatelj našega slovstva.

Ob istem času je začel po svoje opisovati življenje raznih slovenskih pisateljev v znanem Jezičniku Jožef Marn. S to knjigo si je pridobil Marn za naše slovstvo največ zaslug med vsemi našimi literarnimi historiki. Pri vseh knjižnih in životopisnih vesteh so navedeni dosledni viri, iz katerih so zajete. Vendar Marn svojih virov ni prepisaval kar brez premisleka, ampak večkrat popravlja njih napačne trditve. Ker je prijateljski občeval z Bleiweisom, kateremu je izrečno posvečen XVI. letnik ob njegovi sedemdesetletnici, je Marn pozvedel za marsikatero maloznane književne novice, katere je razumno porabil v svojih životopisih ter jih tako otel pozabljivosti; brez tega občevanja bi nam bil marsikateri psevdonim ostal zakrit za vselej.

Prvi letniki Jezičnika (I–VIII) obsegajo »pomenke o slovenskem pisanju«: »z jezikom brez jeze« je hotel rešetati pisavo tedanjih pisateljev; ko je svojim pomenkom dal naslov Jezičnik, takrat še ni mislil priobčevati v »Tovarišu« književno-zgodovinskih študij, zakaj tem se naslov Jezičnik kar nič ne prilega. Marn sam pravi, da jezičnik je tisti, kdor zna dobro govoriti, komur jezik gladko in namazano teče, kakor kacemu jezičnemu dohtarju. Leta 1871 je opustil jezikoslovne predmete vobče ter se lotil književne zgodovine.

³⁵ Pater Ladislav Hrovat, frančiškan, jezikoslovec (1825–1902).

³⁶ Prečrtano.

IV

Najprej je postavil trajen spomenik svojemu učitelju Metelku s svojo obširno študijo »Metelko v slovenskem slovstvu»; v nji je zlasti razbistril slovečo abecedno vojsko, v kateri pa se črnilo ni prelivalo samo zaradi črk, ampak tudi zaradi drugih važnih književnih načel. Niti Vodnik niti Prešeren nista v našem slovstvu opisana tako celotno kakor Metelko. Za Metelkom je opisal Hitzingerja, v XIII. zvezku je podal sliko ravnatelja Čeha Nečaska in svojega učenca Antona Umka, ki mu je pognemanja vreden vzgled mladim pisateljem. Nato se je lotil Marn opisovanja preporodne dobe naše književnosti; opisal je po vrsti Pohlina, Vodnika (XIV), Kranjsko Čbelico, dr. Jakoba Zupana, škofa Ravnikarja, ter vzporedil usodo Zupanovo in Prešernovo (XV). Nastopna dva letnika razpravljata o starejših književnikih in sotrudnikih Noviškijh: Ravnikarju Poženčanu, Matiji Vrhovcu, Mihaelu Vrnetu, Juriju Kobetu, Juriju Varlu, Antonu Žaklju, Antonu Olibanu, Antonu Likarju, Frančišku Jeriši in Leonu Vončini (XVI, XVII). Ker se je leta 1880 praznovala stoletnica Kopitarjevega rojstva, je hotel oživiti z njegovim životopisom spomin v Slovencih, in ker sta Čop in Prešeren v ozki književni zvezi z njim, je raztegnil svojo razpravo tudi na ta dva (XVIII). V XIX. letniku je nadaljeval pregled Novičarjev: opisal Franceta Malavašiča in pesnika Franceta Svetličiča, potem starejše književnike Jožefa Žemljo, B[e]rnarda Tomšiča in dr. Simona Klančnika, svojega vrstnika dr. Jožefa Rogana in dva v mladosti umrla slovenska pesnika Matijo Lotriča in Engelmana – Nožarjevega. Za sedemdesetletnico je Miklošiču posvetil XX. letnik Jezičnika, v katerem je priobčil študijo »Novice in dr. Janez Bleiweis«.

Mnogokrat se je očitalo Marnu, da opisuje posamezne književnike brez prave pragmatične zveze, vsacega posamič, tako da njegovi opisi ne dajo bravcu noben[e]ga pravega pregleda. Ti popolnoma pravični očitki so ga najbrž napotili, da je začel spisovati pregledno zgodovino slovenske književnosti od srede XVI. veka do svojih dni XIX. veka. Seveda je imel pri tem še drug namen. Iz predgovora k XIX. letniku Jezičnikovemu se vidi jasno, da mu je presedala preglasna hvala slovenskih protestantovskih pisateljev, priobčena v nemških spisih in celo v šolskih knjigah, zatorej je hotel pisateljem katoliške dobe pripomoči do prave veljave, zlasti pa, kar povdarja na mnogih mestih, pisateljem duhovskega stanu osvojiti tiste zasluge, ki so si jih pridobili s svojimi časih že pozabljenimi spisi. To svojo namero je hotel doseči z razpravami, priobčenimi pod naslovom »Knjiga slovenska v dobah XVI., XVII., XVIII. in XIX. veka« A-F. V prvem zvezku (XXI) razpravlja o slovenskih pisateljih od Truberja do Janeza Krstnika Lionellija Svetokriškega;

v drugem (XXII) opisuje petdeset pisateljev od patra Hippolita do Vodnika; v tretjem (XXIII) drugih petdeset pisateljev od Vodnika do Blaža Potočnika; v četrtem (XXIV) osemindeset pisateljev od Slomška do Koseskega, v petem (XXV) enaindeset pisateljev od Janežiča do Fr. S.³⁷ Cimpermana. S šestim zvezkom (XXVI) je prekinil opisovanje novoslovenskih pisateljev in posegel nazaj v IX. vek ter podal Slovincem zgodovinski pregled staroslovenskega slovstva; gledé stare slovenščine in vprašanj, ki so ž njo v dotiki, stoji pisatelj v obče na stališču Kopitarjevem, Miklošičevem in Šafaříkovem in mu niso znane novejšje preiskave. V VII. (XXVII.) zvezku je postavil spomenik prijatelju Jeranu ter je s tem prvič opisal še živečega pisatelja; v tem ko je dotlej govoril samo o mrtvih. Velika sreča je bila za našo slovstveno zgodovino, da je Marn živel veliko let v prijateljskem občevanju kakor z Bleiweisom tako z Jeranom ter tako lahko pozvedel o vsakem važnejšem tudi brezimenem spisu v njiju listih, kdo ga je spisal. To prijateljsko razmerje med Marnom in obema urednikoma, razsežno znanje po vsi deželi s svojimi duhovskimi tovariši in bivšimi učenci, njegov dober spomin in živo zanimanje za vse knjige in spise, ki so zadnjih petdeset let s Slovenci prišli na dan, vse to nam je oteło mnogo zanimivih in karakterističnih literarnih črtic, katerih bi morda pozneje ne mogel zaslediti nihče drugi. – V osmem zvezku »knjige slovenske« (XXVIII.) je, kakor pravi, »nekaj iz starega znanja in osebnega spoštovanja, nekaj po pravilu, da več oči več vidi, in nekaj tudi zato, da se čitajo pisatelji skupaj v Knjigi slovenski«, opisal sedemnajst pisateljev, med njimi Einspielerja, Majerja, Muršeca, Trstenjaka, Volčiča, Cigaleta, Levstika, Schwegla, Dežmana, Tuška, Erjavca, Mandelca, Jenka itd. Deveti zvezek je posvečen mladinskim pisateljem in odgojevalcem (Navratilu, Praprotniku, Močniku, Tomšiču, Levičniku, Cegnarju). V desetem zvezku Knjige slovenske (XXX.) je podal književno sliko dvajsetih večinoma živečih pisateljev, svojih znancev in prijateljev, med njimi zlasti Valjavca in Trdino in naposled na smrt[n]i postelji tudi samega sebe.

Ako le po vrhu pregledamo Jezičnik, začuditi se moramo neizmerni pridnosti Marnovi. V nji je nakopičeno sila znanstvenega gradiva, premnogo maloznanih stvari je otetih pozabljivosti, mnogo novih iznesenih na dan, in kar je mnogo vredno, podatki Marnovi so zanesljivi, njegove navedbe točne. Seveda ima Jezičnik tudi svoje hibe. Očitalo se mu je po pravici, da zajema svoje gradivo samo iz tiskanih spisov, da popolnoma prezira pisane vire in listine, da je njegova pisava prelapidarna, da ni med posamezni[mi] razdelki in dobami prave pragmatične

³⁷ Prav: Fran Serafin Cimperman.

zveze, da rad zbada in ujeda po strani in ne jemlje v poštev posvetnih književnikov, ampak da rad opisuje pisatelje duhovskega stanu. Vse to je res, in tudi Marni ni tega tajil, ampak po svoje zagovarjal. Njegovo načelo je bilo: vsak pisatelj naj se sodi po svojih delih, ne pa po svojem življenju, kar ni popolnoma resnično, zlasti ne za slovstveno zgodovino, zlasti ne pri pesnikih, katerih ne moremo temeljito umeti, ako ne poznamo njih življenja. Zato so bijografični podatki v Jezičniku zelo skromni; tem večja hvala pa gre Marnu, da je razumno in največ v kronološkem redu naštel in ocenil spise posameznih pisateljev, natanko navedel mesta, od koder je zajemal, da je vsakega pisatelja pokazal v zgledih njegove pisave. Gledé tendencije, s katero je pisal svoje razprave, pravi v predgovoru k XXX. letniku: »Poglavitna namera moja zlasti v poslednjih letnikih bila je očitno ta, da bi posvetni rojaki nekoliko bolj se ozirali na slovstvo duhovsko in cerkveno. Kar je duša človeku, to je duhovno slovstvo narodu. Duša in telo je popolnoma človek, sveta in posvetna knjiga – to še le je narodu popolnoma slovstvo!«

Za Riegerjev »Naučný slovník« je spisal J.³⁸ Macun 1863. l. razpravo o slovenski literaturi. Ista tvarina, pomnožena z nadaljnimi pobirki, je dala vrsta sestavkov v Zagrebških »Narodnih novinah« meseca septembra in oktobra l. 1863, št. 211–230 z naslovom: »Kratok pregled slovenske literature«. Iz teh sestavkov se je napravil potem poseben odtisek z naslovom »Kratok pregled slovenske literature sa dodanim rečnikom za Slovence«. Zagreb. 12°. Str. 102. Isti pisatelj nam je 20 let pozneje, t. j. 1883. leta, podal »Književno zgodovino slovenskega Štajerja«, ki je bila sprva namenjena za »Slovenski Štajer«, katerega je začela izdajati Matica slovenska; posvečena je Miklošiču. Macun je vtaknil v svojo zgodovino tudi več pisateljev, ki so stežka bili Slovenci, dasi so bili rojeni na slovenskem Štajerju. Ker se je Macun sam skušal prepričati o vsaki knjigi, katere se vé da ni vselej dobil v roke, je njegov spis kolikor toliko zanesljiv; nekaj hib je popravil Fekonja v »Ljubljanskem Zvonu« 1884. Knjiga nam v nekoliko nedovršeni obliki podaja marsikaj zanimivega in deloma čisto novega gradiva.

Za starejše, posebno protestantsko slovstvo je prijavljenih več notic v »Mittheilungen des historischen Vereins für Krain« 1846–1868; 1848 so bili presledki. Hvalo smo dolžni za nje A[ugustu] Dimitzu, Henriku Etbinu Costi, Theodorju Elzeju, Petru Radiču in drugim. Prva večja zbirka starih listin, ki se nanaša na začetek reformacije pri nas, je izšla leta 1874. Izdal jo je sedanji vseučiliški knjižničar v Zagrebu Ivan Kostrenčić z naslovom: »Urkundliche Beiträge zur Geschichte der pro-

³⁸ Ivan.

testantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565. Gesammelt und herausgegeben von Ivan K. Mit Unterstützung der kaiserl. Akad. der Wissenschaften. Wien 1874.« Te listine se razširjajo samo na Ungnadovo dobo jugoslovanskega tiskarstva na Virtemberškem; prepisane so iz vseučiliške knjižnice tübinske, kamor jih [je] dal shraniti Ungnad sam in kjer jih [je] v naglici rabil že konci preteklega stoletja Schnurrer. Za osvetlavo protestantske dobe so neizmerne važnosti.

Sploh si je za zgodovino protestantovske dobe pridobil največih zaslug Teodor Elze. Glavni njegovi sem spadajoči spisi so ti-le: »Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain während des sechzehnten Jahrhunderts«. Wien 1863. 60 str. Tam nam podaje životopise: 1. Primoža Truberja (1–29), 2. Sebastiana Krela (30–32); 3. Magistra Christoph Spindlerja (33–49); 4. Bartholomeja Simplificusa (50–51) in 5. Magistra Felicijana Truberja (52–60). Napake te knjižice je Elze popravil v svojih poznejših spisih, kolikor je bilo mogoče. Drugi Elzejev strokovnjaški spis je »Primus Truber und die Reformation in Krain« v Herzogovi »Realencyklopaedie für protestantische Theologie und Kirche« Bd. XXI. Gotha 1866. 8°. (360–379). Ta spis podaja na devetnajstih straneh sliko protestantstva na Kranjskem. Na navedena spisa se je pridno oziral August Dimitz, spisovaje svojo zgodovino kranjsko. Posebno zanimiv je tretji spis: »Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain. Festschrift von Theodor Elze«. Tübingen, Fries 1877, IV + 109 str. Ta ukoviti spis je pojasnil, kako je bilo mogoče, da se je tako hitro udomačila na Kranjskem Lutrova vera; prinesel je Elzeju diplomu častnega doktorstva, katero mu je poslalo v priznanje vseučilišče v Tübingnu. V »Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich« je objavil: Die Anfänge des Protestantismus in Krain 1880., potem Paul Wiener, Mitreformator in Krain, Gebundener des Evangeliums in Wien, erster evangelischer Bischof in Siebenbürgen 1882.; Die frühesten Opfer des Protestantismus in Kärnten 1883; Die slovenischen protestantischen Gesangbücher des 16. Jahrhunderts 1884.; Zur Geschichte der Reformation in Krain 1891; Die slovenischen protestantischen Katechismen des XVI. Jahrhunderts 1893; Die slovenischen protestantischen Postillen 1893; Die slovenischen protestantischen Bibelbücher des 16. Jahrhunderts 1895.

³⁹Velike cene in neobhodna je pri preučevanju zgodovine slovenskega slovstva kranjska zgodovina Dimčeva: »Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813. Mit besonderer Rücksicht auf die Culturentwicklung.« Von

³⁹ Marginalija »Dimitz«.

August Dimitz. Laibach 1874–1876. v II. zvezkih. Njeni podatki so tako natančni, da se vsakdo lahko zanese na nje; seveda se Dimitz ne spušča v pretres del; zlasti za reformacijsko dobo, kjer mu je Elze pripravljala pot, je dober vir. Tudi je neprecenljiv za kulturno zgodovino Kranjske, ker je v njegovo delo vsprejeto več ali manj vse, kar so za kranjsko kulturno zgodovino objavile kranjske in štajerske Mittheilungen des historischen Vereins.

Za starejšo dobo je najti nekaj podatkov v knjižici Albina Arka »Tristoletnica tiskarstva v Ljubljani«, 1875. 16° 25, kakor tudi v biblijografičnem spisu Velimira Gaja »Knjižnica Gajeva«, U Zagrebu 1875., v kateri popisuje pisatelj bogato knjižnico svojega očeta, kjer se nahaja marsikatera slovenska književna redkost; Gajeva knjižnica je prešla potem [...] ⁴⁰

Imenovati nam je dalje »Zgodovino slovenskega slovstva. Spisal in založil Julij pl. Kleinmayr.« V Celovcu 1881. 228 str. To knjigo je ob svojem času zadela huda kritika in to od dveh strani; obsodil jo je Jagić, toda zlasti bolj zavoljo njenega staroslovenskega dela, posebno hudo pa je prijel pisatelja Levstik v I. letniku Ljubljanskega Zvona. Njegova kritika – včasih resda preosebna – je sama lep prispevek k zgodovini slovenskega slovstva: »Wertvolle Anzeige eines werthlosen Buches; die Abschnitte über Prešern, Vodnik und namentlich über Vesel-Koseski stellen der kritischen Schärfe des Referenten ein glänzendes Zeugniß aus«, ⁴¹ pravi Jagić (Archiv VI. 493). Rabiti se sme seveda le z veliko opreznostjo. Istega leta kakor Kleinmayerjeva zgodovina slovenskega slovstva je izšel tudi še drugi pregled naše literature, ne sicer tako obširen, vendar nekoliko boljši, namreč sestavek dr. Franca Simoniča v Šumanovi knjigi »Die Slovenen (Teschen, Procháska): Die slovenische Literatur«, str. 123–172. Posebnega seveda ne smemo pričakovati v njem; vriva se v ta pregled preveč majhnih nepoznanih pisateljev in važnejši so se preveč bagatelno obravnavali.

Leta 1885. je podal ljudskim učiteljem navod, kako naj obravnavajo slovensko slovstvo v ljudski šoli, Janko Leban s svojo knjižico »Slovstvena zgodovina v slovenski ljudski šoli«; tvarina je obdelana kolikor toliko zanesljivo za namen, ki si ga je izbral pisatelj, vendar ni brez stvarnih pogrškov.

V Miklošičevem berilu za osmi razred 1868 je podal pregled predprotestantovske dobe Miklošič sam, pregled novejšje literature pak Ivan Navratil. Oba imata

⁴⁰ Nedokončan stavek.

⁴¹ Prevod: »Dragoceno naznanilo knjige brez vrednosti; odstavki o Prešernu, Vodniku in posebej o Veselu-Koseskem izstavljajo referentovi kritični ostrini bleščeče spričevalo.«

vsaj to prednost, da podajata zanesljive date, dasi so tudi te precej revne, zlasti glede moderne literature; v drugi izdaji (1881.) [...]»⁴²

Istega leta je izšla Pypinova literarna zgodovina vseh slovanskih narodov, katera pa se je v drugi izdaji l. 1879–1880 popolnoma predelala in pomnožila: »Istorija slavjanskih literatur A. N. Pypina i V. D. Spasoviča. St. Peterburg bei Stasjulevicz«. V ti 2. izdaji je izpuščena zgodovina velikoruske literature, katero je namerjal izdati Pypin v posebnem zvezku, pak se mu je med tem narastla na 4 zvezke. Ta druga ruska izdaja je izšla tudi v nemškem prevodu Pjehovem (Traugott Pech, Lužičan). To nemško izdajo je celo bolj priporočati od ruske, ker je v nekaterih stvareh popravljena. Ideja Pypina, ko je pisal to delo, v katerem je nam Slovencem odmerjen sila majhen prostor, ideja pisatelja je bila ravnopravnost, katero naj bi uživali Slovani tako med seboj, kakor med drugimi narodi; namen mu je, tudi neslovanskemu svetu dokazati, da slovansko gibanje v sedanjem veku (naša renaissance) ne nasprotuje civilizaciji, ampak jo mariveč pospešuje.⁴³ Jagić piše o tej knjigi (Archiv V. 2. 324): »Selbst abgesehen von dem hohen Interesse der Darstellung, wird dieses Werk durch die reichen bibliographischen Einweisungen, durch die gewissenhafte Berücksichtigung der einschlägigen weil zerstreuten und nur mit grosser Mühe erlangten Literatur ein unentbehrlicher Rathgeber für alle werden, die sich auf dem weiten Felde der slavischen Literaturen einigermassen zurecht finden wollen.«⁴⁴ Žalibog je v tem trenutnem delu ravno naša slovenska književnost najmanj temeljito razložena. Pypin ne pozna niti Marnovega Jezičnika niti Stritarjeve ocene Prešernovih poezij. Glavni vir mu je bil Macunov starokopitni, z ozkosrčnega stališča pisani članek v Češkem naučnem Slovníku. Kakor Macun očita tudi Pypin Prešernu po krivici, da ni imel razuma za slovanstvo in njega razvoj ter da je ostal čisto lokalni gorenjskoslovenski pisatelj; Koseski je ne samo prvak slovenskemu pesništvu, ampak celo – politični voditelj (!) svojega naroda. Malavašič, Muršec, Majar, Vrtovec so mu horvatski pisatelji. Tudi končna sodba o Slovencih ni resnična.

V isto dobo kakor prva izdaja Pypinove literarne zgodovine sodi Ljubićevo »Ogledalo književne povjesti jugoslavenske«, II zv. Ljubić se ravna skoraj edino

⁴² Nedokončan stavek.

⁴³ Marginalija: (Levec).

⁴⁴ Prevod: »Celo če odmislimo velik interes za predstavitev, bo to delo zaradi bogatih bibliografskih napotkov, zaradi vestnega upoštevanja ustrezne strokovne literature, ki je raztresena in jo je mogoče zbrati le z veliko truda, nepogrešljiv svetovalec za vse, ki si želijo, da bi se kolikor toliko dobro znašli na širokem področju slovanskih literatur.«

po spisu Macunovem, in je njegov pregled ravno tako medel, kakor pisatelja, na katerega se je naslanjal.

Veliko boljši in dovršenejši je karakteristika slovenskega slovstva, ki jo je podal profesor dr. Gregor Krek v znanem delu cesarjeviča Rudolfa »Oesterreich-Ungarn in Wort und Bild« (Kärnten und Krain 1891, 429–449); dobro nam je orisal Vodnika, Prešerna in Slomšeka, za natančnejšo in podrobnejšo sliko pa mu je bilo odmerjeno premalo prostora. Od njega imamo tudi kratko karakteristiko slovenske poezije v knjigi »Slavische Anthologie«, izišli v Cotta'sche Bibliothek der Weltliteratur, Stuttgart pred 4 leti.

Zgolj oseb novejših slovenskih pisateljev, kakor njih književnega delovanja in razvoja se tičejo slike, katere podaje znani Ahasver po slovenski domovini Vatroslav Holz v knjižici »Spomini na znamenite može slovenske«. Trst 1892. 12° 128 str., ponatisek iz Edinosti. Knjižica obsega marsikaj zanimljivih posebnostij za književnega zgodovinarja.

Za zgodovino slovenske dramatike je poleg I. zvezka »Slovenske Talije«, obsegajoče »Priročno knjigo za gledališke diletante« 1868, najvažnejši knjiga Trstenjakova »Slovensko gledališče. Zgodovina gledaliških predstav in dramatične književnosti.« V Ljubljani 1892, 198 str., v kateri deli slovensko dramatiško zgodovino v dve dobi: od Linharta do ustanovitve dramatičnega društva; od ustanovitve dramatičnega društva do njegove petindvajsetletnice, tretja doba pa se je pričela z otvoritvijo novega deželnega gledališča. Obe dobi opisuje Trstenjak na podlagi različnih virov precej točno ter se ozira v začetku na skromne početke naše dramatike.

Leta 1894. je začela izhajati »Zgodovina slovenskega slovstva« Glaserjeva, katera se dokonča to leto. Slovenci so pričakovali, da se ž njo vendar enkrat zadela široka vrzel v naši slovstveni zgodovini, da dobimo v nji pragmatično pisani pregled dosedanjega našega slovstva. Toda hudo so se motili. Seveda da ne more biti pisatelj, ker nimamo skoraj nikakih kritičnih monografij posameznih dob, odgovoren za vse pomanjkljivosti, vendar pa se sme zahtevati od njega kritična in samostojna obdelava nakopičene tvarine – in na to stran je Glaserjeva zgodovina popolnoma nepopoljna. Zastonj iščeš v nji samostojnosti, kritične izbire in obdelave gradiva: samo to zaslugo ima, da je pridno zbral daleč raztreseno in večkrat v različnih časnikih skrito tvarino. Od tod izvira tudi toliko protislovij. Nasproti bijografičnemu in biblijografičnemu balastu se literarnozgodovinska stran popolnoma izgubi; ves tekst je preprežen z naslovi iz knjig. Imenitni podatki iz življenja posameznih pisateljev stoje poleg manj važnih. Ravno najbolj

hvaljeno stran Glaserjeve zgodovine, namreč pridno navajanje vseh mest, kjer se v dosedanem našem slovstvu govori o dotični stvari, kazi nenavadna nemarnost v citatih; poprek računši je skoraj ena četrť citatov napačna, vihravo odklobuštrana. O vsaki trditvi Glaserjevi se mora bravec sam prepričati, ni najmanjše stvarce mu ni zategadelj verjeti, in dasi je knjiga stala pisavca toliko časa in truda, rezultat vendar ni dosti veči, kakor – zgodovine Kleinmayrjeve. Tudi za biblijografijo ne smemo šteti te knjige ravno zavoljo mnogih netočnosti v navajanju: tudi po Glaserjevi knjigi ostane nam slovenska biblijografija – *pium desiderium!* Pri posameznih dobah dela Glaser dolge zgodovinske uvode, v katere tlači iz občne zgodovine stvari, ki niso s slovstveno zgodovino v nobeni zvezi in morda celo z občno zgodovino ne, n. p. s koliko tisoč topovi je šel Diebič na Poljake. Z eno besedo, delo Glaserjevo je na vse strani nekritično in pri nenatančnosti podatkov njegovih se je bati, da se bodo pogrėški presajali še tudi dalje v kake nove preglede. Glaser ne pozna nobene karakteristike, nobene razporedbe tvarine: vse je neka pusta mešanica brez soli.

Iz novejše dobe je omeniti tudi šolsko literarno zgodovino v Sketovi »Čitanki za sedmi in osmi razred srednjih šol»; sestavljena je iz spisov različnih pisateljev. Kolikor toliko je še precej srečna sestava in obdelava do sedaj pridobljenih rezultatov ter se naslanja sploh na Levčeva predavanja. Podaje se nam majhna in važnejše dobe slovstvene zgodovine obsegajoča slika; vsaki dobi je po posebno poglavje posvečeno tudi še važnejšim reprezentantom in najznamenitejšim slovstvenim prikaznim. Najslabši obdelana je najnovejši z Novicami začenjajoča doba.

V

Prijetno se od Glaserjeve zgodovine razlikujejo »Pisma o književnosti kod Slovenaca. Napisao prof. Andra Gavrilović (XXXVI. izdanje Čupićeve zadužbine). U Beogradu 1895, XVI. 180,« v katerih se srbskemu občinstvu razlaga slovensko slovstvo. Pisatelj se je osvobodil vsega nepotrebnega bibliografičnega balasta, v čemer daleč nadkriljuje Glaserja. Knjižica nam seveda ne podaje vseh dob naše slovstvene zgodovine, obdelanih enakomerno, ampak se ozira skoraj samo na zgodovino XIX. stoletja. Samo to slovstvo predstavlja po Gavriloviću narodnega duha in narodno intelligencijo. Starejša doba, jezik, domovina, kratak zgodovinski pregled, to je obravnavano v prvih dveh pismih. Pisatelj dobro pozna novejše slovensko slovstvo. Spis je spretna kombinacija raznih slovenskih sestavkov, pisatelj pa si je vedel povsod ohraniti svojo sodbo. Ta sodba je večinoma trezna in primerna; panegirike se je ohranil pisatelj prostega. Zlasti obravnava vsebino in obliko literarnih proizvodov, manj pa že tendencije; upliv tujih vzorov, zavisnost od duha časovega se navadno ne omenja. Gavrilovićeva pisma vendar niso globoke literarne študije, on si ne domišlja, da podaja zgodovino razvoja literature slovenske: ampak so samo tako rekoč iz[v]leček iz raztresenih slovenskih sestavkov o novejši literaturi (Oblak, v Archivu XVIII. 305).

Za zgodovino slovenskega časopisja so poleg Jenkovega »Časnikarstvo in naši časniki«, izdanega leta 1884 v Ljubljani kot ponatisek iz Slovenskega Naroda in pisanega na podstavi Wuttkeja, imenovati zlasti I. Vrhovnikov spis »O stoletnici Vodnikovih Ljubljanskih Novic« (V Ljubljani 1897. l.). Isti pisatelj nam je podal v knjižnici sv. Cirila in Metoda natančen životopis Janeza Ciglerja, prvega našega pripovednika.

Leto 1898. nam je doneslo naposled nov pregled slovenskega slovstva, namreč Murkov v članku Jihoslované Ottovega Naučnega slovnika zv. XIII. str. 403–421, torej slovstvo na 18 straneh. Ta Murkov pregled je dosedaj že z ozirom na omejeni prostor še najnatančnejši in se še najbolj ozira na ideje, ki so vodile naše pisatelje. Vse Murkove trditve seveda niso resnične, n. p. da so se vsi naši predigarji, Janez Krstnik, Jernej Bassar in oče Rogerij, ravnali po znanem Abrahamu à Sta Clara; to velja deloma samo o prvem, ne pa o obeh zadnjih, ki sta jako resna in neprijazna dovtipu na prižnici in igranju z besedami, kakoršno je lastno nemškemu pridigarju. Kranjski pregovori Janeza Miheliča so po Murku izšli v Ljubljani l. 1780, kar pa ni res; l. 1779 je izšla v Pisanicah samo njegova »Mila pesm, katero je on k' hvali teh pregovorov pejl«; njegovi »Kraynski pregovori (Adagia carniolica)«,

katere omenja kot rokopis Pohlin v Bibliotheci Carnioliae, niso bili tiskani in bogvé kam so se poizgubili; Repež ne spada v Pohlinovo dobo, ampak v katoliško zraven Stržinarja, itd. Za slovensko literarno zgodovino je zlasti važen drugi Murkov spis »Deutsche Einflüsse auf die böhmische Romantik«, kjer se v prvem poglavju ozira tudi na nas: »Die ersten Reflexe der Deutschen Romantik bei den Südslaven« (1–13), in životopis Miklošičev »Miklosich's Jugend- und Lehrjahre« (v Forschungen zur neueren Litteraturgeschichte, Festgabe für Richard Heinzel, 1898), v katerem je za naše slovstvo posebno važno poglavje IV: »Die national-patriotischen, litterarischen und wissenschaftlichen Bestrebungen in Graz«.

S tem sem naštel nekoliko virov za slovensko literarno zgodovino; mnogo stvari pa je še raztresenih po raznih časopisih in drugih spisih. Mnogo dobrega obsegajo Novice (v novejšem času životopis Wolfov in druge malenkosti, ki jih najdete prilično zaznamovane pri Glaserju); potem Slovenski Glasnik. Bolj pa se je začelo gojiti životopisje v novejših naših leposlovno-znanstvenih listih Zvonu, Ljubljanskem Zvonu, Domu in svetu. Stritar je npr. podal v svojem Zvonu estetično kritično oceno Simona Jenka, Frana Levstika, Jurčiča, Kodra; Ivan Gornik (baje takrat učitelj na Koroškem) pretres Vošnjakovih novel (Skalčevih). Bolj na široki podlagi so se objavljale životopisne razprave v Kresu in drugih listih:

Kres I. Stolica slovenskega jezika na graškem liceju. Spisal Macun.

III. Nekaj drobtinic o Stanku Vrazu (Janko Pajek), Jarnikova zapuščina (Scheinigg), Stanko Vraz, pesnik in pisatelj slovenski (Fekonja), Prvo slovensko društvo in njega ustanovitelj Janez Nepomuk Primic (Radič),

IV. Urban Jarnik (Schein[igg]), Juri Vega (Vrečko), Donesek k zgodovini cesarskih ukazov v slovenskem jeziku (Radič), Matija Ahacelj (J. Scheinigg), Stanko Vraz, zbiratelj slovenskih narodnih pesni (Fekonja)

V. Luka Zima, Jarnej Francelj (Dr. Križan), Jovan Koseski in Anton Žuža, V. Komavnar, Stanko Vraz, slovenski rodoljub (Fekonja), O. Gutsman (Scheinigg). Nov donesek k slovstveni zgodovini slov., v katerem poroča Radič o Kerszhanskih lepih Molitvah Tulščakovih 1579. Kajkavski pisatelji in njihovi spisi (A. Fekonja).

VI. Črtice iz S. Jenkovega življenja in pesmi iz njegove zapuščine. Žvab piše o prvem kranjskem tiskarju Ivanu Manelu. Sket poroča o netiskanem prevodu Legend Martina Kohema. Pajek o neznanem rokopisu Jožefa Hasla in Scheinigg o donesku k abecedni vojski, kako so škofje uradno umorili metelčico.

V Ljubljanskem Zvonu nahajamo zakladnico prispevkov za slovstveno zgodovino skoraj v vsaki številki v »Listku«, preveč bi nas oddaljilo, ako bi hoteli navajati vse to; dovolj bo, če navedemo najvažnejše životopise in kritične ocene naših pisateljev:

V I. letniku nahajamo poleg že omenjenega več prispevkov za Prešernov životopis in nekaj nepoznanih njegovih napisov in epigramov; spis o njegovem Senani; literarnozgodovinske vrednosti nima Zupanov spis »Iz Preširnovega življenja«, (tudi v II. letniku), neka poetična hoteča biti zmes resnice in domišljije; velike cene je razprava Žvabova o Popoviću, ki je ostala žalibog nedovršena – zaradi načina, kako je pripovedovana.

V II. letniku opisuje Fran Levec zelo simpatično pesnika Virka in podaje več prilogov za Prešernov životopis (pisma Čelakovskemu). – Levstik piše o Riharju in dokazuje, da pisatelja Rihtarja ni bilo (252). Levec podaje oceno Gregorčičevih poezij. Lazar podaje vest o rokopisu pesni Simona Jenka; črtice o Paskalu Skrbincu iz persesa Wiesthalerjevega, Levec o Antonu Einspielerju.

V III. letniku je za ideje naših pisateljev važen spis Celestinov, ki nam je tedaj podal tudi v Viencu posebno monografijo o Francetu Prešernu; Zvonov spis nosi naslov »Naše obzorje« ter pretresa razmerij, katerim so se vdali naši pisatelji od Prešerna sem: Naše obzorje se najbolj razvidi iz našega življenja in razvitka, v ta namen si je nabral potrebno gradivo iz Levstika, Jenka, Stritarja in Jurčiča. Levec poroča o Pavlu Wienerju po Elzeju, Žvab pa podaja priloge k slovenski bibliografiji.

V IV. letniku podaje Žvab črtico o Trubarju in Cimp[e]rman zagovarja zoper Gestrina (t. j. Tine Črva) svojo razlago Prešernovega Senana. Andrej Fekonja piše o Truberju župniku[?] v Loki in o prvi slovenski pisateljici Josipini Turnogradski.

V V. letniku je kratek životopis Krilanov in obširen životopis dr. Jakoba Zupana od Wiesthalerja. Andrej Fekonja pa piše po povodu petdesetletnice prepoda jugoslovenske književnosti o Slovencih v književni vzajemnosti s Hrvati. Levec razlaga dve Vodnikovi pesmi in en epigram.

V VI. letniku je omeniti spisa Fekonja o Evangeliih iz l. 1777 in Žvaba o Drobnem spisku Truberjevem, pa Japljevo pismo Lindeju, kakor Žvabove »Knjižne redkosti slovenske«. Dober pregled najstarejšega slovstva podaje Andrej Fekonja v spisu: »O početkih slovenske književnosti«. Razen tega je tam še več drobnosti: Nekaj o škofa Hrena spisih, o slovenskem rokopisu iz l. 1799, iz leta 1611 itd.

V VII. pripoveduje Oblak o doslej neznani knjigi slovenski v koroškem narčji, ki se hrani v minoritskem samostanu v Gradcu; znamenit je spis Levčev o Frančišku Erjavcu. Anton Raič piše o Ivanu baronu Ungnadu, Vilibald Zupančič o Frančišku Jeriši. Objavlja se pismo Stanka Vraza Josipu Roštlapilu, Radič pa piše o slovenskih proslavah v ljubljanskem gledališču od 1789 do 1850. leta.

V VIII. letniku so najvažnejši Levčevi prilogi K Prešernovemu životopisu in istega pisatelja Spomini o Jožefu Jurčiču.

V IX. piše Pintar O akrostihih v Prešernovih Sonetih; Stritar priobčuje Spomine o Levstiku, Levec priobčuje listine in pisma iz Vodnikovega življenja, Jožef Lendovšek pa nekaj iz ostaline Prešernove. Karakteristiko Vodnikovo podaje Fran Wiesthaler in Vošnjak piše o Jurčiču v Mariboru.

V X. zvezku poroča Levec o Davorinu Trstenjaku, Zamejski opisuje življenje Petra Podreke in Andrej Fekonja piše o reformaciji v Slovencih (toda ne oziraje se na spise Elzejeve). Vošnjak nadaljuje spomine o Jožefu Jurčiču in Fekonja poroča o Vramca Predečtvih in Postili; Funtek ocenja delovanje Jožefa Cimpermana.

V XI. zvezku piše Levec o pesmi »Kje so moje rožice«, Fekonja pa podaje »Kratko povestnico slovenskega pravopisa«.

Iz vsebine 1892. leta spada v našo stroko spis o Ciglerju in Juriju Juričiču. Gregor Jereb, ki je že v enem prejšnjih letnikov (V) natančno opisal Podmilšaka, opisuje zdaj Pavla Knoblja zloglasnega in Franula de Weissenthurn gramatika.

V XIII. letniku podaje Radics životopis Antona Linharta in Vošnjak piše o zgodovini Wolfovega slovensko nemškega slovarja; v nastopnem letniku pa opisuje Janko Pajk življenje in delovanje Davorina Trstenjaka, Stritar piše o novih potih (to je o novostrujarjih).

V XIV. letniku opisuje in ocenjuje Murko delovanje Ivana Navratila, Orožen Vodnika kot turista, Fridolin Kavčič pa celo vrsto znamenitih Slovencev, ki še sicer niso pisatelji slovenski, pa so pripomogli k obči civilizaciji; ta spis nadaljuje tudi v naslednjih letih.

V XV. letniku piše Göstl o Celestinu, Svetič o novih slovstvenih strujah v Slovencih.

V XVI. letniku nas podučuje Foerster o novi slovstveni smeri pri Čehih, o dekadenci, Levec pa riše delovanje in življenje Krsnikovo, Vidic pa podaje po Murku spis Romantika v Slovanih. V lanskem zvezku piše naposled Vidic o Kopitarju in Vuku, kar pa je posnel po Jagičevih spisih. Omembe vredni so Spomini na Janka Krsnika, katere je spisal dr. Fran Zbašnik. Razen teh spisov, katere vredno oceniti ni tukaj časa, je poročal Ljubljanski Zvon vedno o pisateljih, ki so umrli v dobi zadnjih 19 let, ter ocenjeval vestno njih delovanje.

Opisovati delovanje naših pisateljev je posebna naloga Doma in sveta, kateri nam je prinesel že precej dosti životopisov, med njimi so taki, ki nikdar ne izgube svoje cene, posebno Benkovičevi.

V prvem zvezku je precej dober životopis Levstikov iz peresa neznanega mi pisatelja, skritega za črko -h.⁴⁵ Ravno tamkaj na str. 195. [je] Vodnikovo pismo,

⁴⁵ Peter Bohinjec (1864–1919).

najdeno v Križah pri Tržiču iz l. 1797, na katero se naši zgodovinarji pozneje niso ozirali. V drugem zvezku je »Nekoliko drobtinic iz Cigaletovega življenja« iz Navratilovega peresa in spis »Matej Cigale, slovenski jezikoslovec«. V tretjem zvezku je dosedaj še najpodrobnejši popis življenja in delovanja Josipa Ogrinca, spisal Josip Benkovič. (Tudi Levec ga je opisal v Slovenskem Narodu l. 1879). IV. letnik opisuje P. Ladislava Hrovata, Josipa Marna, Vego in Blaža Potočnika. V petem je Glaser popisal življenje Cegnarjevo, Fekonja pa piše o književnosti ogrskih Slovencev. V 6. je popisana Matija Majar Ziljski in Davorin Trstenjak. V VII. popisuje Josip Benkovič Jurija Japlja in Podmilšaka in Parapata, Karel Glaser Pavlino Pajkovo; tam nahajamo še opisane te le pisatelje: Andrej Komel, Ivan Tomšič, Florentin Hrovat, Frančišek Kosar, tukaj je priobčeno pismo Davorina Trstenjaka in Matija Majarja. V VIII. piše Bohinjec o Simonu Gregorčiču ob njega petdesetletnici, dr. Mihael Opeka Spomine na Jožefa Cimpermana, Lampe o Andreju Praprotniku, dr. Anton Medved pa o Kremplju. Natančen in dotično stvarino popolnoma izčrpujoč je spis Benkovičev »Slovenski koledarji in koledarniki«, morda najtemeljitejši slovstveni spis v našem jeziku v zadnjih letih. V letniku IX. piše Lekše o Oblaku. V X. popisuje Benkovič Ireneja Fridrika Barago, Branivoj o našem leposlovju. V lanskem popisuje Flegerič Štefana Modrinjaka, Benkovič Hicingerja in Froelicha pa Verneta, Flegerič Trstenjaka Davorina, M. Pirnat Ivana Vesela-Koseskega.

VI

Tudi Letopis Matice Slovenske hrani v sebi mnogoteri donesek k zgodovini slovenskega slovstva, ako se ne oziramo na samo zgodovino Matice, ki nam govori iz zapisnikov. Raič Božidar je opisal l. 1868 v Kol. in let. 34⁴⁶ Antona Kremplja, v Letopisu za l. 1869 pa je podal spis »Prekmurski knjižniki in knjige«. Istega leta je objavil Anton J(eglič), sedanji škof ljubljanski, spis »Slovenci in sedemnajsti vek v književno-zgodovinskem oziru« (precej površen sestavek); Letopis za 1872/73 opisuje Potočnika, dr. Matijo Preloga in Zalokarja; 1874: Lesarja in Jožefa Rozmana. Najvažnejši spis med vsemi, kar jih je dosedaj prinesel Letopis, sta Bleiweisova v letniku 1875: »Literarna zapuščina doktorja Franceta Prešerna« in »Pisma Jarnikova Stanku Vrazu« pa »Listi, katere je Prešern Vrazu pisal« v letniku 1877; istega leta je priobčil Radič pregledno študijo o Valvazorju z ozirom na slovanstvo, nastopnega leta pa študijo o Tomažu Chrönu, pesniku, mecenu umetelnosti in podporniku vednosti. V Letopisu za l. 1878 je tudi obširen životopis filologa Oroslava Cafa od Raičevega Božidara. Marsikaj zanimivega podaja tudi Radičev spis »Slovenščina v besedi in pismu v šolah in uradih« v letniku 1879, kateri obsega mimo tega tudi še životopis »Janez Žiga Valentin Popovič«, spisal M. Vodušek (po Büschingu), in dogodbe prvega zemljevida slovenske dežele, spisal Kozler. V Letopisu 1880. leta je precej gradiva skritega v Radičevem spisu »Umetelnost in umeteljna obrtnost Slovencev«; tudi nam ta letnik podaja obširen in podroben životopis dr. Antona Murka iz peresa dr. Jožefa Pajka, obsegajoč seveda marsikaj nepotrebne. L. 1881 nam opisuje Franc Hubad Petra Pavla Vergerija in njegovo sodelovanje pri Truberjevem prelaganju sv. pisma, Gašper Križnik podaja donesek zgodovini slovenskega knjigoznanstva in Cimp[e]rman priobčuje dve nemški pesmi Koseskega. Letopis za l. 1882/83 podaja Miklošičev životopis od Trstenjaka, najboljši in najpopolnejši dotedanji životopis, Valjavec govori o drobnem spisku Truberjevem; l. 1884 nam opisuje Navratil, ki je leto prej v »Spomeniku šeststoletnice« opisal čebelarja Janšo, tudi slovenska slikarja Lovra in Valentina Janšo, dr. Frančišek Simonič pa razglaša »Prisego ljubljanskega mesta«, hranjeno v dunajski vseučiliški knjižnici. Letopisa za 1885. in 1886. nimata nobenega slovstvenozgodovinskega spisa, l. 1887. pa prinaša Raičevo razpravo o Petretiču in prvi večji Oblakov spis »Trije rokopisi

⁴⁶ Nejasna navedba. Gre za članek Božidar Raič: A. KREMPLJ. Letopis Matice Slovenske za leto 1869. 86–94.

slovenski iz prve polovice XVII. veka«. 1878 opisuje Glaser delovanje in življenje Raičevo [in] tukaj je pripovedovanje mnogo bolje, kakor v poznejši slovstveni zgodovini. L. 1879 obdeluje in pretresuje Vatroslav Oblak starejše slovenske tekste, l. 1880 knjigo Skalarjevo, l. 1881 pa slovar Sommaripin. V zadnjem nam poroča tudi Murko o zadnjih dnevih Miklosichevih ter popravlja Trstenjakov životopis. L. 1894 opisuje Fran Levec delovanje Franja Marna, Oblak pa govori o protestantskih postilah v slovenskem prevodu, l. 1895. pa pretresa nekatere starejše književne redkosti slovenske. V Letopisu za leto 1897 zasekava v slovensko slovstvo deloma Vrhovčev spis o francoski ljudski šoli na Kranjskem, v zadnjem pa Vidičev spis »Nekaj o razmerju slovenskih Trubarjevih spisov k protestantovskim hrvatskim knjigam«, prvi poskus, določiti odvisnost hrvaških prelog od slovenskih.

Mnogo gradiva hranijo, zlasti v nekrologih, včasih pa tudi v posebnih monografijah naši politični listi Slovenski Narod, Slovenec, Edinost, Soča, pa tudi drugi naši starejši listi Slovenska Bčela, Šolski prijatelj, Vedež, Slovenija. Škoda je za nekatera zrna, ki so tam skoraj izgubljena. Isto velja o razpravah v programih srednjih šol: Marn je opisal v programu ljubljanske gimnazije »Slovnice slovenskega jezika« (l. 1861); Pleteršnik »Vodnik učitelj ljubljanske gimnazije« (1875); 1887. »Slovenščina na ljubljanskem liceju«; 1893. Karlin »Profesor Josip Marn«; Ilešič 1897: »Dramatika in slovensko slovstvo«, nekoliko enostranski spis; v programu Mariborske gimnazije l. 1890. je opisal Košan slovensko abecedno vojsko, že prej (l. 1872) pa je objavil Pajk Kranjski rokopis. Največe važnosti za naše slovstvo je tudi Jagičeva knjiga »Istočniki dlja slavjanskoj filologii«, 2 zvezka, zlasti za prvo polovico sedanjega stoletja. Marsikaj se nahaja tudi v spomenici akademskega društva »Slovenije«.

Zadnji čas je, da se tudi pri nas začne sistematično zbirati in objavljati korespondenca naših pisateljev, brez katere je le težko si natančno naslikati razvoj vsakega izmed njih. Po korespondenci šele se nam odpre razgled za kulise, kako in kje so delovali in mislili.

PRVO POGlavJE

POČETKI SLOVENSKEGA SLOVSTVA

(Vleček)⁴⁷

Stari vek poganskih Slovencev nam je knjiga s sedmimi pečati; iz nekoliko vrstic, ki se dadó brati, se dá pač mnogo vganjevati in domnevati, toda zelo malo zanesljivo dokazati. Ohranili so se nam le odpadki prvotnega svetovnega nazora naših prednjikov in še ti niso iz posebno starega časa; dá se o njih po tem, kar vemo o njih sorodnikih, sklepati, da so tudi oni verovali v nadnaravna bitja, s katerimi so oživljali prirodo in si razlagali razne prikazni življenja; verjetno je, da je stari slovenski pogan s pesmijo molil sonce, katero je pozdravljaj v raznih menah kot zmagovavca nad dolgo zimo, kot buditelja cvetnate pomladi in oživljajočega ploditelja zemeljskih sadežev; da je poletni in zimski obrat sonca slavil s pesmimi, igrami, reki; da se je z žalostno tožbo ločil od mrtvih svojih ljubljencev in praznoval na grobéh umrlih. Toda od vsega tega se ni v pismu ohranilo nič; skrivnostne nerazumne verze in reke, nekoliko zatemnelih, težko razumljivih bajek, veliko število pravljic in povedek, šeg in običajev, je tisočletni nanos vseevropski pokril in prodril tako, da se z današnje oblike te tradicionalne literature ne dá več brez skrbi osvetljevati predkrščanska doba našega naroda. Krščanstvo, viši kulturni element, je deloma odstranilo, deloma posnelo vase prejšnjo fazo in jo je popolnoma premagalo.

Jasnejši zgodovinski svit osvetljuje slovenske zemlje šele s krščanstvom. Kar vemo o njih iz prejšnjih časov, to so le poročila o srečnih ali nesrečnih bojih, o zmagah ali porazih, nastalih v novi domovini med njimi in njih sosedi, Langobardi, Bavarci in Obri. Prvi poskusi razširiti krščanstvo med njimi so se pač ponesrečili. Šele v osmem stoletju se sme govoriti o krščanstvu. V Karantaniji (na Koroškem), ki je tedaj obsegala tudi več sosednjih dežel, je okoli 740. leta prosil Borut, Vladuhov naslednik, zoper nadlegovanje Obrov pomoči bavarskega vojvoda Tasila II. To pomoč so plačali Korotanci s svojo svobodo: Borut je moral svojega sina Gorazda (Karast) in stričnika Hotimera pa še nekoliko drugih mož poslati v poroštvo na Bavarsko. Na dvoru Tasilovem so se seznanili ti možje, pokristjanili in ko so prišli domu, so širili krščanstvo doma. Hotimer je bil pobožen kristjan, hvaležen za sprejeto krščansko omiko, iz srca vdan solnograškemu⁴⁸ samostanu sv. Petra, kamor je vsako leto romal. Prizadeval si je pokristjaniti svoje rojake, ki so bili še z velike večine pogani. Podpirali so ga v tem

⁴⁷ Domnevno: izvleček ali izpisek.

⁴⁸ Salzburškemu.

Bavarci, zlasti škof salzburški Vergilij, po rodu Irec. Anonimus Salisburgensis⁴⁹ nam pripoveduje: »Ko je bilo preteklo nekoliko časa, zaprosil je vojvoda karantanski Hotimir (Cheitumar) škofa Virgilija, naj pride obiskat ljudstvo naroda onega in v veri potrdit, česar pa Virgil tedaj nikakor ni mogel storiti. Mesto sebe je poslal svojega škofa, Modesta po imenu, v poučevanje onega ljudstva in ž njim mašnike Vatona, Reginberta, Kozara in Latina, tudi diakona Ekiharda z drugimi duhovniki, davši mu oblast, cerkve blagoslavljati, duhovnike posvečvati po zahtevah cerkvenih zakonov, ničesar pak za se ne podvzeti, ker bi vtegnilo nasprotovati sklepom svetih očakov. Ti možje, prišedši h Karantancem, so blagoslovili tam cerkvo svete Marije (Gospa sveta), v mestu Liburniji (v stari Tiburnii), Sv. Peter v gozdu, v Undrimah in v mnogih drugih krajih. Modest pa je tam ostal do konca svojega življenja. Ko je škof Modest umrl, je zaprosil isti vojvoda Hotimer škofa Vergilija, da naj, ako mu je mogoče, k njemu pride, kar mu je Vergil vendar odrekel, ker se je med tem vnel punt, katerega 'Karmulo' imenujemo« (tudi je zidal tedaj Vergil novo stolno cerkev v Salzburgu, katero je 874. leta posvetil). »Po storjenem posvetovanju je poslal tje mašnika Latina, kateri je pa, ko se je punt z nova začel, zopet od tam odšel. Ko pa je bil punt zadušen, je poslal škof Vergil zopet tje mašnika Madalhoha in za njim mašnika Varmona. Po Hotimirovi smrti (769) se je narod znova spuntal in nekoliko let ni bilo tam nobenega mašnika.«

Hotimirov naslednik Waltung ali Waltunch – Vladuh –, katerega je dal Tasilu II. za načelnika – namestnika Karantancem, je hotel krščanstvo s silo vpeljati; Slovenci, ki so že prej izgubili politično svobodo, sedaj tudi verskim poslancem niso zaupali. Nekateri župani so se uprli odločno; imenujejo se Drohus, Deodorus, Samo in Aurelius. Toda s pomočjo Bavarcev je bil ustanek potlačen in Slovenci popolnoma podjarmljeni. In znova je poslal salzburški škof mašnika Heimona in Reginbalda in diakona Maiorana z drugimi duhovniki, kmalu potem zopet Heimona, Majorana in druge duhovnike ž njimi; drugoč še jim je poslal Gocara, Majorana in Erharberta, za njimi duhovnika Reginbalda in Reginhara in še Majorana in Augustina in zopet Reginbalda in Gundhara: vsi ti mašniki so bili člani meniškega katedralnega prezbiterija v Salzburgu in po dostojanstvu nekaki nadduhovniki – archipresbyteri ali vicarii foranei, najbrž predstojniki cerkev sv. Marije, v Liburniji in v Undrimah, torej na današnjem

⁴⁹ Anonimni, neimenovani Salzburžan. Gre za spis *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*.

Koroškem. Tudi drugi samostani, podružnice sv. Petra v Salzburgu, na primer Maksimilianovo selo (Max.-Zell) v Pongau, Nieder Altach, na mestu katerega je bil leta 772 ustanovljen samostan Kremsmünsterski, in *India* ali Innichen, kateri je leta 770. Tasilo II. podaril opatu Attonu, da se ustanovi samostan, »da se neverni narod slovenski na pot resnice privede«, so delovali za pokristjanjevanje Slovencev. Ko je omenjeni opat Atto (Hatto) postal škof v Frisingi⁵⁰ (784–810), je pripal Innichen ž njim frizingskej škofiji in že leta 778, se zdi, je ta cerkva dobila od Salzburga tudi Liburnijo (blizu Špitala na Gor. Koroškem). Razen teh so imeli frisinški škofi še več drugih posestev na Slovenskem, na primer Marija Devica na Otoku, Požarnica, Gornja Bela, pozneje Loka.⁵¹ Tako je umevno, da so tudi frisinški škofje imeli v naših krajih misijonske postaje ter razširjali kristijanstvo.

To kristijanstvo pa je bilo seveda le površno, glavni vzrok je to, da se je služba božja opravljala le v latinščini in evangelij se je oznanjal le v tem jeziku. Maša, cerkveni obredi, predige, sploh ves poduk je bil latinski. Bonifacij, apostelj Nemcev (†755), je sicer delal za to, da se nemško ljudstvo uči posameznih molitev nemški, da se ljudstvu bero listi in evangeliji v njegovem jeziku, da se mu tolmačijo homilije in cerkveni govori, in da se nemščina uporablja pri delitvi zakramentov v poedinih nebistvenih delih. In vendar je že v njegovih zakonih (Statuta Bonifacii) zapovedano ljudstvu, naučiti se nekih molitev latinski; tega pravila so se nemški duhovniki držali, dokler se ni pokazalo, da se vkljub vsem grožnjam in kaznim ne dá stvar izvesti. Še leta 813 je bilo na sinodi v Mainzu (Mogunciji) ukazano, naj uče duhovniki latinski moliti tudi Oče naš in Vero, vendar »kdor drugači ne more, naj se uči v svojem jeziku« (»et qui aliter non potuerit, vel in sua lingua diceat«); sinoda v Tours-u pa je še istega [leta] odredila, da naj se prediga narodu »v domačem jeziku«, da se morajo škofove homilije pretolmačiti »v narodnem jeziku«.

Da po takem počenjanju ni moglo imeti krščanstvo dosti navdušenih privrženecv pri naših prednjikih, je razvidno; brez občevanja⁵² ni bilo mogoče koga pridobiti; skušali so sicer ti misijonarji si pridobiti nekako copio verborum,⁵³ napravljali [so] si kakor drugod pač tudi pri nas kratke vokabularje z najbolj potreb-

⁵⁰ Freising na Bavarskem, povezan s poznejšimi Brižinskimi spomeniki.

⁵¹ Škofja Loka.

⁵² Komuniciranja v ljudskem jeziku.

⁵³ Prevod: besedni zaklad.

nimi besedami. Najbrž so bili oznanjevalci božje besede v Slovencih slovenščine zmožni toliko, kakor primeroma današnji nemški uradniki med nami. Zato si lahko tolmačimo radost Rastislavovo – na Moravskem in Češkem so bile razmere iste – ko so slišali veličija božija [v] svojem jeziku. Da res niso veliko dosegli, dasi se je zlasti do Drave razširjalo kristijanstvo tudi z Ogleja, to kaže najbolje to, da je patrijarh Pavlin II. poprosil svojega dobrotnika in pokrovitelja Karola Velikega, naj podjarmi Slovence, da bi jih lažje pridobil veri krščanski. Ta je to tudi storil; do leta 800 je Pipin podjarmil Koroško, Kranjsko, Kras, Istro, Liburnijo in vso severno Dalmacijo. Na mesto domačih vojvod so nastopili tuji kraljevi namestniki, slovenski župani so se morali umakniti nemškemu grofom. Resnična je beseda Gfrörerjeva: »Za duhovnikom frankovskim in bavarskim stopala je vojska; kjer je on zasadil križ v zemljo, tam so cesarski vojvode zabili meč, posebno sebi pravico k vladi, k nakladanju sužnosti, davkov, desetine in drugih plačil.« Desetino pridobiti, to je bilo škofom najvažnejša stvar; Alkuin svari Arna, idočega prvokrat v Slovence: »Esto praedicator pietatis, non decimarum exactor,«⁵⁴ in iz papeških pisem v Britanskem muzeju izvemo, da so v Rimu bavarskim škofom isto očitali. Kaj je bil prvi posledek pokristjanitve? S kristijanstvom, po Nemcih donesenim, se je začela okupacija zemlje, ž njo sistematična germanizacija: saj je, kakor pravi nedavno umrli Huber, eden prvih avstrijskih zgodovinarjev, kristijanstvo »das friedliche Mittel der allmählichen Germanisierung.«⁵⁵ To vidimo dobro pri naših prednjikih na severu in zapadu. Germanizacija Slovanov, ki so ostali v bajuvarski oblasti, se je vršila tako naglo in krepko, da so »po treh rodovih Slovani sprejemali celo nemška imena.« Še z večjo močjo se je začela germanizacija poanižkih⁵⁶ Slovencev koncem X. stoletja, ki je bila v XII. stoletju že dovršena. Isto se je zgodilo s Slovenci v Karantaniji: v današnjem Salzburškem, v gorenjem in srednjem Štajerskem, severnem in zapadnem Koroškem ter na iztočnem Tirolskem. Slovincem se je nalagala desetina, nemškim naselnikom so se dajale privilegije: »die Germanisierung ging aber in Gesamtwendenlande um so rascher, als durch die Christianisierung der Wenden das Haupthindernis der Nationalitätenmischung gehoben worden war«⁵⁷ (Huber).

⁵⁴ Prevod: »Bodi glasnik pobožnosti, ne pa izterjevalec desetine.«

⁵⁵ Prevod: »mirno sredstvo postopne germanizacije.«

⁵⁶ Prebivalci ob reki Anži v današnji Avstriji.

⁵⁷ Prevod: »Germanizacija pa je na celotnem slovanskem ozemlju potekala hitreje, ko so bile s pokristjanjevanjem Slovanov odpravljene poglobitne ovire za narodnostno mešanje.« Die Wenden: nemško poimenovanje Slovanov.

To germanizacijo je zlasti pospeševala fevdna ustava nemškega cesarstva. Nemški kralji so slovensko zemljo cerkvam, samostanom in novim naselnikom ali popolnoma darovali ali pa jo kot fevde (beneficije) razdelili med nje. Le to, česar ni kralj izrečno podaril in stalno porazdelil, je ostalo tudi še nadalje njegova lastnina. Njegova lastnina pa je postalo pri podjarmljenju vse, kar ni bilo obdelano, torej tudi neizmerni gozdi, to je skoraj vse. Za njih obdelovanje so se klicali nemški naselniki, zlasti kjer ni bilo Slovencev; domači element se je tako vedno bolj krčil. Reči pa se mora, da so tisti Slovenci, ki so bili pod Oglejem (Karol Veliki je leta 811 določil za mejo reko Dravo) bolj varni pred germanizacijo, kakor Slovenci pod salzburškim nadškofom.

VII

Gotovo je, da je bilo krščanstvo, vcepljeno Slovincem po solnograških in oglejskih duhovnikih, le površno. Vzhodni del Slovenije, panonski Slovenci, prednjiki današnjih ogrskih⁵⁸ Slovencev, so bili tako srečni, da so, kakor je zgodovinski gotovo, imeli med sabo tudi slovanska apostola. Med potjo v Rim sta prišla konec leta 867. z Moravskega k Blatnemu jezeru, kjer je vladal slovenski knez Kocel (nemško ime). Njegova dežela je spadala v cerkvenem oziru pod solnograško nadškofijo. Takratni škof Adalvin je vse storil, da bi odvrnil vpliv slovanskih misijonarjev od te pokrajine. Vkljub zimi in mrazu je prehodil dolgo pot iz Solnograda v Blatograd,⁵⁹ glavno mesto te dežele, in prišel h Kocelu o božiču leta 864. V naslednjih dneh, zadnje dni leta 864 in v začetku 865, je posvetil v njegovi deželi mnogo cerkva, katerim je priskrbel tudi duhovnike, seveda po rodu Nemce. Toda že [čez] dve leti, ko je knez Kocel Konstantina in Metoda, potujoča skozi njegovo deželo, z velikim veseljem sprejel, se je jel manjšati vpliv nemških mašnikov. Kocel se je jako zradoval, ko sta mu pokazala sveta brata v slovenskem jeziku spisane knjige, katere je lahko brez tolmača razumel. Dal jima je na pot 50 učencev, da bi jih podučevala v slovenskem pismu. Zapustivši Panonijo sta se napotila sveta brata dalje proti Rimu, prej ko ne čez sedanje Kranjsko in Primorsko. Ko je [bil] Metod še v Rimu, je poslal Kocel svoje poslance k papežu ter ga prosil, naj bi prišel Metod podučevat njegovo ljudstvo. Ta poklic je bil važen ne samo za Metoda, ki je dobil mirno zavetje za časa med tem nastale nemško-moravske vojske, ampak tudi za panonske Slovence, med katerimi je najprej vpeljal slovensko službo božjo. Po deželi je nastavljal svoje v Rimu posvečene učence. Nemški mašniki iz Solnograda in drugih krajev, ki so slovenščino le za silo lomili, so izgubili pri ljudeh vso veljavo in ni jim drugega kazalo, kakor zapustiti slovenske pokrajine. To je storil duhovnik Richbald ter se vrnil v Salzburg, gotovo ne z ljubeznijo do dežele in ljudstva, ampak z gotovim namenom, da tam Metoda zatoži in očrni vse naredbe, katere je vpeljal Metod. Ta je bil sicer v Rimu potrjen za škofa, pa kot tak še vedno odvisen od salzburškega nadškofa, kateri ga je lahko oviral v njegovem delovanju. Zato so prosili slovenski knezi pri papežu, naj bi [Metoda] postavil za nadškofa čez Panonijo in Moravsko. Papež se temu ni protivil in ko se je zategadelj odpravil

⁵⁸ Prekmurskih in porabskih.

⁵⁹ Sedaj Szalavar.

Metod leta 869 vdrugič v Rim, ga je povzdignil Hadrijan na opustošeno stolico sv. Andronika, hoteč na ta način oživiti staro panonsko škofijo. Od Slovencev so pripadali k nji tisti, ki so živeli na zemlji sedanje ogrske in vzhodne štajerske dežele. Vrnivši se drugič iz Rima, je ostal Metod⁶⁰ v Panoniji, ker na Moravskem ni bilo dovolj varno zastran vojske.

Bavarski škofje, med njimi solnograški Adalvin, freisinški Anna in pasovski⁶¹ Hermanrich, so se v početku leta 870 posvetovali, kaj bi bilo storiti glede panonskih zadev. Prisilili so tudi Metoda, da se je udeležil zborovanja. Freisinškega škofa so izvolili navzočni tovariši za sodnika, akoravno bi nadškofa smel soditi le patrijarh ali papež. Tudi niso imeli zbrani škofje pravice rešiti vprašanja glede panonsko-moravske nadškofije, ker so bili oni le tožitelji in bi ne smeli biti ob enem sodniki. Očitali so Metodu, da podučuje na njih zemlji, pa Metod jim, kakor piše legenda, odgovori: »Ako bi vedel, da je zemlja vaša, bi šel proč; vendar ni vaša, temuč sv. Petra« (to je papeževa, neodvisna od kake druge nadškofije). »Ker ste vi iz lakomnosti protipostavno prestopili stare meje in branili učiti božji nauk, varujte se, da ne izlijete svojega mozga, hoteč prebiti železno goro s koščeno ostjo!« Oni mu na to jezno zažugajo: »Slabo se ti bo godilo!« Metod pa pravi, da govori resnico. Po daljšem prepiru je zahteval Metod, da naj razsodi med njimi rimska stolica po cerkvenih postavah, česar pa škofje niso hoteli dovoliti.

Pasovski je bil celo tako razjarjen, da je hotel Metoda pretepsti na zboru s konjskim bičem, ako bi ga ne bili ubranili drugi. Zborovanja se je udeležil tudi kralj Ludovik, ki je stal na strani nemških škofov in se hotel delati norca iz Metoda, rekoč, da je Metod od svojega truda in govorjenja ves moker, kakor bi bil pri peči. Pa Metod mu jo je dobro zasolil, rekoč: »Prav govoriš, vladika. Nekdaj so srečali ljudje oznojenega filozofa ter mu rekli: 'Zakaj se potiš?' On pa je dejal: 'Z grobimi ljudmi sem se prepiral.'« Bavarski škofje so nato obsodili Metoda, vrgli ga v ječo, dajali mu zausnice, pustili ga na mrazu in dežju, zabranili mu obhajati službo božjo ter ga imeli pri sebi na Nemškem zaprtega tri leta.

To postopanje zoper Metoda je povzročil v prvi vrsti viši pastir čez Karantanijo, nadškof solnograški Adalvin, ki ga je posebno hudo bolelo, da je izgubil desetino iz Panonije. Rimskemu papežu niso nemški škofje o vsem tem nič poročali, dasi so mu večkrat pisali in dostikrat poslali k njemu svoje zastopni-

⁶⁰ Popravljen iz: Kocel.

⁶¹ Passauski, iz Passaua.

ke. Predrznost frisinškega škofa, tistega, ki je Metoda obsodil, je bila celo tako velika, da se je v Rimu kar naravnost lagal in rekel, da ne pozna tega človeka. Papež Hadrijan II., ki je postavil Metoda za nadškofa, morebiti še pred svojo smrtjo ni nič izvedel o njegovi žalostni usodi; ako pa je kaj izvedel, je bilo za tega prepozno, ker je leta 879 umrl. Do njegovega naslednika Ivana VIII. sta imela solnograški nadškof in pasovski škof več zaupanja, ker sta mislila, da ne bo Slovanom naklonjen. Prosila sta ga torej, naj bi se sodnijsko preiskovalo in določilo, kdo ima več pravice do Panonije, onadva ali pa Metod. Med tem pa je papež izvedel, kako so ravnali z Metodom. Ohranila so se v britanskem muzeju pisma, ki jih je pisal nemškemu škofu. Annonu, frisinškemu škofu, piše: »Tvoja predrznost in prevzetnost ne presegata samo oblakov, temveč celo nebesa. Polastil si se pravic apostolske stolice ter se kakor kak patrijarh predrznil soditi nadškofa; da, kar je še hujše, privlekel si (k zboru) bolj tiransko kakor postavno svojega brata nadškofa Metoda, poslanega od apostolske stolice k narodom na delo, in ni se ti zdela vredna pritrditev tistih duhovnikov, ki so bili pri tebi, kar si storil apostolski stolici v sramoto. Ko je on (Metod) prosil, da bi prišel, kakor uče cerkvene postave, pred sodbo (rimske) stolice, nisi pripustil, pač pa ga obsodil s svojimi privrženci in tovariši, zabranil mu obhajati božjo službo ter ga vrgel v ječo. Praviš, da si podanik svetega Petra in da skrbiš za njegovo lastnino v Germaniji, in vendar nisi kot fevdnik nič poročal o okovih in preganjanju tega brata in nadškofa, pač pa si celo v Rimu, ko so te naši o njem povpraševali, lagal, da ga ne poznaš, akoravno si bil sam začetnik, spodbujevavec in celo povzročitelj vseh bridkosti, katere so mu napravili tvoji rojaki. Zarad vsega tega pridi takoj v Rim, da zadostiš zmerni zahtevi tega časti vrednega škofa, da bo mogel zarad Boga vso krivico pozabiti. Sicer pa ne smeš od meseca septembra naprej tako dolgo prejemati zakramentov, dokler ne poravnaš svoje trmoglavosti s pokorščino.«

Pasovskemu Hermanrichu piše: »Mislimo, da bi zadostoval komaj studenec solz za objokovanje tvoje hudobije, kakor pravi prerok Jeremija. Ali ne presega tvoja drznost grozovitosti, ne rečem, kakega škofa ali pa kakega posvetnega človeka, temveč celo kakega samosilnika in ali ne prekorači živalske surovosti? Svojega brata in našega soškofa Metoda si vrgel v ječo, imel ga dalj časa pod prostim nebom v najhujšem mrazu in v največjem dežju, odtrgal si ga od voditeljstva izročene mu cerkve ter tako divjal, da si ga hotel, ko so ga privlekli k škofovskemu zborovanju, pretepsti s konjskim bičem, ako bi to ne bili branili drugi. Prašam te, ali so to zločini škofa, katerega dostojanstvo, ako je prevzame, še večje

dela ...⁶² V imenu vsemogočnega Boga, prvih svetih apostolov Petra in Pavla ter naše neznatnosti prepovemo ti začasno obhajati božjo službo in občevati s svojimi soduhovniki; ako ne prideš z navzočnim, častivrednim škofom Pavlom (katerega je papež kot svojega legata poslal na Nemško) in pa z jako svetim našim bratom Metodom v Rim, da bi bil s tem vred zaslišan, zadene te pravična obsodba zarad take in tako velike predrznosti; apostolski sedež bi se ne dal prekaniti, ako bi se kje odobrila tako velika množica hudobij.«

Enako karajoče pismo je dobil tudi solnograški nadškof Adalvin. Papež je ukazal izpustiti Metoda iz ječe v njegovo nadškofijo; o Hermanrichu in Annonu vemo, da jima je velel priti z Metodom in legatom Pavlom v Rim, da bi se opravičila zaradi svojega postopanja zoper Metoda; ali je dobil enako povelje tudi Adalvin, ne vemo, kakor tudi ne, sta li prva dva škofa res šla v Rim. Prav verjetno je, da jim je Metod precej vse odpustil in tudi pri papežu vplival, da jima je prizanesel zasluženo kazen. Za gotovo vemo, da se Adalvin ni napotil v Rim, ker ga je kmalu potem dohitela smrt dne 14. maja 873. leta. Leto pozneje je umrl tudi Hermanrich, 875 pa še freisinški Annon. V tej dobi je izgubil življenje še neki drug škof, ki je bil Metodov nasprotnik, zakaj pisatelj životopisa Metodovega pravi, da je Bog zastran krivičnega postopanja zoper Metoda kaznoval s smrtjo štiri škofo.

Z Bavarskega je šel Metod s škofom Pavlom k Svetopolku na Moravsko, pozneje pa se je napotil h knezu Koclju ter ostal pri njem do njegove smrti, kar seveda ni bilo vseh bavarskim škofom. Vedeli so, da je Kocel fevdnik nemškega kralja; zato so mu žugali in rekli, da se mu ne bo dobro godilo, ako bo imel Metoda pri sebi. Pa Kocel se ni veliko brigal za njih pretnjo, vedoč, da je papež na njegovi strani. Z Metodovo in papeževo pomočjo si je prizadeval, da bi kolikor moči veliko storil za blaginjo podložnega ljudstva, kar ni bilo lahko, ker je bilo odstraniti marsikatero razvado iz poganskih časov. V dvomljivih primerih je iskal sveta pri Metodu ali tudi pri rimskem papežu. Znano je, da mu je najbrž leta 873 pisal papež Ivan VIII., hoteč urediti med njegovim ljudstvom zakonske zveze. Med Slovenci je bila namreč razvada, da se je dostikrat ločil mož od prve žene in vzel v zakon drugo. To seveda ni moglo biti Metodu všeč; prepovedal je take zakone in tiste ljudi, ki so grešili zoper cerkvene postave, izobčil tako dolgo, dokler ne zapuste svojih žena iz drugega zakona in ne pokličejo k sebi soproj iz prvega zakona.

⁶² Ta stavek morda ni naveden v celoti in zato ni pomensko natančen. (Zaradi škofovskega dostojanstva so ti zločini še večji.)

Po Kocljevi smrti leta 874 je dobil vrhovno oblast čez Panonijo nemškega kralja Ludovika sin Karlman, ki je imel dotlej pod sabo samo Karantanijo. On je torej za nekoliko časa zedinil v eno celoto vse Slovence; Metod je bil kot nadškof panonsko-moravski od leta 874 odvisen v političnih zadevah od dveh neenakih vladarjev, Karlmana in Svetopolka, ki sta se dalj časa vojskovala in šele 874. pomirila v Forchheimu. Lahko si mislimo, da ni bilo Metodu več tako lahko izvrševati škofovskih dolžnosti po Panoniji. Adalvinov naslednik Theotmar, solnograški nadškof, je hitro uporabil to ugodnost, da bi zedinil Panonijo s svojo nadškofijo, ker je precej po Kocljevi smrti prišel v Ptuj in je posvetil tam eno cerkev. Papež je sicer dal Karlmanu povelje, da naj pusti svobodno izvrševati Metodu njegova nadškofovska opravila po Panoniji. Pa novi bavarski škofje, ki so zaseli stolice umrlih, so imeli o panonski dijecezi enake nazore kakor njih predniki. Vedeli so, da bi bilo brez uspeha, če bi se še enkrat pritožili pri papežu zaradi ustanovitve panonske nadškofije; tudi bi jim ne bilo nič pomagalo, še enkrat ujeti Metoda in ga vreči v ječo. Zato je bilo treba novih sredstev, da bi ga ovirali v delovanju. Predaleč bi nas zapeljalo, ako bi hoteli iz življenja tega svetega moža navesti vse spletke, s katerimi so skušali pridobiti papeža na svojo stran, naslikati omahovanje papeževo, lažnivost, sleparstvo in ponaredbe nemških škofov, katerim je šlo kakor nemškemu kralju samo za desetine in davke; vse obrekovanje in vsa zvijača Nemcev dolgo časa nista imela uspeha, toda semper aliquid haerebit.⁶³ Omahovanje Svetopolka, kateremu Metod in slovanski duhovniki niso dopadali, ker so ga večkrat svarili zaradi njegovega pohotnega življenja, v tem ko so se mu nemški mašniki rajši prilizovali in ga hvalili, je sovražnikom Metodovim mnogo pomagalo, da Metod je moral kot sufragana pripoznati podlega sleparja – Wichinga, ki je na vse načine deloval zoper njega. Nemški vpliv se je v Rimu po smrti Ivana VIII. pokazal s tako močjo, da se je stanje slovanskih mašnikov hipoma obrnilo na slabo. Poslanstvo papeževo je po nemškem podučilu storilo vse, kar je Wiching hotel; najprej seveda je bilo ujeti Svetopolka z laskavimi pozdravi. To smemo sklepati iz papeževih besed: »Primo die haec dixisse sufficient«,⁶⁴ ki nam pričujejo, da so že v Rimu kovali načrt, po katerem bi prišli do svojega namena. Storivši prvi korak imeli bi ga legatje podučiti o nekaterih verskih resnicah, na primer o izhajanju svetega Duha in o zapovedih glede posta. Šele nazadnje so v papeževem imenu zahtevali, da se mora za vselej opustiti slovenska služba božja.

⁶³ Prevod: vedno se bo kaj prijelo. Mišljen je pregovor: »Audacter calumniare, semper aliquid haerebit«, kar pomeni: »Pogumno obrekuj, zmeraj se bo kaj prijelo.«

⁶⁴ Prevod: »Za prvi dan naj zadostuje, da je bilo to povedano.«

Metoda so dolžili krive prisege in zoper Gorazda, o katerem je papež mislil, da ga je Metod svojevoljno postavil za svojega naslednika, so razglasili papežev interdikt za tako dolgo časa, dokler se ne pride opravičit pred papeža; rimski papež torej dolži Metoda krive prisege, ker pravi, da je Metod na truplo svetega Petra, torej v Rimu, prisegel, da ne bo nikdar več opravljaj službe božje v slovenskem jeziku, in da je to prisego storil za časa papeža Ivana VIII. Ta papeževa trditev je popolnoma neresnična, kar ni težko dokazati. Metod je bil za časa Ivana VIII. samo enkrat v Rimu, namreč leta 880 in takrat mu je omenjeni papež dovolil slovensko liturgijo ter se ob enem izrekel o njej jako pohvalno (*Litteras denique sclavonicas a Constantino quondam philosopho repertas, quibus Deo laudes debile resonant, iure laudamus; et in eadem lingua Christi domini nostri preconia et opera enarrentur iubemus*).⁶⁵ Od 880. leta naprej pa Metoda ni bilo več v Rimu in tudi iz Rima ni dobil nikakršne prepovedi glede slovenske službe božje. Popolnoma neverjetno je torej, da bi bil moral Metod Ivanu VIII. priseči, da se hoče posluževati rimske liturgije, zakaj ravno ta papež je bil velik prijatelj slovenskim obredom in jim je ostal naklonjen do smrti. V virih ni niti najmanjše vesti, ki bi mogla dokazati nasprotno, in ne moremo si kaj, da ne bi slutili mogočnega vpliva Wichingove stranke na rimsko stolico. Dotični listini se naslanjata najbrž na kako sovražno spomenico, kateri se je v Rimu preveč zaupalo in v kateri je tudi stal passus o Metodovi krivi prisegi. Metod že tako ni mogel krivo priseči, ker mu sploh prisegati ni bilo. Tudi papeževo očitiranje, da si je Metod drznil izvoliti naslednika, je krivično, saj mu je Ivan VIII. že leta 880 dovolil, da sme Metod v svoji nadškofiji posvetiti tega ali onega svojih učencev za škofa, ako bi bilo potrebno;⁶⁶ torej je smel posvetiti tudi Gorazda. Metod ga je na smrt bolan pri-

⁶⁵ Prevod: Slovanske črke, ki jih je pred časom naposled iznašel filozof Konstantin in s katerimi se okorno razlegajo hvalnice Gospodu, po pravici hvalimo; in zapovedujemo, naj se v tem istem jeziku Kristusu našemu Gospodu izrekajo hvalnice in dela.

⁶⁶ Neoštevilčena lističa med listoma 11 in 12 z več nepovezanimi fragmenti, ki jih ni mogoče jasno umestiti v tekst ali pa izhajajo iz drugega Štrekljevega gradiva:

1. Za primorske Slovence smemo celo soditi, da je bila glagolica in cirilica tudi neduhovnikom znana.

(Kokošar) Koborid.

Koražno zavriskaj,

Poznala te bom,

Na okno potrkaj,

Odprla ti bom.

Škulj (uškopljeni ovan) Herzegovinismus nach Vuk, Jagić, Aufgabe.

poročal z besedami: »Ta je domačin, svoboden mož, dobro poučen v latinščini in pravoveren; zgodi naj se božja volja ter vaše in moje želje.« V teh besedah ni nič protipostavnega. On ga ni imenoval za nadškofa, temveč je le rekel, da bi bil on najsposobnejši njegov naslednik. Sicer pa ni postal niti Gorazd niti Wiching po Metodovi smrti panonsko-moravski nadškof. V že omenjenih dokumentih prepoveduje papež Štefan VI. slovansko liturgijo in dostavlja ob enem, da naj se tisti, ki bi ne hoteli ubogati, po dvakratnem opominu izobčijo iz cerkve in preženó iz Svetopolkove dežele. Ni nam znano, kako so Wiching in drugi nemški duhovniki, živeči med slovanskimi narodi, tolmačili te besede papeževe, pač pa vemo, da so tako dolgo vplivali na Svetopolka, da je ta leta 886 ukazal z vojaško silo izgnati okoli 200 duhovnikov iz Moravske. Pri tej priložnosti so se po Moravskem stanujoči Nemci (νεμετσοι)⁶⁷ obnašali posebno surovo, podili so jih v mrazu proti Donavi in jih med potjo neprestano mučili. Med izgnanimi učenci so bili najjemenitnejši Gorazd, Klement, Naum, Angelar in Sava. Šli so na Bolgarsko, kjer je postal Gorazd celo bolgarski nadškof. Slovanska liturgija pa je vsled tega morala na Moravskem in v Panoniji popolnoma propasti.

S krščanstvom je bila donesena Slovincem nova kultura. Gotovo ni bilo staro poganstvo zatrto precej s korenóm; pri drugih pokristjanjenih narodih nahajamo iz prvega časa cerkvene prepovedi poganstva in poganskih narodov; le pri našem ni sledú o tem. Motil bi se pa, kedor bi mislil, da je poganstvo izginilo naenkrat. Poroča se, da so še v štirinajstem stoletju molili v Kobaridu nekega malika pod

2. Poganstvo v Metliki in Črnomlju.

Metlika wird als »Landschaft« (regio) in der Urkunde vom 18. Oktober 1228 bezeichnet, für welche auf Bitte Sophiens, der Witwe seines Bruders Henrich, Patriarch Berthold von Aquilea, aus dem Hause Andechs - Meran, die Kirche zu Tschernembl (Schirnomel - Črnomelj) errichten lässt, um die dortige Bevölkerung »von der Blindheit dess Irtums und der Nachahmung heidischen Wesens zu teilen und als abierend wom wahren Schafstalle auf dem Weg der Wahrheit zurückzugleiten«. Es ist dies eine wichtigsten Urkunden, welche den bisherigen kirchlichen Zustand diser Gegend und ihre Kulturverhältnisse beleuchtet.

Prevod: Metlika je v listini od 18. oktobra 1228 označena kot pokrajina, za katero je na prošnjo Zofije, vdove po Henriku, bratu akvilejskega patriarha Bertolda iz hiše Andechs-Meran, le ta dal ustanoviti cerkev v Črnomlju. S tem naj bi tamkajšnje prebivalce odvrnil od »slepega krivoverstva in posnemanja poganskih običajev ter jih po poti resnice privedel nazaj med božje ovčice«. To je ena od najvažnejših listin, ki osvetljuje dotedanje stanje v Cerkvi in kulturne razmere v teh krajih.

⁶⁷ Nemetzoi.

posebnim drevesom in še škof Hren toži, da verujejo Slovenci še v Lado in Poberina. Pomanjkanje prepovedi poganstva si je pri nas razlagati po duhovščini naši. V srednjem veku se župniki navadno za svojo župnijo niso dosti brigali; upravljali so jo vikarji, ki so imeli pravico, sami si voliti »kaplane«; podrejeni duhovniki niso nadlegovali viših z razkazovanjem slabih strani ovčic, katere so pasli. Viša duhovščina pa tudi ni umela jezika narodovega, da bi se mogla o njegovih nazorih podučiti sama.

Narod podučevati v tujem jeziku vendar ni šlo; nemški in italijanski duhovniki so se morali vsaj navadnih molitev naučiti v jeziku narodovem. Napraviti so si dali po sodrugih, ki so stvar bolje umeli, najpotrebnejše slovenske preloge teh molitev; tako so té postale naši najstarejši slovstveni spominki.

VIII

Sem spadajo pred vsemi tako znani *frisinski spominki*, napak imenovani odlomki, ali po Kopitarjevo karantanski spominki, katerih početek je še zavit v gosto meglo. Starost njih ni natančno določena; Kopitarjevo mnenje, da jih je pisal frisinski škof Abraham (957–994), je popolnoma neosnovano; paleografi na glaslu jih stavijo v X. do XI. stoletje. Prvi obsega očitno spoved, drugi homilijo pred spovedjo, tretji izpovedno molitev. Vsi so pisani v latinici po nemškem pravopisu tedanje dobe. Dandanes se vrta prašanje o tem: so li pisani v pravi karantanščini, to je prednjici naše slovenščine, ali pa: so li samo karantanski zaviti staroslovenski⁶⁸ spomeniki? Gotovo je namreč, da so mogli tudi nemški duhovniki dati iz staroslovenščine kaj prepisati v latinščino,⁶⁹ kar so neobhodno potrebovali v cerkvi. Večina učenjakov se nagiblje k drugemu mnenju, češ, v teh spominkih se nahajajo poleg znakov karantanščine tudi znaki stare slovenščine.⁷⁰ Najdalje gre v tem oziru Vondrák, zadnji njih izdajatelj. On nahaja v njih vsakoršnih slovanskih jezikov sledove: nekateri izrazi mu celo služijo v dokaz, da je češčina vplivala na njih jezik, to je, da so nastali na Moravskem v stari slovenščini; z Moravskega da so bili preneseni k Hrvatom, iz hrvaški prirejenega prepisa pa so šele bili prelitni v karantanščino. Vondrák je z veliko pridnostjo zbral vse, kar bi moglo služiti v dokaz njegove trditve, toda reči moramo, da nam ravno to nekoliko preveč brani, pristopiti k njegovi misli. Za češki vpliv ni v teh spominkih pravega dokaza. Da je zavuekati se od koga, *renunciare cui*,⁷¹ in zaglagolati se zlodeiu slovakismus (zarickal sem od toho⁷²), je bosa: obe konstrukciji sta lahko na slovenskih tleh nastali, dasi nam dandanes ta glagola ne rabita več (glagol *rači-ti* v ljubljanski *confessio generalis*, danes ne več); druga konstrukcija je naravnost iz nemščine: *ih intsago mich demo tiufeli*.⁷³

Ravno tako malo dokazuje *obet*: i obeti naše im nesem, sacrificia iz manjka-jočega danes substantiva se ne da nič sklepati na besedni stan pred 1000 leti; *usedli/vsedi* je popolnoma v duhu karantanskih brižinskih spomenikov. Zakaj bi

⁶⁸ Staroslovenski po starejši terminologiji: starocerkvenoslovanski.

⁶⁹ V latinico.

⁷⁰ Stare cerkvene slovanščine.

⁷¹ Zavuekati, Kopitar J., Glagolita XXXIX, II. Briž. spomenik 95–96; verjetno iz lat. *renuntio* – odpovem.

⁷² Iazze zaglagolo zlodeiu ... Kopitar J., Glagolita XXXIX, III. Briž. spomenik 2–3.

⁷³ »Jaz se odpovem zlodeju.«

»izvoljenik« ne bilo slovensko, živa slovenska duša ne more razumeti; težko je razložiti *ton* = ta; toda tudi č. *ten* se ne strinja; *krilatec*⁷⁴ je popolnoma slov[ensko]. Odpustek večne se tudi enako dobro dá dokazati iz slovenskega jezika. Češki znaki v friziških spomenikih se dadó lahko, kakor je Jagić v Archivu XVIII. 600 dokazal, *razlagati drugači*; ni nam pozabiti, da imajo Slovenci sploh nekaj znakov v jeziku, ki kažejo, da so bili nekdej sosedje Čehov.

Pa tudi *cerkvene slovenščine* ni gotovo dokazati v naših spomenikih. Vondrák je našel, da je *spovedna molitev* v Evhologiju sinaitiku poslovenjena iz stare visoke nemščine, in ker je v zvezi z njo 3. [brižiški] spominek, sklepa, da je ta posnet po onem; toda stiki so tako površni, tako negotovi, da se ne da sklepati iz njih prav nič; da naravnost nasprotno kažejo; pogled v njegovo izdajo 12, 13, kjer so tiskani friziški stiki razprto, kažejo, kako samovoljna je ta trditev Vondrákova: Besedam »ese iezem uuede ztuoril ili neuuede, nudmi ili lubmi, zpe ili bde, u zbitnih rotah, v lisnih resih«⁷⁵ hoče najti sličnost v stsl. *Ěže azъ sьvѣdy sьgrěsihъ, ljubо n sьvѣdy, naždeja ljubо nenaždeja, sьpę li bьdę, лихо клятвы, и лžę.*

Čemu je prepisovavec, če je res imel pred sabo staroslovenski tekst, toliko⁷⁶ spremenil; karantanščina ga vendar ni silila k temu! Te besede kažejo ravno nasprotno: mož nič ni vedel o stari slovenskem tekstu; zakaj naj bi bil premenil svedy v uuede, naždeja v nudmi nam. nojo, nenaždeja v ljubmi; misli li Vondrák, da Karantanec li ne bi smel reči spe, bde; »Dai mi boše gospodi tuuoiu milost, da bim nezramen i neftiden na zudinem dine pred tuima ošima stoial«, je baje posneto po »Molja tę gospodi bože moj, da bi mi račilъ životъ i milost podati, da i azъ ne posramenъ pred očima tvoima bađa;« je li mogoče, da bi karantanski Slovenec to tako neumno posnel, da bi rekel namesto »da i azъ ne posramen, da bim nesramen stoial«, kjer manjkajoči *ne* (ne bim) kaže napako, ki je v staroslovenščini odpravljena. Kaj imajo staroslovenske besede »i da azъ ešče na semъ světě moichъ grěhъ pokaja sę i dostoino pokaanie iměti moga« opraviti s slov. »Caiuze moih grechou i rad se chocu kaiati?«⁷⁷ Zakaj bi bil neki moral Karantanec tukaj rabiti druge besede? Kaka sličnost je med besedami stare slovenščine:

⁷⁴ Crilatec, Kopitar J., Glagolita XXXV, I. Briž. spomenik 4.

⁷⁵ Kopitar J., Glagolita XL, III. Briž. spomenik 30–34. (kar sem vede storil ali nevede, prisiljen ali sam od sebe, speč ali bedoč. S krivičnimi prisegami, z lažnivimi besedami.

⁷⁶ Na hrbtni strani lista (I, 14v) pripisano: »Vondrák V *Studie z oboru církevněslovanského písemnictví*. /Rozpravy České akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. III. číslo 20, 1903 mora priznati, da II. spomenik homilije«. Ni povsem jasno, na kateri del glavnega teksta naj bi se stavek navezoval.

⁷⁷ Kopitar J., Glagolita, XV III. Briž. spom. 46–48.

»ty edinъ na съ svѣтъ pride grěšnikъ izbavitъ« in slovenščine »ife iezi razil na zi zuuet priti grešnike iľbauiti«, morda je accusativum namesto genitiva pri supinu panonizem? Da bi bil imel Karantanec pred seboj staroslovenski tekst, bi bil ohranil genitiv, ker ga [je] tistikrat pri sup. gotovo že govoril, pa vse kaže, da ga je nemščina zapeljala. O stari slovenščini se torej ne da govoriti v III. spomeniku, pa ravno tako malo v I.; jeli mogoče misliti, da je stalo v stari slovenščini »Bože milostivi otce bose tebe iřpouede«, kakor stoji v frizinških spomenikih in ne »izpovedajã? In zakaj bi ne bil prepisovavec rekel »izpovedaju«?! Kar se torej tiče teh stikov, ne moremo govoriti o vplivu stare slovenščine. Da je marsikaj nejasno in negotovo, temu se ni čuditi, če pomislimo, da nimamo iz časov po frizinških spomenikih nobenega slovenskega teksta do 15. stoletja. Toliko smemo reči, da se dadó čehizmi, kroatizmi in panonizmi v frisinskih spominkih razlagati drugači, kakor jih razlagajo Vondrák, Jagić itd., da torej naše preloge ne slone na staroslovenskih, dasi je morda tisti, ki jih je napravil, kaj slišal o slovenskem cerkvenem jeziku, v katerem so pisane knjige Cirilove in Metodove. Misliti si imamo z Oblakom in Škrabcem, da so nastali naši spomeniki kje na zapadu, na Koroškem, v krajih morda, kjer dandanes ni sledu več o Slovencih, razen v krajnih imenih; da so pisani naravnost v ziljskem narečju, kakor misli Oblak, bi jaz ne trdil; tako zvani »čehizmi« v njih nas silijo iskati njih domovino bolj na severu: na severnem Koroškem in morda celo okoli Gröb[...].⁷⁸ Ko je neznani duhovnik (ali morda njih več) prelagal te spominke iz stare visoke nemščine, da bi pri službi božji, kadar je govoriti k narodu, služili zlasti nemškim, jezika ne dovolj večšim mašnikom, tedaj je imel naš jezik že današnji značaj. Rekel sem, da je te spominke prestavilo morda več mož; to kaže razlika v besedah in nekoliko v stilu; tudi niso vse prestave iz istega časa; pozneje šele jih je posnel neznani prepisovavec v svoj zbornik; prvi spomenik na listu 78, druga pa na listih 158b–161b. Da so ti spominke le prepisi, kažejo neki izpustki in napake.

Starovisokonemški original naših tekstov še ni najden, pač pa je našel Vondrák original za spovedno molitev v Euchologiju sinajskem, ki je podobna našemu tretjemu spominku. Naš drugi spominek pa kaže nekaj male podobnosti s homilijo Klementovo, katero je Klement lahko sestavil po podobnih staronemških ali latinskih tekstih, ker je, kakor sta že Vostokov in Sreznevskij opazila, popolnoma v drugem duhu pisana, kakor sicer stare, na grških virih sloneče homilije. Vondrák sam pravi, da ni spoznati »nobene notranje zveze celo glavnih

⁷⁸ Nečitljivo krajevno ime, verjetno Gröbminga, Rottenmanna, oba v okraju Liezen na Štajerskem.

misli obeh spomenikov«, in vendar hoče, da je drugi spomenik iz staroslovenske homilije Klementove posnet! Gotovo sta v neki zvezi prvi in tretji spomenik, ker se v obeh nahajajo neki značilni izrazi (vuzmazi/vuzmaztve, kar razlaga Vondrák kot smēs, smēstvo, πορνεία.⁷⁹ Vostokov je mislil na smak, Geschmack, Begierde, Kopitar ūz der mâze, extra modum, τὸ ἐκμετρον.⁸⁰

Pa najsi bi se tudi dalo kedaj dokazati, da slone frizinski spominki res na prepisih staroslovenskih, to je, da izvirajo iz staroslovenske preloge staronemških cerkvenih formul, mogočnega vpliva narodnega jezika karantanskega ne bo mogel nihče nikoli tajiti. Ker so gotovo najpozneje v X. ali IX. stoletju napisani, bi bil ravno ta mogočni vpliv narodnega jezika na nje zelo zanimivo znamenje; v nobenem drugem spominku ne zapazimo, da bi se bil tako zelo vdal vplivu domačega narečja v tako kratkem času. Iz X. in XI. stoletja imamo najstarejše staroslovenske spomenike, in kako se je vendar v njih obdržal stari jezik; le malenkosti so se izpremenile; pri naših tekstih pa vidimo zdaj go zdaj ga, zdaj m zdaj mo v I. pluralu, zdaj skrajšane zdaj neskrjšane oblike; če to ne kaže prehoda, ki se je ravnokar godil na naših tleh, moramo si misliti, da je dotičnega pisavca popolnoma preobladala karantanščina.

Ako bi bili naši frizinski spominki res iz stare slovenščine prepisani, bi bili seveda spomenik mogočnega vpliva delovanja svetega Cirila in Metoda, spadali bi v slovensko slovanski razred staroslovenskih spominkov. Sicer pa nima naš jezik nobenega sledu o tem delovanju, kar je pač pripisovati naglemu poginu njih podjetja na zapadu. V našem jeziku bi samo beseda *nedělja* kazala morda na grški vpliv ἀπράκτος [...]⁸¹

Da bi se pa bila slovanska služba božja ohranila pri nas kot taka še pozneje, to so nedokazane trditve. Iz raznih glagolskih mašnih knjig, ki so se ohranile tu pa tam iz poznejših časov pri nekih cerkvah, je sklepati samo to, da so k nam zahajali hrvaški popi, ki so nadomeščali latinske mašnike, katerih je bilo premalo; ker latinščine niso znali, so brali seveda mašo v slovanskem jeziku. Godilo se je to do današnjega stoletja, zlasti na Primorskem.

Po frizinskih spomenikih ne nahajamo dolgo dolgo časa nobenega sledu o pisanju našega jezika, ako izvzamemo osebna in krajna imena v listinah, katerih pak vendar ne moremo prištevati slovstvu. Dobrodošla so nam za zgodovino jezika, za historično slovnico in čas bi bil, da bi jih kedo tako obdelal, kakor je obdelal Baudouin imena oseb in krajev v poljskih deželah v svojem znamenitem

⁷⁹ pomeia – nečistovanje, malikovanje.

⁸⁰ to ekmetron – brez mere, nezumno.

⁸¹ apraktos – neuspešen, neopravljen; v oklepaju sledi nečitljiva beseda, domnevno v cirilici.

spisu o Drevnopolskom jazykê.⁸² Pri nas pristopajo žalibog k njih razlaganju včasih ljudje, ki niso dovolj podkovani v filologiji, in tako nam spravljajo na dan nekritične razlage. Pri takem pretresu je najprej pustiti strani svetoivanski evangelij, katerega Rutar, Kos in Glaser tako cenijo. Pustiti ga je strani ali ga jemati v poštev še le v zadnji vrsti zato, ker ne vemo, so li dotična imena res *slovenska*. V Štivanski samostan, kjer se je ta svetemu Marku pripisovan evangelij hranil, so romali seveda tudi Slovenci; prihajali pa so tje tudi Hrvati, Srbje, da, celo družina bolgarskega kralja Mihaela je vpisana. In pri taki mešanici seveda ni lahko razvozlati, kaj je slovensko, kaj hrvaško, srbsko, bolgarsko. Veče vrednosti je liber confraternitatis⁸³ šentpeterskega samostana v Salzburgu, potem listine, zlasti Zahnov Urkundenbuch.⁸⁴ Po imenih smemo tudi sklepati, kako prodira tuj vpliv v Slovence. Starejše listine so še polne lepih slovenskih imen, pa ta [so jih] začele izgubljati vedno bolj; najprej so bile domačinke izpodrinjene po mestih in dvorcih med plemstvom, katero se je že v devetem stoletju poprijelo tujega poznamenovanja. Najdalje so se ohranila slovenska osebna imena med priprostim ljudstvom na deželi in v goratih krajih. Blizu Škofje Loke so še konec trinajstega stoletja živeli ljudje z imenom Branislav, Svetogoj, Svobodin, Stojan i. d. Toda kmalu so se tudi ta imena nadomestila s tujimi: listine iz štirinajstega in petnajstega stoletja nam pričajo, da so dajali Slovenci otrokom že tedaj enaka osebna imena, kakor dandanes. V koroškem rokopisu iz XV. stoletja se je ohranilo zraven navadnih krstnih imen Jera, Urša, Neža le še eno narodno, Svetka.

Čudno je, da se v latinskih nemških spomenikih, ki so nastali na slovenski zemlji, skoraj nič ne omenja kulturno življenje Slovencev. Edino izjemo dela znani nemški pesnik Ulrich von Lichtenstein (1202–1275) iz bogate rodovine Liechtensteinov, ki so imeli posestva v Murovi in v okolici judenburški. Ta Ulrich se je najbolj poslavil kot pesnik z dvema umotvoroma, ki se imenujeta »frauen-dienst« in »frauenbuch«. Za nas je imenitno zlasti prvo delo, ker se nam je ohranilo v njem zgled slovenskega jezika iz leta 1227. Med drugimi nam pripoveduje pesnik, kako je potoval kot kraljica Venera opravljen iz Benetk na Češko. Na tem potovanju mu je prišel koroški vojvoda Bernard (1202–1256) z obilnim viteškim spremstvom naproti blizu do deželne meje ter ga pri Vratih (Thörl) pozdravil:

⁸² Prevod: Staropoljskem jeziku (*O drevne-pol'skom" jazykê do XIVgo stolétija / sočinenie I. Boduèna-de-Kurtenè*).

⁸³ Prevod: Bratovščinska knjiga.

⁸⁴ Prevod: Knjiga listin.

Ir gruoz was gegen mir alsus:⁸⁵
 »buge vas primi gralva Venus!«
 Bog vas primi kraljeva Venus.

Drugi imeniten prizor iz Ulrikovega potovanja je njegovo srečanje s slovensko ženo sredi Murske doline na zgornjem Štajerskem blizu Kindberga (Kinnenberc), kjer je bival Oton z Buhove, po izobraženosti in moštvu daleč znan. Njegov poslanec je Ulriku eno miljo daleč naproti jahal in ga pozdravil:

»Sîn bote ein mîle gein mir reit,
 er sprach: vil edeline Kunegin,
 iuch heiÿet willekomen sîn
 In diÿ lant ein *windisch wîp*.
 Die wil mit ritterschaft in lîp
 Gern in versuchen ûf dem plân,
 ob ihr eÿ welt für dienest hân.«⁸⁶

Dalje mu sluga govori: »Govorim vam resnico, da v tej dolini ni viteza, ki bi se z Vami boril, in zato je sklenila žena Slovenka na borišču se Vam postaviti nasproti s kopjem. Prav bi bilo, ko bi Vi gospa blagovolili boriti se z njo in bi po Vaši visoki vrednosti dovolili v to.«

Po pikantnem dvogovoru med Ulrikom in poslancem žene Slovenke se odloči naposled vendar Ulrik v bojevanje, prepričavši se, da je ta žena Slovenka le preoblečen Oton Buhovski. Opisujoč opravo Slovenke pravi: »Dve dolgi kiti sta jej viseli doli celo čez sedlo in na sebi je imela godeže (godehse), kar je obleka slovenskih žen, a vrh tega še tudi šapel⁸⁷ jako drag in bogat.«

⁸⁵ Prevod: Vljudno so me sprejeli s temi besedami.

⁸⁶ »Njih sel mi je eno miljo prijezdil naproti,
 rekoč: nadvse plemenita kraljica, bodite dobrodošla.
 V tej deželi je slovenska žena,
 ki bi se z vami rada pomerila v viteškem spopadu,
 če želite, vam je na uslugo.«

⁸⁷ Šapelj, okrasni trak za okoli glave.

IX

V trinajstem stoletju torej ni bila slovenščina še tako zanemarjena v viteških krogih, kakor razvidim iz popisa Ulrika Liechtensteinskega; potrjujejo nam to tudi še slovanska imena vitezov: Svetopolch, Putißlau (Budislav), Turdoguauo (Trdoglav), Witoguauo (Vitoglav), Vrazlau, Frazlau, (Bratslav, Bratislav). Nemeč A. Weis pripoznava to v »Kärntens Adel«,⁸⁸ stran 44, »dass es aber vorher ein slavisches Ritterthum gäb im Kärnten und in Böhmen, kann man nicht läugnen, nicht einmal den windischen Minnesang ..., Treverzent erzählt ungefähr um 1200, da er unter Hollenburg⁸⁹ geritten: Da kamen tapfre *windische* Männer entgegen mir als Lanzenrenner.«⁹⁰ Žalibog ni povedano, odkod ima Weis svojo vest o slovenskem minnesangu. Da je imel jezik že veljavo na dvoru vojvodovem, nam je priča pozdrav Ulrika Lichtensteinskega, še bolj pa vmeščanja koroških vojvod, kateri so morali storiti slovenskemu kmetu obljubo in priseči v slovenskem jeziku. Vsa ceremonija je natančno popisana v rimani kroniki Otokarja Štajerskega in kronista Janeza Vetrinjskega (Krek 601), kjer je natančno pristavljeno, da praša kmet na vojvodskem stolu v slovenskem jeziku: »Kedo je ta, ki se bliža« itd. Vmeščenege vojvodo je smel le mož slovenske krvi pozvati pred sodnika in pred cesarjem se je smel zagovarjati vojvoda slovensko. Toda to važno mesto slovenščine je le skromno vplivalo na našo prosveto. Vojvode in vitezi niso bili združeni z narodom; ta jim je bil le sredstvo; ugled slovenskega jezika je jel koncem trinajstega stoletja pojemati. Stara pravica, katero je imel jezik pri vmeščanju vojvod po stari šegi, je slovenskemu kmetu le malo pomagala v dejanskem življenju, vojvoda se ga je mogel odkrižati z besedami: »Ich verstaun diner sprach nitt.«⁹¹ (Sket)

Pričakovati bi se dalo, da se je med Slovenci pod kulturnim vplivom nemškimi, ki je gospodoval v naših pokrajinah gotovo že v XIII. stoletju, zgodaj začela razvijati in uporabljati slovenščina za književne svrhe, da segajo tedaj prvi slovstveni poskusi v starejšo dobo; toda ker je bila že davno zginila politična samostalnost in se je tudi plemstvo skoraj odtujilo, ker je gospodoval po mestih povsod nemški vpliv, nam bo razumevno, da je več kakor samo slučaj, da nimamo iz te dobe sko-

⁸⁸ Koroško plemstvo.

⁸⁹ Hollenburg, grad v Rožu na Koroškem.

⁹⁰ Prevod: »Da je prej obstajalo slovansko viteštvo na Koroškem in na Češkem, ni mogoče zanikati, kot tudi ne slovenskega minnesanga... Treverzent pripoveduje okrog 1200, ko je jezdil pod Hollenburgom: tedaj so se mi postavili nasproti hrabri *slovenski* možje kot suličarji.«

⁹¹ Prevod: »Ne razumem tvojega jezika.«

raj nobenega spomenika in da jih skoraj gotovo tudi ne bo najti nikoli. K temu se pridružuje še to, da je bila v oni dobi omika sploh težko pristopna ter je bila najti večinoma le med duhovščino; toda pri tej je vsa omika, kakor sploh v zapadni Evropi, latinska. Duhovniki so v narodovem jeziku sestavljali samo najpotrebnejše praktične pripomočke. Da bi pa bil med duhovščino v slovenskih pokrajinah in sploh na zapadu vladal samo latinski jezik, da je bila tudi pridiga in katehetika latinska, to pač ni verjeti; pomagali so si pač duhovni, kakor so mogli.

O tem vprašanju so razmišljali že prvi možje, ki so se zanimali za naše starejše slovstvo. Tako se je zdelo Dobrovskemu, ko je bral Kopitarjevo slovnico, neumevno, da ne bi imeli pred reformacijo nič pisanega, in obrnil se je do Kopitarja v pismu z dne 1. januarja 1810. leta: »Wenn nach s. 403 Truber keine Evangelien (auf Sonntage und Feste) ausgab, so möge man sich doch hie und da der dalmatinischen bedient haben. Sollte aber in Krain kein Geistlicher zu seinem Gebrauch sich etwas von seinen Predigten aufgeschrieben haben? Die Laisitzer hatten handschriftlich das ganze neue Testament, ehe sie die Evangelien druckten. Doch über die Reformation hinaus haben sie auch nichts?«⁹² Kopitar mu je odgovoril dne 15. februarja 1810. leta: »Wie sie es vor Truber mit den Sonntagsevangelien machten? Sie lasen gar keine vor! In einer MS. Geschichte des Jesuitenkollegiums in Laibach, geschrieben von dem jeweiligen Rector von 1590 (circa) bis 1690, die ich in einer Licitation erschnappt, und die höchst aufrichtig und interessant ist, heisst es, dass erst die Jesuiten zu catechisieren, Beicht hören etc. etc. anfangen.«⁹³ To mnenje Kopitarjevo in trditev dotičnega poročila je pač pretirana; resnica bo, da se niso pred reformacijo posebno skrbno brigali za poduk kristjanov; toda drugod ohranjene predige kažejo, da tudi pri nas ni moglo biti drugači. Linsenmayr (Geschichte der Predigt in Deutschland, 36–40) pravi med drugim: »So wurden denn auch die Predigten, sofern sie geschrieben wurden, lateinisch geschrieben, denn für das gewöhnliche Volk waren sie eben nicht geschrieben, sondern entweder als Muster und Vorbild oder geradezu als

⁹² Prevod: »Če po s. 403 Trubar ni izdal evangelijev (nedeljskih in prazničnih), so morda sem in tja uporabljali dalmatinske. Na Kranjskem pa naj si ne bi noben duhovnik zapisal za svojo rabo kaj od svojih pridig? Lužičani so imeli v rokopisu ves novi zakon, preden so tiskali evangelije. Vendar mimo reformacije nimate tudi nič?«

⁹³ Prevod: »Kako so pred Trubarjem delali z nedeljskimi evangeliji? Sploh jih niso brali! V rokopisni zgodovini jezuitskega kolegija v Ljubljani, pisani od vsakokratnega rektorja od (približno) 1590 do 1690, ki sem jo ulovil na neki licitaciji in ki je zelo resnicoljubna in zanimiva, piše, da so šele jezuiti začeli katehetizirati, spovedovati etc. etc.«

Stoffquellen für den Geistlichen;«⁹⁴ nekatere pridige, o katerih se ve za gotovo, da so se govorile nemški, so se ohranile samo latinsko pisane (stran 39); tam beremo tudi: »Also die lateinisch auf uns gekommenen Predigten sind meist entweder Musterpredigten, die überhaupt nicht gehalten wurden, oder sie sind nur vorher lateinisch concipirt oder auch erst nach ihrer Abhaltung lateinisch niedergeschrieben.«⁹⁵ To je bilo gotovo enako tudi v slovenskih pokrajinah, ker so bile tukaj iste cerkvene razmere, isti cerkveni običaji in navade in v istem duhu vzgojena duhovščina. Da na Češkem ni bil narodni jezik popolnoma zatrt, vsaj kar se tiče cerkvenega petja, za to imamo stara poročila.

Prvo mesto za brizinskimi spomeniki zavzemata med dozdej znanimi slovenskimi teksti po svoji starosti *očitni spovedi ljubljanski*, napisani na zadnjih listih latinskega zbornika ljubljanske licejske knjižnice, sig. N. 141. Miklosich je prvi izdal ta drobce v Slavische Bibliothek II 170–172, toda omejil se je samo na prvo in daljšo confessio generalis; na konci daljše je dostavil (št. 11) začetek krajše, ne da bi to omenil, potem je natisnil začetek velikonočne pesmi »Nas gospud je od smerti stwal« (kolikor se ga nahaja v rokopisu); tudi predzadnji in zadnji odstavek Miklosicheve objave nista v zvezi z očitno spovedjo, vsebina jima je kratka prošnja in Salve regina,⁹⁶ in sta tudi v rokopisu na drugem listu. V Letopisu 1879, 11–13 je objavil Radics krajšo spoved z vsem ostalim drobižem, toda z marsikaterimi pogrški. Nazadnje je vse izdal Oblak v Letopisu za leto 1889, kateri je vse te spominke tudi obdelal v jezikovnem oziru.

Confessio generalis se nahaja na zadnjih listih obširnega latinskega zbornika, na listih 244b do 246b, toda takoj za latinskim tekstom je v rokopisu nekaj praznih listov (240–243). Obe očitni spovedi je pisala ena roka, dostavki pa, ki se nahajajo vsi na enem listu ter so pisani slabše in neskrbnejše, so od druge roke, ali morda celo več rok. Na levi strani lista 246a je tudi nekaj slovenskih glos, katerih je več tudi sicer raztresenih med latinskim tekstom; kaj obsega ta tekst, ne pove nam noben pisavec o tem rokopisu, vendar bi bilo zanimivo, izvedeti tudi to.

Starost slovenskih drobcev se da določiti samo s pomočjo paleografije, jezikovnih kriterijev za tako določevanje nimamo, ker nimamo starejših rokopisov,

⁹⁴ Prevod: »Tako so bile tudi pridige, če so jih zapisovali, zapisane latinsko, kajti niso bile zapisane za navadno ljudstvo, temveč kot vzor in zgled ali naravnost kot vir snovi za duhovnike.«

⁹⁵ Prevod: »Pridige, ki so prišle do nas v latinščini, so največkrat pridižni vzorci, ki jih sploh niso uporabljali, ali so bile vnaprej zasnovane latinsko ali pa latinsko zapisane šele po tistem, ko so bile govorne.«

⁹⁶ Prevod: Pozdravljena Kraljica.

razen mnogo starejših brizinskih spominkov. Sickel stavi *confessio generalis* in tudi ostale slovenske odstavke v isto dobo, in sicer v začetek petnajstega stoletja, okoli leta 1430. Kar je pisano na listu 246b, napravi sicer vtis, da je iz poznejše dobe, toda to je morda samo radi tega, ker je pisava mnogo slabša in površnejša. Radics ima po krivici krajšo spoved za starejšo, on celo vé, da ima krajša »mного starejše oblike jezikove« od daljše, kar je neresnično; marveč lahko rečemo, da je krajša spoved prepisana po daljši in je le nekoliko skrčena.

Zadnji odstavek, obsegajoč pesem »*Salve regina*«, je potekel iz češkega originala, kar svedoči o nekaterih jezikovnih posebnosti, katere se v svoji skupnosti ne morejo šteti za slovenske: tako [...].⁹⁷

Važna je torej ta himna tudi v literarnem oziru, ker nam kaže, da je v začetku XV. stoletja bila nekaka, če tudi slaba literarna vez ali odvisnost od Češke. Pesem *Salve regina* je bila pri Čehih močno priljubljena in poljski prelagatelji so se naslanjali pri svojih prevodih na češke preloge. Tudi naš pisec ni na enem mestu dobro razumel češkega teksta ali pa ga je krivo bral, ker to, kar je on zapisal, je brez pravega smisla: »Mi k tebe vpyeme tuge ľabne otroczy te ewe«: ľabne? – Pesem je zanimiva zaradi tega, ker nam kaže, da so bile cerkvene pesmi že pred protestantovsko dobo v navadi in rabi; seveda jih ni bilo mnogo. To spričuje tudi v istem rokopisu ohranjena velikonočna pesem na listu 246a; to pesem je najti pozneje v Truberjevi knjigi »Ta celi katehismus, eni psalmi inu teh vekshih godov, stare inu nove kerszhanske Pejsni« v Bitembergi (1584), kjer je na strani 124. priobčena z opomnjo »Ta stara velikonožna pejsen, v' nekuliku mejstih popraulena na mnogitero visho«; dalje je natisnjena v Somaripinem slovarju in potem še večkrat. O isti pesmi, ki slove:

Nas gospud ye od smerti stwal, od nega brittke martre,
Nam ye se veseliti, onam chocztsche trosti biti Kyrie'on

vemo, da se je pela pred dvesto leti še vedno v Ljubljani pri svetem Jakobu: »Ko je došel mašnik z Najsvetejšim k velikemu oltarju, je zapel: Regina coeli ... Po dovršeni molitvi na čast Materi božji je vzel slovenski nedeljski pridigar (concionator Dominicalis Carniolicus) kip vstalega zveličarja z oltarja, kamor ga je bil postavil po procesiji. Držeč ga je stopil k ograji tik sedežev blizu kropilnika, ki je bil pred oltarjem Matere božje, ter stoječ med dvema svetilcema je zapel slovensko pesem (carniolicum cantum): »Jesus ie od smerti vstal.« Ljudstvo je nadaljevalo (et prosectus est populus illum cantum):

⁹⁷ Približno ena vrsta navedkov iz rokopisa, komaj berljivo.

»Od njega bridke martre
 Ob tu se veselimo
 Inu Boga hvalimo.
 Kyrie eleyson, Kriste eleyson.«

Potem nadaljuje poročilo: »Ko so odpeli poslednjo kitico:
 Alleluja, Alleluja, Alleluja
 Nam se je vesseliti
 Nam hoče k'troshtu biti
 Kyrie eleyson, Kriste eleyson,

je mašnik pokadil najsvetejše, zapel Genitori, dal blagoslov itd.« Jezuitski dnevnik poroča, da je zlasti ženski spol vneto prepeval slovensko velikonočnico. Pri veliki soboti dne 13. malega travna 1748 pa stoji opomnja, da so ta dan pri vstajenju opustili slovensko pesem, katero so prejšna leta dekleta predolgo zatezala, zaradi česar se je poslušalcem priskutila, namesto nje so zapeli godci na koru po »Regina coeli« v nemškem jeziku pesem »Christus ist erstanden«, katero bo v bodoče po hišnem obredniku mašnik intoniral, »kakor je vse to oče rektor ukazal.« Stari slovenski napev je bil torej v 18. stoletju preveč zategnjen; ker ni več spadal v dobo nove operne struje v cerkveni glasbi, se je moral umakniti nemški pesmi. Ali je to tudi bilo pospeševanje slovenščine po duhovnikih v 18. stoletju?

Velikonočno pesem ljubljanskega rokopisa imenuje Oblak »začetek znane stare velikonočne pesmi«. Kakor kaže primera s pesmijo v Somaripinem slovarju in v Truberjevem Katekizmu, to ni samo pričetek – ampak tudi konec vse pesmi. Vendar vidimo iz tega fragmenta, da so se slovenski protestantovski pisatelji pri sestavljanju cerkvenih pesmaric naslanjali prav tako kakor Luther na stare slovenske pesmi; seveda so jih v svoje namene predelali in spremenili. Tako so edno stoletje postopali tudi katoliško-bosanski pisatelji.

Iste starosti utegne biti tudi odlomek, v katerem vidi Radics *pesem na čast sv. Marije*; zasledil ga je Radics v domači biblioteki kneza Auersperga na platnici neke knjige v prejšnjem knežjem dvorcu ljubljanskem. On misli, da je iz XIV. stoletja; ker pa se je pokazalo, da je krajša očitna spoved, katero stavi v XIV. stoletje, tudi le iz XV., mislim, da bode tudi ta rudera⁹⁸ iz tega zadnjega stoletja. Toda da bi se le dala brati in razložiti. Toda kdo nam spravi kak smisel v tele vrste?

⁹⁸ Slabo čitljivo, nejasno.

. oczy twojee czwtlem primy
 y moy swat moree
 sercze gore
 nyenee lizee primty se solzw tige lazzye

. rumene preleppe yene Raczyecze
 wridke te vssle wyczy
 to moyee serzze nossy ymi mee
 rassy in slaby ie luba moya czunassa rumena ---

(Prim. Letopis 1879. str. 10–11.)

Nič gotovega ne vemo tudi o nekem rokopisu, ki je hranjen ali bil hranjen v vodomotskem (admontskem) samostanu ter se nazivlje »Codex seculi XIV., in quo varia continentur. Nominum vocabula latina et vernacula. Pater noster, Ave Maria et Credo in lingua vernacula longe ab hodierno diversum.«⁹⁹ MS. in fol. po Mucharjevem zapisku v Archivu VI. 171. Toda ker ne vemo, ni li morda ta lingua vernacula »nemški jezik«, je zastoj govornikov o tem spominku; Šafařík, Levstik in vsi drugi vedo le, kar piše Muchar, kateri omenja v vodomotskem samostanu na omenjenem kraju tudi neki Alphabetum Sclavorum seu vindicum Msc in fol.;¹⁰⁰ o tem je dognano, da nima nobene starinoslovske vrednosti; najbrž si je kak menih to azbuko izmislil (Ljubljanski zvon II. 509).

Bolje smo podučeni o takozvanem celovškem rokopisu, ki obsega očenaš, češčeno si Marijo in vero. Pisan je na koži in je bil svoje dni najbrž zadnji list kodeksa, seveda tudi na koži napisanega. Naš list je iztrgan iz knjige. Druga stran je po pisanju mlajši, zamazana in odrgnjena in obsega krstna navadna imena oseb bratovščine Device Marije v Radečah na Gorenjskem.¹⁰¹ Ker so na tej letne številke 1467. in 1471., je soditi, da je prva stran, naš slovenski tekst, kakih 50 let starejši, torej iz istih let kakor očitni izpovedi. Pisan je na kranjsko koroški meji.

Kolikor toliko cerkven značaj ima tudi *beneški rokopis*, ki ga je izdal v XIV. zvezku Archiva Oblak. Pisan je na pergamentu in sestoji iz 16 listov kraljeve

⁹⁹ Prevod: »Kodeks [iz] 14. stoletja, ki vsebuje različne stvari: latinska in domača poimenovanja imen, Oče naš, zdrava Marija in vera v domačem jeziku, ki se precej razlikuje od današnjega.«

¹⁰⁰ Prevod: Slovanski ali slovenski črkopis (v nevezanem rokopisu ali v velikosti folija).

¹⁰¹ Zadnja beseda je slabo berljiva; Štrekelj očitno misli na Rateče v zgornji savski dolini.

osmerke. Prvi del obsega latinske, semtertje tudi italjanske zapiske iz let 1459, 1486, 1492, 1502, 1508. V drugem delu pa se nahajajo od različnih pisavcev in iz različnih let večinoma slovenski zapiski, in to v treh oddelkih. Največji in najstarejši oddelek iz ene roke je na listu 8, 9 in 10a, ter spada v leto 1497. Pisal ga je Johannes civis vegle - q. nicolaij de vegla publicus imperiali autoritate notarius.¹⁰² [...] Od drugega pisavca je edini zapisek na listu 10b iz leta 1508, drugi zapisi so iz še poznejših let. Časa, v kateri sega najkasnejši zapisek, Oblak ni skušal določiti; vsekakor si moramo misliti, da bo iz primeroma pozne dobe. Zavoljo različne pisave teh zapiskov pripisuje jih Oblak še dvanajsterim pisavcem poleg že omenjenih dveh pisavcev. Ti pisavci pa so gotovo bili ali notarji ali duhovniki-kamerarji. Da bi se bili ti v dotičnih krajih Benečije, na katere se nanaša naš spomenik in kjer je gotovo tudi pisan, prav naglo menjavali ali da bi bili brž drug za drugim pomirali, ni misliti. Potemtakem ne grešimo preveč, ako postavljamo, da je najkasnejši pisavec (XVI.) napravil svoj zapisek 70 do 100 let kasneje od pisavca I. Vsebina beneškega rokopisa so zapiski o ustanovah bratovščine svete Marije v Črnjevu, torej nekak »liber fundationum«;¹⁰³ vendar ni pozabiti, da podajajo slovenski zapiski samo posnetek pred njimi stoječih latinskih zapisov in da se pri tem niti strogo ne pazi na red izvirnika, s katerim se strinja slovenski tekst navadno samo v začetku in prvi vrsti. Spomenik je pisan v narečju beneških Slovencev, kakor se to govori okrog Črnjeva, torej v narečju terskem; jezik seveda ni enoten; čakavskih posebnosti, katerih je iskal Oblak, ni v njem (prim. o tem mojo oceno v Ljubljanskem zvonu 1892).

Če še omenim načrt homilije, pisan na zadnjem listu nekega evangelistarija v farnem arhivu kranjskega mesta, kjer je nekdo, Nemeč ali Italijan, poskušal v 15. stoletju slovenske glasove vkleniti v najokornejšo ortografijo, kar se mu je res čudovito posrečilo (Ljubljanski zvon III. 606), sem pač navel vse, kar imamo pobožnega pred Truberjem.

Dosedaj omenjene drobtinice našega jezika iz predprotestantovske dobe so imele cerkven značaj. Že zadnjič sem omenil papirnato pravico koroških vojvod, da smejo pred cesarskim sodnim stolom in v državnih zborih govoriti slovenski. Vojvoda koroški je bil tudi »Jägermeister des heiligen Römischen Reiches deut-

¹⁰² Prevod: Johan, meščan Krka, po cesarskem pooblastilu državni tajnik kvestorja Nikolaja iz Krka. – Sledi slabo berljiv vrinjen stavek; verjetno branje: »Ali je bil duhovnik? Najbrž, notarijat so takrat, dasi se je to večkrat prepovedalo, opravljali duhovniki.«

¹⁰³ Prevod: »Knjiga ustanov«.

schler Nation«¹⁰⁴ in imel je nalog, razsojati v lovskih prepirih, vendar mu je bila dolžnost, kakor piše Enej Silvij (*Descriptio Asiae et Europae cap. 20*),¹⁰⁵ »da je storil to vselej v slovenskem jeziku«. Da pak to ni veljalo o Nemcih, je ob sebi umljivo; tudi ni mogel razsojati v slovenskem jeziku, kedar je pravice iskajočemu mogel reči: »Ich verstaun diner sprach nit.«¹⁰⁶

Drugači je bilo pri prisegah; toliko vesti, da mora prisegajoči vedeti, kaj priseže, je še imel srednji vek in začetek nove dobe; šele razsvetljenemu duhu XVIII. in XIX. stoletja je bilo pridržano, siliti ljudi v prisege, ki jih ne umejo; zato se je ohranilo nekaj drobtin iz teh časov, ki kažejo na rabo slovenskega jezika v uradih. Tak dokument je l. 1866 najdeni rokopis kranjskega mesta, katerega postavljajo v leto 1486 do 1493; podaja nam štiri obrazce za prisege v slovenskem jeziku. Nadpisi so seveda nemški; prvi slove: Eines Bürgers Ayd, drugi: Eines Rathhern Ayd, tretji: Eines Richters Ayd in četrti Wie ein Richter einem oder der mer geschwornen Bürger in Zeugen sahen den Ayd vorsagen soll.¹⁰⁷

Rokopis je našel Janko Pajk in ga je natisnil leta 1870 v programu mariborske gimnazije, potem pa tudi v svojih *Izbranih spisih* (1872). Jezik nam je dokaz, kako omnipotentno je že bila konec XV. stoletja razširjena nemščina povsod po mestih in uradih. Da se je morala slovenščina rabiti pred sodnijami z ljudmi, ki niso znali nemščine, je pač gotovo, in se nam to tudi izrečno povdarja v zgodovini cistercijanskega samostana v Sitičini. Leta 1489 je namreč omenjenemu duhovskemu zavodu preskrbel predstojnik Ivan pl. Apfaltrern za administracijo samostana in zastopanje v pravnih posebnega pravnika, zmožnega slovenskega jezika: »qui (anbaldi) a servitiis in celeberrimo monasterio Sitticensi leges secularium prophanas Slavonico idiomate explanarunt, criminaliumque seu poenas seu causas deciderunt atque controversias dijudicarunt«¹⁰⁸ (Radics v Letopisu 1879, 27). Navaja se tudi poročilo, da so kranjski stanovi v svojih zborih obravnavali slovenski: »windisch wird gehandelt«; dotični citat iz Dimca je v Glaserju in Radicsu, od koder ga ima Glaser, napačen, in ne dá se določiti, v koliko velja poročilo o slovenščini.

¹⁰⁴ Prevod: »Lovski mojster svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti«.

¹⁰⁵ Prevod: Opis Azije in Evrope, 20. poglavje.

¹⁰⁶ Prevod: »Ne razumem tvojega jezika.«

¹⁰⁷ Prevod: »Prisega meščana«, drugi »Prisega svetnika«, tretji »Prisega sodnika«, in četrti »Kako naj za sodnikom eden ali več meščanov porotnikov zaradi pričevanja ponavlja prisego.«

¹⁰⁸ Prevod: »Ki (*anbaldi* – neznan beseda, morda Anwald) v zelo znanem stiškem samostanu zaradi podložnikov v slovenskem narečju razlagajo stoletja stare posvetne zakone, izrekajo kazni ali pravde za hudodelska dejanja in razsojajo spore.«

X

V nekem rokopisu iz leta 1466 iz Loke¹⁰⁹ na Kranjskem, katerega hrani c. k. dvorna knjižnica na Dunaju, so zabeležena v horoskopu o bodočnosti človekovi slovenska imena mesecev, katerih nekatera so danes neznana: Januarius *Prosy-niez* Das ist das erst maneyd Gener gehayssen; das chind das yn dem moneyd geporen wirtt das stilt geren und fegerert zu allen zayten gross freud zu haben. Ffebruarius das ist der hornung oder der *Setstzan*, Martius *susetz*; v njem rojen otrok wird snell und reich und in allen Dingen pehent. Aprilis *maly trawen*, Mayus *weliky trawen*, Junius *bobowczwett*: der ander May das wirtt freudiges muetes und acht nicht was er tuett. Julius *maly serpan*, Augustus *weliky serpan*, September *Poberuch*, October *listognoy*, November kozowpersthk, December gruden.¹¹⁰

O vipavski šoli poroča Herberstein v svojem životopisu, da se je leta 1496 učil poleg nemščine tudi slovenščine (windische sprache) kot postranskega predmeta, iz česar sklepajo nekateri, da se je v tej šoli in tako tudi po drugih šolah slovenščina tudi pisala. F. Ilešič, O pouku.¹¹¹ Učitelj cesarja Maksimilijana, Brlogar (Berlover, Prelokar), je baje sestavil celo slovensko slovnico in majhen slovenski slovar, o čemer pa ni ne duha ne sluha; prvič so se slovenske besede tiskale v znani nemški pesmi o puntu slovenskih kmetov iz časa cesarja Maksimilijana I.; ta ustanek se imenuje »windischer Bund« – »Stara pravda (alte Gerechtigkeit)-Krieg« (Valvasor IV. 406, 417): »Aus ihrer gemain / theten sy schreien Stara prauda / ain yeder wolt sich rechen, seines herrn gut nun schwechn. Leukhup, leukhup, leukhup woga gmaina.«¹¹²

¹⁰⁹ Iz Škofje Loke.

¹¹⁰ Prevod: Januar-Prosinec je prvi mesec, imenovan januar, otrok, ki se rodi tega meseca bo mirne narave in bo vedno zelo vesel; februar, to je hornunc (stara nemško ime za februar) ali svečan; marec, sušec, v njem rojen otrok bo hiter in bogat in v vseh stvareh spreten; april, mali traven; maj, veliki traven; junij, bobov cvet: drugi maj, ta (otrok) bo vesel, pogumen in nepreračunljiv; julij, mali srpan; avgust, veliki srpan; september, poberuh; oktober, listognoj; november, kozovprst; december, gruden.

¹¹¹ Ilešič, Fran: *O pouku slovenskega jezika, njega dosedanje smeri in bodoča naloga*. Ljubljana, 1902.

¹¹² Prevod: »Slovenska zveza«, »Stara pravda – vojna«. »Iz svojih gmajn so vpili, stara pravda, vsakdo naj sedaj se maščuje, gospodarju imetje uničuje, le vkup, le vkup, le vkup, uboga gmajna.

Radics misli, da se bo še sicer našlo več stvari iz dobe pred Truberjem in da se jih je mnogo uničilo v turških vojskah. Toda to ne kaže biti resnica. Po kranjskih gradeh še zdaj često nahajamo glagolske rokopise cerkvenih knjig hrvaške redakcije: ako so ti ohranjeni, zakaj se tudi slovenski v latinici niso mogli ohraniti, če jih je res bilo toliko? Kako je to, da Truber nikoli ni videl v slovenskem jeziku nič spisanega ali natisnjenega pred svojo dobo: »Uns und männiglich ist bewusst, daß vor Jahren kein Brief oder Register noch weniger ein Buch in der windischen Sprach zu finden war, denn man hielt dafür, die windische und ungarische Sprache waren so grob und barbarisch, da man sie weder schreiben noch lesen könne«¹¹³ (pravi v predgovoru k 2. izdaji novega Testamenta, Tübingen 1584). Ako sklepa Radič iz Truberjevih besed v prvi njegovi knjigi: »Und entsetze dich nicht, ob dir am ersten gedünkt seltsam und schwer sondern lies und schreib diese sprache selbst, wie ich ein zeitlang gethan,«¹¹⁴ da je Truber sam bral pred njim pisana slovenska pisma, sliši pač travo rasti; Truber vendar pravi le to, da se je sam uril v branju in pisanju *svojih* stvari; neosnovano je tudi domnevanje Radicsevo, da je imel Truber v rokah Brlogarjev (Prilokarjev) slovar in slovnico. Če je to res, potem bi morali šteti Truberja med lažnjivce, če piše leta 1584, da pred štiriintridesetimi leti ni bilo nič v slovenskem jeziku pisanega ali tiskanega. Toda to niti najbolj katoliškemu strankarju ne bo prišlo na misel, naj si že misli o Truberju to ali ono slabost.

Rezultat torej je ta, da pred reformacijo ni bilo pravega slovstvenega delovanja, da se pisanje ni uporabljalo v razširjanje kakih idej z namenom, da bi jih narod sprejel in jih ohranil; spominki pred Truberjem so osamočeni poskusi pisave našega jezika brez prave slovstvene vrednosti in imajo nekateri izmed njih samo kulturnozgodovinsko važnost, drugi pa samo jezikovno vrednost. Slovenščina se v teh časih ni rabila v izobraževalno orodje. Prava zgodovina slovenskega slovstva se začinja šele s Truberjem.

¹¹³ Prevod: »Mi in še mnogi se zavedamo, da pred leti ni bilo najti nobenega pisma ali registra in še toliko manj knjige v slovenščini, kajti slovenski in madžarski jezik so imeli za tako groba in barbarska, da ju ni mogoče niti pisati niti brati.«

¹¹⁴ Prevod: »In ne ustraši se, če se ti sprva zdi nenavadno in težko, temveč beri in piši sam ta jezik, kakor sem ga nekaj časa jaz.«

Literarno gibanje je, kakor sem že v uvodu omenil, v najtesnejši zvezi s političnimi, državnopravnimi dogodki in preobrati v verskem mišljenju. To vidimo že pri rojstvu slovanskega slovstva v IX. stoletju, katero ima poleg verskega dna tudi političen namen. Slovanska država velikomoravska naj bi se kolikor moči odtegnila germanskemu vplivu. Zlati vek je staroslovensko slovstvo doživelo pozneje na Bolgarskem v neodvisni mogočni državi carja Simeona in je s političnim propadom bolgarske države začelo hirati. Na Poljskem se začenja zlata doba poljskega slovstva s časom največje moči poljskega kraljestva za Sigismunda; na Češkem jo nahajamo v najslavnejši dobi češkega naroda za Husove reformacije in isto moremo zapaziti tudi pri drugih neslovanskih narodih.

Ker Slovenci že davno nismo imeli politične samostalnosti, ampak smo bili navezani na tuje narode, je naravno, da so važni dogodki v njih življenju širili svoje valove tudi na naš, na nje priklenjen narod: to vidimo kakor v šestnajstem, tako v osemnajstem stoletju, tako pri reformaciji, kakor pri francoski revoluciji.

Dasi daleč od središča velikega reformatorskega gibanja v 16. stoletju, so naše slovenske dežele vendar zgodaj že občutile njegove tresljaje, saj so bile v njih razmere skoraj iste kakor na Nemškem. Tako v Ogleju kakor v Salcburgu se je pojavilo najhujše zlo, ki more zadeti Cerkev, indiferentizem in posvetna nasladnost, sploh vse pregrehe, ki so ž njimi v zvezi. Na zunaj so si duhovniki sami jemali ves ugled in vpliv na svojo čredo s svojim razuzdanim življenjem, na znotraj pa jim je največkrat manjkalo znanja in prepričanosti, katera sta tako mogočne delali oznanjevalce reformacije. K temu je prišteti še slabe čase, nesrečno ležo¹¹⁵ slovenskih dežel, izpostavljenih turškemu napadom in neprestanim bojem. To je požrlo vse duševne in materialne moči: nikjer ni sledu o nižih ali višjih šolah, izvzemši nekaj samostanskih in vaških šol, nihče ne skrbi za razvoj nadarjenega naroda. Le posamezni sinovi boljših stanov hodijo po višo omiko na sosednja italijanska in nemška vseučilišča. Ljubljanski škofje sami so bili več ali manj odtujeni svojemu pravemu poklicu; škof Rauber je bil bolj diplomat in vojščak, kakor pastir in voditelj izročene mu črede. Tako je bilo vse pripravljeno, vzprejeti vase vtiske, ki so z neodoljivo močjo dušnega pritiska preplavljale vse deželne meje. Toda nikdar bi ne bila reformacija postala tako mogočna, ako bi je ne bilo podpiralo *tiskarstvo*. Že prvi edikt Ferdinanda I. v verskih stvareh iz leta 1523 meri zoper razširjanje Lutrovih in njegovih naslednikov spisov po notranjeavstrijskih deželah, h katerim so pripadale slovenske dežele. Razširjanje teh

¹¹⁵ Lego, položaj.

knjig je pač pospeševala živahna trgovina. Novi nauk je našel kmalu pripadnike v domači duhovščini sami, ki ga je oznanjala s prižnic. Viši stanovi so bili sprva še zvesti katoliški veri, škof Ravbar se jih je mogel leta 1525 še posluževati, da so izrazili na državnem zboru v Augsburgu njegovo pritožbo zoper pridigarje. »Es ist leider in den Land grosser Irrsal, velcher am meisten durch die Prediger entstanden, aus Ursach, dass sie widerwärtig Sachen auf der Kanzel und sonst anzeigen, die mehr zu Verrückung des Glaubens, zu Unfried und Aufruhr, als zu Einigkeit dienen.«¹¹⁶ Očividno namigava škof na kmetiški upor, v čegar zahtevkih nahajamo odpravo odredb in za odpuške in novih davkov in svobodno volitev župnikov po občinah. Poslanca Jožefa Lamberga podučuje, naj prosi pomoči zoper luterske ljudi: »Und sofern der Erzpriester (patriarha oglejskega) morgen bei Euch sein wird, so sagt ihm, daß unser Rath ist, dass man ihn bei Ihrer fürstlichen Durchlaucht als einen lutherschen Ketzler anzeige... Das schreiben wir jetzo darumben, dass uns gestern angezeigt ist, wie seine Priester und Kaplan; so jetzo neulich auf S. Lucastag zu S. Lukas neben viel frommen Priestern Mess gelesen haben, *luthrische Mess* und nicht, wie die christenlich Kirchen solche gesetzt, gelesen und Canones ausgelassen, solche sie von ihm (Erzpriester) gelernt.«¹¹⁷ Torej že osem let po nastopu Lutrovem je dostojnik nadškofije oglejske reformiral mašo po protestantovsko in zahteval to tudi od svoje podrejene duhovščine. Škof ni imel moči, nastopiti zoper njega, ker ni spadal v njegovo škofijo, patrijarh pa se za svojo dijecezo sploh ni brigal, ampak prepustil nje vodstvo višim duhovnikom (Erzpriester, jašprišt¹¹⁸). Potemtakem je pač kmalu prestopilo to zlo mejo oglejske škofije in 1527. najdemo v Ljubljani cel krog protestantovskih mislečih mož. Hren pravi v nekem rokopisu ljubljanskega semenišča (Mitthlg. 1864 S. 2¹¹⁹): »Primi haeresis Lutheranae in Carniola autores ex Laicis erant:

¹¹⁶ Prevod: »Na žalost je v deželi velika zmeda, ki je nastala v glavnem zavoljo pridigarjev, ker oznanjujejo s prižnice in drugod odvratne stvari, ki služijo bolj omajanju vere, nemiru in uporu kot pa enotnosti.«

¹¹⁷ Prevod: »In brž ko bo nadduhovnik pri vas, mu recite, da svetujemo, naj se ga pri njegovi knežji svetlosti naznani kot lutrovskega krivoverca ... To pišemo zdaj zaradi tega, ker nam je bilo včeraj naznanjeno, kako so njegovi duhovniki in kaplani zdaj pred kratkim na god sv. Luka v cerkvi sv. Luka pred mnogimi pobožnimi duhovniki brali mašo, brali so *lutrovsko mašo* in ne, kakršno so postavile krščanske cerkve, in izpuščali kanone, kakor so se naučili od njega (nadduhovnika).«

¹¹⁸ Negotovo branje.

¹¹⁹ Verjetno Mittheilungen des historischen Vereins für Krain.

Mathias Klobner, E. E. Landschaft Landschreiber, Mathias Zweckl, Andreas Farrest; primi seductores laici Leonhardus Budina, Christoph. Prunner, Adam Bochoritsch, Bart. Picus,¹²⁰ torej samo neplemenitaška imena. Plemenitaše je pač oddrževal od novega nauka versko komunistični program kmečkega upora. Vendar se je protestantsko gibanje kmalu tako razširilo, da je 1527. leta bil iz Bude izdal Ferdinand generalni mandat zoper luterance po Avstrijskem, kateri je bil poslan kranjskemu deželnemu glavarju Vidu Thurnu in deželnemu upravniku Juriju Gallu v 160 tiskanih izvodih, da jih razširita po vsi deželi, kar je dokaz, da so bili prepovedani nauki že na vse strani prodrli. V njem se obširno razpravlja o prepovedi Lutra v cesarstvu in prepovedi njegovih knjig ter se določajo kazni: smrt na grmadi, če kedo taji človečanstva ali božanstva Kristovega, njegovo rojstvo, trpljenje, vstajenje, vnebohod v govoru, predigi ali pismu; ječa, če kedo opusti spoved; ječa ob vodi in kruhu, če kedo prestopi cerkveno postno zapoved; prepoved knjig se obnavlja, cesarskim uradnikom, ki bi ne izvršili mandata, se preti z odpravo, mestom z odvzetbo njih privilegij, ovadnikom pa se obljublja nagrada. Uspeh je bil ta, da se je odrekla duhovna desetina in po duhovnih zahtevane davščine; zoper te »lutske predrznosti« je dosegel oglejski patrijarh pismo kralja Ferdinanda, »ki žuga z globami in telesnimi kaznimi tistim, ki odrekajo duhovne davščine in razširjajo nekatoliške nauke« (15/XI 1528).

Duhovne komisije v odpravo gnilih razmer med duhovščino je sicer vlada postavila, pa ne sliši se nič o njih delovanju; le malo se sliši o izpolnjevanju in izvrševanju tudi poprej omenjenega mandata. 1529. in 1530. se ponovi za Kranjsko prepoved protestantskih knjig. Dasi so bile vse te naredbe brez pravega učinka, vendar niso smeli pripadniki novega nauka nastopiti javno, delovali so samo skrivaj, kakor kaže povelje deželnega glavarja Kacijanerja z dne 17. julija 1530, da naj se zapró neki pripadniki Lutrove sekte, »welche neben andern ketzerischen Artikeln wider das hochwürdige Sacrement unseres Seligmachers und wider die hochgelobte Königin Jungfrau Maria in Winkeln heimlich predigen.«¹²¹ Kacijaner je ravnal pri tem kot zvest sluga kraljev, drugači pa so ravnali stanovi, zastopniki dežele in imetniki sodne in upravne avtonomije. Oni se še niso izjavili

¹²⁰ Prevod: »Prvi začetniki luteranskega krivoverstva na Kranjskem izmed laikov so bili: Matija Klombner, častivredne dežele deželni pisar; Matija Cvekelj; Andrej Farest. Prvi sleparji laiki so bili: Lenart Budina, Krištof Pruner, Adam Bohorič, Jernej Pica.«

¹²¹ Prevod: »Ki poleg drugih krivoverskih členov pridigajo na skrivaj po kotičkih proti vzvišenemu zakramentu našega Zveličarja in proti češčeni kraljici devici Mariji.«

zavoljo strahu pred kmeti; toda na katero stran se nagibajo, so pokazali naravnost s svojim ravnanjem zoper papeževe berače. Sklenili so zapovedati jim, naj zapusté deželo, in jim ne dopustiti bere niti tedaj, če bi pokazali kraljevo dovolilo za zbiranje prispevkov za cerkev sv. Petra v Rimu.

Izmed stanu, ki je zakrivil propad vere, iz duhovščine je izšel mož, ki mu je bilo določeno, da je napravil evangeljski veri navzlic vsem naklepom pot v narodovo srce in povzdignil slovenski jezik med pismene jezike.

DRUGO POGlavJE
PROTESTANTOVSKA DOBA

[Primož Truber]

Primož Truber, rojen 1508. leta najbrž 8. junija v Raščici blizu Turjaka, kot podložnik Auerspergov, je hodil v šolo na Reki (1521), v Salcburgu in na Dunaju. Bil je reven kakor Luther in si je moral kakor ta večkrat po tedanji šegi zberati vsakdanji kruh s popevanjem duhovnih pesmi od hiše do hiše. Revščina mu je branila, obiskovati vseučilišče, zato se ni mogel priučiti grščini in hebrejščini. Pač pa se je navadil na Reki italijanščine in hrvaščine, katera mu je pozneje zelo koristila. Ko se je 1527. leta vrnil domov, je našel v tržaškem škofu Petru Bonomu posebnega pokrovitelja, kateri ga je sprejel kot diskantista v svojo kantorijo ter mu pomagal dovršiti duhovno izobrazbo. Njegov vpliv mu je pridobil leta 1530 kaplanijo sv. Maksimiljana v Celju in pozneje župnijo v Loki pri Radečah na Savi in v Debri (Laškem trgu, Tüffer). Tukaj si je mladi ognjeviti mož, ki je pač že s tujega donesel seme novih nauk, pridobil priložnost, z vnetimi predigami zoper cerkvene zle rabe dokazati svoj poklic za oznanjeavca novega evangelija. Nastopil je zoper vizije nekih zamaknjenih žensk, ki so trdile, da so se jim prikazali svetniki, ter so zahtevale, da naj se jeza božja potolaži z zidanjem cerkve. Truber je zavrnil ljudstvo na pravo pokoro in spoznavo Kristusa po besedah svetega pisma, toda ni se še nikakor ločil od Cerkve. Sloves njegovih predig ga je nastopnega leta 1531 pripeljal v stolno cerkev ljubljansko, kjer ga je njegova vnema spravila v prvi konflikt z njegovimi duhovnimi predstojniki. Tukaj je zagovarjal s prežnice ne samo najvažnejši protestantski nauk o opravičbi po veri (durch Glauben), ampak je predigal tudi zoper celibat duhovnikov in delitev sv. obhajila v eni postavi, torej dve najpomembnejši zahtevi tedanjega časa. To drznost je plačal s tem, da mu je škof Ravbar prepovedal prediganje; toda mestni magistrat mu je odprl svojo patronsko cerkvico sv. Elizabete v meščanskem špitalu ljubljanskem, kjer je nadaljeval svoje predige, katere so željno poslušali plemenitaši in meščani. Leta 1536. se mu je pridružil korar Pavel Wiener, čislan mož, ki je kot stanovski poslanec prišel večkrat na dvor, ter se je naglo odločil in oženil. Tudi korar David Hasiber in kaplan špitalske cerkve Andrej Latomus sta prestopila k novemu nauku. Leta 1540. pak je deželni glavar Miklavž Jurišič izprosil kraljev razpis, vsled katerega se je moral vrniti Truber na svojo župnijo v Loko. Nič ne kaže velike onemoglosti katoliške hijerarhije nasproti novim verskim idejam bolj kakor to, da se je celih deset let pred očmi duhovnih viših pastirjev in posvetne moči, bogato opremljene z vsemi sredstvi inkvizicije, brez moteža uganjala protestantska propaganda. Vzrok tega tiči v tedanjih razmerah,

v pogajanjih med cesarjem in stanovni, ki so izrabljali neugodno državno stanje, da bi si priborili prostost vere. Protestantje so se vsaj trpeli. Truberja, ki je že javno priznal protestantovska načela in je bil primoran oditi na svojo župnijo, je imenoval leta 1542 škof Francišek Katzianer za korarja pri ljubljanski stolni cerkvi in tako se je on vrnil na kraj svojega prejšnjega delovanja. Leta 1544. mu je naročil škof Urban Textor, naslednik Katzianerjev, predige v stolni cerkvi in to hkrati z njegovim somišljenikom, korarjem Pavlom Wienerjem. Najbrž je Truber predigal slovenski, Wiener nemški. Truber je s svojo prepričevalno besedo deloval zoper sekto prekrščevavcev, ki se je pokazala blizu Ljubljane in je bila enako zoprna katolikom in protestantom. Po spričevanju Truberjevem (v N[ovem] T[estamentu] 1582) so se klatili ti sanjarji po slovenskih deželah, že preden se je začelo predigati protestantizem. In v resnici nahajamo v verski pritožbi dolenjeavstrijskih dežel, podani v Insbriku 1532. leta, tožbo o zlorabljenem dvokrstu. Leta 1540. se je kraljica Ana zahvalila Miklavžu Jurišiču, ki ji je naznanil spreobrnitev prekrščevavcev, in istega leta mu je v drugem pisanju naročila, naj pripadnike te sekte, če bi se še pokazali, odpošlje v Trst nekemu Andreju de Doris, s katerim se je bil kralj Ferdinand že sporazumel, pač zato, da se umore. Po Truberjevem spričevanju pak se [je] zatrla ta sekta med Slovenci še le, ko so leta 1545 v Gradcu na kolesu umorili enega njih poglavarjev.

Škof Urban Tekstor, Kraševce, je bil prijatelj jezuitov. Dopisoval je njih ustanovitelju Ignaciju Lojolskemu in njega spremniku Jajusu in on je tudi pozneje dal povod, da so bili jezuitje poklicani na Avstrijsko. Ko je nastopil svojo škofijo, je postavil Truberja za predigarja, ker mu je bil znan kot dober cerkven govornik in je pričakoval morda, da izpremeni svoje mišljenje. Toda Truber ni bil mož za to, niti ni poznal pametne zmernosti; novi nauk je zastopal z najhujšo vnemo. Škof je skušal zato preprečiti njegovo delovanje ter mu je podelil 1546. leta župnijo v Št. Jerneju na Dolenjskem, katera vas se še dan[es] imenuje včasih »luterska vas«. Ko pa je škof Urban izvedel, da delita Truber in Wiener sveto obhajilo pod obema podobama, in ko je Wiener po smrti žene vzel drugo, je sklenil po srečno dokončani šmalkaldski vojski odločno udariti pripadnike avgzburške izpovedbe na Kranjskem. Najprej je ukazal zapreti njih glavarje: drja Leonarda Mertlitza, od 1520. leta korarja, od 1534. leta stolnega prošta in arhidijakona radoljškega; Jurija Dragolitza, generalnega vikarja; Klombnerja, deželnega pisarja; Martina Pregel-a in Adama Koncilija, čislane meščane; potem Wienerja in tudi Truberja, ki je bil na svoji župniji v Št. Jerneju. Truber je ušel, ker so ga prijatelji o pravem času obvestili. V njegovo hišo v Ljubljani pak so ulomili, odnesli mu

vse knjige in mu odvzeli prebendo. Zoper druge glavarje je začel škof preiskavo. Meseca oktobra 1547. leta so bile zaslišane priče. Preiskava se je vrhu tega razširila tudi na Jurija Jurešiča, predikanta, in Gašperja Rokavca, vikarja pri stolni cerkvi, ki sta duhovna uradna opravila izvrševala po protestantskih načelih. Priče so enoglasno potrdile krive nauke, katerih so bili obtoženi ljubljanski predigarji: da so zavrgli češčenje svetnikov in device Marije, mašo, postno zapoved, gregorijanske litanije in so vpeljali odvezo brez posebne spovedi; da so obhajilo razumevali v protestantskem smislu in je delili pod obema podobama, naposled da so brali evangelijske spise Brencija, Spangenbergga in drugih. Warasdin jih je dolžil še drugih pregreh: da so smešili procesije, opravljene za cesarja in kralja, in se smejali škofu, ko je posvečeval klerike. O posledku preiskave ne vemo nič gotovega, toda to se lahko trdi, da ni dosegla uspeha. Nekaj imen obtožencev sicer pozneje ni več najti, drugi pa so postali pozneje najhujši proselitje. Wiener se je rešil s tem, da je pobegnil in je postal kasneje evangelijski škof sedmograški, kjer je umrl 1554. leta; tudi Jurišič in Rokavec sta ostala zvesta svoji prepričanosti. Za Truberja so se posebej potegnili pri kralju Ferdinandu stanovi in se je smel celo vrniti v Ljubljano, najbrž pod pogojem, da opusti vsakršno propagando; toda še istega 1548. leta zapusti zopet domovino, najbrž ker ni mogel tega pogoja izpolniti. Ker je na prvem begu v Nemčijo razširil in utrdil svoje znanje evangelijskega nauka v njega pravi domovini, šel je tudi drugič tje. Pregarjavci so mu bili za petami. V naglici je potoval čez Tirolsko in Bavarsko, kjer je našel prvo pribežališče v Norimbergi.¹²² Veit Dietrich se je zavzel zanj in mu kmalu dobil mesto zgodnjega predigarja v Rottenburgu an der Tauber na Virtemberškem, kjer se je Truber tudi prvič oženil.

Od somišljenikov v domovini, s katerimi si je pridno dopisoval, so mu prihajala naznanila, da pridobiva evangelijski nauk po nemških protestantovskih spisih vsaki dan več privrženecv med višimi stanovi, nižji narod pa, ki ne razume nemščine, zaostaja, ker nima nobenega berila. Da bi tudi tega pridobil za novi nauk in dosegel njega naglo razširjevanje med slovenskim kmetiškim ljudstvom, si ni dal miru in je dolgo premišljeval, dokler se ni za trdno prepričal, da je ni boljšega in primernejšega sredstva, kakor so *v tem* duhu spisane slovenske bukve. Toda od kod jih vzeti?

To težavno vprašanje ga je dolgo mučilo. Kako naj bi [v] slovenščini svoje glasove izražal? Truber se je odločil za nemške črke, ker so te bile v šolah najbolj

¹²² V Nürnbergu.

razširjene in so jih tudi duhovniki, katerim je hotel v razširjanju reformacije pomagati, najbolj znali. Toda podjetbi so se postavile nasproti še vnanje, od volje pisateljeve neodvisne ovire. Bilo je to v dobi interima »das den Schalk hat hinter ihm«¹²³ in tiskarnice v Norimbergu in Schwäbisch Hallu so odklonile tisek spisov, določenih za evangeljsko propagando. Naposled se mu je posrečilo, pridobiti za svoje namene tiskarnico v Tubingah¹²⁴ ter izdati tam svoje prve spise pod psevdonimom »Philopatridus Illyricus«. Preden pak je dal rokopis v tiskarno, ga je poslal na Kranjsko, da ga tam preskusijo izvedeni možje. Katekizem in abecednik si je izbral Truber za prva svoja dela: narod naj bi bil najprej podučen na kratko o najpotrebnejših resnicah in dobil naj bi navodilo, kako mu je brati novi pismeni jezik, in to za nemško, kakor za latinsko abecedo. Skrivaj, v nevarnosti za pisatelja in tiskarja, so bila natisnjena prva dela slovenskega slovstva. Truber je moral tisek in korekturo prepustiti drugim, ki niso umeli besedice slovenščine.

¹²³ Prevod: »Da ima Pavliho (navihanca) za sabo«, besedna igra Interim – hinter ihm.

¹²⁴ V Tübingenu.

XI

In tako sta izšli deli:

1. *Catechismus in der Windischen Sprach sambt einer kürtzen Außlegung in gesang waiß. Item die Litanei und ein Predig vom rechten Glauben, gestellt durch Philopatridum Illyricum.*¹²⁵

*Anu kratku podvuzhene skaterim vsaki zhlouik more vnebu pryti. Na koncu str. 244 gedruckt in Siebenburgen durch Jernei Skuryaniz.*¹²⁶ Natančnejši popis pri Kopitarju 389.

Iz nemškega predgovora navajam to: »Lieber Leser! In dieser unser Windischen Sprach musst du das V gemeinklich für ein lindes F. oder Griechisch Vitta, vnd das H. scharff wie die teutschchen jr Ch. Vnd das L. zu zeiten grob auff Vngrisch oder Bislyackhisch, Darnach die vocal nach aigentschafft vnserer sprach / außzusprechen dich gewöhnen. Und entfetze dich nicht, ob dir am erften gedungkt feltzam vnd schwar, sonder lise vnd schreib diese sprach selbst, wie ich ein zeit lang gethan, alls dann wirdeft befinden vnnnd gar bald sehen vnd mercken, das auch dise vnserere sprach, so wol als die teütsche, zierlich guet zu schreiben vnd zu lesen ist, braucht wenig Articulos vnd zu den Prepositionibus ein ainigen buchftaben alls Ozha. i[st] der vatter; K ozhu. i[st] zu dem vattern; Nebu. i[st] der himel, v nebi. i[st] in dem himel; Nam. i[st] vns, K nam. i[st] zu vns; Jogri. i[st] die jünger, S iogri. i[st] mit den Jüngern etz. Disen kurtzen Vorbericht vermerck wohl vnd vergiß nicht, dadurch wir dich das lesen difes buchleins leicht ankumen. Christus Jesus vnser hailand verleihe hiemit sein gnad vns allen Amen.«¹²⁷

¹²⁵ Katekizem v slovenskem jeziku s kratko razlago v verzih. Nadalje litanije in pridiga o pravi veri, postavljen po Domoljubu ilirskemu.

¹²⁶ Natisnjeno na sedmograškem po Jerneju Škerjancu.

¹²⁷ Dvanajst vrstic nemščine v gotici. Prevod: »Dragi bralec! Navaditi se moraš v tem našem slovenskem jeziku V izgovarjati kot blagi F, ali kot Grki Vitta, H. ostro kot Nemci Ch, in L. včasih grobo po madžarsko ali bežjaško ter samoglasnike izgovarjati tako, kot je to lastno našemu jeziku. Ne ustraši se, če se ti bo sprva zdelo nenavadno in težko, temveč beri in piši ta jezik tako, kot sem ga nekaj časa tudi sam. Kmalu boš spoznal in občutil, da je tudi ta naš jezik, prav tako kot nemški blagozvočen in primeren za pisanje in branje. Ne potrebuje mnogo členov in za propozicijo le eno črko kot na primer: oče – k očetu, to je Vater – zu dem Vater; nebesa – v nebesih, to je Himmel – im Himmel; nam – k nam, to je uns – zu uns; apostoli – z apostoli, to je die Jünger – mit den Jüngeren itd. To kratko

Po nemškem predgovoru je na štirih straneh slovenski pripomin: Vsem Slouenzom gnado, myr, mylhost inu prauu spoznane boshye skusi Jesusa Christusa prossim« itd. Na 143 se izpričuje zastran mnogih tiskovnih napak: Christlicher lieber Leser! Dass in diesem büchlein etlich Errata in Wörtern, Sylben und Buchstaben sind, geschieht darum, dass diese Sprach zuvor nie geschriben worden, und zuvor nie in druck ausgangen. Diese hernach folgende Errata soll man also corrigieren itd.¹²⁸ En izvod tega dela ima dvorna knjižnica na Dunaju

2. Abecedarium und der klein Catehismus. In der Windischen Sprach. Ane buquize, is tih se ty Mladi inu preprosti Sloueni mogo lahku v kratkim zhasu brati nauuzhiti. Vtih so tudi ty vegshi stuki te kerszhanske vere, inu ane Molytue, te so prepisane od aniga Peryatila vseh Slouenzou.¹²⁹ Rom. XIII. Et omnis lingua confitebitur Deo.¹³⁰ To ne celó dve poli štejoče delce obsega slovenski pripomin stran 1–4; abecednik 5–7; katekizem 8 do 26, naposled (gotsko) rimska in arabska znamenja številke ter sklepa z besedami: »Gedruckt in Siebenburgen durch den Jernei Skuryaniz.«¹³¹

Skoraj vsa zaloga, katera pač ni bila velika, je šla na Kranjsko. Truberjevi prijatelji doma so bili zelo veseli z došlima knjigama, ter so zahtevali še slovensko postilo, kakor jo [je] izdal Luther za Nemce. Toda Truber je imel pri tiskanju premagati toliko ovir, tudi potrebni stroški, katere je pač sam plačal, so mu porajali pomisleke, da je za nekaj časa opustil misel na to, dokler bi se ne zagotovil pripomoči od drugod; v tem ga je pač tudi potrdilo tudi to, da se je preselil kot župnik leta 1552 v Kempten.

Nepričakovano mu je došla nova spodbuda, da naj nadaljuje začeto delo. P. P. Vergerij, rojenja iz Kopra, po študijah sprva advokat v Veroni, Padovi in Benetkah, bil je leta 1530 papežev poslanec na državnem zboru v Avgzburgu. Veliko

navodilo si dobro zapomni ter ne pozabi. S tem ti bo branje te knjižice zelo olajšano. Naš gospod in odrešenik Jezus Kristus, naj nam vsem podeli svojo milost. Amen.« Prepis se ne ujema popolnoma z originalom.

¹²⁸ Štiri vrste v nemščini z gotico. Prevod: »Ljubi kristjanski bralec! Da se je v tej knjižici zgodilo nekaj napak v besedah, stavkih in črkah, se je zgodilo zato, ker ta jezik pred tem ni nikoli bil pisan in pred tem nikoli ni izšel v tisku. Te napake, ki se bodo pojavile, naj se torej popravijo.«

¹²⁹ Štiri vrste nemščine in slovenščine z gotico. Prevod: »Abecedarij in mali katekizem v slovenskem jeziku.«

¹³⁰ Prevod: »In vsak jezik bo slavil Boga.« Stavek je iz pisma apostola Pavla Rimljanom 14,11.

¹³¹ Prevod: »Natisnjeno na Sedmograškem pri Jerneju Škerjancu.«

vpliva si je tam pridobil na cesarja Ferdinanda avstrijskega, ki ga je tako častil, da ga je izbral leta 1573 celo za kuma svoji hčerki Katarini, kar je seveda častilakomnemu možu zelo ugajalo. Leta 1535 mu da papež nalog, naj povabi protestantske kneze na cerkven shod v Mantovo in naj išče tudi kralja angleškega, toda oboje mu je izpodletelo. Potovaje po Nemškem od dvora do dvora se snide 7. dne novembra 1535. leta celó z Luthrom v Wittenbergu. Razgovarjala sta se o tem in onem, vendar se je izražal Vergerio o reformatorju proti prijateljem le zaničljivo. Ko se po končanem potovanju vrne v Italijo, ga izvoli papež meseca maja 1536. leta za škofa modruškega in skoraj po tem tudi za škofa koprškega. Novo posvečeni duhovnik se jame pridno pečati z bogoslovjem. Leta 1540 potuje s kardinalom Hipolitom d'Este na Francosko, od ondod v Worms, kjer so poskušali še vedno združiti katoličane in luterane. Dne 1. januarja 1541. leta je govoril o edinosti in miru v cerkvi, pa tudi on ni mogel pomagati. Za svoja prizadevanja je upal častilakomni Italijan postati kardinal. Toda 1545. so ga pri imenovanju kardinalov preskočili; poročila poslanca Aleksandra so namreč vzbudila sum zoper njega in zato se niso mogli zanašati nanj. Ko Vergerij izve o tem sumu, gre nazaj v svojo škofijo, da bi se pismeno izkazal za pravovernika. Spisi protestantski, katere je v ta namen bral, pa so ga popolnoma pridobili za Luthrov nauk. Sklenil je torej prestopiti k protestantom in je k enakemu koraku pregovoril svojega brata Ivana, škofa puljskega. Oba pričneta v svojih škofijah delovati v protestantskem duhu. Inkvizicija pa prisili Petra Vergerija zapustiti Koper. On pobegne k svojemu dosedanjemu pokrovitelju Herkulu Gonzagu v Mantuo. Kardinalu Gonzagu pak se iz Rima naroči, naj nikar ne daje zavetja krivoverskemu škofu; zato Vergerij odide, pa ne v Rim, kamor ga je papež klical, ampak v Trident, da bi se opravičil tam pred koncilom. Toda papeževi namestniki mu niso mogli dovoliti, da bi se udeleževal zborovih sej z veljavnim glasom; napotili so ga na papeževega zastopnika v Benetkah, kateri je že pričel preiskovanje zoper njega; ta mu tudi prepove, vrniti se v svojo škofijo, mariveč mu zapové iti v Rim na odgovor. Vergerij pa gre v Paduo ter se tam pismeno odpove katoliški Cerkvi. K temu koraku ga je po njegovi trditvi nagnil prijatelj Francesco Spiera, ki se je od protestantizma vrnil v naročje katoliške Cerkve, pa je v obupanju umrl. Iz Padue zbeži v Švicarsko v Graubünden. Dne 3. julija 1549 ga papež v konsistoriju slovesno izobči iz Cerkve in mu vzame škofovsko čast. Odtlej začne zanj nova doba; o pomirjenju ni hotel nič več slišati. Na Švicarskem je našel še mnogo italijanskih begunov; pisal in predigal je na mnogih krajih, pa nikjer ni mogel najti stalnega domovja. V Vicosoprano so ga izbrali za župnika, ali to mu je bilo

premalo, hlepel je po viši stopinji. Njegovi luteranski sobratje so mu očitali, da se še vedno čuti škofa, sam pa je tožil, da ga ljudje premalo časte. Iz Vicosoprana je prišel v Basel, Bern in Curih. Uprava cerkve in vevnglijanstvo mu ni ugajalo; sklenil je združiti italijanske občine v eno sinodo, toda domači duhovniki so se mu uprli in sklenili leta 1552. tako zvano »rhaetično confessio«. Prav mu je torej prišlo vojvode Krištofa Würtemberškega, s katerim se je bil seznanil že prej, vabilo, da naj bi predstavil v italijanščino izpovedbo virtenberško (confessio virtembergica), »syntagma suevicum«¹³² in katekizem Brencijev; vrnil se je sicer zopet v Graubündten, toda le za malo časa, in ker ni našel pripravnega polja za se in svoje namere, je šel nazaj na Wirtenberško in stopil v službo Krištofovo. Postal je vojvode »consiliarius«,¹³³ bil njegov dopisovavec in diplomatski agent. Skrbel je zlasti, da se razširja reformacija po deželah, kjer se je komaj začela širiti. Potoval je semtertja, dopisoval na vse strani in razširjal svoje spise, kolikor je mogel. Upal je, da bo imel mnogo uspeha, in v svojih pismih vedno zagotavlja, da ima veliko pôsla »in majorem Dei gloriam«. ¹³⁴ Seveda niso bili vsi tega mnenja. Gallicius, predigar v Graubündnu, pravi o njem: »Vellem tamen, ut plus doceret, quam exclamaret,«¹³⁵ in drugi predigar Bullinger piše: »Man hat die Jahre her wohl erfahren, was er für Büchlein hat lassen ausgehen sine nomine, falso sub nomine, nur zum Theil famosos libellos, nichts denn spöteln und schmähen, nichts fruchtbares.«¹³⁶ Da se ni posebno trudil, kažejo njegove lastne besede: »Multa enim scribuntur, quae postea non inveniuntur vera.«¹³⁷ Tudi vojvoda sam je strogo pazil na njegove spise, ker je navadno plačeval njih stroške, katerih ni bilo malo, ker je pisal mož zelo dosti. Gostov se pri Vergeriju ni pogrešalo nikedar. Beguni so se plazili krog njega, da bi dobili ž njegovo pomočjo podpore ali službe; vedno je imel kako prošnjo do Krištofa. Ker je živel tudi sam kar dobro, je bil skoraj vedno v zadregi, zdaj mu je zmanjkalo tega, zdaj drugega. Vojvoda mu je dajal mnogo, dasi mu je bilo časih že preveč; zaupal pa mu je vendar vedno. Slabše kakor z vojvodo pa se je ujemal z vojvodovimi uradniki, katerim tuji, ne ravno poniažni gostje niso bili nič kaj po godu. Najboljši vir za te razmere na virtemberškem

¹³² V literaturi je bolj znan pod imenom »Syngramma Suevicum«.

¹³³ Prevod: »svetovalec«.

¹³⁴ Prevod: »v večjo slavo božjo«.

¹³⁵ Prevod: »Vendar bi želel, da bi več poučeval, kot pa se hvalil.«

¹³⁶ Prevod: »Vsa ta leta smo pač lahko videli, kakšne knjižice ja izdajal, brez imena, pod izmišljenim imenom, samo delno sloveče knjižice, samo zasmehovanje in zasramovanje, nič koristnega.«

¹³⁷ Prevod: »Mnogo je namreč napisanega, kar se kasneje ne izkaže za resnično.«

dvoru je knjiga: »Briefwechsel zwischen Christoph, Herzog von Württemberg und Petrus Paulus Vergerius. Gesammelt und herausgegeben von Eduard von Kausler und Theodor Schott«, Tübingen 1875, 517. strani v zbirki »Bibliothek des litterarischen Vereines in Stuttgart, CXXIV.«¹³⁸

Največje važnosti za naše slovstvo je, da je ta častihlepen Italijan prišel v dotiko s Truberjem, na katerega je bil opozorjen že s Kranjskega in Koroškega; pa mogoče je tudi, da je o glasovitem Truberju slišal že prej v svoji domovini. Ko je bil Vergerij decembra meseca 1554. l. in januarja 1555. l. v Göppingnu, mu je prišla misel na slovensko prelogo svetega pisma, od katere si je obetal ne manj koristi kakor slave. Dne 6. januarja 1555. je pisal o tem vojvodi, na čegar vnemo in pomoč je računal, in šlo mu je samo še za to, najti moža, ki bi bil sposoben prevzeti prelaganje; za prelogo bi že on kot spreten dvornik in diplomat hotel delovati na zunaj. Tega moža je dobil v Truberju, katerega domovališče je izvedel, in se pismeno obrnil nanj, se-li upa preložiti biblijo v slovenski in hrvatski jezik, k čemur mu hoče sam po vseh močeh pomagati in dobiti prispevke od knezov in visokih gospodov. Nato se je sešel ž njim v Ulmu, ker si ni upal v Kempten, in to vpričo več učenih teologov. Truber je izjavil, kakor prej pismeno, tako zdaj ustno, da si ne upa opraviti takega dela. Negledé na to, da ne zna niti hebrejski niti latinski, je tudi slovenski jezik preubog in marsikaj se v njem ne da izraziti; razen tega se deli v več narečij, ki so večkrat v isti okolici različni že po dveh, treh miljah. Kar se tiče hrvaščine, razume pač Hrvata za silo, toda jezika ne zna niti brati niti pisati. Ako bi mu pak hoteli pridružiti dva kranjska ali spodnještajerska duhovnika ali druga učenjaka iz dotičnih dežel, ki dobro razumeta latinski in nemški, in pa dva Hrvata, ki dobro govorita dalmatinski in bosanski (Bosnarisch), ter znata hkratu dobro pisati cirilski in glagolski, tedaj bi pač prevzel to delo. Poskušali so torej dobiti sodelavce, ki si jih je želel Truber. Najet je bil en slovenski in pa en hrvaški duhovnik iz Dalmacije; toda prvi je še pred odpotovanjem na Nemško zbolel in umrl, Dalmatinec pa je prišel v Tubingo in prinesel [s] sabo celo vso hrvaško biblijo v rokopisu, »die er nach seinen Vorgeben 1547 aus der Vulgata zu dolmetschen, mit krobatischen (glagolitischen) Buchstaben zu schreiben angefangen und 1554 vollendet habe.«¹³⁹

¹³⁸ Prevod: »Dopisovanje med Kristofom, vojvodo Württembergim in Petrom Pavlom Vergerijem. Zbrala in izdala Eduard pl. Kausler in Theodor Schott«, Tübingen 1875, 517 strani v zbirki »Knjižnica literarnega društva v Stuttgartu CXXIV.«

¹³⁹ Prevod: »Ki jo je po lastnem dvomljivem pričevanju 1547 začel prevajati iz vulgate, jo začel pisati s hrvaškimi (glagolskimi) črkami in jo končal 1554.«

Truber in Vergerij sta bila tega zelo vesela; menila sta, da je vsaj hrvaška biblija gotova. Ko so se pa začeli pripravljati, da bi njegovo pisano biblijo primerjali z novimi prelogami in so hoteli nabaviti hrvaške (glagolske) črke, tedaj je Hrvat v njih presenečenje povedal, da ni prišel tja, da bi se tam tako dolgo mudil, ampak le zato, ker je slišal, da namerjajo celo z velikimi stroški preložiti biblijo na hrvaščino, jih je hotel s svojim delom prepričati, da je taka preloga že narejena, da naj si torej prihranijo stroške in trud. On že ve za kraj in priložnost, kjer se bo mogla njegova biblija tiskati brez njegovih in njih stroškov. Dasi so mu povedali, kake nevarnosti in ovire utegne imeti v dotičnem kraju, dasi mu je Vergerio obljubil, da mu neki kristjanski vojvoda podeli, dokler bo živ, vsako leto 100 gl., vendar ni vse nič pomagalo, mož je zopet odšel s svojo biblijo v Dalmacijo; komaj 4 dni je ostal tam. Med tem je Truber dokončal prelogo evangelija Matevževega na slovenščino ter je je po odhodu Dalmatinca dal sam natisniti. Po posredovanju Vergerijevem je plačal stroške vojvoda virtemberški, Morhardova tiskarnica v Tubingah pa je prevzela tisek. Sredi avgusta početo delo je bilo dokončano še pred koncem leta. Izšlo je pod naslovom: *Ta Euangeli Svetiga Mateusha, sdai pervizh vta slovenski jezic preobernen. Euangelium D. N. Jesu Christi Authore Matthaeo, nunc primum versum in linguam Schlavicam*. 1555. 8° 90 listov. Pod naslovom je vinjeta, ki jo tudi sicer nahajamo v spisih Truberjevih: jagnje apokaliptično, stoječe na prevrnjenem zmaju. (Vid. popis v Šaf., Dimitzu, Glaserju.) Na koncu predgovora sta podpisana V. und T., to je Vergerius in Truber kot skupna izdajnika. V predgovoru pravi Truber, ki je seveda sam vse spisal: »Mateusha vsamite koker enu kossilice ali jushinizo«, to je, za kosilcem pride pravo kosilo, cela biblija. Za predgovorom so »Summarij vseh Capitolou«, šest listov, potem zoper ogor Slovencev: »Lubi Slouenci! Mi smo, Bug vei, dosti smishlouali, skakouimi puhstabi to nasho bejsedo bi mogli prou, po tej Orthography shtalt-nu inu sastopnu pissati, de bi preueliku puhstabou ali Consonantou kani sillabi ne iemali, koker ty Peami inu drugi deio, kateru ie gerdu viditi. Tako mi nesmo mogli sdai v nashi sastopnosti drigazhi naiti, temuzh de se ta H za Ch, ta V sa pul F pisheio inu postauio inu de se ty shtimouci izreko po shegi nashiga iesika« itd.

Ob enem z evangelijem svetega Matevža, ki je že tiskan z latinskimi črkami, je dovršil in izdal Truber 1555 še tale delca: *Abecedarium. Ene Buquice, is katerih se ti mladi inu preprosti Slouenci mogo lahku ter hitru brati inu pisati nauuzhiti*. Ta abecednik je skoraj enak prvemu leta 1550 izdanemu. Na drugi strani je ogor: »Lubi Slouenci, vom ie potreba se nauuzhiti inu navaditi ta H po lashku (?) ali koker ti Nemci Ch, ta V za pul F zheftu inu ta S zhasi debelu po besiashku

izrezhi. Taku bote ta nash Slouenski iesig prou tar lahku brali inu pissali.« Pravi abecednik gre do polovice tretje strani; potem je ta Kerszhanska Vera, Ozhanash, Deset Sapuuidi, rimske in arabske številke, riman Ozhanash, italijanski Ozhanash, ki ga je v knjižico spravil kot peto kolo Vergerij, pač samo, da se izdaje za sodelavca, in očrt iz svetega pisma.

Tretje delo Truberjevo tega leta je *Catechismus. V Slouenskim Jeziku, sano kratko sastopno Islago. Inu ene molytue ter nauki Boshy. Vseti is zhistiga suetiga Pisma*. V predgovoru pravi Truber: »Vsem vernim kerszhenikom tiga Crainskiga inu Slouenskiga Iesiga Milost inu mir od ozheta Boga skusi Iesusa Cristusa prossimo. Mi veimo de sta poprei dua Slouenska Catehisma Snemskimi puhstabi drukana. Kadar pak utim istim ie dosti puhstabou inu bessed, od tiga drukarie, prestaulenu, sakai drukar nei slouenski umel, inu ta kir ie ta dva Catehisma ispisal, nei bil per tim drukani. Inu kadar ie ta Catechismus en tak potreben nauk vtim Kerszhanstvu etc.— Inu nom se tudi sdy, da ta nasha Slouenska bejseda steimi latinskimi puhstabi se lepshe inu leshei pishe tar bere. Sa volo tih tryeh rizhi, smo mi pustili druguzh drukati slatinskimi puhstabi inu Abecedarium inu leta kratki Catechismus« itd. Na koncu predgovora stoji: »Prossite Boga sa nas, mi tudi hozhmo za vas. Anno 1555. Ty vashi Slushabniki inu Bratie N.V.T.« Koga pomenja N, ne vemo.

Istega leta je še izdal četrti spis: *Ena Molitou tih Kerszhenikou, kir so sa volo te prave Vere Viesusa Cristusa pregnani. Oratione de persecuitati e forusciti per lo Evangelio et per Giesu Cristo. Ai Rom. 8. Per tuo cagione ogni di siamo amazzati, e condotti come peccore alle beccaria*. 1 pola: »Ein Gebeth, zuerst in Krainischer, dann in italianischer Sprache«¹⁴⁰. Na koncu kranjske molitve je podpisan Vergerius; že Kopitar je opazil, da je njegov podpis na mestu samo pod italijansko molitvijo; slovenska preloga je brez dvojbe iz Truberjevega peresa. Podpis Vergerijev je zapeljal Ljubića in Elzeja, da res mislita na Vergerija kot prelagatelja, toda po pismih Vergerijevih se je lahko prepričati, da on ni nikoli kaj spisal v slovenščini ali hrvaščini. Pri naših prvih tiskih je le pomagal kot veljavna in znana glava. Valjavec v Letopisu 1880/83 je dokazal natančno, da je ta droben spisek Truberjev. Ohranjen je v dveh izvodih, eden je v dvorni tiskarnici, drugi v knjižnici svetega Marka v Benetkah, v knjigi iz leta 1555. po hrvaškem spisu: »Razgovaranje meu papistu i jednim luteranom po Antone Senjanine, Štampano v Padove.« V tem razgovarjanju je brati tudi ime Vergerijevo in da je prestopil med luterane;

¹⁴⁰ Prevod: »Ena molitev najprej v slovenskem in nato v italijanskem jeziku.«

papista namreč govori: »Sve te tvoje misli i umenja jesu nove i samo od trideset osem godišč odsle jesu počala biti učena od Martina Lutera i od onoga inoga imenom Vergeria, ki hote večé raditi i brže pojti služiti onim luteranom i njim pomoći nego biti biskup i služiti papi, i da bi ga djaval ponesal toga istoga, zač nam veliku škodu čini.« Valjavec sodi, da je Molitev pregnanih,¹⁴¹ ker nima letnice in kraja, kjer se je tiskalo, le del tega Razgovarjanja Antona Senjanina. Toda vpraša se, je-li to Razgovarjanje res pisano proti papistom. Zgoraj omenjene besede vsaj ne kažejo tega.

Ko je Truber dovršil ta dela, je želel Vergerij, ki se je imel za nekakega voditelja vsega prelaganja, dasi ni bil zmožen ni slovenščine ni hrvaščine, da naj nadaljuje svoje delo. Truber pak je hotel prej izvedeti sodbo izvedencev po slovenskih deželah. Šele ko je bila ta sodba ugodna, se je znova poprijel stvari z vso vnemo, skušal je natisnjeno prelogo popraviti in je dovršil prelogo vseh evangelijev in dejanja apostolov v jeseni leta 1556 ter jo izročil tiskarni. Izšla je pod naslovom: *Ta prvi deil tiga nouiga Testamenta vtim so vsi shtyri Euangelisti inu tu diane tih Jogrou, sdai pervizh vta Slouenski Jesik skusi Primosha Truberia sueistu preobernen. Kar ie vezh per tim inu kadai ta drugi deil bode dokonan, tebi ta druga stran letiga papyria pouei. Der erst halber Theil des neuen Testaments, darin seynd die vier Euangelisten und der Apostel Geschicht... in die gemeine Windische Sprach jetzund zum erstenmal fleissig verdolmetscht* etc. Tübingen Anno 1557. 4°.

V nemškem predgovoru pravi Truber med drugim: da se je pri prelaganju trudil glede besed in stila tako, »auf dass ihn ein jeglicher Windischer, er sey ein Krainer, Untersteyrer, Karner, Karstner, Histerreicher, Niederlander (Dolenec) oder Bessyak möge leicht verstehen. Und von desswegen sey er schlecht bey der bäuerischer Windischer Sprach, und wie mans auf der Rastschitz redet, da er geboren sey, blieben, und ungewöhnliche und Crobatische Wörter darein nicht mengen, auch neue nicht mögen erdichten.«¹⁴² Da je nekaj improprie¹⁴³ pretolmačil, to se je zgodilo zato, ker ni za to pravih slovenskih besed ali ker jih ni vedel. Rad bi videl, pravi, tistega, ki bi te navadne latinske besede proprie slovenski

¹⁴¹ Negotovo branje.

¹⁴² Prevod: »tako da bi ga mogel zlahka razumeti vsak Slovenec, pa najsibo Kranjec, Spodnji Štajerec, Karnijec, Kraševac, Istran, Dolenjec ali Bezjak. In zaradi tega je ostal pri kmečkem slovenskem jeziku, kakor ga govorijo na Raščici, kjer je bil rojen, in ni mešal med njega nenavadnih in hrvaških besed, tudi si ni hotel izmišljati novih.«

¹⁴³ Prevod: neustrezno (*proprie* – podrobno, natanko, v pravem smislu, *improprie* – neustrezno, ne podrobno, ne natanko).

preložil: »salutatis, exultatio, iubilatio, laetitia, hilaritas, iucunditas, Persequutio, Afflictio ... und dergleichen unzählig ... Die Zoili¹⁴⁴ mögen ihre Überlegenheit mit einem Stuck aus der Bibel erzeigen und beweisen.«¹⁴⁵ Truber upa, »seine Unternehmung werde auch etlich Crobatische Priester, die sich allenthalben in den windischen Ländern mit dem Messlesen erhalten, dahin bewegen, dass sie die lateinische Schrift werden lesen lernen, und unsere Schreiben in ihre Sprach und Schrift bringen.«¹⁴⁶ Dalje pravi, da bo njegova preloga tistim mladim duhovnom, ki so prezkodaj izleteli iz šole, dobro služila, da bodo tekst evangelija na prižnici prav brali in ne napak prelagali, kakor se je pripetilo tistemu na Planini (Manpreisch) pod Celjem pred leti, ki je besede: »Invenientis asinam alligatam et pullum cum ea«, preložil: »Bote nashli eno oslico pervesano, inu eno pizshe per nee.«¹⁴⁷ Podpis se glasi: Tübingen 9. Juni 1557. Primus Truber, Creiner.

To knjigo hrani v dveh izvodih dvorna knjižnica na Dunaju. Razen štirih evangelistov in dejanje apostolov obsega slovenski koledar za leto 1557 in letno tablo s podučilom, kako ga je moči rabiti do leta 1630, izdelal jo je M. Johannes Hildebrand, profesor v Tubingih; potem ima verze o lepem vremenu in razdelitev letnih časov, najdaljšo in najkrajšo noč; 4) najiminentnejše dobe od Adama do 1557. leta (ena prava Raitinga kuliko je leit od Szahetka tiga Suita od eniga zhasa do drusiga, do letoshniga 1557. leita); 5) register knjig novega in starega testameta; 6) dolg slovenski predgovor o najvažnejših 62 poglavjih kristjanske vere, to je preloga Melanchthonovih loci communes theologici, in naposled za štirimi evangeliji in dejanjem apostolov register in kratko razlago nedeljskih in prazniških evangelijev, pravzaprav hkratu postila v 2 delih iz Lutrove, Melanchthonove in drugih postil posneta.

Slovensko prelogo je napravil Truber, kakor sam pripoveduje v predgovoru, po dveh nemških in enem laškem novem testamentu; zavoljo jezika se je posluževal tudi hrvaške mašne knjige, ki je bila kratek čas prej leta 1556. tiskana v Benetkah z latinskimi črkami, to je najbrž Zborovčičev lekcijonar. Naposled je rabil

¹⁴⁴ *Zoili* – iz Zoilos (kritik Homerja, kritikaster).

¹⁴⁵ Prevod: Hvalisavci naj svoje umovanje pokažejo in dokažejo s povzetkom iz Biblije.

¹⁴⁶ Prevod: »Da bo njegovo podjetje tudi tistih nekaj hrvaških duhovnikov, ki se vsepovsod po slovenskih deželah vzdržujejo z maševanjem, pripravilo do tega, da se bodo naučili latinice in da bodo naše spise predstavili v svoj jezik in pisavo.«

¹⁴⁷ Prevod in razlaga napake: »bosta našla privezано oslico in oslička pri njej« Mt 21,2. Pullus, lat. mladič, tudi piščice. Duhovnik je očitno oslovskega mladička zamenjal s piščancem.

tudi Erasmi Annotationes¹⁴⁸ in še nekaj drugih pomagal. V predgovoru obljublja tudi preložiti liste; ker pa so ti težavnejši, bodo zahtevali tudi več časa; ko dovrši liste, se hoče lotiti tudi starega testamenta. Dalje govori, da je to delo, katero so prej nekateri iz nevednosti ovirali, pospeševal naposled v resnici bogoljuben Nemec (najbrž Johannes Brentius). V proroškem duhu izreka upanje, da bo Bog za njim obudil ljudi, ki bodo po njem začeto delo bolje opravili in dovršili; vendar tudi starih in prvih, dasi niso povsod morda pravega zadeli, ni zametati.

Da je bilo Truberjevo delo z velikim veseljem sprejeto med kranjskimi protestanti, razvidimo iz pisma, katero je pisal vojvoda Krištof viterberški kralju Maksimilijanu: »Postremo cum a Vergerio audi[v]erimus, omnes praesertim Nobiles in Stiria, Carinthia, et Carniola sitire verbum Dei, atque aspirare jam dudum ad veram reformationem suarum ecclesiarum, sed eos non posse propter multorum impedimenta emergere. Cumque idem Vergerius nos eodem nomine rogaverit, ut eos Vestrae regiae Celsitudini commendaremus, non potuimus deesse, quamquam scimus, eos esse sine nulla nostra intercessione V. regiae Cels. commendatissimos, ut subditos et pietatis amantes. Quos etiam, cum audi[v]erimus, valde alacri animo excepisse Novum Testamentum, nostra promotione in linguam Slavicam versum, cupere etiam eos, sibi adornari Veteris Testimonii versionem, non defuturi sumus neque in eo, neque in aliis, quae per nos poterunt praestari et ad gloriam Dei promovendam pertinebunt.«¹⁴⁹ (Letopis 1884, 139).

¹⁴⁸ Prevod: Erazmove opombe. Erazem Roterdamski je pripravil vplivno izdajo Nove zaveze na osnovi grških rokopisov in ji dodal svoje opombe ali parafraze. Te je v naslednjih izdajah dopolnjeval in postale so znano biblicistično delo.

¹⁴⁹ Prevod: »Ker smo naposled slišali od Vergerija, da so vsi, zlasti plemiči na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem žejni božje besede in da že dolgo hrepenijo po resnični preobrazbi svojih cerkva, vendar se jih zaradi zadržkov mnogih ni dalo rešiti; in ker nas je isti Vergerij v istem imenu prosil, naj jih priporočimo vaši kraljevski visokosti, jih nismo mogli pustiti na cedilu, čeprav vemo, da so že brez našega posredovanja Vaši kraljevski visokosti nadvse dragi kot podložniki in ljubitelji kreposti. Ti so namreč, kot smo slišali, nadvse navdušeno sprejeli Novi testament, ki je bil zaradi naše podpore preveden v slovenski jezik, želijo pa si tudi, da bi jih oskrbeli s prevodom Starega testamenta. Ne bomo odrekli pomoči ne temu in ne drugim, ki bodo lahko z našo pomočjo preskrbljeni in bodo pripravni za širjenje božje slave.«

XII

Truber se med tem menda ni precej lotil drugega dela novega testamenta (I. snopič njegov je izšel namreč šele leta 1560. in obsega samo list svetega Pavla na Rimljanje). Predgovor se obrača do kralja Maksimilijana, poznejšega cesarja Maksimilijana I., kateri je bil odločen privrženec novega nauka in je kot prijatelj in pospeševatelj slovanskega knjigotiskarstva kraljevo podpiral naših protestantskih reformatorjev težnje. Predgovor je datiran Tübingen 1. Jänner 1560 in podpis slove: »E. K. W. unterthänigster Caplan Primus Truber, Krainer, der christlichen Kirchen zu Kempten Pastor«. ¹⁵⁰ Truber piše, da je slovenski narod njegov poskus, pisati slovenske knjige, radostno sprejel in da so ga mnogi iz tega naroda, kakor tudi nekateri učenjaki na Nemškem vzpodbujali, naj nadaljuje prelaganje novega testamenta, in ker je že neki duhovnik Štefan Konzul, rojen Istran, začel prelagati evangelije, dejanje apostolov in druge knjižice iz slovenščine na hrvaščino, katero razumejo tudi Dalmatinci, Bošnjaki in Srbi do Carigrada, zato se je dal on (Truber) po teh okolnostih ganiti, da je res začel prelagati drugi del novega testamenta. Dosedaj ni hotel posvečevati svojih knjig nikomur, ker pa je kralj pravi dedni gospod slovenskih in hrvaških dežel, zato je hotel ta del, obsegajoč list do Rimljanov, posvetiti njemu s prošnjo: »E. K. W. wolle sammt den gottseligen und verständigen Krainen, Untersteirern, Karnern, Karschnern, Histerreichern und Windischmärkern – denn dieser Ländern Völker verstehen gründlich meine Sprach und Schriften – diesen und allen vorigen und künftigen Schriften gnädigster Patron, Beförderer, unpartheiischer Arbiter und Richter sein. Wo ich gefehlt, will ich mich willig belehren lassen; dagegen gelobe ich, wenn unleidliche, ärgerliche und verführerische Opinionen oder Irrthümer in meinen Schriften wahrhaftig befunden werden sollen, dieselben in öffentlichen Druck in der deutschen und windischen Sprache vor jedermann zu bekennen und zu widerrufen.« ¹⁵¹

¹⁵⁰ Prevod: »Vašega kraljevskega veličanstva najponižnejši kaplan Primož Trubar, Kranjec, krščanske cerkve v Kemptenu pastor.«

¹⁵¹ Prevod: »V. kr. v. skupaj z Bogu vdanimi in razumnimi Kranjci, Spodnještajerci, Karnijci, Kraševci, Istrani in prebivalci Slovenske marke – kajti ljudstva teh dežel natančno razumejo moj jezik in pisavo – naj izvoli biti vsem mojim preteklim in bodočim spisom najmilostljivejši patron, pospeševalec, nepristranski arbiter in sodnik. Kjer sem zgrešil, se hočem dati voljno poučiti; nasprotno obljubljam, da če bi zares našli v mojih spisih neprimerna, zlohotna in zapeljiva mnenja in zmote, bom le-te v javnem tisku v nemščini in slovenščini pred slehernikom priznal in preklical.«

Iz ravnokar navedenih besed je jasno razvidno, da je tudi Truberjeva podjetba imela mnogo zavidnikov in sovražnikov, in to ne samo med njegovimi nasprotniki, ampak celo med mnogimi, ki so bili v njegovem taborju. Obdolžili so ga, da je sanjač, razkolnik, cvinglijanec itd. Najbrž je tvoril te sumničenje Vergerij, ki bi si bil rad prisvojil slavo preloge sv. pisma in izrabljaj Truberja kot orodje, kar pa je ta preprečil (Schnurrer 37–42); zato pač tudi ne nahajamo Vergerijevega imena v 1. delu novega testameta, kakor v 4 knjižicah 1555. leta, kamor je to ime prišlo kakor Poncij v Kredo. Zoper to sumničenje so že leta 1559 dali predigarji in uradniki z Gorenjskega Truberju spričevalo, da so njegove preloge vsakemu razumljive in od vsakega, tudi od nasprotnikov pripoznane (Schnurrer 40). Da bi takemu sumničenju storil enkrat za vselej konec, je Truber že 2. dne januarja 1560. l. po en izvod vsake slovenske knjige, kar jih je bil dal natisniti do tedaj, poslal kralju Maksimilijanu s prošnjo, naj bi jih kralj blagovolil poslati na Kranjsko v presojo in preskušnjo izvedencem.

Toda zoper Truberja raztreseno sumničenje je že doseglo ta uspeh, da se je ustavilo nadaljno tiskanje slovenskih knjig, ker so na Virtemberškem strogo pazili na čistost avgsburške izpovedbe. Zato se je obrnil Truber (12. dne januarja 1560) tudi na kranjske deželane (Landschaft), proseč jih, da naj dajo njegove knjige preskusiti po pristojnih osebah duhovnega in posvetnega stanu ter mu pošljejo spričevalo o posledku te preskušnje. Že 20. februarja mu odgovore stanovni, da je Truberjevo pismo bilo prebrano v njih zboru. Oni sami, kolikor je izmed njih bralo slovenske knjige in jih daje še dandanes brati po svojih gradovih in hišah, niso nikdar našli, tudi niso od duhovnikov in župnikov, ki rabijo te knjige, niti od kakega drugega človeka visokega ali nizkega stanu slišali, da bi bilo v teh bukvah in duhovnih pesmih, katere beró, poslušajo in pojejo v občini stari in mladi in katere so razširjene do morja, Dalmacije in turške meje, kaj napak pretolmačeno ali nasprotno avgsburški izpovedbi. Vendar so, da bi Truberju izpolnili željo, iz vseh štirih stanov, t. j. iz duhovnikov, gospodov, vitezov in meščanov, sestavili odbor oseb, ki so zmožne nemščine, italijanščine, latinščine in slovenščine in se razumejo tudi na sv. pismo. Ta odbor naj iz vseh strani dežele pokliče pred se duhovne in druge zaupne osebe ter naj preskusi z njimi knjige. Potem mu bodo doposlali zahtevano spričevalo. Med tem pak naj ga ta neprilичnost, »kakoršnih donaša tek sveta mnogo, da ne more nobeno dobro delo ostati negrajano«, ne pristudi prelaganja in naj ga ne ovira v njem.

O Odboru nam poroča pismo Matija Klombnerja, ki ga je pisal 24. februarja Truberju. Iz tega pisma izvemo, da se je zbiral denar za tisek, in to ne samo

po Kranjskem, ampak tudi po Koroškem in Štajerskem, pa tudi da so se knjige le slabo prodajale: »Der Bischoff hat gewuet. Da haben wir ewere puecher müessen flehen, wie Cristum in Egypten. Wir haben gleichwol anfangs pedacht ain vneinpundten puech pro 10 patzen zu geben, so hats aber der Budina dem puechfuerer in Kharndten rein pro 8 patzen gelassen. Damit haben wir auch nit anders gemügt, und mit unnserm Khauff dem Budina folgen muessen. Es khumbt alles aus pettl und der armen handtreich her. So haben wir auch nit gedacht reich zu werden. Ir seit auch der art, das ir langsamb reich werdt. Wie meine gesellen nindert mit innen haben hin mugen, haben sy mirs zw letst ins hauss gelegt ... Ob die puechfuerer ain weyl guet täg haben gehabt, sy werdens einmal wider mit eweren püchern muessen puessen. Das Khrabbatisch wirdt auch reicher machen.«¹⁵² Klombner nagovarja dalje Truberja, naj preloži Lutrovo domačo postilo, ker je Truberjeva v novem testamentu prekratka. »Bitt euch seit pedacht, wie diesem werch zuhelffen. Ir seit mit grosser arbeit peladen, vnnd dieselb wurd geltt tragen vnnd fürwar angenamb sein.«¹⁵³ Interesantno je poleg drugega v njem tudi mesto o Vergeriju: »Ob ir furschluegt, das herr Vergeri die bibl in wallischer sprach renouieret oder das er die hausposstil vertieret, so het er auch zuthuen, vnnd plib in seiner sprach vnnd vocation vnnd wurd also das gelt, so er aus eweren puechern retorquirt, woll angelegt vnnd kham wider zw gnad pey gott vnd den menschen.«¹⁵⁴ (Kostrenčič 6). Odbor so bile tele osebe: Ahac baron Thurn, Hanns Josef Freyherr zu Eck und Hungerspacher, Dietrich baron Turjaški, po trije gospodje iz viteškega stanu in iz ostalega plemstva in pa

¹⁵² Prevod (Prepis po Kostrenčič III 5): Škof je bil silno nejevoljen, tako da smo morali z vašimi knjigami bežati kot Kristus v Egipt. Na začetku smo nameravali prodajati nevezano knjigo po 10 batcev (Batzen, srednjeveški kovanec 15. do sredine 19. stoletja, Bern), vendar jih je Budina knjigotržcu na Koroškem prepustil za 8 batcev, tako da tudi mi nismo mogli drugače in smo našo prodajo morali prilagoditi Budini. Vse to je zaradi beraštva in revščine. Tako ne računamo, da bi postali bogati. Tudi vi ste take vrste, da ne boste hitro obogateli. Ker moji pomočniki z njimi niso vedeli kam, so jih nazadnje odložili v moji hiši Če so knjigotržci nekaj časa imeli dobre dneve, bodo sedaj nekaj časa z vašimi knjigami delali pokoro. Hrvaščina bo tudi obogatila.«

¹⁵³ Prevod: »Prosim vas, razmislite, kako temu delu, s katerim ste obremenjeni, pomagati, to bo prinašalo denar in bo zares dobrodošlo.«

¹⁵⁴ Prevod: »Če bi predlagali, da gospod Vergerij prenovi italijansko Biblijo, ali da priredi hišno postilo, bi lahko tudi nekaj storil in tako ostal pri svojem jeziku in tem, za kar je poklican; tako bi denar, ki ga obrača z vašimi knjigami, bil dobro naložen, on pa ponovno v milosti pri Bogu in ljudeh.«

štirje meščani; ti so bili odrejeni za predsedništvo. Duhovniki, katere je poklical odbor v pregledovanje Truberjeve preloge, so bili: Toman vipavski in tamkajšnji vikarij; Marks, župnik v Zaspu, potem župnik blejski; dalje Rokavec v Kranju; Gregor, župnik v Vodicach, potem župnik v Cerkljah, Mathes, župnik v Mengišu, Wolfgang, župnik v Št. Vidu pod Stično, Zislpacher, župnik na Krškem, Miklavz, pfarer in Tschiembo, dalje župnik v Vinici, župnik v Beli peči, neimeno- van pfarer zu Franaw? (Kronau - Kranjski gori), Hanž, župnik v Toplicah, župnik v Čremošnjicah, potem N. pfarrer zu Khoßtl (Kostel) gar an der turkhi- schen granitzen in Khrabbaten,¹⁵⁵ župnik v Ribnici, župnik v Oblokah, župnik cirkniški in N. pfarrer zu Ugg (Ig). O vseh teh duhovnikih pravi, da so »gleich- wol im pabbstumb, aber doch der warheit vnd augspurgerischen Confession anhengig vnd nicodemisiren[?] auch gelert vnnd pelesen vnnd der windischen sprach khundig«¹⁵⁶ (Kostr. [renčič] 8). Izmed posvetnjakov so bili poklicani Bu- dina, katerega smo že spoznali kot latinskega praeceptorja; potem je bil pokli- can »Aufschlager zu der Alben« (carinar) in Klombner »vnnd ander mer, der vil sein.«¹⁵⁷ Med tem je Truber že dobil pismo vojvode Krištofa Wirtemberskega (z dne 18. februarja 1560 iz Stuttgarta), v katerem mu ta priobčuje odgovor kralja Maksimilijana z dne 4. februarja 1560 z Dunaja. Kralj je pisal vojvodi, da hoče, ker ga [je] volja podpirati delo, po Truberju započeto, dati pregledati njegove knjige po ljudeh, ki so zmožni slovenščine in poznajo sv. pismo, in da hoče posledek preiskave čem prej priobčiti vojvodi. In zares je kralj že s pismom z dne 19. februarja poslal vojvodi sodbo o Truberjevih slovenskih knjigah, katera jih proglašaja za čiste, kar se tiče zvestobe in smisla preloge, ter podaja le ugovore zoper jezik. Ta je sicer slovenski (slavonica), toda omejen na tisto narečje, ki je v navadi na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, tako da morejo Slovani, stanuj- joči na Gorenjem Ogrskem, v Trenčinskem, Arvskem, Liptovskem in v drugih sosednjih županijah, razumeti prelogo le malo ali celo nič; prav tako je ne morejo razumeti Poljaki, Čehi, Moravci, Rusi, Ilirci in prebivavci okrog Zagreba. Toda tu graja ni mogla Truberja zadeti, ker je svoje delo namenil samo Slovincem na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in takrat h temu spadajočem Primorskem in v Istri, ter je izrečno povedal, da piše v narečju, navadnem v njegovem rojstnem

¹⁵⁵ Prevod: »Župnik v Kostelu blizu turške meje na hrvaškem.«

¹⁵⁶ Prevod: »Ne glede na to, da so v papeštvu, so vendarle pristaši resnice, augsburške veroiz- povedi in Nikodemovci, učeni in načitani ter večji slovenskega jezika.«

¹⁵⁷ Prevod: »In mnogo drugih.«

kraju, in za Hrvate se je pač tudi pripravljala posebna preloga. Poljaki, Čehi, Moravci, Rusi celo niso prihajali v poštev. Bolj utrjen je bil drugi ugovor, naperjen zoper Truberjeve germanizme, besede, kakor so Urshah, Gnada, Ferdamane, Trosht, Nuz, Leben, Lon in enake. Kritik je opomnil, da bi se moral jezik tako očistiti, da bi bil razumljiv tudi takemu, ki ne zna nemščine; toda večina teh germanizmov je bila v resnici že pred Truberjem zanesena iz nemščine. V ortografiji je hotel imeti kritik hrvatski *ch* namestu *zb*, hotel je razločati *z* in *s*. Ko je vojvoda Krištof Wirtemberski poslal to kritiko, katere avtor je baje neki Pavel Scalich (Skalić), mu je prepustil, da naj popravi nedostatke pravopisne, ter mu je dovolil nadaljevati svetopisemsko delo. Kralju Maksimilijanu je odpisal, da mu bo od nadaljnih Truberjevih del vsakikrat poslal pred natiskovanjem po en izvod. Truber pa, ki se je zahvalil vojvodi za njegov trud in obnovitev natiskovanja, je hkratu, čuteč se razžaljenega, naznanil, da hoče počakati z natiskovanjem dotle, dokler ne dobi o svojih knjigah utrjene in verjetne sodbe kakega Kranjca ali Spodnjega Štajerca. Sklicuje se še na to, da so namenjene za Koroško, Kranjsko, Istro in Štajersko, opravičuje svoj vsakemu Nemcu ali Latincu razumen in lahko braven pravopis ter pristavlja, da hoče deželnemu oblastvu kranjskemu in spodnještajerskemu, glavarju celjskemu in drugim učenim in bogoljubnim Kranjcem in Spodnjim Štajercem pisati, da naj kralju Maksimilijanu čisto in resnično poročajo o njegovih knjigah in njih pravopisu. 18. dne marca je pisal Truber tudi svojim prijateljem Budini, Seyerlu, Tischel(?)u, Kobingerju, Klombnerju, Foresti in Pregel-u, naj posredujejo za opravičevalno sodbo deželanstva o njegovem pravopisu, katero opravičuje še enkrat. Kar se tiče germanizmov, izjavlja še enkrat, da bi bil na mesto njih mogel prav lahko postaviti prave slovanske besede, pa hotel je ostati pri navadnem kranjskem jeziku (»bei der gemeinen krainerischen Sprache«). Tudi je vnovič zahteval, naj se mu pošlje odločba o krivoverstvu, katerega je bil obdolžen, in to s tem pristavkom: »Wo mir eine Ehrsame Landschaft in dieser Sache nit will beistehen, so dolmetsche und drucke hierfür, wer da will.«¹⁵⁸Dasi je ta zahteva Truberjeva ostala neizpolnjena, vendar to ni motilo nadaljnega prelaganja sv. pisma. Dne 1. aprila 1560 je pisal Truber iz Kemptena baronu Ungnadu, da je dal kralj Maksimilijan dosedaj tiskane knjige preskusiti in razdeliti, in da so bile vse najdene dobre. Še le v pismu z dne 10. junija 1560. leta, s katerim je poklicala dežela Truberja v Ljubljano, se govori

¹⁵⁸ Prevod: »Če mi častiti deželani v tej zadevi nočejo stati ob strani, pa naj odslej tolmači in tiska, kdor hoče.«

tudi o »justifikaciji« njegovih knjig ter se jim izdaje kakor glede jezika, tako glede nauka najboljše spričevalo, s čemer je dobil Truber popolnoma zadostilo.

Že pri prvem pogovoru s Truberjem (1555) je Vergerij sprožil tudi prelogo biblije na hrvaški jezik. Kakor smo videli, se ta obširni načrt ni izvršil, ker je manjkalo hrvaških sodelavcev; Truber je za silo sicer razumel hrvaško, pisati in brati hrvaški pa ni znal. Nadaljevanje slovenske preloge svetega pisma pak je nagnilo nekega Istrana Stipana Istrijanina (Stipana Konzula) iz Bolzeta,¹⁵⁹ da je tudi on začel enako delovanje. Zapustivši kot pripadnik novega nauka domovino, je šel na Nemško, kjer si je služil kruh z učiteljevanjem in prediganjem. On je poskusil preložiti Truberjev Novi testament v ilirsko pismo in ilirski jezik (t. j. čakavsko narečje v glagolskem pismu). Leta 1559 je predložil rokopis izvedenim osebam v Metliki, katere so mu potrdile pravost njegove preloge. Ti izvedenci so bili Mathes Schmaitz, komtur v Metliki; Štefan Stiparič, Kaplan zu Össe; Hans Kolonitsch, Kaplan zu Kreuz im Gebiete des Grafen von Zriny; Hans Faistenberger, Gregor Lokovitsch, christliche Prediger in der Möttling; Sebastian Römer, Verwalter der Hauptmannschaft Möttling; Hans Pitschick, župan; Antoni Woschitsch (Božić) iz Modruša; Andre Jokschisch; Jorg Pissetz, Stadtschreiber, Michel Woschitsch,¹⁶⁰ vsi štirje meščani metliški in drugi. Ti izvedenci so bili mnenja, da je taka preloga »durch ganntz Dalmatien nach dem adrianischen meer, dergleichen durch Kroatien, Wossner, Sirffey vnnnd derselbenort biss auf Constantinopel verstandig und genugsam sey,« in pravijo dalje: »So mag auch dies crobatische version weiter in die zirulica, das ist halb oder abreuirt griechisch, dest leichter gebracht werden«¹⁶¹ (Kostr. 2).

Vrnivši se iz Metlike se je Konzul najbrž obrnil na Truberja, ki je v posvetilu II. dela N[ovega] T[estamenta] že 1. dne januarja 1560 pisal kralju Maksimilijanu, da je Stefan Konzul pričel prelagati evangelije, apostolska dejanja in druge knjige iz slovenščine na hrvaščino, da bi se seme evangelija zaneslo po Hrvaškem, Dalmaciji, Bosni, Srbiji in Turčiji do Carigrada. Ta velikanska razširba prelaganja sv. pisma mimo ozemlja slovenskega na ves jugoslovanski svet

¹⁵⁹ Iz Buzeta.

¹⁶⁰ Prevod po posameznih besedah: komtur – predstojnik viteškega reda; Kaplan zu Kreuz – kaplan v Križu na področju grofa Zrinskega; Gregor Lokovič krščanski pridigar v Metliki; Sebastijan Römer, upravitelj glavarstva v Metliki; Jorg Piseć mestni pisar.

¹⁶¹ Prevod: »Bo razumljiv in zadosten po vsej Dalmaciji do Jadranskega morja, pa tudi pri Hrvatih, Bosancih, v Srbiji in enako še tja do Konstantinopla;« »Tako bo mogoče to hrvaško verzijo toliko laže prevesti v cirilico, to je polovično ali skrajšano grščino.«

je našla požrtvovalnega prijatelja in pospeševavca v Ivanu baronu *Ungnadu*, baronu soneškemu, kateri je, kakor mnogi drugi plemenitaš v Avstriji, prestopil k evangelijskemu nauku. Rojen leta 1493. kot sin cesarskega komornika, je služil cesarju zvesto 37 let ter je potrošil v svoji službi, zlasti v dolgoletni vojski z Ogrskim, večino svoje imovine. Na Ogrskem se je bojeval zoper Turke in je naposled opravljal službo deželnega glavarja štajerskega. Že 1555. l. spomladi je šel v Wittenberg kot 62-letni mož in ostal tam do 1558. leta, občevaje mnogo z Melanchthonom. Ko je ukazal cesar Ferdinand štajerskim stanovom, da naj ali ostanejo pri veri deželnega vladarja ali pa prodado svoja posestva in zapuste deželo, je žrtvoval Ungnad svoje častne službe in domovino svoji vesti ter je odšel v prognanstvo na Virtemberško, kjer mu je odkazal vojvoda Krištof v stanovanje tako zvani Mönchshof, nekedar samostan sv. Amada. Borivši se ves čas svojega življenja z mečem zoper zakletega sovražnika krščanstva, je smel sedaj posvetiti ostanek življenja mirnemu razširjanju evangelija po Turškem. Truberjeve ideje o hrvaškem tisku se je poprijel z vso vnemo nove prepričanosti. Ker je brez ovire užival dohodke svojih¹⁶² posestev, je mogel tudi prelaganje sv. pisma gmotno pospeševati in zagotoviti, da se ne prekine (Schnurrer 43, 44). Ungnad ni odlašal z izvršbo dela. Konzula je sprejel v svojo službo ter mu dal plačo 170 goldinarjev in prosto stanovanje. Aprila meseca 1560. leta ga je poslal iz Ratisbone (Regensburga), kjer se je bil s svojo družino naselil, v Norimberg, da bi tam po njegovem navodilu lili glagolske črke. Matice teh črk je rezal Johann Hartwach, lil jih je Simon Auer. Že sedaj so dohajali prispevki za to podjetbo iz Avstrije; dežela dolenjeavstrijska je dala 108 goldinarjev, gorenjeavstrijska 100 goldinarjev, posamezne osebe v Norimbergu so zbrale 71 goldinarjev. Najprej so bili odtisnjeni poskusni listki in abecedariji v 200 izvodih ter so bili razposlani na Dunaj, v Ljubljano in drugam, da bi jih izvedenci preskusili. Dne 20. avgusta je odpeljal Konzul pismo iz Norimberga, da bi je izročil baronu Ungnadu. Ta je je poslal v Tubinge v tiskarnico Morhartovo. Schnurrer na str. 82 navaja tak v Norimbergu tiskan »Probzettel«, ki obsega glagolsko abecedo v različni velikosti, potem očenaš, 1. poglavje lista do Rimljanov in 117. psalm v hrvaškem jeziku v glagolici.

Med tem tudi Truber ni miroval, da bi pospeševal prelaganje svetega pisma v hrvaščino. Že 15. julija 1560 je naznanil kralju Maksimilijanu, da je njegova »največa slovenska knjiga« – I. del novega testamenta – že preložena na hrvaški

¹⁶² Štrekelj piše »njegovih«.

jezik, da so potrebne črke v peteri velikosti, tako dobre in še boljše, kakor jih imajo v Benetkah, in sploh vse, kar je potrebno za tisek, že gotove in da so se našle tri za prelaganje in tiskanje sposobne osebe, tako da nič ne ovira začetek tiska kakor to, da ni človeka, ki bi delo založil in imenovane osebe vzdrževal. Zatorej prosi Truber, da naj bi se kralj pogajal z deželo Avstrijsko, Koroško in Štajersko in pa z ogrskimi in hrvaškimi grofi in gospodi ter jih nagovoril, da pomorejo kaj v založbo in slovenskega in hrvaškega tiska in vzdrževanje imenovanih treh Hrvatov. To so oni dolžni pred drugimi narodi, ker se njih podložniki in tudi Turki poslužujejo obeh jezikov, in ker bodo z natiskom biblije dosegli od Turkov več miru kakor s sulicami in puškami. Tudi volilnemu knezu »renskemu« in knezu virtemberškemu naj bi kralj priporočal pospeševanje te podjetbe. Vojvodi virtemberškemu je poslal Truber dve prepisani hrvaški poglavji iz novega testamenta in troje tiskanih glagolskih abeced. Te naj bi potem on doposlal tudi kralju, da bi tudi ta izrekel sodbo o tem delu.

Dosedanje priprave za hrvaški tisek so bile omejene na glagolsko abecedo. Treba pa je bilo tudi poskrbeti za cirilski tisek, ki je bil Srbom navaden. Zato so našli po posredovanju kranjskega deželstva sposobnega moža v duhovniki Antonu Dalmati, ali kakor se je sam podpisaval »Antonius ab Alexandro Dalmata«, kateri je zapustil Ljubljano 3. dne februarja 1561 l. v spremstvu nekega tamkajšnjega meščana in je prišel čez Kempten, kjer se je mudil več dni pri Truberju kot voditelju in principalu nove podjetbe, v Urach k Ungnadu. Začasno mu je bilo odkazano bivališče v Tubingah, kjer je bil Stefan Konzul že uredil hrvaško - glagolsko tiskarnico. Vojvoda virtemberški je plačeval stroške za vzdrževanje oseb, potrebnih za prelaganje, tiskanje in stavljenje. Dalmata je dobival hrano in 30 gl. plače. Precej po njegovem dohodu so se pričele priprave za napravo cirilske abecede, norimberški mojstri so bili poklicani v Urach, da bi tam lili črke. To delo so v treh mesecih srečno izvršili. Tudi v tem pismu so bili tiskani poskusni listi ter razposlani, in nato se je v Urachu uredila cirilska tiskarnica.

Ko so bile potemtakem vkrenjene vse priprave za tisek v srbščini, je izdal Truber javno naznanilo, tako rekoč nekak prospekt o novi podjetbi: *Register und summarischer Inhalt aller der windischer Bücher, die von Primo Trubero bis auf dies 1561 Jahr in Truck geben seind, Vnd jetzund zum andern in der croatischen Sprach mit zweierlei croatischen Geschriffen namlich mit Glagola und Cirulitza werden gedruckt (diese Sprach und Buchstaben brauchen auch die Türken) darbei ist ein Vorred, die zeigt an, warumb dieser Elenchus oder Register getruckt sei und was hernach in gemelten Sprachen weiter verdolmetscht und getruckt werden soll. Ge-*

*truckt zu Tübingen bei Ulrich Morberts Wittib 1561. 40.*¹⁶³ V predgovoru se brani Truber vnovič zoper obdolžbo razkolništva, ki se je bila vnovič vzdignila zoper njega; jeseni 1560. l. so namreč neki predigarji in meščani v Norimbergu prašali Konzula, je-li Truber cvinglijanec, kalvinec, švenkfeldec ali katere koli druge sekte. Potem poziva vse, naj prispevajo za tiskanje novih hrvaških knjig, pri čemer hvali vzgled vojvode Krištofa, ki je poleg drugih prispevkov priskrbel stanovanje in hrano prelagateljem z ženo in otroci; o Ungnadu pa pravi: »Wir Dolmetscher sagen und bekennen hiemit frei öffentlich, wenn seine Gnaden mit so hohe Ermahnen, Anhalten, Trösten, Zusagen, Darreichen, Fürstrecken, Fürdernuss, auch mit Schreiben, Reiten und Boten ausschicken nicht so treu, christenlich und fleissig zu uns gestanden und beharrlich geblieben, wir hätten noch keine Herberg, kein Unterhaltung, noch crobatische Druckerei bei einander.«¹⁶⁴ Tudi Ungnada prosi Truber, naj bi prosil za nove prispevke za glagolski in cirilski tisek, da ne bodo tisti preveč obteženi, ki so že dali prispevke za slovenski tisek. Na hrbtu naslovnega lista je dal natisniti glagolsko abecedo v treh oblikah: veliki, srednji in mali.

¹⁶³ Prevod: »Popis in kratek povzetek vsebine vseh slovenskih knjig, ki jih je do leta 1561 dal natisniti Primož Trubar, in teh, ki se sedaj ponatiskujejo v hrvaškem jeziku v dveh hrvaških pisavah, namreč v glagolici in cirilici (ta jezik in pisavo uporabljajo tudi v Turčiji). V uvodu je predgovor, ki pove, zakaj je ta elenhus ali popis bil natisnjen, ter kaj bo v navedenih jezikih pozneje še prevedeno in natisnjeno. Natisnjeno v Tübingenu pri vdovi Ulriha Morharta leta 1561.«

¹⁶⁴ Prevod: »Mi prevajalci izrekamo in svobodno ter javno izpričujemo, da če nam njihove milosti ne bi tako zvesto, krščansko in marljivo stale ob strani in vztrajale pri tako visokih opominih, svarilih, tolažbah, pritrdilih, ponudbah, pomoči, podpori, tudi s pisanjem, jezdenjem in razpošiljanjem slov, ne bi mi imeli še nobenega bivališča, nobene prehrane, niti hrvaške tiskarne.«

XIII

Dne 1. marca 1561 je doživel Truber veselje, da je mogel kralju Maksimilijanu, ki je svetopisemsko delo pospeševal od prvega začetka, poslati prvo hrvaško tiskovino, katekizem v glagolici: *Katechismus. Edna malahna kniga, ukoi esu vele potribni i prudni nauki i Artikuli prave Krstianske vere, s kratkim istomazhenem za mlade i priproste ljudi. I edna prediga od Kriposti i ploda prave karstianske vere, krosi Stipana Istrianina spomozhu dobrih Hrvatov sad nai prvo istomazhena. Der Catechismus* itd. 1561. 8 pol v 8°. Priložena prediga ima nadpis: »Primi Truberi sermo croatice redditus de vocabulo fidei«¹⁶⁵ etc. (Schnurrer 82, 83). V predgovoru prosi Truber kralja, naj da ta poskus hrvaškega tiska preskusiti po izvedenjih. Najprej se bo potem tiskala prva polovica novega zakona, in sicer najprej z glagolskimi, potem s cirilskimi črkami z imenom kralja Maksimilijana.

Izvodu, poslanemu kralju Maksimilijanu, je priložil Ungnad pismo iz Uracha, 12. aprila 1561, v katerem prav tako prosi, da naj bi bilo delo preskušeno po izvedenjih, »da das schwarze mendlin, der mülle artifex (hudič) sich on Zweifel mit allem fleiss dawider setzen wirdet, ob er dieses mit seinen schedlichen verderblichen Listen, als ob diese Buechl etwan mit Ainichen Irrthumben, falschen Opinionen, depravirten unrechten Buchstaben und dergleichen befleckt weren, verhindern und zu nichte machen möchte, wie vor auch mit der windischen sprach felschlich beschehen«¹⁶⁶ etc.; s tem misli Ungnad sumničenja, razširjana zoper pravovernost in jezik Truberjev. Delo samo je bilo izdano v 2000 izvodih, od teh je šlo v Ljubljano 1200, na Dunaj 700 izvodov, v Urachu je bilo leta 1564 še 10 izvodov.

Dne 5. maja je že odgovoril kralj Maksimilijan baronu Ungnadu, da je dobil poskus hrvaškega tiska; opominjal ga je, naj nadaljuje hvalevredno početje, da se dobro dokonča in donese časno in večno korist ubogim nevednežem. Pripravljen je pospeševati podjetbo in mu poroča, da je nakazal 400 goldinarjev po Ambrožu

¹⁶⁵ Prevod: »Pridiga Primoža Trubarja v hrvaškem jeziku o besedi vere« (beseda redditus se ne sklada s sobesedilom).

¹⁶⁶ Prevod: Ker se bo črni možicelj, hudič ('der mille artifex', Tausenkünstler, vsevednež) temu brez dvoma z vso vnemo zoperstavil, da bi s svojimi škodljivimi razdiralnimi ukani – kot da bi te knjižice z nekaterimi zmotami, napačnimi opcijami, pomanjkljivimi črkami in sličnim bile omadeževane – to hotel preprečiti in izničiti, kar se je pred tem pomotoma dogajalo s slovenskim jezikom.

Fröhlichu na Dunaju. Tudi za tisek novega zakona v hrvaškem jeziku in s cirilskimi črkami, kateri dela pač mnogo truda in stroškov, se hoče na zahtevanje »noch mehr angreifen«¹⁶⁷ ter poslati svoj prispevek (Kostr. 29).

Ravnokar imenovani Ambrož Fröhlich, zaupnik cesarjev, je bil v zvezi tudi z ljubljanskimi protestanti, katerim je natančneje poročal o sprejemu hrvaškega poskusnega natiska na Dunaju. Pisal je 4. maja Juriju Seyerlu, meščanu ljubljanskemu (Kostr. 27), da je bil pri kraljevem tajniku Lindeggu, da bi dobil odlok kralja Maksimilijana. Ta tajnik mu je rekel, da vé za celo stvar prav dobro, »man dürfte aber nicht viel davon reden«¹⁶⁸ (ker je bil cesar Ferdinand zelo nevoljen zastran tega, da se je njegov sin Maksimilijan nagibal na protestantovsko stran, in je razpor med očetom in sinom dosegel takrat že najvišjo stopinjo); dalje mu je rekel tajnik, da je kralj že dovolil 400 goldinarjev, in če bi to ne bilo dovolj, naj se zopet obrnejo nanj, kralj bo dal v ta namen 1000 goldinarjev. Tudi Krištof Eitzing se zanima za podjetje. Želel je dva izvoda katehizma hrvaškega, katera hoče poslati na Ogrsko grofu Bathianiju. Tudi mu je dejal, naj se predgovor na kralja Maksimilijana ne tiska samo nemški, ampak tudi hrvaški. Hieronymus von der Au,¹⁶⁹ star prijatelj Fröhlichov, se je ponudil, da napravi zbirko med trgovci na Lugecku, neimenovan doktor pa je obljubil, da izprosi pomoč tudi v Pragi.

Nasproti so vse početje precej sovražno sprejeli nekateri znameniti možje na Kranjskem, med njimi hrabri vojskovojevan Ivan Lenkovič, kateremu je bil tisek biblije kot zvestemu služabniku cesarja Ferdinanda zelo zoprno (Kostr. 35). Toda Matija Klombner je z nenavadno vnemo in neustrašeno deloval za razširbo prvega hrvaškega protestantskega tiska. Skrbel je za varno shrambo v Ljubljano poslanih izvodov, katere so hoteli privrženci škofovi zasačiti. Veči del so bili zastonj darovani, pač zavoljo revščine v krajih, katerim so bili namenjeni. Tudi v Benetke je poslal Klombner en izvod, da bi izvedel mnenje tamkajšnjih tiskarjev, ki so že poznali glagolski tisek. Upal je pri tem, da se bo tam delo »per contraband« ponatisnilo in da bodo beneški tiskarji poplavalili ž njim vso Dalmacijo »man begehre da keines Gewinns, sondern dass Gottes Ehre ausgebreitet werde«.¹⁷⁰ Klombner poroča tudi, da je koroško deželstvo že dovolilo 100 tolarjev za hrvaški tisek in da obravnave s Štajerci glede tega še niso dokončane.

¹⁶⁷ Prevod: (Se jih) še bolj lotiti, (od njih) še več zahtevati.

¹⁶⁸ Prevod: »O tem pa ne bi smeli veliko govoriti.«

¹⁶⁹ Hieronim iz Loke.

¹⁷⁰ Prevod: »Ni nam do dobička, temveč da se širi božja slava.«

V tem ko je Truber deloval za svojo domovino na Nemškem slovstveno, so postale na Kranjskem in v sosednjih deželah razmere za protestante zmerom neugodnejše, in ko so bili leta 1560 v juniju mesecu zbrani gospodje in deželani kranjski v Ljubljani, so 10. dne junija sklenili, poklicati Truberja zopet v domovino, da bi tam deloval kot dušni pastir. V svojem pismu popisujejo propad verskega stanja. Že dolgo dovolj da so čakali na zboljšavo cerkve in vere. Ker pa te ni dočakati in se niti škof ni stolni kapitelj, ki imata župno cerkev, ne brigata za pravo dušno skrb, oznanjevanje božje besede in podučevanje v nji, tako da ni bilo v glavni župni cerkvi že skoraj vse leto celó na božični dan, na velikonočni praznik in na binkošti nobene predige, in ker se po kralju Ferdinandu dovoljeno obhajilo pod obojo ne deli tistim, ki ga želé, celo v smrtni sili, ne morejo stanovi drugači, kakor da se pobrinejo za bogaboječega krščanskega duhovnika in predigarja. Ker imajo do Truberja, ki je učil in predigal besedo božjo najprej na Kranjskem, potem v prognanstvu na Nemškem, posebno zaupanje, ker je on, večš nemščine in slovenščine, pred drugimi poklican podučevati v božji besedi in deliti sakramente, prosijo ga, naj pride v deželo. Za plačo mu hočejo dati toliko, kolikor ima v Kemptenu, in še več, tudi stroške potovanja in selitve mu povrnejo. Tudi če bi se »hudič s svojimi pomagači« vzdignil zoper njega in bi mu ne bilo dovoljeno bivanje v deželi, mu vendar ne odtegnejo plače in ga ne zapuste. Hkratu pristavljajo stanovi pismo do svéta kemptenskega, da naj odpusté Truberja.

V Truberju je zbudil ta poklic, dasi bi mu bilo delovanje v domovini zelo ljubo, mnogo pomislekov. Razmere na Kranjskem so bile še prenegotove in nejasne, na drugi strani pa mu je bilo na srcu, kaj bo z nadaljevanjem tako nadobudno začetega tiskanja biblije. Dne 17. julija se je zaupljivo obrnil do svojega visokega pospeševavca, kralja Maksimilijana, ki »tega pač ne bo odkril nasprotnikom prave vere«. Ker bi njegov poklic utegnil postati nevaren ne samo njemu samemu, ampak tudi kranjskim deželjanom samim (saj so jezuitje, škofje in menihi nasprotni pravi veri in njim veruje cesar preveč) in ker še niso zoper njega pred 13 leti izdana povelja zapora preklicana, je poprašal za svet vojvodo virtemberškega in njegove teologe in duhovne svetovavce in ti so mu svetovali, naj stvar še premisli in popraša za svet tudi druge razumne osebe. Zato prosi kralja kot »zelo razumnega krščanskega kralja in stanovitnega Kristusovega spoznavavca«, naj pomaga njemu in svojim zvestim in bogoljubnim podložnikom na Kranjskem, da bi se omogočilo prediganje evangelija in deljenje sakramentov, ter da naj priobči svoj svet vojvodi virtemberškemu ali kranjskim stanovom ali pa Truberju samemu.

Istočasno je poročal Truber o tem poklicu tudi vojvodi virtemberškemu in se je, kakor smo slišali, posvetoval ž njim. Dne 25. julija je dal kranjskim stanovom na znanje, da vojvoda in njegovi teologi, zlasti gospod Brentius, svetujejo, naj stanovi v verskih stvareh brez sveta in vedenja kralja Maksimilijana nič ne store sami od sebe, in da naj po kralju prosijo pri cesarju, da se tisek slovenskih in hrvaških svetopisemskih knjig nadaljuje v Ljubljani – svet, ki je bil gotovo prav po volji Truberjevi. Ta je 27. julija zopet pisal kralju Maksimilijanu, da je staro povelje zoper njega še vedno v veljavi, zato naj bi kralj izposloval, da more brez nevarnosti nastopiti svojo službo, ali pa da naj se pokliče drugi predigar.

Po dveh mesecih mu je došel odgovor kranjskih stanov, v katerem obširno razlagajo, da virtemberški svet ni prikladen njih razmeram, katere so čisto drugačne, kakor na Nemškem. »Unser Erbieten – tako konča pismo – habt Ihr aus unserm vorigen Schreiben vernommen. Ihr wisst, dass sich gegen der Welt des Bösen und gegen Gott des Guten zu versehen ist. Wir wollen unsers Theils treulich an Euch handeln. Wir können aber weder uns selbst noch Euch gewisser Sicherheit vertrösten, doch die weil die Römische Kaiserliche Majestät bisher gegen der anderen Landschaften Prediger nichts thätlichs fürgenommen, verhoffen wir, Ihre Majestät werd' uns oder Euch auch nicht so fast dringen. Wo aber je die widerwärtigen Geistlichen so stark gegen Euch anhalten und Ihre Majestät gegen Euch bewegen würden, wöllen wir Euch an sichere Orte abzutreten verhelfen, auch Euch nichts desto weniger die Besoldung reichen und erfolgen lassen, bis Gott fernere Mittel und Gelegenheit schickt.«¹⁷¹ Pošljajo mu za popotnico 100 goldinarjev, dajejo o tem naznanilo svetu kemptenskemu in pričakujejo Truberja čem prej mogoče v Ljubljani.

To pismo je dobil Truber še le 2. decembra; takoj je odpovedal službo v Kemptnu in prosil svet, naj si do svečnice poiščejo predigarja. Toda nastale so nove ovire. Truber namreč je nameraval ob božiču leta 1560. napraviti s Štefanom Konzulom v Tubingah poskus s hrvaškim tiskom in se je bil vojvodi, Ungnadu in Ulrihu

¹⁷¹ Prevod: »Našo prošnjo ste uvideli iz našega prejšnjega pisma. Veste, da je treba pričakovati od sveta zlo in od Boga dobro. Za svoj del bomo zvesto postopali z vami. Ne moremo niti sebi niti vam obetati varnosti, toda ker rimsko cesarsko veličanstvo ni doslej dejavno ukrepalo proti pridigarjem drugih dežel, upamo, da ne bo tako urno sililo tudi proti nam ali vam. Če pa bi zoprni duhovniki tako močno nastopali proti vam in tudi njegovo veličanstvo okrenili zoper vas, vam bomo pomagali umakniti se na varne kraje, vam tudi brez nadaljnje dajali in izročali plačilo, dokler ne bo Bog poslal nadaljnja sredstva in priložnosti.«

Eitzingu že zavezal, da prične po božiču s tiskom. Posvetoval se je torej z Ungnadom, ki je nalašč prišel v Tubinge, kaj storiti; sklenila sta izprosi si iz Ljubljane enega ali dva Hrvatata, katera bi vzdrževal in plačal vojvoda; precej ko bi se s pomočjo teh Hrvatov donatisnil katehizem, je hotel Truber odriniti v Ljubljano.

Ko je došel Anton Dalmata v Kempten, kjer je ostal pri Truberju osem dni, ga je ta odpravil v Urach, Truber pa je hotel v Kemptenu počakati nadaljni odlok kranjskih stanov. Pri tiskanju hrvaškega katekizma se je med tem primerilo nekaj neprijetnega, kar je povzročil Vergerij, ki je začel ropotati zoper neko mesto v predgovoru, v katerem je bila omenjena kritika Truberju neprijaznega Skalića. Ungnad je torej naglo poklical Truberja v Urach; ta se je poslovil od gospodov v Kemptenu, kateri so mu poklonili še 30 goldinarjev in mu dali voz s šestimi konji in ježnega konja z dvema hlapcema vred. Tedaj je pisal vojvoda virtemberški Ungnadu, da hoče priskrbeti Truberju službo, ta pa je izjavil, da nobene ne sprejme, ampak da ostane služabnik dežele Kranjske. Največa skrb mu je bila hrvaška tiskarnica. Dvojil je namreč o sposobnosti obeh prelagateljev in si je želel kakega Bošnjaka ali Uskoka, ki zna prav hrvaški govoriti in cirilski pisati. Tudi je hotel natančno izvedeti, ali si upajo kranjski stanovi, da mu dajo javno opravljati duhovno službo. Kakor je razvidno iz Klombnerjevega pisma z dne 28. maja 1560. l., kjer pravi, da se boji, da ne bi Truberja zadelo po vrnitvi kako preganjanje, je bil Truberjev strah opravičen. V tem negotovem stanju je bil prisiljen, sprejeti po vojvodi mu ponujeno župnijo v Urachu, sicer bi bil moral vse prihranjene novce porabiti. Med tem so se tudi razmere na Kranjskem preobrnila za protestante nekoliko na boljše. Deželni glavar je bil pridobljen za novo vero in od njega ni bilo pričakovati več ovir, da se Truber pokliče nazaj in postavijo novi predigarji (Kostr. 24). Potemtakem so poslali stanovi konec aprila (Kostr. 19) svojega zaupnega slugo Stotzingerja k Truberju, da naj se hitro napravi in pride v Ljubljano. Tudi so mu stanovi obljubili, da poskrbe pripravne osebe za hrvaški tisek in da bo smel Truber zastran njega pospeševanja zopet potovati na Nemško. Vsled tega zapusti Truber 9. junija župnijski urad v Urachu ter odhiti v Ljubljano, kamor je prišel zdrav že čez 8 dni. Tam ga ni bila več volja, kakor prej, predigati po kotech, ampak je nemudoma javno nastopil svojo predigarsko službo v nemškem in slovenskem jeziku. Dne 29. junija je predigal prvič v obeh jezikih v špitalski cerkvi; vest o njegovi vrnitvi in poznanost prejšnjega njegovega delovanja sta privabila mnogo poslušavcev. Vrnitev njegova, ki je tudi povzdignila pogum njegovih privržencev, pak je spodbola tudi nasprotno stranko vsaj k poskusu reakcije; posebnega uspeha seveda ni mogla pričakovati od nje; niti na

Nemškem niti na Avstrijskem niso bile razmere za to ugodne. Na Nemškem je evangelijski nauk odločno premagoval, plemstvo mu je bilo popolnoma vdano, menihi so bili zapustili samostane, med sto duhovniki je bil komaj eden, ki se ni oženil. Navadni ljudje niso hoteli nič vedeti o cerkvenih ceremonijah; ko je prediga nehala, so zapuščali cerkev; če jim prediga ni bila po volji, so sami brali doma evangelijske predige ali jih poslušali od svojih somišljenikov (Ranke zur I 25–27). Te razmere so seveda tudi vplivale na Avstrijsko. Tukaj je bil celo prvorojenec vladajoče rodovine, eventualni naslednik na Ogrskem in Češkem in v cesarskem dostojanstvu, Maksimilijan, odločen privrženec novega nauka in se je upiral vsem poskusom jezuitov in škofov, da bi ga izpreobrnil. Za dvornega predigarja si je bil izbral protestanta, katerega so morali siloma odtrgati od njega; cerkvenim ceremonijam se je umikal, da, že je mislil pobegniti z Avstrijskega, in ravno ob času, ko je prišel Truber v Ljubljano, je poslanec papežev, škof Hosius, odpotoval z Dunaja, ne da bi se mu bilo posrečilo izpreobrčiti cesarjeviča, kakor mu je bilo ukazano. Kakor na Dolenjem Avstrijskem, tako se je utrdila reformacija tudi na Notranjem Avstrijskem. V Celovcu je vikar mestne fare javno prestopil k lutrstvu (1560) in v Gradcu je uspešno delovala za njega razširjanje stanovska šola. Tudi na Kranjskem se mu katoliška duhovščina ni mogla uspešno upirati.

Ko je došel Truber v Ljubljano, škofa ni bilo tam, kakor je zahtevala nevarnost. Zoper izrečno odredbo kralja Ferdinanda je stoloval še vedno v Gornjem gradu, od koder je izdal 3. julija Truberju pismo, v katerem ga poziva, naj mu pove, je-li prišel v deželo »auf Geleit«,¹⁷² ali po posebnem poklicu oblasti, ali sam od sebe, da bi se vrnil v naročje katoliške cerkve, ali mu je namera, nepoklican »djati srp v tujo žetvo«, t. j. predigati, ko je vendar dovolj poskrbljeno za predigo, ker vsaki praznik predigajo trije predikanti v nemški hiši, v cesarskem dvorskem špitalu in v stolni cerkvi po slovensko in ima stolni dekan nemško predigo in ker tudi škof sam oznanja božjo besedo v obeh jezikih. Pozivlja torej Truberja, naj se izjavi o svoji nameri, da bo on mogel potem ravnati po svoji službi in cesarskem povelju.

Truber je odgovoril 8. julija 1561 z razložbo, kako je prišlo do njegovega bega pred 13 leti. Pred leti sta ga škof Kacianer in časti vredni kapitelj volila za kanonika in on je predigal božjo besedo »v pravem navadnem krščanskem pomenu« v občo zadovoljnost; škof Urban je potem njega in Wienerja poklical za predigarja v stolno cerkev. Ker pa sta tistim, ki so to zahtevali, delila sakrament obhajila

¹⁷² Prevod: »S (prisilnim) spremstvom.«

pod obojo, toda ne »so gar öffentlich«;¹⁷³ saj so tudi prejšnji škofje, Ravber in Kazianer, potem škof tržaški Peter Bonomo, hoteli biti pod obojo obhajeni še na smrtni postelji; zato je škof Urban dobil kraljevo povelje, zapreti Wienerja, on pa (Truber) se je odtegnil zaporu s tem, da je pobegnil in mu mimo tega sploh ni došlo kraljevo povelje ali povabilo. Tudi ni on nikdar bežal pred kako zaslišbo ali kakor on pravi »billige Audienz oder Handlung«,¹⁷⁴ in je vselej pripravljen na njo. Kljub temu ga je škof Urban odstavil ab officio et beneficio¹⁷⁵ ter mu vzel vse knjige, s čemur je bil prisiljen, poiskati si drugo službo, katero je tudi v gorenjenemških deželah v sveti državi s prediganjem zvesto in pridno opravljal, z dobro in pokojno vestjo, ne da bi se ločil od neveste Kristusove, cerkve, tako da ni njegove oddalje s Kranjskega šteti za beg. Ker pa so ga stanovi kranjski, njegovi milostivi in zapovedujoči gospodje, zopet nastavili za predigarja, je poslušal ta poziv z dobro vestjo in ga ni niti hotel niti mogel odbiti zastran koristi domovine. On želi pospeševati samo čast božjo, oznanjevati pokoro in pravo živo vero v Kristusa ter se v vsem držati samo stare, prave krščanske cerkve in avgzburške izpovedbe in popolnoma se izogibati kakor doslej skozi 31 let svojega predigarskega posla vseh zapeljivih novih nauk, vseh razkolov in sanjarij, ki so nasprotne besedi božji.

Tudi stanovi so pisali 10. julija škofu pismo, v katerem opravičujejo Truberja, ki je prišel v deželo samo, ker so ga oni trikrat zaporedoma pozvali, in ne sam od sebe. Poklic njegov motivirajo, kakor že prej proti Truberju, s tem, da katoliška duhovščina noče deliti obhajila pod obojo in da primanjkuje verskega poduka celo v glavnem mestu. Zato so Truberja, katerega sta zadnja dva škofa imela rada do zadnjega in sta mu izročila predigarsko službo, postavili za predikanta. Če je Truber poprej zapustil deželo, se je zgodilo to, da bi ušel naklepom preganjavcev, vendar ni bil nikdar zatožen in zaslišan. Stanovi hvalijo tudi Truberja zavoljo njegove zmernosti (Bescheidenheit), in prosijo škofa, naj ne posluša zatožeb zoper njega in naj ga sam zasliši glede njegovega nauka in njegovih predig; tudi obljublajo odstraniti vse neprilike, kakor sploh ne žele drugega kot poboljšati življenje in povzdigniti čast božjo.

Človek bi ne verjel, da se bo škof zadovoljil s tema pismoma, in vendar je tako; to nam kaže, kako zelo je bila stara vera spodkopana in kako slabi so bili pastirji

¹⁷³ Prevod: »Tako javno.«

¹⁷⁴ Prevod: »Primerna avdienza ali obravnavna.«

¹⁷⁵ Prevod: Od službe in beneficija.

katoliški. Truber ni zadel na nobeno oviro v svojem uradovanju, s katerim je najprej organiziral evangelijsko cerkev na Kranjsko. Tam sicer doslej niso bili brez posameznih protestantskih predigarjev. V Kranju je že l. 1559 zopet predigal prejšnji katoliški duhoven Gašpar Rokavec in marca meseca 1561 je bil zopet poklican v Kranj. Tudi predigar v nemški hiši Jurij Juričič je bil odpadel od stare cerkve in bil vnet privrženec protestantov. V Metliki je predigal Gregor, ki ni znal niti nemški niti latinski, ampak samo slovenski, pa je vedel vse Truberjeve knjige iz glave. Škof ljubljanski ga je vrgel dvakrat v ječo; najprej ga je dal zapreti po nadduhovniku novomeškem, Jörgu Grafu, na 7 dni, potem pa, ko je bil Gregor razširil svoje delovanje celó v savinjsko dolino, ga je prijel škof sam na Vranskem in ga je imel 21 dni vjetega pri velikem mrazu ob vodi in plesnivem kruhu ter ga je izpustil še le, ko so to resno zahtevali stanovi. Klombner ga je potem vzel v obrano ter je napol sestradanega in zmrzlega, kakor pravi, »geätzt, purgirt und wieder zu fruchten pracht«. ¹⁷⁶ Dasi mu je potem škof prepovedal bivanje v škofiji, je kljuboval ti prepovedi, da se je sam Klombner bal, da ne bi utegnil še postati »ein Krainerischer Martrer«. ¹⁷⁷ Sicer je bil popolnoma ubog; po obrtu je bil suknostrizec, in ko so mu djali, da to ni duhovski, je odgovoril: »Tudi sv. Pavel je opravljal svojo obrt.« Ko ga je hotel glavar senjski vzeti v službo kot predigarja s prosto hrano in dvojno plačo, ni hotel Gregor zapustiti Metličanov, dasi mu niso nič dajali in se je moral živiti z delom svojih rok. Drugi predigar v Metliki, »Herr Hans«, najbrž Janez Tulščak, tudi »strižec« imenovan, je bil že bolj učen; znal je nemški.

Dokler je bil Truber na Kranjskem, so dobili stalne dušne pastirje tudi drugi deli dežele; ti pastirji so bili večinoma prejšnji katoliški duhovniki, tako na Dolenjskem v Radečah Jurij Maček, na Gorenjskem (na Bledu) Krištof Faschang in na Krasu Gregor Stradiot.

Prebivši deset tednov na Kranjskem, se je povrnil Truber zopet k slovstvenemu delovanju. Ko si je pridobil za tiskarnico v Tubingah dva sodelavca, Srba Mateja Popovića in Bošnjaka Ivana Maleševca, oba turška ubežnika (uskoka), je odrinil ž njima v avgustu 1561. l. zopet s Kranjskega na Nemško, poverivši začasno oskrbovanje duhovnega urada v Ljubljani Tulščaku in Juričiču.

Povelje cesarjevo, katero si je med tem pridobil škof, da je Truberja povprašati, je-li pristaš avgzburške izpovedbe, v katerem primeru mu ni dovoliti prediganja, ni imelo nobene praktične važnosti; dasi mu je namreč deželni glavar prepovedal

¹⁷⁶ Prevod: »Nahrnil, ocedil in napravil zopet učinkovitega.«

¹⁷⁷ Prevod: »Kranjski mučenec.«

prediganje, se mu je vendar posrečilo, precej se pred škofom opravičiti, da mu je zopet dovolil, predigati »bescheidenlich« (zmerno).

Z najetima novima sodelavcema, dvema posloma, štirimi konji in enim oslom, ki je moral nesti uskoške knjige in mladega Turčina, je šel Truber iz Ljubljane čez Tirolsko, Kempten in Memmingen v Urah, kamor je prišel 20. dan. Popotnina ni znašala več kakor 34 goldinarjev, dasi je bilo precej izrednih stroškov. Eden od uskoških sodelavcev (Popović) ga je znal dobro vleči; v računu stoji namreč: »Am 16. September zu Kempten zwei Tag und zwei Nacht gelegen, allda hat der lange uskokische Priester 20 Mass Wein ausgetrunken.« In zopet: »Zu Memmingen hat der lang uskokisch Priester zum Schlaftrunk elf Mass Bier ausgetrunken.«¹⁷⁸ V jedi pak sta bila oba uskoka prava asketa; mesa nista jedla, ampak samo ribe. Ne kaže, da bi bila dosti pomagala pri prelaganju. Že po 20 tednih so ju poslali nazaj na Kranjsko. V Urachu sta dobivala popolno prehrano od Ungnada in mesečno plačo; pri odhodu je poslal Ungnad vsakemu še enega konja. Spremljal jih [je] Jurij Zvečič. Ta je bil prestavil liste apostola Pavla v hrvaščino in je vzel rokopis [s] sabo, da bi ga dal v domovini preskusiti. Kot nov pomagač je prišel poleti 1562. leta ljubljanski predikant Jurij Juričič. Ker je bil tudi Truber navzočen in je prevzel Ungnad vodstvo zavoda v Urachu, pač ni bilo treba praznovati niti slovenski niti hrvaški tiskarnici. Truber je spisal sedaj večje samostojno delo, o katerem je pisal kranjskim stanovom; »Nun wollt' ich auch gern etwas für unsere crainerische Kirch mit mir pringen, deswegen hab' ich also die Augsburgische Confession transferirt und paraphrasirt, mit den andern württembergischen und sächsischen Confessionen, auf dass auch wir Krainer ein ganz corpus und fundamentum der ganzen christlichen Lehr kurz bei einander klar und verständig haben, dawider kein Jesuwider, Staphylus oder Asotus mit Grund der Wahrheit reden, predigen oder schreiben wird mögen. Und hab zu Tübingen verordnet und mit Druckern beschlossen, dass sie mir gemelts Büchel in vier Wochen 1000 Exemplar trucken werden.«¹⁷⁹ Delo je tudi izšlo pod na-

¹⁷⁸ Prevod: »16. septembra ostali v Kemptenu dva dni in dve noči, tam je dolgi uskoški duhovnik popil 20 meric vina.« – »V Memmingenu je dolgi uskoški duhovnik pred spanjem popil enajst meric piva.«

¹⁷⁹ Prevod: »Zdaj pa sem hotel prinesiti s seboj nekaj za našo kranjsko cerkev, zato sem prevedel augsburško veroizpoved in jo parafraziral z württemberško in saško veroizpovedjo, da bomo imeli tudi Kranjci cel korpus in fundament vsega krščanskega nauka skupaj jasno in razumljivo, proti kateremu ne bo mogel noben jezuviver, stafilus ali azotus na temelju resnice govoriti, pridigati ali pisati. V Tübingenu pa sem naročil ter se s tiskarji dogovoril,

slovom: *Articoli oli Deili te prauē stare vere kerszhanske, is S. Pysma poredu postauleni, inu kratku sastopnu islosheni. Kateri so tudi taku utim 1530 leitu, nashimu nermilostiushimu Gospudi Cessaryu Carolu tiga Imena Petimu raincimu. Inu potle utim 1552 leitu timu Concilyu Vtrienti, od enih Velikih Nemshkih Vyudov, Meist, inu Predigariev, naprei polosheni inu dani, sdai peruizh is Latinskiga inu Nemshkiga Jesyka, uta Slouenski sueistu Istolmazheni, odspreda uti slouenski predguuori se prauī, katera Vera ie od S. Troyce postaulena, ta ner prauishi, inu ner starishi, skusi Primosha Truberia Crainza. Drey Christliche Confessionen, namlich Augsburgische, Wirtembergische und Sächsische itd. Vtibingi*¹⁸⁰ 1562. 4°.

da mi omenjeno knjižico v 1000 izvodih natisnejo v štirih tednih.« Jesuiter : Jesuwider – Trubarjeva besedna igra z nemškim izrazom wider (proti, nasprotno).

¹⁸⁰ Prevod: Tri krščanske veroizpovedi, namreč: Augsbuška, Wirtemberska in Saška.

XIV

V predgovoru do vojvode Krištofa virtemberškega, datiranem v Urachu 1. maja 1562., razlaga pisatelj prvi povod tega dela. Ker se stara svetopisemska vera javno prediga zdaj tudi v slovenskih in hrvaških deželah in jo mnogi željno sprejemljejo, ker pa marsikateri »takozvani« duhovnik pregovarja ljudstvo, da hoče odpali Truber s svojimi tovariši vred z lutrskimi predigami in knjigami uvesti v tistih deželah novo krivo vero, katere noče noben mogočnik trpeti ali sprejeti v svoji deželi, zato se je odločil, v naglici poleg mnogih drugih opravil natisniti tudi avgzburško izpovedbo v slovenskem jeziku z latinskimi črkami, da bi podučil ono dobro preprosto ljudstvo, da je taka prava vera zares vpeljana v nekaterih kraljevinah, v mnogih kneževinah, deželah in mestih. Iz hvaležnosti, da vojvoda milostno podpira prelaganje sv. pisma, je dal to delo na svetlo v njegovem imenu. Po nemškem predgovoru je drugi v slovenskem jeziku, obrnjen do kristjanov na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, list 1–23, v katerem Truber pripoveduje po Sleidanu in drugih zgodovinarjih, kaj je Lutra napotilo, da je nastopil zoper papeža, kako je nastala vsaka treh izpovedb in katere verske točke je nepogojno vzdržati zoper papiste. V Ljubljano je prišlo 310, v Beljak 443 izvodov, v Urachu je bilo 1564. l. še 150 kosov.

To Truberjevo delo je izšlo pozneje v hrvaščini v glagolskem in cirilskem pisumu, vsaka izdaja v 1000 izvodih. Od glagolske izdaje je bil glavni del poslan v Ljubljano, od cirilske pa na Dunaj, najbrž ker je zdela ta namenjena zlasti za ogrske dežele in dežele ob Donavi. Tem kakor tudi drugim tedanjim tibiškim tiskovinam so v lesorezu priložene podobe Truberja, Konzula in Dalmate.

V ti dobi se je Truber najbolj trudil za prelaganje v hrvaščino, podpiran po Ungnadu, ki je ves svoj čas, svoj vpliv in svojo imovino uporabil za tiskanje hrvaških knjig, imajoč vedno pred očmi velikansko idejo, razširiti novi nauk po vsi Turčiji. Truber mu je pri tem najiskrenejše pomagal in prišel včasih celo nevedé v konflikt s svojimi predigarškimi dolžnostimi. Vsa hrvaška propaganda se je naslanjala na slovenske preloge; še le po slovenskih prelogah se je delala hrvaška prestava.

Hrvaška propaganda je bila odvisna od nemške podpore. Truber se je še pred odhodom iz Ljubljane obrnil do štajerskih stanov, ki so mu dovolili 100 goldinarjev. Denar je prihajal tudi z Dolenjega Avstrijskega. Najuspešnejše pa je deloval Ungnad. Pisal je dne 14. septembra 1561 nemškemu knezom ter jim narisal versko stanje južnih Slovanov, zlasti tistih, ki so pod Turkom, potem pomanjkljivost poduka v veronauku in dobrih prevodov sv. pisma. Dalje pripoveduje,

kako je zlasti Truber deloval za spreobrnitev teh narodov s svojimi prelogami in kako vzdržuje in hrani vojvoda Krištof vrttembergški tako njega kakor druge za tisek potrebovane osebe. Knjige bodo tiskali tudi v cirilici in tako bodo Turka z mečem božje besede premagali. Toda tako delo provzročuje mnogo truda in stroškov. Knjige se morajo večinoma dajati zastonj, ker so župniki in duhovniki v dotičnih deželah tako ubogi, da sami hodijo za plugom in se morajo živiti z obdelovanjem polja. Ker pak vojvoda Krištof tako že stori mnogo za biblijsko delo in vzdržuje mimo tega še mnogo zavoljo vere pregnanih in stipendijatov, so napotili njega (Ungnada), naj se obrne tudi do drugih knezov v državi. Zlasti kar je storil za biblijsko delo kralj Maksimilijan ali hoče še storiti, o tem se morejo knezi prepričati iz izvornika, ki ga ima v rokah, kedor jim pismo donese, in kako je tudi kralj Maksimilijan naročil Ungnadu, da naj pospešuje in dokonča to delo, kar pa ovira manjkanje denarja. V pripisku pravi Ungnad, da so cirilske črke že v toliko gotove, da so se mogle tiskati nekatere abecede in oče naš, katerih poskuse prilaga, da se morejo knezi prepričati o vnetem pospeševanju dela. Enako pisanje je pisal Ungnad tudi vojvodi Albrehtu Pruskemu. Ta pisanja je raznašal hlevlar Ungnadov po raznih dvorih v Kassel, Weimar, Bärnburg, Dessau, Draždane, Berlin, Küstrin, Stettin in Kraljevec.¹⁸¹ Uspeh je bil še precejšen. Deželni grof hesenski je podaril 200 tolarjev in je bil pripravljen, še kaj dati; Joahim, anhaltski knez, je poslal 12 tolarjev, Janez, braniborski mejni grof 100 goldinarjev mišenske¹⁸² vrednote; Wolfgang, knez anhaltski 30 tolarjev z obljubo, da dá še več; vojvoda Albreht Pruski 600 goldinarjev in prispevek 100 goldinarjev za tisek, in je poslal Ungnadu, staremu znancu, z dolgim prisrčnim pismom tudi konjiča mirne hoje, ki je dotlej nosil vojvodo, »da wir die stillen gemachen Pferde suchen und die tobenden und scharrenden meiden und Jungen befehlen müssen.«¹⁸³ Opravičeval se je tudi, da ne more več poslati, ker mu dela vseučilišče v Kraljevcu mnogo stroškov. Avgust, volilni knez saksonski, je dal 200 tolarjev; celo nekateri litavski plemiči, grof Myr, knez Radziwiłł so obljubili prispevati. Največ seveda je moral [dati] vendar Ungnad sam. Nedostatek je pokrtil iz svoje imovine in od 1562. leta je vsako leto dal račun akademičnemu svetu v Tubingah. Najbolj vnet pospeševavec in prijatelj podjetbe pak je tudi poslej ostal kralj Maksimilijan. Dal

¹⁸¹ Draždane = Dresden; Kraljevec = Königsberg, danes Kaliningrad.

¹⁸² Braniborski = brandenburški; mišenski = meissenski.

¹⁸³ Prevod: »Ker iščemo mirne in počasne konje, divjih in brcajocih pa se branimo ter mlade privajamo na ukaze.«

si je te tiske posvetiti, pregledavši njih predgovore, in večkrat so se celó pošiljali pod njegovim naslovom na Avstrijsko. Izdali so v l. 1561 in 1562 v glagolici: 1. Katehizmus edna malahna kniga, 2. Abecedarij in ves katehizem brez izlage, 3. Prvi del novoga testamenta vštevši do djanja apostolov; 4. Glavni členi krščanskega nauka, iz latinskega, nemškega in slovenskega jezika preloženi (loci communes); 5. Artikuli ili deli prave vere; 6. Postila to est kratko istlmazhenje vsih nedelskih Evangeliov; vse te knjige so napravljene po dotičnih slovenskih Truberjevih, loci communes po slovenskem predgovoru v I. delu novega zakona. Razen tega šteje Dimitz po Schnurrerju in Kopitarju še v leto 1562 Dr. Matthäus Albers Predigten vom Hagel,¹⁸⁴ edini izvod hrani draždanska kraljeva knjižnica in je iz l. 1563. V cirilici imamo skoraj iste knjige: Katehizmus edna malahna kniga, Abecedarij, Najvažnejši členi (loci communes), potem Artikuli ali deli vere (Confessio).

Cirilske knjige so se le slabo pečavale; v krajih, za katere so bile namenjene, so ljudje le malo poznali umetnost branja. Bolj bujno se je razrastla setev na Hrvaškem, kjer je vneti Gregor Vlahović že pripravil tla ter razširil 1561 svoje delovanje že 10 milj hoda od Metlike ter je tam krščeval in predigal »mit grosser Gewalt«.¹⁸⁵ Ban hrvaški sam se je nagibal k novemu nauku in je želel pridobiti tega misijonarja za svoje dežele.

Ko sta Truber in Ungnad na Nemškem krepko pospeševala tiskanje slovenskih in slovanskih knjig, se je na Kranjskem in drugod po Slovenskem protestantizem širil od dne do dne bolj. Decembra 1561 je pisal agitator Klombner Ungnadu: »Wir haben nun hie die drei Wochen nach einander stark communicirt, und wird also diese (Weihnachts) feiertag continuirt und kümmern uns garnichts um Bischofs und seiner Pfaffen Geschrei. Herr Caspar Rokhavetz zu Krainburg hält eine starke Communion morg[en] ab, 300 Personen zeitlich vor verkündet und anzeigt.«¹⁸⁶ Predigarja Tulščak in Juričič sta se oženila, drug drugega poročila in se javno kazala s svojima ženama. Povsod po deželi so zelo želeli, da bi se Truber vrnil in s svojo eneržijo in zgovornostjo dopolnil zmago evangelijskega nauka in

¹⁸⁴ Prevod: Pridige o toči.

¹⁸⁵ Prevod: »Z veliko silo.«

¹⁸⁶ Štrekljev prepis se ne ujema v celoti z odlomkom iz Klombnerjevega pisma z dne 20. 12. 1561. Prevod: »Tukaj smo sedaj tri tedne zaporedoma močno obhajali, kar se bo v teh (božičnih) prazničnih dnevih nadaljevalo, ter se prav nič ne brigamo za škofovo in njegovih farjev kričanje. Gospod Gašpar Rokavec iz Kranja bo imel jutri veliko obhajilo. Je vnaprej napovedanih 300 oseb.«

organizacijo slovenske cerkve. To hrepenenje razvidimo iz tega fakta. Ko je pisal Ungnad dne 9. februarja 1562 deželnemu upravitelju Joštu Gallenberškemu zastran biblijskega tiska in vrnitve Truberjeve, je neki Turjačan – ali Janez ali Herbart – odprl pismo in napisal na nje: »Diesen Brief hab ich auf gut Vertrauen eröffnet, vnd ist aus der Ursach geschehen, dass mein Hausfrau eine sondere Begierd zu wissen gehabt, wann Herr Primus wollte hineinkommen.«¹⁸⁷ Pa ne samo ženske, tudi niža duhovščina, ki [se] je želela otresti stare vere, je obračala svoje poglede na nadarjenega in zmage gotovega rojaka. »Es warten viel Priester auf ihn,« piše Klombner Ungnadu 20. decembra 1561., »die wöllen erst zu seiner Ankunfft frumb werden.«¹⁸⁸

Že začetkom februarja 1562 so opominjali praški poslanci kranjskih deželanov Truberja, naj se vrne, kakor je obljubil. Truberja pak je zadrževala stara bolezen pereči ogenj (Gesichtsrose, vrbaneč) in pa opravki pri hrvaškem tisku, za katerega je bilo beračiti pri vseh knezih. Ungnad je že posodil 800–900 goldinarjev in koliko bo še treba! »Ich feire wahrlich nicht,« jim je pisal Truber 10. februarja, »sammel' kein Geld, hab nicht guete, rewige noch gesunde Tage allhie, das wisse der liebe Gott ... Ich verhoff vor Ostern alle Sachen mit dem Druck dermassen anzurichten, dass man mein nun hiefür nicht dabei wird bedürfen. Aber nach Ostern wollt gern auch 14 Tag in Sauerprunn von wegen meiner Krankheit baden, denn also Krank mit bösen geschwollenen Füßen unlustig, bin niemand zu Nutz, mich verdriest warlich gar oft zu leben. Aber nach Ostern wills Gott, so will ich alsbald zu Laibach sein, Weib und Kind hernach gemach ziehen lassen.«¹⁸⁹ Sicer meni, da protestantom kranjskim več koristi z bivanjem na Nemškem kakor v Ljubljani, ter sporoči poslancem, da mu je virmberški vojvoda zagotovil, da se hočejo v sili vsi evangeljski knezi, stanovi in vsa mesta države potegniti pri cesarju za versko prostost Kranjcev. Naposled svetuje Truber,

¹⁸⁷ Prevod: »To pismo sem odprl v zaupanju, in to iz tega vzroka, ker je moja hišna gospodinja močno želela izvedeti, kdaj se namerava vrniti gospod Primož.«

¹⁸⁸ Prevod: »Nanj čaka mnogo duhovnikov, postali bodo pobožni šele ob njegovem prihodu.«

¹⁸⁹ Štrekljev prepis se ne ujema v celoti z odlomkom iz Trubarjevega pisma od 10. 2. 1562. Prevod: »Resnično ne praznujem, in ne zbiram denarja. Da tukaj nimam dobrih, mirnih in zdravih dni ve ljubi Bog. Upam, da bom še pred veliko nočjo vse potrebno okrog tiska opravil do te mere, da me pri tem ne bodo pogrešali. Toda po veliki noči bi se rad zaradi svoje bolezni 14 dni kopal v toplicah, kajti tako bolan s hudo otečenimi nogami bi nezadovoljen nikomur ne koristil. Življenje se mi pogosto res zdi zoprno. Toda kmalu po veliki noči, če Bog tako hoče, ko bom v Ljubljani, bom dal tja polagoma preseliti tudi ženo in otroke.«

naj prosijo pri cesarju za samostan bosopetnikov v Ljubljani, kjer ni več nobene meniha, da bi ga pripravili za meščanski špital in v cerkvi njegovi dobili nadomestilo za premajhne prostore elizabetske cerkvice.

Toda tudi za veliko noč še ni mogel Truber odpotovati; 11. aprila je pisal, da je odpovedal faro v Urahu in da hoče priti, ko bo dotiskano njegovo poprej zgoraj omenjeno delo o avgsburški izpovedbi »Articuli oli deili«. Stanovi naj mu pošljejo za binkošti njegovega svaka Lukeža Cveklja, da mu bo pomagal pri preseljevanju. V 13 dneh se lahko pride s konjem iz Uraha v Ljubljano čez Salcburk ali Insbruk. On sam pak ne sme potovati s svojo družino, da bi ga ne izsledili, ampak se hoče od Ulma dalje z nekim bukvovezcem iz Avgzburga, najetim, da bo vezal hrvaške knjige, vrniti v domovino po ovinkih. Vrnil se je v Ljubljano, ko mu je vojvoda daroval 100 goldinarjev, junija 1562. leta z ženo, otrokoma in vso imovino.

Komaj se je to razvedelo, že je prosil škof Peter von Seebach cesarja, naj bi ga dal odstraniti, ker je pač spoznal nevarnost, ki preti cerkvi katoliški po Truberju. Za defenzivno stališče, v katerem so bili tedaj katoličani, je značilno to, da škof želi, naj cesar niti njega niti koga drugega ne pove evangeljcem kot ovadnika; svoje pritožbe poroča cesarju »sub sigillo confessionis«,¹⁹⁰ ker bi njegovi duhovniki in on ne bili gotovi svojega življenja »wie es dann in Germanien erschallt: Wird der Truber von Laibach verjagt, so wollen wir Münch und Pfaffen all' erschlagen«. ¹⁹¹ Škof slika potem propad katolicizma in kaj uganjajo protestanti kakor Tulščak in Juričič, ki sta si drug drugemu poročila svoji kuharici, kako predigajo zoper mašo, papeža in duhovščino kot zapeljivce, sleparje in tatove, kako se je plemstvo in meščanstvo umaknilo procesiji sv. Rešnjega telesa. Truber je pripeljal v deželo tiskarja, ki tiska nepotrjene sramotne pesmi zoper duhovščino, rimsko katoliško cerkev in vero, tudi »windische Translationes von Unkundigen«. ¹⁹² S Truberjem drži kakih 10 do 12 duhovnikov, ki so bili zavoljo neduhovniškega obnašanja ali nevednosti, potem zavoljo prelomljenih obljub iz službe zapojeni. Plemstvo sili podložnike, da poslušajo luteranske predigarje po gradovih. To se godi, da se katoliškemu župniku odvzame bera in se mu tako onemogoči življenje. Škof zahteva, naj se zapre in zapodi iz dežele Truber, ljubljanska predigarja Tulščak in Juričič, potem tisti, ki delujejo na deželi, Juri Maček, Gašper Rokavec in Ma-

¹⁹⁰ Prevod: »Pod pečatom veroizpovedi.«

¹⁹¹ Prevod: »Kakor potem odmeva po Nemčiji: če bodo Trubarja nagnali iz Ljubljane, bomo pobili vse menihe in farje.«

¹⁹² Prevod: »Slovenske prevode od neveščih.«

tija Klombner, »denn dieser ist ein Anstifter, der obvermeldten Idioten Unterweiser, der meinen Vorfordern viel Müh geschafft, auch von ihm zu mehrmalen von Laibach vertrieben, der des Teufels verführerische, unapprobirte, von andern Sectischen zusammengetragene Bücher windische Postillen allenthalben in Krain in Gschlössern zerstreut.«¹⁹³

Vsled škofove pritožbe je dal cesar Ferdinand deželnemu glavarju Jakobu Lambergu, deželnemu upravitelju Joštu Gallenberškemu in vicedomu Juriju Hoferju povelje, da naj zapro po škofu imenovane osebe; hkratu ukazuje deželanom, da naj se tem zaporom ne upirajo, in prepoveduje županu in mestu ljubljanskemu, še dalje prepustiti cerkev špitalsko protestantom.

Stanovi so seveda vložili protest zoper to odredbo, ki jim [je] žugala snesti vse, kar so pridobili v verskem oziru, in to tem bolj, ker škof se ni njim nič pritožil niti ne preklical dovolila, da sme Truber predigati. Celó uradniki, katerim je cesar izdal ukaz, so stopili na čelo akcije zoper izvedbo povelja. Poslali so obširno obrambo za Truberja cesarju Ferdinandu in so tudi Maksimilijana poprosili za posredovanje. V obrambi so seveda Truberja kolikor se da hvalili in ga risali za zmernega človeka, ob enem pa tudi povzdignili svoje zasluge v bojih zoper Turke in Benečane ter se sklicevali na izpovedbo vero, izjavljeno z drugimi deželami pred cesarjem.

Dasi je Truber iz tega stanja stvari moral vedeti, da je le v Ljubljani varno zanj, kjer so ga mogli stanovi braniti, vendar je šel 29. avgusta na povabilo nekega gospoda Starnberga v Ribnico, kjer pa mu je nadduhovnik zabranil iti v cerkev in predigati. Šel je potem v Wilwin (?) in je tam predigal. »Das hat die pfaffen, deren vil dahin khumen sind, sehr verdrossen, droen mich auch zu erschießen, welches mich gottlob wenig anficht. Ich habe mich vorlangst meinem lieben erlöser Jesu Christo aufgeopffert.«¹⁹⁴ Celó iz Istre so mu dohajali dokazi simpatije od njegovih plemenitih privržencev.

Stvar Truberjeva je ostala, odkar so se pritožili stanovi, nerešena; še le 28. novembra je prinesel komorni posel iz Frankfurta tri povelja za škofa, deželnega glavarja in vicedoma. Škofu je bilo naloženo, naj Truberja redno zasliši; stanovi

¹⁹³ Prevod: »Zakaj ta je podpihovalec, učitelj zgoraj omenjenih idiotov, ki je mojim predhodnikom povzročil veliko truda, tudi bil od njih večkrat izgnan iz Ljubljane, tisti, ki hudičeve zapeljive, nepotrjene, od drugih razkolnikov nabrane knjige, slovenske postile, trosi vsenaokoli po gradovih na Kranjskem.«

¹⁹⁴ Prevod: »To je farje, katerih je veliko prišlo tja, močno vznejevoljilo, celo grozili so, da me bodo ustrelili, kar pa mi je bilo hvala Bogu malo mar. Že zdavnaj sem se žrtvoval svojemu dragemu odrešeniku Jezusu Kristusu.«

so dobili povelje, postaviti Truberja pred škofa, vicedom pa, da naj ukaže špital-skim prebendarjem, hoditi k maši in ostati pri stari veri, ker bi bili sicer izpah-njeni iz špitala.

Vsled cesarskega povelja je pozval škof v imenu deželnega kneza Truberja, naj pride 2. adventno nedeljo predenj, da ga zasliši o njegovem nauku. Truber je 6. decembra res prišel in tje se je bilo razen katoliške duhovščine zbralo tudi več deželanov in magistrat. Truberju se je prebralo 21 prašanj, na katera je moral odgovoriti z da ali ne. Zaslišba o teh vprašanjih se je nadaljevala 20. decembra in škof je poročal cesarju. Odgovarjal je seveda Truber povsod protikatoliški in se priznal za protestanta.

Po zaslišbi Truberjevi so se stanovi zopet obrnili s prošnjo do cesarja, naj bi jim dopustil svobodno izvrševanje vere. Priporočili so se zlasti kanclerju Seldenu in tajniku Kobenclu, kateremu so tudi »da er als Protector in diesen Sachen zu schreiben bemüht sein müsse«, ¹⁹⁵ poklonili začasno 40 dukatov v zlatu.

Hkratu pa so stanovi odgovorili na zatožbo zoper Truberja s še hujšo zoper škofa, ki je bila tudi povod preiskavi; zato so pri dvori za nekaj časa pustili vso stvar pri miru in Truber je bil med tem varen pred nasprotniki. Najvažnejša stvar, kateri je Truber posvetil svojo skrb, je bila *šola*. L. 1563 se je osnovala prva deželna šola, gimnazij pod vodstvom dosedanjega latinskega preceptorja Leonharda *Budine*, in je bila tudi nameščena v njegovi hiši. Za pomočnika Truberjevega v predigarstvu je bil zbran Vipavec Sebastijan *Krell*, ki je prej študiral v Jeni in Tubingah s pomočjo pospešnika v Norimbergu; Truber ga je določil sam, ker je vedel, da zna izvrstno grški in latinski in je bil tudi v bogoslovskih in drugih znanostih dobro podkovan in zelo veren. Krell, rojenja Vipavec, je bil 2. avgusta 1563 nastavljen s pogojem, da mora, kolikor mu to pripušča predigarski urad in zdravje, podučevati v Budinovi šoli plemiške otroke v svetem pismu in dobrih umetnostih vsaki dan eno ali dve uri. Zato je dobival plače 150 goldinarjev.

Protestantovska propaganda je bila tačas na Kranjskem zelo živahna. Zlasti na Dolenjskem in sosednjem Hrvaškem je dosegel misijonar Gregor Vlahovič velike uspehe. Predigal je pred banom in škofom zagrebškim (Kostr. 171).

Da bi postavil evangelijsko cerkev na Kranjskem na trdno podlago in bi se zavaroval zoper sumničenja, kakoršna so širili o njem Vergerij in drugovi, je spisal Truber cerkveni red, čegar že začeti tisek je bil prekinjen po novem sumničenju in preganjanju. Septembra 1563 je došlo novo cesarsko povelje deželnemu gla-

¹⁹⁵ Prevod: »Ker se kot protektor v teh zadevah mora potruditi s pisanjem.«

varju, naj pokliče Truberja na grad ter ga potem obdrži zaprtega, dokler se ne vkrene nič drugega. Truber je to o pravem času izvedel in k sreči je bil tudi takrat deželni glavar v Zagrebi pri komisiji zastran obrambe meje. Truberju so sicer evangelijski deželani zagotovili takoj, da se hočejo, ako bi bil zaprt, potegniti zanj pri cesarju po vojvodi virtemberskem in drugih državnih knezih; toda on ni mnogo pričakoval od take priprošnje, ker je menil, da ga ne bodo dolgo obdržali na ljubljanskem gradu, ampak ga poslali v Rim, »allda werd' ich walisch Suppen, mit Gift vermacht, austrinken müssen, denn mein Nam' ist zu Rom schier sowohl als Lutheri seligen bekannt und verhasst«.¹⁹⁶ Vendar tako daleč ni prišlo. Dne 5. oktobra, ko so pričakovali, da se deželni glavar vrne iz Zagreba, je poslal deželni upravitelj, Truberjev prijatelj, po Truberja in mu povedal, da so cesarska povelja res prišla in da jih bo škof izročil deželnemu glavarju in zahteval njih izvršbo. Truber naj ne sluša poziva na grad, ampak naj odgovori deželnemu glavarju, da so mu poslanci in veliki odbor prepovedali priti. Potem hoče deželni upravitelj kmalu sklicati veliki odbor, zahtevati od deželnega glavarja pogled v povelje in odbor se hoče potem obrniti do cesarja s prošnjo, naj mu naznani zatožnika. Odločni nastop stanov je tudi tokrat zabranil, da bi bil Truber zaprt.

Če je bil tako ovarovan pred sovražniki, mu je pretilo na drugi strani sumničevanje prevnetih verskih tovarišev. Kriva je tega neka izjava Truberjeva, ki se je bližala naukom Melanchthonovim ali unijonistov: »In unserer (krainischen) Kirche, die die evangelische Lehre angenommen, ist noch (Gott Lob!) von keiner Secte noch Zwiespalt zu hören. Wir lehren und glauben einhelliglich den Worten Christi beim Abendmahl, dass wir allda den wahren Leib und das wahre Blut Christi des Herrn im Geist und im Glauben empfahen, und uns wahrhaftig des Leibs und Bluts Christi, d. i. seines Verdiensts, theilhaftig machen, nach dem Wort Pauli 1. Cor. 10;«¹⁹⁷ to izjavo je izvedel orthodoxni dr. Andreä, kancler tubinškega vseučilišča, ter jo hitro naznanil vojvodi virtemberskemu z nasvetom, da bi pač bilo treba pregledati Truberjev cerkveni red, ki se ravnokar tiska, ni li morda v njem kaj besed, ki nasprotujejo avgzburškemu izpovedanju. Vojvoda je tudi takoj

¹⁹⁶ Prevod: »Tam bom moral popiti laško juho, pomešano s strupom, zakaj moje ime je v Rimu znano in osovraženo skoraj tako kot ime pokojnega Lutra.«

¹⁹⁷ Prevod: »V naši (kranjski) cerkvi, ki je sprejela evangelijski nauk, doslej (hvala Bogu!) ni slišati še o nobeni sekti ali razkolu. Enotno učimo in verujemo besedam Kristusovim pri zadnji večerji, da tam v duhu in veri sprejmemo pravo telo in pravo kri Kristusovo in da smo resnično deležni Kristusovega telesa in krvi, to je njegovih zaslug, po besedi sv. Pavla 1 Kor 10.«

(15. XI. 1563) ukazal Ungnadu, naj ustavi tisek cerkvenega reda, in je zapisal pod pismo dr. Andreäja: »Wenn dem so wäre (če bi bil Truber cvinglijanec), wolle er es dem König Maximilian mittheilen, damit nicht dessen Lande durch Truber vergiftet würden.«¹⁹⁸ Ko pak je Truber sam, kakor tudi deželni upravitelj v imenu deželjanov, odločno zavrnil sum cvinglijanstva, je pisal vojvoda sam Truberju (29. II. 1564), da so njegove besede o obhajilu »an sich recht und christlich«,¹⁹⁹ toda da se lahko dado napak razumeti, zato naj se ogiblje v govorih in spisih takih »ambigua et flexiloga vocabula.«²⁰⁰ Toda s tem stvar še ni bila pri kraju, dr. Andreä je še vedno zval zoper njega, kakor bomo slišali pozneje.

Ko se je Truber tako branil zoper »pravovernike« v protestantovskem taborju, spravljala ga je njegova vnetost v vedno nove nevarnosti. V začetku novembra so ga bili goriški stanovi po grofu Juriju Thurnu povabili v Gorico, da bi jim tam opravljal evangeljsko službo božjo. Predigal je, ker mu je duhovščina cerkev zaprla, 14 dni zaporedoma nemški, slovenski in italijanski v hiši gospoda von Eck na sedanjem stolnem trgu konec Raštela in pa v gradu v Rubíjah ter je delil obhajilo ali sveto večerjo v treh jezikih. Gospodu Hannibalu von Eck je krstil sina »darob die Pfaffen und Mönch schier unsinnig worden«. Potem je jezdil »auf einem klein Eselein« po deželi in je imel neko nedeljo v cerkvi v Sv. Križu vipavskem predigo vpričo vseh vipavskih in mnogih katoliških duhovnikov, »dawider niemand nichts geredt, auch den Priestern selbst wohlgefallen.«²⁰¹

To predigo je hotel preložiti v vse tri jezike ter jo poslati Ungnadu, da bi se tiskala. Toda med tem niso mirovali njegovi nasprotniki. Stvar so naznanili cesarju in si izprosili povelje zapora. Truber pa je to še o pravem času izvedel od barona Thurna, ki se je ravno povrnil z Dunaja, ter je pisal grofu Thurnu v Gorico in goriškim stanovom, proseč jih, naj mu tožbo in tožitelje, kakor tudi cesarsko povelje, dado na znanje, da se bo znal opravičiti. Grofu je tudi pisal, da cesar boleha, njegova nevolja se bo kmalu pomirila in stvar pozabila. In zares ni imel Truberjev izlet v Gorico zanj slabih nasledkov. Sploh niso bila zadnja leta vlade cesarja Ferdinanda ugodna odločni in popolni katoliški reakciji. Cesar sam je občutil potrebo reforme v stari Cerkvi, da bi se povzdignil strah in red v

¹⁹⁸ Prevod: »Če bi bilo tako, bi on sam to sporočil kralju Maksimilijanu, da ne bi Trubar zastrupljal njegovih dežel.«

¹⁹⁹ Prevod: »Na sebi pravilne in krščanske.«

²⁰⁰ Prevod: »Dvomljive in zavite besede.«

²⁰¹ Prevod: »Ob čemer so farji in menihi skoraj zgubili pamet« – »na majhnem osličku« – »proti čemur ni nihče nič govoril, tudi samim duhovnikom je ugajala.«

nji. Že 1561 je dal preiskati s privolitvijo papeževo gorenje- in dolnjeavstrijske samostane; zato so prelatje gornjeavstrijski poslali cesarju očitek, v katerem so prosili, naj prekliče prepoved konkubinata: »Majestati Vestrae Caesareae etiam satis superque constat, a longissimo jam tempore nullum fere passim esse parochum, qui vel concubinam vel uxorem suam non haberet.«²⁰² Opatje so dalje naveli, da bi župniki zavoljo svojih študij ne mogli biti brez konkubin za gospodarstvo in bi gotovo popustili svoje župnije, ako bi jih silili v to ter jih postavili za drugimi duhovniki. Na tridentinskem cerkvenem zboru so zahtevali poslanci cesarjevi reformacijo nravi, začeni od papeža, dovolitev kelihov in duhovniški zakon, ustanovitev šol za reveže, očiščbo brevirjev, legend in postil, razumnejše katehizme, nemško cerkveno petje itd. Zbor je odklonil cesarjeve zahteve; toda cesar ni popustil in je 14. februarja 1564. l. pisal papežu, v katerem prosi zlasti, da naj se hitro dovoli kelih in zakon duhovnikov za njegove nemške dedne dežele. Papež je naravnost odklonil zakon duhovnikov, dovolil pa je obhajilo pod obojo; zato je ukazal Ferdinand svojim škofom in nadškofom, naj povsod vpeljejo tudi kelih.

²⁰² Prevod: »Vašemu cesarskemu veličanstvu je namreč več kot preveč znano, da že od davnih časov skoraj ni župnika, ki ne bi imel svoje ljubice ali žene.«

XV

Že ko se je vrnil Truber drugič na Kranjsko (junija 1562), so obljubili stanovi, da poiščejo prelagatelje za Urah, toda dotična pogajanja niso imela uspeha. Večina naprošenih župnikov in duhovnikov je rekla, da ne more iz dežele, da pa sicer rada sodeluje pri prelaganju, tako Weixler, Vajič, Baltazar N. Živčič v Paznu²⁰³ in Chlay v Golinjanu. Stanovi so torej sklenili, da dado hrvaške preloge napraviti po hrvaških duhovnikih v Ljubljani, in so to naznanili 10. dne julija 1562 Ungnadu s pristavkom, da ne morejo stroškov plačati, ki naj se poravnajo iz pomoči vse države; Ungnad torej naj pošlje denar za prehrano hrvaških prelagateljev in naj prosi kralja Maksimilijana in državne kneze za pomoč. Najbolj delaven pri tem pogajanju je bil Klombner, kateri je nepretrgano dopisoval Ungnadu in prelagateljem. Župnika kostelskega Weixlerja je pregovoril, da je Spangenbergovo postilo preložil na slovenščino, Matijo Živčiča v Paznu pa, da jo je preložil na hrvaščino. V začetku januarja 1563. sta bili obe prelogi dokončani.

Kakor smo že videli, je Truber že v začetku hrvaškega biblijskega tiska dvojil, se-li bo posrečila preloga. Njegova bojazen je bila v tem oziru nekoliko prevelika; najbrž je razpor poostrilo obnašanje Štefana Konzula; kajti Dalmati samemu Truber ni hotel nič očitati glede napak v prelogi. Ravnal je pač nekoliko prenašlo, ko je l. 1562 konec poletja pisal Dalmati in mu dal na znanje neugodno sodbo nekega meniha iz ljubljanskega frančiškanskega samostana o prelogah: »Ego silebo posthac et cum vestra versione prorsus nullum volo habere commercium. Res erat bene consulta, ut Labaci fieret versio. Postquam vero hujus modi tragoedias movistis contra me, valet, et quidquid agitis, agite prudenter, et respicite finem. Negotium vestrum est magni momenti.«²⁰⁴

Da bi se opravičila proti deželnim stanovom, sta se sklicevala Dalmata in Konzul na to, da je dal Truber sam napraviti preloge na Kranjskem, da je bil sam navzočen pri prelaganju in da sta v Urah došla uskoška duhovnika zatrjevala pravost in razumljivost preloge. Zlasti gledé rabljene ortografije sta dejala, da sta se zastran nje pred dvema letoma v Ljubljani posvetovala z nekimi hrvaškimi

²⁰³ V Pazinu.

²⁰⁴ Prevod: »Odslej bom molčal in z vašim prevodom skratka nočem imeti nobenega opravljanja. Stvar je bila dobro zastavljena, da bi prevod nastal v Ljubljani. Potem pa ko ste proti meni zagnali takšen hrup, bodite pozdravljeni, in karkoli delate, delajte preudarno in mislite na konec. Vaše delo je velikega pomena.«

duhovniki, posebno o črki jer, katero rabijo mnogo »ornatus causa«,²⁰⁵ pa je ne izgovarjajo, in da sta ž njimi sklenila, ne je rabiti. Drugačne pogreške, ki se nahajajo tudi v drugih jezikovnih delih, sta zaznamovala in že natisnila. Sicer nimata nič zoper to, če se bo prelaganje opravljalo v bodoče na Kranjskem, samó prave Hrvate in Dalmatince je izbrati za to, ki znajo tudi grški in latinski.

Truberjeve izjave so zelo vznemirile tudi Ungnada in ta je zahteval od njega, naj jih natančneje precizira. To je storil Truber v pismu do deželnega upravitelja in odposlancev (oktober 1562) tako, da je izjavil, da so neke besede v hrvaški prelogi temne, napak tolmačene in tiskane. Ungnadu to ni bilo dovolj, ampak je poslal Zvečića k Truberju, da bi zahteval posebno izjavo. Preden je ne dobi, je pisal Truberju, noče več nobene knjige tiskati in poslati v Ljubljano. Truber se je pogajal z Zvečićem in izjavil, da je v hrvaških knjigah nekaj v ortografiji pregledano, in tudi neke besede niso pisane po izreki, v tekstu samem pa ni nobenega pogreška. Ko je Zvečić zahteval, naj Truber oznameni napake v hrvaškem tisku, odvrne Truber, da tega ne more, ker ne zna niti črke hrvaški brati; to je samo slišal od drugih. Isto je rekel Zvečiću deželni upravitelj, ki je dejal, stanovi menijo stvar dobro, pa se ne morejo pravdati »zavoljo najmanjše pičice«. Razen tega so imeli stanovi zastran Truberja mnogo opravka s škofom. Zvečić je torej odpotoval med tem s Konzulom v Pazin in tam je sklenil Konzul 1. dne januarja 1563 z duhovnikom Fabianićem in Zivčićem v Pazinu in Chlayem v Golinjanu pogodbo, da prevzamejo oni pregledovanje in korekturo hrvaških prelog za nagrado 4 krajcarjev od pole. Dokončavši delo so izjavili, da je preloga do posameznih besed in črk prava. Duhovniki, ki jih je Zvečić poprašal v Pazinu, kako jim dopadejo hrvaške knjige, so dejali enoglasno: »Dobro« in so želeli, »da bi bil misale in brevir tak«. Kar se tiče razumnosti, so izjavili, da so pogreški brez posebne važnosti. Iz Pazina sta šla Zvečić in Konzul v Metliko, da bi tudi tam dobila spričevalo o vrednosti hrvaških prelog. Vsi, duhovniki in posvetniki, so jih razglasili za dobre in čisto hrvaške. Sploh so se v Istri in na Hrvaškem zelo zanimali za hrvaški tisek Biblije. Ban grof Peter von Eberau je pisal Ungnadu, da hoče kolikor moči prispevati in hoče tudi za prodajanje knjig skrbeti. Zahvalil se je za poslane knjige, katere je »stracks seinen einfältigen elenden Pfaffen, das Vaterunser daraus zu erlernen, hingegeben habe.«²⁰⁶ Tudi glavar reški Barbo se je zanimal za biblijsko delo; dal je prelogo pregledati po hrvaških duhovnikih, katerih sodba je bila zelo ugodna.

²⁰⁵ Prevod: »Zaradi okrasa.«

²⁰⁶ Prevod: »Urno predal svojim preprostim, ubogim farjem, da so se iz njih naučili očenaš.«

Zvečić in Konzul sta bila torej lahko popolnoma zadovoljna z uspehom svojega potovanja in sodba Truberjeva se je pokazala za nično.

Hrvaškim knjigam se sprva spečavanje ni tako obteževalo kakor slovenskim, l. 1563 pak je ukazal Ferdinand na Dunaju, ker se je razglasilo, da se spečavajo hrvaške knjige, inkvizicijo po vseh knjigarnicah. Tudi Maksimilijanovega zaupnika Fröhlicha, ki je oskrboval ekspedicijo knjig, sta obiskala dva komisarja, ki sta našla pri njem hrvaške knjige; vendar so bile naposled srečno rešene, dasi [so] mu marsikateri dvorniki, do katerih se je obrnil, dajali »gar grobe rauhe Antworten«;²⁰⁷ da, cirilske knjige je že prej spravil strani. – V Ljubljani je skrbel za razpošiljanje hrvaških knjig Fabijan Kirchperger; glagolske so se pošiljale v Metliko, Zagreb, Varaždin, Senj, Reko in Pazin, cirilske pa na Multansko Romunsko, Sedmograško in Ogrsko. V Metliki jih je širil Gregor Vlahović, na Reki grof Barbo.

V materialnem oziru se je hrvaški tisek zalagal večinoma iz naprejščin, katere je dajal iz svojega denarja Ungnad. Tudi vojvoda vrtemberški je vedno podpiral tisek in še 4. aprila 1563 se je obrnil do nemških knezov in državnih mest s prošnjo za podporo. Pisal je, da so med razširjavci božje besede pri Slovencih in Hrvatih prvi Truber, Anton Dalmata in Štefan Konzul. Hrvaška tiskarna je imela tedaj 9 oseb (stavcev, tiskarjev, korektorjev in prelagateljev), ki jih je bilo hraniti in plačevati. Dasi so Maksimilijan in drugi knezi že mnogo dali, dasi vojvoda vrtemberški vedno prispeva, in je že on sam posodil nad 3000 goldinarjev iz svojega, hoče to storiti še nadalje »do suknje«. Vsi stanovi, ki kaj dajo, se bodo natisnili v bibliji. V državna mesta je bil poslan Stefan Konzul z vozom knjig, in on je imel boljši uspeh kakor hlevar Ungnadov. Temu je daroval samo deželni grof hesenski 100 tolarjev, državna mesta pa so dala: Norimberg 400 goldinarjev renskih;²⁰⁸ Regensburg 50 gold. r.; Rottenburg an der Tauber 100 gl. v dukatnem zlatu; Ulm 300 gl.; Kaufbeuren 40 tolarjev; Lindau 60 tolarj.; Kempten 50 zlatih gl.; Memmingen 100 gl.; Reutlingen 30 gl.; Frankfurt 200 gl.; Strassburg 400 tolarjev z obljudo, še več dati »für ein so nützlich Werk«.²⁰⁹ V Augsburgu so dali posamezni meščani 240 gl., mesto samo je bilo preveč zadolženo. – Dasi so ti zneski napravili lepo vsoto, vendar ni to zadostovalo. Ko je dal Ungnad vseučilišču tubinškemu račun od začetka tiskanja 1561 do sv. Jurija 1564, so znašali stroški nad 7842 gl., in takrat je imel terjati, ker je iz svojega plačal, še 2445 gl. Vsega vkupe se je natisnilo 25.000 izvodov. Ungnad je bil pripravljen nadaljevati podjetbo z izkupilom in če treba s svojo imovino.

²⁰⁷ Prevod: »Surove in neprijazne odgovore.«

²⁰⁸ Renskih goldinarjev ali rajnišev.

²⁰⁹ Prevod: »Za tako koristno delo.«

Plemenitemu možu pak ni bilo dano, da bi videl nadaljevanje in konec svojega truda. Septembra 1564 je šel na potovanje v Vinterice na Češko, da bi tam obiskal sestro, ovdovelo grofinjo Schlick.

Hotel se je, ker je med tem umrl Ferdinand, tudi predstaviti v Pragi kralju Maksimilijanu. Toda 27. decembra 1564 ga je prehitela smrt. Še na smrtni postelji se je spominjal hrvaške tiskarnice in jo je priporočal ženi: »Sie sei sein bester Schatz.«²¹⁰ Truplo je bilo preneseno nazaj na Virtemberško in pokopano v Tubingah. Z njegovo smrtjo ni takoj nehal hrvaški tisek; še 12. avgusta 1565 nahajamo pisma njegovih sinov Hansa Ludwiga in bratov do župana in sveta državnega mesta Kaufbeuren, v katerem naznanjajo smrt očetovo in izjavljajo, da so pripravljene, nadaljevati s pomočjo knezov in stanov biblijsko delo. Dalmata in Konzul sta ostala še vse leto 1565 v Urahu in sta se še le 2. marca 1566 oglasila pri vojvodi Krištofu, naj ju odpusti; vojvoda jima je še dal popotnino in častno spričevalo. Kam so prišle knjige, ki jih je še precej bilo v Urahu, se ne ve. Hrvaške črke pa so imele čudno usodo. Prišle so v kolegij Kongregacije de propaganda fide, najbrž po jezuitih, ko je prišlo Virtemberško po bitvi nordlingenski pod Avstrijo.

Ko je Ungnad umrl, se je pripravljala največa podjetba njegovega zavoda, izdaja vsega svetega pisma, ki se je prelagalo na Avstrijskem, toda da bi izšlo, mu ni bilo sojeno. V letih 1563 in 1564 so izdali v Urahu:

a. Z latinskimi črkami:

- 1) Preroki, preloženi po Dalmatincu Merčeriču, ki je prej študiral v Tubingah, 1564; na novo izdal pred 2 letoma Jagić; ista knjiga se je tiskala tudi z glagolico.
- 2) Luterjev katekizem 1563.
- 3) Avgšburška izpovedba – neznano.
- 4) Apologija avgšburške izpovedbe, 1 izvod v Draždanih.
- 5) Wirtemberški cerkveni red, 1 izvod v Draždanih.

b. Z glagolskimi črkami:

- 1) Preroki.
- 2) Drugi del novega testameta, Tübingen 1563, za prelaganje so rabili latinsko, nemško in italijansko prelogo in zastran nekih starih slovanskih besed tudi češko prelogo; vendar so se najbolj držali preloge Erasmove in Lutrove.

²¹⁰ Prevod: »Ona je njegov najboljši zaklad.«

- 3) Virtemberški cerkveni red.
- 4) Avgsturška izpoved: Spovid i spoznanie pravje Krstjanske vire. Tub. 1564. 113 l.; ni posnetek iz več izpovedi, ampak dobesedna preloga iz latinščine.
- 5) Apologija avgsturške izpovedbe z Melanchthonovim predgovorom. Tub. 1564.
- 6) Beneficium Christi – Goworenje vele prudno. Tub. 4 pol. Preloga italijanskega »Trattate utilissimo del beneficio di Gesu Cristo crocifisso, verso i Christiani,«²¹¹ 1543 Venetiae, knjige, ki jo pripisujejo Cloniu Paleario, obsegajoč nauk reformacije o opravičbi po veri, ki se je v 40.000 izvodih naglo razširila po vsi Italiji; pri protireformaciji se je posrečilo hrvaško knjigo zatreti, dandanes le še en eksemplar znan v biblioteki S. Johns College v Cambridgeu.

c. Cirilski

- 1) Prvi del novega testamenta, Tub. 1563. Knjiga je posvečena palatinskemu grofu na Renu Wolfgangu. Nemški pregovor je podpisal tudi Truber. Iste ga leta je izšel še tudi drugi del. Predgovor ali pripomin je podpisal tudi Juri Juričič.
- 2) Postila to jest kratko istlmazhenje vsih nedelskih evangeliov i poglavitih prasdnikov. Kurtze Auslegung über die Sonntags und fürnembsten fest Evangelia, durch das gantz jar. Tub. 1563.²¹² Z mnogimi dobrimi lesorezi. Nemški predgovor je podpisal tudi Truber, toda ne ve se, je-li njegov.

²¹¹ Prevod: »Zelo koristna razprava o zaslugi Jezusa Kristusa križanega za kristjane.«

²¹² Prevod: »Kratka razlaga nedeljskih in najimunitnejših prazničnih evangelijev skozi vse leto.«

[XVa]²¹³

Ko se je bavil Truber na Kranjskem 1563. in 1564. l., je tisek slovenskih knjig zaostajal za hrvaškimi tiskom; med slovenskimi knjigami imamo imenovati samo dve: Cerkveni red in Duhovne peismi.

Kakor Luter in njegovi nasledniki, tako so tudi slovenski reformatorji spoznali, da je v cerkvi velike važnosti pesem; že Truber je vpel nekaj pesmic v prve svoje knjige, kar je vplivalo tudi na druge reformatorje, da so se poskusili v zlaganju in prelaganju, tako M. Klombner, Luka Cvekelj, Markus Kumprecht, Janez Znojilšek. Klombner je te pesmi zbiral in jih pokazal l. 1561 Truberju, ko se je vrnil iz Nemčije; zavoljo pomanjkljivosti pa jih Truber ni hotel odobriti, mené, da so boljše dobre latinske ko slabe slovenske. Glas o teh pesmih se je raznesel in župnik Weixler je prosil Klombnerja za nje. Klombner jih pošlje po Juriju Zvečiču in Juriju Juričiču, ne da bi kaj povedal Truberju, Ungnadu, kateri jih je dal natisniti pod naslovom: *Ene duhovne peisni, katere so skusi Primosha Truberia vta slovenski jesyk istolmazhene inu vshe seday k drugimu maly drukane. Sa leteimi ye tudi en drugi deil Kerszhanskih peisni. Geistliche Lieder in der Windischen Sprach. Samst anderen zugethanen Psalmen vnd christlichen Liedern, wölche von etlichen guttherzigen Christen, aus der deutschen Sprach in die Windische verdolmetscht, so hernach im andern Theil dieses Buchleins gefunden werden. Gouurite mei sabu od teih Psalmov inu duhovnih peisni, inu duhovne peisni puite temu gospudi notri vashem sertzi. V Tubingae 1563.*²¹⁴ Pesmarica sestoji iz dveh delov na 205 str. male 8°; prvi sega do str. 38 in obsega 7 Truberjevih pesmi, drugi del str. 39 pa ima naslov: *Ene duhovne peisni inu nikiteri psalmi, ker se skusi vse leitu v Kershanski zerkvi pojo ketere so sedai na peruitzh scusi nekatere brumne kershenike iz Nemškiga pisma, V Sloueinski iesik istolmazhene inu drukane. Der ander Theil der windischen Psalmen & geistlichen Lieder.* Na str. 40 je kratek register, potem od str. 41 do 204 šestdeset pesmi, ki se nanašajo na stvaritev, versko izpovedbo, očenaš, krst, obhajilo itd. Pri nekaterih so navedene besede nemških pesmi, po katerih napevu jih je peti. Pri 25 pesmih so tudi začetnice pisateljevega ali prelagateljevega imena; 12 s H. K. (morda Hans Kiesel, ki je bil l. 1563 vojaški blagajnik na

²¹³ Štrekelj je ta razdelek pomotoma oštevilčil s XV.

²¹⁴ Prevod nemškega dela naslova: »Duhovne pesmi v slovenskem jeziku. Z drugimi dodanimi psalmi in krščanskimi pesmimi, katere je nekaj dobrosrčnih kristjanov prevedlo iz nemščine v slovenščino in se zdaj nahajajo v drugem delu te knjizice.«

hrvaški in primorski granici, pozneje cesarski svetovavec, kranjski deželni upravnik in vitez); 8 z G. J. očitno Georg Juričič iz Vinodola, ki je skrbel za tisek; 3 z L. Z. (Lucas Zweckel, svak Truberjev, trgovec, ud ljubljanskega starejšinstva, 1 z G. R., morda Gašpar Rokavec; 1 s P. T., Primus Truber: Oče naš v vezani besedi iz abecedarija l. 1555. Predgovora ali drugega naznanila knjiga nima. Tiskalo se je je 1000 izvodov, od katerih je šlo v Ljubljano 500, v Beljak 200, na Dunaj 40, Ungnadu 80. V Urahu je bilo 1564 že 176 kosov.

V tej pesmarici je tudi ena pesem, v kateri so se zasramovali katoliški duhovniki; to ni bilo po volji Truberju in kranjskim stanovom, ker bi to le škodilo protestantovski stvari. Truber je imel pa tedaj dovolj opravila s cerkvenim redom

Cerkveni red, ki se nam je ohranil v enem samem izvodu, katerega hrani kraljeva biblioteka v Draždanah, toda brez naslovnega lista in brez uvoda, je bil povod mnogoteremu postopanju zoper protestante in Truberja.

Ferdinand je namreč Avstrijo pred smrtjo razdelil med svoje sinove: Maksimilijan je dobil Gorenje in Dolenje Avstrijsko, Češko in Ogrsko, Ferdinand Tirolsko, Karol pa Notranje Avstrijsko, to je Štajersko, Koroško, Kranjsko, Gorico in Primorje z grofijo pazinsko. Še pred smrtjo cesarjevo je zahteval Karol, da mu prisežejo stanovi zvestobo; preden so to storili, so zahtevali dovolitev svobodnega izvrševanja vere. Karol jim je odgovoril nedoločno in obljubil skrbeti, da se zboljšajo cerkvene razmere. Ko je došlo do prisege, so hoteli stanovi pri tej slavnostni priliki izraziti svojo izpovedbo ter v obrazec prisege namesto (Tako mi pomagaj Bog in) »vsi svetniki« postaviti »sveti evangelij«. Ta izpremema, s katero so bili stanovi kot združba protestantovske veroizpovedi vsaj formalno pripoznani, je bila dovoljena in po nji prisega opravljena in vpisana v deželno knjigo. Toda nerešeno versko prašanje je kmalu rodilo prvi konflikt z vladarjem. Cerkveni red, ki ga je spisal Truber po pozivu stanov in kateri naj bi uredil oblike protestantovske verske izpovedbe, je bil v Urahu pod vodstvom Ungnadovim dotiskan in imel je stopiti v veljavo. Toda med tem tudi nasprotniki evangeljske cerkve niso praznovali ter so našli v nameri stanov, ustanoviti razmere evangeljske cerkve v deželi in ž njo zvezane šole, dober pomoček za svoje namere. Ravnanje stanov namreč posegava, tako so trdili, v pravice vladarjeve. Zato je bilo tudi kmalu izdano (6. sept[embra] 1564) povelje, s katerim se je stanovom z ozirom na koncesije cesarja Ferdinanda, zlasti že razglašene obhajila pod obojo, in nepretrgani trud cesarja Maksimilijana, da bi se dosegel verski mir v vsi Avstriji, čegar uspeh je pač treba počakati, prepovedal tisek ali objava cerkvenega reda kot poseg v vladarske pravice.

Z zmernim in mirnim razpisom je bilo v velikem nasprotju dejansko postopanje nove vlade. Juričiča, ki je bil kot prelagatelj delaven v Urachu, so poklicali za predigarja v Kamnik. Vladarsko povelje pa mu je večkrat žugalo, da ga odpravijo iz dežele. Treba se je bilo novi vladi odločno postaviti nasproti. Tudi Truber ni kar tako popustil svojega cerkvenega reda. Pisal je stanovom, kako naj opravičijo sestavo in objavo cerkvenega reda nasproti vladarju. Nobena cerkev pač ne more biti brez pravilnika o upravi svojih notranjih, duhovnih razmer (h katerim je spadala po tedanjih nazorih tudi šola). Kot deželjanski predigar je on, nagovarjan od več strani, sestavil tako avgzburški izpovedbi ustrezajoč red in se ponudil stanovom, da hoče dati račun o tem in vsakem drugem svojem delu pred komerkolli, in če bi se v njem našlo kaj nasprotnega božji besedi, hoče to ustno in pisмено preklicati in se dati iz dežele izpoditi kot slepar. Stanovi naj prosijo, da naj Truberjeve knjige pregledajo izvedenci, kateri naj ga podučje, če je kaj pregrešil; ako bi se našlo, da je storil kaj krivega, naj ga stanovi sami izročje papežu. Sklenil je svoje pismo tako: »In summa, ihr meine Herren, wollet ihr beständige und nicht mamelukische Christen sein, diesem Land gottselig vorstehen und dem Teufel nicht zutheil werden, so müsst Ihr jetzund im Anfang dieser neuen Regierung von neu[e]m gründlich, lauter, mit offenem Maul Euren Glauben mit Gefahr alles Eures Guts, Leibs und Lebens, Weib und Kind, schriftlich, mündlich und öffentlich bekennen ... denn in der Wahrheit, ihr Herren, werdet ihr jetzund kleingläubig, verzagt, wollt heucheln, so hat der Teufel schon in unsere Kirchen ein Loch gemacht und obsiegt, unserer Kirchen schwache Glieder hoch betrübt und geärgert, darum seid in dem redlich, wacker und unverdrossen.«²¹⁵

Toda stanovom se je zdelo bolje, ne nastopiti proti vladarju tako odkrito; morda so tudi hoteli ovarovati svojo cerkev pred nasledki kakega razpora z državno oblastjo. Dejali so, da je cerkveni red popolnoma delo Truberjevo, katerega so, ker popolnoma ustreza avgzburški konfesiji, ki so jo spoznavali že za cesarja Ferdinanda, pohvalili in to tembolj, ker je določen za rabo tistim, ki ne znajo drugega jezika kakor slovenščine, in ker ni nobenemu zabranjeno, brati dobre

²¹⁵ Prevod: »Povzemam, moji gospodje, če hočete biti stanovitni in ne mameluški kristjani, tej deželi po božji milosti načelovati in ne zapasti hudiču, morate zdaj na začetku nove vlade znova temeljito, glasno, z odprtimi usti, pisno, ustno in javno priznati svojo vero ob nevarnosti za vse svoje imetje, telo in življenje, žene in otroke ... zakaj v resnici, gospodje, če boste postali zdaj malodušni, obupani, če se boste hoteli hliniti, tedaj je hudič že napravil luknjo v našo cerkev in zmaguje, močno moti in jezi šibke ude naših cerkva, zato bodite v tem pošteni, vrlji in neutrudni.«

knjige v vseh jezikih in jih prelagati iz enega jezika v drugega. Veselo sprejemajo zagotovilo zastran želenega verskega miru; izjavljajo, da hočejo slušati vladarsko povelje, in pristavljajo le prošnjo, da naj da vladar preskusiti Truberjev cerkveni red po izvedencih. Ker so stanovi izrečno povedali, da se udajo vladarskemu povelju, bi bilo pričakovati, da se je Karol s tem zadovoljil; toda on je smatral stvar za načeloma važno ter je hotel razodeti stanovom svoje stališče glede verskega prašanja. Odgovoril jim je (15. XII. 1564), da jim sploh ni pristojalo, tiskati cerkveni red, bodisi kakoršen koli, niti zase niti za sovornike, ter posegati s tem v vladarske pravice, dasi je namreč cesar Ferdinand na prošnjo dednih dežel »ustavil izvršbo nekih ostrih mandatov gledé vere«, vendar s tem ni mislil, kakor je večkrat razvidno, dopustiti avgzburške izpovedbe in se s tem odreči dispozicijski pravici s podložniki v verskih stvareh, katera mu pristoji po pravilih države in verskega miru. Samovoljna lastitev te pravice po stanovih mu je zelo malo dopala, zato si pridržuje pristojno kazen zoper tiste, ki so krivi objave cerkvenega reda, in zapoveduje stanovom resno, naj vse tiskane izvode tega reda izročé deželnemu glavarju, Primoža Truberja pak, njega pisatelja, ki je že prej bil večkrat odpravljen, izženó iz dežele v dveh mesecih.

To odločno postopanje nadvojvode Karola je spodbolo stanove, da so se še bolj zavzeli za Truberja. Ker se jim je povelje z dne 15. decembra moglo vročiti zavoljo kuge še le v februarju 1565., so se skušali stanovi najprej oprati zoper očitane, da so posegli v vladarske pravice, ter so opravičili obširno poklic Truberja in njegovo bivanje na Kranjskem. Tega so krivi samo katoliški duhovniki, ki so leni, predigajo komaj vsake kvatre in nočejo deliti svete večerje pod obojo podobo; sklicujejo se tudi na pomanjkanje duhovnikov in prosijo, naj se ustavi povelje zoper Truberja do konca maja, medtem bodo poslali k njemu poslanca. Nadvojvoda jim odgovori 22. februarja, toda ne ugodno; povelje ostane v moči in njih puhle fraze zastran obhajila pod obojo zavrača odločno; poslanstva ni treba pošiljati, ker je njegov sklep preišljen in trden.

Da stanovi še zdaj niso izgubili vsega poguma, v tem jih je podpiralo upanje na Maksimilijana, ki je tako velikodušno podpiral slovanski tisek; 26. februarja 1565 so izbrali stanovi šest poslancev, da bi šli k nadvojvodi Karolu, tam Truberja izgovorili in obranili, pa da bi prosili Maksimilijana, naj se za nje potegne pri bratu, da jim ne bo več težil njih vestí. 24. aprila so kranjski poslanci oddali Karolu obširno pritožbo v verskih stvareh, v kateri so posneli vse dogodke od Truberjevega nastopa, sklicevali se na pritrnilo kralja Maksimilijana in njegovo pospeševanje biblijskega tiska, in so priporočali nadvojvodi svojo prvo prošnjo,

ko je nastopil vlado, da naj bi »doživelega« slabega moža ne gonil iz dežele tako sramotno in naglo. Če je kdo grešil, so grešili stanovi, ki so ga poklicali, in vse je delo hudobnih nevoščljivcev, ki onečaščajo duhovščino s svojimi pregrehami in ne izkazujejo vladarju zvestobe ali dobrega. V odgovoru je nadvojvoda izjavil, da se je izgon Truberja opustil samo vsled smrti cesarja Ferdinanda, zato ostane v veljavi. Kar se tiče razvad v cerkvi, niso stanovi pristojni, lastiti si samovlastno njih reformacijo. Sicer je obhajilo pod obojo dovoljeno, tudi zakon duhovnikov upa nadvojvoda izposlovati in poskrbelo se bo za pobožne, učene in pripravne predigarje v deželi; od stanov pričakuje, da ne bodo med tem nič počeli, kar bi v verskih rečeh bilo zoper vladarsko pravico.

Ko so poslanci še prosili, naj bi dal Truberju, ki se je že v Ljubljani ustanovil z ženo in otroci, odloga do konca leta, da si med tem najde drugo službo, da jim nadvojvoda zadnji odlok, da sme Truber ostati v deželi do konca julija, toda s pogojem, da se vzdržuje prediganja in podučevanja in da se ne dá po preteku tega roka zasačiti v deželi. To je bilo naznanjeno tudi deželnemu glavarju, ob enem pa tudi, da je škofu pisno naročeno, naj odpravi razvade med duhovščino, v kolikor je le mogoče, in dobi dobre in pripravne predigarje. Ta odlok se je izpremenil samo še v toliko, da je Truber smel predigati do 18. junija, katerega dne so se zbrali stanovi v zborovanje.

Slušajoč povelje, se je torej pripravljal Truber na odhod. V svoji na Starem trgu ležeči hiši je zapustil lepo zbirko knjig, katero je pozneje za dolg 200 gl. prepustil deželi; ta zbirka je bila podlaga prvi javni knjižnici kranjski.

Ko je Primus Truber zapustil julija 1565 Kranjsko, šel je zoper na Virtemberško, ki mu je postalo druga domovina. Vojvoda mu je dal najprej župnijo Laufen na Neckarju, kmalu potem pa je bil poklican v Derendingen pri Tubingah, da bi bil bliže slovanski tiskarnici. Leta 1567 je obiskal domovino zadnjikrat in to z odprtim pisanjem vojvodinim, v katerem je bilo pisano, da se to potovanje ni zgodilo zastran kljubovanja vladarskemu povelju, ampak samó iz določenih vzrokov. Taka opravičba je zares bila potrebna, ker so poslanci stanov ravno bili na Dunaju, da bi izposlovali vrnitev Truberja, in ker bi se bil njegov dohod lahko smatral za samovlastnost. Dne 1. junija je prišel Truber v Ljubljano in se je po želji svojih virtemberskih prijateljev pogovarjal v Ribnici o naukih korana s turškim pašo bosanskim, Usraim begom in drugim turškim jetnikom, duhovnikom, katera je bil Herbert Turjaški ujel pri Novem 1566. Potem je opravil pri Krelju, svojem nasledniku, sinodo in je nagloma odjezdil. Odslej ni več videl svoje domovine.

XVI

Toda tudi po njegovem odhodu se je še širil protestantizem; natančna in obširna poročila imamo o tem gledé Krškega, kjer je predigal Janez Weyxler meščanom in kmetom; nasprotoval mu je sloveči Polydor de Montagnana. Tudi v Novo mesto, kjer je predigal Gregor Vlahović, je prišel Weixler; ravnotako imamo poročila o Gorenjskem, o Radolici, Bledu; Višnja gora je imela 1567 za predigarja Janeza Kočevarja; v Radečah je prišlo do velikih razporov med protestanti in katoliki: katoliškega vikarja Sladéta je v koretlju in s kadilnico v roki na novoletni dan vrgel meščan Krištof Schneider ob tla; tam sta predigala Jurij Maček in Janez Kočevarčič. Najhujše odredbe posvetnih oblasti niso več mogle zabraniti širjenja protestantizma. Da, leto 1572. je doneslo protestantom notranjeavstrijskim važno koncesijo iz Brucka na Muri, da se ne smejo gosposkemu in viteškemu stanu pripadajoči vérniki s svojimi družinami in posli, ne izvzemši nobenega, obteževati zoper njih vest, da smejo imeti svoje predikante, šole, cerkve, dokler se ne doseže mir v cerkvi; toda isto morajo dopustiti katolikom in teh ne smejo odvracati od njih vere. Tako se je protestantizem širil do 1576. leta, pospeševan seveda povsod po knjigah, katere je ljudstvo željno prebiral.

Vrnivši se na Nemško, je ostal Truber vedno v zvezi s prijatelji v domovini, za katero je deloval s svetom in slovstvom, nadaljevaje začeto prelagateljsko delo. Najprej je izšel kot 12. Truberjeva knjiga psalter Davidov pod naslovom: *Ta celi Psalter Davidov etc. skus Primosha Truberia Krainza. Der ganz Psalter in die windische Sprach zum ersten mal verdolmetscht vnd mit kurtzen verstendigen Argumenten vnd Scholien erklärt.*²¹⁶ V Tubingi 1566, Klg. 14 in 264 listov in 8 listov registra. Iz nemškega predgovora, datiranega »aus meinem andern Pathmos«,²¹⁷ razvidimo, da je dokončal Truber prelogo psalmov že dve leti prej. Za nemškim predgovorom prihaja slovenski, o čegar vsebini pa nismo podučeni. Ravno tako malo vemo o 13. knjižici njegovi *Katechismus nebst einer Anzahl geistlicher Lieder*,²¹⁸ ki je izšel l. 1567. Posvečen je ta katekizem Juriju Kiselu von Kaltenbrunn. Da bi bil imel Trubar namen, izpodriniti s celim katehizmom iz l. 1567. pesmarico iz leta 1563.,

²¹⁶ Prevod nemškega dela naslova: »Celi psalter, prvič preveden v slovenski jezik in razložen s kratkimi razumljivimi argumenti in sholijami.«

²¹⁷ Prevod: »Iz mojega drugega Patmosa«; namig na evangelista Janeza, ki je v pregnanstvu na Patmosu pisal Apokalipso.

²¹⁸ Prevod: »Katekizem in nekaj duhovnih pesmi.«

kakor trdi Wiesthaler v Čitanki Sketovi, pač ni nikjer izrečeno; misliti si je mariveč, da se je prva pesmarica prav hitro razpečala; narod je že takrat pesemske knjige rajši bral kakor druge; dokaz temu so mnoge izdaje teh pesmi v 32 letih; že čez tri leta po tem katekizmu z zbirko duhovnih pesmi l. 1570 je bilo namreč treba že druge izdaje (13. knjiga), čez štiri potem tretje. Izdaja iz leta 1570 pak ni poznana do zdaj.

Istege leta [1567] je izšlo nadaljevanje ali nov snopič novega testameta, obsegajoč Pavlove liste do Efežanov, Filipljanov, Kološanov, Tesaloničanov, do Timoteja, Tita in Filemona. Po tem delu več časa ni izdal Truber nobenega spisa; sploh nismo o njegovem življenju po letu 1565 podučeni več tako dobro kakor o dobi od 1559–1565. Da bi bil pozneje razen slovstveno tudi drugače deloval za protestantstvo v domovini, si sicer lahko mislimo, pa težko je to dokazati. Podpiral je pač pregnance in tudi slovenske dijake, ki so se učili v Tubingah.

Razširjenje protestantizma je zahtevalo novih izdaj že prej objavljenih knjig. Tako je 1574 objavil 16. knjigo: *Ta celi Catehismus, Eni Psalmi, inu tih uegshih Godij, stare inu Noue Kerszhanke Peisni, od P. Truberia, S. Kreilia inu od drugih sloshene, tretzyh popraulene inu pobulshane. V Tubingu 1574.* Tudi ta knjiga je posvečena Juriju Kieselu; v uvodu pripoveduje, da ga je korist petja napotila, že pred dvajsetimi leti natisniti nekaj pesmi. Ta pesmarica obsega 41 pesmi in psalmov (35 z notami); od teh pesmi je zložil Trubar 23, Krelj 10, Dalmatin 1, Klinec 1, tri so brez zlagateljevega imena, ena pa je stara.

²¹⁹17. Leta 1575 je izdal *Catehismus s dveima islagama. Ena Pridiga od starosti te prauue inu Krive Vere, Kerstzhouane, Mashouane zhestzhena tih suetnikov, od Cerkounih inu domazhjih Boshyh slushby is S. Pisma, starih Chronih inu Vuzheniku vkupe sbrana. Ta maihina Agenda, Otrozhie Molitue, skusi Primosha Truberia. Sitis parati ad respondendum cuilibet petenti rationem eius spei, quae in nobis est. Catechismus mit des Herrn Brentij unnd M. C. Vischer's Außlegung, ein Predig vom Ursprung unnd Alter dess rechten und falschen Glaubens unnd Gottesdiensts. Die Hausstafel und die kleine Agenda.*²²⁰ V Tubingi. Knjiga ima dva predgovora, prvi nemški je posvečen »dem Edlen vnnd Ernuesten Junckherrn Frantzen Georgen von Rein zum Stermall«.²²¹ V tem predgovoru pove Truber, zakaj je posvetil

²¹⁹ Marginalija: »(Oblak)«

²²⁰ Prevod latinskega in nemškega teksta: »Katekizem z razlagama gospodov Brentija in M. C. Višerja, ena pridiga o izvoru in starosti prave in krive vere ter bogoslužja. Hišna tabla in mala Agenda.« V Tübingenu, 1575.

²²¹ Prevod: »Plemenitemu in cenjenemu mlademu gospodu Francetu Juriju plemenitemu baronu Reinu s Stermola.«

knjigo omenjenemu vitezu. On piše o tem: »Das ich aber dises Büchlein mein geliebter in Christo Sun vnnd Göttl. Juncher Frantz Georg ... auch zuschreibe vnnd in ewerm namen lasse außgehen, thu ich erstlich darumb, Nachdem ich vor dreyzehen Jaren zu der Zeit, da jr geborn unnd ich der Christlichen Kirchen im Lands Crain persönlich mit dem Predigampt neben anderen gedient bin ... Zum andern zur gedechnuss der Christlichen lieb, trew vnd freundschaftt, die ich erstlich mit Ewrn Herren Grossuattern Herrn Frantzen von Rein etc. vor viertzig jaren, da er der Ersamen Landschafft dess löblichen fürstenthumbs Crain vil jar nacheinander ein Verordneter, Einnemer vnnd Beysitzer vnd ich Prediger vnd Thumbherr zu Labach gewest mit einander gehabt.«²²² Za tem predgovorom sledi slovenski in tukaj se je podpisal Truber zopet po svoji stari navadi »Primosh Truber Rastzhizher Crainez« in potem še pristavil: »V tim Textu tiga Catechisma te ene bessede, koker Kerszhenik, Christian, Jesus ie Vgrob poloshen, Jesus ie pokopan inu tim glih, se vnglih vmei *Crainci* Sloueni inu Crouati tolmazhio. Na tim se nema noben smotiti.« Katekizem seza do str. 286; tukaj se prične »hišna tabla« (287–408) in potem mala agenda in sega do str. 486. Naslov je tej: »Od S. Kersta. Ta mahina Agenda. Vti se prau inu vuzhi koku se ima prou Kerstiti, Obhayati, Sakon terditi, Viutro, Vuezher, per Jeidi, Subper Turke inu vse Boshye Gmaine sourashnike Moliti. Tolmazhena od Primosha Truberia. Omnia decenter et secundum ordinem fiant. VSE Rezhi suseb vti Cerqui se imαιο poshtenu, poredu inu v sastopnim jeziku opraviti, vely S. Paul 1. Cor. 14.«

Na str. 410 pripoveduje Truber, da so ga kranjski in koroški stanovi prosili, da bi izdal malo agendo, in njeni želji je tedaj s tem ustregel. Na str. 487–531 je v alfabetičnem redu sestavljen register, na zadnjih dveh straneh brez paginacije pa so tiskovne pomote.

Ta knjiga ni toliko zanimiva in važna zastran jezika, kolikor po svoji vsebini. Iz nje izvemo nekaj novih podatkov o najstarejši slovenski bibliografiji, nekaj novih črtic o Truberju in njegovih sorodnikih, posebno pa nam pojasnjuje knjiga

²²² Prevod. »Da pa sem to knjižico moj ljubi v Kristusu sin in krščeneec, mladi gospod France Jurij ... posvetil vam in v vašem imenu izdal, sem storil predvsem iz naslednjih razlogov. Potem ko sem pred trinajstimi leti, v času, ko ste se vi rodili, med drugim osebno služil kot pridigar krščanske cerkve v kranjski deželi ... drugič: V spomin na krščansko ljubezen, zvestobo in prijateljstvo med mano in vašim gospodom starim očetom, gospodom Francem pl. Reinom itd. pred štiridesetimi leti, ko je bil mnogo let zapovrstjo poslanec, odbornik in blagajnik častitljivih deželnih stanov slavne kneževine Kranjske, jaz pa stolni kanonik v Ljubljani,«

marsikaj v kulturnohistoričnem obziru te za slovensko književnost tako važne dobe. Iz te knjige razvidamo znova, kako hudo je bilo v tem viharnem času cerkvenih in verskih preprirov tudi na slovenskih tleh nasprotstvo med obema stranakama, med pristaši stare vere in nove vérske izpovedbe. Stranka je stranko črnila in spodbijala, kakor je pač mogla. Knjiga je važna celo za tradicionalno slovstvo.

V biblijografičnem oziru je važna ta knjiga, ker pozvemo iz nemškega predgovora o dveh neznanih slovenskih knjigah, katerih se eni navaja celo naslov. Privrženci protestantizma niso samo z živo besedo, ampak tudi s knjigo širili novo vero, v svojih spisih so se posluževali narodnega jezika, v njem so zagovarjali svoje stališče in svojo vero ter strastno napadali svoje nasprotnike papežnike - papiste. Pričakovati je bilo, da se bodo tudi ti zaščitniki in zagovorniki stare vere poslužili istih sredstev, katere so rabili reformatorji tako plodonosno za svoje namene. Dokler ni bila odkrita Truberjeva knjiga, nismo vedeli za nobeno slovensko knjigo pobožne vsebine iz XVI. stol., katero bi bili izdali katoliški duhovniki ali sploh katoliški pisatelji zunaj Kajkavcev; katoliška književnost se pričinja, kakor znano, še le s Hrenom. Iz Truberjevega Katekizma pa je razvidno, da so izdali že v prvi dobi reformacije redovniki, če ne dveh, gotovo eno slovensko knjigo, naperjeno proti reformatorski delavnosti. Truber piše o tem v nemškem predgovoru: »Es haben ettlich gut Christen und trewe Diener der Kirchen Gottes im Lands Crain im nechsten Herbst des 74. Jahrs mir ubersendt ein newen Jesuitischen Catechismum in Windischer Sprach getruckt also intituiert: Compendium Catechismi Catholici in Slauonica lingua, per Quaestiones, in gratiam Catholice iuuentutis propositum. Per fratrem Leonhardum Pacherneckerum, professum ac Sacerdotem caenobij Victoriesis almi Cistiriensis ordinis, Graecij Styrie Metropoli, apud Zachariam Bartschium. Anno 1574. In dem der gut Münch, die Bápstischen siben Sacrament, die siben Torsünd, die vier Sünde, wölche in die Himmel schreyen, die siben Werck der Barmhertzigkeit der Heiligen anrűffen, das Aue Maria vnd andere Müßbreuch vertheidigt vnnd für Catholisch ausgibt. Es hat auch in disem Jar zu Graetz in Steyer nahe bey unserm Vatterland ein Jesuiter ein Scharpffe in seinem sinn Disputation wider vnserre Kirchen vnnd Religion im Druck ausgehen lassen. In wölches er mit verkertẽ vngereumbten fãlschlich angezogenen Sprűchen, Historien vnd Exempeln auß der heiligen Gschriff alten Vãttern und Concilien beweisen will, dass die ietziige Bápstische Römische Kirche die rechte Catholische und Apostolische vnnd die vnser vnrechte vnnd Ketzerische sey.« K temu še dostavlja: »Vnd dieweil die Jesuitischen *auch in Windischer Sprach wie obgemelt wider unsere Evangelische Lehr* zuschreiben angefangen

in erwegung solches hab ich auch vnser Theologen Exempel nach (vnangesehen dass ich zuvor in den Außlegungen des newen Testaments, Catechismi, Psalter, Postillen, Locis Theologicis vnnd Examine Philippi in den dreien Augspurgischē, Würtembergischen vnnd Sächsischen Confessionen der Böpstler falsche Lehr vnd einreden wider die vnsern genugsam geantwurt vnd widerlegt) also alt, kranck vnnd lam die nachuolgende lange Predig zusammen colligiert, dictiert und neben dem Catechismo drucken lassen.«²²³Torej če ne dveh, vsaj eno slovensko knjigo so izdali zagovorniki stare vere v tej dobi. Iz razprave »Jeremias Homberger«, katero je objavil graški zgodovinar fr. M. Mayer, vemo, da so protestantovski učenjaki in književniki Dalmatinov prevod Svetega pisma prav natančno in vestno pregledali v jezikovnem in stvarnem oziru »weil die Jesuiten auch windisch verstünden«.²²⁴ O tem govori Truber še na drugem mestu svoje knjige, namreč v registru str. 501., kjer piše: »Jesuitarij, noui Menihi, polni hude Kunshti [...],²²⁵ Papeshoui Slidniki, bogati, Starih ludi inu mladih Otruk Sapelauci, Slouenski pisheio.«

Kakor sam Truber str. 267 piše, je bil njegov oče ključar pri cerkvi sv. Jerneja na Raščici: »Mui Ozha, kadar je na Rashizi S. Jerneia cehmoshter bil, ie bil pustil

²²³ Prevod: »Nekateri dobri kristjani ter zvesti služabniki božje cerkve v deželi Kranjski so mi v jeseni preteklega 74. leta poslali nov jezuitski katekizem, natisnjen v slovenskem jeziku, ki je takole podnaslovljen: Compendium Catechismi Catholici in Slavonica lingua per Quaestiones, in gratiam Catholice iuventutis propositum, per fratrem Leonhardum Pacheneckerum, professum ac Sacerdotem caenobij Victoriensis almi Cistiriensis ordinis, Graecij Styrie Metropoli, apud Zachariam Barthschium, Anno 1574. V njem dobri menih sedem papeških zakramentov, sedem smrtnih grehov, štiri v nebo vpijoče grehe, sedem dobrih del usmiljenja, klicanje k svetnikom, Ave Marijo in druge zlorabe zagovarja ter razglaša za katoliške. Tudi v tem letu je v Gradcu na Štajerskem, blizu naše domovine, neki jezuit izdal tiskano, po njegovem razumu ostro napisano razpravo proti naši Cerkvi in veri, v kateri hoče z napačnimi, preobrnjenimi in popačenimi zgodovinskimi dejstvi, primeri in izreki iz Svetega pisma starih očakov in cerkvenih zborov dokazati, da je sedanja papeška Rimska cerkev prava katoliška in apostolska, naša pa napačna ter krivoverska itd.« »In ker so, kot omenjeno, jezuiti tudi v slovenskem jeziku začeli pisati proti naši razlagi evangelija, sem v odgovor, po zgledu naših teologov (ne glede na to, da sem poprej v razlagah Novega testamenta, katekizma, psalterja, postile, Locis Theologicis ter Examine Philippi v treh veroizpovedih, to je: augsburški, würtemberški in saksonski, na papeških krivi nauk in govorjenje proti našim zadosti odgovoril, ter ju ovrgel) čeprav star, bolehen in hrom sledečo izčrpno pridigo zbral, narekoval in pustil skupaj s katekizmom natisniti.«

²²⁴ Prevod: »Ker jezuiti tudi razumejo slovensko.«

²²⁵ Nečitljiva beseda.

to Cerkou bso enimu Crouahshkimu Malariu malati ... Natu so v tim 1528. leitu Turki prishli, to Cerkou seshgali.« Še nekaj drugih malenkosti iz Truberjevega življenja nam podaje ta knjiga. Na str. 242 piše: »Tedai kadar sem iest pred 28. leiti Vlublani pridigal super Rumane na to Gorizhansko Gorro (t. j. na goriško Sv. goro), so ty eni sylnu lagali« itd., to je bilo torej 1546. leta. O svojem bivanju v Ljubljani l. 1562 piše na str. 189: »V tim 1562. leitu sem Vlublani vti Poshoui hyshi bil. Sa Poshouo hisho pruti vodi od sade ie eniga Messaria hisha, vti issi so bile duei deikli, te so vkupe gouorile, de sem iest smuio drushino is kuhine slishal, Ta Curbin Primosh shnega touarishi Pridiguie, De Deuiza Maria ie ena C... bila. Na tu sem nima odgouuril, O Vi C..., koku vi smeite nesramnu lagati, Inu sem nima sto tranzho prutil.«

Za poznavanje onodobnih verskih razmer in hudega nasprotstva med katoličani in protestanti ima ta knjiga Truberjeva nekaj zanimivih podatkov, kateri razsvetljujejo kulturnohistorično stanje reformatorske dobe. Tako piše Truber (202): »Vprashaite skusi koga, koku inu kadai so lete ene noue Cerque v nashih deshelah ... gori prishle, so sesydane inu k nim tulikain blaga prishlu inu perneßlu. Kakor na tei Gorri per Gorici, per Gornim Gradu, pod Gradzom nad Lublana, Na Sileunici, nad Lashkim, na Bruniki, na Kumi inu drugdi. Ne so li vse te iste Cerque le od tih Hudizheuih leshnivih Bab, Curb inu hudih ludi gori prishle? H timu so ty Fary, Menihi, Cehmoshtri inu Meshnary sa volo nih trebuha redle pomagali. S temi leshniuimi zaihni, kir so prauili inu falsh prizhouali, kir bi se per tacih Cerquah bili sturili. Per tem so ty eni hudizheui ludie, slipi, hromi inu kruleui se sturili inu na berlah h takim Cerquam prishli, Inu ty eni slipi se delali inu k nim pustili se pelati; Inu so per tacih Cerquah berle od sebe vergli, ty slepi so pregledali. Tu so ty Fary poteriouali inu na steno oli na table malali inu sapissali. Inu so te messene debele kosty na te shtrike tih sgonou peruesouali, te iste so ty Psy po nozhi zukali inu sgonili. Inu kadar so ty bosu preprosti ludie h tim sgonum tekli per nih nikoger neshli, taku so diali inu Verouali, ty sgonuui so od suetnikov ali sami od te Suetusti te Cerque oli Gorre sgonili.« Nekaj strani pozneje (241) poroča zopet: »Inu v tim 1519. leitu ie bil en Menih Bolteshar Ybmar, ta ie v tim Meistu Renspurgi per eni Capeli, v kateri ie bil en Pild diuice Marie namalan enu taku veliku zupraine sturil, de so vsi shlaht ludie is te Paierske deshele, Moshye inu Shene h ti Capeli inu pildu koker bi nori inu vstekli bili, tekli ... Tu sem iest sam v Shalspurgi vidil. Leta Menih je potle to Bidertaufersko Vero gori perprauil, tiga so v tim 1528. leitu na Dunaiu seshgali i nega sheno vtupili, tu sem iest tudi vidil.«

Dobrega tedaj Truber ni rad povedal o svojih nasprotnikih, kar nam postane razumljivo, če pomislimo, da je moral od njih mnogo pretrpeti, da se mu je grozilo s preiskavo in zaporom in da je moral končno romati v prognanstvo. Na str. 397 piše še ostreje: »Pred nekaterimi stu leit so Vrymi v enim globokim Vyriu oli Ribniku poleg eniga nunskiga Coshtra veliku stu Otruzhyh glau neshli, glih taku nad Dunaiem v tim Nouim Closhti, gdi so poprei nune bile.« Najbrž ti zadnji napadi na nasprotnike reformacije in v prvi vrsti na katoliško duhovništvo niso pristen plod Truberjev, on je imel takih napadov v nemški književnosti dovolj na izbiro in porabil je one, kateri so mu najbolj ugajali za domače razmere. Popisovaje značaj Slovencev, pravi sicer že v nemškem predgovoru hrvaškega I. dela novega testameta med drugim tole: »Der obern Windischen Länder gemeines Volk als die Windischen Märker, die im Metlinger Boden, und um Neuenstadt Gürkfeld und in derselbigen Gegend wohnen, seynd schier auch der Art und Sitten, wie die Crobaten und Syrfen,²²⁶ die vor den Türken und aus der Turkey zu ihnen geflohen seynd. Die am Karst, und in der Graueschaft Görz und Histerreich sitzen, der ein Theil hält sich auf Crobatisch, der andere auf Wälisch, mit Sitten und Glauben. Welche aber in Lands Crein, Untersteyer und Kernten sitzen und ihr Wohnung haben, die halten sich nach Art und Eigenschaft der Teutschen, kleiden sich auch auf teutsch, allein dass die Weiber tragen besondere lange Schleyer am Kopf. Und der obern Windischen Länder Lands Oberkeit, Grauen, Freyherrn, Ritter und die vom Adel, können gut teutsch, und ihr viel Lateinisch und Wälisch. dergleichen viel Burger, Priester und Münch reden Teutsch. Aber der gemein ungewandert Mann durchaus redet nur die Windische sprach. Und ist ein gut, ehrbar, treu, wahrhaft, gehorsam, gastfrey, und mildes Volk, das sich gegen allen fremden und jedermann freundlich und wohl haltet und erzeigt. Aber zu viel und zu groß abergläubisch etc. – wallfahrten gar oft nach Rom, gen Loreto, gen Otting, gen St. Wolfgang ins Beyerland, und allweg aber sieben Jahr biß gen Aach ins Niederland. Und haben gebaut, und bauen noch, neben ihrer Pfarrkirchen schier auf allen Höfen, Bergen und schönen Ebenen, in Wäldern und Hölzern grose Kirchen, oft zwo bei einander, daß in vielen Pfarren bei vier und zwanzig und mehr Nebenkirchen und Capellen erbaut seynd.«²²⁷

²²⁶ Verjetno »Srbi«.

²²⁷ Prevod: »Preprosti ljudje omenjenih slovenskih dežel, ki prebivajo v Slovenski marki, okrog Metlike, Novega mesta in Krškega, imajo v teh krajih skoraj enak značaj in običaje

Na enem mestu (str. 178) svojega Katehizma s dvema izlagama naglašša Truber, da pišejo protestanti za Slovence v slovenskem jeziku: »Glih taku mi luterski huala bogu se snashim obhaylom dershimo, mi poiemo sastopnu v tim slouenskim iesiku, de vsi ludie sastopio te psalme, molitue inu duhouske peismi is s. pisma vsete inu sloshene.« Da so imeli početniki slovenske književnosti pri svojem pisateljevanju, katero je bilo večinoma prelaganje nemških spisov in knjig ali pa kompiliranje raznih nemških in latinskih knjig, mnogo težav in ovir v jezikovnem oziru, da jim delal prevod tega in onega izraza mnogo preglavice, to je znano iz različnih predgovorov protestantskih tiskov, in to nam je že povedal pri nekih knjigah Truber sam. Nekaj podobnega piše tudi v tej knjigi o prevodu očenaša na str. 106: »Nerpoprei ty preprosti se ne imαιο na tih bessedah smotiti, kir eni molio latinski veniat regnum tuum, eni pag adveniat, ty eni Nemci khomme dein Reich, Ty eni zukhomme, tu ie slouenski, pridi tuie kraleustuu inu pridi k nom tuie kraleustuu, sakai pridi oli pridi k nom obei bessedi imate en sastop. Ampag kir ty eni molio, pridi k nom tuie bogastuu, ta besseda bogastuu tukaj ne slishi, eden kir nei sastopil Latinski ne Nemshki, ie to bessedo kraleustuo na bogastuu preobernil, bogastuu inu kraleustuu ne imata eniga sastopa.« (stn. [staronemško] rīchi, rīhhi regnum je zamešal prelagatelj z rīchi, rīhhi dives).

kot Hrvatje ter Srbi, ki so k njim pribežali pred Turki in iz Turčije. Ljudje, ki so doma na Krasu, v Goriški grofiji in Istri, se v običajih in veri delno nagibajo k Hrvatom, delno pa k Lahom. Tisti, ki živijo v deželi Kranjski, Spodnještajerski in Koroški, pa so po navadah in lastnostih podobni Nemcem, se po nemško tudi oblačijo, le da ženske na glavi nosijo posebno dolge tančice. Deželna gosposka, grofje, baroni, vitezi in plemiči zgornje slovenskih dežel govore dobro nemško, mnogi od njih pa tudi latinsko in laško. Prav tako govori nemško precej meščanov, duhovnikov in menihov, toda preprost, nerazgledan človek govori le slovenski jezik. To ljudstvo je pošteno, zvesto, resnicoljubno, poslušno, gostoljubno in blago, ki se do vsakogar, tudi do tujcev vede prijazno in spoštljivo, je pa preveč in močno praznoverno.« »V ta namen pogosto romajo celo v Rim, Loreto, Örtting in Sv. Wolfgang na Bavarskem, vsakih sedem let pa vse do Aachna na spodnje Nemškem. Razen tega so in še gradijo poleg župnijskih cerkva vse vprek na vseh dvorih, v hribih in v lepih dolinah, v gozdovih in grmovju velike cerkve, često kar dve eno ob drugi. V mnogih farah imajo celo do štiriindvajset in več podružničnih cerkva in kapel, pa dnevno gradijo še kar nove.«

XVII

V folklorističnem oziru in za spoznavanje apokrifnih povesti je važno to, kar beremo v knjigi na str. 268–275. Tam piše Truber med drugim: »Natu hozhmo mi tukai te Aydouske Boguue raven tih Suetnikou poredu postauti, kakoui ty Aydouski Boguui oli Maliki so od tyh Aydou sa mnogotero reizh bili zhestzheni inu moleni, De tudi ty Suetniki so od tih nesastopnih kerszhenikou na tih Aydouskih Bogou ali Malikou meisti postauleni, so zheszheni, Moleni, tu ie h tim Sludiem inu malikom perglihani, Bogu se smili take slipote inu nesastopnosti. Na tu mi hozhmo tukai te Suetnike, kir so od Papeshnikou htim Aydouskim Malikom perglihani, kateri te Deshele, Meista, Terge, Vaši, Elemente, ludi, Sad, Shiuino, Antuerharie,²²⁸ bolnike regiraio, rounajo, varuio inu vseh nadlugah pomagao po redu postauti.

Aydouski dezhelski inu meistni boguui.

Aydouski boguui zhes Elemente. Zhes ogen imαιο tiga Boga Jouem, zhes lufft Junonem, zhes Murie Neptunum, zhes Pekal Plutonem. Ty Svetniki pag so: Zhes ogen S. Agata inu S. Florian, zhes Murie inu vode S. Niclaush, zhes Lufft, veitre, oblake, zhes Tozho inu Tresk so ty Suetniki katerim prauio Samomastniki, tim istim po leitu prasnuio Gorne Mashe bero, shcryshi po Cerquah inu po Puli hodio.

Maliki zhes ta Sad: Apollo vsag Sad sreie ali sril dela, tu Vinu Bahus, ta kruh Ceres. Svetniki. Ta sad tih dreuie (!) sreie inu varuie S. Iudocus, tu Vinu S. Urban, Tu shitu na puli vsi shlaht Suetniki, katerih Cerque, Capele Altary inu Cryshi na puli, Vgosdeh, na hribih inu na Gorah blisi stoye.

Maliki zhes Shyuino. Apollo inu Pan sta variha inu Boguua zhes vso shlaht shiuino. Svetniki. Zhes Ouce inu Kosee sta S. Bendel inu S. Juri, zhes Kone ie S. Loi oli Eulogi, zhes Volli S. Pelagi, zhes Kraue S. Martin, zhes Suine S. Anton, zhes kure S. Gal inu S. Egidi.

Maliki zhes Vuzhene ludi inu kunshtne Antuerhary. Zhes te, kir s pismom inu S uelikim Nauukom okuli hodio, so Apollo, Minerva inu te deuet Muse, zhes Kovazhe ie Vulkanus, zhes Arcate Esculapius, zhes Sholnerie inu Vitese ie Marß, zhes Louce, kir diuiazhino inu sueyrino loue, ie Diana. Zhes Barcalore, Brodnike inu zholnarie sta Castuo inu Polux. Zhes Curbe so ta Venus, Flora, Lupa vulzhiza. Svetniki. Zhes Shularie inu zhes vse, kir se tiga Pisma modrusti vuzhe, so S. Kata-

²²⁸ »Handwerker« – obrtnik.

rina inu S. Gregor, zhes Malarie S. Lucas, zhes Arzate S. Cosmas inu Damianus, zhes Kouazhe S. Loi, zhes Shushtarie S. Cryspin inu Crispyana, zhes Sholnerie inu Vitese S. Juri, zhes Louce S. Eustahius, zhes Shnidarie S. Gutman, zhes Bar-kalore, Brodnike inu zholnarie S. Niclaush, zhes Curbe S. Magdalena inu Affra.

Maliki zhes nadluge inu boleseni (bolesni). Zhes Pomor inu Shlise ie Apollo, zhes Togote ie Hercules, zhes Porodne Shene ie Lucina. Svetniki. Zhes shlise so Bashtian inu Rohus, zhes Franzhoshe ie Ciriacus, zhes Merslico ie S. Petronela inu S. Urih, zhes skluzhene ie S. Wolfgang, zhes naglo Smert je S. Marco inu S. Barbara, zhes Togote ie suete (!) Valentin, zhes Porodne Shene ie S. Margareta, zhes jetnike²²⁹ ie S. Lenard, zhes strup ie S. Jansh in S. Benedictus, zhes glauni betesh ie S. Anastasius, zhes Ozhi ie S. Otilia, zhes Sobee S. Apollonia, hes Vrat ie S. Blash, zhes Trebuh S. Erashem, zhes Sram ie Britius, zhes Bushtuu ie S. Anna.

Tacih inu tim glih Aydouskih Bogou Malikou inu Suetnikou, kir so od Aydou inu nesastopnih kerszhenikou, zhes mnogotere rizhi inu stuari is nih norske zhloueiske pameti odlozheni inu postauleni, koker de bi te iste ty Maliki inu Suetniki bili stvarili, gori derskali inu raunali koker ty prauu Boguui, Bi mi mogli is tih leshniuih Menishkih legend inu Aydouskiga Pisma veliku vkupe sbrati inu postauti.«

Prašanje je, je li vse to našel Trubar v spisih Brenzovih in Vischerovih, katerih se je posluževal pri spisovanju svoje knjige. Gotovo so bili nekateri svetniki tudi med Slovenci češčeni kot patroni v zgoraj omenjenih razmerah; zlasti izraz »Suetniki, katerim prauio Samomastniki« je gotovo naroden, dasi je dandanes pozabljen; take tvorbe bi Truber ne bil napravil iz svojega.

Na str. 218 beremo tudi najstarejšo poročilo o stari narodni šegi, o koledih: »Inu koledniki ob boshizhi poijo, mi smo prishli pred vrata, de bi bila boshya slata«. To poročilo je tem bolj zanimivo, ker se nam je ohranil tukaj odlomek kolednice iz XVI. stoletja. Res se še dandanes začinja tako v Žabnici zapisana kolednica: »Sma prišli prad ne vrate, Bûg otu, da b' ble zlate«; tudi v hrvaških kolednicah se dostikrat omenjajo vrata in želja, da bi našli zlati; »Našli smo mu vrata, da bi bože zlata«, »Našli smo prava vrata, da bi Bože, i zlata«, »Čim pozlati prag vrata« itd.

Slovensko pesništvo narodno ni ohranilo celjskih grofov v blagem spominu. Ono poroča pod krinko Kralja Matjaža o njih razuzdanem življenju. Da ni vse to brez podlage, uči zgodovina; pa da se tu obsodba ni vrinila v narodne pesmi

²²⁹ Negotovo branje.

še le pozneje, potrjuje Truber, ki piše o celjskih grofih v svojem Katekizmu z 2 izlagama na str. 333.: »Ta Vogerska, Crouaska, Slouenska inu drusih deshel Gosposzhena, koker ty Celski Knezi so bili, kir so s temi bosimi vso sylo kriuzo obhaiali, tu nih po syli iemali, nih szhere inu shene sylouali. Inu nai so odpustke VRymi hodili ... so vsi shnih Imenom inu stanum satreni inu hud konez vseli.« Sploh je ta knjiga tudi v jezikovnem oziru zanimiva, ker ne podaje evangeljskih tekstov in se tedaj ni bati preveč tujega vpliva.

18. Istega leta kakor Katekismus z dvema islagama je izdal Truber tudi dopolnek k Celemu katekizmu, eni psalmi itd. in sicer pod naslovom Try Duhouske Peisni. *Vti eni ie te Cirque Boshye super nee sourashnike toshba inu Molitou, Vti drugi inu trety se vuzhi ino prau i od prida inu dobrute Cristuseuiga Goriustanena inu hoiena Vnebessa. Od Primosha Truberia, v nega vnouuizhni dolgi teshki bolesni sloshene. Per tim so eni Psalmi inu ena Boshizhna peissen, od Iuria Dalmatina inu Iansha Shvageria tolmazheni. V Tibingi 1575.* Ta knjižica šteje le šestnajst listov v osmerki in obsega 10 pesmi (3 Truberj., 6 Dalmatino-vih in 1 Švajgerjevo).

O tej bolezni Truberjevi nam priča tudi Truberjevo pismo deželnemu glavarju kransjkemu z dne 10. junija 1575, v katerem prosi, naj mu pripadajočih 100 tolarjev izplačajo stanovi Juriju Seierlu, kateri jih bo izročil svaku Mihaelu Klau-su, dvornemu lekarničarju na Dunaju, ostalih 10 goldinarjev in 40 krajcarjev pa Andreju Marsshalu, krznarju in meščanu ljubljanskemu. Ta denar si je bil namreč Truber izposodil, ker ga je rabil za svojo družino. Iz pisma razvidimo, da je bil svak Truberjev iz Celja: »Thue hiemit zu vernemen, dass der Errhafft und fürnemer Herr Michel Claus von Cille Bürtig, Ro Key. Mt. Hoffapoteckher, mein lieber Schwager, vor fünff Jaren, Als er noch zu Augspurg gewohnt, mir so par in gueten gülden Tallern, ein hundert gulden, [dargeliehen und fürgesetzt] ... Ich ime in zweyen Jaren zuerlegen sambt dem Intresse versprochen, Aber von wegen der grossen langwürigen theuer vnd des grossen taglichen vberlaufs, vnd das ich meiner Tochter hundert gulden zum heirat guet geben, vnd meine Sün khleiden vnd den ein Magistriren lassen, vnd daneb in meinen dreyer Langwürigen tödtlichen Khrangkheiten vil verzert, hab ich die obgemelte schulden bis her nicht abzallen mügen.«²³⁰ Veči del pisma (priobčil Schumi Archiv 13–16)

²³⁰ Prevod: »S tem izjavljam, da mi je častivredni in imenitni gospod Mihael Klaus, celjski rojak, njegovega rimsko cesarskega veličanstva dvorni lekarnar, moj ljubi svak, pred peti-mi leti, ko je bival tukaj v Augsburgu, posodil v dobrih zlatih tolarjih in izročil v gotovini

govori potem o potrebi sloge in ljubezni med protestanti in o sreči, da je Bog dal Kranjcem spoznati pravo vero »das ist auch ein grosse Gnad Gottes Khrafft' und würkhung des h. Geistes, dauon ich auch in der teutscher Vorred des windischen Psalters vor Jaren, vnd in einem jetzigen Buechle, daß Inn wenig tagen gedruckht wirdet, da ich von der obrigkeit, Ambt und beruef handle, hab geredt.«²³¹ Schumi ne vé, katera knjiga bi to bila, in pravi, da je to dozdej še nepoznana knjiga; v resnici pa je gori imenovani Catechismus s dveima islagama. Iz pisma izvemo tudi, da so kranjski stanovi dobili poziv, poslati v Tubingen na mesto Truberjevega sina Primoža novega stipendista. Ta sin Primož je bil odšel na Kranjsko, kjer je obolel »und was E. G. u. Herrschafften meinen Sun in seiner Khrankheit fürgesetzt, mügen sie sich von der andern Nechst Khünfftig Prouision bezallen und bedancke mich gegen E. G. und herschafften auch Meniglichen, den herrn und frauen, hohen und Nideren Stands, die Ime so grossen vnd trewen mit allen dingen in seiner todlicher Khrankheit beystandt, Rath vnd Hülff gethan. Christus der herr sei der Vergelter, wiewol er (Primus) mich vnd andere mit seiner Reiss hoch erzürnt vnd betruedt, ihedoch, dieweil die Reiss also geraten vnd gottes zichtigung gelindt, haben wir allen vnseren vnwillen auf sein diemütig abbitten gegen Im fallen lassen, vnd er uns versprochen, er will sich Pessern, Gott seine Praeceptoribus vnd Eltern volgen. So haben wir auch das Hertz des Königs David, der von wegen seines Posen Suns Absalom, bitterlich geweinet. Die Theologen zu Tübing geben mir guetten Trost, Er werde ein guetten Kirchendiener geben, den er muess Im Stüpendio vor den Doctoren vnd Studenten vnd bey mir drey mal in der wochen Predigen, dazu gebe Ime Christus der Herr sein Gnad.«²³² (Pismo se hrani v semeniški knjižnici v Ljubljani.)

sto zlatnikov. Obljubil sem mu, da jih bom skupaj z obrestmi vrnil v dveh letih. Toda zaradi velike in dolgotrajne draginje, velike dnevne porabe in zaradi tega, ker sem svoji hčerki dal sto zlatnikov za doto, svoja sinova oblačil in enemu omogočil magisterij, zraven tega pa zaradi svoje tri leta trajajoče težke bolezni mnogo potrošil, zgoraj omenjenega dolga do sedaj nisem mogel odplačati.«

²³¹ Prevod: »To je tudi velika milost in moč božja ter delo svetega duha, o čemer sem pred leti pisal tudi v nemškem predgovoru slovenskega psalterja in v neki sedanji knjižici, ki bo tiskana v teh dnevih, kjer sem obravnaval in govoril o gosposki, uradovanju in poklicih.«

²³² Prevod: »In kar so vaše milosti in gospostva za mojega sina med njegovo boleznijo imeli stroškov, naj si poplačajo iz prve sledeče provizije. Zahvaljujem se vašim milostim in gospostvom, tudi vsem gospodom in gospem visokega in nižjega stanu, ki so mu v njegovih težkih boleznih v vsem stali ob strani s pomočjo in nasveti. Kristus gospod naj

19. Ko so se razmere za protestante že začele hujšati, je izdal Truber l. 1577 tudi zadnji snopič drugega dela novega testameta, obsegajoč list sv. Pavla do Hebrejcev, in liste Jakoba, Petra, Janeza, Jude in pa skrivno razodetje s kratkimi izlagami: *Noviga testameta pusledni Deil. – od Primosha Truberia, v Tibingi 1577.* 8° XXX und 509 str. Predgovor, datiran iz Derendingena, je posvečen kranjskim plemenitašem: Krištofu baronu Auerspergu, dednemu komorniku kranjskemu; Andreju Auersperškemu, dednemu maršalu kranjskemu; junkerju Franzu Gallu zu Lugg und Gallenstein in Jakobu Gallu zu Grafenweg und Gallenstein. Truber pripoveduje v predgovoru, da je imenovanim pred nekimi leti, ko so v Tubingi študirali in ga večkrat na domu obiskali, ne kot rojak, ampak kakor oče, obljubil posvetiti ta del novega testameta. On je namreč otrok in podložnik njih dežele, njih rajni stariši so njemu in njegovim mnogo dobrega storili in so mu v trojem preganjanju pomagali zvesto s svetom in dejanjem. Odkar je začel predigati evangelij, so njih prednjiki, dedje, babice, očetje, matere, strici, tete z drugimi gospodi in deželani, gospemi in devicami prestopili k evangeliju in je javno priznavali ne brez velike nevarnosti, ter so zvesto pomagali predigarjem in preganjanim storili mnogo dobrega.

20. Kot drugi dopolnek celemu Katehismu resp.²³³ pesmarici je izdal Truber še pred četrto izdajo majhno knjižico z naslovom: *Ta prvi Psalm shnega triiemi islagami, H troshtu vsem kerszhenikom, kir od Turkou inu Papeshnikou sijlo terpe. De se vti nih pravi Veri ne sblasnio inu od nee ne pado. 1579. V Tubingi.* Knjižica obsega na 6 listih trojno razlago prvega psalma in večerno molitev od Truberja. Vsebina knjižice se že nanaša na prekarno stanje protestantov in je torej popolnoma o pravem času zagledala beli dan. Imenujejo se že v nji osebe, ki so ostro nastopale proti protestantom, tako Polidor de Montagnana, ki je protoval protestantom posebno na Krškem in v Novem mestu, in pa Matija Mrcina, župnik v Kranju in Kamniku.

povrne. Čeprav je s svojim potovanjem mene in ostale zelo razjezil in užalostil. Ker pa se je potovanje pač zgodilo in se je božja jeza polegla, smo na njegovo ponižno prošnjo vso nevoljo, ki jo je povzročil, pozabili, on pa nam je obljubil, da se bo poboljšal, Bogu, svojim učiteljem in staršem poslušen. S tem smo pokazali, da premoremo imeti srce kralja Davida, ki je bridko jokal zaradi svojega hudobnega sinu Absaloma. Tübinški teologi me tolažijo, da bo postal dober služabnik cerkve, saj mora v stipendiju pred profesorji in študenti pa tudi pri meni pridigati trikrat na teden. Naj mu Kristus gospod nakloni svojo milost.«

²³³ Respective – oziroma.

Istega leta je Truber *četrtič* izdal *Ta celi Katehismus* v četrtri izdaji, sedaj že v Ljubljani, v tiskarnici J. Mandelza. Ta izdaja se vjema s tretjo, samo nekaj povečana je: *Ta celi Katehismus, eni Psalmi, inu tih vegshih Gody Stare inu Nove Kerszhanske Peisni, od P. Truberia, S. Krellia, inu od drugih sloshene, Sdai supet na novu popravlene inu sveliku leipimi duhovnimi Peisni pobulshane. V Lublani 1579.* 12 listov + 177 štetih in 3 neštete strani. Izdaja obsega 62 pesmi, v tem ko jih ima 3. izdaja le 41. Med njimi je 27 Trubarjevih, 11 Kreljevih in 17 Dalmatinovih; po ena je Klinčeva in Švajgerjeva, štiri so stare in ena brez imena zlagateljevega. Edini izvod te pesmarice je v Kopenhagnu.

22. Leta 1580 je dal Truber natisniti tudi *Formulo Concordiae* v Tubingi; podpisal jo je sicer Schweiger, toda kot ud pregledovalnega odbora za Dalmatinov prevod sv. pisma; da jo je preložil Truber, nam spričuje ta sam v predgovoru k Novemu testamentu iz l. 1582, kjer navaja med knjigami, katere je preložil v slovenščino, tudi *Formulo Concordiae*.

23. Leta 1582 je izdal Trubar *Ta slovenski kolendar, kir vselej terpi, inu ena tabla per nim, Ta Kashe inu pravi sto inu duasseti Lejt naprei, Kakou nedelski Puhstab bode vsaku Lejtu, Kuliku Nedel inu Dni od Boshyza do Pusta, Eni Reimi, ti pravio, kadaj bode dobru vreme. Vsake Quatri, Ta dalshi dan, ta kratshi Nuzh, kadai je Leit, Syma, Spomlat inu Jessen sezhen, kuliko ie dni v enim Lejtu, kuliku je lejt kar ta Sueit stoy. En Regishter, ta pravi kuliku je Bucqui inu Capitolou vsiga S. Pisma, koku se vsake Bucque Bukouski inu Slouenski imenuio; kratku inu dolgo pissheio. Windischer Kalender vnd andere Sachen darbeij.*²³⁴ V Tibingi, V tim leitu po Jesusovim Christusovim Roystvu. 1582. Kakor je iz tega obilnega naslova razvidno, je ta koledar razširjeni ponatisek koledarskih stvari iz I. dela novega testamenta od l. 1557. En izvod hrani ljubljanska knjižnica. V predgovoru podaje Truber resno premišljevanje o teku in izpremembni našega življenja v letih in v stanu itd. Med mesečnimi imeni so zanimiva Siezhan februar, Roshenzuit Junius, Kimouiz je Augustus, Jessenik September. Vremenski verzi so taki-le:

Na vezher erdezhe Nebu
 Pomeni vreme bo lipu
 Sueti Clemen Symo daie
 Petrou Stol spomlat isgane
 Sueti Urban ta Leituye

²³⁴ Prevod: Slovenski koledar in druge stvari.

Sueti Jernei iessenuie.
 Po Luciy, po Vinkushtih
 Po Vpelnici, Malih Cryshih
 Vselei na to pervo Sredo
 Vsake Quatre semkaj gredo.

Shent Vid ima dan nerdalshi
 Lucia pag ner ta kratshi
 Spet Vid ima Nuzh ner mansho
 Shent Lucia pag ner Dalsho
 Sveti Grego Mali Cryshi
 Dasta Nuz, dan vueni vishi

Ves Koledar obsega 10 listov.

21. Zadnje delo, katero je še sam Truber izdal, je druga izdaja novega Testamenta: *Ta celi noui Testament ... skusi Primosha Truberia Crainza Rastzhizheria. V Tibingi 1582.* 8° (I. 33 + 613, II. 4 listi + 447 str.). Najprej prihaja Nauuk od S. Pisma, potem Nauuk od vere itd. Podpisal se je: »vash stari sueisti Pastyr Truber«, in potem še: »Truber od Slouenou slouu iemle«. V resnici je bila to zadnja Truberjeva tiskana knjiga.

Glaser pripisuje pod št. 19. Truberju tudi *Agendo, tu je koku se te imenitische Boshie slushbe opravljajo, V Bitebergi 1585.* Že to, da je knjiga v Wittenbergi tiskana, govori zoper avtorstvo Truberjevo; bolj pa še jezik in orthografija. Knjiga je namreč natisnjena v Bohoričevem pravopisu, in v nji ni najti niti ene onih posebnosti, po katerih se razločuje Truberjev jezik od Dalmatinovega in ostalih manjših protestantskih pisateljev; najbrž je delo prevod kakega mladega v Nemčiji živečega slovenskega protestanta. Vendar se mora reči, da je imel pred sabo Truberjevo agendo v Katehismu s dveima islagama. Vendar je agenda iz l. 1585 novo delo, samostalno delo, ne samo popravljena ali skrajšana druga izdaja (23 listov najmanjše osmerke). V novejši je nekaj odstavkov, katerih ni najti v Truberjevi, nasproti pa je v Truberjevi mnogo odstavkov, katerih ni najti v novejši agendi.

V tem ko so se doma zbirali nad delom Truberjevim vedno hujši oblaki in mu pretili novi boji, je v daljni tujini umrl njega začetnik dne 29. julija²³⁵ 1586. leta, 78 let star. Častljiv starec, ljubljen in čiščen od privržencev, katerih si je

²³⁵ Trubar je umrl 28. junija 1586.

pridobival ne samo z močjo besede in nauka, katerega je razglašal, ampak tudi po svojem nastopanju in svoji osebi, dobrotnik ubogih, odpustivši na smrtni postelji vsem, ki so mu bili kaj dolžni, toda vestno naznanivši svoje dolgove, podpornik vsem, ki so morali kakor on zavoljo vere zapustiti svojo domovino, je ostal do zadnjega diha čvrst na duhu, dasi mu je že telo razpadalo; še na smrtni postelji je narekal pisavcu zadnji kos kranjske preloge Lutrove postile, katero je dokončal tri dni pred smrtjo. Izdal jo je devet let pozneje njegov mlajši sin Felicijan kot 26. (oziroma 27.) njegovo delo pod naslovom: *Hishna Postila D. Martina Lutheria zhes te nedelske inu teh imenitishih prasnikaou Evangelie, skusi cejlu Lejtu s'vsem flissom tolmazhena skusi Primosha Truberia Krainza Rainziga. Druckana v Tibingi skusi Georga Gruppenbacha, Anno MDXCV.* Pod nemškimi 6 str. dolgim predgovorom je podpisan Felicijan Truber, pod slovenskim 2 str. obsegajočim pa Andrej Savinic. Knjiga sestoji iz 3 delov: I. 311 str. II. 317 str. III 206 v fol. Čudno je, da Savinec v uvodu nič ne ve o postili Kreljevi in Jurišičevi: »Kadar pak dosehmal mi vbozi Krainzi inu Slovenci obene obilne inu popolnoma postille ali izlage čez te nedelske inu druge prazniske evangelie neismo imejli, samuč to samo edino kratko (v I. delu novega testamenta), ali vsaj dobro izlago tiga častivredniga inu v Bugi vučeniga inu nikar le za leto našo krainsko deželjo, temuč tudi za druga dajlna v nemških deželah mejsta dobru zaslužniga moža gospuda Primoža Truberja rainciga, katera se je njemu samimu inu drugim dobriga serca karščenikom dosehmal prekratka inu premaiha zdejla, taku je on sam ta zdaj imenouani gospod Primož Truber rajnik per svojem zdravim životu iz svejta drugih dobru vučenih inu zveistih doktorjeu ali vučenikov tiga svetiga pisma to postillo ali izlago čez te nedelske inu druge prazniske evangelie tiga v Bugi visoko rezvišenega moža doktorja ali vučenika Martina Lutherja ranciga sam iztolmačoval, en dejl te iste sam s svojo lastno roko zapisal, en dejl pak skuzi nekatere svoje krajnske landtšmane inu šribarje pustil zapisati.«

Tudi nemški protestantje so že ob smrti Truberjevi spoznali veliko važnost tega moža za svojo vero. Pogrebni govor mu je govoril doktor Jakob Andreä, kateri je poprej spletkaril proti njemu, ko je izdal cerkveni red, sumneč ga cvinglijanstva. Ta njegov govor na besede 2. Tim. 4, 5–8 je tudi tiskan; kranjski stanovi so poslali guverniku, ko so sprejeli doposlan jim izvod 30. februarja 1587, v dar srebrno pivno posodo, vredno 30 gl. Truber je pokopan v Derendingenu. Spominska tabla v tamkajšnji župni cerkvi nam kaže v sliki vstajenje Kristusovo. Odrešenik, vzdigajoč desnico proti nebu, z zastavo zmage v levici se iz groba, kjer je videti angelja, vzdigne skozi grmovje proti nebu, spodaj pri grobu pa

dremata dva oborožena stražnika. Eden njih se je na pol zbudil in zaspano gleda kvišku, braneč z roko zaspano oko pred slepečo glorio vstalega odrešenika. V predelu pod sliko so namalani darovalci, potem Truber, njegova žena, njegovi otroci in vnuki, vsi molijo kleče in imajo roke sklenjene. Na desni strani slike, torej na levi gledavčevi, kleči Primož Truber, za njim najstarejša sinova Primož (rojen v Rothenburgu na Tauberi, župnik v Kilchbergu v Neckarski dolini, kjer je umrl 1591. leta) in Felicijan, za tem majhen deček, očitvidno sin Felicijanov; na drugi strani kleči Truberjeva žena Barbara, za njo hčere Anastasia, Barbara in Magdalena; za Anastasio in pred Barbaro je majhna deklica Gertraud (Jerica), očitno hči Anastazijina. Pod predelom je napis, ki ga je sestavil profesor Crusius Martin v Tibingi:

Vir tumulo hoc sanctus de Slava est gente sepultus
 Primus, qui Christi praeco fidelis erat.
 (Sveti mož, pokopan v tem grobu, je od slovanskega naroda
 prvi, ki je bil Kristusa zvesti glasnik.)
 Imbuit hic primus vera pietate Labacum
 Expulsus Domini nomine multa tulit.
 (On je prvi Ljubljano navdal s pravo pobožnostjo,
 pregnan je v imenu gospoda mnogo pretrpel.)
 Rotenburga habuit fidum Tuberana ministrum
 Campidoni docuit voce sonante deum.
 (Rotenburg na Tauberi ga je imela za zvestega slugo
 V Kemptenu je z zvonečim glasom učil o Bogu.)
 Auracúm capit hinc in Würtenbergide tera
 Laufagne doctorum, post Derendinga diu.
 (Urah na Virtenberškem ga je potem in Laufen dobil za učitelja,
 potem pa dolgo časa Derendingen.)
 Transtulit in patriam divina volumina linguam
 Sparsit in eoas dogmata sancta plagas.
 (Preložil je v domači svoj jezik božje knjige,
 Razširil do vzhodnih dežel svete nauke.)
 Pauperibús pater, hóspitibús quoque portus et aura
 Vita et canitie quam venerandus erat!
 (Ubožcem oče, tujcem tudi pristanišče in zora,
 Kako častljiv je bil po življenju in starosti!)

Pulchre certavit, cursum ratione peregit

Servavit bene, quam – debuit usque eidem.

(Lepo se je bojeval, premišljeno je dokončal svoj vek,

Dobro je ves čas ohranil zvestobo, katero je bil dolžan.)

Magno ergó nunc cum Pauló gerit ille coronam,

Tempore quae nullo marceat, aetheream.

(Zatorej nosi on zdaj s Pavlom vélikim krono nebeško,

katera ne zvene nikdar.)

XVIII

Ako vidimo, da so se prve naše knjige tiskale na Virtemberškem in so tudi naši pregnanci našli tam novo domovino, se moramo nehoté vprašati, od kod to prihaja, da se naše in hrvaške knjige tiskajo v daljnem Tubingu [in] v Urahu; od kod prihaja, da so bili stanovi kranjski v tako živi zvezi z Virtemberškim? Zakaj so se protestantski predigarji kranjski, kakor Krelj, Bohorič, Dalmatin izobraževali ravno na Virtemberškem in več takega. Ta prašanja je srečno rešil Elze s svojo knjigo *Die Universität Tübingen und die Studierenden aus Krain*, 1877. Glavni vzrok sta namreč dva moža, jugoslovana, katera je v prvi polovici 16. stoletja zanesla usoda na Virtemberško in katera sta dosegla tam splošni ugled in velik vpliv; ona sta postala duševna veznika in posredovavca med tako oddaljenima deželama in narodoma v boju za vero.

Prvi njih je Matija Grbec, po tedanji učenjaški šegi imenovan Matthias Garbitius Illyricus, rojenja iz Istre, zato Illyricus (ločiti ga je od Philopatrida illyr = Truberja), katera je tedaj, kolikor je ni bilo beneške, spadala pod Kranjsko. Želja po učenju ga je gnala, da si je bil popolnoma revnih staršev otrok, v Vitenberg na Sak[s]onsko, kjer se je vpisal v začetku maja 1534 za vseučiliškega študenta. Zavoljo izrednega talenta ga je vzel nekaj časa Luther k sebi in ga je privzel k svoji mizi. Posebno je napredoval v grščini in je bil izvrsten učenec Melanchthona, po čegar priporočilu je dobil Grbec 1537 stolico grškega jezika na pedagogiju, 1541. pa na vseučilišču v Tübingi. Po svoji učenosti, vsestranski odliki, zlasti pa poštenosti si je pridobil spoštovanje in ljubezen nemških kolegov v taki meri, da so ga trikrat izvolili za dekana filozofske fakultete. Svoje rojake, ki so zavoljo učenja prihajali v Tubingo, je Grbec podpiral zelo vneto, kakor se poroča. Ko je prišel l. 1540 učenjak Matija Vlašič (Flacius), Istran kakor Grbec, iz Bazela v Tubingo, ga je Grbec sprejel v svojo hišo in ga naredil za korepetitorja (asistenta). Po Vlašiču so prišli 1541 do 1548 še drugi Slovani iz Istre in s Kranjskega v Tubingo. Tako je tudi 1550. leta našel Truber, dasi mu je bilo tiskanje lutrskega katekizma zabranjeno tako v Norimbergi kakor v Schwabisch-Hallu, pripravno tiskarno v Tubingah po posredovanju Grbčevem. Da se je torej sploh mogla tiskati prva knjiga v našem jeziku, je gotovo deloma vsaj zasluga Grbčeva. Grbec je umrl 2. dne maja 1559.

Drugi, še bolj imeniten in slaven Slovenec na Virtemberškem je bil magister Mihael Tiffernus (Deberski), profesor, kancelar in prvi svetovavec vojvode Krištofa. Rojenega l. 1488 ali 1489 nekje na Kranjskem so Turki, ki so požigali in plenili po deželi, pobrali še majhnega dečka, da bi ga odpeljali v Turčijo. Toda te

turške roparje je napalo krdelo pogumnih Slovencev s takim uspehom, da so jo v naglici morali pobrisati in pustiti malega dečka v šotoru. Osirotelega otroka se je usmilil meščan spodnještajerskega trga Debro²³⁶ (Tüffer) – od tod ime Tifferrnus – Erazem Stich, ga je dal krstiti, skrbno vzgojiti in ga poslal potem celo na dunajsko vseučilišče, kjer je postal po zadobljenem magisteriju profesor filozofije in vzgojevatelj plemenitaških mladeničev.

Po spričevalu zgodovine je živel Krištof, sin pregnanega vojvode Ulriha Virtemberškega, od leta 1520 kot jetnik na Avstrijskem. Temu enajstletnemu knezu so torej dali našega Mihaela leta 1526 za učitelja. Kot učitelj ga je tako pridobil za se in se mu tako priljubil, da Krištof ni več mogel biti brez njega, zlasti od tedaj, ko je Tifferrnus rešil Krištofu življenje 1529, ko so Turki oblegali Dunaj.

Ko je izdal l. 1532 cesar Karol V. povelje, da je prepeljati Krištofa z Dunaja v Mantuo, ga je spremljal seveda Tifferrnus. Komaj sta prišla na tem neprostovoljnem potovanju v dežele Slovencev, sta poskusila skozi štajerske, koroške in tirolske planine ubežati na Nemško, pri čemer je pomagalo Tifferrnu zlasti to, da je bil slovenščine zmožen. Odslej je bilo razmerje med njima še pristrčnejše. Tifferrnus je postal mlademu vojvodi naravnost neobhodno potreben in iz hvaležnosti ga je vojvoda imenoval l. 1544 za kanclerja in 1555 za svetovavca. Gotovo je Tifferrnus tudi s svoje strani podpiral Grbca in je s svojim mogočnim vplivom pri vojvodi dosegel, da sta smeli l. 1550 navzlic interimu tiskati prve slovenske Truberjeve knjige na Virtemberškem.

Prav tako je vojvoda Krištof po nasvetu Tifferrnovem sprejel prejšnjega modruškega in koprškega škofa v svojo službo, kateri mu je zopet priporočil Ungnada: brez teh mož pak bi slovensko-hrvaška tiskarnica v Urahu nikdar ne bila nastala.

Tifferrnus je umrl 1555 in je zapustil svojo knjižnico in svoj denar vojvodi Krištofu, kateri je knjižnico prepustil vseučilišču v Tibingi, z denarjem pa je ustanovil štiri štipendije za uboge študente pod imenom »Stipendium Tifferrnum«.

Grbec in Tifferrnus sta bila torej nekaka predhodnika Truberju in njegovim tovarišem, pijonirja, poklicana, da delata Slovincem pot v Švabe, da pripravljata tujo nemško zemljo za nje in njih težnje. Od vojvode Krištofa pa je razumljiva hvaležnost, ki jo je skušal izkazovati tujemu narodu, ki mu je dal tako odličnega učitelja, tako plemenitega prijatelja, osvoboditelja in rešitelja v nevarnosti.

²³⁶ Danes Laško.

Krelj

Po odhodu Truberjevem s Kranjskega so postavili stanovi na čelo kranjske cerkve kot »najodličnejšega predigarja« in superintendenta, z nalogo kakor jo ima katoliški ἐπισκοπος,²³⁷ Sebastijana Krelja, rojenega v Vipavi (»aus Wippach purtig« Kostr. 61; Elze, da je iz Idrije) l. 1538, torej trideset let mlajšega od Truberja, ki je bil pri odhodu Truberjevem star še le 27 let. Vseučiliške nauke je izvršil Krelj v Jeni in Tubingi pod Vlašičem, s katerim je šel tudi v Regensburg. Truber ga je zelo čislal zavoljo njegove vnetosti v predigarskem poslu in zavoljo izvrstnega poznavanja klasičnih jezikov in hebrejščine; bil je tudi v teologiji in drugih znanostih tedanje dobe dobro podkovan. Truber ga je tudi priporočil stanovom, kakor pripoveduje Valvazor, l. 1563 za svojega pomočnika, ker se je evangeljski nauk v mestu in po deželi že tako razširil, da ni mogel Truber sam vsega opravljati in za vse skrbeti. Tudi učitelj na gimnaziji je tedaj postal.

Superintend[ent] pa je bil le malo časa, kajti hiral je počasi in umrl že 25. dne decembra 1567, ne 1569, ker 25. decembra tega leta je že bil nov superintend[ent] došel na Kranjsko, namreč 22. letni magister Krištof Spindler iz Göppingena na Virtemberškem, katerega je Truber priporočal zavoljo učenosti, Andreä pa zavoljo pobožnosti; ta pa je prišel v Ljubljano že aprila 1569. l. Nekaj časa so seveda morala trajati pogajanja. Spindler je umrl 1591. leta.

Kakor smo že večkrat imeli priložnost naglašati, je bila ena najbolj zaželjenih knjig prvih protestantov *postila*; Truberja so koj 1551. nagovarjali, naj jo posloveni; toda kratko postilo je dovršil še le v I. delu novega testameta in obljubil, da hoče skrbeti tudi za obširno: »Oli lohku Bug v tim zhafu eniga drugiga gori obudi, kir is tih Latinskih inu Nemshkih postil, katerih ie sdai dosti dolgih inu dobrih, eno v ta Slouenski iezik istolmazhuje.« V resnici sta začela nekako ob istem času prelagati Spangenbergovo postilo, Živčič v hrvaščino in Weixler v slovenščino. Klombner nam o poslednjem pripoveduje, da je svoje delo končal, in tako tudi o Živčiču; zakaj pak se niso njih preloge tiskale, ne vemo; hrvaška postila, Consulova in Dalmatova iz l. 1562 v glagolici in cirilici (1563) je le preloga Truberjeve male postile. Pozneje sta Anton Dalmatin in Konzul preložila Brenzovo postilo in jo izdala l. 1568 v Regensburgu v latinici. Najiminitnejše tedanje postile nemške pa so bile Lutrova kot ustanovitelja nove vere in Spangenbergova, ki je pisana prosto, lahko umevno brez temnega teološkega razglobavanja v

²³⁷ episkopos.

dijalogu in brez polemičnega značaja. Ta se je našim voditeljem zdela posebno pripravna. Zakaj niso porabili preloge Weixlerjeve, nam kakor rečeno, ni znano, morda je bila preslabla in zato jo je Krel preložil vnovič. Zimski del je izšel še, ko je Krelj živel. Naslovni list slove: *Postilla Slovenska, to ie, Karshanske Evangelijske Predige, vèrhu vsaki Nedelski Evangelion skusi Létu. Sa hishne Gospodarie, shole, mlade inu priproste Lûdi. Pervi simski del. Christus Matthei na XXIII. Inu se bode pridigoval leta Evangelion tiga Kralevtva, po vsim ûlnim[?] svétu, k prizhi vsëm Lûdem. Inu tadaï pride sodnij dan. Anno domini 1567.4^o*. Na hrbtu naslovnega lista so literarum slavicarum appellationes, to je slovenska imena črk: az buki vedi itd. z dotičnimi latinskimi črkami, potem prihaja na devetih straneh predgovor Martina Lutherja k Spangenbergovi postili: »Martina Lutheræ Prave Katholiske Cerkve ûzhenika Lepo predgouorenie«.

Za tem je predgovor prelagatelja, ki je važen v več ozirih in slove: »Sebastianus Krellius tim kir bodo leto postillo brali, sdravie od Boga prošim.

Isvoleni Karfchenik, imash, hvala Bogu, Ioanna Spangebergia Kârshansko Postillo v'našh Slovenski Iesik tolmazheno inu pošneto. Ne moti se pak, ako bode lih mnogi na to našhe Písmo mèrdal inu se obresal: edan sentencie, drugi besede, tretij puhstabe, zheterti tipfelne alli zherke, peti ne vem sam kai si, graial. Sakai hudizhoua natura ie, da ne more obeno ni boshie, ni kârshansko delo pres tadla puštiti. Inu navada ie par lûdéh, da snαιο bulie opravliati, kakòr popravliati. Inu bersh v'drusih ozhéh bijl, kakòr v'fvoih trame vidio: Da se tudi vzhafy krulievac sa krulievcom pošmehuje. Inu gdu ôzhe alli more všim lûdem, vřakateri glavi vřtrezhi?

Leto Orthographio Slovenskiga Písma smo mi sveftio inu sdobrim svitom saftopnih bratov tako postavili. Inu spomislili tudi na vezh našhiga Imena inu Iesika Lüdy, kije so okuli naš, Dolence, Istriane, Vipavce etc., kateri škoraj povšod zhištéshi govore, kakòr mi po Kranju inu Koroški desheli, do polu nembšhki. Inu so edni navaieni na to štaro Slovensko, Hervatsko tër Churilsko Písmo.

Bog ôtel pak, da bi to isto, slašti Churilsko lepo Písmo mogli špet v'Lüdi pèrpraviti. Kadàr pak nei dobrò mogoche, sa vbuštva stran, sa voljo Turške šille, inu kàr so ta vegshi del Slovenskih deshel pušte inu vshe Turške: inu smo tako sazheli naivezh slatinskimi puhštabi pisati inu drukati, taku moremo všilli, kakor nemci govore, šhole inu klopi na miso postaviti: alli šai gledati, dafè Latinški puhštabi na mefto našhieh štarieh Slovenskih, kolikèr ie mogoche, v'glihi mozhi postavijo, inu ta Orthographia dershi, katero našhiga Iesika idioma inu natura potrebuie, nekar kakòr ôzhe vřaki v'fvoij vaffi alli méftu imeti. Satu sam špred to

staro ABC po imenih, inu pruti Latinske puhstabi poštavil. Ako kateri Hèrvatfko písmo sna, da naj tim bulie saftopi.

Ti pak, kir ne sastopish, kai ie Orthographia, kai proprietas linguae, inu fi fe navadil na Gospod Truberiovo Kranfchino, beri precei leto písmo, kakòr fice druga berefh: Tebi nei velikò, olli fkori nizh preminienu. Zhàrkom fe ne pufti irrati, kakòr da bi ne bile; *ch* za *zh*, *f* za *ff*, *vzhasy* beri. Inu *c* sa *c*, nekar sa *k*. Taku fe ne bodefh fkusi nu fkusi niftar blasnil. To differencio alli raslotak mey *s* inu *f*, meu *sh* inu *fh* bodefh sam dobro samerkal, inu nash iesik òzhe ga imeti.

Profim tada vřakateriga dobriga Kàrfchenika (sa shpotlivce ne marim), da fi pufti leto písmo inu nafhe svèfto delo, zhe lih popolnoma ne, fai nekuliko dopafti. Ako pak kateri nozhe, taku fi fturi eno drugo febi bulshi, inu pufti nam leto nafhe smirom. Bog sna, da néfmo nafhe laftne, tàmuzh Boshie zhafti, obeniga svoiga prida, tàmuzh gmain Karfzhanskiga nuca ijskali inu fpomiřlili. Zhe ie pak ky kai fice ref pregledanu, kakor obeno zhlovfko delo nei fkusi celo, to Bog inu brumni lüdie sgnado popravijo. Tim iftim fe pohlevno, Bogu s'Vero, Kàrfchenikom slübesanio porozhim. Amen.«

Že iz tega predgovora se razvidi popolnoma drugačen jezik v primeri s Truberjevim. Krelj *se je uprl v njem Truberjevemu pravopisu* in ker je poznal stare slovanske alfabete, kjer je videl za *posebne slovenske glasove posebna znamenja*, jih je skuřal vpeljati tudi v naš pravopis. Njemu se moramo zahvaliti za razločevanje med *s in z*, med *ř in ž*, on je prvi skuřal natančneje izražati *mehke soglasnike*, razločati *v od u*, *é od e*; *z* je nadomestil *s c-jem* in *zh s ch-jem*, kar je pač sprejel iz latinski pisanih hrvařkih tekstov. Njegova pravopisna reforma, dasi je bila znamenit napredek in racionalna, vendar ni mogla prodreti in obveljati v slovenski protestantovski dobi; zaduřila jo je Truberjeva literarna plodnost in Truber je ostal pri stari, ker so pač bile neke novotarije *c za z*, *ch za zh* nepotrebne; *ch* je Krelj sprejel za *ć*, kateri je bil morda njemu znan, večini Kranjcev pak ne. [...].²³⁸ Da ni priřlo do pravopisnega boja, je morda kriva zgodnja smrt Kreljeva. Da je imela Kreljeva ortografija med merodajnimi krogi dovolj privrženecv, smemo sklepati iz obeh predgovorov druge izdaje Postile. Krelj je nasproti Truberju tudi v tem storil velik korak, da je prepodil členek in rabil tudi enklitične oblike pronominov, kjer so na mestu: »povéte mu« namesto Truberjevega »povéte niemu«. Poluglas je izražal Krel z *à*, kakor v hrvařčini – edan, farřhen; brati mora seveda pòvsod edàn, sřšen itd. Tega kakor tudi nekaterih drugih hrvatizmov je pač kriva

²³⁸ Slabo čitljiv vrivek; »za prep. v, s, f je pisal apostrof.«

Kreljeva prepričanost, kake je bil tudi Bohorič, da je namreč »ex Croatico et Dalmatico ceu fontibus promanasse hoc nostrum«. ²³⁹

Na koncu knjige piše Krelj: »Sadai le fam ta pervi šimski del na dan damo: sa to, kār néfmo vezh (Bogu se šmili) pomuchi mogli sbrati. Ako tadai shelish iſhe dva druga dela imeti, proſi Boga inu pomagai, kar premoreſh, ter ôzhesh, sboshio pomozhio, ſkorai kar iſhe manka dobiti. Gledai pak, de ta zhaſ letiga dela ſhvalo pruti Bogu vſhivash. Zhaſt Bogu. Konaz.«

Iz teh besed bi sklepali, da je imel Krelj dogotovljeno več ali manj tudi druga dela Poſtila; toda ta sklep bi bil prenagel, ker Juriſi: izrecno omenja, da je umrl, preden je začel prelagati druga dva dela.

Ker nam kaže isto ortografijo še druga knjižica iz protestantske dobe, ki je izšla pak že eno leto prej, smemo iz tega, kakor tudi iz nje jezika, kolikor se dá sklepati iz malenkosti pri Kopitarju »Hesyhii glossographi epiglossistes russus« str. 47, 48, soditi, da je njenega slovenskega dela oče Krelj. Kopitar je našel to knjižico v Rimu v vatikanski knjižnici in ona slove: *Otrozhia Biblia. Ein Handt-büchlein, darinn ist unter anderm der Catechismus von fünffferley Sprachen.* ²⁴⁰ *Deutoranomy na [5 Mz].* ²⁴¹

Inu te beſéde, kateri tebi danaj - ſapovém, bodesh v ſvojem fercu hranil: inu ije Otrokom tuoim oſtril, inu od - njih govoril, ſedézh doma vhiſhi tuoij, - alli po potu gredézh: kadar leſheſh inu vſtaneſh. Anno 1566, 8°. Na koncu dela: *Drukanu v Regenspurgi, ſkuſi Ioanneſa Burgera* (torej tam, kjer Poſtila). Knjiga obsega 66 listov. Na hrbtu prvega lista je napis Catechismus quinque linguarum t. j. slovenski, hrvaški, nemški, latinski in italijanski. Na listu 2. je slovanska abeceda z latinskimi črkami, toda starimi nazivali az buki vidi, prav kakor v Poſtili; tam je pristavljena opomnja, naj se n. p. BOG ne zlaga po imenih posameznih črk tako: buki on glagolie, ampak (B-og) »sicut Latini et Germani faciunt«. ²⁴² Za abecednikom je katekizem: fazhétak Katechisma Kranſkiga. Ozha vprasha (i. e. pater interrogat) – Dete odgovarja (infans respondet). Ozha: Kai ſi ti moie dete. Déte: Jeſt fam en Christian, etc. Tako se nadaljuje katekizem deloma v latinskih deloma v nemških črkah skozi osem listov ter neha s pesmijo (na to vſi sèrcom poimo):

²³⁹ Prevod: »Kakor da bi to naše izviralo iz izvirov hrvaškega in dalmatinskega [narečja].«

²⁴⁰ Prevod: Katekizem v petih jezikih.

²⁴¹ Nečitljiva beseda.

²⁴² Prevod: »Kakor to delajo Latinci in Germani.«

Ne dai Ozha nash lubi Bog
 Da bi od naf fe vsel tvoy uk,
 Saterri Turka, Papesha
 Ker safhpotuio Jesufa itd. 4 strofe.

Za slovenskim Katekizmom je hrvaški: Otac ispituie, Diite odgovara. Je brez pesmi, potem pa prihaja nemški, latinski in italijanski katekizem. Za temi katekizmi je zopet samo slovenski tiskano: »Boshie poftave inu porozhenia, kako ima vřakateri v svoiem řtanu inu poklicianiu karřhanřku ter pořhtenu shiveti«, to je naslov pesmi 12 strof po 6 verzov.

Ta katekizem je bil namenjen pač Kranjcem in Istranom; vnovična pomeřana raba nemřkih črk za slovenske besede je pač imela morda namen, da bi se tako slovenski dečki brez veče težave priučili nemřkemu pismu in polagoma. Sicer pak je ta knjiga še premalo preiskana.

»Sebastiani Krelli Catechesis Slavica« je bila učna knjiga na šoli deželnih stanov; rabila se je v drugem oddelku najnižega razreda »quae continuet prima et praecipua nuda ex capita religionis christianae«. ²⁴³ To je najbrž tista »Summe christlicher Lehre«, ²⁴⁴ ki jo je poslal Krel 1563 (28. julija) po Klombnerju Ungnadu v Urah, kjer se pa ni objavila. Natisnila se je najbrž še le pozneje, morda v Regensburgu. O njej ni znan noben izvod. Tudi v drugem razredu so morali učenci znati slovenski katekizem; govoriti slovenski pa jim je bilo prepovedano »ut paulatim assufiant ad linguam germanicam«. ²⁴⁵ (Elze Kat. 92, Dimitz III. 188)

Krelj je zlagal ali bolje prelagal tudi pesmi in psalme. Že v ravnokar omenjeni knjigi sta dve taki; v Ta celem katekizmu 1574 je 10 njegovih, v izdaji 1579 pa 11. Njegove kakor drugih protestantovskih pisateljev pesmi so pisane večkrat brez pravega ritma, ker so se pele zelo počasi. Riman je samo zadnji zlog, največkrat še nahajamo samo nekako asonanco, če jo smemo tako zvati. Verzi, ki se rimajo, tudi nimajo vselej enakega števila zlogov, na primer:

²⁴³ Prevod: »Ki vsebuje prve in osnovne najpomembnejše poudarke iz temeljev krščanske vere.«

²⁴⁴ Prevod: Zbirka krščanskih naukov.

²⁴⁵ Prevod: »Da bi se sčasoma navadili na nemški jezik.«

1. Daj mir o Bug karščenikom
Vari nas pred vsem zlegom,
Saj nihče nej, kir bi za nas stal
Za tvojo cerkou vojskoval,
Temuč ti sam Bug mogoči.

2. Kir vsim vernim svit, serce daš,
Svetim duhom regiraš,
Daj nam zdaj vsim tudi tvojo muč,
De te spoznamo večno luč,
Pred Turki nas Bug obari.

3. My smo vsi kmalu grešili
S'tem tvoj serd zaslužili,
Ti pak, Bug oča milostivi
V'ti lubezni Jezusovi
Greh odpusti, serd pozabi.

4. Zatu te vsi zdaj proffimo,
De vsi tudi bodemo
Rešeni skuzi tvojo roko,
Tebi dali čast ter hvalo,
Vselej ter vekoma. Amen.

XIX. Juričič

Pomočnik Truberjev in Kreljev je bil Hrvat *Juri Jurišič* iz Vinodola. Da ni bil Kranjec, kakor piše Šafařík-Čop in drugi za njim, je razvidno iz Kostrenčiča str. 74, kjer stoji »Georg Jurisitsch, ein Krabath«;²⁴⁶ da je bil iz Vinodola, pa kaže njegov podpis v drugem delu novega testameta hrvaškega. Kdaj je rojen in kje se je izobražal (najbrž na Reki?), dosedaj ni bilo mogoče izvedeti. V šestem desetletju XVI. veka ga nahajamo v Ljubljani kot katoliškega duhovnika in predigarja v cerkvi nemškega reda.

Toda pridno občevanje s tajnikom deželnih stanov in enim najvažnejših pospesevateljev protestantstva na Kranjskem Matijo Klombnerjem in z Antonom Dalmato, kateri ni bil »ein khleins wenig ursach seines abfaals vom babstumb«²⁴⁷ (Kostrenčič 74), je tudi Jurišiča pridobilo vrsti, ki je z neustrašeno besedo in dejanjem razširjala novo vero po deželi.

Zato prepove dne 25. februarja leta 1561 deželni komtur Gabrijel Krentzer dalje predigati v cerkvi nemškega reda (Elze, Geschichte von Reformation 1891, 174 pod črto). Tej prepovedi se je skoro pridružila prepoved generalnega vikarja ljubljanskega Nikolaja Škofiča (Elze, Slovenischen protestantischen Gesangbücher 6).

Ravnanje s strani katoliške pa ni ustavilo delovanja vnetih novoverskih predigarjev, ki so se ljudstvu prikupili na vso moč z zgovornostjo, znanjem in moralnim življenjem. Morda je vplivalo tudi sočutje do preganjanih, kakor je navada v ljudstvu, da se jih je oklenilo še tesneje.

Kako so cenili Jurišiča protestantje, izvajamo lahko iz tega, da so njemu in Janezu Tulščaku zaupali Truberjeve posle, ko je ta meseca avgusta leta 1561 odpotoval z obema uskokoma v Urah. V tem času sta Jurišič in Tulščak poročila drug drugega s svojimi kuharicami.

Katoliki seveda so Jurišiča grdili. Zmerjali so ga z Jurij Kobila, tako da so se temu zmerjanju uprli celo deželni stanovi. Večkrat se je mislilo, in Jurčič je celo v tem smislu spisal svojo povest, da je Juri Kobila, kateri je dolgo časa ostal v spominu narodovem, Jurij Dalmatin, prelagatelj svetega pisma. Tega mnenja je kriv Valvazor, ki trdi v II. zv. na str. 379, da je to pogrdno ime zadevalo Dalmatina. Toda Valvazor sam je v II. zv. str. 435 popravil prvotno trditev, katero je posnel po Schönlebnju, ki se je pač zmotil, ker sta oba imela enako krstno ime;

²⁴⁶ Jurij Jurišič Hrvat.

²⁴⁷ Prevod: »In ni majhen vzrok za njegov odpad od papeštva.«

in tako da se je zmotilo tudi več tako luterskih kakor katoliških ljudi: »aber wir haben vorhin auss den Archiva die Gewissheit vernommen, dass es der Georg oder Jürg Jereschits gewest, welchem man den Beynamen angekletet.«²⁴⁸ Tam tudi popravlja Valvazor mnenje, ki ga je izrekel tudi Schönleben, da je dobil dotični Jurij to ime, ker mu je neki baron obljubil lepo kobilo, ako prestopi k novi veri, in je on duhovnik v to privolil; Valvazor namreč trdi, »dass nicht der freyher ihm, sondern er dem freyhern eine Stutte geschenkt habe.«²⁴⁹ Stanovi so se pritožili 1561 proti takemu zmerjanju: »So haben dennach die Stände solchen Schimpfnamen Kobila Juri hoch aufgenommen, auch in ihrer Beantwortungsschrift nicht ungeahndet gelassen zu verstehen gebendt. Kobila hieß eine Stutte oder Maere [Mähre] derhalben sich nicht geziemte einen ehrlichen Prediger, dessen Nam Jürg Jereschitz sey, mit einen spöttlichen Schinfnamen so schimpfflich zu tractiren etz.«²⁵⁰ Sicer pa je v Kostrenčiču (str. 97) cesarja Ferdinanda odlok iz Poděbrada z dne 30. julija 1562 do deželnega glavarja, deželnega upravnika in vicedoma, v katerem jim ukazuje zapreti mimo drugih tudi Kobilo. Če pomislimo, da je prišel Dalmatin še le l. 1566 po Truberjevem posredovanju v Tübingen na vseučilišče, dobivši izpraznjeno Tiffernovo ustanovo, ne ostaje drugega, da je Juri Kobila res bil Jurišić.

Ker je neresnično obrekovanje, katerega je bil, kakor smo videli, nekaj kriv tudi Truber, spravilo Konzulovo hr[v]atenje in tisek hrvaških knjig v veliko nevarnost, se je Jurišić napotil meseca junija 1562. leta z Zvečičem in pomožnim tiskarskim dečkom v Urah Hrvatit verskih knjig. Tam je ostal do avgusta meseca 1563. leta (Kostrenčič 91, 194).

Ko je bival v Urachu, je izdal Jurišić že pri Truberju omenjeno knjigo *Ene duhovne peisni, katere so skusi Primosha Truberia vta slauenski yešik ištolzmazhene, V Tubingi 1563*. in to po naročilu Klombnerja, ki ni mogel učakati, da bi prišle med ljudi pesmi, grdeče katoliško duhovščino; ne da bi Truber vedel, celo zoper njegovo voljo (Elze, Gesangsbücher 13), jih je dal natisniti pod njegovim ime-

²⁴⁸ Prevod: »Toda prej smo se prepričali iz arhivov, da je bil Georg ali Jurij Jerešić tisti, ki so mu pilepili nadimek.«

²⁴⁹ Prevod: »Da ni baron njemu podaril kobile, temveč on baronu.«

²⁵⁰ Štiri vrste v težko čitljivi gotici; branje in prevod: »Tako so stanovi veliko pozornosti namenili zmerljivki Kobila Jurij in v svojem pisnem odgovoru dali vedeti, da ne more ostati nekaznovana. Kobila je ime za konjsko samico ali kljuse. Zato se ne spodobi, da se poštenega pridigarja, katerega ime je Jurij Jurišić, obklada in obrekuje s tako porogljivim sramotilnim imenom itd.«

nom, dobro vedoč, da bi Truber nikdar ne posodil svojega imena taki zbirki. Truber tudi ni prikrival svojega mišljenja, in to mu je nakopalo Klombnerjevo nasprotstvo, ki se vleče po vseh njegovih pismih kot rdeča nit. Tako se Klombner pritožuje proti Ungnadu v pismu z 11. januarja 1563. in ga prosi, naj pokličejo Truberja nazaj iz Ljubljane, ker ovira vse delo; njegovi predgovori so slabi, zmerom se ravna samo po svoji glavi in govori samo o sebi; gospod Primož prediga malo in ljudje mu niso naklonjeni.

Zopet v pismu z dne 6. decembra 1563. l.: Primož je zoper tisek pesmi, ker so med njimi nekristjanske. Thurn je rekel, naj jih da Primožu pregledati; Klombner je odgovoril: Prav rad, toda Truber zaničuje vse, on ovira tisek in ne pošilja predigarjev, kamor jih žele (glavarjev). Nato je Primož odgovoril: Klombner piše zoper njega dosti reči okrog in ga obtožuje, da je cvinglijanec.

S Štefanom Konzulom in z Antonom ab Alexandro Dalmato je priobčil Jurišič več hrvaških knjig, natisnjenih s cirilico in z glagolico. Tudi vemo iz Kostrenčiča 209, da je preložil prve bukve Mozesove, toda to ni bilo izdano.

Avgusta meseca 1563 se je vrnil v Ljubljano. Ker je bil med tem že Truber prevzel svoje posle, pošljejo Jurišiča v Kamnik, od koder pa ga leta 1564 zapode po povelju nadvojvode. Na to je podpiral v Ljubljani Truberja in po njega odhodu Krelja. Od 1574. leta do svoje smrti 26. oktobra 1578. l. je bil predigar deželne vojske. Pokopali so ga v Ljubljani pri Sv. Petru (Elze, *Gesangbücher*).

Klombner piše o njem 1562. leta (Kostrenčič 74), da je »etwas langsam und braucht vil crainerischer wörter«, ²⁵¹ kar nam je v dokaz, da se je Jurišič že dolgo mudil med Slovenci; da pa ni svojega materinega jezika popolnoma pozabil, kadar je slovenski pisal, kaže nam najbolj njegovo delo v slovenskem jeziku, namreč izdaja Spangenbergove postile iz l. 1578.

Ta izdaja obsega na prvem mestu Kreljev prevod zimskega dela, toda v nekoliko izpremenjeni obliki, mimo tega pa še dva nova dela, katera je oskrbel Jurišič sam, mogoče vendar, da je kaj malega že Krelj preložil. Delo je bilo namreč, kakor izvemo iz nemškega predgovora, datiranega iz l. 1578, dovršeno že pred desetimi leti. Zakaj se je čakalo s tiskom deset let, ne vemo, iz predgovora smemo samo sklepati, da je bilo najbrž več rokopisnih izvodov Jurišičevega prevoda. Postilo l. 1578 je izdal tiskar Janez Mandelc (Mannlius). On je tudi podpisal nemški predgovor od 26. aprila 1578, zakaj njegova zasluga je, da je Jurišičev prevod po desetih letih vendar zagledal beli dan.

²⁵¹ Prevod: »Da je nekoliko počasen in uporablja veliko kranjskih besed.«

Naslovni list vse knjige in ob enem prvega (zimskega) dela Jurišičeve izdaje je: *Postilla. To ie Kerszhanske evangelske predige, verhu vsakiga Nedelskiga Euan-gelia. Od Adventa do Pashe ali Velikenozhi. Sa hishne gospodarie, Shole, mlade inu preprofte liudi. Od Joan. Spangenberg na vprashanie, inu odgouor isloshena. Pervi del. Sdai pervizh, verno inu sueisto stolmazhena: Inu vpravi Slouenski Jesik prepifana. Anno MDLXXVIII*; drugi del ima isti naslov, razen besed »od Pashe ali Velikenozhi do Adventa« in je brez letnice. Na kraju drugega dela, in sicer na listu 214a stoji to: *Drukano v liublani skosi Joanefa Mandelza, Anno MDLXXVIII*. Tretji del ima ta naslovni list: *Postilla. To ie Kerszhanske Evangelske predige, verhu Evangelia, na vse poglauite Prasdlike, skos celo Leto. Sa hishne gospodare, Shole, mlade inu preprofte liudi. Od Joan. Spangenberg itd. Anno MDLXXVIII*. Na zadnjem listu 136a tega dela stoji še to: *Gedruckt in der fürstlichen Hauptstadt Laidbach durch Hans Mannel,*²⁵² *Anno Domini 1578*.

Prvi del šteje 136, drugi del 214 in tretji 136 listov, torej vkupe 962 strani. Že med naslovnim listom Kreljeve in Jurišičeve izdaje opazimo nekatere razlike: »evangelske« za »evangeliske«, »vèrhu vsakiga evangelia« za »verhu vsaki evan-gelion«, izpuščeno je »fkusi letu«. Tedaj se v drugi izdaji ne nahaja Kreljev prevod neizpremenjen, Kreljevo delo je nekoliko popravljeno ali pokaženo gledé prevo-da, jezika in pravopisa.

Tudi ta druga izdaja Spangenbergove postille ne obsega celega izvirnika, am-pak samo prve tri dele. To je samo razlago nedeljskih in prazniških evangeljev; nemška postila ima v četrtem in petem delu tudi razlago listov. Popolni izvodi te slovenske postille so redki, enega je dobil Oblak blizu Podkloštra, eden, ne ravno popoln, je v Gorici v knjižnici kapucinskega samostana, eden je v Stuttgartu; ne-popoln izvod ima tudi ljubljanska licejska knjižnica, toda v njem so posamezni deli vezani po napačnem redu.

Takoj za naslovnim listom se nahaja na prvem in drugem listu prvega dela Jurišičeve izdaje slovenski predgovor: »Vsem teim Kerfzhenikom, kateri budeio lete Bukue Bogu k zhafti inu sebi k suelizhaniu brali, sdraue shelim inu od Boga proffim« itd. Podpisan je »Vas Vñih Sueft Slushabnik Georgius Jurishitzh«.

Ta predgovor ima marsikaj zanimivega, n. pr.: »Isvolieni Vchristufu. Letu vshe (hvala Bogu) imate vfo celo Postillo Joannesa Spangenbergia, vnash prau Slouenski Jezik stolmazhenu inu zhisto prepifšanu. Ta Simski dell ie stolmazhil rainik Sebaftian Crelius, ta verni Vzhenik, inu te prave Kerfzhanske Cerkue, v

²⁵² Prevod: *Natisnjeno v knežjem glavnem mestu Ljubljana po Hansu Manellu.*

tei Kranskei desheli, prau i Duhouni Pafir. Ta druga dua Della pak: To ie ta letny inu ta zhes vŕe poglauite Prasnike, sam ieft (kako mi ie porozheno, da imam ſtu ortografiu, kakor ie Crelius sazhel piŕati) ſtolmazhil inu ſueſto prepifal.«

Za tem predgovorom ſledi kratka molitev, katera ſe moli pred pridigo in potem: »Kratko Sahvalenie inu Gmain Molitua po tei Predigi.« Na etrtem in petem listu je nemſki predgovor, datiran »Laibach, den 26. Aprilis Anno 1578«. Med drugim beremo v njem:

»Aber wie dem allem iſt doch an beyden ſtucken, das iſt, an offentlicher Predig und am lesen der bücher in den Landen ſolcher mangel, das man uberall die Stimme des lebendigen Worts Gottes haben mag. Unnd die Teutschen und Lateinischen Bücher nicht von jederman verstanden werden. Auffdas aber dasselbige zwischen unserer Windischen jugent und Hausgesind seine wirckung auch aussrichten möchte, hat sich weyland der Ehrwirdig wolgelert M. Sebaſtianus Crelius, E. E. Landschaft des furstenthumbs Crain Christlicher Kirchen Pastor, ein Buch, Nemlich die Postil Johannis Spangenbergij in die Windisch Sprach zu transferirn und zu vertholmetschen understanden, damit die jugent unnd das Hausgesind in Gottes erkanntnuß forcht und zucht auffgezogen wurde. Und hat den ersten, als den windterthail in druck lassen auſgehen. Aber ehe er die andern zwen Thail angefangen, hat in Gott der Herr auſ diesem Jammerthal zu sich erfordert, und iſt also das Werck unwollent verbliben. Daruff hat nun ein E. Landschafft in Crain weitten Verordnung gethan, und einen anderen des Crelij seeligen mitgesellen der windischen Sprach wolerfaren auferlegt, das er die uberblibne zwen Thail nach des Crelij Orthographia mit fleyß verdolmetschen und verfertigen solle, des dann (wie jr. G. und Hr. woll bewist) noch vor zehen jaren vollendet, und also biſ auf diese zeyt anſtändig verbliben. – Nach dem es abe je grossen schad und abbruch wäre, das ein solchs (meniglich nutzlichs werk) noch langer gleichsam in der finsternuſ verbleiben und andern frommen Christen so dieser Sprach kundig fernen entzogen werden soll, hab ich auſ Christlicher trewer liebe und wolmeinender behertzigung Auch sonderlich weyl ich geachtet, das diese Version den under Steyrern, unter Marchern, Karnern, Ysterreichern, Grtzern, Kharstnern und sonderlich denen in der Grafschafft Zylla sowol als den Crainen hochnutzlich sein kann, Als ich ein Exemplar dauon bekommen mich darumb angenommen, dasselb durch gelehrt und sprachkundige leut ubesehen und corrigiren lassen, Auch mit aygner Verlag Gott wayſ aber mit was grosser mühe und arbayt in disen verstandlichen und wollesenlichen druck zuerfertigen nicht umbgehen und

solche Postill E. G. und Hr. Auch F. E. W. von zweyer ursach wegen zueschreyben und dedicirn wollen.«²⁵³

Iz teh predgovorov je torej razvidno, da je dobil Jurišič nalogo, da prevede drugi in tretji del v istem pravopisu (in tedaj najbrž tudi jeziku), kakor ga je rabil Krelj v prvem delu. In dalje, da je druga izdaja v jezikovnem oziru popravljena po nalogu Mandelčevem, da torej nimamo pred seboj Jurišičevega prevoda v tisti obliki, katero mu je dal sam prelagatelj. Morda je tudi prevod, t. j. tekst Jurišičev nekoliko popravljen.

Pričakovali bi torej, da se strinja prvi del druge izdaje popolnoma s prvo in da najdemo tudi v naslednjih delih Kreljev pravopis. Toda hudo bi se motili. Jurišičev prevod drugega in tretjega dela navzlic nalogu deželnihi stanov ni pisan v Kreljevem pravopisu, ampak v pravopisu protestantskih tiskov one dobe, v Truberjevem. Po tem pravopisu je popravljen v drugi izdaji tudi Kreljev prevod prvega dela. Torej v desetih letih je Truberjev pravopis popolnoma izpodrinil Kreljevega in zato se je pri reviziji uvedel Truberjev pravopis. Razprava o slovenskih postilah, ki jo je priobčil Elze v *Jahrbücher der Gesellschaft für die*

²⁵³ Prevod: »Toda kakor za vse to, je tudi za to dvoje: to je za javne pridige in za branje knjig v deželi takšno pomanjkanje, da si povsod žele žive Božje besede. Ker pa nemške in latinske knjige vsakomur niso razumljive in da bi božja beseda bila posredovana ter imela svoj vpliv tudi na slovensko mladež in hišno družino, se je pokojni, častiti in učeni M. Sebastijan Krel, vaše častite dežele kneževine Kranjske nekdanji cerkveni pastir, odločil v slovenski jezik prepisati in prevesti knjigo, in sicer Postilo Johanna Spangenbergga, da bi mladež in hišni posli bili vzgojeni v spoznanju, spoštovanju in veri v Boga. Tako je prvi, kot zimski del, že dal v tisk. Toda preden je začel z drugima dvema deloma, ga je Bog naš, gospod, iz te doline solz poklical k sebi, tako da je vse delo ostalo nedokončano. Zato je častiti deželni zbor na Kranjskem izdal nalog, s katerim je sodelavcu pokojnega Krelja, dobremu poznavalcu slovenskega jezika, naložil, da prevede in po Kreljevi ortografiji dokonča preostala dva dela, kar je (kot je vaši milosti in gospostvu znano) že pred desetimi leti bilo končano, vendar je vse do današnjega dne obležalo. Ker bi škoda in izguba bili vedno večji, če bi tako (mnogim koristno delo) še dalje ostalo v temi in drugim vernim kristjanom, ki razumejo ta jezik, tudi v prihodnje ne bilo dostopno, sem se iz krščanske zveste ljubezni in dobromisleče srčnosti, posebej pa ker smatram, da bi ta verzija, ki ustreza tako Spodnještajercem, Dolenjcem, Koroščem, Istranom, Goričanom, Kraševcem, zlasti pa prebivalcem v Celjski grofiji kakor tudi Kranjcem, vsem tem lahko bila v veliko korist, sem se, ko sem dobil en primerek, potrudil in ga dal po učenih in jezika večjih ljudeh pregledati in izvršiti potrebne korekture. Tudi sem v lastni založbi, Bog ve, s koliko truda in dela, ta razumljivi in dobro berljivi tisk dokončal in gotovo Postilo iz dveh razlogov vaši milosti in gospostvu pa tudi F. E. W. želel posvetiti in izdati v vašem imenu.«

Geschichte des Protestantismus 1893, stran 127, pa kaže, da je ravno *Bohorič* pregledaval in popravljal Jurišičev prevod. Truberjev pravopis je tedaj v oni dobi bil obveljal tako splošno, da je celo Bohorič, oče novega in racionalnega pravopisa iz leta 1584, preli Jurišičev, po Kreljevem sistemu spisan prevod vânj. Torej kratko pred drugo izdajo slovenskega prevoda Spangenbergove postile Bohorič še ni prodril do svojih poznejših pravopisnih načel in nazorov; to se je zgodilo šele po letu 1578.

Že Kopitar je vprašal v svoji slovnici str. 427: »Aber wie kommt est, dass die zweite Auflage zur Postille, Laibach 1578, den Unterschied zwischen é und e, zwischen sh und fh, zwischen v und u nicht, – sondern einzig das f und s, die Mouillirung, und die Neutra in o, letzteres mit noch strengerer Consequenz als selbst die erste Auflage – beobachtet?«²⁵⁴ Jurišičeva izdaja torej tudi v prvem delu ne razločuje med *š* in *ž*, za oba glasa piše navadno *sh*; ne med *s* in *z*, tudi med *u* in *v* ni razlike, samo v tem se razlikuje nekoliko od Truberjevega pravopisa, da piše za omehčani *n*, *l* navadno *ni*, *li* pred sledečim samoglasnikom. To je ves vpliv Kreljevega pravopisa v drugi izdaji, celo apostrofa za *v*, *s* nima druga izdaja in tudi *ò*, *à*, *ù*, *é* ni najti v njej.

Najbolj je Kreljevo delo izpremenjeno gledé pravopisa, veliko manj je popravljen njegov jezik, in o teh [popravkih] lahko trdimo, da so nekatere njih od Jurišiča. Če najdemo mesto *o* Kreljevega prevoda mnogokrat *u* za staroslovanski *q* v glagolu *bađa*, n. p. bumo, bude, budete, budo, budi, sadobudeio, če beremo hozho namesto Kreljevega *zho*, *ôzho* in *zhem*, ne moremo misliti, da bi bil te oblike rabil Bohorič, ker jih pri njem ni najti, ali pa kak slovenski korektor; te oblike so gotovo od Hrvata Jurišiča. V drugem in tretjem delu izdaje postile, katera sta njegovo delo, je takih hrvaških oblik dosti več. Tudi taki popravki kakor *gliedati m[esto] gledati*, *fa ufemi in o v rom[?]* accusativu samostalnikov in pridevnikov *m[esto] u* so od Jurišiča. Drugi popravki, ki so dali Kreljevemu jeziku prve izdaje bolj slovensko lice, so lahko tudi od Bohoriča.

Jezik druge izdaje postile ni povsod enak. Med prvim delom (Kreljevim prevodom) in ostalima deloma, katera je poslovenil Jurišič, je nekoliko razlike; v zadnjih je več sledov hrvaškega jezika, in sicer čakavskega narečja; tako *u* za staroslovanski *q*: *bude*, *ruke*, *gust*, *snuterne*, *otužno*, *pokleknuti*, *letuiuzh*, *sa tiga*

²⁵⁴ Prevod: »Toda kako pride do tega, da druga izdaja Postile, Ljubljana 1578, ne pozna razlike med *é* in *e*, med *sh* in *fh*, med *v* in *u*, - temveč le med *f* in *s*, mouillizacijo in nevtro *v* o, slednje pa celo mnogo bolj dosledno, kot je to v prvi izdaji?«

voliu, imaiu; seveda je v veliki večini o = o. Dalje al za slovenski ol (lz, ls, zl, sl): zhalnu, zhalnom, dalgo, dalhsni, palno, kalneio, valeje; kakor se še v nekaterih čakavskih narečjih govori; dalje a za ѡ, ѡ v primerih kakor ľa vľo, za uľemi, va uľeh, zhlouezhaftuu; omehčani l za l pred e iz ę: gliedati, klietvo; naposled neko-likrat oga, omu, om poleg ega, emu, em in iga, ima. Tudi ega, emu nista domači končnici, vsi ostali slovenski viri iz XVI. stoletja imajo iga, imu; v čakavščini pa je najti ega, emu. Reči pa se mora, da je Kreljev in tudi Jurišičev samostalni prevod dosti svoboden, da se ne oklepa ozkosrčno in na kvar jeziku nemškega izvirnika; obema je zadostovalo, da sta dobro in natančno pogodila smisel izvirnika. Zato sta oba prevoda boljša od Truberjevih knjig. Pri tem ni pozabiti, da je bilo Jurišiču prevajanje laže kakor Truberju, ker si je lahko pomagal s cerkveno književnostjo.

Sem ter tje sta prelagatelj celó kaj malega dodala, česar ni najti v nemškem izvirniku. Taki dodatki so radi naperjeni proti katoliški duhovščini. Tako je Krelj dve vprašanji Spangenbergá združil in skrajšal v eno, vmes vtaknil še nekoliko ostrih besed. Spangenberg piše: »Wie viel sind ihr gewest? – Ob ihr drey oder vier gewest sein, sagt kein Evangelist, ligt auch nichts dran. Welchen tag sind sie gekommen? Ob sie am dreizenden Tag kommen sind, weis man nicht gewiss. Möglich ists, nachdem Maria muste nach dem Gesetz Mosi Sechs Wochen inligen, das sie das Kindlein mit der Mutter nach zwentzig oder dreissig tagen gefunden haben.« Krelj (in Jurišič) pa: »Koliko ijh je bilu? – So li trie alli stirie bili, obedan Evangelist nizh ne piľhe. Nam tudi to ifto niľtar ne pomaga. Sato ľo ti Menihi nekada marľkai Lüdem naprei ľtavili, v' njih ľafhnivih Legendah, kàr ľo diali, inu ľo vľi na puľlid ménili, da bi trie Krali bili, par imenu Kaspar, Baltasar, Melhior. Inu ľo to malikovanie na puľlid sneľhli, da ľo po hishah hodili, kropili, na douri piľsali, inu krishali, kako ti pravi Egypľki Zuperniki etc. Se tudi ne vei, kateri lih dan ľo pèrľhli v'Judovľko deshelo.« Podobne misli beremo že v Lutrovi postili.

Na drugi strani nista bila Kreljeva ni Jurišičeva poľtila brez vsakega vpliva na poznejši slovenski prevod svetega pisma. Sam Truber je v novem zakonu iz l. 1582 marsikaj popravil na podlagi Kreljevega prevoda.

XX. Adam Bohorič

Med prvimi protestanti in zapeljivci *ex Laicis* imenuje škof Hren poleg Klombnerja, Zweckla, Farresta, Budine in drugih tudi prvega našega slovničarja Adama Bohoriča. O njem vemo, da je bil Ungnadov podložnik,²⁵⁵ študiral je l. 1546 v Wittenbergu, vpisan kot Styruš – Klombner ga 28. VII. 1563 imenuje Ungnada »einen geboren inländer« t. j. Kranjca, – kjer je bil učenec Melanchthonov in je postal magister philosophiae. L. 1551 je podučeval v svoji hiši na Krškem sinove dolenjskih graščakov;²⁵⁶ ko je umrl prvi rektor stanovske gimnazijske šole v Ljubljani l. 1566, so ga poklicali stanovi za voditelja te šole v Ljubljani. Vodil jo je z veliko požrtvovalnostjo šestnajst let (1566–1582). Sprva je dobival plače samo 50 goldinarjev, pozneje 100, 120 in naposled 140 goldinarjev, s katerimi pa je moral vzdrževati še enega pomočnika (kolaboratorja) s 40 goldinarji. L. 1571. so mu dovolili stanovi dva kolaboratorja in kmalu se jim je pridružil še tretji. Vendar je 1574. prosil Bohorič še za četrtega in je predlagal Gregorja Živčiča, ki je študiral v Strassburgu; toda s svojo prošnjo ni prodril. Bohorič je bil velik prijatelj muzike ter je sam imel lepo zbirko muzikalij (pesmaric), večinoma tiskanih, za osem, sedem, šest, pet, štiri in tri glasove; latinske, nemške, italijanske, francoske in tudi slovenske, »so von alten und neuen, in der musica fast berühmtesten artificibus lieblich und künstlich gesetzt, welche nicht allein in Kirchen, sondern

²⁵⁵ Poznejši dodatek: »Hans Ungnad je 1529 ali 1530 podedoval Krško od nekega sorodnika svoje žene, barona Turna.«

²⁵⁶ Poznejši dodatek: »Iz pisma Klombnerjevega Ungnada z dne 28. julija 1563, kjer pravi: 'Ich hab den Schulmeister zu Gurkfeld (imena ne imenuje), der ein guter Christ (evang.), und die Schul verlässt von wegen der päpstlicher Kirchengesänge, ist gelehrt und hat die sprache gut, und ein geborner inländer, zu diser Arbeit (des Gesangbücher-vertierens) bewegt; der nimmt ein ziemliches (nicht zu viel) und wird sich von e. gn. bestellen (anstellen) lassen; hab ihm auf e. gn. wohlgefallen den psalter auferlegt zu vertieren, damit e. gn. eine probe haben seiner arbeit; er ist beheurt (verheiratet) und hat sich in eine hauswirtschaft eingerichtet, wird sich mit seinen Kleinen bestallen lassen.' On upa, da psalter kmalu pride (Elze, 414): Bohoričevo delo ni izšlo; Truberjevo delo je izšlo l. 1566. – Prevod: »Šolskega vodjo v Krškem, ki je dober kristjan (evang.) in je zapustil šolo zaradi papeških cerkvenih pesmi, je učen in dobro obvlada jezik, in rojen Dolenjec, sem pregovoril k temu delu (prevajanju pesmaric); on zahteva precej (ne preveč) in se bo dal zaposliti pri vaši milosti; sem mu z dovoljenjem v. m. naložil prevod psalterja, da bo v. m. imela poskus njegovega dela; je poročen in si je uredil gospodinjstvo, se bo dal zaposliti s svojimi malimi.«

auch bei andern herrlichen Freuden und Versammlungen und das auf allerlei Instrument recht und lustig zu gebrauchen«;²⁵⁷ nad 2000 številik; pozneje 1596 je daroval to zbirko deželanom. V zvezi s superintendentom Spindlerjem je zlasti skrbel za nego muzike. Nastavili so se kantorji in succentorji, gojila se je figuralna in koralna muzika in v ta namen zgradile v Elizabetski cerkvi orglje. Plače kantorjev so znašale 80 do 100 in 120 goldinarjev, succentorjev 50 goldinarjev; bili so torej zenačeni učiteljem stanovske šole, kar nam je v dokaz, kako se je skrbelo takrat za dobro cerkveno muziko.

Predaleč bi nas zapeljalo, ako bi hoteli natančno opisati uredbo Bohoričeve šole. Razredi so bili štirje. Prvi razred je imel tri oddelke ali decurije. V njem se je učilo slovenski samo katekizem, ki ga je spisal že Krelj (izvod nam ni znan nobeden) in to po Brenciju. Rektor je učil v četrtem razredu. Disciplinarni predpisi za kolaboratorje so bili zelo strogi; v krčmo niso smeli, niti ne v slabo družbo. Slovenski govoriti je bilo dovoljeno samo v prvem razredu »ut paullatim assuefiant ad linguam *germanicam*«;²⁵⁸ zastran tega so imeli posebne ovadnike: »Singuli hypodidascali suos habeant observatores, quos *Coricaeos* appellant, qui tam garrientes slavice, quam in ludo forisque immodestos annotabunt statisque temporibus indicabunt puniendos ut decet«.²⁵⁹ Za uboge učence so nabirali miloščino v puščice, toda za ukaželjno mladino je to bilo premalo in zato se je tudi v Ljubljani udomačilo popevanje beračecih študentov od hiše do hiše [...].²⁶⁰

Po konvenciji v Brucku 1578 se je pokazala potreba reformirati šolo. Stanovi naj bi skrbeli za šolsko poslopje, tudi nemškega in slovenskega koralnega petja naj bi ne opravljala več latinska šola ampak nemška šola. »Löblich«, tako poroča mnenje inšpektorjev, »ist Euer Gnaden und Herren als hochverständigen Herren selbst wohl wissend, dass in diesem Land zu Kirchen und Schulen allein die Personen am besten taugen, die neben andern guten nothwendigen Künsten auch

²⁵⁷ Prevod: »Od starih in novih, v muziki skoraj najslavnejših artificibus lepo in umetno zložene, ki se ne rabijo samo v cerkvi, temveč tudi pri drugih imenitnih zabavah in zborovanjih, in to prav in veselo na vsakršnih instrumentih.«

²⁵⁸ Prevod: »Da bi se sčasoma navadili na nemški jezik.«

²⁵⁹ Prevod: »Posamezni podučitelji naj imajo svoje oglednike, ki jih imenujejo *debelokožci* (Beseda 'coriaceus' pomeni usnjat, kdor ima debelo kožo; v zoologiji pa pridevnik 'coriaceus' označuje vrsto hrošča, in sicer usnjatega krešiča.); ti bodo tako tiste, ki klepetajo po slovensko, kot tiste, ki so zunaj med igro predrzni, zapisali in ob določenem času zatožili, da bodo, kot se spodobi, kaznovani.«

²⁶⁰ Pozneje v oklepaju dodana nečitljiva beseda, najbrž Kurentanov.

der Krainerischen Landsprach erfahren seind. Nachdem aber aus den Landkindern die vermöglichen alten ihre Studien continuiren, oder da sie es schon continuiren, dieselben doch nicht dahin richten, dass sie etwa zu Schul und anderen Diensten (die mehreres eintragen) sich gebrauchen lassen, die armen Knaben aber aus Noth der Unterhaltung, entweder das Studiren zu verlassen gedrungen oder zu *unseren Widersachern* sich zu begeben verursacht, und also nicht allein sie, sondern auch durch sie hernach noch andere zur Abgötterei und Irrthum haufenwis verführt werden, daraus Künftig nichts anderes erfolgen kann, denn ein gewisser Untergang der Krainerischen christlichen Kirchen und entgegen des antichristlichen und abgöttischen Haufens Zu- und Aufnehmen, wann es an tauglichen und der Krainerischen Sprach erfahrenen Schul- und Kirchendienern mit der Weil mangeln wird.«²⁶¹ Zato naj skrbi plemstvo in meščanstvo za uboge dijake in po dokončanih šolah naj jih pošljejo na univerzo. Stvar se je dolgo zavlekovala, še le 1582. leta so se ustanovile tri štipendije za učence teologije.

Toda reforma je zahtevala tudi svežih moči. Stanovi so torej skušali nadomestiti že postarnega Bohoriča z mlajšim čilejšim človekom. Upokojili so ga, pustivši mu plačo 140 goldinarjev, ter ga imenovali za šolskega nadzornika. Za namestnika so mu izbrali, kakor je pozneje poročal Dalmatin Crusiu, pesnika in filologa Nikodema Frischlina v Tubingah, ki je ljubljansko šolo reformiral. 1583 so bili imenovani novi inspektorji, med njimi nahajamo Mihaela Vrbca, Jurija Dalmatina in Bohoriča. Ta je imel nalogo sestaviti nov šolski načrt, kar se je zgodilo 15. februarja 1584. I. Prvi razred je bil razdeljen v 4 dekurije; v četrti se je učiti med drugim nemški in slovenski katekizem pisati. »In dieser Klasse mag die windische Sprach dennoch auch in dem Elementali ad nomenclaturam, etwa auch in den declinationibus und conjugationibus hinzugethan und demnach das *Elementale Labacense* des Pochoritsch cum nomenclatura trium linguarum

²⁶¹ Prevod: »Vašim milostim in gospodom kot visokoumnim gospodom je gotovo znano, da so v teh deželah za cerkev in šolo najbolj primerne osebe, ki poleg drugih dobrih potrebnih sposobnosti obvladajo tudi kranjski deželni jezik. Potem ko se od deželnih otrok starejši in premožnejši odločajo za nadaljevanje študija, ali ga že nadaljujejo, se ti ne usmerjajo v šolske ali druge službe (ki prinašajo nekaj več), revni fantje pa so zaradi pomanjkanja in težkega preživljanja prisiljeni študij opustiti ali pa porinjeni v naročje naših nasprotnikov. Tako so ne samo oni, temveč po njih še drugi trumoma zavedeni v malikovanje in zmoto, kar pa v prihodnosti ne pelje nikamor drugam kot v določen propad kranjske krščanske cerkve in nasprotno v porast antikristove in malikovalske trume, ako ne bo sčasoma dovolj sposobnih in kranjskega jezika večjih šolskih in cerkvenih služabnikov.«

latina germanica et sclavonica hinzugebraucht werden, wie dann diesfalls Rector und die Collegae ad captum puerorum sich zu richten.«²⁶² Ta Elementale Labacense je izšel pri Mandelcu pač pred 1582. l.

Pod Frischlinovim rektoratom se je reformirala tudi latinska slovnica in Slovenci smo dobili prvo slovnico. Prevod Dalmatinove biblije je bilo treba pregledati in v ta namen se je sešla v Ljubljani 1581 posebna konferenca teologov in filologov, o kateri nam bo še govoriti pri Dalmatinu. Pokazala se je živa potreba slovenske slovnice in Bohorič je dobil nalog, sestaviti pravopisna in slovniška pravila slovenska. 1583. je bil z Dalmatinom poslan v Wittenberg, kjer se je njegova slovnica natisnila in je izšla hkratu s svetim pismom. Naslov ji je: *Arcticae horulae succisivae de latino-carniolana literatura, ad latinae linguae analogiam accomodata, unde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boemicae, et Lusaticae linguae cum Dalmatica et Croatica cognatio facile deprehenditur. Praemittuntur his omnibus tabellae aliquot, cyrillicam et glagoliticam, etin his rutenicam et moshoviticam orthographiam continentes. Adami Bohorizh. Rom.*²⁶³ 14. Vsaki jazik spoznati hošte Boga (cir[ilica] in glag[olica]). Vsaki jesik bode spoznal Boga. Omnis lingua confitebitur Deo. [...]»²⁶⁴ *Witenbergae Anno 1584*, 186 in 66 str. V obširnem predgovoru govori o rabi jezikov za prelaganje sv. pisma, o Slovanih in njih imenih, o starodavnosti Slovanov in o prostranosti slovanskega jezika, in o povodu, zakaj je spisal svojo knjižico in kako je ta narastla čez prvotni načrt. Med drugim piše: »Vravnal sem pa vse delo po navadnih pravilih latinske pismenosti tako, da tudi najbolj navadnih zgledov nisem izpustil, temuč da sem ravno tiste, katere je Filip Melanchthon, mož, da mu ni para, pobožnega spomina, učitelj moj, po katerem se čem vedno ravnati, rabil v svojih slovnica, porabil tudi jaz. To pa zato, da se že navadnih in popolnoma znanih ter posebno podučljivih zgledov neznanega razum bolj posvéti. In v tej reči sem, zlasti v skladnji, bil vsaj tolmač, vmes ven-

²⁶² Prevod: »V tem razredu se slovenski jezik lahko uporablja pri osnovah izrazoslovja, morda tudi dodatno pri sklanjatvah in spregatvah, in kot v dodatno uporabo še Bohoričev *Elementale Labacense* z besediščem treh jezikov: latinskega, nemškega in slovenskega, po čemer se v tem slučaju imajo ravnati za pritegnitev dečkov rektor in [njegov]i sodelavci.«

²⁶³ Prevod: »Zimske proste urice o latinsko-kranjski pismenosti, po priliki latinskega jezika uravnani, iz katere se moškoviškega, rutenskega, poljskega, češkega in lužiškega jezika sorodnost z dalmatinskim in hrvaškim lahko spozna. Pred vsem tem se nahajajo, cirilski in glagolski in v le-tem rutenski in moškoviški pravopis kažoč, nekatere tabele Adama Bohoriča.«

²⁶⁴ Prevod: »Vsak jezik bo spoznal Boga.« Isti stavek je zapisan še v grškem alfabetu.

dar nisem v nemar pustil nič, marveč sem se edino trudil, da v omenjenih izrazih vsegdar skažem skladnje kakor soglasje tako vladje. – Nikdar pa nisem zamolčal, kje se kranjski jezik razločuje od latinskega. Torej se zatrdno nadejam, da bo vsaki bolj pameten rad pripoznal, da sem jaz nekoliko pripomogel v ta namen, da se kranjski jezik pravejše govori in piše.« Že iz teh besed je razvidno, da je hotel Bohorič učiti in razlagati slovenščino po latinskem kopitu. V oblikoslovju uči večinoma, kako je razne posebnosti latinščine preložiti v slovenščino, tako da se skoraj zdi, da mu je bila glavna naloga latinščina, slovenščina pa samo pomagalo k nji. Od tega ravnanja odstopa pri obravnavi pravopisa, kjer se zaradi priravnjanja ozira tudi na cirilico in glagolico in razlaga Oča naš. In ravno *pravopis* je bil njegov glavni namen. Treba je bilo odpraviti omahovanje med pravopisom Truberjevim in Kreljevim. Bohorič, ki je, kakor vemo, pregledoval Jurišičevo prelogo Spangenbergove postile, 1578 še ni bil dospel do svoje prepričanosti, položene v naukih 1584. leta. V teh se je držal nekako sredi med Truberjem in Kreljem. Ohranil je Truberjev zh za Kreljev ch (č, ć); od Krelja pa je prevzel razlikovanje med s in z, š in ž, u in v ter je temu priložil tudi razlikovanje i in j, katero je kratko poprej poleg u in v predlagal za latinščino Petrus Ramus. Bohoričeve slovnice seveda ne smemo presojati z današnjega stališča, kakor to dela Macun (v Književniku II., 105), ampak iz njenega časa. Vendar nahajamo v nji marsikatero zdravo opomnjo. V pismenosti ima člen (articulus: germanicae linguae prava imitatione). Sklanjatve loči tri po naravnem spolu: I. Ta oče, II. Ta mati, III. Tu pismu. Skloni so mu latinski: Vocativ O oča!, Ablativ od tiga očeta. – Stopnjevanje: Dober, ta Bulši, ta nar Bulši. Pronomen: jest, ti, on. Glagol mu je v treh spregatvah po sedanjikovih končnicah (-am, -em, -im): I. Jest sekam, II. Jest pišem; passiv bom pečen: III. Jest lubim. Skladnja je kakor rečeno bolj latinska kakor slovenska in isto velja o prosodiji. Pri sklanji in spregi je pomešano mnogo zgledov, ki nadomestujejo slovar in so važni v tem oziru; himba astus list; kakou je človik, takova je beseda. – »Movent quidam comparativos et superlativos in nominativo (lepši, -a, -e), sed inusitate«²⁶⁵ itd.

Bohoričovo delo so sprejeli stanovi z veliko pohvalo. Ko je je 29. januarja 1585 predložil odrejencem ter prosil letne podpore za svoja dva dečka, je hvalil Franz von Scheyer delo kot »feine Orthographia, schön abgetheilt«²⁶⁶ in je me-

²⁶⁵ Prevod: »Nekateri spremenijo komparative in superlative v nominativ (lepši, -a, -e), toda [to je] neobičajno.«

²⁶⁶ Prevod: »Lična ortografija, lepo razdeljena.«

nil, da je bolje varčevati drugod, samo da se Bohoriču ustreže prošnja. Dovoljeno mu je bilo darilo 100 goldinarjev, potem popust nekega dolga za 200 goldinarjev in za njegova dečka na tri leta po 50 goldinarjev s pogojem, da študirata teologijo in se posvetita deželni službi. Tudi štajerski deželani so dovolili pisatelju 100 goldinarjev. Dobil je torej lep honorar, kakoršnega bi dandanes slovenski slovničar ne dosegel.

Bohorič je učiteljeval v Ljubljani še tudi po Frischlinovem odhodu s Kranjskega; leta 1586. in 1587. je namreč učil še aritmetiko, za kar so mu dali stanovi 100 tolarjev.

V Celem katekizmu Truberjevem, ki ga je izdal l. 1584 v Vittenbergi Dalmatin, nahajamo tudi eno pesem Bohoričevo: »Ena druga otročia peisam, kadar se zjutra gori vstane ali zvečer spat gre, k naprej petju svojim otrokom skuzi A. B. zložena; Minila je vže strašna nuč, iz temme je postala luč, veseli dan zdaj gori gre, sonce svojo luč rasprostre. Gori vstani obudi se, serce naše predrami se, od spajnja vže oku pusti, odpret se imajo usti« itd. Pesem spada med najboljše protestantovske dobe.

O Bohoriču vemo, da je sodeloval pri Dalmatinovi bibliji,²⁶⁷ pa tudi to, da je 1593. leta revidiral tudi *Avenariusovo Postillo*, katero je preložil Janez Tolščak (Feistenberger).

18. junija 1596 je bil znova nastavljen kot rektor z doklado 100 gl. k penziji 140 gl. (Dimitz III. 320); to doklado je dobival še tudi, ko se je šola zaprla.

Kedaj je Bohorič umrl, ne vemo; znano pak je, da je še živel 1598. leta, da je torej dosegel visoko starost.

²⁶⁷ Poznejši pripis: »Jesus Sir.[ah], Sal.[omonove] Prip.[uvisti] in Pentat.[evh], ker Dalmatin sam piše v memorialu iz l. 1581 zastran tiskanja slovenskih knjig: wie er (Boh.) sich denn bishero neben andern in den windischen Versionen, als den fünf Bücher Mosis, Proverbiorum Salomonis, Syrach und anderes nützlich gebrauchen lassen.« Dimitz III, 193. Prevod: »Kako se je on (Boh.) doslej poleg drugih izkazal za koristnega pri slovenskih prevodih, kot pri petih Mojzesovih knjigah, Salomonovih pregovorih, Sirahu in drugih.«

Jurij Dalmatin

Najiminitnejše delo vse protestantske dobe je dovršil Jurij Dalmatin.

Rojen je bil na Krškem na Dolenjskem, kedaj ni gotovo, okoli 1550. leta. Starši so bili ubogi in njegovi prednjiki se se bili najbrž priselili iz Dalmacije, odtod ime Dalmatin. Samo s pomočjo kranjskih stanov in vojvode virtemberškega, kamor ga je priporočil Truber, mu je bilo mogoče začeti svoje študije v samostanu Bebenhausen ter jih po preteku enega leta nadaljevati v Tubingah, kamor je bil kot stipendijat sprejet v tamkajšnji knezov zavod. Truber je bil tam očetovski njegov prijatelj, ki je na vsak način pospeševal njegove študije in ga podpiral z denarjem, da je dosegel bakalavreat; ko je leta 1569 imel biti promoviran za magistra, so se predstojniki zavoda obrnili zanj do odrejaencev kranjskih, da so mu nakazali znesek 30 goldinarjev v pokritje stroškov. Dalmatin sam se je 17. julija 1569 obrnil s prošnjo do kranjskih stanov, v katerem jih prosi, ker so mu že dovolili podporo v dosegu bakalavreata in so dali po Johannesu Dienerju zagotovilo nadaljne podpore, da naj prevzamejo tudi stroške magistrske časti: »quod si a vobis, ut spero, consecutus fuero, ego vicissim cura, diligentia, labore, studio denique omni in id elaborabo, ut et me gratissimum esse intelligatis, et vos beneficentiae vestrae liberalitatisque nunquam poeniteat.«²⁶⁸

Gotovo je imela prošnja uspeh, da si ne vemo nič gotovega. Ko je Dalmatin po šestletnem bivanju v Tubingah dokončal svoje nauke, je pisal Truber 16. januarja 1572 deželanom kranjskim: »An ihm (Dalm.) wollen Euer Gnaden das beste thun, dem M. Dalmatino zu einem Kirchendienst, wo nit in Krain, doch bei den Untersteirern verhelfen, er wird mich, sammt dem Saviniz mit dem Dolmetschen vertreten mögen, wie aus seiner ersten Prob, die er hiemit Euer Gnaden zuschickt (to so bile prve bukve Mozesove), zu sehen ist.«²⁶⁹ Torej Truber sam je Dalmatina izbral za tistega, ki naj bi nadaljeval njegovo prelagateljsko delovanje, in v resnici ni mogel najti boljšega učenca, v tem ko je drugi izbra-

²⁶⁸ Prevod: »Ker če me boste, kakor upam, razumeli, si bom jaz zopet s skrbnostjo, marljivostjo, trdom in vso prizadevnostjo razen tega prizadeval še za to, da me boste spoznali tudi kot nadvse hvaležnega, in vam nikoli ne bo žal vaše dobrotljivosti in blagodušnosti.«

²⁶⁹ Prevod: »Zanj bodo vaše milosti storile najboljše, če bodo pomagale magistru Dalmatinu najti cerkveno službo, če ne na Kranjskem, pa pri Spodnjih Štajercih, lahko me bo skupaj s Savincem zastopal pri tolmačenju, kot se vidi iz njegovega prvega poskusa, ki ga s tem pošilja vašim milostim.«

nik Savinec pomagal samo pri izdaji Truberjeve postile. Še po letu 1572 je bil poklican Dalmatin za deželjskega predikanta v Ljubljano; povrnili mu niso samo stroškov potovanja, ampak mu določili tudi letno plačo 100 gl. Mimo uradnih dolžnosti je vse svoje moči posvetil svoji veliki ideji, posloveniti vse sveto pismo in je podati svojim Slovincem. »Weil das öffentliche Predigtamt und der Besuch desselben an etlichen Orten in Gefahr steht, dass doch mancher Christ einen Trost und Stärkung seines Glaubens aus der Bibel in seiner Muttersprach für sich und die Seinigen im Haus durch Lesen und Zuhören fassen möchte und also in diesen Landen die reine Lehr und Glauben lang erhalten, genährt und gestärkt wider alles Toben und Wüthen des Gegentheils möchte werden,«²⁷⁰ pravi v nekem pisanju do stanov.

Za poskušnjo je dal že leta 1575 v Ljubljani na svetlo Jezusa Siraha: *Jezus Sirach ali negove buquize (latinski Ecclesiasticus) sa vse shlaht ludy, fujeb za kerszhanjske hishne Ozhete inu Matere v Slovenski Jesik stolmazhene. Drukanu v Lublani skusi Joanneša Mandelza 1575*. To delo je bil (Dalmatin?) po ukazu gospoda Hansa Kisela poslovenil že pred več leti, najprej za rabo v njegovi hiši in družini ter se je tudi sicer širilo v prepisih. Ta knjiga je najstarejši ljubljanski tisek slovenski. V tej knjigi kakor tudi v vseh drugih njegovih, kar jih je bilo tiskanih v Ljubljani, se drži Dalmatin pravopisa Truberjevega.

Druga knjiga, katero je izdal, da bi služil domovini (»seinem Vaterlande zu dienen«), je zopet del svetega pisma, namreč *Passion tu ie bridku terplenie inu tudi tu zhastitu od smerti vstaiene inu v Nebu hoiene Nashiga Gospudi Jezusa Christusa, is vseh stirih Evangelistou sloshenu: fred eno potrebno Pridigo: inu eno Peifno, v katere ie ceil Passion sapopaden*. Isto nemški naslov. *Drukanu v Lublani skusi Joanneša Mandelca, 1578*. 105 listov. Knjiga je posvečena Ahacu baronu Turnu in Kriškemu. Posvetilo in predgovor sega do lista 5b. Od lista 6a do 27b je »kratek inu potreben nauk, kako je brati pasijon« (Glaser imenuje to predgovor), list 27b in 28 sta prazna. List 29a do 60b je pasijon; od tam do 71b »to zhastitu od smerti vstaiene«. Na listu 72 se začinja »ena lepa inu potrebna pridiga od Passiona Christuseviga« do lista 92b. Potem je s posebnim naslovom in

²⁷⁰ Prevod: »Ker sta javno pridiganje in njegovo obiskovanje na nekaterih krajih v nevarnosti, in bi prenekateri kristjan tolažbo ter moč za svojo vero zase in za svojo družino s čitanjem ter poslušanjem Biblije pridobil v domačem jeziku in hiši. Tako bi se v teh deželah čisti nauk in vera dolgo obdržala, se napajala in pridobivala na moči proti vsemu razsajanju in divjanju naših nasprotnikov.«

posebnim tiskom še pridejana pesem: »Paffion iz vseh stirih evangeliftov v leto Peifsen od Juria Dalmatina sdai pervizh sloshen, v ti viſhi kakor ta Nembſhki: »O Mensch bewein dein Sünde gross«²⁷¹ ali kakor ta slouenſka peifsen: Sueti Paul v enim listi. Drukanu v Lublani ſkuſi Joannefa Mandelza MDLXXVI« na 16 listih. Pesem ima trideset kitic po dvanajst vrstic in je ponatisnjena tudi v Celem katehizmu iz leta 1579.

Najvažnejši predhodnik svetega pisma je Pentatevh, ki ga je Dalmatin izdal leta 1578 v Ljubljani pri Mandelcu pod naslovom *Biblie, tu ie vsiga svetiga Pisma prvi deil, v katerim so te pet Mosessove buque, sdai peruizh is drugih iesiku v ta Slouenſki sueiftu ſtolmazhene, sred kratkimi inu potrebnimi argumenti zhes vsak Capitul, inu ſajtopnimi izlagami nekoterih težkejših beſed, inu seno potrebno Slouenſko Predguuorio, v kateri ie kratka ſumma, prid inu nuz letih Buqui ſapopaden, ſkusi Iuria Dalmatina. Na konzū ie tudi en regishter, v katerim ſo ſa Hrvatou inu drugih Slouenou volo nekatere kranske inu druge beſede v nih iesik ſtolmazhene, de bodo lete, inu druge naſhe Slouenſke buque bule ſajtopili itd. Drukanu v Lublani tim leiti po Criſtuſeuim Roijſtuu ſkusi Joannesa Mandelca 1578.*

V predgovoru govori Dalmatin o važnosti svetega pisma za krščanstvo, njega nepokvarjenosti in razširjenosti, ker je preložen že skoraj v vse jezike krščanstva. Potem pravi: »Will denn uns armen Windischen unser himlischer Vatter sein Heyliges Göttliches wort auch in unserer Muttersprach rain und lauter durch die mündliche predig verkündigen, und zu ewiger seeligkeit rueffen lässt: wir aber noch bisher kain gantze Bibel in solcher unserer muttersprach (ausserhalb des Psalterij und neuen Testaments, welches erst gar neulich verfertigt worden) haben, dadurch doch, wenn wir auch ein Windische Bibel haben möchten (wie alle rechtheyfrige und verständige Christen bekennen müßen) vielen Seelen, weyl sich die windische Sprach gar weyt erstreckt, zu ihrem ewigen hayl gedienet möchte werden. Derwegen ob ich mich gleichwol dazu viel zu geringfügig, aber doch schuldig erkenne meinem lieben Vatterland vnnnd andern Windischen zu dienen und mit dem geringen Talent, so mir vertrauet worden, meinem Herrn vnd Gott, vermög meines tragenden Beruffs und Predigamts, zu würh[k]en, darumb habe ich diese fünff Bücher Mosis für mich genommen, vnd neben andern meinen studiys und laboribus in die Crainerische Windische Sprach bestes Fleiß verdolmetscht.«²⁷²

²⁷¹ Prevod: »O človek, objokuj svoj greh močno.«

²⁷² Besedilo citata prehaja iz latinice v gotico; prevod: »Če hoče nebeški Oče svojo nebeško

Ravnal se je po *Lutrovi* nemški prelogi, pa tudi hebrejski tekst in druge jezike si je ogledal in je vse delo pregledal z možmi, ki so v jeziku skušani, ter upa, da je bodo razumeli ne samo Kranjci, ampak tudi Spodnji Štajerci in Korošci, po tem Hrvati, Bezjaki, Istrijani, Kraševci in drugi. Ta prevod je izpremenjen v ortografiji in v posameznostih sprejet potem v celo Sveto pismo; izpremembe pa so večje, kakor bi se dalo misliti po Kopitarjevi sodbi: »Wir haben das 24. Capitel der Genesis dieser Übersetzung mit dem der Ganzen Bibel Dalmatins von 1584 verglichen, aber außer den orthographischen nur unbedeutliche Unterschiede gefunden, die meistens, wie noch nicht reine Verbesserungen sind.«²⁷³

Nov del svetega pisma je obsegala četrta knjiga Dalmatinova: *Salomonovi pripuvisti, tu ie kratki, leipi inu vsem, starim inu mladim Ludem potrebni navuki, skusi Iuria Dalmatina v Slovenjzrhino tolmažheni v Lublani 1580*. V edinem nepopolnem izvodu se hrani knjiga v Kopenhagenu.

Že leta 1575 je prosil Dalmatin stanove, naj bi koga postavili, ki bi pregledoval prelogo svetega pisma, in naj odredili njega tiskanje; toda tej prošnji se ni ustreglo zaradi velikih stroškov in dolgov. Stanovi pak so pohvalili nesebično delovanje Dalmatinovo s tem, da so mu 26. dne marca 1580 za trud in pridnost pri tolmačenju sv. pisma dovolili miloščino 100 goldinarjev in odkazali kot pribojšek k njegovi plači 40 gl. za najemnino. Tudi so na njegovo prošnjo dali odbornikom ukaz, naj se začno zastran tiskanja biblije pogajati z ljubljanskim tiskarjem Janezom Mandelcem, ki je odprl svojo tiskarno v Ljubljani 1575. leta in je izdal, kakor smo videli, že več slovenskih knjig. Sklep, izdati biblijo, je bil torej že davno storjen, šlo je le še za to, kako pokriti stroške obširnega dela, za katero je

božjo besedo, nam ubogim Slovencem tudi v našem maternem jeziku čisto in glasno oznanjati skozi govorno pridigo, in nas poklicati k večnemu duševnemu miru, mi pa do sedaj še nimamo nobene celotne Biblije v tej naši materinščini (razen Psalterja in pravkar dokončanega Novega testameta), s čimer bi, če bi slovensko Biblijo imeli (kot morajo priznati vsi goreči in razumni kristjani) mnogim dušam, ker je slovanski jezik prav daleč razširjen, služila kot vodilo v večno blaženost. Zato sem, čeprav preneznaten, vendar spoznal za svojo dolžnost, da služim svoji ljubi domovini in ostalim Slovencem ter se s skromnim darom, ki mi je bil dan, svojemu ljubemu Gospodu Bogu, s pomočjo poklica in pridigarke službe, ki ju izvršujem, dam na voljo. Tako sem teh pet Mojzesovih knjig vzel nase ter jih poleg svojega študija in drugih obveznosti skrbno prevedel v slovenski jezik.«

²⁷³ Dobre štiri vrste v gotici; prepis in prevod: »24. poglavje Geneze tega prevoda smo primerjali s tistim v Dalmatinovi Bibliji iz leta 1584, vendar smo razen ortografskih našli le nepomembne razlike, ki pa so večinoma le še neprečiščeni popravki.«

smela dežela Kranjska pričakovati prispevkov tudi od sosednjih slovenskih dežel. Koroški deželani so že 5. decembra 1579. leta izjavili, da so pripravljeni dati 900 goldinarjev. S Štajerskega še ni bilo odgovora, šele 14. marca 1583 so obljubili Štajerci znesek 1000 goldinarjev. Mandelc je predložil stanovom dne 23. 1580²⁷⁴ proračun tiskarskih stroškov, po katerem je za 1500 izvodov potrebvani submedijanski papir, en izvod s 14 knjigami, preračunil na 1400 goldinarjev, tiskarsko maslo na 1610 gold. brez bibličnih podob, tako da bi prišla tiskana pola za nekaj več kakor en črni penz in vsa biblija na blizu dva goldinarja. Zastran podob je svetoval stanovom, naj se obrnejo do Ungnadovih dedičev v Waldensteinu.

²⁷⁴ Avtor ni zapisal meseca!

XXI

Namera, tiskati slovensko biblijo v Ljubljani, pak je bila uničena, ker je nadvojvoda Karel prepovedal ne samo tisek, ampak je sploh zaprl tiskarnico in pregnal Mandelca iz dežele. Dvé leti so se sicer ustavljali protestantovski deželni uradniki izvršitvi povelja, toda nazadnje je vendar moral Mandelc zapustiti Kranjsko 1582. leta. Stanovi so mu dovolili potnine 50 goldinarjev in mu dali priporočilno pismo do vojvode Virtemberskega. Šel je najprej na hrvaško Ogrsko, kjer je postal nestalen tiskar, bivajoč zdaj v tem, zdaj v drugem kraju. Toda med tem so stanovi Dalmatinovo podjetbo že sprejeli in so tudi odobrili njegovo željo, da naj zbor izvedencev pregleda in preskusi delo v jezikovnem in bogoslovnem oziru; ta sestanek izvedencev se je odlašal samó, ker so bila različna mnenja, kje se je zbrati. Kranjci so predlagali Ljubljano, ker je tam dovolj ljudi, ki so zmožni hrvaščine, dalmatinščine in drugih slovanskih jezikov in ker se je bati, da bi v Gradcu jezuiti delali vsakoršne ovire (»allerhand Sperre«). Korošci so temu pritrdili, samo Štajerci so ostali pri Gradcu, češ da je tam več grških in hebrejskih jezikoslovcev. Zmagala je naposled Ljubljana.

Dne 24. avgusta 1581 so se zbrali odposlanci treh dežel v pregledovanje preloge sv. pisma v Ljubljani. Bili so ti možje: iz Gradca dr. Jeremija Homberger, superintendent; iz Koroškega M. Bernard Steiner, deželni predikant v Celovcu, rojenja Kranjec iz Kamnika in pa Hans Faschang, župnik v Tulčniku; s Kranjskega razen Dalmatina: Matija Živčič, predikant na Krasu; Andrej Savinec, ki je že leta 1572 pomagal Truberju v Tubingah kot korektor; ta dva je predlagal sam Dalmatin za to nalogo; potem superintendent Krištof Spindler, predikanti Hans Schweiger, Janez Tolščak in Felicijan Truber; naposled šolski voditelj Bohorič, katerega je prav tako predlagal Dalmatin – »weil er der krainerischen und der andern benachbarten Sprachen grundlichen Bericht und Unterscheid wisse«.²⁷⁵ Odposlanci so začeli svoje delo dne 28. avgusta in so je dokončali dne 22. oktobra. V podstavo so vzeli prelogo Lutrovo, primerjali ž njo slovenski tekst in ga potem po hebrejskem »approbirali«. Dne 25. oktobra so teologi ustno poročali v seji stanovskega odbora in so po ustnem poročilu oddali tudi pismeno. Proračunali so stroške za tisek biblije v 1500 izvodih na srednje medijanskem papirju na 2000 goldinarjev, h katerim bi Štajerska dala 900, Koroška 700, Kranjska pa

²⁷⁵ Prevod: »Ker bo znal pojasniti in podati temeljito poročilo o razlikah med kranjskim in sosednimi jeziki.«

400 goldinarjev. S tiskom je začeti kolikor moči kmalu in ga opraviti v Tubingah, kjer se je že natisnilo toliko slovenskih knjig, in v to bi bilo izprositi dovolilo vojvode Ludvika. Saksonsko je preveč oddaljeno, Frankfurt pa, podložen rimskemu cesarju, prvemu sorodniku deželnega kneza, bi se morda pomišljeval tiskati to knjigo, ako bi tiska celo ne odrekel. Za korektorje so predlagali, da bi se tisek pospešil in bi se tiskalo na več strojih: M. Steinerja, Schweigerja, Savinca, M. Spindlerja, Adama Bohoriča, za nadzorovatelja tiska pa tiskarskega pomočnika Lenarda Mravljjo, »weil er der Sprache wohl erfahren, auch solche (Druckergesellen) schwer zu bekommen, und unwillig, sonderlich in dieser Arbeit, jedoch hier (in Laibach) leichter als anderswo, weil hievor all dort auch windisch gedruckt worden.«²⁷⁶ Odbor deželni se je izvedencem zahvalil in jim kot »Ergetzlichkeit«²⁷⁷ dal za njih trud vsega skupe 500 goldinarjev, med tem dr. Hombergerju največ, 100 goldinarjev, magistru Steinerju in Dalmatinu pa po 80 goldinarjev s pridržkom, da Dalmatina nagradi kot »interpreta glavnega dela« še posebej.

Nasprotnikom ni ostal zbor teologov v Ljubljani skrit. Škof je poročal iz Gornjega grada vojvodi, da se je sešlo v Ljubljani osem do devet tujih predikantov, kateri hočejo tiskati biblijo in druge stvari v slovenščini. Zato je bilo izdano vicedomu in deželnemu upravniku povelje, v katerem se čudi, da mu niso nič poročali o ti nameri, ker se vendar mora narejanje takih knjig vselej goditi z vednostjo in voljo deželnega kneza. Ker se je to opustilo, je kaj poročati, kako je s stvarjo, in nemudoma ustaviti tisek. Poročilo se mu je, da je res pred nekimi dnevi prišel en predikant s Štajerskega, dva s Koroškega zaradi slovenske biblije, katero v slovenščino preložiti se je zdelo vsled bruške pacifikacije potrebno; tisek pak je ustavljen že vsled prejšnjih povelj. Na to poročilo je bilo ponovljeno prejšnje povelje, da se ne sme *niti biblija niti kaj drugega* tiskati v deželi, in vicedomu se izraža nejevolja nadvojvode, da še ni odpravljen tiskar iz Ljubljane. To povelje se je moralo ponoviti še dvakrat iz formalnih težav; deželni upravnik se je namreč odpovedal službi, deželno glavarstvo pa je bilo oddano Wolfu baronu Turnu, ki se je branil izvršiti ukaz deželnega kneza, češ da ni izdan na njegovo ime; tako je bilo Mandelcu mogoče, dve leti se pripravljati na odhod iz Ljubljane.

Po pregledu svetega pisma je preteklo skoraj eno leto, ne da bi se bilo kaj storilo za tisek. V to dobo spada reorganizacija deželske šole in poklic Frischlina. Ž

²⁷⁶ Prevod: »Ker dobro pozna jezik, tudi je takšne in voljne (tiskarske pomočnike) težko dobiti zlasti za to delo, vendar tukaj (v Ljubljani), kjer se je predtem že tiskalo v slovenščini, lažje kot drugod.«

²⁷⁷ Prevod: »Nadomestilo.«

njim je prišel 30. dne julija 1582 Dalmatin k deželanom Francišku v. Scheyerju, Janezu Gallenberškem in Viljemu Praunspergerju, zbranim v hiši gospoda Hallerja. Oni so mu predlagali, naj se obrne do vojvode Ludovika Virtemberškega, navzočnega na državnem zboru v Avgzburgu, da se tiska knjiga v njegovi deželi. On ima svojo papirnico, posebno pravico do slik, ki so lastnina Sigmunda Feyerabenda v Frankfurtu, in tiskarji so dolžni, zaračunati mu dve tiskovni poli za ceno poldruga pole, zato bi bil tisek pod njegovo egido najcenejši. Frischlin se je tudi ponudil, da piše nekim virtemberškim svétnikom kakor Osiandru. Deželani so sklenili, obrniti se do obeh svojih v Avgzburgu navzočih odposlancev, Wolfa Turna in Krištofa Auersperga, da storita potrebne korake pri vojvodi in njegovih teologih in svétnikih. To se je takoj vse izvršilo. Ker pa ni bilo do oktobra nobenega odgovora, so se obrnili deželani do vitenberškega knjigarja Samuela Seelfischa, kateri se je ponudil, da dovrši vso biblijo če treba v šestih mesecih, ker je v Vittenbergu šest tiskarnic in ena lahko pomaga drugi. Korektorja hoče on vzdrževati. Tiskane izvode bi oddal v Lipsko.²⁷⁸ Zastran plačila hoče počakati tri mesece in še več po dokončanem delu. Plača se mu najbolje po mojstru državnega peneza, ki ima z deželani račun zaradi mejne pomoči. Med tem je poslal tudi vojvoda virtemberški stanovom izjavo tamkajšnjega tiskarja Georga Gruppenbacha, s katerim sta se pogajala dr. Jakob Andreä in dr. Theodor Schnepf. Ta je zahteval od bale, če se tiska 1500 izvodov, 26 goldinarjev, če se pa tiska 1000 do 1200 izvodov, 28 goldinarjev; torej bi stalo vse, ker je 60 bal potrebno, 1680 goldinarjev. Nasproti je hotel vitenberški knjigar dati 1500 izvodov z 80 balami papirja po 20 gl. balo: 1600 gl. Potemtakem so sklenili stanovi, napraviti ž njim pogodbo in ponudbo vojvode virtemberškega s hvalo odkloniti. Preden pa se je začelo tiskanje, je bilo še marsikaj urediti. Dalmatin, ki bi moral iti v Vittenberg, je zahteval 16. februarja 1583 posebno navodilo. Za korektorja si je želel Andreja Savinca (Savinus), župnika v Škocjanu pri Turjaku, ki je bil že kot stipendijant v Tubingah (1572) Truberjev amanuensis in korektor pri prelaganju novega testameta. On je sodeloval tudi pri pregledovanju sv. pisma in je Dalmatinov rokopis lepo na čisto prepisal za tisek. Ako bi Savinec ne bil na razpolago, predlaga Dalmatin prejšnjega rektorja, šolskega nadzornika Adama Bohoriča, ki ne razume samo dobro jezika, ampak se je tudi udeležil pregledovanja od začetka do konca in je pozneje pomagal pregledovati prepise Savinčeve in jih pripraviti za tisek. Tudi to, da se odpošlje tiskarski pomočnik Lenard Mravlja, se mu zdi važno, ker bi mogel

²⁷⁸ Lipsko, nemški Leipzig.

on, zmožen slovenščine, nadzirati druge (nemške) stavce, kjer bi bilo kaj, kar se ne dá brati, jih podučiti in bi tudi mogel postavljati sholije in konkordance tje, kamor spadajo, pa morda še tudi pomagati pri korekturi. Dalmatin je nadalje stanovom naznanil, da misli posvetiti delo z nemškim predgovorom vsem trem deželam, prosi ukazil zastran vezave in zastran razdelitve izvodov in o namestbi grba volilnega kneza saksonskega na njih, naposled pa prosi znesek 100 goldinarjev, da odplača svoje dolgove, da mu dolžniki med tem žene ne nadlegujejo in ona ne pride v stisko, in da si nakupi, kar je za pot potrebno.

Zakaj je Dalmatin s sodelavci odšel še le aprila, ne vemo. Najbrž se stari Bohorič ni mogel hitro odločiti. Navodilo za Dalmatina in Bohoriča je bilo izdano 10. dne aprila, tistega dne, ko so odšli na potovanje. Predpisano jim je bilo, iti na Celovec, Dunaj, Prago, v Draždane na dvor volilnega kneza in od tam v Vitenberg. Knjigarju Seelfischu naj dadó v odplačilo 300 tolarjev. 500 izvodov naj se zveže, 40 med njimi »ganz sauber und geziert«²⁷⁹ za posebne osebe, deset pa naj se jih zveže z grbom volilnega kneza za biblioteko v Draždanih. Ž njimi potujočemu tiskarskemu pomočniku Mravlji naj dajejo na teden eno krono ali 92 krajcarjev. Svoje stroške pa naj odposlanca zaznamujeta posebej in jih zaračunata. Vročili so jima pisma do bogoslovske fakultete v Vitenbergu in do saksonskega dvornega predigarja Martina Myrusa zastran pospeševanja tiska. Nemški predgovor Dalmatinov se je sklenilo pokazati prej tudi koroškim in štajerskim deželanom. Potnih stroškov se jim je nakazalo 300 goldinarjev, v Celovcu naj potegnejo na račun zagotovljenega prispevka 450 goldinarjev in od tega naj dado, kakor rečeno, tiskarju Seelfischu 300 goldinarjev, precej ko dojdejo v Vittenberg.

Potni družbi sta se na stroške Adama Bohoriča pridružila dva mlada Kranjca, stara po 15 let, Bohoričev sin Adam in Janez Znojilšek, sin uboge vdove, katera naj bi se v Vitenbergu uporabljala pri tiskanju biblije za branje, primerjanje, popravljanje, pregledovanje, prepisovanje in pa za občevanje s tiskarnico, potem pa, ko bi bilo delo dokončano, odšla na slovečo knežjo šolo v Pforti (Schulpforti). Do Celovca so jezdili, za dva konja so plačali 2 goldinarja 40 krajcarjev. V Celovcu, kamor so prišli še le 24. aprila, so dobili po stanovih nakazanih 450 goldinarjev v čistih celovških dukatih in so plačali od 24. do 26. aprila za hrano in za konje 4 goldinarje 1 krajcar 2 peneza. Od Celovca so potovali z vozom čez Judenburg na Dunaj. Za ta kos poti je dobil kočijaš 25 goldinarjev renskih in 50 krajcarjev napitnine. Na Dunaju, kamor je prišla družba 3. dne maja zvečer, je porabila do 7.

²⁷⁹ Prevod: »Zelo čedno in okrašeno.«

maja 6 goldinarjev 43 krajcarjev, vštveši celovškega voznika; v Pragi od 11. zvečer do 12. maja 2 goldinarja 21 krajcarjev. Od Ljutomeřic so šli v Draždane po Labi in plačali za to 3 goldinarje 10 krajcarjev. V Draždanih jih je volilni knez »rešil« po gostilni navadi iz njih gostilnice, t. j. plačal je, kar so zajeli in zapili, namreč 8 goldinarjev 12 krajcarjev 8 penězov. Ko so mu izročili pismo kranjskih deželanov, je izdal 17. maja povelje, da naj se tisek biblije pospešuje, in ker so imeli kranjski deželani v tem oziru posebno zaupanje do njegovega mesta Vitenberga, naj si bo vsak v svesti, da gre pri tem bolj za čast božjo in razširjanje čistega nauka, kakor za neizmeren in neprikladen dobiček. Ako bo tiskar, s katerim so sklenili stanovi pogodbo, prosil za privilegij, mu bo volilni knez milostiv. Pri odhodu iz Draždan so dali potniki hlapcem in deklam napitnine 12 krajcarjev. Za nadaljno pot od Draždan do Vitenberga so plačali brodniku 3 goldinarje 56 krajcarjev.

20. dne maja so prišli v Vitenberg. Dr. Polikarp Leyser, generalni superintendent, je sprejel kranjske poslance na hrano in v stanovanje. Že 28. maja se je začela tiskati biblija na eni preši, ker za druge preše še ni bilo dovolj papirja pripravljenega. Za »introitus« (začetek) so dobili stavci po stari navadi šest grošev. Dne 29. maja sta sklenila Dalmatin in Bohorič v imenu kranjske dežele s Samuelom Seelfischem natančno pogodbo o tisku slovenske biblije. Dal naj bi 1500 izvodov, med temi 50 na medijanskem papirju, ostale na pa velikem kronskega papirju, »so gut als er dasselbe jetzt und künftig von Frankreich kann hereinbringen lassen«, ²⁸⁰ natisniti v tiskarnici dedičev Johanna Craffta. Od vsake bale dobi za papir, tiskarske stroške in druge potrebščine 20 goldinarjev renskih, računaje goldinar (flore) po 21 mišenskih ²⁸¹ dvanajstic, vendar mora, ker nastane stanovom dosti stroškov tudi s korektorji, poslanimi v Vitenberg, dati od vse vsote 100 goldinarjev. Seelfischu se je izplačalo takoj v gotovini 300 tolarjev po 24 grošev. Za ostali znesek je izjavil, da hoče počakati še eno četrto ali tudi pol leta po dovršbi dela. Dovršeno biblijo je hotel, in to zvezane izvode v zabojih, nevezane v sodih, spraviti v Lipsko in poskrbeti tam tudi za nadaljno odpravo. Delo je šlo po tem spešno od rok. V Crafftovi tiskarnici so delali štirje stavci in šest tiskarjev, pri Lehmanu trije stavci in trije tiskarji. V soboto pred dnevom sv. Martina je bilo delo dokončano. Tiskarnici se je za exitus (završetek) poklonilo 6 goldinarjev 20 grošev. To najiminitnejše delo protestantovske dobe ima naslov: *Biblia, tu je, vse Jvetu Pifmu, stariga inu Noviga Testamenta, slovenski tolmazhena škusi Juria Dalmatina. Bibel, das ist die ganze heilige Schrift windisch, gedruckt in der Churfür-*

²⁸⁰ Prevod: »Takšne kakovosti, kot jo lahko sedaj in v bodoče uvozi iz Francije.«

²⁸¹ Meissenskih.

*stlichen Sächsischen Stadt Wittemberg durch Hanns Krafft's Erben. Ano 1584. Jesa. 8. Ad Legem magis et ad Testimonium. Quodsi non dixerint juxta verbum hoc, non erit eis matutina lux.*²⁸² Folio. Za naslovom je nemški »Vorbericht an die Stände und alle gottselige Christen in Krain«²⁸³ itd. Potem prihaja »Gman predguoor zhes vfo sveto Biblio«, 20 listov; »Predguoor zhes ftari testament D. M. L.«, 9 strani; potem spisec »Buque ftariga Testamenta XXIII et Apocrypha« kranjski in latinski, ena stran; potem »Register zhes vfo Biblio vfeh imenitniſhkih imén inu potrebnihh navukovu inu rizhy«. Zatem še le se začinja prava biblija na 334 ošteviljenih listih z mnogimi lesorezi. S preroki se začne drugi zvezek s podobnim naslovom: »Sveti Preroki v'slovenski jesik tolmazheni skusi Juria Dalmatina. Actorum X Jesusu Criftufu prizhovanje daio vfi Preroki, de fkusi njegovu Ime imajo vfi odpufzhanje grehou prejeti, kateri v njega verujo. Witebergae, anno MDLXXXIII.« Za naslovom prihaja najprej »predguovor zhes vfe preroke« na 3 listih in »Predguovor zhes Preroka Jesai D. M. L.« na dveh listih s posebnim predgovorom pred vsakim prerokom. Potem šteje ta zvezek še 210 listov. Nov zvezek je zopet novi testament, ki ima zato tudi nov naslov: »Novi testament; tu ie teh svetih Evangelistou inu Apostolou Buqui inu Lystuvi: Slovenſki fkusi Juria Dalmatina. Jesa LII. Kaku so na gorrah lubesnive noge, téh pošlanih, kateri myr osnanujo, od dobriga predigujo, isvelizhanje osnanujo, kateri pravio k Sionu: Tvoj Bug je krajl. Witebergae, Excurebant heredes Johannis Cratonis, Anno MDLXXXIII«, 151 listov; na 151b listu se začinja »register teh epistel inu evangeliov, katera se ob nedelah inu navadnih prasnikiſh beró in izlagajo«, obsegujoč 4 strani, naposled pa prihaja 13 strani obsegajoč »register nekatérih beséd, katére Crajnſki, Corofhki, Slovénſki ali Bezjazki, Hervázki, Dalmatinſki, Iftrianſki ali Craſhki fe drugázhi govore«; torej slovarček je hkrati prvi naš dijalektološki spis.

Končni račun Seelfischev je znašal po odbitku 100 goldinarjev za korektorja 2218 goldinarjev. Prehranščina za Dalmatina, Bohoriča, oba dečka, tiskarskega pomočnika in nekega Johanna Jakoba Reinerja, najbrž korektorja, torej 6 oseb, je znašala za dobo od 23. maja do konca decembra 1583 l. 190 goldinarjev 10 grošev, med katerimi je tudi všteti 8 goldinarjev za dve mizi za »vatele«. Ker superintendent Leyser ni zahteval za stanovanje nič najemnine, so poklonili njegovi ženi 7 goldinarjev. S prisrčno zahvalo so odšli iz gostoljubne hiše, kjer so

²⁸² Prevod nem. in lat. teksta: »slovenska Biblija to je vse sveto pismo, natisnjeno v volilnoknežjem saškem mestu Wittemberg po Hansa Kraffta dedičih, leta 1584. Izaija 8: [Naj se držijo] postave in pričevanja, če ne govorijo po tej besedi, zanje ne bo jutranje zarje.«

²⁸³ Prevod: »Predgovor za stanove in vse pobožne kristjane na Kranjskem.«

jim, kakor sami pravijo, gospodar, gospodinja in družina izkazovali »vso čast, ljubezen in prijaznost«. Tudi univerza jih je bila dne 29. avgusta povabila v neko vas »zur Rustication«. ²⁸⁴ Povabljeni so bili tudi na ženitvo Seelfischevo in na ženitvo M. Antonia Euonima s Koroškega. Ko so bivali v Vitenbergu, se je začela tam kuga in med stroški nahajamo zapisano »wegen der sterbenden Leuff« ²⁸⁵ za angeliko in sladki janež 4 groše 6 penzov.

Teologična fakulteta, zlasti pa generalni superintendent dr. Leyser, je s svetom in dejanjem pospeševal tiskanje biblije, kakor hvaležno pripoznavata Dalmatin in Bohorič. Fakulteti in Leyserju sta poklonila pred odhodom, to je 31. dan leta 1583, ²⁸⁶ po en izvod biblije, vezan v belo usnje z zlatimi kosi, z deskami in sklepi, tako tudi nestorju kranjskih prelagateljev biblije, Primožu Truberju. Tudi tiskarski pomočnik Mravlja je dobil en izvod; vitenberškim stavcem, tiskarju in založniku so bili dani dolžni izvodi. Na posebno prošnjo so dobili nevezane izvode M. Benedict Pyroter, doma iz Loke, ki je študiral v Witenbergu in je morda poslovenil Brencijev Katekizem; potem neki poljski predikant M. Elias Opala; licencijat, profesor in kancelar virtemberški Johannes Schüß in doktor Nikolaus Selnicerus, svetega pisma profesor, pastor v Lipskem in superintendent za Mišensko. Za trojo deželanstvo so bili lepo vezani trije izvodi, kar je stalo 24 goldinarjev 10 grošev; vsi stroški za vezanje so znašali za 500 izvodov 451 goldinarjev.

Posebna zahvalna pisma sta pisala Dalmatin in Bohorič po odhodu iz Witenberga vojvodu Ludoviku Wirtemberškemu (1. dne januarja 1584), staremu prijatelju notranjeavstrijskih protestantov, in pa volilnemu knezu Saksonskemu (14. januarja 1584). Po nalogu deželanstev sta poklonila vsakemu, in to vojvodi tri, volilnemu knezu šest pozlačenih v rudeče usnje z deskami in sklepnicami lepo vezanih izvodov (katerih vezava je za zvezek stala 3 tolarje 2 groša) za njih »liberije« (knjižnice). Bohorič je priložil svojo slovnico, Dalmatin pa svojo slovensko molitveno knjižico *Karszanske lepe molitve, zdai pervizh z Bukovskiga inu Nembshkiga jesika v nash Slouenjski tolmazbene skusi Jurja Dalmatina, Witebergae 1584*, ⁸⁰ in novo izdajo Truberjevega Katekizma. Bohorič se je moral razen tega zahvaliti volilnemu knezu, da je sprejel njegovega sina in Znojilšeka med knežje alumne v Schulpforti. To sta storila oba, potovaje nazaj, v Augustusburgu dne

²⁸⁴ Prevod: Nekako »za povaščanje.«

²⁸⁵ Prevod: »Zaradi kuge«. Kar se v zgodovinskih virih omenja kot kuga oziroma v srednjem veku v Nemčiji kot »Sterbende Leuff«, je treba na splošno razumeti kot nevarno epidemijo, ki ni nujno povezana z infekcijsko boleznijo kugo.

²⁸⁶ Podatek o mesecu manjka.

14. januarja 1584, in sta dobila od volilnega kneza milostno priznalno in zahvalno pismo (15. I. 1584).

Prva naposled imenovanih knjižic, katero je v drugi izdaji oskrbel 1595 l. Felicijan Truber, je večinoma preložena, kakor pravi Dalmatin sam v dedikaciji, po D. Andreas Musarlus (Meusel) »Betbüchlein«, čegar ena izdaja je izšla leta 1572 v Lipsku.

Druga je, kakor rečeno, Truberjev katekizem s pesmarico. Naslov je nekoliko spremenjen, namesto »gody« »godov«, namesto »[dai supet na novu popraulene inu s veliku« stoji samo »z dostimi«. Potem citat iz sv. pisma »Verbum Christi habitet in vobis abundanter: in omni sapientia docentes et commonentes, vosmetipsos in Psalmis et Hymnis et canticis spiritualibus, in gratia canentes in cordibus vestris Deo. V Vitembergi, Anno 1584.«²⁸⁷ Ta lepo opravljena knjižica obsega v 8° 16 listov, 275 štetih in 5 neštetih strani, ki so tiskane vse z obrobim okvirjem. V nji je 79 pesmi z 61 vtisnjenimi melodijami, 15 lesoreznimi slikami. Te imajo znamenje 4+ in letno številko 1551.

Nemški dopis je posvečen gospodu Juriju Kiselu, toda ni več stari Truberja iz l. 1567, ki se je doslej ponavljal v vsaki izdaji, ampak nov, ki ga je sestavil Dalmatin. Razpravlja široko o hvali in koristi petja, zlasti cerkvenega, pravi Dalmatin, da morajo tudi Slovenci biti sedaj za to dobroto Bogu hvaležni. »Dann nachdem der Ehrwürdige und in Gott wohlgelehrte Herr Primus Truberus, mein geliebter Herr, Patronus und in Christo Vater, noch vor vielen Jahren den ganzen Catehismus in feine windische Reime, auf liebliche Melodien und in Gesang gebracht, und hernach mit etlichen windischen Psalmen und geistlichen Liedern vermehrt, welche er auch vor siebzehn Jahren unter E. St.²⁸⁸ löblichen Namen in Druck gegeben: ist nicht allein der Nutz bei uns daraus erfolgt, dass, wo gute windische Lieder in Brauch gekommen, die anderen unnützen und ärgerlichen Buhlerlieder mehrerteils abgekommen, sondern sind ihrer viele neben der Predigt des reinen Wortes Gottes auch durch dieses heilsame Mittel in den zehn Geboten, welche sie zuvor nicht kannten, im Glauben und Vaterunser, die sie nicht verstanden, im Hauptstück von der heiligen Taufe und dem hochwür-

²⁸⁷ Prevod: »Kristusova beseda naj bogato prebiva med vami. V vsej modrosti se med seboj poučujte in spodbujajte, s psalmi, hvalnicami in duhovnimi pesmimi v svojih srcih hvaležno prepevajte Bogu. V Witembergu, leta 1584.«

²⁸⁸ J. Dalmatin v svojem predgovoru, posvečenem Juriju Khislu, kot naziv uporablja neobičajno kratico E(ure). St. *Salvo titulo* – kadar pisec, ko naslavlja prejemnika, ne uporablja vseh njegovih nazivov.

digen Sacrament des wahren Leibes und Blutes Jesu Christi, deren rechten Gebrauch und Nutzen sie nicht gewusst und also in der ganzen christlichen Lehre fein unterwiesen worden, welcher nun ein Theil seliglich in Christo entschlafen, ein Theil noch im Leben, welche Gott für solche seine Gnade und Wohlthat herzlich danksagen. Demnach weil der Allmächtige auch bei uns Windischen, zu unsern windischen Psalmen und geistlichen christlichen Liedern solches Gedeihen merklich verliehen, bin nicht allein ich, der ringfügigste, sondern auch etliche andere treuherzige Christen aus geistlichem Eifer und Liebe des Vaterlands bewegt worden, dass wir wolgemeldts Herrn Primi und anderer christlicher Lehrer Exempel nach seithero etliche mehre deutsche und lateinische christliche Lieder, so in ganzen heiligen Römischen Reich bei den Evangelischen und der Augsburgischen Confession recht verwandten Kirche gebräuchig, in unsere Reime und Gesang gebracht und die vor ausgegangenen windischen Psalmen in ziemlicher Anzahl vermehrt, welche bereits mehrentheils bei dem gemeinen windischen Volk neben den vorigen in Brauch gekommen. Und nachdem die vorigen Exemplaria des sehr angeregten Herrn Trabers Gesangbüchlin, so im 67. Jahr ist unter E. St. Löblichen Namen durch den Druck ausgegangen, nun längst abgegangen, habe ich dieselbe windischen meisten alten und neuen Gesänge zusammen gesetzt, und weil ich allhier die Gelegenheit überkommen, dieselben mit schönen Figuren, Leisten, Noten und Schriften auf eigene Unkosten lassen drucken und E. St. hiemit gehorsamlich habe dediciren wollen: nicht allein darum, dass sichs ohnedies gebührt, weil des Herrn Primi voriges windisches Cantional zuvor E. St. zugeschrieben worden, dass dieses vermehrte und augirte auch unter derselben, als rechten Possessorn und Patroni christlichem löblichen Namen wiederum ausgehe, sondern auch zur Anzeigung meines dankbaren unterthänigen Gemüths, um die Wohlthaten, so mir von E. St. und sonderlich von derselben geliebten Herrn Vater, besonders als ich noch zu Tübingen gestudirt, und hernach seit ich von einer loblichen Ehrsamten Landschaft in Crain etc. zum Predigtamt in Laibach gnädig erfordert und berufen bin worden, vielfältig widerfahren sind. Demüthiglich und hochfleissig bittend, E. St. wollen diesen meinen und der anderen treuen Christen fleiss und Wolmeinen, so an diesem windischen Gesangbüchlein gearbeitet, ihnen (sich) wolgefallen lassen, und diese meine Dedication dieses augirten Gesangbüchleins mit gleicher Gnade wie die erste, von mir auf und annehmen. Datum Wittenberg am Neuen Jahrstag des eingehenden 84-sten Jahres. M. Georgius Dalmatinus.«²⁸⁹ Zatem prihaja slo-

²⁸⁹ Prevod: »Potem ko je častivredni in v Bogu zelo učeni gospod Primož Trubar, moj ljubljeni gospod, patron in po Kristusu oče, že pred mnogimi leti celi Katekizem prenesel v lične

venski predgovor: »Pryzhovanie de tu Petie v'cerkvi, kadar se saftopnu is ferza poje, Bogu dopade in je pridnu tem mladim Ludem.« S. 1–275 obsega pesmi, zadnje neošteviljenje strani pa register vseh pesmi.

Število psalmov se je v tej izdaji povzdignilo na 20 (1574: 9, 1579: 17). Najbolj je pomnožil število pesmi Dalmatin sam, pridejal je namreč 11 številok, tudi Jan. Schweiger ima eno novo, in 1 A. B.; podpisana je, kakor rečeno, od Bohoriča; 4 nove pesmi so od neimenovanih pisateljev. Od Dalmatina imamo torej do te izdaje 28 pesmi in on je potemtakem tudi najplodnejši pesnik naše prve dobe.

slovenske rime in z ljubkimi melodijami pripravil v napeve, nato pa z raznimi slovenskimi psalmi in duhovnimi pesmimi dopolnil ter pred 17 leti pod vašega ST (Salvo titulo) častitim imenom dal v tisk, ni bila korist samo v tem, da so pri nas prišle v navado dobre slovenske pesmi, druge nekoristne in škodljive vlačugarske pa šle v pozabo, marveč je bilo mnogo njih poleg pridigo o čisti božji besedi skozi to blagodejno sredstvo podučeno o desetih božjih zapovedih, ki jih poprej niso poznali, o veri in očenašu, ki ju niso razumeli, o glavnih členih svetega krsta in prečastitem sakramentu telesa in krvi Jezusa Kristusa, o katerih pravega pomena in koristi niso vedeli ničesar ter so tako o celem krščanskem nauku dobili potrebno znanje. Nekateri od njih so nato blaženi v Kristusu preminuli, nekateri, ki še živijo, pa se Bogu za tolikšno milost in dobroto srčno zahvaljujejo. Zatorej, ker je Vsemogočni tudi nam Slovencem, našim psalmom in duhovnim krščanskim pesmim podelil viden uspeh, se nisem samo jaz kot najneznatnejši, temveč se je tudi več srčnih kristjanov iz krščanske vneme in ljubezni do domovine zavzelo, da bomo odslej od omenjenega spoštovanega gospoda Primoža in drugih krščanskih učiteljev izbrane primerke nemških in latinskih krščanskih pesmi, ki se v celem svetem rimskem cesarstvu uporabljajo v evangeličanskih in augsburški veroizpovedi sorodnih cerkvah, prenesli v naše rime in napeve. Že izšle slovenske psalme pa smo v precejšnjem številu pomnožili in so poleg prejšnjih, pri preprostem slovenskem ljudstvu večinoma že v uporabi. Ker so prejšnji primerki pesmaric, ki jih je leta 67 pod vašim slavnim imenom dal natisniti gospod Trubar, že davno pošli, sem te stare in nove slovenske pesmi zbral in jih, ker sem tukaj imel priložnost, z lepimi podobami, obrobami, notami in pisavo na lastne stroške dal natisniti ter posvetiti vašemu ST. To pa ne samo zato, ker je tudi prejšnja, gospoda Primoža pesmarica bila posvečena vašemu ST, in se zato spodobi, da tudi ta razširjena in posvečena knjižica izide ponovno pod istim slavnim krščanskim imenom, pravega gospodarja in zaščitnika, temveč tudi zaradi moje ponižne hvaležnosti zaradi dobrih del, ki sem jih bil deležen s strani vašega ST in še posebej od vašega ljubljenelega gospoda očeta, ko sem še študiral v Tübingenu in nato mnogotero, ko sem bil od častitega slavnega deželnega zbora na Kranjskem itd. milostno poklican na opravljanje pridigarke službe v Ljubljani. Z vso ponižnostjo in zavzeto prosim, da bi vaše ST to mojo in drugih zvestih kristjanov marljivost in dobronamernost, ki so delali na tej slovenski pesmarici, sprejeli z odobravanjem in mojo posvetitev te razširjene in posvečene pesmarice sprejeli z enako milostjo kot posvetitev prve. V Wittenbergu na novega leta dan nastopajočega 84tega leta. M. Jurij Dalmatin.

XXII

Tudi o Dalmatinovi bibliji je obveljal starega rimskega pesnika izrek »habent sua fata libelli«. ²⁹⁰ Verska inkvizicija na Avstrijskem je bila nasproti protestantizmu samo inkvizicija knjig. Spoznala je s pravim taktom, da je tisek nje najhujši sovražnik, in mu je zatorej ob času, ko je protestantizem že dosegel svojo višino, skušala izpodrezati ravno to glavno žilo. Pričakovati je bilo potemtakem, da se slovenska biblija ne bo dala kar brez nevarnosti speljati v slovenske dežele, in zato sta se Dalmatin in Bohorič že davno pred dovršbo tiskanja pečala s prašanjem, kako bi bilo spraviti biblijo domu. V nekem pisanju z dne 30. julija 1583 (v Deželnem arhivu kranjskem) pretresujeta vse dotične mogočnosti. Priložnost je pač, spraviti jo z Lipska v Režno ²⁹¹ do Donave in odtod do Linca; toda pri tem je dvojna nevarnost, namreč led (ker bi se moralo goditi prevažanje po zimi), potem pa nasprotniki, ki imajo na Donavi dvoje mitnice in carinske urade. Kako je s potjo po suhem iz Lipska v Linc, tega ne moreta izvedeti v Vittenbergu; to bi mogli povedati ljubljanski trgovci, ki to najbolj vedo, kake priložnosti so za vožnjo od Linca čez Freistadt v Lipsko. Skoraj najbolje bi bilo spraviti biblijo iz Vitenberga po Labi v Prago. Do Prage se ni nič bati, tudi v Pragi morda ne, kjer je dovolj zaupnih mož. Iz Ljubljane kupčuje v Prago neki »preganjani kristjan« de Vino iz Trsta, ki ima prodajalnico v hiši gospe Klombnerjeve »am Eck« ²⁹² (bil je to v tedanjih aktih večkrat imenovan prekrščevavec); on bi mogel kaj povedati, kako bi se dale knjige dalje po suhem prevažati iz Prage. Do Avstrijskega bi ne bilo nevarnosti; na moravski meji ali blizu Dunaja bi se mogla shraniti biblija pri gospodih von Puckheim v Göllersdorfu ²⁹³ ali kje drugod pri kristjanskih gospodih in deželanih na njih gradovih, da bi se potem o priložnosti spravila dalje.

Tudi za način pošiljanja je bilo treba opreznosti. Sklenilo se je, poslati biblijo z drugim trgovskim blagom vred in s posredovanjem protestantovskih kupcev. V Vittenbergu so biblijo, ko je bil tisek končan in 500 izvodov dovezanih, zabili pod nadzorom Dalmatinovim in Bohoričevim v sode in napravili tem natančen zaznamek. Šest sodov je šlo na Norimberg, od koder bi jih o priložnosti dalje poslal Jörg Dittmayr, faktor ljubljanskega meščana Sebastijana Andrejčiča. Hans

²⁹⁰ Prevod: »Knjige imajo svojo usodo.«

²⁹¹ Regensburg.

²⁹² Prevod: »Na vogalu.«

²⁹³ Göllersdorf, okraj Hollabrun, Spodnja Avstrija.

Lebzelter v Lipsku je prevzel pet sodov, da bi jih prav tako poslal v Norimberg Dittmayrju. Juriju Straubu, meščanu in trgovcu v Kamnici na Mišenskem (Chemnitz), so bili poverjeni trije sodje, da bi jih spravil s svojim kupčijskim blagom v Linec k prijatelju Hansu Nusserju za bližnji semenj po véliki noči. Tri skrinje ali zaboji z 18 pozlačenimi in lepo vezanimi izvodi, zapakovanimi v platno, so bili oddani na Dunaj; Hans Reichart na trgu Hoh[e]r Markt²⁹⁴ bi jih imel spraviti do Beljaka in Ljubljane. V Lipsku pri Lebzelterju je ostalo še 13 sodov dobro ohranjenih, dokler se nič družega ne skaže. Te bi bilo spraviti čez Prago, kjer so se zastran tega dogovorili s Pantaleonom Pischhoffom, na Dunaj in potem po ovinku čez Ogrsko na Štajersko, od tam pa s pomočjo štajerskih stanov dalje.

Razpošiljanje se je opravljalo po Dalmatinovem načrtu prav uspešno, dasi je nadvojvoda Karol že februarja 1584 izdal povelje, da je zadržati slovensko biblijo na vseh prehodih notranjeavstrijskih. Največi del vse zaloge je šel čez Norimberg v Salzburg. Najdragocenejša pošiljka fino vezanih izvodov se je poslala s svilo in platnom na Dunaj Hansu Reichartu. V Lincu je prevzel v shrambo Hans Nusser tiste tri sode, ki mu jih je poslal Jurij Straub v Kamnici. Maja meseca 1584 je bilo že precejšnje število vezanih in nevezanih izvodov v Ljubljani, ki so prišli tje po ovinku čez Ogrsko in Hrvaško. Tudi v Beljaku je hranila vdova Margareta Rožmarinka pet sodov s 149 biblijami in 43 izvodi molitvenika Dalmatinovega, ki so bili odkazani koroškemu deželanstvu. Avgusta in septembra je odposlal zadnjih 15 sodov Hans Lebzelter v Norimberg in vsi so dosegli svoj cilj, dasi so nasprotniki hudo pazili in skoraj natančno poznali načrt, kakor razvidimo iz Hrenove tožbe: »Tandem re confecta per Hungariam et extremos Slauoniae et Croatiae fines Carolostadium, inde Labacum et in Carnioliam caute deducta sunt et ex domu provincialium divendita ... Biblia aliosque precarios libellos et catechismos, cum mihi a meo Reverendissimo idemque a serenissimo Ferdinando, quos certiores de ea re feci, cura interceptionis fuerit demandata, passimque Viennae, Lincii, aliisque vectigalium locis et praefectis diligens attentio haberetur, Salisburgi inter pellificum merces, doliis absconditos, in Carnioliam ad miserorum seductionem deportaverunt. Et adhuc (1600) in provincialium domo detinetur magnis aerarii curis et patriae, in fraudem militum et confirmationem errorum, sumptibus.«²⁹⁵

²⁹⁴ Hoher Markt, eden najstarejših trgov na Dunaju.

²⁹⁵ Prevod: »Ko je bila stvar naposled končana, so [Biblije] preko Ogrske in najbolj skrajnih meja Slavonije in Hrvaške previdno pripeljali v Karlovec, od tam pa v Ljubljano in na

Dalmatinovo končno poročilo stanovom z dne 26. aprila 1584. leta v nalogi, naročeni njemu in Bohoriču, sklepa s prošnjo, naj »tega dragocenega zaklada slovenske biblije, dasi satan besni in se togoti zoper njo,« uboga slovenska cerkva postala čemprej deležna. »Es wird ohne Zweifel diese sclavonische Bibel der letzte Nachdruck und Klang des heiligen Evangelii sein, davon Christus selbst predigt, da er sagt: Es wird (vor dem jüngsten Tag) das Evangelium gepredigt werden in der ganzen Welt. Dann wann wir uns recht umsehen, so finden wir, dass nicht allein unter denen, so sich des christlichen Namens rühmen, sondern auch unter den ungläubigen Turken und den grausamen und wilden Moscoviten und auch wohl unter den anderen Völkern die sclavonische Sprach, ja fast in der ganzen weiten Welt gängig und gebräuchig ist. Zwischen welchen so diese unsere sclavonische Bibel durch die benachbarte Leut kumbt, hoffen wir zu Gott, es wird nicht ohne grosse Frucht abgehen, sondern viel Menschen dadurch in rechten Verstand des heiligen Evangelii und also der ewigen Seligkeit kommen.«²⁹⁶

Dalmatinovo upanje, da se bo po njegovi bibliji protestantizem dalje širil po drugih deželah, se sicer ni izpolnilo, toda po slovenskih deželah, združenih v tako zvano Notranje-Avstrijsko, je ta biblija gotovo mnogo pripomogla k utrdbi verske prepričanosti, katera je protestantizem še več desetletij podpirala v boju zoper katolike, ki so jim na razpolago vsi duhovni in posvetni prisilni pomočki.

V Ljubljano došle izvode biblije so shranili v deželni hiši in Bohoriču poverili njih razdeljevanje in spečavanje. Iluminiran izvod je dobila knjižnica deželnih stanov. Deželni glavar, deželni upravnik in vicedom Ahac Turn, Jožef

Kranjsko, ter jih razpečevali iz lontovža ... Ko mi je moj prečastiti in presvetli Ferdinand, ker sem jih obvestil o tej zadevi, poveril skrb za odvzem biblij in ostalih dvomljivih knjig, in ko je bila pozornost na Dunaju, v Linzu in v drugih mitninskih in nadzornih krajih skrbno usmerjena na vse strani, so jih [biblije in ostale knjige] v Salzburgu skrili med blago strojarjev in jih za zapeljevanje nesrečnikov pripeljali na Kranjsko. Vrh tega (1600) pa jih skrbno zadržujejo v lontovžu na velike stroške blagajne in domovine ter v škodo vojakov in za utrditev zablod.«

²⁹⁶ Prevod: »Brez dvoma bo ta slovenska Biblija zadnji natis in glas svetega Evangelija, o katerem Kristus sam oznanja, ko govori: 'Evangelij se bo oznanjal (pred sodnim dnevom) po vsem svetu'. Kajti če se prav ozremo, ugotovimo, da slovenski jezik ni v rabi samo pri tistih, ki se ponašajo s Kristusovim imenom, temveč je razširjen in v rabi tudi med nevernimi Turki, groznimi in divjimi Moskoviti, pa tudi med drugimi narodi po skoraj vsem širnem svetu, med katere bo ta naša slovenska Biblija prišla preko sosedskih ljudstev, kjer bo, upajmo v Bogu, obrodila obilo sadov in mnogo ljudi privedla do pravega razumevanja svetega evangelija in tako v večno blaženost.«

Turn, Mertlin Gall, Janez Kisel, Franz Scheyer so dobili po en izvod, vezan v rdeče usnje z zlatom. Opatu zatiškemu, Ludviku Turnu, Adamu baronu von Eck Brdskemu,²⁹⁷ Wolfu Engelbrechtu Turjaškemu, Janezu Jakobu Lambergu, Joštu Mordaksu, Krištofu Galu, Viljemu Praunspergerju je bil poklonjen izvod s srebrnim okraskom, vezan v rdeče usnje. Drugi so dobili izvode, vezane v belo usnje z zlatim hrptom; predikantje Spindler, Dalmatin, Truber, Tolščak, Živčič, Savinec, Faschang, Peter (Vlachović) v Metliki, Kasper Kumperger, Krištof Slivec so dobili po en izvod v belem usnju; tako tudi šolski nadzorniki Kočever, Sindinger, Pantaleon, Steinfelder, Bohorič, Gebhard, Gartner, Vrbec, deželna šola in cerkev v Špitalu.

5. dne novembra je dobil Bohorič ukaz, naj izroči en izvod v rdečem usnju z zlatom tudi škofu, kateri je izjavil »dass ihm ein Exemplar der windischen Bibel anzunehmen auch nicht entgegen wäre.«²⁹⁸ Saj je morala biti Dalmatinova biblija v korist tudi katoliški duhovščini, dasi jo je ta nerada videla v rokah priprostega naroda; Valvazor nam v resnici poroča, da rabi Dalmatinova biblija še o njegovem času, torej sto let kasneje, še vedno katoliški duhovščini, da more ta besede svetega pisma »recht krainerisch aussprechen«,²⁹⁹ ker ni nobene druge slovenske biblije. Sicer pak je že škof Hren sam izprosil od papeža dovolilo, da smejo posebne zaupne osebe brati krivoverske knjige.

Kar se tiče razširbe biblije po sosednjih deželah, je šlo na Štajersko 330, na Koroško pa 300 izvodov. Korošci jih niso hoteli več prevzeti, češ da tam rabijo predigarji ponajveč nemški jezik in se slovenski govori samo od Drave doli. Od izvodov, namenjenih za Štajersko, je bilo 113 poslanih Juriju Seifriedu von Trübenegg auf Schwarzenstein v celjskem okraju.

Deželani vseh treh dežel so izkazali Dalmatinu hvaležnost s tem, da so mu dali častno darilo po 200 goldinarjev. Razen tega mu je kranjsko deželanstvo odpustilo (26. februarja 1585) dolg 300 goldinarjev in mu je zvišalo plačo, ki jo je dobival kot slovenski predigar, od 240 na 300 goldinarjev. Proti konci leta 1585 je dobil Dalmatin župnijo Škocjansko pri Turjaku od deželnega upravitelja Krištofa Turjaškega, ki je bil zavetnik in fevdni gospod te župnije. Dalmatin pa je to faro oskrboval samo *excurrento*.³⁰⁰ Nadvojvoda Karol je sicer na prošnjo ka-

²⁹⁷ Negotovo branje.

²⁹⁸ Prevod: »Da ne bi imel nič proti, ko bi prejel primerek slovenske Biblije.«

²⁹⁹ Prevod: »Pravilno kranjsko izgovarjati.«

³⁰⁰ Upravljati župnijo *excurrento* pomeni, da župnik ni ves čas prisoten v tej župniji, ampak

tolikov izdal Turjaškemu povelje, da naj imenuje katoliškega župnika, toda ta ga ni slušal, ker je trdil, da ima pravico oddati župnijo, komur on hoče. Povest, ki hoče iz Turjaka napraviti nekako Wartburg, češ Dalmatin je tamkaj skrit dovršil prelogo svetega pisma, je seveda po tem, kar smo dosedaj povedali, gola pravljica. Turjak ni bil pribežališče slovenskega Luterja, ampak župnijo škocjansko je dobil Dalmatin kot nagrado ali plačilo njegovih zaslug za protestantovsko stvar.

O smrti Dalmatinovi poroča evangeljska matica umrlih: »1589 den letzten Avgust ist um Mittag selig in Gott verschieden der ehrwürdige und wohlgelehrte M. Georgius Dalmatinus, E. E. Landschaft hie christlicher Praedicant und zu Auerberg bei S. Cantian Pfarrer welcher den 1. September bei S. Peter ehrlich ist zur Erde bestattet worden, dem ich Pyroter (Magister Benedict Pyroter) in der Spitalkirchen die Leichpredigt gehalten aus Isaia c. 56, wo der Prophet klaget 'wie der Gerechte umbkomme'.«³⁰¹ O Dalmatinu vemo, da je bil oženjen; njegova žena se je zvala Barbara; od njegovih otrok se navajajo Janez in Marko, ki sta oba zgodaj umrla, in pa več hčerá. Njegovo 128 del obsegajočo knjižnico so prevzeli stanovi za cenilno vrednost 211 goldinarjev 13 krajcarjev. Njen zaznamek se hrani v deželnem arhivu ljubljanskem.

Elze, die slovenischen protestantischen Katechismen 95, 96, pripisuje Dalmatinu tudi nemško-slovenski katekizem, o katerem ne vemo drugega, kakor da je bil l. 1584 vpeljan kot učna knjiga deželske šole v Ljubljani. Tiskan je bil najbrž l. 1578 v Ljubljani pri Mandelcu in je stopil namesto »Catechesis slavicae«, katero je spisal za šolo po Brenciju Krelj. Niti tega Kreljevega niti Dalmatinovega katekizma za šole ne poznamo dandanes nobenega izvoda; izginila sta popolnoma.

Med manj imenitne protestantovske pisatelje spada Janž *Tolščak*.

Janez *Tolščak*, navadno Tulščak pisano, v nemščini tudi »Feistenberger« imenovan (Elze Postillen 124), je bil sprva katoliški duhovnik, ki se je pridružil

jo upravlja (soupravlja) od drugod, upravlja samo tekoče posle. V tem primeru to najverjetneje pomeni, da je Dalmatin župnijo le občasno obiskoval in pridigal, vendar pa v tej župniji nikoli ni bil prisoten dlje časa.

³⁰¹ Prevod: »Opoldne zadnjega avgusta leta 1589 je spokojno, v Bogu preminul spoštovani in učeni M. Jurij Dalmatin, spoštovane častitljive dežele Kranjske tukaj [v Ljubljani] krščanski pridigar ter župnik v Turjaku pri S. Kancijanu [Škocjanu]; 1. septembra je bil spoštljivo pokopan pri Sv. Petru. Jaz Pyroter [magister Benedikt Piroter] sem mu v špitalski cerkvi v slovo pridigal iz Izaija 56 [pravilno 57], kjer prerok toži o tem, kako umrje pravični.«

reformatorskim težnjam. Že leta 1559. je deloval kot predigar nove vere in je posloval l. 1561. v Metliki; v istočasnih listinah ga nahajamo navedenega kot »Herr Hans Faistenperger« ali sploh »Herr Hans« (Kostrenčič 2, 5, 7); nasproti Vlahoviću, tovarišu v Metliki, ki ni znal ne nemški ne latinski, zveemo od Klombnerja o njem: »Herr Hans ist glerter unnd kann deutsch, dem mag man mit deutschen puechern helfen«. ³⁰² Še istega 1561. l. je bil nameščen zraven Jurišića za deželnega predigarja v Ljubljani; oba sta bila Truberjeva namestnika in sta krepko delovala za novo vero. Po zimi 1561–1562 sta se, kakor rečeno, drug drugega poročila; Tulščakovi nevesti je bilo ime Katarina. Vsled prošnje, katero je poslal ljubljanski škof do cesarja, je došlo dne 30. julija 1562. l. cesarsko povelje, da je poleg drugih dejati v zapor tudi Tulščaka. Naslednjega leta (1563.) ga nahajamo zopet kot katoliškega predigarja na starem svojem mestu. Tedaj je bilo toliko cerkvenih poslov, da so kranjski stanovi (meseca avgusta) sklenili, pomnožiti število evangeljskih predigarjev za deželo Kranjsko, češ da Tulščak in Truber ne moreta opravljati več vsega. Kakor znano, je moral Truber koncem meseca julija 1565 zapustiti na cesarsko povelje domovino in deželnim stanovom je bilo poskrbeti za novega superintendenta. Za to službo, za katero je bil priporočan tudi Tolščak, ga niso hoteli imeti, ampak so si izbrali 27-letnega Krelja, trdeč, da je Tolščak bolj sposoben za dijakona. Kakor se dá povzeti iz omenjene škofove prošnje, je bil Tulščak mož rézkega in strastnega značaja in nikakor ne izbirčen v izrazih in besedah. V zunanjih stvareh je presegal celo Truberja. Tako je kazal n. p. gledé vprašanja o koretlju (korni suknji³⁰³) toliko samovoljnosti, da se je začel prepirati z deželnimi stanovi. Zategadelj je izgubil kot nasprotnik korne suknje svoje predigarsko mesto, kar je odobral tudi Truber. Pozneje so se pa jeli zopet zanimati zanj. Ob časih kuge se je namreč posebno odlikoval in izdal l. 1579 tudi posebno slovensko molitveno knjigo; dobil je za svoj trud pri kužnih bolnikih večkrat priznalna darila (enkrat 30, potem pa 40 gl.) in kot pisatelja so ga izbrali tudi v komisijo, ki naj bi pregledala prelogo Dalmatinovo svetega pisma (1581). Postavili so ga zopet tudi za deželnega predigarja; s tem značajem vsaj je zabeležen (1581–1591) v stari krstni, poročni in mrtvaški knjigi v ljubljanskem stolnem arhivu. Kot »govornik pri pogrebih« na šempeterskem pokopališču je imel dosti prepиров s katoliškimi duhovniki te župnije. To nasprotje je tem bolj

³⁰² Prevod: »Gospod Janez je učen in zna nemško, njemu lahko pomagamo z nemškimi knjigami.«

³⁰³ Negotovo branje.

naraščalo, čim veči so postajali uspehi in navori protireformacije. Med deželnimi listinami nahajamo vlogo ljubljanskih predigarjev na kranjske deželne stanove z dne 7. marca 1587. in med njimi je tudi Tulščak. V njej se pritožujejo evangelijski pristaši, da so jih na javni cesti zasmehovali in psovali. L. 1589 je bil Janez Tulščak kot deželni predigar umirovljen zavoljo starosti in je umrl okoli 1594. leta. Tulščak je imel dva sina, katera je hotel oba odgojiti za predigarstvo. Toda doživel je ž njimi malo sreče in veselja. Starejši, Jakob po imenu, je moral zapustiti l. 1596 tübinški zavod »Tiffernum« zavoljo nepridnosti in drugih prestopkov hišnega reda, mlajšega pa niso sprejeli vanj, ker ni bilo prostora in je imel sam premalo za to potrebnih znanosti (Radič, Kres V, 568).

Kakor poroča Elze (Protestantische Postillen 124) po listinah deželnega arhiva kranjskega, se je bavil Tulščak že leta 1572 s prelaganjem Lutrove postile, katere pa najbrž ni dovršil. Zgoraj imenovana molitvena knjižica, ki se nam je ohranila samo v enem izvodu v Kopenhagnu, slove tako-le: *Kerzszhanske leipe molitve za vse potrebe ino stanuve, na vsaki dan skusi ceil Tiedan, poprei v Bukouskim inu Nemshkim jeziki skusi Jansha Habermana pissane, sdai pak tudi pervizh v slouenszhino stolmazhene, skusi Jansha Tulszhaka. V Lublani skusi Iansha Mandelza, v tim Leitu MDLXXIX.* Ta izvod je imel, kakor kaže prepis l. 1594, Hans Ostanneck (Johannes Ostanek, Labacensis Carniolanus, Anno Dominis Nostri Jesu Christi 1594; Hanns Ostannekh, von Laybach, in Karnten, 1594). – Tulščak je posvetil knjigo dvema gospéma: »Maria des Herrn Hansen Kisl zu Kalten Brunn und Ganabitz Ritters Ehgemahel und Margreth des Herrn Georgen von Rain zum Starmal auch Ehlichem Gemahel beyde geborne Paradeyserin Schwestern«. ³⁰⁴ Za nemškimi tri liste obsegajočim predgovorom prihaja slovenski na 8 listih (od katerih manjkata po Radiču dva ³⁰⁵) »Slovenski predgovor, koku ima vfaki kefrzhenik prou moliti«. Zatem so trije listi registra in tekst na 131 listih. List 148 je prazen.

Ortografija Tulščakova je nekaka mešanica kakor v Jurišičevi postili, n. p. v pondelak, v zhetertak, v petak, ogain, sicer se pa ravna po Truberju. Jezik mu je dosti čist, veliko boljši od Truberjevega; členu seveda ne more pustiti.

O Tulščakovem slovstvom vemo tudi še to, da je v starosti poslovenil Avenariusovo postilo, katero je l. 1593 revidiral Bohorič; tiskana ni bila, kolikor se vé.

³⁰⁴ Prevod: »Marija, gospoda Ivana Khisla od Fužin (grad Kaltenbrunn pri Ljubljani) in Konjic, viteza itd. soproga ter Margerita, tudi zakonska žena gospoda Jurija pl. Raina od Strmola, sestri obe rojeni Paradeiser.«

³⁰⁵ Tekst v oklepaju je popravljen, vendar smisel popravka ni jasan.

Kot zbiratelj protestantovskih pesmi si je pridobil zaslug *Matija Klombner*. On je bil že l. 1527 nekako središče vseh evangeljski mislečih in njegova hiša je bila pozneje njih taborišče. Leta 1529 je postal deželni pisar (deželni tajnik) in tudi pisar deželne sodnije, še pozneje (1548–49) protipisec kranjskega vicedomskega urada; dolgo let je bil v živem pismenem občevanju z baronom Ivanom Ungnadom in 1542 je bil poslan na Dunaj, pri kateri priliki ga je kanonik Pavel Wiener priporočil dunajskemu škofu Frideriku Nausea. Toda že pred 1561. letom je izgubil svoje deželne in cesarske urade in tudi svojo veljavo pri deželnih odbornikih. Leta 1562. bi bil moral biti z drugimi glavarji protestantov kranjskih zaprt, kar pa se ni zgodilo; toda pri tem je prišel v slabo ime zavoljo bojzljivosti, češ da je hotel preganjanju uteči. Ker je mislil, da je Truber raztrosil to vest, postal mu je oseben sovražnik. Poprej iskren prijatelj, pozneje sovražen nasprotnik kranjskega reformatorja, nemirnež, agitator in intrigant, je napredovanje reformacije dosti pospeševal, pa tudi dosti oviral (Elze, Paul Wiener 10). Ta mož je kmalu po drugi izdaji Truberjevega Katekizma (1555) začel zbirati protestantovske pesmi, ki so bile v kaki zvezi z vero ali cerkvo. Ko so jih Truberju 1561 pokazali, je Truber svaril pred tem; Klombner, brez globokejše omike in agitator, bi bil pač rad postal voditelj začetega cerkvenega gibanja in je burno dirjal naprej, ne da bi bil posebno oprezen v izbiranju sodelavcev in pomočkov; cilj mu je bil ustanoviti kolikor moči veliko, vidno protestantovsko cerkev na Kranjskem; Truber pak je bil bolj oprezen, zmeren in vesten. Velik razloček med tema značajema se je takoj razodel po povodu Klombnerjevih duhovnih pesmi. Bile so po vsebini in obliki tako nedovršene, da je Truber rajši kakor sedmograški reformatorji želel ostati pri latinskih, kakor vpeljati nezadostne slovenske cerkvene pesmi. To ni bilo seveda Klombnerju po volji. Septembra 1561 je tožil baronu Ungnadu: »Herr Primus Truber vermeine noch lateinische Kirchengesänge einzubringen; könnten sie nur mit ihren windischen Kirchenliedern recht aufkommen, bis es besser würde, Herr Primus wolle diese nicht annehmen, vermeine, sie wären nicht gereimt; nun könnten sie nicht alles reimen, die zeit werde es erst bringen und laut machen; sollten sie mittlerzeit sitzen wie die Stummen? Die Lieder bessern so viel in der Gemeinde wie eine schlechte Predigt.«³⁰⁶ Truber je hotel rajši torej čakati,

³⁰⁶ Prevod: »Gospod Primož Trubar namerava, dokler ne bo bolje, uporabiti tudi latinske cerkvene napeve, saj naj bi le skupaj s slovenskimi cerkvenimi pesmimi dosegle pravi namen. Gospod Primož le-teh noče sprejeti, ker meni, da se ne rimajo, saj se tudi vse ne morejo rimati. Čas bo prinesel svoje in postavil na svoje mesto. Ali naj medtem sedijo kot mutci? Te pesmi verski skupnost koristijo toliko kot slaba pridiga.«

da pride čas za to. Toda že se je raznesel glas o teh pesmih, tako da je Weixler v Kostelu prosil Klombnerja, naj mu jih dpošlje (23 junija 1560). Ker je šel Jurij Cvečič in Jurij Jurišič ravno v Tubinge k Ungnadu s tiskarskim učencem dne 10. julija 1562, je porabil Klombner to priliko in je brez znanja Truberjevega naročil Jurišiču, naj jih objavi. Dne 28. novembra 1562 je zopet pisal o tem Ungnadu: »Pesmi so Lutrove pesmi in samo na slovenščino preložene, pojejo se po nemški (Lutrovi) viži ali melodiji; gospod Gregor je prosil zanje za svoje metliško slovensko in hrvaško cerkev. Mi jih že bomo zagovarjali in odgovarjali za nje.« (Kostrenčič ima to pismo zelo pomankljivo in so listine izdane zelo slabotno!). Vendar se je tisek odlašal do nastopnega leta. Dne 28. julija 1563 je poslal Klombner Ungnadu še mladega Lenarda Mravljo iz Ljubljane, ki bo pridno pomagal pri tiskanju in bo koristen zlasti pri tiskanju pesmi, katere zna vse peti; pobožen je, dobrih ljudi otrok in dober kristijan in utegnil bi celo biti dober za duhovnika v svoji deželi; pesmi pa bi se gotovo dobro spečavale (Kostrenčič zopet nič o tem!). Potemtakem so se torej pesmi natisnile v 1000 izvodih. Do 24. septembra 1563 pa jih še ni bilo v Ljubljani; naposled pa so vendar prišle te »Duhovne pesmi«, pri katerih se je zlorabljal Truberjevo ime, ker so se kot prvi del zbrale nekatere njegovih pesmi. O knjigi sami glede vnanje oblike in pisateljev smo že govorili pri obravnavi Ungnadovega delovanja in deloma pri Jurišiču. Povedati je še nekaj besed o njih izviru in vsebini. Pesmi drugega dela se nanašajo na stvaritev, vero, očenaš, krst, obhajilo, advent, božič, trpljenje Kristusovo, veliko noč, binkošti in na besedo božjo; med njimi so psalmi, smrtne in pogrebne pesmi, molitve jutranje, večerne in pred kosilom in po kosilu, naposled hvalne in zahvalne pesmi. Mnogim so pripisane začetnice melodij, kakor se pojejo; n. pr. nemški: »Gelobet pist du Jesu Crist, Der Tag der ist so freudenreich, Vom Himmel kam der Engel Schaar, O du armer Judas, Christ lag in Todesbanden, Christ ist erstanden, Nun bitten wir den Heiligen Geist, Komm Heiliger Geist, Nun last uns den Leib begraben, Mitten wir im Leben sind, Kommt her zu mir, spricht Gottes Sohn, Ach Gott vom Himmel sieh darein, So woll uns Gott genädig sein, Ich ruff zu dir Herr Jesu Christ, Erhalt uns Herr bei deinem Wort, usw.³⁰⁷

³⁰⁷ Sedem vrst naslovov v mešanem zapisu, v glavnem v gotici: Hvaljen bodi Jezus Kristus, Ta dan: je poln veselja, Z nebes je truma angelov prišla, O ti ubogi Juda, Kristus je ležal v smrtnih sponah, Kristus je od mrtvih vstal, Prosimo zdaj Svetega Duha, Pridi Sveti Duh, Pustite naj pokopljemo to telo, Na sredi smo življenja, Pridite k meni, govori Sin božji, O Bog ozri se iz nebes, Naj Bog nam izkaže milost, H tebi kličem Gospod Jezus Kristus, Ohrani nas gospod v tvoji besedi.

Od pisateljev je, kakor sem že povedal, za gotovo uganiti samo Lukeža Cvek-lja. Prej je bil on trgovec, 1561 pa svetovavec ljubljanskega mesta, bližnji sorodnik Truberjev, ki ga imenuje Vetter (stric, bratranec), med tem ko ga Ungnad imenuje njegovega svaka.

V tej pesmarici je tudi nepodpisana pesem, ki je bila povod nadaljnim preprom in neprilikam. Glasi se:

Le tu se puie vti vishi: O du armer Judas etc.³⁰⁸
O vy hudi fary, kai ste fturili,
Ker ste nas obrupali ob ta dar Boshy,
Satu morete terpeiti noter vtim pekli,
Luciferieui hlapci morete biti vekumei.
O vy hudi fary, kay vy delate,
Chriftusa moryte inu preganate,
Ta vinograd Boshy doli tarete,
Inu ftu Rimsku kurbu preshushtuiete,
Bug fmili fe zhes vas.

³⁰⁸ O ti ubogi Juda itd.

XXIII

Truber je, kakor sem že poročal, sprejel to Klombnerjevo delo z velikim začudenjem in z veliko nevoljo; tudi deželni odborniki ga niso radi videli. Kako tudi ne! Zoper nasvet Truberjev in zoper njegovo vedenje so bile natisnjene te pesmi z njegovim imenom na naslovu. Za cerkveno rabo se Trubarju knjiga ni zdela primerna, pesem zoper katoliško duhovščino se mu je zdela kar naravnost dražljiva, ki bi težavno stališče lahko le še bolj poslabšala. To je bilo vzrok, da so deželni odborniki v pismu do Ungnada z dne 9. decembra 1563. opomnili v pripisu: Zdi se jim, da so bile neke slovenske pesmi, ki so jih deloma tudi videli, zunaj na Virtemberškem tiskane in so tudi prišle v deželo, katere imajo spredaj ime njih predigarja Pr. Truberja, in potem še pesmi drugih manjših ljudi, ki bi bolje storili, da bi se učili, kakor da uče druge; med temi pesmimi je tudi ena brez imena, kako je peti »O du armer Judas« zasramljivo o župnikih in duhovnikih; »auch seind diese Lieder ausser den von Truber schon vorlängst verfassten und gedruckten, so vil deren sonst gleich zulässig wären, mit den Silben nicht ordentlich nach der Quantitat gesetzt«;³⁰⁹ ker se je to vse brez njih in Truberjevega vedenja in volje storilo in se tako neporednost meša pod sijaj dobrih in lepo zloženih pesem, kar je navadnemu človeku bolj v pohujšanje kakor v korist: zato ga prosijo, naj tiskarjem in korektorjem ukaže in zabiča, da naj odslej nič ne sprejmejo brez njih, odbornikov, vedenja in pritrdila; zakaj, če pridejo oni, odborniki (stanovi) zastran tega v nemilost pri cesarju ali vojvodi virtemberškem, bodo tiste, ki tako samolastno ravnajo, poklicali na odgovor; oni odborniki sami dobro vedo, da nikakor ni gospoda Ungnada volja, dati v natisek kaj neporednega in nepotrjenega.

Ungnad, na katerega je vplival v Urahu se baveči, že več časa Trubarju sovražni in s Klombnerjem zvezani hrvaški prelagatelj Štefan Konzul, je odgovoril na to v pripisu odgovora z dne 11. marca 1564 l. ne brez bridkosti: Kar se tiče pesmi, bodo zanje odgovarjali Klombner, gospod Jurij Jurišić in drugi, ki so jih naredili, tem bolj, ker jih je gospod Truberja svak Luka Cvekelj tudi nekaj napravil; oni so jih po Jurišiću poslali vun na Virtemberško in niti on niti nihče ni vedel, da se to ni zgodilo z vedenjem in po nasvetu Truberjevem (Jurišić je pač to moral vedeti). Ko je torej slišal, da so bile pred nekimi leti pete in še v navadi, in jih je Jurišić v Tubingah, kjer so se tiskale, in ne tukaj, sam popravljal, ni vedel drugega, kakor

³⁰⁹ Prevod: »O ti ubogi Juda.« »Tudi so te pesmi, razen teh, ki jih je Trubar nedavno spisal in dal natisniti, koliko bi jih bilo takoj dopustnih, nepravilno zasedene z zlogi po kvantiteti.«

da bodo služile cerkvi, in je ravnal tako po najboljši vesti; da se je s pesmijo »O du armer Judas« napravil tako velik greh, da se je bati celo cesarjeve in vojvodove nemilosti, to se mu res zdi čudno, ker se je vendar pesem že pred mnogimi leti pela brez pohujšanja in je Anton Dalmata sam rekel, da je slišal pesem peti: »Es ist nur ein unnöthig Berg aufgeworfen; denn der Kaiser hat viel mehr Ursach auf Herrn Truber Ungnade zu werfen, als auf den armen Judas, dieweil Herr Truber die ganze päpstliche Kirche umstösst ...«³¹⁰ Toda prepričani naj bodo, da so tam (v Urahu) ne bo tiskalo nič slovenskega, kakor kar sami pošljejo tje in to z vedenjem vojvode virtemberškega; zato naj, kar pošljejo slovenskega v tiskarnico, pošljejo vselej z nemško prelogo, ker se hoče vojvoda o vsem trdno prepričati in si on sam (Ungnad) ne more vzdrževati za to posebnih tolmačev; to se bo potem tiskalo v Tubingah, če se tje pošljejo tudi korektorji; če pa ne bodo imeli v Urahu dela z biblijo (hrvaško), vtegne se tiskati tudi v Urahu; kaj pa bosta gospod Anton in gospod Štefan mogla ali smela pri tem storiti, to bodo razvideli iz istočasnega njunega pisma, ki ga pišeta gospodu Truberju.

Istega dne kakor odborniki, 9. decembra 1563, je pisal Ungnadu tudi Truber, toda ne da bi več v njem omenil stvari zastran pesmarice. Vendar se ni mogel zdržati, da ne bi v nekem poznejšem pismu z dne 8. maja 1564. l. v neki prilogi rekel: Mnogo denarja bi rad dal, da bi njegovega imena ne bilo na slovenskih pesmih, zakaj dosti jih je tako slabo rimanih in tako slabo popravljenih, da se mora sramovati. [...]»³¹¹ Nato mu ni Ungnad v prvem odgovoru z dne 28. maja 1564. l. nič pisal, pač pa v pristavku pisma z dne 6. junija 1564. l.: O tej stvari sta mu že oba gospoda Anton in Štefan že prej pisala, kako je ž njo; pesmi so mu (Ungnadu) bile hvaljene za pripravne in dobre in zato jih je, ko so bile tiskane, poslal na Kranjsko. Truber naj bi jih bil vzel in popravil napake; zavoljo take malenkosti bi ne bilo treba nobenega prepira; pošlje naj vsaj sestavek napak, morda se da stvar kako popraviti; toda na tako škodo ni mnogo dati, razen če bi kedo imel preveč denarja; saj pesmi tudi niso zoper kristjansko vero.

Na Kranjskem niso mogli pritrditi Ungnadu glede pesmi, tudi niso mogli razumeti, kako hoče Ungnad popraviti napake v občinstvu že razširjene knjige, ki je že sama na sebi bila napaka; potrpežljivo so prenašali razkačenost in osebne bridkosti starega moža, ki je svoja zadnja leta in svojo imovino posvetil razširja-

³¹⁰ Prevod: »Nagrmadilo se je samo cel kup nepotrebnega, kajti cesar ima veliko večji povod, da svojo nemilost strese na gospoda Trubarja kot na ubogega Juda, saj gospod Trubar prevrača celotno papeževo cerkev.«

³¹¹ Nečitljiv vrinek treh besed.

nju evangelija med Hrvati. Truber sam je spoznal važnost in potrebo cerkvene pesmarice za evangelijsko cerkev na Kranjskem, toda zahteval je, da naj bodo pesmi dostojno vzvišeni rabi v cerkvi primerno dovršene; v istem času pa on sam ni mogel ničesar v tem oziru storiti, ker je imel dosti opraviti z drugim nujnejšim opravilom, cerkvenim redom. K pesmim se je zopet povrnil še le, ko je zapustil kranjsko domovino ter je »Duhovne peismi« izdal v popravljeni, prenarejeni izdaji, najbrž pod naslovom Katehizma, ki je doživel 6 izdaj, o katerih sem že govoril pri Truberju in Dalmatinu.

Med pesniki teh pesmaric nahajamo poleg drugih že omenjenih pisateljev še nekaj njih, o katerih še nismo spregovorili. Med temi so:

Janž Švajger (Schweiger), sprva je bil duhovnik v Kočevju, pozneje je prestopil k protestantizmu in je bil do 1569. leta župnik v Metliki; o veliki noči 1569. leta je prišel za slovenskega predigarja v Ljubljano; 1580. leta je z drugimi predikanti podpisal formulo concordiae ter je bil 1581. ud ljubljanske komisije za pregledovanje Dalmatinove preloge sv. pisma. V začetku leta 1585. je prosil iz ozirov na zdravje za 1–2 leten dopust v Škocjan pri Turjaku, kjer mu je hotel dati gospod Krištof Turjaški župnijo, da bi mogel kadarkoli priti v Ljubljano; toda še preden se je to zgodilo, je umrl v Ljubljani dne 25. februarja 1585 ter bil pokopan pri sv. Petru. Schweiger je bil oženjen ter je zapustil sina Andreja, kateri je pozneje sam postal evangelijski predigar na Kranjskem. – Schweiger je sodeloval pri Truberjevi knjižici »Try duhovske Peisni« 1575, za katero je zložil (po evangelistu Luki 2.) božično pesem 10 strof po 10 vrst, od katerih se prva strofa glasi:

Ta Rimfki Caefar Augustus
 Ta ie sam řapoueidal:
 De bi se shazal ta fuit vuß
 Nikogar ne pregleidal.
 Vřse Iude od fueiga doma
 Bodi si lih zhigar řtana
 Ie morel shazan biti.
 Kletu perui shacingi
 Inu veliki Geringi
 Ie morel řfaki pryti.

Ta pesem je prešla tudi v 4. in naslednje izdaje Truberjeve pesmarice. Ena njegova pesem je še prišla na svetlo v 5. izdaji, ki jo je oskrbel Dalmatin.

Drugi taki pesnik je Marko *Kumpreht* iz Ljubljane, sin Meljhijorja Kumprechta, vojaka pri guardii ljubljanskega gradu. Obiskoval je leta 1577–82 evan-geljsko deželjsko šolo v Gradcu, dobil 1582 eden od štipendijev, ki jih je na novo ustanovilo kranjsko deželanstvo; potem je študiral 1582 in dalje v Strassburgu, se tam oženil in postal 1588 predigar v Ljubljani in obenem pri grofu Ahacu Thur-nu v Križu pri Kamniku; udeležil se je kot vojni predigar dveh vojn zoper Turka ter se je vdovec na novo oženil 1592. leta z Judito Bohoričevo, hčerjo starega Adama Bohoriča. 1598. bi bil moral biti avgusta meseca s Felicijanom Truberjem in Janezom Znojilšekom zaprt, bil pa je 1598. leta pregnan (tako tudi njegova žena 1599) in 1600. ga je dežela odpustila z odškodnino 200 renskih tolarjev, s spričevalom in priporočilom. Od njega imamo v zadnji izdaji cerkvene pesmari-ce, ki jo je oskrbel Felicijan Truber, 7 pesmi. Velikonočna pesem slove v začetku:

Jezus Kristus naš odrešenik
 Od grehov pomočnik
 Je od smerti vstal,
 Paklensko ječo rezdal,—
 Kyrie elejson

Kir je pres greha rojen bil,
 Boshji serd je nossil,
 Nas s' Bugom smiril,
 Njega lubesan dobil,
 Kyrie elejson! itd.

Druga »ta kratku Agnus Dei« slove:

Jagnje boshje nedolshnu
 Na tem krishi offranu:
 Vselej volnu snajdenu,
 Naj si sashpotovanu:

Vse grehe si nosilu,
 Vernim Nebu dobilu,
 Usmili se zhes nas, o Jesu!

O nekem drugem protestantovskem pesniku, *Lukežu Klincu*, nam ni znano nič podrobnega. Najbrž je bil iz Višnje gore, ker tam nahajamo že l. 1470. neke-

ga meščana Jurija Klinca. On je poslovenil eno božično pesem »De coelo venerat exercitus Angelorum«:

Od neba prideo Angeli,
 Tem pastirjem so pravili
 De enu Ditece mladu
 Leshy v enih jaslih teshku.

Za pesmarico si je pridobil zaslug, kakor smo že slišali, tudi zadnji nje izdajatelj *Felicijan Truber*, zaslužen za naše slovstvo tudi v drugih ozirih. On je mlajši sin začetnika našega slovstva, rojen v Kemptnu okoli l. 1553. Študiral je v Tubingah, v kneževem zavodu, in je bil l. 1580 poslan v Ljubljano v stvareh formule concordiae; tam se je pokazal dobrega predigarja in je bil zato poklican na Kranjsko, kjer je deloval najprej kot nemški, potem pa tudi še kot slovenski predigar. Udeleževal se je revizije Dalmatinovega prevoda sv. pisma, sodeloval je v šolskih stvareh pri reformi (1581) in je oddal svoje mnenje o Frischlinovem drugem šolskem načrtu (1583). Po Dalmatinovi smrti je dobil kot najstarejši v ministrstvu plačo 300 goldinarjev (22. januarja 1590). Ko se je večkrat mudil na Virtemberskem, je stopil z Jernejem Simplicijem vred kot slovenski pastor na čelo evangeljske cerkve kranjske; po smrti Krištofa Spindlerja se je namreč urad superintendenta evangeljske cerkve kranjske zavoljo dvojezičnosti v deželi razdelil in je bil imenovan poseben superintendent za nemško, poseben za slovensko cerkev. Slovenski superintendent je torej postal Felicijan Truber. L. 1594. pak mu je bilo naloženo tudi superintendentstvo nemške cerkve, ker je Simplicius umrl. Deloval ni samo na Kranjskem, ampak tudi v Tubingah pri slovenskih knjig natiskovanju, in pa kot požrtvovalni dušni pastir svojih vernikov v letih preganjanja 1598–1600. Leta 1596. se je oženil; pri tej priliki je mestna godba, ki je prostovoljno spremljala svate, dala nasprotnikom luteranov priliko, da so prvega predigarja v deželi kaznovali z veliko globo, ker je prestopil prepoved šumnega praznovanja. 13. februarja 1598. l., katero je postalo kranjskim luteranom tako usodno, si je kupil Felicijan Truber lastno hišo v Ljubljani od nekega Gregorja Wreganda, na trgu med mestno orožarnico in hišami Albrehta Gilmsa ob zidu pri Ljubljani. Tako malo so protestantje pričakovali nevihto, ki se je zbirala nad njih glavami. Kar pride 8. avgusta 1598. leta povelje, da je zapreti Felicijana Truberja in uradna njegova tovariša Jurija Klementa in Marka Kumprehta. Potem so bila izdana povelja (22. oktobra), da je pregnati iz dežele vse predigarje; brez domovja so se ti skrivali iz pribežališča v pribežališče po gradovih plemenitašev, dokler jih ni

vedno resnejše preganjanje prisililo oditi v pregnanstvo. Felicijan Truber se je mudil najprej v Moravčah, potem po drugih gradovih, predigaje od enega do drugega in delé sakramente; zato je vicedom takoj ukazal deželnemu sodniku, da naj gre za Truberjem in ga prime. Ko pa je prišel ta uradnik na grad Belnik (Wildenegg), je zahteval njega posestnik Maks Gall od deželnega sodnika, da naj mu najprej pokaže patent; ko ta to stori, mu Gall ni več hotel vrniti patenta, ampak mu je na njegovo zahtevanje odgovoril s psovki, da naj se pobere domu. On (Gall) se bo že s sosedi posvetoval. Tako je moral deželni sodnik oditi brez kakega uspeha. Stanovi so Truberja branili in varovali neprenehoma, dokler ni naposled meseca marca 1600. l. zapustil dežele in se preselil na Virtembersko, kjer je postal župnik v Grünthalu.

GINLJIVO se je poslovil Felicijan Truber od stanov, proseč Boga, da naj da njim in njih družinam dolgo zdravje, srečno vlado in močno zmago zoper starega sovražnika, Turka, da naj nje in njih ljube otroke in potomce obvaruje temote ter jih ohrani pri spoznani resnici svetega, edino zveličavnega evangelija, pa jim naposled dodeli iz milosti krono časti in večno zveličanost.

Za tiskanje slovenskih knjig je skrbel mag. Felicijan Truber s tem, da je stanove pregovoril, naj dado na svetlo Lutrovo postilo, katero je zapustil v rokopisu njegov oče Primož. Rokopis je pregledal, kakor smo slišali, Savinec. Felicijan sam je v Tubingah nadzoroval tisek knjige, ki je izšla 1595. leta v 800 izvodih. Pri tisku te postile je pomagal tudi teolog Janez Wolfinger, kateremu so stanovi poklonili za to 40 goldinarjev renskih. Nemški pregovor je spisal Felicijan sam, slovenskega Savinec. Felicijan Truber je oskrbel tudi novo izdajo pesmarice (v 500 izvodih) in izdajo Znojilšekovega Lutrovega katekizma v 500 izvodih. Da so se te knjige spravile na Kranjsko, je posredoval mag. Jeromen Megiser, rektor evangelijske stanovske šole v Celovcu. Stroški so znašali vsega vkupe 2000 goldinarjev; pri delu se je uporabljalo 15 stavcev in tiskarjev.

Med knjigami, ki jih je dal natisniti Felicijan Truber, je tudi 2. izdaja Dalmatinovega molitvenika »Krszhanske lepe molitve«. To delovanje Felicijana Truberja je zadnji večji napor protestantizma.

Po prelogi svetega pisma vidimo sploh nekako vtujenost, v enajstih letih sta izšli samo l. 1585. dve knjigi, potem pa je še le čez 10 let zadnjič zabrlela luč krepkeje, preden je ugasnila. O pisateljih teh dveh omenjenih knjig pa nismo natančno podučeni. Ker sta tiskani v Wittenbergu, se spravljajo v zvezo z Dalmatinovim imenom, toda gotovega se ne dá dokazati nič. Tisek pak je morda res popravljal že imenovani mag. Pyroter iz Loke (po drugih iz Ljubljane), ki je v l.

1585 še študiral v Wittenbergu. Prva teh knjig je (opisal je obe Oblak v Letopisu 1896. l. 244 nastl.) *Agenda, tu je koku se te iminitische Boshie slushbe opravljajo. V Bittebergi 1585*. Edini izvod, ki se nam je ohranil, ni popoln, ker manjka naslovnega lista. Lastnina je prof. Milčetića v Varaždinu in jako majhna knjižica, ki šteje brez naslovnega lista samo 22 listov najmanjše osmerke.

Knjižica je prevod nemškega spisa »Wittenbergische Kirchenagend«. Da ni Truberjevo delo, se lahko z gotovostjo trdi, ne samo, da je natisnjena v Bohoričevem pravopisu, ampak tudi jezik ni Truberjev. V njej ni najti niti *tuj, svoj, tujga* itd., ampak *tvoj, svoj, tvojga*, ne *nom vom*, ampak *nam vam*, ne *kralevstvo* ampak *krajlestvo*, *kakòr* in ne *Trub. kokèr, drugači* in ne *drigači*. Toda dalje kakor do tega negativnega rezultata ne pridemo na podlagi jezika. Jezik je Bohoriču in Dalmatinu normalizirana književna slovenščina brez vseh individualnih posebnosti. Oblak misli, da je *prevod* delo kakega mladega v Nemčiji živečega slovenskega protestanta; po mojem mnenju bi se dalo misliti ravno na Pyroterja, katerega je morda slavna misija Dalmatina in Bohoriča v Wittenberg, kjer je ž njima občeval, navdušila za slovensko pisateljvanje v protestantovskem duhu.

Ta knjiga ni seveda prva protestantovska agenda. Kakor vemo, je že Truber v Katekizmu s dveima islagama (1575) 409–488 objavil enak spis s posebnim naslovnim listom: *Ta mahina agenda*. Toda Truberjeva agenda je dosti obsežnejša od samostalne iz l. 1585., ne oziraje se na to, da jej je dodal še mnoge molitve, katerih ni v poznejši agendi. Vendar se tudi v knjigi iz l. 1585 da opaziti vpliv Truberjeve agende. Četudi je imel nje prelagalec pred sabo nemški izvornik, vendar se naslanja njegov prevod na Truberja, ker se obe agendi na mnogih mestih skoraj do besede strinjata, zlasti v početku knjige. Seveda so v agendi iz l. 1585. mnogi odstavki zelo skrajšani; toda novejši prevod je preciznejši in gladkejši. Vendar moramo reči, da je agenda iz l. 1585 samostalno delo in ne samo druga izdaja Truberjeve; saj se gledé vsebine obe agendi ne strinjata; v Truberjevi je mnogo predgovorov, molitev itd., katerih ni v samostalni knjigi; nasproti ni v Truberjevi agendi celega obširnega odstavka »od nagliga krščovanja«. Obširno poglavje »koku se ima obhajilo držati« se kar nič ne strinja s Truberjevim. V agendi iz l. 1585. nahajamo v tem poglavju kratko »opominjanje«, to je nauk o pomenu obhajila, v Truberjevi pa štiri predige ali predgovore z dosti obširnejšim podukom, zato pa ni v njem »opominjanja k očiti izpuvidi«, ne »forme te absolicije«. Samo zahvalna molitev po obhajilu se nekoliko strinja s Truberjevo, vendar je mnogo krajša. Odstavek o zakonu, ki prihaja potem, se skoraj popolnoma razlikuje od Truberjevega o istem predmetu, samo molitev se skoraj docela stri-

nja z molitvijo Truberjevo. V obeh izdajah se kolikor toliko strinja tudi poglavje »koku se ima krščovati«, dasi so tudi tukaj precejšne razlike.

Istega leta kakor ta agenda je zagledal beli dan tudi *Ta kratki virtemberski catechismus ali ty potrebnishi shtuki prave isvelizhanske vere, sred enim kratkimi vsakdajnimi molitvami inu Hishno Tablo. Johan Brentzen Catechismus windisch. Withebergae 1585*. Elze je naštel v knjižici »24 (signierte) Blätter«, Oblak pa piše o »tej komaj 19 listov obsegajoči« knjigi. Po Elzeju sta dva lista prazna, torej ostane še vedno 22 listov. Ker so Oblakovi popisi starih knjig sploh pomanjkljivi – vse je pregledoval v naglici –, je bolj verjeti zelo vestnemu Elzeju. Pravopis knjižice je Bohoričev, jezik pa po Dalmatinu in Bohoriču določeni književni jezik. Prva polovica knjižice, obsegajoča katekizem, se ne more imenovati samostalno delo ali nov prevod, ker je samo nekoliko predelana in popravljena izdaja katekizma, ki ga nahajamo že v Truberjevi knjigi »Catechismus s dveima izlagama«. Že v naslovu Truberjeve knjige beremo »Catechismus mit der Herren Brentij und M. C. Vischers Außlegung«;³¹² v njegovi knjigi obsega ta katekizem 20 strani (20–40). To poglavje razen zadnjih strani se nahaja nekoliko popravljeno v samostalnem katekizmu iz l. 1585. Druga polovica, hišna tabla, se ne strinja s Truberjevo hišno tablo. Katekizem iz l. 1585 pak se odlikuje od Truberjevega prvega poglavja, s katerim se močno strinja, po preciznem prevodu, točnejših izrazih in kratkosti. Kjer rabi Truber več besed ali izrazov za en nemški izraz, se nahaja tudi v novem katekizmu samo eden izraz.

Kedo je ta katekizem izdal, tega knjiga ne pove, ki je vrhu tega brez vsakega predgovora. Elze misli, da je vsaj izdajo spraviti v zvezo z Dalmatinom, s čegar prevodom v bibliji se strinja geslo na naslovnem listu »Pustite Otrozhizhe k'meni pryti, inu jim nikar ne branite: Sakaj tacih je krailestvu božje« v besedi in pravopisu. On domneva, da je ta natisek oskrbel M. Benedikt Pyroter, učitelj sin iz Ljubljane, ki je bil kasneje tam predigar in je pokopal Dalmatina, in kateri se je mudil takrat ravno v Wittenbergu (1585), ter se je tudi v Lipskem dogovarjal s trgovcem Lebzelterjem zastran prevažanja slovenske biblije. Iz teh dveh knjižic pa vidimo, da se je protestantovska književnost sčasoma, proti koncu protestantske dobe v marsičem naslanjala na prejšnja dela, in da se je to, kar so prvi pisatelji spisali, popravljalo in predelovalo, kar je seveda popolnoma naravno, ker vsaki rad porabi gradivo, ki mu ga je s trudom pripravil že drugi. (Felic. Truber)³¹³

³¹² Prevod: »Katekizem z gospodov Brenza in M. C. Višerja razlago«.

³¹³ Redakcijska pripomba: »152 – Dalje.«

Felicijan Truber je oskrbel tisek, kakor sem ravnokar omenil, novega katekizma. Pisatelj tega katekizma je *Janez Znojilšek* iz Ljubljane, rojen 1568. leta. Izgubivši že zgodaj očeta Blaža Znojilšeka, podpirali so ga drugi. Tako vemo, da ga je Bohorič 1583. leta vzel s sabo v Wittenberg, kjer je pomagal pri branju in popravljanju sv. pisma. Od 1584–1586 leta je obiskoval šolo v Pforti, od 1587–88 leta pa je študiral v Wittenbergu. Od 1588–90 leta je bil kolaborator na deželski šoli v Ljubljani. Leta 1590 je dobil dopust in vseučiliško štipendijo ter je dokončal vseučiliške nauke od 1590–91 v Jeni, kjer je dobil čast magistra. Potem je postal 1592. leta predigar v Ljubljani, 1594. cerkveni in šolski nadzornik. Tega leta se je oženil s Suzano Spindlerjevo, hčerjo umrlega superintendenta Krištofa Spindlerja. Julija meseca 1598. leta je bil pregnan s Kranjskega. Zato je šel na Hrvaško h grofu Juriju Zriniju, tam je bival v različnih krajih: Ozlju, Čakovcu, Varaždinu in Nedeljišču. Leta 1599 se je vrnil skrivoma na Kranjsko, mudil se pri gospodu Pečoviču v Sv. Martinu pri Lancprešu³¹⁴ ter je ušel zaporu z veliko silo. Njegova žena je bila pregnana 1599. leta; mater in sestro pa je vrgel 1601. škof Tomaž Hren v ječo, ker nista hoteli postati katoliški, on sam je ubežal na grad Cvetež, tri milje od Novega mesta, kjer je dobil l. 1600 od dežele izpust iz službe z odškodnino, spričevalom in priporočilom. S Kranjskega je šel v Tübinge 1602, bil je od 1602–9 učitelj v Sontheimu v grofiji Limburg, 1609–15 pa predigar v Hernalsu pri Dunaju ter je umrl 1617. leta (Elze, *Gesangbücher* 36).

³¹⁴ »Lancprešu« – črtano, namesto tega nadpisano »kostanj.«

XXIV

Znojilšek je spisal zadnji slovenski protestantovski katekizem, ki ga je dal v Tubingah natisniti Felicijan Truber. Izšel je pod naslovom: *Katechismus Doctoria Martina Luthra. Sred nekaterimi vproshnami, kakor bodo teiste v'ti Karshanski Cerqui v'Syrendorffi, v'dulajnim Oesterrejchi dirshane. Isblosen skusi Philippa Barbata, etc. v Nembshkim Jesiku. Sdai pak snov Tolmazhen na Slovenski ali Kranjski jesik, skusi Jansha Snoilshika. Drukan v Tibingi, skusi Georga Gruppenbacha Anno 1595.* Ta knjižica v 8° obsega razen naslovnega lista 213 ošteviljenih strani in naposled eno prazno stran. Na strani [...] ³¹⁵ je predgovor M. Cirijaka Spangenberg; na strani 5–43 dopis (ali predgovor) predigarja Philippa Barbata: »Tei dobru roieni gospej, gospej Vrhshuli od Zelkinga v Syredorffi etc., rojeni od Fraga etc., moji Gnadlivi Gospej inu Botri« s podpisom »V Syrendorffi, ta 3. maja M. D. L. XXII. V. G. Podloshni Philippus Barbatus, Gerlicus, pridigar.« Stran 44 je prazna, na 45 se začne tekst Lutrovega katekizma v šestih delih (z izlagami) pod napisom: »Katechismus Doktoria Martina Luthra, sred nekoterim vprashaniem« ter gre do str. 181. Na str. 182 je »ta iutrovi inu vezherni shegen. Koku en hishni ozha ima svojo Drushino s Jutra in v' vezher vuzhito moliti.« Na str. 186 so »Molitve per misu, Benedicite inu Gratias.« Na str. 194–210 je »hishna tabla ali kratki navuki is svetiga pisma, koku se ima v'faki karlhenik v svoim stanu po Boshji voli sadershati«. Na strani 109 je na vprašanje: »Kaj svetu Pismu ti gmajni porozhi?«, odgovor v verzih:

Vfaki sturi v'fvojjim stanu,
Kakur je tukaj piffanu:
Tako mu bo Bog frezho dal,
De bo na Semli dobru ftal.

Na strani 110 je prav tako odgovor na vprašanje »Kaj doctor Luther od probifhtva (ženstva) pifhe?« Ta odgovor slove:

Tar so gvifhnu dobri Moshje,
Kir se k'eni sheni drushè.
Ta shena je vredna zhafti
Kir svuiga mosha nepufti

³¹⁵ Manjka številka strani.

En mosh ima rad potèrpit,
 Sheno za svuijo neimit,
 Shena mora sastopna bit,
 Moshke navade se vuzhit.
 Taku bode Bug gnado dal,
 Da nym bo sakon dobru djal.

On bo branil, denym Hudizh
 S'kunfhtjo ne bode storil nizh.
 Ta mosh more sam Hlapèz bit,
 Zhe hozhe Hifhi prou sturit.
 Gospodinja za deklo stuj
 Zhe hozhe shaffat ta prid fvoj.
 Drushina ta nizh nesposnà
 Koku je pohiftvu rounà,
 Satu kir nizh ni laftniga,
 Ne bodi fhe kai pridniga.

Katekizem obsega tudi »Eno karlfhanfko Molitvico supar te framotne lashi«, kje, se ne da posneti iz zmešanega popisa pri Elzeju. Str. 212 je »Ena molitvica za otroke, za obderžanje svetega Evangelia, inu vun streblenje vseh krivih navukou«. Str. 213 obsega na koncu: »Bogu bodi hvala«. Katekizem se je natisnil v 500 izvodih.

Ta katekizem je v slovenski književnosti zanimiv zaradi tega, ker ni strogo evangeljski. Njegov pisatelj Filip *Barbatus* (Bartmann) je pripadal namreč posebni luteranski sekti, katere ustanovitelj je Istran Vlačić, učenec Grbčev in Melanchthonov; glavni privrženec mu je bil Cirijak Spangenberg, od katerega je predgovor v naši knjižici. Barbatus je bil iz Geroldshofna v Frankih, študiral je v Würzburgu in v Lipskem. L. 1565 ga je gospod Hans Kristof von Zelking poklical v Syrendorf na Dolenje-Avstrijsko, da bi mu bil tam predigar. Tukaj je podpisal 1566 takrat objavljeno konfesijo ali »izpovedbo vere nekaterih evangeljskih predigarjev v Avstriji«, toda sprl se je vsled svojega ogleduškega in vse obsojajočega značaja in vsled svojih osebno sovražnih spisov z vsemi, celo s svojimi evangeljskimi uradnimi tovariši, uprl se je 1572 tiskani »Avstrijski cerkveni agendi« ter se posluževal agende, ki jo je sestavil sam. Pri cerkveni vizitaciji 1580. l. se je javno pokazal za vnetega privrženca flacijanizma, odrekel je podpis preskušnje in

izrecila o podedovanem grehu, marveč je podpisal repeticijo in formulo veritatis Flacijevu. Pod obrambo vdove Uršule Zelking je ostal v uradu dolgo časa. Toda 18. februarja 1585 je odšlo poročilo vladi, da se je predikant gospe Zelking v Syrendorfu, Filip Barbatus, ki se v svojih tiskanih spisih imenuje »škof Cerkve v Syrendorfu, prijatelj božji in vseh papistov in accidentov sovražnik«, predrznil, javno na prežnici raztrgati po deželnem vladarstvu objavljeni novi (gregorijanski) koledar. Vlada ga je pozvala pred se in ker ni prišel, ga je zaprla. Ker se mu je v zaslišbi dokazalo, da je flacijanist in je nezakonito rabil nepotrjeno cerkveno agendo, je bil po dvanajstdnevni ječi pregnan iz vseh kraljevin in dežel. Kako je prišel Znojilšek do tega, da je ravno Barbatovo obdelavo Lutrovega katekizma preložil na slovenščino, ni znano.

Jezik Znojilškov se naslanja bolj na Truberja kakor na Dalmatina; seveda je nekako uniformirana slovenščina in nima več značilnih posebnih črt, razen morda v slovarju: »de bo na zemli dobru stal, gospodina za deklo stuj« kaže očitno na italijanski vpliv.

Ta knjižica je zadnja slovenska, izdana z namenom, da bi služila v razširjanje protestantizma med Slovenci v XVI. stoletju; 1598. je bila evangelijska cerkva na Kranjskem in v sosednjih deželah zatrta in njene knjige pokončane.

O Znojilšekju je našel lani Vrhovec v protokolu mesta ljubljanskega (»Gemainer Stadt Laybach Gerichts-Protokoll«)³¹⁶ iz l. 1599 v mestnem arhivu v Ljubljani na str. 120 še ta-le zapisek: »Snoyelschekh, lutherischen Predikanten willen, so gestert (včeraj 25 avg.) selbst fünfter gewesen (on sam in štirje drugi) und trutziglich mit Jauchzen von dannen gerennt, auch zu melden.«³¹⁷

Znojilšek je, kakor smo že videli pri njegovem katekizmu, prelagal tudi pesmi. Drugi dve sta natisnjeni v zadnji izdaji Truberjevega celega katekizma s pesmarico iz l. 1595., katero je oskrbel Felicijan Truber, in to so bile pač zadnje pesmi, ki so jih zložili protestantje slovenski v XVI. stoletju.

Tem slovenskim dosedaj navedenim protestantovskim pisateljem moramo prišteti, dasi ni deloval slovstveno iz iste namere kakor oni, pa je vendar drugači podpiral protestantovske težnje v naših deželah, še enega tujca, *Hieronima Megisera*.

Rojen je bil Nemeč iz Stuttgarta. Šolal se je v Tubingah od 1571–77 leta, kjer je postal tudi magister. Gotovo se je že tam na vseučilišču seznanil s Slovenci. Iz

³¹⁶ Prevod: »Sodnijski zapisnik mesta Ljubljane.«

³¹⁷ Prevod: »Znojilška samega, ki je bil peti in je, ko je luteranskih pridigarjev namen bil preprečen, vriskajoč stekel stran, je tudi treba prijaviti.«

Tubing je šel v Padovo, učiti se pravoznanstva, podučevaje zasebno dva štajerska plemenitaša Stubenberga, potem je bil l. 1592. domač učitelj v plemeniti rodbini na Kranjskem blizu Ljubljane, dalje na Štajerskem od 1582–88 leta, v Gradcu od 1590–91. Leta 1592 je postal ravnatelj deželne evangeljske šole v Celovcu in pa cesarski in nadvojvodski historijograf, naposled pa je postal profesor svetovne zgodovine v Lipsku. Umrli je na potovanju skozi Linec l. 1616. V svojih službah se je naučil slovenščine, katero je tudi opisal v dveh svojih knjigah.

Prva njegova knjiga je *Dictionarium quatuor linguarum, videlicet Germanicae, Latinae, Illyricae (quae vulgo Sclavonica appellatur) et Italicae sive Hetruscae. Auctore Hieronymo Megisero. Graecii Styriae Anno 1592.*³¹⁸ Knjigo posvečuje v latinskih distihih Maksimilijanu, nadvojvodi avstrijskemu; nato sta dva epigrama na pisatelja, kateri je razen grškega, latinskega, laškega in nemškega »Illyricam satagis superaddere: primus interpretando hanc exteris.«³¹⁹ To je prvi slovenski slovar, obsegajoč 23 pol; v njem se pod nadpisom »Windisch« kaže slovenščina, zlasti koroščina; nekatere besede, med njimi posebni germanizmi, so navedene za kranjske (Carniolice) in pod oznamenilom »Cr« se včasih navajajo tudi hrvaške. Besede v tem slovarju so, ne gledé na orthografijo, bolj kritično zbrane in v boljših oblikah podane kakor pri 200 let mlajšem patru Marku. Na koncu obsegata dve poli »Exempla aliquot Declinationum et Conjugationum«,³²⁰ toda brez instrumentala in lokala, da, celo brez duala, katerega vendar ima že Bohorič. Ta Exempla so kasneje prešla v slovar Sommaripin. Ta slovar je v marsičem znamenit. Nekaj besed je že Cigale v svojem slovarju I. zvezek str. II, IV navel kot posebno važnih. Nekaj jih podaje tudi Marn v Jezičniku.

Druga njegova knjiga je: *Thesaurus polyglottus: vel Dictionarium Multilingue: Ex quadringentis circiter tam veteris, quam novi Orbis Nationum Linguis, Dialectis, Idiomatibus et Idiotismis constans, incredibili labore summaque diligentia cum ex innumeris omnis generis auctorum scriptis, tam vero ipsa experientia et diuturno multarum peregrinationum usu suggerente in gratiam studiosae juventutis fideliter collectum et concinnatum ab Hieronymo Megisero, P.[alantino] C.[omite] Caes. et*

³¹⁸ Prevod: »Slovar štirih jezikov, namreč nemškega, latinskega, ilirskega (ki se med ljudstvom imenuje slovenski/slovanski) in italijanskega ali etruščanskega, avtorja Hieronima Megiserja, v Gradcu na Štajerskem, leta 1592.«

³¹⁹ Prevod: »Kot prvi si prizadevaš, da bi kaj prispeval k slovenskemu/ilirskemu jeziku, tako da ga razlagaš tujcem.«

³²⁰ Prevod: »Nekaj primerov sklanjatev in spregatev«

*Sereniss. Austr. Archidd. Historiographo. Francofurti ad Moenum 1603.*³²¹ 80. Do M 832 strani, do Z 751 strani, vkupe 1583 strani, vsaka stran v treh prevedkih. Delo svoje poklanja: »Augustissimae atque ex omni seculorum memoria Potentissimae Familiae ac Domus Austriae Luminibus et Columinibus ... Omnibus Austriae Archiducibus ...«³²² V drugem sestavku pripoveduje, da je hotel spisati neko slovnico in potem slovar raznih jezikov, pa da je mogel dovršiti le slovar. Potem govori v tretjem sestavku o jezikih, katerih število je neznano: »Elenchus omnium linguarum«. Med drugim pravi: »Verumtamen, quia tres illae principes Linguae, quae in Cruce Salvatoris nostri Jesu Christi fuerunt consecratae, Hebraea, videlicet, Graeca et Latina ... numerosam singulae ex se familiam propagarunt: operae pretium erit, has in prima acie, tamquam antesignantas collocare, quibus succenturiabuntur Germanica et Sclavonica, primis illis foecunditate haudquaquam[?] inferiores.«³²³ O slovenščini govori tako: »Sclavonica seu Ilyrica lingua longe lateque patet per Europam et Asiam. Cuius dialecti (XX) potissimum hac sunt: Dalmatica, Serviorum vel Soraborum, Bessorum vel Bosnensium, Bulgarorum vel Rasciorum, Croatica, Besiatica quae propria est Sclavorum Hungariae Conterminorum, Carnorum, Carniolanorum, Carinthiorum, Ciliensium, Bohemica,«³²⁴ itd. Tako našteva posebej jezike in narečja po Evropi, Aziji, Afriki, Ameriki in otocih novega sveta. Po razlagi skrajšav jezikov

³²¹ Prevod: »Zaklad več jezikov ali mnogojezični slovar, sestavljen iz jezikov, narečij, govorov in govornih posebnosti približno štiristo narodov tako starega kot novega sveta. Z neverjetnim trudom in največjo marljivostjo zvesto zbran iz nešteti spisov raznovrstnih piscev, prav tako tudi pripravljen z vsem znanjem in dolgotrajno rabo na mnogih potovanjih, v veselje ukaželjne mladine zasnovan od Hieronima Megiserja, zgodovinarja cesarskega palatinskega grofa in presvetlega avstrijskega nadvojvode, v Frankfurtu ob Majni, [leta] 1603.«

³²² Prevod: »Prevzvišeni in po vsem spominu stoletij najmogočnejši družini in tudi vzornikom in prvakom avstrijske hiše ... vsem avstrijskim nadvojvodam ...«

³²³ Prevod: »Kazalo vseh jezikov« ... »Vendar pa ker so oni prvi trije jeziki, ki so bili posvečeni na križu našega odrešenika Jezusa Kristusa, namreč hebrejski, grški in latinski ... vsak zase iz sebe razmnožili številno družino. Nagrada za trud bo, te kakor prvoborce umestiti v prvo bojno vrsto, tem pa bosta sledila nemški in slovanski/slovenski, po plodovitosti prav nič nižja od onih prvih.«

³²⁴ Prevod: »Slovanski/slovenski ali ilirski jezik se daleč in široko razprostira po Evropi in Aziji. Njegova narečja (XX) so predvsem ta: dalmatinsko (narečje), (narečje) Srbov ali Sorabov, Besov ali Bosancev, Bolgarov ali Raščanov, hrvaško, bezijaško (narečje), ki je lastno Slovanom ob ogrski meji, (narečje) Karnijcev, Kranjcev, Karantancev, Celjanov, češko (narečje).«

in narečij (do 445 imen) prihaja petero čestitek (epigramov) slavnemu pisatelju, na primer:

Tres olim sciret quod linguas Ennius illas
 Propterea ajebát / córda sibi esse tria;
 At quotuplém Megiserum / cor dicémus habére
 Qui varias linguas / novit ut articulos.³²⁵

Ta knjiga Megiserjeva je za nas tem bolj zanimiva, ker še ni porabljena za slovenski slovar; Pleteršnik se je oziral samo na prvo; vendar se tudi v nji nahaja precej interesantnih besed poleg mnoge nemškutarije.

Tretja Slovanom zanimiva Megiserjeva knjiga je: *Annales Carinthiae, das ist Chronica des Löblichen Ertzhertzogthums Khärndten (Noricum Mediterraneum) ... durch Hieronymum Megiserum, weil. Ertzhertzogen Karls zu Oesterreich Historiographum Ordinarum, Nun aber Churfürstl. Sächs. bestellten Historicum und Extraord. Professorum zu Leipzig. Gedruckt zu Leipzig durch Abraham Lamberg. Im Jahr 1612.*³²⁶ V dveh zvezkih I. 1–955, II. 956–1795.

Ta knjiga ni samo zgodovina Koroškega, ampak tudi sosednjih dežela od praveka do leta 1612. Zajemal je Megiser to zgodovino iz raznih starih listin, najboljši vir mu je bil Gothardi Christalnick »Collectanea et Historia Carinthiaca«. ³²⁷ V XII. bukvah opisuje ljudi in njih vladarje, običaje, mesta, trge, gradi, samostane, gore, doline, jezera, reke, imena in grbe duhovskih in deželskih veljakov. Nas posebno zanima, kar je sem ter tje vpel o Slovencih: »Windische, so sich selbst Sclaven nennten.« ³²⁸ O ljudskem preseljevanju pripoveduje, da so se Slovani vstanovili med drugimi (po njegovem mnenju so ves čas ostali na Koroškem Nemci): »wie wir dann solche Vermischung noch in Khärndten an den Sprachen gnugsam warnemen, da schier keins Stadt noch Ort gefunden wirdt, da man nicht zugleich Deutsch und Windisch redet, sonderlich zu Clagenfurt, Völker-

³²⁵ Prevod: Enij je nekoč znal one tri jezike, /zato je govoril, da ima tri srca./ Toda iz koliko delov pa bomo rekli, da ima srce Megiser, ki je raznovrstne jezike poznal kot (svoje) prste?

³²⁶ Prevod: Annales Carinthiae, to je kronika spoštovane kneževine Koroške (*Noricum Mediterraneum*), spisana po Hieronimu Megiserju, nadvojvode Karla Avstrijskega blagega spomina rednem življenjepiscu, sedaj volilno knežjem saškem zgodovinarju in profesorju v Leipzigu. Natisnjeno v Leipzigu po Abrahamu Lambergu leta 1612.

³²⁷ Prevod: »Zbirke in Koroška zgodovina.«

³²⁸ Prevod: »Slovenci, ki so se sami imenovali Slovani.«

markt, Playburg, Gutenstein, Windisch-Grätz und dergleichen andern mehren Orten.«³²⁹ Dasi snuje Megiser svojo zgodovino do l. 1612 in celo natančno popisuje notranje in vnanje boje, zlasti vojske z Benečani in Turki, vendar nič ne omenja o luteranstvu ali reformaciji, tudi se sam nikjer ne izda za protestanta niti v tej niti v prej omenjenih knjigah. Samo v XII. knjigi 30. poglavju stoji nekaj malega, da za sedaj noče pisati o reformaciji v teh deželah, dasi je mnogo pre naredila in premenila obraz vseh razmer: »Und were zwar auch von dieser Reformation nicht wenig zu schreiben, demnach durch dieselbige in den dreyen Landen vast grosse Veränderung, so wol bey hohes als niedrigen Standes Personen verursacht worden: weil ich aber gleichfalls hiervon, wie von dem vorhergehenden, mehrers Berichts bedürfftig, mustt ich auff das mal gleich auch darbey bewenden lassen. Es hat aber unterdessen auch der Türck nicht gefeyert etc.«³³⁰

Radič v Kresu l.1882 je objavil iz Megiserjeve knjige »Paroemiologia«, ki je bila natisnjena prvič 1591. v Gradcu, drugič pa pomnožena 1605 v Lipsku, zbirko slovenskih pregovorov, o kateri pa je že Levstik v Ljubljanskem Zvonu dokazal (Spisi V. 254), da so hrvaško-čakavski. Zanimivo je Megiserjevo delovanje vsakakor torej tudi v tem oziru, dasi se ne tika neposredno nas.

Megiser je pisal celo turško slovnico in več drugih stvari, katere pa nimajo za nas važnosti. V cesarskih životopisih mu je bila nekako zadnja vrstica vedno: »Miti Mente Memor Minimi Maneas Megiseri.«³³¹

Ravno tako malo kakor Megiserja smemo gledé namer svojega dela prištevati med širitelje protestantizma Elijo Huttera, ki je prišel v našo – ne rečem literarno – ampak v biblijografično zgodovino kakor Poncij v Kredu. Ker se njegovi ponatiski svetega pisma Dalmatinovega še nahajajo tu in tam, ne bo odveč, ako spregovorim nekoliko besed o njem in njegovi podjetbi.

Hutter Elija je bil jako znamenit linguist, rojen najbrž v Gorenjih Lužicah v Zgorelci; šolal se je v Jeni, baval se tam zlasti z orijentalnimi jeziki in postal

³²⁹ Prevod: »Kot lahko tako mešanje jezikov v precejšni meri zaznamo na Koroškem, kjer skoraj ne moremo najti mesta ali kraja, kjer ne bi hkrati govorili nemško in slovensko, posebno v Celovcu, Velikovcu, Pliberku, Ravnah na Koroškem, Slovenj Gradcu in mnogih drugih krajih.«

³³⁰ Prevod: »Pa tudi o tej reformaciji se da ne malo napisati, saj je v teh treh deželah tako pri osebah visokega kot nizkega stanu povzročila kar velike spremembe, ker pa bi enako kot o tem tudi o predstojecem potreboval obširnejše poročilo, moram ostati pri tem. Vendar pa med tem tudi Turek ni praznoval.«

³³¹ Prevod: »Z blagim srcem ostajaj v spominu najponižnejšega Megiserja.«

magister. Te jezike je potem učil v Lipsku, postal 1572. tam njih profesor, in ker je volilni knez Avgust Saksonski v visoki starosti še želel učiti se hebrejščine, je poklical Hutterja 1579., ki je obdržal svojo službo, v Draždane, kjer ga je ta v kratkem času v hebrejščini tako podkoval, da je mogel hebrejsko biblijo ne samo brati, ampak tudi razumeti. V Draždanih si je Hutter brezdvomno napravil tudi načrt za svoja poznejša dela; tam vsaj je sestavil svoj *Cubus* in to v eni noči, da bi volilnega kneza lože navadil hebrejščine. Draždane je zapustil l. 1583, šel najbrž potem v Rostock, kjer je 1584. leta dobil od bogoslovne fakultete priporočilo za biblijsko delo, ki je je nameraval izdati. S tem priporočilom je šel v Ljubek,³³² kjer je najbrž bil že 1584. leta, razložil je poslancem mesta svojo namero pisмено in ustno ter zaprosil od njih pomoči, ne da bi mu mogli takoj pomoči. Toda, da se mu podpora ni odrekla, je gotovo; zakaj l. 1585 je v Hamburgu že javno naznanil svojo namero, ter je dal 1586. pri Janezu Saxonu kot poskušnjo tiskati hebrejski psalter, Danijela in Malahija tako, da so se radikalne in servilne črke razločevale. Še bolj so ga Hamburžani podpirali, ko je tako izdal vso hebrejsko biblijo. Da bi bil pa hotel s tem napraviti začetek za mnogojezično biblijo, ni zelo verjetno.

Njegova namera je bila le, z razločevanjem radikalnih in servilnih črk pospeševati učenje hebrejskega jezika. Njegova mnogojezična biblija je izdelana po drugem načrtu. Leta 1592 je bil Hutter v Šlezvigu, 1594 v Naumburgu, kjer je hotel urediti svojo tiskarnico in bukvarnico; toda podjetba je propala in zabrel je v dolgove. Leta 1594 je potoval v Prago in si izprosil od cesarja Rudolfa privilegij, ki pa je bil nepotreben, ker bi mu njegovih del tako nihče ne ponatiskoval. Ker ni več našel v Hamburgu prave podpore in so ga, kakor sam toži, tudi ovirali slabi bratje in nezvesti sluge, se je l. 1597 naselil v Norimbergu, kjer je, dobivši dovolilo, da sme učiti jezike in ustanoviti posebno tiskarnico in bukvarnico, izdal več biblijskih del in dobil podporo v to tudi od tamkajšnih oblastev. V društvo ž njim je vstopil tudi Jeromen Koler, najstarejši tajnik v Norimbergu, ter mu je dal predplačila 33.000 goldinarjev, da izda mnogojezično biblijo. Hutter si je kupil leta 1600 celo posebno veliko hišo in stvar se je vedno bolj širila; toda stroškov je bilo več kakor zaslužka in konec tudi tukaj – nesrečen! Zato je Hutter 1604. leta odšel iz Norimberga v Avgzburg ali Frankfurt. Okoli 1605. je najbrž umrl; gotovo je, da 1609. leta ni več živel. Kar je bilo izvodov njegove mnogojezične biblije, so se vzeli namestu plačila in vse visokoleteče namere tega moža so spodletele. Izdaja biblije ni imela tiste koristi, katero je pričakoval, in ta biblija je dandanes kolikor toliko pozabljena. Njegovih

³³² Lübeck.

del nočem naštevati; spisal je jako mnogo na hebrejščino in sveto pismo se nanašajočih del. *S. linguae Cubus hebraico-germanus* d[as] i[st] Hebreisch Dictionarium, aus welchem ein jeglicher, so nur hebräisch lesen kann eines jeglichen Radicis oder Schoreses teutsche Bedeutung ergründen [...] Sprach mit [...] ³³³ zeit lernen und verstehen kann; ³³⁴ potem razna druga dela, za učenje hebrejščine, latinščine, grščine; Lutrove predige, tega pisatelja Guldenes Kleinod. ³³⁵ V rokopisu je ostal psalterij v 22 jeziki, v Kraljevi knjižnici v Draždanih, med temi je tudi sclavonica, torej najbrž slovenski, ker imenuje tako naš jezik tudi v poliglotti. Njegova knjiga, katera se nas tiče, ima naslov: *Biblia Sacra Ebraice, Chaldaice, Graece, Latine, Germanice, Sclavonice. Studio et labore Eliae Hutteri Germani. Noribergae. Cum Sacrae Caesareae Maiestat. Quindecim annorum Privilegiis MDCIX.* ³³⁶

Izvod iz nunskega samostana, ki smo ga mi imeli v rokah, obsega samo pentatevh; toda kakor spričuje Graesse, *Trésor de livres rares et précieux* I. 363, nahajajo se tudi izvodi, ki obsegajo tudi knjige Josua, Sodnike in Ruth. Zadnji stolpec je bil premenljiv; namesto slovenskega teksta imajo drugi izvori francoski, spet drugi italijanski in še drugi alemanski tekst. Knjiga dandanes ni tako redka; redki so le štirje eksemplari vkupe, ki bi obsegali vse navedene tekste. Da so nekatere izdaje obsegale tudi Jozuo, Sodnike in Ruth, kaže katalog Oswalda Weigel, ki je to biblijo s slovenskim tekstom prodajal l. 1597 za 15 marek. Kako je prišel Hutter na to, da si je za poligloto izbral ravno slovenski tekst, ni znano; čuditi se moramo temu tem bolj, ker je za enako izdajo novega zakona izbral češki in poljski tekst; najbrž je kakor naši protestantovski pisatelji (Dalmatin itd.) upal, da se razširi biblija po vsem, zlasti jugoslovanskem svetu, posebno po Turškem. Tekst, ki nam ga podaja, je posnet natančno do pičice po Dalmatinovi Bibliji, ne pa, kakor trdi Kopitar in drugi za njim, po Dalmatinovem Pentateuchu; iz Pentateucha bi tudi ne bil mogel vzprejeti knjig Jozua, Sodnike in Ruth. Različen je od Dalmatinovega samo v razdelitvi vrst in oddelkov, od katerih Dalmatin ne razlikuje prvih. Razen biblijografske vrednosti in da nam namestuje nekaj Dalmatina, knjiga nima in gotovo tudi ni nikdar vplivala na narod, ki je že zavoljo mnogih tekstov in zato prvotno gotovo drage cene ni mogel kupiti in rabiti.

³³³ Več nečitljivih znakov, verjetno v hebrejščini.

³³⁴ Štiri vrste v gotici.

³³⁵ Dve besedi v gotici: Zlata dragocenosti.

³³⁶ Prevod: »Sveto pismo v hebrejskem, kaldejskem, grškem, latinskem, nemškem in slovanskem jeziku. Zasnoval in izdelal Elias Hutter, Nemec. V Nürnbergu. S petnajstletnimi privilegiji svetega cesarskega veličanstva 1609.«

XXV

Slovenščino so začeli pisati Kranjci; h Kranjskemu je pripadala v protestantovski dobi in pozneje tudi Istra, kolikor je ni bilo benečanske, in pa Goriško; v koroškem narečju je pisal Hijeronim Megiser. Večina pisateljev pa je bila z Dolenjskega, Krelj z Notranjskega – Goriškega; povod temu je, da je dolnjščina podlaga našemu književnemu jeziku, katere celo mogočni Kopitar in jezik popolnoma ob[v]ladajoči Prešeren nista mogla predrugačiti. Na Štajerskem ne nahajamo v tej dobi nobenega pisatelja, dasi se je tudi tam protestantizem enako širil kakor po Kranjskem. Posnemavec pa so našli naši protestantovski pisatelji med Kajkavci, pri katerih je prvi pisatelj, ki se dá za gotovo z imenom dokazati in je v svojih spisih rabil kajkavsko narečje, Mihael *Bučič*. Kakor naši protestanti, je bil prej tudi on katoliški duhoven, preden je postal protestant. Ravno Truberjev zgled najbrž ni bil brez vpliva na Bučiča in njegove pomagače. O življenju tega moža je le malo znano; bil je plemenitega rodu in nekaj časa župnik v Belici v Medjimurju; njegova sorodnika Jurija in Nikolaja Bučiča nahajamo med zagrebškimi kanoniki. Pozneje je prestopil k helvetski vérski izpovedbi in jo je razširjal med Hrvati-Kajkavci v predigah in spisih. Pisal je zoper resnično navzočnost telesa Kristusovega v sakramentu sv. večerje (»contra realem praesentiam Corporis Christi in Eucharistiae sacramento«), izdal je katekizem in kakor trdé nekateri, kar pa je dvomno, novi zakon in druge bogoslovne knjige v kajkavščini. Grofje Zrinjski, najmogočnejši pripadniki protestantizma, so namreč na prošnjo Bučičevo in drugih protestantov napravili v Nedeljišču hrvaško-kajkavsko tiskarnico, iz katere je izšlo mnogo protestantovskih bogoslovnih knjig, zlasti katekizmov. Toda marljivi škof Jurij Drašković, ki se je še le 1563. leta vrnil s tridentinskega zbora ter je bil iz Pečuha prestavljen v Zagreb, je vneto deloval zoper protestantizem na Hrvaškem. Že leta 1569 najdemo, da ga je papež zavoljo njegove vnetosti za katoliško stvar (»studium in provehenda re catholica«) pohvalil v posebnem pismu. Ko torej ta škof ni mogel Bučiča spreobrniti s kanoničnimi opomini, je sklical 1574. leta sinodo, na kateri je bil Bučič obsojen kot odpadnik in njegovo delo o navzočnosti telesa Kristusovega v svetem sakramentu opovrženo; zoper njega sklenjena sodba je bila v potrdbo predložena kralju Maksimilijanu. Toda Maksimilijan ni ukrenil nič slabega zoper Bučiča, ampak pod njem je, kakor smo že videli, protestantizem na Štajerskem, Koroškem, Kranjskem in Hrvaškem še bolj okrepel, dokler ni zasel prestola Ferdinand II. ter ni novega nauka zadušil v dednih deželah z energičnimi sredstvi. Farlatti v *Illyricum Sacrum* V. 539–545

pripoveduje, »da ga je škof in posteriori synodo dioecesana diro anathemate confixit et perpetuo exilio multavit«;³³⁷ po teh besedah bi bil Bučič res pregnan; toda nič se ne ve, ni kam je šel, ni kje je umrl.

Tiskar, katerega je Juraj Zrinjski poklical v Nedeljišče iz Dolenje Lendove, je bil neki Rudolf Hofhalter, pozneje ga je nadomestil iz Ljubljane prognani Mandelc v Varaždinu in drugod.

Mihael Bučič je izdal najprej »Krščanski nauk ali Katekizem hrvatski« za luterane okoli l. 1573; toda kakor vsa njegova dela, se je pozgubilo tudi to in danes ne vemo nič v njem.

Edina kajkavska knjiga, tiskana v Nedeljišču, katera se nam je ohranila do današnjega dne v več izvodih, je prevod Verböczyjevega Ogrskega zakonika, Tripartitum, katerega je iz latinskega prevel Januš Pergošič, meščan in beležnik varaždinski, o čegar življenju ne vemo sicer nič. Ta knjiga slove: *Decretum, koteroga ie Verbeczi Istvan Diachki popiszal, a poterdil gha ie Lafslou, koterie za Mathiafsem kral bil, za vfse ghojspode i plemenitih hotieniem, koteri pod Wugherjske corune ladanie flisze, od Ivanussa Pergojsicha na slouvienjski iezik obernien, stampan v Nede-lischu leto nafegha zvelichenia 1574*, foliant, 43 strani. Knjiga je posvečena grofu Juriju Zrinjskemu ter ima naposled krat[ek] završilni govor prelagatelja. To je najstarejša pravna knjiga slovenska, katera žalibog še ni bila natančno popisana; Valjavec jo je za svoje študije o slovenskem naglasu jako vestno uporabljal in od tam izvemo še največ o pisavi tega moža. Ortografija je mađarska.

Jezik njegov se razlikuje od jezika, v katerem so pozneje v XVII. in XVIII. stoletju pisali kajkavski pisatelji. Drugo delo Pergošičevo, v katerem se v predgovoru imenuje »sedii huius comitatus iudiciariae et Varasd. Civitatis notarius«, so *Praefationes et epistolae Desiderii Erasmi Rotterdami in quattuor Evangelistas*,³³⁸ v Varaždinu 1578 pri Mandelcu.

Tretji Kajkavec, ki se je poprijel v protestantovski dobi pisateljvanja, je Antol *Vramec*. Bil je duhovnik zagrebške škofije in nekaj časa župnik v Brežicah (Rein) in zagrebški kanonik, potem arhidiakon varaždinski in potem bežinski, naposled pa župnik sv. Marka v Zagrebu. Sam sebe omenja v svoji kroniki pri letu 1567. tako: »Ovo vreme ja jesem v Rime doktorem postal.« Kmalu potem si moramo misliti, da je postal kanonik zagrebške škofije, ker se v kroniki, izdani

³³⁷ Prevod: »Na poznejši škofijski sinodi obsodil na grozovito izobčenje in ga kaznoval z večnim pregnanstvom.«

³³⁸ Prevod: »Predgovori in pisma Deziderija Erazma Rotterdamskega k štirim evangelistom.«

pri Mandelcu v Ljubljani l. 1578, podpisuje »Authore: Vramecz D. Philosophiae, E. Z. Canonicus ac Parochus in Rain etc.« Kar pripoveduje o njem Krčelić, da je bil tudi župnik varaždinski (Ecclesia Zagrebiensis p. 252), se potrjuje v knjigi, tiskani l. 1586 pod naslovom: »De agno paschali etc. authore Blasio literato Schrinjarich«, ki je njemu posvečena (Arhiv I. 153).

Vramec je objavil dvakrat zaporedoma kratko kroniko v slovenskem kajkavskem jeziku. Prve izdaje naslov podaje Kukuljević kot: *Kronika kratka slovenskim jezikom spravljena. Vu Ljubljani po Ivanu Manlinu 1578*. Ali je res tak (edini eksemplar je hranila Gajeva knjižnica), ne vem povedati; po Šurminovih besedah bi se dalo tako sklepati. Nova izdaja je izšla še istega leta v Ljubljani. Naslov drugi izdaji, katero hrani ljubljanska licejska knjižnica, se glasi: *Kronika vezda znovich zpravljena kratka slovenskim jezikom po D. Antolu Pope Vramcze kanouniku zagrebechkom. Pfal. IIX. Domine gressos meos dirige. Stampane v Lublane po Ivane Manline leto M. D. LXXXVIII*. Ta izdaja je posvečena plemenitašem, magnatom in stanovom regni »Sclavoniae«. Z listom 5a se začenja kronika: »Perva doba ovega szvieta dersy do potopa vodenoga ima let iezero sezt zto petdezet i sezt. I. Na začetke zništara stvuori Bogh Nebo, Zemlu, Morie vsza.« Listov je 69. To kroniko je pozneje do besede rabil Vitezović in Krčelić piše, da je Drašković pomagal Vramcu, izdati je. Prva izdaja se ne razlikuje od druge drugače, kakor v tem, da je Vramec v II. izdaji najbrž na tožbo zagrebških meščanov pri letu 1235 izpustil pri besedah: »Kralj Bela zidati i načiniti učini varoš slobodni Gričku goricu u Zagrebe i da onem purgarom velike i dobre pravice« ta le konec:»Ali vezda je ljuctvo vu nem nesložno, malo imajući, gizdavi, učenim i mudrim ludem nepriatel i protivnici jesu.« Namesto teh zadnjih besed ima druga izdaja: »i privilegiome i slobodu, temi pravicami i vezda onoga varoša slobodnega purgari živu i stoje.«

Še druga knjiga Vramčeva nam je znana. O nji piše v predgovoru svoje knjige »De agno paschali« Škrinjarić te-le besede: »Timebam hominum quoque invidorum morsus, quorum nonnulli sanctos etiam tuos labores super Evangelia dominicalia et sanctorum festa ad decus patriae gentisque Sclavoniae et utilitatem christianae reipublicae nunc recens Sclavonice editos et iam divulgatos malevole reprehendunt.«³³⁹ Ta knjiga Vramčeva se ponavadi različno naziva, ker ima vsak

³³⁹ Prevod: »Bal sem se tudi zbadljivk zavistnih ljudi, izmed katerih nekateri celo zlohotno grajajo tvoja častljiva dela o nedeljskih evangelijih in praznikih svetnikov, ki so bila zdaj nedavno v okras domovine ter slovanskega/slovenskega/slavonskega ljudstva in v korist krščanske države izdana v slovanskem/slovenskem/slavonskem [narečju] in že razširjena.«

nje del poseben naslov in v znanih izvodih manjka naslovni list prvega dela. Tiskal je knjigo Mandelc v Varaždinu 1586. Drugi del ima naslov: *Postilla veszda znovich spravlena Szlouensskim ieszikom po godoune dni na vse leto. Po Ant. Vramczu Sz. P. Doctoru*. Krčelić omenja Vramca »concionum scriptor«³⁴⁰ in tako tudi T. Mikloušič imenuje delo njegovo Prodechtva(bridige). Vsebina prvemu delu so res pridige, in to homilije in razlaganja evangelijev za vse nedelje in praznike gospodove v letu; najprej je evangelijski odlomek za dotično nedeljo (in praznik) in potem pridiga ponajveč v dejanskih naukih, ta daljša, ona krajša; v drugem delu v Postilli so predige za praznike svetnikov in svetnic z dotičnimi evangelijski ali, kakor se pripomenja takoj za naslovnim listom posebej: »Predechtva ova, poleg czerkve zagrebekhe Kalendarioma, v kniga več doli popissana ieszu«, vseh je prvotno 44.

Iz Škrinjaričevih besed v posvetilu svoje knjige izvemo, da so nekateri zavidneži grajali delo o nedeljskih evangelijih in praznikih, katero je Vramec nedavno izdal in razširil na čast domovine in naroda slovenskega pa na korist kristjanske občine. Toda kakšni ljudje so bili to? Zakaj so delo grajali? Najbrž strogi katoliki, ki so nahajali v knjigi kaj novoverskega duha. Vramec namreč ni bil ravno neprijazen protestantovstvu, katero si je ravno med Kajkavci pridobilo med plemstvom in duhovništvom mnogo privržencev.

Pri tem delu je zlasti paziti na besede »vezda znovič napravlena«, t.j. »ta postila je zdaj vnovič izdana«. Kedaj pa je bila prej izdana? Jeli v zvezi s prelogo Dalmate in Konzula Brencijeve postile iz leta 1586., ki je izšla v Regensburgu? To so še vse odprta in nerešena vprašanja.

To je vse, kar imamo dandanes iz najstarejše dobe kajkavskega slovstva! Gotovo bi bila kajkavska knjiga še napredovala, da se niso vzdignile na protestante vse moči. Znanе so besede, ki jih je ban Tomaš Erdödy govoril na bratislavskem zboru 1607. leta, potegnivši meč: »Hoc ferro, si aliter fieri non potuit, sectam istam a nobis eliminabimus tresque nobis adsunt fluvii, Dravus, Savus et Colapis, e quibus num istis novis hospitibus sorbendum dabimus.«³⁴¹ Da se protestantizem zatре, ki se je že tudi med vojaštvom pokazal, so tudi Hrvatje, kakor Štajerci, Kranjci in Korošci, pozvali v deželo, v Zagreb, jezuite, katerim se je poverila vzgoja mladine in pažnja na vero. Jezuitje pa so takoj tudi literaturi dali

³⁴⁰ Prevod: »Pisec pridig«.

³⁴¹ Prevod: »S tem mečem, če drugače ni bilo mogoče, bomo pregnali od nas to krivoverstvo; imamo še tri reke, Dravo, Savo in Kolpo, iz teh bomo zdaj dali srkati tem novim gostom.«

novo smér, kakor se je pod novimi učitelji izpremenila tudi smer duševnega delovanja v Dubrovniku. Razloček je samo ta, da so oni tamkaj z voljo gospode delali za latinski jezik, v Dubrovniku pa niso mogli preprečiti narodnega delovanja. Zato nam je tudi razumljivo, zakaj imamo kakor pri Slovencih tudi pri Kajkavcih v XVI. stol. nabožno smer v slovstvu in zakaj je bilo skoraj 50 let potrebno, preden se je med Kajkavci znova pokazala knjiga, pisana v narodnem jeziku.

[XXVa]

Ako se ozremo na delovanje dosedaj omenjenih pisateljev, vidimo, da je vsem bil namen, širiti med Slovenci protestantizem, izvzemši nepoznanega Pahe[r] nekerja. Predmeti, ki so jih obravnavali ti pisatelji, se dado posneti že iz naslovov dotičnih knjig. V njih obdelovana vsebina (razen Bohoričeve slovnice) je [...] ³⁴² verozakonska v protestantovskem smislu. Da je to tako, je naravno, ker je bil namen slovenskih reformatorjev predvsem vérski. Za nje je bil slovenski jezik neobhodno orodje, da raztrosijo svojo versko prepričanost med narodom, kateri ni znal drugega jezika razen slovenskega; za to so tudi protestantovske knjige na brzo roko prevajali. Pa dasi tudi njih slovstveno delovanje spada skoraj povsem na duhovne predmete in obstoji večinoma v prevodih, pomisliti je vendar, da je v tedanji dobi bila vseobčna znanost po nastalih cerkvenih borbah povsod jako zaostala ter prepustila mesto bogoslovnemu modrovanju, za katero so tedaj najboljši duhovi uporabljali svoje dušne moči: naše protestantovsko gibanje je odsev gibanja pri bližnjih sosedih; tudi pri njih je takrat cvela samo bogoslovno polemična literatura. Prevodi te dobe so bili ne samo potrebni namenu dobe, ampak so postali koristni tudi poznejši dobi; zlasti glavno delo vse protestantovske dobe, preloga svetega pisma, na katero so se vedno tudi katoliški pisatelji ozirali.

Za prvi pogoj uspešnemu delovanju v narodu pa je bilo neobhodno potrebno, učiti slovensko občinstvo slovenskemu pismu in slovenski knjigi; brati in pisati so znali v oni dobi sploh in torej tudi pri nas samo izobraženci, in to samo v latinskem jeziku, jeziku bukev, bukovskem jeziku. Zatorej so morali protestantovski pisatelji najprej naučiti narod brati, kar so storili z abecedniki, z otročjo biblijo itd. Negotovosti v pisanju do tedaj neuporabljanega jezika je skušal narediti konec s svojo slovnico Bohorič; po njej, da si ne neposredno, ampak po sv. pismu, so se ravnali potem tudi katoliški pisatelji. Podali so nam protestanti tudi nove umetne slovenske pesmi, pač ne prve, ker vemo, da so sami uporabili nekaj starih; tudi nekaj kolikor toliko posvetnih, zlasti zabavljic in šalivih pesmi so najbrž zložili, toda nam ni o njih znano nič; Kopitar pripoveduje, da jih je videl v ljubljanski bogoslovni knjižnici. Skrbeli so tudi za praktične stvari, katere so potrebne vsakemu človeku, za koledar.

O notranji vrednosti prvih slovenskih spisov ne moremo v književnem oziru soditi absolutno, ker njih vsebina ni izvirna, ampak samo prevod. Vzori so

³⁴² Nečitljiv dodatek s svinčnikom.

ali že samo protestantovski ali pa v protestantovskem duhu vravnani posnetki; mimo tega so nam posamezne knjige tudi gledé njih vsebine in odvisnosti od protestantovskih nemških premalo znane. Elze je skrbno (toda ne povsod) opisal knjige na zunaj, preloge same pa ni primerjal z nemškim originalom, in zatorej ostane tudi na to stran še mnogo mnogo dela.

Nekoliko krivična je o pisateljih protestantovske dobe sodba Ljubičeva II. 545: »Ker so ti ljudje s tujim, nemškim duhom napojeni, namerjali samo na crkvene in ne čisto narodne svrhe, zato pa, dasi so njih zasluge velike, ker so slovenski jezik iz globokega spanja vzbudili in mu z Bohoričevo slovnico postavili dosti trdne temelje, ga vendar niso znali povzdigniti do moške moči, vzgojiti ga lepo in obdelati in razviti vsestranski. Njihova dela, vsa s crkveno bojno barvo pokrita, večidel v Nemčiji začeta, dozorela in na svetlo dana, diše z malo izjemo bolj po nemščini kakor po slovenščini, ter so ravno zato o prvem mrazu malo ne povse izginila, kajti sèm presajena, se niso mogla v narodu za kratek čas svojega obstanka resno prejeti, kam še vkoreniniti.« V tem oziru moramo soditi naše protestante po okolnostih, v katerih so živeli. Kakšna težava je bila tedaj za Slovence, kateri se niso jezika nikdar učili, kateri niso imeli nobenih pisanih vzgledov, kateri so bili vzgojeni nemško, pa so vendar pisali slovenski. »Iz tega more vsaki vejčiti,« pravi Truber, »de nas le tu pisane in tolmačevane, kir nemo pred sabo obeniga nauka ali eksempla, zdaj na pervu težku stoji. Ob tu, ako katerimu le tu naše prvu delu se cilu popelnoma ne zdi, ta izmisli, kaj vsi modri govoré, kir pravijo, de sledni začetik je težak inu nepopelnom.« Pomislimo le, kako silo je delalo sto let pozneje pisanje slovensko patru Hipolitu, dasi je imel pred sabo že Kastelca in Evangelje Hrenove, sloneče na Dalmatinovem svetem pismu; kako so v jezikovnem oziru zašli drugi pisatelji osemnajstega stoletja. Ako izpregledamo Krelju, Dalmatinu njih členke in zadnjemu krivo rabo dolgih oblik za enklitične, moramo reči, da je njegova pisava krasna v primeri s pisatelji nastopnih stoletij do Vodnika. Marsikateri srednješolski profesor slovenščine dandanašnji ne piše tako!

Toda pri vseh napakah in nedostatih delovanja slovenskih protestantov ne smemo pozabiti, da so oni položili temelj naši književnosti, oni so prvi s knjigami začeli delovati na duševno življenje narodovo. Pisalo se je sicer slovensko tudi pred protestanti. Toda kako! Brez vzajemnosti, osamelo; brez vpliva na narod; to so le drobna zrnca, ki so slučajno pala na neizorano zemljo in so ostala brez rasti, cvetu in ploda. V narodnem oziru ni bilo Slovencem ž njimi pomagano nič. Veliki pokreti pa, polni životvornih in rodovitih idej, pretresajo, ko se pojavijo,

ves društveni svet in mu dajejo življenja in sokov, borbe in posla za mnogo let, mnogokrat za več stoletij; oni teže za napredkom človeštva in se umikajo, bodisi da dosežejo ali ne dosežejo, kolikor se je v začetku mislilo. Sled in spomin pa ostaje za njimi; tudi ako ne dosežejo vselej onega, kar namerjajo, zrušijo navadno kako veliko zapreko in zapuste polje čisto za nove pokrete ali pa vsaj malo manjše pogrške. Taki pokreti objemajo po redu vse omikane ali za omiko sposobne narode; oni bude mnoge iz zaspanosti, ker se mnogim tedaj prvokrat odpirajo vhodi v kulturno in višje narodno življenje. Tak pokret je med drugimi cerkvena reformacija, ki je v XVI. stoletju neposredno zajela tudi Slovence in posredno še druge Jugoslovane.

Mnogi katoliški pisatelji radi zanikujejo znamenitost protestantske dobe, tudi kar se tiče slovenskega slovstva. Recimo, da so naši reformatorji ali protestanti XVI. stoletja namerjali s slovenskim pisanjem samo in edino le to, da pridobé slovensko ljudstvo za luteranstvo, potem smemo prašati, kaj so storili slovenski duhovniki pred protestantsko dobo v slovenskem jeziku in s slovensko knjigo v prosep katoliške vere, kjer je bilo vendar še marsičesa želeti. Saj nam je vendar znano, da takrat mnogi Slovenci niso znali deset zapovedi, apostolske vere in očenaša? Pa tudi potem, iz dobe reformacije, ko bi bili vendar morali izbijati klin s klinom, in iz dobe protireformacije, koliko spisov imamo od katoliških slovenskih pisateljev? O dveh katoliških knjigah poroča Truber, kakor smo že slišali; morda je prišla na svitlo še tretja (če ni hrvaška?), dal jo je natisniti koprski škof Ivan Ingenerij 1576–1600, toda dandanes ni znan (folium dioecesanum tergestinum 1866. str. 144 piše pod št. 8: »Debbino tutti i parochiani (= parrochi) il giorno delle feste comandate doppo disnar insegnar nella chiesa la dottrina christiana et amaestrar i figlioli a portar Reverentia a Dio nostro Signore et obedir al padre et alla madre, et faranno l'istesso i curati delle ville havuta che abbino secondo l'ordine nostro dato la dottrina christiana stampata in ischiavo«³⁴³ (uredništvo pristavlja »Catechismum hic loci commemoratum hucusque invenire nobis non licuit«³⁴⁴); koliko pa je to proti protestantskim delom; in ravno z literarnim delovanjem bi bili mogli katoliški duhovniki

³⁴³ Prevod: Vsi župniki morajo ob zapovedanih praznikih popoldne v cerkvi učiti krščanski nauk in vzgajati otroke, da časte Boga, našega Gospoda, ter spoštujejo očeta in mater; enako se bodo ravnali tudi duhovniki po vaseh, ki bodo učili po krščanskem nauku, natisnjenem po našem naročilu v slovenskem jeziku.

³⁴⁴ Prevod: »Katekizma, ki je naveden na tem mestu, nam do sedaj še ni uspelo najti.«

protestantom največ škoditi; pesmi na Jurija Kobilu, o katerih vemo iz zgodovine, vendar ne moremo šteti za resno slovstveno delovanje. Namesto da bi bili uporabili tisk za svoje namene in svrhe, so tiskarja – izpodili iz dežele, da so ga vnovič v deželo dobili čez sto let! Kako se je mogel 22. julija 1616 Hren hvaliti v Rim, da je »napravil v Ljubljani novo tiskarnico za potrebe jezuitskega semenišča in za tiskanje kranjskih bukev v porabo ljudstva«; ta tiskarnica je bila samo na papirju, v resnici je nikdar ni bilo.

Pred štirimi leti je objavil Benkovič v Dom in Svetu razpravo v istem smislu, to je ponižujočo važnost protestantovskega slovstva in povzdigujočo delovanje katoliške stranke, ki je baje bolj mislilo na praktične strani; toda pri tej nameri je potisnil mož dobo protireformacije v 18. stoletje; ko se vendar začenja protireformacija po 1586. letu in je 1620. na Kranjskem že dognana; 1640. so pomrli zadnji važnejši protestantje.

Na temeljih, katere so vdarili naši novovérski pisatelji v drugi polovici XVI. stoletja, se je delalo potem dalje. Ko so namreč začeli protireformatorji protestantovstvo trebiti, so ščasoma uvideli, da jim je v tej borbi vendar treba istega orožja, ki je njih nasprotnikom rabilo tako uspešno v razširjanje novih načel, namreč slovenskega jezika. Zato so se tudi protireformatorji lotili slovenske knjige za izvojevanje cerkvenih namenov, kateri so bili zdaj istotako katolikom kakor prej protestantom na mari. Toda to kretanje katoliških pisateljev na književnem polji je bilo mnogo slabejše od delovanja protestantovskih pisateljev, slabejše po številu delavcev in kar se tiče izdelkov. Možje, kateri so sedaj slovenski jezik vporabljali kot sredstvo odboja, so bili največ tujci, reformatorjem tudi po samemu umu daleč nedorasli, neveščni narodnemu jeziku.

Znamenita pa je doba protestantovska v tem, da poslovanje naših pisateljev ni bilo omejeno na Slovence, ampak da so bile njih osnove namerjene tudi na vse južne Slovane. Da bi bil prvi kot naš pisatelj nastopil Krelj, velik prijatelj »cirulskega lepega pisma«, bi mi Slovenci najbrž danes pisali v cirilici. Truber je deloval v zmislu jugoslovanske vzajemnosti, seveda ga je pri tem naganjalo samo versko prepričanje; Slovenci so skrbeli, da so se protestantovske knjige prelagale tudi v hrvaščino; in kako? – po posredovanju slovenskega jezika. Kako je to slovensko-hrvaško gibanje bilo osnovano še dalje za vsa jugoslovanska plemena, kaže nam posebej še to, da se je v sredini one v Nemčiji poslujoče družbe bila porodila celo misel o občnem književnem jeziku za vse južne Slovane. Tako je bil že Vergerij namenil, uporabiti vsa slovanska narečja za en jezik, na kateri naj bi se prevlelo sv. pismo, kakor Lutrovo za Nemce, razumljivo vsem Slovanom, kar

pa je pozneje opustil, ker ni znal dobro nobenega slovanskega jezika. Enakega prevoda želi tudi kritika I. dela Truberjevega Novega testamenta, ki jo je izdelal Skalič, iz nje vidimo, da se je želelo prevoda, ki naj bi ga razumeli vsi Slovani. – S hrvaško prelogo sv. pisma so mislili pridobiti za protestantstvo celó vzhodne kristjane in Turke. Da se vse to ni izvršilo, so bile krive razne okolnosti, siromašnost in nevednost, pomanjkanje denarne podpore, neprestane turške vojske, protireformacija in splošna reakcija.

XXVI. Protireformacija

Kedor bi mislil, da je z novo vero v resnici prišla med narod tudi nova morala, da je narod živel po sv. pismu in naukih Kristovih, bi se hudo motil; ljudje so novi nauk le površno sprejeli; najljubše so jim bile ugodnosti protestantizma, ki jih je dajal ljudem s tem, da je odpravil, kar se je protivilo človeški naravi; n. p. post, izpoved, zadostilo, brezženstvo duhovniško, redovniške obljube, nerazveznost ženitve, pokorščina cerkvenim poglavarjem. Razen tega je mamil ljudi novi nauk še z drugimi dražili, oznanjevaje novo svobodo, učeč jih, da naj cerkvi odvzamejo nje posestva in odpravijo vse davščine duhovnikom. Tudi svetnim veljakom je podajal novi nauk velikih koristi, zato so se tudi oni poganjali, da si prisvojé, kar jim je bilo ponujano. In ravno zató se je protestantovstvo tako hitro širilo, ker so knezi in svetske oblasti iz egoističnih namenov bili novotarijam takó prijazni in so jih toliko branili, da so se le v ekonomskem oziru okrepili. Reformacija ni bila v naših deželah toliko versko kakor ekonomsko gibanje; za prvo so pač delovali predigarji, toda njih branitelji in naganjavci so imeli pred vsem na vidu le gmotne koristi. Da potemtakem novi nauk ni mogel popraviti notranjega človeka, je naravno. Življenje tedanjega naroda, popolnoma zbezanega vsled vérskih preprirov, je bilo v moralnem oziru veliko slabše ko pred reformacijo. Pred reformacijo je živelo nagnusno samo duhovništvo, po reformaciji pa je grdo začel živeti tudi narod. O življenju v Kranju se nam je ohranil popis življenja l. 1595. (*Mittheilungen des historischen Vereins für Krain*³⁴⁵ 1867, 92–93); slika je jako temna: »Prešerno in nesramno obnašanje se razširja, ljudje preklinjajo in zabavljajo od zore do mraka, zasramujejo in posmehujejo se v hišah, skozi okna in po ulicah brez nikakršne kazni. Po dnevi in po noči pijančujejo neprenehoma do jutranjega svita, ne le mestni prebivalci, ampak tudi preprosti kmetje. V nedeljah in praznikih vre iz bližnjih krajev staro in mlado v mesto. Pred cerkvenim opravilom tekajo že v žganjarije. Kar očitno po ulicah ga srkajo, v prodajalnicah, pa tudi po hišah in ne samo po krčmah, tudi pri mestnem sodniku. Včasih se dobro pretepó in potem se gugajo pijani kakor nespametna živina v cerkev. Še ne mine cerkveno opravilo, takoj [...]»³⁴⁶ hité k vincu in posedajo ves božji dan pri polni majoliki. Drugi začnejo na vse zgodaj kegljati na kegljišču, najrajši blizu mosta, in zamujajo božjo službo. Zopet drugi kockajo v neki koči ves ljubi dan do trde noči

³⁴⁵ Obvestila kranjskega zgodovinskega društva.

³⁴⁶ Nečitljiva beseda.

in še dalje. Toda ne le v praznik se gode take reči, tudi o pondeljkih, v tržnih dneh ni boljše, da se sploh pohujšujejo tuji ljudje. Po 10, 20, celo 50 gl. izgublajo. Pred nekaj leti so se stepili in dva ubili. Poleg tega se roté in preklinjajo tako strašno, da bi se kar zemlja odprla in požrla igravce in njih brloge. Kadar vse zapravijo, izrastejo nekaterim dolgi prsti, da jamejo krasti, drugi pridejo na beraško palico z ženami in otroci vred. – V poprejšnih časih so ob nedeljah in praznikih zjutraj pred cerkvenim opravilom in pozno zvečer ljubljanskim voznikom in tovornikom z verigami branili, da niso mogli ne v mesto ne čez most. A sedaj, mili Bog, nekateri nimajo nobenega praznika. O zapovedanih postnih dneh jedo mesó, da vse vprek leti, nekatere celó silijo. Nekteri luteranci, ki znajo brati, zbirajo druge okoli sebe in jim oznanujejo dozdevni evangelij; na Brdo (k predikantu Knaflju) in k Sigersdorferju letajo sedaj bolj ko kedaj. Brez dovoljenja prodajajo posestva mestna, cerkvena, špitalska, n. p. njive, vrtove itd. Kupci smejo prodajati pred službo božjo, in brez ozira na betežne in bolnike skačejo, plešejo in godejo nekateri, kakor jim srce poželi. Pri pobiranju davkov več potrošajo kakor naberó, pri kupčijah pa za likof zapravijo po 10, 20 in 30 gl. Sploh se godé krivice, neki beneficijatov podložnik je moral pri prepisovanju zemljišča plačati 150 gl. Davke nakladajo samovoljno, temu več, drugemu manj, kakor jim pride na misel. Za gozde in hoste nihče ne skrbi, kdor more, kaj ugrabi. Mostnine že za 1000 gl. niso všteli v račun, duhovnikom in cerkvam pa jemljejo posestva in prilastujejo sebi.«

Takemu, morda res nekoliko preživo popisanemu novotarskemu in tako silnemu napredovanju lutrstva je začela delovati nasproti tudi katoliška stranka, kakor sem že tu in tam omenil. To pa sprva le slabo in z neznatnimi uspehi. Odločneje je stopil razširjanju nove vere na pot nadvojvoda Karol; v tem prizadevanju so ga podpirali njegovi katoliški svetovavci, njegova pobožna žena Marija Bavarska in jezuitje, katere je nadvojvoda najprej poklical, da so v Gradcu opravljali postne pridige, potem jih pa nagovoril, da so se tu stalno naselili, da bi zaslepljeno ljudstvo odvrčali od krivovérstva. Razen tega je najdrznejše protestante, kakor Truberja, pregnal iz dežele, precej ko je zasedel prestol. Štajerska, koroška in kranjska deželna gospoda, po večem protestanti, so se na vso moč upirali ukazom vladarjevim ter so zahtevali versko svobodo. Ti prepiri so se vedno ponavljali, toda brez uspeha, ker Karol ni odjenjal, in če je odjenjal, je storil le za to, da bi dobil pomoči zoper Turke. Tako je plemeniti gospodi ustno dovolil, da smejo svobodno spoznavati protestantsko vero, toda mestom in trgom ni hotel dovoliti te pravice (razen Gradcu, Judenburgu, Celovcu in Ljubljani). Ko so postali deželani vedno bolj prevzetni, je preklical tudi te besede in je začel brezozirno zatirati lutrstvo. Najnevarnejše

protestante je dejal v zapor, druge je izgnal iz dežele in njih knjige je dal očitno sežgati. Najlepši sad njegovega prizadevanja je bilo katoliško vseučilišče v Gradcu, katero je vtemeljevil l. 1586. in ga izročil učenim članom Jezusove družbe.

Kar se tiče Kranjskega, vidimo, da je nadvojvoda takoj zabranil »Cerkveni red«, ki ga je sestavil Truber, katerega je pregnal iz dežele. Enako sta bila pregnana novoverska predigarja iz Metlike in Novega mesta. V lutrskem Krškem je l. 1567 odpravil novi župnik Polydor de Montagnana protestantskega predikanta Weyxlerja in kmalu izpreobrnil nazaj skoraj vse mesto. Dalje je poslal nadvojvoda v Gorico posebno komisijo, na čelu ji ljubljanskega škofa Konrada Glušiča, katera komisija je velela vse krivoverske knjige pokončati, protestantom pa je dala na voljo, da se ali novi veri odpovedo ali zapusté deželo. Tedaj se je tudi Vipavska dolina zopet povrnila v staro cerkev; le 26 oseb je bilo tako trdovratnih, da so rajši zapustili stari dom kakor novo vero. V Kamniku je Karol zapovedal županu, iztrebiti vse protestante iz mestnega sveta, propovednike pa pregnati in jih pozapreti, če bi se zopet pokazali. Tako je tudi v Radovljici razpustil protestantski mestni svet in velel izvoliti novega katoliškega. Na Bledu je okrajni glavar Lenkovič ljudem prepovedal poslušati predige in jim zapretil s kaznijo v denarjih. Mestnega župana iz Kranja so vrgli v Nemškem Gradcu v ječo, ker je dovolil protestantskemu predigarju Knaflju stanovati v mestu (1579). Vendar navzlic nadvojvodskemu ukazu ni mestni svet kranjski izgnal Knaflja, marveč je namestu zaprtega župana izbral novega protestantskega. – Tudi v Radovljici so se luteranski meščani leta 1587 pri deželnem zboru v Ljubljani pritožili zoper baje nepostavno in neusmiljeno ravnanje nadduhovnika radovljiškega in prošta ljubljanskega Gašperja Freudenschussa v svetnih in cerkvenih poslih, kateri pritožbi so se pridružili tudi Ločanje, Blejci, Bohinjci in drugi. Kranjski stanovi so tem pritožbam in prošnjam do nadvojvode Karola dodali nekatere vzglede brezobzirnega neusmiljenega vedenja katolikov do drugovercev navzlic verski pogodbi v Brucku in so se ostro pritožili zoper tako ravnanje ter zahtevali, da naj se ljudem pušča verska svoboda in popravijo krivice. Pretili so, da se ne lotijo prej niti adrese niti posvetovanja o letnih doneskih za hrvaško granico in o drugih potrebah. Ker komisarji niso sprejeli pritožbe, so zapustili protestantski poslanci zbornico in ostal je samo duhovski stan, češ, da hoče dovoliti adresno. Pa pre malo jih je bilo. Vladni komisarji so pretili z razpustom zbora, ako ne stori svoje dolžnosti in po posebnih poslancih ne odpravi verskih pritožeb do nadvojvode. Toda stanovi se niso udali in da so sprejeli vladne terjatve, so bili komisarji dne 18. februarja 1587 prisiljeni sprejeti pritožbo.

Dà, radovljiški meščani in drugi zavoljo vere preganjani podložniki iz bližnjih krajev, zlasti z Blejskega, so se l. 1587 vzdignili celo na upor. Dvesto jih je bilo skupaj in z orožjem so jo udarili proti Blejskemu gradu. Od hiše do hiše gredé so postavljali s slovesnim trobentanjem krivoverce v poprejšne kmetije, s katerih so jih bili pregnali katoliki, rekoč: »Postavljamo te na zemljišče in vračamo ti, kar je tvoje, da bodeš graščini pokoren s štibro, davkom, tlako in vsem zunanjim, kar pa zadeva vest in dušo, nisi dolžen ubogati.« Vendar so se Ločanje in Blejci po posredovanju svojih gospodarjev, frizinškega in briksenškega škofa, zopet vrnili v staro cerkev; udati so se morali morda ne toliko boljšemu prepričanju, kolikor vedno rastoči sili. Samo Radovljičani in Begunjci so še ostali trdovratni; tam je pridigal l. 1588 Jurij Dalmatin pri vdovi Juliji Kacijanerjevi.

Vse te nadvojvodske naredbe zoper protestante so bile res le polovične in zla niso iztrebile s korenem, ampak so ga le nekoliko ovrle. Tudi v Ljubljani se je začelo zoper novo vero ostreje govoriti in delati, ker je škof Seebach prevedel, da v takih časih milost in prizanašanje več škodi, kakor hasni. Toda njegovi nameni so izpodleteli zaradi ošabne novoverske stranke; on sam se je rešil smrtne nevarnosti samo s tem, da je naglo zapustil Ljubljano, v katero potem privre silno slovenskih luteranov, katerim je bila v domači vasi prepovedana njih vera. Pa tudi po malih mestih in po deželi je bila zmaga katolištva nestanovitna, česar so bile krive zlasti tačasne razmere. Karola so začeli Turki hudo pritiskati; braniti pa se je mogel le s pomočjo stanov; zato jih je moral, da jih dobi na svojo stran, potolažiti in jim zopet podeliti svobodo novoverskega obreda. Ko niso premagani Turki več pretili, je skušal sicer omejiti privolilo, čez katero so segali stanovi; pa ta poskus jih je tako razkačil, da sklenejo, ne plačevati mu nobenega davka več in se ne zmeniti več za njegove prepovedi. Ker Karol ni imel moči, se je lustrstvo zopet okrepilo ter ali popolnoma zmagalo ali pa dobilo veljavo zraven katolištva. Tako je takraj omahovala na Slovenskem vera; mislilo se je, sedaj mora obveljati nova vera, pa skoro jo je zopet izpodrinila njena nasprotnica, ki se je zdela skoraj popolnoma zadušena. In to ne samo na Kranjskem, ampak tudi na Štajerskem in Koroškem v slovenskem delu. V poslednjih dveh pokrajinah so ravno v tej dobi nastale nove protestantske naselbine in cerkve pri Celju, poleg Maribora, v Radgoni, v Celovci in drugodi in so se dogajali povsod nemiri in neredi. Zdelo se je, da manjka moža, ki bi poleg poguma imel tudi zadosti gorečnosti za vero, učenosti in marljivosti, da bi premagal ovire, ki so bile katolištvu na potu, in bi zatrl lustrstvo.

Tak mož ali taki možje so se pojavili konci XVI. stoletja. Z združenimi močmi so se lotili protireformacijskega dela ter zadali smrtni udarec protestantizmu v slovenskih deželah, v Notranji Avstriji. Bili so to: deželni vladar, Karolov sin in

od 1595. l. naslednik, nadvojvoda Ferdinand, poznejši Ferdinand II, zmagoviti poraznik protestantovstva na Češkem po bitki na Beli gori, in trije cerkveni poglavarji: škof lavantinski Jurij Stobaeus, tajnik, svetovavec in namestnik v notranjeavstrijskih deželah in prav za prav voditelj protireformacije, potem sekovski škof Martin Brenner, zaradi gorečnosti v iztrebljanju lutrstva imenovan »malleus haereticorum«,³⁴⁷ in pa zlasti škof ljubljanski Tomaž Chrön, Slovencem tako rekoč novi apostol.

Mladi nadvojvoda Ferdinand je bil že mnogo bolj vnet za katoliško cerkev kakor njegov oča in nikakor ga ni bilo volja, pritrditi, da [bi] se v njegovih dednih deželah širila Lutrova nova vera. Stanovi so zahtevali, naj jim potrdi vsaj toliko verske svobode, kolikor jim je podelil njegov oča; toda Ferdinand se je odločno uprl in ni hotel nič vedeti o teh pravicah, katerih Karol tako nikdar ni podpisal. Očitno je izjavil, da ne trpi v svojih deželah druge vere kakor katoliško, češ tudi on se sme ravnati po geslu protestantovskem »cuius regio, illius religio«. Cesar Rudolf ga je svaril, naj se ne prehití, toda pobožna mati je njegovo postopanje odobraval in ga spodbujala k stanovitnosti; obča misel je bila, da tega ni moči izvršiti, ker je že bilo premnogo luteranov. Ferdinand se je naslanjal na dva vneta škofa: Brennerja, ki je zagovarjal katoliško cerkvo z besedo in pismom ter razkrival zmote nove vere, in Stobaeja, ki je z bistrim umom nadvojvodi vedno pravo svetoval in ga odvrčal od nepremišljene ostrogi, kakor od boječje popustljivosti. L. 1597. pa je imenoval Ferdinand za ljubljanskega škofa Tomaža Hrena.

Ko so se prišli stanovi poklanjat novemu vladarju in prisegat zvestobo, so izprožili najprej besedo o verstvu ter zahtevali, da se jim potrdi svobodna izpovedba vere. Ferdinand pa jim je takoj pojasnil odločno: »Prisega zvestobe in dogovor o verskih stvareh je dvoje, eno različno od drugega. Naj le prisežejo zvestobo, kakor je njih dožnost, vérske strani se bo že sam vestno pozneje lotil.« In stanovi vseh treh dežel so prisegli zvestobo. To je bilo prvo. Potem je nadvojvoda odpravil z dvora vse nekatolike in ukazal vsem uradnikom, da se ravnajo po njem, svojem gospodarju; deželnim stanovom je potem odrekel sloboščino za sloboščino, ki so jih bili o ugodnih prilikah iztrgali njegovemu očetu Karolu. Vrnivši se iz Italije in iz Rima, kjer se je o svoji stvari sporazumel tudi s papežem Klementom VIII., je razglasil po nasvetu Stobaeja znamenite in za protestantovstvo v Slovencih odločilne naredbe. Stobaeus mu je namreč na vprašanje zaradi protireformacije 20. avgusta 1598. l. svetoval med drugim: »Nadvojvoda naj v

³⁴⁷ Prevod: »Kladivo za heretike.«

svoji vladarski oblasti, katero ima od Boga samega, zapové, da morajo vsi njegovi podložniki biti katoličani; kateri pa tega nočejo, naj zapusté njegove dežele; ker čudovito moč in veljavo ima oblast vladarjev, zlasti v tako resnobnih časih in v svetih rečeh: ta oblast napolnjuje hudobnike s strahom, dobre ljudi pa s spoštovanjem.« Nato je Ferdinand, počenši pri glavi, takoj 13. septembra 1598. l. izdal deželnim stanovom štajerskim ukaz: »Protestantovske cerkve in šole kakor v Nemškem Gradcu in Judenburgu tako v vseh deželnemu knezu pokornih mestih in trgih je v štirinajstih dneh pozapreti, predikante in šolnike pa spraviti iz dežele ter opustiti vse nove namestbe cerkvenih služeb.« Predigarjem in šolnikom je bil priobčen prepis tega ukaza, toda najprej samo nemškograškim, ker so tukaj bili voditelji protestantizma. Povelje je osupnilo; vendar ni nikdo mislil, da bo obveljalo. Protestantski stanovi so poslali Ferdinandu dolgo prošnjo, naj ukaz prekličé, in so ga opozorili na nevarnost, pretečo deželi od Turkov. Ferdinand pa izda takoj čez deset dni drugi ukaz, v katerim graja nepokorščino deželnih stanov, predikantom pa odloči z nova nov rok osem dni, da naj zapusté deželo. Protestantje so zopet ugovarjali in tudi pretili ter se skrivaj zbirali; predigarji pa so kakor besniki tekali po Gradcu, psovali vojvodo in zmerjali katolike, toda odpravljali se niso. Tedaj pa razpostavi Ferdinand po Gradcu tristo zanesljivih vojakov in dá 28. septembra ukaz (predpoldne nabit na zid), veleč: »Pred solnčnim zahodom pojdejo pod smrtno kaznijo vsi predikanti iz Gradca in v osmih dneh prav tako za glavo iz vseh dežel Njegove knežje svetlosti.« To je pomagalo. 30. oktobra je nadvojvoda proglasil še ukaz, da morajo vsi predikantje in lutrski šolniki zapustiti Ljubljano še isti dan, v treh dneh pa oditi iz vseh njegovih notranjeavstrijskih dežel. Tedaj so novoverski predigarji in učitelji zvečine zapustili Gradec, Ljubljano in sčasoma tudi druge kraje in mesta. Le posamezni so se še skrivali tu pa tam po gradovih.

Ko so izgnali protestantovske predikante in šolnike, stvar seveda ni bila končana. Za glavo so bili zdaj na vrsti udje. Treba je bilo povsod zopet h katoliški veri pripraviti meščane, kmete in druge prebivavce; vničiti so se morali nasprotovalni napori plemenitašev; vtrditi se je moral mir in red v nezadovoljnikih, odpraviti je bilo nevarnost, da se povrne lutrstvo. V ta namen je odredil Ferdinand posebne *komisije*, ki so nadzirale in izvrševale posel protireformacije, načelniki tem reformacijskim komisijam so bili škofje dotičnih pokrajin ali pa škofov namestnik = odposlanec. Ti možje so imeli nalogo, hoditi od mesta do mesta, sklicevati meščane v župno cerkev, izpraševati jih o njih veri in vzprejemati od njih prisego, da se bodo držali novo postavljenih katoliških župnikov in od teh prejemali svete

sakramente. Kdor se je temu protivil, je dobil tri mesece na premislek, v katerem času je moral svojo imovino prodati in se izseliti v tujino; od prodanega blaga pa je moral vsaki izselnik pustiti desetino državi. – V mestne svete so odbirali samo katolike; lutrska svetišča so porušili in protestantovske naselbine so razdejali; novoverske knjige so brez izbire sežigali in uničevali. Pred take komisije, zborujoče navadno po mestih, so klicali iz dotičnih okolic župnike in duhovne pomočnike ter jih izpraševali o verskih stvareh med njih župljani; za to so dobivali posebna navodila, ako je bilo potrebno. Kako so se vršile take komisije, razvidite iz ohranjenega protokola, ki ga je objavil Radics v Vodnikovem spomeniku str. 194. Ker so protestantje tu in tam nasprotovali komisijam in hoteli ovirati njih delo, je pridejal Ferdinand v nekaterih krajih tudi četo strelcev; ta je pomagala, da je le redko kje prišlo do nasilja. Posebnega spomina vredne so take reformacijske komisije leta 1600. in 1601., delujoče na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem.

Na slovenskem Štajerskem je začela deželna komisija za ohranitev katoliške cerkve svoje delo januarja meseca 1600. l. Na čelu komisije je bil štavniški (Stainz) prošt Jakob Rosolenz. Najprej je prišla komisija v Radgono, katera se je protivila vsem ukazom deželnega vladarja in je tako rekoč vladala sama sebe, opiraje se na močno zidovje in na pomoč ogrskih sosedov. Le z vojaško pomočjo je prišla komisija v mesto. Namesto protestantovskih mestnih svetovavcev je postavila katoliške; meščane, kateri so pobegnili na Ogrsko, je poklicala domov, in tistim, ki niso slušali, pograbila imovino. Iz Radgone je šla komisija k sv. Lenartu v Slovenskih Goricah. Ondi sicer ni bilo lutrovcev, pač pa so rogovilili tam v Radehovi vesi »skakači«. Komisarji so tem ljudem podrli tam njih cerkev, tri voditelje pa zaprli. V Mariboru niso našli posebno lutrske stranke; samo en zdravnik je bil zagrizen lutrovec. V Vindenavi³⁴⁸ pa, kjer so imeli lutrovci svoje zbirališče, so razstrelili komisarji in s smodnikom sežgali cerkev, šolo in župnišče ter postavili tam krvavo sodnijo; ko so jim sodnijo po noči posekali, postavili so tri vešala. Na Ptujju je našla komisija 60 ljudi, ki so bili celó ali nekoliko Lutrovi privrženci. Dasi je Celje bilo zelo okuženo, vendar ni imela komisija tam posebnega dela. Celjani kakor tudi žalski tržanje so prisegli na katoliško vero in prinesli vse kri[vo]verske bukve, da bi jih sežgali. Prelepo lutrovsko cerkev v Šarfenavi³⁴⁹ so na veliko veselje tamkajšnjih kmetov razstrelili. Tudi v Slovenjem Gradcu in v Marenbergu³⁵⁰ niso

³⁴⁸ Windenau – dvorec Betnava pri Mariboru.

³⁴⁹ Scharfenau – Goče pri Žalcu.

³⁵⁰ Marenberg – Radlje ob Dravi.

imeli komisarji kaj opraviti ter so se takoj odpravili v Lipnico, samo da so gredoč razdejali dve cerkvi skakačev, prvo na nekem hribu poleg Lučan, drugo v Sóboti.

Dokončavši svoje delo na Gorenjem Štajerskem, je prestopila nadvojvodska komisija tudi na Koroško novembra leta 1600. Na čelu ji je bil škof sekovski Brenner, katerega je spremljal Janez grof Ortenburški, potem Hartmann Ziegel, Angelus Costede, Wolfgang Kaltenhauser in stotnik Krištof Prankh. S pomočjo 200 strelcev so koroški protestantje nekaj dobrovoljno, nekaj pa prisiljeni zopet vzprejeli staro vero; kedor ni hotel priseči na katolištvo, je moral v 45 dneh zapustiti deželo. V Beljaku je čakalo komisarje oboroženo krdelo, da bi jim zabranilo pot v mesto; toda ker so komisijo spremljali vojaki, se jej niso upali vstavljati. Meščanje tudi niso bili tako hudi, kakor so se grozili; precej so se namreč udali in komisarje in vojake – še dobro pogostili. Tudi Celovec je najel že 600 vojakov in oborožil nekoliko meščanov, da bi siloma branil novo vero in ne pustil komisije v mesto. Toda o pravem času je – kakor v narodni pesmi – prešnil Celovčane strah; premislili so se, odložili meč in obljubili novo vero odpraviti iz lepa. Komisija je še zborovala v Velikovcu, Grebinji in v Volšperku, kjer je bilo v bližnjem gradu Payershofnu središče tamkajšnjih protestantov; toda s pomočjo 100 vojakov je bila molilnica s pastorjevo hišo vred porušena do tal in razdejano tudi protestantovsko pokopališče.

Na Kranjskem je delovala komisija seosebno na Gorenjskem meseca februarja in marca 1601. l. V njej so bili štirje komisarji: škof Tomaž Hren, deželni glavar Janez Lenkovič, vicedom Jožef Rabatta in Filip Kobencelj, trije podkomisarji; Jakob Haumann, Sebastian Konstantin in Grimšič; poleg teh še mnogo spremstva, služabnikov, vojakov itd. Ta komisija je že leta 1600. in tako tudi nastopnega leta sežgala v Ljubljani mnogo krivoverskih knjig – vsega vkupe baje osem voz, in je razdejala tudi pokopališče ljubljanskih luteranov. Potujoč po deželi od kraja do kraja, je prišla med drugim tudi v Kamnik, kjer so zahajali meščanje k lutrski službi božji v Podgorje, v graščino Kriško in na Zaprice. Začela je tam svoj posel 8. februarja 1601. leta. Škof Chrön je govoril v mestni hiši; pokorni meščani so prisegli na katoliško vero, samo štiri osebe so bile izgnane. Tudi precej verskih knjig so sežgali komisarji očitno na trgu in se mudili v mestu tri dni. Potem so šli v Kranj. Poslali so najprej v Križ po Krištofa Mikuša, luterana, ker so njegovi sinovi po noči grozno umorili pobožnega katoličana Lovretiča. Drugi dan je Chrön v hiši Mihaela Harerja dolgo govoril meščanom, naj opusté krivo vero; potem so razen enega ali dveh vsi prisegli zvestobo Bogu in nadvojvodi. Komisija je potem poslala Krištofa Harerja s 150 kmeti v Trzič, kjer so se pre-

bivalci takoj udali; šla je potem v Križ pozvedovat, kako se je opravil omenjeni umor. Nekaj so jih na to ujeli, hišo Mikuševo pa so razdejali do tal. Dne 17. februarja je odrinila komisija tudi v Loko in se za tri dni zopet vrnila v Kranj. Ko [so] bile že prej na trgu blizu sramotnega odra sežgane lustrske knjige, so morale naposled pred komisijo še v Kranju živeče lustrske ženske, katere so vse prisegle udanost katoliški veri. Dne 10. marca je šla komisija v Radovljico. Tam je vpricho 250 ljudi s smodnikom razstrelila protestantovsko shodišče, da se je razletelo z velikim hrupom in malone poškodovalo sv. Urha cerkev. Drugi dan je škof predigal in vsi meščanje so prisegli pokorščino; potem je govoril kmetom in krivoverskim okoličanom, katerih je mnogo privrelo; pokorni so prisegli, nepokornike pa so zaprli, med temi nekega Govača, ki je zapal globi 150 cekinov, in Jurija Prešerna, ki je moral plačati 100 cekinov. Tudi kovači iz Kroke so prihiteli prisegat zvestobo in prosit, da se jim dovoli fara s stalnim župnikom. Dva izmed njih sta bila vendarle izgnana in eden je moral z odprto lustrsko knjigo stati na sramotnem odru. Dne 16. marca so odrinili komisarji na Jesenice, podkomisarji pa v Kranjsko goro in v Belo peč, kjer so trdovratnega grešnika, tamkajšnjega oskrbnika, zvezali in tirali v Radovljico. Tam je škof zopet predigal in dne 19. marca so Radovljičanke šele prisegle zvestobo katoliški veri. Hren je sploh spoznal, da posebno ženske najtrdovratneje nasprotujejo v verskih rečeh. Zatorej je ukazal, nekatoliške žene izpreobračati strože kakor može, devati jih v ječe ter jih dolgo imeti zaprte ob kruhu in vodi. V resnici so se slišale tožbe o ženah, da ljudstvo šuntajo in da so bolj zvite kakor res verne; potem se jih je tudi tožilo, da pačijo in ponarejajo izpovedne listke: tudi zavoljo nepokorščine do mož se je sploh tedaj ostreje ravnalo z lepim spolom.

XXVII

Razen teh komisij so dosti pomogli posebno v mestih in pri izobražencih tudi jezuitje in kapucini. Leta 1573. so bili, kakor rečeno, prvi poklicani v Gradec, kjer jim je bilo l. 1586. izročeno vseučilišče. V Ljubljani so bili jezuitje slovesno vmeščeni že za škofa Janeza Tavčarja 1593. Leta 1597 jim je bila izročena cerkev sv. Jakoba, katero jim je na novo sezidano tudi posvetil Hren 1615. V tej cerkvi se je tedaj ob nedeljah in praznikih tudi popoldne razlagal ljudstvu krščanski nauk v slovenskem jeziku, razen tega sta bila odločena ljudstvu v poučevanje in zveličavno pomoč dva jezuita, en Nемеc in en Slovenec. Slovenski predigar nam je znan po imenu, pisal se je Nikolaj Koprivec l. 1603, in 1618 Janez Čandik. Hkratu so osnovali jezuitje zavod Collegium Carolinium nobilium, vzgajališče in začasno semenišče za plemenitaše in bodoče duhovnike, razdeljen na gimnazij in licej. Leta 1630 so sezidali za jezuitsko učilišče širno poslopje.

Na Koroško so prešli jezuitje 1604. v Celovec. Tudi tam se nam izpričuje slovensko prediganje, tak še le 1620 leta: »V cerkvi samostanski je bila prvič slovenska propoved, prišli so ne le samostanski prebivavci, ampak tudi nekateri meščanje in drugi mestni ljudje.« Predigal je Jakop Knap iz Kranja. V letnem zapisniku jezuitskega kolegija k letu 1652 pa nahajamo opomnjo: »Slovenska prediga je bila že tedaj prestavljena k cerkvi sv. Duha (poprej sv. Trojica), pobožnega ljudstva, največ prihajajočega iz daljnih krajev, znatna množica je imela svojo nemajhno korist. To narečje znajoči očetje so pogostoma zahajali v tolažbo kmetom v oddaljene vasi, da so nahranjali odrasle ljudi in otroke, hrepeneče po besedi božji.« V začetku 17. stoletja so se naselili jezuitje tudi v Mariboru, v Gorici in v Trstu.

Razen jezuitov, pravih pobijalcev protestantizma, so bili uvedeni v slovenske dežele tudi drugi redovi, ki naj bi zadrževali krivoverstvo, ako bi se zopet vgnezdilo, ter vtrjevali ljudstvo v katoliški veri. Med temi so bili zlasti kapucini, ki so se naselili v Ljubljani 1606., v Celju 1611., v Mariboru 1613., v Celovcu 1646., v Beljaku 1629., na Krškem 1629., v Kranju 1640., pri sv. Križu 1637, itd.

Ko je nadvojvoda Ferdinand leta 1619. zavladał nemškemu cesarstvu, je ponavljal še ostreje prejšnje naredbe in ukaze zoper protestante, posebno zoper nekatoliške deželne stanove in plemenitaše, kateri so se v zvezi s protestanti na Nemškem najtrdovratneje upirali protireformaciji. Zlasti ko je bila v tridesetletni vojski po zmagah Waldsteina³⁵¹ in Tillyja vničena protestanska unija in so bili

³⁵¹ Prav: Wallensteina.

zadušeni tudi nemiri na Češkem, je mogel katoliški vladar tem odločneje postopati zoper novotarje v Notranji Avstriji, kateri so terjali tem več, čem več se jim je popuščalo, ter so zahtevali ne samo svobodo svoje vere, ampak so delali na to, da bodé ta vera gospodujoča in se stara povsem zatrè. Dne 25. julija 1628. leta [je] izdal cesar Ferdinand II. ukaz, da morajo vsi še nekatoliški deželni stanovi za leto dni oditi iz dežele in da se gledé na njih imetje in njih pravice upoti kratka pravda pri deželni sodnji; nadalje da je pri krstih in porokah opustiti protestantske običaje, da je sinove domačinov poklicati s protestantskih akademij in šol, in kjer bi bilo zapuščenih sirot nekatoliških izselnikov, da je te vzrejati ob državnih stroških in vzgajati v pravi veri. To vse je ponovil zopet z ukazom z dne 6. marca 1631. l.

Mnogo je tudi katoliški reformaciji pomaglo to, da so se po naročilu in v zmislu tridentinskega zbora osnovala duhovska semenišča (seminarji) in dijaški zavodi, na katere so bili poklicani redovni duhovniki, in da so se vt temeljili novi samostani, zlasti frančiškanski, z namenom, da pobožno vzgajajo mladino in hranijo katoliško vero čisto. Zanemarjene cerkve so se očedile in popravile, zidalo pa se je tudi mnogo novih. Ljudje so bili v veri vse natančneje podučevani kakor prej in sv. sakramenti delili zopet bolj pogostoma in v starem redu.

Vseh teh naredeb in naprav svetnega vladarja in duhovnih poglavarjev končni vzpéh je bil na raznih krajih seveda različen, tu hitrejši in veči, tam počasnejši in manjši. Na Kranjskem so leta 1597. po 37 letih zopet prvokrat praznovali sv. Jurija, deželnega patrona, in 1598. leta so katoliki znova zavzeli špitalsko cerkev, ki je bila 40 let središče protestantov; na vseh svetnikov dan je škof Hren prišel tje v svečani procesiji, raztrgal lutrské knjige in razbil krstilnico ter prvi služil sv. mašo. Leta 1616, 25. avgusta je pisal papežu: »Leta 1597., ko sem zasel škofovsko stolico, je bilo v Ljubljani devet in še več lutrskih predigarjev razen tistih, ki so učili po šolah, kateri so ljudi pačili; in komaj dvajseti del prebivavcev, in to le priprostega ljudstva, je spoznavalo katoliško vero. Ko pa sem po komisiji, katero je nadvojvoda sam postavil in kateri sem bil jaz glava, med velikimi nevarnostmi krivoverce pregnal, to je sedaj – Bogu bodi čast in hvala – krivovercev manj, kakor je bilo sprva katolikov. Le nekoliko više gospode, katerim je svobodna izpovedba vere dovoljena, je še lutrské, ki pa se bodo, kakor upamo, tudi kmalu s katoliki sprijaznili.« Izpreobrnitev luteranov je bila kmalu tako popolna, da že 1620. leta ni bilo več nobene novoverske vasi ali ulice; le posamezniki so ostali luterani še dalj časa; v Vodicach pravijo, da je umrl zadnji kranjski luteran l. 1813.

Tako je luteranstvo izginilo tudi med Slovenci na Štajerskem. Pri Vindenavi se zdi, da so tamkajšnji luterani svoje razdrto pokopališče zopet začeli rabiti in

tam pokopavali svoje mrliče tudi po 1600. letu, saj se tam še sedaj nahajajo nagrobni kameni iz let 1613. do 1627. Takrat pa je bilo tudi to grobišče popolnoma odstranjeno in je nehala vsa ondotna lutrska naselbina. Za svetišče v Šarfenavi kakor tudi za kraj sam se je popolnoma pozabilo ter ni bilo o tem ne duha ne sluha več do naših dni, še le Orožen je našel, da so sedanje Golče v Spodnji Ložnici poleg Žalca nekdanja Šarfenava. Tudi drugod med štajerskimi Slovenci ni nobene domače rodovine ne posamičnika iz neposrednje vrste od one novoverske dobe semkaj luteranske veroizpovedbe.

Ni pa se dalo protestantstvo čisto iztrebiti izmed Slovencev na Koroškem, ki je bilo že takrat zelo ponemčeno in najbolj prepojeno s protestantskim duhom. Med koroškimi Slovenci se je ohranilo nekaj protestantov do današnjega dne, in to v Nagoriški vasi, vseh skupaj kakih 200–300 ljudi, za katere je 1784 izšla celo nova protestantovska tiskana knjiga, *Kristianske bukvice*, katero je med njimi našel in popisal Oblak v Letopisu 1895. l.; knjiga je veren ponatis Dalmatinovega molitvenika: *Karszhanske lepe molitve*, samo da je namesto obširne dedikacije nekaj uvod »Podvuzhenje koku se ima prou moliti«, ki se glede jezika znatno razlikuje od ostale knjige.

Kar je sicer dandanes na slovenski zemlji protestantov, niso Slovenci, ampak Nemci; pač pa živi nekaj Slovencev protestantov preko Mure, med Prekmurci; ti so ostali še od časa reformacije, ki se je bila na Ogrskem prav tako hitro razširila kakor na Avstrijskem. Vtrdila se je nova vera na Ogrskem za bojev kralja Ferdinanda I. z Zapoljo, še bolj pa pod Zapoljevim sinom Ivanom Sigmundom, ki je sam branil protestante, in za kralja Maksimilijana II., ki jim je dovolil svobodno izpovedovati svojo vero. Oviral je novovernike nekoliko nesloga med luterani in kalvinci. Na zgorenjem Ogrskem pa so krepko delovali zoper nje jezuitje v Trnovi. Za Rudolfa II. 1606 je dobila evangelijska in helvetska konfesija popolno ravnopravnost s katoliško vero.

Vse to gibanje se je deloma dotikalo tudi ogrskih Slovencev, dasi ne vemo podrobnosti o njem. Dandanes živi med ogrskimi Slovenci 40.000 katolikov, ki se imenujejo papince in imajo 21 far; po vseh teh farah pa živi tudi več ali manj protestantov, ki žive s katoličani brez prepira ali sovraštva. Vseh protestantov-luteranov je okoli 15.000 duš, ki spadajo pod 5 plebanij: Pučinci, Križevci, Petrovci, Bodonci in Hodoš. V Pučincih in v Križevcih imajo molilnice, postavljene za cesarja Jožefa II., v Bodoncih pa za Franca I. Cerkev imajo tudi v Petrovcih. V Hodoši so pomešani z Mađarji. Ker so nekateri protestantje precej daleč od svoje molilnice, zato hodijo ob nedeljah v katoliško cerkvo k sv. maši, poslušajo predigo in prinašajo celo zbirco, samo k izpovedi ne hodijo, razen véliki petek

v svojo molilnico, da prejmo tam občno odvezo po svoji veri. V Pučincih je Trplján Šandor, prelagatelj psalmov, slavil s svojimi protestanti tudi Marijine praznike, kar je hotel njegov naslednik odpraviti, pa mu ljudstvo ni dopustilo. Če jih kedo praša, zakaj ne prestopijo h katoliški veri, odgovore: »Ker so tako živeli naši roditelji, dedje in pradedje, zato se jim tudi mi nočemo izneveriti.« To so torej edini ostanki mogočnega protestantovskega gibanja med Slovenci. Vprašanje, ki je večkrat stavijo tako privrženci protireformacije kakor njeni nasprotniki, tako zvani liberalci, kaj bi bilo iz Slovencev, če bi se bili poluteranili, je po mojem mnenju jalovo: taka prašanja sploh ne spadajo v zgodovino, ker so irrealna. Kaj bi bilo, to vé Bog.

Kakor sem že omenil, bi pričakovali, da so se katoliški reformatorji z isto vne-
mo poprijeli pisateljvanja v svoje namene, kakor so to delali prej luterani, toda temu ni tako; delovanje katoliško je jako slabotno, medlo. Krivo je tega dosti to, da so se prehudo in prevestno zatrele protestantovske knjige, ki bi bile lahko vsaj v jezikovnem oziru rabile za vzorec pisateljvanja; zlasti pa je tega kriva splošna reakcija, ki je nastopila po kmečkih uporih več ali manj tudi v vrstah protestantov, ki so se vedno bolj oddaljevali od demokratične podstave protestantizma, tako da je tudi med njimi vnovič zavladala latinščina, katera se je, kakor smo videli pri ljubljanskih protestantskih šolah, gojila v viših razredih edina, v tem ko sta bila deželna jezika, slovenščina in nemščina, strogo prepovedana. K temu prihajajo še silni vojni viharji. Kakor v prvi dobi, skuša se tudi v drugi vplivati na narod samo v smislu verske ideje. Želje po dobrih knjigah se vedno ponavljajo; zavednost, da potrebuje narod berila v svojem jeziku, je bila tudi v tej dobi živa. Kartuzijanski prijor iz Bistre se je ponudil, da hoče gmotno podpreti katoliško izdajo Dalmatinove biblije. Hren govori o pesmarici slovenski »de hymnologio slavico typis edendo pro communi bono«. ³⁵² Vzrok, da se je tako malo storilo, je, kakor vse kaže, pomanjkanje slovenskih moči. Kolikor je bilo Slovencev, so se bavili bolj s pastirstvom in s šolami, n. p. jezuitje in frančiškani.

Med prve pisatelje te dobe, toda tako rekoč sam zase stoječ, spada fra Gregorio *Alasia da Sommaripa*: on ni v posebni zvezi ni z reformatorji, ni katoliki. Kedaj se je rodil, nam ni znano, samo toliko vemo, da je prišel iz Italije v Devin. Devinski poveljnik grof *Rajmund VI. Conte della-Torre Valsassina*, imeniten dostojanstvenik na dvoru, tako da je sam cesar želel 1594. biti krstni kum njegovemu sinku, je bil cesarski poslanik v Rimu in v Benetkah. Kot pobožen mož (spoštoval ga je

³⁵² Prevod: »O slovenski pesmarici, ki jo je za javno dobro treba dati v tisk.«

sam papež Klement VIII.) je ustanovil v Devinu servitski samostan, da bi po svoji možnosti zagradil daljšo pot protestantom, ki so se, kakor smo slišali, skušali vtrditi tudi po Goriškem. Servitje so bili že prej vpeljeni v Gradišču in v Kopru in so vtrjevali narod v veri z lepimi zgledi, ga podučevali s predigami; osnoval jim je tudi šolo, v katerem bi izjasnjevali razen ostalih znanstev tudi bogoslovske nauke vsem tistim pod devinsko oblastjo, ki bi radi bili duhovni; tedaj je namreč zelo pomanjkovalo duhovnikov. Zato se je Rajmund dogovoril 1598. leta v Ferrari z vrhovnim poglavarjem servitskega reda. Ko se je l. 1601 vrnil iz Rima, je pripeljal s seboj fra Gregorija Alasia da Sommaripa, ki je bral novo mašo 1602. v Devinu in bil voditelj samostanu do konca 1607. leta. Njegova knjiga, ki ga je pripravila v vrsto slovenskih pisateljev, je majhen italijansko-slovenski slovarček, izdan v Vidmu 1607. l. v pomoč laškim duhovnikom, ki so delovali med Slovenci, pod naslovom: *Vocabolario italiano e Schiavo. Raccolto da fra Gregorio Alasia da Sommaripa, Udine MDCVII.* Knjiga, ki se v edinem izvodu hrani v ljubljanski knjižnici (kupil ga je Kopitar na javni dražbi in daroval Zoisu) ima ravno 112 listov, privezanih je spredaj še šest, zadnji prazen: 224 str., 2. str. prazna (14 pol 8° [...])³⁵³ Na listu 2 pa je italijanska dedikacija grofu Matiji Turnu. V nji govori, kako se človek zelo loči od živali z darom jezika, in o zaslugah, ki si jih pridobé učitelji jezikov, katere primerja angeljem, kateri predlagajo naše prošnje Bogu in svetnikom, kateri prav tako razumejo vse jezike: »che se cio non fosse, come pregarebbe il Germano un Santo Italiano, il Francese un Tedesco, s'esti non intendessero tutti gl'idiomi?»³⁵⁴ Profesorji jezikov so podobni tudi apostolom, ki so »variis linguis loquebantur magnalia Dei«.³⁵⁵ Sv. Pavel šteje med darove sv. duha vrste jezikov in hvali Boga, da more govoriti več in različnih jezikov. Tudi pisatelj ne vé drugači skazati grofu hvaležnosti za dar, da mu je dal priložnost, hitro in lahko se naučiti slovenščine, kakor s tem, da piše slovarček, potreben za duhovnike, ki delujejo med tem narodom. Posvetilo je podpisano v Devinu 15. marca 1607. Za posvetilom je predgovor »Al benigno lettore« od 76 do 116, v katerem govori o razširjenosti slovanskih jezikov in o izgovoru svojih črk, katere rabi v izražanje slovenski glas po italijanskem načinu; poznati je moral tudi cirilico ali glagolico: za č rabi *ch* ter pravi, da ga je brati kot č, kakor italijanski

³⁵³ Zaradi daljšega avtorjevega popravka je to manj jasno mesto.

³⁵⁴ Prevod: »Če bi ne bilo tako, kako bi mogel Nемеc moliti k italijanskemu svetniku ali Francoz k Nemcu, če bi ti ne bili razumeli vseh človeških jezikov?«

³⁵⁵ Prevod: »Ki so v različnih jezikih pripovedovali Gospodova velika dela.«

chiamare (čamare), orecchie (oreče), in scambio del qual ch lor si fervono d'una lettera della chieru (črvь). Potem govori o časih, kako se glase razne osebe, kako se delajo modi, o infinitivu, o glagolščakih in participu: »ma di tanta diuerfa terminatione, che non se ne puo dare regola certa, pero imparali alla pratica. I gerundivi si terminano in ch: v lezech, gouorech.«³⁵⁶ itd. Zatem je konjugacija glagola *sem* (Iib – 16a), in govori se o deklinaciji, kjer ima za zglede »ochia« in »mati«, potem »iest, ti, on«. Čudno je, da se v mnogih tukaj navedenih zgledih strinja z Megiserjem in vse kaže, da ga je imel pred sabo. Na 196. strani podaje najnavadnejša pozdravila in voščila, kadar se sreča koga, kadar kedo kihne ali se komu napije; za voščila uči, kako Slovenci štejejo in imenujejo teden in dneve v tednu. Za tem sledi slovar na listu 22b in gre do 96b, kjer so imena denarjev. Za denarji začno na 97d l. pogovori popotnika s kmetom o najpotrebnejših rečeh. V njih se nam kaže pisatelj, da je govoril slovenščino tako, kakor jo dandanes govori goriški Lah. To nam dokazujejo stavki: »Colico mija so se do tam? Adan in pou. Iest chem dobro messo inu bulsiga riba. Nu muitese roke inu poite k miso; daite nam buljiga bina, kar imate inu se tistiga rebulla Prosserana tolicai dobriga. Le io tu (Pomasi vam Bug!) Ja gospod, puite pur, da ne boste stale bulsi nicamer, coi le tucai. Imate cuista vina, coi tiste, kir smo pile v Duin. Imamo tudi mi tolicai dobriga, ma ie *vech* drago. Daite mu ovas, da chiem videt docle bode io sneu (biana)« itd. Potem ima še očenaš, Ave Mario, Credo, Deset zapovedi v verzih »Kir ochie u nebu priti, Ta ima ocraniti Tic desset sapouedi«, itd. To pesem je gotovo prepisal od drugod. V nemških protestantskih pesmaricah in katekizmih začnja pesem »Die zehen Gebote kurtz« ravno tako: »Mensch wilt du leben seliglich«³⁵⁷ itd. Nadaljnjega nemškega teksta nisem mogel dobiti. Potem pride V cerkvenih zapovedi. Na str. 105a je narodna kolednica, prvi zapis narodne pesmi, nekoliko pokvarjene sicer, vendar še z mnogimi znamenji starinske pesmi. Na str.106 je velikonočna pesem »Jesus ie od smerti vstau«; strinja se precej s Kalobskim spiskom in je različen od protestantovske, v kateri so izpuščene strofe o Mariji.

Na str. 107b je pesem za binkošti, obsegajoč prvo strofo znane nemške »Komm heiliger Geist du Herre Gott!« Te pesmi niso pisane v kraškem devinskem narečju in gotovo jih je vzel Sommaripa od kod drugod; toda odkod, ne vé

³⁵⁶ Prevod: Vendar ima zelo raznolike končnice, za katere ni moč podati gotovega pravila, temveč se jih nauči s prakso. Gerundiji se končajo na ch.

³⁵⁷ Prevod: »Deset zapovedi na kratko,« »človek, če hočeš živeti blaženo.«

nihče povedati. Za pesmimi prihaja še Confiteor in kaj naj govori predigar pred predigo in po predigi.

Sommaripina knjiga je važen prispevek za slovensko dijalektologijo 17. stoletja; narečje, katero rabi, je najsorodnejše tistemu, katero imenujem jaz srednje kraško narečje; narečje devinsko, brstovsko, kostanjško in opatjeselsko tvori ravno severozapadni pas kraškega goriškega narečja. Da je to tako, se dá dokazati iz fonologije, morfologije in slovarja. Obdelal je Sommaripino knjigo v slovniškem oziru Oblak v Letopisu 1891. leta. Na narod ni imela seveda ta knjiga nobenega vpliva.

Spomin na Sommaripo se je ohranil v Devinu v nadpisu v veži pred stopnicami bivšega servitskega samostana. Napraviti ga je dal on sam 1606, v njem je nekaj životopisnih črtic, ki sem jih navedel v začetku (prim. Žvab, Ljubljanski zvon 1883. 62, 63).

Popolnoma, ne samo po času, ampak tudi delovanju, spada v protireformacijsko dobo delovanje škofa Hrena samega.

Tomaž Chrön je bil rojen v Ljubljani dne 13. novembra 1560. leta. Njegov oča Lenart Hren je bil ljubljanski mestni svétnik, pozneje celo župan in deželni poslanec. Vere je bil protestantovske, v katero je prestopil, ker so mu ugajali nauki Primoža Truberja. Bil je odločen branitelj protestantovske stvari in je šel l. 1565 z deputacijo evangelijskih stanov na dvor v Gradec, da bi se dovolila pregnanemu Trubarju vrnitev v domovino. Hrenov oče je bil tudi imovit meščan in gospodar fužin na Savi pri Jesenicah na Gorenjskem. Mati Hrenova, rojena Žitnik, je imela brata, ki je bil tedaj, ko [je] zagledal Tomaž beli svet, profesor na dunajskem vseučilišču.

Toda deček Hren ni ostal dolgo v rojstni hiši v Ljubljani. Že l. 1570 ga nahajamo desetletnega dečka v admontskem samostanu pri njegovem rojaku Nebelu, ki je bil isti čas predstojnik. Dobrot, ki jih je prejel v tem samostanu, se spominja Hren s hvaležnim srcem še v poznejših letih. Gimnazijske študije je vendar dovršil v Ljubljani v evangelijski šoli in potem je šel na univerzo dunajsko, kjer je dobil za rektorja rojenega Kranjca Aleša Straussa. Med tem je bil njegov ujec, profesor estetike in dekan filozofične fakultete, Žitnik, zapustil l. 1572 svojo stolico in je nastopil častno službo vladnega svetovavca pri dvoru nadvojvode v Gradcu. Na Dunaju je ta Žitnik prej mnogo občeval z dr. Jakobom Straussom, učencem ljubljanskega Budine in Melanchthona, kar pričuje tudi njegova pesem »Carmen ad J. Strauss«. Na univezi je študiral Hren »humaniora in filozofijo in je bil vpisan za kandidata artium liberalium«. Bil je od družbe »bursa Agni« ter živel s svojimi tovariši vedno v prijateljski, z nekaterimi celo v prisrčni zvezi, kar

nam spričujejo mnoge pesmi, ki jih je zložil v dobi svojega šolanja na Dunaju. Toda v isti meri, kakor je napredovalo Hrenovo izobraževanje, se je tudi po Notranji Avstriji začela vršiti prememba, najprej v merodajnih vladnih krogih, in to po vzpodbujanju nadvojvodinje Marije Bavarske, in katolicizem se je jel vedno bolj vtrjevati. Tedaj se je pa zgodilo, da je Tomaž Hren, ko je bil ravno namenjen odriniti v Italijo, da bi se učil pravoznanstva – hotel je postati državni uradnik –, pred odhodom iz Ljubljane zbolel na smrt za vročinsko boleznijo, in v tej nevarnosti je storil obljubo, da bo katoliški duhoven, ako mu Bog spet podeli zdravje. In ko je ozdravel, je spolnil storjeno obljubo. L. 1586 je šel v Gradec in začel tukaj bogoslovske študije. Dve leti potem je bil posvečen v mašnika in je postal župnik v Sekovi, kjer je bil sedež za Gorenje Štajersko. Toda še istega leta so imenovali Hrena za kanonika ljubljanskega na mesto Primoža Truberja, s pogojem, da prediga v ljubljanski stolni cerkvi. L. 1597 ga je imenoval na priporočilo umirajočega škofa Janeza Tavčarja nadvojvoda Ferdinand za škofa v Ljubljani.

Na Dunaju že je Hren rad zlagal pesmi, seveda v latinskem jeziku, katerih zvezek se nam je še ohranil, če tudi samo pisan, in obsegajoč 54 manjših in večih pesem. Zanimive so zaradi tega, ker nam kažejo, s kom je za časa študij prijateljski občeval in bil v zvezi tudi zunaj univerze. Tu nahajamo najprej dr. Jakoba Straussa, najbrž očeta ali brata Aleša Straussa, katerega se je Hren prisrčno oklenil in mu zložil voščilno pesem, ko je bil promoviran za doktorja. Tudi še drugemu Straussu je napravil Hren čast s pesmijo, ko se je ta poročil z neko Jerico, hčerjo rateškega meščana Petra Sporerja; ta Strauss je bil doktor zdravilstva in filozofije in deželni zdravnik na Spodnjem Štajerskem. Enako presrčno je občeval tudi s tovariši družbe »bursa Agni«, v katere imenu je zložil bakalavreju filozofije in provizoriju družbe Eliju Stamfu godovno pesem, ki se je celo natisnila; že eno leto prej je bila natisnjena njegova voščilna pesem, ko je bil Hrenov rojak in tovariš Janez Markovič iz Radovljice promoviran za doktorja filozofije po drju Alešu Straussu. Drugim tovarišem piše nežne pesmi, n. p. nekemu Pavlu Blóu in Štefanu Gallu, ki odhajata iz Dunaja na univezo v Tubinge. Tako tudi nekemu rojaku Tomažu Kapelleju, ko je bil imenovan za magistra; temu je zložil oktostih, ki ga je uglasbil promovirančev brat; dalje nekemu Volbenku Püttlerju, Juriju Midiju, ki je postal duhoven »in primitias militis Christi militiam ingressi«,³⁵⁸ in drugim. Pa ne samo vseučiliškim prijateljem, tudi drugim je služil

³⁵⁸ Prevod: »V začetku vojaštva sem vstopil v Kristusovo vojsko.«

la njegova mladostna muza, tako je slavil s pesmijo cesarskega tajnika Melhijorja Alauda, ko je vzel vdovo Schrottnerjevo, in dvornega vojnega svétnika Danijela Schlegerja, ko je vzel Marijo, hčer cesarskega ceremonijskega mojstra Pocusota, za kateri častni dan je zložil še drugo pesem, ki se je tiskala. Že l. 1577. je sedemnajst let star opeval v safiški odi krst poznejšega svojega gospodarja in vladarja Ferdinanda; njegovi verzi so bili, seveda po posredovanju ujca Žitnika, ob krstu obešeni v cerkvi na primernem mestu. Od tedaj je prihajal Hren časi z dvorom v Gradcu v dotiko, ker je bil namenjen, učiti se pravoznanstva in nastopiti potem pod pokroviteljstvom ujca Žitnika službo pri vladi. Kakor si je skušal s proizvodi svoje muze pridobiti prijaznost najviše gospode, tako tudi ni zabil obližja kneževga; med tem drugim slavi ženitev vicekanclerja Volbenka Schwarza in poroko Volbenka Jöchlingerja; zložil je dalje voščilno pesem predigarju vojvode v Gradcu, jezuitu P. Janezu Satu, in žalostinko o smrti cesarskega svetovavca in kancelarja Bernarda Waltherja. V domovini je dvakrat pozdravil pesniški opata Lavrencija v Sitičini, svojega poznejšega sodelavca za povzdigo katoliške cerkve. V začetku 1585. je prišel sam v Gradec, kjer je napisal svojemu učencu Dezideriju Garzoniju, sinu viceglavarja Hijeronima Garzonija v Gradiški, pesniški pozdrav, ki ga je deček govoril pri prihodu komturja nemškega redu in glavarja v Gradiški, Janeza Kobenclja s Proseka v Gradiški. Meseca februarja je odpotoval iz Gradca in zložil ujcu Žitniku v zahvalo safično odo, neposredno pred odhodom pa pesem »Zmaga ljubezni«, ki je izmed najlepših njegovih, v kateri pripoveduje, kako se mu je prikazala v snu Nimfa, veleča mu iti v Italijo. Hrepenenje po Italiji pa se mu ni spolotilo,³⁵⁹ kakor smo slišali, ker je nevarno obolel in stopil potem v duhovski stan, kateri je tudi zaprečil njegovo nadaljno pesniško delavnost, tako da je zložil le več malo pesmi. Ko je prišel kot bogoslovec na počitnice iz Gradca, je napisal pri obisku prelatu Lavrenciju v Sitičini verze pod njegov grb v knjigo Julija Cezarja in tetrastih na cerkev muljavsko pri Stičini, kjer se spominja zgodovinsko znamenitih dni te božje hiše in nje okolice: l. 1473., ko so Turki napali Muljavo, l. 1511., ko je po vsem Kranjskem razsajajoči potres zadel tudi ta kraj, in l. 1572., ko je silna množica kobilic pokončala bližnje polje.

Pesemsko zbirko v licealni knjižnici sklepa epigram na ženitev nadvojvodovega organista v Gradcu s hčerjo nekega Kranjca, muzika Lovrenca Plavca. Tudi pozneje še je včasi katero zapel, tako o zmagi pri Sisku, in na notranjo stran zadnje platnice v svoj izvod Dalmatinovega sv. pisma, ki ima na notranji strani

³⁵⁹ Negotovo branje: morda »spolnilo«?

sprednje platnice posvetilo Juriju Rainu v Strmolu o novem letu 1584., pisano svojeročno od Dalmatina, je napisal satiro na Martina Lutra: »Laudes ac tituli Martino Luthero haeresiarchae congruentes«:

Lubricus hic erro est, nebulo sentina malorum,
 Vipera, faex hominum, basiliscus, apostata, Juda
 Ter peyor: mendáx, Antíchristíque minister
 Haeresibus pia cónspurcát male dógmata spargit
 Et scelerum incendit facibús, contemptor honesti,
 Regna, Urbes, populos: Christi et venerabile numen
 Votifragus temnit, uestitus Daemonis astu.
 Sed quae periuro sunt praemia? Pocula Lethes.³⁶⁰

To pesem je najbrž zložil v dneh najostrejšega reformacijskega delovanja, ko ga je srdila opozicija evangelijskih stanov in je svoji jezi dal duška tudi v prozajičnih spisih, spominih o stanju kranjske dežele v tistih dneh, kar hrani v rokopisu dvorna knjižnica na Dunaju.

³⁶⁰ Pesmi v latinščini so ob strani pripisane posamezne slovenske besede, verjetno prevod nekaterih izrazov. Prevod: »Hvalospevi in častni naslovi, primerni za krivoverca Martina Lutra: Nevaren je ta klatež, malopridnež, izmeček zlobnežev, gad, izvržek ljudi, kuščar, odpadnik. Trikrat slabši je od Juda: je lažnivec in antikristov pomočnik, [ki] s krivoverstvi grdo onečaja in razbija bogaboječe verske nauke, [je tudi] zaničevalec dostojnosti, ki odet z zvijačo hudiča s plamenicami hudodelstev vnema kraljestva, mesta ter ljudstva in prezira častitljivo Kristusovo božanstvo. Kakšna pa so plačila za krivo prisego? Čaše Lete.«

XXVIII

Tomaz Hren, duša protireformacije, slučajno postavljen na mesto odpalega kanonika Truberja, je takoj spoznal, da je vspešno protireformo izvršiti samo na podlagi narodnega jezika. Pri tem pa je bolj kakor na pisano gledal na *živo* besedo, ki se mu je zdela primernejša. Množica poslušavcev je vrela k njegovim predigam v Šenklavsko cerkev; mnogi, ki so prej poslušali reformatorje, so zdaj z veseljem poslušali božjo besedo v domačem jeziku. Po njegovem prizadevanju so tudi jezuitje začeli predigati slovenski, kakor smo že videli. On sam je l. 1600, ko je divjal najhujši boj, predigal 24–27. decembra štiri dni zaporedoma slovenski v stolni cerkvi, pozneje pa vsako nedeljo in vsaki praznik, kakor razvidimo iz poročila njegovega papežu iz l. 1616. »Ob takih slovesnih dnevih (nedeljah in praznikih) se prediga v stolni cerkvi v slovanskem narodnem jeziku in sicer že mnogo let, kar vedno opravljam jaz, škof, sam ali, kadar bi mene ne bilo, stori to moj generalni vikar ali kateri drugih kanonikov, in vselej je zbranega mnogo ljudstva.« Dalje piše v omenjenem poročilu: »Popoludné se v cerkvi sv. Jakoba tudi razlaga ljudstvu krščanski nauk v slovenskem jeziku.« Da je to sprožil Chrön sam, razvidimo iz nekega rokopisa v. k. dvorne knjižnice na Dunaju, v katerega je vložen od Chröna samega pisan list: »Propositio de Conventu Labacensi«, kjer se je sprožilo to prašanje. Toda njegova protireformatorska delavnost ni bila omejena na samo *govorjeno* narodno besedo. Hotel je vplivati na ljudstvo tudi s pismom v domačem jeziku. Sestavil je najprej zlasti duhovnikom potrebno knjigo evangelijev in listov v slovenskem jeziku. Ker tedaj ni bilo tiskarnice v Ljubljani, je sklenil izdati svoje delo v Gradcu, kjer je imel mnogo znancev. Kako je napredovalo tiskanje, o tem nam poročajo beležke v škofovem koledarju v stolnem kapiteljskem arhivu ljubljanskem. Tiskalo se je delo v slavni tiskarni Jurija Widmanstätterja (sedaj Leykam - Josefsthäl, v Gradcu). Tisek je stal 240 gl., papir 200 gl. nemške veljave. Jezuit pater Čandik je oskrboval vso stvar in jo nadziral, ter je prejel pro viatico³⁶¹ 20 gl., razen tega pa še 45 gl. Vožnja knjige v Ljubljano – 3000 iztisov – je stala škofa 30 gl.; Hren je poravnal vse stroške iz svojega. Izkupilo prodane knjige in poznejših natisov dobiček je namenil Hren v darilo kolegiju jezuitov. Dne 15. avgusta 1613. leta, torej 18 let po zadnji protestantovski knjigi (če se ne oziram na Hutterja in Megiserjev drugi slovar) je bilo delo dotiskano. Naslov mu je: *Evangelia inu lystovi, na vse*

³⁶¹ Prevod: za popotnico.

nedéle inu jmenitne prasnike celiga lejta, po stari kàrszhanski navadi rasdeleni, vsem Catholishkim cerkvam, stuprau v'krajnski desheli, k'dobrimu s'novizh is Bukovskiga na Slovénski jezik zvestu prelosheni, s'perpuszheniem tiga v'Búgu vissoku vrejdniga vivuda inu gospuda gospuda Thomasha devetiga Lublanskiga Shkoffa itd. na svitlobo dani 1612. Istiskanu v'Nemshkim Grádzu skusi Juria Widmanstéerja 1613. 8°, 136 in 43 l.

Dasi je bil Hren vnet nasprotnik protestantizma v slovenskih deželah, ki je hotel s svojimi evangeliji izpodriniti protestantovske tekste, je vendar sam pridno prepisoval protestanta Dalmatina. Veliko laže je bilo, nekoliko spremenjeno prepisati posamezne odlomke Dalmatinove biblije, kakor napraviti popolnoma novo prelogo evangelijev. Ortografije se drži Bohoričeve, ki jo je našel pri Dalmatinu; skrb mu je, kolikor toliko ogibati se nemških besed, ki jih je našel pri Dalmatinu; torej »tam je bila ena ohzet v Galilejski Kani – godilu se je enu shenitovajne (ali ohzet); ondukaj so bele postaulene shest kámenate Krugle – ondukaj pak je bilo postavljenih shést kamenitih verzhov; je en kapitan – kapitan (ali stujni poglavitnik)« itd. On sam je nameraval izdati tudi drugo izdajo evangelijev; to razvidimo iz pisma jezuita p. Nikolaja Jagniatoviusa iz l. 1616, kjer piše pater škofu: »Evangelia Carniolica jam ante ab aliquot Patribus sunt revisa praesentim a P. Malio (Mali): nullum alium modo scio, cui ad revidendum dari deberent, videbimus tandem quod adversarij in eis erroneum reperient et tunc dabimus volente Deo vel responsum vel manus: videbitis autem dicebat ille, quod nihil fiet.«³⁶² Toda te namere ni izvršil, kakor tudi ne druge, izdati slovensko cerkveno pesmarico. Sikot Carcanus, škof Germaniški, posebej poslani ogleda ljubljanske škofije, je dal škofu Hrenu 5. decembra 1620. v Gornjem Gradu dva dekreta, ki sta sedaj shranjena v kapitelskem arhivu ljubljanskem; s prvim se dovoljuje Hrenu, da sme vnovič na svetlo dati mali katekizem (poprej ga je izdal Mikec), da bi po njem v domačem jeziku (lingua slavia) učili duhovniki krščanskega nauka v cerkvi ob nedeljah in praznikih, in da sme izdati véliki katekizem Petra Kanizija (Čandika), kakor tudi svoje slovenske »Evangelje in lyste«, ki se bero ob nedeljah in praznikih. Župnike sme škof siliti tudi s cerkovnimi kaznimi, da si kupijo te knjige. Da bi bil Hren sam poslovenil te katekizme, kakor trdi Koblar

³⁶² Prevod: »Kranjske evangelije je že prej pregledalo nekaj patrov, zlasti p. Mali. Zdaj ne vem za nikogar drugega, ki bi se mu moralo dati v pregled, vendar bomo že videli, kaj napačnega bodo v teh (evangelijih) našli nasprotniki, in tedaj bomo po božji volji odgovorili ali podali roke. Videli pa boste, je govoril oni, da se ne bo nič zgodilo.«

v Ljubljanskem Zvonu 1886, 700, ni³⁶³ resnica; njemu se je samo dalo dovolilo, jih natisniti vnovič.

Z drugim dekretom se daje Hrenu pravica, da sme natisniti svojo slovensko cerkveno pesmarico (*Hymnologium slavicum*), to je svete himne, katere se pojó v cerkvi pri službi božji, in druge pesmi, ki se pojo pri procesijah itd., preložene od svetih očetov, deloma pa zložene od Hrena samega. Pečal se je s tem delom vedno. Še l. 1627. piše o njem v koledarju in pravi ves vesel, da se nuncij Caraffa »živahno zanima za nje«. Pobožni Chrön sklepa opomnjo z željo: »Fiet id ad majorem Dei gloriam et B. Mariae Virginis ac Coelitum omnium nostrique gregis emolumentum.«³⁶⁴ Toda želja se mu ni vresničila. Morda je tega kriva njegova bolezen, putika in mrzlica, ki ga je mnogokrat obiskavala; vsak hip ga nahajamo v spodnještajerskih toplicah v Deбри (na Laškem), in potreboval je, kakor vemo, neizmerno zdravil. Bolezen je bila tudi vzrok, da ni izvršil druge namere, namreč da ni ustanovil tiskarnice v Ljubljani. Že l. 1613. si je dal napraviti proračun za nje napravo, s katerim je primerjal zapisek stroškov za tiskanje evangelija. Že drugo leto 1614 se je pri duhovniškem zboru v Gornjem gradu sklepalo o davku za njo. Še določnejšo obliko je dobila namera 1625., katerega razpravlja Chrön obširno v vsej stvari v svojem koledarju. Toda preden se je stvar rešila, je Hren umrl.

Hren je v kulturni zgodovini slovenskega naroda ena najmarkantnejših prikazni, pridobivši slovenski narod zopet za katoliško cerkev in davši mu knjigo, katera je v mnogih novih izdajah, le malo prenarejena, služila slovenski službi božji celih dvésto let. Mnogo je storil ta mož tudi za povzdigo umetelnosti na Kranjskem. Gojil je vneto muziko in se vdeleževal pevskih produkcij jezuitskih učencev, ki so l. 1599 praznovali rojstvo Kristusovo z latinskimi, slovenskimi (slavonicis) in nemškimi popevkami (cantibus). O njegovih podporah za razcvet umetniške muzike nam svedočijo zapiski v njegovem koledarju. Na Gornjem gradu je dal po benečanskih mojstrij postaviti dragocene orgle. Tudi za slikarstvo je mnogo storil, naročevaje in kupovaje slike; iz njegovih zapiskov izvemo tudi imena mnogih slikarjev. Najlepše slike je dal napraviti v stari ljubljanski stolni cerkvi, ki so se ž njo vred pogubile, pa jih je popisal Dolničar v delu »*Historia ecclesiae cathedralis*«; ena kaže vstanovitev ljubljanskega škofijstva po cesarju Frideriku III.; v drugi sliki je dal po Mat. Plauerju naslikati boj pri Sisku in jo je

³⁶³ Rokopis ima zmotno »je«.

³⁶⁴ Prevod: »Naj se to zgodi v večjo čast božjo in v korist blažene Marije Device, vseh nebeščanov in naše črede.«

obesil v stolni cerkvi, naredivši pod njo latinski napis 19 verzov. Skrbel je zelo tudi za stavbarstvo, zlasti popravlja stolno cerkev; dal napraviti oratorij Petrinjem, postavil več kamenitih spominskih stebrov, tako steber na Poljanah blizu šempeterskega mostu v Ljubljani v spomin na junaško delo ljubljanskih kovačev, kateri so napad protestantov na prvo po reformaciji praznovano procesijo sv. Rešnjega telesa ubranili in odvrnili s kladivi, ki so jih skrili pod plaščem. Mnogo dela je dajal raznim rezbarjem in drugim umetnostnim obrtnikom. Tudi vedi je bil velik podpornik; zanimal se je poleg teologije zlasti za matematiko in astronomijo, kakor tudi za zgodovino; on sam je dejanski izvršil lep del deželne zgodovine, zapisovaje zgodovino svojih dni v svojih koledarskih zapisnikih, ki se hranijo v muzeju in stolnem kapiteljskem arhivu, in pa v »Jahrbücher«. Zanimivi so tudi njegovi dnevnik, ki jih hrani graški arhiv; na mnogih krajih obsegajo slovenske besede, ki so dandanes večinoma neznane, zlasti pravne vsebine; Hren si jih je zapisoval, ker jih je rabil pri pogovorih in pogajanjih s svojimi podložniki v Gornjem gradu in drugod. Še dandanes se oddajejo njegove štipendije za mladino, ki jo je kakor ubožce sploh rad podpiral. V njegovem koledarju beremo med drugim to-le značajno opombo: »Der alten Mutter Ursula Bostianzhizh zu Stain wyttib in Bedacht wir mit Ihrem Herrn Sun P. Mathia Bostianzhizh Soc. Iesu Decano Philosophicae sive Artisticae Facultatis zu Wien vnns dahin beredt und verglichen, das er Ime (sich) die Armen Crainer zu Wien auf der hoch Schuell, entgegen wir sein alte liebe arme Mutter trewlich befolchen sein lassen wollten; vor diesem zu 3 malen gelt von 12 bis 15 und mehr Gulden, an yetzo aber zu ihrem Tag und auf die Kalte Winterszeit ain neuen Pelz und gefütterte rauhe Joppen geben. Ut oret Deum pro me!«³⁶⁵

Hrena, kakor nasprotnike njegove, nam je presojeti iz njegove dobe. Sodba Elzejeva, da ga je samo častilakomnost in vnetost renegata vodila, je očitno krivična; isto in še v večji meri očitamo lahko vsem protestantom: ti so odvrnili katoliški Cerkvi hrbet večinoma v zreli dobi, ko so že bili posvečeni za duhovnike, Hren pa se je odločil za katoliško Cerkev že kot deček v Admontu: rene-

³⁶⁵ Prevod: »Iz pozornosti do stare matere-vdove Uršule Boštjančič iz Kamnika smo se z njenim sinom gospodom Matijem Boštjančičem *Soc. Iesu Decano Philosophicae sive Artisticae Facultati* na Dunaju pogovorili in sporazumeli, da bo vzel v varstvo uboge Kranjce na visoki šoli na Dunaju, nasprotno pa se bomo pošteno pobrigali za njegovo ljubo staro mater s trikratnim plačilom od 12 do 15 ali več goldinarjev od sedaj naprej, na njen dan pred mrzlo zimo pa bo dobila še nov kožuh in podloženo debelo jopo. Naj prosí Boga zame!«

gatstva mu torej nikakor ne moremo očitati. Tudi njega herostratsko divjanje zoper protestantovske knjige moramo si razlagati iz duha časa: enako se je go-dilo povsod, ne samo med Slovenci; protestanti niso bili knjigam, katere so bile naperjene zoper nje, nič manj prizanesljivi; zakaj je izginil Pahe[r]neker? – O Hrenu kot podporniku jezuitskih dram bo še govoriti pri obravnavanju začetka slovenske dramatike.

Kakor smo slišali, sta podpirala Hrena v pisanju knjižic, bolj za duhovnike kakor za narod, samo dva pisatelja, Mikec in Čandik. O obeh ne vemo mnogo, tudi njuni deli še nista dovolj označeni.

Mihael *Mikec*, doktor svetega pisma in dekan ljubljanske stolne cerkve, je pisal, navdušen po delovanju škofovem, majhen katekizem v slovenskem jeziku. Zelo zadovoljen omenja Hren to delovanje v nekem pismu do predstojnika admontskega: »An yezo drukht man zu Augspurg Catechismum Slauicum cum Imaginibus ad usum Simplicis Catholicorum plebelulae.«³⁶⁶ Kakor Hren, je tudi Mikec dal tiskati svoje delo na svoje stroške in je izdal v Augsburgu »mit schönen Holzschnittfiguren für die Laibachische Jugend«,³⁶⁷ kakor pravi Valvazor. Naslov temu delu je: *Ta mali Katechismus ali Kershzanski navuk. Augsburg 1615. 12°*. Ta naslov podaje P. Marcus; knjige še ni videl noben literarni historik; tako tudi ne knjige, ki jo je izdal drugi sodelavec Hrenov.

Janez *Čandik* (Tschandick), rojen v Višnji Gori, od družbe Jezusove; učil je najprej v Ljubljani humaniora in bil potem predigar slovenski. V Gradcu je oskrboval tiskanje Hrenove knjige evangelijev in listov, za kar mu je dal Hren posebno darilo. Umril je v Gradcu 8. oktobra 1624. leta »cum epidemicis assisteret, ipse epidemia infectus«.³⁶⁸ Priobčil je: *Catechismus Petra Canisia, tu ie Christianski nauk (skus Janeza Čandika); 1618. 12°*, o katerem pravi P. Marcus v *Bibliotheci Carnioliae*: »Cuius cum jam nullum exemplar amplius haberi potuisset, illud nova editione excudi fecit P. Marcus Viennae 1768. 12.«³⁶⁹ (Bibl. Carn. Pg. 56).

Za to knjigo se dolgo časa ni tiskalo nič več slovenskega, namreč celih 54 let. S Hrenom je zaspala tudi ideja slovenskega knjigotiska; na Nemškem se je med

³⁶⁶ Prevod: »Od sedaj se v Augsburgu tiska slovenski katekizem s podobami za potrebe preprostega katoliškega ljudstva.«

³⁶⁷ Prevod: »Z lepimi lesoreznimi podobami za ljubljansko mladino.«

³⁶⁸ Prevod: »Ko je stregel kužnim bolnikom, se je tudi sam okužil z boleznijo.«

³⁶⁹ Prevod: »Ko ni bilo več mogoče dobiti nobenega njegovega primerka, ga je dal v novi izdaji natisniti pater Marko, na Dunaju (leta) 1768, v dvanajsterki.«

letom 1600 do 1617 knjigotništvo mogočno povzdignilo in celo tridesetletna vojska ga ni mogla vničiti; šele z 1632. je začelo odločno propadati. Pri nas je še pred vojsko bilo delovanje mršavo, kaj šele ob dolgi vojski, ob kateri so trpeli Slovenci še vedno mnogo od starega sovražnika Turka.

Važnost in potrebo slovenskih evangelijev je skušal tudi neznan kranjski duhoven, ki si jih je za svojo rabo skušal prirediti v slovenščini. Njegovo delo nam je ohranjeno v rokopisu ljubljanske knjižnice pod imenom *Stapletonovim*. Brez dvombe je rabil deloma Dalmatinovo biblijo in jo je pridno prepisoval; samo o prvih petih evangeljih vemo, da za gotovo ni rabil Dalmatina, toda že pri šestem se dá dokazati, da ga je imel v rokah; šesti do sedemnajstega evangelja so prepisani večinoma iz Dalmatina; ali je pri drugih evangeljih bil samostojen, se ne dá določiti; toliko je gotovo, da ni imel pred sabo ni Krelja ni Truberja; najbrž – to je samo moje domnevanje – je rabil Jurišiča, ker drugih evangelijev do tedanjega časa nimamo.

Stapletonovo imenujemo to evangelje, ker se je prelagatelj naslanjal na evangelje Angleža Tomaža Stapletona, zakaj za 28. evangeljem je zapisal: »Promptuarij Moralis in Euangelia Dominicalia partis Hyemalis finis. Authore Magistro Thoma. Stapletone« etc. Od 29. do 55. pa so evangelija preložena po istega Stapletona poletnem delu: »Dominicarum Partis Aestualis finis«. Za vsakim evangelijem je »pericope moralis huius evangelii«, samo za 26. evangelijem manjka. Že oblika rokopisa kaže, da je prelagal dotični duhoven te evangelije sproti, kakor jih je rabil, in jih pisal na posamezne liste. Vseh evangelijev je 82. Po vsakem prihaja pericopa iz Stapletonovega evangelija; po kom je prelagal »Evangelia in festis Sanctorum totius Anni«³⁷⁰ (l. 89–114), se ne ve. Raić, ki je te evangelije izdal v programu ljubljanske realke 1887, 1888 misli, da je bil prelagatelj Dolenjec neke blizu Ljubljane, kar pač ni res; marveč kaže mnogo stvari, da je bil Gorenjec (*o* za *u*, *š* za *šč*). Ali je torej on prvi naš gorenjski pisatelj ali pa *Skallar*, se ne dá natančno določiti; da je pred izdajo Hrenovih evangelijev dokončal svoje delo, se ne dá dokazati. Raić misli to svojo misel podkrepiti s tem, ker bi mu morala Hrenova evangelija biti znana, kar pa ni neobhodno potrebno, zlasti ker vemo, da je že imel Dalmatina in morda Jurišiča, s katerimi si je tudi lahko pomagal.

³⁷⁰ Prevod: »Konec npravstvenega priročnika za nedeljske evangelije zimskega dela (tj. cerkvenega leta) avtorja magistra Tomaža Stapletona«; »konec nedeljskih (tj. evangelijev) poletnega dela (tj. cerkvenega leta)«; »moralna perikopa (moralni del oz. odstavek) tega evangelija«; »evangeliji za praznike svetnikov celega leta.«

Prvi po imenu znan gorenjski pisatelj je *Adam Skallar*. Tudi njegov zbornik je ostal samo v rokopisu, in da si je v jeziku precej neroden, vendar je važen v di-jalektologičnem oziru; v jezikovnem oziru druge vrednosti nema, je je natančno preštudiral Oblak v Letopisu za l. 1890. Skalar, drugači neznan nam duhovnik, piše namreč popolnoma svoje domače narečje in nadkriljuje v tem oziru ne samo vse knjige iz te dobe, ampak preseza celo v rokopise, kjer se jezik vendar precej prosto giblje, in on prekoračuje meje književnega jezika. Tako priprost, tako naroden ni noben spomenik iz XVI. in XVII. stoletja. Seveda je pri tem Skalarjeva pisava še vedno slaba, polna germanizmov, važna je le za našo historično di-jalektologijo. To je opazil že Čop v Šafaříkovi zgodovini I. 131: »Der Übersetzer ist zwar in der Grammatik ganz unschuldig und schreibt nach der Bauernaus-sprache, z. B.: sogar pestim, weil pustim so lautet; so auch shie brenne, von žgem der Imper.; auch germanisiert er entsetzend, z. B. najdek nedig für nevošliv etc., hat aber dennoch manche seltener und beachtenswerthe Wörter und Wortfor-men, wie srep - wild, grausam.«³⁷¹ Ravno zavoljo te nedolžnosti in gramaticis je ta rokopis dragocen. Prost vpliva knjižnega jezika vendar tudi Skalarjev jezik ni. Vsak slovenski duhoven tedanje dobe se je gotovo bavil s slovenskimi knji-gami cerkvenega in pobožnega značaja in tako mu je marsikaj od branja ostalo v spominu, kar je pozneje sam rabil pri spisovanju. Skalarjev rokopis se nahaja v ljubljanski knjižnici in obsega 435 listov. Deli se v dve deli in ima tudi dva naslova. Prvo delo je: »Shulá tega premishlouana slvshena skusi brata Joannesa Wolfa, reformiraniga franciscaneria is pouella tiga Visoku zhastitiga Firsta inu Gospuda, Gospuda Wilhelma skoffa v Priskni (sic). Istiskana v Insprukhi per Johanu Jachen 1633.« Ta naslov velja za prvo polovico rokopisa, do l. 191. Druga polovica od l. 191–392 ima naslov: »Exemplar od suetiga Bonauentura Zhlou-eka naprei postalena koku se ima eden spet s'Bogam sdrushiti skusi pokuro, ker se ie od niega skusi greh odlozhil. V enim sgouorianiu mei zhlovekam inu Dushizo. Breuiloqium. Is Letinskiga na Nemshko, is Nemshkiga na Slouensko perloshen 1643 in December skusi Adama Skallaria mashnika.« Na listu 393 in 394 je »vsakdanie spomishlane vernih karshanskih Dushiz, stuprau andohtliuih Luzh«. Za tem je več praznih listov in potem (395–435): »Vselah inu Nikuli to

³⁷¹ Prevod: »Prevajalec je sicer v slovnici popolnoma nedolžen in piše v kmečkem jeziku, na primer pestim, ker se pustim tako čuje, tako tudi ši brenne, velelnik od žgem, tudi germa-nizira obupno, n. pr. najdek – nedig za nevoščliv itd., ima pa vendar nekaj bolj redkih in spoštovanja vrednih besed in besednih oblik, kot srep – divji, grozen.«

ie Vezhnost. Ta prvi dell.« Članek »Vsakdanie spomishlane« ni končan. Tudi na l. 424 nekaj manjka. Vsebina zbornika je razvidna že iz teh naslovov; potemtakem je to prva naša meditacijska knjiga, asketična v ožem pomenu. Pravopis je kakor pri Stapletonu brez pravila.

Samo jezikovne važnosti so tudi nekateri drugi spomeniki, ki so nastali le iz najhujše potrebnosti, in ne morda iz kake prijaznosti do našega jezika in naroda. Sem spadajo pred vsem gorski ali vinogradski zakon, različni obrazci za prisege in razne listine. Ker vse vkupe nima pravzaprav že po namenu spisovatelja nobene slovstvene vrednosti in je deloma le uradni »šimel«, se nočemo spuščati nadalje v pretresanje teh le za jezikoslovce zanimivih spomenikov; kulturnozgodovinsko važnost imajo le v toliko, v kolikor izvemo, da državna in cerkvena oblastva niso skušala zatreti vesti narodove, kakor se to godi v nekaterih slovenskih pokrajinah, kjer ni mogoča slovenska listina in – celo ne slovenska prisega.

Tak spomenik je pred vsem gorski (gorica!) ali vinograbski zakon, katerega poznamo do sedaj štiri prevode, shranjene v deželnem muzeju ljubljanskem. Najstarejši je iz l. 1582, drugi iz l. 1644 in tretji iz 1683 in četrti še-le iz 18. stoletja. O vseh teh je poročal Oblak v Letopisu za l. 1887 in 1889.

Dalje spadajo sem razne *prisege*, pred vsem prisege ljubljanskega mesta, rokopis vseučiliške knjižnice dunajske, ki ga je objavil l. 1884 Simonič v Letopisu (nekaj priseg že prej Hudournik v Pravniku l. 1883); vnovič, gledé teksta veliko slabše jih je objavil Oblak l. 1887 v Letopisu in priložil njih jezikovno obravnavo. [...]³⁷²

Sem spada tudi prisega, ki najbrž ni sestavljena brez sodelovanja škofa Hrena, najbrž iz l. 1600–1601. To je obrazec za prisego, katero mora opraviti izpreobrnjeni protestant, ki zatrjuje, da »pred usemi ričmi pak, obene krive zapelavske, lutriške zmote ali vere, ampak te same edine izveličanske, svete, karšanske, jagerske, katolske, stare rimske vere se hočo diležen sturiti, zraven tiga tudi per obenim shodu ali ukupspravišču, u katerim bi se zuper to sveto katolško, pravo, staro, rimsko cerkev inu vero handlalu, govorilu ter ravnalu, se nočem pustit najiti, ampak teh istih se hočem popolnoma ogibat.« (Primeri Hicinger v Novicah 1858, str. 211.) Drugo tako prisego je objavil Miklošič v Berilu VIII. (l. 1865, str. 41, 42) s Štajerskega, ki jo vsled tega zovejo navadno »Prisega iz Štajera«. Za druge stvari se tudi še tu pa tam najde kaka prisega, tako za dacarja iz l. 1661,

³⁷² Sledi pol vrste nečitljivega dodatka; domnevno gre za bibliografsko navedbo o podobnem prisežnem obrazcu.

ki prisega, da hoče »poštene Londschafti v kranjski deželi perhod od vsakteriga noter vzeti inu nobeniga ne zašonati, taisti perhod ali denarie suseb veno skrinico vreči ienu poloshiti, od tega poštenu redlich ienu richtig Raitingo dershati, Na lete Denarie tiga perhoda sam nikar setschi ali, ienu veliku manie drugam oberniti, samuch na ene Visoku Zastite Lontschefti gnadliuich Gospodou Verordentariou ali nich Derscheotschiga nar vigshiga prejumljavca ali namestnika: pegeruvaine ali obiskaine teiste denarie sred senim samerkainem ali Raitingo zhes dati Ienu sicer eni visoku zhastiti Londshafti spodobno pokorshino sturiti inu nikomer obene goluffie ali contrabanda perpustiti tudi nikar sam te iste sturiti.«
Prisega Koroška iz l. 1611 (Kres V, ...).³⁷³

Izmed listin spada v to dobo dolžno pismo iz l. 1630 v belokranjskem narčju, ki je objavil Oblak v Letopisu 1887; v njem obeta neki Jagovič, da bo dolg svoj »fa 5,5 dukat inu kabal pŕhenicu na an Thermin ili Ruk polštenu slepo pŕhenico i erthio do tukeznjega dne verniti in kar bo več, s dinarmi ali sopfenico doplatiti inu do fadnega biezha per moy very inu istiny inu per ŕaueŕ³⁷⁴ punkta Krainske deshele.«

Zanimivo, ker z vzhodne slovenske meje izvirajoče je slovensko tožilno pismo iz Središča od l. 1648, v katerem se pritožujejo do deželnih stanov, naj jim vendar enkrat napravijo mir pred rihtnim gosponom Adamom Fraierjem, kakor ga imajo druge meste no druge varosche v Štajerje. Ta mož je res nevsmiljeno ž njim ravnal, »nas še sam rabil, nosil skouane u zhelese po turskim zakonu ij obel takaishe varoša srcanskoga rihtara ni kriiuoga ni dužnoga g. Stefana Kosca, ueliki razboj in gwalt učinil ... Peuelih stanov ni nič pomagal; on sato orsasko sapoued nistar nemara, semuč je posemtoga supet gwalt učinil, kai ie na naschemu brodu dve ladie skusi suoie catane pustil odpelati, nesdar supet nas je porobil in nasho marho na nashem pulfrito rasboi uckiml ij je nam veliko gvalt sartal, katerego ne bi dushem činiti ... i njegove katane bili u nashem varoshe en cieli tieden, dali smo im s lepo dosta piti ij jesti, i toga niso sa dobro imali semuch so sami rasbiali v nashem varoshe kure lovili ij strelali na sramoto ij takaj she kradli kar so mogli, pili silo po kerzmah a ništar platili.«

Z dobo po tridesetletni vojski nadaljujem zgodovino slovenskega slovstva drugo leto. Srečne počitnice.

³⁷³ Bibliografska navedba je poznejši dodatek; negotovo branje.

³⁷⁴ Nečitljiva beseda (zavezi).

ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA

II. DEL

BAROČNÁ DOBA

Zimski tečaj, ob četrkih 11–12
ob petkih 10–11
ob sobotah 9–10
začetek 26. oktobra 1899.
47 predavanj
Zgodovina slovenskega slovstva
(Nadaljevanje iz letnega tečaja)

I

Predavanja o zgodovini slovenskega slovstva sem završil lani z opisom dobe protireformacijske, to je s tridesetletno vojsko. Pričakovanje, da bi se katoliški reformatorji z isto vnemo poprijeli pisateljstva v svoje namene, kakor so delali to pred njimi protestantje, je neosnovano, kakor smo videli; katoliško literarno delovanje je jako slabotno, medlo. Nekaj je tega, kakor smo videli, krivo prevestno in prenatano uničevanje protestantovskih knjig, ki bi bile lahko katoliškemu pisateljstvu vzorec vsaj v jezikovnem oziru; zlasti pa je tega kriva splošna reakcija, ki je nastopila po kmečkih uporih več ali manj tudi v vrstah nemških protestantov, ki so se vedno bolj oddaljevali od demokratične podlage protestantizma, tako da je tudi med njimi vnovič zavlada latinščina, ki se je v protestantskih ljubljanskih šolah gojila edino v višjih razredih, v tem ko sta bila deželna jezika, slovenščina in nemščina, strogo prepovedana. Tudi vojni viharji turških vojsk niso pospeševali literarnega delovanja, dasi je bila zavednost, da narod potrebuje berila v svojem jeziku, ves čas živa. Kakor v prvi dobi, skuša se tudi sedaj delovati na narod samo v smislu verske ideje. Kartuzijski prijor iz Bistre se je ponudil, da hoče gmotno podpreti katoliško izdajo Dalmatinove biblije, Hren govori o izdaji slovenske cerkvene pesmarice. Zakaj je ta doba rodila samo Somaripin slovarček, Hrenove evangelije in listuve, Mikčev in Čandikov katekizem – to je vse, kar je v tisku izdala doba protireformacijska! Po letu 1618 se celih 54 let ni tiskalo nič zapadno-slovenskega. Da so potrebo knjig občutili splošno, to nam dokazujejo ohranjeni rokopisi Stapletonov in Skalarjev, v tem ko so drugi slovenski spominki te dobe (gorski zakon, prisega, središko tožilno pismo) bolj ali manj samo dijalektoške³⁷⁵ vrednosti.

Kakor pri Slovencih na zapadu, tako je z uničevanjem protestantskih nauk prenehalo tudi vse književno delovanje *kajkavsko* za nekaj časa. V tej dobi se je tudi med Kajkavci znatno utrdil vpliv jezuitov in drugih cerkvenih redov, kateri so vzeli v svojo last vso vzgojo mladine in ves poduk v deželi. Oni pa so prej pisali v vsakem drugem jeziku kakor v narodnem. Pod novimi učitelji se je spremenila smer duševnega dela tudi v Dubrovniku; razlika je samo ta, da so oni med kajkavci in Slovenci delali za latinski jezik po volji gospodujočih stanov, v Dubrovniku pa niso mogli preprečiti narodnega dela. Potem nam je razumljivo, zakaj nahajamo v kajkavski literaturi v XVII. stol. pobožno smer in zakaj je bilo

³⁷⁵ Dialektoške.

treba skoraj 50 let, da se je pojavila med kajkavci zopet knjiga, pisana v narodnem jeziku.

Večina pisateljev med kajkavci je pisala, kakor se razvidi iz Kukuljevićevega dela »Književnici u Hrvata iz prve polovine XVII. vijeka s ove strane Velebita«³⁷⁶ (Arkiv 9, 10), v latinskem jeziku. Taki pisatelji so Nikola Stepanič Selnički,³⁷⁷ Benko Vinković,³⁷⁸ Peter Petretić,³⁷⁹ Anton Vitelić (Vitellius)³⁸⁰ in drugi. Od pisateljev v domačem jeziku so se trudili nekateri dati narodu knjižic za pobožnost, drugi pa so peli pesmi pobožne vsebine. Med najstarše kajkavske pisce pobožnih predmetov spada *Nikola Krajačević*,³⁸¹ nazvan Sartorius, rojen leta 1582 v Sisku. Za mladih let je stopil v Jezusov red in je živel v Zagrebu, Trnavi in Požunu, kjer je izdal leta 1639 »Ruchne knjisice za bratovschine« (Manuali sodalitatit), leta 1640. pa »Molitvene knjisice vszem Christusevem vernem szlovenzkoga jezika priztoyne i hasznovite«. V nobeni teh knjig ni podpisal svojega imena. Prvo delo nam ni znano, drugo pa je opisal Kukuljević. Razdeljeno je na pet delov. V predgovoru uči, zakaj je prevel to knjigo. »Né najmanjša meštrija znati Boga moliti ter z Bogom govoriti kak je potrebno. Jedne dolame skrojiti ali zešiti, kak je potrebno, neznamo, dokle se od vučena meštra ne navčimo; kak hočemo znati Boga moliti kak je potrebno, dokle se ali od samoga Boga, ali od vučena človeka ne navčimo. Na to gledeč ja, buduči negda kakov takov duhovni pastir, ki sem vnogem majehnem in priprostem vu duhovnom návuke ljudem, vного let duhovnoga kruha, Božju reč tomačeči lamal, te kakove sem navuke od Božje molitve Kristuševe vernem iz prodekalnice živem jezikom daval: one iste navuke krščanske skrativši i ne malo stisnuvši, jesem vu ove male knjižice, čisto slovenskem jezikom spravil i šampati včinil vu to ime, da se ž njih obojega spola 'parvuli' majehni i nevučeni vu Bogomolje, najme oni, ki i *dijačkoga* jezika ne-

³⁷⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889) Hrvaški politik, zgodovinar in književnik.

³⁷⁷ Nikola Stepanič Selnički (okoli 1553–1602), Zagrebški škof (1598–1602) in zgodovinar.

³⁷⁸ Benedikt Benko Vinković (1581–1642), zagrebški škof (1637–1642), napisal zgodovino zagrebške škofije.

³⁷⁹ Petar, Petretić (1604–1667), zagrebški škof (1648 do 1667), zgodovinar in jezikoslovec. V kajkavskem narečju napisal zbornik *Szveti evangeliomi*.

³⁸⁰ Antona Vitelića – Vitelliusa ni mogoče najti med hrvaškimi pisci 17. stol.; edini Vitellius, točneje Vitus, je bil nekaj časa (1648) prefekt knjižnice jezuitskega kolegija v Zagrebu.

³⁸¹ Nikola Krajačević Sartorius (1582–1653). Najpomembnejši kajkavski književnik 17. stoletja. Njegova dela so uporabljali tudi Slovenci na Štajerskem (*Molitvena knji'zicza, Katekizmus detcsinyi, Szveti evangeliomi*).

razmeju, ali *dijačkeh* molitvenih knjig nima. « O navadnih molitvah očenašu, češčena si Mariji itd., ki so uvrščene v V. delu, pravi, »da su iz dijačkoga tekstuša pravdeno preobrnene, i kako je negda negdašnji blaženoga spomenka gosp. Petar Domitrović biskup zagrebečki (†1628) bil včini preobertnuti i po mene dopustil vu prvih slovenskih knjižicah štampati, i (kak mi se čini) vu svojem biskupskem spravišče, zapovedal plebanušem pred ljudstvo davati znajući to, da vnogi Slovenci ove molitve onak čtu i mole, kakti hote, poleg svoje glave, nepravdenem i nesložnem zakonom.« V V. delu je priobčil tudi nekaj pesmi, katere priporoča, da naj bi jih narod pel namesto »nečisteh i sramotno ljubezljivih popevkih«. Iz predgovora nam je še navesti, kako priporoča svojo knjigo tudi tedanjim duhovnikom, katerim »hote biti ove knjige na potreboču, onem po imene, ki vu dijačkom jeziku niso globoko gazili, niti se vu svetem pismu vnogo potili.« – Iz tega je razvidno, da je bilo tudi tedaj mnogo duhovnikov med Kajkavci, ki niso dobro umeli latinščine. Ali je izdal Krajačević še kako knjigo in ali je pod knjigo, omenjeno v predgovoru Molitvene knjižice, razumevati njegove »Ručne knjižice« ali pa kako drugo knjigo, se ne da določiti.³⁸² Tudi o življenju pisateljevem ne vemo nič. Da je on spisal opisane molitvene knjige, to se dá posneti edino iz Habledića,³⁸³ kateri v svojem delu »Pervi otca našega Adama greh« na strani 562 govori o njem tako: »Na to je ciljal poštvani *negda* otac Mikula Sartorius ili Krajačević, reda našega ježevitanskoga glasoviti prodekator,³⁸⁴ svojemi duhovnemi popevkami, ke su k svetem Evangelionom (Petretičevim) priložene.«

O Petru Ljubiću, velikem boritelju zoper novo vero, se govori, da je napisal več knjig zoper protestantizem, toda gotovo le v latinščini. Več neznanih nam, pobožnih knjig je spisal jezuit Nikola Galović, ki je umrl leta 1684.

Ker je bila na Hrvaškem rimska Cerkev zmagovita zoper protestantizem, začela je tam novo borbo zoper vzhodno grško Cerkev, zlasti odkar je mnogo tisoč pravoslavnih, zoper katere se je ogrskohrvatska in rimska vlada od 12. do 14. stoletja borila na smrt, tedaj pred turško silo iskalo zavetja in varnejše domovine na hrvaški zemlji.

³⁸² Stavku je zaradi boljšega razumevanja nekoliko spremenjen besedni red; v rokopisu: Ali je izdal še kako Krajačević še kako knjigo in ali je v knjigo v predgovoru *Molitvene knjižice* omenjeno razumevati njegove »Ručne knjižice« ali pa kako drugo knjigo se ne da določiti.

³⁸³ Juraj Habledić (1609–1678), pisatelj, leksikograf; dela: *Zerczalo Marianzko; Dictionar, ili Rechi slovenszke; Pervi otcza nassega Adama greh.*

³⁸⁴ prodekator – predikator, pridigar.

Zoper te nove naseljence, uskoke,³⁸⁵ ki so s svojim junaštvom hrvaškemu narodu mnogo koristili, se je vzdignilo vse, zlasti više rimsko duhovništvo s trdno namero, da se uprè svobodi njih verske izpovedi, da ne prizna njih avtonomije in da jih polagoma prevede v naročje Cerkve rimske, v unijo. Na čelu te duševne borbe so stali večinoma škofje zagrebški. V življenju škofov Selničkega, Bratulića, Domitrovića, Ergeljskega, Vinkovića in Bogdana ni nobena misel tako vkoreninjena, kakor neprestana težnja delati izpovednikom iztočne Cerkve vse mogoče ovire in jih pripeljati pod krilo »edinozveličavne Cerkve rimske«. Zlasti je razvidno to pri škofu, ki si je postavil spomenik tudi v literarni zgodovini, pri Petretiču.

Peter Petretič

Se je rodil leta 1600³⁸⁶ v Lošicah v žumberskem³⁸⁷ okraju; za prvo vzgojo se mu je zahvaliti škofu Petru Domitroviću³⁸⁸ iz Ivanića, ki ga je vzel sabo v Zagreb in ga je dal v šolo ter poslal potem v hrvaško semenišče na Dunaj, da se uči tam bogoslužja in filozofije. Na Dunaju ga je leta 1632 škof Hasanović Ergeljski³⁸⁹ imenoval za zagrebškega kanonika in hkrati za upravnika dunajskega hrvaškega semenišča, katero je vodil zelo večje dve leti (do leta 1634.). Leta 1635 je izročil vodstvo Jakobu Galoviću. Vrnivši se v domovino, je sprejel ravnateljstvo zagrebškega duhovniškega semenišča in obdržal to čast do leta 1637., katerega ga je zagrebški kapitelj poslal v Požun³⁹⁰ na ogrski državni zbor, da je tam branil kapiteljsko stvar v poslih tako zvane »štibraške bune« (davčnega upora), katero so kapiteljski podaniki leta 1633 začeli zoper kapitelj in jo nadaljevali več let, navzlic vsem silovitim sredstvom, dokler je ni omenjenega 1637. leta pomiril škof Vinković s poravnavo. Leta 1640 mu je isti škof podelil arcidijakonot in po Vinkovićevi smrti ga je škof Martin Bogdan³⁹¹ leta 1643. povišal na čast predstojnika zagrebške cerkve. Naposled ga je imenoval kralj Ferdinand III. po Bogdanovi smrti leta 1648 za škofa zagrebškega in papež Inocencij X. ga je za škofa

³⁸⁵ Uskoke.

³⁸⁶ Pravilno 1604.

³⁸⁷ Žumberškem.

³⁸⁸ Petar Domitrović, zagrebški škof 1611–1628.

³⁸⁹ Franjo I., Hasanović Ergeljski, zagrebški škof 1628–1637.

³⁹⁰ Požun, Bratislava, nemški Pressburg, mađarski Pozsony.

³⁹¹ Martin Bogdan, zagrebški škof od 1643 do 1647.

potrdil leta 1649. Kapitelj zagrebški je bil namreč hkrati ž njim predlagal za škofa še dva zaslužna in učena moža, namreč kanonika lectorja Jurija Ratkaja³⁹² in kanonika custosa Miklavža Dijaneševića.³⁹³ Ratkaja je priporočal na Dunaju tamkajšnji dvorni župan (palatin) Ivan Drašković, Petretiča pa je podpiral kraljevi personal Toma Mikulić,³⁹⁴ sovražnik Ratkajev. Krčelić³⁹⁵ trdi v svoji rokopisni zgodovini celo, da je sám Petretič tajno deloval zoper Ratkaja ter ga na Dunaju hudo očrnil; to vemo, da je pozneje kot škof zelo strogo postopal s svojim učenim zopernikom Ratkajem, kateremu na nesrečo je leta 1648 umrl tudi njegov pokrovitelj Drašković,³⁹⁶ tako da je zmagal Petretič, dasi ni, ako smemo verjeti njegovim besedam, nikdar iskal škofovske časti: »Potle kak je mene Poglavnik vseh duhovneh pastirov izmedju mnogeh drugeh od mene bolšeh i vučenešeh Popov zebravši, na stol zagrebeške biskupije posadil, katere ja nigdar niti iskal, niti prosil nesem« (V predgovoru Evangelijev).

Še leta 1649. je bil Petretič v Požunu posvečen za škofa. Posvetil ga je ostrogonski³⁹⁷ nadškof Jurij Lippaj z asistenco dveh škofov: gjurskega³⁹⁸ škofa Jurija Draškovića in senjskega Petra Marijana in v navzočnosti mnogih velikašev in plemenitašev; nvzočen je bil celo sam cesar Ferdinand III. s cesarico. Še istega leta je bil imenovan za Kraljevega poverjenika in je kot tak 14. prosinca svečano uvel v bansko čast slavnega junaka Nikolo kneza Zrinskega.³⁹⁹

³⁹² Juraj Ratkaj, baron – hrvaški duhovnik in zgodovinar, med drugim je napisal zgodovino hrvaške *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*, Dunaj 1652.

³⁹³ Nikola Dijanešević, zagrebški prošt in kanonik, na spodbudo Juraja Habelića je daroval donacijo na temelju katere je zagrebški kaptol leta 1666 izdal ustanovitveno listino za imenovanje jezuitskega kolegija v rang vseučilišča. Mat. hrvatska Kolo 5–6, 2009.

³⁹⁴ Toma Mikulić, baron, hrvaški podban, oskrbnik mladih knezov Nikole in Petra Zrinskega.

³⁹⁵ Baltazar Adam Krčelić (1715–1778). Hrvaški zgodovinar, teolog in pravnik. Pisal je v latinici in kajkavskem narečju. Glavna dela posvečena hrvaški cerkveni in politični zgodovini. Krčelićev letopis *Annuae* ili *historija* 1748 do 1767 je dragocen vir podatkov te dobe na hrvaškem, posebno o kmečkih in krajiških uporih.

³⁹⁶ Ivan III. Drašković (1595–1648). Vitez »Zlate ostroge«, hrvaški ban (1640–1646), ogrski palatin (1646–1648).

³⁹⁷ Ostrogon – madžarski Esztergom, mesto na desni obali Donave 50 km severno od Budimpešte. Nekoč prestolnica ogrskega kraljestva, danes sedež Katoliške Cerkve na Madžarskem.

³⁹⁸ Gjur – madžarski Győr, sedež županije Sopron na severovzhodu Madžarske.

³⁹⁹ Grof Nikola VII. Zrinski (1620–1664), hrvaški ban, vojskovodja in pesnik. Bil je hrvaški junak, borec proti Turkom in udeleženec 30 letne vojne, pa tudi moder politik, intelektu-

Takoj s početka svojega škofovanja je imel Petretič kot posestnik lupoglavski neke spore z Nikolo Zrinskim, posestnikom božakovečkim⁴⁰⁰ zaradi nekih gozdov in podložnikov, ki so prešli v podaništvo Zrinskega; toda že leta 1657 je bil v toliki milosti pri banu, da ga je ta prosil, naj namesto sebe⁴⁰¹ sezove sabor in mu predseduje, ter si je ž njim tudi prijateljski dopisoval. Dosti skrbi mu je delala tudi štibraška in sisaška buna proti kapitlju in duhovnom, ki še ni bila popolnoma potihnila. Še večje sitnosti je imel z nemškimi generali zastran Ivanića,⁴⁰² ki ga je bil kralj ali cesar Ferdinand III. povrnil zagrebški cerkvi. Glavna naloga pak, dokler je bil škof, mu je bila unija pravoslavnih z zapadno Cerkvijo. V tem poslu se je pokazal neutrudnega, delujoč privatno in javno na ogrskih in hrvaških zborih za korist svoje Cerkve, in je dosegel toliko, da so se mu pravoslavni po varaždinski in križevški⁴⁰³ krajini in županiji popolnoma pokorili in je imenovanje njih vladik bilo odvisno od njega. Ohranila se je cela zbirka cirilski pisanih listov, ki so jih razni vladike, arhimandriti, jeromonahi, igumani itd. pisali Petretiču ter ga prosili za časti, podpore itd. V njih imamo dosti dokazov, kako strogo je postopal zoper tiste, ki se mu niso hoteli popolnoma pokoriti. Med njimi so tudi zanimiva poročila Pavla Zoričića,⁴⁰⁴ poznejšega škofaavidniškega, ki [ga] je dal Petretič odgojiti v Bolonji navzlic naporom njegovih sovornikov, ki so ga hoteli pridržati v svoji Cerkvi. Mogla bi se o tem napisati velika razprava, ki bi nikakor ne izpala na čast višega hrvaškega duhovništva, katero je v deželi silno netilo versko sovraštvo. Tedanje hlepenje za prozelitizmom se dá opravičiti samo s tem, da je hrvaške glavarje rimske Cerkve neprestano spodbujala rimska propaganda. Da je to delovanje imelo nekaj uspeha, to je pripisati največ temu, da je bilo duhovništvo vzhodne Cerkve na zelo nizki stopnji izobraženosti in da se je, da bi ušlo turškemu gospostvu, rado pokoravalo v sorodni krščanski zemlji

alec in madžarski pesnik. Napisal je nekaj pomembnih literarnih del med drugim »*Adriai tengemek syrenaia*« (Sirene Jadranskega mora) 1651; je avtor prvega epa v madžarskem jeziku »*Opsidio Szigetiana/Szigeti veszedelem* (Propast Sigeta) 1647–1648.

⁴⁰⁰ Božakovo, naselje v občini Metlika, leži ob nekoč pomembni trgovski poti do mesta Karlovac na Hrvaškem.

⁴⁰¹ Pravilno bi se glasilo »namesto njega« – bana.

⁴⁰² Mišljen je Ivanić Grad ob reki Lonji v zahodni Moslavini in zajema 22 naselij.

⁴⁰³ Križevački.

⁴⁰⁴ Pavao Zorčić (1620–1685), hrvaški grškokatoliški škof. Škof Petretič ga je poslal v jezuitsko šolo, leta 1663 pa na študij bogoslovja v Bologno. V svoji apologiji ali obrambi vere (1663) brani katoliško vero, rimskega papeža ter kritizira krivoverstvo krščanskega vzhoda. Papež Klement X. ga je l. 1671 imenoval za platejskega škofa in apostolskega vikarja za zagrebško škofijo.

nekemu varuštvu, katero mu je obetalo duševne in materijalne koristi in dobiček. Da pa ni že takrat prešel ves pravoslavni narod na Hrvaškem v unijo, to je zakrivil narod sam, ki je močno brzdal koristoljubje svojih duhovnikov. To se jasno vidi iz nekega pisma starca Visariona iz kloštra lepovinskega, pisanega dne 30. sušca 1662. škofu Petretiću, v katerem mu priporoča za vladiko Simeona Kordića in dostavlja na koncu pisma: »I nemojte nami pisati u list *Unijatstvo*, zašto su naši ljudi neučeni tomu, da bi to čuli naši Vlasi, to bismo mi svi po zlu pošli, i naš kloštar, a njega bi siromaha na komade izsekli; nego se mi molimo vašemu preosvešćenstvu i do zemlje klanjamo se, i vaše ruce preosveščene celujemo, da nam stvorite tu milost po našem grčaskomu zakonu.«

Strog zoper pravoslavne duhovne, ki se mu niso hoteli pokoriti, je bil Petretić prizanesljiv proti svojim duhovnikom. Podpiral je rad znanosti in umetnosti in je dajal prevajati pobožne knjige na kajkavski jezik. Olepšal je zagrebško cerkev z nekimi umotvori, s katerimi se cerkev še danes ponaša. Dal je leta 1649 po zagrebškem slikarju Ivanu Maurerju s slikami in svojim grbom okrasiti novi kor in orglje, ki jih [je] nabavil škof Martin Bogdan itd.

Ostalo življenje Petretičevo poznamo le malo. Iz istodobnih listin vidimo, da ga je kot kalniškega arcidijakona obdaroval leta 1643. zagrebški kapitelj z nekim vinogradom na gori Čutkovec in po njem tudi njegovega brata; dalje vemo, da je imel leta 1653. zaradi svoje škofije prepir z Matejem, belgrajskim škofom in apostoljskim vikarjem turško-ogrskih zemelj, dalje da [je] tudi sam daroval mnoga posestva svojim prijateljem.

L. 1659. je bil imenovan za poverjenika v poslu zedinjenja gornjega in dolnjega Križevca. Naslednjega leta je Petretič imenoval za svojega vikarja v tistih straneh zagrebške škofije, ki so bile tedaj pod Turkom, nekega fratra Petra Nikoliča, kateri je tiste kraje točno popisal in poslal popis Petretiću. Tedaj so se uprli Petretiću zastran desetine tudi Ivaničani in ta upor je trajal dalje časa.

Cesar Leopold I. je imenoval naposled Petretiča, katerega je že prej zbral za dvornega svétnika, 7. junija 1667. leta za nadškofa kološkega; pa umrl je po dolgi bolezni še tistega leta dne 12. oktobra v Zagrebu. Zastonj je iskal zdravja v varaždinskih toplicah, kjer je pisal svoje poročilo o svidniški škofiji. Pokopan je bil v stolni cerkvi zagrebški poleg oltarja sv. Luke. Kameniti napis so o priliki novega ploščenja vrgli z mnogimi drugimi iz cerkve leta 1703. E. Wiedenmann je leta 1650 vrezal njegovo podobo v baker z njegovim geslom: »Justus absque Terrore erit.«⁴⁰⁵ Na podobi ima Petretič brke in veliko brado.

⁴⁰⁵ Prevod: »Pravični bo brez strahu.« (Prg 28,1)

Njegova književna dela bi mogli razdeliti na slovenska ali bogoslovna in na latinska ali zgodovinska. Nas zanimajo predvsem prva. Med nje spadajo predvsem njegovi:

»Szveti Evangelioni kateremi szveta Czirkva zagrebecska sklovenszka okol godiscsa po nedelye te Szvetke sive, z jednem kratkem Catechismusem, za nevmetelne lyudi hasznovitem. Szvetloga i viszokopostuvanoga Gozpodina Goszpodina Petra Petreticsa Biskupa zagrebecskoga oblaztjim i ztroskom i szlovenskem szlovom na szvetlo van dani i stampani. Vu Nemskom Gradcze na jezero ssezt sto petdeszet i pervo leto« 8° str. 310.

Iz naslova samega se ne more natanko razbrati, ali je Petretič to knjigo sam spisal, ali pa dal spisati po kom drugem in jo le izdal ob svojih stroških. Toda iz predgovora, ki ga je spisal pač on sam, izvemo, da ga [je] na izdajo tega dela napeljal zgled ogrskega nadškofa Petra Pasmána, kateri je izdal v madžarskem jeziku predige in da je takoj ob začetku svojega škofovanja »včínil (nê szam po sebe, nego) po drugeh, globoko vucseneh, i viszoko mudreh Redovneh Lyudéh i Pastireh Czirkveneh: náypervlye: Recsi szvete Evangeliomov (kü szu vu szlovenszkom Orszage, okoli godiscsa obicni i navadni) iz Dijacsoga te vugerszkoga textusa, na nafce pravo szlovenszko zagrebecsko szlovo, pravdeno (poleg moje ftime) prenezti: od recsi do recsi, gde je bilo mogucse, te je szlovenscsina prepuztila.« Nadalje pravi: »Zato, pokêhdob pred tem toga né bilo videti vu nasem slovenskom orsage, slovenskem ezikom dostojno stampaneh Evangeliomov, ja gledeči na občinsko dobro – – vu to ime, da bi naši cirkveni pastiri i prodekatori slovenski, svete Evangelioime iz knjig slovenskeh pred ljudstvom čteli, poleg običaja i navade prodekatorov vugerskeh, nemških, čeških i kranjskeh, kateri svete Evangelioime vsaki vu svoj jezik imaju preobernene inu štampane.«

Dalje pravi v predgovoru, da je »včínil pridati jednoga novoga katekizmuša, to je to: Navuk duhovni kerščanski«, in da je »včínil postaviti molitve občinske iz dijačkoga i vugerskoga tekstuša na naše slovensko zagrebečko slovo pravdeno preobernene, i po negdašnjem blaženoga spomenka, Petre Domitroviče zagrebečkom biskupe, občinjene i štampum potverdjene. Nazopet jesem včínil k rečem sv. Evangelioima pridati nekotere popêvke.«⁴⁰⁶

Iz predgovora Petretičeve knjige se torej učimo, da je on v začetku svojega škofovanja dal po drugih duhovnikih prevesti ne samo evangelija iz latinskega in madjarskega, ampak tudi splošne molitve in krščanski nauk in pa prilože-

⁴⁰⁶ Dodano s svinčnikom ob ponovitvi predavanj: 14, 15 [] iz predavanj o slov. nar. pesmi.

ne duhovne pesmi. Vsa slovenska vsebina knjige razen predgovora torej ni delo Petretičevo, ampak drugih nepoznanih duhovnikov. Ali nekaj se vendar nahaja od lastnega Petretičevega duha v tej knjigi, namreč novi pravopis, katerega je on skrpal po madjarskem Pasmanijevem⁴⁰⁷ pravopisu (v delu *Sacrarum Concionum*) ter je bil torej eden prvih, ki so težili po tem, da bi v kajkavsko književnost zasadili madjarsko kulturo s tem, da je dal tudi cerkvene knjige za ljudstvo prevajati iz madjarščine, nevedé da je pri drugih Hrvatih že bilo dovolj takih knjig. V opravičbo svojega pravopisa je napisal v latinskem jeziku malo razpravo o njem in jo dodal Evangelijem na koncu z naslovom: »Appendix ad declarandam editionem hujus⁴⁰⁸ libelli orthographicam«. ⁴⁰⁹ V nji pravi, da mu služi *cs* za *ch* ter piše *cs*lovek mesto *ch*lovek, *kerfcsenik* mesto *kerfchenik*; ravna se po kardinalu in nadškofu ostrogonskem P. Pasmanu; posnema ga tudi glede črk *i* in *v* in rabi *y* za omehčavanje konsonantov: *prihagyati*, *podganyati*, *odztuplyavati*. Po Pasmanu podvojuje soglasnik *s*, da izraža ž njim *š* v razliko od ž: *fsálec* z *fálec*z, *fsálno* z *fálno*, *fszufsen* z *szufsen* itd. On ve, da z pred *k*, *p*, *t* zadostuje, vendar ga veže z *s*: »Ut si ponas *zkvariti* tantundem facis, ac si scriberes *szkvariti*: *zpati* idem efe ac *fzpati*: eodem modo *ztati* z *ftati* z sic in alijs«. Naposled sem priložil prislovno rabljenim besedam »*accentum gravem*«, pravi Petretič; akut in cirkumfleks mu zaznamujeta dolgost zlogovo »*ad faciliorem legendi modum pro iis, qui Sclavonicum idioma exacte non noverunt*«. ⁴¹⁰

⁴⁰⁷ Pasmanovem.

⁴⁰⁸ Pravilno: *huius*.

⁴⁰⁹ Prevod: »Dodatek za pravopisno pojasnilo k izdaji te knjižice«.

⁴¹⁰ Prevod: »Če navedeš *zkvariti*, storiš isto, kot če bi napisal *fzkvariti*: *zpati* je isto kot *fzpati*: enako tudi *ztati* in *ftati* in tako v vseh ostalih primerih.« ... »da bi ti, ki slovanskih jezikov ne znajo povsem, lažje brali.« Z modrim svinčnikom na tem mestu pripisano: 2. 27/X – verjetno datum drugega predavanja.

[II]

Včeraj sem govoril sploh o značaju dobe protireformacijske in delovanju nje pisateljev. Kakor je to bilo slabotno na zapadu, tako tudi na vzhodu med Kajkavci, kjer se je pisanje knjig začelo šele 50 let po zadnji protest. knjigi. Prvi katoliški kajkavski pisatelj je Krajačević, čegar pesmi je pozneje sprejel Petretić v svoje Evangelije. Govoril sem o naporih duhovništva, vpeljati »protireformacijo« tudi zoper pravoslavne, ki so se izselili iz Turčije na Hrvaško; videli smo, da je tega preganjanja pravoslavnih krivo kolikor toliko njih malo omikano duhovništvo, ki se je zavoljo materialnih dobičkov uklanjalo višemu duhovništvu katoliškemu. Idejo pridobiti pravoslavne za katolištvo je zlasti gojil Petretić, kateri nam je v svojih Evang., ki jih [je] dal preložiti iz ogrskega in lat., ohranil tudi spomin na nekatere narodne pesmi. O njegovi knjigi, katero je on sam le deloma spisal, smo že glavne stvari povedali.

Predgovor sega od strani 3 do 31. Za predgovorom je uvrščen Kalendarium fzlovenzki od leta in od njegovih deelov do str. 53. Za pratiko je Tabla vremena gibucseh szvetkeh (tabla premičnih praznikov) za dobo 25 let do strani 56. Potem šele prihajajo Evangeljomi nedeljne od str. 1–133, svetečni 134–185. Na str. 187 se začno appendixes. Prvi pridavek »jesu popévke, duhovné Bozicsne i Vuzmene i drugovremenne; Paztirom duhovnem i priproztom lyuccztvú po lzéleh hafznovite i potrebne, vu negdalsnyem vremene po jednom Redovníke Jefuitanzkom zpravlyene«, to je po Krajačeviću v njegovih »Molitvenih knjižicah«. Petretić je torej Krajačevićeve »pesmi« samo ponatisnil in priporočil. Zanimivo je, da je med njimi ena popolnoma narodna koledna pesem: –

Po svetu je bila tmica kakli v rogu,
V štalice je spala vu trudeh Marija itd.

Pesmi gredo do str. 246. Na str. 248 se začenja Catechismus puerorum ter sega do 300, kateremu je pridejan opomenek paztirom do 307. strani. Na str. 308 do 311 je Te deum od 311 do 315 pa appendix o pravopisu. Zatem prihajajo: zaznamek tiskovnih hib, na strani 317–323 je »Exorcismus contra imminentem tempestatem fulgurum et grandinis«, ⁴¹¹ potem pa Exhortatio Christi ad Sacerdotes. ⁴¹² Od 330. strani nadalje je kazalo ali Lajstrom oveh knjig. Petretičeva knjiga

⁴¹¹ Prevod: »Zaklinjanje (eksorcizem) proti preteči nevihti z bliski in točo.«

⁴¹² Prevod: »Kristusova spodbuda duhovnikom.«

je zanimiva, ker je v njej kajkavsko narečje rabljeno najbolj dovršeno; nekaka eleganca v slogu je povod, da se je rabila knjiga še dolgo časa po zagrebški škofiji do najnovejše dobe, ko se je morala umakniti štokavški pisanim evangeljem. Knjiga je tiskana drugič v češki Trnavi na Ogrskem leta 1694 na stroške Pavla Estrhaza palatina ogrskega; toda v ti izdaji je že na naslovu Petretičeva cerkva zagrebačko-slovenska prenařena v slovensko-hrvaško; tak isto je na mesto Petretičevega Kalendariuma slovenskoga postavljen Kalendarium horvacki.

Petretič je pisal, kakor smo že omenili, tudi latinski. V delu »Historia de Valachorum in Confiniis Regni Scavoniae degentium Episcopatus Origine progressu et effectibus«,⁴¹³ pripoveduje na 23 pisanih listih o srbskih pravoslavniš škofih na Hrvaškem: zanimivo je brati, kako so se branili prestopa v unijo. Delo je [za] tedanje dobe zgodovino važno. To delo je bilo pisano za rabo cesarja Ferdinanda samega. Isto velja o drugem delcu »Relatio de Episcopatu Svidnicensi, anno 1667 caesari facta«;⁴¹⁴ to je spisal štiri mesece pred smrtjo. Odgovoriti je moral Petretič na neka prašanja gledé škofije svidniške in kandidatov za njo. Kje je prav za prav ta Svidnica,⁴¹⁵ ne vemo zatrdno; starejši pisatelji trdê, da je to mesto ležalo nekje v kološki nadškofiji in misli se na mesto Srbinj na Erdeljskem. Obe razpravi popolnujeta v mnogem Vinkovičeve razprave o istem predmetu.

[Jurij Ratkaj]

Od drugih kajkavskih pisateljev tedanje dobe nam je pred vsem imenovati tudi *Jurija Ratkaja*,⁴¹⁶ tekmeca Petretičevega za škofijsko stolico zagrebško. Rojen je iz bogate in znamenite plemiške rodovine hrvaške. Šolal se je najprej v nemškem Gradcu, potem v Beču v hrvaškem semenišču ter je stopil v red Jezusov. Toda dolgo mu ta red ni ugajal in zato je prestopil med svetne duhovnike. Že kot 28-letni mladenič je izdal na Dunaju leta 1640 delo »Kriposti Ferdinanda II.«, preloženo iz latinščine, v katerem jeziku ga je spisal Viljem Lamomain,⁴¹⁷ prior dunajskih jezui-

⁴¹³ Prevod: »Zgodovina o izvoru, razvoju in delovanju škofije Vlahov, ki so živeli na obmejnem predelu slavonskega kraljestva.«

⁴¹⁴ Prevod: »Poročilo svidniške škofije cesarju, opravljeno leta 1667.«

⁴¹⁵ Svidniška škofija.

⁴¹⁶ Juraj Ratkaj (1612–1666), baron, jezuit in zgodovinar.

⁴¹⁷ Wilhelm Lamormaini (1570–1648). Nemški jezuit, spovednik Ferdinanda II. Poimenovan po kraju rojstva La Moire Mannie v belgijski pokrajini Luxemburg.

itov. Nastopno leto je pridigal na Dunaju v cerkvi sv. Štefana o sv. Vladislavu, s čemer si je pridobil veliko govorniško slavo, tako da [ga] je škof Benko Vinković imenoval za kanonika zagrebskega. Naslednik Vinkovičev ga je povišal za arhidijakona začesanskega, potem kalniškega in naposled za kanonika »števca« (lektorja). V tem času se je tudi večkrat bojeval zoper Turke. Spremljal je tudi Petra Zrinskega in Jurja Frankopana leta 1647 na vojsko proti Švedom kot predigar in njun izpovednik. Z živimi barvami nam slika njih dohod na Češko in svečanost, s katero je sprejel cesar Zrinskega pri Polznju.⁴¹⁸ V vojski zoper Švede pa ni bil samo duhovnik, ampak tudi bojevavec poleg svojih rojakov, ki so zadajali tedaj sovražnikom največji strah. Njegovo potezanje za škofovski sedež v Zagrebu smo že omenili pri Petretiču. Ob istem času se je zopet boril zoper Turke, kar je vse obširno popisal v zgodovini kraljev in banov trojedne kraljevine, ki jo je izdal leta 1652. na Dunaju. To delo njegovo je prvi početek tiskane zgodovine hrvaškega naroda. Čem bolj so ga hvalili njegovi prijatelji zavoljo truda in marljivosti, zavoljo učenosti in domoljubja, tem bolj so ga grajali njegovi sovražniki iz zavisti in mržnje »pro more Croaticae quae eruditioni adversatur«,⁴¹⁹ kakor pravi neki poznejši pisatelj. Prvi povod napadom na Ratkaja so dali Nemci. Ratkaj se je bil namreč uprl grdim napadom na južne Slované, izvirajoče od Holandca Petra Opmera.⁴²⁰ Moški Ratkajev ugovor, še bolj pa antiprotestantičen duh njegovega latinskega dela, je dal nemškimi protestantom v Ratisboni⁴²¹ in Frankfurtu povod, da so ga javno sežgali in obsodili. To pa je prav prišlo Ratkajevim sovražnikom doma, češ da bodo tujci metali krivdo Ratkajevo na vse Hrvate in protestanti še hujše napadali hrvaške pravice v knjigah, kakor tudi na ogrskem državnem zboru. Našel se je med Hrvati neki duhovnik reda sv. Pavla, ki je napisal obširno kritiko njegovega dela, v kateri mu podtika najzlobnejše namere, namreč: da draži narod zoper habsburško rodovino, dasi je posvetil delo Ferdinandu IV. Habsburžane da graja, da so nehvaležni hrvaškemu narodu; da zelo razjarjeno piše o Nemcih in da napada Madjare in da mu je vsa težnja do nebes povzdigati Slovince in Krvate. Grozi mu z maščevanjem družin Palfyjev, Erdödyjev, Mikuličev, Draškovičev itd, ker jih je v svoji zgodovini razžalil.

⁴¹⁸ Plznu.

⁴¹⁹ Prevod: »Skladno z naravo hrvaškega rodu, ki nasprotuje izobraženosti.«

⁴²⁰ Peter Opmeer (1526–1594), nizozemski učenjak. Vnet zagovornik katolicizma, ki so ga zaradi njegove teološke, matematične, judridične, medicinske in kulturne razgledanosti spoštovali tudi nasprotniki, bil je oster nasprotnik protestantizma. Napisal je mdr. zgodovino sveta do leta 1569.

⁴²¹ Regensburgu.

Ta groznja je sčasom rodila dober sad, čeprav je bil l. 1656 odlikovan s častnim naslovom predstojnika cerkve kološke, vendar so njegovi sovražniki vedno prežali nanj, dokler se jim ni posrečilo, spraviti ga ob kanonikat zagrebški in njegove dohodke. Povod temu je bilo občevanje z neko razuzdano žensko, ki je, kakor se je govorilo, nekaj časa živela na njegovem posestvu Kraju in je ž njim šla celo v Krapinske Toplice. Ne glede na to, da je trdil, da je njegova sorodnica, mu je bilo večkrat ukazano, naj jo odpusti. Medtem je ta ženska res zapustila Hrvaško in se nastanila v Krškem v majhni hišici, kjer jo je Ratkaj obiskoval v posvetni obleki. S tem je razjaril še bolj ne samo svoje soduhovne tovarše, ampak tudi krške meščane, ki so mu o neki taki priliki hoteli konfiscirati konje in kočijo. Tako lahkomišljo ravnanje seveda ni ostalo skrito škofu; obsojen je bil leta 1659 najprej na majhno globo, potem pa so mu drugič bili zaseženi za pol leta dohodki kanoniški. Nato se je Ratkaj ločil od tiste ženske ter zopet zadobil milost Petretičevo, ki mu je daroval v znak ljubezni celo dragoceno duhovniško obleko. Toda kmalu je napravil še hujšo neumnost. Okoli leta 1662 je prišla v Zagreb lepa gospa A. Malenička, pregnana žena Petra Patačića, ki je znova razpalila staro srce Ratkajevo, da je popolnoma pozabil na svoj stan. Ker se ni mogel sniti ž njo, ji je pisal – *kakor se tudi drugod kaj takega godi*. – Njegova dotična pisma so prva slovensko-hrvaška zaljubljena pisma, ki jih imamo. Razlike med njimi in današnjimi pač ni dosti. Toda kakor so bila pisana z vročo ljubeznijo, vendar niso dosegla namena. Na veliko žalost Ratkajevo in njegovih prijateljev se je njegova burka spremenila v tragikomedijo. Petretić je moral zopet prevzeti vlogo sodnika, ker vsled teh pisem je prišla v veliko sumnjo skozi stoletja in stoletja zajamčena krepost zagrebškega kapitlja. V Gradcu se je celo začelo govoriti, da se v Zagrebu kanoniki ženijo in da žive javno z ženami kakor protestanti. Zagrebške branjevke in vsi panduri⁴²² so pričeli javni upor, ko je bil Ratkajev sluga, ki je imel oddati navedena pisma dotični gospe, na zapoved njene matere, ko je zadnje pismo vročil, prijet, dobro s palicami nakleščen in o belem dnevu polmrtev izgnan iz Zagreba. Pisma so prišla v rōke Petretiču in Ratkaj je bil obsojen na izgubo časti in dohodkov. Zapustiti je moral kapitelj in iskati vročemu srcu zdravila v lepi savski okolici selskega Kraja. Sodba, izrečena leta 1664, pravi, da mora izgubiti vse časti in naslove in dohodke cerkvene, toda leta 1665 ga nahajamo, da ima še vedno naslov kološkega predstojnika, samo dohodkov kanoniških ni več prejemal in ni pripadal kapitlju. Še istega leta 1665 ali v začetku 1666 so

⁴²² Pandur – stražnik, birič.

bili njegovi prestopki pozabljeni, ker se je bolan, v krščanskem duhu spokoril ter kot duhovnik zopet dobil upravo fare sv. Ivana v Novej vesi pri Zagrebu in je umrl še istega 1666. leta kot župnik, pokopan pak je bil kot kanonik v raki stolne cerkve zagrebške.

Kajkavski je pisal razen zaljubljenih pisem, kakor smo omenili, samo eno delo in še to je prevod. Iz predgovora je razvideti njegovo rodoljubno srce in tako uglajen jezik, kakor je tedaj pisal le redkokateri kajkavec: »Ove knjige da na svitlo izašle jesu, včinilo je nikuliko velike Gospode, nikuliko vridnost kripostih Ferdinanda, nikuliko takojše žalost moja, iz koje suze negdi oči moje, kada vidim vse druge narode v tom se truditi (ili nove knjige pišuć ili na svoj jezik obraćajuć), da svoje ljudstvo na nemarnosti svitskoga dugovanja, na naslidovanje kripostih, na zveršenu ljubav božju – tèrse se dopaljati: a samo naši Slovinci tako nemarni gnjiju i sami svoju sramotu nećute: naime oni, kojim nit starost pači, niti je mlahovost bantuje, niti vrime majnka, niti navuk fali zadovoljan. Daj o svamogući Bože, da bi se vsaki iz svoje časti ter dužnosti spomenul i ono včinil što se od njega čekati more!«

Mnogo važnejša je njegova latinski pisana »Memoria regum et banorum [reg-norum] Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae inchoata ab origine sua et usque ad praesentem annum 1652 deducta Viennae 1652« (2. izd. na Dunaju 1772). Na pisanje tega dela je vzpodbudil Ratkaja tedanji ban in pozneje naddvornik (palatin) Ivan Drašković. Ker je ta umrl, preden je bilo delo tiskano, je izbral Ratkaj zanj tri pokrovitelje, mladega Ferdinanda IV. in pa Nikolo in Petra Zrinskega. Dasi se sme Ratkaju očitati osebna ničemernost in strastna ogorčenost zoper posamezne osebe, kakor tudi slabo poznavanje starejših virov zgodovinskih, se mora vendar z druge strani priznati, da [ga] je navdihovalo skoz in skoz blago in rodoljubno čustvo, ko je pisal svoje delo, ki je prvo te vrste. Seveda je bilo težko pisati narodno zgodovino v narodnem duhu sredi naroda, ki se je dan na dan bolj okoval sam s tujimi verigami. Najslabši sta seveda prvi dve knjigi; veliko boljša je tretja in četrta. Najboljši pa sta peta in šesta, kjer govori o svoji dobi in opisuje stvari, katere je sam videl, ljudi, katere je dobro poznal, dejanja, pri katerih je sam sodeloval. Kjer je strasten v opisovanju, je postaviti to na rovaš njegove vroče nature. Zgodovina njegova sega do leta 1652.

[Ivan Belostenec]

Poleg zgodovine so v ti dobi gojili kajkavci tudi jezikoslovje ter so nam zapustili nekaj knjig, katere so nam še dandanes eden najboljših virov za poznavanje kajkavščine. Najstarejši teh jezikoslovcev je *Ivan Belostenec Orlović*, rojen leta 1595.⁴²³ On je mlad stopil v red sv. Pavla. Leta 1638 je bil definator v samostanu lepoglavskem, leta 1651 pa predstojnik ali prior istega samostana, potem provincijal v Istri in naposled zopet navaden člen svojega reda na Hrvaškem. Umril je 10. februarja 1675, star 80 let. Vse svoje življenje se je bavil z zbiranjem besed, potovaje po Hrvaškem, po Slavoniji, Dalmaciji in Istri in po otocih ter zapisoval tiste besede, katere sta 65 let po njegovi smrti na stroške hrvaškega bana Esterhaza⁴²⁴ de Galante izdala dva duhovnika njegovega reda pod naslovom: »Gazophylacium seu latino-illyrico sum onomatum aerarium, plurimis authorum in hoc opere adductorum sententiis, idiomate illyrico dedicatis⁴²⁵ illustratum et peculiariter Illyricorum commodo apertum. Zagrabiae typis J. B. Weitz 1740. I. str. 1288. II Gazophylacium Illyrico-latinum«,⁴²⁶ 650 in 4°. Ta II. del je sestavil Belostenec na silne prošnje prijateljev 70 let star in zato ni izdelan tako natančno kakor prvi. Vendar so izdajatelji mnogokaj dodali, kar bi Belostenec ne bil zapisal. Posebne cene je njegov slovar v tem, da pri vsaki res narodni besedi pristavlja, kje jo narod rabi, to je Dalmacija (čakavski), Hrvaška (kajkavski), Slavonija (štokavski) itd. Slovar je tudi prvi poskus znanstvene terminologije, zlasti glede filozofije in bogoslovja. Belostenec je bil namreč tudi zelo učen bogoslovec, predigar in pesnik. Leta 1665 je izdal v Gradcu pod naslovom »Bogomila« svoje pobožne pesmi na čast sv. Pavla, prvega puščavnika, od katerih pesmi ima prva 113 verzov; vseh je šest. Mnogo svojih verzov zlasti sentencijalnih je uvrstil tudi v svoj slovar, in ga celo završil s pesmijo. Razen tega je izdal v tisku tudi predige o sv. Telesu Jezusovem, v Gradcu 1672, katere pa niso natančneje znane.

⁴²³ Ivan Belostenec (1593 ali 1594 v Varaždinu do 1675). Hrvaški jezikoslovec, leksikograf, je med najvažnejšimi pisci Ozaljskega književnega kroga. Glavno delo je dvojezični slovar v dveh knjigah *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatum aerarium in Gazophylacium illyrico-latinum. (Gazofilacij ili latinsko-ilirska riznica riječi)*. Slovar sta končala in za tisk pripravila pavlinca Jerolim Orlović in Andrija Mužar ter je izšel v Zagrebu leta 1740.

⁴²⁴ Esterházyja.

⁴²⁵ Pravilno: *delicatis*.

⁴²⁶ Prevod: »Trezor ali zakladnica latinsko-ilirskih imen, osvetljena s številnimi stavki v tem delu navedenih avtorjev, ki so se posvečali ilirskemu jeziku, in razumljiva še posebej Ilirrom. V Zagrebu, tisk J.B. Weitz 1740. I. str. 1288. II Ilirsko-latinska zakladnica.«

[Jurij Habelič]

Še ko je Belostenec živel, se je pojavil drugi nabiratelj čisto kajkavskih besed, namreč *Jurij Habelič*.⁴²⁷ Rodil se je v Starih Čičah⁴²⁸ poleg Save l. 1609. Njegovi starši Baltazar pl. Habelič, nazvan Boroš, in Margita pl. Kraljić so bili posestniki nekega dela Male Mlake na Turovem polju,⁴²⁹ Zaprudja pri Sv. Klari in plemiških zemljišč v okraju Jastrebarskem, potem tudi zemljišča v okraju Stubiškem, katera so prodali pozneje nekemu Ivanu Petričeviću. Jurij Habelič je imel še mlajšega polbrata Ivana in sestro Doro, omoženo z Mihaelom Mužiničem. Njegov ujec in materin brat Gregor Kraljić je bil redovnik Jezusove družbe.

V prve šole je hodil Habelič v Zagrebu; pozneje ga je poslal ujec v Gradec. Pa tudi na Dunaju je moral študirati, ker sam pravi v svojem delu »Pervi otca našega Adama greh«: »Videl sem pred četrdeset letmi vu Beču, kade sam onda vu školu hodil, kak su pintarski detiči svojemi batci se naganjali« itd., moralo je to biti okoli 1630. leta.⁴³⁰ Ker je tudi zelo pridno študiral in pokazal željo, postati redovnik, ga je poslal ujec v višje nauke na jezuitsko vseučilišče v Trnovem na Zgornjem Ogrskem, kjer je Habelič kmalu dosegel doktorat modroslovja in bogoslovja. Leta 1630., star 21 let, je stopil v red Jezusove družbe ter dobil profesuro na trnavskem vseučilišču, kjer se [je] popolnoma posvetil svojemu redu in znanostim.

Iz njegove mladosti vemo, da se je moral njegov oče Baltazar mnogo tožiti zastran dediščine po materi Margiti Kraljićevi. Ko se je Jurij bavil z znanostjo in profesuro v Trnovem, mu je umrl oče. Jurij razdeli nepremično imovino med seboj in bratom, sestro pa izplača. Brat mu je odstopil v Mali Mlaki nekaj očetovih in materinskih zemljišč, v Zaprudju pri Sv. Klari pa osem kmetov s svojimi selišči, ob enem pa je prevzel brat vse gospodarstvo, s katerim se Jurij seveda ni mogel pečati.

Ko se je vrnil Jurij okoli leta 1640. iz Trnave, je postal rektor varaždinskega kolegija. Hkratu je dobil naznanilo, da je brat njegov del Male Mlake zastavil podbanu Borislaviću in njegovi ženi Juditi Malenićevi, ker ni imel denarja, da bi šel študirat na tuje. Habelič ga je hotel tožiti, toda ban Ivan Drašković ga je pregovoril, da naj poravna stvar zlepa. Toda Borislavićka se ni držala pogodbe in začelo se je tožbarenje, katero se je naposled Habeliču primrzilo tako, da je

⁴²⁷ Juraj Habelič.

⁴²⁸ Staro Čiče.

⁴²⁹ Turopolju.

⁴³⁰ Ta del teksta se nahaja na neoštevilčeni strani rokopisa med stranjo 15 in 16.

daroval svoje posestvo v Mali Mlaki Jezusovi družbi, ki se je potem še dolgo let pravdala zanj in je pridobila tudi druga posestva Habdeličeva.

Habdelič je bil trikrat rektor jezuitov: od l. 1649 do 1654 v varaždinskem kolegiju, od l. 1655 do 1658 in od 1666–1669 pa v zagrebškem kolegiju. Za ta kolegij je kupil leta 1655 neka zemljišča blizu Zagreba od svetovavca Jurja Kelbina.

Leta 1556. se je širil zagrebški samostan, ker se je bilo število redovnikov vsled uporov na Poljskem znatno pomnožilo. Ker je potreboval za stavbo dosti denarja, je prosil dvorno komoro, naj navadno podpora za l. 1657 plača naprej. Hkrati se je trudil prodati posestvo pri Ptuju, katero je bil grof Thonhausen daroval Jezuitom. Za to posestvo, ki je Jezuitom le malo donášalo, je dobil od varaždinskega generala 50.000 gld.

Ob istem času je imel tudi pravdo s Katarino Orehovečko zastran škode, ki so jo njeni kmetje napravili v velikem jezuitskem gozdu pri Lovrečini. Leto pozneje se je poravnal s svojo sestro zastran dediščine. Leta 1664. je imel kot rektor kolegija zagrebškega opraviti z ljubljansko vlado, ki je poslala neke dolžne obresti v znesku 840 gld. kolegiju na Reko namesto v Zagreb. Jezuitje na Reki so novce pridržali na račun drugega plačila, ki jim ga je bila [dolžna] ljubljanska vlada. Tudi o nekterih drugih njegovih pravadah so se nam ohranile listine.

Glavno delovanje Habdeličevo v tem času pa je bila težnja, da se zagrebška gimnazija, ki so jo vodili jezuitje, povzdigne na čast akademije. Ker jezuitje niso imeli za to potrebnih sredstev, so prosili že izdavna podpore, pa je niso mogli nikjer izprositi. Habdelič je zaprosil naposled svojega prijatelja, zagrebškega prošta Nikolo Dijaneševića, da naj pomore s potrebovanim zneskom. Ta rodoljub je uslišal prošnjo prijatelja, ker je tudi sam večkrat premišljeval o tem, kako je Hrvaško glede na znanosti in više šole daleč zaostalo za drugimi izobraženimi narodi in deželami, ki so že izdavna imele svoje akademije in vseučilišča. Iz ljubezni do domače mladine ustanovi Dijanešević v teku 1661. in 1662. leta tri akademične stolice s tremi razredi filozofije in leta 1666. sta Dijanešević in Habdelič kot rektor Jezuitov zaprosila zagrebški kapitelj, da naj izda ustanovilno pismo, s katerim bi se akademija spravila v življenje. Kapitelj zagrebški je izdal ta list 18. jan. 1666. V njem se priznava, da je Dijanešević položil rektorju Habdeliću za ustanovitev dveh filozofičnih razredov leta 1665. 3.000 gold., leta 1666. za tretji razred pa 1.500 gold., ker se ti razredi niso mogli prej odpreti zavoljo vojnih in burnih časov. Tudi Habdelič priznava prejem teh novcev in se zahvaljuje Dijaneševiću. Po predpisu zakona je kapiteljsko ustanovilno pismo pozneje (1669) potrdil Leopold I. na prošnjo tedanjega rektorja Filipa Kaučiča.

Znamenito je, da so se s kraljevim potrdilom podelile zagrebški akademiji vse oblasti, ki so jih imela tedanja vseučilišča v Kolonji, na Dunaju, v Maškovem, Ingolstadtu, Pragi, Olomucu, Gradcu, v Trnavi in v Košicah. Vsled teh oblasti so mogli upravniki, kancelarji, dekani in profesorji akademije, tako kakor na navedenih vseučiliščih, po opravljenih predpisanih preskušnjah imenovati doktorje, licencijale, magistre in bakalavreje.

Odkar se je ustanovila akademija, se je Habledić še bolj trudil za podučevanje mladine. Bil ni samo neutruden učitelj na novi akademiji, ampak jo je tudi umno in marljivo upravljal. Poleg tega se [je] marljivo pečal z latinskim in kajkavskim pisateljevanjem. Z največjo ljubeznijo je posvetil vse življenje učenju svojega narodnega jezika, kajkavščine, v katerem je pisal tako izvrstno, kakor malokateri pred njim in za njim.

O zadnjih letih njegovega življenja nam je le malo znano. Neki trde, da je upravljal zagrebško šolo 20 let. Dosti dobrega je storil tudi revežem in svojim učencem. Svoj red je obogatil z vso svojo imovino, ker mu je polbrat Ivan rano umrl. Splošno ljubljen in spoštovan je umrl 70 let star dne 17. novembra 1678.

Prvo njegovo tiskano delo »Zerczalo Marianszko, to je poniznost Device Marie, ka je Boga rodila. Vsem slovenskoga i hrvackoga naroda krščenikom, a onem na vlastito, ki su obilneje dare naturalске ali zverhnaturalске od darežlive ruke božje primili nasledovanje. Štampano v Nemškem Gradcu pri Widmanstadiusu 1662, 8°, 587 str.« Knjiga je razdeljena na 7 strani ali razdelkov: »1. strana od svetosti, 2. od razuma i pameti. 3. od svetskoga bogatstva, 4. od telovnoga zdravlja, 5. od lepote, 6. od jakosti, 7. od dobrega i poštenoga glasa.« Tu pa tam so uvrščene v tekst tudi kratke pesmi, večinoma pobožne; v dokaz so nam, da mu skladanje pesmi ni šlo izvrstno izpod rok. V vseh sedem navedenih razdelkih se nahaja zelo dosti lepih in podučnih misli in globokih premišljevanj, prepletenih s pripovedkami iz narodnega življenja, iz zgodovine naroda in njegovih običajev in pa iz Svetega pisma in drugih pobožnih knjig. V drugi strani, kjer govori o dobrem razumu, pravi n. p. naposled: »Moj kerščenik! Ne znam, kak se zverhu razuma tvojega gizdati moreš. Međtem toga ovo od razuma tvoga primi, ako se nad razumom tvojim obilno dičiš, znaj stanovito, da razuma nemaš. Ar kteri s razumom svojim pravo zna živeti, sebe samoga spoznava. Ki se pak nad njim gizda, sebe samoga izda (še) ne pozna. Znaj pak, da su ove sestrice, gizdost i norija, tak čvrsto vkup zvezane, da se kruto teško, morebiti nigdar razvezati ne mogu. I kak ti je ponižnost kruto verna vseh dobrot tovarušica, tak ravno

gizdost, noriju i druge hudobe i grehe nestance nasleduje. Pazi adda, ako ti je Bog osebujni razum i mudrost dal, da se zvrhu nje nad drugemi ne znašaš. Ar za tvoju gizdost i na ovom svetu vsi pametni za norca te budu držali.« – V šesti strani, kjer govori o jakosti, pripoveduje neko pravljico iz Zagreba. »I da domače pelde ne ostavimo. Najdu se morebiti izda nekteri u zagrebačkom kraljeve svetlosti plemenitom varaša purgari ali purgarice, kateri su znali nekoga Juri mesara, narodom Kranjca. Od ovoga su mesara pred trideset i petemi leti, gda sem ja v rečenom varašu u školu hodil, glasili, da je tak jako čelo imel, da gda su muži na pijac žitek na konjeh prodavat donašali, prišel je on k kojega goder muža konju, koga svojem čelom u glavu vudrivši, k mestu je učinil na zadnje noge opasti. Na tuliko da su mu se drugi muži morali moliti, da jim konje svojem čelom ne potuče.« – V sedmi strani, desetem delu ima kratko zgodovino »Lauretanske device Marije hiže«, v kateri govori o Trsatu, potem o belograjski (stolno-b.) cerkvi blažene Device Marije. Omenja tudi cerkvo remetsko, vukovinsko in pod Okićem. Obširneje govori o varaždinski cerkvi sv. Marije, »koju je zidati včinil presvetli grof Drašković Gašpar, našega ježuvitanskoga reda patron, ktere prisposodobne ne štimam u slovenskom orsagu, zvun biskupske zagrebečke, katera pod korunom vugerskom sebe prisposodobne nema, ili meštrije v delu misliš, ili lepote u oltareh ili velikoće u širine, dužine i visine, ili množine i lepoga reda dveh kaptolomov, zagrebečkoga dvadeset i četiri i časmanskoga, ki dvadesete kanonikatuše broje«. Dalje pravi o Varaždinu: »Ono je osebujno, da gda bi se bil Varaždinski varaš pred dvadesete letmi zažgal, okolo osme večerne vure više sto hiž v varašu i zvan njega silnem ognjem goreše. Napokonec doteknu se i škol, katere rečeni grof Drašković Gašpar pred nekoliko letmi be učinil na veliku orsaga slovenskega mládencev hasen iz jakoga hrastovega brvenja od fundamentuma zdignuti, i za njimi hiže naše, katere oboje u jedne skoro vure na ništar spravi. Nebeše od te iste hiže dvanadeste klavtrov rečene Device Marie cirkva. – Ali nut čudo veliko, doleti ptica jedna bela, nigdor nezna odkud, i sede na krov cirkveni obrh velikeh vrat, iz koga nekuliko krat zdigne se na peruteh u zrak, i ob sakom nazad sede kreljutmi proti ognju mahajuči, vse do te dobe, doklam si je nad školami i hižum našum silni ogenj jakost ulomil. – Cirkveni krov, suh šinglinski, ni malo se ne zažga.« Naposled govori le o Gašparju Draškoviću, kateremu so mnogi odsvetovali, zidati to cerkev. Dalje govori o nekem lesenem kipu Marijinem, ki je prej stal v zagrebški kapučinski cerkvi, pa ga je dal leta 1656. škof Petretič prenesti v jezuitsko cerkev sv. Katarine. Na str. 546. govori naposled obširneje o sv. Ignaciju Lojoli in njegovem redu. Med drugim pravi. »Pero moje, ako nekoliko obilnije

u tom dugovanju izideš, ne boj se, nijeden spameten človek ne če ti zameriti, a za nenavidne norce marati ne moraš, ar se pristoji, da sin otcu, redovnik svomu redu zahvalen bude.« – Toliko o ti zelo redki Habeličevi knjigi.⁴³¹

⁴³¹ Pripisano s svinčnikom: 3. 28/10.

[III]

Druga njegova поблиže nepoznana knjiga je latinska: Fasciculus Palmarum, seu Elogia Neomartyrum Cocincinensium, v Gradcu 1668. Tretja njegova in zelo važna knjiga je: Dictionar ili rechi szlovenske z vexega vkup zebrane u red poz-tavlyene i diachkemi zlahkotene trudom Jurja Habelicha Mafnika Tovarustva Jefufovega⁴³² na pomoch napredka u diachkom nauku školneh mladenczeu hor-vaczkoga i szlovenszkoga naroda. Z dopuschenyem gornyeh. Nomen Domini Turris fortissima. U Gradczu pri odvetku Widmanstadiussa 1670. – Kakor sam naslov kaže, je sestavil Habelić ta slovar za šolsko rabo, najbrž zato, da se mo-rejo učenci lože učiti latinščine, v kateri so jezuitje povsod in pri vseh narodih učili. Svojo knjigo je posvetil predvsem grofom Wolfgangu, Antonu, Herbartu in Theodoriku Auerspergu, sinom pokojnega Ivana Herbarta, generala v hrvaški in primorski krajini in kapetana karlovškega in senjskega, in to iz hvaležnosti do očeta in družine Auerspergov, ki je vselej podpirala njegov red. V predgovoru do učeče se mladine je izrazil na kratko svoje misli o slovarju in njegovi obliki. Pravi, da je sestavil ta dictionarium sclavonico-latinum (ali zovi ga kakor hočeš, o imenu se nočem prepirati) samo za porabo in na korist učeče se mladine hrvaške in slovenske katerega koli stanu. »Za ta slovar,« pravi dalje, »nimam drugih za-slug, kakor da sem besede zbral in uredil. V vsem sem se ravnal po zgledu drugih učenih ljudi, ki so izdali kak slovar. Trudil sem se tudi, da bodi slovar kratek, ne preobilen in ne predrag in prevelik, tako da ga bo mogel vsakdo kupiti in v žepu nositi sabo. Kar mu manjka, naj popravijo in popolnijo drugi.« Res je ta slovar manjši od 70 let pozneje izdanega Belostenčevega, ali za svojčas je bil mladini, kateri je bi namenjen, velike koristi. Habelić sam priznava v predgovoru, da bodi to le začetek, ter se teši s pregovorom: »Ne despense animum, nemo repen-te fit summus«,⁴³³ kakor tudi poslovico: »Per intervalla et gradus lentio quoque passibus sapientae tenebis apicem et fastigium«. ⁴³⁴ Kot starejši kajkavski slovar je filologom še dandanes velike cene; Miklošič se je v svojih spisih vedno skrbno oziral nanj in ga visoko cenil, celo bolj kakor Belostenca; žalibog se Pleteršnikov slovar ni oziral ne na Habelića, ne na Belostenca, ne na Jambrešića. – Habelić

⁴³² Napisano na robu navpično.

⁴³³ Prevod »Ne izgublaj poguma, nihče ne postane na hitro odličen.«

⁴³⁴ Prevod »Tudi v postopnih korakih in s počasnim stopanjem boš dosegel vrh in sleme modrosti.«

je, kakor misli Miklošič, spisaval tudi obširnejši latinsko-hrvaški slovar, priprave zanj so prišle v roke Frančišku Sušniku (ne Sussiuli, kakor piše Šafařík⁴³⁵ I 3/2), kateri je potem delo nadaljeval dokler ni umrl; dokončal ga je Jambrešić.

Habdelićevo drugo jezikoslovno delo je »Syllabus vocabulorum grammaticae Em. Alvari in illyricam, Croatis et Slavonibus vernaculam conversorum, cum appendice generum et Declinationum.«⁴³⁶ To delo je bilo tiskano šele po Habdelićevi smrti v Zagrebu pri Ivanu Palasu⁴³⁷ leta 1726; navadno se izdaje kot njega pisatelj Jambrešić.

Najiminenitnejša in v kulturnozgodovinskem oziru najinteresantnejša Habdelićeva knjiga je »Pervi otcza našega Adama greh i salosztno po nyem vsze chlovechanszke nature porussenye, stolmacheno in na kratkom popisano po Jurju Habdelichu tovarustva Jesussevoga massniku.« Knjiga je tiskana v nemškem Gradcu 1674 pri odvetku Widmanstadiusa ter obsega v osmerki 1181 strani, razen kazala in posvetila. Posvečeno je namreč v latinskem jeziku zagrebškemu škofu Martinu Borkoviću, kateremu je bil od mladih let dolžan mnogo hvaležnosti. V kratkem kajkavskem predgovoru pravi: »Nakanivši našega zveličatela Gospodina Christuša zemeljski žitek na kratkom popisati slovenskem našem jezikom, i iz njega neke kerščanske navuke izpeljati, dojde mi na pamet, da nebu morebiti žal pobožnomu štavcu, ako u napredek jednemi knjigami porušenje nature človečanske pozname-nujem, katera iz pervoga otca našega Adama njegove pregreške izhaja.«

Vse delo je razdelil na tri strane ali oddele in vsako strano zopet na dele po več členov ali kotrigov (pododdolkov). V prvi strani govori: »O Adamovem stvarjenju in grehu« (1), »Zakaj je Bog človeka za svoj kip stvoril« (2), »Kulika se Bogu krivica čini gda človek kip njegov utepe« (3), »Kak su škodlivi kipi nečisti, ktere neki vu svojeh hižah, palačah, komorah etc. držē« (4), »Peldami se tverdi navuk proti nečistem kipom« (5). II. »Adam je vu milošče božje stvorjen tak, da nijednoga greha né imal« (1), »Široko Adamovo znanje« (2), »Kak je spodobno telo Adam imel« (3), »Paradižuš zemeljski, vu koga je Bog Adama postavil« (4), »Od dreva znanja dobra i zla« (5), »Vupeljanje Adamovo vu Paradižum i gospod-

⁴³⁵ Josef Pavol Šafařík (1795–1861). Slovaški filolog, pesnik, slavist, literarni zgodovinar, zgodovinar in etnograf. Eden od utemeljiteljev znanstvene slavistike. Med ostalimi deli *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Peč 1826, kjer obravnava tudi slovenski jezik. Za poznejšo izdajo Matija Čop zbral gradivo o slovenski književnosti.

⁴³⁶ Prevod Seznam slovničnih izrazov Emanuela Alvara, prevedenih v ilirščino oz. Hrvatom in Slovencem domač jezik, z dodatnim pregledom spolov in deklinacij.

⁴³⁷ Joannes Bartholomaeus Pallas.

stvo nad zverjem pitomom i divjem« (6), »Kak je Eva stvorjena« (7), »Moguče je telovnu čistoču do smerti čuvati« (8), »Peldami se tverdi nauk gore spisan« (9), III. »Od zapovedi Adamu dane« (I), »Vrag Evu, Eva Adama tenta i pretenta« (2), »Pravda proti kače, Adama i Eve i vseh treh kaštiga«. Drugi strani, I. delu, je vsebina: »Človečje mlahavoče pelda« (I), »Stanovito je umreti« (2), »Pelde vnoge fele smerti, kum se neki ljudi pomerli« (3), II. del 1. »Drugó človečanske nature po grehu porušenje«, III. del 1. »Človečje nestalnosti kip«, 2. »Nestalnost here-tikov«, 3. »Nestalnost merzleh kerščenicov«, 4. »Nestalnost Politušev ili ti dvoj-vercev«, 5. »Nestalnost prostoga puka«, kjer govori obširno o kmečkem puntu Gubčevem leta 1573, 6. »Nestalnost nekterih sudcev«, 7. »Nestalnost sudcev i na druge pravdaše se proteže«, 8. »Nestalnost svedokov«, 9. »Kakvi svedoki moraju biti i od priseg njihovoh, navlastito pod vugerskom krunom«. IV. »Četrto nature človečje porušenje«, 1. »Človečje nevolje vaga«, 2. »Nevolja, ku starem ljudem mladi zavdaju«, 3. »Tél človečjeh nejednakost«.

Treta stran. 239. Pervi del od gizdosti. O nakitih in bogatih (cifrastih) oblekah govoré, pravi o Kajkavcih str. 265: »Ništar manje takove gospode, navlastito u našem orsagu, kruto je malo; ar slovenska i horvatska gospoda vekšu skerb derže nato, da dobre konje, hasnovito oružje, kem veru kerščansku i domovinu brane, dobivaju i imaji, akoprem, kuliko njihov stališ donáša i potrebuje, snažne i oni oprave nezameču.« Drugi oddelek ima »premišljevanje od skuposti«, tretji »od praznosti«, četrti »od nenavidnosti«, peti »od lakomosti«, šesti »od serditosti«, sedmemu je tvarina »Duhovna lenost«.

Kakor je razvidno iz te površne vsebine, je vzet veči in glavni del predmeta iz Svetega pisma starega zakona in iz sedem naglavnih grehov. Toda varal bi se, kdor bi mislil, da je to vsa vsebina; Habdelić je znal s svojo veliko učenostjo, izčrpano iz mnogih knjig, in iz svoje dolgotrajne izkušnje svojo knjigo, katere pravi in edini namen je spodbujati bravca k moralnosti, napolniti s tolikimi zanimivimi stvarmi, da je največa zabava pazljivo prebrati vso knjigo. Morda nima vsa kajkavska književnost boljše knjige za narod s poučno vsebino, kakor je Habdelićev »Prvi otca našega Adama greh.« Zlasti so njegovi primeri ali zgledi (pelde), vzeti iz Svetega pisma in svetih očakov, iz zgodovine posvetne in cerkvene, iz potopisov in iz samega življenja in narodnih običajev zlata zrna, kolikor se jih ne dá nabrati iz vseh drugih pobožnih in asketičnih knjig onodobne književnosti. Način pripovedovanja pisateljevega je včasih resen, včasih šaljiv, zdaj kara, zdaj podučuje; kjer je potrebno, je priprost, celo trivijalen, zopet drugod uglajen in uljuden, kakor to terja predmet, o katerem, ali stan, za katerega je pisal. Ne

manjše vrednosti je knjiga gledé na bogastvo jezika in na frazeologijo. Obširno je popisal njeno vsebino dr. Iveković⁴³⁸ v Viencu leta 1879 od št. 17. do 21.

Habdeliću pripisujejo še nekaj knjig. V predgovoru ravnokar omenjene knjige »Prvi otca našega Adama greh« pripoveduje on sam, da je nameraval spisati »Gospodina Kristuše zemeljski žitek«. V imeniku Gajeve knjižnice je to delo navedeno kot tiskano pod naslovom »Habdelich G. Nassega zvelichitela zemeljski sitek szlovenzkim nassem jezikom«. Sicer knjiga ni poznana kakor tudi ne njegov »Kerschanzki navuk z dogogyai⁴³⁹ sz. pizma. U Gradczu 1674« in knjiga »Duše verne«. V rokopisu je zapustil Habdelić prelogo Tomaža Kempčana⁴⁴⁰ »Od naszleduvanya Christussevoga« v kajkavščino, v katero jo je za njim prevel Ivan Krištolovec.⁴⁴¹ Habdelićev rokopis je izgubljen.

Primerjajte o Habdeliću njegov životopis, ki ga je spisal Kukuljević v knjižici glasoviti Hrvati.⁴⁴²

Med kajkavskimi pisatelji nam je omeniti še nekaj pesnikov, med katerimi smo že imenovali Belostenca in deloma Habdelića. Oseb, ki so med Kajkavci pele v latinskem jeziku, je cela vrsta: Nikola Ištvanfi, Martin Briglević, Matija Čehović, Stefan Berislavić, Ivan Krušelj, Nikola Bratković, Ivan Jaskaj, Ivan Lakmandi,⁴⁴³ Krsto Kalmandi, Jurij Andr. Glavić. V domačem jeziku so pisali Tonko Masnavić,⁴⁴⁴ Atanasij Georgičević, Daniel Grozdek, Pavel Janšić,⁴⁴⁵ toda jezik teh ni kajkavščina, ampak štokavščina oziroma čakavščina. Kajkavci več ali manj so poleg Belostenca samo Matija Magdalenič in Gabrijel Jurjević in deloma Peter Zrinski.

⁴³⁸ Franjo Iveković (1834–1914), hrvaški filolog, jezikoslovec in akademik. Iveković je bil profesor orientalskih jezikov in biblijske eksegeze na Teološki fakulteti v Zagrebu. Leta 1910 je izdal *Riječnik hrvatskog jezika v dveh zvezkih*.

⁴³⁹ Prav: dogadyaji.

⁴⁴⁰ Thomas a Kempis, *De imitatione Christi*.

⁴⁴¹ Ivan Krištolovec (1658–1730), kajkavski pisatelj, pisec zgodovinskih del in cerkveni zgodovinar. Od šestih njegovih del sta dve pisani v kajkavskem jeziku. To sta *Od nasledovanja Kristuševoga*, 1710 in *Žitek dveh verneh Kristuševih službenic Marte i Marije Magdalene* 1718, na Dunaju.

⁴⁴² Ivan Kukuljević Sakcinski: *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova*. Zagreb, 1886.

⁴⁴³ Priimek zapisan nerazločno.

⁴⁴⁴ Priimek zapisan nerazločno.

⁴⁴⁵ Pavao Jančić.

[Matijaš Magdalenič]

Matijaš Magdalenič pripada staremu plemstvu turopoljskemu, njegove rodovine člani se že v 16. stol. imenujejo kot oblastniki Male Mlake, od matere so nosili naslov »de Mlaka«. Pozneje so bili lastniki tudi Odre, Šiljakovine, Jagodne, nekih posestev pri Jaski⁴⁴⁶ in posestva Vadine v Zagorju na štajerski meji. Matijaš se je torej rodil na enem teh posestev okoli leta 1625 in je bil, kakor vse kaže, sin Ivana M., kateri je bil leta 1627 prefekt Jastrebarske⁴⁴⁷ in Lipovca. Že leta 1649 se Matijaš omenja v nekem zastavnem pismu, s katerim je Vuku Novaku zastavil neka posestva pri Cesargradu v Zagorju. Šest let pozneje, to je 1655, je bil izbran na hrvaškem saboru v Varaždinu za zemeljskega poverjenika; kot tak je moral spremljati iz Ogrskega v Varaždin državno poverjeništvo, imenovano na ogrskem državnem zboru, da pregleda na Hrvaškem tožbe, oglašene zoper Vlahe. Naposled se Matijaš omenja še leta 1658, ko je svoja posestva pri Jaski prodal Matiji Črnetiču, zvanemu Levakoviću, čemur se je Vladislav Magdalenič, najbrž njegov sin, leta 1662. sodno uprl. Magdaleničeva družina je bila potem leta 1739 povišana na baronsko čast ter je izumrla v osemnajstem stoletju. Pisal je, kakor sam pravi, *sclauonico Croaticae*, to je kajkavščino, pomešano s štokavščino. Misli so mu zrele in narodne, včasih res vznesene in poetične. Pel je sicer, kolikor nam je znano, po navadi tedanjega časa samo o moralnih, ascetičnih in svetih stvareh, izbravši si za predmet svojih pesmi ali veronauk ali Sveto pismo; vendar kipi iz njegovih pesmi duh posvetnega, svobodoumnega človeka, ki je dobro poznal prednosti in napake svojega naroda in je, živč mnogokrat na samotnih selih daleč od sveta, imel priložnost premišljevati ničnost ljudi in sveta, o katerem je pel. Da bi bil »wahrscheinlich ein Ordensbruder oder ein Priester, über den weitere Nachrichten fehlen«,⁴⁴⁸ kakor pravi Šafárik, ni resnica.

Velika napaka njegova je, da ni znal pravilno delati verzov, zlasti rim. Edino njegovo znano delo je »*Zvončac iliti premišljevanja zverhu četirih poszlednjih chloveka*«, prvokrat tiskano v nemškem Gracu 1670, 7 pol, drugič tudi v Gradcu leta 1750. To delo je pisal naš pesnik na svojem gradu Vadini v Zagorju, kjer je podpisal tudi predgovor 1. jan. 1670, ko so se ravno okoli Karlovca in Čakovca jeli zbirati oblaki zoper Hrvaško in njenega bana Zrinskega. Delo je posvečeno

⁴⁴⁶ Ljudsko ime za Jastrebarsko.

⁴⁴⁷ Jastrebarskega.

⁴⁴⁸ Prevod: »Najbrž redovni brat ali pridigar, o katerem kaj več ni znano.«

grofu Miklošu Erdödu,⁴⁴⁹ poznejemu banskemu namestniku. V predgovoru piše med drugim: »Izrisuje historikuš Andreas Scottus starih negdašnjih Rimljanov običaje in zakone; med drugimi hvale vrednimi piše i ta jedan zakon: da su gospoda rimskoga varoša senatori jedan osebujni in glasa osebujnoga zvončac imali u Rimu, koga zvonjenje listov onda bilo je čuti, kada je koj človek zmed puka rimskoga kakovo veliko zlo ali kakovo vitežtvo učinil. Ako zlo, toga su takovoga zločinca prez vsake milošče na smert obsudili i haharom u roke dali, koji su ga na svoja haharska kola posadivši, po ulicah rimskih vozili, onako su njegovo zlo delo klicajuč oznanivali, pako su ga odpeljali pod galge na zasluženu smert. Prispodobnom zakonom, ako je koj zmed vitezov rimskih kakovo veliko i občini rimskoj hasnovito vitežtvo učinil, to je to, ako je neprijatelja, prez svojih ljudi kervnega preljanja obladal, ali kakav orsag zavjel; tomu takovomu vitezmu načinili su senatori rimski (ki su velika gospoda bili, kot su sada Hercegi ali koj kralj) jedna slavno i kruto odičena kola, Currum triumphalem, ništarmanje on isti zvončac na ta odičena kola privezali su mu, a to zato, da bi se nezgizdal, nego zmislil, kakovoga je obračka ovoga jalnoga sveta sreča, tak da mu more i na haharskih kolih ta zvončac zvoniti. – Prispodabljam zato ja ove male knjižice k ovomu zvončacu, ako ravno su male, ništarmanje dugovanje veliko znamenuju, ar zvoneč búde iza sna vse one, ki so v ovoga čalasnoga svita sriče zaspali. Najparvo znamenuje glas ovoga zvončaca, kakov je ov svit, i da po nijedan put ni vridno ovomu ciganu svitu verovati, niti mu po volji hoditi, nego da je dobro, Smert, sud, pakal i blaženstvo jako premišljavati; zvoni, da su vsa visoka blizu pogibeli, a ponizna u velikoj sigurnosti; zvoni, da vse kaj svit na veliko preštimava, to na ništar priti hoče: napervo nam daje velike gospode i kraljev prilike.«

»Priložih još i 'Plač smertelnosti' na kratkom tulikajše i razsipnoga sina Historiu.« Na koncu predgovora opravičuje svoje slabe verze zelo originalno: »U tom takajše bojim se zamire, znajuči da bi u svakoj linije ovih verzov lestor po dvanajst silab moralo biti, ni manje ni več; a nigdi se ih več, nigdi manje nahodi; ali oto tako *moralo* biti, nigdi zaradi sensuša, a nigdi zaradi cadentiae, buduči da to nij' nijedan smertni grih.« Verzi so res včasí šepavi kakor hudíč. – Pesnik torej poje poglavitno o smrti, sodbi, peklu in nebesih, torej o štirih poslednjih rečeh, na koncu je še dodal plač smertelnosti in povest o izgubljenem sinu zapravlživcu. Pesem se začne tako:

⁴⁴⁹ Grof Erdödi Palfy Miklós (1581–1552).

Drugde, ti cigan svet, hroma menjaj konja,
ar pri mene za te ne bu dobra sajma.
Poznavam, kaj hočeš iz prilizavanja,
odstupi od mene, zla Markova sanja.

V »Plaču smertelnosti« ni hotel pesnik uporabiti več dvanajsterca, aleksan-
drinca, ampak se je poskusil v drugačni meri, ki je bila sploh tedaj zelo priljub-
ljena tudi v nemški poeziji:

Nut strašna smert, kot lažni hert,
kak nam žitak popada,
napinja luk, strelja med puk,
duše jagmeči grada.
Telo zato, kako blato
v letu prahom postane,
moraš iti, neznaš priti,
v takove češ stani itd.

In kurzer Zeit zu krieg, Streit
kam manniger her von weiten.
Aus ihren Gemein thäten sie schrein
Stara pravda etc.⁴⁵⁰

»Historija razsipnoga sina« je pisana zopet v aleksandrincih:

Čujuči ta otec, vas osupnil beše,
izmešanu pamet sinovlju gledeše,
suze mu z očiju od jada cureše,
k' koncu zbrisa oči, ter sinu veleše.

⁴⁵⁰ Ob strani je v nemški pisavi pripisan odlomek iz stare nemške pesmi o kmečkem puntu.

Prevod:

V kratkem času v vojno, v boj
Je mnogo njih prišlo od daleč.
Iz svojih so vpili gmajn
Stara pravda itd.

»Ko te zlo po svetu klatit se primara?
 Za gospodstvo ludost kaj se tvoja stara?
 Znaš za vmanje drevo nigdar se nemara,
 nit zlatoga sedla meču na oslara. Itd.

Kakor je razvidno iz priobčenih verzov, je četvero ponavljjanje iste rime zaporedoma, to je skozi celo strofo, zelo utrudljivo in neblagoglasno, toda tudi v tem se pesnik ravná le po tujcih in graja, ki zadeva njega, velja tudi za njegove vzore.

Gabrijel Jurjević

Se je rodil v Varaždinu okoli leta 1620. Imel je hišo v Varaždinu zunaj mestnega zidovja, katero je z bratom Matijem 3. junija 1642 zamenil za posestvo svojega očeta v vidovskem koncu pri malih vratih. Oženil se je z Jeleno Jambrekovićevo in omenja se ž njo vred v neki sodni listini, katera govori o grdem njegovem ravnanju z njegovo ženo. Pozneje je bil protipisec⁴⁵¹ c. k. varaždinske colnije (harmice).⁴⁵² Kot tak je izdal knjižico z naslovom:

»Liszt Heroov, to je velikeh na glasu ljudih. Stampani u Bechu vu Austrie. Pri Janussu Cristofu Cosmeroviussu« 8° 171 str. Svoje delo je posvetil Adamu grofu Zrinskemu, zadnjemu tega plemena, in to v latinščini. V posvetilu hvali prednjike Zrinskega in Adama samega, ki se je leto prej na dunajskem vseučilišču tako odlikoval, da je v pričujočnosti cesarja Leopolda dobil dve nagradi, na kar mu je cesar rekel: »Optime fecisti, mi Zrini.«⁴⁵³

V predgovoru pravi: »Med historiami ovde slovinskim jezikom z verzuši popisanimi i na pervo danimi, najdu najpervo gospoda junaki i ostali obojega spola poglaviti ljudi, vsaki poleg svojega stališa hištorie, koje ako budu marlivo štali, hoče im se sence genuti, da budu večkrat nečemurnost ovogo sveta premišljavali, i žitek svoj na srečnu vekovečnost ravnali. Mogu se i popevati vse hištorie na notu: 'Hore mile' ali na drugu notu: 'Premilo tužita dva Vugra viteza'« – Kukuļjević misli, da sta se takó začenjali dve kajkavski narodni pesmi. V svojih hero-

⁴⁵¹ Štrekelj je verjetno hotel zapisati proto-, iz grškega prôtos, t.j. prvi, v zloženkah prvi, glavni, v tem primeru prvi ali glavni pisar.

⁴⁵² Harmica – mitnica.

⁴⁵³ Prevod: »Odlično si opravil, moj Zrinski.«

jidah opeva Jurjević samo dejanja svetnikov in nekih slavnih rimljanov, cesarjev, papežev in takodalje in pa mnoge moralne nauke v duhu asketičnem. Ko opisuje pesnik Rim za časa papeža Urbana VIII. (1623–1644), riše ga tako živo, da si moramo misliti, da je študiral v Italiji in prišel tudi v Rim in s svojimi očmi videl, kar je potem opisal. Da je dobro poznal posvetno in cerkveno zgodovino, se more posneti iz vsega njegovega pevanja, razdeljenega na štiri knjige, vsaka knjiga na več listov ali spevov. Knjiga I. od četrteh poslednjih obsega: 1. list; »Aleksis dobrovolni pregnanik žalosnim otcem, 'Od smerti straha'«. 2. list; »Jerolim z puščine Rimljanu mladencu, 'Od sudnoga dneva'«. 3. list; »Bogatec svojim pet bratom, 'Od peklenskih muk'«. 4. list; »Augustin betežen nebeščan, 'Od nebeske domovine zelenja'«. 5. list; »Valerian naručnik Tiburtu bratu, 'Od lepote nebeščanov'«. 6. list; »Theofil prokurator Doroteje, deve i mučenice; 'Od nebeščanov rož'«. Knjiga II. govori »Od osebujnih nekojih nevolj«: 1. list; »Eustahi otec prez odvetka Maurušu Rimljanu, 'Od pogubljenja detce'«. 2. list; »Jambrevus Theodosiušu caru, 'Od pomora Tesaloničanskoga'«. 3. list; »Krisostom Eutropiušu z tonača propisanomu, 'Od nestalnosti sreče'«. 4. list; »Gilimer kralj obstert Belisaru obvladavcu, 'Od glada in nevolje kralja'«. 5. list; »Belisariuš slep Justinianu cesaru, 'Od nevolje slepote'«. 6. list; »Konradin mladenec na smert odsugjen udove majke, 'Od svoje temnice i smerti'«. 7. list; »Emanuel Soza pogibelni Luzitancem, 'Od pomora iz potoplenja'«. Knjiga III. »Od zmesnih«: 1. list; »Sin potrošliv otcu, 'Od nevolje glada'«. 2. list; »Petar pokornik blaženoj devici, 'Od Kristuša trikrat zatajenega'«. 3. list; »Alip skajavši se Augustinu, 'Od nečistoga gledanja'«. 4. list; »Nivaro z očine čuvarnice Bernardu bratu, 'Od zelenja nasledovati'«. 5. list; »Tomaš Akvinski z temnice velikomu Albertu, 'Od svoga za čistoču harca'«. 6. list; »Karol peti, cesar, Ferencu Borgie, 'Od ostavljenoga cesarstva'«. 7. list; »Konstantin cesar iz neba Urbanu osmom pape rimskomu, 'Od varaša po njem nakinčenoga'«. List 3. v prvi knjigi začenja na primer tako: »Od peklenskih muk:

Jaj mene! v kakovo tužen dojdoh mesto?
 Kak je ružne farbe i kruto zločesto!
 Vas prosim, da noge nejdu onem vaše
 putem, kojim moje neki den hodjaše.
 Vse je ovde s strašnom temnostjum obsterto
 i sunce od tmice zevsema zasterto.
 Zaperti smo ze vsih stran mi z zidunami,

Vrata se zaklepaju z jezero kvakami.
 Obstira nesrečni stan velika žalost.
 I plač ga obhaja na veke za radost.
 Vu njem se od ognja černi dimi kade,
 i od žvepla, smole ružne idu smrade.
 Vu te vuze plamni ognjeni kraljuju,
 i hujši neg z Etne ognji se van bljuju.
 Vu njih se mi vsigdan neprestance žgemo,
 a vmreti, joj, nigdar nigdar ne moremo.
 Šetujte, žeravke, šetujte žveplene,
 hodte smolenice, na moju smert lene.
 Skončajte moj žitek, berže skončajte ga,
 čim berže skončajte, draže mi je njega.
 Ali kaj ja ogenj i plamen vekvečni
 na moju smert zovem, a zaman, nesrečni!« itd.

Peter grof Zrinski

O njem bi se dala danes napisati debela knjiga, ker je njegova oseba tesno spojena s tedanjim državnim življenjem. Bil je sin Jurija Zrinskega in pravnuk Nikole, sigetskega junaka. Rodil se je 6. junija 1621. v Vrbovcu v Križevški⁴⁵⁴ županiji v lesenem dvorcu pod vrati vrbovskega⁴⁵⁵ kastela. Njegov oče Jurij, sin Jurjev, »vekovečni knez od Zrinja, cesarove svetlosti tolmačnik i komornik, slovenskoga i hrvatskoga orsaga ban, Čakovoga turna sloboden gospodin i krajine legradske kapetan«, kakor se je sam pisal v latinskih listinah, si je bil leta 1625 naložil jezo dunajskega dvora in cesarja in je pisal o tem tedanjemu zagrebškemu škofu Domitroviću s pristavkom, da hoče biti oprezen. Še istega leta je odložil bansko čast, toda cesar ga ni hotel odpustiti. Kmalu za tem je odšel v Wallensteinovo vojsko zdrav in čil, toda po spričevanju Peteva⁴⁵⁶ Grgura in Ratkaja mu je bila pri Wallensteinu dana otrovana retkva⁴⁵⁷ in od tega strupa je umrl v Požunu

⁴⁵⁴ Križevački.

⁴⁵⁵ Vrbovačkega.

⁴⁵⁶ Morda: Petera.

⁴⁵⁷ Redkev.

komaj 29 let star. Njegova sinova Nikola, star 6 let in Peter, star pet let, sta dobila, dasi je mati Katarina Sečijeva še živela, štiri skrbnike in mimo njih še Franja Bačana kot glavnega upravnika vseh njih posestev. Kako lepo se je za nju skrbelo, se razvidi iz tega, da je dobil Battyani že l[eta] 1628 za svoj trud od skrbnikov v dar Zrinsko posestvo Rakovec z gradom vred in da si je isti Battyani že za pogreb njunega očeta vkljub veliki imovini moral izposoditi od Martina Sandića, kapelana v Vinodolu, dvesto srebrnih tolarjev in štiristo ogrskih srebrnih dukatov. Oba brata so najprej odgajali jezuitje, l[eta] 1635 ju je kardinal Pazman poslal po zapovedi cesarja Ferdinanda II. študirat v Italijo, pozneje sta se posvetila vojaškimi naukom in Peter je zlasti napredoval v topništvu in metanju ognja, s čemer je že mladenič upepelil predgraje turške Kaniže. Kako močan je bil telesno, kaže nam dejanje, da je blizu Požuna v lovu na vepre pred očmi kralja Ferdinanda II. razjarjenemu vepu preklal vso glavo s svojim mečem. Star 17 let je postal komornik in se je hkratu pisal za naslednjega legradskega kapetana. Dve leti pozneje se je oženil z Ano Katarino Frankapanovo.⁴⁵⁸ Ob tem času se je začel Peter boriti v vojaški krajini zoper Nemce – tedaj kakor danes nevarno početje. Leta 1642. si je osvojil z Nikolo Frankapanom neka mesta, ki so jih bili poseli nemški vojaki ter je pometal iz njih cesarske orle, vsled česar ga je Ferdinand III. z dvema dekretoma razglasil krivega veleizdaje. Toda že v 26. letu je bil kraljev kapetan in zapovednik dveh hrvaških regimentov, njegov brat pa je bil istega leta imenovan za bana hrvaškega. Leta 1648 je peljal Peter Zrinski znatno krdelo Hrvatov na pomoč cesarju Ferdinandu proti Švedom in zedinjenim protestantom. Predstavivši se s svojo četo v Polznju kralju, je vzbujala hrvaška četa povsod največjo pozornost vse cesarske vojske, tako po lepoti, noši in orožju kakor po junaškem ponašanju. Bojevaje se z drugo hrvaško vojsko pod Isolanijem⁴⁵⁹ in Vertom⁴⁶⁰ se je večkrat proslavil v bojih. Ko se je vrnil na Hrvaško, je nadaljeval svoje četovanje zoper Turke, potolkel jih leta 1649 pri Slunju ter se s posebnim junaštvom izkazal tako pri Legradu in Kaniži kakor v hrvaški granici. Ker je zbiral pomožno vojsko za

⁴⁵⁸ Ana Katarina Frankopan Zrinski (1625–1673). Hrvaška političarka in književnica. Po zlomu zrinsko–Frankopanske zarote proti Habsburžanom je padla v nemilost Dunaja in bila pregnana najprej v Čakovec, nato pa v Avstrijo, kjer je duševno in telesno strta umrla v dominikanskem samostanu v Gradcu.

⁴⁵⁹ Johann Ludwig Hektor Graf von Isolani (1586–1640). Cesarski general hrvaških konjenikov v tridesetletni vojni. Njegove enote so bile poznane po nasilju nad civilnim prebivalstvom.

⁴⁶⁰ Johann von Werth (1592–1652), avstrijski general.

Benetke zoper Turke leta 1652., mu je graško vojno svetovavstvo odvzelo čast vélikega kapetana, toda mu jo kmalu tudi zopet vrnilo, ker je potrebovalo njegove krepke roke in njegovega slavnega imena. Vzeli so mu tudi za zlo, da je leta 1650. brez dovoljenja romal v Loreto. Pozvan v Gradec na odgovor, se je začel dogovarjati z Benečani ter je odšel na Dunaj (1652) opravičevati se, in leta 1653 je hotel po morju iti v Kandijo in na Kreto, kar pa ni bilo dovoljeno, ker se je izvedelo, da se je v Benetkah tajno dogovarjal z Benečani in jim obljubil ladje in les iz svojih gozdov. Leta 1654 se je bojeval na morju v Dalmaciji ter je zajel sto milj pod Zadrom (najbrž pri Kotoru) eno turško brigantino,⁴⁶¹ katero je izročil zadrskemu zapovedniku. Kotorci⁴⁶² so mu darovali za to dragoceno sabljo. Zavaljo tega četovanja je bil zopet pozvan v Gradec na odgovor, toda on se je opravičil, da ne more priti, ker mora peljati eno četo v Slunj zoper Turke, nato so mu leta 1654 drugič odvzeli čast vélikega kapetana. Zabranili so mu tudi dopisovanje s Turki; on pa je s Franom Berislavičem odšel v Benetke, ter se začel vnovič dogovarjati z Benečani. Tedaj je bil Peter general lahkih konjenikov in karlovških konjenikov in veliki kapetan slunjske, velomiriške in jamniške trdnjave in pa starih Uskokov. Dasi so mu odvzeli te časti, se je vendar julija 1655 vnovič proslavil ter z generalom Auerspergom pobil Turke pri Visibabi in dobil velik plen. Vsled tega je postal leta 1657 vnovič veliki kapitan senjski in vsega primorja, dasi so ga tudi leta 1656 na tožbo Nemcev zopet pozivali v Gradec na odgovor, kar je bilo vzrok, da je vrhovni general Auersberg⁴⁶³ prišel v preiskavo in [je bil] za cesarskega poverjenika na Hrvaškem imenovan grof Tattenbach, oče nesrečnega Erazma. Ker se ni zoper Auersperga postopalo pravilno, se je odrekel leta 1657 decembra meseca Zrinski sam svoji vojaški časti in je prišel leta 1658 v Gradec, odkoder pa so ga zopet poslali na Hrvaško, ker so Turki zopet začeli uhajati čez mejo. Potolkel jih je pri Brlogu in Perušiću in leto pozneje pri Senju. Tega leta je tudi šel na Dunaj, kamor so se Nemci neprestano pritoževali, da Zrinski in Frankapani ne slušajo njih zapovedi. Neglede na te tožbe in žalitve je pozdravil Peter leta 1660 po cesarstvu potujočega cesarja Leopolda I. na poseben način. Že v Ljubljano je bila odšla iz Karlovca četa 600 hrvaških plemičev, bogato oblečenih in z risjo kožo okrašenih, pred katerimi se je, stoječ na neosedlanem konju, mladenič 20. let, umetno kretal in plesal po taktu sviral in bobnov. V Trstu pa je Petar sam pričakoval svojega kralja. Ko je prišel ta v devinski grad, da si tam odpočije, je prišel Peter Zrinski, oblečen kakor

⁴⁶¹ Hitra, lahka jadrnica z dvema jamboroma.

⁴⁶² Kotorani.

⁴⁶³ Auersperg; tudi tu je Štrekelj uporabljal zdaj eno zdaj drugo obliko imena.

morski kapitan, na svoji bogato okrašeni ladiji s 60 plemiči, da popelje cesarja v Trst, kar se je tudi zgodilo z največo sijajnostjo. Zapisi so nam še ohranjeni.

Toda že naslednjega leta so Petra zopet žalili Nemci, ker so mu pod vrhovnim zapovedništvom Auerspergovim zoper njegovo voljo odvzeli važno kapetanijo senjsko in mu dali kapetanijo ogulinsko z naslovom generala primorske pokrajine. Istega leta je razrušil turško trdnjavo *Kulo* v Liki in grad Ostravac. Leta 1662. je odšel na ogrski državni zbor, pozneje je obiskal Benetke, na kar so ga Nemci zopet tožili, Zrinski pa se je pismeno leta 1663. branil. Tega istega leta je slavno premagal Turke pri Novem Zrinju, potem pri Jurjevih stenah in pri Drenovem klanjcu. Tu je ujel brata Čengić paše Sokolovića, zaradi katerega se je pozneje dosti prepiral z generalom Auerspergom. Mnogo je tudi imel opraviti z Nemci, ker je večkrat bratu pošiljal v Medjimurje pomoči zoper Turke, česar niso Nemci nikdar hoteli privoliti. Leta 1664. dobi strašno vest o smrti brata Nikole, katerega je na lovu razparal divji veper; javil jo je na Dunaj s prošnjo, da sme oditi v Čakovec. Ob istem času ga je tudi papež odlikoval s častnim naslovom »branitelj evangelja« in njegovi zemljaki so ga izbrali za voditelja tiste vojske, ki je imela pod Petrom Patačićem⁴⁶⁴ braniti Medjimurje zoper turške Tatare, kateri so iz Kaniže napadali Hrvaško.

L. 1665 je bil imenovan Peter [Zrinski] za hrvaškega bana ter bil nameščen 6. januarja 1666, njegov sin Ivan Antun pak, dasi je bil še dete, je bil imenovan za kapetana ogulinskega.

Kakor je prej v turških vojskah in v tridesetletni vojski storil mnogo junaškega, tako je tudi sedaj kot voditelj svojega naroda, ob vsaki priložnosti pokazal, kako je ostroumen ne samo za vojne, ampak tudi za državne posle. Poleg vseh opravil se je s posebno ljubeznijo posvetil književnosti in to samo narodni književnosti, v tem ko je gojil njegov brat Nikola samo magjarsko slovstvo. Kako sta se ta dva brata brigala za književnost in umetnost, to nam svedočijo krasne in bogate zbirke knjig in umotvorov, ki so jih čuvali v Čakovcu, Kraljevici, Ozalju in v drugih gradovih.

Vendar je ta brata spremljala neka nesrečna usoda od zibeli do groba. Pavlinec Bedeković misli, da je temu kriv njun ded Jurij, ki se je poprijel protestantovske vere. Glavni povod njih nesreči je vendar iskati v tem, da so imeli mnogo imovine in posestev na Hrvaškem in velik ugled. To je bilo na poti mnogim, ki so hlepeli po tem blagu in za temi posestvi, in ljudi, ki so vladali, je samo rodovina

⁴⁶⁴ V retrospektivnem smislu. Petar Patačić, eden od 5 hrvaških plemičev, ki so skupaj z Nikolo Šubić Zrinskim 7. 9. 1566 padli v boju s Turki pri obrambi Sigeta.

zrinska in frankopanska zadrževala, da niso že davno dobili pol hrvaške zemlje v svoje samosilne kremplje.

Petra Zrinskega so, še preden je postal ban pa tudi še pozneje mnogokrat cesarski nemški generali v Krajini, kakor Auersperg, Herberstein, vojno svetovilstvo na Dunaju itd., hudo razžalili. Banska čast je padala vedno nižje, zlasti v Krajini. Deželne pravice so gazili tujci z nogami. Povsod so dobili premoč Nemci. To se ni dalo hladnokrvno prenašati. V tesni zvezi z ogrskimi magnati, zlasti od tistega časa, ko je svojo hčer leta 1666. oženil s Franjom Rakóczyem,⁴⁶⁵ voditeljem ogrskih upornikov, podžigali so v Petru Zrinskem mnogi prijatelji ogrske in hrvaške neodvisnosti čemdalje več ogorčenost in nezadovoljstvo, dokler ni v zvezi s svakom Franjom Krstom Frankopanom, s štajerskim upravnikom in strastnim prijateljem Katarine Zrinske Erazmom Tattenbachom, kakor tudi z ogrskim palatinom Vešelenjim⁴⁶⁶ in dvorskim sodnikom Nadaždijem,⁴⁶⁷ napravil skrivno zaroto in prosil leta 1669. Turka za pomoč. Toda medtem so se v njegovi domovini vzdignili zoper njega njegovi stari sovražniki. Nikola Erdödy, ki je že davno hlepel po njegovi časti in po njegovih posestvih, je hitel na Dunaj in razkril vso zaroto. Nemški generali, potem kapetani Oršič, Delisimunović, Battyani M., L. Rebrovič, Vojnovič Ivan, Josef Herberstein in vdova Nikole Zrinskega, Marija Sofija Löblova so pomagali Erdödy-ju nekaj z izdajstvom, nekaj z mečem. Tattenbacha⁴⁶⁸ je izdal njegov sluga Riebl na Štajerskem. Nadaždy je bil kmalu ujet v lepem gradu Pottendorfu. Turška pomoč je izostala in na Hrvaškem ni bilo nič prav organizirano za ustanek. S Kranjskega in Štajerskega, kakor tudi iz karlovske in varaždinske krajine, je udarila cesarska vojska na male čete Zrinskega in Frankopana, vzela trdno mesto Brod naskokóma, osvojila Zagreb, Pokolpje, Berkiševino,⁴⁶⁹ Središko in vse Posavje ter dobila po predaji mesto Čakovec, ka-

⁴⁶⁵ Franc I. Rákóczi (1645–1676); še bolj uspešen in znan kot upornik proti Habsburžanom je bil njegov sin Franc II. Rákóczi (1676–1735).

⁴⁶⁶ Franc Wesselényi (1605–1667).

⁴⁶⁷ Franz III. grof Nadasdy, general in višji sodnik Ogrske, lastnik gradu Pottendorf na Spodnjem Avstrijskem, usmrčen 30. 4. 1671 na Dunaju.

⁴⁶⁸ Ivan Erazem Tattenbach (Hans Erasmus von Tattenbach) (1631–1671), graščak na Štajerskem in udeleženec v zrinsko-frankopanski zaroti. (Ferenc Nadady, Peter Zrinski, Franjo Krsto Frankopan, F. Wesseliny) proti cesarju in ogrskemu kralju Leopoldu I. (1657–1705); bil je spoznan za krivega veleizdaje ter decembra 1671 usmrčen na trgu pred mestno hišo v Gradcu.

⁴⁶⁹ Brkiševino.

mor sta se bila zaprla ban Peter in Frankapan z 2000 ljudmi. Ko sta videla, da se ne moreta zanašati na svojo vojsko, sta pobegnila ponoči na Ogrsko, kjer jih je na potu v gradu Kobersdorfu⁴⁷⁰ kot gosta izdal madjarski grof Kery, dasi sta bila namenjena na Dunaj pred cesarja, verujoča obljubi, da se jima nič ne zgodi, če prideta pred cesarja in postavi svojega sina⁴⁷¹ za poroka. Toda negledé na to so bile banu Petru 30. marca 1670 odvzete vse časti in vsa posestva in obečana pomilostitev tistim, ki se spokore. Mesto Čakovec, kjer je bolna ležala nesrečna žena banova Katarina Frankopanka, je [za]vzel general Spankau, in ujel tam Zrinskega, stotnike Berislavića, Pogledića, Cinderia in Ivanovića – in cesarski poverjeniki graške komore so izplenili in oropali vse mesto, kakor so vse ostale dvore in gradove Zrinske in frankopanske izplenili nemški in hrvaški komisarji, najbolj Herberstein, Nikolaj Erdödy, Ernst in Sigmund Paradeiser itd. Velik del blaga in dragocenosti je bil odposlan na Dunaj v cesarske zakladnice in zbirke. V ječi je napisal Zrinski za cesarja Leopolda v latinskem jeziku svojo opravičbo, v kateri je skušal dokazati svojo nedolžnost, sklicevaje se hkrati na cesarjevo besedo, na obete Lobkovićeve in na vélike zasluge svojih dedov, svojega brata in svoje [lastne]. Toda vse je bilo zastonj. Eno leto in mesec potem, ko so mu bile odvzete vse časti, to je 30. aprila 1671, je bil on in svak Frankopan, po avstrijskem, za Hrvate in Ogre nepristojnem sodišču, obsojen v dunajskem Novem mestu na smrt. Kakor svedoči zagrebški kanonik Toma Augustić, ki je bil takrat na Dunaju, jima je krvnik večkrat slabo udaril na glavo, ter jima jo je tako rekoč od trupla odtrgal z mečem. Trupli so zagrebli v enem grobu in nad grobom so na zid kapele sv. Mihaela nabili ploščico z napisom: »Hoc in tumulo iacent Comes Petrus Zriny Banus Croatiae et Marchio Franciscus Frangepan ultimus familiae, qui quia caecus caecum duxit, ambo in hanc foveam ceciderunt. Discite mortales et casu discite nostro – Observare fidem Regibus atque Deo. Anno Domini MDCLXXI. die 30 Aprilis hora nona. Ambitionis meta est tumba«. ⁴⁷² Zadnje delo Petra Zrinskega pred smrtjo je hrvaško pismo svoji ženi Katarini, katero bodi v zgled njegove pisave:

⁴⁷⁰ Kobersdorf, hrv. Kobrštov na Gradišćanskem v Avstriji.

⁴⁷¹ Peter Zrinski je po zlomu zarote poslal svojega takrat 19-letnega sina Ivana Antuna Baltazarja kot poroka na Dunaj.

⁴⁷² Prevod: V tem grobu počivata državni častnik Peter Zrinski, hrvaški ban, in Marhio Frančišek Frankopan, zadnji svoje družine. In ker je slepec vodil slepca, sta oba padla v to jamo. Spoznajte, smrtniki, in se ob najini nesreči naučite varovati zvestobo kraljem in Bogu. Leta Gospodovega 1671, 30. aprila ob deveti uri. Konec častihlepja je grob.

»Moje drago srce, nemoj se žalostiti zvrhu ovoga moga pisma niti burkati. Polag božjega dokončanja zutra o deseti ore budu meni glavo sekli i tulikajše navkupe tvojemu bratcu. Danas smo mi jedan od drugoga srčno proščenje uzeli. Zato jemljem ja sada po ovom listu i od tebe jedan vekovečni valet, tebe proseči, ako sam te u čem zbanuval (razžalil) ali se ti v čem zameril (koje ja dobro znam), oprosti mi. Budi Bog hvaljen, ja sam k smrti dobro pripravan niti se plašim. Ja se ufam u Boga vsemogućega, koi me je na ovom svitu ponizil, da se tulikajše mene hoče smilovati, i ja ga budem molil i prosil (komu zutra doiti ufam se), da se mi navkupa pred njegovem svetem tronušem u diki vekovečne zastanemo. Veče ništar ne znam ti pisat, nit za sina, niti za koga druga našega siromaštva; ja sam vse na Božju volju ostavil. To se ništar ne žalosti, ar je to tak moralo biti. V Novem mestu pred zadnjem dnevom mojega življenja 29. dan aprila meseca, o sedme ore pod večer letta 1671. Naj te Gosp. Bog z mojim kčerju Auroru Veronicu blagoslovi. Grof Zrini Petar«. Od zunaj. »Moje najdragse gospe hišne tovarušice za sada vdove Gospe Anaae Catharinae Groffinae Zrinske.«

Peter Zrinski je znan ko *pesnik* po veliki epični pesmi »Adrijskoga mora Sirena«, natisnjeni v Benetkah 1660 s štirimi slikami. Ta knjiga je več ali manj prevod dela, ki ga je v magjarščini napisal njegov brat Nikola v proslavo svojega pradedu, sigetskega junaka, pod naslovom: »A Zríniász, vagy az ostromlott Sziget« (Zrinijada ali obsedeni Siget⁴⁷³). Ta epos je izšel na Dunaju 1654. leta v zbirki Nikolinih pesmi, ki imajo napis: »Adriai tengernek Syrenaia: Gróf Zrínyi Miklós« (Adrijskega mora Sirena: grof Zrinski Nikola). Iz tega napisa se vidi, da ni hotel pesnik vsi zbirki svoji nadeti imena Sirena morja adrijskega, ampak da je sebe smatral za to sireno, zato je tudi napisal Adriai tengernek Syrenája Gróf Zrínyi Miklós, in ni zapisal Gróf Zrínyi Miklóstól (od grofa Nikole Zrinskega). Epos magjarski se deli v 15 spevov (énekek), vsak spev v več čveterovrstnih kitic (strof); verzi so po šegi tedanje dobe dvanajstercer – aleksandrinci s cezuro po šestem zlogu. Vsi štirje verzi vsake strofe imajo isto rimo; proti temu pravilu pa se večkrat greši. Da je hrvaška Zrinijada prevod ogrske, pravi Peter sam v predgovoru, »da je bila vojničkoga bana nigdašnjega Zrinskoga Miklouša iz ugarskoga na harvacki naš jezik stumačil«. Primerjavanje hrvaške Zrinijade z magjarsko pa dokazuje, da je hrvaška več kakor prevod, prelagatelj jo je namreč prilagodil sebi in hrvaškim svojim bravcem. Peter pa ni prevel samo Zrinijade, ampak tudi druge pesmi Nikoline, zato je ohranil naslov: »Adrijskoga mora Sirena: grof Zrinski Petar«. Tudi [on] se je

⁴⁷³ Gre za madžarsko mesto Szigetvári, hrvaško Siget.

torej nazval sireno. Sprva se je Peter precej verno držal svoje predloge, pozneje pa je mnoge stvari prečrtal, preuredil, popolnil. Del njegovega prvotnega rokopisa hrani dvorna knjižnica in ta se precej razlikuje od poznejšega natiska. Najprej je omeniti, da je Peter povsod naglašal hrvaštvo sigetskih junakov; n. p. IV. 35, zove ban junake, ki so v boju poginili, »obrambom hrvackom«, magjarski brat pa pravi samo, da so pali »za sladko našo domovino« itd.; ozira se dalje na hrvaške bravec in nadomešča magjarske junake s hrvaškimi. V VI. 34 pravi, da je Nemec tem zlobnejši proti Hrvat (Slovenu), čem zvestejši mu je ta; magjarska Zrinijada pa veli, da je Nemec tak proti ogrskemu vojaku – magyar katona; v IX. 103 pravi o Juraniću in Radivoju, da bosta imela slavno ime »harvacka sprot turskoj dokle sablja grede« (v magjarski pa stoji magyar nemzet – rod). Dalje je Peter marsikaj v pesmi tudi popravil ali vsaj hotel popraviti. Predelovaje pesem se je oziral Peter tako rekoč tudi na se, na svojo individualnost. Pridal je v vsej pesmi vsega 84 strof. Ker se iz teh izvirnih strof najbolje dá spoznati njegovo pesnjenje, hočem iz I. speva navesti par kitic, v katerih slika ljubezen Delimanovo proti Kumili:

Oh Bože! ča ženski
 koji cvit junački
 ni sin človičanski
 koga, kad će, taki,
 sam obličaj može,
 tako vred premože
 tako tvrde kože,
 ovi spol ne zmože.
 Ima več u svojoj divojka naravi,
 ča z naturom u njoj višnji Bog postavi,
 jer čim je mlahavoj već moći i glavi,
 z tim je vse u većoj človičkoj ljubavi.
 samima očima kad će da govori,
 kako s strilom ž njima srdašce umori,
 od tud nestanoma tužni čovik gori,
 bolje bi veoma da ga smrt umori itd.

Še bolj kakor z novimi kiticami se hrvaška Zrinijada loči od magjarske z raznimi parafrazami. Peter je večkrat iz ene Nikoline vrstice napravil dve in opisal obširnejše misel izvirnih stihov; potemtakem je hrvaška znatno narasla nasproti

magjarski, dasi je marsikaj tudi izpustil. Kitice, ki jih je Peter dodal, niso potrebne za lažje razumevanje vse pesme; mogle bi bile tudi izostati, kar bi nič ne motilo zmysla. Večinoma so po tedanji šegi izliv bogoljubnega srca, ki je spoznalo ničnost vseh posvetnih stvari.

Hrvaški predgovor pred Zrinijado je Petrovo lastno delo, magjarskega ni hotel prevesti; tudi je v njem bolje izrekel svojo namero, ki mu je bila pred očmi, ko je prelagal bratovo delo iz magjarščine, kakor je to, kar pravi v predgovoru Nikola. Peter je kot pesnik popolnoma odkritosrčen in skromen, on noče tekmovati z bratom za prvenstvo pesniške slave, v predgovoru Nikole pak se nahaja neka bahatost, ki nam ne ugaja, zato pa ima predgovor Petrov, česar ni najti pri Nikoli, namreč narodno tendencijo. To nam kaže razlog, ki ga navaja v svojem pisanju: »Da svit vidi, kakove sini i viteze ov naš orsag zvrži, rédi i poštuje, premda od vno-gih zapuščeni i skoro za nemar vrženi jesmo.« Iz teh besed zveni tožba zlasti zoper ohole Nemce, potem razlog drugi, kjer želi, da naj se potomci ugledajo v junastvo neumrlega Nikole Sigetskega. Naposled hoče s to pesmijo tešiti one, katerih dedje so slavno poginili z banom Nikolajem pri Sigetu – to tolažbo je zlasti tudi sebi namenil. Predgovor končuje tako: »Zato vas prosim vitezovi, vsih zajedno prijaznostjom objimljuči, da ovo moje popisanje za dobro primete, uzdržite i naslidujete ter ako bi se koja u njemu riči ili versu falinga nahodila, ne slova, nego činjanja, ne verse nego hotenje i ljubljeno spoznanje procinite; pisah jer ova, ne kako dijak, nego kako krajinski Vaš tovariš, koj jur po veće puti srično, pošteno i stalno po Krajini s vami skupa prohodil sam, vno-gu ljubav pokrajinsku meni od Vas izkazanu občutivši i spoznavši. Koje radi ni samo ovo pismo, rižme ili verse, Vama prikažujem, nego i krv, tilo i žitak moj suprot vere krščanske neprijatelju istočnomu od sada u napridak obećujem, želeći ves tulikimi srićami od Boga okinčanih, kulikimi nebo zvizdami, more ribami, z listi gore i lugi jesu odićeni.«

Natančno vsebino podaje v svojem članku Jagić⁴⁷⁴ v *Književniku*⁴⁷⁵ III in Šrepel⁴⁷⁶ v *Radu*⁴⁷⁷ 148. Srečen je pesnik Zrinijade v izboru epizod in v risanju značajev. Jezik Petrov je s čakavščino pomešana kajkavščina.

⁴⁷⁴ Vatroslav Jagić (1838–1923), hrvaški jezikoslovec, pomeben slavist druge polovice 19. stoletja.

⁴⁷⁵ Jagić je s sodelavci 1863 ustanovil revijo *Književnik: časopis za jezik i poviest brvatsku i srbsku, i prirodne znanosti*.

⁴⁷⁶ Milivoj Šrepel (1862–1905), hrvaški slavist, kroatist, hrvaški klasični filolog, književni kritik in prevajalec.

⁴⁷⁷ *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, znanstveni časopis, od 1866 do 1941*.

Preden preidem k drugim kajkavskim pisateljem, opozoriti moram še posebej na mogočni narodni čut Petra in Nikole Zrinskega zlasti zoper Nemce, ki so po dokončani tridesetletni vojni skušali zopet krepkeje na vzhodu privezati na se, kar se je bilo več ali manj razvezalo v Nemčiji sami. Po uničbi češkega kraljestva jim je za mnoge ponižbe ob tridesetletni vojski zopet vzrastel greben in jeli so na vzhodu zatirati ne samo Turka, ampak tudi še bolj tistega, ki jih je potreboval zoper Turka, to je Slovence, Hrvate in Ogre. Že sem omenil nasprotstvo in sovraštvo, ki je nastalo zoper avstrijske Nemce med Ogri in Hrvati; izraza temu sovraštvu nahajamo na več straneh Zrinijade, tako zlasti v VI. delu, kitici 32–36, kjer se med drugim pravi:

Ako se pak ufaš, bane, v pomoč *nimšku*,
 da od nje prijimaš tvoju sriću Zrinsku,
 veruj Nimcu, da znaš, kako suncu zimsku,
 od njega moć imaš, kad primeš smàrt tmínsku.
 Još i sám to bolje moraš razumiti,
 da bi te rad glublje pod zemljom viditi,
 neg da živa sablje moraju sliditi,
 take j'Nimac volje, tebe ugoditi.
 Malo ki priazan jur nimšku ne spozna,
 ugrom je protivan i kruto dotožna,
 hrvat ki j'već viran, tomu j'već nazlobna,
 Vnoga j'zato vsak dan vsud prilika složna.
 Nimcu li viruješ, ti razumni bane?
 Od njega ščekuješ pomoći poslanae?
 Ki, s kimi vojuješ, želi zakopane
 prij', neg ku ziskuješ, u pomoć se gane.
 Prijaznosti *nimške* kdo b'neznal poznati,
 kako z Vugri zliske znadu baratati,
 katane vugarske za ništar daržati,
 hiljad znam istinske na to pelde dati.
 (cf. Arkiv 9. 159 ff)

Kakor vidite, hudo nasprotstvo, katero je dandanes prešlo narodom še bolj v kri, kakor takrat, ko je šlo le bolj več ali manj samo za moć in za posestva na Hrvaškem in Ogrskem.

[Ana Katarina Frankopan – Zrinska]

S Petrom Zrinskim je omeniti tudi njegove žene *Ane Katarine Frankopan – Zrinske*, katera je z izobraženim umom in duhovitostjo očarala v svoji dobi mnogo znancev, srce pa poklonila samo enemu, njej ravnopravnemu svojih rojakov, Petru Zrinskemu, o katerem smo govorili. Odgojena popolnoma v narodnem duhu je razumela, ker ji je bila mati Nemka, tudi nemški in, kakor vse kaže, tudi italijanski. Visoka po krvi in rodu je bila vselej milostna proti služabnikom in podložnikom, mržnjo zoper Nemce pa so ji vcepili oče in bratje. Rojena leta 1625 se je leta 1641 v novembru omožila z Zrinskim. Pripovedujejo nam zgodovinarji, da Karlovec ni še nikoli videl take slavnosti kakor tedaj. Mesec dni je pozival Peter svate od vseh strani, iz bližnjih in daljnih krajev, vladarje in kneze, magnate in navadne plemiče, meščane in mesta, dvorjanike in podložnike svoje. Ohranila so se še povabila beneškemu dožu Frančešku⁴⁷⁸ Erizzu in vélikemu svetovavstvu beneškemu. V povabilu pozivlje rečeno gospodo kot sosede in *prijatelje*, naj se potrudijo 27. listopada na zajutrek v Ozeljski grad in na večerjo istega dne, kakor tudi na obed drugega dne v Karlovec v hišo Vuka Frankopana.

V svojem življenju je morala Katarina mnogo preboleti, zlasti nemških generalov žalitve svojega moža. Mržnja zoper cesarsko nemško vladno se je je oprijela tako, da je na vse načine mislila, kako bi se maščevala. Niti povišba njenega moža na bansko čast ni mogla potolažiti njene mržnje, niti imenovanje mladega sina za kapetana ogulinske pokrajine. Istega leta, ko je postal njen mož ban, se je bavila v Benetkah ter je brez znanja moževega začela nevarno dogovarjanje s francoskim poslancem Brizierom, kako bi se s francosko pomočjo dala strmoglaviti nemška vlada.

Ker je poznala enake namere Ogrov, je nagovarjala za to idejo tudi svojega moža, zlasti odkar se ji je hči omožila s Frančiškom Rakovskim (Rakóczy).⁴⁷⁹ Ona je prevzela nalogo, pridobiti tudi poljsko vladno za svoje svrhe in prepričati dogovorjeno ženitev avstrijske nadvojvodinje Eleonore s kraljem poljskim

⁴⁷⁸ Francesco Erizzo (1566–1646). Rod Erizzov je izviral iz Istre, Francesco je kot dož vladal od leta 1631 do smrti 1646.

⁴⁷⁹ Ferenc Rákóczi I. (1645–1676), madžarski plemič, voditelj neuspelega madžarsko-hrvaškega upora proti habsburški vladi, se je poročil z najstarejšo od treh hčera Petra in Katarine Zrinski Jeleno (1643–1703).

Mihaelom Wiśniowjeckim.⁴⁸⁰ Toda že prej so poslali ogrski zarotniki Ballo in Vukovačkega v Carigrad, da izposlujeta turško pomoč.

Ob tem času je bilo avstrijskemu dvoru že znano, kaj se godi v imenu Petra Zrinskega. Vendar je še leta 1668. izdal cesar poseben privilegij Petru in Ani Katarini, da smeta svobodno prodajati morsko sol po vsem Hrvaškem, zlasti v Zagrebu. S tem je dobil Peter nova sredstva za svoje uporne namere; da, poslal je leta 1668. na Dunaj ženo Katarino, da izposluje s pomočjo cesarice, naj se čast hrvaškega generala, ki je bila izpražnjena, podeli njenemu možu kot banu. Toda dosegla ni nič; imenovan je bil zopet Nemeč Herberstein, kar je Zrinskega še bolj razjarilo. Katarina je jezna takoj odšla na Ogrsko, da upor i tam záneti še huje. Iz ohranjenih pisem vidimo, da so si vsi udje Zrinskega rodovine dopisovali samo v hrvaški kajkavščini, tje pa sem nekoliko pomešani s čakavščino. Neznajoč za izdajo Marije Siecky Vešelenjeve⁴⁸¹ in Franciška Nagya, sta se Katarina in njen mož dogovarjala tudi s poljsko vlado še nadalje, toda tudi tam ni bil uspeh dovoljen. Kralj se je vendar oženil z avstrijsko nadvojvodinjo in tako je bila za Zrinskega in ženo njegovo izgubljena tudi Poljska. Ostala je le še Francoska, s katero se je začela Katarina najprej dogovarjati. Ludovik XIV., ki sprva ni dosti maral za ogrske in hrvaške zarotnike, se je pozneje zbal, da se ne bi Leopold sam umešaval v Španjske stvári, s katero se je kralj bojeval in zato je sklenil podpirati namere Zrinskega in Nadaždyja⁴⁸² ter je zaroto podpiral z novci. Ker pa je bilo Francosko preveč oddaljeno in ni od tam moglo dojeti potrebne pomoči, sta nadaljevala Zrinski in Frankopan svoja dogovarjanja s Turki, zlasti z bosanskim pašo, kateremu je Zrinski dvakrat sam pisal. Kapitan Bukovški⁴⁸³ je na Turškem izposloval, da dobi Zrinski krono hrvaško pod turškim pokroviteljstvom z letnimi davki 12.000 tolarjev itd. Vsled tega so pozneje očitali Ani Katarini, da si je dala napraviti kraljevsko obleko, upajoč, da postane hrvaška kraljica. Po odhodu Zrinskega in Frankapana iz Čakovca je ostala Ana Katarina tam bolehná; nemški vojaki so ji vse odvzeli in [jo] dejali pod stražo, katero so pozneje še bolj pojačili. Vsa pisma, ki jih je pisala na Dunaj, so bila brezuspešna. Tajni svetovavci v Gradcu so svetovali dvoru, naj se internira v Varaždinu ali Karlovcu. Cesar

⁴⁸⁰ Michał Korybut Wiśniowiecki (1640–1673), poljsko-litovski plemič, od 1669 kralj Poljske in veliki knez Litve, poročen z Eleonoro Avstrijsko.

⁴⁸¹ Marija Széchy (1610–1679), tretjič poročena s Francem Wesselényim (1605–1667).

⁴⁸² Nádasdyja.

⁴⁸³ Bukovački, kapitan Petra Zrinskega.

pa jo je ukazal zapreti v samostan. Nune v Ljubljani in Judenburgu, katerim so jo ponujali, je niso hotele sprejeti, naposled pa je bilo zapovedano, da naj se internira pri Dominikankah v Gradcu, kamor so jo pripeljali koncem julija 1670. leta. Bilo je strogo predpisano, kaj naj vzame sabo, celo število oblačil. Na poti je oslabela ter morala cel dan počivati v Wildonu. V Gradcu so jo zaprli v dominikanski samostan na Tummelplatzu; dali so ji več sob in petero služkinj, pa tudi 12 mušketirov za stražo. Iz samostana ni smela in kar je potrebovala, to je bilo plačano iz konfisciranih posestev njenih rodovin; pisma, ki jih je pisala cesarju, Lobkoviću⁴⁸⁴ in dvorni komori v Gradcu, spričujejo, da so ji vse odmerili v zelo pičli meri; šele pozneje ji je cesar dovolil mirovino 100 goldinarjev na mesec, toda ji odbil prošnjo za kočijo in konje, da se more voziti v cerkev in na sprehod. Edina tolažba ji je bila v zaporu njena hčerka Zora Veronika; od moža ni dobila nobenega glasu; dvomi se celo, da-li je dobila zadnje njegovo pismo, pisano dan pred njegovo smrtjo. Odvzeli so ji tudi hčer Zoro ter jo vteknili v samostan Uršulinec v Celovec, kjer ni smela govoriti z drugim človekom kakor s svojim spovednikom in kjer so jo silili, da postane nuna. Vse te nezgode ni mogla Zrinjska dolgo premagovati; njen živ duh in um je otemnel in naposled je zblaznela od dušnih in telesnih muk ter umrla 16. januarja 1673. leta. Pokopana je bila v cerkvi Dominikank v Gradcu.

Ta znamenita žena v zgodovini 17. stoletja se ni sramovala, gojiti svojega naroda jezik in podpirati književno delovanje z umom in delom. Še 1660. leta je napisala na Ozlju malo molitveno knjigo, katero je dala natisniti leta 1661. v Benetkah pri Babianu:⁴⁸⁵ »Putni tovaruš vnogimi lipimi, novimi i pobosnimi molitvami iz rimskoga na hervatczki jezik istomachen i spravljen po meri grof Frankopan Catharini gospodina grofa Petra Zrinskoga hižnem Tovarusu.« Iz predgovora, v katerem govori »k vsega hervackoga i slovinskoga orsaga gospodi i poglavitim ljudem obojega spola, vsake verste i fele dobrim kerščenikom«, navajam razlog, zakaj je pisala to knjigo. Ona pravi: »Premišljavajući mnogokrat, da se skoro izmeda vsega svita jezikov najmanje hervackoga ovo doba štampanih knjig nahodi; pače i one, koje nigda bihu po pobožnih i Boga boječih ljudih učinjene i štampane, veće se zatiraju i malo kadi nahode. Zato ja, akoprem znam i vidim, da mi vnogi zamiriti, mnogi i za zlo vzeti hote, da sam se ovakovo delo na se vzeti

⁴⁸⁴ Václav Eusebius Popel z Lobkovic (1609–1677), češkega rodu, vojskovodja, diplomat in Leopoldov svetnik na dunajskem dvoru.

⁴⁸⁵ Ime se v enaki obliki pojavlja na notranji platnici; očitno pa gre za poznejšo izdajo v gajici.

podpečala i knjige načinjati ili spravljati (što se meni morebiti ne bi pristojalo) postúpila. Ništarmanje, radi vnoгих uzrokov dobrih, nisam hotila pomnji moji uzmanjkati, trudu prostiti, skerbi i potrošku engedovati ter kakovo takovo ovo delo moje pravoga hotinja znamenje dobrim podati, obznaniti i preporučiti. Poleg toga, da bi vrime moje zaludo i prez hasne nepotrošila, prijuh se ovoga dila sa svim sercem i hotinjem, a to zbog jedine ljubavi, koju najpervo Bogu, pak bližnjemu onomu nosim, njemu k diki večnoj, ovomu k dušnomu lagljemu zveličenju.« Knjiga obsega najprej koledar, potem razne molitve, pisane v duhu tedanje dobe k Jezusu, Mariji, angelju varhu, sv. Brigiti, sv. Antonu, pred spovedjo in po spovedi, sedem spokornih psalmov, molitve v raznih potrebščinah itd. Knjiga je bila pozneje še dvakrat natisnjena v Ljubljani pri Mayrju in Mallyju.

Jezik njene knjige pa je bolj čakavski kakor kajkavski, kar je naravno, ker je bila rojena v Čakavcih;⁴⁸⁶ reči se mora, pisala je bolje kakor mnogi tedanjih pisateljev; tudi verze je delala boljše kakor njen mož Peter. Nekateri so prav gladko tekoči, n. p.

Zač Bog stvori vnoге staze,
Vnoге pute i načine?
Neg da po njih ljudi plaze
Do nebeske domovine.
Zato knjige, zato pisma,
Zapovidi i zakoni
Poda, da, ki ide š njima,
Večnu radost mu nakloni.

Narod sam ni razumel ideje Zrinjskih (kako tudi), in obrekovanja Nemcev in Italijanov so imela svoj vspeh, semper aliquid haerebit!⁴⁸⁷ Narodna pripovedst pri-poveduje celo, da je Katarina izzvala moža in brata ter se potem v obupu strmo-glavila skozi okno gradu Ozlja v globoko Kolpo pod njim; podobno narodno pesem o Ozlju najdete tudi med slovenskimi narodnimi v I. št. 122.⁴⁸⁸ Nemci in Italijani so delali na njo satire in bljuvali nanjo strup; pa tudi med domačini so

⁴⁸⁶ Bosiljevo, kjer je bila Ana Katarina Frankopan rojena, se nahaja 3 km južno od Vinice, v karloškem okrožju, na čakavskem govornem območju.

⁴⁸⁷ Prevod: Vedno se bo kaj prijelo.

⁴⁸⁸ Prim. Štrekelj, SNP I, pesem št. 122: Vračajoči se grof umori svojo ženo, str. 191.

se našli moške in celo pesniki, ki so pogaženo, nesrečno ženo v spisih in pesmih sramotili. Kukuljević objavlja eno tako pesem v Arhivu 9, 180–183: »Cantio de Zrinj Petro. Jesus Maria Joseph ili Plačna pesma Petra Zrinskoga, kojega žena njegova Katarina Teržačka radi ponosite svoje lepote, zbog koje Kraljicom je postati hotila, sa sveta ovoga s vnoгим drugovom žalostno je spravila.« V duhu narodnih pesmi, kakor jih imajo ogrski in medjimurski Hrvati, toži Zrinjski izgubo vseh posestev in nesrečo, da se je dal preslepiti ženski. Ko so v Čakovcu njo zaprli, nam slika njeno tugovanje:

Gospi pak govore, da iukam ne more,
 ar ju vu Čakovcu muškateri dvore.
 Zatim počne ona milo tugovati,
 v keh se je rodila dane proklinjati:
 »Prokleti je on dan, kad sam se rodila,
 i prokleta mati, ka si me dojila,
 o nesretna zibka, v koji sem ležala,
 da mi vu njoj mati smèrt nije zavdala!
 O nesretan on dan, v kom hodit sem začela,
 da razbila nisem predi tog si čela!
 o nesretni oni, ki su me dvorili,
 da me nisu dvoreć kadgod zadušili!
 O nesretna bila varek ma lepota,
 iz ke je izišla velika grehota,
 da sem tovaruša dragog pogubila,
 Vas rod moj i njegov merzko počernila.
 O bedasta svaka ona mužka glava,
 koja god prepusti, da ga žena vlada:
 ar će ga pogledom berzo prevariti
 i lisičnem svojem delom raztužiti!

Podobno pesem ima o Nadaždyji⁴⁸⁹ Kurelac v »Jačkah« št. 502.⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ Nádasdy; Kurelčeva pesem ima podnaslov Nadaždi.

⁴⁹⁰ Od tod naprej je tekst črtan, ker se dopolnjen ponovi na straneh ad 45 (Frančišek Kristjan Frankopan) in ad 45 Vitezović.

[Francišek Kristjan Frankopan]

Tudi s Petrom *Zrinskim* obglavljeni markez *Frančišek Kristjan Frankopan*,⁴⁹¹ grof trsatski, brat Katarine Zrinske, je bil literarno delaven. V rokopisu je zapustil zbirko pesmi »*Gartlic za čas kratiti*« in več pesmi, pisanih na posameznih listih, in pa nekaj sestavkov v prozi. V zbirko »*Gartlic*« jih je dal prepisati po svojem služabniku Romanu, sam jih je potem še popravljaj in jim pripisal naslove. Da so pesmi res njegove in ne morda kaka pesmarica, je razvidno iz tega, ker so se od njegove roke še ohranili prvopisi, s katerih so bili prepisani. Ko je bila zbirka že na čisto prepisana, je pristavil še posvetilno pesem in predgovor ter je vso zbirko krstil z navedenim naslovom, sebi pa nadel avtorsko ime Ditelina.⁴⁹² Ta zbirka je ohranjena vsa, vseh prvopisov in tudi Romanovih prepisov pa ni več ohranjenih, najbrž jih je pesnik ali prepisovavec, ko jih je prepisal, raztrgal. Ta knjiga se hrani v rokopisu v dunajskem dvornem in državnem arhivu pri aktih o zrinjsko-frankopanski zaroti v zvezku *Hungarica fasc. 122*, v posebej zvezanem zvezku »*Frangepani croatice conscripta*«, kjer je še pet strani pobožnih, šest po narodnih zapetih, nazvanih »*Dijačke junačke*«, dalje štiri strani aforismov »*Sentencie vsakojačke*« v stihih in prozi, nekaj prevedenih iz drugih jezikov, nekaj izvirnih. V prozi sta pisana od Frankopana dva kosa (9 in ¼ str. cele pole): »*Po vsem svitu naglašena prečudna i strašna trumbila sudnjega dneva*« in začetek breznaslovne šaljive igre: prvega dejanja trije nastopi in začetek četrtega v pravem slovenskem jeziku. Pobožne pesme in zadnji trije sestavci se nahajajo pisani samo od Frankopanove roke. Mimo tega se razen omenjenih šest po narodnih zapetih, od prepisovavca prepisanih, v prepisu »*Dijačke junačke*« nazvanih, samo od prepisovavca pisanih, nahajajo še »*Poskočnice*«, »*Zganke za vrime kratiti*« (32 str. v 8°). Tudi te je hotel Frankopan priklopiti »*Gartlicu*«, kar kažejo izstrgane številke strani; tako bi bil potem *Gartlic* v rokopisu (prepisu Romanovem) obsegal 328 str. namesto sedanjih 296. Da jih ni uvrstil v »*Gartlic*«, je najbrž vzrok njih vsebina, zlasti »*Zganek*«, ki popolnoma odgovarja tedanjemu italijanskemu pesništvu te vrste.

⁴⁹¹ Hrvaško: Fran Krsto Frankopan (1643–1671), plemič, vojak in pesnik. Polbrat Katarine Zrinske in svak Petra Zrinskega, s katerim je bil eden od organizatorjev zarote hrvaških in madžarskih velikašev, nezadovoljnih s centralistično politiko dunajskega dvora, ki je sklepal ponižujoče mirovne sporazume s Turki, največ na škodo Hrvatov in Madžarov. Skupaj s Petrom Zrinskim je bil 30. aprila 1671 obglavljen na Dunaju v Novem mestu.

⁴⁹² Detelja v ikavski hrvaščini.

Kar se tiče Frankopanovih pesmi, se je pesnik v njih popolnoma naslonil na italijanske pesnike tedanje dobe, čemur se ne bomo čudili, ker je v Italiji študiral. Tam se je bilo pesništvo izrodilo in globoko palo v primeri s prejšnjim stoletjem, »cinquecentom«. Čut za lepoto je bolj in bolj ginil in to iz dveh vzrokov: vsled reakcije katolicizma zoper novo vero Lutrovo in vsled nenaravno političnega stanja Italije. Dasi je Rim še vedno podpiral znanosti in umetnosti, bal se je vendar razvoja zgodovinskih, jezikoslovnih in filozofskih znanosti in skrbel za to, da se v šolah prepreči vsaka novotarija, da bi se s tem ne ugnezdila v šolo nova protestantska načela. Dalje so na severu in jugu Italije vladali španski podkralji in kraljevi namestniki, katerim je bila glavna skrb, da se obogate, in ako kaj ostane, da napolnijo kraljeve zakladnice. V takih razmerah niso mogle cvesti dalje umetnosti in znanosti, še manj pesništvo, ki mu je treba svobode. Glavni pogrešek tedanjega italijanskega pesništva je nenaravnost: opisuje se to, kar se ne veruje, kar se nikdar ni videlo, nikdar ne opazovalo, prazne besede, velikanske pa neresnične slike; dolgočasno se opisujejo postranske stvari in glavne zanemarjajo; povsod je bombastičnost, slabi dovtipi, igrače z besedami, nesmiselne antiteze in neumne metafore, tako zvani italijanski »concetti«, kar je prej zaznamovalo razumne sestavke, padejo na stopnjo nezmiselnih, praznih, razuzdanih in podlih šal. Začetek temu propadu nahajamo že pred sedemnajstim stol., zlasti pri Torquatu Tassu, ko se [je] poštevalo pesništvo za neko prijetno igračo, ki naj služi edino v zadovoljstvo svoje osebne nečimrnosti in v razveseljevanje in kratkočasenje, kateremu ni treba več svete navdušenosti niti božjega daru, potem so bili tudi navedeni nasledki v tem pesništvu popolnoma naravni. Zato šteje italijanska literarna zgodovina te dobe toliko pesnikov, zlasti liričnih.

V taki Italiji, med takimi učitelji, je bil odgojen tudi Frankopan, zato ni čudo, da nam njegove pesmi kažejo znake tega italijanskega propada. Mimo tega so njegove pesmi strašen odmev žalostnega stanja na Hrvaškem v vsakem obziru. Na Hrvaškem je takrat vladala politična borba; na čelu naroda sta bili ravno družini Zrinjski-Frankopan. Kot politični voditelji niso Zrinjski in Frankopani hoteli zaostati tudi na literarnem polju, tudi tu so hoteli biti prvi. Gradova Ozelj in Čakovec sta bila takrat neko literarno hrvaško središče; ti knezi so kakor italijanski hoteli, da poleg brenketanja orožja zapoje na njih dvorih tudi narodna vila in da opeva narodno in njih slavo. Vidili smo to pri Zrinjskih; kako bi bil mogel zaostajati Frankopan, ljubljeni svak in gost na gradu Ozlju? Nesreča mu je vzela svobodo, postal je jetnik in tam mu je bila pesem tolažnica. Tam je pripravil za tisek svoj »Gartlic«, upajoč, da pride svobode dan, kakor razvidimo iz raznih nje-

govih opazek. Upanje se mu ni uresničilo. »Gartlic« je tajnik Abele najbrž brž po smrti odnesel na Dunaj, kjer je bil shranjen, dokler ga ni 1870. našel Kostrenčič.

Vendar bi se motili, ko bi mislili, da je Frankopan zložil vse te pesmi v ječi. O nekaterih se dá to pač z gotovostjo trditi, na primer o prvi »Od sriče nestalnosti in cvitja razmišljanje i žalostno protuženje«, kakor tudi v pesmi »Na dan sv. Catharine u novo mesto«. Mnoge pesmi nam to potrjujejo s svojo vsebino, nasproti pa kažejo druge po vsebini ravno nasprotno, ker si ne moremo misliti, da bi jih bil Frankopan zapel v ječi poln jeze in žalosti, kakor pričujejo njegova pisma, ako nočemo v njem iskati popolnoma nestanovitne in naravnost frivolne duše, čemur pa se protivijo druge. Gotovo je bil te spesnil že prej v svobodi, ker tudi ni mogoče spraviti veliko število pesmi v sklad s časom njegovega ječevanja, da bi bil vse mogel tam narediti, ko je vendar imel takrat mnogo drugega, za njegovo življenje važnejšega posla: sestavljanje svojih obramb in obširno dopisovanje, ki ga nahajamo med zarotnimi akti. Misliti se dá samo to, da je svoj »Gartlic« v ječi dopolnil in uredil, in le tako se dado tolmačiti njegove besede: »Za sadit cvitja triba je vrime povoljno, srce zadovoljno. Ovi pako gartlic je zasaden v oblačnih dnevih, v urah nesričnih, srcem turobnim, mislih neprilicnih.« Žalibog nam izdaja Kostrenčiča po neki čudni nekritični razvadi ne podaja vsega materiala. Če pa so med pesmimi take, ki se jih je bal Kostrenčič priobčiti, ker niso »posve gladke sadržaja«, in navaja samo njih naslove: Zrcalo prave lipote; Zvire, ki svit zadržuje; Ptica brez perja; Razgovor med mužem i ženom; Spoganjenje prošastoga vrimenta; Starica žaluje mladenke; Divojka rad ljubavi špota babajka; Buhe bantuju Zoricu; Kupido milostivnu daje audienciu; Venus nastane davat audienciu; Buhe nevoljno skončanje; Pop snahu pozdravlja; Divojke opisanje od glave do nog; Fratri putnici; Kletva proti ljubi; Ko sfaliva; Hop hajda! kamo ljubava, tamo ja; Poskočnica; Što se kada neiskuje, to se v lipu prigodjuje. Če so med pesmimi bile te, ki vsaj nekatere kažejo biti opolzke, tedaj smemo pač misliti, da jih prav mnogo Frankopan ni pel v ječi, ampak že prej. Gotovo pa spadajo med tiste, ki so zložene v ječi, pesmi: Izazivanje Kupida; Vsaka žena štima se lipa; Ufanja kripost; Pozvanje na vojsku; Kupido srca izvižba; Filenušova smrt; Bojezljiv u ljubavi; Srce iz vuze Kupida uteklo in Kupida ni drugo nego lipost, in to za tega delj, ker so mu te pesmi prevodi ali ponaredbe po pesmih Crescentóvih,⁴⁹³ katere

⁴⁹³ Ime Crescenti izvira iz naziva akademske skupine Accademia de' Crescenti, uradno ustanovljene okrog leta 1657 (kar pa ne more biti točno, saj je njeno delovanje zaslediti že leta 1655), katere pripadniki so med drugimi bili tudi cesar Ferdinand III. z akademskim

mu je kupil sluga šele po prihodu na Dunaj, kakor beremo v zarotnih spisih. Ime je knjigi »Di porti del Crescente. Divisi in rime morali, devote, heroiche, amoro-se. In Brunella«. 1656, str. 187. To knjigo je spisal avstrijski nadvojvoda Leopold Viljem, sin⁴⁹⁴ cesarja Ferdinanda II., ki ga neki italijanski literarni historik z začetka 18. stol., Crescimbeni,⁴⁹⁵ kuje v nebo, dasi je danes popolnoma pozabljen. Gotovo je Frankopan posnemal Italijane tudi v drugih pesmih.

Nas zanima Frankopan zlasti zato, ker je prvi slovenski dramatik. V ohranjenih treh prizorih in v začetku četrtega prizora prvega dejanja nastopajo le-te osebe: Jarne bogati, Budimoder, gospud in gospa Hozenbossler (Hosenwasser?). Prvi prizor obsega monolog Jerneja, čegar vsebina je na kratko ta: »Ah, kakšna kača je žena plemenitega rodu! Jaz moram biti vsem zemljanom za vzor, kaj se to pravi, če se kdo hoče povišati nad svoj stan in se oženiti z gosposko ženo, kakor sem jaz storil. Njeno plemstvo je sicer lepa stvar, pa prepleteno je z mnogimi sitnostimi. Blagor tistemu, ki se 'neuplendra' tako kakor jaz! Jaz siromak se zdaj o svojih stroških učim spoznavati plemstvo moje gospe. 'Oh Jarne, oh Jarne. Kaku(r) bi ti bolj bil sturil, premda maš blaga in denarje, nikuli nikar gospodičnu obljubit (za ženo vzeti), an(o) pa enu tvoje glihe, dobru inu pohlivnu, ka bi ti bila hižila ino marno poslovala! Žena le ta se s tabu sramuje; kad joj gift pride, vse kule ino glatko strahuje; služavniki, le ti te ne poštuju, an(o) pa gospodinju; denari k hudiču gredu, ja, pač sam ne viš, (si li) gospud ali pa hlapec na domu. Jarne, siromak Jarne! ti si sturil anu groznu oslariju! Nikuli domu(r) ne pridem, kar ne najdem stranskega, vse poštari ino perietlici priha(ja)ju, pa spet odha(ja)ju.« V drugem prizoru vidi Jarne odhajati iz njegove hiše Budimodra in ker ne moreta eden mimo drugega, se pozdravita in se vname med njima razgovor; Jarnej vpraša Budimodra, kje je bil. Budimoder se dela, kakor bi Jarna ne poznal ter ga prosi, naj nikomur ne pove, da je bil v tej hiši. Na to ga vpraša Jarne: Zakaj pa? In ko mu Jarne obeča, da nikomur ne pové, mu pripoveduje Budimoder z bridko šalo, da je bil od nekega gospoda poslan k gospodinji, ki stanuje v ti hiši

imenom »Occupato«, njegova soproga, cesarica Eleonora »Immutabile« in cesarjev brat Leopold Wilhelm »dei Crescente«, slednji je leta 1556 v Bruslju dal natisniti knjigo »Diporti del Crescente Divisi in Rime Morali, Devote, Heroiche, Amoro-se in Brussela Appresso Giov. Mommartio 1656.« Avtor prvih strani te knjige pa zagotovo ni L. Wilhelm, temveč so to ostali pripadniki Accademie.

⁴⁹⁴ Bil je brat cesarja Ferdinanda III.

⁴⁹⁵ Giovanni Maria dei Crescimbeni v *Commentarii dela volgar poesia*, Roma 1711, 2. del str. 337.

in da se mu dozdeva, da sta se zaljubila pa da ima zato zapoved paziti na to, da ga nihče ne vidi, ker je te gospodinje mož zelo ljubosumen in mimo tega zelo grd in hudoben. Ta njegov gospod je neki s Hrvaškega, zelo bogat in plemenitega rodu, prav tisti, ki se je nastanil v krčmi pri »Zlatni kroni«. Ta gospod je dal poprositi gospodinjo, naj bi mu dopustila, da jo obišče, kadar »le tega grdega tata, nje molža«, ne bo doma. On je torej po nalogu gospoda šel k gospodnji in srečal tam, ravno ko je stopil v hišo, Katrico. »Le ta Katrica, da me šentaj, bistra ko ena srnica je v momu telu zadobila srce ino jetrice! Oh Katrica, krota kačasta!« In Katrica ga je odpeljala h gospodnji in ona milo poslušala poročilo plemenitega gospoda, zahvalila za prijateljstvo in obečala, da bo vsekakor našla priliko, da potrdi prijateljstvo z gospodom. K temu doda Budimoder: »Ha ha! le to bu lipu, da molž ne bu nič vedil, kaku(r) iz enega praseta jelenom postane! Naj le cifra, ta stari kozel, naj le cifra, moga gospuda vun neizraufa! Ni li res?« S tem odide. – V tretjem prizoru tarna Jarne sam tako-le: »Nu, Jarne siromak, kaj praviš? Si slišal, kaku(r) te gospodinja poštuva? Verješ zdaj, da ni tebe obljubila an pa tvoje denarje? Zastupiš, ka(r) je za ženu jemati anu gospodičnu? Živ joj nič ne smiš sturiti, nje žlahtnost roke ti veže; aku (v) joj daš hudu reč, nisi žiher, kar te vun z hiže, kor enega psa, nestirja. Ja moj Jarne, taku(r) gre taku(r), kir se med žlahtne gospude zarevã. Oh' kaku(r) bi bolj bil storil, hčer zaročiti botra Jurja, ali pa botra Mihelca! Ne bi zdajle trpil le te bruce ino sramote, sam bi si pravico sturil z anom knufastom ščapicom ali pa(r) z močnom žlafernicom, ka(r) bi joj prece z vust ino z nosu krv scedila. Da ju plentaj! Zdaj kaku(r) češ sturit? Horvat, le ta je muder, žena, le ta je hudobna, jan drugimu so obljubili glegenhait⁴⁹⁶ najti, skupar se zastati. Aku(r) molčiš, kozel postaneš, aku(r) kaj praviš, hudič te vzame. Haj ju, haj ju, jest siromak!« Naposled se odloči, da pojde k očetu in materi svoje žene in jim pove svojo nesrečo. – V četrtem prizoru prihajata gospod in gospa Hozenbossler, oče in mati Jarnejeve žene, v pohode k Jarneju. Jarnej jima toži, da ga je zadela nesreča. S tem se končuje spis Frankopanov. Iz priobčenega je mogoče opaziti okretnost pisanja in živo satiro Frankopanovo. Dijalog med Jarnom in Budimodrom na eni strani živo kaže žalostno stanje možovo, z druge strani pa zlobno veselje Budimodra nad Jarnom.

⁴⁹⁶ Nem. Gelegenheit—prilika, priložnost.

[Pavel Ritter Vitezović]

Nekoliko mlajši od teh pisateljev je Pavel Ritter Vitezović, čegar jezik je s čakavščino pomešana kajkavščina.

Ritterjeva rodovina je bila nemškega porekla (iz Elsass: Ritter von Urndorf), toda kmalu pohrvačena na hrvaški zemlji. Z urejevanjem krajine se je namreč naselilo mnogo nemških rodovin po krajiških mestih, pa tako tudi Senj in hrvaško Primorje ni ostalo brez njih. Med temi nemškimi rodovinami so se nahajali tudi Ritterji, ki so prišli v senjski okraj kmalu po umoru generala Rabatta leta 1607. Že leta 1615. se omenja Anton⁴⁹⁷ Ritter kot zapovednik v Ledenicah. Ko je bil Senj v uskoški vojni premagan ter se je moralo vsled madridskega miru (leta 1617) iz njega izseliti mnogo hrvaških rodovin, so prišli z nemško četo tudi Ritterji v Senj. Ker so se ti Nemci ženili s Hrvatami, so se kmalu pohrvatili, pa so bili sčasoma hujši branitelji senjskih pravic kakor sami hrvaški prebivavci. Vojaška oblast je to kmalu opazila ter hotela ženitve celo zabraniti, vendar pa tega ni storila, ker bi bila s tem narod preveč razburila. Našega Pavla oče, Anton, je bil že pravi Hrvat ter je pisal samo hrvaški. V Senju je bil prav imeniten pa tudi v ostalem Primorju. Ravno tako sta bila cenjena tudi njegova dva brata Juri in Ivan. Leta 1652. je dobil Anton ogrsko-hrvaško plemstvo od kralja Ferdinanda III. zase in za svojo rodovino. Tisto leto se mu je rodil Pavel. Prve nauke je dovršil brez dvoma v Senju; kesneje pa ga je poslal oče na nauke v Belgijo, kjer se je temeljito izobrazil. Že tam se je odločil Pavel, da bo gojil lepo književnost in znanost v svoji domovini. Ko se je vrnil domov, je zahajal leta 1676 in 1677 pogostoma k Valvasorju na Bogenšperk kot gost. Valvasor pravi o njem, da je vrlo učen in posebno spreten v vseh svobodnih in vojaških znanostih, katere je posebno negoval kot plemič in vitez, ki se je odločil služiti domovini tudi na bojnem polju. Po Valvasorjevi trditvi je bil Vitezović tudi spreten risar in celo bakrorezec. Od njega se je ohranila posebno lepo izdelana slika gradu Dubice.⁴⁹⁸ Valvasor pa je tudi imel za kaj hvaliti Vitezoviča, saj je največi del tega, kar se nahaja v njegovem delu »Ehre

⁴⁹⁷ Prvi iz rodu Ritter–Vitezović, ki je rojen v Senju, je bil Antun, Pavlov oče, avstrijski častnik. Bil je poročen s Senjkinjo Dorotejo Lučkinić, a je družina v Senju bila kmalu pohrvačena in dobila svojo drugo obliko priimka Vitezović. Plemstvo in grb je leta 1652 podelil cesar Ferdinand I. Antunu, njegovi ženi Doroteji, bratoma Jurju in Ivanu in komaj rojenemu sinu Pavlu.

⁴⁹⁸ Najbrž gre za Hrvaške Dubice, občina na Baniji (Sisačko-moslavačka županija). Grad se nahaja na levi obali reke Une nekaj kilometrov pred izlivom v Savo.

des Herzogthums Krain« o Hrvaški, Vitezovićevo delo. S kolikim trudom in s kakšno gorečnostjo je delal vse, kar se je dotikalo Hrvaške, kaže tudi to, da je pod vsemi hrvaškimi spisi izpremenil svoje pristno nemško ime v Vitezović.

Še mlad je posvetil vse svoje duševne sposobnosti javnim deželnim poslom in književnosti. S posebnim veseljem je preučeval domačo zgodovino in je pridno zbiral gradivo. Da bi prišel lože do družinskih arhivov, ki so bili takrat vsake-mu nepristopni, je posvečeval posameznim znamenitim rodovinom anagrame in pohvalne pesmi ter se začel baviti s heraldiko in genealogijo. Iz tega časa imamo tiskano knjižico o krbarskih knezovih in rokopis o rodu grofov Keglevičev. Najvažnejša knjiga te vrste pa je njegova »Stemmatographia ilirskih rodovin in dežel«; v nji si je kajpada mnogo grbov izmislil sam, kajti nekatere teh držav so bile izginile že prej, nego se je sploh znalo za grbe, druge pa so pale pod Turka, preden so se grbi rabili. Pod vsakim grbom so tiskani štirje verzi, ki ga opisujejo in alegorično tolmačijo. To delo je leta 1714 izdal v slavenosrbskem prevodu Hristofor Žefarović⁴⁹⁹ ter tako razširil poznavanje grbov po Balkanu.

V mladosti se je bavil Vitezović tudi z latinskimi pesništvo. Valvasor pripoveduje, da je sestavil že leta 1676 veliko zbirko pesmi pod naslovom »Exercitium poeticum«, od leta 1684. dalje pa je izdal prav mnogo svojih pesniških proizvodov na Dunaju in v Zagrebu; mnogo pa jih je še ostalo v rokopisih, od katerih so se neki ohranili, drugi pa propali. Kot domač pesnik se je pojavil leta 1684 s svojim lirskim epom »Odilenje Sigetsko« (Oblega Sigetska). Šrepel je pokazal v knjigi 148. Rada, da je Vitezovića spodbudila za pisanje te pesmi ravno demokratska težnja njegove književne delavnosti, da se spis razširi vsestransko, v nasprotju z načinom Petra Zrinskega »Adrijanskoga mora Sirene«, ki je bila samo za izobražene stanove. Vitezović začenja svoje »Odilenje« po sigetski katastrofi, ker je to opisal natančno že Zrinski. Hotel je predvsem pokazati, kaj premore hrabrost, junaštvo in trdna volja in s tem vzbuditi zanimanje za domačo narodnost. Da se njegova pesem odlikuje od Sirenine, je upotrebil apostrofe, govore, pisma, razgovore in epitafije. Pesem se deli na štiri dele. Prvi del je sestavljen iz treh pesmi. Siget pripoveduje hrvaškim gospem sam, kaj se je dogodilo s svojimi gospodarji; opisana je borba in smrt banova,⁵⁰⁰ potem prihaja razgovor med

⁴⁹⁹ Hristofor Žefarović (roj. konec 17. ali v začetku 18. stoletja–1753), srbski slikar, zoograf, bakrorezec in kaligraf. 1748 je na Dunaju izdal knjigo *Opisanije Jerusalima z bogatimi ilustracijami*.

⁵⁰⁰ Nikola Šubić Zrinski (1508–1566), hrvaški ban, legendarni branitelj Sigeta med turškim obleganjem.

banom in njegovim sinom Jurjem; ban podučuje sina v največi stiski, kako naj se ohrani živega, sin ga pa nasproti prosi, da bi smel iti ž njim v boj ter umreti. Drugi del je sestavljen iz 15 pesmi, nekakih poslanic v liričnem duhu, tu pa tam v elegičnem tonu. Ban piše kralju, ki mu potem odgovarja, potem piše ban orsagu, t. j. Hrvaški, ki mu zopet odgovarja, dalje piše ban Sigetu, Siget banu itd. Na koncu je dijalog med Zofijo in Orlom. Posebno se tu odlikujejo pesmi Siget banu in vojnikom, kjer se ti poslavljajo in zahvaljajo za obrambo; dalje vila Hrvatkinja nad Sigetom, gospodična Zofija in Orel, kar spominja nekoliko na narodno pesem o kosovski devojki. Ves drugi del je zlasti nasičen s patrijotizmom. Tretji del obsega dijaloge med popotnikom in jeko. V IV. delu pa so same nadgrobnice: sultanu in Zrinskemu ter mnogim junakom iz družbe obeh zapovednikov. Prve tri dele je napisal Vitezović v dvanajstercu z dvostroko rimo, v IV. delu pa so različni stihovi, tudi heksameter, ki je prva imitacija tega klasičnega metra na Hrvaškem. Stihovi so proti čakavko-kajkavskemu izgovoru delani precej pravilno, dasi ni v vsej pesmi pravega vzleta fantazije. Glavni značaj Odilenja je lirski; epski predmet se obdeluje v lirični obliki. Navzlic napakam je povdarjati, da je eno edinstveno misel srečno izvel skozi vse delo, namreč namero, pokazati zasluge bana Zrinskega in slavo hrvaškega naroda. Ker se je tedaj na Hrvaškem kakor drugod, zlasti med inteligentnimi stanovi, širil silen indiferentizem za narodno stvar na korist latinškega jezika, je mislil on vsaj s pesmimi zbuditi v nekaterih narodno zavest, pravo domoljubno čustvo, ker je vedel, da samo pesem o tako slavnem dogodku more koga pripraviti, da začne razmišljati. Kajpada se je prevaril!

Prva izdaja ni popolna (obsega samo I. del), druga je posebej izšla leta 1685 na Dunaju, tretja pa v Zagrebu leta 1836 z uvodom škofa Štefana Mojzesa, Slovaka-škofa, ko je ta bil še profesor na zagrebški akademiji.⁵⁰¹

Kot rojen Senjan⁵⁰² je pomagal svojemu rodnemu mestu pogostoma v važnih zadevah. V Senju je bila neprestana borba za mestne pravice proti vojaškim zapovednikom senjskim ter proti vrhovnim vojaškim poglavarjem, karlovškim generalom, ki so hoteli z vso silo spraviti mesto pod vojaško zapovedništvo brez vsakih pravic. Senjani so se odločno upirali takemu nasilstvu ter branili svoje pravice pri kraljevem dvoru ali pa na državnih zborih, kamor so pošiljali svoje poslance. To čast je imel tudi Vitezović prvič leta 1681 na državnem zboru v Po-

⁵⁰¹ Štefan Moyses (1797–1869), slovaški škof in politik. V letih 1830 do 1847 je deloval kot profesor za logiko, metafiziko, filozofijo in etiko na zagrebški pravni akademiji.

⁵⁰² Senjčan.

žunu, kjer se je pritožil zoper tedanjega karlovškega generala grofa Herbersteina zavoljo raznih nasilstev. Zbor se je zastran tega res pritožil pri kralju Leopoldu I. in zahteval, naj se general kaznuje. Toda ta se ni zmenil za to, ampak je še huje tlačil Senjane, preziral in preganjal meščane, sekal mestno hosto in pobiral neopravičene davke. V tej sili pošljejo Senjani svojega meščana Vitezoviča na Dunaj in od tam je kmalu prišlo povelje vsem oblastvom na Hrvaškem, da morajo braniti Senjane in njih potrjene pravice. Vitezovič je baje znal pridobiti za se z lepimi pesmimi ne samo ministre in kardinala Kolonića, ampak kralja samega. Te pesmi so izdane pod naslovom »Nova musa Vienna« 1682. Delo je posvečeno banu Nikoli Erdödu,⁵⁰³ Martinu Borkoviču, zagrebškemu škofu in vsem hrvaškim stanovom. Zavoljo teh pesmi so Vitezoviča zelo slavili ne le na Ogrskem in doma, ampak tudi v Dalmaciji. Poleg te zbirke nam je omeniti še drugo v dveh delih: »Laurus auxiliatoribus Hungariae Anagrammaton«⁵⁰⁴ (na Dunaju 1686), kjer poje Vitezovič slavo tedanjim vladarjem: Sobieskemu, Dodžu Giustinianu in papežu, ki so pomagali cesarju Leopoldu v vojski zoper Turke. Drugi del ima naslov »Germania laureata«, kjer se opevajo razne evropske države, v oddelku »Ilyricum laureatum« pa se omenjajo razni hrvaški kraji in mesta, n. p. Bosna, Croatia, Dalmatia, Ragusina republica⁵⁰⁵ in Zagrabia. Senjani so se odslej vsaj malo oddehnili. Od tega časa je živel Vitezovič kot agent v javnih in zasebnih stvareh včasih na Dunaju in v Lincu, včasih pa v Zagrebu, Senju in po raznih gradeh hrvaških velikašev. Leta 1688. se je oženil s hčerjo ogulinskega stotnika, barona Štefana Vojnovića, ki je pal v boju s Turki pod Kostajnico leta 1687. Priženil je malo in stanoval potem navadno v Zagrebu. Udeležil se je tudi raznih bojev proti Turkom, zlasti po porazu pred Dunajem leta 1689. Kot proslavljen junak je šel leta 1682 h kronanju maloletnega Jožefa v Rezno (Regensburg), kjer je postal vitez zlate ostroge (eques auratus), kakor se je odslej vedno zval. Ker je želel biti uvrščen med viteze križarskega reda sv. Jurja, je zato opravil leta 1689. poskušnjo pri tem redu.

Ko so bili Turki izgnani iz Slavonije in Hrvaške in so te dežele prišle zopet pod Habsburgovce, so cenili Vitezoviča tudi na dvoru, ker so ga rabili, on je bil takrat edini, ki je proučil prošlost teh dežel. Zato mu je poveril Leopold I. zbiranje spomenikov o pravu ogrske in hrvaške krone na te kraje. Posebno mu je bilo

⁵⁰³ Miklósu Erdödyju.

⁵⁰⁴ Prevod: Venec anagramov madžarskim pomočnikom.

⁵⁰⁵ Dubrovniška republika.

še zapovedano, naj zbira zgodovinske spomenike, po katerih bi se dale dokazati pravice hrvaške krone na Dalmacijo, da se tako odbijejo pohlepne zahteve Benečanov na to zemljo in na liko in Krbavo. V to svrhu so mu bili odprti državni in javni arhivi.

Vse dogodke, pri katerih je tudi sam sodeloval, je popisal oduševljeno v »Hrvaški Kroniki«. V nji posnema do XVI. stoletja popolnoma Vramca, katerega je na nekih mestih kar prepisal v kajkavščini. Drugi del (po Kristusovem rojstvu) pa je sestavil po Bonfiniju,⁵⁰⁶ Istvanfiju,⁵⁰⁷ po kroniki Tomašičevi,⁵⁰⁸ po Ratkaju, Timonu, Valvasorju, Tomku Marnaviču⁵⁰⁹ in italijanskih kronikah. Zapiski o XVII. stoletju so izvirni in največ vredni še dandanes. Zanimiva je tudi njegova pesem v slavo Petru Vélikemu, ostala je v rokopisu ohranjena v arhivu Jugoslavenske akademije.⁵¹⁰ V nji se zrcali smer in duh njegovega knjižnega delovanja, ki je imelo vedno pravi slovanski značaj.

Leta 1687 so si izbrali hrvaški stanovi Vitezoviča kot najboljšega poznavatelja hrvaške zgodovine za svojega kraljevskega agenta ter mu namenili 150 gold. plače. Še večjo čast je dosegel leta 1691, ko je bil imenovan za podžupana nove liške županije, katere pa ni dolgo imel, ker jo je cesarska komora kmalu zatem prodala grofu Zinzendorfu;⁵¹¹ vojaška oblast namreč ni hotela dovoliti, da se Lika in Krbava, ravnokar osvobojeni turškega gospostva, zedinita s Hrvaško ter se v njih uvede županijska uprava.

Več let se je trudil Vitezović, da se v Zagrebu osnuje deželna tiskarnica. Po njegovem prizadevanju je leta 1682. določil prostor za njo⁵¹² in leta 1694 je izročil škof zagrebški pri njem spravljeno tipografijo Vitezoviču. Prva knjiga, ki jo je natisnila tiskarnica, je najbrž »Kalendarium aliti misečnik horvatski za leto 1695 od

⁵⁰⁶ Antonio Bonfini (1427–1502), italijanski historiograf. Spremljevalec ogrskega kralja Matije Korvina.

⁵⁰⁷ Miklos Istvanffy (1538–1615), madžarski zgodovinar. Užival je zaupanje cesarjev Maximilijana II. in Rudolfa II., njegovo najpomembnejše delo je *Historiarum de rebus hungaricis libri*.

⁵⁰⁸ Ivan Tomašić (umrl cca. 1592), hrvaški frančiškan, kronist.

⁵⁰⁹ Ivan Tomko Marnavić (1580–1637), škof in pisec zgodovinskih del. Pisal je v latinskem in hrvaškem jeziku.

⁵¹⁰ Jugoslavenska akademija znanosti in umetnosti v Zagrebu, predhodnica HAZU, pobudo zanjo je dal škof Strossmayr leta 1860.

⁵¹¹ Franz Ludwig Graf von Zinzendorf (1661–1742), avstrijski general.

⁵¹² V hiši Vitezovičev v današnji Opatijski ulici.

Ljubimira Zelenlugoviča« (drugač Vitezovića).⁵¹³ Kmalu potem je izšla zgoraj omenjena »Kronika«, za tedanje čase precej obsežna; zato je podprl tisk tedanji [...] ⁵¹⁴

Tiskarnico⁵¹⁵ je sicer ustanovil, toda imel je zastran nje dosti sitnosti; ko je umrl cesar Leopold I., so ga jezuitje očrnili na Dunaju, in on je izgubil ne samo vso imovino, ampak tudi vse časti. Ko je prišel na Dunaj, da bi izkazal svojo nedolžnost, ga je zadela tam smrt dne 17. decembra 1713. leta.

Vitezović je dobro spoznal, da je treba buditi narod iz mrtvila s spoznavanjem njegove domače zgodovine, zato je najbolj obdeloval to polje, dasi je z drugim svojim delovanjem v resnici započel to, kar se je moglo izvršiti šele sto let pozneje. Njegova hrvaška dela se bavijo s prašanji jezika, z zgodovino in s poezijo. Filologično je njegovo delo »Lexicon latino-illyricum« v rokopisu (v kapiteljski zagrebški knjižnici), in vredno je spomina, da je v njem izvedena nova ortografija in da je na vsaki besedi zaznamovan naglas. On je vnovič (prvič je to poskusil Budinić⁵¹⁶) hotel uvesti v hrvaško ortografijo češka diakritična znamenja in je sam pisal v nji svoje rokopise, toda tiskal ž njo ni, ker je bila nabava črk predraga. Njegova *grammatica croatica* (od katere poznamo danes samo načrt, kakšna naj bi bila) je imela namen pokazati, kako je treba pisati oblike. S temi deli je namerjal dati hrvaškemu narodu en književni jezik in tiskarnica v Zagrebu naj bi bila književno središče vseh Hrvatov. – Pesniških njegovih del ni tiskanih mnogo; najvažnejše je »Odilenje sigetsko«, *izdano 1684 na Dunaju prvič, 1685 na Dunaju drugič in v Zagrebu 1836. tretjič*; v njem opeva slavnega junaka sigetskega Nikolo Zrinskega, da bi pokazal Hrvatom, kaj premore hrabrost, junaštvo in trdna volja ter s tem vzbudil pri nemarnikih zanimanje za domačo narodnost. Delo je razdeljeno na štiri dele. Prvi del je sestavljen iz treh pesmi: Siget pripoveduje hrvaškim gospém sam, kaj se je dogodilo s svojimi gospodarji; ban podučuje sina v največji stiski, kako naj se ohrani živega, toda sin ga nasproti prosi, da bi smel iti ž njim v boj in umreti. Drugi del je sestavljen iz 15 pesmi, ki so nekake poslanice v liričnem duhu, tu pa tam elegičnem tonu. Tako piše: ban cesarju; cesar

⁵¹³ Pripisano s svinčnikom: gl. Steklasa!

⁵¹⁴ Od tod naprej manjka del teksta, ki se je zaradi Štrekjevega preurejanja odlomkov o Frankopanu, Zrinjskih in Vitezoviću morda izgubil.

⁵¹⁵ To je zadnji stavek s strani 45, ki ga po smislu umeščamo semkaj.

⁵¹⁶ Šime Budinić (okr. 1530–1600), hrvaški književnik. V Rimu je objavljala dela v čakavskem (Pokorni i mnozi ini psalami Davidovi) in v lastnem knjižnem jeziku, temelječem na cerkveni slovanščini z množico poljskih in čeških leksemov. Prvi je uporabil diakritične znake za črki č in ž.

banu; ban orsagu (državi); orsag banu; ban Sigetu; Siget banu itd. Odlikujejo se posebno pesmi: Siget banu in vojnikom (kjer se poslavljajo in zahvaljujejo za obrambo); vila Hrvatkinja nad Sigetom; gospodična Sofija in orel (kar spominja nekoliko na narodno pesem o kosovski devojki). Drugi del se zlasti odlikuje s svojim patrijotizmom. Veči del teh pesmi je pisan v dvanajstercu.⁵¹⁷

V rokopisu je zapustil Vitezović mnogo pesmi, petih v slavo ruskega cesarja Petra Velikega. Po tem smemo sklepati, da je poznal književno slovansko vzajemnost, katere propagator je bil pred njim pop Jurij Križanič,⁵¹⁸ dve pesmi je posvetil tudi Valvazorju, ko je izdal svoje zgodovinsko-etnografično delo.

Med zgodovinskimi spisi Vitezovićevimi zasluži prvo mesto »Kronika aliti spomen svega svita vikov« (izdana v Zagrebu 1696), drugič popolnjena po Štefanu Rafaju⁵¹⁹ 1744; in do 1771 jo je popolnil jezuit Nikola Lovrenčić, toda tako, da je vzel z izdaje 1744. naslovni list in posvetilo, dodal svoje opomnje od 1744–1771 in izdal vse pod svojim imenom 1772, posvetivši knjigo zagrebškemu škofu Tausu.⁵²⁰ Vitezović je, kakor sam pravi v predgovoru, nadaljeval kroniko Vramčevo, s tem razločkom, da je to, kar pripoveduje Vitezović o dogodkih 17. stol., večinoma le hrvaška zgodovina, vtem ko omenja Vramec vsega samo šest dogodkov, ki se tičejo Hrvaškega. Vitezovičeva kronika mnogo pripoveduje o bojih s Turki in ima v tem oziru tudi znanstveno vrednost. Rabila sta jo Kačić⁵²¹ in Srb Raić. Kar pripoveduje o bojevanju Krajincanov, to je pisal večinoma v štokavskem govoru. Za nadaljevanje kronike se je štela prej njegova Novljančica, ki pa je le prigodna pesem. Vitezović je dalje izdal pod imenom Ljubmir Zelenlugović v Zagrebu 1659. Kalendarium ali mesečnik hrvaški. To je drugi hrvaški koledar, pisan gotovo samo za omiko naroda. Njegov »Priručnik ali razlike mudrosti cvetje« (izd. v Zagrebu 1703.) je zbirka gnom in narodnih pregovorov v verzih. Ne ve se, kedaj je izdal knjigo »Lado Horvatski iliti Sibila zvrhu mnenja

⁵¹⁷ Na tem mestu je v rokopisu ducat vrstic prečrtanih, saj se besedilo tu vrača k prvotnemu poteku rokopisa, ki je bil na predhodnih listih razširjen z vstavljenimi listi.

⁵¹⁸ Juraj Križanić (roj. med 1617 in 1619, u. 1683), hrvaški duhovnik, pisec, jezikoslovec, politik ter vnet zagovornik slovanske enotnosti.

⁵¹⁹ Stjepan Raffaj.

⁵²⁰ Thauzyju.

⁵²¹ Andrija Kačić Miošić (1704–1760), hrvaški frančiškanski redovnik, pisatelj in pesnik. Napisal je filozofski traktat v latinščini *Elementa peripatheticae*. Izdal je tudi kroniko *Korabljica* (1760). Trajno mesto v hrvaški književnosti si je pridobil s knjigo, napisano v prozi in verzih *Razgovor ugodni naroda slovinskog*, 1756.

dojdućeh pripečenj na devet vil razlučena«. Poslednje izdaje so popolnoma na kajkavščino predelane. Vitezovič je mnogo več delal in pisal v latinskem jeziku in sicer pesmi in zgodovinska dela, to delovanje je njegovo slavo daleč, tudi drugod zunaj njegove domovine razširilo (prim. Lopašić »Gradja za povjest književnosti hrovske I. 50). Da bi pridobil za svoje namere domače plemstvo, je zbiral podatke o grbih in izdal leta 1703. delo »Stemmatographia sive armorum illyricorum delineatio, descriptio et restitutio«. ⁵²² Znamenita je tudi njegova *Banologia* v rokopisu. Pesmi kakor »Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno«, »Plorantis Croatiae saecula duo« (1703), »Bosna captiva« ⁵²³ itd. so obračale nase pozornost cesarja samega. Žalibog je bilo Vitezovićevo delovanje za svoj narod skoraj brez uspeha, ker ga zavist in nevednost nista hotela razumeti; tudi ni bilo njegovo za ono dobo ogromno znanje mnogim všeč in za požrtvovalno delovanje so ga napičili njegovi lastni rojaki (prim. njegov životopis v Građi ⁵²⁴ I.). Njegovo mnenje o slovanskih narodih nam kaže panslavista 17. stoletja: »Uzeh u spomenu ovom na več mestih Slovin i Slovencev ime, nemoj zato štimati, da bi po tom imenu samo onu stranu slovenskoga naroda razumil, koja se mej Dravom i Savom ali takoj i Dunajem zadržava i osebujujo još današnji dan ime Slovin sahranja, nego i vse druge orsage Ilirije, a navlastito Panoniju. Jezik je naš slavni ilirski aliti slovinski, kojim govore vsi Slovenci« (tu našteva vse slovanske narode tje do Nove zemlje in Ledenoga morja). Pripovedujoč nadalje prostranost Slovanstva s ponosom naglašja, da se slovanski jezik rabi na turškem dvoru in da je že Karol IV. z zlato bulo določil, da se morajo njegovi nasledniki učiti slovanščine ter zaključuje: »Zato, vsi Slovinci, kim je Bog dal tako dičan jezik i slavnu domovinu, s vašimi kripostjami i jezik i domovinu prodičite.«

⁵²² Prevod: »Stematografija ali skiciranje, opis in rekonstrukcija ilirkega orožja.«

⁵²³ Prevod. »Oživljenja Hrvaška v času Leopolda Velikega.«, »Dve stoletji žalujočega Hrvata«, »Bosna jetnica.«

⁵²⁴ Građa za povijest književnosti Hrvatske. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1897-.

VI

Na Kranjskem se je pokazala nova slovenska tiskana knjiga šele 54 let po Čandikovem katekizmu;⁵²⁵ izraz »nova« je prav zaprav na nepravem mestu, ker je knjiga samo nekoliko izpremenjen in razširjen natisek edine Hrenove knjige. Za nje izdajo se je potrudil

Janez Ludovik Schönleben

Ta mož je bil rojen v Ljubljani leta 1618, sin čislanege meščana, ki je od leta 1648 [do] 1654 bil Ljubljani župan in mestni glavar. Rodovina Schönlebnov je seveda nemška; kakor dokazuje Radič⁵²⁶ v *Blätter aus Krain* 1863. 179,⁵²⁷ je prišla na Kranjsko z Virtemberškega,⁵²⁸ najbrž iz Heilbronna. Schönleben je hodil v šolo v Ljubljani k jezuitom (pa ne šele kot 30 letni mož, kakor piše Glaser, ki zamenjuje leta očetovega županovanja z učno dobo Schönlebnovo). Stopil je mlad v jezuitski red, katerega pa je zapustil kot 36 letni mož, da bi dosegel v Padui doktorsko čast in živel kot svetni duhovnik. »Nachmals hat ihn seine hochgeschätzte Gelehrtheit dermassen recommendiert, daß er Thum-Dechant zu Laybach worden,«⁵²⁹ pravi Valvazor VI. 354, »[der] massen er auch nebenst dem Titul eines Doctoris Theologiae die Würde eines Protonotarii apostolici geführt.«⁵³⁰ Toda že čez nekaj časa se je sam odpovedal stolnemu dekanatu, ker je upal, da bo imel na deželi za študije več miru kakor v mestu, imenovan je bil torej za višega duhovnika (arcidijakona dolenjskega in župnika) v Ribnici. Toda tudi tam ni našel za študije potrebnega miru. Zato se je čez nekaj let odpovedal

⁵²⁵ Janez Čandek (1581–1624), jezuit in nabožni pisec, priredil je *Evangelia inu listuvi*, ki jih je škof Hren izdal leta 1613 v Gradcu, in prevod Kanizijevega *Malega katekizma*, ki je zšel leta 1615 v Augsburgu.

⁵²⁶ Peter Pavel Radics (1836–1912), zgodovinar, geograf in časninar. Opisoval je slovenske kraje in ljudi, napisal med drugim tudi *Geschichte Krain's, ein Handbuch*. Ljubljana 1862.

⁵²⁷ *Blätter aus Krain* je bila priloga k listu *Laibacher Zeitung*. Članek je izšel v letniku 1863, št. 46, str. 178–179 pod naslovom *Eine krainische Gelehrte familie*.

⁵²⁸ Württemberškega.

⁵²⁹ Prevod: Pozneje mu je njegovo visokocenjeno znanje omogočilo, da je postal stolni dekan v Ljubljani.

⁵³⁰ Prevod: Tako je poleg naziva doktorja teologije užival tudi čast apostolskega protonotarja.

tudi nadduhovniškemu uradu v Ribnici ter se vrnil v Ljubljano, kjer je preživel ostali čas svojega življenja v miru in kot zasebnik »sintemal etliche geistliche Beneficia, die er daselbst gehabt, ihm wenig zur thun geschafft«, ⁵³¹ pravi Valvazor.

Schönleben je bil za svojo dobo jako učen mož, Valvazor ne ve, kako dostojno povzdigniti njegove učenosti: »Welches ihn auch zu einem so fernen Mahl der gelehrsamkeit⁵³² gebracht, dahin nicht Jedermann gelangt: also daß im Lande ihrer wenige in der Erudition ihm gleich gewest.«⁵³³ Bil je učen bogoslovec, »auch stattlicher Historicus und Genealogicus, dabey sehr beredt, und sowol in teutscher als Sclawonischer Sprach ein trefflich-guter Prediger, der mit seiner Beredsamkeit⁵³⁴ die zuhörer so häufig zu sich gezogen, daß, wann er die Cantzel besteigen wollen, Jedermann dahin geeilt ihn zu hören und er also allezeit einen großen Zulauff gehabt.«⁵³⁵ (Valvasor VI. 353, 354).

Bil je jako priden in delaven mož, Valvazor našteva 38 del v latinskem, nemškem in slovenskem jeziku, ki jih je izdal v tisku in v rokopisu poleg obširnih kolektanij za genealoške študije. Od leta 1649. počenši je izdal skoraj vsako leto eno ali več knjig, ki so bile tiskane v različnih mestih, v Gradcu, v Linzu, na Dunaju, v Salzburgu, v Altstadtu, v Celovcu. Njemu gre slava, da je po protireformaciji odpravljeno tiskanje knjig zopet uvel v Ljubljano, ki je bila skoraj 100 let brez tiskarja. Na njegovo željo so namreč stanovi poklicali tiskarja Janeza Krstnika Mayerja⁵³⁶ iz Salzburga 1678, kateri se je preselil z vsem svojim delavskim osebjem ter natisnil 25. novembra 1578 . leta kot prvi izdelek nove ljubljanske tiskarnice neki »elogium« Matere božje (Valv. XI. 725), ki je ponatisnjen. Schönleben je umrl po zelo delavnem, znanosti posvečenem življenju v 63. letu, t.j. 31. oktobra 1681 v svojem »Anno climacterico« (Wechseljahr, Gefahljahr), kakor je to že naprej povedal

⁵³¹ Prevod: Z nekdanjimi duhovnimi beneficijami se ni kaj dosti ukvarjal.

⁵³² V *Slavi vojvodine Kranjske*: Gelehrtheit.

⁵³³ Prevod: Kar ga je tudi pripeljalo do tako oddaljenega sprejemanja učenosti, kamor ni dano vsakomur: torej, da mu je v deželi po vsestranski izobraženosti bilo le malo enakih.

⁵³⁴ V *Slavi vojvodine Kranjske*: Beredsamkeit.

⁵³⁵ Prevod: »Tudi sijajen zgodovinar in genealog, ob tem pa tudi zelo zgovoren in tako v nemškem kot slovenskem jeziku odličen pridigar, ki je s svojo zgovornostjo pogosto tako pritegnil poslušalce, da so, kadar je hotel na prižnico, vsi pohiteli k njemu, da bi ga poslušali in je torej ob vsakem času imel velik obisk.

⁵³⁶ Janez Krstnik Mayr von Mayregg (1634–1708), tiskar in knjigotržec, ki je deloval na Kranjskem. Že 1678 je začela delovati Mayrova podružnica v Ljubljani. Sam jo je Mayr vodil do 1682, po tem pa je posel v Ljubljani prevzel njegov sin Jožef Tadej.

svojim prijateljem, ter je bil pokopan v jezuitski cerkvi v raki pred stopnicami altarja umirajočega Kristusa. Njegove knjige so podedovali jezuitje, rokopise in zgodovinske opise pa deželni stanovi. Valvazor je pregledal zapuščino Schönlebnovo ter jo porabil za svojo kroniko, on pravi, da ni mogel posneti iz njih niti osem pol, ki bi se dotikale zgodovine Kranjske; tega je krivo, kakor je sam tožil, to, da mu niso hoteli izročiti listin z zgodovinskimi podatki in snovmi, sam pa ni nikamor potoval. Kar so mu izročali na njegovo moledovanje, to so stare ženitne pogodbe, pravdni spisi in enake stvari, katerih berilo mu je snelo mnogo časa, ne da bi bil kaj pridobil iz vsega, razen imen; potemtakem je izpisoval samo imena z letnicami vred, in tako je napolnil 9 zvezkov kolektanij, važnih za genealogijo kranjskih plemičev. O njegovih vnanjosti in o tem, kako je živel, poroča neki sodobnik njegov: »Bil je srednje rasti, prijetno odkritosrčnega obličja, kostanjastih las, prijazen in šaliv v govoru, zmeren v jedi in pijači, častitljiv v ponašanju. V svoji samotni hiši (navadno ni izhajal) se je razveseljeval z laškimi petelini (bojnimi petelini, enakim angleškim) in s psom kodrom, imenovanim Solidon, katere je posebno rad imel zavoljo mnogih umetnosti« (Radics, Blätter aus Krain 1863, 183).

Glavno delo Schönlebnovo je bilo »Carniola antiqua et nova«, katerega prvi zvezek je izšel v Ljubljani 1681 in katero je ostalo nedokončano. Ta zgodovina obsega samo prvo tisočletje (po Kristusu) kranjske zgodovine. Gotovo je velika Schönlebnova zasluga, da je prvi obdelal zgodovino svoje domovine po starih in novih virih, dasi ne vselej ravno kritično. Kot pripravljalno delo – opusculum prodromum – za njo je že prej izdal knjigi »Aemona vindicata sive Labaco metropoli Carnioliae vetus Aemonae nomen jure assertum«,⁵³⁷ v Salzburgu 1674. Kranjski stanovi so prvega svojega zgodovinarja velikodušno podpirali. Od 1668 do 1675 je dobil 1548 goldinarjev, 15. junija 1678. leta so mu dovolili na štiri leta po 200 goldinarjev na leto s pogojem, da dokonča delo v tem času. Rázen tega so stanovi obljubili kupiti 150 izvodov njegovih »Annal« po nižani ceni ter plačati korektorja.

Schönleben, pravi Wachler, »hinneigend zum Wunderbaren und Fanatismus, benutzte Quellen und zum Theil seitdem verwitterte Denkmäler, aber ohne Kritik.«⁵³⁸ Kam se je izgubilo rokopisno nadaljevanje »Carniolae novae et anti-

⁵³⁷ Prevod: »Prilaščena Emona ali (zakaj je) staro ime Emona po pravici dano kranjski metropoli Ljubljani.«

⁵³⁸ Prevod: Ki se je nagibal k čudežnemu in fanatizmu, je uporabljal vire in delno od takrat že prepelele spomenike, toda nekritično.

quae«, se ne ve natančno, nekateri pravijo, da je v Celovcu v deželnem arhivu, drugi, da je na Dunaju v dvorni knjižnici, zopet drugi v Zagrebu v knjižnici stolne cerkve (vsej njegovi genealogični zapiski). Historičnih spisov in del je spisal Schönleben 10; druga njegova dela so neka panegirična, neka pobožne vsebine, zlasti na neomadežano spočetje Marije Device se nanašajoče. Med pobožnimi njegovimi deli je eno, s katerim je Schönleben stopil v krog slovenskih pisateljev. Naslov mu je »Evangelia inu Lystuvi na vse Nedele inu jemenitne Prasnike celiga Leita po Catoliski vishi, inu po teh ponoulenih Mashnih Bukvah resdeleni itd. Tiskanu v Nemfhkim Gradzu. V'sakladi Joannesa Helma Ankveniga Vesnika. V tem Leyti 1672. 447 str. 8º.«

Že Pohlin je v svoji Bibliotheki Carnioliae pg. 10 vedel, da je to le nova izdaja Hrenovih evangeljev in listov, ki jo je Schönleben samo pomnožil z nekimi evangeliji, listi, molitvami itd., seveda misli Pohlin, da je Schönlebenov »Versionen magis ad Carniolicum idioma accomodavit«. ⁵³⁹ Knjižico poklanja »Bibliopole Joannes Helm« knezoškofu Rabatti in po prejeti pravici, da jo sme tiskati, prihaja »Praemonitio ad lectorem«, ⁵⁴⁰ v kateri trdi pisatelj Joannes Ludovicus Schönleben, da »idioma sclavonicum, ex quo ortum est Carniolicum« ⁵⁴¹ ima toliko raznih narečij, da je nemogoče dati ene evangeljske bukve, ki bi bile vseh vsemu ljudstvu v vseh besedah. O Hrenovih pravi, gre tožba, da je v njih mnogo besed hrvaških in dalmatinskih, o njegovih se bodo nekateri pritoževali zavoljo nemških besed. Ali kadar manjka lastnih, sprejemamo rajši že navadne. Schönleben se je ravnal, seveda kot Ljubljčan po svojih rojakih. Malokateri Ljubljčan ve, pravi, kaj je jezér, dedič, nam[reč] tavšent, erbič, erbšina. Te je zatorej rajši rabil kakor tujke! »Cum voces sint ad placitum (!) et quaevis gens suo potius quam alieno delectetur, maluimus hic circa Labacum usitatas vulgi voces usurpare quam peregrinas accersere!« ⁵⁴² Kdor je na meji Hrvaški ali Laški, vpiše si v svojo knjigo lahko tam navadne besede. Glede ortografije je Sch[önleben] precej nedolžen: O branju in izrekovanju pravi, da Hrvatje in Dalmatinci izgovarjajo, kakor pišejo, Kranjci pa poluglasno na pr[imer] prišal, pršl; vendar se glasniki v pisanju ne smejo izpušča-

⁵³⁹ Prevod: »Prevod je prilagodil bolj kranjski govoric.«

⁵⁴⁰ Prevod: »Opozorilo bralcu.«

⁵⁴¹ Prevod: »Slovsanska govorica, iz katere izhaja tudi kranjska«

⁵⁴² Prevod: »Ker so besede že ustaljene (ad placitum?) in ker vsak narod veseli bolj lasten jezik kot pa tuj, smo na tem mestu raje vzeli besede, ki jih uporabljajo ljudje okoli Ljubljane, kot pa tuje.«

ti, da ne nastane pr[imer] prvrgl nam[esto] pèrvèrgel. »Quare scribamus more gentis, loquamur more regionis.«⁵⁴³ Potem razlaga se i in v, kadar sta samoglasnika pišeta i in u, kot soglasnika pa j in v. Da je ločiti s in l, *sh* in *lh*, ker se po njih spreminja pomen: sadét – attingere (zadeti), sad – retro (zadaj, nazaj), shalit – contristare (žalostiti), proti: fadét – plantare (saditi), fad – fructus (sad), shalit-jocari (šaliti se). »Verum haec et similia non tam ex scriptione, quam ex serfu et connexione vocum, qua ratione pronuntiari debeant, colliguntur.«⁵⁴⁴ Kopitar pravi: »Man sieht aus aller diesen Rasonnements, Schönlebens Sprachwissenschaft stand etwa auf einer Höhe mit Truber's seiner!«⁵⁴⁵ Nato pripoveduje Schönleben, da je dal natisniti cerkveni *koledar*, kjer so zaznamnjani zapovedani prazniki itd., posebni pa se vpišejo na praznem prostoru. Vsega tega je 17 listov. Schönlebnova knjiga obsega razen predgovora najprej »Evangelia inu Lystuvi na vse Nedele« (str. 1–267); v teh so razločki od Hrenovih le majhni. Na primer: »Kaku ti pak vidiš en *pesdèr* v svojga brata *očem*«, za Hrenovo; »kaku ti pak vidiš eno troho v tvojga brata očesi inu bruna, ki je v tvoim lastnim *očesu*«, za Hrenovo »*okej*, izpraviš ta pezder iz tvojga brata *očessa*« za Hrenovo »*oka*«.

Drugi del obsega »Evangelia inu Listuvi ob terdnih in zapovedanih praznikih v'Sveti Catholishki Cerkvi inu ly per nekaterih Cerkvah str. 269–380«. Tukaj je priložil Schönleben pač nekaj evangelijev in listov, ker je poskrbel za več praznikov kakor Hren. Teksti pa vtegnejo biti prav tako vzeti iz starejših prelog protestantovskih kakor pri Hrenu. Zatem prihaja »Molitva po Pridigi, za vsiga Karšanstva nadleže, reve, nadležaine (Anliegen) inu nevarnosti«. Dalje »Karsčanska gmajn spuid k'Bugu, po Pridigi, ali sicer pogostu reči spodobna« (384–386). Popolnoma nove so: »Catholishke Peifme« (387–404). Glaser navaja neko Kreljevo pismo, iz katerega se da bajè razvideti, da so te pesmi Hrenove. O Hrénu vemo, da je spravljal slovensko cerkveno pesmarico, koliko pa je res sam naredil pesmi se ne dá določiti. Mogoče je, da je nekaj teh pesmi njegovih, recimo prva pesem božična: »Ta dan je vsega veselja - Divica je rodila - Tega sinka Boshijga - Divica je ostala - Našiga odrešenika - Stvarnika nebeškiga - Angelskiga Kraila - Gdu je slišal lih tegá - Devica rodila je Boga - je čudu preveliku« itd. Druga

⁵⁴³ Prevod: » Da bi pisali po šegi ljudstva, govorimo po šegi pokrajine.«

⁵⁴⁴ Prevod: »Vendar kako bi se v takih in podobnih primerih moralo izgovoriti, ne razberemo toliko iz zapisa kot pa iz smisla in povezanosti glasov.«

⁵⁴⁵ Prevod: »Iz vseh teh povzetkov je razvidno, da je Schönlebnovo jezikovno znanje bilo nekako na Trubarjevi ravni!«

božična pesem je zanimiva, ker je popolnoma narodna: »Enu je Dete roijenu, ai roijenu – Notri v'tem meisti Bethlehem, - Notri v'tem meisti Bethlehem - v'eni preprosti štalci, ai štalci - V'enih osslovih Jassèlcah; V'enih osslouih Jassèlcah« itd. Potem pride pesem »Desset zapuvidi v'Postu«. Četrta je velikonočna stara »Jezus je od smerti vstal – Od njega britke martre: – Ob tu se vesselimo – Inu Boga hvalimo – Kyrie eleison, Christe eleison« itd. Peta; »Od svetiga Duha ob Finkuštim času«. Šesta; »Od Divice Mariae v Adventu«, začinja interesantno: »Jager na lovu šraja – V'tim thronu nebeškim: - V nebessih se sprehaja – Sveta Trojica ž njim. – Eno serno loviti – Iz nebess je poslan – Ta lovec je en angel – Gabriel imenvan« itd. Sedma pesem je »Od Divice Mariae čez leitu (O Ti Divica Mati Maria – Ti si nebeška presvetla zarja – Skuzi tebe sije Jezus Nebešku sonce – Nam naše serca resvetli; – To pak ti Jezus oblast imaš, – saj daš nebessa komer hoč« itd. Da bi bilo petero teh pesmi prepisanih iz protestantovskih pesmaric kakor trdi v čitanki Kres, gotovo ni resnica, ker so štiri že po vsebini nemogoče v protestantovski pesmarici. Tudi Nemeč Elze⁵⁴⁶ nič ne poroča o kaki protestantovski pesmi »Enu je Deite rojenu«. Pesem »Jager na lovu šraja« se je razširila zelo daleč, prišla je celo med kajkavce, za katere je bila pač iz Schönlebnova ali kake poznejše izdaje ponatisnjena precej natančno v knjigi »Cithara orthochorda, seu cantus latino croatici« l. 1757 v Zagrebu.

Tretji del Schönlebnove knjige obsega »Chatechismus ali Kratki zapopadik potrebnih katoliških navukov, za karšansko mladost preprostu postaulen« (str. 405–447). V koliko se ta katekizem naslanja na prejšnje, Pachenekerejevega, Mikčevega, Čandikovega ne vemo, ker nam ti niso znani. Obsega pa različne stvari in ne v tistem sporedu kakor poznejši katekizmi.

Schönlebnova knjiga se je pozneje mnogokrat še ponatisnila: 1730 v Ljubljani, 1741 v Ljubljani, 1758 v Ljubljani, 1764 v Ljubljani, 1768 v Ljubljani, 1772 v Ljubljani, 1787 in 1792 (Japelj), (1800) v Gradcu, pozneje brez letnice vnovič v Gradcu, 1822 v Celju.

⁵⁴⁶ Theodor Elze (1823–1900), nemški protestantski teolog in zgodovinar protestantske dobe. V letih 1852–1865 je deloval v Ljubljani, kjer je bil prvi pastor obnovljene evangeličanske cerkvene občine. Preučeval je zgodovino protestantske Cerkve in šole na Kranjskem in v sosednjih deželah. Predvsem je odkrival in bibliografsko evenditiral slovenski protestantski tisk, pisal o več njegovih avtorjih (Trubar, Bohorič, Dalmatin) in raziskoval vpliv tübingške univerze na razvoj protestantske misli v slovenskih pokrajinah. Prispeval je temeljne vire in je začetnik novejšega raziskovanja slovenske in hrvaške reformacijske književnosti v 16. stoletju.

Važnejši od Schönlebna je v slovenskem slovstvu nekoliko mlajši od njega

Matija Kastelec

Rodil se je, kakor poroča Valvasor (VI. 359) »zu Kellnperg in Crain an der Poick unweit won Brem«⁵⁴⁷ Čop je Valvasorjeve besede Kellnberg, Poick v Šafárikovi zgodovini preložil napačno s slovenskimi »Klenik na Pivka« in iz *Šafárika* je šla napaka dolgo časa od pisatelja do pisatelja, dokler je ni *Levstik* popravil v Ljubljanskem zvonu I. 708–709 (ne 707–708 kakor *Glaser*). Klenik se v nemščini nikdar ne imenuje drugači kakor Klenik, Klönig; torej ne more Valvasorjev Kellnberg biti Klenik, ki ni ravno »unweit von Prem«, ampak gotovo je, da je s to besedo hotel zaznamovati *Valvasor* vas Kühlenberg ali Küllenberg, slovenski Kilovče, ki pa niso na Pivki, kar je Valvasorjeva zmotna, pa so samo ½ oddaljene od Prema. Tudi rojstni dan Kastelčev je Valvasor zaznamoval napak, trdé, da se je rodil 24. januarja 1620. leta; o tem je drugači pokazal pater Ladislav v *Novicah* 1864, stran 74. Na nagrobnem napisu je sicer ni več mogoče brati, ker je to uglajeno s človeškimi stopinjami, toda nagrobni napis je natančno zabeležen tudi v samostanski kroniki in tamkaj se bere: »Obi it in Domini ano 1688, die XIX. junii aetatis suae LXV.«⁵⁴⁸ Gotovo so frančiškani, katerim je bil poseben dobrotnik, to vedeli iz ust njega samega, saj se iz kronike povsod vidi, kak prijatelj jim je bil. Zlasti so to gotovo vedeli tisti, ki so nagrobni napis, ki si ga je sam sestavil, po njegovi smrti popolnili z letnico smrti in čislom njegovih let, ako tega niso storili frančiškani, kar pa je zelo verjetno ker je pokopan v njih cerkvi. Vse je torej prišlo iz ust Kastelca samega in njemu gre več vere kakor Valvasorju, ki se je tudi tukaj zmotil, kajti če odštejemo od 1688 65 let, ostane nam 1623 kot letnica njegovega rojstva.

Bil je 13 let župnik v Toplicah, potem v Št. Jerneju na Polju dve leti, potem je postal kanonik pri Sv. Nikolaju v proštiji novomeški. Če smemo verjeti Valvasorju »und lebt nunmehr schon 30 Jahr in solchem Canonicat als der älteste Canonicus zu Rudolfswerth«,⁵⁴⁹ je postal kanonik l. 1657, star 34 let. Bil je tudi beneficijat bratovščine svetega Rožnega venca ter je v cerkvi svetega Nikolaja

⁵⁴⁷ Prevod: V Kilovčah (Kühlenberg) ob Pivki (Poick) nedaleč od Prema (Premb) na Kranjskem.

⁵⁴⁸ Prevod: »Umril je 19. junija, leta Gospodovega 1688, star 65 let.«

⁵⁴⁹ Prevod: In živi od tedaj že 30 let v kanonikatu, kot najstarejši kanonik v Novem mestu.

ustanovil l. 1682 beneficij svete Barbare (Valvasor VI. 360). Umrli je, kakor smo že slišali, leta 1688, to potrjuje Kamen in kronika samostanska, ki piše: »In hunc annum incidit obitus Admodum Reverendi Domini Mathiae Kastelz Canonici Rudolphwertensis et Beneficiati Sanctissimi Rosarii. Vir hic fuit Benefactor eximius Conventus, cujus inter alia beneficia, de quibus constat, numeratur lampas argentea ad altare majus appensa, quam ille fieri curavit, item erectio fornicis modernae Ecclesiae ac turris, quae ipso dirigente tamquam Architecto perfecto exstructa sunt. Fuit vir venerandus, ab omnibus amatus, obiit plenus dierum ac sepultus est in nostra Ecclesia ex parte Evangelii altaris Immaculatae Conceptionis sub lapide sepulchrali ibidem adjaconte«⁵⁵⁰ (Novice 1864, 74).

Nagrobni napis. Ki si ga je že za življenja sam napisal, se glasi tako:

Hic Mathias Castellez Canonicus jacet,
 Qui etiam mortuus non tacet.
 Loquitur hic in fornice et turri
 Nec silent alibi muri.
 Hic sciens architecturam
 Fecit sibi hanc sepulturam
 Et ut sit cum mundis
 Petit a singulis pater noster vel de profundis
 Clamat: o viator, ne tace,
 Saltem dic requiescat in pace.
 Dic ut docet S. Sulpitrius
 Deus sit ei propitius.
 Obiit in Domini Anno 1688.
 Die XIX. Junii aetatis suae LXV.
 Lux aeterna luceat ei Domine
 Cun. Sanctis tuis in aeternaem.⁵⁵¹

⁵⁵⁰ Prevod: »V to leto sodi smrt nadvse spoštovanega gospoda Matije Kastelca, kanonika v Novem mestu in beneficiata Bratovščine presvetelega rožnega venca. Ta mož je bil izjemni dobrotnik občestva, med čigar zasluge, ki so znane, štejemo tudi nad glavnim oltarjem obešeno srebrno svetilko, ki jo je dal narediti, in prav tako obokanje moderne cerkve in postavitev zvonika, katerega gradnjo je vodil kot prvi arhitekt. Bil je častitljiv mož, priljubljen med vsemi, dopolnil je veliko dni, pokopan pa je v naši cerkvi ob oltarju Brezmadežnega spočetja pod nagrobnim kamnom, ki leži zraven.«

⁵⁵¹ Prevod: Tu leži kanonik Matija Kastelec, / čeprav mrtev ne molči / govori na oboku in

Ob kamnu na štirih straneh pa je napisano:

»Quaeris, cur voluerit – sepeliri hic intus – ait: causa fuit – meus frater Hyacinthus«. ⁵⁵² Ta Hijacint, njegov brat, je bil frančiškan v novomeškem samostanu, in ker sta se ljubila v življenju, nočeta biti ločena po smrti, dostavlja kronika. Gledé njegove smrti je napačna letnica pri Šafáriku, da je l. 1689 še živel, ko je Valvasor pisal. Valvasor namreč izrecno pristavlja in diešem ⁵⁵³ 1687 Jahr.

Samostanska kronika in nagrobni napis nam pravita izrecno, da je Kastelec bil večš *arhitekturi*: napravil je oblok in stolp frančiškanske cerkve in tudi drugi zidovi ne molče o njem. V resnici je od njega še drugi spomenik »v Mejstu«, hiša, kjer je ali vsaj leta 1864 bila gostilnica »zur Sonne« in pa Kazina, je bila Kastelčeva in zidal jo je bržkone on sam, to vsaj kaže kameniten spominek. Na zidu je namreč podoba Marije, vrezana v kamen z napisom: »Sub potestate MarIana vIvet aeDes CasteLzIana«. ⁵⁵⁴ Kakor priča ta napis, je torej zidana hiša leta 1668.

zvoniku / in tudi zidovi drugod niso tiho. / Vešč v arhitekturi, / si je postavil ta grob / in da bi bil lahko s svetimi / od vsakogar prosi »očenaš« in iz globin / kliče: O, popotnik, ne molči, vsaj reci, naj počiva v miru. Reci, kot uči sv. Sulpitcij, naj mu bo Bog naklonjen. / Umril je leta Gospodovega 1688, / 19. junija, star 65 let. / Gospod, naj mu sveti večna luč / s tvojimi svetimi na veke.

⁵⁵² Prevod: »Sprašuješ, zakaj je hotel biti pokopan tu notri? Pravi: vzrok je bil moj brat Hiacint.

⁵⁵³ Prevod: V tem 1687. letu.

⁵⁵⁴ Prevod: Kastelčeva hiša bo živila od Marijine moči. (Napis je kronogram: 1000 + 1 + 5 + 1 + 5 + 500 + 100 + 50 + 1 = 1663 ali MDCLV VIII. Štrekelj se je morda zmotil v prepisu kronograma, saj navaja letnico 1668; manjka še ena številka V).

VII

Najlepši spomenik pa si je postavil Kastelec s svojimi slovstvenimi deli. Pisal je precej mnogo, toda glavna njegova dela so ostala v rokopisu. Da je pridno študiral protestantovske pisatelje, vsaj Dalmatina, nám najbolje spričuje njegov rokopis v ljubljanski licejalni knjižnici »Krainsisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch mit Vergleichungen und Beziehungen auf Dalmatins Bibel«,⁵⁵⁵ 527 str. in pa »Dictionarium Latino-Carriolicum«, ravno tam. Ta zadnji je prišel tje iz knjižnice kapucinov, prvi slovar pa z Zoisovo zbirko. Zois ga pripisuje Kastelcu. Drugi je najbrž prepis na čisto tistega slovarja, ki ga omenja tudi Valvasor. Dalje je važno v Kastelčevem delovanju to, da je preložil na slovenski jezik Sveto pismo. Valvasor navaja naslov tega za tisek pripravljenega rokopisa tako: »Simplex translatio Sacrorum librorum Veteris et Novi testamenti secundum Articulos, in tribus Tomis«⁵⁵⁶ (1678–18(!)88). Kam se je ta rokopis izgubil, dolgo ni bilo znano. Iz pristavka »secundum articulos« je sklepal Čop, da to ni bilo vse sveto pismo, ampak samo izpisek iz njega, enak ilirskemu izpisku Em. Pavića iz G. Rayanmonta 1759. 1865. l. pa se je našlo nekaj tega rokopisa, namreč dva zvezka (II., VI.). Poslal ju je baron Alfred Moškon iz Pišec na Štajerskem v dar Matici. V zaznamku matičnih rokopisov (letopis 1887, str. 344) pa jih že ni več zapisanih. Marn pravi, da jih še ima Matica. Iz ohranjenega bi se vendar dalo določiti, je li Kastelec prestavil vse Sveto pismo ali le izpiske. Drugi rokopisi za tisek pripravljeni so slovenski »Speigel duhouni od začetka inu konca človeškiga živ[!]enia«, preloga iz italijanske knjižice »Specchio spirituale del principio e fine della vita umana«⁵⁵⁷ (v dvogovoru). Dalje prva slovenska preloga znane knjige o nasledovanju Kristusa od Tomaža Kempčanskega:⁵⁵⁸ »Thomas de Kempis Carniolicus de Imitatione Christi. Libri IV. in Carniolicum versi, quos aliquantulum emendatos sub suo nomine edidit P. Hoppolytus Neosta[...] Capucinus«,⁵⁵⁹ ka-

⁵⁵⁵ Prevod: Krajnsko-nemško-latinski slovar s primerjavami in navezavami na Dalmatinovo Biblijo.

⁵⁵⁶ Prevod: »Enoten prevod svetih knjig Stare in Nove zaveze po delih v treh zvezkih.«

⁵⁵⁷ ITA Prevod: Duhovno ogledalo o začetku in koncu človeškega življenja.

⁵⁵⁸ Tomaž Kempčan, Thomas von Kempten, Thomas a Kempis (1380–1471), avguštinski menih in mistik, znamenit verski pisatelj 15. stoletja.

⁵⁵⁹ Prevod: Tomaž Kempčan Kranjski, Hoja za Kristusom, v štirih knjigah, prevedenih v kranjski jezik, ki jih je nekoliko popravljene pod svojim imenom izdal kapucin P. Hopolit Novomeški.

kor poroča Pohlin. Dalje »Spegel te čistosti, d[as]. i[st] Spigel der Reinigkeit«. Vse te knjige so bile pripravljene za tisek, kakor tudi morda latinski pisar »Viridarium exemplorum, in quo enumerantur septuaginta exempla accomodata pro concionatoribus, auctore M. Castellez«⁵⁶⁰ (1678–1688). Veči del Svetega pisma in ti naposled imenovani rokopisi so danes izgubljeni. Spričujejo nam pa veliko marljivost in pridnost pisateljsko M[atije] Kastelca, katerega poznamo natančneje iz njegovih natisnjenih spisov, zlasti tistih, ki so bili namenjeni bolj za navadne ljudi in ne samo za duhovnike in predigarje. Pa tudi od tiskanih njegovih knjig ni dandanes znan noben izvod teh-le: »Breve exercitium matutinum et vespertinum, Labaci 1682«,⁵⁶¹ o kateri vemo, da je bila latinska, ker pristavlja Valvasor »ist lateinisch«.⁵⁶² Dalje »Kratki sàpopadek potrebnih catholiciskih naukov«, Ljubljana 1685, »Nebu na femli po boshji Voli« v Ljubljani 1686 in morda »Praxis catechistica, tu je nauk Christianski« v Ljubljani 1686, kakor navaja knjigo Valvasor, Dimitz⁵⁶³ pa jo je izpustil. Ta knjiga je pač, če je Valvasorjeva trditev resnična, le prvi natis Navuka Christianskega. Glaser je po Marnu [»to dvoje (to je Kratki zapopadek in Praxis Catech.) je menda le iz prejšnjih tiskano bilo tudi posebej«] porodil trditev »to so bržkone natisi poprejšnjih del«, kar je pač nemogoče. Knjiga izdana 1685 ali 1686 ne more biti natisek knjige, ki je izdana 3 ali 2 leti pozneje, ampak samo ta druga knjiga je nov natis prejšnje.

Torej najbolj iz izgubljenih knjig in rokopisov pa tudi iz ohranjenih, smemo sklepati na veliko pisateljsko marljivost Kastelčevo, ki se sme gledé nje staviti na stran Truberju in po svetem pismu tudi Dalmatinu. Zanimivo je njegovo delovanje nasproti delovanju katoliških drugih pisateljev s tem, da on ni pisal toliko za svoje duhovniške sobrate, prodajajoč jim knjige, ki jih rabijo v svoji službi, ampak bolj za svetne katoličane, katere je hotel vnemati za dobro krščansko življenje in za pobožnosti, ki jih priporoča cerkev ter jih potrditi v naukih katoliške cerkve. Kot Notranjec je sicer tudi on kakor Krelj ohranil marsikako notranjsko posebnost, njegov jezik moramo vendar smatrati za pravo dolenjščino, katero je

⁵⁶⁰ Prevod: »Zeleneči vrt zgledov, v katerem je naštetih sedemdeset primerov, prilagojenih pridigarjem; avtorja Matije Kastelca.«

⁵⁶¹ Prevod: Kratke jutranje in večerne (duhovne) vaje, v Ljubljani 1682.

⁵⁶² Prevod: Je latinsko.

⁵⁶³ Avgust Dimitz, slovenski pravnik in zgodovinar (1827–1886). Dimitzevo najpomembnejše delo je *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813* (1874–1876) izdano v 12 snopičih, V njem je podrobno obravnaval kmečke upore, turške vpade, reformacijo in podrobno obdelal tudi začetke slovenske književnosti.

rabil v svojih spisih, ne samo zato, ker je veči del svojega življenja preživel med Dolenjci, ampak ker se je tudi on ravnal v pisanju po protestantovskih pisateljih, katerih jezik je ravno dolenjščina. Seveda ni pri tem pozabiti, da sta si dolenjščina in notranjščina v marsičem enaki. Jezik Kastelčev nam je v precej dobri razpravi načrtal Zavaddal »Die Sprache in Kastelec 'Bratovske Buquice S. Roshenkranza'» v programu celjske gimnazije 1891 (Oblak, Archiv XIV).⁵⁶⁴ Ortografija njegova se naslanja v glavni stvari na ortografijo protestantovskih pisateljev, katero si je abstrahiral iz Dalmatinove Biblije, ker ni poznal Bohoriča, kakor smemo sklepati iz njegovih besed v Bukvicah svetega Roženkranza, stran 177: »Si diligens Lector in hoc opusculo errore invenit, parcat, vel méae ignorantiae, vel typis, vel idiomatici Carniolici, carenti Grammatica.«⁵⁶⁵ Na to kaže tudi napis na str. 437 v Neb[eškim] Zilu: »Observationes in Lectione et scriptione idiomatis Carniolici juxta antiquos libros Carniolicos, Croaticos et Illyricos.«⁵⁶⁶ Razložki od Dalmatinovega pravopisa so vendar taki, da se vidi, da Kastelec ni popolnoma premislil Dalmatinove ortografije: rabil je è za ozki e, in î za n, l,⁵⁶⁷ kadar sta stopljena, v čemer ga ni pozneje nihče posnemal.

Knjige njegove, katere nas zanimajo so te-le:

1. »Bratovske bukvice S. Roženkranca, v katerih je ukup zložena viža ta Psalter, ali Roženkrac z'témi petnaistimi skrivnostmi moliti, inu koku se more enimu Bolniku k'izveličenû pomagati zraven zamerkanih odpustkou čez ceilu lejtu. Tu je preloženu z'Nemškiga, Laškiga inu Latinskiga na Crainfko befsédo skusi Mathia Castelza Chorarja inu Beneficiata S. Roshenkranza v'Novem mestu. Stiskanu u Nemškim Gradcu skusi Widmanstetterske Erbe, u tem lejtu 1678. V zakladi Joannesa Helma v Lublani Buquiniga Vesnika str. 459«. Nova izdaja je izšla z nekoliko izpremenjenim naslovom v Ljubljani pri Mayerju l. 1682. To knjigo, obsegajočo štiri slike, podarja Kastelec »Gnadvli Gospei Materi Joan. Susani Paradaisarci, kakòr eni visoku vredni Priorci inu Patroni u'tem jmenitnim Vellessalskim Clostru u'Gorenski strani, polhinim tyh Divyc« ... V nji se nahaja najprej »Viža ali Shega moliti ta S. Roženkranc veseli žalostni častiti dejl z mnogoterimi

⁵⁶⁴ Vatroslav Oblak, slovenski jezikoslovec (1864–1896). V znanstveno revijo Archiv für slavische philologie je v manj kot 10 letih napisal okoli 150 znanstvenih razprav.

⁵⁶⁵ Prevod: Če pazljivi bralec v tem drobnem delu najde napako, naj prizanese bodisi moji nevednosti, tisku ali kranjskemu jeziku, ki mu manjka slovnice.

⁵⁶⁶ Prevod: Opažanja o branju in zapisu kranjskega jezika pri starih kranjskih, hrvaških in ilirskih knjigah.

⁵⁶⁷ Primer: terplenía, veselía.

opominjanji« (strani 1–31), potem »Pesni od Svetega Roženkreca α) Ave presvitla Maria, β) Češčena si Maria ti, γ) Magnificat, δ) Tebi Maria pojemo – Tvojo čast razodevamo, ε) Žalostna je Mati stala – Pod križam milu jokala – kadar je nie syn vissil«; dalje Molitve bolnikom, po svetem pismu premišljevanja od odpustkov, priporočevanje, opominjanje k bratom ali udom bratovščine Roženkranke (50–176). »Modus pronuciandi aliqua Nomina in Idiomatica Carniolicum. Register Errata«. ⁵⁶⁸ Veči del knjige »Bukvice svetega Roženkranza« pak zavzema (razen latinskih malenkosti, za duhovnike namenjenih) povsem slovenski »Modus iuvandi agonizantes. Valde utilis et necessarius pro Religiosis Saecularibus et Regularibus curam animarum exercentibus ac pro Patribus familias, ut sciant se suosque domesticos ad aeternam salutem dirigere. Liber latino carniolicus« ⁵⁶⁹ 177–459. V njem podaja nauke duhovnim voditeljem, kako je ravnati z bolniki, kateri so na smrt pripravljani ali še ne pripravljani, kateri radi umrjō ali se smrti boje, ki so nepotrpežljivi, dvomijo, obupujejo, ki so prevzetni, niso pri pamiti, ki se nočejo pripraviti; kako je bolne tolažiti, potrjevati v veri, upanju, ljubezni, v prejemanju zakramentov, kaj je storiti z njegovim blagom, s sorodniki, s pričujočimi, kako je voditi hudodelec, v smrt obsojene itd. Vmes pa je vpleteno mnogo zglede. Potem prihaja Symbolum Athanasij. V zadnjem poglavju so latinske pesmi (378–389): Passion iz vseh 4. evangelistov (390–408) in pesem O Sladku ime Jēzus (1. slovenska preloga), Jezus sladák je tvoj spomin – Slatku ime Nebeški syn; Druge slatkusti ne želim, ampak se stabo veselim – Nei slaišiga nič slišati, Nei lepšiga nič viditi – Nej lubšiga nič misliti – Kaor Jezusa lubiti – Jezik ne more spričati, Perje ne more spisati – Tá zna, kir je lubil srčno – Koku Jezus lubi mučno (402–407). Dalje so preloženi Suspiri S. Francisci Xaverij (Jest tebe lubim o Gospód, inu nikdar zato, de jest skusi lubesan pridem u nebu). Potem Psalmi 14, 40, 50, 30 po Kranski; Peifsen u revah inu Nadlugah; Molitou z'eno srečno smert: »Kadar pride pusledni čas, de jest bom mogel umreti, O Jezu Christ, kir si za nas – Tudi mogel terpeti – Stui meni svestu na strani – Pred hudičem mene brani – V tvoje roke mene usami ...«. Dalje: Troštliva Peifsen u revah inu nadlugah; Molitou z'eno dobro smert; Od Terplenâ Christusoviga – Pozdravi te S. Christusove Rane; Spomyn Martre Christusove; Molitou ob časse Turske voiske – Kuge – lakote; Prava viža te S. Spuvidi; Te deum laudamus po Kranski (Tebe Boga hvali-

⁵⁶⁸ Prevod: Način izgovorjave nekaterih imen v kranjskem jeziku. Seznam napak.

⁵⁶⁹ Prevod: Kako pomagati v smrtni uri. Zelo koristno in potrebno za svetne in redovne duhovnike, ki skrbijo za duše, kakor tudi za družinske očete, da bodo znali sebe in svoje domače usmeriti k večnemu rešenju. Latinsko-kranjska knjiga.

mo, za gospuda vsi spoznamo. Tebe, očeta večniga, hvali vsé, kar je živega itd.). Naposled: *Oratio Dominica edicta cum attentione et sine attentione, ex iisdem litteris-juxta illud: Si cor non orat, in vanum lingua laborat. Index.*⁵⁷⁰

Druga znana nam Kastelčeva knjiga je »Nebeški Zil, tu je teh svetih očakov zveistu premišlovanje. V katerim se zapopade viža te čednosti lubiti, inu pred hudim djanjam béžati, na tu večnu spumniti inu Bugá prou lubiti. Vkupai složena skuzi Mattia Castelza Kanonica inu Beneficiata sv. Roženkranca v Novim meistu. Stiskanu v Lublani skuzi Jožefna Tadea Mayerja, deželskiga Buquih stiska-
kauca, v tem leitu 1684. 448«.

To knjigo poklanja v latinskem ogovoru sinovom »Gregorii Sigismundi A Gallenberg in Thurn, Rossegk et Gallenstein etc.« Po latinski molitvi in škofovskem potrdilu so premišljevanja o človekovem namenu po mnogih razstavkih v 40 poglavjih (1–350), nato (str. 351–430): »Messec božye lubézni, tu ie vsak messec, čez celu lejtú, na vsak dan premišlovanie Božje lubezni.«

Tretja, v jezikovnem oziru važna Kastelčeva knjiga je »Navuk Christianski sive Praxis Catechistica. Tu je enu nucnu govorjenje v' mei enim Očetom inu nígovim synam od te prave Vere inu od praviga Christianskiga Catholiškiga Navuka; z'enim lepim pomenkovaniam eniga Catholiš inu Lutriš človeka, tudi v kakešni viži more en Človik še na tem Sveitu nebú imeti: na Crainsku zloženu skusi Matthia Castelza tega starišiga Canonica inu Beneficiata S. Roženkranca v Novim Mestu. Stiskanu v' Lublani skusi Jos. Tad. Mayerja Buquih stiska-
kauca« 1688. 624 str.

To knjigo poklanja Kastelec » Antonio de Gallenfels, Sacri Cisteriencis Ordinis Celeberimi Monasterij Sitticensis Neo Abbati, qui natus est Carniolus, nec non toti Conventui Opusculum i. e. Praxis Catechistica Reverendi Patris Placidi *Spies* Ordinis Sancti Benedicti Ex Germanimo in Carniolismum simpliciter translata.«⁵⁷¹ Iz naslovnega lista in tega posvetila razvidimo, da je bil l. 1688 Kastelec senijor kapitelj (ta stariši kanonik) in je to delo poslovenil iz nemščine v kateri jo je spisal benediktinec Placidus Spies. Za predgovorom je Praxis Catechistica to je 23 razgovorov med očetom in sinom z mnogimi zgledi n. p. »od

⁵⁷⁰ Prevod: Gospodova molitev, izrečena pazljivo ali nepazljivo, v istih črkah – skladno s tem: če srce ne moli, se zaman trudi jezik. Kazalo.

⁵⁷¹ Prevod: Antonu pl. Gallenfelsu, novemu opatu svetega cistercijanskega reda znamenitega stiškega samostana, ki je po rodu Kranjec, celotnemu samostanu pa delo, to je katehetsko pratiko spoštovanega patra Placida Spiesja reda svetega Benedikta, preprosto prevedeno iz nemščine v kranjščino.

tega cyla inu konca človeskiga živienâ, od Vere Christianske, Sv. sacramenton, deset zapuvidi, od cerquenih zapuvidi, od skrivnosti sv. Maše, od Očenaša, pozdraveniâ tega Angela, s. Roženkranca, od grehou vsih po redu, od dobrih dell tellesnih inu duhovnih, od Evangeliskiga sveitovanâ, od teh puslednih ričy tega človeku« (1–474). Nato je »Podučenje eniga Lutherskiga ali Calviniš, ali sicer eniga zmamleniga nezastopniga Christiana«, ki sega v devetih pogovorih do str. 544. Zatem prihaja »Od svetiga Sacramenta tega Altaria, tu je, od Svetiga Rešniga tellesa Našiga zveličarja Jezusa Christusa, vprašanica inu odgovori postavljeni, zlasti za te mlade ludy, kateri prvič hočejo k'svetimu Obhailu perstopiti« (545–572). »Postave ali Ordunga te andohtlive Bratovščine Svetega Rešnega Telesa« str. (573–577). »Indulgentiae ali Odpusti« do 581. Nato je spis »Nebu na zemli po Božy voli«, najbrž nov natis spisa, izdanega 1686. Naposled pesen »Od Christusove Martre« in »Brevis Oratio« in »Matthias Castellez Canonicus ad Lectorem«.

V ti knjigi je zlasti zanimivo »Podučenje ali Govorjenje v'mei enim Catholiskim inu Lutriskim Človekom« in to zategadelj, ker se je Kastelcu še l. 1688 zdelo to prašanje aktivno. V njem nam razlaga poglavitne verske razločke, od edinozveličavne cerkve, o naukih, zajetih iz Svetega pisma in ustnega izročila katoliške Cerkve, od *nezmotljivosti* papeževe in svete Cerkve katoliške, od koder podajam za primer. »L. Ne morejo li ty Lutriš ali Calviniš tudi le-tú od nyh Cerque govoriti? C. Cilú nikâr, zakai se dobru vei, kadai Luther inu Calvin, v katerim Méstu inu Leitu so ony njih folš vuk začeli. Tudi se vei gdú se je bil nym zupar postavil. Kakôr se je bilú tukai v naši Crainski deželi zgodilu, kadar je bil začel zapelavati inu na Luthersko Kecario obračati le-tó deželo Primož Truber inu Kobila Iuri, takrat ta bogaboječi Škoff Lublanski Thomas Hren se je bil z vso močjó zupar postavil ty nyhovi Kecarij, inu je bil z veliko mujo zopet te ludy perpravil na to pervo pravo Catholisko Vero. Takešne ričy se tudi vedó od drugih Kecarij, po drugih deželah sturjenih. L. Kaj se tadai nevei, pod katerim Papežam so začeli Mašo brati, za te mertve moliti, Božyo mater inu te Svetnike častiti inu yh prossiti, tudi te žegnane ryči v časti imeti? C. Kadai bi vsi predikanti bily skupai, ony vsai bi ne mogli tega povédati, pod katerim se je tu vse začelu; iz tega se vidi, da naša Vera inu Navuk je ta pravi stari Apostolski vuk inu Vera? L. Komú se pergliha tu Papeštvu? C. Eni zlati ketini: zakai kakor v eni ketini en glid na tem drugim vissy, inu en glid tega družiga za sabo vleče, takó gredó en Rimski papež za tem drugim v glih v ti resnični Cerqui, v nyh vuku, inu v veri, inu tu se kaže od eniga družiga uofer do S. Petra apostola; inu kakor ty Papeži so edn drugimu to vero inu vuk v glit v roke dali, takú na tem vissy vsá Christianska

Catholiška Cerkou glih vkupai, inu se izkažuje od eniga čassa do družiga v ričeh te vere, vselei enaku, od čassa teh apostolov noter do doseh mal (532.4).« Ta oddelek Kastelčeve knjige je bil pač tiskarju povod, da mu je na drugi strani knjige čestital tako-le (čestitke v knjigah sami so tedaj prišle v navado):

Alta Castelli quondam Babylonis ab Arce
Castellez genesim nomine reque trahens,
Dum gentes vario hinc migrant drserimine linguae,
Insedit pectus Slavica lingua tuum.
Tu nobis illam, tu propria verlea tulisti.
Slavorum, primos a Babylone typos.
Quod Truber atque Kobila Juri corruperat olim
Te Castelletum restituisse decet.

(Kastelec, ki po imenu in stvari proizvhajaš v rod od visokega stolpa babilonskega turna, v tvoje prsi se je, ko so se od tam po različnih usodah razkropili jeziki, naselil jezik slovanski. Ti si nam ga, ti si prinesel lastne besede Slovanov, prvotne slike od Babilona. Kar je pokvaril nekdej Truber in Jurij Kobila, tebi Kastelec gre čast, da si popravil to spet.)

VIII

Valvazor (Po Radiču, Let. 1877.)⁵⁷²

Dasi ni pisal Valvasor skoraj nič slovenskega, ga je prav z isto pravico kakor Megiserja in Alassija da Sommaripa, prištevati tudi v krog slovenskih pisateljev. Z neumorno pridnostjo je nabiral, kar je mogel svoje dni preiskati in poizvedeti o rodu in zgodovini, o jeziku in veri, o šegah in običajih slovenskega. Dalje ni opustil pri sestavljanju topografije kranjske dežele dostavljati nemškim poime-novanjem krajev, gorá, rek, živali, rastlin in kamenja slovenskih imen in je tako rekoč podal raztresen slovenski glosar, naposled pa je z nepristranskim nava-janjem vseh za rod in dom zaslužnih mož minulih stoletij ustvaril nam hkrati tudi objektivni panteon imenitnih Slovencev. Da je bil, dasi tujec, slovenskemu narodu pravičen, na to sta vplivala z ene strani njegova pravicoljubnost, z druge pa njegovo neprestano občevanje z ljudmi raznih stanov, zlasti s kmetom, do katerega tedaj »tako zelo zaničevanega stanu« (»gar so verachtetem Stande«) ga je vlekla njegova ljudoljubnost in katerega je jako pridno študiral. Ljubezni za slovenski narod se je najbrž navzel že v hiši svojega očeta, kateri je, pozvavši leta 1650 grajskega duhovnika na rojstni grad Medijo, staval predlog, da mora brati evangelije v slovenskem jeziku, seveda za podložnike.

Rojen 28. maja 1641, se je učil sprva v Ljubljani na latinskih šolah ljubljanskih jezuitov ravno ob času, ko je neki daljni sorodnik Jurij Žiga Valvasor tako lahko-mišljeno živel, da je Valvasorjeva rodovina zahtevala od veleslavnih deželjanov nje-govo kaznovanje, ker je rodovino samo osramotil in si neko lahko-mišljeno osebo (»seine Fötel«)⁵⁷³ vzel za ženo. Ko je Valvasor obiskoval latinske šole v Ljubljani, so bile te v svojem največjem cvetu. Med drugimi je tam deloval tudi kranjski zgodovinar Janez Ludvik Schönleben. Principom te šole, kateri je bil glavna smer latinizem, se je Valvazor odrekel pozneje, zlasti po svojem potovanju po tujem. Namesto na visoke šole so pošiljali viši stanovi takrat svoje sinove rajši na poto-vanje. Valvazor je potoval po Nemčiji, Franciji, Italiji in prišel celo do Afrike. Na tem izobraževnem potovanju se je naučil treh stvari: predvsem kozmopolitičnih svetnih nazorov, ki se javljajo pri njem zlasti na narodnogospodarstvenem polju,

⁵⁷² Peter pl. Radics: *Valvazor z ozirom na slovanstvo*. Letopis Matice slovenske, 1877, str. 251–323.

⁵⁷³ Prevod: »Svojo candro.«

drugi dobiček je bilo prepričanje, da je treba tujim krajem ravno tako podati znanost o svoji domovini Kranjski, kakor jo je on prejel iz drugih dežel in kakor je on izpoznal te tuje dežele. Zato je, ko se je vrnil v domovino, hitro poprijel dela, da je kranjsko deželo preiskal in popisal ne samo tujcem ampak tudi domačinom »die ihres Eigenem Nestes keine Würdigung trugen in deren Viele einem Durchreisenden wenig von diesem ihren Lande zu sagen wissen.«⁵⁷⁴ Tretje naposled, kar je na mnogih potovanjih izpoznal in ceniti se naučil, je bila avtopsija, katera mu je potem izvrstno služila pri opisovanju domovine. Ni treba zagotovil njega samega, da je »das ganze Land etliche Male Kreuzweis durchgereist und sich so die Gelegenheit (lego) des lieben Vaterlands ziemlich bekannt gemacht«,⁵⁷⁵ vsak list njegovega dela nam to očitno dokazuje. Da je mimo tega pisal mnogo pisem, trudeč se prejemati naznanil od tu in tam, da je temu in onemu pošiljal nalašč posebne sle, to vemo iz njega samega. Neverjetno se zdi in vendar je resnica, da ni dobival take podpore, kakoršne si je želel in je bila potrebna. Izmed vseh gradov, katere je popisal, mu jih le sedem podalo doneske, o vseh drugih mu je bilo nabirati materijalije samemu. Enake ovire so mu stavili meščanski odbori mest in trgov, le Kamnik, Novo mesto in Ljubljana so bile izjeme in so mu odprle svoje arhive. Najbolj vljudna je bila deželna pisarnica (landschaftliche Canzeley) in duhovstvo, ki ga je krepko podpiralo. Škof mu je dovolil prosto porabo škofijskih arhivalij in župniki so mu pošiljali zlasti statistične date. Prijateljstvo duhovništva mu je pridobil njegov eminentno katoliški duh, katerega je izpoznaval pred vsem svetom.

Večinoma pa je bil mož napoten na samega sebe, zato se ni čuditi, če se delo ni v vseh delih posrečilo. Pri sestavljanju del mu v strokovnjaškem smislu, razen nemškega predelovavca »Ehre der Herzogthums Krain« *Erazma Francisci-ja*, ni pomagal nihče drugi kakor njegov hrvaški prijatelj že omenjeni čakavsko-kajkavski pisatelj, zgodovinar in pesnik *Pavel Vitezović*, zlati vitez (eques duratus) iz Senja. On mu je bil pri Kroniki pomagač zlasti gledé slovenskih, hrvaških in morskih mej. Dal mu je tudi doneslec za njegovo pesniško delo »Todtentanz«,⁵⁷⁶ izpodbujal ga je za izdajo zemljevida Hrvaške in je narisal sam mnogo podob za »Ehre des Herzogthums Krain«. Dve leti je bival brez prestanka pri Valvasorju na gradu Bogenšpergu.

⁵⁷⁴ Prevod: »Ki lastnemu gnezdu niso izkazovali nobenega spoštovanja, v katerem mnogi popotniku o tej svoji deželi ne vedo mnogo povedati.«

⁵⁷⁵ Prevod: »Celo deželo nekajkrat križem in počez prepotoval ter se tako z ljube domovine precej dobro seznanil.«

⁵⁷⁶ Prevod: »Mrtvaški ples«.

Na svojih potovanjih, katerih sem že omenil, je obiskal najprej leta 1659 Bamberg, kjer je slišal nove in stare stvari o čarovniških in hudičevih pogodbah, leta 1666 je prišel na Dunaj, kjer je po šegi tedanjega sveta poskusil »zlato delati«, potem je šel zopet na Nemško, in sicer na južno in severno Nemško leta 1669, in istega leta še v Benetke, od koder se je prepeljal v Afriko. Tam ga je (15. julija) neki odličen in učen mohamedanec, po imenu Ali-Haisa, navadil pripravljati strup. »Um solche Zubereitung bin ich schon vordem von etlichen Orten ersucht, aber niemals noch überredet worden zu communicieren und wird sie auch niemals ein Mensch von mir erhalten. Denn mein Gewissen will mir nicht erlauben, eine so hochschädliche Sache zur Gefährdung vieler Menschen Lebens gemein zu machen und dem höllischen Mordgeist oder dessen Creaturen und Werkzeugen damit einen Vorschub zu thun«. ⁵⁷⁷ Iz Afrike se je prepeljal na Francosko ter stopil na suho v Toulonu od koder je obiskal Lyon, Marsej, Beaucaire, Avignon itd., potem Pariz, kjer je videl »ogledalo resnice« nekega francoskega vojvode in je od njega izvedel, kako se taka zrcala narejajo. Isto skrivnost mu je že prej razodel v Benetkah neki Žid, kateri mu je v takem ogledalu pokazal njegov grad Bogenšperg. Iz Pariza se je leta 1670 vrnil v Lyon, kjer se je več let bavil marljivo z arheološkimi in prirodoslovnimi študijami, pa tudi z magijo in alkimijo. Njegov sicer velik duh, je namreč kakor se iz navedenega vidi, obvladala vera v čaravnice in čarobnijo, dasi je zametal torturo kot sredstvo, da se izvé resnica o sodnem postopanju. V domovino se je vrnil čez Švico in si je pri tej priliki ogledal tudi slap Rena pri Schaffhausenu. Leta 1685 je bil vnovič na Nemškem v Hohenloheški deželici pri Francisciju, poznejšem komentatorju jegove »Ehre des Herzogthums Krain« in v Norimberku pri knjigarju Wolfu Morizu Endterju, kateremu je leta pozneje poslal v tisek 1. zvezek svoje Kronike.

Vrnivši se s Francoskega se je Valvazor oženil leta 1672 prvič z Ano Rosino von Grafenweger, ki mu je rodila 6 sinov in 3 hčere. Po njeni smrti 25. aprila 1687 se je oženil drugič 20. julija istega leta z Anno Maksimilo baroninjo Zetschker, ki mu je leta 1688 rodila hčer. Leta 1672 si je kupil tudi lepi grad Bogenšperk pri Litiji, danes posestvo knezov Windischgrätzov, katero je kmalu izpremenil v pravo bivališče Muz. Tam je zbral polagoma knjižnico nad 10000 zvezkov iz vseh

⁵⁷⁷ Prevod: »K takšni pripravi sem bil že pred tem na nekaterih krajih nagovarjan, toda še nikoli me niso k temu pregovorili in tega tudi nikdar noben človek od mene ne bo dočkal. Kajti moja vest mi ne dovoljuje, da bi tako zelo škodljivo stvar, ki bi lahko ogrozila mnogo človeških življenj, spraval na svet in s tem peklenskemu morilskemu duhu ter njegovim kreaturam in orodjem dajal spodbudo.«

znanosti, obsegajočo najdragocenejše rokopise in inkunable, katero je pozneje, ko je vso imovino porabil za Kroniko (1690), prodal zagrebškemu škofu Mikuliću. Ta knjižnica je začetek metropolitanski zagrebški knjižnici. Poleg knjižnice je imel na Bogenšperku precej bogato zbirko novcev, zlasti lepe grške in rimske novce, katerih je mnogo razposlal prijateljem, strokovnjakom v tujih deželah; tako nekemu prijatelju v Frankfurtu samemu 8000 novcev. Imel je tudi rudninski kabinet, v katerem si našel rude iz Idrije, kapnike iz Postojne in drugih vilenic notranjskih, ahate, jaspise, pustojnike, lepe vrste marmorja itd., sploh vse, kar je nabral na svojih izletih po Kranjskem in na potovanjih v tuje dežele. Poleg tega rudninskega kabineta je imel zbirko matematičnih in fizikalnih instrumentov, za katere je izdal lepe vsote, »als ein Herr, der in der Mathematik und Naturerfahrenheit eine hohe Stufe erreicht hat«. ⁵⁷⁸ Na gradu Bogenšperku je napravil, najbolj za domačo potrebo, tudi lastno bakrorezarnico in bakrotiskarnico za pravo slik za njegove poznejše publikacije. Tam so delovali bakrorezec Andreas Trost, znan tudi kot ilustrator Visherjeve knjige o štajerskih gradovih, Mathias Greyseter, Atzelt, P. Mungersdorf in Vitezović, katerim sta dajala predloge risarja Janez Koch in Janez Wererr; te predloge pa je navadno skiciral Valvazor sam.

Svoje pisateljevanje je začel s prelogo neke francoske knjige na nemščino. Izšla je leta 1671 v Bambergu. Potem je izdal neki nemški »Passionsbüchlein« leta 1679 z bakrorezi. Prvo večje njegovo delo je »Topographia Ducatus Carnioliae modernae« leta 1679 v Ljubljani pri Mayerju. Atlasu obrisov (»der Controfeeyen aller Städt, Märkt, Clöster und Schlösser«), ⁵⁷⁹ katere obsegajo te bukve, je dodal vsebino narisanih predmetov v slovenskem jeziku. Knjiga obsega poleg naslovne slike še 316 bakrorezov. Pozneje je to delo sprejel v svoje »Ehre«. Za imenovanim delom je izdal »Topographia Salisburgensis« v bakroreznih tablah in pesniško delo »Theatrum mortis humanae«, ⁵⁸⁰ tiskan v Ljublj. 1682 z latinskim in nemškim naslovom. Nemški naslov se glasi: »Schaubühne des menschlichen Todts in drey Theil; 1. Theil der Todten – Tanz, 2. Theil Unterschiedliche Todts - Gattungen, 3. Theil der Verdambten Höllen Peyn vorstellend. Mit schönen Kupferstichen

⁵⁷⁸ Prevod: »Kot gospod, ki je v matematiki in poznavanju narave dosegel visoko stopnjo.«

⁵⁷⁹ *Topographia archiducatus Carnioliae modernae*: das ist Controfee aller Stätt, Märckht, Clöster, undt Schlösser, wie sie anietzo stehen in dem Ertzhertzogthumb Crain. Prevod: To je Controfee vseh mest, trgov, samostanov in gradov, kakor sedaj stoje v kneževini Kranjski.

⁵⁸⁰ »Theatrum mortis humanae tripartitum: figuris aeneis. illustratum.«

geziehrt und an den Tag gegeben«. ⁵⁸¹ Na koncu uvoda je latinska pesem in nekaka igra z verzi Pavla Vitezovića. Potem se prično dijalogi z dvogovorom človeka in smrti, pogovor prvih staršev ž njo, za tem nastopajo po vrsti vsi govoreči s smrtjo latinsko in nemško – papež, kardinal, škof, opat, korar, župnik, predigar, menih, opatica, nuna, cesar, kralj, knez, grof, vitez, plemeniteš, vojak, tolovaj, sodnik, mestni svetnik, pravdnik, zdravnik, zvezdogled, bogatin, ubožec, trgovec, kramar, brodnik, voznik, kmet, pijanec, igravec, blaznik, slepec, prosjak, stavec, cesarica, kraljica, kneginja, grofica, plemenitašinja, stara ženica, dojnica, deček fantič, krepost, zmagovavci, Kristus in smrt. Drugi in tretji del obsegata različne vrste smrti in muke pogublencev. Narisanih in popisanih je 35 različnih vrst smrti in 31 vrst peklenskih muk. V narodnem zmislu so pomembni doneski, katere mu je za drugi del podal Vitezović, in pa podobe. Te podobe, narejene doma, imajo veliko ceno v narodnem in kulturnozgodovinskem oziru, ker se na njih vidijo nošnje različnih stanov, ki so bile takrat navadne, dodana jim znamenja in orodja, ki so se takrat rabila. Eva n. p. ima préslico, kakoršno imajo južni Slovani, kramar kraški koš. Doneski Vitezovičevi obsegajo predmete iz Hrvaškega in Dalmacije. Na eni podobi se vidi Jakoba Vojniča Hrvata, ki je bil svoje dni pogumen vojščak, a poleg tega tudi morivec. Pečejo ga nataknjenega na raženj počasi pri ognju. To eksekucijo gledata veselo dva hrvaška magnata v polni opravi, saj je Vojnič požgal iz sovraštva do nekega grofa dvanajst gradov. Drugi primer pripoveduje, da je v Okiču imel neki gospodar dekle na sumu, da mu je nekaj odnesla. Prijel jo je »und bunde sie * Im Winter an ein Pfahle*, Nackend und bloss, und sie begoss * Mit Wasser soviel Mahle, * Biss sie zu Eyss, auf solche Weiss * Ertödtet ganz gefrohren, * Da gwiss nicht hat sein Praedikant * Der Kalte Todt verlohren!« ⁵⁸²

Po izdaji kranjske topografije se je poprijel Valvazor sestavljanja koroške topografije in jo je izdal kot priročno knjigo za tujce leta 1681 v Ljubljani pri Mayerju. Sedem let pozneje (1688) pa jo je pomnoženo izdal vnovič v Nürnbergu pri Eadterju pod naslovom »Topographia Archiducatus Carinthiae«. Knjiga je posvečena koroškimi stanovom. Takoj v uvodu se bere (str. 1): »Sonst findet man

⁵⁸¹ Prevod: »Gledališki oder človeške smrti v treh delih: 1. del Mrtvečev – ples, 2. del Različne vrste smrti, 3. del Predstavitev prekletih peklensko bridkost, z lepimi bakrorezi okrašen in na svetlo dan.«

⁵⁸² Prevod: »Jo zvezal je * pozimi na en drog * golo in razgaljeno, polil * je z vodo, tolikokrat * dokler v led tako spremenjena * umrla ni in zaledenela * tako zagotovo svoj predikat * ni hladna smrt izgubila.«

in den uralten Freiheiten oder Privilegien, dass ein Herzog in Kärnthen in windischer (slovenischer) Sprach investirt und eingeführt worden. Wie dann auch Aeneas Silvius in seinem Europa an dem Ort, wo er von Kärnthen schreibt, für glaubwürdig auzeigt, dass ein Fürst in Kärnthen die Freiheit hätte, wann Er bey einem Römischen Kayser und dem ganzen heiligen. Reich angeklagt würde, dass er sich vor demselben anderst nicht als in windischer Sprach zu verantworten schuldig wäre.«⁵⁸³ Ta vindiški jezik pa je, kakor piše dalje na str. 4 »(heute) allein unter dem gemeinen Volk und zwar nur an denen Crainerischen und Steyerischen Confinen wie auch bey und um Klagenfurth. Und nächst Klagenfurth bei Maria Saal auf durchwegs windischem Poden steht der Herzogsstuhl, von dem pagina 130 die Rede ist.«⁵⁸⁴ O vmeščevanju knezov govori tudi Ehre des Herzogthums Krein zelo obširno.

Glavno svoje delo je dovršil Valvazor leta 1689, katerega leta je tudi izšlo pri Wolfangu Morizu Endterju v Norimbergu. Učeni Erasmus Francisci je rokopis Valvasorjev pregledal, da bi ga spravil »in eine rein Deutsche Deutliche – und zierliche Redart«,⁵⁸⁵ ter ga po svojem ukusu uredil in stiliziral ter ga »ausserdem unter Mitwissenschaft des Hauptauthors«⁵⁸⁶ olepšal z opomnjami in anekdotami, da nekaj knjig tudi sám spisal (1., 5., 10. in 13.).

Dogodek, zbujač senzacijo je bil, ko je ta knjigo leta 1689 izšla v štirih debelih folijantih pod naslovom »Ehre des Herzogthums Crain«⁵⁸⁷ s 3320 stranmi in 533 podobami.

Po šegi tedanjega časa je pridejano knjigi vrsta tako zvanih voščilnih pesmi. Vseh je enajst, med njimi dve od Vitezovića (kajkavsko-čakavska in štokavska) in

⁵⁸³ Prevod: »Sicer najdemo v prastarih svoboščinah ali privilegijah, da je neki knez na Koroškem spoznal in se naučil windisch (slovenskega) jezika, kot to pozneje tudi Aeneas Silvius v svoji Evropi, na mestu kjer piše o Koroški, nakazuje kot povsem verjetno, saj naj bi nek koroški knez imel to svobodo, da je, ko je bil pri nekem rimskem cesarju in pred celotnim svetim cesarstvom obtožen, izjavil, da se pred istim ne čuti dolžan zagovarjati nikakor drugače, kot v windisch jeziku.«

⁵⁸⁴ Prevod: »(Danes) samo med preprostim ljudstvom, in sicer samo ob kranjskih in štajerskih mejah, kakor tudi pri in okrog Celovca. Prav tako v bližini Celovca pri Gospe Sveti, na popolnoma slovenskih tleh stoji Knežji kamen, o katerem se govori na str 130.«

⁵⁸⁵ Prevod: »V čisto nemško, razumljivo in lično govorico.«

⁵⁸⁶ Prevod: »Razen tega z vedenjem glavnega avtorja.«

⁵⁸⁷ *Slava vojvodine Krajnske.*

ena slovenska *Sisenčelijeva*.⁵⁸⁸ Če izvzamemo pamflete na katoliško duhovščino v protestantovski pesmarici, je to prva posvetna umetna pesem v slovenskem jeziku: »Častitno (ne Zastitno, Sket) vošejne te kranjske dežele k'letem useh hvale vrednèm bukvam kranjskiga popisvajna visoku žlahtnu rojeniga Gospuda Janeza Bajkorta Valvasorja, frajerja iz Mudije inu Zaverha, Gospuda u Bogensperko inu u Ljehtenberko, u Dolejnskèm kraji te kranjske dežele pešiceskèga kapitana inu tovarsha engèlèškega krajla tovarštva.«

Je pèrshèu enkrat tajšte dan
s tolikèm proshnam pèrpelán.
O frezhne dan? O frezhna luzh
Katera imash tok veliko muzh,
de te bukve pèrpelash,
nèm to pravo luzh podash.
Vj bukve tudi frezhne šte,
šakaj vj mene refvetlite,
inu štèrte, de moje ime
zev švet zèlo dobru ve.
Kokèr to šonze sjvtèrnu
lepshe štane, inu mladu.
Nezh inu nemore škodvati,
oku je lih moglu prebjvati
ša murjam delezh pokopano
inu s'temnizam obdano.
U glihe vjshe ješt gore grem,
lepu švetiti pèrzhnem.
O frezne dan? ke mene refvetish,
moje tèmnize pogebish.

⁵⁸⁸ Jožef Zizenčeli, Sisentschelli, Sisenenthal (1658–1714), pisec prve slov. pesniške literarne poslanice (Kidrič), naslovljene na Valvasorja, lat. besedilo pesnitve *Applausus Ad Librum descriptionis Carnioliae* ... je natisnil že 1687 v Lj. in ga pred uvodom v Valvasorjevo delo *Die Ehre des Herzogthums Krain* 1689 ponatisnil, hkrati z njim pa še slov. in hrv. verzijo. Slov. pesem z naslovom *Zajhtitno vojhejne te Kranjske desbele k' letem useh hvale urednèm bukvam Krajnskiga popisvajna visoku slabtnu rojeniga, gospuda Janesa Bajkorta Valvasorja* ... obsega 4 kitice po 10 vrstic in sodi med najboljšo slov. poezijo 17. st. – Avtorjevo ime se nikjer drugod ne ponavlja.

Vj bukve pomagafte,
 inu pumozh perdafte
 skuſi vezheniga Gospuda
 Valvaforja, kir da,
 de jeſt ta velik ſvet
 reſvetiti morem ſazhet.
 Vj mene mohnu hvalite,
 moj glas povfod reſtrefiſte.
 Kateri te hvale bode brav,
 te beſede bode prebrav:
 O ſrezhna Krajnska ſemla,
 katera tuliku hvale pèrjemla
 od ſoih ſenov, kotere je s'rodila
 inu taku veſoku vèzhila.
 Srezhna mate ſtakèm sadu,
 kir je pèrneslo tvoje telu.
 Bukve tedaj pojte,
 na ufem ſvetu ſtojte.
 Po u'ſe dèshelah letite,
 inu moju zhaſt doneſite.

Oblike: Pomagaste, moju čast, kažejo, da je plemenitaš Jožef Zizenčeli bil Notranjec, najbrž Vipavec. Za častitkami se bereta predgovora Valvasorjev in Franciscija; ta drugi nima v sebi drugega kakor s puhlo »učenostjo« pomešano hvalo baronu in knjigi njegovi.

Valvasor zatrjuje v predgovoru, da upa, da ni v njegovem delu nič zoper katoliško vero. »Also bezeuge ich dennoch hiemit zu Überfluss, dass dafern je über alles mein hoffen, wissen und begreifen eine einige Zeil oder Wort dieser Historisch-Topographischen Beschreibung, dem geringstem Punkt oder Stück Catholischer Religion widerstünde, solches hiemit durch mich für ungültig erklärt sein solle. Hingegen zweifle ich aber nicht, der freundliche Leser werde zwischen einer Blossen Erzählung oder Allegirung und einer selbständigen Rede einen Unterschied machen.«⁵⁸⁹ Konec uvodnih listov obsega zapisnik virov ter v delu

⁵⁸⁹ Prevod: »Torej izpričujem s tem vendarle več kot bi bilo potrebno, da v kolikor bi kadar koli, neodvisno od mojega pričakovanja, vedenja in razumevanja ena sama vrstica ali bese-

navedenih pisateljev. Predaleč bi nas zapeljalo ko bi hoteli popisati vso knjigo, po kateri je raztreseno dosti slovenskih besed, zanimivih že zaradi tega, ker jih je Valvazor zapisal navadno tako, kakor jih je čul iz ust naroda. Zanimivi so za slovensko dijalektologijo njegovi, dasi medli podatki o slovenskem jeziku v VI. knjigi 274 nasl., kjer govori o pisanju in izgovarjanju slovenščine, dasi so večinoma posneti po Bohoriču. O Ljubljancanih opominja, da na mestu u izgovarjajo l (seveda nasproti gorenjščini bila:biva). O prebivalcih Dupeljske vasi v Tuhinjski dolini pravi, da besede na dolgo raztegujejo in pristavlja: »Bei denen Homerus einen Absatz finden würde, wenn er seinen Gebrauche nach die Wörter [...]»⁵⁹⁰ (geflügelte nennen wollte)«. ⁵⁹¹ Valvazor obžaluje, da se slovenščina »seit wenig Jahren her sehr corrupt und täglich corrupter geredet werde, wie wohl ein einem Ort mehr als am andern; fürnehmlich aber zu Laibach und dort herum, wie auch in Oberkrain, welches daher entsteht, dass sie mit der Teutschen mehr vielfältig vermengt und gebrochen wird, als wie zum Exempel:

corrupt	recht crainerisch	
Tausend	taužent	jeser
Leiter	luitra	stop
Tischtuh	tishtah	Part
Massen	massat	obderzat
Storch	štorka	zhapla
Spatzieren gehen	spanzirat	sprehajat
Fruhstücken	frustukat	saitèrkuvat.

Dergleichen unzählig viel andere Worte lauffen nunmehr durch die Krainer[ische] Sprache, wie zu Teutschen manche französische und Lateinische eingebrochen.«⁵⁹²

da, tega zgodovinsko-topografskega opisa nasprotovala najmanjši točki ali členu katoliške vere, to isto preklicujem kot neveljavno. Nasprotno pa ne dvomim, da bo prijazen bralec vedel razločiti med golo pripovedjo odnosno navajanjem in izvirnim govorom.«

⁵⁹⁰ Nerazločba beseda v grškem alfabetu.

⁵⁹¹ Prevod: »Pri katerih bi Homer našel odstavek, če bi sledeč svoji navadi besede hotel imenovati 'kriilate'.«

⁵⁹² Prevod: »že nekaj let in vsak dan bolj govori izmaličeno, čeprav v nekaterih krajih bolj kot v drugih, posebno pa v Ljubljani in tam okrog, kakor tudi na Gorenjskem, kar je posledica tega, ker se jezik mnogovrstno pomnožuje in lomi z nemško govorico kot na primer:

Največe cene so Valvasorjevi popisi običajev slovenskega naroda. Predvsem popisuje v VII. knjigi umeščanje koroških vojvod; dalje volitev sodnika v Paznu⁵⁹³ v Istri in Kastvi.⁵⁹⁴ Slovenske kmete hvali, da se trdo drže starih običajev in navad: »Dass sie vill ungerner davon scheiden, als ein angewachsener Schwamm von dem Baumstamm, auch keinerwegs sich solche verbieten oder abbringen lassen.«⁵⁹⁵ Iz Istre je zapisal pogovor obeh starejšin pri ženitvi. Nižji starejšina, kateri bi bil po navadni napitnici še rad vrsto drugih napravil, je dal znamenje višemu starejšini, da bi rad ž njim govoril, a njegovi gostje nočejo molčati. Takoj potem, pravi Valvasor, reče drugi starejšina na glas: »No, tiho naši!« Zatem tudi nižji starejšina ukaže svojim tihim biti. Na to vsi umolknejo. Ko se potem nižji starejšina hoče odkriti (pri mizi sede vsi pokriti), pravi višji starejšina: »Pokrij svojo pošteno glavo, poštena usta govore.« In potem se prično daljne napitnice. Ko nevestin oča blagoslovi nevesto in ženina, vskliknejo vsi svatje: »Našimo bratezo, naše neveste de be njem žito vsako rodilo, angeli stanu. Amen sa snahu, Amen, amen« (VI. 332). V Istriji so pokladali tedaj zaročencema še pečeno kokoš na zakonsko posteljo in starejšina je peljal nevesto, ko so ji oprtali brento na pleča, in tudi svate do bližnje vode! Starejšina je ogovoril vodo, rekoč: »Dober dan voda jordana, koja se korstila Boga na svetiga Juana je sem tebi pèrpelau leto nevestico, de bodeš nji uslužila nu njo čisto ohranila.«

Plesalo se je navadno okrog lipe, ki jo vidimo na mnogih podobah v zapisniku gradu, in to ne samo na ženitvanjih ampak tudi sploh mnogokrat po letu; zlasti Gorenjci so plesali toliko. »Dass ihnen die Füße fast wenig still stehen.«⁵⁹⁶ Tudi pozimi se je mnogo plesalo, posebno po gumnih in skednjih. Plesali so tudi nekako »kolo«. »An theils Orten als bei Katzenstein und derer Orten tanzen die ledigen Dorf Pursch unter den Bäumen oder in einer Korn Tennen in einem Kreis, der nicht über 6 Schritt breit ist. Und auf einem so kleinem Platz werden doch in die 50 Paare und zwar alle sämtlich zugleich auf einmal tanzen und hernach alle zugleich aufhoren und eine Weile ruhen, doch nicht lange. Denn nachdem sie kaum ein oder zwei Vater Unser Still gestanden tanzen sie wieder derauf los. Und

(Sledijo primerjave v tabeli). Podobno kot te kroži sedaj po kranjski govorici mnogo tujih besed, podobno kot so se v nemško vsilile mnoge francoske in latinske.«

⁵⁹³ Pazinu.

⁵⁹⁴ Kastva, Kraj na Hrvaškem na hribu 350 m nad morjem, 11 km zahodno od Reke.

⁵⁹⁵ Prevod: »Da se mnogo težje ločijo od njih kot prirasla goba od drevesnega debla, tudi si jih nikakor ne dovolijo prepovedati ali odpraviti.«

⁵⁹⁶ Prevod: »Da jim noge bolj malo mirujejo.«

mit solcher Abwechslung geht es also nacheinander fort.«⁵⁹⁷ O krstih otročjih poroča, da je pri Beli peči in v Jesenicah ter tam okrog navada pri kmetih, vabiti po 4, 5 tudi celo po 7 botrov, katerih slednji mora prinesiti otroku v cerkev 3–4 lehti platna. Pri pogrebih omenja posebno žalnic in sedmin, ki so trajale do sedmega dne in pripoveduje v dostavku kakor analogon o ruskih žalnicah pri pogrebih in o sedminah Rusov. Pripoveduje nam blagoslavljanje živali in posvečevanju vremen-skih žrel (Wetterloche) in pa praznovanje svetih letnih časov.

⁵⁹⁷ Prevod: »Na nekaterih krajih kot pri dvorcu Katzenstein (v Begunjah) in pripadajočih krajih plešejo samski vaški fantje pod drevesi ali v žitnem gumnu v krogu, ki ni širši od šest korakov. In na tako majhnem prostoru pleše istočasno okrog 50 parov, ki nato nekaj časa vsi skupaj počivajo, vendar ne za dolgo. Potem ko za en ali dva Očenaša obstanejo, se znova poženejo na ples, in tako se torej izmenično eno za drugim nadaljuje.«

IX

Pri omembi postranskih običajev, kateri se mu čudni dozdevajo in katerih se ljudstvo stalno drži, popisuje Valvasor *jedilni red* o veliki noči, kadar se med drugim blagoslavlja *kolač*, katerega tudi na ženitovanjih mečejo gostom. Poroča nam tudi o božičnih poticah in poprtniku. Tudi koledovanje popisuje zelo obširno in natančno. Izmed narodnih jedi omenja razen omenjenih še prosencev, domačih štrukljev (Hausstruckel) in ajdovega soka, kakor tudi neke baže strdenic (leceljotov), ki so boljši od norimberških. Od narodnih pijač pozna razen vina še pijačo, ki si jo kmetje napravljajo sami iz brinja, brinjevec (ne žganje); tudi medica je bila starim Kranjcem priljubljena pijača, kako jo je delati, je natančno popisal. Ž njo se ne dá meriti nobena druga. Da omenja karakteristikon slovenskih dežel kozolec, je pač umevno. Za vožnjo po rekah rabijo Slovenci dolge liburnske čolne in po dva vkupe sklenjena čolna (storicu). Tudi je kmetom posebno na spodnji Dravi služil sam sod, na katerem je kmet, vzdržujoč ravnotežje, plul po vodi, kar kaže Valvasor tudi v podobi. Naši pradedje so bili tudi ljubitelji ski-sporta: Nekateri kmetje na Kranjskem zlasti okoli Turjaka imajo neko redko iznajdbo, ki je še nikdar še nikjer drugod nisem videl, namreč da pozimi, ko leži sneg, lete z visokih hribov navzdol z neverjetno hitrostjo. Vzamejo si 2 leseni deščici, četrťalca debeli, pol malega čevlja široki in pet čevljev dolgi. Spredaj so take deščice zakrivljene in zavihane kvišku, na sredi je pritrjen usnjen remen, v katerega vtaknejo noge. Na vsako nogo se dene eden tak smuč ali krpelj. Poleg tega ima kmet tudi močan drog v roki, stakne ga pod pazduho, se drži ž njim močno nazaj, naslanja se tudi nanj in se vodi ter se tako drsa črez najstrmejšo goro doli. Erasmus Francisci podučuje bravca po tem tudi o drugih deželah, kjer so take naprave v rabi.

Ženske so naslikane, kako nosijo kebel na glavi, kakor tudi druge stvari, n. p. zibeli. Valvasorjevi kmetje so še nosili orožje, kar se jim je zaradi rednih bojev s Turki rado privolilo, ker je bilo vedno iskati njih pomoči. Tu in tam so imeli namesto dolgih pušek čakane, t.j. palice z železnimi kljukami. Tudi navadne lesene palice, ki so bile samo obeljene in nad ognjem nekoliko opaljene, so na mnogih krajih rabili kot nekako morilno orodje.

Med drugim nam pripoveduje o nekih posebnih kmetiških kopelih ali vodnjaku (sdrave studenz) pri Ostrem vrhu, kamor so hodili kmetje s posodami po vodo, meneči, če je posoda do vrha polna in se prinese domu, da se nič vode ne polije, potem bolnik gotovo ozdravi. Tudi izmed rekov in prislovic citira Val-

vazor nekatere, n. p. »*Pij me pijavka*«, kar rabijo, kadar love pijavke in o čemer mu je poročal star ribič; »*na repo*« na repu ostati, naposled ostati, o starih zapuščenih devicah na plesišču; »*prejo resdero*« = nehajo presti, »*iz posta vzeti*« = deliti jedi na grobu koga, ki je v postu umrl; »*rakom svisgat*«.

O kranjskih Hrvatih (Belokranjcih) mu je posebno po volji neki običaj, *ples s sabljami*. Može ga plešejo »mit blosem Säbeln, auch so artlich und wunderlich sich damit durcheinander schwingen, dass es zu verwundern.«⁵⁹⁸ Že v predavanjih o narodnih pesmih sem poročal o njegovih omembah narodnih pesmi, Pegama, otroške [...] ⁵⁹⁹ Kolobar, o koledovanju, o večernih molitvicah: Pojmo spat itd.

Pri ženitovanjih v Hrvatih igrata zastava in zastavnik veliko vlogo. Nevestinega voditelja imenujejo *dever*. Ženin sname nevesti venec raz glave s sabljo in ga pritrdi na stropu v izbi. Zelo obširno popisuje Valvasor v poglavju »O krajih ob granici« običaje in navade Uskokov, katerih mnoge imajo svoj početek v slepem poganstvu (»in blinden Heidenthum«). Pred vsem omenja navad božičnega večera, katerega po navadi svojih poganskih, malika badnjaka častečih pradedov, ne imenujejo božični večer ampak *badnji večer*. Dalje omenja pri Uskokih navadnega, splošnega poljubovanje na sveti večer in novega leta dan, maškarade otrok, ki pepelnično sredo nabrano moko, olje, kruh in vino kar na ulici popijajo in z različnimi burkami obžalujejo smrt Bacchusevo, otročje vojske v postu, krese i.t.d. Žalna obleka pri Uskokih je črna, nosijo jo roditelji za otroki svojimi in otroci za starši in zakonski ljudje drug za drugim tri leta. Oženjene brate in omožene sestré obžalujejo v taki žalni obleki dve leti, neozenjene brate ter neomožene sestre pa eno leto. Valvasor hvali Uskoke, da imajo svoje puške kakor največi lišp in v njih sobah se vidijo naobešene »mancherley Röhre, Pistolen, Carabiner, Säbel, Palasche, Hacken Baltiza gennant, Tschakan oder Streithämmer, Buzdikan oder Tszestoper, unterschiedliche Gattungen von Spiessen, auch vielerley Roszeug und Sättel. Und dieses« – pristavlja – »ist auch vor wenigen Jahren annoch bei uns in Krain bräuchlich gewesen, da man von denen so gennanten Spalliren und Malereien nicht viel gewusst noch sich derselben gross geachtet, sondern in denen fürnehmsten und besten Zimmern sich nichts den Kürasse, Panzer, allerley aufgehencktes Gewehr und Roszeug zeugte.«⁶⁰⁰

⁵⁹⁸ Prevod: »Z golimi sabljami tako dovršeno in čudovito vsepovprek vihrajo, da jih je treba občudovati.«

⁵⁹⁹ Tri nerazločno napisane besede.

⁶⁰⁰ Prevod: »Vsake vrste cevi (pušk), pištol, karabink, sabel, dolgih mečev, kavljjev baltica ime-

Navado, speči celega vola in ga potem razdeliti ljudstvu, nahajamo za Valvazorja tudi še na Kranjskem. Tako je bil leta 1660, pri dednem poklonstvu cesarja Leopolda I., v Ljubljani na prostem polji pečen vol razdeljen množici ljudstva in leta 1686 je bil v Idriji pri narodni veselici med drugim tudi pečen cel vol, katerega kose so jedli tudi mestni starejšine.

Zelo obširno nam opisuje narodne noše. Popisi dobivajo še večjo ceno po pridejanih podobah. Zanje kakor tudi za popise svatbenih običajev mu moramo biti še posebej hvaležni in on zasluži po pravici ime prvega našega folklorista. Kar se tiče zgodovinskih podatkov, ni ravno zlasti glede starejših dob posebno kritičen, pa so nam vendar njegova poročila o zadnjih dobah zelo dobro došla, zlasti gledé turških bojev. Važen je seveda tudi za poznavanje tedanjih plemenitih rodovin in umetnosti in slovstva na Kranjskem, kakor tudi za slovensko toponomastiko.

Istega leta, katerega je izšla knjiga »Ehre des Herzogthums Krain«, je obširno opisal Valvazor tudi čudovito Cerkniško jezero, katero je opeval že Torquato Tasso.⁶⁰¹ Ta spis je priobčila »Leipziger gelehrte Gesellschaft« v svojih »Aeta« decembra meseca 1689 (str. 634–644).

Več del Valvazorjevih pa je ostalo nenatisnjenih: Satyre Ovidijeve (bakrorezne table), potem 6 zvezkov *Lumen naturae* 1) de Vitro, 2) de Pasta, 3) de Colore, 4) de Sympathia et Antipathia, 5) de Fuco in 6) de Medicina in trije zvezki dela *Flos Physico – Mathematicus*, »in denen von allen mathematischen Sachen, sowie auch von den eigenen Erfindungen gehandelt wird.«⁶⁰²

Živel je Valvasor, kakor je iz povedanega razvidno, večinoma v študijah; iz teh so ga sem ter tja iztrgali vojni dogodki tedanje dobe.

Ponosno je postavil Valvasor na naslovu svoje knjige na videž svoj značaj glavarja dolenske četrti. Saj je tudi on nekajkrat šel v boj zoper Turka. Odlikoval se je zlasti leta 1683, ko so Turki oblegali Dunaj. Tedaj ga je kranjska dežela poslala na pomoč Štajercem zoper Bathianija in Turke. Za možato vedenje mu je

novanih, čakanov ali bojnih kladiv, buzdovanov ali šestoperov (kij s šestimi robovi), različne vrste sulic, tudi različne konjske opreme in sedel, in vse to je bilo še pred nekaj leti tudi pri nas na Kranjskem v navadi, ko se o tako imenovanih špalirjih in pleskariji še ni dosti vedelo ali niso bili cenjeni, temveč so se najimenoitnejše in najboljše sobane okraševale le z raznimi oklepi, oklopi, vsemi vrstami obešenega orožja in konjske opreme.«

⁶⁰¹ Torquato Tasso (1544–1595), italijanski pesnik. Negovo največje delo je *La Gerusalemme liberata* (*Osvobojeni Jeruzalem*, 1575).

⁶⁰² Prevod: »V katerih se razpravlja o vseh matematičnih stvareh kakor tudi o lastnih iznajdbah.«

poklonila štajerska dežela nekaj nalašč v spomin na to kovanih zlatih in srebrnih novcev. Valvazor pripoveduje sam o tem v IV. zvezku Kronike.

Vrnivši se iz praskanja s starim sovražnikom kristijanstva, se je vojščak zopet premenil v učenega pisatelja knjig, ki je vso imovino žrtvoval za znanstvene zbirke, potovanja, bakrorezarnico in izdajo svojih del.

Popolnoma obožal je preživel Valvazor zadnje dni v mali hišici v Krškem, katero je kupil od svétnika, meščana Vodnika, nekega prednjika pesnika Vodnika, februarja meseca 1693. leta. Že 19. septembra 1693. leta je umrl tam za staro svojo boleznijo, podagro. V Ljubljani je njegova smrt vzbudila veliko senzacijo. Prijatelji so mu postavili na grob spomenik, čegar napis je napravil zgodovinar *Dolničar* (Thalnitscher).⁶⁰³ (Radič...)

Preden preidemo v dobo »Academiae Operosae«, zdi se mi potrebno, da si nekoliko ogledamo še neko stran duševnega življenja naših prednjikov, namreč začetkov slovenske dramatike. (Trstenjak)

Koncu 16. stoletja so se pojavile v Ljubljani duhovne igre, katerih snov je bila vzeta iz svetega pisma. Te igre, takorekoč predhodnice gledaliških predstav, četudi ne v današnjem zmislu, so bile pisane zvečinoma v latinskem jeziku, pozneje tudi v nemškem. Iz prvega časa teh iger poznamo samo slovenske pasijonske igre, ki so jih napravljali kapucini v Škofji Loki.

Energični škof Hren je povabil jezuite v Ljubljano, da bi mu oni pomagali udušiti protestantstvo na Kranjskem. Tako so prišli jezuiti v Ljubljano kot antireformatorji ter prevzeli vse latinske šole. Nastanili so se najprej v frančiškanskem, potem v avguštinskem samostanu (svetega Jakoba cerkev). Tu so sezidali kolegij s katerim so združili semenišče in konvikt. V konviktu so vzgajali revne mladeniče za namene svojega reda, sprejemali pa so tudi vanj sinove bogatih in plemenitih rodbin. Šole so si osnovali po svojih potrebah. Njih stališče je bilo težavno nasproti meščanom in ljudstvu in zato so se trudili pridobiti si simpatije vseh krogov. Da so jim kranjski stanovi bili prijazni, priča to, da so jim odpustili davke. Drugačno je bilo njih stališče nasproti takozvanemu javnemu mnenju. Da bi pridobili ljudstvo so jeli snovati bratovščine, kar je bilo tem lažje, ker so bili tedanji meščani v zvezi s štajerskimi bratovščinami in jeli se pogovati v

⁶⁰³ Janez Gregor Dolničar (1655–1719), kronist, zgodovinar, pisec o umetnosti, pobudnik baroka, soustvarjalec Academie operosorum. Avtor Zgodovine ljubljanske stolnice.

šoli *komedijo*, kar se sploh ni gojilo v nobeni šoli. S komedijo so imeli posebne namene. S predstavljanjem dramatičnih del si je imel pridobiti učenec neko gotovost v javnem nastopanju in lepe oblike v kretanju. S predstavami, ki so bile javne, so si hoteli pridobiti jezuitje tudi prijatelje v občinstvu. Te predstave so privabile mnogo gledavcev, ki so občudovali sijajne kostume in dekoracije (kar je bilo glavno) in pa spretnost mladih igravcev ter so v tem videli sijajne uspehe jezuitske odgoje. Jezuitje so vzdrževali v svojem semenišču tudi pevce in godce (med katerimi se imenujejo discantist, altist, bassist, fidicen, tubicen, tombonista, organista, tubista, violinista, fagotista itd.). Take komedije so prirejali jezuitje koncem šolskega leta, kolikor nam je znano najprej 1602. O tej priliki je kak cerkven dostojanstvenik delil nagrade.

O vseh komedijah se niso ohranila poročila, pač pa o nekaterih. Ko je n. p. nevesta kralja Ferdinanda III., infantinja Marija Ana, hči Filipa III., potovala (1631. leta) iz Trsta skozi Ljubljano, so predstavljali jezuiti njej na čast komedijo: »Rachel pulchra«,⁶⁰⁴ v kateri izroči naposled Paris kneginji zlato jabolko v slavo lepote. Torej tudi pobožni očetje so se znali laskati. V predpustu so igrali takozvano »Bügelkomedie« (l. 1636, »Priscianus vapulans«). Malone vsak učitelj v jezuitskem kolegiju je spisal kako komedijo, katere snov je bila navadno vzeta iz svetega pisma, redkokdaj iz mitologije ali zgodovine. Tudi od Schönlebna imamo tako komedijo »Haeresis fulminata, seu Anastasius Orientis Tyrannus Haereticus«, ki se je igrala dne 2. in 3. maja 1657. Igrališče je bil navadno kolegij, včasih tudi avditorij šolske sobe, poleti pa Podturen, ki ga je škof Hren podaril jezuitom.

Jezuitske drame so bile pisane navadno v latinskem jeziku. O nemški komediji imamo poročilo, da je bila leta 1635 nemška predstava v cerkvi: »Christus Todes Kampf in Garten«.⁶⁰⁵ Dne 14. marca 1660 se je predstavljala v nemškem jeziku »Passionsdrama« pred velikim altarjem v cerkvi pri jezuitih. Na tak način so prišle enake predstave v navado skoraj povsod. Dijaki so se včasih bolj bavili z igranjem kakor s šolo. Mnogi so »podivjali« ter so se poskušali tudi javno na ulicah. Patres tega niso zabranjevali, ampak so dopuščali ubogim dijakom pobirati darove za petje ali igro na javnih prostorih. S temi pouličnimi komedijami pa so bili spojeni tepeži in poboji, zato se je magistrat trudil odpraviti poulično komedijo. Toda to ni šlo tako lahko, dijaki so preradi ponočevali, pijančevali in kartali in se pogostoma topli z vojaki po zgledu nemških dijakov tedanje dobe.

⁶⁰⁴ Baročna igra o Racheli De Rachel pulchra.

⁶⁰⁵ Prevod: »Kristusov smrtni boj v vrtu«.

Da so bili tepeži krvavi, si mislimo lahko po tem, ker so tedaj hodili Ljubljanci oboroženi s sabljami. Mimo tega so tudi navadni postopači posnemali dijake in prirejali komedije na ulicah.

Razen jezuitskih komedij je imela Ljubljana tudi večkrat priliko videti nemške komedijante. Volk Engelbert Auersperg se je na Nemškem navdušil za nemške igre, v Italiji pa za laško opero ter je oboje pridno gojil v Ljubljani, obenem pa podpiral tudi jezuitsko dramo. Vplival je tudi na to, da so jezuitje koncem 17. veka začeli gojiti tudi nemško dramo. V svojem knežjem dvorcu je ustanovil gledališče, igralo se je tam v veliki dvorani. V nji so prirejali jezuitje šolske drame in tudi nemški komedijanti. Poleti pa se je igralo v nalašč napravljenem paviljonu na vrtu, ki je segal od Auerspergovega dvora do nunskega vrta na tržaški cesti. Po spodbudi Auerspergovi so sezidali stanovi jezuitom novi Konvikt (današnja reduto) na svoje stroške. To je vzpodbudilo Zeleniča,⁶⁰⁶ da je spisal latinsko dramo »Theodosius iunior«, ki so jo igrali jezuiti 5. avgusta 1658 deželnim stanovom v zahvalo.

V svojo dvorano in paviljon je vabil Auersperg nemške komedijante, ki so začeli zahajati v Ljubljano že v 1. polovici 17. stoletja. V kranjskih stanovih so našli prave oboževalce. Leta 1662 so prišli tje visokonemški komedijanti iz Inomosta⁶⁰⁷ ter so predstavljali komedijo »Christlicher Actaeon«, v kateri nahajamo celo balet zveri in pojavljanje Kristusa v oblakih. Kako naklonjeni so bili stanovi dramatik, priča vsota 1000 glgoldinarjev, ki so jo dovolili rektorju leta 1671 za uprizarjanje komedije. To kaže, s kakšnim sijajem so se uprizarjale in da se je gledalo le na vnanji blesk. Istega leta so dobivali tudi nemški komedijanti že stalno letno podporo. Takrat se je pojavila tudi zgodovinska drama. Slušatelji retorike ljubljanskega liceja so igrali dne 20. februarja 1659 zgodovinsko dramo »Fadingers Bauernaufstand«⁶⁰⁸ z latinskim naslovom: »Palinodia, quam rebelles superioris Austriae ruriculae post longiorem suam insolentiam debellati cecinerunt.«⁶⁰⁹ Jezik je latinski, le tu pa tam nemški »Knittelreim«.⁶¹⁰ Leta 1662 čitamo že »Actio de Maria Stuarta«. Iz 17. stoletja imamo tudi prvo dramo iz domače zgodovine, namreč »Victoria Carnioliae ab Auersperg et Eggenberg contra

⁶⁰⁶ Josip Zelenič – Sellenitsch (1658 Lj.–1712), latinski pisatelj in pesnik. Poučeval je kot magister v Lj. 1678–1681 gramatiko, sintakso in poetiko. SBL.

⁶⁰⁷ Innsbruck.

⁶⁰⁸ »Fadingerjev kmečki upor.«

⁶⁰⁹ Prevod: Preklic, ki so ga izrekli uporniki gornje kmečke Avstrije, premagani po dolgi negotnosti.

⁶¹⁰ Knittelreim, je zaporedje rimajočih se besed, dokler se rima ne poruši.

Turcos reportata«,⁶¹¹ v kateri se slavi zmaga pri Sisku (22. junija 1593). Dijaki so jo predstavljali dne 21. februarja 1685 po inicijativi jezuitov. Iz 17. stoletja imamo nemško dramo »Der verrirte Soldat oder der Glücks-Probirstein«,⁶¹² ki sta jo spisala Kranjca Martin Hödler in Melhior Harrer v vezani in nevezani besedi. Leta 1660, torej 20 let prej kakor v Parizu, se je pojavila v Ljubljani prva laška opera. Z igrami pa so bila spojena tudi izkazovanja gimnastičnih vaj, od tod izraz komedija za glumske predstave. Leta 1700 je bilo po poročilu Dolničarja v dvorani knežjega dvora laško gledališče.

V kranjskih stanovih ni imel naš jezik niti gojiteljev niti zagovornikov. Bil je zaničevan, v 16. stoletju so ga stanovi podpirali samo iz vérskih razlogov. V šolah jezuitskih ni imela slovenščina nobenega gojivca, vendar se ni mogla zatreti, vsaj zavoljo dijakov ne, ki so bili večinoma kmečkega rodu. Tudi takrat že so namreč silili s kmetov v ljubljanske šole, ki so bile prenapolnjene. Leta 1636 je bilo n. p. v njih 544 dijakov! V srcu kmetiških sinov vendar še niso jezuitje popolnoma zatrli ljubezni do jezika, ki so ga govorili doma z materjo in svojci. Kakor so videli nemške komedije, tako so hoteli dijaki napraviti priprostemu ljudstvu tudi slovensko predstavo. Da so bili ti dijaki zelo revni, je ob sebi umnevno in letopisec to omenja izrecno. Predstava je bila dne 6. februarja 1670. leta, in sicer zunaj mesta Pod Turnom. Igrali so nekaj dni »Paradiž (raj) in lingua vernacula« t. j. v slovenskem jeziku. Kakor se ob sebi umeje, so dobili dovoljenje za predstavo od svojih predostojnikov jezuitov. Enako predstavo so hoteli dijaki prirediti že prej, toda zavoljo izgredov, ki so jih imeli na vesti dijaki, niso dobili dovoljenja.

Uspех, ki so ga imeli s svojimi igrami jezuitje, je tudi druge vnel za posnemanje. In res so kapucini, ki so imeli dober aparat, nemreč bratovščino Redemptoris mundi, aranžirali z izredno spretnostjo enako igro. Leta 1598 so po povodu kuge, ki je razsajala v Ljubljani, zasnovali javen spreved, ki se je obhajal na veliki petek vsako leto z vélikim sijajem. Imenovana bratovščina je obljubila, na véliko petek prirediti spreved s predstavo bridkega trpljenja in smrti našega odrešenika. Ta spreved je bil drag in bratovščina ga več časa ni mogla uprizoriti, ker ni bilo sredstev. Neki pobožen meščan Troppenau, je volil družbi potrebno vsoto in je tako omogočil, da se je tak spreved zopet obhajal dne 24. III. 1617. leta »na veliko tolažbo krščanskih duš«. Kjer je zdaj »Zvezda«, je stala takrat kapucinska cerkev, kateri je temeljni kamen položil 1607. leta Hren. Od tod je šel

⁶¹¹ Prevod: Auerspergovo in Eggenbergovo poročilo o zmagi Kranjske nad Turki.

⁶¹² Prevod: »Zablodeni vojak, ali poskusni kamen sreče«

ta sloveči sprevod na veliki petek najprej po gosposkih ulicah, potem čez Novi (sedaj Turjaški) trg, po čevljarskih ulicah čez Čevljarski most na Svetega Jakoba trg, od tod po Starem trgu in Glavnem trgu k Frančiškonom, kjer je sedaj gimnazija. Tu se je obrnil ter je krenil po špitalskih in gledaliških ulicah v kapucinsko cerkev. Kristusova sprva predstavljale visoke osebe, pozneje pa najeti ljudje. Jude so predstavljali Krakovčani in Trnovčani, pozneje najeti ljudje.

Te predstave Kristusovega trpljenja so zelo slovele. Ljudje so jih od daleč prihajali gledat in občudovat. Ljubljančani so se ponašali z njimi, češ da ni takih v vsem nemškem cesarstvu. Ta sprevod se je oznanjal s prižnice po vseh bližnjih farah, v Preserju, na Vrhniki, v Polhovem Gradcu, Brezovcu, na Dobravi, v Št. Vidu, Šmartnem, v Komendi, v Dolu, v Ihanu, v Šmarjah, v Vodicach, na Igu in v Prežganju. Sprehod se je obhajal ponoči. Meščani so svetili s svečami in bakljami ter so šteli to opravilo za največo čast. V sprevodu se je predstavljalo Kristovo trpljenje in kak prizor iz starega ali novega zakona: »Welches alles Theils getragen, theils geführt, theils aber gehend zu Fuss oder reitend zu Pferde den andächtigen Zuschauern gezeigt wurde.«⁶¹³ V sprevodu so korakali eremiti, pobožni ljudje so se bičali in mnogi so za pokoro nosili vélike križe. Odlični meščani so nosili božji grob. Sprevod je vodil duhovnik, ki je nosil kos svetega križa, na katerem je Kristus umrl. Tujci, ki jih je ta dan mnogo prihajalo v Ljubljano, so vsi zatrjevali, da niso nikjer videli tako lepega, pobožnega in dolgega sprevoda.

Največ zaslug za ta sprevod ima bratovščina Redemptoris mundi, ki je tudi o drugih prilikah prirejale sprevode. Tako n. p. 22. junija, ko je bil sin Ferdinanda III. (21. maja 1653) izvoljen za rimskega kralja. Kapucini niso ostali pri procesiji, igrali so tudi dramo kot tekmeci jezuitom. Oni so skrbeli nekaj časa tudi za te sprevode, toda zaradi obilih stroškov so se kmalu naveličali. Tudi so se pritoževali, da obleko, ki je namenjena le za sprevode, nosijo predstavljavci tudi o delavnikih in se tako izgublja prvotni značaj sprevoda. Sčasoma so se jeli obotavljati tudi meščani, ker so se sramovali nositi božji grob. Ker se je vršil sprevod ponoči, so se dogajale nerednosti in nerodnosti, tako da ga je Marija Terezija prepovedala 22. oktobra 1773. leta in vlada je to prepoved izvršila leta 1778. Prepoved so razglasili bobnarji in objavila se je tudi na vseh mestnih vratih. Spreveda so se udeleževale vse družbe z zastavami. Sveče jim je dajala bratovščina Redemptoris, stale so 10 goldinarjev. Delavci so popili 100 bokalov vina, ki je stalo 15 goldinarjev, pojedli so kruha za 2.50 goldinarjev. Račun tesarja je znašal 11.54 goldinarjev,

⁶¹³ Prevod: »Kar vse je bilo delno nošeno, delno peljano, delno pa peš ali jahajoč na konjih prikazanano pobožnim gledalcem.«

toliko so zaslužili tudi slikarji, krojači pa 5.06 goldinarjev in ravno toliko tudi dekoraterji. Petrinarji, ki so spremljali procesijo, so dobili 2 goldinarja, ravno toliko tudi godci in deželni trobentači, mežnar svetega Miklavža pa en goldinar.

Ljubljanska drama je vplivala tudi na deželo. Leta 1730 se je predstavljalo v Kranju: »Das Leiden unseres Herrn und Heiland Jesu Christ vollständig dargebracht, welches zu Krainburg auf dem öffentlichen Platze den 6. April 1730 als ein schmerzenvolles Tragöd, allen nicht ohne häufigen Thränen ist vorgestellt worden.«⁶¹⁴

Enake sprevode so napravljali kapucini tudi v Novem mestu in v Škofji Loki. Največo važnost imajo za nas pasijonske igre v Škofji Loki, katere so opravljali kapucini od leta 1721, in to zaradi tega, ker so se godile v slovenskem jeziku in so potemtakem prvi začetki narodne slovenske dramatike. Teh pasijonskih iger v Škofji Loki niso uprizarjali tujci, ampak slovenski meščani in kmetje iz vasi okrog Loke. Anton Koblar nam je iz rokopisne knjige z naslovom »Instructio pro processione Locopolitana in die Parasceues«,⁶¹⁵ ki jo hrani kapucinski arhiv v Škofji Loki, natančno popisal slovenske pasijonske igre v Škofji Loki (Izvestja II. (1892), 115–125).

V ti knjigi je zabeležen ves spev, katerega so medpotoma recitirale delujoče osebe. Spev ima nad 1000 slovenskih in par nemških stihov. Knjiga obsega tudi zgodovino in red sprevoda.

Večkrat je namreč Anton plemeniti Ecker kapucinom izrazil željo, naj napravijo sprevod (procesijo) v počestčenje in spomin britkega trpljenja Jezusovega, kakor ga imajo drugod. Kot predstojnik vélike bratovščine presvetega Rešnjega telesa v Loki je obečal podpore. Graški kapucinski provincijal oče Krištof je uslišal njegovo prošnjo in podelil dovoljenje za sprevod leta 1720. Začele so se delati priprave. Udje omenjene bratovščine, ki so bili glavni pomočniki kapucinom, so se zavezali plačevati na leto po 50 gl. nemške (blizo 60 gl. deželne vrednosti) za napravo obleke. Oglasili so se tudi mnogi drugi dobrotniki. O. Romualda⁶¹⁶ so izvolili za reditelja sprevoda. Dolžnost mu je bila pripraviti vse potrebno, določiti

⁶¹⁴ Prevod: »Popolna uprizoritev 'Trpljenja našega gospoda in zveličarja Jezusa Kristusa', ki je bila, kot trpljenja polna tragedija, ne brez mnogih solza, predvajana dne 6. aprila 1630 na javnem prostoru v Kranju vsem na ogled.«

⁶¹⁵ Prevod: Navodilo za škofjeloško procesijo na veliki petek.

⁶¹⁶ Oče Romuald Štandrevski s krstnim imenom Lovrenc Marusič (1676–1748), kapucinski pridigar, je po predlogah starejših slovenskih pasijonskih procesij sestavil besedilo za Škofjeloški pasijon, edino od več pasijonskih procesij na Slovenskem z ohranjenim slovenskim besedilom. Škofjeloški pasijon je najstarejše ohranjeno dramsko delo v slovenščini.

osebe za posamezne podobe ter razposlati povabila župnikom, vojakom itd. Na sredipostno nedeljo so vsako leto župniki okrog Loke in po Selški in Poljanski dolini s prižnice priporočali ljudem, naj se brž oglasé v Loki pri kapucinih tisti, ki hočejo imeti kaj opravka pri sprevodu, posebno jezdec in vojaki. Kdor pa le utegne, naj gre gledat na véliki petek v Loko, kako se bo predstavljalo Kristusovo trpljenje v živih podobah.

O. Romuald je sestavil sprevodni red in najbrž tudi zložil ali na slovensko preložil ves spev, katerega oblika kaže, da je ležalo naše pesništvo še v otročjih, jezik pa v nemških povojih.

X

Vsebina in zveza podobam vsega sprevoda v Škofji Loki je ob kratkem, kakor jo je razložil o. Romuald, ta-le: 1.) Adam greši in nasledki greha. 2.) Posebno hud nasledek je smrt. Vse mora umreti od papeža in kralja do berača. Nekateri umrjò celo večne smrti, pridejo v pekel. Vse to dela napačna ljubezen. 3.) Tej nasproti je pa Jezus postavil pravo ljubezen, ko se nam je zapustil pri zadnji večerji v jed, s katero se moremo braniti grehu. 4.) Samson se je sicer junaški boril in kot jetnik uničil sovražnike, 5.) ali še bolj junaški se je borila ljubezen božja z grehom, ko je Jezus potil krvavi pot, 6.) ko je bil bičan in zasramovan ter 7.) kronan s trnjem. 8.) Sv. Jeronim je pretakal solze. Grešnik, tudi ti toči solze pokore! 9.) Tako Kristusa mučijo, da ni več človeku podoben (Ecce homo!). 10.) Kristus pa premaga greh, umirajoč na križu. S to ljubeznijo do ljudi si želi pridobiti vse dele svetá. 11.) Jezusa ljubijo pobožne žene, ki ga spremljajo na križevem potu, posebno prežaljena mati. 12.) Skrinja zaveze je predpodoba Kristusovega groba. 13.) Žaluj, o grešnik pri Kristusovem grobu, da boš enkrat ž njim slavil zmago.

Sprevod se je začel vsaki veliki petek o štirih popoldne izpred kapucinov, ko je bila končana pridiga pri Sv. Jakobu in se je pomikal po loškem mestu v tem-le redu:

Najprej je stopal vodnik sprevoda oblečen v rdečo kuto in je v roki držal palico z zvezdo. Za njim na belcu je jahala smrt z babnicami. Nato je nesel mož v črni kuti veliko črno zastavo, katere čopek je držal črno oblečen deček.

I. podoba je predstavljala Raj in padec prvih starišev. Predstavljali so jo udje bratovščine Odrešenika sveta, ali pa ljudje iz Rateč in Gorénje vasi; nosilo jo je 20 mož. Vsaka oseba je recitirala pesmico. Vrstili so se tako: angelj z mečem, hudič, Eva, Adam, 2 angelja, Adamovi otroci. Kovaška bratovščina (ceh); dva angelja gresta peš, prvi nese kelih, drugi mošnje za denar. Lončarski in zidarski ceh z dvema angeljema, prvi nese vrvi, drugi meč. Čevljarski ceh z dvema angeljema, prvi nese šibo, drugi steber. Pekovski ceh z dvema angeljema, prvi nese suknjo, drugi ključe. Mesarski ceh z dvema angeljema, prvi nese gobo, drugi lestvico in slednjič krojaški ceh, pri katerem nese prvi angelj krono, drugi pa petelina.

II. podoba Smrt, predstavljajo jo Žabničani. Zmagonosno sedi smrt na belcu, na glavi nosi lovorov venec in oborožena je s pušico. Spored je ta-le: Smrt na konju. Duhovna smrtna konjica: Smrt s peščeno uro na konju, papež, dva kardinala, škof, dva kanonika v višnjevih obleki, papežev poslanec, kanonik v rdeči obleki, župnik, dva kaplana. Posvetna smrtna konjica: Smrt z zastavo, cesar, dva plemiška dečka, kralj, dva plemiška dečka, nadvojvoda, dva volilna kneza, grof,

baron, gospod ali deželni plemič, plemenitaš, meščan, župan, kmet, berač. Vsi ti jahajo, papež, cesar in kralj posamez, drugi pa po trije skupaj. Smrtna pehota pride na to vsa peš, namreč smrt s koso in za njo druge velike in male smrti.

L. 1734 se je za to podobo predstavljala podoba *Pekel*. Vrstili so se: Lucifer s hudičevo kavalerijo, hudič stavec, hudič z zastavo, hudič z drevesom, štirje hudiči vlečejo pogubljeno dušo na verigi, Lucifer z dvema hudičema, Lucifer, hudiča. Šest vélikih aposteljnov v rdečih oblačilih, dva dečka v belih oblačilih z oljkovima vejama v rokah pojeta hosana (nemški in slovenski). Kristus jaha na oslu. Zopet dva dečka z oljkovima vejicama, šest vélikih aposteljnov v rdečih oblačilih.

Tretja podoba kaže zadnjo večerjo. To podobo⁶¹⁷ peljeta dva konja, navadno ju je posojal gospod Khosen. Na odru je kristus z 12 aposteljni, ki po vrsti recitirajo kar se je godilo pri zadnji večerji.

Četrta podoba kaže Samsona. Vojaki imajo železne oklepe. Vrsta je taka: Polkovnik na konju, dva narednika s helebardama jahata na oslicah, dva tamborja pešca in med njima piskač, 12 mož s sulicami (po 3 v vrsti), pol grenadirske konjice, Samson, 12 mož s sulicami (po 3 v vrsti) in potem zopet pol grenadirske konjice.

Peta podoba kaže krvavi pot. Igravci so doma iz Dorfarjev in Cerngroba. Žalostno Oljsko goro nese 16 mož. Na odru je 6 oseb: Kristus, poteč krvavi pot in 5 angeljev. Judeža Iškarijota pripeljejo hudiči, potem prihaja tambor pešec, dečki, kolikor jih je moč dobiti, da gredo pred Judi v svoji obleki z namazanimi obrazi in poleni v rokah, štirje farizeji na konjih v rdečih kapah, ujetega Kristusa peljejo štirje veliki Judje, velika duhovna Ana in Kajfež na konjih, vsak z dema levitoma, nato prihaja Pilat z dvema plemičema, od katerih nese prvi medenico in vrč, drugi pa brisalko, dva farizeja na konjih, Kristus v beli obleki, peljejo ga štirje Judje, Herod na konju in poleg njega dva plemiča.

Šesta podoba kaže bičanje. Igravci so bili iz Pevna in Moškrina, nekatera leta pa iz Zminca in Bódovelj. Podobo sestavlja pet oseb in nosi jo 16 mož. Na odru so trije Judje, ki Kristusa bičajo, in dva angelja. Za tem prihajajo pokorniki in križenosci.

Sedma podoba. Kronanje. Vloge sta prevzeli vasi stari Dvor in Virmaše. Na odru, katerega nosi 16 mož, je 7 mladeničev, štirje so oblečeni za angelje in trije za Jude. Besedo imajo vse osebe, kakor v prejšnji podobi razen Kristusa.

Osma podoba: Jeronim. Zastopane so vasi Gosteče, Pungert in Hosta. Tu koraka žalostno Jeronim in recitira. Za njim prihaja 16 črno oblečenih puščavnikov z rdečimi križi na ramenih in potem nekaj drugih pokornikov.

⁶¹⁷ V originalu: »Diese Figur wird mit zween Pferden geführt.«

Deveto podobo, Ecce homo! Predstavljajo prebivavci Trnja in Veštra. Oder, na katerem je 7 oseb, nosi 20 mož. Na njem se vidijo Pilat, dva Juda, farizej in dva angelja. Pilat prelomi palico in jo vrže pred Kristusa. Potem prihajajo štirje farizeji s črnimi klobuki. Za njimi voz, na katerem ležita dva križa za razbojnika. Judje pripeljejo razbojnika vkupe zvezana, a ne storé jima nič žalega. Dalje prikorakajo: Veronika, Kristus, obložen s križem, in ob straneh dva ali trije Judje; žalostna Mati Božja, Marija Magdalena, Marijs Salome, Marija Kleofe in druga Marija; potem prihaja še pol turške konjice in zadnji v tej podobi je Longinus na konju.

Deseta podoba je Kristus na križu. Igravci so Sušani in Tračani. Podobo pe-ljejo trije konji in šest mož jih vodi. Pod križem sta Magdalena in Ljubezen (Cupido), zadaj pa štiri osebe, ki predstavljajo Evropo, Ameriko, Azijo in Afriko (Avstralija še ni znana kot poseben del svetá).

Enajsta podoba kaže Mater Božjo sedem žalosti. Igravci so doma iz Fare in Vinkeljna. Oder nesejo možje in na njem je pet oseb: Marija z dvema angeljema, Ljubezen in Janez Evangelist. Potem prihaja še nekaj križenoscev in pokornikov, naposled dva plemiča; prvi nese na blazini žezlo, drugi pa krono. Za tema David s harfo in zadnjič plemič nesoč plašč.

Dvanajsta podoba kaže skrinjo zaveze. Nosijo jo štirje leviti in dva levita gre-sta ob strani s kadilnicama v rokah. Ti leviti so bili doma iz Vincarjev.

Trinajsta podoba kaže Kristusov grob. Nese ga 14 mož, loških meščanov oble-čenih v rdeče kute. Ob straneh gre šest starejšin v črnih plaščih s plamenicami (bakljami) v rokah. Potem pridejo godci, za njimi duhovščina, starološki župnik in t. d. in na koncu verno ljudstvo.

V tem redu se je vrnil sprevod zopet h kapucinom, kjer so odložili igravci obleko. Vsa naprava je stalo zelo veliko vsoto, kar se lahko razvidi iz tega, da so imeli shranjenih v loškem samostanu 278 oblek za sprevod. Naprošeni so bili ljudje, vesti se pobožne in ne kakor pustne šeme, prebivavci mesta pa, da naj počedijo ulice in trge ter razsvetlé okna pri hišah koder pojde sprevod.

Igravci so se morali naučiti na pamet vsak svojo pesmico, ki se je prilegala njih vlogi in pomagala pojašnjevati prizor. Ponavljali so te pesmice medpotoma, posebno na postajah. Oblika teh pesmic je precej mršava, kakor se lahko prepri-čate iz teh le primerov ...⁶¹⁸

Pasijonske igre so se med slovenskim narodom še ohranile na Koroškem. Slo-venci so jih posneli po Nemcih. Ali jih je res prvi poslovenil Drabošnjak,⁶¹⁹ kmet

⁶¹⁸ Primeri niso navedeni.

⁶¹⁹ AndrejŠuster Drabosnjak, (1768–1825).

v Št. Juriju na Strmecu nad Vrbskim jezerom, ne zdi se mi dokončno dognano. O njem pripovedujejo, da je imel, kadar je oral, na koncu njive knjigo, v katero je zapisoval svoje rajme, ki jih je izumil pri vsaki brazdi. Tudi pravijo, da je imel svojo tiskarnico, v kateri je sam tiskal knjige; toda vlada mu je konfiscirala črke. Glavno delo njegovo je »Komediya od celiga grenkiga terpenja ino smerti Jezusa Kristusa našiga lubiga Gospoda. Popisano od Andrea Drabozniaka, eniga padra v Korontani. Is nemshkiga v koroshko Spraho v rajme napravlano v letu 1818«. Drabošnjakovo komedijo, ki se širi med Korošci v prepisih, so začeli igrati Gozdanjci okoli leta 1842 in potem vsako sedmo ali deseto leto. Leta 1862 se je ustanovila nova družba v Maloščah, ki je predstavljala Kristusovo trpljenje pri škocijanski cerkvi blizo grada bekštajnskega. Ta družba pa je čez nekaj let zaspala. Od gozdanjske družbe so se ločili nekateri člani preselivši se v lipško župnijo, in ustanovili tam novo družbo. Te dve družbi, gozdanjska in lipška, delujeta še danes. Igra je tu pa tam precej realistična pa tudi robato umazana, kakor imajo tudi nemške take igre poleg najsvetejšega precej surove dovtipe. Sam jok bi preveč dolgočasil poslušavce.

XI

Academia operosorum

Po vzgledu italijanskih akademij, ki so bile skoraj v vsakem le nekoliko večem italijanskem mestu, se je leta 1693 osnovala v Ljubljani prva znanstvena družba kranjska pod naslovom »Academia operosorum« (akademija delovnih, družba modrine delovnih po Pohlinu) s simbolom pridne nabirajoče čebele. Sprva je delovala na tihem do leta 1701, ko je imela prvi javen zbor v deželni hiši pod predsedništvom Janeza Prešerna, stolnega prošta. Takrat je objavila tudi svoja pravila. Namen ji je bil združiti moči različnih poklicev in praktično delovanje svojih udov. Vsak ud je prevzel dolžnost izdati kako delce, ki spada v njegovo stroko in je prinaledno njegovemu talentu. Zlasti se je nameravalo sistematično obdelati zgodovino razvitka vseh znanosti, ki so jih udje zastopali, od prvega stoletja po Kristusovem rojstvu. Na stroške akademikov naj bi se ustanovila javna knjižnica s prostim vstopom za vsakega človeka. Vsako leto bi se morali akademiki shajati štirikrat v posvetovanje družbenih stvari, enkrat pa v javno zborovanje, h kateremu bi bilo povabiti plemstvo in odličnjake, in pa druge prijatelje znanosti in na katerem bi bilo predavati akademične govore in učene razprave. Leta 1701 je imela akademija 27 udov, katerih vsaki je imel svoj posebni priimek za »nom du guerre«:

Prešeren n. p. Resolutus, med. d. Pogačnik Sollicitus, stolni dekan Dolničar Sedulus, jurist Dolničar Providus, Rasp Indefessus itd. Že nastopnega leta se je ustanovila muzikalna družba po vzoru italijanskih »Academia Philoharmonicorum«, prvi plod duha, ki ga je vzbudila Akademija operosorum. Nova akademija se je pridružila starejši sestri in proslavljala vsako svečanost in vsaki politični dogodek s svojim umetniškim proizvajanjem.

Academia operosorum, ki je štela 6 udov iz stanu svetne duhovščine, nobenega pa iz jezuitskega reda, je ustanovila prvo večo knjižnico v škofovskem alumnatu (30. maja 1701), prvi nje darovavci so bili škof Herberstein, prošt Prešeren in stolni dekan Dolničar. Dobila je glavnico 2000 goldinarjev za dotacijo knjižničarja. Mnogi udje so spisovali marljivo učene knjige, skušali se v umotvorih, izvršili v zidarstvu, kiparstvu, slikarstvu, v govorništvu in v pesništvu z zedinjenimi močmi prelepe stvari, ki so še sedaj Ljubljane kras, n. p. stolno cerkev, nunsko cerkev, sv. Petra cerkev, semenišče, mestna hiša, nektera znamenja, kipe, slike itd. Dimitz našteva iz te dobe mnogo učenjakov in umetnikov (IV. 115–130), kateri

pa niso delovali v duhu slovenskem in v slovenskem jeziku, ampak v laškem, latinskem in nemškem jeziku. Tako n. p. Janez Gregor Dolničar v. Thalberg, Aleš Sigismun Dolničar, Marko Grbec iz Stične, naravoslovec in fizik, Janez Stefan Florijančič in drugi.

Slovenščino so gojili takrat v knjigi le »fratres minores«, kapucini in frančiškani. Pred vsemi nam je imenovati enega, ki je tudi zašel med ude Academiae operosorum z imenom Promtus, pač tako imenovan po svoji nenavadni govorniški zmožnosti, to je *Janez Krstnik od Svetega Križa Vipavskega (Joannes Baptista a Sancta Cruce)* z družinskim imenom Lionelli; najbrž so torej bili njegovi prednjiki Lahi. Rodil se je, kakor vse kaže, ne v Vipavi, ampak v Črničah v Vipavski dolini. Ko je dovršil modroslovne in bogoslovne študije, je vstopil v red kapucinski. Goriško kakor Kranjsko spada gledé kapucinov pod tako zvano štajersko provincijo, torej kot »Concionator Provinciae Styriae«. Ni ravno treba, da je res kedaj predigal na Štajerskem. Ker je imel sedež v Sveten Križu pri Ajdovščini, se je podpisoval à Sta Cruce. Bil je znamenit in sloveč predigar, zato so ga vabili na razne kraje. Tudi v Ljubljani je več časa slovenski predigal. Pozneje je postal gvardijan v krškem kapucinskem samostanu. Ko so mu že pešale moči, se je preselil v Gorico, kjer je tudi umrl 14. oktobra leta 1714.

Od njega imamo 5 zvezkov predig, katere se odlikujejo po govorniški vznesenosti in jasni razporedbi. Večkrat ga primerjajo Abrahamu a Sta Clara. Toda reči se mora, da nikdar ne rabi govorniških igrač, na katerih sloni zgovornost Abrahamova, tudi ni nikdar trivijalen kakor Abraham. Kakor Abraham zna nas sicer zanimati, zna stopnjevati in nas presenetiti, toda to se je naučil že od drugih predigarjev, ki so bili učitelji tudi Abrahamu, zlasti smemo misliti na italijanske predigarje. Nizke šale, katerih mrgoli Abrahamu, so mu neznane. Abraham je imel svoje prednjike v vseh katoliških deželah. Podobna sta si v slikanju afektov in strasti. Neizčrpljiva sta v znamenitih historijah in povestih, toda v tem imata stotine tovarišev. Oba vesta svojo učensot prinedno uporabiti, zasti Ivanu od Svetega Križa se to posreči. V obeh nahajamo neštivilno malih slik, posnetih po resničnosti, v katerih se nam kaže dramatično življenje – in vendar ni Janez Kriški – Abraham. Učenost Janeza Kriškega je že Kopitar v svoji slovnici naglašal, rekoč: »Ubrigens ist der Pater ein sehr jovialischer Mensch, voll Belesenheit und Historien, citirt den Cicero De divinatione und den Ovidius neben S Gregorius und der Apokalypse!«⁶²⁰

⁶²⁰ Prevod: »Sicer pa je pater zelo vesel, dobrohoten človek, zelo načitan in poznavalec zgodovine, citira Cicerovo *De divinatione* (O prerokovanju) in poleg Sv. Gregorijusa in apokalipse tudi Ovidija.«

Jezik mu ni morda vipavščina, ampak tedanja književna slovenščina, katere se je učil zlasti iz Kastelčevih del, samo tu pa tam nam pokaže kako posebnost vipavskega narečja, kar je popolnoma naravno. On rabi že precej pravilno enklitike in ne stavi na njih mestu polnih oblik kakor protestantovski pisatelji in pisatelj pred njim. V ortografiji se drži kolikor toliko Kastelca, to dokazujejo že I. delu na čelu postavljene *Observationes in scriptione et lectione idiomatis Carniolicum, juxta antiquos libros Carniolicum et Slavos*,⁶²¹ nadpis, ki se nahaja tudi v Nebeškem Zilju. Pri *d* nastavlja poleg Kastelčevega *tert in terd* bolj primerno *delu in telu* kot svarilni znamenji, da ni zamenjavati *t* in *d*.

Pri *F* pravi, *nunquam mutatur, nec huius loco V poni potest, ut in alio quodam idiomate ponitur* (to je pri Nemcih), *alias mutaret sensum ut farij* (presbyteri) *varij* (cave). Pri *L* pravi *in fine dictionis loco U saepissime ponitur ut* je pelal, je dial *tamen pronunciat ut U*: je pelau, je djau. Na Vipavskem je torej ta izgovor za *L* že popolnoma prodril ob njegovem času. Ker je raba *L*'a pri njem samo abstrahirana iz drugih knjig, piše tudi polsdignit. Pri *y* pravi *in medio dictionis pronuntiat ut i*: *syn, lyst, sydat, in fine vero dictionis corripitur ut sfony (pulsat) alias sgoni (pulsat), stoy (stat) alias stoi (sta)*.

Predige Janeza Kriškega nosijo po tedanji modi bombastični naslov: »Sacrum promptuarium singulis per [totum] annum Dominicis et festis solemnioribus Christi Domini et **B. V. Mariae** praedicabile, e recentiorumque authorum historiis, non minus laboriose quam copiose roboratum, ab Admodum Venerabile Pater Frater Ioanne Baptista á Santa Cruce, Ordinis FF. Minorum Capucinatorum Concionatore, Slavo compositum idiomate, multorum votis expetiteum, in duas partes divisum in lucem editur!«⁶²² Prvi del (232 + 216 strani) je izšel v Benetkah 1691. Ex officina Zachariae Conzalli. Knjiga druga (590 strani) ima na naslovnem listu sicer letnico v Benetkah 1691, toda approbatio je še le iz leta 1695, torej ni mogla iziti pred tem letom. Knjiga III. (626 strani) ima letnico 1696 Labaci. Approbacija generalova je iz leta 1692, censura ordinarija ljubljanskega pa iz leta 1698. Torej je izšla 1698. Knjiga IV. (490 strani) v Ljubljani 1700. Knjiga V. v Ljubljani 1707 (7 listov + 640 strani).

⁶²¹ Prevod: Opažanja o branju in zapisu kranjskega jezika pri starih kranjskih in slovanskih knjigah.

⁶²² Prevod: Sveti priročnikpo posameznih nedeljah čez vse leto in za slovesnejše praznike Gospoda Kristusa in blažene Device Marije, nič manj skrbno kot obilno okrepčan z zgodbami sodobnih avtorjev. Spisanega v slovanskem jeziku in izprošenega na prošnje mnogih, razdeljenega na dva dela je na svetlo izdal nadvse spoštovani oče in brat Janez Krstnik Svetokriški, pridigar iz reda Manjših bratov kapucinov.

XII

[Pater Hipolit]

Drugi kapucin, ki se je tedaj usmilil pozabljenе slovenščine, je pater Hipolit (Capricius Hippolytus Rudolphwerthensis, ali iz Noviga mesta, kakor se je podpisal v knjigi Tomaža Kempčana »Hoja za Kristusom«), torej rojen v dolenski metropoli, najbrž leta 1684, ker se v mrtvaški knjigi kapucinskega samostana ljubljanskega pripoveduje, da je leta 1622 umrl v 38. letu »svoje vere« (Kopitar 109). O njegovem življenju nam je znano le malo. To vemo, da je bil kapucin, predigar pokrajine Štajerske in nekaj časa gvardijan v Novem mestu (Kopitar 75) in pa emeritirani lektor teologije.

On je spisal »Dictionarium trilingue ex tribus nobilissimus Europae linguis compositum in anteriori parte Latino-Germanico-Slavonicum, in posteriori parte Germanico-Sclavonico-Latinum. Nunc primum in lucem editum, à plurimis Sclavonicae linguae avidis, dudum desideratum, Omnibus quidem dictorum linguarum amatoribus perutile, specialiter tamen slavonicorum Verbi Divini Praeconum commoditati et utilitati dedicatum. Calamo et opera Reverendi Patri Hippolyti Rudolphswertensis, Ordinis Minorum Capucinatorum Provinciae Styriae Concionatoris et quondam Ss. Theologiae Lectoris concinatum.«⁶²³ V Ljubljani 1711. To je tiskan naslov rokopisa, katerega hrani iz Zoisove zbirke ljubljanska študijska knjižnica. V predgovoru (Kopitar 76 nasle.) pripoveduje oče Hipolit, da je spisal ta slovar na korist sebi in svojim mladim redovnikom, kateri v neznanji jezиковem potratijo več časa za besedo kakor za stvar samo. Ker so ga ti in vnajni duhovniki nagovarjali, naj svoje delo priobči za splošno rabo, je sklenil pridejati mu kratko slovnico s sklanji in spregi. Ko je to spisoval in je torej dokončani slovar hotel izročiti tiskarju, izvedel je od tega, da Slovenci že imajo tako tiskano slovnico. Pater se začudi, začne jo prebirati, primerjati, popravljati svoj rokopis po njej in ker se je poprav nabralo preveč, začel je vse delo prepisovati. Iz ortografičnih

⁶²³ Prevod: Trijezični slovar, sestavljen iz treh uglednih evropskih jezikov; v prevem delu latinsko-nemško-slovenski, na zadnjem delu nemško-slovensko-latinski. Dolgo želenega so sedaj prvič na svetlo izdali številni navdušenci za slovenski jezik. Koristen bo vsem ljubiteljem omenjenih jezikov, še posebej pa je posvečen namembnosti in uporabi slovenskih oznanjevalcev Božje besede. Urejen s peresom in trudom spoštovanega patra Hipolita Novomeškega iz reda Manjših bratov kapucinov, pridigarja province Štajerske in poprej lektorja teologije.

popravljen je razvidno, da Hipolit ni pred tem pogovorom s tiskarjem poznal niti Dalmatinove Biblije. Prepisovanje ga je stalo mnogo truda in med prepisovanjem je umrl. Prva polovica slovarja obsega 732, druga pa 284 drobno pisanih strani na celih polah; za tem prihajajo pristavki, in sicer: I. imena kraljev, ljudstev, mest, rek, gor in ljudi; II. števniki razdeljeni na določene razrede; III: able sorodstva in svaštva; IV. Pridavki k indeksu krajevnih in osebnih imen in V. na 70 straneh »Orbis Pictus« po latinski, nemški in kranjski. Kopitar 85, meni, da je ta preloga napravljena po kaki tedanjih mlajših izdaj tega znanega dela, morda po norimberški iz leta 1586. Pater ne imenuje niti izdaje niti pisatelja Comenija, najbrž zategadelj ne, ker ni bil katoličan. V tem kosu je ortografija že Bohoričeva, torej je ta del napravil po letu 1711. Seveda včasih uteče nezkušenemu pisavcu z'očetam, za Bohoričeva z'očetom itd. Kot VI. pristavek je priložen Index alphabeticus Arborum, fructuum, Herbarum et radicum (po latinskem alfabetu samo do O, po nemškem in slovenskem pa ves). Naposled prihajajo kot VII. dostavek še popravki k pravemu slovarju. O slovenščini pravi v predgovoru, da je sicer težka pa dovršena, olikana in da slovenski književnik (sclavus Literatus) pogreša je le zato, ker se po učiliščih in uradih pase samo z latinščino in nemščino: »Difficultas hujus idiomatis non inde oritur, quasi hoc propriis careret significationibus, cum Idioma Sclavonicum sit una ex originalibus linguis a qua, teste Chronologista Carnioliae Illustrissimo. Domino Waichardo Valvasor, ultra XV linguae originem suam trahunt, estque talis prae multis linguis eminentiae, ut in illa a multis seculis, et forte a temporibus S. Hieronymi Ecclesiae Doctoris, cui haec lingua nativa erat, missa ad haec usque tempora et plurimis Illyriae partibus, praesertim maritimis, S. Sede ritum approbante et propagante (?) legatur, quod nulli linguae nisi perfectae concedi solet ... Igitur lingua sclavonica quam alii Illyricam vocant, originalis, perfecta, ab aliis independens est, neque orbata genuinis et propriis significationibus, quas vulgaris plebs optime novit, quod autem plerunque in Literatis a sua perfectione deficiat, causam non incongruam puto esse, quod illi penes nativam pluribus aliis, aut saltem in scholis ludimagistralibus, gymnasiis, Curiiis, Dicasteriis, proceuibus, literis, ad morem Austriae, per totum Ducatum Carnioliae potissimum et quasi unicam profiteantur, quo fit, ut dum hos lingua Sclavonica loqui contragat, si vocabulum proprium statim in promptu non habeant, illud a Germanismo, quo penes vernaculam instructi sunt, illico emendent, et saepe admodum ridiculos ex Germanismo et Sclavonismo commixtos efforment discursus itd.«⁶²⁴ Kopitar

⁶²⁴ Prevod: Težava tega jezika torej ni v tem, da bi imela premalo lastnih pomenov, kajti slovenski jezik je eden izmed izvirnih jezikov, iz katerega, kakor priča kranjski zgodovinar

podaje v svoji slovnici obširne ekscerpate tudi iz dela »Orbis pictus«, katero je razen Bohoričeve slovnice, Megiserjevega in Somaripinega slovarja prvo slovensko delo svetne, ne pobožne vsebine. Za primer:

Pollsku dellu: *Oráč* vpréže te vole pred plugom inu deržec z'to livico ta plužni ročaj ali kleišče, ž'desnico to plužno otko ali ftergáčo, s' katéro on na stran odmakuje te gruče, orje ali rejže to zemljo z'lémežom inu z'čertalom (katera poprėj s'gnújam je bila potrefesena ali ognójána), inu dela brazde. Takrát seye on tu sejme inu povlejšče tuištu z brano. – Ženc žejne tu zrelu žitu iz ferpam, pobéra žytu po purgiščah inu veže te snope. – Ta mlatic na podu tiga skedná mlati tu žytu z'tim cejpicom, veja z'véyalnico ali vélnico inu takú kadár plejve inu ta flama so odlóčena od tiga sárnia, spraula tuištu v'te žakle. – Ta kosc na trávníku dela fejnú, pokofséc to travo s kofsó, inu toifto grabi skupaj z gráblami, zdejva v'kopice iz féjnskimi víllami inu pjele noter na vozéjh v fejtntco. Inu s'tem je fklénenu tu polfku dellu, ta žetva inu ta košnia.

Šula: Šula je ena štacúna. V'kateri te mlade duše se h'ti čednosti napelújejo inu se rezloči v mnogitere versté. Ta vučenyk sedy na enim sedežu, ti šularji pak na klopejh – inu jih vučy, lety se vućé. Nekateru se jim naprej zapiše z'kreido na eno černo tablo. Nekateri sedé per myzi inu pišejo: on pak pobólša te fálerje; eni stojé inu pravio gor (sagen auf), kar so se naučili. Nekateri bajsmajo (fabulantur) inu se yskažejo oblédni, nepossajeni (petulantes) inu nemarni, lejni (neglegentes), le-ti bodo kaštigáni z'ferlo, iz straklom inu iz šibo. – Kopitar, ki se zelo obširno peča s patrom Hipolitom v svoji slovnici in je dal nekaj odstavkov iz dela Orbis pictus posloveniti Vodniku, »mehr in Geiste der Krainischen Spra-

vinopisec, visokorodni gospod Vajkard Valvasor, izvira več kot petnajst jezikov. In pred drugimi jeziki se odlikuje do te mere, da so v njem od davnih stoletij, morda še celo iz časa cerkvenega učitelja svetega Hieronima, ki mu je bil ta jezik materni, pa vse do danes brali mašo v mnogih delih Ilirije, še zlasti ob morju, in obred je odobral in spodbujal tudi Sveti sedež. Kaj takega je ponavadi dovoljeno le izpopolnjenim jezikom ... Torej slovenski jezik, ki ga drugi imenujejo tudi ilirski, je izviren, dovršen, od drugih neodvisen, niti mu ne manjka pristnih in lastnih izrazov, ki jih preprosto ljudstvo zelo dobro pozna. Da pa zlasti pri učenih upade njegova dovršenost, vidim za to primeren razlog v tem, da namesto rodnega jezika v šolah, gimnazijah, v zbornicah, na sodiščih, shodih, v pismih, po vsej vojvodini Kranjski govorijo najraje in edino po šegi Avstrije, in tako se zgodi, da ko želijo govoriti slovensko in če nimajo lastne besede takoj pri roki, to izboljšajo z nemščino, v kateri so poučeni kot v domačem, in pogosto oblikujejo prav smešno govorico, zmešano iz nemščine in slovenščine.

che und Manipulation«,⁶²⁵ je izrekel opravičeno sodbo, da se je pisatelj pretesno držal nemškega teksta in že s tem napravil svoje delo neslovensko, ne gledé na to, da po nepotrebnosti germanizuje in včasih tudi ne zadene prave nomenklature (95). Popolnoma je tudi opravičena njegova sodba o vsem delu sploh: »An den Wortern: gruča, purgišče, skedèn etc. und den Wortformen žejne, klopke, super, vouzje (accusativ), kolovret, motavilu etc. Sowie an dem häufigen *ej* erkennt der aufmerksame Leser den Unterkrainer; an dem bo nazaj poklican, rožni žonft (Sonig[...]), garmprat, rata k vusku und dem Artikel etc. den Deutsch-Krainer. An Kosz, vusk, nith, ville u.s.w. so wie an der Vermengung der Propositionen **is** und **s** den noch ungewohnten, noch nicht denkenden orthographischen Schüler Bochoritsch's. Vor seiner Bekantschaft mit Bochoritsch war P. Hyppolitus um nichts besser, als sein Zeit und Ordensgenosse P. Johannes von Wippach, ja wegen seiner Umkehrung des **s** und **f** nur noch gefährlicher für unsere Orthographie, aber auch nach derselben täuscht er unsere Erwartung«⁶²⁶ Kakor smo že povedali, je začel Hipolit, ko mu je prišla Bohoričeva slovnica v roke, na novo prepisovati ves svoj slovar, toda tega dela ni dovršil. Od tega drugega prepisa imamo samo prve ternije od črke A do E. Pozneje so kapucini poskusili izdati slovar, naganjal jih je, kakor piše Kopitar, Japelj sam in tudi P. Marko piše v Bibliotheki Carniola: »Meo tempore PP. Capucini Labacenses Dictionarium latino-germanico-carniolicum typis praeparabant, sed ... Crisi novis Labacensibus adversum primum folium procusum 22 Junii 1776 adjecta absterriti ob opere incepto primas manus setrexerunt.«⁶²⁷ Torej ostrá kritika, ki je tega leta izšla, jih je prestrašila, da so odstopili od svoje namere. Tu namignjena ostrá kritika je res izšla v časniku »Wöchentliches Kundschaftsblatt in Herzogthum Krain von

⁶²⁵ Prevod: »Bolj v duhu krajnskega jezika in občevanja.«

⁶²⁶ Prevod: »Po besedah gruča, purgišče, škeden, itd. in besednih oblikah žejne, klopke, super, vouzje (tožilnik), kolovret, motavilu itd., kot tudi na pogostih *ej* prepozna pozorni bralec Dolenjca, na 'bo nazaj poklican', 'rožni žonft', garmprat, rata k vusku in spolniku, nemškega Kranjca. Po an kosc, vusk, nith, ville itd. kot po mešanju predlogov *is* in *s* še nenavajenega, še ne razmišljajočega Bohoričevega ortografskega učenca. Pred svojim poznanstvom z Bohoričem pater Hyppolit ni bil nič boljši od svojega sodobnika in redovnega tovariša patra Ivana Vipavskega, ja zaradi svoje zamenjave *s* in *f* le še bolj nevaren za našo ortografijo, toda tudi z njo ni izpolnil naših pričakovanj.«

⁶²⁷ Prevod: V mojem času so očetje ljubljanski kapucini pripravljali latinsko-nemško-slovenski slovar za tisk, toda kritika proti prvemu listu, pripravljenemu 22. junija 1776, med Ljubljančani jih je prestrašila in od začetege dela so dvignili roke.

1776« (predhodniku uradne Laibacherice) in spisal jo je jezuit Martin Naglič. Slovar njegov vendar ni ostal v prahu, že Vodnik ga je izčrpal in rabil tudi Pletršnik. Je li Cigaletov *Dictionarium trilingue* iz krškega kapucinskega samostana (A do O), bo težko določiti, ker se ne vé, kam je ta prešel.

Ko je Hipolit prepisoval na novo svoj slovar, za kar je poleg drugih uradnih dolžnosti in opravil potrebno več let, je oskrbel tudi novo izdajo Bohoričeve slovnice »*Grammatica Latino-Germanico-Sclavonica. Ex pervetusto exemplari ad modernam in Carniolia Lingua loquendi methodum accomodata, a pluorimus expurgata mendis, et Germanicis aucta dictionibus a quodam Linguae Slavicae Amatore in communem utilitatem, studiosae inventuti Interioris Austriae, specialiter dedicata. Superiorum permitu Labaci 1715*«⁶²⁸ pri Mayarju. Dasi se pater na naslovnem listu ne imenuje, vendar kažejo vsi vnani in notranji razlogi, časne razmere, jezik naslovnega lista slovnice v primeri z jezikom naslovnega lista slovarjevega, dalje to, da predgovornik slovnice napoveduje slovar, in več drugih razlogov, – da je res Hipolit oskrbel ta posnetek, če ga smemo tako imenovati (epitome, odrezek bi ga Kopitar rad imenoval). Pater Hipolit pravi, da je slovnico sestavil in naravnal na tedanjo rabo, toda v resnici mnogo slabeje. Pomnožil jo je z nekaterimi nemškimi izreki, več latinskih in slovenskih pa je izpustil. Prepisal je deloma celó predgovor do slavnih stanov Notranje Avstrije (Štajerske, Koroške in Kranjske), v katerem pripoveduje o jeziku slovanskem, o njegovi starodavnosti, prostranosti in različnosti, o Venetih, Vendih in Vandalih, o Slavenih in slava gloria, o listini »aurea bulla«, o sv. Cirilu in o sv. maši v slovanskem jeziku itd. Vse prav kakor Bohorič, podpisan je za predgovorom »*Cliens Infimus Joannes Georgius Mayr*« tiskar. Izpustil je podučne uvodne table o cirilskem in glagolskem alfabetu iz tipografičnih ozirov ter začenja koj z orthografijo. Zato je bil prisiljen, dodati potrebno o izgovoru v poglavju II. Gledé **la** pravi n. p.: »*Littera L licet semper scribi debeat, quandoque tamen non pronunciat, sed illius loco pronunciat vocalis u, ornatè quidem, si L in fine dictionis, ábjóné admodum, si in medio dictionis reperiat sic ornatuis pronunciat* sim biu *pro* sim bil (fui, bin gewesen), sin vidiu *pro* vidil (vidi, habe gesehen), sim plefsau *pro* plefsal (falsavi, hab getanzt), *quamvis scribi debeat* bil, vidil, plefsal *licet etiam bene exprimat*

⁶²⁸ Prevod: Latinsko-nemško-slovenska slovnica. Iz stare izdaje prirejena za moderen način govorjenja v kranjskem jeziku. Neki ljubitelj slovenskega jezika jo je očistil mnogih napak in razširil z nemškimi besedami. Za skupno rabo, še posebej pa je posvečena učéci se mladini Notranje Avstrije. Z dovoljenjem nadrejenih. V Ljubljani 1715.

*per L juxta morem inferioris Carnioliae. E contra si L in medio dictionis reperiatur, ultra modum absone exprimitur v pro I, ut kobiva pro kobila (Equa – Stutte), maſvu pro maſlu (bůtyrum – Schmalz), pvatnu pro platnu (tela – Leinwand) pro ut superioris Carnioliae incoli et Carinthianis Slavis consuetum est.*⁶²⁹ Sicer je slovnica Hipolitova popolnoma odvisna od Bohoričeve. Kot paradigmatata samostavnikov služijo njemu kakor Bohoriču oča, mati, pismu. Instrumental manjka in tako tudi local, v genitivu dual ima tiju očetov, očet velelnik očov in dativ plural očetom, pismam dual aber⁶³⁰ očetomama, pisma (pismama). – Bohorič ni imenovan!

Kakor smo videli pri Kastelcu, je po poročilu Valvazorjevem že on poslovenil »Thomas de Kempis carniolicus de Imitatione Christi« in je to delo zapustil v rokopisu. Pater Marko pravi v Bibliotheki Carniola 13 in 27:

»Thomae de Kempis de imitatione Christi libri IV. In carnolium versi, quos aliquid emendatas sub suo nomine edidit P. Hippolytus Neostadiensis Capucinus«, in: »P. Hippolytus Neostadiensis edi procuravit Thomasha Kempensaria etc. De imitatione libros in elegantiore Carniolismum translatos.«⁶³¹ Ta knjižica ima naslov:

»Bukvice od Slejda unu Navúka Christusa Našiga Izveličarja, tiga viſsoku zhastij vrejdniga inu Bogabojéčiga mozá Tomáža à Kempis, ordna Regularskih Chorarjou S. Augushtina. Sedej pèrvizh od nemshkiga na Slovenski Crainski Jesik poštávlene. Vsim h pravi poboshnosti inu duhovnim gorijemanju, tudi k'svetim shivleniu sheleozhim Duſham sylnu nuzne inu dopadlive, skus eniga viſsoku rojeniga gnadliviga Goſpuda Shpendánje inu skus mujo èniga zhasti vrejdniga

⁶²⁹ Prevod: Črka L se mora vedno zapisovati, vendar se kdaj pa kdaj ne izgovarja, pač pa se namesto nje izgovori glas U, namreč izborno; če je L na koncu besede, precej zveneče, če se zanjde na sredi besede, se izgovori bolj izborno »sim biu« za »sim bil« (sem bil, bin gewesen), »sin vidiu« za »vidil« (sem videl, habe gesehen), »sim pleſsau« za »pleſsal« (plesal sem, hab getanzet), čeprav bi se moralo napisati »bil, vidil, pleſsal«, se dobro izgovarja L, kot je v navadi v spodnji Kranjski. Nasprotno, če se L znajde na sredini besede, se ne glede na pravilo zvočno izgovori kot v ali l, kot pri »kobiva« namesto »kobila« (kobila, Stutte), »masſvu« namesto »maſlu« (maslo, Schmalz), »pvatnu« namesto »platnu« (platno, Leinwand), kot je to v navadi pri prebivalcih gornje Kranjske in koroških Slovanih.

⁶³⁰ Štrekelj se je verjetno zmotil in namesto slovenskega pa napisal nemški aber.

⁶³¹ Prevod: »Hoja za Kristusom Tomaža Kempčana, štiri knjige, prevedene v kranjski jezik, ki jih je nekoliko popravljen pod svojim imenom izdal pater kapucin Hipolit Novomeški« in »Pater Hipolit Novomeški je poskrbel za izid knjig Tomaža Kempčana Hoja za Kristusom, prevedenih v uglednejši kranjski jezik.«

Matihnika Capuzinarzkiga Sv. Franciska Ordna P. Hippolitusa z'Noviga mefta na fvitlobo dane. V'Lublani 1719«, 672 str.

V predgovoru ne omenja Hipolit z nobeno besedico preloge Kastelčeve, da pravi kar naravnost: »De pak le-té visoku prestimane Bukvice tudi V'slovenski inu Crajnski šprahi bodo timu Originalu enake, sem jest teiste z *nemškiga* Exemplarja, kateri je po tem Latinskim P. Henricu Sommeli posnet, na Slovenski jezik prestavil« (str. 18). Preloga je precej dobra, ravno to vzpodbuja sum, da ni Hipolitova, ampak res Kastelčeva. *Hipolit* je samo še bolj pokvaril Kastelčevo že tako ne ravno vzgledno orthografijo. Za primer:

»Katéri po mojih stopiniah hodi, letá ne bó v temy hodil; pravi Gospúd, leté so befsejde Christusove, skusi katére nas opomina, de bi po niegovim shivléníu inu zaderžaniu fturili, aku my hóčemo rišničnu refvičeni inu od vse flipóte naši-ga fercá rejšeni biti. Nar vegši tedéj naša skrb inu flis imá biti, tu shivlénje Jezusa Kristusa pogostim spremišluváti«.

XIII

Videli smo, kako je za Kastelcem začela slovenščina propadati, pomagati ji ni zopet na noge mogla niti nova izdaja Bohoričeve slovnice. Izdajatelj njen sam se je ni držal, še manj pisatelji, ki so pisali za njim. Pri njih je prišlo v knjigo gorenjsko narečje, v tem ko so dosedanji kranjski pisatelji pisali razen Skalarjale dolensko, oziroma notranjsko in ljubljansko. Knjige, katere so ti možje pisali in izdali, so bile posvečene edino le cerkvi, krščanskemu nauku, asketičnemu življenju, sméri, v kateri so tedaj na Kranjskem in Slovenskem sploh delovali. Skrbelo se je tedaj najbolj za dobro dušno pastirstvo, za zidanje in obnavljanje cerkev in kapelic, deloma tudi za ljudomile ustanove. V tem oziru nam morejo biti reprezentanti svoje dobe Knafelj,⁶³² Rasp⁶³³ in Peter Pavel Glavar.⁶³⁴ Velik vzrok pomanjkljivemu slovstvenemu delovanju je nedostatek slovenskih šol, katerih vlada ni hotela dati, narod pa si jih ni znal ali ni mogel napraviti. Z izobrazbo mladine so se pečale edino primitivne »farovške šole«, ki niso seveda mogle storiti vsega. Za slovstvo pa tedanji možje sploh niso imeli posebnega veselja. Pravih slovstvenih del ne nahajamo tudi v tej dobi, ampak le knjige – spomenike, ki se v njih kolikor toliko zrcali tedanje mišljenje. V poetičnem oziru si smemo najprej ogledati neke psalme v rokopisu *Widrove in Stržinarjeve*.

Tuhinjski kaplan Fr. Pustavrh je leta 1862 objavil v »Novicah« neko knjigo, katero je našel v Tuhinju. »Imam stare pesemske bukve, katerih prva polovica je tiskana, druga v rokopisu. Obsegajo pesme pobožne, nektere gotovo že silno stare. Prva tiskana polovica nima napisa, se je zgubila, druga polovica ima pa na čelu sledeči napis: »Cantilenae variae partim antiquae partim novae in hunc libellum transcriptae, ne pereant et oblivioni dentur, ut posteris devoto usui esse queant.«⁶³⁵ In h koncu podpis: »Has cantilenas conscripsit Antonius Wider Parvista«⁶³⁶ Ta Anton Wider je bil rojen 16. januarja leta 1722 v Kamniški župniji in je bil Rasprov in Paglovčev gojenec. Pozneje (l. 1739) je stopil v frančiškanski red (o. Roman) in je

⁶³² Knafelj Luka (okoli 1620–1671), slovenski duhovnik in mecen.

⁶³³ Rasp Maksimilijan Leopold (1673–1742), slovenski rimskokatoliški duhovnik, teolog, šolnik in mecen.

⁶³⁴ Glavar Peter Pavel (1721–1784), narodni gospodar, mecen, napisal spis o čebeljih rojih.

⁶³⁵ Prevod: Različni napevi, deloma starodavni deloma novi, prepisani v to knjžico, da ne bi zamrli, utonili v pozabo in da bi bili lahko tudi zanamcem v pobožno rabo.

⁶³⁶ Prevod: Te speve je sestavil Antonij Wider.

umrl 5. oktobra leta 1782 kot gvardijan v Nazarju. Ko je pisal omenjeno knjigo, je bil torej 11 let star in parvista, to je prvošolec. Seveda ni on sam zložil pesmi, ampak jih je le prepisal na čisto iz drugih pesmaric in rokopisov.

Da bi bila te pesmi zložila Rasp in Paglovec in še kak drug duhovni sotrudnik, kakor meni Benkovič, to je mogoče gledé zadnjega, gledé prvih dveh pa le nedokazano domnevanje. Tako prazno je tudi njegovo domnevanje, da bi bil Rasp *objavil* v tisku pobožne pesmi, in da so v Pustovrhovem eksemplaru privezani tiskani listi iz te pesmarice. Knjige jaz nisem videl in ne vem, kje se hrani, toda menim, da je v nji eksemplar Stržinarjeve pesmarice. Pustavrh je objavil iz pisanega dela Widrove pesmarice v Novicah eno pesem »Cantus aluis de vanitate mundi. Oducitur Astraea disceptans cum capitibus mundi.«⁶³⁷ Astraea, boginja pravičnosti, se pogovarja z najimenitešimi možmi sveta, ki so skrbeli za posvetne reči ter jim ne pusti v nebesa. Da bi se bil »pesnik naslanjal na predmete iz staroklasičnega slovstva«, kakor pravi Glaser, ni res. Pesnik kaže le nekaj imenitnih mož stare dobe v pogovoru z Astraeo. Da so ti možje in boginja pravičnosti imenovani po starem, to vendar ni predmet iz staroklasičnega slovstva, nasprotno, popolnoma krščanski v duhu tedanje dobe je. Pesem je pisana v gorenjskem narečju: ytée, arzat dobèl (dobi); pomešanem s tedanjo knjižno slovenščino, dolenjščino. Pesem slove:⁶³⁸

Prvo večo samostojno katoliško pesmarico je izdal Ahac Stržinar. Ta mož je bil rojen v Škofji Loki, bil je župnik, škofov oskrbnik in namestnik (komissar) v Gornjem Gradu (ki je pripadal k ljubljanski škofiji in bil in je še lastnina ljubljanskih škofov) v času od 1713–1733. Bil je ustanovnik bratovščine svetega Frančiška v Stražah pri Gornjem Gradu (fundator averianni devotionis ibidem). Njegovo drugo življenje nam ni poznano. Ali sta ga na slovstveno delovanje napotila Rasp in Paglovec, kakor trdi Benkovič (Dom in svet 1899, 300), se ne dá niti zanikati niti potrditi. Spisal je poleg nemške pobožne knjižice »Xaverianische Ehr und Gnadenburg«⁶³⁹ (v Gradcu 1729) »primum latine conscriptum dein in Germanicum, jam in vindicum idioma versum edidit vid Per. S. Francisco Xaverio sub Lit X«,⁶⁴⁰ poroča Marko Pohlin. Ta njegova knjiga je neznana, če ni ista kakor nastopna, kar pa je težko, ker so te nastopne že pogmerane.

⁶³⁷ Prevod: »Neka pesem o ničevosti sveta. Pripelje se Astrajo, ki razpravlja z glavarji sveta.«

⁶³⁸ Štrekelj ni dodal prepisa te pesmi!

⁶³⁹ Prevod: »Xsaverijanski grad časti in milosti.«

⁶⁴⁰ Prevod: Najprej napisan v latinščini, nato nemško, že prevedenega v lasten jezik je izdal pri svetem Frančišku Ksaveriju, pod črko X. (V Radmirju pri Gornjem Gradu.)

Znane pa sta dve drugi: 1) »Catholish Kershanskiga Vuka Peifsmе, katere se per Kershánskím vuko, Boshyh potih, per svetimu Mifsionu inu slafti per svetimo Francisco Xaverio na Strashe Górniga Gradu Fare nuznu pojo. Kir ie vřaki dan sa vsakiga Romária popolnoma odpuftik enkrat v'letu. Pogmérane inu na svitlobo dane V'nemshkim Gradcu per Widmanstadianskih Erbizhah Anno 1729. 8° 226 str«. Nastopnega leta 1630 pa je v Ljubljani pri Mayrju izdal 30 strani obsegajočo »Peifsem od teh velikih odpústikov te svete Krishove poti per te novi Cerkvi Svetiga Francisca Xaveria v'Gornim gradu«.

Kakor že naslov »Katoliš-keršanskiga vuka peifme« kaže, so te pesmi v verze spravljene katekizem. Verzi sami so zelo hrapavi, delani po principu francoskega in laškega stihotvorstva, to je, zlogi se štejejo in ne menjavajo naglašeni in nena-glašeni. To stori, da so te pesmi še bolj puste. Čop v Šafáriku jih imenuje »ganz unpoetische, schlechte Reimerei«. ⁶⁴¹ Da take pesmi niso mogle dosti škoditi narodnim in jih izpodrinuti, je ob sebi umevno, dasi je pisatelj gojil to upanje, kakor nam pripoveduje v predgovoru. ⁶⁴²

Pater Rogerij

Za Ivanom Svetokriškim je najznamenitejši pridigar slovenski P. Rogerij, kapuciner kakor Ivan. Rojen je bil v Ljubljani in na glasu kot dober govornik. O posvečevanju stolne cerkve ljubljanske je imel dva slavnostna govora kranjska, sicer pa nam je življenje njegovo popolnoma neznano. Po njegovi smrti so dali »PP. Capucini conventus Labacensis« Rogerija – »hujus Provinciae olim concionatore – cujus memoria in benedictione est« ⁶⁴³ – predige morebiti s pripomočjo »Illustriss. Domini Codelli de Fahrenfeld«, ⁶⁴⁴ kateremu sta poklonjena oba latinska predgovora, na svetlobo z naslovom:

»Palmarium Empyreum seu Conciones CXXVI (centum viginti sex) de *Sanctis* totius anni. Signanter de nonnullis Particularibus et Extraordinarius qui in quibusdam locis festive celebrantur, et usque modo Sermones de ipsis visi non sunt. Compositae ex vitis eorum: Scriptura sacra, ac St. Patribus: variis Conceptibus, symbolis et historiis, praecipue aptis moralitatibus repertae, in partes

⁶⁴¹ Prevod: »Popolnoma nepoetično, slabo rimarstvo.«

⁶⁴² Besedilo ni dopisano.

⁶⁴³ Prevod: ... nekdanjega pridigarja te province, čigar spomin ostaja blagoslovljen.

⁶⁴⁴ prevod: ... prečastitega gospoda Codela iz Fahrenfelda.

divisae, ac copioso Indici provisae, datae publicae luci Carniolioco idiomate. Ad majorem Dei gloriam, eorumdem Sanctorum honorem et Dominorum Curatorum commodum a P. Rogerio Labacensi Ord. Min. Cap. Concionatore Carniolic. Pars I. a prima die Januarij usque ad mensem Julium exclusive. Clagenfurti 1731. 4° XIV. 654 str. Pars II. Labaci typ. Reichhardt 1743. 662 str.⁶⁴⁵

Aprobacijo cenzure je podpisal dne 26. jan. 1728 kanonik, poznejši generalni vikar Janez Jakob Zilling. Te predige se odlikujejo kakor predige Ivana Svetokriškega po neki govorniški sili. Rogerij ima še več historij, zglede in citatov kakor njegov prednjik. Ti citati kažejo, da je tudi on jako dosti bral. Vsaki predigi je na čelo postavil zapopadek (synopsis) v latinskem in kranjskem jeziku. Jezik Rogerijev je mešanica gorenjščine in dolensščine: on sam se za njega čistosti ni brigal. Okus njegov je okus njegovega časa.

Pater Basar

Tretji predigar te dobe je Jernej *Basar*, o čegar življenju vemo zelo malo. Rojen je bil na Kranjskem in, kakor kaže njegov jezik, na Gorenjskem. Bil je redovnik Jezusove družbe in predigar slovenski v ljubljanski stolni cerkvi pri sv. Miklavžu. Živel je nekaj časa tudi na Koroškem. On je izdal knjigo:

»Conciones juxta libellum Exercitiorum s. p. Ignatij : in singulas anni Dominicas digestae per P. Bartholomaeum Bassar S. J. Sacerdotem. Pridige is bukviz imenvanih Exercitia s. ozheta Ignazia : sloshene na usako nedelo zhes lejtju. Labaci, Typis adami Friderici Reichardt, anno 1734«, 4o 516 str. Za geslom: »Populis populariter est loquendum omnibus necessaria dicenda sunt more omnium; naturalis lingua chara simplicibus doctis dulcis J. Chryst.«⁶⁴⁶ Poklanja knjigo

⁶⁴⁵ Prevod: Nebeško plačilo ali sto šestindvajset pridig o svetnikih čez celo leto. S poudarkom na nekaterih posebnih posameznikih, ki se jih v nekaterih krajih slovesno časti in govori o njih. Sestavljene so iz njihovih življenj, Svetega pisma, cerkvenih očetov, iz različnih osnutkov, pripovedk in zgodb. Vsebujejo še posebej primerne značaje, razdeljene so na dele in opremljene z izčrpnim kazalom. Na svetlo izdane v kranjskem jeziku. V večjo božjo slavo in čast teh svetih in v korist Gospodovih služabnikov. Pater Rogerij Ljubljanski iz reda Manjših bratov kapucinov, kranjski pridigar. Prvi del od 1. januarja do meseca julija izključno. V Celovcu, 1731. 4° XIV. 654 str. Drugi del tiskan v Ljubljani, Reichhardt 1743, 662 str.

⁶⁴⁶ Prevod: Ljudstvu je treba govoriti ljudsko, nujne reči je treba povedati vsem po navadi vseh. Naravni jezik je ljub preprostim ljudem, učenim je sladek Janez Krizostom.

»Francisco Dreer, rectori, et Valentino Codelli ... secretaris caeterisque confederatis ... sacerdotalis sub titulo S. P. Ignatij Sacra eius Exercitia obeuntium in Eberndorff erectae Sodalitatis«,⁶⁴⁷ češ da je le po njih svetu dal svoje pridige na svetlo, »ut sic Dei ter Optimi Maxim laudem ... Carniolicum etiam Patriae nostrae idioma non voce duntaxat, sed publicis etiam typis eloqueretur«. ⁶⁴⁸ Da je ta knjiga v slovenskem jeziku izšla, zdi se mi, da je pripisati nekemu antagonizmu. Kakor smo videli, so pisali v tedanji dobi knjige samo kapucini. Ta slava pa menda ni dala miru jezuitom, tudi oni so se hoteli izkazati s podobnimi deli in so naravnost dali Basarju ukaz, naj kaj slovenskega spiše, kar nam sam pripoveduje v predgovoru tako: »Po tem, kir je meni od mojih vikših naloženu bilu u'krajnskim jeziku ene Bukve popisat so meni na misov peršle taiste sicer majhine, pak vender imenitne bukvice, Exercitia Svetega Očeta Ignatia imenvane ... Inu sem si naprej uzal, moje čez lete bukvice zložene Pridige vunkej na svitlobo dati.« Njemu, kakor drugim je preglavico delala misel, kako naj bi slovenski pisal, zlasti ker je vedel, da se nekateri glasovi izgovarjajo bolj temno in zamolklo od drugih. Odločil se je pri tem za nekako srednjo pot med krajnimi narečji, kakor pripoveduje sam: »Zdajci pak v'začetku tiga meni naloženiga della sem en dajlni čas premišluval, na kaj za eno vižo be govuril, inu z'kaj za enimi puštabi, al čerkami be krajnske besede pisal? Zakaj je raminu velik zločik mej ludmy slovenskiga jezika: Eni na mejsti *l* špogajo *u* (Stržinar), koker sem biv; drugi pak *l* na mejsti *u* sem bil. Eni nikatere besede izrečejo hitru, drugi pak taiste potegnejo, koker so potlačili, so potlačyli inu toku naprej. Dokler je velik izločik tudi per drugih besedah, sem otel per timo mojimo pisanji eno srejdno pot deržati, kateri tebi u'timu predgovoru pokažem. 1. Veči *dev* (!) pišem, koker je u bukvh krajnskih evangeliov, u katerih na mejsti *u* najdeš postavljen *l* sem bil ino ne sem biv. 2. Na mejsti *e* včasi a koker namorem nemorem. 3. *Be* se doštikrat komej na polovico izreče, zatorej u enih krajih postavim deb' namejsti de be. 4. Na mejsti *c* skorej uselej postavim *z*. 5. *e* pred *b*, *m*, *n*, *z*, *s* doštikrat na polovico svoj glas izguby, koker useh, teh, ven, per, pes. 6. Na mejsti *e* postavim *i* inu *i* na mejsti *e*: u' mejsti, u' mejste. 7. U enih krajih postavim *o* namejsti u inu u na mejsti *o* toku, toko. 8. Kir je *y* se tershi inu počasniši izreče, ta *i* pak hitreši koker: od dru-

⁶⁴⁷ Prevod: (nejasno) Frančišku Dreerju, rektorju, in Valentinu Codelliju, tajniku, in ostalim pridruženim duhovnikom, zbranim pod naslovom svetega očeta Ignacija, in njegove svete Duhovne vaje, bratovščini, ustanovljeni v Dobrli vasi.

⁶⁴⁸ Prevod: Da bi tako Bogu Najvišjemu in Najboljšemu trikrat dali hvalo ... in da bi se krajnski jezik naše domovine ne govoril samo po besedi, ampak tudi v javnem tisku.

gih *rezhy*, ne morem reči. 9. Per nekaterih besedah ne perstavim sadni *i*, koker snam piſat, kir bi imel reči znam piſati. Glihi viži ne perstavim *u*, kir be ga sicer imel perftavit, koker: u'taiſtim kraju na mejſti u'ta iſtimu. 10. Rečem vuner inu vender, pišem ymam inu imam. 11. Malu redej poſtavim poſtavim dva ſs itd. Ta dolgi j se doſtikrat izreče de je komej čuti: peljem, diane, sdiſhvanje. Sem se ogibal nemških beſed, kulkur ſem mogel, zunej tiſtih, katere ſo že krajnskimo jeziko laſtne poſtale, koker urſoh, folk, kunſht ... Uſeh le teh izločkov konc be se lohku ſturil ſkusi le te zherke: ... kir pak preveč pogostoſta poſtavlene bè, morebiti veči zmeſnjavo delale, za tiga volo taiſte na ſtran puſtim, ſamu u'enih krajih zaznamnijem, kadar namreč očem to zadni a al e nizku, kaſnu inu toku rekoč z zapertimi uſti izreči koker: terpè *illi patiuntur*, leta *volitat*, letà iſta. Skuſi taku krajnſku piſanje jeſt Slovincam oben terdne regelce ne ſtavim, temuč ſamu pot rezodenem k'lohkeſhimu branijo tiga mojga piſanja, kateru če najdeſ, da ny po timu opominvanju ſturjenu, de je per nikaterih beſedah eden al drugi puſtab premenjen, me ne imej za izgovorjeniga, dokler le-tu je moglu več drugim u'roke priti, kir se lohka ena al'druga zmotnjava pergody.«

Basarjeve predige se prijetno bero, ker je piſal naravnost tako, kakor govori preproſti Gorenjec: »Sie ſind dem gemeinem Manne wie aus dem Munde geſchrieben, zugleich zum Beweiſe, wie nahe der Schriftſprache noch immer, auch die noch ſo vernachläſſigte Umgangſſprache des krainiſchen Bauers iſt, von deren Verderbtheit ein P. Marcus nicht genug ſchlimmes ſagen konnte,«⁶⁴⁹ pravi Kopitar. Jezičnik 12.

⁶⁴⁹ Prevod: »So, kot da bi bile preproſtemu človeku prepisane iz uſt, obenem pa dokaz, kako blizu piſnemu jeziku je ſe vedno tako zanemarjena pogovorna govornica kranjskega kmeta, o katere pokvarjenosti neki pater Markus ni mogel povedati dovolj slabega.«

XIV

Paglovec

Zaslug za omiko slovenskega naroda z branjem, si je pridobil v tisti dobi največ Francišek Mihael Paglovec. Rojen je bil v Kamniku 26. septembra 1679. leta ter bil tam tri leta mestni kaplan pri znanem župniku Raspu, ki je v Kamniku sam ustanovil šolo ter bil tudi ud ljubljanske Operose. Rasp je tudi najbrže vnel Paglovca za njegovo ljudomilo delovanje. Leta 1705, šestindvajset let star, se je priselil kot župnik v Spodnji Tuhinj v Šmartno ter je ostal tam do svoje smrti 11. februarja 1759. leta, torej nad pol stoletja. Po Raspovih navodilih se je ravnal tudi pozneje kot župnik. V svojem župnišču je priredil šolo, v kateri je podučeval on sam s svojim kapelanom. Imel je prav za prav nekak zavod, ker šest dečkov je pri njem stanovalo in dobivalo poleg šolskega poduka tudi vsakdanjo hrano. Drugi učenci so stanovali nekaj pri kapelanu, nekaj pa po zasebnih hišah. Učil jih je razen najnavadnejših predmetov tudi latinščine. Kadar ni utegnil podučevati, je poslal gojence med kmete, da so jih učili brati in pisati. Vzgojil je več takih potovalnih učiteljev, ki so se razkropili daleč na okoli, nekateri tudi na štajersko v Savinjsko dolino. Zadnji njegov gojenec, neki Povh, je umrl kot zasebni ljudski učitelj v visoki starosti okoli leta 1820. Med njegove gojence smemo šteti med drugimi možmi Jurija Starovašnika, ki je potem postal doktor medicine in vseučiliški profesor v Freiburgu v Breisgauu. Doma pa je bil bolj znan Jurij Japelj, kateri se sam v nekem spisu hvaležno spominja Paglovca, češ, da ga je podučeval v kranjščini.

Glede metode Paglovčeve se pripoveduje, da je svoje učence rad jemal pod milo nebo in v senci kakega širokega, razrastlega drevesa so sedli na tla in brali, ali pa se razgovarjali o tem in onem. V Tuhinju je ustanovil Paglovec tudi ljudsko hranilnico in posojilnico ter je tako vadal ljudi v varčnosti. To je bila baje prva posojilnica na Kranjskem. Sicer vemo o njem, da je bil velik dobrotnik cerkvam v življenju, po smrti pa po svojih koristnih ustanovah. Podpisoval se je »artium et philosophiae Magister et Theologiae licentiatu«.

Paglovec ni na nobenem svojem delu podpisal svojega imena. Njegov navadni podpis na knjigah se je glasil: »Skuzi eniga mašnika iz Gorenške Crainske strani«. Da ni stopil nikoli s svojim imenom na dan, je poglavitni razlog gotovo njegova skromnost. Tudi razvidimo iz raznih okolnostij, da ni pisal knjig le sam, ampak da so mu pomagali tudi njegovi duhovni sotrudniki. Škofovsko potrdilo na njegovi

evangeljski knjigi iz leta 1741, kjer je podpisan generalni vikarij J. J. Schilling,⁶⁵⁰ se glasi med drugim: »Epistolas et Evangelia nunc denuo *per viros peritos* ad hunc finem a nobis deputatos accurate revisa«⁶⁵¹ itd. V predgovoru knjige Tomaža Kempčana (1745) pa pravi doslovnno: »Ta imenitni preštmani vučenik Thomas kempensis ... Le-te njegove zlate bukvice sa volo teh lepih inu svetih navukov so v'usse sorte sprahе, ja cilu koker pričа Henricus Someliis, en imeniten Jesuitar, v turško Spraho prestavlene inu nobene bukve sunej Svetiga piřma nisu ble tulkukrat predrukane, koker so ble le-te ... De bi tedei tudi ti lubi Slovenci inu Crainci tiga veliciga nuca inu fruhta, kateri skuz branie ali posluřanie teh bukvic se zadoby, se mogli posluřiti inu k'nucu nyh duřic se deleřni sturiti, se je ta mujo perlořilo taiste v Crainsko okuli Lublane navadno spraho prelořiti z'tako skerbjо inu spregledani-am, de tudi ti gmein ludje bodo taiste lahko zastopili, ... dokler pri tem delu, to je de so se le-te bukvice v Crainsko spraho prestavile, so se taki *Mořje pomujali*, kateri te řtiri sprahе, Latinsko, Nembřsko, Lařsko inu Crainsko so dobru znali inu zastopili, de skusi to, kar v Latinski sprahi je bilu teřku sastopit, je nekei ta nembřřka, nekei pak tudi *ta lařka inu skorej le-ta nar veř reslořila*, kaj je otel ta vučenik z'en navuk nam naprei nesti.« Knjiga je datirana v Kamniku 27. decembra 1744. Pregledal jo je oče Anton Kalan. Tradicija pravi, da se imamo za řetrto izdajo Evangelijev in listov zahvaliti Paglovcu. Za peto pač ne več, dasi to trdi Kopitar, 125, kateri pa pravi, da je Paglovec umrl řele proti letu 1770, kar ni res, ampak 1759, torej 5 let pred izdajo iz leta 1764.⁶⁵² Ravno ortografija te zadnje izdaje, strogo razločevanje s in z, ř in ř, s, z in iz, *ne* namesto *na* kaže, da jo je priredila druga moč. Stari Paglovec bi bil teřko odstopil od navedenih svojih lastnosti v pisanju.

Koliko knjig je Paglovec spisal, vsled njegove anonimnosti ni mogoče povedati. Kopitar pravi, navedři nekaj njegovih knjig: »Es mögen noch mehrere Krainische Übersetzungen den Pfarrer Pagloviz zum Urheber haben, er nannte sich aber nirgends.«⁶⁵³

⁶⁵⁰ Janez Jakob Schilling (1664–1754), lj. generalni vikar, kanonist in mecen. Bil je član Akademije operozov s pridevkom Sedatus, kar se je prilegalo njegovemu značaju, ki je bil umirjen, razsoden in neutrudljivo delaven. Akademiji je predlořil edini znani spis: *Constitutiones et Decreta Synodalia. Tractatus in V libros Decretalium*. Sbl 2797.

⁶⁵¹ Prevod: Pisma in evangelije, ki so jih sedaj znova natančno pregledali usposobljeni mořje, ki smo jih odbrali za ta namen.

⁶⁵² řtrekel je zapisal 1664.

⁶⁵³ Prevod: »Paglovec bi lahko bil avtor še več kranjskim prevodom, vendar se sam nikjer ne omenja.«

Paglovčevo delo, ali vsaj po njegovem vodilu poslovenjene, so te-le knjige: »Tobiove bukve, tu ie svetiga pisma stariga testamenta historia svetih naukou polna, od tiga stariga Tobia, inu njegoviga synu, na crainski jesik zvestu prelošena. K timu so se perdiale ene lepe viže nu *manjere* bogu služiti, nu sueti ray si saguišat, za gmain ali kmetiske inu deloune ludy, vzete inu posnete z'enih nembških bukvic skuzi mujo eniga Mašnika z'gorenske kranjske strani. U Lublani skuzi A. F. Reichhardta« 1733, 2. natisek v Ljubljani 1742. 307 str. Paglovcu se pripisuje tudi knjiga Thomasa Kempensaria »Bukve. V'katerih je zapopadenu to Podučenie, koku en sledni, bodi kakršniga stanu oče, ima inu zamore po Christusovim nauku inu žiuleniu svoje žiulenie pelati, vižat inu rounati za Christusam v pravi brumnosti hoditi. V'to Cransko okuli Lublane navadno Spraho skerbnno inu suestu pretaulene. Skusi dva Mašnika Petrinarja inu faimaštra iz gorenske Crainske strani k duhovnimu nucu tim Slovincam v'druk dane. Na pervolenie vikši Duhoune gosposke. Labaci Reichhardt 1745. Index, Tabla teh puštabou, iz katerih se zamore kdu lahku navučiti brati«. Iz predgovora sem že omenil glavne stvari. Knjiga je, kakor se razvidi iz dotičnih oddelkov v Marnovem jezičniku, samo nova izdaja Hipolitove knjige Tomaža Kempčana, prim. Caput V.

Četrta Paglovcu pripisovana knjiga je »Sveta Voiska, to je: Svetu podvuzhenie koku ima ta človik čez souražnike te duše se štritat, inu ufse hude želle premoistriti, skuzi to se h'pravi Brumnosti pouzignit po Nauku Patra Lorenca Scupoli Ordna Svetega Cajetana. Iz laške sprache v'Crainško spraho pretaulene, skuzi enga Mašneka iz Gorenske Crainske strani, zdei na pervu v druk danu. Na pervolenie vikši duhoune gosposke Labaci. Reichardt 1747«. 250 str. Peta Paglovčeva knjiga je »S. Lucie Andoht v'gorenski Kranjski strani v Dražgošah 1750«. Pater Marcus pravi: »Totus libellus aeri incisus, sed plurimis mendis scattet.«⁶⁵⁴ Izdal jo je po njem J. L. P., to je Paglovec. J. L. (Janez Ludvik) namesto Frančišek Mihael je iz Patra Marka prešel v Kopitarja in Čopa-Šafárika ter vse pozneje slovstvene historike. Napako je zasledil Marn, Glaser meša oboje. Tudi knjiga »Zvesti tovař eng sledniga Christiana, katiri skuzi ta Catechismus ali potrebni Keršanski Navuk niemu kaže to pravo pot pruti Nebessam, inu skuzi te Tobiove bukve ali historio od Tobia inu skuzi dvanaist Regelce ga vučy po taisti prou hoditi inu Mu zi ene inu druge Molitve za božjo pomoč prossiti k nuci mladim inu starim, ledig inu zakonskim gmein inu delounim ludem. Ukup zložene inu pobulšane v'druk dane. Skuzi eniga Mašnika iz Gorenske Krainske strani. Na

⁶⁵⁴ Prevod: Celotna knjizica je vklesana v bron, toda v njej mrgoli napak.

pervolenie vikši Duhoune Gosposke Labaci 1667«, str. 198. Ta knjiga je doživela tri izdaje. Prva je iz leta 1733, druga iz leta 1765 in tretja je izšla po smrti Paglovčevi leta 1667. Obsega pa Catechismus, 1 do 73 tak, kakor je v Evangelijih 1741. leta, Tobiove Bukve 74 do 117 in Regelce 118 do 198. Paglovec govori v predgovoru izdaje 1667: »Lete bukve so en tal evangelija«. To je zapeljalo Marna in Benkoviča, da štejeta »Zvestega tovarša« iz leta 1667 za tretjo izdajo Tobijevih bukev, čemur pa nasprotuje že število strani. Znana je izdaja že iz leta 1745 (primerjaj *Mittheilungen des historischen Vereins für Krain 1757*, 80), iz katere se zopet da posneti, da je prva izdaja iz leta 1753. Zapeljalo je Marna in Benkoviča škofijsko odobrilo tretje izdaje, datirano od 30. sušca 1760; strogi izdajatelji so hoteli za vsako izdajo posebnega novega dovolila.

Razen teh del smemo pripisovati Paglovcu, ali njegovim sotrudnikom, še nekatere slovenske knjige, n. p.: »Kratki zapopadek christianskega navuka od Roberta Bellarmina ... K nucu vsiga karšanstva iz povelja Rimskiga papeža Clemena tiga VIII. vkupej zložen, zupet v tem lejtju 1725 od sedanjega rimskiga Papeža Benedikta tiga XIII. vernim Christianam perporočen ...« Dalje 2.) »Premišluvaina na vsaki dan tega tedna« 1753 (II. nat. 1757, III. 1776, IV. 1796). »Pot svetiga Križa« ni Paglovčeva, kakor meni Benkovič, ker že naslovni list pove, da jo je preložil frančiškan: »Od eniga drusiga patra taiftiga Ordna na fvitlobo dan. Catechismus Patra Canisiusa k špoganiu vsih Gospudov faimoštrov« 4. natis 1766.

L. 1725 je prišla na svetlo prva slovenska »Pratika« za leto 1726. Natisnjena je bila v Augsburgu. Poslej je leto za letom šla ljudstvu v roke, ki jo je z veseljem rabilo. Tiskal jo je pozneje tiskar Reichhardt v Ljubljani. To delce je bilo popolnoma predelano po sličnem nemškem vzorcu. Kdo ga je presadil na slovenska tla, ne vemo, mogoče je, da smemo to zaslugo pripisovati Paglovcu ali Raspu. Tam namreč, kjer je bila natisnjena prva pratika, se je pozneje tiskala slika župnika Raspa in pozneje je tudi vsa Paglovčeva dela tiskal isti Reichhardt.

Paglovec je začel že leta 1705, takoj po odhodu v Tuhinjo, pisati kroniko, ki se še sedaj hrani.

Slovenščina v Paglovčevih knjigah je zelo slaba. V teku let ni v tem oziru nič napredoval. Iz tega smemo sklepati, da je bil tudi slovenski poduk v njegovi šoli zelo nedostaten. Rasp in on sta se ozirala le bolj na praktične potrebe ljudstva in zato se jima je zdel jezik nebitvena stvar. Paglovec sam je dobro čutil okornost svoje pisave pa si ni znal pomagati. V predgovoru svoje evangeljske knjige se opravičuje z nesrečnim Schönlebnovim načelom: »Bene videtur dixisse olim quidam de lingua carniolica: Linguae huius ignaris nulla praecepta sufficiunt,

peritis vix ulla sunt necessaria ... Scribamus igitur uti quidam olim prudenter dixit, more linguae, loquamur more regionis et patriae.«⁶⁵⁵

Že pri dosedanjih pisateljih 18. stoletja smo videli, kako peša njih znanje pravilnega književnega jezika in da nam na njega mestu ne podajejo niti čistega narečja, ampak čudovito mešanico. Še bolj velja to o naslednjih pisateljih iz dobe pred nastopom Marka Pohlina.

Eden najhujših je Pavel France *Klapše* iz Kostela (ne na Primorskem, ampak na Kranjskem), protonotarius apostolicus, korar pičanski v Istri, jako iskren mož, župnik v Tomaju na Krasu 1732–72, kjer je umrl 31. januarja 1772 in je pokopan v tamkajšnji cerkvi svetih Petra in Pavla. Zdi se, da Klapše ni poznal niti slovenskega črkopisa Bohoričevega. Knjiga, katero je izdal, se naziva: »Synopsis Catechetica. Tu je: Zbrani Nauk Karšanzki u'kratkih besedah zapopaden, taku dobru za podučiti te nevedne u'karšanski veri, koker tudi viža te prečastite molitve svetega Roženkranca, zi svojimi zkriunustmi inu odpuztki. Nucne bukvice vsem častitim inu višsoku urednim Gospudam Farmanam inu Duhounim Pastirjam, te nyh paši podložne karšanske oučice podučiti, vkup zbrane skuzi Paula Franciška Klapšeta, farmana Tomajske fare Teržaške škoffie«, v Lublani 1743. II. natis: »Zdej u'drugo na *bulši Krainsko* špraho daine inu pobulšaine«, v Ljubljani 1757. Prvi natis poklanja tržaškemu škofu Leopoldu Jožetu Hanibaldu grofu Petaku (á Petarius). Nauke te knjige je Klapše sestavil po drugih ter jih samo nekoliko pomnožil. »Najprej je katekizem v desetih odločkih, potem viža ali šega moliti sv. Roženkranc 38–72, laursetanske litanije. Potem Ex hortatis ad sponsos (80–85): Izvoleni k'zakono namenjeni Paar. Ta stan, kateremo vi želite perstopiti, je vsegamogočni Bug kmalo po stvarjejnio tega svetá ino človeka v'temo Paradižo gori postavil inu skerbno u'temu pogublejnio tega gmain potupa ohranil. Leta stan je Christus u'ti postavi te gnade pričejoč u Kani Galileji ciral, z pervim čudežam počastil, ja celo k usokusti eniga svetiga sacramenta povišal itd. Zatem Hymnin in dedicatim Eccles. Peissem od vere in Memoriale pastoris boni.« Drugi natis je nekoliko spremenjen glede vsebine, gledé jezika pa morda še slabši od prvega. Pridejana je pesem od svete Maše, ki začne tako: »Pridte verni Kristiani

⁶⁵⁵ Prevod: Zdi se, da je nekdo nekoč dobro rekel o kranjskem jeziku: tistim, ki ne znajo tega jezika, ne zadoščajo nobena pravila, njim, ki ga znajo, pa so komajda potrebna ... Pišimo torej, kakor je nekdo nekoč pametno dejal, po pravilih jezika, – govorimo po navadi pokrajine in domovine.

*K offrū Svete maše *Nu per tem offrūvanio *Skažte andoht vašo: *Maša pak se offrūje *Le Bogu samimo *En sakrament žegnuje *K nucu nam vsákimo. Kyrie eléjson!« Torej pesnik Stružinarjeve sorte, kakoršen je tudi.

Primož Lavrenčič

S Kranjskega, duhoven tovarištva Jezusovega, sicer pa popolnoma neznan, ki je izdal »Missionfke Catholiš karšanske pejsme. V lejtū 1748 zložene, pogmerane inu na svitlobo dane skuzi eniga paterja Missionarrussa segnerianskiga iz Tovarštva Jezusoviga. Stiskane v Celovci. Kleinmayr 114 str. v 8°.« Iz pregovora izvemo, da je tudi ta »pevec« upal s svojimi neokretnimi in jalovimi krpučarijami izpodriniti narodne pesmi, tam namreč piše (Marn, Jezičnik 26).⁶⁵⁶

Knjiga obsega najprej nekaj krščanskega nauka (1–12), Litanie lauretanske, Viže za Pejsme 17–34 in Pejsme. Pesem od jezičnih grehov se začenja n. p. takó: »Ah vselei, vselei nafrečni *Si biu ti jesik človeški! *V velike škede padju si *Nu štrafenge prejeu si ti, kir vzdignju si se čez Boga * sam čez sebe nu bližnigá« itd. Ali pa o sv. Alojziju: »En angelski mladenič zvolen *V mejsti Mantovi rojen, Je po božje voli zrejen, Čista lilja ohranen, Svet Alojzjus imenvan, Za en špegu vam poslan, De od vas bo tudi spoznan, Nu za patrona držan!« Čuditi se je, da učeni jezuit, ki je vendar moral poznati tudi tedanjo nemško poezijo vsaj nekoliko, ni spoznal, kako duhomorna je taka oblika in vsebina! Skori osem verzov samo ista rima an, en!

Jezuitje, posebno koroški, so začeli v 18. stoletju gojiti nekoliko tudi slovenski jezik. Že sem imenoval Basarja, videli smo Lavrenčiča, da je v Celovcu tiskal svojo knjigo, ker je tam najbrž živel, vidimo pa tudi, da so jezuiti dali ponatisniti v Celovcu Megiserjev slovar in so izdali prvo nemško-slovensko slovnico po Hipolitovi.

Megiserjev slovar so izdali z naslovom »Dictionarium quatuor Linguarum videlicet Germanicae, Latinae, Illyricaе (quae vulgo sclavonica appellatur) et Italicae sive Hetruscae Auctore Hieronymo Megisero impressum anno 1592 Graecii styriae à Joanne Fabro cum privilegio octennali, nunc vero auspiciis Supremi Carinthiae Capitanei, opera et Studio ad modum reverendorum patrum Societatis Jesu collegii Clagenfurtensis correctum et auctum Clagenfurti 1744«. ⁶⁵⁷ VIII+816. Z

⁶⁵⁶ Odstavek očitno ni dokončan.

⁶⁵⁷ Prevod: Štirijezični slovar in sicer nemški, latinski, ilirski (kar se ljudsko imenuje slovenski) in italijanski ali etruski, avtorja Hieronima Megiserja. Natisnil leta 1592 v štajerskem Gradcu Janez Faber z osemletno predpravico, zdaj pa je popravljen in razširjen

eno tablo v bakru, predstavljajočo umeščanje koroških vojvod. Na tretji strani se začinja kratki poduk o slovenskem pravopisu: »Orthographia Latino Sclavonica«.

Ta uvod je ponatis I. in II. poglavja v Hipolitovi slovnici brez kake premembe. Nasproti pa se na konci knjigi pridejane »Etwelche Exempel deren Conjugationum und Declinationum«⁶⁵⁸ razlikujejo deloma od zgledov Hipolitove slovnice. Ta del je posnet natančno po prvi izdaji Megiserjevega slovarja, rabil ga je poprej tudi deloma za svoj slovniški del Sommaripa. Narečje tega slovarja je kakor v prvi izdaji koroško. Obsega pak kakor prva izdaja tudi kranjske in hrvaške besede, ki pa so kot kalki zaznamovane, čudno je, da so za kranjske šteti večinoma kaki germanizmi.

Marn je iz slovarja pobral več zanimivih besed. Porabil ga je seveda tudi Pletteršnik. Ta slovar je podstava Guttsmanovemu. Pregledovavci so žali bog le slabo pazili na korekturo, vrednost ima le v jezikovem oziru.

Aberglaub	kriva vera, falšvera	nevera, babja vera, kriva vera, faušvera
Ablassen	enjati, nehatj	nehat, pustit, henjat
Ancker	ankora, železna mačka Croatisch. sidro	—
Arg	hud, nekázan	hud, hudoben, sauith. Croat. Nekasan
Argwohnic	sumnežliv	svoje mislicijevoč, sumežliv
Argwohn	sumnenje	tijanje, žumanje
Arzt	arcat, likar, vrač	arcat
Bott	sél, listar, pot	pot, ceitinger, Car. listar, Cro. sell
Ehemann	zakonik, poročen mož	zakonski mož, poročeni mož, zakonik
Ehefrau	zakonska žena, zakonica, poročena žena, gospodinja	zakonska žena, poročena žena, zakonica
Ellenbogen	komulc, Cr. lakat	vaht, comulc, Cro. lakat

(izšel) na povelje vrhovnega glavarja Koroške z vnemo in trudom po zgledu častitih bratov jezuitov iz celovškega kolegija v Celovcu 1744.

⁶⁵⁸ Prevod: »Nekateri primeri, njih spregatev in sklanjatev«

Mutwillig	svojovojlán, prešèrn, neroden,	frai vole, svojovoilan, prešeren,
	nekazan	neroden, nekazan
Richter	rihtar, sodec, Cr. sudac	rihtar, Car. sodnik, Cro. soda, sudac
Vergänglich	minučè	posvetn, nastonovitn, Car. ninučè
Uchsen	pazduhe	rama, rame, peretnice

Kakor vidimo, so izdajatelji marsikatero besedo popolnoma preuredili ali dostavili nove sinonime. Oesterreich predstavlja slovar z Donava, Thunouska dežela. Jest raizám pruti Dunavi. Habt ihr ein gutes Bier – Mati vi dober ou vel. *vou*. Ob *Sumarčici* so gosi tolste. – Zu Martini sind die gänse fett,⁶⁵⁹ ne kaže biti slovenski. Mnogo seveda nemškutari: Meine Einkunften ertragen diese Ausgaben nicht – Mojo noterhodiše ne donesse to vundajanje. Per kaplano sem jest mojo spoved dol položou. Druge fraze pa niso brez zanimivosti: Heut ist ein Aposteltag. (danes je dan apostolov) – Dons je decanaistla. Taufsamstag (krstna sobota) – krstnica. Bey meiner Treu (pri moji zvestobi) – per mojej sviesti. Er ist ungelehrt (on je neučen)- on je brez možgan, on je ceu oseu. Falscher Prophet (krivi prerok) – prerok, ki je slamo jedu.

Celovskim jezuitom se pripisuje tudi prva slovensko-nemška slovnica »Grammatik oder Windisches Sprachbuch. So ordentlich eingerichtet, daß man darinnen an grammatikalischen Grundregeln alles gantz kürtzlich und klar beysammen findet, und mit einem, mit grossen fleiss aussgearbeiteten sehr nutzbaren Windisch-Teutsch und Wälschen Vocabulario versehen worden, zum Behuff aller der windischen Sprache zu erlernen beginnenden, sowohl studiert als unstudierten Liebhabern. Auf viles Verlangen und mit weit mehrer Verbesserung abermahlen in dem Druck beförderet worden. Cum licentis Superiorum. Clagenfurt, Klemmayers' Erben 1758.«⁶⁶⁰ To knjižico poklanja v imenu Klemma-

⁶⁵⁹ Prevod: »Na Martinovo so gosi tolste.«

⁶⁶⁰ Prevod: »Slovnica ali slovenska jezikovna vadnica, urejena tako, da v njej najdemo na enem mestu zgoščeno in razumljivo napisana vsa osnovna slovnicihna pravila. Vsebuje tudi z velikim trudom izdelan in zelo koristen slovensko – nemško - italijanski slovar v pomoč vsem, učenim kot preprostim ljubiteljem, ki se žele naučiti slovenskega jezika. Zaradi velikega povpraševanja in z najboljšeimi izboljšavami ponovno poslan v tisk. Cum licentis Superiorum. Celovec Klemmayerjevi dediči 1758.«

yerjevih dedičev Maria Christina Pferschmannin grofu Janezu Antonu Goefseu, češ da je on prej tudi na svetlobo pripravil slovenski slovar, to je slovar iz leta 1744. Slovnica je kakor slovar zložena »opera et studio societatis Jesu Collejcis Clagenfurtensis.« Spisala sta jo dva preučena in slovenskega jezika dokaj zmožna moža, jezika, katerega prezirajo nekateri (absonderlich jene, so keine grosse Liebhaber mehrerley Sprachen seynd),⁶⁶¹ dasiravno se razprostira dalje kakor drugi bolj veljavni jeziki in nas spaja s severnimi narodi. Na Koroškem pa in v sosednjih deželah je znanje tega jezika skoro neobhodno potrebno, imenitnim in preprostim, v življenju in občevanju. Kakor vidimo, je stvar o razširjenosti Slovanov sprejeta, dasi skrčena iz Bohoriča po Hipolitu, tudi v to slovnico. Predgovor jezuitov pravi, da bo knjižica skupaj s slovarjem iz 1744. leta, dobro služila nauku v slovenščini (der windischen und crainerischen Sprache), zlasti tudi zato, ker ji je pridejan slovarček, ki utegne biti še najbolj všeč.

Kakor sem že omenil in pravi tudi naslov, je ta slovnica samo preloga Hipolitovega posnetka Bohoričeve slovnice, izpuščen je le obširni predgovor. Razlaga nam na kratko v istem redu vse kakor Hipolit. Skloni so latinski, paradigma ta ista. Pristavljena so patronimika(?): Celovcič, Celovčica, Celovča; Lublančič, Lublančan, Lublančica, Lublanča. Primeri so isti kakor v Hipolitu in Bohoriču. V pisavi se razlikujejo od dotičnih besed v slovariki, v katerem pa se te besede strinjajo s slovarjem leta 1744. Pridejani »Vocabularium ali Wortherbuch, worinnen die nothwendigsten teutschen, windischen und auch Wällischen Wörter zu ersehen. Mit *grossem Fleiß* zusammengetragen«⁶⁶² nima tolko, kolikor bi se dalo pričakovati po tem zelo neponižnem naslovu, saj obsega tudi le 42 strani! To je grosser Fleiss! V njem prevladuje popolnoma koroščina in je iz tega delj važen kot jezikovni spomenik prejšnjega stoletja za Koroško dijalektologijo: Ti suetniči – i santi, Pekvu – l'inferno, Te vice – il purgatorio; Ti hodiči ali sovražniči – i diavoli, Ta grumica – il fulmine, donnekeil, nueč, potuep, gued. En v'sedin dan – Ein Werkstag; Der Bauer – en purič, pauer, kranjsko. kmeth; žebrati roženkrienc; varjeti, skumati, argwohnen itd.

Neki drugi jezuit je preložil leta 1659 v 17. stoletju, v slovenščino znova Tomaža Kempčana. Ta prevod je v ljubljanski licejski knjižnici, kamor je prišel po dekanu Holzcapfelnu – Lesničarju, ki ga je leta 1848 daroval ti knjižnici. Na na-

⁶⁶¹ Prevod: (Posebno tisti, ki niso veliki ljubitelji več različnih jezikov.)

⁶⁶² Prevod: »Vokabular ali besednjak, v katerem najdemo zelo marljivo zbrane, najbolj potrebne nemške, slovenske pa tudi italijanske besede.«

slovnem listu stoji pod imenom lastnice »Confraternitatis Agoniae Domini Nostri J. Christi Labaci 1727: transtulit in Carniolicum idioma ut mihi P. Fridericus Schwarz S. J. retulit, P. Andreas Ivanchovich S. J. sacerdos.«⁶⁶³ Naslov se glasi:

»Od sa Christusa Hoieina Buquice Samozetrte Thomasa S. Kempis Choraria po visi S. Augustina Vsim Katoliskim Krainzom inu Slouenzom h'dobrimu *Sno-uizh* s latinskiga na Slouenski jesik suestu preložene, skusi eniga s Touarštua Jesusouiga / s Pervoleinam tih vigših v leitu po Chriřtushovim roiftui MDCLIX!«

V predgovoru je nekaj popravkov, pozneje zapisanih od druge roke, in sicer za: ainalz = angelz, uedevzhiga = snaniga, nashe shele usdihujejo = usdigujem, praeu inu *uostene* pote = voske, sapelaine = sapelouajne, sa tabo shli – hodili. Prelagatelj končuje delo s tem dostavkom:

»Vsamite lubi Krainzi inu Slouenzi letu moie iz celiga serca vam 'h pridu nemejnenu dellu, radi in ufselij gori: preberite skerbnu inu ufhivajte nafhim Duřicam h potežejnu. Sakaj nikir se tiga serza pokoj ne najde, kakor lé usamym Jagneti inu vtih Bukuizah, pravi nafs Bogabojezhi Thomas. Prořsim pak, debi kakor zhiste zhebelize inu nikar kakor strupouity Paijki na lete Bukuize 'k brajnu perletelj; sakaj kakor lety slazhize 'v strup, taku one pruti rožno sočnost 'v sterd proebernejo. Inu zhe kaj dobriga bote⁶⁶⁴ 'v nyh neshly, dajte samimu Bogu hvalo: ieft od nafs drusiga neshelym, kakor leto sueto lubezen, uoshlyuost inu sueřto pomuzh. Ijemet se dobru« (Primerjaj Kres 1885. 663,634).

Pisatelj je bil po jeziku Dolenjec. Glede ortografije hodi popolnoma svoja pota, s in z ne razločuje, kakor tudi ne š in ž. Po jeziku pa utegne biti zelo zanimiv, kolikor se da sklepati iz tega malega odlomka. To delo bi lahko priobčil kak ljubljanski profesor v programu kake srednje šole.

V dobi Paglovčevi je izšlo mnogo knjig, katerih pisatelji so nam dandanes nepoznani, dasi so bile nekatere teh knjižic po večkrat tiskane. Vsebina vseh je pobožna, asketična, molitve, evangelija, premišljevanja. Narod se je bil navadil brati in ljudje so segali po tem, kar so dobili, ker niso mogli dobiti, kar so morda želeli. Veliko teh knjig je tudi v biblijografičnem oziru premalo preiskanih. Mnogo izdaj sploh ni več zaslediti, toda spomniti se mora, da ga od leta 1750 naprej skoraj ni leta, v katerem bi ne bila izšla ena ali več knjig ali nov natisek. Večino-

⁶⁶³ Prevod: Bratovščina smrtnega trpljenja našega gospoda Jezusa Kristusa, v Ljubljani 1727. V kranjski jezik je prevedel, kot mi je poročal p. Friderik Schwarz S.J., p. Andrej Ivankovič, duhovnik S.J.

⁶⁶⁴ Ta stran rokopisa je pomotoma enako kot predhodna označena s 113. Besedilo se tekoče nadaljuje s predhodne strani.

ma njih nam kaže samo stan tedanjih pobožnosti. Tako spadajo sem: Andohtlive peisme na use taille sv. Maše, 1756; Missionske pesme in molitve; Evangelia na vse dni v suetimo pošto iz letinske na windisch spraho preložene, 1768; Hitra in sladka pot proti nebesam, 1767; Ta srečna inu nesrečna večnost, 1768, v 2. izdaji 1796, 1803; Čuvai te duše, kateri njo budi k enimo brumnimo žiulejnu; Podučenie te molitve teh trynaist Očenašu inu trynaist ave Mary, katere ty zapissani Bratje inu Sestre lete imenitne Erz – Bratvuščine Mariae od trošta molio, 1750 – 1770; Pomuč živim, umirajočim inu mertvim ali bukvia bratouščine bridkiga smertniga terpljenja Christusoviga na S. Krishu, u Lublani u cerkvi Svetega Jakoba tiga tovarštva Jezusoviga gori postaulene, 1735, 1740, 1780; Bukvice bratovščine britkiga smertniga terplenia Kristusoviga, 1740 in večkrat. To knjigo je spisal Škrlj, jezuit, v nemškem jeziku že prej, prirejena je Slovincem tudi v drugi izdaji: Pomuč živem, pot svetega Križa, se je večkrat ponatisnila (jaz imam dve izdaji, eno neznano iz leta 1762). Dalje spadajo sem cela vrsta katekizmov, Kanižijev iz leta 1762, 1766, 1770; Kršanski navuk v 62 prašanih, 1777; Izvlečik tega velikega katekizma, 1779. Eden teh je od Jožefa *Cusanija* rojenega⁶⁶⁵ v Šempetru pri Gorici leta 1727, pozneje je bil ta mož duhovni pastir v Šempasu pri Gorici. Vstopil je kot kanonik v samostan pa potem zopet izstopil ter prišel zopet v Šempas, dokler ni vnovič šel med menihe. Pastiroval je tudi v Štanjelu na Krasu. Spisal je poleg Katekizma po Belarminu tudi knjigo »Christianus moribundus ...«, katere cel naslov napolnjuje po navadi tistega časa vso prvo stran. V predgovoru priznava, da je nabral tvarino po knjigah raznih pisateljev, sholastikov in ascetov, ki so na to tudi po vrsti naštet. Slovenščina se ne omenja, ne v naslovu ne v predgovoru niti v ostali knjigi. Latinsčina vlada v tihi zadovoljnosti do 80. str. Naenkrat stoji tam, prav kakor bi pala z nebes, domača kranjska slovenščina, za tisti čas prav dobra, pisavi 16. stoletja še jako podobna. Ali je Kusani sam pisal, ali je odkod drugod prepisal tudi te dele, ni znano, verjetniše je prvo. Marsikatero posebnosti ga izdajejo za goriškega Slovenca. Jezik te knjižice je obširno razložil Škrabec v Cvetju v IX. letniku. 149⁶⁶⁶

Kar se tiče drugega goriškega Slovenca, ki se iz te dobe omenja, Štefana Kemperleta, župnika v Ločniku pri Gorici, je omeniti, da njegovo delo, preloga evan-

⁶⁶⁵ Ta stran rokopisa je označena s številko 119. Na vrhu strani je pripis: »114–118 ni, ker je 113 brano za 118«, kar naj bi pomenilo, da se je avtor zmotil v številčenju strani. Besedilo teče brez prekinitve.

⁶⁶⁶ T. j. leto 1889.

gelija svetega Matevža in Marka in Lukeža do 26. poglavja ni samostalno delo, ampak prepis iz Dalmatina, kakor tudi priloženi slovarček, kjer se razlaga, kako se nekaterim rečem pravi po kranjsko, koroško, slovanski, bezjačko in hrvaško.

V rečni dobi so poskrbeli slovenski škofje tudi za izdajo ritualov, v katerih so bile potrebne stvari pisane slovenski. Take izdaje so v Ljubljani 1706, v Trstu 1757, 1767, v Ljubljani 1772, v Salzburgu 1766, v Celovcu 1830, 1771 v Trstu. Kot prirejevalec ljubljanskega si je pridobil zaslug Inocencij Tauffrer (1722–1794) iz Turna, ki je bil pozneje profesor v Pasavi⁶⁶⁷ in gimnazijski ravnatelj na Dunaju.

Med cerkvenimi pesniki 17. stoletja je imenovati tudi Filipa Jakopa Repeža iz Cerknice (12. april 1706), ki je umrl kot organist 1773 (11. septembra) v Ložu. Važen je zato, ker je mnogo njegovih pesmi prešlo v narod, kateri jih poje še dandanes, dasi nimajo nobene cene. Ta mož je izdal več pesmaric. Ena ima naslov »Romarske bukvice. Narpred ie en maihen vuk, koku ima en Romar sam na kratkem ta S. Krishou pot objiskati. Po tem so tudi 12. pesmi od Manenge, od premišluvana per Stationih inu od enih inu druših odpuštkou; fušebno od teh velizheh gnad, katere škasuje Jezus na Krishni gori tukai u cerkvi svetega Križa u te caefarski fari Loosh⁶⁶⁸ imenuvani. S propušeinam te narvisokeišhi duhoune Gosposke U Vuidnu 1775. Depuštenjem starišinah.« Kakor je iz tega naslova razvidno, je bila knjižica namenjena za romarje na Križno goro pri Ložu. Isti namen sta imeli še dve drugi njegovi knjižici, namreč »Nebeshku blagu, katiru se sdei tem andohtlivim Romarjam na Krishni gori vnkei tala, de vši katiri lefem prideio nu kranfku brati snajo, se bodo vteh bukvizah nauzhili, koku bodo s'jutrei nu s'vezher molili, nu tudi svoje mlajši doma vučili, de bodo snali, ne samo per Križovmu potu, ampak celi dan Jesusovu shiulejne nu martro premišluati. Narsadei so tudi 3 Peismi perložene. Letu nebeshku blagu inu vse skupei je zbranu nu sturjenu škusi Philippa Jacoba Repesha, narnavrednishiga inu narprednishiga hlapza Christusoviga. V Lublani 1764«, 67 str. Tretja knjiga je »Romarsku drugu blagu, tu je 24 S. Pesem, katere se čez zeilu Leituu tukei na Krishni gori pojo, kir so od vse sorte materije Jezusove, inu tudi v'enih le od vezh gnad ukupei, katire so Romarji tu sadobili. Da bi se she vezhi zhast Božja inu andaht gmirala, so sdei lete Pesme od tiga vikshiga tam naprei imenuvaniga Duhovnika Poglavarja na svitlobo inu drukat dane. Narsadei je she ena perloshena pefsem, inu ena potrebna molitu ene prave serzhne grevenge. Letu vse ukupei

⁶⁶⁷ Passau.

⁶⁶⁸ Lož.

je zloshenu inu sturjenu skuzi taistiga, kateri ie popreid te perve inu te druge Bukvice popisov. V Ljubljani 1770«. Da je to Repež, je razvidno iz podpisa pod predgovorom, iz katerega izvemo, da je bil tedaj že »43 lejt organist v Looži«. V tem predgovoru pripoveduje, da je da je izdal že tri knjižice, eno tiskano leta 1757, v kateri je 12 pesem, drugo 1764 s 3 pesmimi na konci in to tretjo, s 25 pesmi. V Arhivu für slav. Phil.⁶⁶⁹ XI. 604 sem dokazal, da je moral izdati Repež še prej knjigo »Stihma Boshia«, katere pa ni znan noben izvod, in da sploh ni pisal knjige »Romarsku blagu«, ki jo navaja Šafárik, ki je sklepal na ta naslov iz naslova »Romarsku drugu blagu«. Vsega je torej izdal ta mož 4 knjižice. Kot pesnik, če smemo to ime rabiti, pozna Repež samo metriko zlogoštevca, njegove pesmi se bero kot proza, izvzemši nekaj mest, ko ga je vnesla melodija in takt.

⁶⁶⁹ *Archiv für slavische Philologie.*

XVI⁶⁷⁰

Videli smo, da je narod v dobi Marije Terezije, ko se je že bolj začelo skrbeti za šolstvo, tudi začel bolj brati, sprva seveda le v cerkvi, svete, asketične reči. Število knjižic se je pomnožilo, skoraj vsako leto je izšla, če ne nova knjiga, vsaj nov natisek. Neizobraženi narod, ki je še trdno veroval v duhove, čarovništvo in druge babje vere in vraže, pa si je želel tudi knjige, katera bi mu pomagala čarati ali coprati. Enake knjige so bile razširjene tudi med nemškim narodom, polne sleparij in odevajoče se v obleko pobožnosti in službe božje. To je menda zapeljalo Marna in Glaserja, da navajata take knjige med pobožnimi, dasi nimajo s pobožnostjo nič opraviti. Vzrok njih pojavu je babjeverstvo narodno in špekulacija izdajateljjev. Izšli sta dve taki knjigi, ki zapeljujeta narod v prevero, namreč: »Kolemone-Žegen in Duhouna Branua«. ⁶⁷¹

Kolemone-Žegen je narodu zelo znana knjiga, ⁶⁷² vsakdo hrepeni po nji še dandanes in jo hrani kot velik zaklad, s katerim si lahko pomore kadarkoli. Narod jo narod komu pokaže, ker se boji, da bi mu je duhovščina ne pobrala. Poln je praznih ver, sleparij in neumnosti. Tiskan je bil večkrat, navadno z izmišljenim krajem in letom, ker je tudi vlada preganjala neumno knjigo. Okoli leta 1800 je bil tiskan na Koroškem pod naslovom »To ie ta pravi inu ta zieli Colemonešhegen, kateri je biv V'keleranje⁶⁷³ taprvevo (!) bart vdrukan vtam lete 1321 noi v latinshzhei shprachi vnkei dan, potam pa na nemshko, sedei pa ta prvo bart nasovenjo nonovo kvhan inu frishno pazhan brez kravi« in le-ta v 12° 283. Vsebine so molitve, zagovori, navodila, kako vzdigovati zaklade, kako

⁶⁷⁰ Manjka naslov poglavja XV.

⁶⁷¹ Iz posameznih listov in odstavkov, ki so krožili v prepisih med ljudstvom in so jih bukovniki prepisovali, sta nastali dve praznoverni knjigi: Kolomonov žegen, ki je bil prvič tiskan okoli leta 1740, ponatisnjen pa okoli 1830 ter Duhovna bramba, prvič natisnjena okoli leta 1750, ponatisnjena okoli 1810. Kolomonov žegen je bil namenjen vojakom in naj bi jih varoval pred smrtjo, Duhovna bramba pa je obljubljala popotnikom pomoč na popotovanjih po suhem in po vodi in je bila namenjena romarjem. Prim. Grafenauer, Ivan. O Duhovni brambi in nje postanku. V: *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1907, 4, str. 1-54. Kotnik, France. Naši bukovniki, ljudski pesniki in pevci. V: *Narodopisje Slovencev* II. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952, str. 87.

⁶⁷² Pripis na strani 121a: Koloman, sin iberijskega kralja, je dal svojemu očetu odhajajočemu na vojsko v neznane dežele, iz nebes dobljeno pismo, ki bi ga varovalo vseh nevarnostij itd.

⁶⁷³ Kelmorain – Köln.

dobivati nazaj ukradene reči itd. Pisan je v koroškem narečju in zaradi tega zanimiv. Izšel je večkrat. Kakor rečeno, se dostikrat nahaja po kmetih, kakor tudi nemški pri njih nemških sosedih. O Štajercih piše znani etnograf R. Resterer v Tagespostu N° 132, 13 maja 1897: »Ein anderes Präservativ und geistiges Volksmedicament gegen Leibesgefahren ist der g'weihte *Culmonisegen*, ein Volksbüchlein, das jeden der es bei sich trägt schützt. Als wir noch Waldbauerlehrer waren, bemerkten wir beim Ignaz Reith, vulgo Grosch, einen Culmonisegen. Geschieht manchen trotz des geweihten Culmonisegens etwas, so unternimmt er eine Kirchfahrt z. b. nach Kumitz.«⁶⁷⁴

O fonetičnih posebnostih Kolemonovega žegna je pisal na platnicah Dom in sveta mladi Pečar leta 1895.

Druga knjiga sorodna s Kolemonovim žegnem, je »Duhovna bramba«, kjer poznamo dvoje izdaj, koroško in štajersko: Koroška slovenska »Duhouna branua : prad duhounah inu shuotnah nauarnostah sakobart per sabe nossiti : u'katirei so mozhni shegni inu shebranje, katiri so od sama Boga osnanuani, od te Zirkle, inu st. ozhetou storjeni, inu od papasha Urbana VIII. unkaidani, skus s. Kolmana poterdnjeni bli [k' troshtenji usah teh, kiri na vodi, inu semli raishajo ...] iz nemshkiga v to slovensko shpracho prabernjane inu drukana v Köln v'tam lete 1740« 12° 180 str. Kraj tiska je po Šafáriku – Čopu najbrž zlagan. Knjiga je zelo babjeverna in polna debelih laži, kakor tudi nje sestra štajerska: »Duhovna bramba, v kateri zna človek vsako uro si eniga posebniga patrona izvoliti«. Na naslednji strani se bere »Cum lic. Ord. Cens. trev. ibiden an. 1647 impressum, natisnjeno u Mairci«. Da je pisana v panonski slovenščini, kakor trdi Jože Pajek v Kresu 1882, 344, ni razvidno iz naslova. Tudi leto tiska je izmišljeno, ker na str. 23 se bere: »Ex libello galico [intitulato Rovel]⁶⁷⁵ S. Brigiteae impresso et approb. Parisiis 1671.«⁶⁷⁶ Kakó more slovenski prevod prej iziti, kakor francoski izvirnik?

V kakem razmerju je Duhovna bramba h Kolemonovemu žegnu, še ni natančno razloženo. Vzgledov iz teh knjig nam ne podaje noben biblijograf, ki jih je imel v rokah, samo *Glaser po Lenčku* pravi 205, da stoji na str. 96 koroške izda-

⁶⁷⁴ Prevod: »Neka druga zaščita in duhovno ljudsko zdravilo proti telesnim nevarnostim je blagoslovljen Colemonov žegen, ljudska knjižica, katera varuje vsakogar, ki jo ima pri sebi. Ko smo bili še učitelji pri gozdnih kmetih, smo opazili pri Ignacu Reithu, z domačim imenom Groš, da ima Kolemonov žegen. Če pa se komu kljub Colemonovemu žegnu kaj zgodi, gre ta na romanje, na primer v Kumitz.«

⁶⁷⁵ Slabo čitljivo mesto.

⁶⁷⁶ Prevod: Iz francoske knjižice (Rovel) sv. Brigite natisnjeno in odobreno. V Parizu, 1671.

je, po kateri se začinja Duhovna vahta, natisnjeno »15+SHJ+⁶⁷⁷ 38 – Badi htur očaš, te bukelce mei čries svatu noi srebru, badi boučan ali Krainz bel corosz, imei je u česti, jez tabe na ušete pouim.«

Iz knjižic, kakor ravno omenjeni, in razodetja svete Brigite so se širile med narod tudi mnoge kratke molitvice, ki pomagajo v vsaki nezgodi in nesreči in katerih nahajate cele trume še dandanes, dasi jih duhovščina po pravici zatira: n. p. pismo, najdeno v Betanii »pred pildam Sv. Mihaela«, tako zvani Somnium Mariae itd.

Kako izvedeti in obvladati naravne moči s čaranjem, tako imenitno in važno se je zdelo v preteklem in v sedemnajstem stoletju prašanje o koncu sveta, to je o prihodu *Antikrista* in njegovem delovanju. Taka knjiga v našem jeziku sicer še ni tiskana, pač pa vem, da se je širila med narodom v prepisih. Jaz sam imam tako delo, pisano v cerkljanskem narečju, a prepisano iz eksemplarja v kranjskem narečju. »Slove pa tako Shiulejne Antikrista inu negoua cila mogočnost u negouimo dijaino. Resnično popisnaine teh pridejočih reči tega suite h prauimo spisaino tega sveta ino skos P. f. Ponisiufa od Linzenberga! Kapcinarje te kranske provincije pridigarje u Letu 1682 u temu 1769 pak po slabi modrusti na fluinski jeziki preftaulene po tem uon ufete inu preuershene Iks Matije Žagarje sauol negouih perjatelou.« Moj eksemplar nosi sicer 1869, a podpisanec, lastnik *Johan Sguarzha*, bukvovezec je umrl že okoli 1830. leta, torej je 1869 očitna napaka. Knjigo je spisal v nemškem jeziku *Dionys* (ne Ponisius) von Luxemburg (vel Lützenburg)⁶⁷⁸ v več izdajah: 1. »Leben des Antichristi zu Rom«, Frankfurt 1686; 2. »Leben Antichrist's: Beschreibung der zukünftigen dinge der Welt« 1716 in 1729 na Dunaju pod Lehmann; 3. »Leben des Antichrist s. a.«⁶⁷⁹ na Dunaji pri Kraussu. Slovenska »preveržena« izdaja je res preveržena. En stavek prehaja v drugega, da včasni ni dobiti pravega smislu, kar pri prepisovanih knjigah ni čuda. [Primer:]

⁶⁷⁷ Nerazločno napisano v okvirju.

⁶⁷⁸ Dionysius von Luxemburg (1652–1703) je bil pridigar renske (ne kranjske) province kapucinskega reda. Njegovo delo *Leben Antikristi* (Frankfurt, 1682), ki je bilo še v 18. stoletju nekajkrat ponatisnjeno, še večkrat pa prepisano, je prevedel oz. predelal bukovnik Matija Žegar že vsaj leta 1767 na Koroškem, nakar so Žegarjev rokopis prepisovali ali dopolnjevali še drugi bukovniški in kmečki pisci, tako da se je besedilo razširilo v rokopisih tudi na Gorenjsko in v osrednjeslovenski prostor.

⁶⁷⁹ 1. »Življenje Antikrista v Rimu«, 2. »Življenje Antikristovo. Opis prihodnjih dogodkov sveta«, 3. »Življenje Antikrista«.

ja⁶⁸⁰ ueliku fa jeh na plazu is palzam pabili, tudi fa nem te ſhtuke na uſta naſtauli jnu je ſpuſtjli, de fa neh nauſmilenu reſtergali. Jnu fa ene ſhelesne ſkere naſtre noter u nje ſasadili, de fa ſhe nekatere ure ſhiueli. Tudi fa te ludi u Kloifſtrah iſ konapnjna pauili inu iſ ſmola, iſ ſheplam, iſ ſherjauza jnu iſ purblem paſuli jnu pauili, de ſo taku nauſmilenu ſhagali. Ueliku brumnjm Maſhnikam fa ſheble ſkus plata na uerh glaue noter ſabili, oni fa neh na raſhle naſadili jnu koker be prata pekli, enjm ſo te zheua gor ſrefali inu te zheua na enu motouilo gor motali; drugi fa jeh pa ſekali jnu te ſhiujni naprei metal. Te druge ſo pa na drobne koſze. Kader ſo ſe ti Kolfeniſti na enu ſamu ofnanouajne tu euangelſku uon pridgnajne taku poſtavili, inu ſ tem Maſhnikam, ſe bo taku gadilu. Kaj boda ſhe te Judje jnu Turki jnu te dol odſtopleni Kriſtjane iſ na pozheli, kjr boda ta ſapoued jmeli uſe ena ſtraſhna ſmerti umreti mogli, kater ozhe per Kriſtufu jnu negoui Ueri ſtanouitnu oſtati. Te ferdamani lumpi jnu ta Antecriſt boda ta terdoba zhef te Maſhnike uon iſliu jnu kader bo tiſtih katerga dobiu, jeh bo puſtu iſ tem nar ſtraſhneiſhim Matrami matrati jnu umoriti jn jeh bo puſtu pa uſeh orengah dol poſtaulen biu, u tem kjr boda te ſhouneri inu te berizhi te ludi na ta uiſhao taku pregaineli, boda te Antecriſtari temu Antecriſtu po uſeh kraleſtuah naue tempelne jnu zerkue gor poſtauli jnu reſidali. Kader bo tu ſhc uſe iſpolnenu, bo ta Antecriſt ſuojjem Laufarjem ali napreiſtopnikam ſapouedau de jma pa uſemu ſuetu jeti jnu negoue pilde al padobe gor poſtauiti jnu u te Alterje narediti, de bo pouſod ſam on fa Boga zhaſten jnu malen. Le ta napreiſtopnik ſe bo hitru na tu paule podau jnu bo enga uſakiga iſ ena taka ſuetloba reſuetu jnu bo pokafau ta pild, de je pouſod u prizha jnu on ſe bo k tem kralem jnu firſhtam podau jnu jem bo ſapouedau per te uelikim nauſmilene ſhrafenge, de (203) jmaje po uſeh krajeh te pilde neh Boga gor poſtauti de bi ta Luzifer u temu Antecriſtu mogu ta zhaſt doſezhti.

⁶⁸⁰ Ta stran v rokopisu ni oštevilčena. Štrekelj je s tem besedilom verjetno ponudil primer iz slovenske »prevržene« verzije Dionysevega dela o Antikristu.

[Ivan Žiga Valentin Popovič]

Drugi⁶⁸¹ Pohlinov zoprnik je bil Ivan Ž. Val. Popovič,⁶⁸² mož, ki je neizrečeno hrepenel po védnosti in mnogo trpel za njo, poleg tega pa ni pozabil svojega jezika in naroda, dasi je bival skoraj vedno v nemških deželah, da je jezik negoval kakor druge slovanske jezike, kolikor je bilo tedaj mogoče. Zaslovel je kot učen jezikoslovec in prirodoznanec. Rojen je bil v Arclinu v celjski Kresiji 9. februarja 1705. leta. Njegov oče je bil upravnik grofa Schrattenbacha v Zálogu na Kranjskem, najbrž tistem, ki je pod goro svetega Valentina pri Moravčah. Prva leta že je kazal sposôbnost in pridnost, ko ga je podučeval neki duhovnik. Z latinščino se je zgodaj seznanil o počitnicah, ko sta domov prihajala dva brata njegova, ki sta se šolala v Nemškem Gradcu. Ko sta se nekdanj konec počitnic zopet vračala v Gradec, ju začne naš Popovič prositi, naj ga vzameta seboj, česar pa ni pustila mati, ki je bila ovdovela in je morala hraniti otroke z delom svojih rok. Voz je odšel in šele v Konjicah, kjer so napajali, ugledajo brata Ivana, sedečega zadaj na sori. Zastonj je bilo vse prigovarjanje, naposled sta bila brata prisiljena vzeti ga s sabo v Gradec. Tam je hodil Popovič v latinske šole. Učitelji so pridnemu in ubogemu mladeniču posojali knjige, da se je učil zvečer in ponoči, podnevi je za plačo prepisoval, da je mogel živeti. Z velikim trudom se je razen nemščine, latinščine in grščine naučil skrivši tudi francoščine in italijanščine. Skoraj so ga jeli jemati za domačega učitelja v imenitne hiše. Lepa graška okolica pa mu je budila veselje do rastleinstva, katerega se je samouk poprijel. V petem razdredu je dobil prvo nagrado. Skoraj potem je stopil v jezuitski samostan pri sv. Barbari, kjer je dokončal modroslovske in bogoslovske nauke, nove maše pa ni zapél, ker ni mogel vina piti. V samostanu si je popolnoma osvojil rimske in grške pisatelje. Domov prišedši je po Pohorji nabiral zeli in sestavil herbarij, v kateren je imel do dve tisoč raznih rastlin. Stopivši iz samostana je peš prepotoval Dolenjeavstrijsko, vso Italijo, Sicilijo in Malto. Tri leta je bil na poti. Iskal je najbolj oddaljenih in najskrivnejših krajev pa nobenega ni hotel prej videti, dokler ni prebral vsega, kar je bilo o njem že napisano v knjigah. Vrnivši se iz Italije ni dobil niti iskal javne

⁶⁸¹ Po strani s primerom besedila o Antikristu sledi v rokopisu na tem mestu 11 strani besedila, ki je oštevilčeno od 1 do 11. Vsebinsko to besedilo ne sledi prejšnjemu besedilu, saj je v besedilu govora o t. i. drugem Pohlinovem zoprniku – Janezu Ž. V. Popoviču. Naslednja oštevilčena stran, to je 126, se tudi nadaljuje z besedilom o Popoviču.

⁶⁸² Janez Žiga Valentin Popovič (1705–1774).

službe, ampak petnajst let je po raznih gosposkih hišah učil otroke, nekaj časa v Gradcu, nakaj časa na Dunaju, kjer je poslušal pri svojem imenitnem rojaku Erazmu Frölichu numizmatiko in arheologijo. Ko je leta 1735 okrevljal po dolgi bolezni, so ga mislili o državnih stroških poslali v Carigrad, učiti se turščine. Te ponudbe žalibog ni sprejel, ker mu je neki visoki podpornik obetal dobro službo. Toda ta je umrl, preden je mogel izpolniti obljubo. Vendar sklene Popovič odslej ne več podučevati otrok, ampak ostati zaseben učenjak. Beda pak ga je prisilila in pregovoril ga je v to učeni opat Fixlmiller,⁶⁸³ da se je ustavil v Kremsmünstru, kjer je bil za zgodovinskega profesorja na viteški akademiji. Toda Popovič je bil nemirne krvi in zategadelj, ali iz drugih vzrokov je popustil že leta 1746 to službo ter hotel preko Rezna (Regensburg) oditi v Lipsk.⁶⁸⁴ Po pregovarjanju je ostal v Kremsmünstru še leto dni. Odititi je hotel namreč spomladi leta 1746, kakor pripoveduje sam v svoji knjigi »Untersuchungen vom Meere«⁶⁸⁵ 382. Knjige so mu bile že vse v zabojih pripravljene na dolgo potovanje, prijatelji so ga nagovarjali, naj ostane še mesec dni, ker so ceste blatne in razdrte. Popovič jih je poslušal, v tem je hodil po okolici in spazil posebne gobe na prekopnjah mahoma po snegu. Ker ni hotel knjig več jemati iz zabojev in bi bil te gobe vendar rad zapisal, je ukrenil opisati jih do črte natančno, da bi jim kasneje lahko poiskal imena. Pa kmalu mu zmanjka latinskih besed za natančno oznamenilo barev. Mislil si je, najbolje bo, da naslikam vsako gobo posebej, kolikor jih najdem različnih. Pa kmalu je spoznal, kako težavno je to. V naglici je napravil knjigo raznim barvam, zbiral sviléne, volnéne in suknene krpe vsake barve, karkoli jih je mogel najti raznega cvetú, pa tudi usnjene in kožéne kosce je znašal in jih v knjigi po redu vrstil, barvo za barvo. Ime vsaki barvi je prideval posebe z latinskim jezikom. Kadar mu je zmanjkalo latinskih besed, je pisal druge, nove, vzprejete od živali in raznih stvari, o katerih se mu je zdeló, da imajo barvo, kakor jo ima goba. Ako se je domislil dobre nemške, laške ali francoske besede, jo je mahoma zapisal, kamor je bilo treba, samo da je barvo zabeležil ter mogel razumeti sam sebe, kadar bi zopet bral svoje opise. To knjigo je nosil vedno seboj, kadar je hodil v gobe. Vsakih osem ali štirinajst [dni] so se prikazovale nove gobe, vse različne od prejšnjih in teh zopet ni hotel pustiti neopisanih. Tako sta mu iz enega meseca podaljšane

⁶⁸³ Alexander Fixlmiller, opat (1686–1759). Leta 1744 je v Kremsmünstru ustanovil viteško šolo, na kateri je poučeval tudi Popovič.

⁶⁸⁴ Leipzig.

⁶⁸⁵ Raziskovanje morja.

bivanja nastala dva, nastali so trije in še več. Odpotovati je vendar hotel jeseni, toda tla so bila prepolna različnih gob, z besedo, zima ga je prehitela nad gobami in leta je bilo konec predno je to delo zvršil. Kolike učenosti je bil v prirodoznanstvu, o tem pričuje slavni Jos. Sonnenfels,⁶⁸⁶ dvorni svetnik in profesor na Dunaju, ki ga zaradi te vednosti pozneje nehoté hvali, dasi mu je drugači sovražen, govoreč: »Prva moja prošnja je bila na Dunaji dobiti stolico nemškega slovstva, a niso mi je dali, ker je na njej uže sedel nekdo drug (Popovič), ki je Linnéja bolj poznal nego Hallerja in Hagedorna, ter uže trikrat v učilnici javno modroval, ali je »c« prava nemška črka ali ne, pa tega vprašanja še vendar ni rešil.« Popovič je nabiral gobe in živel ob svojem. Gospoda mu ni v olajšek ponudila niti kosce kruha, dasi je njegovo delo obetalo veliko koristi. Namerjal je namreč opisati vso okolico vsakega goboplodnega kota in po širokem svetu razglasiti zlasti tista mesta, koder so rastle najimenitnije gobe. Tem čudnim mislim čudnega moža so se posmehovali in rekali, da se je poglivaril, ter mu oponašali, zakaj si ne poišče dostojnejše službe, katero bi zlahka opravljal, samó da bi hotel. Toda možje in prijatelji, ki so ga poznali, ga niso sodili tako. On sam govori o tem v knjigi »Untersuchungen vom Meere« 384 tako: »Veselja k prirodoznanstvu je povsod premalo, a ne dá se tajiti, da so to žalostni posledki jadno osnovanih šol. 'Ignoti nulla cupido.'⁶⁸⁷ Vseh 13 let, kar sem hodil v šolo, nisem nikdar slišal imena 'historia naturalis'. Lahko bi uže bil 'magister liberalium atium et philosopgiae' ali 'doctor theologiae' ne vedoč, da imamo na svetu znanstvo, ki nas uči spoznavati rastline, živali, kamenje in rude. Besedo 'botanika' sem prvič slišal v tridesetem letu od nekega zdravnika. Ker med svojim delom nikakor nisem mogel upati na tujo pomoč ter me je bližnje potovanje vedno opominjalo, naj si prihranim nekoliko denarja in naj ga ne trosim nepotrebno, zato si nisem utrpel najeti nosača. V gozde sem hodil sam z oprtnim košem na hrbti in ga domov nosil gob do vrha polnega. Ljudje so se čudili in kadar sem mimo šel, so tekali iz hiš gledaje za menoj, dokler jim nisem izginil izpred oči. Ali potrebneje se mi zdi govoriti o drugih neprilikah in težavah, ki so me ovirale med opisovanjem avstrijskih gob. Bival sem pri samogoltnih, neumnih, zlovoljnih in osornih ljudeh. Treba je bilo drage novce plačevati za revno stanovanje, za smrdljivo meso in star, plesniv kruh, česar

⁶⁸⁶ Sonnenfels, Joseph, baron (1733–1817). Profesor državnih znanosti na Dunaju, prvi avstrijski pravnik, ki je na državno pravnem področju zastopal razsvetljenstvo. Zavzemal se je za bolj humano kazensko pravo in nastopil proti mučenju in smrtni kazni.

⁶⁸⁷ Prevod: Neznanih stvari si ne želimo.

nikakor niso smeli dajati na mizo ljudem v svoji krčmi. A vrhu tega so se delali, kakor bi jaz od njih imel Bog ve kaj dobrega in ljubega. Moja izba je bila podzemeljski brlog, kamor so skozi razbito steklo temnih oken k meni lazile zelene drevesne žabice, krastače, belouške in druge kače. Drevesnim žabicam se je svetloba moje lampe zdela posebno lepa. Kadar sem pisal, so mi priskakale na roko in potem šle na svečnjak ter ondi po vse ure sedele, z očmi pomežikovale, luči gledale v zibelj ter se igrale, napihujoč bela grla. Mnogo ljubše so mi od stonog, lazečih po mizi in stenah. A po moji postelji je gomzelo vse polno drugih živalic. Po podnicah je rastle neka drugačna, redka goba, ki se latinski imenuje agaricus. Mislil sem, da ta goba morda še nikoli ni bila opisana. Zavonjala je po vsi izbi, smrdela pa ravno ni. Vendar je bila neprijetna zavoljo premočnega vonja, katerega nisem zlepa mogel najti razloga. Zatorej pokličem dva svojih sosedov, ki sta bivala v izbah poleg moje: prvi je bil tkalec, drugi nekdanj črevljjar, a tedaj uže ni šival, ker so mu bili vse prodali. Nju poprašam, od kod li ta duh že nekoliko dni? Takoj zavpijeta ob enem: 'Taka goba je to! Zdolaj raste ob zidu na tleh.' Naglo sta jo našla in pripovedovala, da je te gobe po obližju vse polno, zlasti po izbah, ki so pri tleh in vlažne. Svoji temnici mi je biti hvaležnemu, da sem to našel in moje ni bilo brez nobene koristi. Pa še nekaj sem zasledil v rečenem brlogu: po plečih tistih knjig, katerih še nisem bil spravil v zaboje, po črevljih in po starih gobah so se rodile štiri vrste plesni. Mahoma sem razumel, da je plesen prava rastlina, ki ima seme itd. Bilo je mnogo različne plesni ter vsako vrsto sem jaz imenoval po svoje, misleč, Bog zna, kaj sem novega iztaknil! Ko sem pa v Reznu razložil svoje knjige, se mi je pokazalo, da so me drugi tudi v tem že prehiteli.«

Zapustivši leta 1747 Kremsmünster, je odšel Popovič v Rezno in namerjal naglo iti dalje. Ker so ga rezenski in niremberški učenjaki posebno prijazno sprejeli, sklene pomuditi se nekaj časa. Tako so minila tri leta. Tam se je neprenehoma bavil z rastlinstvom bavarskim, vendar ni zanemaril jezikoslovja in zgodovine. V Reznu je začel tudi pisati knjige in stopil je tako mej učenjake. Objavil je raznovrstne razprave v X. delu rezenskih »Wöchentliche. Gelehrte Nachrichten«⁶⁸⁸ in tam je tudi izšlo prvih devet pol njegove knjige, »Erstes Probestück vermischter Untersuchungen«,⁶⁸⁹ Regensburg 1749. Ta knjiga izreka sodbo o Roschmannovi knjigi »Veldidena«.⁶⁹⁰ O tem delu, ki je izšlo brez pisateljevega imena, pripove-

⁶⁸⁸ »Tedenska znanstvena poročila.«

⁶⁸⁹ »Prvi poizkus različnih raziskav.«

⁶⁹⁰ Roschmann, Anton (1694–1760), avstrijski bibliotekar in zgodovinar. *Veldidena urbis antiquissima Augusti Colonia et totius Rhoetiae princip.* – 1744.

duje sam v spisu »Untersuchungen vom Meere« 36: »Da spis ni cel, tega je kriv neki razlog, kateri nikomur ne more biti zanimiv. Ob tej priliki javno prosim gospoda licent. Roschmanna, pisatelja zgoraj omenjene Veldidene, naj še nekaj časa počaka, dokler ne pridem v Lipsk. Takisto prosim tudi vse druge radovedne gospode učenjake v Insbruku, ki so se doslej zastonj trudili, da bi moja knjiga prišla poprej na dan. Tega pričujočega spisa nisem mogel prijaviti tam, kjer je bil zdelan, ni tedaj, kadar je bil odmerjen priti med ljudi. Pa kaj pomaga tožba? Zatorej hočem molčati. Naj mi gospod Roschmann veruje, da je njemu zastonj bil ves trud ugeniti pisatelja, ki je pretresal njegovo delo. Jaz nisem rojenja iz Avgsburgške zemlje, niti sem tiste vere, ki ima svoje ime od tega mesta. Moja domovina mi prepoveduje držati se te vere zakónov, zatorej ne morem biti avgsburške občine pošten občan, a kako li naj bom nje učitelj. Isto vero imam, katera v gospoda Roschmanna domovini vlada. Neduhovnik sem, kakor on. Oba sva pokorna istej premilostivej gospe, samo ta razložek je med nama, da on živi v obili časti in službi ter da zatorej nahaja svojim delom večno novčno podporo, kakor jaz. Kajti moje sreče nit je neka samoglava ženska tako umetno zamotala, da sem še vselej dozdej odšel s praznima rokama navzlic vsem ponižnim, če tudi le malim prošnjam. Neka ženska pravim, katera stoji časi na opotočni krogli, časi na kolesu, z obema rokama na sapo držèč razpeto jadro. Ker pa ne morem z Vergilom vsklikniti: 'O Meliboe, deus nobis haec otia fecit!',⁶⁹¹ zategadelj, sem take sreče mnogo let zastonj iskaje po štajerski in avstrijski zemlji, okoli visokih in bogatih gospodov - zdaj samosvoj mecéna. Moji rezenski prijatelji vedó, kako sem to naredil. Gospodu Roschmannu napósled odkrito pripovedujem, da me ni nihče spodbudil ometati mu mnenje. Jaz ne poznam ni njega ni njegovih prijateljev ni drugih ljudi v Inspruku, kar jih je drugače mislečih kakor on. Ko sem v začetku zadnje spomladi slučajno dobil njegovo delo »de Veldidena« in sem je prebral, našel sem mršave razloge v nje mislih ter zapazil hkratu, kako se gospod pisatelj vendar le raduje in šepiri. Samo tó me je vzpodbudilo, da sem se poprijel spisa, v katerem se takó navdušeno borim za resnico, kakor on za svojo domovino. Roschmann tako hrepeni videti moje opomnje o Veldideni natisnjene, da mi obeta in ponuja tudi papir, na katerem bi njih zadnja polovica prišla na svetlobo, zakaj slišal je morda, da mi je delo ustavilo samo to, ker ni bilo papirja. Njega ponudbo sprejemljam rad, zlasti če ga v to vodijo taki razlogi, kakoršni mnogokrat spodbujajo dobrotljive pospeševavce učenih knjig le zató, ker žele pridobiti

⁶⁹¹ Prevod: O, Meliboj, bog nama je dal ta prosti čas! (Vergilij, Bucolica 1.6).

si s tem ime Mecena. Bodi si ta ali drugi primer, kateri poprej ali pozneje prinese med ljudi moje malo raziskovanje o dozdévnem retskem glavnem mestu Veldideni, jaz samo želim, da bi gospod Roschmann bil zadovoljen kadar pride vsa knjiga na dan in da se ne bi kesal, da je zapoznelega konca želel tako hrepeneče.«

Zdaj so Popoviča vabili v Benetke za tajnika avstrijskega poslanstva, toda te službe ni hotel, ampak je odšel v Lipsk. V tem času je zopet brez pisateljevega imena prišla na svetlo njegova že večkrat imenovana knjiga »Untersuchungen vom Meere«. Sprožilo jo je delo nemškega profesorja Schwarza »de Columnis Herculis«. ⁶⁹² To Popovičevo delo so zelo hvalile vse tedanje znanstvene novine. Kopitar pravi, da se v nji družijo Adelungova jezikoslovna učenost z Lessingovo živahnostjo in duševnim obzorjem. Popovič je bil tudi v Lipsku tako gostoljubno sprejet kakor prej v Reznju. Profesor Kappe mu je dal stanovanje in obed, v hiši dvornega svetnika Menkeja pa je pisal svoje recenzije v Acta eruditorum. Sosebno rad se je shajal z nemškim pesnikom Gellertom. ⁶⁹³ V Lipsku ni dolgo ostal, ker so mu ponujali dve službi: prvo v Monakovem, da bi uredoval tednik, ki je nedavno začel izhajati, imenovan »Auserlesene historische alte und neue Nachrichten von bayerischen Staatsmerkwürdigkeiten«; ⁶⁹⁴ drugo pa na Dunaju, da bi šel za javnega učitelja nemškega jezika na vseučilišče in na savojsko viteško akademijo (Teresianum). Najbolj ga je vabil dunajski nadškof grof Trautson. Popovič ga je poslušal in začel leta 1573 učiti na Dunaju.

Že v Lipsku se je resno uprl Gottschedovemu ⁶⁹⁵ jezikoznanskemu nauku in zato je imel mnogo bojev z gottschedovci, katerim se najgrše laži niso zdele pregrde, kadar so ga napadali in opravljali. Popovič bi se v ti bedi ne bil obdržal, da se niso našli možje, ki so ga zagovarjali in v brezupnosti hrabрили in mu dajali trdno zaslombo. Vlada mu je namreč naročila spisati gorenjenemško slovnico, ki je res prišla na svetlo in se imenovala: »Die nothwendigsten Anfangsgründe der teutschen Sprachkunst zum Gebrauche der österreichischen Schulen ausgefertigt« ⁶⁹⁶ (Wien 1754). Komaj je bilo izšlo prvih enajst pol, že so ga jeli protivni Gott-

⁶⁹² Schwarz, Christian Gottlieb (1675–1751), zgodovinar, filolog in filozof.

⁶⁹³ Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769), nemški književnik, profesor sveučilišča v Leipzigu. Pisal je epistole, didaktičke pesmi, basni, pastore in komedije.

⁶⁹⁴ »Izbrane zgodovinske stare in nove novice o bavarskih državnih posebnostih.«

⁶⁹⁵ Johann Christoph Gottsched (1700–1766), nemški pisatelj, dramaturg in literarni teoretik.

⁶⁹⁶ Prevod: »Najpotrebnejši osnovni temelji nemške jezikovne umetnosti, spisani za rabo v avstrijskih šolah.«

schedovci srdito smešiti in se mu rogati po raznih brošurah. Vendar so njegovo delo priznale pravične slovstvene novine in tudi znanstvena društva, od katerih je dobival tudi častne diplome, kar ga je veselilo in spodbudilo pričeto slovnico nadaljevati. Še dokler je bila v delu, je dajal ob kratkem izpisovati iz nje vse važnejše stvari in na konci tega izpisa je s posebno krepkimi besedami zavračal mrzke naskoke protivnikov. Kopitar pravi o tej knjigi naravnost, da Gottsched, tedanji Aristarch v Lipsku, stoji v svoji slovnici poleg nje kakor osiromašen močitelj (*macht eine armselige figur*).⁶⁹⁷

Popoviča je uvrstiti tudi med najduhovitejše in najbistroumnejše prirodoslovce svojega časa. Posebno rastline je poznal kakor nobeden njega vrstnikov, niti ne sam veliki Linné,⁶⁹⁸ ki Popoviču nikakor ni ugajal. Svojih misli o tem Popovič ni zakrival, ampak objavil jih je v knjigi »*Untersuchungen vom Meere*« 351 d., kjer obširno in neovržno dokazuje: 1. Da je Linnéjev nauk o rastlinah z večine brez koristi; 2. Da je očitno škodljiv, ker zapeljivo mami in spodbija sam sebe; 3. Da je tacih zmot krivo to, ker so njegovega uka načela svojeglava, sama sebe ometajoča ter osnovana po slabem okusu; 4. Da je Linné zakonodavec samo drugim, sebe pa osvobaja svojih zakonov kakor kacega kneza ali kralja.

Nemilo se zdi, če pomislimo, da Linnéja še zdaj obseva nesmrtna slava, Popoviča pa navadni ljudje nikjer ne imenujejo med prirodoslovci. Umevno je to vsled tega, ker je Linné ustvaril nov sistem, Popovič pa je samo teh sistemov nedovršnost grajal ter zastonj iskal prilike sestaviti svoje znanje v celoto učenega dela.

Med nemškimi jeziki je tega učenjaka mikalo zlasti avstrijsko in štajersko narečje. Poleg Popovičevih natisnjenih knjig, v katerih se on bavi ali s samim jezikoslovstvom ali ga vpleta med različne uke, nam zgodovina razen rokopisnih ostalin imenuje tudi njegov avstrijski idijotikon, ki ga hrani dunajska dvorna knjižnica, kateri žalibog še ni izdan. Koliko bi bil še spisal, da ga ni tako trla teža življenja! Nikdar mu ni šlo tako, kakor je želel. Kadar je vtegnil delati, ni bilo telesne potrebščine, kadar je pa imel, česar je potreboval, mu je zmanjkalo vsled službe časa. On sam piše o tem v *Untersuchungen vom Meere* 295 o priliki, ko omenja zbirke avstrijskih besed nekega nemškega profesorja, Johannesa Heumanna v Altdorfu. Popovič vzdihuje tako: »Gotovo bi me gospod profesor Heumann ne bil prehitel v nabiranju avstrijskih besed, ker bi moje delo bilo podobnejše glosarju nego li slovarju, le da bi mi bil kdo dal samo toliko pospe-

⁶⁹⁷ Prevod: (predstavlja bedno figuro).

⁶⁹⁸ Carl Nilsson Linnæus (Karl von Linné) (1707–1778), švedski naravoslovec, z binominalno nomenklaturu je vzpostavil moderno botanično in zoološko taksonomijo.

šila, kolikor se ga daje nepreštetim zaplečevavcem (Tischnarren) po teh deželah, o katerih sem hotel pisati. Uže mnogo let je tega, kar sem spoznal jezikoslovno korist, katero bi dobila vsa nemška zemlja od štajerskega in avstrijskega slovnika. Izrekel sem bil, da svoje male možnosti pretehtavši čutim v sebi dovolj moči zvršiti delo te vrste. Gottsched je to zvedel po nekem velikem gospodu, mojem blagovoljnem podporniku ter mislil, da hočem pisati nemško slovnico. Zato me je v svojem odpisu ukazal resno posvariti, naj bi se ne poprijemal praznega posla, ker je že davno z veliko pridnostjo končano vse, kar jaz mislim še le začeti. Le naj pazim, da se pred učenim svetom ne osmešim, kakor se je dunajski gospod A.-Sperger in gospod M. Ks. Légnici, katerima je njiju domače narečje bilo v toliko zapreko, da nista mogla nič spretnega spisati v visoki nemščini. Ako so bili učenjaki željni že poprej zvedeti te moje misli v svojstvu gornjezemskih jezikov nemških in o drugih enakih stvareh, katere bi jim bile morda pomogle raziskovati še dalje, bodi jim o tej priliki povedano, kdo je kriv, da ni tega nič prišlo na svetlo. Poprej sem bil še boječ, zdaj smo pa čakali srečno dobo, v kateri gospod Gottsched javno izreka sam svoje napačne misli, ki so ga še pred devetimi leti motile, kar se dostaje gorenjih nemških jezikov.« To izjavo beremo na predzadnji in zadnji strani predgovora v prvem natisu njegove knjige: »Grundlegung einer deutschen Sprachkunst«.⁶⁹⁹ »Vse to me hrabri nemško pisati, če tudi sem se porodil na skrajnem južnem koncu nemške zemlje med Alpami, katere gospod Gottsched sovraži, kar more. Pa čisto se mi je izpovedati in reči, da mi ni samó njegovo odvracanje branilo delati, ampak da je bila tudi še druga zapreka. Manjkalo mi je neke zelo potrebne stvari, ki se imenuje *hrana*. Nikjer je ni bilo najti, četudi sem iskal malo pomoči samó dveh lét. Mnogim bogatim in močnim gospodom sem zastonj pripovedoval, kaj namerjam ter se tudi ponujal v drugačne jako potrebne pôsle, n. p. lekarnicam dajati pravih zelišč in pravih korenin. Povsod je bil enak izgovor, povsod so mi veleli, ako hočem kruha, naj se primem take službe, ki je že ustanovljena, ker nihče ne more postavljati novega redú samo zavoljo mene, po lekarnicah pa, da ostani vse tako kakor je bilo do zdaj prav. Nespametno se je zdelo vsem dve leti rediti človeka, kateri bi ne bil niti za glumača med obedom, ni otrokom za učitelja, niti za pisarja, niti za kakšno drugačno rabo navadne vrste. Zato je bilo treba tudi to delo (slovar) pahniti od sebe, kakor sem tudi obilo drugih, deželi še koristnejših. Sam ob svojem nisem ničesar mogel, lakote umreti pa nisem hotel. Prisiljen sem bil naposled vendar

⁶⁹⁹ Prevod: »Postavljanje osnov nemški govorni umetnosti.«

poslušati glas, ki mi je že dolgo zvenčal po ušesih: 'Heu – fuge terras, fuge litus avarum!'⁷⁰⁰

Razmerje našega Popoviča nasproti svojemu sovražniku Gottschedu še ni do cela pojasnjeno, tudi še niso ocenjeni njegovi nemški jezikoslovni spisi, neizdan celo avstrijski idijotikon. Da pa je mož vedel prav prikrojati nove besede, kaže beseda *Sternwarte*, ki jo je Nemcem naredil on in je dandanes povsod sprejeta, vtem ko se je prejšnja tujka observatorium pozabila.

O svoji bridki usodi toži Popovič tudi na 37. strani svoje knjige »Untersuchungen vom Meere«, pišoč o ti knjigi sami: »Ker ni pričujoča knjiga dosegla sreče, da bi našla založnika, če tudi me je sram povedati, kako malo denarja sem zahteval za svoje delo, in ker vsled tega bolé vsi stroški mene samega, zato se moram braniti pretečih zvijač tistih ljudi, kateri se današnji čas vedo nasproti učenjakom tako kakor gospodje nad njimi. Ravno ti ljudje me silijo, da izpovem tole: Ko sem v neki knjigotržnici pripovedoval, da sem prisiljen sám založiti svojo knjigo, se mi je odgovorilo, da je to brezumno in da ne bo drugači, kakor da bom imel škodo, ker niti polovice stroškov ne dobim povrnjenih. Vse to mi je nekdo trdil tako gotovo, da se je ta moj prijatelj drznil prositi me, naj pridem za pol leta zopet k njemu in da mu bom moral reči, kako resnično je on preokoval. Na to nisem hotel nikakor pristati, ampak samo rekel sem, da mislim nekoliko izvodov razposlati po najslavnejših krajih, kjer se izdajajo napovedi učenih knjig, proseč, naj bi vredniki teh knjižnih oznanil ob kratkem razglasili vsebino mojega spisa ter dostavili, kdo in kje ga ima na prodajo. Krohotaje se mi je odgovorilo: 'O minuli so časi, ko so recenzije še imele nekaj veljave! Knjigotržnikovo sodbo zdaj svet bolj čisla kakor kakršnokoli recenzijo. Danes namreč mislijo vsi kupci, da pisatelji o svojih knjigah sami izdelujejo sodbe, hvaleč svojo robo, koliker najbolj morejo.' Gotovo se knjigotržnikom ne oponaša po krivici tisto prepovedano dejanje, s katerim, kakor mi je povedal njih rečeni tovariš, skušajo na vse kriplje napadati in zatirati zlasti take knjige, katere so pisatelji založili sami, dasi večkrat le zato, ker bi jih drugači ne mogli spraviti v svet. Vsakdanje skušnje uče, da je to gola resnica, ki jo potrjuje sto in sto dogodkov.

Toda rad prepuščam drugim trud in delo, da oznanjajo tem gospodom pravičo in jih preobračajo. Govoriti hočem le o tem, kar meri bolj samo name in opominjam, ako bi si kdo to mojo knjigo želel kupiti in bi slišal, da je to sodrga brez vrednosti, in da je ne prodajajo tam, kjer je napovedana po javnem oznanilu, naj tega ne veruje! Moje knjige kupca prosim, naj o nje veljavi popraša učenega človeka, ki jo je videl ter nekoliko tudi prebral. Tak mož mu laže razbistri, ima

⁷⁰⁰ Prevod: Beži pred kruto deželo, beži pred skopo obalo! (Vergilij, Eneida 3.44)

li kaj cene ali ne, in njemu gre bolj vera kakor komu drugemu, ki se je navadil samo pisati in lepo črtati velike, debele številke. Če pa kdo poreče, da je nimajo na pródajo tam, kjer je napovedana, bodi vsak brez skrbi, da tako more govoriti samo kak lažnivec ali njegov podkurjen pospeševavec.«

V predgovoru k prvemu razdelku te knjige (na 3. str.) brani Popovič sam sebe, zakaj je vsebina te knjige tako šarasta in raznolična, baveča se zdaj z morjem, zdaj z gorami, zdaj z raslinami, zdaj z gobami, zdaj z jezikoznanstvom itd. in nam pripoveduje, da se je mnogim učenjakom zdela taka pisava prijetnejša od tiste, katera priklepa človeku dušo vedno k eni stvari. »Kakor tudi potnikovemu očesu, kadar z mnogih krajev ogleduje mnogolično položene poljane, ki se menjavajo tod z rekami, drugod s potoki ali jezери, tod zopet z gozdi in brdi, z gorami in dolinami ugaja mnogo bolj, kakor hoja po taki deželi, ki je vedno in povsod enaka.«

Tretje večje slovnisko delo Popovičevo o nemškem jeziku je »Versuch einer Vereinigung der Mundarten von Teutschland. Wien 1780«. ⁷⁰¹ Kakor druga, kaže tudi ta obilo bistrumja, obilo učenosti in ima še dandanes nekako ceno. Popovič je prvi opominjal učenjake, da treba knjižno nemščino dopolnjevati iz tega in onega narečja, izmed katerih je seveda priporočal zlasti tiste, ki jih je najbolj poznal, štajersko in avstrijsko. »Narečju, katero je v navadi po Štajerskem in Avstrijskem in po vseh górenjih krajih nemške zemlje, ni posnelo knjižno likanje samorodnega svojstva. Zató živi tam še dosti besed, ki se zdé ušesu kakor da so keltske, anglosaške, gotske in alemanske, pa visoka nemščina jim je s premnogim lepotičenjem in gizdanjem nateknila na lice nov korelek, da jih ne more nihče več razpoznati. Večina glagolov ima v prostega naroda ustih še 'a' na konci, kakor v škandinavskem in zdanjem švedskem narečju. Tudi pravi avstrijski in štajerski jezik je lep če mu odpahneš smešno spakovanje, navadno po pisarnicah in če veš nepokvarjeno starino ločiti od nove sirovine in dobre besede dobro pisati, če sploh znaš jezik primerno študirati. Gospodje Gottschedovci, ki so od svojega učitelja pobrali navado, da na vsako stvar gledajo z naočniki prezirljivega roganja, gotovo s tega ne bodo imeli družega veselja kakor zasmehovanje in obrekovanje. Tako pa ne mislijo vsi učenjaki.« (Untersuchungen vom Meere 319).

Popovičevi spisi so bili dolgo edini zaklad avstrijskega narečja, dokler ni izdal Höffer, kremsmünsterski ⁷⁰² benediktinec, svojega dela leta 1815 »Etym. Wört.

⁷⁰¹ Prevod: »Poizkus združitve nemških jezikovnih oblik, Dunaj 1780.«

⁷⁰² P. Matthias Höfer von Kremsmünster: jezikoslovec. »*Etymologisches Wörterbuch der in Oberdeutschland vorzüglich aber in Österreich üblichen Mundart....*« Etimološki slovar zgornjenemške, posebno pa na Avstrijskem običajne govorce.

Der in Oberdeutschland, vorzüglich aber in Oesterr. üblich Mundart«, za katero je rabil tudi več knjig Popovičevih. Popovičevo znanje nemščine pa kaže zlasti tudi njegova glavna knjiga Untersuchungen vom Meere, kjer govori od str. 286 dalje o glasovih in naglasu nemškega jezika.

Popovič je imel tudi znanje z nirenberškim »Kozmografičnim društvom«, katero je leta 1746 ustanovil profesor Franz. Ta je želel našega učenega rojaka privabiti v popravljane zemljepisnih imen, ker je znal mnogo jezikov in zlasti slovanski. O tem govori Popovič v predgovoru k drugemu razdelku svojega spisa Untersuchungen vom Meere na XV. str. k družabnikom kozmografične družbe tako: »Ker sem začel govoriti o koristi raznih jezikov, se mi zdi treba povedati, kako zelo me veseli, da tudi vi tako mislite kakor jaz. Svétovali ste namreč tudi vi s pomočjo zdanjih jezikov popraviti zemljepisje. Gospôda moja, zdi se vam in meni tudi, da so pogrešno zapisana in časi grdo popačena malo dane vsa imena po zemljevidih, zlasti če niso sprejeta iz ust samih stanovnikov te ali one dežele, ali ako se narod ni naučil prav izrekati imen od ljudi, ki prebivajo tam, kjer je ta ali druga beseda navadna. Zato mi je zelo po godi, da opominjate svoje družabnike, naj si mej seboj razdelé ta posel po raznih jezikih: Italija pošlji opomnje o italijanski zemlji ter popravi imena na zemljevidu teh krajev. Španec, Anglež in Šved stori tudi tako, vsak na svojem zemljevidu itd. Kar se tiče slovanščine (slavonische Sprache) treba priznati, gospodje, da ste že zdaj na pravem potu, po katerem se da popraviti obilen kos zemljepisja, samo če se boste tudi poslej vedno hoteli ozirati na ta jezik. Na današnji dan se po največem prostoru Evrope govori slovanski (slavisch) in slovenski (wendisch), toda zemljevidi malo ne vseh teh širnih dežel so najbolj popačeni, ker je tod ljudem mnogo več do vojske kakor do opisovanja svoje domovine ali do raznih lepih znanosti. Tu imajo zemljepisci in prirodoslovci, rekel bi nov svet pred seboj. Le popišejo naj ga in gotovo dobe priliko iztrebiti obilo starih, do tega časa ne odpravljenih pomot, in zaslediti jim bode mnogo novih stvari sebi na preveliko slavo. Tožite, da vam je prezgodaj umrl doktor Hey, ki je razumel slovanske jezike (slavonische Sprachen) in bil tudi nekaj spretnosti pokazal, da je teh dežel imena znal rés pisati kakor je spodobno. Prav ste storili, da o pravem času gledate, kako bi ga nadomestili s kom drugim. Dobro mi dé, da sami od sebe meni ponujate posel, ki ga je prej imel doktor Hey, in nikakor se ne morem braniti opravila, ki mi bo na čast. Samo to želim, da bi tako vtegnil in imel toliko prilike, kolikor imam hrepenenja, lepo se rešiti tega dela. Večkrat sem pravil prijateljem in zdaj tudi javno izjavljam, da bi se ta korist – potovanje po južnih slovanskih deželah – zdela mi taka in tolika sreča, kolikoršne bi mi ne mogla dajati najboljša služba v katerem

koli velikem mestu, ako bi namreč kak imovit gospod vsako leto za mojo in mojega pomagača hrano ponudil samo toliko, da bi smel ob tem nekaj let hoditi, kakor bi sam hotel, po tistem delu Evrope, ki sega od Avstrije do Črnega morja na eno stran, do Jadranskega zaliva na drugo stran. Da bi pa mogel bolje razumeti narečja vseh jezikov, kar bi jih srečal na poti, bi se poprej moral naučiti arbsčine, katere neznanje mi je bilo dozdej vedno v oviro, kadarkoli sem iskal te ali druge besede izvir. Z dobrim vodilom in s hebrejsko pomočjo bi se hotel v polovici leta naučiti, kolikor bi potreboval v svoje namere, ker je tudi meni kakor vsakemu Slovencu (Wenden) in Slovanu (Slaven) jako lahko naglo razumeti tujih narodov govorico. Potem bi se spustil v rečene dežele, zlasti pazeč na slovanska narečja, kolikor jih govore po tih krajih. Zató pa vendar ne bi pozabil raziskovati rimskih, grških in slovanskih starin, niti ne bi oči odvrnil od rastlin, živali in drugih prirodoslovnih stvari. Zaradi slovanskega jezika bi se bilo dalje muditi v Bosni, ker se tam po sodbi vseh slovanskih in slovenskih jezikoznancev ter tudi po mojem mnenju govori najčistejše, najlepše in najblagoglasnejše narečje izmed vsakega slovanskega in slovenskega, bolgarsko pa je najgrobejše. Med prebivanjem v Bosni bi se nabrala čisto nova »flora moesiaca« na radost vsem, kateri ljubijo rastlinstvo, kar ga je najti zunaj nemških dežel. V njej bi se pokazalo dovolj imen takih zelišč, ki rastejo po gorskih deželah, kakor je Italija, katera ima v svojem spodnjem konci toliko severne širjave kolikor Bosna.«

Kar govori tukaj Popovič o potovanju po južnih deželah, to so v nekem Kopitarjevem spisu ponatisnile tudi »Annalen für Literatur und Kunst« 1811 (III. 1871). Tam pretresa Kopitar Hacquetovo⁷⁰³ knjigo »Abbildung und Beschreibung der südwest und östlichen Wenden, Illyrier und Slaven, Lpz 1801«. ⁷⁰⁴Tam je Kopitar pikro opomnil: »To je pred več kakor 50 leti bila lepa želja teda-

⁷⁰³ Balthasar Hacquet (aké), francoski, kirurg, naravoslovec in etnolog, (1739 ali 1740–1815). Leta 1766 je sprejel službo rudniškega zdravnika in kirurga v Idriji, kamor ga je pritegnilo zlasti Scopolijevo delo. Hitro se je naučil slovenščine in spoznal tudi njena narečja. V Idriji, kjer se je posvetil zdravljenju zastrupitev z živim srebrom in preventivi, je ostal do leta 1787. Nato je deloval v Ljubljani kot predavatelj. Med leti 1771 do 1780 je bil tajnik Kranjske kmetijske družbe, v kateri je od 1785 do 1787 predaval kmetijsko in rokodelsko kemijo. Leta 1773 je postal učitelj anatomije, kirurgije in porodništva na ljubljanskem liceju ter babiški šoli. Za naravoslovje je njegovo najbolj pomembno delo *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien und zum Thiel der benachbarten Länder I–IV* (Leipzig 1778, 1781, 1784, 1789), knjiga je napisana v nemščini s slovenskim posvetilom.

⁷⁰⁴ Prevod: »Upodobitev in opis jugozahodnih in vzhodnih Slovenov, Ilirov in Slovanov, Leipzig 1801«.

njega *največjega učenjaka* vse Avstrije, vrlega jezikoslovca in prirodoznanca J. Ž. V. Popoviča, Slovenca štajerskega.«

Velika nesreča za učeni svet je, da tedaj ni bilo v Avstriji nikogar, komur bi se bilo vredno zdelo dajanje po 500–800 goldinarjev na leto, pospeševati kakih pet let takega moža podjetje in da ga je »eden izmed najrazumnejših avstrijskih gospodov plemenite krvi«, s katerim se je bil seznanil Popovič, pregovoril in odvrnil od službe pri avstrijskem poslanstvu v Carigradu, kamor si je želel z rečenega namena ter je to službo malone že imel v rokah, a to je bil imenovani bogataj razdril zategadelj, da bi tako učenega moža pridobil za učitelja nedoletnemu detetu, kateremu je bil varih. Zatorej nam je žal, da ne moremo reči, da je to zamudo 30 let pozneje popolnoma nadomestil profesor Hacquet, ki so ga bili obogatili bolniki ter je o počitnicah o svojih stroških obhodil en kos »Popovičeve« (obljubljene) dežele.

XVII, XVIII

Ko je Popovič bival v stalni službi na Dunaju,⁷⁰⁵ je zapustil v petnajstih letih dunajsko ozidje samo dvakrat. Prvič je leta 1764 potoval k Nežiderskemu jezeru študirat njegovo okolico, potem pa je leta 1765 šel na goro Grimming, da bi z rastlinami popolnil svoj že poprej nabrani herbarij. Slovenske dežele je zapustil v desetem letu, torej v mladostni dobi. Pozneje ko je občutil v sebi moč in željo, opisati in razglasiti učencem imenitnosti svojega kraja, mu je branila usoda prebivati med svojimi, kamor ga je vedno vleklo srce, kakor pripoveduje v *Untersuchungen vom Meere* str. 252.

Kako je Popoviču ugajal dunajski stolni grad, nam pripoveduje 15 pol dolgo pismo, katero je pisal prijatelju Büschingu marca meseca 1761. leta. »Ich habe mit meinem zahlreichen und für eine einzelne Person fast zu vielem Geräthe kein mal freiwillig, sondern allemal durch einen Zwang der Wiener, die in diesen Zeiten weder die Wissenschaften noch ihre Verehrer lieben, die Wohnung fünfmal ändern müssen, und zweimal mit etwas so ungestümen Anliegen, als wenn der Feind vor den Thoren gestanden und von der Räumung meiner Zimmer die Rettung der Stadt abgehangen hätte. Im Sommer des 1759 sten Jahres war ich in Gefahr, durch eine Feuersbrunst alle meine Bücher, Schriften und Sammlungen in einer Stunde zu verlieren. Es fieng schon eine Ecke des Dachs, unter welchem ich über 100 Schachteln und viel Kisten mit Schätzen aus den drei Reihen der Natur stehen hatte an zu rauchen. Das meiste von diesen Geräthe würde durch das Löschwasser verwüestet. Im verwischenen Herbst wäre ich durch die Ungeschicklichkeit eines Aderlassers beinahe um meinen linken Fuss gekommen und musste einige Monate darauf im Bette zu bringen. Die Besoldung fällt bei diesen Kriegsläufthen nicht richtig. Wenn ich dabei betrachte was für Leute in Wien ihr Glück machen, da ein französischer Zeitungsschreiber, ja ein Comödiant, jeder jährlich 6000 Gulden gewinnt, wo ich für alle mein Bemühen nicht mehr als 700 Gulden einnehme, so mögen Ew. sich leicht vorstellen, wie vergnügt ich hier lebe. Ich bin manchmal so schwermütig, dass ich mich unlängst geschehener Dinge so wenig erinnere, als wenn ich niemals eine Nachricht davon gehabt hätte.«⁷⁰⁶ Popovič je začel že leta 1763 močno hirati in je zatega voljo prosil leta

⁷⁰⁵ Pripis z modrim svinčnikom: Ljubljanski zvon I.

⁷⁰⁶ Prevod: »S svojimi številnimi in za eno samo osebo skoraj preštevilnimi pripravami, nisem nikoli prostovoljno, temveč vedno po prisili Dunajčanov, ki v teh časih niti znanosti

1766 naj ga osvobodijo od učiteljstva, ki so mu ga res tudi odvzeli leta 1768. Zaradi mnogih zaslug mu je odločila Marija Terezija po 400 gld. letne pokojnine. Popovič si je nato kupil hišo z vinogradom v Perchtoldsdorfu (Petersdorf)⁷⁰⁷ blizu Dunaja, na njegovo mesto pa je stopil neki Riedl iz Erfurta.

Kako je živel zunaj Dunaja, o tem nam pripoveduje pismo, katero je sam pisal Heynatzu, tedaj učitelju na gimnaziji »Zum grauen Kloster« v Berlinu, kjer pravi med drugim: »Usoda me je preneredila v vinogradnika. Gospodar sem velikem vinogradu, ki ga ne morem niti prodati, niti podariti, niti dati v zakup, niti pustiti neobdelovanega in pustega. Ako bi ne stal vedno delavcem za petami, skoraj bi vinograd ležal pust za moj denar. Knjige mi zdaj počivajo v prahu po 9 mesecev.«

Ker se je vedel tako čudno, da ni nikoli niti pozdravljaj niti odzdravljaj, hodeč po ulicah s klobukom, na oči potlačenim, ker si je sadil na vrt raznovrstna zelišča, kmetom popolnoma neznana, ne pa zelja, repe in navadnega sočivja, ker je na ognjišču v nenavadnih posodah često varil in precejal v prirodoznanske poskušnje, ker je imel v izbi, v katero so hodili radovedneži skrivaj gledat različnih zeli, debelih knjig in obilo hroščev in metuljev nataknenih po iglah, zato so nerazumni ljudje pravili, da mora to biti čarodejnik. Toda Popovič ni prašal po drugih. Z edino staro deklo je bival v kupljenem domu, v katerem je tudi sestavljal *Idioticon* avstrijskega narečja in delo o nemškem pravopisu. Oboje hrani dvorna knjižnica na Dunaju.

Živel je mirno in zadovoljno ter se bavil samo z raziskovanjem. Avgusta meseca 1773. leta so se mu pokazala na licih znamenja sušice, katera ga je tudi res pokopala 21. novembra 1774. leta. Svojo majhno imovino je zapustil za nekaj

niti njenih častilcev ne ljubijo, moral petkrat menjati stanovanje in to dvakrat na tako vihrovo zahtevo, kot da bi pred mestnimi vrati stal sovražnik in bi od izpraznitve mojega stanovanja bila odvisna usoda mesta. Poleti leta 1759 mi je grozilo, da zaradi požara v eni uri izgubim vse svoje knjige, spise in zbirke. Že je začelo goreti v kotu strehe, pod katero sem hranil več kot 100 zavojev in več zabojev z zakladi treh elementov narave. Večino teh priprav bi voda za gašenje uničila. Pretekle jeseni sem zaradi nesposobnosti nekega zdravilca, po puščanju krvi, skoraj izgubil levo nogo, nakar sem nekaj mesecev prebil v postelji. Plača se v tem vojnem ozračju ne izplačuje redno. Če ob tem pomislim, kakšni ljudje na Dunaju najdejo srečo, kjer nek francoski časnikar, pa tudi nek komedijant, vsak na leto zaslužita po 6000 goldinarjev, medtem ko sam za ves svoj trud zaslužim komaj 700 goldinarjev, tedaj si lahko predstavljate, kako zadovoljen sem s tukajšnjim življenjem. Včasih sem tako potrta, da se nedavnih dogodkov tako slabo spominjam, kot da za njih nikoli ne bi slišal.«

⁷⁰⁷ Perchtoldsdorf, v lokalnem narečju tudi Petersdorf, mesto v vinorodnem okraju Mödling na južnem obrobju Dunaja.

štipendijev ubogim učencem štajerske dežele. Pokopan je bil na perchtoldsdorfskem pokopališču, kjer mu je kazal grob preprost kamen s tremi bsdami »Popovichi quod fuit MDCCLXXIV«, ki se je pa sedaj izgubil, tako da nam ni več znano niti mesto njegovega groba.

Videli⁷⁰⁸ smo, da je bil Popovič zelo bistroumen, posebno sposoben in proti času, v katerem je živel, neizmerno učen ter dobro podkovan v slovanskih in in germanskih jezikih. Njegove zasluge za nemško jezikoznanstvo hvalijo še zdaj nekateri nemški književniki. Koberstein⁷⁰⁹ v slovstveni zgodovini III. 185 pravi: »Komaj je prišla na svetlo Gottschedova knjiga 'Grundlegung einer deutschen Sprachkunst', takoj so se mu od drugod oglašali novi protivniki. Precej mehak zopernik mu je bil najprej Haller, mnogo ostrejši pa Popovič v svojem spisu 'Untersuchungen vom Meere', v katerem se spotika ob Gottschedovo nespretnost. Še bolj resno se [je] Popovič uprl Gottschedovemu slovniškemu sistemu v knjigi 'Die nothwendigsten Anfangsgründe der teutschen Sprachkunst'. Deset let pozneje pa sta bila Gottschedu najpogubnejša Heinze in Lessing. Manj srečen je bil Popovič v izvršitvi svojih namenov in črtezev gledé slovanskih jezikov, česar so največ krivi njegovi vrstniki, ki ga niso razumeli, pomankljivost, v kateri je zmirom živel in pa slovstvena osamljenost, ki je bila posledek onih. Poginil je kakor zeleno drevo, polno najlepšega cvetja, po pekočem suhem poletju brez sadu. Njegove 'Untersuchungen vom Meere', ki imajo v sebi semtertja tudi kaj jezikoslovnega, slovističnega, odpirajo okno globokim pogledom v njegove namene in želje.«

V spričalo tega, kako se je bavil z jezikom, naj povem iz *Untersuchungen vom Meere*, kar pripoveduje na str. 330 o ribi, ki se zove nemški Hausen (bélúga). Tam beremo: »Niti *Dictionnaire dex Trevonx* nima imena tej ribi, niti ga nisem ustno izvedel od Francozov, katere s takim popraševanjem rad pobijam, kadar se bahajo z bogastvom svojega jezika. Časi jih tudi naganjam, naj mi naštejejo imena vseh raznovrstnih gob, kolikor jih poznajo, pa nihče jih ne more naštetih nad šest in še med temi sta dve, katerih sami ne znajo prav in vsi enako tolmačiti. Potem jim začnem jaz naštevati toliko nemških imen dotične rastline, da jim med poslušanjem uhaja potrpežljivost. Izprašujem jih tudi, kako se čisto francoski imenuje Meerrettich (hren) in kako Äsche (thymaleus, lipàn).«

Popovič je spisal:

1. Erstes Probestück vermischter Untersuchungen, Regensburg 1749. To je kakor že rečeno, kritika o licencijatu Antona Roschmanna spisu »De Veldidena

⁷⁰⁸ Tu se v rokopisu ponovno začnejo šteti strani, in sicer s številko 126.

⁷⁰⁹ Karl August Koberstein (1797–1870), nemški literarni zgodovinar.

urbis antiquissima [Augusti Colonia] et totius Rhoetiae princeps.⁷¹⁰ Razglašena je bila poprej v rezenskih novinah »Wochentliche gelehrte Nachrichten«, pozneje pa jo je hotel Popovič zopet vso na svitlo spraviti pomnoženo z mnogimi opomnjami ter dostaviti v drugem oddelku obširnejše, v dodatku pa najdaljše opomnje. Tiskana je bila ob njegovih stroških in izšlo je samo devet pol. Popovič je dodal potem še dva lista, drugo, blizu polovica vsega dela pa je ostalo nenatisnjeno. V taki obliki knjiga ni mogla v knjigotrštvo. Zanimiva je nje zgodovina, kakor jo je spisal Popovič v pismu Büschingu:⁷¹¹ »An den vermischten Untersuchungen, welche ich beilege, bekommen Sie ein seltenes Stück, nicht wegen seines Inhaltes, sondern weil Sie der erste sind, der nach mir eines besitzt. Ich habe diese Bogen noch niemandem gezeigt, ungeachtet viele begierig geworden, sie zu sehen, weil ich ihrer in meinen Untersuchungen vom Meere gedacht habe. Sie werden geographica, antiquaria und viel Anderes (dahin mich mein Geschmack führet), darinnen antreffen. Ungefähr so würde eine gelehrte Zeitung aussehen (nur mit Beobachtungen aus der Natur und der Sprachen würde sie mehr bereichert sein), wenn ich an einem Orte lebte, wo ich eine schreiben dürfte. Hier macht der (flagellum Rei literariae) die Ausführung aller gelehrten Werke unmöglich. Diese vermischten Untersuchungen waren meine erste Arbeit, welche ich zum Drucke bestimmt hatte. Allein der Buchdrucker, ein bekannter liederlicher Tropf in Regensburg, von dem ich durch die Schönheit seiner schriften in sein Netz gelockt worden bin, hat sich um mich und diese Schrift überaus schlecht verdient gemacht. Er liess einen Cornuten daran setzen, der kein lateinisch Wort verstanden haben muss, und ob er gleich bei der Übergabe der Handschrift versicherte, dass er alle Bogen selbst lesen und die Druckfehler ausrotten wollte, die ich nicht so gut merken könnte als er, so hat doch der Lügner keine Zeile durchgesehen, sondern dafür alle Tage, die Gott vom Himmel gegeben, die Bierkanne zu Stadt im Hof fleissig besichtigt. Als 9 Bogen fertig waren, gab ich die ersten einem Gelehrtem zu lesen, der mir mit Erstaunen gleich etliche Stellen zeigte, welche durch die Druckfehler ganz verdunkelt waren. Ich hatte damals zur lesung der dudeleien der Setzer noch kein geübtes Auge und übergieng alles unrichtige, wenn es noch so toll lautete, als wenn es richtig da gestanden hätte. Wegen der vielen Druckfehler, da mein

⁷¹⁰ Veldidena urbis antiquissima Augusti Colonia et totius Rhoetiae princip.

⁷¹¹ Anton Friedrich Büsching (1724–17923), nemški evangeličanski teolog in geograf. Dela: *Die Neue Erdbeschreibung* (11 zvezkov 1754–92), *Magazin für Historiographie und Geographie* (25 zvezkov 1767–93).

Geld zugleich ausgieng, der Buchdrucker aber ohnedies zum Papierkauf keines hatte, welches ich ihm vom Anfang an verschaffen musste, so blieb die übrige Hälfte ungedruckt, die auch ungefähr 9 Bogen ausgemacht hätte. Ich habe die ganze Auflage, ohne den Titulbogen, bei einem guten Freunde in Regensburg stehen lassen. Wenn der Pack durch das Wetter oder die Ratten nicht vernichtet ist (denn er steht auf einem verlassenen Thurm), so kann ich mit diesen 9 Bogen mehrere Gelehrte betreuen. Ist der Vorrath aber zu Schaden gegangen, so wird Ihr Exemplar noch seltener werden und vielleicht nur das dritte in der Welt sein. Der fleghafte Mensch hat mich durch seine Liederlichkeit um ein Dutzend Ducaten geschnellt, die ich damals besser gebraucht hätte und davon ich ein Jahr länger in der gelehrten Musse hätte zubringen können. Mein Brief hat sich mit Klagen aufgefangen und endigt sich mit Klagen«⁷¹² (slovenizen).

⁷¹² Prevod: »Z Različnimi raziskavami, ki jih prilagam, ste dobili redek primerek, ne zaradi njegove vsebine, temveč ker ste za menoj prvi, ki tak primerek poseduje. Teh pol nisem še nikomur pokazal, ne glede na to koliko njih si tega želi, ker sem jih v Raziskavah morja omenjal. V njih boste naleteli na geografijo, antikvariko in na mnogo drugega, kamor me je popeljal moj okus. Približno tako naj bi izgledala znanstvena revija (samo da še bolj obogatena z opazovanji narave in jeziki), če bi lahko živel na takem kraju, kjer bi jo lahko pisal. Tukaj (flagellum Rei literariae) onemogoča izvajanje slehernega znanstvenega dela. Te Različne raziskave so bile moje prvo delo, ki sem ga namenil za tisk. Na žalost si je tiskar, poznan, nemaren naivnež v Regensburgu, ki me je z lepoto svojih pisav zvilil v svojo mrežo, z menoj in tem tiskom napravil nadvse slabo uslugo. Pustil je, da se je za moje delo usedel nek nevednež, ki najbrž ni razumel niti besedice latinsko, je pa že ob predaji rokopisa zagotavljal, da bo vse pole sam prebral in vse morebitne napake, ki jih sam nisem mogel tako dobro opaziti kot on, odstranil. Vendar lažnivec ni prebral niti vrstice, temveč je vse dni, ki jih je Bog dal z nebes, pridno obiskoval pivnico v mestnem dvoru. Ko je bilo 9 pol gotovih, sem prve dal v branje nekemu učenjaku, ki mi je začuden takoj pokazal nekatera mesta, ki so bila zaradi tiskarskih napak popolnoma nerazumljiva. Za branje neumnosti, ki jih počno stavci, takrat še nisem imel izurjenega očesa, tako da sem spregledal vse nepravilnosti, pa če so zvenele še tako blazno, kot da bi bilo vse pravilno na svojem mestu. Zaradi številnih tiskarskih napak in ker mi je istočasno pošel ves denar, tiskar pa ga ni imel niti za papir čeprav sem mu moral plačati za naprej, je ostala druga polovica, ki bi znašala tudi približno 9 pol, nenatisnjena. Celotno naklado brez naslovne pole sem pustil pri nekem dobrem prijatelju v Regensburgu. Če paket zaradi vremena ali podgan ni uničen (saj se nahaja v nekem zapuščenem stolpu), bom s temi 9. polami lahko oskrbel več učenjakov. Če pa je zaloga uničena, bo vaš exemplar postal še bolj redek in morda celo samo tretji na celem svetu. Neotesanec me je zaradi svoje nemarnosti spraval ob ducat zlatnikov, ki bi jih takrat lahko bolje porabil, saj bi z njimi eno leto dalje lahko preživel z znanostjo. Tako kot se s potožbo moje pismo začinja, ga s potožbo tudi zaključujem.

Drugo njegovo delo so že imenovane »Untersuchungen vom Meere« iz leta 1750, kjer razpravlja Popovič teorijo morskih tokov, kakovost morskega dna in druga prašanja, hkrati pa vpleta mnogo drugih prirodoslovnih, antikvaričnih in jezikoslovnih stvari, o potrebi popolnitve slovenske abecede itd.

3. Pismo kosmografični družbi v Norimbergi: »Denen Hochedelgebohrnen, Hochedlen und Hochgelehrten Herren«, ⁷¹³ postavil jo je kot predgovor na čelo II. delu svojih *Untersuchungen von Meere* 76 str.

4. Pismo »An Einige vornehme Gelehrten in Leipzig« ⁷¹⁴ 24 str. vzprejeto v *Untersuchungen vom Meere* na koncu knjige pred register.

5. »Programma de inveterato corrupti stili germanici malo«. ⁷¹⁵ V ta spis, ki je [po] Büschingovem mnenju izvrsten, je zbral, kar je predaval na vseučilišču, 1754. Istega leta je izdal.

6. »Die nothwendigsten Anfangsgründe der teutschen Sprachkunst, zum Gebrauche der östereichischen Schulen ausgefertigt«; ⁷¹⁶ to je nemška slovnica spisana po nalogu vlade. Leta 1760 je izdal »Entwurf einer Abhandlung von teutschen Briefen«, ⁷¹⁷ v spisih društva »Pfälziesche ökonomische Gesellschaft« je objavil »Abhandlung über den Mergel«, razpravo o laporju. Po njegovi smrti je profesor Brink izpodbodel jezuita Ign. Lethmüllerja, da je na svetlo dal: »Versuch einer Vereinigung der Mundarten von Teutschland als eine Einleitung zu einem vollständigen Wörterbuche mit Bestimmungen der Wörter und betrechtlichen Beiträgen zur Naturgeschichte. Aus den hinterlassungen des berühmten Professors J. S. V. Popovitsch« ⁷¹⁸ na Dunaju 1780. V rokopisu je zapustil Popovič: 1) »Excerpta ex Adami Bohorizh libro inscripto Arcticae horulae succisivae Wittenbergae 1584. Crisis«. ⁷¹⁹ To je ocena bohoričeve slovnice. Tako se je menda glasil naslov te kritike. Pohlin, ki jo je hotel devati v nič, ga je zlovoljno in samovoljno

⁷¹³ Prevod: »Visokorodnim, žlahtnim in visoko učenim gospodom.«

⁷¹⁴ Prevod: »Na nekatere imenitne učenjake v Leipzigu.«

⁷¹⁵ Prevod: Pregled ukoreninjenih napak pokvarjenega nemškega izražanja.

⁷¹⁶ Prevod: »Najpotrebnejše osnove nemške besedne umetnosti, spisane za uporabo v avstrijskih šolah.«

⁷¹⁷ Prevod: »Osnutek razprave v nemških spisih.«

⁷¹⁸ Prevod: »Poizkus združitve nemških jezikovnih oblik kot uvod v popolni slovar, z določevanjem besed in mnogimi prispevki o naravoslovju. Iz zapuščine spisov slavnega profesorja J. Ž. V. Popoviča.«

⁷¹⁹ Prevod: Izvlečki iz knjige Adama Bohoriča z naslovom *Arcticae horiulae succesivae* (Sledeče zimske urice), v Wittenbergu 1584. Ocena.

pokvaril ter ga smešljivo nazval: »Excerpta ex futili libello, qui in Saxonia aliquot superialibus emitur, si occurat. Rara avis! sic inscripto Arcticae horulae succisiva etc. adami Wochorizh (!) Witebergae⁷²⁰ 1684. Pobirki iz plehke knjižice, katere se na Saksonskem zelo drago kupuje, ako jo je še dobiti, ker je redka ptica, ter se zove: Arcticae h. itd.« Vidimo, kako prezirljivo govori Pohlin o Bohoričevi slovnici. Vzrok timu preziranju je Popovičeva kritika o slovnici Markovi. Pohlin se mu je hotel maščevati, češ da prebira in presoja stvar, ki ni presoje vredna in je hotel bravcem zakriti, da so že pred njim imeli Slovenci slovnice. V ta namen je popačil leto izdaje za 100 let in trdi, da je izdal Bohorič slovnico šele 1684. leta V Biblioth. Carn. Na drugem mestu pa jo je preložil celo v leto 1784, samo da bi sebe štel za prvega slovnicaarja. Iz predgovora citira sicer na zadnjem mestu *Dedicatum directa ... ipsis Calendi Januarii anno MDXXCIV, (1584)* kar pa najbrž ni znal brati, sicer bi bil tudi to popravil.

2. rokopis je: »In grammaticam vindicam edendum, idest: Vinidarum seu Vindorum australium cogitata et praeparata«.⁷²¹ Ta rokopis omenja tudi Pohlin, ki ga je imel v rokah, in od katerega ga je dobil Vodnik.

3. »Specimen vocabularii Vindi-Carniolici«.⁷²² To je slovenski slovar ali priprave zanj. Rokopis je nekdanj iz Pohlinovih rok dobil Vodnik, zdaj ga hrani ljubljanska knjižnica. Ne vé se, če je cel, ali je kaj izgubljeno. Omenja ga tudi Pohlin in Wurzbach.

4. »Universale glossarium, ad quod exiguntur voces, probaene sint ac corruptae«⁷²³ (Bibl. Carn. in Würzb.).

5. »Crisis über die Kraynerische Grammatik des P. Marcus Augustin. Discalceat« ... To je kritika Pohlinove slovnice. Na čelo spisa je postavil Popovič rek: »Nihil unquam egregii tentatur, cuius primus conatus culumniis non impetatur« (Nikoli se ne pričinja nič izvrstnega, da ne bi te poskušnje napadali s podtikanjem.). Ta spis je bil Pohlinu zelo neprijeten in videli smo, kako se je Pohlin za to maščeval v *Bibliotheca Carniolae*.

6. Avstrijski idijotikon – hranjen sedaj v dvorni knjižnici na Dunaju.

⁷²⁰ Prevod: Izvlečki iz cenene knjižice, ki je na Saksonskem precej dražje na prodaj, če se pojavi. Redka ptica! Njen naslov je *Arcticae horulae succisivae* itd., Adama Wohorizha, Wittenberg, 1684.

⁷²¹ Prevod: Izdano v slovanski slovnici, to je premisleki in pripravi južnih Vindov ali Slovanov.

⁷²² Prevod: Primerek slovensko-kranjskega besednjaka.

⁷²³ Prevod: Splošni glosar, za katerega so besede dognane, pravilne ali pokvarjene

7. »Symmicta de dialectis germanicis«. To so posamezni listi v trojih platnicah, ki obsegajo jezikoslovne zapiske o nemškem narečju raznih krajev in v dveh zadnjih platnicah o nemškem pravopisu. To je nekdanj rabil Schmeller.

8. Dalje neko etimološko delo, katero je Popovič spisoval 40 let in ga pred smrtjo izročil znanemu bardu Sinedu ali Denisu.

9. Naposled botanski spisi in botanske zbirke. Te je Popovič pred smrtjo izročil dunajskemu botanskemu vrtu, ali tedanji nadzornik tega vrta Jaquin je dejal, da je vse bilo tako zelo zmeteno, da ni kazalo v nobeno rabo. Mnogo rokopisov je dal Popovič tudi svojemu prijatelju Spanu, dosti se jih poizgubilo. Schottky pripoveduje v *Anzeigebblattu* k »Jahrbücher der Literatur« 1818 v 4. zvezku na 33. [str], da je nesreča posebne vrste gospodarila s Popovičevimi rokopisi po njega smrti. Njih usodo hočem s kratkimi besedami poročati, kakor sem jo slišal od učenega ravnatelja Brinka, ki more to stvar najboljše povedati. Popovič je namreč Brinka, tedaj učitelja v Terezianu, poklical k sebi in mu poveril vse rokopise, proseč ga, da bi jih dal kako natisniti. Ti rokopisi so se sukali do malega okoli jezika, rastlinstva, prirodoznanstva, rudninstva itd. Med njimi so bili razdelki, imenovani »Austrianum«, »Styriacum«, »Carinthiacum«, to je razprave in slovarji v nemškem narečju avstrijskem, štajerskem in koroškem. Vrhu tega je napravil Popovič debelo knjigo v obliki folijanta in stavil vanjo dodatke in popravke k Gesnerjevemu slovarju latinskega jezika. Brink je spravil ta zvezek in še druge v neko dvorano, misleč, da ima ključ do nje samo on. Pokazalo se je drugače. Ko je prišel namreč čez nekaj let gledat teh rokopisov, ker so mu drugi posli branili dati jih na svetlobo poprej, ni našel za njimi ni sledú. Znosil jih je bil lekarnik ter vanje zavijal zdravila. Ostale jezikoslovne spise je potem Brink dal pijaristu Wasserthalu, lepopisnemu učitelju v Terezianu ter mu svetoval, naj premnoge posamične lističe najprej prepíše in potem izda. Prepisal jih je res, natisnjeni pa niso bili. Ves ta rokopis je učeni knjižničar van Poieten kupil dvorni knjižnici na Dunaju. Tudi je bilo Popoviču uže pred smrtjo izmaknjenih več spisov o rastlinstvu, katerih nikoli ni bilo zopet na izpregled. To poročilo utegne biti resnično le v toliko, da je Brink prevzel od Popoviča nekoliko (večino) rokopisov, ne pa vseh. Nekaj jih je imel Span, druge je Popovič izročil Jaquinu in Denisu. Iz one dvorane je nekaj Popovičeve ostaline, Bog zná kako, došlo tudi Marku Pohlinu, kateri je bil kakor kažejo mnoge okolnosti, pozneje gospodar vsem Popovičevim slovenskim spisom kolikor je zdaj znanih, in jih je on navel v *Bibliotheca Carnioliae*.

XIX

Kajkavci v XVIII. stoletju

Kajkavsko literaturo smo pregledali do konca XVII. stoletja, opisavši naposled delovanja Pavla Ritterja Vitezoviča. Preden nadaljujemo pregled slovenskega slovstva v dobi preporoda, se nam je ozreti na delovanje Kajkavcev in ogrskih Slovencev v dobi osemnajstega stoletja.

Med Kajkavci ni v osemnajstem stoletju bilo mnogo skrbi za književnost, literarne razmere so bile zelo slabe, pisatelji pišejo seveda o tem, s čemer se pečajo. Ker je bila večina duhovnikov, so delovali seveda v duhovskem smislu. Nikjer ne nahajamo sledu, da bi se bili morda kje oslanjali na sorodno literaturo v Dalmaciji, ki je ravno tudi takrat še bila lepo gojena. Duh je bil tudi v XVII. stoletju isti, ki je tudi Vitezoviča oviral v delovanju. To se je predrugačilo šele proti koncu XVIII. stoletja.

Plodovi kajkavskih pisateljev v tej dobi so torej največ pobožne, že manj podučne vsebine. Večinoma so posamezne drobne knjižice, nekaj je samo kratkih sestavkov. Pesnikov je v primeri s sedemnajstim stoletjem le malo; ti so se pokazali bolj proti koncu stoletja. Ti pesniki so nam zapustili le majhne stvari.

Med pesniki XVIII. stoletja se imenujejo: Ivan Čikulini, vlastelin susjedgradski 1703, Ivan Galjuf 1747, Juraj Mulih, jezuit 1750; Juraj Jureš 1764, Gregor Maleverec 1784, Simun Jelačić, kanonik zagrebški 1785; Martin Labolović, Gregor Kapucin. Kar so nam ti zapustili, so le majhne pesmice, večinoma pobožne vsebine, samo neki so izjeme. Gregor Kapucin nam speva v tekočih verzih dogodbe vojske za Jožefa in Leopolda. On je tudi izdal knjižico »Horvacka od Kristuševoga narodjenja vi tim Zagrebu 1800«, 45 str., veselo, skoraj bi rekel humoristično pesem, iz katere se kaže pesnikova vesela čud in njegov talent za poezijo. Tudi več priložnostnih pesmi je od njega, v hrvaškem koledarju je priobčil skoraj vsako leto po več pesmi. Med pesmaricami je omembe vredna zlasti »Cithara octochorda, sive cantus sacri latini et croatici« 1757, ker obsega tudi več narodnih pobožnih pesmi, v drugi izdaji »Pesme duhovne, koje se popevaju vu vremenu poslanja apostolskega«. Manjše pesmarice so »Popevke keršćanske z litanijami« okoli 1780 in »Popevke pod svetim Mašami in pred prodečtvom« (večkrat natisnjene). Mulih je izdal »Duhovne jačke posluvanja apostolskoga z

milostivnum voljum grofa Ferenca Zichy, biskupa gyurskoga v Gyuru»⁷²⁴ 1750. Od drugih imamo le pesmi za razne prilike, n. p. od Simona Jelačića, zagrebškega kanonika, »Horvatske vittie dobroselenje« v leta 1785, neki J. B. K. je izpeval pesem »Patru Damascenu starcu, kada on petdeseto mešničtva leto je obslužaval«, v Zagrebu 1787. Čučić Šimun, profesor filozofije na zagrebški akademiji, je bil latinski in hrvaški pesnik. Kakor poroča Miklošič, je izdal »Pesme hrvatzke«. Isti Miklošič imenuje »pesmoznanca horvatzkoga« nekega Jakoba Tustića, administratorja fare pribiške v zagrebški županiji. Srbenegg, jezuit je prevel tragedijo »Lizimakuš« iz madžarščine. Vse pak nadkriljuje daleč *Tit Brezovački*,⁷²⁵ sprva redovnik pavlin, pozneje po odpravitvi reda prebendar pri sv. Marku v Zagrebu, kjer je umrl (1805). Navdušen branitelj svoje narodnosti zoper Madjare, bistrega uma in šaljive nravi. Izdal je več pesmi, večinoma satir v tedanjih koledarjih, ter sestavljal igrokaze, da so jih predstavljali dijaki v seminarju, konviktu in privatnih hišah. Mnogo stvari je tudi zapustil v rokopisu. Naj imenitnejši njegov spis je »Matijaš Grabancijar dijak«, komedija v treh delih (1780), v kateri se na preprost način črta duh meščanskega življenja zagrebškega. Vsa komedija je osnovana na narodnem verovanju, da dijaki, ki so izvršili trinajst šol, znajo vse načine čaranja in gatanja. To prazno vero je Brezovački uporabil, da more po Grabancijašu Matijašu kazati malovredna dejanja zagrebških meščanov in obrtnikov svojega časa. Rokodelcem pravi, da ne ravnajo, kakor bi morali, ker hočejo, da z enakim trudom kakor njih prednjiki živéti gosposki. Mimo tega so ti meščani lahkoverni in mislijo, da se dá najti zakopano blago. Kopaje zaklad, premlati Grabancijaš dijak do dobra šoštarja Smolka, krznarja pretepe v vreči, kamor se je dal vtakniti, ker je veroval, da ga ni moči videti, kadar bo držal travo pod jezikom. Gosposkega sina, ki je kot mladenič živel zelo neporedno, kot uradnik pa opravljal svoje dolžnosti nevestno, opsuje, ker se hoče obogatiti z blagom bogatega krznarja, ko dobi njegovo hčer. Kvartopirce, ki tratijo čas v gostilnici, oguli do nazega, novce da revežem, kvartopircem pa natakne enemu glavo oslovsko, drugemu svinjsko itd.

⁷²⁴ *Duhovne jacske poszlownya apostolszkoga. Z-milosztivnum volyum preszvitloga goszpodina groffa Ferencza Zicsy, biskupa gyurszkoga.* – Va Gyuri: Stampane po G. J. Streibig, 1750. - 88 str.; 16°.

⁷²⁵ Tituš Brezovački (1757–1805), hrvaški pesnik in komediograf ter najpomembnejši kajkavski pisec starejše hrvaške književnosti. Pavlinec, profesor teologije, po ukinitvi pavlinskega reda profesor na pavlinski gimnaziji v Varaždinu. Njegov književni opus predstavlja šestnajt pesmi (večinoma v latinskem jeziku), nabožna drama »Sveti Aleksi« (1786) in dve komediji: »Matijaš Grabancijaš dijak« (1804) in »Diogeneš« (1823).

Ko vsi zapazijo, da jih je Matijaš prevaril in osramotil, udarijo nanj, toda on se nekako reši in jim potem prediga, da je treba delati, kakor se spodobi poštenemu človeku, ter se jim odkrije rekoč, da je Grabancijaš dijak. Igra nima mnogo dejanja, pač pa dosti komičnih scen, katere je preprosto meščanstvo rado gledalo, ko so igrali to igro kleriki v semenišču. Brezovački je spisal še več drugih dram. »Sveti Aleksi«, komedija 1786, v kateri obdeluje življenje tega svetnika, dobro poznano narodu. Dalje »Diogeneš ili sluga dveh zgubljenih bratov«, ki ga [je] pozneje izdal »na vnogeh želju« Miklošič. Dalje »Igrokaz pastirski« (v rokopisu), melodrama, spisana v korist ubogih studentov, kateri so jo privatno predstavljali v gosposkih hišah.

Od pisateljev v prozi nam je omeniti najprej plodovitejše pobožne pisatelje. Med nje spada kapucin Štefan, imenovan Zagrebec po svojem rodnem mestu, ki je umrl leta 1742. Od njega imamo »Hrano duhovno« (Pabulum spirituale), to so predige, ki so izšle v petih zvezkih od 1715–1734. leta za vse nedelje in praznike. Ivan Krištolovec iz Vraždina, pavlin, je preložil v kajkavščino »Tomaša od Kempisa, od nasledovanja Kristuševoga, kniga četiri« 1710. Štefan Škvorc iz Zagreba, clericus regularis, je izdal predige in duhovne spise. Josip Bedekovič, plemenitega rodu, je stopil zgodaj v red pavlinski in je znan kot zgodovinar po delu »Natale solum S. Hieronymi« (1752). V dveh zvezkih je preložil iz latinskega jezika Adama Kološanija »Manuale za rabo pavlanskih lajikov« (v Gradcu 1744). Ivan Mihael Sottner je izdal 1734 »Put na nebo«. Znamenit je po svojih predigah Hilarius Gašparotti, duhovnik pavlanskega reda, provincialni vikar (collega minor apatis provinciae) v Lepoglavi, umrl 6. marca 1762. Njegova učenost in pobožnost je bila na dobrem glasu. Izdal je jako obširno zbirko predig.: »Cvet Sveteh ali življenje i čini svetcev, kateri vu našem hrvatskem iliti slovenskem orsagu s vekšum pobožnostjum i s prodečtvom poštuju se«. Štirje deli v Gradcu in na Dunaju 1752–1761. Te predige je posnel Gasparotti po različnih pisateljih. Eno za praznik »izvišavanja svetega Križa« (III. 784) je posnel iz predig Rogerijevih »Palmarium Empyrium« I. 303. Sestavil jo je čisto po Rogeriju in sprejel celo nekoliko kajkavščini neznanih besed. Jezuit Jakobili je izdal v Zagrebu 1762 »Zavetek žitka sv. Felicijana biskupa«, kar je preložil iz latinskega. Mnogo je pisal že imenovani Ivan Mulih, jezuit in apostolski misijonar, ki je izdajal knjige duhovne vsebine: Življenje svetnikov, Krščanski nauk, molitvenike, ki so bili dolgo časa edini pri kajkavcih. Zanimiva je knjižica »Zrcalo pravedno« 1742, v kateri hoče dokazati, zakaj se je vzhodna cerkev odcepila od zapadne v verskih stvareh. To ga je menda tudi napotilo, da je pisal v nekoliko drugačnem jeziku kakor dru-

gi kajkavci. Njegov jezik je blizu enak tistemu, ki so ga pisali prvi Iliri, svoje knjige je namreč odločil za veči krog kakor za same kajkavce. Mlajši od njega je Ivan Mulih † 1798, ravno tako kakor on jezuit, ki nam je napisal dva zvezka predig. Predige je izdalo tudi še več drugih: Fortunat Švagel, duhovnik frančiškanskega [reda] in predigar provincije svetega Vladislava pa postni pridigar v Zagrebu, rojen v Varaždinu, umrl v Virovitici. Izdal je »Opus Selectum concionum festivalium« v 3 delih 1761 – 1762 v Zagrebu. Jurij Reš, kanonik in kantor zagrebški, je imel nekaj časa v rokah velik del važne zapuščine Rafaela Levakovića, katero je potem daroval Krčeliću, ki jo je prav dobro porabil. Reš je umrl 1767. leta in je izdal predige P. Ant. Viere: »Pet kamenov preče Davidove, stolmačene vu četira prodečtva« v Zagrebu 1764. Tudi Boltižar Mataković, kanonik stolne cerkve pri sv. Duhu v Časmi in župnik v Marijanski cerkvi na Kapitlju v Zagrebu, je izdal poleg velikega katekizma »Naručne knjižice navuka krščanskoga«, 2 zvezka predig po italijanskem izvirniku Campadellijevem v Zagrebi 1770. Peter Berke iz Legrada je študiral v Varaždinu, potem na Dunaju in v Bolonji. Ko se je vrnil v domovino, je postal kaplan v Mariji Bistrici, potem župnik v rojstnem kraju, v Legradu. Izdal je »Kinč osebujni slavnoga orsaga horvatskoga« 1765 in 1775., v katerem pripoveduje čudovite dogodbe, ki so jih doživeli romarji pri Mariji božji Bistrički. Zanimiv je spis *Prokopa Svobode*, Čeha, rojenega 1728, ki je stopil v frančiškanski red in je postal v njem predigar in apothecarius ter umrl v Ivaniću leta 1767, »Preporodyeni Čeh aliti svetost i svetlost sv. Prokopa, vu domovini Čeha, Krapini, napervostavljena 4. juliuša 1765.« v Zagrebu. Ko je čul v Krapini pravljico o Čehu Lehu in Mehu, jo je uporabil za svoj spis, kateri sicer nima druge posebne vrednosti. Jožef Arnošt *Matijević* iz Ivaniča (1742–1808) spada med najbolj plodne kajkavske pisatelje. Bil je katehet in altarista v Zagrebu ter je izdal poleg »Pomum granatum, oder der wahre Kern der deutschen Sprache kroatisch expliciert«, ⁷²⁶ tolmačenje katekizma, predige, Genovefo, kar je vse sestavljeno po nemških izvirnikih. Nikola *Plantić*, duhovnik, jezuit, je izdal leta 1775 »Pobožna in kratka premišljanja«. Pozneje je šel kot apostoljski misionar v Paraguay, kjer je naposled mnogo doživel, dokler ni bil nazadnje izbran za kralja. Zavoljo jezikovne čistosti hvalijo Boližara Kocijančiča, kanonika zagrebškega, ki je izdal v Zagrebu 1774: »Sv. Ferenc Salesiuša, biskupa i hercega genevenskoga fileteo iliti vpeljavanje vu pobožno življenje«. Arsenij Glič iz Varaždina, frančiškan in predigar v Zagrebu in Varaždinu, je izdal »Put svetoga križa«, podoben kranj-

⁷²⁶ Prevod: »Pomum granatum, ali pravo jedro nemškega jezika hrvaško razloženo«

skemu molitveniku. *Fuček*, župnik v Krapini, je izdal »Historie z kratkem duhovnem razgovorom od poslednjih dugovanj«. Gaj v Šafarikovi zgodovini sodi o njem popolnoma napačno: »Ein Werkchen nach P. Kochems Phantasmen, in welchem Fuček beweist, dass aus ihm ein Shakespeare hätte werden können (zavoljo slikanja pekla in nebes!), wenn er nicht kroatischer Priester geworden wäre. Indeso bleibt dieses Buch, wenn auch kein ehrwürdiges, doch immer sehr, merkwürdiges Denkmal der kunstgriffe der Verfinsterei in Kroatien, deren Wirkung leider noch heutzutage fortlebt.«⁷²⁷ Knjigo je soditi po stanu in poklicu Fučkovem in duhu časa. Koliko enakih stvari imajo kajkavski predigariji in vendar jim Gaj ni tako protiven!

V drugi polovici XVIII. stoletja so začeli skrbeti kajkavski pisatelji tudi za druge potrebe narodove in ne samo za povzdigo pobožnosti.

Že sem omenil dramatika Tita Brezovačkega. Omeniti pa nam je tudi nekaj drugih posvetnih del, s katerimi so hoteli koristiti narodu in povzdigniti jezik in književnost. Madžarji so hoteli namesto latinščine vpeljati v šole in urade svoj jezik. Hrvatje so na Požunskem saboru še branili latinščino, pač, ker so uvideli, kaj jih čaka, ako se tudi v njih urade in šole vpelje madjarski jezik. Zato je bilo narod buditi s knjigami, da se prepreči zlo, katero so pripravljali njih individualnosti svobodni zavezniki ogrski.

Od starejših pisateljev je gojil znanost v latinskem jeziku Adam Boltžar *Krčelić*, čegar plemeniti prednjiki so bili iz Krbava in so se naselili v vasi Brdovec blizu Zagreba, kjer je bil tudi naš Krčelić rojen. Leta 1742., ko je bil 31 let star, je postal kanonik, dve leti pozneje opat, 1752 je bil prisednik banskega stola. Umril je leta 1778 v 63. letu. Med *latinskimi* pisatelji hrvaškimi zavzema, zlasti kot historik, častno mesto. Rabil je razen rokopisov kapiteljskih zlasti pripravljala dela Levakovičeva, Ritterjeva. Med mnogimi njegovimi latinskimi tiskanimi in netiskanimi knjigami se odlikujejo po kritičnem raziskovanju zlasti: »De regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae notitiae praeliminaris«,⁷²⁸ 1770 v Zagrebu, fol. in pa »Historiae Cathedralis Ecclesiae Zagrabiensis Partis I. Tomus I.«⁷²⁹ v Zagrebu 1770 fol.,

⁷²⁷ Prevod: »Delce po vzgledu P. Kochena 'Phantasmen', v katerem Fuček dokazuje, da bi iz njega lahko nastal kak Shakespeare (zaradi slikanja pekla in nebes), če ne bi postal hrvaški pridigar. Vsekakor pa ostaja ta knjiga, čeprav ne ravno časti vredna, vendar vedno zelo nenavaden spomenik kulturnih prijemov mračnjaštva na Hrvaškem, katerega učinek je na žalost še danes živo prisoten.«

⁷²⁸ Prevod: O kraljestvih Dalmacije, Hrvaške in Slavonije; uvodne opombe.

⁷²⁹ Zgodovina zagrebske stolne cerkve, prvi del, prvi zvezek.

ki sega samo od leta 1091 do 1603. Nadaljni tisek iz treh delov (Partei) sestojee celote je bil prepovedan. Tudi prvo delo se je smelo natisniti le po posebnem dovolilu cesarice Marije Terezije. Žalibog je njegov latinski stil prava kulinarina latinščina, kakoršno so govorili tedaj po Hrvaškem in ogrskem. Dela njegova v kajkavščini so v primeri s temi le malo vredna, namreč dva nagrobna govora, eden na smrt bana Ružana 1767, drugi na smrt grofa Petra Trolla Sermagea 1772. Poleg tega je spisal v narodnem jeziku tudi »Blaženoga Augustina Gazotti, negda biskupa zagrebečkoga, življenje« (v Zagrebu 1747 brez imena pisateljevega).

Krčeličevemu nekoliko podobno je delovanje Ferenc *Sušnika*, duhovnika jezuitskega reda, ki je živel, dokler si ni popravil slabega zdravja, pokvarjeniga po uradnih opravilih, v mirnem literarnem delovanju v Zagrebu. Tam je s podporo svojega redovnega sovrstnika Jambrešiča predeloval Habledičev slovar, in to ne samo iz hrvaško-latinskega, ampak tudi latinsko-hrvaškega dela. Mrtvoud in smrt kmalu po njem v letu 1739 je preprečila njegovo početje, preden je dosegel svoj namen. Nadaljeval je je Andrej *Jambrešič* iz Zagorja, njegov redovni tovariš jezuit, ki mu je že prej pomagal pri slovarju, skorajda za tisek dogotovljenemu. Ta mož, Jambrešič, je kakor prej tako tudi pozneje izdal več spisov, ki se nanašajo na kajkavščino in latinščino. Tako n. p. o kajkavski (hrvaški) ortografiji, potem glavno Sušnikovo delo Slovar. Že leta 1739 je bil Sušnikov kajkavsko-hrvaški indeks (v primeru z Belostenčevim zelo suh in nepripraven) z vsemi dodatki tiskan in tako tudi začetek latinsko-hrvaškega slovarja. V letu 1749 so se stanovi zavzeli za delo, toda ker je umrl pisatelj Sušnik, se je poprijel dela Jambrešič, dal je nekaj pol v indeksu in v črki A latinske abecede ponatisniti ter je drugo obdelal kolikor toliko samostalno. Slovar obsega hkrati mnogo geografičnih in historičnih imen, posebne domovinske sestavke, tudi prelaga izdatelj, kakor pred njim Belostenec, vzprejete latinske verze in strofe povsod v kajkavščino v verzih. Ortografijo je rabil Jambrešič tisto kakor njegovi vrstniki (s namesto. sh). Navodilo za njo je priloženo dano nekaterim izvodom in pravila, ki se tam uče, se ne strinjajo popolnoma s pisavo slovarja. Tudi se marsikaj ne strinja v hrvaškem indeksu z latinskim slovarjem, kar je pač pripisati na rovaš različnim pisateljem. Pomisliti moramo, da je Jambrešič 8 let prej izdal pravila hrvaške ortografije. Čudno pak je, pravi Šafarik, da so maloštevilni kajkavci dva besednjaka tolikega obsega (Belostenčevega in Jambrešičevega) mogli izdati, katera se odlikujeta po vsebini in obsegu. Gotovo je ob času, ko je izšel Jambrešičev slovar, ceno povzdignilo mu mnogo to, da je imel tudi nemško in ogersko razlago besed. Prigovor Dobrovskega, da Jambrešič ni povsod natančno povedal, kaj je kajkavsko-hrvaško, kaj ilirsko (štokavsko) in

slavonsko, ampak da je vse pomešal, je opravičen še dandanes, v tem oziru ga Belostenec nadkriljuje daleč. Jambrešič je, kakor poroča Juranič (Šafárik 315), izdal še nek »Index vocum Croaticarum et germanicarum brevi introductione ad linguam Croaticum«,⁷³⁰ kar pa je menda zlaga z uvodom oziroma delom slovnika. Pripisujejo mu tudi »Syllabus vocabulorum in Illyricum translatus cum appendice generum, declinatorum Emanuelis Alvari – Zagrebi 1726, 1735«⁷³¹ itd.

Tudi drugi pisatelji so se pečali po malo z nesvetimi stvarmi. Že smo povedali pri Vitezoviču, da je jezuit Nikola Lovrenčić nadaljeval njegovo kroniko dobe, ki jo je izdal. Mihael Šilobod Bolšić, sprva duhoven v Martenski vasi, potem pri Sv. Trojici pod Okičem, kjer je umrl 1787. leta, in bil nekaj časa kot latinski pesnik in izvrsten mehanik v veliki slavi, je napisal 1758 prvo hrvaško – kajkavsko aritmetiko na 384 straneh ter izdal posebej za narod namenjeno knjigo, polno dovtipov, anekdot in enakih steh pod naslovom: »*Cabala*, to je na vsakojačka pitanja kratki ter vendar prikladni odgovori vu horvatskem jeziku na svetlo dani od Ruga Raga Kaga Racze den Turzki Pop čtavcem [...] alduvani (1768). (10 str. z dvema tablicama). Karol Szolenski in Anton Romani sta pisala o murvogojstvu in sviloprejstvu, nauk, kako je sejati in presajati murve, kako se morajo leči in ohranjati svilni červi, v Varaždinu 1774. Venc. Ivan Paul je pisal o reji ovac in o obdelovanju tobaka. Ivan Karel Lalangue, po rodu iz Belgije, je v službi kot fizik varaždinske županije pisal hrvaške medicinske knjige *Medicina ruralis* ili vračtva ladanjska⁷³² 1772, potem Ispisavanja vračtvenih ved, o zasajanju jabolok. Anton Vranič, župnik v Šipku je prevel »Mlajšega Robinzona« 1796. Emanuel Risto je prevel »Delo iliti razlog zverhu škodlivosti ženskih modercev«, kakor se vidi danes po 100 letih – brez pravega uspeha. Fr. Jod. Kosendar, duhovnik, je pisal o zvezdoznanstvu. Adam Alojz Baričević je občutil celo potrebo sestaviti pregled književne zgodovine hrvaške in je prevel Ciceronove knjige »*De officiis, de senectute de amicitia*«, a vse je ostalo v rokopisu in se je pozgubilo; Franjo Oršič, kanonik, je izdal knjižico od baratanja s finki (živino) in izdal vnovič Vračitelja betegujoče živine⁷³³ 1794, katero delo je bila pred njim izdala edina pisateljica tega stoletja grofinja Jozefa, rojena Zichy 1772. Josip Gorščak in Mihalj. Sin-

⁷³⁰ Prevod: Seznam hrvaških in nemških besed s kratkim uvodom v hrvaški jezik.

⁷³¹ Prevod: Seznam besed, prevedenih v ilirščino, z dodatkom spolov in sklanjatev. Emanuela Alvara.

⁷³² Jean Baptiste Lalangue. »*Medicina ruralis illiti Vračtva ladanyszka za potrebochu musev, y szziromakov horvatczkoga orszaga*«, avtor prvega babiškega učbenika v hrvaškem jeziku.

⁷³³ »*Vračitel betegujuče sivine, tbo jeszt vračtva za rogatu marhu, krmke, y mladinu.*«

kovič sta govorila o dobitju Mantove 1799.⁷³⁴ Tujec Leopold Pajer, zdravnik v Varaždinu pa »Od kreposti toplic varaždinskih in krapinskih«. Ivan Vitković, jezuit, Ignac Sent-Martoni, tudi jezuit, in Fr. Kornik, učitelj, rojen v Radgoni, so izdali slovnice hrvaške za Nemce 1783, 1790.

Tem pisateljem se je zahvaliti, da se je narodni duh v toliko ojačal pri nekaterih, da se je moglo na ti podlagi pozneje vzbuditi v vseh krogih zanimanje in ljubezen do narodnega jezika.

Ogrski Slovenci

V osemnajstem stoletju so začeli rabiti v knjigi svoje narečje tudi ogrski Slovenci ali Prekmurci. Kot najstarši književnik slovi Küzmič Števan Šurdanski, ki je bil luteranski predigar v Surdu v Somogyjski⁷³⁵ stolici, danes že pomadjarjenem kraju. Po Božidarju Raiču v Letopisu 1869, str. 61, je živel Küzmič že med 1600–1700. letom,⁷³⁶ pa knjige, ki jih je spisal, so bile izdane šele v osemnajstem stoletju, leta 1771. Namreč »Nouvi zákon ali testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa zdaj oprvics z Grcskoga na na sztari szlovenszki jezik obrnyeni po Števani Küzmicsi Surdanszkom farani v Halli Saksonskoj«. Predgovor je napisal Torkoš Jožef, predigar v Šopronju, ki je pač tudi izdal knjigo. Drugič je bila knjiga tiskana v Požunu 1817. Raič pravi: »Čudna prikazen v tem delu je, da je mestoma posnet spolnik (člen) po grškem. Prekmurec ga ne pozna v svojem govoru«, to ni popolnoma resnica, Küzmič rabi člen pri določenih adjektivih in tam ga rabi Prekmurec tako kakor Kranjec, katero tele?, to pitanu. Dalje pravi Raič prav: »Slog ovaja, da Küzmič ni vedel za Dalmatinovo prestavo, takisto Japel za Küzmičevo ne, prestavljavec novega izdanja slovenskega Svetega pisma (Wolfovega) ni imel niti duha niti sluha o kakšnem Küzmiči in od tod toliko lagodno delo«. Iz teh besed je zmrcvaril Glaser ta klasičen izrek: »Küzmič ni vedel za Dalmatina in Dalmatin za Küzmiča ne. Vsekakor bi bil Küzmič koristil Dalmatina.« Torej Dalmatin naj bi bil kot vidovina prerok vedel, da se bo kakih 200 za njim rodil med ogrskimi Slovenci človek, Küzmič imenovan, in rabil naj bi knjigo, ki je izšla skoraj 200 let za njegovo!

⁷³⁴ »Govorenja zaradi srečnog Mantue zaroblenja, dan 25. Augusta 1799«.

⁷³⁵ Somogy, danes Zala.

⁷³⁶ Küzmič naj bi se rodil v Strukovcih leta 1723, točen datum ni znan, umrl pa 22. 12. 1779 v Surdu.

Preloga Küzmičeva je naravnost rečeno izvrstna. Tako lepega jezika ni pisal takrat noben slovenski pisatelj. Knjigo je zadnjič na novo izdala britanska biblijska družba pod redakcijo Miklošičevo, dobite jo za male krajcarje (40 kr.).

Za Števanom Küzmičem je najbližnji Miklóš Küzmič, katoliški duhovnik v fari svetega Benedikta in slovenske okolice vice-öspöröš, to je dekan. Živel je konec preteklega in v začetku tega stoletja. Somboteljski vladika »jih gospodstvo i najviše poštovani gospodin Sily Janoš z Gornjega Šopora« mu je naročil, da naj na stari slovenski jezik obrne »Svete evangelije poleg koledarja in reda rimskega za vse nedelje in svetešnje dni z občinskega svetega pisma.« Ta knjiga je bila tiskana leta 1780. Vnovič jo je dal natisniti ob svojih stroških »Herzán Ferenc s Harrasa grof, svete rimske Cerkve pop, kardinal szombatheljski, vladikec v Szombathelyju« 1804. leta. Od Mikloša Küzmiča so tudi »Sztaroga i nouvoga testamentoma szvete historie kratka summa«, 133 str. On je tudi sicer pridno skrbel za omiko ljudstva. Izdal je leta 1780 *Abc za Slovence na Vogerskem*⁷³⁷ in »Szlovenszki silabikar z steroga sze decza steti more navcsiti, z nikimi rejcsniczami navküpe pod prespan stampanya dani, v Šopronju 1780«, potem »Kratka summa velikoga Katekizmussa z szpitavanyem id odgovarjanyem mladosti na navuk«, v Radgoni, 112 str. Küzmicsu Miklošu pripisujejo tudi Knjigo pesmeno in molitveno v prvi izdaji in pa Knjigo molitveno za bolnike, kakor tudi mnogokrat ponatisnjeno Molitveno knjižico za vsakega kristijana, posebe za Slovence na Vogerskem, »v steroy sze nahajajo razlocsne ponizne molitve, z dvojim pridavkom na haszek Szlovenszkoga naroda na szvetlost danu. Ferenc⁷³⁸ Temlin, doma iz vasi Krajina pri Radgoni, je izdal »Györszki Katekizmus⁷³⁹ z vogrskoga v Halli 1715«. Ta naslov se navaja v Küzmiča. »Vöre Krsztsanszke Kratki navuk csizte rejcsi bože vozebrani in na nyem vszejm vernim vu vszacom izküsavanyi na podpéranye, vu nevouli na pomaganye vu szmrti na troust ino potomtoga na vekivecsni zvelicsanye. Pouleg nisteri fzem szpodobni molitev ino peiszzen nazaj gori poczimprani. V Halli 1752«. Predgovor 62. listov je podpisal V. J.

Mihael Sever, rojen v Vaneči je priredil »Red zvelicsansztva, poleg ednoga znamenüvanya toga najglavitejsega recsenya jedro zvetoga pizma, vu kterom

⁷³⁷ *ABC knisicza na narodni soul haszek*, Budin.

⁷³⁸ Med 141. in 142 stranjo sta v rokopisu na tem mestu vložena dva zlepljena lističa s krajšim besedilom; dve strani govorita o prekmurskih piscih. Tretja stran je nekakšen seznam potrešnega blaga, od katerega se lahko pobira trošarina, vendar ga desna polovica manjka.

⁷³⁹ »*Mali katechismus*«, Originalni vir je bil »*Györi Katechismus*.«

te vöre naj veksi artikulusi grüntani jeszo, ravno i tak nistere kratke molitve i peszmi; ... v Halli saksonskoj 1747«

Števan Sijarto, učitelj v Pučincih, protestant, je izdal »Mrtvecsne peszmi, ste-re szo szti sztarih piszm vküp pobrane, pobougsane ino na haszeh szlovenszkoga naroda zdaj oprvics na szvetlost dane, ...« v Somboteli 1796.

DOBA OSVETNA ALI PREDROMANTIČNA

Doba osvetna ali predromantična (1765–1830)

Za vladanja Marije Terezije in Jožefa II. opazujemo vpliv teženj osvete takoj tudi pri Slovencih. V Ljubljani je bila obnovljena Academia operosorum (1781) in ustanovljena »Kmetijska družba« (1767). Škof Karol Herberstein, ki je skrbel za novo katoliško prelogo Sv. pisma, je spadal med najodločnejše josefiniste. Od glavnih prelagateljev je bil Japelj njegov tajnik, Kumerdej pa je najbolj pomagal grofu Edlingu povzdigniti šolstvo. S stališča prenapetega osvetovstva je slikal slov. narod Haquet; historik Linhart, ki je priredil prve slovenske igre, je bil učenec Sonnenfelsov, in baron Žiga Zois, ki je zaslul kot mecena in odlični svetovavec vseh pisateljev, se je odlikoval po splošni evropski omiki. S Štajerskega izhajajo slovenski prosvetni profesorji Fr. Gmeiner in Gašpar Rojko, znan po svojem delovanju v Pragi in svojem slavnem delu »Geschichte der grossen Kirchenversammlung zu Konstanz.«⁷⁴⁰

Ideja, katera vodi pisatelje v ti dobi, je ista sicer kakor v protestantovski in katoliški dobi, namreč podučevati narod; toda v prvih dveh dobah se je ta ideja ozirala, če ne gledamo na slovnice in slovarje, edinole na verske stvari; v dobi prosvete pa so začeli pisatelji gledati tudi na posvetne interese svojega naroda, na narodno gospodarstvo, na zabavno-podučne stvari. S tem se je razširilo obzorje slovenske pismenosti in dal se je povod novim delom. K redovnikom in duhovnikom, ki so s persom skušali koristiti narodu, se pridružijo v ti dobi tudi posvetni rodoljubi.

[oče Marko Pohlin]

Prvi, ki je poleg molitvenikov in pobožnih del podal slovenskemu narodu tudi posvetnih knjig, je oče Marko Pohlin, mnogokrat prehudo oštevani in zasramovani pisatelj, čegar obširno delovanje je bilo velikega pomena za naslednike, dasi ni bilo brez velikih pomanjkljivosti.

O. Marko Pohlin, sin ljubljanskega meščana Antona, je bil rojen v Ljubljani leta 1735, in to 13. aprila. Hodil je v ljubljanske latinske šole k jezuitom, 20 let

⁷⁴⁰ Gašper Rojko: *Geschichte der grossen allgemein. Kirchenversammlung zu Kostnitz*, Gradec 1781, 1782.

star pa je stopil v samostan bosih avguštincev v Mariabrunnu blizu Dunaja in je bil imenova pater Marcus a S. Antonio Paduano; tam je dovršil vse bogoslovne nauke ter postal potem redovni pridigar v Ljubljani, od koder je šel leta 1775 na Dunaj za učitelja redovniškim bogoslovcem, o kateri priliki mu je Vodnik zapel svojo »Milo pesem«. Po šestih letih (1781) je prišel za prednikovega namestnika ali suppriorja zopet v Ljubljano, postal leta 1784 okrajni tajnik in leta 1791 prednikov namestnik na Dunaju, kjer je bil od leta 1794 duhovni voditelj samostanskim novincem v Mariabrunnu (ad fontes Marianos); umrl je za boleznijo v nogah februarja 1801. leta.

Že te mnoge službe in dostojnosti kažejo, da ni bil vsakdanji človek. To se razvidi tudi iz njegovih mnogoterih spisov; zakaj pisal je toliko in o tolikेरih stvaréh, kakor nihče pred njim, in to ne samo slovenski, ampak tudi nemški, latinski in laški. Na svitlo je spravil okoli 20 knjig, v rokopisu pa jih je zapustil 10, kakor nam pripoveduje sam v svoji Bibliotheca Carnioliae, katero je leta 1862 na novo izdalo Zgodovinsko društvo za Kranjsko kot prilogo svojih »Mittheilungen«.

Pisati je začel 30 let star in sicer je izdal najprej slovenski abecednik, »Abece-dika«, s katerim je ustregel ljudstvu in šoli, ki se je tedaj začela gojiti bolj vestno kakor prej. Toda on kakor drugi pisatelji je pač razvidel, da je pisatelju najprej treba slovnice, če hoče pisati pravilno in dosledno. Izdal je zato tri leta pozneje svojo slovnico (1768) z naslovom »Kraynska grammatika das ist: Die crainerische Grammatik oder die Kunst die crainerische Sprach regelrichtig zu reden, und zu schreiben, welche aus Liebe zum Vaterlande und zum Nutzen derjenigen, so selbe erlernen, oder in selber sich vollkommener üben wollen, bey ruhigen Stunden mit beson derem fleisse verfasst, zum Behufe der Reisenden mit etwelchen nützlichen Gesprächen versehen und mit vollkommener Genehmhaltung hoher Obrigkeiten zum Druck befordert hat P. Marcus a S. Ant. Pad., des uralten Eremiten Ordens Augustiner Disceleaten Professor Priester bei St. Joseph auf der Landstrassen. Laybach, gedruckt bey Eger. Verlag Bernbacher 1768.⁷⁴¹

⁷⁴¹ Prim. Marko Pohlin, *Kraynska Grammatika.*, Faksimile 2003. Prevod Jože Stabej, str. 201: *Kraynska Grammatika* ali večšina, kako se kranjščina pravilno govori in piše, ki jo je iz ljubezni do domovine in za rabo tistih, ki se je želijo naučiti ali se v njej popolneje izuriti, v mirnih urah posebno marljivo napisal za popotnike z nekaj koristnimi pogovori oskrbel in s popolnim dovoljenjem višjih oblasti dal v tisk PATER MARCUS, A SANCTO ANTONIO PADOVANO prastarega puščavniškega reda bosonogih avguštincev profesor, duhovnik pri Sv. Jožefu na Deželni cesti. Ljubljana, natisnjeno pri Egerju, v zalogi pri Bernbacherju, 1768.

V obširnem predgovoru razvija svoje nazore o Slovanih in posebe Kranjcih – Slovencih, ki jih imenuje Ilirce. Predgovor Bohoričev plaši ne samo v Hipolitovi in celovških jezuitov slovnici, ampak deloma tudi pri Pohlinu, ki noče sicer nič vedeti o svojih prednikih. Iz njega je razvidno najboljše njegovo filologično stališče. Tako govori gledé imen slovanskih narodov: »Und so wurden sie insgemein Illyrier oder Slaven, oder sonderheitlich hier Crainer, Kraynzi, in dem Dalmatien am nächsten gelegenen Lande wohnende, dort Wenden oder Windische Slaven: das ist die glorreichen; itzt⁷⁴² Slavonier *Saklavoni*, Sklavoni: die feindwürger (zaklati); itzt Mährer Moravzi [die] Bezwinger (morati); bald Böhmen, Bojemi die fürchterlichen; bald Pohlen Pojlaki die Feldlagerer, und wieder anderstwo Bayerling, Vojarji die Feldfürsten; wieder anderstwo Pomerer Pomurjani die Seevölker; und so anderstwo Moscowiter Moshkowiti: Klopfmänner, und Reussen Ressayeni (razsajeni), die Zänker, oder weit ausgebreitete u. s. f. benamset. – Allein nicht nur die Völker, sondern auch die Ortschaften, wo sie vorüberzogen, haben von ihnen einen Namen ihrer Sprache angenommen, also heisst in Rasszien Stuhlweissenburg Belegrad, Constantinopel Zsargrad, das ist Kaysersburg. Die Hauptstadt in dem Steuermarkt Gradez ein Shloss oder Festung, Leipzig Lipeza, die berufene Handelstadt in Sachsen. Die erste Vorrstadt in Wien, so man aus Krain kommt, hat von den Crainern den Namen Widen bekommen, weil die ankommende einander fragten: 'videsh Dunej?' Ware die antwort: 'videm', und als sie in ihr eigenes Wirtshaus kommen fragten sie: Kolku Kraynzov, hat die Vorstadt bis heutigen Tage den Namen Widen, und das crainerische Wirtshaus bey der Goldkrainzen den Namen.⁷⁴³ Gewiss! Die Ausdrückung der Worte crainerischer

⁷⁴² itzt = jezt.

⁷⁴³ N. d., str.9-10. Prevod Jože Stabej, n.d., str. 203-204. Tako so dobili splošno ime Iliri ali Slovani, posamezno pa tu Kranjci, ker živijo v deželi, ki je najbliže Dalmaciji, tam Vendi ali Slovenci, to je 'slavni'; zdaj Slavonci, Zaklavoni, Sklavoni, 'davitelji sovražnikov', zdaj Moravci, 'tisti, ki primoravajo'; bodisi Čehi, Bojemi, 'strašni', bodisi Poljaki, Pojlaki, 'na polju utaborjeni', in spet drugod Bavarci, Vojarji, 'vojskovodje', drugod spet Pomorjanci, Pomurjani, 'pomorska ljudstva'; prav tako drugod Moskovčani, Moškoviti, 'tolkači', in Rusim Rezsajeni, 'prepirljivci' ali 'razširjeni' in tako naprej. Vendar niso prevzemala imen iz njihovega jezika samo ljudstva, temveč tudi kraji, skozi katere so šli; tako se imenuje Raški Stuhlweissenburg Belegrad; Konstantinopel je Cargrad, to je 'cesarjev grad'. Glavno mesto Štajerske je Gradec, 'grad' ali 'trdnjava'; Leipzig, znamenito trgovsko mesto na Saškem, je Lipeca. Prvo dunajsko predmestje, do katerega se pride s kranjske strani, je dobilo od Kranjcev ime Widen, ker so prišleci vpraševali drug drugega: »Videš Dunaj« odgovor pa je bil »Videm.« In ko so prihajali v svojo krčmo, so vpraševali: »Kolku Krayncov?« Tko se predmestje še danes imenuje Widen, kranjska krčma pa 'Bey der Goldkrainzen'

Sprache hat schon was besonders. Das einzige Wort Buh seye genug zur Zeug-
niss, worin man die dreyeinige Gottheit so wunderbar ausgedruckt erblicket. Ein
Wort dreier Buchstaben ist: Buh, B ist der erste unter den Mitlautern. Damit
kann man auf Gott dem Vater den Ursprung aller Dingen verfallen. Der zweite
ist u, er wird aber in der Abänderung in o verändert, wodurch man so wundersam
in das grösste Geheimniss unsers Glaubens geführet wird: Das Wort ist Fleisch
worden und hat in uns gewohnt. Endlich der dritte h ist ein Athembuchstabe
und eben darum ein figürliches Zeichen Gott des heiligen Geistes, der, weil er
von seiner Natur unsichtbar ist, hat in Gestalt einer Taube über den Sohn Gottes
sich sehen lassen, also wird auch das *h* in der Abänderung in *g* versetzt, so oft das
u in *o* verändert wird, damit desto leichter das Wort gehöret und das Geheimniss
erkenntet würde, was Gott heissen solle.«⁷⁴⁴

V predgovoru govori o potrebi znanja slov. jezika. Germanizacija Marije Tere-
zije in Jožefa je obrodila v dušah nenemških rodoljubov upor. Tudi Pohlin pravi:
»Šolska mladina se zdaj ne priganja toliko latinščini kolikor k izvoljeni nemščini.
O da bi se poprijemala tudi prave kranjščine, ker ji bo po dokončanih šolah v
tem jeziku skrbeti za lastno blaginjo, pa tudi drugim v prid. To smo zanemarjali,
torej ni čudo, da nas ptujci v naši deželi zasmehujejo ter nam očitajo, da besede
krademo, češ da jih, ker nimamo svojih, na posodo moramo jemati iz drugih
jezikov, ali da se moramo v tujih krajih sramovati svojega jezika in da se, vrnivši
domu, vedemo, da smo celó pozabili svoj materni jezik. Nikar se ne sramujmo,
predragi rojaki, svojega maternega jezika, ni tako slab, kakor si ga mislite. Rim,
glava vsem narodom, je njegovo vrednost prav počislal itd. »Res je sicer, da je
jezik upadel; vzrok je to, ker ni nobenega ravnila, nobene slovnice. Mnogo, ali
da rečem prav, vsi so zdihovali po kaki slovnici, jaz seveda tudi.« Hauptmannova
slovnica lužiškega jezika ga je spodbudila, da je začel pisati slov. slovnici. »Če me

⁷⁴⁴ N. d. str. 10-11. Prevod Jože Stabej, n. d. str. 204: Izraznost kranjskih besed je prav gotovo
nekaj posebnega! Kot dokaz za to naj zadostuje samo beseda Buh, v kateri je tako čudovito
izraženo troedino božanstvo. Buh je beseda iz treh črk, B je prvi med soglasniki. Tako
lahko pomislimo na Boga Očeta, začetnika vseh stvari. Drugi je u, ki pa se v sklanjatvi
spremeni v o, kar nas tako čudovito pripelje do največje skrivnosti naše vere: In beseda je
meso postala in med nami prebivala. In končno tretja črka h, ki se izgovarja s pridihom in
je ravno zato znamenje Boga svetega Duha; ker je ta po svoji naravi neviden, se je prikazal
nad božjim sinom v podobi goloba, ravno tako pa se tudi pri sklanjatvi spreminja h v g, in
sicer tolikokrat, kot se spremeni u v o; tako se toliko laže sliši beseda in spozna skrivnost,
kaj pomeni Bog.

kedo prekosi, dobro, veselilo me bo, da sem s svojim delcem spodbudil druge skazovati se v boljšem delu. Da bi se le nihče, ki kaj takega namerja, iz praznih vzrokov ne dal ostrašiti. Nalašč poskusi naj se! Meni je prav: palmica visi še v sredi, le po njej, kdor si upa narediti kaj boljšega.«

Že iz teh besed, kjer zanikuje Marko existenco kake slovenske slovnice, se razvidi, da je imel o svoji jako visoko mnenje, opravičuje se tudi, zakaj je vstavil nove slovniske izraze. »Kar se tiče govora in izreke, v tem se nisem ravnal po nobenem gotovem kraju.« V resnici pa je njegov jezik prava pravcata ljubljansčina, čemur se ne moremo čuditi, ker je ves čas živel le po mestih in ni nikdar prišel med kmete.

Za predgovorom so natisnjene na posebnem listu slabo razložene cirilske in glagolske črke. Slovnica sama ima tri dele: od besedne sazhetnosti (Wortforschung), kjer razlaga samoglasnike in soglasnike, iz katerih naraščajo zložbe (Silben), besede, govor. Besedam, ki so moškega, ženskega ali srednjega spola, se prideva spolska beseda (Artikel). Štetve (Zahl) so samuene (ednina), dvojne (dvojina), mnoge. Sklonov štejeta Bohorič in Hipolit 6 (po latinščini), Marko pa sedem, in sklon t.j. prigba 1. mu je imenuvavc, 2. rodnik, 3. dajavc, 4. tožnik, 5. vekavc, 6. zmaknik, 7. spremuvavc.

Sklanje (deklinacije, t. j. prestavnosti) so tri, in to: možka I., samostalniki po sklanjalu 1. Ta Krayl, 2. fant, 3. Ta Roh ali ruh, tega roga-rogova; ženska II. po sklanjalu 1. Ta Krayliza, 2. Zhednost, 3. Skerb; in srednja III. 1. po zgledu Serce, 2. Oblizhje. Pridevniki ali perstavne besede se spreminjajo po spolu: Ta brumne, ta brumna, tu brumnu, tega brumnega; v primerjalni stopinji (nasglj-havnek): brumnejše, brumnejšega; v tretji ali presežni stopinji: narbrumnejše, bel, narbel gluh. Štelniki so števila poglavitne: stu, ješar,⁷⁴⁵ miliar,⁷⁴⁶ zaporedno: rajmo stu, samo stu, jesarske, miliarske; rezdejlivne. Zaimen perdevek v ednini: jest, ti, on; v dvojini ma, me, ma, va, ve, va, ona, one, ona; taiste, une, katire, a, u; kedu gdu, kaj, kir, -a, -o, moj, kajfen, a, u.

Glagol – beseda zhasna ima čas prične, pretečene, perhodne; potem naklone ali viže. Sprege (konjugacije) *prekladnost* se po končnicah am, em, im v sedanjiku razločujejo tri in se pregibljejo v I. konjugacijo po paradigmi dam, dal, dan, dati; v II. po lubem, lubil, lublen, lubet ali lubiti in berem, bral, bran, brati; v III. po učim, učil, učen, učiti. Potem pripoveduje nekaj o nepravilnih, sestavljenih

⁷⁴⁵ tisoč.

⁷⁴⁶ milijon.

glagolih itd. Za glagolom ima nauk o predlogu, prislovih, medmetih in veznikih t. j. od spredeneh, stranskeh, v mejspostavljenih inu vežejočeh besedi. Po tem je tale »Allgemeine Anmerkung«:

»Aus diesen 7. Theilen der Rede kann man leichtlich bemerken, wie sehr nothwendig es seye, sowohl in Schreiben als Lesen und Reden, des rechten Grunds und Mundart sich befelessigen, ansonsten wird man niemals die Schreib- und Rederichtigkeit in der Sprache einführen. Der Anfang leidet Gewalt. Lässt man sich anfangs mit den Sudeln befriedigen, werden immer die alten Fehler ach leider! so viel unleidentliche Fehler! haufenweise sich einfinden. Die Unrichtigkeit wird immer mehr überhand nehmen, und zuletzt auch den Landskindern ihr eigene Sprach unbekannt, und etwa gar unbegreiflich vorkommen. Ist es nicht schon genug rauhes und *bäurisches* in die Sprach nach und nach eingeschlichen, und hat ihr die ganze Annehmlichkeit benommen? Ist es nicht einmal Zeit, solchem Rasen Einhalt zu thun? Wie weit soll es denn noch gehen? Genug hier von diesen, weil es immer unter den Fehlern noch ferner einen Platz finden wird.«⁷⁴⁷

Zatem ima nekako debloslovje, slovarček, v katerem se nahajajo nekatere besede v abecednem redu, in to: 1. koreninske (Wurzelworte), 2. odrašene, t. j. izpeljane in 3. skupzložene. Pri *drugem delu* skupskladanju teh besed (Wortfügung – sintaksi) piše med drugim: »Ohne der ächten Wortfügung, welche nach den grammatikalischen Grundregeln soll eingerichtet seyn, ist jeder krai-nerischer Redner, Verfasser und Poet nur von einem unachtsamen Sudler und Schmierer zu halten, welcher seiner eigenen Muttersprach so grosse Unehre durch sein rasendes Stimmeln und Verderben zufüget.«⁷⁴⁸ Njegova pravila, pravi, so iz

⁷⁴⁷ Pohlin, n. d., str. 104. Prevod Jože Stabej, n. d. str. 259-260: Splošna opomba. Po teh sedmih stavčnih delih kaj lahko opazimo, kako zelo je potrebno, da se tako v pisanju kakor v govorjenju in branju pridno učimo prave osnove in izreke, sicer ne bomo nikoli dosegli zmožnosti, da bi znali pisati in govoriti ta jezik. Za začetek se je treba prisiliti. Če smo že na začetku zadovoljni s packanjem, se bodo vedno znova kopičile stare napake, ah žal! Toliko neznosnih napak! Nepravilnost bo vedno bolj prevladovala in nazadnje bo lastni jezik še rojakom neznan in se jim bo morda zdel povsem nerazumljiv. Mar se ni v jezik postopno priplazilo že dovolj robatega in kmečkega in mu to ni vzelo vse prijetnosti? Ni že enkrat čas, da bi ustavili to divjanje? Kako daleč naj še gre? Naj bo tukaj dovolj o tem, saj bomo tudi naprej vedno našli prostor za napake.

⁷⁴⁸ Pohlin, n. d., str. 130-131. Prevod Jože Stabej, n. d. str. 273: Brez prave skladnje, ki mora biti urejena po osnovnih slovničnih pravilih, imamo lahko vsakega kranjskega govornika, pisca in pesnika samo za nepazljivega packača in mazača, ki s svojim divjim klestenjem tako močno onečašča in uničuje lasten materni jezik.

jezika samega, o spolniku pravi: »Wird gar oft zierlich ausgelassen, im Nachdruck öffentlich gesetzt.«⁷⁴⁹

Tretji del obsega dobropisnost (Rechtschreibung), kjer pravi v Vorberichtu: »Gewiss! vieles wird erfordert die crainerische Sprach regelrichtig zu reden, ich stehe aber auch nicht ohne Grunde an, ob nicht ein mehreres zur regelmässigen Rechtschreibung erforderlich seye. Diess ist mein allersehnlichster Wunsch. Wer ist aber, der so richtig schrieb und sich kein Bedenken machte nach eigener Willkuhr und Gutdünkel etwas daher zu lallen und etwas daher zu schmieren? Wer ist, der sich auch in ungebundener Rede so richtig und regelmässig verhielte, dass er ohne ungegründeter absonderlicher Redensart (Lastnorezhnost) und in unförmlicher Wortfügung (naroberezhnost) sprechen thäte? Nur schade, dass man eine so Wortreiche Muttersprach habe, und will sich derselben nicht bedienen. Wie können es jene verantworten, die ihre eigene reine Sprache mit lateinisch, deutsch, wälsch oder französischen Worten schmücken oder verderben wollen. Diesen Schnitzer- und Fehlerschwall, dass er nicht weiter reisse Einhalt zu thun, soll seyn Erstes Capitel. Von den Buchstaben (selber Lautung) und Rechtschreibung.«⁷⁵⁰ Potem pripoveduje o cirilici in glagolici, da sta pri nas popolnoma odpravljeni in da je Truber začel z latinskimi črkami tiskati. Potem razklada latinsko črkopisje po svoje, kjer pravi, da na primer *c* rabi sem ter tje, primer cirkuv ali cirqua; namesto dvoglasnega *e* piše *e* z repom, primer dershę; *l* časih *ll*, primer dalla, vola – Wille, vólla – der Ochsen; *q* redkoma, buque, quas; *l*, *fh* in *s*, *sh* je rabil ravno nasprotno z Bohoričem *salu* - Schmeer, *sad* – frucht, *schallim* – Scherze, in *salu* – hübsch, *fad* – hinterrüchs, *lhaliti* – betrüben; *w* rabi »zum Unterschied der gleichtönenenden Worten; wodem – ich steche, bodem – ich werde, sem wila – ich habe geschlagen, sem bila – ich war gewesen;

⁷⁴⁹ Pohlin, n. d. str. 131, (točka 2 sp.), str. 132 (točka 4). Prevod Jože Stabej, str. 274: Člen je prav pogosto lepo izpuščen, [...] pogosto kaj poudarimo.

⁷⁵⁰ Pohlin, n. d. str. 154. Prevod Jože Stabej, n. d. str. 288, 289: Gotovo je zelo zahtevno, če hočemo pravilno govoriti po kranjsko, vendar se mi tudi ne zdi neutemeljeno, da bi morali bolj zahtevati pravšen pravopis. To je moja najbolj hrepeneča želja. Kdo pa je ta, ki takole piše in brez pomisleka po lastni samovolji in presoji nekaj beblja predse in tjavdan nekaj packa? Kdo je ta, ki se tudi v nevezanem govoru ravna tako primerno in pravilno, da bi se izražal brez neutemeljenih govornih posebnosti (Lestnorezhnost) in spačene skladnje (Naroberezhnost)? Škoda je le, da imamo besedno tako bogat materni jezik in ga nočemo uporabljati. Kako morejo to zagovarjati tisti, ki svoj čisti jezik lišpajo z latinsko-nemško-laskimi ali –francoskimi besedami ali ga hočejo pokvariti. Naj ustavimo to poplavo pogreškovo in napak, da ne bo drla še naprej. Prvo poglavje o črkah njihovi izgovarjavi in pravopisu.

y ali ybxonyre v enako razločevanje: fgvoni – leite, fgvony – er leitet; stojy, syn, krayl. Potem razlaga kluke, znamenata – Accente o Mundthöne, tu dolgu (beró), tu hitru favijanje (pèr, smèrt), po(h)irk das Kürzungsstrichlein, o Mondchen (h', v', s'); ločila ali prepone n. p. pika, dve pike, fgvurna pika, spodna pika. – V Spevorečnosti (Thonsprechung) mu je pesemske dejl ali skok Reim, predahnenje Abschnitt, raj(h) ali raja – Reim, Vers, ki se narejajo iz latinskih in drugih, n. p.:

Pisheta, pure, raze, kofthruone, kopune, telleta.
 Po latinskem je narejeno to-le:
 Moshku| bodi |kar je | mosh inu moshkega spola.
 Shensku bodi, kar je žen inu ženskega spola.
 Ost in' usft konzi so ženskemu spolu podobni.
 U beresh na konzú frêzhi, zhe je dolgu zamirkaj.
 Ni morebet myrú? Ke nise na voglu samirkal
 Sturi po dolgem': Lubite, fgvubite, lovite.

Ko je izšla Pohlina slovnica, so jo neki hvalili in se žnjo ponašali, drugi pa so se je sramovali. Očitno je svojo sodbo izrekel o nji prvi Matija Čop, Sprachlehrer, na posebnem listu do pisatelja. »Malo let je,« pravi, »od kar so začeli čislati jezike. Nemščina se je lepo povzdignila in očistila; o kranjščini seveda se ni nihče nadjal tega. Vi ste to storili, kar prej nihče ni storil, Vaše delo je dobro in kolikor mogoče pravilno. Palmica in častni venec sta torej vaša. Jaz bi si ne drznil napraviti kaj takega, nikar še kaj boljšega. Vendar dovolite, da Vam očitno povem svoje misli o Vaši slovnici 'ohne ein scharffsichtiger Schriftrichter, noch ein niederträchtiger Spötter zu heissen.⁷⁵¹ Najprej mi ni všeč, kar pravite v predgovoru, da je kranjski jezik ilirski, in malo potem da ilirščine hči je kranjščina. ·/· II., III., IV. Morda bi bilo tudi boljše, ko bi bila razlaga na eni strani nemška, na eni kranjska. Nektere besede so mnogim nerazumljive, sim tertje neresnične. Marsikaj bi smeli opustiti, sicer pa ne zamerite, le pogumno naprej! Na Dunaju [imajo] slovnico kaj radi (mit Entzücken). Le skoro na dan tudi s popolnim slovarjem, prej kakor z biblijo, da se vanjo ne ukrade kaj pomot. Ne bodi Vam žal, da se trudite iz ljubezni do domovine, v povzdigo njenega jezika. Deželi boste koristili, sebi pa pridobili čast in slavo, h čemur Vam rad srečo voščim.«

⁷⁵¹ Prevod: »Čeprav se nimam za ostroumnega razsodnika o tem, kako naj se piše, niti za nizkotnega posmevalca.«

XXI

Vendar so se oglašali tudi možje, katerim so bile Markove slovniške novotarije nevšečne. Že pri Popoviču sem omenil, da je zapustil v rokopisu »Eine Krisis der Krayn. Grammatik des P. Marcus«, vsled česar mu je bil Marko zelo nasproten, kakor smo videli. Drugi se mu je nasproti postavil Jožef Hasl, rojen v Celju leta 1733, iz tovarštva Jezusovega, umrl v Dolu pri Sv. Jakobu. On je v bukvah »Sveti Post« v Ljubljani 1770 v predgovoru opravičeval svojo besedo, sklicevaje se na stareje pisatelje nasproti novejmu Marku (s, sh – f, fh; i, j – y; l, ll; en brumni namesto brumne človk itd.) in je proti koncu pisal: »Na vzemi meni za zlo, če sim se kje al v besedi ali pak v pravopisnosti zalejtet. Misli, de jeft nisem noben vučenic kraynskega jezika (to meri na Marka), ja de nism enkrat en rojeni Kraync ampak le en Slovenc iz Celanskega mejsta na Štajerskim itd.« Da to ni bilo Marku pogodu, se razvidi iz njegove opazke k omenjeni knjigi »Sveti Post«: Est quadragesima sancta P. Gabr. Hevenesii in vindicam potius Carniolicam linguam (sive orthographiam, sive grammaticae leges, /sive/ interpretationis periphratticae modum spectes) sed his non obstantibus in bonum usum plebis versa etc. (Bibl. Carn. 25).⁷⁵² Na Koroškem se mu je uprl Ožbold Gutschmann v knjigi »Kristijanske resnice« str. 237–246, kjer razlaga proti Marku, kako je pisati slovenščino: »Anmerkungen über die windische und krainerische Rechtschreibung, welche nicht von einem einzigen Kopfe ersonnen, sondern aus Anweisung und Einstimmung solcher Leute, die in der slavisch, böhemisch, kroatisch, krainerisch und windischen Sprache eine genugsame Kenntniss besitzen, sind angesetzt worden.«⁷⁵³ Zoper Marka je spisal tudi svojo slovnico in slovar, zato pravi Marko o njegovih Kristijanskih resnicah: »Additae ad calcem hujus libelli Grammaticae Carniolicae P. Marci animadversiones criticae, non ad Carniolicam sed ad plebejam Carinthico-Vindicam [linguam] accomodatae ... Multum et diligenter incubuit ad corruptam Vindicam linguam regulis subiiciendam; num vero expect[ta]tioni satisfierit, ipsi Vindi eruditi, si non suae, saltem latinae linguae po-

⁷⁵² Pohlín, n. d., str 360 – geslo Hasl. Prevod Luka Vidmar, n. d. str 488: Sveti post o. Gabriela Hevenesija [...] je preveden bolj v štajerski kakor kranjski jezik, tako glede pravopisa kakor slovničnih pravil in načina opisnega prevajanja, zato tudi ljudem ne bo koristil.

⁷⁵³ Prevod: »Pripombe na slovenski in kranjski pravopis, ki si jih ni izmislila ena sama glava, temveč so bile postavljene po napotkih in s soglasjem takšnih ljudi, ki imajo dovolj znanja iz slovanskega, češkega, hrvaškega, kranjskega in slovenskega jezika.«

tentes Gramatici juxta fundatae Gramaticae (t. j. Markove) regulas censeant!«⁷⁵⁴ Pozneje so nastopili zoper njegove nauke še drugi.

Njegova slovnica, katero so vsi željno sprejeli, je zavoljo svojih pomanjkljivosti mnogo škodovala, zbrane so v nji tako rekoč vse hibe slovenskih pisateljev pred njim, ali ravno ž njo je vzbudil čvrsto opozicijo, ki je bila povod, da se je začel jezik čistiti in študirati. Vendar je doživela še eno izdajo: »Der Verschleiss und wiederholtes Nachfragen hat die zweite Auflage veranlasset.«⁷⁵⁵ Izšla je leta 1783 v nekoliko lepši obliki z geslom iz svetega Avguščina (De Civitate Dei 19. 7) o različnih jezikih, češ človek rajši biva s psom svojim kot s človekom tujim, s katerim si – enaka po naturi, različna po jeziku – ne moreta dopovedati, kar čutita. Pater Marko pravi v predgovoru, da jo je popravil, samodopadljivo pripoveduje: »Nikakor v sramoto, v čast si štejem očitno popravljati sam sebe na splošno korist, vsaj prva poskušnja nobena ni brez pomanjkljivosti, vaja še le dovršuje delo. Prijatli in znanci vidite, katere reči sem zboljšal, katerih pa preurediti nisem mogel.« V še krajšem uvodu daje hvalo slovnici sploh, češ njena veda je prava v podlago vsem drugim, o slovnici se more reči: »Frustra doctores sine me coluere sorores.«⁷⁵⁶ Prvo izdajo je ločil Pohlin v tri dele, drugo pa že v 5 delov: I. Berožnost Orthoepie, Rechtsprechung; II. Savijanje teh besedy (Tonmessung Prosodie); III. Besedna sazhetnost (Wortforschung, Etymologie); IV. Skupskladanje teh besedy (Wortfügung, Syntaxis) in Dobropisnost (Rechtschreibung, Orthographie).

V I. delu pripoveduje o nekdanjih črkah ilirskih in vé, da še Metod pravi Strahota, Ciril pa Zharha, da tega Abeceda je Zyruleza, svetega Hieronima pa Glagolza (d. i. die berufene oder der Gelehrten Schrift)⁷⁵⁷ in da je v Vatikanski knjižnici, kakor spričuje Cikarelli v življenju Siksta V., pod enim stebrom brati: »šhent Hierolym sokup slovenskeh zherk,« pod enim pa »šhent Chyrull sokup drugeh slovenskeh zherk.« Črke so mu samoglasneki in skupglasneki, ločne inu nalôčne in po posebej zaznamnjanih se določuje pomen. Tako razločuje na primer é, è, ê

⁷⁵⁴ Pohlin, geslo Gutschmann, n. d. str. 357. Prevod Luka Vidmar, n. d., str 484-485: Kritične sodbe *Kranjske gramatike* o. Marka, dodane na koncu te knjige, se ne prilegajo kranjskemu, temveč koroško-štajerskemu jeziku [...] Zelo marljivo se je trudil, da bi popačeni slovenski jezik podredil pravilom. Mar je izpolnil pričakovanja? Slovenski izobraženci, sposobni slovničarji, naj sami, če ne svojega, upoštevajo vsaj pravila uveljavljene slovnice latinskega jezika!

⁷⁵⁵ Prevod: »Potrošnja in veliko povpraševanje sta spodbudili drugo izdajo.«

⁷⁵⁶ Prevod: »Zaman so učenjaki brez mene gojili sestre.«

⁷⁵⁷ Prevod: To je oklicana ali pisava učenjakov.

(streshiza, Dächel oder Kappelakant) in ç (Schwanzel oder Cedil); ó, ò, ô, o; i, y, v, w, s, sh (s, š), l, lh (z, ž), vendar vse le nedosledno, tako da je lahko poznati v njih njegovo pisavo. V deklinaciji je ostal pri starem, samo namesto obličje ima paradigma znamenje. Komparativ – parglihavnek mu je za vse tri spole enak, brumnejše. Številske besede so poglavitne ješar, tisush in tiseç (iz č. tisíc!) itd. V konjugaciji ima druge paradigmate. Na koncu III. dela je ponatisnil iz predgovora I. izdaje razlago besede »buh«. V dobropisnosti prav živo ponavlja, da se pisatelj ne sme ravnati po neukem ljudstvu in ne po starih pisateljih, temuč po pravilih, ktere vse na tanko razločujejo, brez teh pravil se ne more prav pisati. To dokazuje po reku iz sv. Matevža v nekaterih kranjskih pisateljih, Srečna večnost, Bratovščine Kristusovega terplenja bukvice, Andoht povna viža s. maše in celo Dalmatina. »Ich könnte diesen Text noch aus mehr anderen Kraynerischen Bücher anführen. Nein, nein! schreyet alles, was Menschenvernunft hat, nein! Wir sehen schon in diesen Stellen Widerspruche genug. Aber, waren denn diese Schriftsteller keine gestudirten, keine gelehrten Leute? Sie waren vielleicht wackere Theologen, wakere Philosphen, nur Grammatiker, nur Ortographen waren sie einmal nicht!

Wer hat also aus allen obangezogenen recht? Keiner: nur die Regeln allein, welche ich ohngeachtet so vieler Unrichtigkeiten doch aus diesen und anderen Krainerischen Authoren, wie die Grammatik und Ortographie gestudiert und erlernt habe, dass erwehnter Text grammatikalortographisch also soll geschrieben seyn:⁷⁵⁸ Kaj pomaga zhloveku, aku be us voln svejt dobil, na svoji dushi pak be shkodo terpel? »So schreibe ich und kann mich für jeden Buchstaben rechtfertigen. (Kopitar pristavlja: 'Vorausgesetzt nämlich, dass man Sie aus Ihrer Grammatik richtet, Herr Pater! So was aber nennt *petitio principii*,⁷⁵⁹ wie Sie wissen!') ... Oder sollte man«, pravi dalje Pater Marko, »für die Krakauer eine,

⁷⁵⁸ Prevod: »Ta tekst bi lahko navedel še iz več drugih kranjskih knjig. Ne, ne! Kriči vse, kar ima človeški razum, ne! Že na teh primerih vidimo dovolj protislovij. Toda, ali so bili vsi ti pisatelji neizobraženi, neuki ljudje? Najbrž so bili pogumni teologi in pogumni filozofi, le slovničarji in ortografi pač niso bili! Kdo ima torej iz vsega prej navedenega prav? Nihče, samo pravila, ki sem jih ne glede na številne nepravilnosti vendarle iz teh ali onih kranjskih piscev, tako kot slovnico in ortografijo, naštudiral in se naučil, da mora vsak tekst vendarle biti napisan slovnično in ortografsko pravilno.«

⁷⁵⁹ *Petitio principii* – izraz v latinščini pomeni »zahteva po pravem začetku«, a ga v slovenščino običajno prevajamo »zahteva po dokazu«. Označuje zmotni krožni premislek, kjer v sklepu dokazujemo tisto, kar smo v premisah že vnaprej predpostavili kot resnično. *Petitio principii* uvrščamo med sofizme, tj. med tipična zmotna sklepanja, katerih klasifikacijo je prvi podal grški filozof Aristotel v sklepnih knjigi *Organona De sophisticis elenchis*.

nur für die Tyrnauer wieder eine andere besondere Grammatik und Orthographie niederschreiben weil, obschon sie kaum einen Büchschenschnuss von einander in der Vortstadt von Laybach wohnen eine besondere Aussprahe und Mundart haben? Ist nicht da die Grammatik nothwendig, die Lehrmeistern recht zu reden und zu schreiben?«⁷⁶⁰ Viri pravopisanja so mu derivacije, analogije, anomalije, orthoepija in potrebnost razločevanja, te je posnel po drugih jezikov slovničarjih: »darauf kann man sich weit sicherer, als an die alten Schriftsteller, als an das eigene Gutdünkel oder Aussprahe des Pöbels halten.«⁷⁶¹ torej ista načela, katerih se 120 let pozneje še drži fhyloxera – philologica! On tudi graja starejše pisatelje, ker niso kakor on razločevali bèl, wel, bister – weiss; otshem ich will; ozhm – Stiefvater, ozhëm, bodem – wodem, biti – wyti, kraj – Ort, kray – Stat, Gebiet. Na str. 208–213 našteva težke »Gleichlautende Wörter« kakor jih on imenuje (uleze – Gasse, ulęzhe – er ziehet!). Ločila je deloma prekrstil. Z ozirom na Pisanice in kar so že objavile, pravi na str. 226 glede pesništva »Natur Genie und Übung machen auch in Krain den geschicktesten Poeten, was sonst Mühe und Kopfzerbrechen nicht zuwegen bringen.«⁷⁶² Ker so v tedanji poeziji rabili mnogo bogov in boginj, je postregel Pohlina tudi s tem in podal v svoji slovnici spisek takih imen: »Aktaeon – Jélovč, AeolusViharneč Fertunč, Apollo Belin ali Jason, Bachus Puft, Bellona Törka, Ceres – Sejnva, Charites Družice, Cupido Lubizhk, Serzhék, Diana Marena, Nozhlizha. Triglav, Jupiter, Berôn, Kraylomozh, Mars Ladon Tor, Törk. Merkur Selon, Shilôn – Minerva, Modrizha – Musen Marlivke, Neptun Muran, nymfe teh bogov Gospodične, Pan – Tavnèpan – Parzen Sodice, Živice, Todesgottin Smert, Rebrenèza, Vacuna Namarneza, Venus Zhisluka, Siba, Wetterglas Urêmenek, Gottin des schönen Wetters Pahoda (č.), Göttin des üblen Wetters Grumina, Močirna, Windgöttin Fertuna, Herrwegen Burovsh, Polstern Hervor, Hausstern – Šmarne kriš, Gluckhenne Gostosejčici.⁷⁶³

⁷⁶⁰ Prevod: »Tako pišem in lahko zagovarjam vsako črko (Kopitar pristavlja: S predpostavko namreč, da jih sodimo po vaši slovnici, gospod pater! Temu se pravi *petitio principii*, kot vam je znano!) Ali naj za Krakovčane eno, samo za Trnovčane pa napišemo zopet neko drugo, posebno slovnico in ortografijo, ker imajo, čeprav stanujejo samo streljaj oddaljeni eden od drugega v ljubljanskem predmestju, poseben izgovor in narečje. Ali ni prav slovnica tista veda, ki lahko zagotavi pravilno govorjenje in pisanje?«

⁷⁶¹ Prevod: »Na to se lahko zanesemo z mnogo večjo gotovostjo kot na stare pisatelje, kot na lastne občutke ali na izgovorjavo preprostih ljudi.«

⁷⁶² Prevod: »Naravna genialnost in vaja napravita tudi na Kranjskem najspretnjšega poeta, kar sicer ne zmoreta trud in razbijanje glave.«

⁷⁶³ Prim Pohlina, n. d., str. 188–189; prevod Jože Stabej, n. d., str. 311.

Za temi imeni ima še nekaj prelog: Katonov navk od človeškega zadržanja po nemški in slovenski, potem Isokratov govor k Demonikusu od dolžnost, Plinijev list do Pavlina po nemski in nekatere navadne pogovore kakor v I. izdaji. Na koncu je iz »Wiener Diariuma« ponatisnil Čopovo kritiko I. izdaje in ji pridejal svoje opomnje; zlasti živo se brani zoper očitane, da je napravil dosti napak v nemščini.

V tem času je deloval Pohlin tudi sicer. Pisal je pridno molitvenike ter izdal leta 1767 pri Egerju v Ljubljani Molituvne bukuvze, 1768 na Dunaju per Leop. Kaliwoda Limbar med ternjem in istega leta Ta male Katechismus Petra Kanisiufa. V nastopnih letih je izdal Marianske Kempensar v Ljubljani pri Egerju in Sveta mišl za mrtve moliti pa Popisavanje Shivljenja S. Floriana, Sv. Janesa in Pavla, S. Donata in Sv. Emygdija. Tudi naslednjih let delovanje se ozira večinoma na verske stvari: 1771 Dijanje lepeh zhednost v Ljubljani, 1773 Sveti Poftni Evangelijum, 1774 Pet sveteh Petkov mesza Sushza itd. z Shivljenjem S. Isidora Kmeta inu S. Nothburge Dekle pri Egerju, potem leta 1777 Usakdane Kruh, tu je: te male molituvne bukuvze. Tudi je prelagal na slovenščino cesarske edikte, tako leta 1771 patent von der Militärbeschreibung und Meldzetteln.⁷⁶⁴

Pohlin pa je začel skrbeti tudi za sicer posvetne potrebe slovenskega naroda. Leta 1781 je izdal Bukuvce za rajtenge pri Egerju v Ljubljani, prvo slovensko računico. Knjiga Matthia Schoenberga »Oppravk tega človeka« v Ljubljani pri Egerju 1781 ni posvetne vsebine, kakor misli Ilešič v svojem spisu o slov. dramtiki, ampak je ascetična, podobna Kastelčevemu Nebeškemu cilju. Kako velik vpliv je imel na svoje rojake, kažejo Pisanice, ki jih je začel izdajati Dev, pač po nagovarjanju Pohlinovem, ker sta ortografija in jezik v njih popolnoma pohlinska. Pohlin jih sicer navaja v 2. izdaji slovnice med svojimi spisi tako: »Skupspravlanje Kraynskeh pisanic lepeh umetnost, Wyteske pesmi itdr. per Egerju« 1750 in 1780 v 8; v Bibliotheca Carniolae pa pripisuje sam to delo Feliksu Devu, Tržičanu in sobratu (bosemu avguštincu), kjer str. 28 piše: »P. Ioannes Damascenus, a nomine Mariae Carniol. Neoforens. Ant. Felix Deu cognominatus, Augustinianus Discalceatus, Philosophiae et Theologiae lector Labaci, inter Academicos operosos Labacenses dictus Utilis, Poesi vernaculae excolendae se dedicavit; morbis podagrae, chiragrae, calculi et tabis miseriis afflictus, vires morborum versificando leviabat, +7. Novembr 1786 Labaci. Varia eius poemata impressa sunt Labaci typis Egerianis in 8. maj Eius 'Skupspravlanje Kraynskeh Pisaniz od lepeh umetnost a) Lubesen Jožefa Rimskega Zesarja etc. 1779; b) Novu lejtju etc.

⁷⁶⁴ Prevod: »Patent o opisovanju vojaštva in prijavnica.«

1880; c) Mile Pogovor med Savo in Donavo od smerte Marije Teresije, svitle zesarice etc 1781'. Composuit et alia pro annis 82 et 83, quae inedita remanserunt et Maecenatem alterum exspectant. Ejus symbolum, seu Academicum Lemma fuit: Pungit et unguit, Utilis.«⁷⁶⁵

Ti podatki so popolnoma resnični, kakor to dokazuje izvod v ljubljanski knjižnici. Letnik 1779 ima 8 listov v velikosti 8 z navedenim naslovom, letnik 1780 30 listov in z naslovom Pisanice od lepeh umetnost na tu lejtju 1781, 28 listov. Poleg teh pri Egerju natisnjenih (in nekterih nemških) je v tistem zvezku napisanih 17 listov z geslom: Visitat non vitiat⁷⁶⁶ itd. in iz povedbe Markove ter nekih opomenj rokopisnih je razvidno, da so to Damascena Deva Poemata pro annis 1782 et 1783 inedita.⁷⁶⁷ V natisnjenih je celih podpisov le malo, n. p. Dev, J. N. gr. Edling, Jur Kletwod, Pavl Ritter, drugi so podpisani samo z začetnimi črkami. F. D., P. D. (Damascen, Dev), J. M. (Mihelič J.), N. (Naglič Martin), W. V. ali samo V. (Vodnik). Naštel je torej Pohlin Pisanice med svojimi deli zato, ker je tudi on objavil v njih eno pesem, v kateri se zahvaljuje za častitko, ki jo je nanj zložil Mihelič, kateri poje v »Mili pesmi« med drugim:

»Ta je meni peržgal leto luč, 'nu lušt mi naredil,
zvestu poslušat' al tud' Krajnske modrice pojó?
Ktir' si je vzel bil naprej to Krajnsko špraho ottrebit'
'nu je od nje nam na dan Krajnsko grammatiko dal.
Koker je zbrisan ta bil, k' je znešl pot 'z Labirintha,
kjer je klovčec rezvil, 'nu po niti vonšl;
koker je kunštnu stare dervesa take sturiti,

⁷⁶⁵ Pohlin, n. d., str. 366. Prevod Jože Stabej, n. d., str. 497: O. Janez Damascen od Marijinega imena, Kranjec, Tržičan, z imenom Anton Feliks Dev, bosonogi avguštinec, lektor filozofije in teologije v Ljubljani, med ljubljanskimi akademiki operozi imenovan Koristni, se je posvetil plemenitenju domače poezije. Prizadet od obžalovanja vrednih boleznj podagre, kiragre in sušice si je s pisanjem verzov lajšal napade boleznj. + 7. novembra 1786 v Ljubljani. Razne njegove pesmi so bile natisnjene v Ljubljani z Egerjevimi tiski v večji osmerki. Njegovo: *Skupšpravljanje Kraynskeh Pisaniz od lepeh umetnošt. a) Lubesn Joshefa Rimsk. Zefarja* itd. 1779, b) *Novu lejtju* itd. 1780. c) *Mile Pogovor med Savo, inu Dunavo od smerte Mar. Terefje, svitle zesarize* itd. 1781. d) Zložil je tudi druge za leti 1782 in 1783, ki so ostale neizdane in čakajo drugega Mecena. Njegovo znamenje ali akademsko geslo je bilo: »Zbode in namaže Koristni.«

⁷⁶⁶ Prevod: »Ogleduje si, ne poškoduje.« Geslo se je nadaljevalo: *en chebela na rozhi.*

⁷⁶⁷ Prevod: »Neizdane pesni Damascena Deva za leti 1782 in 1783.«

de s teh suheh verhov frišna mladika rase:
 Al plevelno nivo napravit', de rase pšenica,
 de se sama respne, inu se čista gosti:
 Toku znajden je ta, k' je Krajske jezik tok vednu
 noveč pod regelce djal, 'nu ga rihteg uči.
 De b' le skorej von dal kaj več od tega jezika
 de b' le oblubo končal, ktiro nam tukej daje.«⁷⁶⁸

Pohlin je odgovoril Miheliču z Witestko pesmijo:

»Kaj zen glas? Ktir' se skuz votle doline rezlega
 Lesem k' nam doli, perjetn iz hribov gorenskeh⁷⁶⁹
 Kjer hromak (Vulcan) v oglju podnevi, ponoči polega.
 S tem' svojmi topi perst jen tega belega vovka
 Pod kladivam jedernu na majhene kosce pokuje.
 Ke napnó, tok že sam svoje besede na more
 Šlišat nobedn; tak hrup mehi, voda, koleša
 Jen ogn, jen kladuvu, jen kleše, jen birgle, vretena
 Dellajo. Se tam ki teh Krajskeh vitezov pesme
 Kujejo? Kjer ni neč koker vse vmazane fante
 Vidit' rezbijat 'nu žgati v sajasteh luknah:
 Kujejo ki ondi le-ti zlate žeble za kojna
 Vseh pevken? Teko ki njih sreberni studenci
 Od tod? Al ki sem h' kotlu vročino gasiti
 Hodejo? Al ki tam teh modreh Sonce stanuje?
 Be skor navirjel, ak be se Jasona žarji
 Sem nabliskalli jen zgovorne reke natekle
 Iz visok' častite glave, katira se viža
 Po stari Sirski jen palestinarski šegi,
 Njega jesik je z več koker stu pregovormi mazan:
 Pet pesem, jen tavžent on zna: pripuvist pak tri tavžent
 Od Cedra na Libanu jen od usakega drevca,
 Od tic, od červov, od kač, od sledne živalle,
 Od rib, od žlahtneh zelš, noter do izopa rajmno

⁷⁶⁸ Lino Legiša, Pisanice 1779–1782. Ljubljana 1977, str 19, 21.

⁷⁶⁹ Mihelič je bil iz Kroke in župnik v Radečah.

Katir iz zida rase, kmal' eno povedat'
 Nam vé? Gdu je ta, nili on en brat Salomonov?
 Ja! Več ked Salomon. On je en Kristusov jogr,
 Ke le v perglisah govori ta modre Bellinež,
 Ked deb' po citrah svoje vezane pesme prepeval.
 Pojdi štet' zvezde, pojd' pesk na morskemu bregu
 Zbirat, al grabit tu suhu listje po borštu,
 Al fraško cenit, al sirkove zerna prerajtat
 Na skedn, iz žlico vodo iz jezera plati.
 Vse boš ti poprej sturil, koker une besede
 Leph pregovorov v to farško besago pogatil.
 Tolk ona derži, de le več v sebe požira,
 Ni nekol' sita, ke dna nobenega nima.
 V nje najdeš, kar je lepše ked rože dušeče,
 Čistu čez zlatu, bel svitlu ked sonce rumenu,
 Take pšenice nikjer ni, ne tok sladkega grozdja:
 Koker so pesme, katire Krajske dežele.
 Pevke po gojzdeh, po pojlu prepevajo zmirej.
 Vse je noter v en rog zmašil Mojstr pregovorne
 Ter je zapiskal v njega berž eno na drugo:
 Tu so začelle vse krajske modrice plesati,
 V rajah vertiti, de vse se je treslo pod njeme.
 Ter vpile toku: Ta je samega Travnega Pana
 Premagal! Kuj mu eno krono na glavo denite
 Z erdečeh gartrož jen Lorbarjevega pirja:
 S te pišve glasam vse drevja, vso žvino za sabo
 Vlečeš naš Jason. Kaj otšeš drugega še več?
 Le vkaže, kar 'tšeš al daj kar otšeš imeti
 Kmal boš ti šlišal, kok krajska tica zna pejti
 Ona bo pejla toku, koker se njo ti naučil:
 Ti se krajske Jason, Ti se me k temu podvzival,
 Buh Te je dal, Buh večne te živi nam še kaj dalej!⁷⁷⁰

Na muzi poezije se je p. Marko pregrešil pozneje še enkrat v knjigi »Kmetam za potrebo inu pomuč ali uka polne vesele inu žalostne pergodbe te vasy Mildhajm.«

⁷⁷⁰ Prim. Legiša, n.d. str. 23–29.

Na Dunaju 1789. str. 442. To je preloga Beckerjeve knjige »Noth und Hilfsbuchlein für Bauersleute, oder lehrreiche Freuden und Trauergeschichte des Dorfes Mildheim«,⁷⁷¹ ki so bile večkrat natisnjene v Gradcu v šestarih oddelkih, ki pa niso vsi poslovenjeni. Tam uči, kako morejo kmetje zadovoljno živeti, pošteno premožni ratati »ter sami sebi inu drugem v vse sorte potrebah pomagati. Use je is virejtneme Istorijami inu Exempelnami zvižanu, inu is Pildami occifranu skuz enega ta lube kmetuške stan, res zhislajočega blišnjeka.« Na drugi strani poje kmetom:

Te bukve so s premislekam
Tok narjene samem kmetam,
De, kar njuh bere in tok stry
Ohrane zdravje, um zbistry.
Zna v dobri voli skus ostat
In en premožne mož postat,
K veselu tud za otroke
Mersk' ene pilde vzam' v roke.
itd.

Tudi prigovori pri posameznih poglavjih (postavah) so v verzih, n. p. Še tebi rata – In te nafrata – Tok si pusti rad – En dober svejt dat'; ali Velik je ta svejt inu povsod – Poln narlepšeh božjeh darov – Naš, Judovske in turške rod – Jen kup božjeh stvar jen bratov.

Kar je v nemškem izvorniku te knjige na str. 240–266 »Auszug aus Wilhelm Denkers Reisebeschreibung«, to je Pohlin predelal po svoje in je namesto nemških tujih dežel popisal Avstrijo, Turčijo, Rusijo in druge slovanske dežele (str. 226–258). To je prvi slovenski popis naše dežele.

⁷⁷¹ Prevod: »Knjižica z nasveti v vsakovrstnih tegobah za kmečke ljudi ali poučne vesele in žalostne zgodbe vasi Mildheim.«

XXII

Nekateri pripisujejo Pohlinu tudi obnovo »lublanske teh delovneh modrine« ali »Academiae operosorum« leta 1781., v kateri je bil sprva zelo deloven ud. Ta trditev pak se nikakor ne dá dokazati, marveč si je misliti, da je pri obnovi igral glavno vlogo grof Edling, velik pospeševavec ljudske šole in prvi njen ravnatelj. Dasi tudi obnovljeni akademiji ni bilo določeno dolgo življenje, je vendar v kratkem času svojega obstanka dala povod marsikakemu dobremu delu (Linhartovi zgodovini, Hacequetovi Flori in opisu noš in navad, Gruberjevemu kanalu). Naš Pohlin je imel akademik ime »Novus«, zakaj si je ravno to izbral, ne moremo danes več dognati. Brat njegov, Jožef Pohlin, kooperator pri sv. Štefanu na Dunaju, je njegov slovar na strani 2 pozdravil z nekoliko distihi, v katerih naj bi se naglašal pomen tega nazivala: »Allusio ad Symbolum R. P. Marci a S. Ant. Paduano, Augustiniani Discalceati Concionatoris & Magistri Clericorum Emeriti, actualis Superioris Labaci, inter Academicos operosos dicti *Novus*. Collectis Oritur Novus.⁷⁷²

Vulgus iners, pecus ignavum, vaga corpora, fucos
 Ingeniosa suis sedibus arcet Apis
 (Leno krdelo, stropetno živad, potepine trote
 Ustavlja od svojega sedeža pametna bčela.)
 Sors eadem *vobis*. Socios removetis inert
 Solertes vestro iungitis usque choro.
 (Ista usoda čaka *vas*. Odpodite lene sodruge.
 Spretne pa vedno pripajajte v svoj zbor.)
Collectis Novus exoritur, pia Numina, *Coetus*
 Quem laus, quem laurus non moritura manet.
 (Iz zbora nastane *nov* zbor, čegar slava in lovor
 Ne mine: ti boš vedno na novo oplodoval družbo.)
 Num frustra posthac operosi nomen habebis,
 Quem vox officii commonet ista *tui*.⁷⁷³

⁷⁷² Prevod: »Namigovanje na znak spoštovanega očeta Marka od sv. Antona Padovanskega, bosonogega avguštince, pridigarja in zaslužnega učitelja klerikov, sedanjega prednikovega namestnika v Ljubljani, med delovnimi akademiki imenovanega 'Novi'. Z zbiranjem vznikne Novi.«

⁷⁷³ Prevod: »Mar boš odslej puščal naziv delovnega vnemar? / Ne, saj te k tem stvarim kliče lastni čut za dolžnost.«

Pohlin je že v prvi izdaji slovnice namignil, da pripravlja tudi slovenski slovar. Brez slovnice in slovarja, pravi, si jezik ne more pomagati kvišku. S tem je svoje tovarše tako vžgal, da so kar hrepeneli po tem slovarju in so svoje želje razodeli v posebni pesmi v Pisanicah leta 1779 »Kraynska dushella shelly tudi svoj Dikcionarjum imeti«, v kateri govori mati Krajna:

Lubički teh Modric!
 En besediše vi mi marnu vkup zložite.
 De tega nimam jest, tu je že mene sram!
 Vi bodite možji, vi mujo si vzamite,
 Stopite urnu skup ter pomenite se
 To pravopisnost berž med sabo vi sklenite
 V ti mor'te narpoprej vi zastopiti se.
 Synovi! Mate sem, Mater obwogatite
 Nekar o! nej nabo vaš put vam pregrenak.
 Synovi, Mati sem, Mater častito striti
 Nekar, o nej nabo vaš trud vam pretežak
 Stopite skup, ter si naspruti pomagajte.
 Začetek je težak, tu dellu bo lohku:
 Stopite skup, ter le blagu si posvoj'vajte
 O vam je, morebit', tud tu že pretešku?«

Česar niso storili »ljubički teh Modric«, to je opravil njih voditelj Marko sam. Izdal je namreč leta 1782 svoj slovar: »Tu malu besediše treh jezikov. Das ist: Das kleine Wörterbuch in dreyen Sprachen, quod est: Parvum Dictionarium trilingue, quod conscripsit R. P. Marcus a. s. Anto Paduano Augustinianus Discalceatus inter Academicos Operosos Labacenses Dictus: Novus.⁷⁷⁴ V pre[d]govoru se nam kaže Pohlin v vsi svoji šegavi učenosti in v svoji pravi luči, zato ne bo odveč, če ga malo pregledamo.

Iz tega predgovora se vidi, kako je slovenski pisal. S slovarjem je več škodil, kakor s svojo slovnico, ker so ga Slovenci bolj rabili in so prehajale slabe besede iz njega v vse poznejše slovarje, tako da se nismo njegovih skovank rešili popolnoma še do današnjega dne. Da se vidi, kako je ravnal pri kovanju, oglejmo si

⁷⁷⁴ Prevod: »To je: mali slovar treh jezikov, ki ga je spisal častiti oče Marko od sv. Antona Padovanskega, bosonogi avguštinec, med delovnimi akademiki v Ljubljani imenovan: Novi.«

nekoliko nekaj takih besed: *limbar* je posnel iz Limbarska gora, Lilienberg, grad. bur luxuria, bur delati, lumnari iz bordello; slavka Auster iz moravsk. Slavkov Austerlitz; ega Mandore iz magy. *legedü, egede*; *kravola* Hirtenstab je spojil s kra-va od češke polj. r. krivulja Krummstab; kakor je *kravola* spojena s *kravo*, tako ima tudi Vodnik potem Kraljucla Zepter od kralj; hostel Haintempel iz hosta in č. kostel cerkva; kaldovati, kaldov Opferthier, Opfer thier schlachte iz klati in mad. aldóv; fanač Hangel most it. Vinaccio. Kolomaja Geleise n. m. kolomija mingt mijać : majati. *Sove* Wahrsager iz zovem zvati; mestanos Bürgermeister iz češk. měšt'anosta po starosta; lidék Alaum iz češk. ledek; kerpt Gang iz Crypta; čatrèn dünn iz č. chaterný; fimor Schmierleim, Taubenstosser iz it. fimo Mist; uhule Pedant iz ohol; lišer Kanzel iz frc. la Maire; wyrjot nm. birjot Einhorn it tursk. bir eden., prekurž, preskurž Pestbeule iz č. pryskýž; fultran Raubvogel iz lat. vultur. Erusol = razsol (ersol), aramba, hramba – hivojka – hvojka, podhujka – podojka; penkla *Reblaus* je prestavil pediculus uvae; pediculus ni samo uš, ampak tudi recelj – pentelj, petlja, torej⁷⁷⁵ Traubenstiel; prga Steinmutter *matrix* lapidis na. Leinmutter satzkuchen; dvohomim zweifeln. ernem wenden; hirangel Erzengel in hiroškof archiepiscopus, najbrž po srbsko *hiro* iz Εςσος v ιερομόναχος.⁷⁷⁶ Lokovš Lustgarten Tennze vtegne biti njegova skovanka. marovt Student studiosus ki mara za kaj; opprežnek Propst po praeses – praefectus.

Zagotovo se da spoznati, da je rabil češke in hrvaške slovarje, katere, pa ni lahko določiti. Iz češčine je vzel hamba (*s h*), Lohn, ludibrium, obora Thiergarten zbroja waf,⁷⁷⁷ in gotovo tudi sufix *irna*: špižirna Speisekasten, spisirna Kanzley, učirna Lesestube itd. Iz hrvaščine osujak, März (ker ni znal brati podstave ožujak), Arapin, Bulgarin, morda serbat, serbatje, Göttergetränk, nectar iz turšk. šerbet: sorbetto.

Najboljši vir, s katerim moremo razvozlati njegovo jezikobrodstvo in pregle-dati načela, ki se jih je držal pri kovanju besed, nam je zapustil sam v drugem njegovem slovarju: »Glossarium slavicum in supplementum ad partem primam Dictionarii Carniolici. Viennae literis Grosserianis 1792«⁷⁷⁸ Naslovni list ima isti simbol ljubljanske »Teh delovnih modrine« kakor »Tu malu besediše«. Tudi dis-

⁷⁷⁵ Ta odlomek o Pohlinovi leksiki je v rokopisu na več mestih nejasen, saj je komaj mogoče razbrati posamezne pojme.

⁷⁷⁶ ιεροός, hierós – svet, posvečen; vzvišen. ιερομόναχος, hieromónahos (sestavljena iz ιεροός in μοναχος, mónahos – redovnik, menih) – (dobesedno: višji redovnik, duhovnik).

⁷⁷⁷ Nerazločno.

⁷⁷⁸ Prevod: »Slavenski / Slovanski glosar kot dopolnilo k prvemu delu kranjskega slovarja. Na Dunaju: pri Grosserju, 1792.«

tihon s konca predgovora v »Besedišu« je zopet porabil kot motto. V predgovoru pripoveduje, da je spisal ta slovar z namenom, da bi dokazal, da kranjščini ni treba kinčati se s tujimi besedami. Če so enake drugim, so si sorodne, sorodnost dokazati mu je glavna stvar, zlasti pokazati korenike. Kak etimologičen slovar slov. jezika je spisal Pohlin, si po navedenih poskušnjah lahko mislite; za to ni imel za sedanji čas niti potrebnega znanja. Zdi se, da je njegov glosar samo hotel braniti »Besediše« zoper napade nasprotnikov, kar bi se dalo opraviti najlože z neko navidezno učenostjo, ki meče latinske, grške, hebrejske, nemške in druge besede na desno in levo. Glosar obsega tudi nekaj besed, katerih ni v »Besedišu«. Vsaka razlaga se naslanja seveda samo na to, ali se beseda v drugem jeziku blizu enako glasi. Pohlinu ugaja taka razlaga, dasi kriči pomen zoper njo na ves glas; nekatere stvari seveda je zadel kakor slepa kura. Tako je tudi v »Besediše« spravil marsikako dobro besedo: vse ravno ni smet.

Razen omenjenih knjig je izdal Pohlin leta 1785 pri Grosserju na Dunaju na Teinfaltskih ulicah »Janesa Nepom. Tschupicka s. pisma doctarja, cesarskega kraljevega dvora pridegarja iz Nemškega na Slovenske jezik prestavlene *Pridege* na Nedele čez celu lejtju. Perve buque. Collectis oritur Novus Academicus operosus Labacensis«,⁷⁷⁹ knjiga za rabo duhovnikom. V svojih spisih in prelogah Pohlin ne rabi raznih mnogoterih njegovih skovank in piše zelo ponemščeno, vendar razumljivo ljubljansčino, zato jih je narod rad bral. To velja tudi o njegovi knjigi *Kratkočasne uganke inu čudne kunšte iz Węle šole od Petra Kumrasa – anagram za Pater Markus – (Räthsel und Kunststückbuch)*. Iz predgovora:

»Koku je pač tu: si bo merskiêdn mislel, katiremu bodo lete bukuvce v'roke ali pred oçy prišle, koku je tu, de en človek je na tu zapadl, Krayncam take quante (kakoršne so uganke inu čudne kunšte) pisati inu v' druku vonjidi pustiti? Na tako vižo, kakor se meni zdy, bi bil jest že kmalu s pervega konca to pervo uganko: tvojo misl, lube moj Perjatl, uganil. Al povej meni: moj lube! Kaj otče tu pač tolkajn čudnega biti? Tu je meni ena uganka, čez katiro se ti čudi, katiro meni razloži, de dadusehmal, ke so Kraynci že na merski ene rečy, koker nigdar poprej, zapadli, še nehčé na take rečy zapadl ni, katire so že v drugeh šprahah na dan inu med ludy dane ble; katire merski enemu, tudi med gmain pukam, ali za dolge čas si krajšati: ali med drušeno en smeh ali špas početi služejo; merski enega v'eni ali drugi reči podučę: njemu njegov tumpast um zbrusejo, pamet ubrišejo ter človeka v'več rečeh bel vednega inu znajdenega delajo.

⁷⁷⁹ Prevod: »Z zbiranjem vznikne Novi, delovni akademik v Ljubljani.«

Kaj takega so v' stanu uganke inu čudne kunšte sturiti, dokler uganke ja drugega neč ni, koker ena zavytu povedana beseda ali čudnu inu use drugači, koker je samu na sebi, postavleni prašanje, katiru se skuz eno zakryto pergliho zdej s'to, zdej iz uno rečjo, naprejpernêse, inu de be se rezložilu inu uganlu, gori da, časi zatu, de be se kaj k pridnemu uku, časi k zbrihtanju te pamete, časi k potrebnemu rezveselenju tega serca iz uganek von uzelu.

Use ima svoj čas, pravi ta modre Ekklesiastes 3, 4. Tok je tudi čas se smejati inu veselega sêrca ali dobre vole biti, tu je: svoje vesêle iz eno rečjo inu v'eni reči imeti, katira nekar Boga, nekar svojega bližnega ne razžale. Dokler tu kratku nekar človeški naturi na služe, kader se človek zmirej kislju inu potuhnenu deržy, useskozi modru, ernú inu ojstru obnaša. Človek more gledati večkrat skuz kar bodi zene rečy poštnu svoje serce k vesêlu perpraviti. Med drugemi se zna tu zdej skuz uganke, zdej skuz čudne kunšte daseči ...

Te bukve so na kraynski zemli scer res kaj novega, al uganke goridajati inu kunštne umetne rečy špogati je že tudi na Kraynskemu ena stara navada. Nekedej so njih per mizi, na gosteh inu sicer per dobri voli, ali v eni perjazni združbi goridajali, de so se pred kregam inu prepiram obvarovali, ter per dobri voli inu perjaznosti obderžali. Toku se še tudi per sedaneh časeh namest klafanja ali oppravlanja per poštenih ludeh gody. Torej so uganke od useh stanov, od antverkov, od ludy inu žival: od vseh stvary na nebu inu na zemli zložene.

V Svetem Pismu se uganke najdejo: koker tudi v bukvah teh

Modrijanov starega svejta: tok nisu tedej ludem uganke taku nanucne, koker se mordej enemkatirem zdč. Al kaj je treba od ene znane rečy tolkajn besedy delati? Uzamimo rajši uganke pred se itd.«

XXIII

Pohlin je pisal tudi nemški in latinski; reko nemški njegov molitvenik je preložil na slovenščino neki Hrovat (Crobat); latinski je izdal za red sv Avgustini Patroni menstrui.⁷⁸⁰ V rokopisu je zapustil ali imel, kakor pripoveduje sam v Bibliotheca Carnioliae »Te odperte ali odklenene dure 1768 seu Janua linguae Carniolicae;⁷⁸¹ psalmov Davidovih Bukve k' usehčihernemu špoganju; Kraynska Kroneka kratkega popisuvajna use žlaht spominu rečy, katere so se kedaj na slovenski zemlji pergodile, quod in germanicum versum Calendario per annos inseri coeptum:⁷⁸² Kurzgefasste chronologische Beschreibung denkwürdigster Begebenheiten, wo immer das hochlöbl. Herzogthum Krayn betreffend.«⁷⁸³ Začel je spisavati tudi velik latinsko-nemški kranjski slovar, pa je delo pozneje opustil, quod desperavit unquam Maecenatem acquisiturum, qui tam vasti sed perfecti operi edendi suppetias ferat.⁷⁸⁴ Dalje je preložil »Svetega pisma Starega testamenta perve Moyzesove bukve«, potem sestavil »interpretatio carniolica auctorum graecorum pro exercitatione scholae graecae Labaci«⁷⁸⁵ in »Sv. Avguštini Enchiridion za eno skušno, koku se puste nauki visokeh šol po kraynsku dopovedati, v lejtju 1781 na kraynske jezik prestavljen; Petnajst pergajnajočeh arrečy ali premilekov zakaj se more katholska vira usem sedanem viram naprejulezhi vesio germanica.« Dalje je pisal latinski kroniko svojega reda. In naposled »Bibliotheco carniolia«, prvo obširnejšo bibliografijo slovensko. Članek o sebi končuje z besedami: »Contemplatus sum (ait) cum Eccl. 44 omnes labores hominum et industrias animadverti patere invidiae proximi, sicut et illo se solatur: Pro meritis male tractarunt Agamemnona Graji.«⁷⁸⁶

Kakor je razvideti iz teh besed, je bil Marko Pohlin užaljen, ker se ljudje niso hoteli ravnati po njem. Zadnje njegovo tiskano delo je »Glossarium slavicum« iz leta 1792.

⁷⁸⁰ Prevod: »Mesečni zavetniki.«

⁷⁸¹ Prevod: »Ali vrata kranjskega jezika.«

⁷⁸² Prevod: »Ki sem jo prevedeno v nemščino začel po letih priobčevati v koledarju.«

⁷⁸³ Prevod: Kratek kronološki opis najznamenitejših dogodkov, ki se kakor koli nanašajo na slavno vojvodino Kranjsko.

⁷⁸⁴ Prevod: »Ker je obupal nad tem, da bo kdajkoli pridobil mecena, ki bi pomagal pri izdaji tako obsežnega, a dovršenega dela.«

⁷⁸⁵ Prevod: »Kranjsko razlaganje grških piscev za vadenje v grški šoli v Ljubljani.«

⁷⁸⁶ Prevod: »Videl sem (pravi) s Pridigarjem (4.4), da je ves trud in vsa spretnost pri delu le zavist enega proti drugemu. Tako se tolaži tudi s tem: Zavaljo njegovih zaslug so Grki grdo ravnali z Agamemnonom.«

Celo prejšnji njegovi privrženci so ga opustili, tako Vodnik, ki piše v Ljubljanskih Novicah leta 1797 in 1798 v Povedanju od slovenskiga jezika o njem: »Oče Marka en minih bosih Avgustinarjev klostra na Dunejski cesti v Lublani rojen pred mestam vidioč to nadlogo (da so pisatelji z kranjskim pisanjem delali, kakor prešič z'męham) je spisal eno novo gramatiko v lęti 1768. On je imel v'bukviši tega klostra Bohoričevu inu Hypolitovo grammatiko, vunder drugači je napravil svojo, njo na dan dal inu rękel, de do njegovih časov še nobene krajnske grammatike ni bilo. Al potle smo zveędeli, de on je imel poprejšne grammatike, zatorej naj gleda sam gori, kako si je upal neresnico govoriti inu pisati.« (Ko je Vodnik to tiskal, je Marko še živel.) To ostro kritiko skuša potem Vodnik nekoliko oslajšati, pišoč: »Očetu Marku smo hvaležni za več reči. On je spet branje med ludmi raširal, od trideset lęt se skoro vsaki pastir inu pastirica brati naučila. Dosti bukv je med ludi dal, jezik semtarkje v bukvah očistil, omęčil inu lepši perrežal. Al nekatere reči zastopnim niso dopadle; on je namreč stare mejnike brez uzroka prestavil; od starih grammatik odstopil, pisal kakor lublanski predmęstnani govoreę, ni ględal na čistiši jezik polancov inu daleč od Nemcov stojećih krajnskih zarodov. On je preveč nęmšoval, namęsti da bi bil slovenil. V'enkaterih besedah je brez potrebe hravatil, v'drugh premalo unajne Slovence čislal, ker je lahko inu tręba. Eden njegovih jogrov (t. j. Vodnik sam) spozna, de se je dosti od njega naučil; vunder sedaj vidi, de je potřeбно tudi stare grammatikarje poslušati, kateri so pred njim pisali.«

Zasluga Markova je tudi ta, da je prvi nagovarjal svoje prijatelje k pesnikovanju, s čemer se je začela razvijati slovenska umetna metrika, ki je bila do njegovih časov popolnoma neznana, ker so vsi prejšnji pesniki, kolikor se niso naslanjali na narodne pesmi, zloge šteli, kakor to delajo Francozi in Italijani in so prej delali tudi Nemci. Bistva nove metrike seveda tudi Marko ni prav pogodil, vendar je on prvi učil, da je pri nas naglašen zlog šteti za dolzega, to je prvi je vpeljal naglasno metriko v našo poezijo, hodé seveda še vedno na klasičnih bérlah.

Njegove lastne verzifikacije sem že omenil. V Pisanicah od lepeh umetnost (1779, 1780, 1781), katerih so izšli trije majhni zvezki ali letniki, imamo prve poskušnje, po kateri so jeli z združenimi močmi gojiti necerkveno pesništvo. Glavni sodelavec in urednik je bil, kakor smo slišali, Dev iz Tržiča (P. Damascen). Ker so Pisanice le redke, si je vredno ogledati nekoliko vsebino.

Letnik 1779 obsega samo 6 pesmi: »Lubesn Jožefa II. Rimskega cesarja pruti svojemu bližnemu«; P. Damascen – »Epigramma«; Dev. – »Mila Pesm, katero je J. M.(Mihelič) k'hvalli teh pregovorov (oziroma k hvali Pohlina) pejł« o kateri

smo že govorili, in potem Pohlinov odgovor na njo »Wyttestka Pesm, katero je zložil P. M. D. (P. Marcus Discelceatus) unemu za odgovor, katire je njemu na čast hvallo teh odgovorov pejl«; – Dalje 5. »Krajnska dužella žely tudi svoj Dizkzionarjum imeti« (najbrž Dev); »Mila pesm pejta P. Marku A. D. za odhodno, kater je v lejtju 1775 iz Lublane na Dunej šl. Od W. V.« (Vodnika).

Drugi letnik je mnogo bogatejši in obširnejši. Za častitko »Novu lejtju« prihaja opereta »Belin«. Dalje so pesmi: »Na vesele prihod njuh Excellenz tega novega gospuda poglavarja Kraynske dužele«; »Pesm na enega domačega wolteka« (Kalina); »Normalšola ta narmlajše teh modric«; »Na Škarkona« (scroccone? zaplečnika, ki je in pije na račun drugih); »Napis na pokopnici enega psa«; »Spevorečnoft na kraynske spevorečneke, katiri zvezane govorjenja narejene imajo, de be njuh med ludy dali« (Gedicht, womit krainerische Reimschmiede aufgefördert werden, ihre Gedichte, Lieder etc dem Publikum mitzuthemen, verfasset auf den Hammerschlag der Schmiede.);⁷⁸⁷ »Lubezn Jožefa II. rimskega cesarja pruti svojemu bližnemu iz Kraynskega na Nemšku prestavlena« J. N. graf v. Edling; »Na gn. G. Prestavlavca«; »Der Zwist der Fürsten besungen von Sined den Barden⁷⁸⁸ 1778. Na kraynsko spevorečnost prestavljen. Perva, druga, tretja pesm«. »Pudelball, en posnetk iz Gottfried Benjamina Hanketa. »Pogovor med Špelo inu Metho čez fante, katiri se skryvajo, ke se bojé, de be njuh v'žovd navzeli.«

Letnik 1781 obsega: »Prošna na Kraynsko modrino«; »Mile pogovor med Dunavo inu Savo pod Węlem gradam od smerte Marie Terezije, svitle cesarice itd«; »Občutenje tega srca nad pesmejo od Lenore«; »Kraynske modrine žalovanje nad smertjo Marie Terezije, premodre cesarice itd« V^x; ⁷⁸⁹ »Kdur nawuga je brez Buga«; »Teh staršov kletvine nasrečne konc« (Jur Kletwod); »Zadovolne Kraync« V^x; »Sodne dan enega pijanca«; »Paradiž« F^x D^x; ⁷⁹⁰ »Nečemernost tega svejta« N^x; ⁷⁹¹ »Nazvestoba«; »Amynth na očy svoje Elmire«. B. E.; »Dvuwoj« Pavl Ritter; »Klek« V^x; »Pav inu slavc«; »Gartroža inu mercisa«. Rokopis za leta 1782–83 obsega za geslom »Visitat non vitiat« in rekom »Nulla salus bello, pacem

⁷⁸⁷ Prevod: »Pesem, ki kranjske kovače rim poziva, da svoje pesnitve etc. objavijo občinstvu, ustvarjena po udarjanju kovaškega kladiva.«

⁷⁸⁸ Prevod: »Razdor knezov, opevan po Sinebadu Bardu.«

⁷⁸⁹ V^x, Valentin Vodnik.

⁷⁹⁰ F^x. Dx. Feliks Dev.

⁷⁹¹ N^x, Martin Naglič.

deposcimus omnes⁷⁹² slovensko popevko z latinskim naslovom »Orthographia pure Elementaris linguae Carniolicae«,⁷⁹³ katere začetek slovo:

Pred tebe, o Belin! in vas svete Modrice!
 Ponižnu verže se en člov'k na svoje lice.
 Ter mole vas, in tu, kar on v rokah deržy,
 Svete divice, vam pod noge položy.
 On prose, de be se, če vam se bode zdelu
 Tu, kar on pisal je, perjaznu gorivzelu,
 In' de, kar bode on od kraynskeh čerk zapejl,
 Be vsakateri Kraync perjaznu gori vzel.

Zato prihajajo pesmi: »Na vhod lublanskih žovnirjov v Ležiše ta 19. dan velkega Travnja 1781«; »Na kratkust človeškega življenja«; »Na sladnost« (satyra); »Na enega gologlavca«; »Na svojega nekedanega Dobrutneka«; »Na muštro lublanskih žovnirjev pod Šmarno goro v lejti 1781 (po eni turški viži)«; »Na kraynske fante«; »Na prazne obete«; »Putigram inu en Povž«; »Na Paulo«; »Na nahvaležnost«; »Na Skopina«; »Na novega lejta dan 1782«; »Zadovolne jetnik«; »Na enega namernega obiskavca«; »Na prihod vikšega moškovitovskega vajvoda v Lublano ta 12. dan Prosenca v'lejtu 1782«; »Na eno sramožljivo ženó«; »Na vesele prihod Piusa VI., Rimske papeža v Lublano ta 16. dan sušeca anno 1782«.

Najboljše delo vseh Pisanic je gotovo opereta »Belin«, h kateri je zložil muziko Jakob Župan »ludi et Chori magister Kamnecensis, egregius compositor et musicus.«⁷⁹⁴ Nekateri verzi so v Belinu prav dobri, kakor nalašč za petje pripravnici in slikoviti. Drugi pa so preveč prisiljeni in prozaično sirovi.⁷⁹⁵

⁷⁹² Prevod: »V vojni ni rešitve, vsi zahtevamo mir.« Vergilij, Eneida, 11.363.

⁷⁹³ Prevod: »Čisto osnovni pravopis kranjskega jezika.«

⁷⁹⁴ Prevod: »Šolski učitelj in zborovodja v Kamniku, izvrsten skladatelj in glasbenik.«

⁷⁹⁵ Tu je v rokopisu znamenje #, toda ustrezní dodatek z besedilom ni ohranjen.

XXIV

Drugi nasledovci Pohlina so ti-le: Janez Nepomuk grof Edling iz Ajdovščine na Goriškem, ravnatelj Operosae, referendar o normalni šoli na Kranjskem, za katero si je pridobil mnogo zaslug, ki je izdal v slovenskem jeziku metodiko za ljudskih šol učitelje: »Sern ali Vonusetek teh metodnih buqui, posebnu za dušelske uzhenike u cesarskeh kraileveh dužellah«. 1777 v slovenščini in nemščini v raskavi slovenščini, kakoršne ni pisal morda nihče drugi: »Einleitung von der Lehrart überhaupt Notervishaine od poduzhila zhes. Kaj je strit per von fdelainu teh exempelnou. Od šolskiga strahu inu noterderžajna. Ta skusnost (Erfahrung) je učila, de ti duželski učeniki, katerem so se čez metode buque te narbulši naprejbrajnoste (Vorlesungen) deržale, inu potem je blu zapovedanu rajmtajsta materia k'spetuzetnost ali spetuzetju (Wiederholung) iz buqui brati, niso vos noc (allen Nutzen) od tajsteh dosegli, kater se je zaupal (erhofft); tudi se je zamerkalu, če se je eden z'njem čez tajstu pogovarjal, de on ta bitesče (wesentliche) inu poglavitna niso prov od tega odločili, kar je u metodnih buquah k rezkladajnu inu reširnoste (Erweiterung) perstavlenu.« So li učitelji njegovo razlago boljše umeli, je zelo dvomljivo. Dalje je spisal v nemščini in slovenščini »Forderungen an Schulmeister und Lehrer der Trivialschulen«⁷⁹⁶ 1778 in »Izvleček tega velikiga katekizma z' uprašajnamu inu odgovorami.« Ti knjižici je posvetil M. Tereziji, češ predmet je vzvišen, prevod metodike je bil milostno sprejet, njej gre slava, da se uči veronauk v lastnem narečju vsake dežele. Pri Pisanicah je Edling sodeloval s tem, da je preložil na nemščino Devovo »Lubezn Jožefa II. Rimskega cesarja pruti svojemu bližnemu«, kar je Deva tako razveselilo, da je posvetil prelagatelju posebno pesem. Preloga Edlingova ni dosti boljša od originala, heksametri so celo zelo šepavi, ali vendar vihti Dev svojo kadilnico tako-le:

En Kniž se vredn st'ry si mujo perzadeti,
 Tu, Kar sem krulil jest, od Jožefa zapejti,
 T'mu Nemcu, ktir ga glas je čez us sterd sladak,
 Katirmu Jason ni kus v pejtju, ne enak.
 Še poje on, moj Kniž! Vse sterd je, kar on poje:
 Vse, vse življenje je, vse luč je, kar on poje.
 Vse duh je, zgol sam duh, duh v'soku oživeč,

⁷⁹⁶ »Zahteve ravnateljem in učiteljem osnovnih šol.«

Brez sile zvezan duh, duh prost, duh us goreč.
 Tu šliše Donava, tu Elba, ter se čude
 De sladku pejti zna Vipava tudi:
 De dereč Hubel zna popevat' ked one:
 De on povedat' nam, kar serce čute, ve! Itd.

Ob obnovitvi Operosae je zložil Edling še drugo nemško pesem »Der *Isenz und die Laibach* eine Idylle von J. N. Graf von Edling, Augsburg 1781: continet renovationis Academiae operosorum Labacensium et institutionis Arcadum Goritiae memoriam.«⁷⁹⁷ Edling je bil tudi ud goriške Arkadije.

Marka so v pisanju posnemali tudi mnogi pisatelji cerkvenih ali molitvenih knjig, n. p. beneficiat Anton Conti, ki je izdal 1773 v Ljubljani »Bukuvce tega uselej terpeočega molenja tega presvetega Sakramenta tega oltarja« in izdal vnovič Paglovčevo Sv. voisko in Tomaža Kempčana. V ortografiji hodi za Markom tudi cerkveni pesnik Maksimilijan Redeckini iz Ljubljane, kurat pri stolni cerkvi v Ljubljani, ki je izdal izvleček iz Basarjeve knjige »Podvučenje inu molitve za vsakateriga iz Bukvic imenuvanih Exercitia Svetega očeta Ignatia. U Lublani 1768« ter je znan zlasti po svoji zbirki cerkvenih pesem »Osem inu šestdeset sveteh Pesm, katire so na prošnje inu poželenje več brumneh duš skerbnu skup zbrane, pobulšane inu pogmirane k'veče časte Božje, temu bližnemu pak k duhovnemu troštu inu podvučenju na svetlobo dane. V Ljubljani 1775«. Tudi njemu je namen »de be se taiste zalublene, gerde, od pregrešneh rečy skupzložene popevke, katere so eni dodusehmal dostikrat sami sebi inu drugem k pohuišanju peili, posehmal usem is pote inu is glave spravele.« Tudi je preložil iz latinskega jezika knjižico Joannesa Bona »Kratka viža k'Bogu zkuz znitrejne inu zvunajne molituvce se povzdigniti.« Toda ta ni več v Markovi orthografiji, ampak v mešanici tiskana; ker je videl, da so se drugi Marku uprli, je skušal določiti ortografiji vsake besede s pomočjo latinske Concordaktiae bibliorum iz kranjske preloge svetega pisma. On je bil tudi povod, da je pisal Kopitar tako obširno o ortografiji v svoji slovnici.

Na Štajerskem je imponiral pater Marko pred vsemi Mihaelu Zagajšeku, rojenemu leta 1739 za Gajem v Ponikvi, leta 1765 posvečenemu za mašnika, žup-

⁷⁹⁷ Prevod: »Soča in Ljubljanica, ena idila od j. N. grofa Edlinga, Augsburg 1781 ... vsebuje spomin na obnovitev akademije delovnih Ljubljančanov in na ustanovitev Arkadov v Gorici.«

nika v Kalobju, umrlemu 9. maja 1827. leta in pokopanemu v Spodnji Svetni v Zaveršah. Ta je prvi spisal slovensko slovnico v slovenskem in nemškem jeziku, po kateri naj bi se Slovenci nemščine, Nemci pa Slovenščine učili. Natisnil jo je v Celju 1791. leta Franc Jenko, toda ne pod imenom Zagajšekovim, ampak pod pseudonimom Jurij Zelenko: »Slovensska Grammatika oder Georg Sellenkos Wendische Sprachlehre in deutsch u. wendischen Vortrag, mittels welcher sowohl der Deutsche als der wendische auf die leichteste Art diese Sprache regelrechtig zu reden und zu schreiben von selbsten erlernen kann.«⁷⁹⁸ Ortografije se kolikor toliko drži Markove, samo da še bolj podvaja konsonante, zlasti *n*, *m* in *l*, *s* in *f* po Markovi, in da je gotovo še nerodnejši v svojem jeziku; sreča je le, da ni imel nobenega vpliva na svoje rojake.

Več ali manj nahajamo Markov vpliv tudi v nekaterih drugih štajerskih pisateljih, n. p. pri Janezu Goličniku iz Mozirja, rojenem 31. I. 1737 in umrlem v Grižah 9. III. 1807, ki je izdal »Antona Janšaja Cessarskiga Čebellarja Popolnoma podvučenje za vse čebellarje, 1792.« Vendar se tudi on ni dosti brigal za pravila Markova, videč, kako malo je hvaljen; na koncu besed piše n. p. povsod *v* za *l*.

Marcianist je Mihael Hoffman, rojen v Ljubljani leta 1755, katehet v Kranju in korar v Novem mestu ter prefekt gimnazije, umrl v Ljubljani 1. septembra 1826, izdavišnji knjigo: »Viža sveto mašo slišati inu druge Molitve.« Pisal je tudi življenje svetnikov, veliko zgodeb in naukov učenih mož, kar je pozneje porabil Veriti [Franc]v svojem življenju svetnikov. Janez Ciglar je po njegovi smrti še spravil na dan molitveno knjižico »Exercicije, to je nauki in premišljevanja od nar imenitniših resnic svete vere v Ljubljani 1839« ter je seveda jezik popravil.

Da se Martin Hrovat (Croat), ki je poslovenil neki Pohlinov nemški molitvenik »Luč inu senca offra svete Maše«, ni dosti oddaljil od svojega mojstra, se ni čuditi. Isto velja o njegovem občudovavcu Jožefu Ignaciju *Fantonu de Brunnu*, Ljubljančanu, Artium lib. et Phil. ac Med. doktorju, veterinarju kranjske provincije in fiziku v Idriji, ki je poslovenil »Bukuvce od žvinskih boleznin za kmeteške ludy. Od Janeza Gottlieba Wolstejna, zdravnika inu ranocelca živinskega na Dunaju, v Ljubljani«, katero knjigo je pozneje popravil Linhart in jo izdal v 2. izdaji pod naslovom »Bukve od kug inu boleznin goveje živine, tih Ovac inu svin.« Ta Fanton de Brunn je izročil Pohlinu častitko za njegovo 2. izdajo slovnice, kakor pripove-

⁷⁹⁸ Prevod: »Slovenska gramatika ali Jurija Zelenka slovenska slovnica v nemškem in slovenskem jeziku, s pomočjo katere se tako Nемец kot Slovenec na najlažji način, brez pomoči lahko naučita pravilno govoriti in pisati ta jezik.«

duje Pohlina sam v Bibl. Carnioliae. »In correctiorem P. Marci Carniolicae Grammaticae editionem submitit Manuscriptum: Carniolis, quae sint leges ratioque loquendi. In lucém dederás pridém patriamq̄a beáras Grammaticá primús:⁷⁹⁹ quam nun pro juro paterno. Correxisti Auctór quamquam áctam, mittis in orbem, Laudo Novum Patriae quod fers Novus ipse proboque Munus.«⁸⁰⁰ Te častitke pa ni dovolil tiskati cenzor Scheel pred novo izdajo slovnice.

Kakor je *Fanton de Brunn* posnemal Pohlina v pisanju podučnih knjižic za narod, je drugi Slovenec, Anton *Makovic* iz Kostanjevice, magister anatomije, kirurgije in porodničarstva in kirurg ljubljanski ter ud Operosae, preložil babicam potrebni nauk o porodničarstvu: »Prašanja in odgovori čez všegarstvu, po navskih bukvah Rafaela Ioanessa Steidela od všegarstva flumini apud Hradezky 1782. Posvetil je knjigo predsedniku Operosa Gussichu ter se podpisal »rezvudnoste, ranuceluoste inu všegarstva Magister inu ranocelec.« To je prvi poskus pisati o medicinskih stvareh v našem jeziku; posebno posrečil se ni, zlasti ker je imel tako nesrečnega podpornika, kakor je bil Marko, ki je tudi skoval čudno besedo všegarstvo za babištvo, všegariti [za] babiti.

Najbrž je kakor po Markovih načelih pretvorjena oblika besede *Accoucher*. Isti je tudi preložil Podvučenje za babice. Slovenščina Makovčeva je slaba.

Med tistimi vrstniki, ki so se Markovim novotarijam uprli javno, sem imenoval Hasla in O. Gutsmana.

Prvi je bil rojen menda v Celju 14. novembra 1733 in je stopil v red Jezusove družbe v Gradcu ter postal nje predigar v Ljubljani; naposled je bil župnik v Dolu na Štajerskem, kjer je umrl leta 1804. Glede svojega jezika piše ponižno sam v svoji knjigi »Sveti post« 1770: »Letu moje prepisanje scer ni, navejm, koku popolnoma inu lepu; zakaj prvič je že vselej ena velika težava bukve iz eniga v ta drugi, susebnu pak v'krajnski jezik prestaviti. K drugimu se pak jest še nisim skuz letu pol četertu lejtju mojga pridigarstva v Lublani toku popolnoma na Kraynsko besedo navadil, de bi meni na leti veliku namankalu, ali naeno tako vižo sim jest vender lete bukvice na Kraynsku prepisal, de bo vsakeri lohku zastopil, kaj kje očem reči. Tu prestavljanje letih bukvic sim jest po taki viži tiga

⁷⁹⁹ Pravilna oblika glagola je *beatificaveras*. Štrekelj je okrajšano obliko verjetno uporabil zaradi pomanjkanja prostora.

⁸⁰⁰ Prevod: »V popravljani izdaji Kranjske gramatike je predložil rokopis Za Kranjce – kateri so osnovni zakoni govorjenja. Obelodanil si jo davno tega in domovino prvi osrečil s slovnico: le-to si, stvaritelj, z očetovsko pravico zdaj popravil, pri vsem tem pa jo obogateno pošiljaš v svet. Proslavljam in cenim nov dar, ki ga ti, sam Novi, prinašaš domovini.«

govorjenja ravnal, kakeršne viže sim se sam iz branja vsaka sorte kraynskikh bukov navučil. Kjer sim vejdl za dobre kraynske besede, katere se lohku zastopijo, tamkej se nisim poslužil z enimi skazenimi, od Nemcov na posodo vzetimi besedami; kjer so pak meni zmancale dobre kraynske besede, katere bi se lohku zastopile, tamkej sem rajš otel postaviti te že navadne nemške, koker pak ene *nove* kraynske besede (Pohlin!), katere bi blu težku al bi celu nablū mogoče zastopiti. V enih mestah sim jest obedujo, to mejn inu to več znano besedo eno za ta drugo naprej pernesl.« Potem govori o pravopisu, da se drži starega, da piše brumni ne obrumni, sploh da je v tem »z timi starimi kraynskimi pisavcami potegnīl.« Akcentov ni hotel rabiti, češ da postane po njih »branje težej«. »Včasi sim iz ene gole navade y pisal, kjer stavijo drugi i.« Sicer pa se je v pravopisanju ravnal po Paglavčevi izdaji, torej precej kalnem viru. »Ne vzemi mi za zlo, če sim se kje al v besedi al pak v pravopisnosti zalejtēl. Misli, de jest nisim noben vučēnik tiga kraynskiga jesika, ja de nisem enkrat en rojen Kraync, ampak le en Slovenc iz Celanskiga mejsta na Štajerskimu.« Dasi se razvidi iz tega predgovori nasprotje s Pohlinom, se je vendar tudi on navzel marsikakega marcianizma; tako piše nesl, vejdl, *črk* (črka), *na* namesto *ne* itd.

Odločnejši nasprotnik Pohlinu je bil Ožbald Gutsman, koroški Slovenec iz Grabštajna, kjer je bil rojen 4. avgusta 1727. leta. V latinske šole, katere so tedaj oskrbovali jezuitje, je vstopil 1739. leta; učil se je izvrstno in po dovršenih šolah je stopil v jezuitski red, v katerem nahajamo takrat še drugega Gutsmana, Matijo, ki je bil najbrž njegov starejši brat. Ko so razpustili jezuitski red, so ga namestili za slovenskega spovednika v stolni cerkvi. O nadaljnem Gutsmanovem življenju ne vemo dosti, razen kar se dá posneti iz naslovov njegovih knjig. Postavili so ga slavnostnega slovenskega pridigarja in za kateheta v uršulinskem samostanu. Leta 1760 so mu podelili službo »missionarii vagi per Carinthiam«;⁸⁰¹ v predgovoru svoje slovnice piše, da je obhodil skoraj vse slovenske fare po Koroškem. Lavantinska škofija ga je počastila z naslovom konsistorijalnega svetnika.

Ko je posloval kot potovalni misijonar, se je seznanjal s potrebami duhovnikov po kmetih. Razvidel je, da nimajo nobenega pripomočka glede slovenskega jezika; učili se ga niso, knjig ni bilo, govorili so neotesano narečje in je še pačili, ker so v celovških šolah pogostoma pozabili še to, kar so od doma prinesli v mesto. Da bi torej olajšal pastirstvo, je izdal leta 1770 »Christianske resnice«. Tedaj so mu bili praktični nameni najvažnejši, te je imel pred očmi tudi v Kristijanskih

⁸⁰¹ Prevod: »Potujoči misijonar za Koroško.«

resnicah, v katerih se je odločno uprl Pohlinu v dvojnem oziru. Jezik sam mu je bil v Kristijanskih resnicah tako uravnan, da je bil živ protest proti Marku. Dasi se drži koroškega govora (dobrega, dobremu; v mehkem oblačili, na svojej duši, pried, vrieden, Duh; dau, reku), poskuša vendar približevati se drugim Slovincem, zato piše *ciel*, *terpeu*, *odgovoriu*, *sedla*, *poslušala*, *dopadlu* namesto *cieu*, *terpou*, *odgovorou*, *sedva*, *pošušava*, *dopadvu*. Hotel je, da bi bila knjiga razumljiva vsem Slovincem, zato pravi v predgovoru: »*dialectu et styli ratio in hoc opusculo usurpata talis est, quae non tantum a Vindis Carintiacis, sed etiam a Styro – Vindis et Carniolis, uti experientia ostendit, probe intelligitur.*«⁸⁰² Misel celokupnosti vseh Slovencev ga je torej navdajala.

Še bolj jo je pozneje poudarjal v slovnici. Toda »Kristijanske resnice« imajo na koncu še dodatek »Anmerkungen über die windische und krainerische Rechtschreibung«⁸⁰³ (237–246).« Te opazke so polemične in merijo naravnost na Pohlinove novotarije. Gutsman jih pobija točko za točko ter brani staro utrjeno pisavo Bohoričevo in kaže, da je Pohlinov pravopis ali nepotreben ali neutemeljen ali neumen ali nedosleden. On terja, da se tudi v velikih pismenkah razločuje S = Z od ,S = S; pravilno bi se imelo pisati (ne govoriti) *gledal*, *pel*, *lubil*, a ker je pisal za prosto ljudstvo, je bil prisiljen pisati: *gledau*, *peu*, *lubiu*; ločiti je iz od z' = s; naj se rabi polglasni e in i v *dober*, piše, ne *dobr*, *pše*. Gutsman uči, da sta i in u samoglasnika, j in v soglasnika, vendar piše *dai*, *boun* namesto *daj*, *bovn*, in da so *dai*, *boun* diftongi. S temi opombami pa se ni zadovoljil. Ker je vedel, da se ne bodo Kristijanske resnice razširile v tako obilnem številu, kakor si je to želel, in ker bi bil Pohlinove nazore rad popolnoma zatrl, je dal napraviti posebni natisek teh opazek, katere je poslal med svet zdatno pomnožene. Naslov ima ta polemična brošurica isti. V koliko je ponatisek pomnožen, se vidi iz tega: Opazke v Kristijanskih resnicah obsegajo 10 strani, stran po 29 vrst; ponatisek pa ima 16 strani po 31 vrst. Prvih deset strani ponatiskovih se sklada razen malenkosti od besede do besede z opazkami v Resnicah. Na ostalih šestih straneh pa je dodal Gutsman še pet toček, ki veljajo prav tako očetu Marku, namreč da je pisati: *čednosti*, *brumni*, *lubim*, ne z Markom *čednoste*, *brumne*, *lubem*; *dala*, *dalo* mesto *dalla*, *dallo*; člen se glasi *te*, *ta*, *to* ne *ta*, *ta*, *to*. Potem uči Gutsman na tem mestu prvokrat in prvi v Slovincih, da ima slovenski jezik šest sklonov. Prvi štirje so enaki

⁸⁰² Prevod: »V tem kratkem delu je rabljeno takšno narečno in slogovno načelo, da ga pravilno razumejo (kot kaže izkušnja) ne samo koroški Slovenci, ampak tudi štajerski Slovenci in Kranjci.«

⁸⁰³ Prevod: »Pripombe na slovenski in kranjski pravopis.«

latinskim, peti naj bi bil lokal (per kralu ali per krali), šesti pa instrumental (z dvema kralama, med ženami); latinski vokativ se strinja z nominativom, ablativ pa odgovarja slovenskemu genitivu. V poslednji točki trdi, da so črke C, W, Y za slovenščino nepotrebne, samo *y* naj rabi v omehčanje: *oginy* = *oginj*; pa nikoli se ne sme staviti *y* za *i*, kakor je to zahteval in rabil Pohlin. Sklepna opazka se glasi tako kakor v Resnicah: »Diess sind nun einige Anmerkungen, die nicht von einem einzigen Kopfe ersonnen, sondern aus Anweisung und Übereinstimmung solcher Leute, die in der slavisch, böhmisch, kroatisch, krainerisch und windischen Sprache eine genugsame Kenntniss besitzen, sind aufgesetzt worden.«⁸⁰⁴ Primerjajoče slovansko jezikoslovje je torej že takrat pomagalo določiti naš pravopis. Kedaj je bila brošurica tiskana, se ne dá natančno določiti, ker nima letnice; najbrž se je to zgodilo takoj po objavi Kristijanskih resnic leta 1770.

V letu 1773 je bil razpuščen red jezuitov; ta naredba je zadela tudi Gutsman-na. Papeževa bula, v kateri se preklicuje ta red, je zagledala beli dan dne 21. avg. leta 1773; dne 30. septembra jo je oglasil krški škof Jožef II. knez Auersperg po svoji škofiji in zapovedal vsem podložnikom duhovnim in neduhovnim, zlasti pa udom dotičnega reda, da ne smejo kritikovati papeževe naredbe v nobenem oziru. Ni je treba ni hvaliti, niti ne zasramovati očetov jezuitov, še manj pa se upirati volji sv. Očeta; kar je naredil ta, to se mora vsekako spoštovati in izvesti. Dne 4. oktobra so se zbrali jezuitje (duhovniki, kleriki in bratje lajiki), njim na čelu rektor, v rektorjevi sobani. Komisar krškega škofa, katerega so spremljali prošnje tinjski, podkrnoški in traberški, je vstopil ob 8. zjutraj. Prošnje stopijo na desno stran, na levi pa so bili poslanci politične oblasti: deželni glavar s štirimi visokimi uradniki. Komisar ogovori zbrane očete latinski, opominjaje jih, naj prenašajo novo vlado moškega srca; potem prebere tinjski prošt *placitum regium*, papežovo bulo in breve, očetom pa, med katerimi je bil tudi Gutsman, so tekle solze po obrazih. Ravnatelj izroči cesarskemu poslancu zapisnik društvene imovine, knjige in spise, govoreče »de disciplina moribus et correctione«⁸⁰⁵ očetov jezuitov, je prej zapečatil in oddal potem posvetni oblasti. Vsakemu redovniku so odšteli 100 gl. za obleko in zagotovili trimesečno plačo. Starčki in bolniki so ostali še nekaj časa v samostanu, tistim pa, ki so bili profesorji, je sploh bilo prepovedano

⁸⁰⁴ Prevod: »To je samo nekaj pripomb, ki si jih ni izmislila le ena glava, temveč so bile postavljene po priporočilu in s soglasjem ljudi, ki imajo dovolj znanja v slovanskem, češkem, hrvaškem, kranjskem in slovenskem jeziku.«

⁸⁰⁵ Prevod: »O redu, obnašanju in popolnšanju.«

zapustiti samostan. Še istega dne je izstopilo trinajst očetov in se razkropilo po mestu. Podelili so jim razne službe; kolikor so pripuščale okolnosti, so se ozirali na želje in priprošnje posameznikov. Kdor je ostal brez posla, je prejemal na leto 300 gl. plače. Gutschmann je dobil naslov c. k. potovalnega misijonarja. Leta 1775 je prašal krški ordinarijat vsakega eksjezuita, koliko let ima, kako službo oskrbuje, kateri so njegovi predstojniki in kolika je njegova plača. Gutschmann je odgovoril tole: »1. Ich bin gebürtig in Kärnten in der salzburgischen Erzdiöces und gehe in das fünfzigste Jahr meines Lebens. 2. Ich versehe das Amt eines missionarii vagi in das 15. Jahr in der deutschen und windischen Sprache, in welcher Zeit ich auch hier die Stelle eines Predigers und Katechisten vertrat. Und zu dergleichen geistlichen Diensten höffe ich, das ich noch Kräften und Fähigkeit besitzen werde. 3. Ich stehe unter meinem ordinario originis in der salzburgischen Erzdiöces und verlange dermalen in keine andere überzutreten. 4. Den mir als missionario vom Hofe ausgemessenen Jahrl. Gehalt habe ich hier zu Klagenfurt aus der K. K. Kameralkassa quartalweis zu erheben.«⁸⁰⁶ Ta izjava je podpisana dne 22. aprila 1775, torej bi bil Gutschmann rojen 1724. ali 1725. leta, in ne 1727., kakor se navadno piše.

Odslej je potoval Gutschmann tudi po nemški strani Koroškega in opravljal gori omenjeno službo. Bavil se je pridno s slovenskim jezikom. Tretja njegova knjiga je izšla leta 1777, in to slovenska slovnica. Kako je ustrezala praktičnim potrebam po Koroškem, se razvidi iz tega, da je doživela 6 natisov,⁸⁰⁷ zadnjega je priredil U. Jarnik⁸⁰⁸ leta 1829. Od četrtega natisa počenši je izpadel zadaj »Verzeichnis einiger windischer Stammwörter«⁸⁰⁹ od str. 149–164, ker je bil medtem Gutschman izdal svoj slovar. Predgovor slovnici je jako važen za spozna-

⁸⁰⁶ Prevod: »1. Po rodu sem s Koroškega v salzburški nadškofiji ter grem v 50. leto svojega življenja. 2. Petnajsto leto opravljam službo potujočega misijonarja v nemškem in slovenskem jeziku. Vtem času sem tudi tukaj zastopal mesto pridigarja in kateheta. Upam, da bom tudi v bodoče ohranil dovolj moči in sposobnosti za enake duhovne službe. 3. Podložen sem svojemu ordinariu originis v salzburški nadškofiji in tako ne zahtevam prestopa v katero drugo. Kot misijonarju, mi je od dvora odmerjen letni dohodek in ga prejemam četrletno od c. k. komorne blagajne tukaj v Celovcu.«

⁸⁰⁷ Štrekelj je pozneje prečrtal misel: *Kako je ustrezala praktičnim potrebam po Koroškem, se razvidi iz tega, da je doživela ...* ter s svinčnikom ali barvico misel spremenil v: *Danes nepraktična je vendar doživela ...*

⁸⁰⁸ Urban Jarnik.

⁸⁰⁹ Prevod: »Seznam nekaj slovenskih izvirnih besed.«

vo Gutsmannovih jezikoslovnih nazorov in njegovega rodoljubja. On brani in zagovarja jezik slovenski zoper napade, že tačas navadne pri naših nasprotnikih, zlasti po Koroškem. Slovenščina ni siromašna, pravi, ampak zanemarjena in popačena. Gutsmann obžaluje, da imajo Slovani razen verskega razkola še različne pravopise, nemškega, latinskega, cirilskega. V Kristijanskih resnicah ga vidimo še na stališču slovenske celokupnosti, v malo letih pa se je vzpel tako visoko, da je vsaj slutil literarno vzajemnost vseslovansko. Tudi slovar že obeta v slovnici. Pametne misli izraža tudi o razvoju jezika. Jezik se razvija polagoma po naravnih zakonih; tu ne sme biti nikakega skoka ali naglice, narod si ne more hitro prisvajati novih oblik, kar velja zlasti o časih, ko še ni bilo narodnih šol; nove stvari se morajo zatorej le počasi uvajati. Pomisliti nam je vrhu tega, da slovnica ni bila namenjena rojakom pisateljevim, ampak nemškim njih sodeželjanom, ki naj bi se učili iz nje jezika, kakor ga govori narod. Iz teh premišljenih razlogov je ohranil Gutsmann v slovnici več dijalektničnih oblik, dasi je sam pri sebi znal pravilno pisavo. Ni se hotel predaleč oddaljiti od narodovega govora. Pisal je torej *biu*, *gledau* = *bil*, *gledal*; *jes sem biu postau*, *ich war gewesen*, *jes bom baran gratau*, *ich [...]*⁸¹⁰ Rabil je člen, katerega se ljudstvo na Koroškem ni moglo izbežiti. Velik napredek pa je napravil s tem, da je uvel v prejšnji knjižici navedena sklona, lokal in instrumental. Oziru na Nemce je pripisovati, da tudi Jarnik ni slovnice dosti pre naredil razen malenkostnih stvari.

Dvanajst let za slovnico je prišla na svetlo Gutsmannova največa knjiga »Deutsch-windisches Wörterbuch« 1789 v 4°, str. 568. Denarno mu je pri nji pomagal grof Goëss,⁸¹¹ katerega imenuje Gutsman izvrstnega poznavavca slovenskega jezika. Podpirali pa so pisatelja duhovniki po Rožni dolini in zlasti po Podjurskem. Ker leži rojstvena vas Gutsmannova v bližini podjunskega govora, lahko razvidimo, zakaj se naslanja njegov slovar bistveno na to narečje. Kar se tiče besednega zaklada koroškega, se mora priznavati, da je zapisan kolikor mogoče natanko, toda brez kritičnega načela. Poleg lepih, pravilno pisanih izrazov nahajamo v njem množino ali po narečju zasukanih ali popačenih ali iz nemškega sprejetih besed. Sprejemal je besedni zaklad, kakor se mu je ponujal, brez kritike, prepuščajoč to nastopnikom. Gutsmann je prvi zabeležil natančneje besedje koroških, deloma tudi ostalih Slovencev. Rabil je slovar Megiserov, posluževal pa se je tudi Pohlinovega slovarja, kakor pričajo izrazi: *listimarn*, *listrom*, *areč*,

⁸¹⁰ Nerazločno.

⁸¹¹ Anton grof Goëss, od 1734 do 1759 deželni glavar Koroške.

hervor in drugi. Istotako je vplival nanj Belostenec. Naravno je, da so se zlasti ponesrečile posebno abstraktne besede, katerim primernih izrazov niso Slovenci imeli ali ni Gutschmann vedel zanje. Zato je koval nove besede, pogostoma brez potrebe: Abendstern = zvečernica, zvečerna zvezda; Kindstatt otroknu gorvzetje, posinstvu; Kindstaufe dietne kerstitje, otrokni kerst; Landmann kmet, polski človek; Mehlhändler mokni predauc, mokni predkupec, moker; Richteramt sodni služilec, sodnia, sodstvu; Tagebuch danske bukve, Dnevnik. Za njegove dobe se je namreč mislilo, in tega mnenja je bil tudi Gutschmann, da mora vsaki nemški besedi odgovarjati do pičice enako skrpana slovenska. Enake nazore nahajamo tu pa tam še dandanes, zlasti med juristi. Včasih si je pomagal za nemške sestavljenke s predlogi n. p. Kleiderkasten vomar za oblačilu; Rittmeister poglavar čez jezdnike; Drahtarbeiter delauc v čubezni; Kinngrüblein jamica na skranji; Gemsenfell koža od pečne koze; Grünspan zelenina iz bronca; Schweinigel jež z riucam itd. Za nemške enozložnice je stvarjal po analogiji slovenske sličnice: Eisingang sriežen⁸¹² hod, kore terg;⁸¹³ Abfahrt odpel; Abweg odpot; Auswahl izvol; tu pa tam so obveljale njegove novine: Abfall odpad, odstop; Durchschnitt preriez. V slovarju že razločuje dovršne in nedovršne glagole, dasi [se] še ni prav zavedal pravila: hörn slišati, poslušati; kehren pomesti, pomietati; krachen pokniti, pokati; reisse nieder poderem, podiram; schiesse strielim, strielam; speie plujem, pljuvam, pljunem. Take glagole ima za ponavljajoče, kakor pravi v predgovoru in navaja tam za zgled: pokriti, pokrivati, izprašati, izprašuvati. Nemški vpliv se kaže v rabi člena v besedoslovju: Lebenslauf pretiek tega žiulenja; Einbildungskraft muč tega vmislenja. Nemčevanje se vidi najjasneje v prestavljanju nemških prislovov, ki so zvezani z glagolom. Za besedico durch ima skuz in pre: durchlesen skuzbrati, prebrati; durchbeißen skuzgristi, pregristi, nemški *ab* mu je dol: abbitten dolprostiti; Abriss dolobraz, poduba; vendar tudi odrezati absägen, absatteln odsedlati. Za *an* mu služi slov. *na*: andrucken pertisniti, napertisniti; anklagen natožiti, zatožiti; anläuten nazvoniti, pozvoniti; predlog *auf* prelaga v sestavah s prislovom gor: aufbehalten gorhraniti, ohraniti; aufzählen gornašteti, našteti; aus = iz vun: ausbeuteln iztreseti, vuniztresti; ausbitten sprostiti, vunsprostiti; auslesen izbrati, vunzbrati; aussöhnen pa mu je spraviti, potolažiti, zmiriti; bei = zraven, per: Beiwache perstraža, zravenstraža; Beurthail zra-vensodba, persodba: ein = noter; einflechten vplesti, notervplesti; einladen povabiti, nava-

⁸¹² Verjetno srežni, po srež.

⁸¹³ S svinčnikom ali barvico nad *kore* pripisano *korak*, nad *terg* pa = *redko*.

biti, notervabiti, notervadati; Eintritt noterstop, noterhod; fort – naprej, preč: fortkommen naprej priti; fortreisen preč popotovati, odhajati, naprei raižati; gegen pruti: Gegenmarsch prutihod; Gegenlaut prutiglas; nieder dol: niedersetzen dolpostaviti, doldajati; sich niedersetzen dolposaditi se, dolsesti; über – črez: überbleiben črezostati; überlassen črezpustiti, opustiti; überschreiben pa prevaja prepisati in überzeugen prepričati; um okuli: umblasen okulipihnniti, dolpihniti; umfallen okulipasti, dolpasti; umklaiden okuliobleči, preobleči, okulioblačiti se, preoblačiti se; umpflügen okul-ob-podorati; unter = pod: unterlassen podpustiti; untersuchen podiskati, prejskati; sich unterreden podgovoriti se; vor = pried, naprei, napried: vorhalten prieddržati, posvariti; vorbedenken predmisliti, prei – poprei, pomisliti. Pogostoma je Gutschmann zraven pravih slovenskih besed zapisal nemške ali dijalektične slovenske oblike. To kažejo že navedeni primeri, a nekaj jih še navedimo: Boots knecht veslar, ladjovozec, lopatar, galiot; Dame gospa, dama; Krieg žovd, voiska; Kugel okrogla, kugla; weisen = kazati, vižati; weiss biel, bieu itd. Tu pa tam pristavlja opombico gemein: Binder vezar, vezavec, gemein pintar; blau vešneu, muder, gemein plavi; Bürger mestnik, mestnaunik, gemein purgar.

Zanimiv pa je Gutschmannov slovar še v tem, da hrani blizu 90 slovenskih prislovc in narodnih rekov. Da niso vse izvorno slovenske, se je kmalu prepričati. ./.

Za nemškim slovarjem sledi »Sammlung der windischen Stammwörter etc.«⁸¹⁴ Ta zbirka šteje okoli 5400 slovenskih besed, ki jih je Gutschmann štel za podstavne besede. Jarnik jih je prerešetal in našel med njimi 700 tujk, 513 pa negotovega korena ter jih je torej odštel 1213. Gutschmannu se pripisuje tudi v Celovcu leta 1790 izdani »Ta veliki Katekizmus« v obeh deželnih jezikih, ki se je rabil po koroških šolah črez 40 let, in pa neka druga knjiga, ki nosi naslov: »Evangelie inu Branje ali Pišme na use Nedele inu imenitne praznike cielega leta razdelene. S'perpušenjam teh Višeh. V Zelouzi 1780, str. 927 v mali 8°.« Da je to knjigo sestavil Gutschmann, se vidi iz pravopisa in narečja in to spričuje tudi Kopitar, ki imenuje v Glagolita Clozianus na str. LI Gutschmanna pisatelja te knjige. Iz nje namreč navaja zgled koroške slovenščine. Gutschmann je umrl, kakor pišejo knjige enoglasno, leta 1790, kje, ne vemo.

⁸¹⁴ »Zbirka slovenskih izvornih besed itd.«

XXV

Toda veči uspeh kakor Hasel in Guttsmann sta dosegla zoper Pohlina dva druga moža, ki sta bila sprva celo na njegovi strani, to sta Blaž *Kumerdej* in *Japelj*.

Blaž *Kumerdej* je bil rojen 27. januarja 1738. leta na Gradu pri Blejskem jezeru na Gorenjskem. Študiral je srednje šole v Ljubljani, vseučilišče na Dunaju, kjer je bil 1772. učitelj ali correpetitor juris na orientalski akademiji. Gosposka sama mu je dala spričevalo, da je »ein fähiger und wohlgesitteter Mensch«. ⁸¹⁵ Na Dunaju se je tudi on navdušil za šolsko reformo o kateri se je takrat toliko govorilo in pisalo. Na Dunaju je videl prve uspehe nove normalke, prvi sad nove šolske politike, in je ž njimi primerjal predobro mu znane žalostne razmere na Kranjskem. Videl je gibanje na šolskem polju med Nemci; ker pa je bil navdušen Slovan, si je mislil, zakaj bi naš narod zaostal? Nenaprosen je leta 1773 predložil dunajski vladi »Domoljuben načrt, kako bi se dalo kranjsko stanovavstvo najuspešneje podučevati v pisanju in branju«. Stavil si je najprej prašanje, je li pametno, koristno in mogoče, da bi se prebivavci kranjski podučevali v branju in pisanju, in sicer ne samo v deželnem jeziku, ampak tudi, če bi se to dalo doseči – v nemščini, in kako naj bi se osnoval ta poduk, četudi le polagoma. Kmečko prebivalstvo na Kranjskem, pravi, ima jako ugodno bivališče za trgovino in promet in je jako nadarjeno pa presiromašno, da ne more niti davščin plačevati. Temu vzrok pa je nevednost, komaj sto ljudi na kmetih zna pisati in brati. Vrhu tega govore na kmetih jezik, ki ga poznajo samo kmetje in je tako različen od drugih narečij, da narod ne more občevati s sorodnimi narodi. Zato je treba te ljudi učiti brati in pisati v domačem jeziku, da priprosti človek lože in bolje spozna svoje državljanske in krščanske dolžnosti. »Die thume vernunft würde dadurch geschliefen [und] gewitzet«, ⁸¹⁶ ljudje bi se naučili lepšega vedenja, bi znali izboljšati svoje dohodke, cesarke naredbe bi se natančneje izvrševale, ker bi se narodu priobčevale v domačem jeziku, zlasti pa bi se smela ta nada gojiti tedaj, kadar bi se dalo doseči, »da bi se kmetje naučili poleg materinščine tudi nemščine in nekaterih najsorodnejših narečij, n. p. hrvaščine, dalmatinščine, češčine in poljščine«; občevaje z drugimi narodi bi postali sposobnejši za vojno službo, katere se sedaj bolj boje ko smrti; marljiveje bi kmetovali in tržili in bi torej tudi davek lože plačevali; ta fiskaličen smoter narodne prosvete je karakterističen za dobo Marije

⁸¹⁵ Prevod: »Sposoben in zelo moralen človek.«

⁸¹⁶ Prevod: »Neumni razum bi s tem to izbrusil in omikal.«

Terezije in Jožefa II. Dalje razpravlja Kumerdej svoj načrt, kako bi se dalo osnovati narodno šolstvo. Navzlic temu, da se je proglasila šola za politicum, tudi on ne ve za drugo sredstvo, kakor da prevzamejo povsod podučevanje cerkovniki; Kumerdej je mislil, da imajo ti povsod zadostne dohodke, ob katerih žive vsaj tako dobro kakor bajtarji; v ta namen naj se nauče vsi cerkovniki pisati in brati, kedor tega ne stori, tega je odstraniti. Okrožni glavarji naj prevzamejo nadziranje šol; zagovarjal je torej posvetno, popolnoma državno šolsko nadzorovanje, ker od duhovnikov ne upa nič pospeševanja šole; očita jim celó, da tu in tam svare pred šolo, grozeč jim s peklenkim ognjem, če bodo pošiljali otroke v šolo. Dobro pa ve tudi Kumerdej, da brez sodelovanja duhovščine ne bo mogoče osnovati šole, zato zahteva: duhovnik vnemaj narod za šolo in podučuj cerkovnika.

Ti Kumerdejevi nazori so bili več ali manj nazori tedanjega javnega mnenja o šolskih stvareh, izviren pa je gledé nasveta o jezikovni uredbi narodne šole na Kranjskem; v njem zahteva: »dass die Behörde eine Ausgleichung der Landes – Kroatisch-dalmatinischen und andern derley verwandten Sprachen treffe, diese den Leuten schriftlich mittheile«, ⁸¹⁷ da naj priredi abecednik in da posloveniti dobrih knjig, oziroma da naj pospešuje izdajanje dobrih izvirnih slovenskih knjig. Kaj si je mislil glede zenačenja slovenščine z drugimi slovanskimi jeziki, o tem nas podučuje njegova tiskana okrožnica, s katero je vabil naročnike na svojo že potrjeno slovansko slovnico leta 1793, ki pa ni prišla na svetlo. Kumerdej ni bil mož teorije, tudi ni bil samo za učeno, pa za dejansko rabo v vsakdanjem življenju nepraktično primerjalno slovnico slovanskih jezikov, kakor meni Kopitar; njegove jezikoslovne študije so imele namen zgraditi na podlagi vzajemnih elementov poedinih slovanskih narečij nekak vseslovanski jezik, ki bi omogočil promet med sosedi, pa tudi med južnimi in severnimi Slovani, ki bi torej omogočil Slovanom medsebojno občevanje brez tujega, neslovanskega jezika. Hotel pa je tak vseslovanski jezik, ki bi ne rabil samo učenjakom, ampak tudi kot občevalni jezik vezal mase narodove. Res drzen načrt! Vse kaže, da je bil Kumerdej mož samostalnega mišljenja; saj tudi ni maral na slovenska tla presaditi nemško šolo kar brez preosnove; dati ji je hotel narodno lice po narodnem jeziku in narodni knjigi; namen njegovi šoli je bila narodna omika, v tem ko je bil drugim glavni namen šole samo širjenje nemščine. Tudi Kumerdej želi, da se nauči slovenski otrok nemški, toda znanje nemščine je njemu zgolj to, kar znanje

⁸¹⁷ Prevod: »Da naj oblast zagotovi enakopravnost deželnega – hrvaško-dalmatinskega in drugih sorodnih jezikov ter o tem pisno obvesti ljudi.«

pisanja ali računjanja, samo koristno znanje, cenljiva spretnost. Šteti ga smemo torej za zavednega Slovenca, dasi le po današnjih nazorih, da, šteti ga smemo za panslavista, kakoršen je bil Križanič.

Njegov predlog je bil dobro utemeljen in vlada ga ni mogla vreči pod mizo, kakor mnogo drugih. Marca 1773. leta je Marija Terezija izročila ta predlog v presojo deželnemu glavarstvu kranjskemu, okrožnim glavarjem, opatu sitiškemu, kostanjeviškemu in bistriškemu pa novomeškemu nadduhovniku z nalogom, da naj stavijo vsi presojevalci tudi samostalne predloge, kako povzdigniti šolstvo na Kranjskem. Izjave teh dostojanstvenikov in oblasti so značilne za dobo prosvetljenega absolutizma in nam najbolje slikajo tedanje razmere. Notranjski okrožni glavar grof Brigido je poročal, da je bral Kumerdejeve nasvete »mit entzückender Erbauung«, ⁸¹⁸ ker Kumerdej zares ljudmilo skrbi za svoje rojake. Podpirati ga v tem podjetju je dolžnost slehernega domoljuba. V konkretnih ozirih pa se ne strinja ž njim brez izjeme. O dohodkih cerkovnikov pravi, da niso tako obilni, kakor Kumerdej misli, ker ima cerkovnik samo slabo hišico z majhnim vrtcem, ki mere včasih komaj štiri sežnje, bire 6–8 mernikov žita, samo tisti, ki imajo najboljše dohodke, imajo 24 mernikov žita bire; tu in tam včasih dobe kaj pri ženitvah ali krstih; nikdar pa nimajo toliko kolikor slab kočar in morajo zato iskati postranskega zaslužka. Dokler se jim tako slabo godi, ne bo dobiti branja večjih cerkovnikov; še manj je upati, da se bodo začeli stari cerkovniki učiti brati in pisati in potem poučevati mladino, tem manj, ker mladina sovraži poduk. Zato ne gre povsod ustanoviti šole, ampak jih je ustanavljati le polagoma, zdaj tu zdaj tam, kjer je ravno mogoče. To naj se zgodi tako, da se naloži duhovnikom, ki so brez dušnega pastirstva, in zgodnjikom, ki imajo kvečemu vsako nedeljo in praznik govoriti slabo sestavljeno predigo, pa uživajo revne dohodke; iz hvaležnosti naj podučujejo narod, to se more zgoditi tudi po samostanih. Brigido našteva celo vrsto krajev, kjer je moči ustanoviti šolo takoj. V teh šolah naj bi se učila mladina pisati in brati slovenski in nemški, računiti, krščanski nauk in vrhu tega še nekoliko prirodne morale, ki je za spoznavanje prekorientne vede o dolžnostih človeške družbe nujno potrebna in na Kranjskem žalibog skoraj neznana, dasi je bistveni pogoj prekorientne izomike vseh podložnikov. Brigido smatra s Kumerdejem vred za potrebno najprej izdajo slovenskega abecednika (Namenbüchlein), da se s tem še uspešneje razvije slovensko pismo, ki je celo do mačinom večinoma neznano. Država naj preskrbi tudi knjižico o morali, oblasti

⁸¹⁸ Prevod: »Z očarljivim povzdigom.«

naj nadzorujejo šolski red in skrbé za pravo pedagogiko; duhovščina pa naj priporoča šole s predižnice.

Tudi gorenjski glavar Apfaltrerr hvali Kumerdeja, pa misli, da bi se dale ustanoviti šole le tam, kjer imajo cerkovniki boljše dohodke; tamkajšnji župniki naj nameščajo samo take ljudi, ki s preskušnjo dokažejo učiteljsko zmožnost; sicer pravi ta presojavec, da šteje neke nasvete za neizvedne, pa ne pové, katere ima v mislih. Tem gostobesednejši je dolenjski glavar plemeniti Peran. Pritrjuje sicer Kumerdeju, da kranjski kmet nič ne ve o cesarskih ukazih in naredbah, vendar se nad njim jezi, ker je rekel, da se cesarski ukazi ne objavljajo tako, kakor bi bilo treba, češ da bi jih bilo treba tudi tiskati in razširjati med narodom. Ta glavar meni, da bi podložni kmet tudi tiskanih ukazov ne kupoval. »Drugo je, če bi se kmet iz poslovenjenih knjig naučil kaj več veronauka in kmetijstva. Kedor pa ve, kako se prvo že podučuje nekaj let (po novo urejenem Krščanskem nauku), mora reči, da več ni mogoče storiti. Morebiti bi ne bil Zgornji Štajer in Zgornji Korotan nikdar zapadel taki verski zmoti, če bi tam ne bilo toliko kmetov večjih branja in pisanja;« če je od tam kriva vera segla v druge okraje, so jo ondi lahko zatrli. Kmetijstva se kmet noče učiti iz knjig, ampak samo iz prakse in vzgleda. Za kupčijo bi tudi Kranjcem knjige nič ne koristile, saj kupčujejo že sedaj brez knjig celó na Francosko, v Nizozemskoi itd., tujega jezika se nauče v tuji deželi. Skratka, novomeški glavar hoče dokazati, da je šola kranjskemu kmetu nepotrebna in celó škodljiva. Zato mu tudi ne dopadejo podrobnosti Kumerdejevega nasveta, zlasti mu ne ugaja niti podučevanje po cerkovnikih po božji službi niti priporočanje šole z lece, niti izdavanje slovenskih knjig itd. »Ali namerava domoljub (Kumerdej) osnovati nemško ali slovensko šolo? Če želi nemški poduk, ni naravnost zavreči njegovega nasveta; če pa želi slovensko šolo, mu kratko malo povem, da bi se ne splačal trud, jemati toliko ozira na jezik, ki ne spada med poglobitve jezike (fundamentale Sprachen). Morebiti je Kumerdeju češčina v mislih, ali treba je razločevati med velikim, razširnim kraljestvom in majhnim vojvodstvom, zakaj to vojvodstvo ima nekaj zveze z dalmatinščino in hrvaščino; s češčino in poljščino je morebiti kaj malega sorodnosti, pa ne toliko, da bi izviralo kaj dobička za trgovstvo. Kranjski cerkovniki niso sposobni za podučevanje, ker sami ne znajo brati in pisati in ker imajo premalo dohodkov.

Cerkovnik je tukaj najrevnejša stvar na zemlji, živeti mora ob miloščini, za služiti si ne more nič, ker mora biti vedno pripravljen, da gre zvonit hudi uri; zavisen je popolnoma od omahljive srenje.« Kumerdeju očita, da dela krivico duhovščini, trdeč, da agituje z lece zoper šole in celó proti ljudem z večnim

pogubljenjem. To se ne da dokazati. Kumerdejevo zahtevo, da naj župnik vzgoji iz cerkovnika učitelja, imenuje okrajni glavar pobožno željo, ki je nemogoča, ker ima župnik obilo duhovskega posla. Tako nemogoče je tudi nadziranje šol po okrajnih glavarjih in izdavanje slovenskih knjig. Če so Kumerdejevi nazori vredni uvaževanja, naj se izvrši samo ta točka: kmet naj se uči brati in pisati nemški, pa ne s cerkovniki, ampak po posebnih učiteljih (Schulmeister). To naj se poskusi najprej po mestih, n. p. v Krškem; imovitejši naj plačujejo malo šolnino. Komaj pa je mož to zapisal, ga že zopet »skrbi da se ne zgreši morda glavni smoter, ako se vzbudi v kmetu preveč veselja do branja in pisanja: kakor hitro bo znal brati in pisati, ne bo več hotel ostati pri plugu, ampak bo tiščal še bolj v šole. Potem bomo imeli celo krdelo študentov, manjkalo pa bo kmetov. Skušnja uči, da vstopijo dijaki v posvetni duhovski stan ali v samostan ali pa v pisarnice. Ker pa takih ljudi že sedaj ne primanjkuje, se bojim, da ne bi samostani provzročili preveč škode kmetijstvu, ki je vendár med temelji trgovine.« Tako je pobijal Kumerdejevo namero dolenjski okrajni glavar, večkrat sam sebi nasprotuječ; nevarna se mu zdi *slovenska* narodna šola, ne pa *nemška*, kakor da bi utegnila slovenska knjiga vnovič zasejati med Slovenci seme luteranstva, ne pa nemščina. Kedor bere njegovo modrovanje, se ne bo čudil več, ako se prepriča o preskromnem uspehu šolske politike jožefinske; s takimi organi je prosvetljeni absolutizem zastoj mučil samega sebe in narode!

Tudi novomeški arhidijakon Martin Jožef Jebačin nima upanja, da bi nasveti dobrega Kumerdeja obrodili kaj prida sadu. S splošnega stališča se mu zdi, da bi občno podučevanje kmečkega ljudstva v branju in pisanju ne bilo pametno in res kaj prida koristno, še manj pa nujno niti gledé na državo niti glede na vero. Modri glavarji so mnogokrat zato prepovedali občevanje s tujimi narodi in učenje branja in pisanja, ker so se bali, da npravstvo propade; zakaj če bi znal priprosti človek brati in pisati in govoriti tuj jezik in vesti se po tuje, bi se prevzemal in skušal bolje in lože živeti, bi ne hotel več delati na polju, bi postal lahkoživec in bi morebiti celo zapustil deželo. Zato so Rimljani, osvojivši si tuje dežele, požigali židovske in egipetske knjige, da jih ne pokvarijo! Tudi Sv. pismo poroča, kako je prišlo malikovalstvo med Žide, ker so se v tujini seznanili s tujimi šegami; zato je Bog prepovedal zakone s tujimi ženami in občevanje s tujci in neobrezanci; modri Salomon je globoko padel vsled zveze s tujimi ženami, zato so morali odgnati po vrnitvi iz babilonske sužnosti tuje žene in njih otroke. Sicer priznava Jebačin, da dandanes v dobi prosvetljeni ni več tako nevarno, ako občujejo z ljudmi Zgornje Štajerske ali Koroške, ker je kmet trdno udan sveti veri; tudi

zna brati in pisati mnogo več ljudi, kakor si Kumerdej misli, pa ravno tako niso najboljši kristijani. Branje in pisanje se da primerjati jedi: tudi najboljših jedi ne more prebaviti slab želodec; šolski poduk bi netil dobičkarijo in kvaril lepo vedenje. Pa bodi si kakorli: eno se mi vidi čisto resnično in dognano, vsemogočni Bog je vse stvarjenje vredil po teži, številu in meri: On vodi tudi neumne stvari modro po notranjem nagonu do končnega smotra. On je dal človeku moči, da mora svojemu stanu in poklicu primerno umeti vse, kar mu je potrebno za častno in večno srečo, tudi če ne zna pisati in brati: torej čemu šola? Dokler veljajo prirodni zakoni, so bili ljudje neveščji branja in pisanja in vendar so zidali mesta; edino merilo v verskih in državnih stvareh jim je bila notranja luč, ustno sporočilo narodovo, velika knjiga vesmira, ki jo ume brati tako učenjak kakor idijot. Sicer je kmet kakor neuki človek sploh bolj vnet za verske reči; nevedni samotarji se ravno zato čutijo bolj srečne, ker ne poznajo posvetnih ved in umetnosti in mnogokrat ne znanjo celo ni brati ni pisati. Jebačinu mora zoper šolo pomagati celo sv. Avguštin: »Ecce quid est hoc, quod audisti? Surgunt indocti et coelum rapiunt, et nos cum doctrinis nostris sine corde, ecce, ubi volutamus? In carne et sanguine.«⁸¹⁹»Dokler smo poznali samo sv. pismo in so vsi živeli v krščanski priprostosti, so bili vsi pobožni in sveti, knjige pa so pokvarile vero in nrvnost, zato je bolje, da učenjaki ne podučujejo kmeta. Sv. Jeronim je sicer priporočal brati Sv. pismo, a takrat je bilo Sv. pismo še nespačeno, evangelij je bil edino vodilo versko in nrvno, menihi so živeli v pobožni preproščini strogo po božji besedi. Kumerdej se moti, ako upa, da bodo kmetje boljši kristijani in marljivejši poljedelci, ako bodo znali brati in pisati; na Dolenjskem so ženske, ki znajo brati in pisati, navadno zgolj lenuhe in svetohlinke, ki lenobo pasejo, delo mrzijo, se ošabno vedejo in hočejo najboljši čas porabiti za neka svetohlinstva, ki niso nič drugega kakor izvir lenobe in farizejska hinavščina.« Kranjski in goriški kmetje so v veri dobro podučeni, tudi če ne znajo brati in pisati. Ako omika pospešuje poljedelstvo, napravite modrijane za kmete.

Iz vseh teh premis izvaja Jebačin, da branje in pisanje ni kmetu nič kaj koristno, še manj pa potrebno; sklicuje se na to, da kmetijska družba dovolj stori za kmetijstvo in da se pogovori kmetov in graščakov sučejo edino okrog poljedelstva; kadar bo dovolj sredstev in moči, se bo tudi izvrševalo, kar družba veli, in potem se bo zemlja bolje obdelovala. Najprej mora država ustanoviti posebno

⁸¹⁹ Prevod: »Glej, kaj to pomeni? Silišal? Neuki vstajajo in si grabijo nebesa, kje pa se z vso svojo učenostjo in brez srca valjamo mi? V mesu in krvi.« Sveti Avguštin, Izpovedi, 8.8.19.

zalogo za kmetijstvo, kmet se bo potem že otresel starih predsodkov in metod. Tudi trgovcev se na Kranjskem ne manjka, na Gorenjskem jih je skoraj toliko kolikor posestnikov, ki niso tako divji in neolikani, kakor jih slika Kumerdej, temuč govore tuje jezike, n. p. hrvaški, dalmatinski in nemški, znajo brati in pisati; češčina in poljščina sta jim pa odveč, ker s Čehi in Poljaki premalo tržijo, izvzemivši tiste, ki z rožmarinom in lovoricami tržijo celo na Dunaju in Zgornjem Avstrijskem. Pa tudi ni treba, da bi bili na Kranjskem sami trgovci, katere že tako hudo tlačijo mitnine in naklade. Država naj preskrbi kmetu celo sol, da ne bo jedel neslanih jedil. Cesarski ukazi se kmetom oznanjajo zadostno, na kmetih v deželnem jeziku z lece in po gosposkah, v mestih pa z bobnom; to je mnogo prikladnejše, kakor če bi se morali vsi kmetje šele brati učiti. Revščina na Kranjskem ni posledica nevednosti, kakor trdi Kumerdej, ampak je z verskega kakor z državnega stališča potrebno zlo, ali, da se bolje izrazim, mojstersko delo Previdnosti. Bog jo pošlje v pregloboki svoji modrosti. Na Kranjskem ji je vzrok tudi nerodovitna zemlja, neugodno podnebje in razkosanost zemljišč.

Tudi gledé vojne službe govori Kumerdej premalo premišljeno, ker imamo dosti kranjskih vojakov, ki so se hrabro bojevali. Če se bolje poskrbi za invalide, bo vojna služba bolj mikala ljudi. Kmet se sploh nerad loči od doma. Jebačin smatra Kumerdejeve nasvete glede zveze cerkovniške službe z učiteljevim poslom za neizvršljive in brezsmiselne, ker zna le malokateri cerkovník brati in pisati in ima premalo dohodkov. Ako bi pa tudi mogoče bilo dobiti sčasoma branja in pisanja večjih cerkovníkov, bi li kmet na Kranjskem, kjer skoro ni najti nemškega človeka, tudi razumel vsebino tega, kar se je navadil samo brati? Morali bi v kranjskih vaseh ustanoviti prave pravcate nemške naselbine. Če se pa nauči brati in pisati samo v domačem jeziku, bo to le malo koristilo, ker Kumerdej sam priznava, da se njegovi rojaki ravno zato ne udeležujejo koristnega prometa z drugimi narodi, ker govore jezik, ki je edino njih lastnina; potem bi ne mogli občevati zunaj kranjskih mej. – Kumerdej očita duhovščini, da s peklom straši ljudi, če bodo hodili v šolo. Jebačin je prepričan, da Kumerdej nikjer ni slišal take predige; če pa duhovnik ne priporoča šolanja kar brez izjeme, ima za to pametne vzroke, katere je on že omenil. Pametno pa se mu zdi, dati Slovincem v roko gospodárskih knjig, poslovenjenih iz laščine in francoščine, in Jebačin pristavlja ironično: za ta posel bi bil Kumerdej najsposobniši, ker baje zna brati in pisati in je več v gospodarstvu in tujih jezikih. Veliko več pa se doseže, ako se kmetom razlagajo vérske resnice, in sicer naravnost po duhovnikih v cerkvi, v spovednici in o veliki noči, kakor doslej; graščinski uradniki in grajščaki pa

naj jim predavajo o gospodarstvu, zlasti o kmetijstvu, potem o državnem redu (Polizeiwesen)⁸²⁰ in naj jim tolmačijo cesarske patente in ukaze. Ta šola bi bila cenejša. Dalje pa Jebačin nekoliko omejuje svojo trditev, češ da ni ravno tako hud nasprotnik nasvetovani šoli za kmečko ljudstvo. Branje, pisanje in veda nam ne pokvarijo nramnosti, ampak samo napačna uporaba tega, kar se je človek naučil. Sedaj šele nam pove Jebačin svoje nazore, kako bi se uredil šolski poduk. Večina župnij ima organiste ali učitelje, ti naj začetkoma izberó v večih župnijah po 12, v manjših pa po 6 nadarjenih kmečkih fantov, 9 do 15 let starih, iz različnih vasi in takih hiš, kjer imajo obilo otrok, ki niso vsi potrebni za domače delo; te naj podučujejo. V večih župnijah podučuj kaplan ob nedeljah in praznikih. Nekateri dečki bi potem dalje kmetovali, drugi bi stopili v mestne šole. Kapelani si lahko najamejo te dečke za postrežbo in jih podučujejo. Vse to pa se izvede brez sile in hrupa. Če bi se izšolalo vsako leto v vsaki župniji le 6 dečkov, bi na Dolenjskem čez 10 let znalo že 3000 ljudi brati in pisati. Te osebe bi potem podučevale druge. Nadzorovali naj bi te šole nadzorniki. Spodbujali naj bi tudi mojstri svoje vajence n. pr. s tem, da bi koncem leta najpridnejšim in najbolj podučenim kupili ali podarili poseben trak za klobuk!

O izjavah opatov iz Stične, Bistre in Kostanjevice ne vemo družga kakor to, da so smatrali samo to za mogoče, da bi učitelji pozimi podučevali mladino, s cerkovniki pa se šolstvo ne dá osnovati.

Podajati komentar tem izjavam pač ni potrebno. Jasneje kakor debela razprava nam kažejo duh odličnih tedanjih krogov. In slišimo može, na katerih sodelovanje ni računalo samo Kumerdej, ampak tudi cesarica sama – in ravno ti krogi se branijo narodne šole in menijo, da so Kumerdejevi nasveti samo utopije. Na tem stališču nahajamo tudi deželno glavarstvo kranjsko, ki je naravnost izjavilo, da so nasveti Blaža Kumerdeja večinoma neizvedljivi, obenem pa priznalo vsaj to, da bi bilo koristno, če bi znal kmet brati in pisati, in da temu ne more oporekati nihče, ki res ljubi svojega bližnega brez ozira na stan, in ki gori za blagor dežele ter je temeljito podkovan v veri, ne da bi hlinil pobožnosti. Najsilnejši oviri sta razlika v nazorih in denarni nedostatek. Kar nasvetuje deželno glavarstvo pozitivnega, je jako skromno: okrožni uradi in duhovniki naj priporočajo narodu branje in pisanje, nameščajo naj se samo cerkovniki, ki znajo brati in pisati, ter ti naj se ob enem zavežejo, da bodo učili mladino pod nadzorom duhovščine in gosposke. Kapelani naj pozimi in ob nedeljah in praznikih podučujejo pod nadzorstvom

⁸²⁰ Prevod: Policijska, pravna ureditev države.

nadduhovnikov, najmarljivejšim šolarjem naj se da kako darilo, najpridnejšim učiteljem pa nagrada; za ta namen bi bilo treba 300 gl. na leto iz dobička maškara-de; dognati bi bilo, če res duhovniki obresti ustanov za cerkovnike in organiste porabijo v druge namene; pri oddaji izpraznjenih župnij naj se daje prednost duhovnikom, ki podučujejo mladino. Ker bi pa ustanovitev tako koristnega šolstva na kmetih nekako utegnil ovirati strah, da bi se zanesle med kmečko prebivalstvo razne krivoverske knjige, obeta deželno glavarstvo, da bo v zvezi z duhovskimi in posvetnimi gosposkami čuvalo, da se ubrani dežela tega zla.

Kumerdej se torej tudi od te strani ni smel nadejati izdatne podpore. O nasvetih kranjskega deželnega glavarstva pa je imela izreči sodbo še najviša instanca dunajska: dvorna kancelija, katere poročevavec je bil Greiner, eden tistih mož, ki so za Marije Terezije vodili notranjo politiko po tiru prosvete. Seveda se ni smel Kumerdej nadejati pri njem brezpogojne odobrave vseh načrtov; ozirov na narodne posebnosti ni smel iskati pri državnikih, ki so sicer obožavali koristnost vseh svojih reform, hkratu pa se tudi protivili vsakemu predlogu, ki se ni dal nabiti na prikladno kopito, ki se zove »enoličnost« (Einformigkeit).

Dvorna kancelija je 5. junija 1773 izrekla o nasvetih dež[elnega] glavarstva zelo ostro sodbo. »Zavzeti se moramo,« pravi Greiser, »da je moral šele Kumerdej, ki zavoljo tega zasluži najvišo milost, deželno vlado, okrožne urade, gosposke in duhovščino opozoriti, da je treba ustanoviti nekaj šol za skrajno nujno podučevanje kmečke mladine. Še čudnejše je, da se nahaja še sedaj v ti prosvetljeni dobi, pod slavnim žezlom Vaše cesarosti še cela, ne preveč oddaljena vojvodina, kjer so se šele letos spomnili, da je treba tiskati abecednik. In končno se ne moremo čuditi, da niso bili cerkveni dostojanstveniki, kateri so bili o Kumerdejevih nasvetih zaslišani, nič kaj vneti za nje; zlasti dekan in nadduhovnik, dasi je naposled primoran priznati nujnost in korist nameravanih šol, se vendar trudi v dolgi pridigi iz sv. pisma in starorimske zgodovine dokazati, kako nepotrebno, da, nevarno za državo in vero bi utegnilo biti, ako bi se kmečkemu stanu dala prilika, da se nauči brati in pisati. Iz tega bi se dalo nekako sklepati, da ni Kumerdej trdil povse brez razloga, da so predigarji strašec s peklom odvrčevali kmete od poduka, dasi vsi prelatje oporekajo tej trditvi.« Poduk mora biti, a če je slab, je bolje, da ga ni; od slabo izvežbanih organistov se ni nadejati posebnega uspeha, niti od marsikaterih duhovnikov. Dvorna kancelija stavi potem te-le konkretne predloge: Najprej se osnuj za Kranjsko posebna šolska komisija, ki naj določi potrebno zalogo: državna blagajna, t. j. jezuitski zaklad, prispevaj 1000–1500 gl. za ljubljansko normalko, Kumerdej se imenuj za ravnatelj; da bo imel več

dohodkov, se mu odkaži kak posel pri deželni vladi; brez nadzorstva tega za novo šolstvo vnetega moža se ni nadejati uspešnega delovanja pri tej napravi, kateri se bode spočetka boriti z mnogimi ovirami.

Cesarica je odločila v svojem lapidarnem slogu:

»Placet 1000 gld. Weillen er hier ist, solle er die normalschulle frequentieren.«⁸²¹

⁸²¹ Prevod: »Odobrite 1000 goldinarjev. Ker je tukaj, naj obiskuje normalko.«

XXVI

Dvorna kancelija je potem ukazala, kar se ji je zdelo potrebno zastran deželne šolske komisije, v katero ni smeti voliti očeta prefekta jezuitov; gledé duhovnih nje članov pa se ni treba posvetovati s škofi, ampak deželno oblastvo naj jih kar izbere, in to najspodobnejše. Imenovanje Kumerdejevo utemeljuje dvorna kancelija proti cesarici z njegovo spretnostjo in iskrenostjo in dostavlja, da je na Kranjskem treba takega moža, ki z odločno roko odpravi mnogovrstne ovire, ki se bodo stavile šolski reformi: ako bi dvorna kancelija ne bila prepričana, da bo Kumerdej popolnoma kos temu poslu, bi ga ne nasvetovala cesarici.

Šele oktobra meseca je bil Kumerdej imenovan za ravnatelja nove ljubljanske normalke s 500 gl. plače in z obljubo, da mu preskrbe čim prej mogoče postranski zaslužek. Najbrž se je Kumerdej obotavljal, ker je imel morda na Dunaju boljše plačano službo in je ni maral zamenjati z ravnateljskim mestom normalke; obotavljal se je morda, ker se je moral posvetiti vse drugačnemu poklicu kot pravoslovec; pozneje so mu tudi očitali, da smatra svoje novo mesto za nekako ponižanje. Zato so mu obetali ne doklade, ampak postranski zaslužek. Najprej pa se je moral sam seznaniti z normalno metodo; hodil je zato v dunajsko normalko, potem pa odpotoval v domovino, kjer je našel mnogo ovir izvršitvi cesarskih ukazov, najprej to, da ni bilo denarjev. Začelo se je dolgotrajno posvetovanje o osnovi ljubljanske normalke in nikjer ni bilo pravega navdušenja za novo šolo. Raigersfeld je stavil glavarstvu podrobnejše nasvete, zlasti gledé nastavljanja cerkovnikov in zgodnjikov, in da je duhovnikom naložiti dolžnost podučevanja. Kumerdej se ž njim ni strinjal popolnoma, zlasti gledé zadnjega ne: »To je silno breme, ki bi zbudilo v duhovščini mržnjo proti šoli; duhovščini je prepustiti samo veronauk kot posel duhovskega poklica in pa da naj nadzoruje učitelje, da delajo svojo dolžnost.« Kumerdej je tudi zoper nasvetovani polletni šolski poduk in zoper premije; boljše je proglasiti učitelje za cesarske uradnike in jih oprostiti vojaščine; pospeševalo pa bi se šolstvo, če se marljivi duhovniki za zasluge za šolo imenujejo za boljše službe. Posebno važno je, da je Kumerdej uvidel, da ne sme biti ljubljanska normalka vzgojevališče bodočih učiteljev, slepa kopija dunajske normalke, ampak da mora jemati ozir na domače potrebe; zato zahteva posebnega učitelja za nemščino in, če mogoče, tudi za laščino, ker je našel, da znajo dečki na pamet vse tabele, pa da jih skoro nič ne razumejo; od poduka nimajo torej nobene koristi, zato se morajo najprej naučiti nemščine, drugače se ne doseže korist kakor na Dunaju. Najbrž bi bil Kumerdej nasvetoval slovensko normalko,

če bi bil mislil, da je že takrat mogoča; kot domoljub in šolnik pa si je bil svest ogromnih ovir ljubljanski normalki, ako se ne jemlje vsaj nekaj ozira na nenemško kronovino Kranjsko. Zato povdarja nasproti drugim gospodom, da ni pozabiti, da je Dolenje avstrijsko nemška dežela, da imajo torej tam nemški jezik in nemške knjige. Kako pa je v tem na Kranjskem? Kje najdeš slovensko Sv. pismo, ki je vendar zahteva viša naredba za normalko? Kje najdeš tabele, ki bi jih mogla pridom rabiti naša mladina? Kje imamo mladino, ki bi govorila nemški? Vse to mora šele ravnatelj normalke deloma posloveniti, deloma sam spisati, deloma preurediti. Drugi gospodje so trdili, da bo za skromno Kranjsko zadostovala niže organizirana normalka, na kateri delaj tudi ravnatelj kot učitelj. Kumerdej temu odločno ugovarja: Kranjska ni kronovina druge vrste, ravnatelj ne bo mogel hkratu podučevati, ker on mora spisati nemško slovnico, prikladno tukajšnji mladini, spisati ali vsaj posloveniti posnetek svetopisemske in domače zgodovine, poleg tega pa še nadomestovati obolele učitelje. Reigersfeld je za to, da se sprejemajo v normalko le učenci, ki že znajo nemški; ker bo normalka nemška šola, so slovenske knjige, ki jih hoče izdati Kumerdej, odveč. Tudi glavarstvo je bilo te misli: na normalki bo učni jezik nemški, o šolah na kmetih pa sedaj še ni govora, na te bo šele takrat misliti, ko se izvežba dovolj učiteljev na normalki, dotlej pa preteče še precej let. Torej se niso mogli ti gospodje prav nič osvoboditi od svojega vzorca, dunajske normalke, za domače razmere niso imeli niti toliko pojma kakor Kumerdej; dvorna kancelija ga je samo oprostila podučevanja, ker bo moral mnogo potovati po deželi zaradi osnovanja narodnih šol na kmetih, in ona je tudi določila, da se smejo sprejemati v normalko samo učenci, ki že dosti znajo nemški. Vendar ni hotelo pri šolski komisiji kranjski priti uradovanje v pravi tir. Začelo se je novo šolsko leto 1774/75, na Dunaju pa so zastoj pričakovali poročilo, da se je odprla ljubljanska normalka; gospodje v dvorni kanceliji so bili nestrpni, zato so hudo zaropotali dne 25. svečana 1775. leta, češ, kranjsko dež[elno] glavarstvo je šele sedaj po mnogih tje poslanih ukazih in opominih že pred letom tje poslanega šolskega ravnatelja Kumerdeja vendar poslalo semkaj poročilo, oziroma zapisnik o pripravah za ustanovitev ljubljanske normalke; iz tega poročila je razvidno, da se ni še nič dognalo gledé šolskega poslopja, da ni še nič učiteljev, ni denarja, izvzemivši od cesarice dovoljenih 1000 gl. in vstopnine od maškarađ, nasprotno se stavljajo v tej kronovini, ki ima manj šol ko katera druga, novi šolski reformi najhujše ovire. Dvorna kancelija hoče temu opomoči z nasvetom, da naj se pozove Kumerdej, ki je ravno tako spreten kakor iskren, z dvema drugima učiteljema za šest tednov na Dunaj, da se tukaj določi vse, kar je

potrebno, da se že enkrat ustanovi normalka; učitelja pa naj se na Dunaju izurita v normalni metodi, ker ni med dunajskimi učitelji lahko dobiti takega, ki je tudi zmožen jezika (slovenskega). Kumerdeju se dovoli po 2, učiteljema pa po 1 gl. na dan in povrnejo se vsem trem potni stroški. Sušca meseca so ti trije možje romali na Dunaj in so ostali tam do konca julija. Ko sta dovršila učitelja svoj tečaj za normalko, sta dobila ukaz, da se takoj vrmeta v Ljubljano; zopet se je vsem trem nakazala potnina, »če niso prinesli nič denarja seboj iz Ljubljane«.

Na Dunaju so se sešli nekateri veljaki in se posvetovali v dvorni kanceliji o šolskem vprašanju kranjskem; tudi Kumerdej je bil med njimi. Tam so dežel-nemu glavarstvu kar naravnost vzeli krmilo iz rok. Kumerdej je dobil nalog, da posloveni »šolski red«. Določili so se novci,⁸²² odobrila sestava učiteljskega zbora normalke. V boju z deželnim glavarstvom je torej zmagal Kumerdej in je leta 1775 odprl vse štiri razrede ljubljanske realke. Sam pa pri tem ni imel sreč-ne roke in si je nakopal na glavo hudih sitnosti, ker je imela normalka mnogo sovražnikov. Pritožbe na Dunaj so napotile cesarico, da je imenovala grofa Tor-resa, goriškega šolskega referenta, za posebnega komisarja z nalogom, da preišče kranjsko šolstvo. Ta mož je bil brezobzirno odločen in navdušen za novo šolo; grajal je vse vprek: šolska komisija ni prav sestavljena, ker nimata duhovnika pooblastila škofovega. V Ljubljani ni nobenega nadzornika, ki bi še večkrat »na-padel«. Učencev šteje normalka 120, med njimi samo 20 Nemcev, in zatorej je uspeh normalke nemogoč, kajti poučuje se vse v jeziku, ki je učencem neznan, sosebno veronauk. Ta težava se nahaja po vseh deželah, nemščina ni materinšči-na. Temu se mora priti v okom z osnovo elementarnega razreda kakor v Celovcu ali Gorici, kar se lahko izvede, ker so vsi učitelji zmožni obeh jezikov. Ravnatelj je v protislovju s šolskim redom opustil pametno razreditev učencev in učiteljev, tako da je šola zgolj pesek v oči občinstvu; Kumerdeju manjka odločnosti, da bi učence in roditelje privadil šolskemu redu; iz tega sledi, da pohaja njegovo šolo sama sodrga in najslabše osebe. Manjka mu tudi odločnosti nasproti ško-fu, sicer bi ga moral že prisiliti, da izpolni svojo stanovsko dolžnost ali bi pa naznanil upornost škofovo na najvišem mestu. Ni se mu še posrečilo premagati predsodka, kakor da bi ne mogle obstati normalke po mestih, da bi bile pa po kmetih naravnost škodljive, če ne nemogoče. Tudi osebnost Kumerdejeva mu ne ugaja: nima nič živahnosti in smatra za ponižanje, ker je nerad prestopil od pravoslovja k normalki. Očita mu, da se je prenaglil, ker je odprl vse štiri razrede

⁸²² Denarna sredstva?

naenkrat. Knjig nimajo učenci nič. Dijaki ljubljanske normalke se ne sprejemajo v Celovcu v gimnazijo, ampak kvečem v 2. normalni razred. Ni katalogov niti tečaja za učitelje pripravnike, po mestu mrgoli domačih učiteljev, dijaki nimajo vsakdanje božje službe. Vendar pravi, da sme dati šolski komisiji, ravnatelju, katehetu in vsem učiteljem spričevalo, da je ljubljanska šola še boljša kakor se je nadejal in da se je šolstvo pospešilo, kolikor je bilo mogoče; graja pa takoj, da učenci 1. in 2. razreda slabo izgovarjajo itd. Zmožnosti kranjskih dečkov so jako hvalne. Prav robato se je lotil oč[etov] frančiškanov novomeških in njih gimnazije. »Spoštovanje in čast novomeškemu frančiškanku pa v nobeni vrejeni državi v Evropi ne podučujejo frančiškani mladine v viših vedah (humaniora), ker so skoraj ex instituto izključeni od lepih ved, in v istini v Novem mestu ne govoré nemščine, slabo latinščino pa mladini s palico vbijajo; njih šolo je šteti za neredno zakotno šolo in pribežališče vseh dijakov, katere so zavoljo zanikarnosti ali slabega vedenja spodili iz ljubljanske in karlovške gimnazije.« Šolska komisija se je zagovarjala zoper očitanja Torresova in je rada sprejela nasvet zaradi elementarnega razreda; tudi se je sklicevala na to, da dežela ni nemška. Torresov ugovor v tem oziru je znamenit, ker nam svedoči, kak sangvinik je bil in da je bil prvi namen šole – germanizacija. On pravi: »Ali je stara ilirščina res materinščina? To mi je nerazumno. Amerikanci so tudi imeli svoj narodni govor, sedaj pa govorijo jezik svojih premagavcev. Ali ne bi bilo mogoče, da bi govorili tako obilo nadarjeni Kranjci jezik svoje dobrotnice (cesarice)? Jako velik dobiček normalke bode uvedba edinstvenega jezika. Rimska država je imela samo latinski jezik. Jaz želim doživeti to slavno dobo.«

O izjavah Torresovih in deželnega glavarstva je presojala niževavstrijska šolska komisija, ki je potrdila osnovo elementarnega razreda in poslovenitev in izdajo knjig v obeh jezikih, ter bila mnjenja, da je slabih uspehov kriv poročevavec kranjske šolske komisije, na čegar mesto nasvetuje novega poročevavca. V tem smislu je dala dvorna kancelija ukor deželnemu glavarstvu in škofu. Za poročevavca je prišel namesto nesposobnega grofa Gallenberga grof Edling, frizinski glavar loški, ki je že pokazal, da se zanima za šolstvo v tedaj merodajnem smislu. V nikakor preskromni prošnji na opata saganskega Felbigerja, ki bo cesarici poročal o tem, se sklicuje na to, »da sem si zadobil najpopolnejše in pravo znanje normalskega šolstva in da nadkriljujem gledé gorečnosti in morebiti tudi glede zmožnosti za to jako dobro delo vse svoje rojake«, pri čemer se sklicuje tudi na svojega sorodnika, škofa goriškega. Dasi se je deželno glavarstvo uprlo njegovi prošnji, je bil vendar imenovan in je postal duša kranjskemu šolstvu; kdor pa pri-

znava njegove zasluge, ne sme pozabiti, da je on imel v svojem poslu jako vrlega sotrudnika Blaža Kumerdeja. Oba sta se v svojih nazorih lepo ujemala in to lepo soglasje je rodilo lep sad tudi na polju šolskega slovstva slovenskega. Edling ni bil napojen s tistim duhom kakor Torres, ki je upal, da doživi smrt slovenskega naroda. Njegovo delovanje na slovstvenem polju sem že omenil, samo to moram popraviti, da knjige »Kern ali vonusetek teh metodnih Buqui« ni poslovenil sam, ampak plemeniti Kappus. Kumerdej je, kakor smo videli, hotel posloveniti oziroma spisati celo vrsto šolskih knjig, ko je prišel v Ljubljano; da teh načrtov ni izvedel, so pač krivi preobilni njegovi posli; še le v poznejših letih je dobil toliko duška, da se je udeležil slovstvenega dela slovenskega. Leta 1778 je poslovenil le eno važnejšo knjižico: »Vadenje za brati v 'vsse sorte pisanji za šolarje teh deželskeh šol v'cessarskih krajlevih deželah«. Ni se pa lotil nameravane prestave saganskega katekizma, ki je bila tako nujna, da se je ponudil grof Edling, da jo izda. Komaj pa je ta dovršil prevod malega katekizma, se oglasi škof Herberstein in prosi, da sme posloveniti veliki katekizem v prid tukajšnjega zvečine neveščega nemščine kmetiškega naroda. Ker je dvorna kanclija cesarici priporočala škofovo prošnjo z dostavkom, »da ne bode še bolj uzlovljen škof, ki že tako ni nič nakhlonjen novi metodi«, ji je cesarica ugodila in Edlingu se je naročilo, naj počaka s svojim prevodom. Škof pa svojega prevoda ni izgotovil. Edlinga pa je vsa stvar bodla in zato je 27. sveč[ana] 1778. poprosil dovolila, da sme tiskati svoje delo, ker je ta knjiga nujno potrebna in škofov prevod ne bo kmalu dovršen, sicer pa, da si oba prevoda nista tekmeča, ker hoče škof prirediti knjigo za odrastle ljudi, Edlingov mali katekizem pa je odmenjen trivijalkam. Edling se je pohvalil, da je osnoval že mnogo trivijalk in da torej vé, kaj sodi v te šole, navaja tudi, da je prevod poleg obeh Tauffererjev pregledal in pohvalil goriški nadškof, obetajoč, da ga uvede v svojo škofijo. Posebno pa povdarja, da sta njegov prevod potrdila in pohvalila »zmožni, v bogoslovstvu izvedeni in mnogih jezikov večji duhovnik Spendov« in vladni tajnik plemeniti Kappus.

Na vprašanje, kedaj dovrši svojo prelogo, je odpisal škof, da je že poslovenjen, katekizem pa da bo komaj v treh mesecih dovršen za tisek. Sedaj je Felbiger priporočal Edlingovo prošnjo, češ da se ni tako nič nadejati od škofa, ki zopet zahteva odlog. Njemu je pritrdila dvorna kancelija; škofu pa naj se pové, da gotovo tudi sam priznava nujnost te knjige, kateri torej ne odreče potrdila. Edlingov prevod je že davno dovršen, torej se zgolj iz trmoglavosti škof brani take dobro poslovenjene knjige, hoteč tratiti čas za drugi prevod. Edlingova knjiga se tiskaj, škofove nikar čakati; tako se naj škofu zlepa odpiše. Marija Terezija je zapisala

pod ta nasvet »placet« in knjiga je zagledala leta 1779 beli dan. Škof pa se ni dal oplášiti. Ko je Juri Japelj izgotovil prevod velikega Katekizma, ga je takoj predložil škof vladi, proseč dovoljenja za natis; dovoljenje je dobil 6. februarja 1779, pa naložilo se mu je, da se morata spraviti oba katekizma v doslovno soglasje, da ne bodo ljudje mislili, da sta dva različna katekizma. Ker je bil Edlingov prevod že natisnjen, Japljev pa še ne, moral bi bil torej Japelj svoj prevod predelati in vzprejeti vanj Edlingove stavke. A tega ni hotel ni on ni škof, ki je ugovarjal rekoč, da ne gre prikrojiti velikega katekizma po malem, ampak nasprotno; pozivati se je imel tudi na to, da je Japljev prevod gledé jezika boljši in čistejši, da so njegovi izrazi prikladnejši pojmom priprostega človeka. Cesarica je naredila konec pravdi: Edlingovo knjigo je morala prevzeti zaloga šolskih knjig in jo spečati zunaj Kranjske, za Kranjsko pa je potrdila Japljev prevod velikega katekizma, poleg katerega je imel Japelj izgotoviti še mali katekizem z izrazi velikega Katekizma. Edling je bil namreč globoko užaljen, zaman je napravil priziv, sklicujoč se na spričevala vrlih dušnih pastirjev; tožil je tudi, da ga tiskar cveli zaradi tiskovnih stroškov, zato je cesarica odredila, da knjigo prevzame zaloga šolskih knjig. Njeno blago srce govori iz besedic: »Blumegen (dvorni kancelar) er (Edling) kann nicht zu schaden bleiben.«⁸²³

Japljev prevod je izšel pod naslovom: »Ta velki Catekismuf s'prašanjami inu odgovormi za očitnu inu posebnu podvučenje te mladosti v'cesarŕkih krajlevih duželah. 1779.« Posvetil je knjigo škof Herberstein sami cesarici, katero slavi v dotični častitki z vneseno besedo, torej tisti mož, ki je delal malo let prej toliko preglavice Torresu in vladi s svojo opozicijo proti šolski reformi. Sedaj je bil jako vnet za šolstvo, videč, da pametno osnovana šola ne kvari ni vere ni nravi mladine, ampak da daje cerkvi več prilike, temeljiteje jo podučevati v verskih resnicah. Da je dal posloveniti prevažni Katekizem, to je velika zasluga njegova in Japljeva, in sama cesarica je to priznala z darilom 12 cekinov težke kolajne Japlju. S to knjigo je škof pomagal svojemu tekmecu Edlingu odstranjevati silne zapreke, ki so ovirale razvoj narodnega šolstva na slovenski zemlji. Edling sam je ponosno poročal cesarici, da so prevodi najvažnejših knjig izdatno ugladili pot novi šoli na Kranjskem. Da ni šlo vse gladko, je naravno. O ovirah je tožil Edling leta 1779, rekoč, da so strašne, tako mnogovrstne in tako polne lokavščine, da jih nikdo ne verjame, kedor jih ne čuti in skuša kakor jaz. Vendar ni omagal, podpirali so ga mogočni gospodje, tudi duhovskega stanu, n. p. opat stiški Fabiani in škof.

⁸²³ Prevod: »Blumegen ne more ostati oškodovan.«

Tekom nekaterih let je osnoval tudi na kmetih nekaj trivijalk, po manjših mestih pa nekaj glavnih šol.

Šolstvo v posameznih kronovinah je vodil poročevavec šolske komisije na Kranjskem grof Edling. Jožef II. je šolsko nadzorstvo poveril novim uradnikom, okrožnim šolskim komisarjem. Med najboljše je šteti Antona Linharta, o katerem poroča gubernij 1789. leta, da se je v tem poslu izredno odlikoval. V Celju je posloval od 1787. leta dalje Blaž Kumerdej; nameščen je bil tam gotovo pod vplivom Edlingovem, po petletnem poslovanju je šel v isto službo v Ljubljano nazaj. Ko je bil Kumerdej v Celju, je tožil glede teharske občine (Edeltum Tüchern), da se je dolgo časa branila zidati šolo; nabavila je sicer nekaj gradiva, pa zidati ni začela, ampak je zopet prodala gradivo. Obetali so, da dado učitelju vse, kar mu bo treba; ko pa je prišel učitelj, je moral kmalu zopet pobrati kopita, ker ni hotel biti, kakot trdi Kumerdej, župnikov strežaj; ko je prišel nov učitelj, ni bilo najti zanj v vseh Teharjih niti ene sobice.

XXVII

(Zadnjič sem govoril o nadaljnjih naporih Kumerdejevih za ljudsko šolo in normalko.) Kumerdejevo poznejše delovanje je zvezano z delovanjem Japljevim, zato ne bo odveč, da si ogledamo tudi tega znamenitega Slovenca.

[Jurij Japelj]

Jurij Japelj je bil rojen v Kamniku dne 11. junija 1744. leta. Njegov oče Primož Japelj (sprva Apel) je bil srednje imovit meščan in pek; materi je bilo ime Jera. Slomšek je pisal, da je Japelj prejel prvi poduk v domači ljudski šoli, ki so jo vodili frančiškani pa to ni moglo biti, ker je bila frančiškanska šola ustanovljena leta 1776. Morda ga je učil kak frančiškan zasebno. Najbrž pa je prejel mladi Japelj prvo naobrazbo od slovenskega pisatelja Paglovca, ki je takrat deloval v Spodnjem Tuhinju; Japelj vsaj se ga je hvaležno spominjal še v poznejših letih. Paglovec je zanetil v nadarjenem mladeniču ljubezen do znanosti; ker je bil sam pisatelj in rodoljub, je tudi Japlja nagovarjal za pisateljevanje; Japelj ga hvali kot veččega jezikoznanca, kar pa mož ni bil; pač hvaležnost ga je priganjala v to. Po Paglavčevem posredovanju je stopil Japelj v jezuitske šole v Ljubljani. Petnajstletnemu dijaku je umrl največi dobrotnik Paglovec in poslej so skrbeli zanj očetje jezuiti; lastna nadarjenost in marljivost mu je pomagala, da se je spenjal vedno više. Med učitelji se mu je omilil zlasti profesor logike in metafizike oče franč[iškan] Ksaverij baron Walfen, ki je jel prvi na Kranjskem podučevati v Newtonovi fiziki in se je tudi mnogo bavil s kranjskim rastlinjem. Sošolec in dober prijatelj Japlju je bil Žiga plemeniti Hohenwart, pozneje generaljni vikar v Celovcu in naposled škof v Lincu, kateri ga je uvedel v mnoge plemenite rodbine, kjer je bil otrokom domači učitelj. Dopršivši v Ljubljani latinske in modroslovne šole, je šel Japelj v Trst, kjer se je vpisal v bogoslovje. V mašnika ga je posvetil leta 1769 škof Anton grof Herberstein. Zakaj ni ostal kot bogoslovec v ljubljanski škofiji, ni jasno, najbrž ga je zvalila v Trst seboj kaka tuja imovita rodovina.

Prva njegova služba je bila pri Sv. Antonu starem v Trstu, kjer je deloval tri leta kot kuratni kaplan. Tukaj se je bavil zlasti z jezikoslovjem. Razen slovenskih narečij se je tudi izpopolnil v italijanščini in francoščini ter se je priučil tudi angleščine. Ko je umrl leta 1775 tržaški škof, ga je pozval njegov sorodnik, ljubljanski škof Karol grof Herberstein, v Ljubljano in ga imenoval za svojega

dvornega kaplana in ordinarijatnega tajnika. Ta škof, sprva, kakor smo videli, še protivnik šolskih reform, je postal kmalu eden najstrastnejših jožefincev, s celim srcem udan nameram ministra Kaunitza⁸²⁴ in njegovih tovarišev. Takoj prvo leto vlade cesarja Jožefa II. je izdal pastirski list, nad katerim se je pohujševala cela škofija. V Ljubljani so mu nadeli ime »luteranska lasulja« (»lutherische Perücke«). V kratkem sta prišli na svetlo tudi dve brošurici zoper njega. V prvi pobija neki duhovnik, v drugi pa neki meščan, za katerim pa se najbrž zopet skriva tudi le duhovnik, načela škofova, katera je celo Rim obsodil kot krivo-verska. Cesar nasproti je v posebnem pismu (27. novembra 1781. leta) očitno pohvalil Herbertsteina in ga postavil vsem drugim škofom v vzgled. Po vsem tem smemo soditi kakih nazorov se je navzel Japelj, občujoč zaupno ž njim in poslovenivši zanj, kakor smo že slišali »Ta velki Catekismus«; ko pa je ta zagledal beli dan, Japelj že ni bil več dvorni škofov kaplan in notar, ker ga je bil istega leta postavil škof za vodjo Schillingove ustanove pri sv. Petru v Ljubljani ter ga hkratno imenoval za konzistorijalnega svetovavca. To razmeroma jako lahko in častno službo mu je določil škof brez dvombe zavljo tega, da bi se tem lože posvetil tistemu književnemu podjetju, za katero ga je bil podnetil: da bi preskrbel slovensko sv. pismo. In res se je pravo Japljevo slovstveno delovanje začelo razvijati šele leta 1780.

Leta 1781, 5. aprila, so obnovili *academio operosorum*, ustanovitelji so: Japelj, Kumerdej in Edling. 15. julija je imela občni zbor. Gusič je bil ravnatelj, Japelj pa tajnik, Edling pa nekak patron ali voditelj. Pristopili so vsi tedanji ljubljanski književniki, ki so si dali posebna imena: Pohlin – Novus, Japelj – Secretus, oče Damascen Dev – Utilis, Anton Linhart – Agilis⁸²⁵ itd. Navdušeno so slavili *prérod* akademije in vendar se je razpršila čez šest let. Prvič, ko je gojila samo nemški in italijanski vpliv, za slovenščino pa se ni brigala nič, so jo uničili razni predsodki; zlasti jezuitje ji niso bili naklonjeni, sedaj pa ni več bilo jezuitov. Oživili so jo trije prosvetljeni možje v navidezno jako pripravnem času, ko je vladala svobodna misel. Razšla se je zaradi različnih unanjih razmer, pravi isti zgodovinar Dimitz. Zaradi unanjih pač težko, bolj gotovo, da zavljo

⁸²⁴ Wenzel Anton Graf Kaunitz (1711–1794). Avstrijski državnik razsvetljenega absolutizma, dvorni svetnik in diplomat. Kot svetnik in soustvarjalec reform Marije Terezije in Jožefa II. in osnovelec avstrijskega državnega sveta je bil vodilni glasnik razsvetljenske stranke v habsburški monarhiji in pospeševalec mnogih notranjepolitičnih reform, znanosti in umetnosti, predvsem pa kot državni kancler odgovoren za zunanjo politiko.

⁸²⁵ Prevod: Novi, Skrivni, Koristni, Okretni.

notranjih vzrokov. Pohlin se je na primer rajši ločil iz domovine, ko so sekularizirali njegov red, kakor da bi bil zapustil samostan, čeprav mu je bilo dovoljeno; on ni mogel delovati zlasti z Edlingom, ki je bil velik vladni pristaš in je ovajal kranjske samostane pri vladi ter izganjal iz njih menihe. Japelj, ki je bil prijatelj materinščine, ni mogel občevati z Gusičem, ki je bil kakor Torres ves prešinjen s tedanjimi centralističnimi idejami in je želel, da se vsa Avstrija čim preje ponemči. Neskladnost v načelih je bil torej vzrok propadu *Academiae Operosorum* in ogenj, ki ga je zanetila, je le nekako mimogredé razsvetlil naše slovstveno polje. Brez uspeha vendar ni bil. Japelj sam je v dobi trajanja akademije izdal leta 1784 v Kleinmayerjevi tiskarnici »Cerkovne Pesmi«, »Litanie inu Molitve per Božji službi«, katere je poslovenil iz nemškega jezika; dve leti pozneje je poslovenil še »Zbrane molitve«, katerim je dodal »Perstavik krajnskih Pejsem«, podomačenih iz raznih tujih jezikov. To knjižico je natisnil Eger v Ljubljani leta 1786. Največo zaslugo pa si je pridobila *Operosa* s tem, da je pospešila izdajo slovenskega Sv. pisma. Duša vsemu podjetju je bil Japelj, katerega je na to vzpodbujal in osrčeval že škof Herberstein, ko mu je bil notar.

Kljub mnogoterim izdajam »Evangeljev in listov« so bile vendar marsikatero cerkve brez njih. Veliko duhovnikov (Lahov in Nemcev) je bilo poslanih med Slovence, kateri še slovenski brati niso znali. Cerkovnik jih je naučil v soboto brati sv. evangelij, ki so ga v nedeljo s težavo povedali ljudem na prižnici. Slovenske predige so bile še bolj redke ko evangelja. Iz nemških in latinskih knjig so duhovniki klatili, in lahko je misliti, da je bilo v njih več plev ko zrnja. Marsikak duhovnik je rabil v cerkvi Dalmatinovo Sveto pismo. Škof Herberstein je svojo strpljivost do drugovernikov pokazal tudi s tem, da je to luteransko knjigo duhovnikom ne le dovolil, ampak celó priporočil. Mnogi pa so rajši sproti slovenili posamezne svetopisemske odlomke, katere so potem brali vernemu ljudstvu. Napori, da bi se izdala katoliška izdaja Sv. pisma, so že stari; mislil je na to Hren, mislil na to kmalu za njim opat bistrski, Kastelec je prevel več svetopisemskih zgodeb. Benkovič pripoveduje, da je že v začetku 18. stoletja poslovenjeno celo Sv. pismo, pa ni prišlo v tisek. Poslovenil jo je namreč neki pater Xaverius a S. Ignatio, rodoma imenovan Gregorij Worenz, diskalceat v Ljubljani, o katerim pravi pater Marko, da je bil »in conscribendis pro bono patriae libris in carniolies idiomate praesertim indefessus et plus nimio diligens (v pisanju knjig v prid domovini v slovenskem jeziku posebno neutrudljiv in jako priden).« V tamošnji samostanski knjižnici je ležal rokopis z naslovom: »Zelu Svetu Pismu noviga inu Stariga Testamenta«. Obsegal je šest debelih zvezkov v četverki, na čelu knjige

pa je bilo zapisano reklo: »Sic vos, non vobis nidificatis aves.«⁸²⁶ Isti redovnik je zapustil v rokopisu tudi besednjak iz leta 1710 z naslovom »Nove besedne buque ali useh zhiherneh besedy, hoc est Dictionarium Latino-Carniolicum«.

Slišali smo že, da je tudi Marko Pohlin namerjal posloveniti Sveto pismo. Preložil je že Mojzesovo prvo knjigo, ki je že dobila pri vladi imprimatur 27. novembra 1778, v Ljubljani pa mu niso dovolili natisniti jo, zaradi česar se je Pohlin v Bibliotheci Carniolae jezil ali tolažil z Eklesiastom: »Videl sem s Pridiganjem, da vse delo človeško in vse prizadevanje je odprto zavisti bližnjika.« Kaj je bilo vzrok, da mu v Ljubljani niso dali dovolila, se dá le ugibati, najbrž to, da sta se tedaj že škof in Japelj bila dogovorila, da ta priredi celo slovensko Sveto pismo.

Japelj se je lotil tehtnega in trudapolnega dela z veliko vnemo. Kot pomočnika si je privzel soakademika Blaža Kumerdeja. Ta je bil sicer posvetnega stanú, pa se je odlikoval z obširnim znanjem zlasti slovanskih jezikov.

Slovenila sta po grški in latinski besedi. V podstavo sta rabila razlagalna dela, katera sta spisala dr. Hamel in Aestius. Škof jima je priporočil v porabo rusnistko⁸²⁷ biblijo, tiskano leta 1581 v Ostrogu, potem poligloto Ximenesa,⁸²⁸ Rosalinov nemški prevod in delo Hutterjevo. Vse to sta dobila v knezoškofijski knjižnici; druga pomožna dela n. p. razlagalce Sv. pisma, razne izdaje, besednjake itd. pa v javni knjižnici, kjer jih je oskrbel knjižničar Paradiso.

Pod zavetništvom škofovim je sestavil Japelj odbor učenih duhovnikov, ki naj bi rokopis sproti pregledovali in popravljali. V tem odboru so bili: Dr. Gregor Zupan, knezoškofijski notar; dr. Jakob Sorčan, profesor razlage Sv. pisma in jutrovskih jezikov na ljubljanski akademiji, pozneje na vseučilišču v Innsbuku; Frančišek Paradiso, bivši dolski župnik, potem knjižničar v Ljubljani; Sebastijan Zupan, stolni zakristan in frančiškana – lektorja in pisatelja oče Jordan Cerar pa oče Anton Jelnikar. Ti možje so bili previdno izbrani; nekateri so bili izvrstni jezikoznanci, izurjeni ne le v evropskih, ampak tudi v jutrovskih jezikih, drugi pa so [po] dolgem dušnem pastirovanju dobro poznali svoj materin jezik, vsi razen Kumerdeja pa večji razlagavci sv. pisma.

Sredi štiridesetdanskega posta leta 1783 sta začela Japelj in Kumerdej prevajati prvi del novega zakona (evangelije) in sta ga dovršila komaj do začetka sep-

⁸²⁶ Prevod: »Tako ve, ptice, ne gnezdite za sebe.« Avtor verza naj bi bil Vergilij, kot v svojem delu *Vita Vergilii* razlaga Elij Donat, rimski učitelj slovnice in retorike iz sredine 4. stoletja.

⁸²⁷ Rusnistko, verjetno rusinsko biblijo.

⁸²⁸ Francisco Kardinal Jiménez de Cisneros (1436–1517) od 1495 nadškof v Toledu.

tembra. Ves ta čas so se shajali presojevalci vsak teden po štirikrat v škofijskem dvorcu, kjer so sproti prečitali vkupe vsako novo polo, presodili jo natančno in popravili, kar je bilo treba. Pisatelja jih jako hvalita: »Qui negotium isthoc haud secus sibi cordi sumpserunt, ac si de propria illorum felicitate ageretur; tanta enim solertia, cura ac iudicio unamquamque versionis sive sententiam, sive vocem ponderarunt, ut non tam nostram, quam illorum versionem arbitreris; quod quidem ex ipso ad revidendum insumpto tempore facillime conjici poterit.«⁸²⁹

Po mnogem naporu je o binkoštih leta 1784 zagledal v Egerjevi tiskarnici beli dan prvi zvezek sv. pisma novega zakona, obsegajoč štiri evangelije. Dve leti po tem, leta 1786 je prišel za njim še drugi, ki obsega apostolsko dejanje, apostolska pisma in skrivno razodetje pod naslovom »Svetu Pismu noviga Testamenta id est Biblia sacra« itd. in »Slavo-Carniolicum idioma translata per Georgium Japel Carniolum Lythopolitanum foundationis Curatae Schilingianae ad S. Petr. Sub urbio Director, Celsius⁸³⁰ ac Reverend. Principis Episcopi Labacensis Consistorialem, et Blasium Kumerdey, Carniolanum Veldensem, Caes. Reg. Directorem Scholae Normalis per Ducat. Carn. ejusdem que consiliarium.«⁸³¹ I. del 550, II. 623 str.

Misliti bi se dalo, da poslej ni bilo več težav z nadaljnim prevajanjem sv. pisma, ker je bilo delo že v tiru in so bili vsi pripomočki pri rokah. Toda nastopile so razne in mnoge zapreke, ki bi bile skoro ustavile vse delo. Dne 7. oktobra leta 1787 je nenadoma umrl knez škof Herberstein, ki je navdušeno pospeševal prevajanje sv. pisma in bil Japlju osebno naklonjen. Par dni pozneje se je Japelj poslovil od Ljubljane in šel za župnika in dekana na novo ustanovljeno župnijo na Ježici ob Savi. Za to mesto ga je nabrže določil že rajni škof. Na deželo se je rad preselil, ker [se] je nekaj tednov prej razšla Academia operosorum, ki je zadnjih par let živela le še na papirju. Radi tega so si postali akademiki med seboj neprijazni; celo Japelj in Kumerdej sta se sprekla. V Ljubljani živeti ni bilo več

⁸²⁹ Prevod: »In ti si tegale opravila niso vzeli k srcu nič drugače, kakor če bi se odločalo o njihovi lastni sreči. Vsako posamezno misel ali besedo v prevodu so pretehtali s takšno preudarnostjo, skrbjo in razsodnostjo, da bi človek mislil, da je prevod bolj njihov kot pa najin. In res, tako se bo lahko brez najmanjšega truda sodilo že samo na podlagi časa, ki so ga vložili v pregledovanje.«

⁸³⁰ Nerazločno.

⁸³¹ Prevod: »V Slovensko-kranjski jezik prevedeno po Juriju Japlju, Kranjcu iz Kamnika, vodji Schillingove kuratne ustanove pri Sv. Petru v predmestju, konzistorijalnemu svetniku vzvišenega in častitega ljubljanskega knezoškofa; in po Blažu Kumerdeju, Kranjcu z Bleda, cesarsko-kraljevem ravnatelju normalke za vojvodino Kranjsko in njegovemu svetovalcu.

prijetno. Oče Damascen je bil umrl že zadnjo jesen, oče Marko se je po zatonu ljubljanskega samostana preselil na Dunaj, Gusič in Edling sta strastno izganjala redovnike in redovnice iz samostanov, Japelj je šel na Ježico, Kumerdeja pa je premestila vlada v Celje za okrajnega šolskega nadzornika.

Vse to je Japlja, ki je bil z delom preobložen, nekako potlačilo. Vendar je še koncem istega leta izdal precej obsežno knjigo z naslovom »Lysti inu Evangelia na vse Nedele inu Praznike čez lejt«, ki ima 382 strani. Dostavil je nekaj pesmi (str. 311 – 334) in dodal na koncu tudi »Ta mali Katekizmus z'prašanjami inu odgovormi«.

Čeprav sta s Kumerdejem še v Ljubljani skupno poslovenila prve štiri Mojzeseve knjige in je Japelj po odhodu svojega »charissimi in labore socii«⁸³² dovršil z velikim naporom še peto knjigo, vendar je izdal ves Pentatevh šele po veliki noči leta 1791: »Perfeci quidem solus, quod deerat, at nova se vulgando operi in dies opponebant obstacula, quae non iam moram, sed iacturam plane eidem minabantur.«⁸³³ Uvod tej knjigi je spisal Japelj sam in to izredno pikro, kar nam pojasnjuje nekoliko tedanje razmere. Da se ni prevajanje sv. pisma popolnoma ustavilo, za to ima največ zaslug tedanji ljubljanski pomožni škof Jožef Mikolič. Japelj je bil njegov in njegovega brata Frančiška, nakelskega župnika, osebni prijatelj. Le-ta ga je podnetil (»mirifice erexit«) k nadaljnjemu delovanju in mu je pridobil tudi naklonjenost novega prvega nadškofa ljubljanskega Mihaela barona Brigida, ki je priporočil ta prevod sv. pisma vsej duhovščini. To je Japlja osrčilo in oživilo, ker mu je to priporočilo bilo nekako zadostilo za vse napade, katere je moral pretrpeti od svojih duhovnih sobratov.

Med slovensko, kakor tudi drugo duhovščino, je bil tedaj jako razširjen janzenistiški duh, ki je mnogo škodil. Ti možje so očitali Japlju, da s slovenskim prevodom sv. pisma ljudstvo pohujšuje in odpira pot mnogim zmotam s tem, da berejo svete bukve taki ljudje, ki jih ne razumejo.

Japelj je nasprotne zavrnil odločno in nekako rezko, češ, res neverojetno je, da ima celó tako važno in lepo delo očitne sovražnike: »Sed proh dolor! Quis credet auditui nostro? Immensus fere hic labor suos habet adversarios, qui publice in versionem hanc Veteris Testamenti non minus, quam in illam Novae Legis De-

⁸³² Prevod: »Nadvse čislanega tovariša pri delu«.

⁸³³ Prevod: »Kar je manjkalo, sem pač dokončal sam, toda pri izdajanju se delu iz dneva v dan predstavljajo nove ovire, ki mu ne grozijo le z začasno ustavitvijo, ampak celo s popolno opustitvijo.«

bacchantur, non quod suo eam merito destitutam credant, sed quod Religionis abscondia prophanis nunc oculis patere et viam pestiferis erroribus per illam reclusam arbitrentur.«⁸³⁴

Da bi pobil predsodke svojih grajavcev in preprečil vsako nadaljno ugovarjanje, je naprosil svojega prijatelja Janeza Krstnika Debelca, ki je bil tedaj nunski katehet v Ljubljani, da je spisal nekaj navod o branju sv. pisma, katerega je pridajal kot uvod temu zvezku. »To govorjenje od branja S. Pisma« obsega 37 strani in je sestavljeno v obrambo. Pisatelj dokazuje obširno iz sv. pisma in iz cerkvenih očetov, da imajo tudi »deshęlki ljudje« pravico in celo dolžnost brati Sv. pismo. Navaja dvanajst izgovorov ali vgovorov, katere pobija po vrsti. Nadalje pravi Japelj v predgovoru z bridko ironijo, da naj tisti, ki ima še zdravo pamet, ravnodušno in nepristransko to presodi in ob enem nekako kljubujoče zatrjuje, da se bo delo brez dvoma nadaljevalo, ako bo le on živel. Zabavljanju in natolcevanju navzlic ali nalašč dostavlja, da bo izdal ne le Sveto pismo, temuč tudi slovenske predige za celo leto in Fleuryev⁸³⁵ zgodovinski katekizem najbrže vsaj v enem letu.

Predige je res dal na svetlo v dveh zvezkih leta 1794 z naslovom »Pridige za vse Nedele skuzi lejtju, katere je iz mnogih jezikov spisal inu naprej nessel Juri Japel, fajmašter inu dekant per S. Kancianu na Ježci blizu Savskega mosta. I. 387, II. 323«. V predgovoru izjavlja, da knjiga jezikovno ni tako dovršena kakor sv. pismo, ker ga je škof silil, da naj stvar izda kmalu. Fleuryevega katekizma pa se najbrž ni niti lotil, ker o tem rokopisu ni nikjer sledú.

Japelj je dobil na Ježci majhno, ubožno cerkev, ki je bila do njegovega časa podružnica šentpeterska. Župnišča ni bilo; stanoval je v zasebni, jako preprosti hiši v pritličnih sobah. Vse to je toliko vplivalo nanj, da je skoro popustil pisateljevanje. Prešinjen z duhom svoje dobe se je lotil prostovoljno šolskega poduka. Naredil je v svojem stanovanju majhno šolo, kjer je učil mladino brati, pisati in računati. V lepih dneh jo je vodil pod milo nebo kakor nekdanji Paglovec. Pod kakim drevesom ali na kaki senčni ravnici za Savo se je vtaboril s svojimi učenci, ki so posedli okoli njega in se učili. Ko so se mlade glavice utrudile, so se začeli igra-

⁸³⁴Prevod: »Toda – oh, bolest! Le kdo bi verjel svojim ušesom? To malodane neizmerno delo ima svoje sovražnike, ki ta prevod stare zaveze javno ne napadajo nič manj, kot so tistega novega zakona; ne zato, ker bi verjeli, da prevod nima svoje vrednosti, ampak ker so mnenja, da so zdaj preko njega verske resnice odkrite neposvečenim očem in da odpira pot pogubnim zmotam.«

⁸³⁵André-Hercule kardinal de Fleury, francoski rimskokatoliški duhovnik, škof in kardinal (1653–1743).

ti in petdesetletni gospod dekan se je sam udeleževal teh nedolžnih veselice. Včasih je peljal učence tudi na polje, kjer so z njiv pobirali kamenje. To je nadomeščalo telovadbo. Da jih je ohranil dobrovoljne, jih je zabaval z nedolžnimi šalami. Ko se mu je posrečilo, da je zamenil svoje stanovanje z drugim, primernejšim, je zasadil okoli župnišča lep sadni vrt, ki je donašal obilen sad, né sicer njemu, pač pa njegovim naslednikom. Na Ježici je storil veliko, pa še več dela ga je čakalo; treba je bilo zidati novo župnišče ino več cerkev; da bi se izognil vsemu temu, je izkušal dobiti drugo župnijo; ko je prosil za leskovsko na Dolenjskem, mu je spodletelo, ker je imel konkurenta grofa Hohenwarta, kateri jo je seveda dobil. Kmalu potem pa je dobil nakelsko župnijo na Gorenjskem, kjer je bil umeščen oktobra meseca zopet kot župnik in dekan. Na Ježici je po njegovem odhodu ponehala dekanija. V Naklem je dobil dobrega duhovnega pomočnika Jožefa Ulčarja in tam se je z vnemo lotil sadjarstva, v katerem je vadil tudi svoje župljane. Mnogo se je bavil tudi z mehaniko. Izkušal je napraviti nekak »perpetuum mobile«, orodje, ki bi se samo gibalo. Omislil si je tudi stružnico ter izdeloval velocipedu podoben voz, s katerim bi se sam vozil.

Čeprav se je Japelj leta 1791 skoraj zarotil, da izdaja sv. pisma ne bo zaostala in da bo on sam skrbel za njo, vendar je menda pozabil vse to kar je obljubil v prevelikem ognju. Sam bi gotovo ne dovršil velikega dela, ko bi mu drugi ne bili pomagali. Naprosil je nekatere prijatelje, ki so svoje dni ž njim vred službovali v Ljubljani, da naj mu pomagajo pri težavnem delu. Ž njimi je delo dovršil. Leta 1802 je izšel zadnji zvezek sv. pisma starega zakona.

Ko je bival Japelj še na Ježici, je slovenil polagoma knjigo Jozuetovo, Ruthino ter knjige Sodnikov in Kraljev. Ker se je medtem preselil v Naklo, mu je pomagal mnogo pri prevajanju tretje in četrte knjige Kraljev njegov sosed Modest Šraj, župnik pri Sv. Jakopu za Savo, bivši redovni tovariš očeta Marka. To knjigo je dal na svetlo Japelj že kot nakelski župnik leta 1796. Predgovor temu zvezku je nenavadno suh in brez podpisa.

Med tem časom je že pošel ves prevod sv. pisma novega zakona. Mlajša duhovščina si ni mogla več omisliti te najpotrebnejše knjige. Zato je jel naslednik Mikoličev, pomožni škof baron Raigersfeld, naganjati Japlja, da naj priredi novo popravljeno izdajo te knjige. Obljubil mu je, da jo založi sam. Japelj se je udal in začel že leta 1798 prirejati evangelije za nov natis. Komaj pa je rokopis dovršil, je bil zopet premeščen.

Ko je namreč bival v Naklem, je Japelj večkrat obiskal svojega nekdanjega sošolca in najboljšega prijatelja Žiga plemenitega Hohenwarta, ki je bil stolni ka-

nonik in generalni vikar v Celovcu; ta pa ga je obiskoval v Naklem. Hohenwart je želel dobiti prijatelja kam v obližje in prilika za to se mu je kmalu ponudila.

Ko je leta 1799 umrl kanonik in semeniški ravnatelj Wucherer, je predlagal generaljni vikar knezu škofu franč[iškana]u grofu Salmu župnika in dekana Japlja za to mesto. Bilo je to nekaj nenavadnega, ker kanoniki krške škofije so bili navadno le plemiči. Do tedaj je od davnih časov sem edini tak Peregrin Pavlič, koroški Slovenec preprostega stanu, postal leta 1792 kanonik in pozneje celo škof (1824–1827). Na vabilo svojega prijatelja Japelj vloži prošnjo in cesar ga je leta 1799 septembra imenoval po predlogu škofa Salma za celovškega stolnega kanonika. Nekaj tednov pozneje se je preselil na novo mesto.

Kot kanonik je bil Japelj tudi semeniški ravnatelj; toda ta posel je opravljal le eno leto. V Celovcu je dovršil še pred božičem neko nemško slovniško razpravo, takoj po novem letu 1800 pa je dal na svetlo v Ljubljani drugi natisek I. dela sv. pisma nove zaveze; II. del te knjige je poslal na svet leta 1804.

V Celovcu je napočilo za Japlja «novo življenje. Knez škof grof Salm-Reifferscheidt je bil velik prijatelj vede in umetnosti. V njegovem dvoru so se shajali mnogi učenjaki, da so se pomenkovali o raznih znanstvenih vprašanjih; tudi Japlja so kmalu dobili medse. Sestavila se je izmed njih nekaka trolistna deteljica: Jožef vitez Cerfogli, rimski akademik in opat; Matija Halla, knezoškofijski arhivar in začasni profesor svetovne zgodovine na liceju, in Japelj. Vsi so bili dobri jezikoznanci, zlasti v latinščini in opevali so v elegijah in epigramih vsaki važnejši dogodek one dobe, ki je ponujala zavoljo tedanjih francoskih bojov obilo snovi. Zvečer so se shajali ter skupno ocenjali novi plod tega ali onega. Priobčevali so svoje pesmi v raznih nemških listih, mnogo pa so jih tudi ohranili v rokopisu. Japelj je zložil med drugim slavospev v čast škofu Salmu, ko so Celovčani postavili obelisk na Knežjem trgu. Ko je umrl leta 1805 v Celovcu njegov nekedanji profesor, bivši jezuit baron Wulfen, zložil mu je Japelj v zahvalni spomin elegijo, kjer poje med drugim:

»Ipse ego discipulus quondam de vultibus haerens
Dive Tuis sophiae dogmata sacra bibi.«⁸³⁶

Razen latinskih elegij je zlagal tudi domače slovenske pesmice. Leta 1803 je dal na svetlo štiri liste obsegajočo pesem z naslovom: »Prestavljanje ene latinske

⁸³⁶ Prevod: »Nekoč, kot učenec, sem tudi jaz s pogledom, uprtim v tvoj obraz, Božanski, z njega pil svete nauke modrosti.«

Pejsmi Imenovane Ribiči tih Ludy. Skuzi eniga korarja v'Celovci«. Zložil je še mnogo drugih pesmi, izmed katerih jih hrani nekaj v rokopisu ljubljanski muzej. Poslovenjene so po Mendelssohnu, Gellertu, Kleistu in Hagedornu. Poslovenil je tudi Metastasijevo opero »Artaxerxes«, ki pa je ostala le v rokopisu.

XXVIII

Najrajši se je bavil Japelj z jezikoslovjem, zlasti s slovanskimi jeziki. Že na Kranjskem ni nikoli opustil tega učenja, tembolj se ga je poprijel v Celovcu, kjer je imel na razpolaganje marsikako knjižnico. Prvi njegov jezikoslovni plod je bila razprava: »Beantwortung der Frage: Welche aus den verschiedenen slawischen Sprachen man der Jugend zur leichteren Verständniss der Russischen, Polnischen, Böhmischen, Dalmatinischen, Kroatischen, Krainerischen und übrigen slawischen Mundarten beibringen solle.«⁸³⁷ Seveda se je Japelj odločil za svoj materinji jezik. Ta spis je dovršil kmalu potem, ko je prišel v Celovec, o božiču leta 1799, toda to delo ni bilo natisnjeno.

Takoj potem je jel spisavati slovensko slovnico, za katero je nabral v letih ogromno gradivo. Dovršil jo je o novem letu 1807. Rokopis je bil že popolnoma pripravljen za tisek, vlada mu je dala 23. marca 1807. leta svoj imprimatur; toda ravno ko ga je hotel izdati, je umrl. Rokopis, ki obsega 388 listov slovnice, 50 strani slovarja in dve veliki tabeli, leži sedaj v ljubljanski licejski knjižnici; naslov je zanimiv za značaj dela: »Slawische Sprachlehre, das ist vollständiger Grammatikalunterricht von der krainerischen und windischen Sprache, wie sie in Krain, in dem österreichischen Litorali, in der Grafschaft Görz, in Steiermark und Kärnten gesprochen wird oder vielmehr gesprochen werden sollte, dann wie sie von den Kroaten, Dalmatiern, Slawoniern, Böhmen, Polen und Russen leicht verstanden werden kann, verfasst von Georg Japel, Domherr etc.«⁸³⁸

Odkar je bil Japelj v Celovcu, ni bil nikoli popolnoma zdrav, zato je hitro odložil semeniško vodstvo. Leta 1806 mu je vlada naložila novo breme, imenovala ga je namreč za šolskega nadzornika za Koroško in poročevalca v šolskih stvareh. Ta posel je opravljal do smrti.

Opešan in nadušljiv si je mož sladil zadnje mesece življenja s tem, da je sestavljal nekako splošno vseslovansko slovnico, za katero si je nabavil mnogo virov,

⁸³⁷ Prevod: »Odgovor na vprašanje, katerega od različnih slovanskih jezikov naj se nauči mladina za lažje razumevanje ruske, poljske, češke, dalmatinske, hrvaške, kranjske in drugih slovanskih govornih oblik.«

⁸³⁸ Prevod: »Slovanska slovnica, to je popolni slovnični pouk kranjskega in slovenskega jezika, kot se na Kranjskem, na avstrijskem primorskem področju, v goriški grofiji, na Štajerskem in Koroškem govori, ali naj bi se vsaj govoril, in je lahko razumljiv tudi Hrvatom, Dalmatincem, Slavoncem, Čehom, Rusom in Poljakom, spisan od Jurija Japlja, stolnega kanonika itd.«

slovnice in slovarjev. Ta ideja se mu je zbudila, ko je pisal slovensko slovnico. Zapisaval je besedne korenike slovanskih jezikov tabelarično na velik format. Iz primerjave teh korenik je skušal dokazati jezikov sorodnost in starost. Tega dela je zvršil šest velikih zvezkov v obsegu po štiri ali pet pol. Nemila smrt ga je tudi v tem prehitela in spis je ostal nedovršen. Delo je naslovljeno: »Arcticae horulae Adami Bohorizh a 1584. Witebergae vulgatae, nunc redivivae, seu tractatus comprehendens elementa linguarum principalium slavicae originis, videlicet Carniolicae seu Vindicae, Croatiae, Slavonicae, Dalmaticae, Bohemicae, Polonicae et Moscoviticae, auctore Georgio Japel, Canonico etc.«⁸³⁹

Zadnje njegovo tiskano delo je bil slavospev v slovo cesarju Frančišku I., ki se je meseca kimovca leta 1807 poslovil s Koroškega.

Leta 1807, 11. oktobra zjutraj, je obiskal prijatelja Cerfolja in mu vesel in navdušen prebral latinsko himno, katero je zložil prejšnji večer v čast Materi Božji. S Cerfoljo sta se dogovorila, da se zvečer snideta. Ko pa je prišel Japelj domu, ga je zadel mrtud ter je umrl še isti dan zvečer. Kakor pripovedujejo, mu je ravno ta dan neki grof, bivši njegov učenec, prinesel veselo novico, da ga je cesar imenoval za tržaškega škofa. O njegovi smrti so izšle tri elegije in Cerfolgia je v eni namignil na to naznanilo:

Et tu, sublimes qui sanctus et aequus habenas
Austriaci Imperi, Maxime Caesar habes,
Nonne putans virtutes illi sacra parasti
Iam Tergestini munera Pontificis?⁸⁴⁰

Pokopan je na mestnem pokopališču pri sv. Rupertu; spominka nima. Baron Žiga Zois, ki je bil oskrbnik njegove zapuščine, je prodal vse na javni dražbi; dragocene knjige so vzele razne knjižnice, rokopisi njegovi pa so bili srečno rešeni v ljubljansko licejsko knjižnico.

Največo zaslugo za slovenski narod si je pridobil Japelj s tem, da je poslovenil Sv. pismo, oziroma da je vodil prevajanje. Sotrudniki so mu bili razen Kumerde-

⁸³⁹ Prevod: »Zimske urice Adama Bohoriča iz leta 1584, izdane v Wittenbergu, zdaj obnovljene, ali razprava, ki obsega prvine glavnih jezikov slovanskega izvora, in sicer kranjskega ali slovenskega, hrvaškega, slavonskega, dalmatinskega, češkega, poljskega in moskovskega (jezika), pisec Jurij Japelj, kanonik itd.«

⁸⁴⁰ Prevod: »Tudi ti, največji cesar, ki vzvišen in pravičen držiš slavne vajeti avstrijskega cesarstva – mar nisi presodil njegovih vrlin in mu že namenil božje službe tržaškega škofa?«

ja: Jožef Skrinjar, župnik pri Materi Božji v Ljubljani, pozneje dekan v Gorjah; Anton Traven, bivši kaplan pri Sv. Petru, župnik na Ježici; Jožef Rihar, bivši kaplan pri Sv. Jakopu, župnik v Komendi; Modest Šraj, bivši avgustinec, župnik pri Sv. Jakopu za Savo, in Matevž Wolf, samostojni kaplan v Bohinjski Beli. Vse Sv. pismo je izšlo v desetih zvezkih. Poleg Japlja je največ poslovenil Skrinjar. Pregledovavci rokopisov so bili razen že imenovanih včasoma še ti-le: Martin Naglič, Jur. Miklavčič, P. Honorat Vodlan, Valentin Vodnik, Janez Debevec, Jožef Wolland (poznejši nadškof goriški) in Luka Burger, nekateri od njih dobri razlagavci Sv. pisma, drugi izvežbani jezikoslovci.

Sprva je precej vplival na Japlja in Kumerdeja oče Marko Pohlin, toda kmalu sta se ga otresla. Dasi je sprva dosti živel po mestih, se vendar ni uklonil Pohlinojemu načelu, naj se slovenski jezik prikroji po spačeni mestni govorici. Iskal je besed tudi med preprostim ljudstvom. V tem so ga podpirali presojevalci njegovega svetopisemskega rokopisa, ki so že mnogo delovali med narodom. Ako Japelj za ta ali oni pojem ni dobil primernega izraza v materinščini, ga ni šel s Pohlinom iskat v nemščino ali ga sam kovat, ampak si ga je izposodil iz kakega slovanskega jezika. Dasi se je ptujk oprezno izogibal, se jih vendarle ni hotel v nekih primerih iznebiti, češ jaz pišem za preprosto ljudstvo, zato moram pisati tako, da me bo umelo. V predgovoru piše: »Quid enim illa a Dalmatino in singulari fere novi Testamenti paginis usitata vocabula: leben, zajhen, guant, flegar, Rihtar, falſh, ſpendia, folk etc. sibi volunt? Num quid purius et ad modernam loquelam accomodatius per sequentia vocabula redduntur? Shivlenje, snaminje, oblazhilu, oblaſtnik, golufni, jęd, ludſtvu etc. Ast, cur etiamnum, sic procul dubio objicient aliqui, non pauca retenta sunt vocabula minus Slavica, quae utique puris vocibus (dedič, odshalnik, potaženje, jezer, bičovati namesti erbizh, trosh-tar, troſht, tavſhent, gajshlati etc.) reddi opportunisset? His respondemus: Non defuisse quidem voces authenticas et civitate donatas, quibus jure optime uti licuisset, authoribus non vulgaribus facem praeferentibus. Sed allata paulo ante ratio, ut nimirum rudioribus etiam intelligibiles essemus, suasit, at voces quasdam communiter usitatas, etsi minus Slavicas, prae pure Slavicis deligeremus.«⁸⁴¹

⁸⁴¹ Prevod: »Kaj pa pomenijo te besede, ki jih je Dalmatin rabil skorajda na vsaki strani nove zaveze: *leben, zajhen, guant, flegar, Rihtar, falſh, ſpendia, folk* itd.? Ali bi se lahko bolj čisto in prikladno sedanjemu govoru prevedle s sledečimi besedami? *Shivlenje, snaminje, oblazhilu, oblaſtnik, golufni, jęd, ludſtvu* itd. A brez dvoma mi bodo nekateri očitali: zakaj je še zdaj ohranjenih toliko neslovenskih besed, ki bi jih vsekakor morali prevesti s čistimi

V orthografiji se je ravnal po starejših, izvzemši nekaj malega (ε): »četudi so bili luterani, gledé jezika in pravopisa ni zanemarjati naših prvih pisateljev; ravnal sem se po njih, izvzemši nekaj zastarelih besed«.

Tudi z ostalimi knjigami je Japelj dobro pogodil. To nam pričajo mnogi natisni nekaterih njegovih del. Katekizem je izšel štirikrat (1779, 1787, 1793, 1809), cerkvena pesmarica dvakrat, listi in evangelji trikrat in tudi predige so bile kmalu razprodane.

Poskusil se je tudi v pesnikovanju, toda rojen pesnik ni bil. Hotel je ž njimi zbuditi le druge, kakor sam poje v neki latinski elegiji. Nekatere izvorne njegove pesmi, n. p. »Otročja postelja na kmetih«, »Kako se na Kranjskem proso mane« itd. kažejo dobro humoristično žilo. Posvetne pesmi, kar jih je prevel po nemških izvornikih, nimajo posebne cene. Nasproti pa je v mnogih poslovenjenih cerkvenih pesmih pokazal, da ni bil brez pesniškega duha. Nekatere je preložil res dobro, n. pr. »Pred stolom tvoje milosti«, »Pred tabo na kolenih«, potem »Stabat Mater« (Žalostna je mati stala), »O Sv. Rešnjem telesu« (Sacris solemniis), o Kristusovem trpljenju, adventno, psalm Miserere. Mnoge izmed njih se nekoliko prenařene prepevajo po cerkvah še dandanes. Tudi marsikaka latinska elegija se mu je posrečila.

Od njegovih jezikoslovnih spisov ni prišlo nič na svetlobo. Čop piše, da sta Japelj in Kumerdej namerjala sklicati celo narodni zbor vseh slovanskih učenjakov, ki naj bi določili enotno pisavo v vseh narečjih.

Pisateljsko delaven je bil Japelj skoraj trideset let; v tem času je mnogo napredoval, mnogo se naučil. Kaka razlika med raznimi izdajami velikega Katekizma, da, celo med prvo in drugo izdajo novega testameta! Celó Kopitar jo imenuje »das correcteste Buch bisher in unserer Sprache«. ⁸⁴² S pomočjo sorodnih narečij je preučeval materinščino z lepim uspehom. Obdelal je marsikako slovnico in marsikak slovar ter se tako izuril in postal v resnici zaveden Slovenec in Slovan z narodnim prepričanjem, katerega tudi na tujem ni izgubil; Čop pravi o njem: »Japelj war ein enthusiastisch fleissiger Slavist.« ⁸⁴³ Rad je iskal združenja, češ, v združenju

besedami (*dedič, odshalnik, potaženje, jezer, bičovati namesti erbizh, troshtar, trojht, tav/hent, gajsblati* itd.). Tem odgovorimo: resda ne manjka pristnih in domačih besed, ki bi jih lahko uporabili z vso pravico, kar so pred mano storili več kot le običajni pisci. Toda malo prej omenjeno vodilo – da bi bili mi seveda razumljivi tudi bolj neukim – je svetovalo, naj nekatere skupno rabljene besede, čeprav niso slovenske, izberemo pred čisto slovenskimi.«

⁸⁴² Prevod: »Najbolj korektna knjiga v našem jeziku doslej.«

⁸⁴³ Prevod: »Japelj je bil zavzet in marljiv slavist.«

je moč. Ko je zaspala Academia operosorum, se je leta 1789 ponudil podobnemu goriškemu društvu »Arcadia«, da ga sprejme za uda. S ponosom poje o sebi:

Ille ego, qui cecini Sclavonica metra Philippo,⁸⁴⁴
 Dum caperet Regni publica gesta foris,
 Qui normam fidei patrio sermone reduxi,
 Numen ut a teneris discat amare puer ...
 Sunt mihi quas lingua modulator nostrate camoenae,⁸⁴⁵
 Ut missis pariter pagina juncta docet ... itd.⁸⁴⁶

»Arcadia« ga je sprejela med svoje ude in mu nadela akademično ime »Silvanides Driadius«.⁸⁴⁷

Naslikavši delovanje Japljevo, se vrnem zopet h Kumerdeju. Tudi on je bil slavist v tedanje dobe pomenu. Ko je še bil v Ljubljani ravnatelj ljubljanskih šol, je predložil Academii operosorum spis o slovenskem pravopisu z geslom »Longior, dummodo utilior«.⁸⁴⁸ Naslovljen je ta spis: »Versuch über die Krainer Rechtschreibung, den Mitgliedern der Academia der Operosorum Labacensium zur Beurtheilung vorgelegt.«⁸⁴⁹ Da je spis iz leta 1779, kakor piše Čop pri Šafařiku, ni verojetno, ker se je ta Academia ustanovila šele dve leti pozneje. O vsebini ni znanega nič novega. Njegovo slovstveno delovanje se je znova pričelo, ko se je vrnil 1793 v Ljubljano kot okrožni šolski komisar. Že takrat je delal za svoj slovar in svojo slovnico. To nam spričuje Zoisovo pismo Vodniku, kjer govori Zois: »Wir gestehen es ohne Zurückhaltung, dass alle bisher in krainerischen erschienen Versuche, die Bibelübersetzung ausgenohmen, noch nichts wesentlihes zur Aufklärung des Landvolkes beigetragen haben; es sind wirklich nichts als

⁸⁴⁴ Grof Janez Filip Cobenzl (1741–1810), diplomat in mecen.

⁸⁴⁵ Kamene (*Camoenae* oziroma *Camenae*), italske boginje izvirov in gozdov, ki so jih pozneje enačili z grškimi Muzami; tako so med drugim postale zaščitnice pesništva.

⁸⁴⁶ Prevod: »Jaz sem ta, ki je Filipu pel slovenske stihe, / ko je v tujini začenjal državne posle kraljestva; / ki je vodilo vere (Sveto pismo, op. prev.) pripeljal v domač govor, / da bi se otrok učil božje zapovedi od mladih let ... / Pišem pesmi, ki jih umerjam v jeziku našega naroda, / kot naznanja ta stran, ki se v tem pridružuje že poslanim (stranem) ...«

⁸⁴⁷ Vzdevek sestavljata izpeljanki iz imen dveh antičnih božanstev: gozdnega in poljskega boga Silvana in Driade, drevesne nimfe.

⁸⁴⁸ Prevod: »(Naj bo) daljši, da je le koristnejši.«

⁸⁴⁹ Prevod: »Poskus kranjskega pravopisa, predložen članom ljubljanske Academie operosorum v presojo.«

Bruchstücke zum Beweise, wie die Sprache auch in andern Fächern, ausser des geistlichen, gebraucht werden könnte, um Unterricht zu geben, und auf Verfeinerung des Geschmacks und der Sitten zuwirken. An dazu geeigneten Werken aus der Erdkunde, Naturlehre, Poesie etc. fehlt es uns hingegen noch gänzlich, und es wird dem Mangel unfehlbar noch solange nicht abgeholfen werden, bis wir nicht eine philosophisch-kritische Grammatik, und ein dem heutigentägigen Zustande der Künste und Wissenschaften angemessenes Wörterbuch erhalten. Wie lange schon Kumerde daran arbeitet, ist ihnen bekannt. Mehr konnte ein einzelner Mann, nebst so vielen Amtsgeschäften und Familie-Sorgen wahrhaftig nicht leisten. Das Manuscript der Grammatik, das sie letzthin bei mir liegen sahen, war nach dem ersten Plane des Vefassers schon zum Drukke ganz fertig. Lienhart und ich haben ihn nun überredet, es nochmals umzuarbeiten. Freilich wird dadurch die Auflage um ein Jahr verzögert, aber es lohnt sich auch die Zeit und der Mühe, ein so vortreffliches Werk, das nicht nur allein uns Krainern eine bleibende analitische Sprachregel geben, sondern zugleich zur Übersicht der Litteral-Sprache und aller davon abstammenden slavischen Mundarten, dienen soll, der möglichsten Vollkommenheit näher zu bringen.«⁸⁵⁰ Zois pravi dalje: »Der Verfasser war so bescheiden, dass er die Entdenkungen, die er in der Zergliederung der slavischen Sprachelemente gemacht hat, nicht ausführlich genug vortrag, um nur auch den Schein zu meiden, dafs er etwas neues behaupten wolle. Wir haben ihn nun überzeugt, dafs er sein Sistem, so ganz ausgearbeitet und vollendet, als es nur möglich ist, dem Urtheil der slavischen Sprachkenner

⁸⁵⁰ Prevod: »Brez pridržka priznavamo, da vsi, doslej v kranjščini objavljen poskusi, izvzemši prevod Biblije, k prosvetljenosti podeželskega ljudstva niso doprinesli nič bistvenega, v resnici so samo odlomki v dokaz, kako bi lahko jezik, ne samo na duhovnem področju ampak tudi v drugih strokah, služil za pouk ter vplival na okus in prefinjenost navad ter običajev. Popolno pa je še vedno pomanjkanje primernih del za pouk zemljepisa, naravoslovja, poezije itd. To pomanjkanje pa prav gotovo ne bo odpravljeno, dokler ne bomo dobili filozofsko kritične gramatike in današnjemu stanju kulture in znanosti primerne slovarja. Kako dolgo že na njem dela Kumerdej, vam je znano. Več posameznik ob tolikih drugih službenih opravilih in družinskih skrbeh resnično ne bi zmož. Manuskript slovnice, ki ste ga nedavno videli pri meni, je bil po prvotnem načrtu pisca povsem pripravljen za tisk. Linhart in jaz pa sva ga pregovorila, naj ga še enkrat predela. Seveda se bo izid s tem za eno leto zavlekel, toda vredno je časa in truda, da se tako izvrstno delo – ki ne bo samo nam Kranjcem dalo trajnega in analitičnega jezikovnega pravila, temveč bo enako služilo kot pregled knjižnega jezika in vseh iz njega izvirajočih slovanskih jezikovnih oblik – približa do kolikor mogoče popolnosti.«

vorlegen müsse – und was unsern Dialekt anbelangt, nun eben dadurch hoffen könne, die von unsern alten Klassikern Truber und Bochoritsch abweichende Lehre des Pater Markus zurechtzuweisen. Um die Arbeit zu beschleunigen, gehen Kumerde und Lienhart gemeinschaftlich zu Werke, und eine dritte Hand mundirt es bogenweise. Indessen ist es aber schlechterdings unmöglich, einander mit Auszügen dieser Grammatik zu Hilfe zu kommen, und es bleibt uns in der Zwischenzeit kein anderes Mittel übrig, als sich an die Orthographie und übrigen Vorschriften der Jappelschen Übersetzung zu halten.«⁸⁵¹

Ko je pisal Zois to pismo (20. marca 1794), je bil dokončan slovar v spisku slovenskih besed, od A do R, kar pa se tiče sinonimov iz drugih slovanskih jezikov in nemških razlag, samo od A do G. Kumerdej si je zelo želel pomočnika, da bi ta med tem, ko bi on predeloval slovnico, zbral in spisal slovenske besede še drugih črk. V ta namen je pripravljen, priobčiti dotičnemu metodo, katero si je omislil za zbiranje in iskanje besed. Zois praša torej Vodnika, bi li on ne hotel prevzeti par črk? »Sobald er ihre Bewilligung erhält, wird er eine Abschrift jener Methode und des Unterrichts, wie sie, damit kein mögliches Wort entgehe, zu gebrauchen sey, sogleich übersenden.«⁸⁵²

Iz istega pisma izvemo tudi, da namerjajo Kumerdej, Linhart in Japelj popraviti⁸⁵³ pratiko za kmete.

V drugem pismu pravi Zois Vodniku: »Kumerde wird die Epoke des P. Markus in seiner Vorrede ganz philosophisch abhandeln, und dem fleissigen Manne in übrigen die verdiente Gerechtigkeit widerfahren lassen. Da der Both, der heute gegen Mittag ankam, morgen frühe wieder abreist, kann ich Ihnen in Kumerde's Namen noch nichts zu wissen thun. Er wird aber ohne Zweifel

⁸⁵¹ Prevod: »Pisec je bil tako skromen, da odkritij, ki jih je dosegel s členitvijo slovanskih jezikovnih elementov, ni dovolj n drobno predstavil, samo da bi preprečil že misel na to, da hoče trditi nekaj novega. Prepričali smo ga, da naj svoj sistem razdela tako popolno in temeljito, kot je le mogoče, ter ga da v presojo poznavalcem slovanskih jezikov. Kar pa se našega dialekta tiče, lahko upa, da bo s tem od naših starih klasikov Trubarja in Bohoriča odstopajočemu nauku patra Marka določil pravo mesto. Da bi se delo pospešilo, se nameravata Kumerdej in Linhart združeno spraviti na delo, tretja roka pa ga pregleduje po polah. Medtem pa si nikakor ne moremo pomagati z izvlečki iz te slovnice in ne preostane nam drugega, kot da se držimo ortografije in drugih pravil Japljevega prevoda.«

⁸⁵² Prevod: »Takoj ko bo dobil vaše privoljenje, vam bo dostavil prepis metode z navodilom, kako jo uporabiti, da ne bi izpadla nobena mogoča beseda.«

⁸⁵³ Verjetno »pripraviti«.

höchst erfreut seyn, dass Sie sein Gehülfe werden wollen, und künftige Woche hoffe ich ganz gewiss Ihnen seine Suchmethode etc. zu übersenden.«⁸⁵⁴

4. avgusta 1795 mu piše: »Kumerdey hat sich entschlossen, einen Auszug aus seiner universellen slavischen Grammatik selbst zu verfertigen um ihn sobald als möglich drucken zu lassen. Er hat wirklich schon Hand angelegt, und ich habe zwey neue Buchstaben, namlich Lj und Nj oder Ľ und Ń von Wien zu bestellen angeschafft. Was hingegen noch an dem grossen Werke und an dem Wörterbuche zu thuen übrig ist, wissen Sie Selbst! Vor allen !!! müssen die Sprachwerke zu Stande gebracht werden, um alle Meinungen zu vereinigen. Gestern habe ich die Revision des ersten Calenderbogens besorgt und Gelegenheit gehabt, ein neues Szissma zu beobachten. Korn hatte den Bogen an Herrn Debelz gegeben. Dieser wollte nun eine Menge einfache lange i in y (das doch das kürzere ist!) übersetzt wissen. Kumerdey sah den korrigirten Bogen in der Presse bei seinem Schwager und hiess ihn die einfachen i beibehalten. In dieser Gestalt revidierte ich den frisch gesetzten Bogen, fand aber wohl noch genug Fehler des Setzers. Heute werde ich Kornen auftragen, die folgenden Bögen an Kumerdey und weiters die korrigierten Abdrücke mir zuzuschicken. Kumerdey nihmt sehr viel Theil daran, dass der Calender fehlerfrey gesetzt erscheine.«⁸⁵⁵

4. oktobra piše Zois, da Kumerdey (poleg drugih) želi, da bi Vodnik dobil faro na Ježici, ker bi mu potem lahko pomagal pri prirejanju in prepisovanju zbirek za slovar. »Er fürchtet wirklich, daß Ihn der Todt nicht überrasche, bevor

⁸⁵⁴ Prevod: »Kumerdej bo obdobje patra Marka v svojem predgovoru obravnaval povsem filozofsko in med drugim marljivemu možu povrnil zaslužen ugled. Ker sel, ki je prispel danes opoldne, zgodaj zjutraj zopet odpotuje, vam v Kumerdejevem imenu ne morem še ničesar povedati. Bo pa nedvomno zelo vesel vaše pomoči in z gotovostjo upam, da vam bom naslednji teden lahko poslal njegovo metodo iskanja.«

⁸⁵⁵ Prevod: »Kumerdej se je odločil, da bo sam izdelal izvleček iz svoje univerzalne slovanske slovnice ter ga takoj, ko bo mogoče, dal v tisk. Zares se ga je že lotil, sam pa sem naročil, da se na Dunaju nabavita dve novi črki – namreč Lj in Nj ali Ľ in Ń. Kar pa je sicer še ostalo za postoriti na velikem delu in na slovarju, veste sami. Predvsem!!! je treba urediti jezikovna dela, da bi se poenotila vsa mnenja. Včeraj sem priskrbel revizijo prve pole koledarja ter imel priliko opazovati nek nov razkol. Korn je dal polo gospodu Debevcu, ta je hotel, da se množica enostavnih dolgih i spremeni v y (ki je vendar krajši). Kumerdej je popravljeno polo videl v stiskalnici pri svojem svaku ter mu naročil, da obdrži navadne. V tem smislu sem popravil sveže postavljeno polo, pri tem pa odkril še veliko napak stavca. Danes bom Kornu naročil, da naslednje pole izroči Kumerdeju, korigirane odtise pa naprej dostavi meni. Kumerdej se zelo trudi, da bi koledar bil postavljen brez napak.«

dies Werk vollendet sey. Der Extract seiner Universal-Grammatik, nämlich die Lehre für das krainerische, liegt schon wirklich in des Abschreibers Handen, und wird äusserst gedrängt, lehrreich und nützlich ausfallen. In der Vorrede wird er ohnehin seine Landsleute um kritische Beyträge ersuchen. Die Ihrigen (Vodnikovi) werden ihm sehr willkommen seyn. Bis zur Ausgabe des grossen Sprachwerks wird er alle Meynungen prüfen und benützen können.«⁸⁵⁶

Pisma Zoisova tukaj prenehajo in dalje izvemo, kaj je oviralo tisek slovnice. Leta 1798 je postal Kumerdej okrožni komisar ljubljanski. V tisku je izdal samo napoved svoje slovnice, kjer pravi: »Schon mehrere Gelehrten haben den Wunsch geäussert, für alle so vilefältige slawische Nationen eine Grammatik zu haben, worin das Hauptsächlichste einer jeden dieser Mundarten in eines zusammengezogen, das Besondere aber so berühret würde, dass einen jeden Sprachliebhaber frei gelassen sei, was für einen Dialect er sich vorzüglich beilegen will. In der Grammata, die ich hier ankündige, suche ich diesen Wunsch zu erfüllen, und wähle dabei zum Grunde die Krainerisch – und Windische Mundart sammt der Literalslawischen Sprache, dann setze ich bei jeder Regel die Russische, Ruthenische, Bulgarische, Serwische, Bosnische, Dalmatische, Raguseische, Kroatische, Böhmische, Polnische, Lausitzische, Slowakische und Slawonische Mundart bei, sammt meiner Meinung, was sich zur allgemeinem slawischen Sprache nach philosophischen Grundsätzen am meisten behaupten lasse.«⁸⁵⁷ Iz tega je razvidno, da bi bila po Kumerdejevi nameri prva primerjajoča slovanska; tako idejo je imel že pred njim pijarist Šimek in izvel jo je za njim Herkel precej nesrečno in brezuspešno. Za taka dela takrat še ni bilo dovolj priprav. Kopitar, ki je Kumerdejev

⁸⁵⁶ Prevod: »Resnično se boji, da ga smrt ne bi presenetila, preden bo to delo končano. Izvleček njegove Univerzalne gramatike, namreč pouk kranjščine, je zares že v rokah prepisovalca in bo skrajno strnjen, poučen ter koristen. V predgovoru pa bo svoje rojake vsekakor zaprosil za kritične pripombe. Vaše mu bodo zelo dobrodošle. Do izdaje velikega jezikoslovnega dela bo lahko vsa mnenja preizkusil in uporabil.«

⁸⁵⁷ Prevod: »Že več znanstvenikov je izrazilo željo, da bi za vse različne slovanske narode imeli eno slovnico, v kateri bi bilo zbrano in združeno vse bistveno vsakega od teh jezikov, posebnost tega pa bi bila, da bi bilo vsakemu ljubitelju jezikov prepuščeno, da sam izbere dialekt, ki se ga prvenstveno želi naučiti. S slovnico, ki jo tukaj napovedujem, poskušam to željo izpolniti, za osnovo pa sem izbral kranjsko in slovensko govornico skupaj s staro slovanščino, nato vsakemu pravilu dodam rusko, rutensko, bolgarsko, srbsko, bosansko, dalmatinsko, dubrovniško, hrvaško, češko, poljsko, lužiško, slovaško in slavonsko govornico in svoje mnenje o tem, kaj je za splošni slovanski jezik po filozofskih načelih mogoče najbolj prepričljivo zagovarjati.«

rokopis pregledal, pravi: »Kumerdey lässt sich manchmal von Systemliebe irre leiten; Grammatik aber ist analytischer historischer Bericht über eine Sprache; Facta entscheiden hier, nicht Raisonnements.«⁸⁵⁸ V ljubljanski licejski knjižnici se hrani rokopis Kumerdejeve slovnice iz leta 1793, torej prva sestava, ne pa pre-narejena slovnica, katero je obdeloval ob času, ko je Zois pisal svoja pisma. Tam je tudi shranjen rokopis njegovega slovarja od črke A do L, nemško-slovenski gre do besede »Aderbünde«. Slovar je pozneje uporabil Vodnik. V licejsko knjižnico je prišel iz Zoisove tudi popolni »Alphabetarium Carniolicum«, to je popolni abecedni spisek slovenskih besed brez pristavljene razlage, torej tisto delo, za katero je želel sodelovanja Vodnikovega. Iz njega vidimo, da je uporabljal za sestavo slovarja res čudno metodo in morda ravno zavoljo nje ni prišel dalje; za tako delo je mogoča edino le metoda po listkih. Kumerdej je umrl leta 1805 v Ljubljani. O zadnjih njegovih letih ne vemo nič.

Tretji mož, ki je takrat deloval v enakem smislu, je bil Anton Linhart. Rojen je bil 11. decembra 1756. leta v Radovljici. Že kot dijak se je v viših razredih marljivo udeleževal pesniških in govorniških vaj. Ohranilo se nam je poročilo, da je govoril o javnih prilikah kot dijak, latinski o smrti škofa Schrattenbacha, nemški zahvalni govor na deželne stanove zavoljo uvedbe in vzprejema novih ved v ljubljanske šole; ko je prišel škof Herberstein v Ljubljano, ga je pozdravil z nemško odo; spisal je že tedaj nemško pesem o prirodni filozofiji v heksametrih in je preložil na latinski Poppejevo pesem Messias. Ko je zvršil humanitarne razrede ljubljanskega liceja, je namerjal stopiti v jezuitski red. Ker pa je bil ravno tedaj ta red odpravljen, je šel h cistercijancem, ki so imeli tedaj dva samostana na Kranjskem, v Setičini⁸⁵⁹ in Kostanjevici. Izvolil si je Setičino, kjer je bilo tedaj lepo duševno življenje in se je pojavljala šoli prijazna tendencija. Poleg opata Tauffrerja je znanstveno delovalo več redovnikov, tako samostanski knjižničar Kuralt, Radič, Scharf itd. Linhart je stopil v samostan leta 1776 in dobil ime Kristijan.

Vendar je kmalu zapustil samostan, zlasti zato, ker mu ni ugajal samostanski red, zakaj konvent se je dolgo let prepiral s svojim opatom Ksaverjem baronom Tauffrerjem in ta prepir je šele prestal, ko je bil leta 1784 samostan odpravljen.

Linhart se je leta 1778 poslovil qua clericus iz zveze cistercijanskega redu in je šel na dunajsko vseučilišče, da bi se tam učil prava. Pod vodstvom Sonnenfelsa

⁸⁵⁸ Prevod: »Kumerdej se iz ljubezni do sistema včasih pusti zapeljati v zmoto, gramatika pa je analitično zgodovinsko poročilo o nekem jeziku, tukaj odločajo dejstva, ne modrovanje.«

⁸⁵⁹ Setičina – Stična.

je dobro napredoval v policijskih, trgovskih in finančnih znanostih in se je kar najbolje izobrazil za državno službo vrnil v Ljubljano.

Službo je dobil najprej v knezoškofijski pisarnici. Knezoškofa Karola Herbersteina je, kakor sem povedal, že kot dijak opeval, ko je ta škof zasedel prestol ljubljanske škofije, v daljši nemški pesmi »Aemona's Feyer«.⁸⁶⁰ To pesem je potem opiljeno vzprejel v svojo zbirko nemških pesmi, ki je izšla leta 1781 pod naslovom »Blumen aus Krain«⁸⁶¹ v Ljubljani pri Egerju. Leto prej (1780) je izdal Linhart nemško žaloigro »Miss Jenny Love« v Augsburgu pri Stadeju. To delo je, kakor tudi pesniško zbirko, pozneje nakupil vse sam in je sežgal, ker so se mu zdeli ti pesniški mladostni poskusi pozneji samega sebe ne vredni.

Linhart se je vrnil v domovino v dobi živahnega duševnega delovanja. Našel je tam moške, kakor Žigo Zoisa, Edlinga, predsednika Academiae, kateri je tudi on pristopil in dobil ime Agilis, etnografa in prirodoslavca Hacqueta, Kumerdeja, Japlja idr. Zlasti Zois se je živo zanimal zanj in ga kakor vse nadarjene moške vsestransko pospeševal in podpiral. Bržkone ga je ravno on priporočil, ko je iz škofijske pisarnice prestopil k okrožnemu uradu ljubljanskemu kot »protokolista«, da so ga odločilne osebe dvignile iz te podrejene službe. Že nekaj let pozneje ga vidimo v vplivni službi c. k. okrožnega šolskega komisarja in še pozneje tajnika Kranjskih deželnih stanov, vodečega deželno pisarnico kranjsko.

Obe ti službi, kateri je dobil hitro drugo za drugo, stojita tudi pod njega imenom na naslovnih listih prvega in drugega zvezka njegovega velikega dela »Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen Slaven Österreichs«⁸⁶² in v posveti drugega zvezka, katerega je leta 1791 poklonil novemu predsedniku in deželnemu glavarju kranjskemu, grofu Gaisrucku, v kateri ga apostrofira »naj se z milostnimi očmi ozira na trud uradnika, ki ga je ljubezen do domovine zvedla preko področja njegovih uradnih dolžnosti«.

⁸⁶⁰ Aemona praznuje.

⁸⁶¹ [Cvetje s Kranjskega.]

⁸⁶² Prevod: »Poskus zgodovine dežele Kranjske in ostalih Slovanov Avstrije.«

XXIX

V predgovorih k obema zvezkoma tega znamenitega, pa nedokončanega dela, katero je eno najboljših kritičnih glasil tedanje dobe, »Jenaer Literaturzeitung«⁸⁶³ ocenilo izredno ugodno. Zlasti kar se tiče južnoslovanskih studij, pojasnjuje Linhart svoje stališče proti domoznanstvenemu raziskovanju in zgodovinskemu opisovanju, tako da si ga moramo nekoliko ogledati. V predgovoru k prvemu zvezku govori Linhart, označivši do njega dobe izdana dela o zgodovini kranjski, Valvasorja, Schönlebna in Thalberga, o svojem delu tako-le: »Die (die Arbeit) soll mehr sein als ein chronologischer Auszug, sie soll den Gang der Menschheit in diesem kleinen Theile Europas (und welcher Theil ist in diesem Gesichtspunkte klein) durch die Reihe unendlicher Vorfälle begleiten, sie soll die Schicksale zahlreicher Völker, die theils hier wohnten, theils ihren Durchzug hier nahmen, mit ihren Ursachen und Folgen aneinander binden, sie soll endlich die Geschichte Der Slaven Oesterreichs im Süden sein.«⁸⁶⁴

Do načina, kakó obravnavati Slovane kranjske, katere obeta za drugi zvezek že tukaj, ko je šele opisal kranjsko razmerje do Konstantina Vélikega, vzpodbudil ga je, kakor navaja sam, zgodovinar Anton v Görlitzu, s katerim si je delj časa dopisoval. Le-ta je namreč leta 1783 v Lipskem izdal knjigo »Erste Linien eines Versuches über der alten Slaven Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse.«⁸⁶⁵ Kakor Anton je hotel tudi Linhart splošno in posebej raziskovati jezikovne sledove in primerjati šege slovanskega naroda, bivajočega na Kranjskem. »Oft ist die Natur selbst meine Quelle geworden. Wir sehen und bewundern ihre mannigfaltigen Wirkungen. Wenn wir durch Jahrhunderte zurückwandern und diese Wirkungen je eine nach der andern wegrechnen, so erscheint sie, die Natur, in ganz andern Gestalten. Zu der wahrscheinlichsten Gestalt, die sie in diesen oder jenen Lande einst haben musste, die Nachrichten der Alten

⁸⁶³ Jenski literarni časopis.

⁸⁶⁴ Prevod: »To (to delo) naj bo več kot samo kronološki izvleček, to delo naj pot človeštva v tem majhnem delu Evrope (kateri del pa je v tem pogledu majhen?) spremlja skozi neskončno vrsto dogodkov. To delo naj usodo številnih ljudstev, ki so tukaj domovala ali le bežno potovala skozi te kraje, z vsemi vzroki in posledicami medsebojno poveže. Naj bo, končno, zgodovina avstrijskih južnih Slovanov.« Prim. A. Linhart: *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2*, Ljubljana 1981, 8.

⁸⁶⁵ Anton, Karl Gottlob von, pravnik, zgodovinar in jezikoslovec (1751–1818). Prevod: »Prve vrstice poskusa o izvoru, običajih in navadah starih Slovanov, mnenja in védenje.«

vergliehen, so erhalten sie ganz neue Bedeutungen und neue Wahrheiten decken sich auf. Krain enthält reichen Stoff zu solchen Betrachtungen.«⁸⁶⁶

Konci predgovora k I. delu pravi: »Vielleicht wird man sagen, dass ich die Grenzen des Landes, dessen Geschichte ich liefern will, zu sehr überschreite. Man hat zum Theile auch recht. Denn mein Versuch ist: Geschichte von Krain und den übrigen südlichen österreichischen Slava, die von Servien zur Dalmatien am adriatischen Meer bis an Tirol und Bojsarien⁸⁶⁷ hin, von Istrien bis an die Mur in der Steiermark wohnen. Habe ich doch wirklich ausschweif, so ist mein Vertheidiger Herr Schlözer (der berühmte Historiker und Publicist). Nach seiner Meinung ist jede Specialgeschichte trocken, wenn sie nicht auf die Schicksale der benachbarten Länder stäte Seitenblicke thut und sie parallel mit der ihrigen herunter laufen lässt. Ich glaube auch, dass eine isolierte Geschichte in der strengsten Bedeutung nicht möglich ist. Ordnung und Zusammenhang herrscht in der ganzen Natur. Immer fließen Folgen aus den Ursachen. Aber die Ursachen, warum eine Nation das ward, was sie ist und jenes nicht ward, liegen nicht immer in ihr selbst, meistentheils müssen sie bei einem dritten Volke gesucht werden. Und dann glaube ich, ist es unvermeidlich, dass der Geschichtschreiber ausschweiften muss.«⁸⁶⁸

⁸⁶⁶ Prevod: »Pogosto je moj vir postala narava sama, opazujemo in občudujemo nje raznolike učinke. Če pogledamo stoletja nazaj in te učinke enega za drugim odmislimo, se prikaže narava v popolnoma drugačnih podobah. Najverjetnejšo podobo, ki jo je nekoč imela v tej ali oni deželi, nam da primerjava poročil starih avtorjev, tedaj dobe te podobe popolnoma nov pomen, na dan pa prihajajo nove resnice. Kranjska ima obilo snovi za takšno razmišljanje.« Prim. A. Linhart: *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2*, Ljubljana 1981, 9.

⁸⁶⁷ Verjetno Bolgarija.

⁸⁶⁸ Prevod: »Morda se bo govorilo, da sem meje dežele, katere zgodovino želim predstaviti, predač prepustil, delno je to tudi res. Moj poskus je zgodovina Kranjske in ostalih avstrijskih južnih Slovanov, ki prebivajo od Srbije do Dalmacije ob Jadranskem morju, od Tirolske do Bolgarije in od Istre pa tja do Mure na Štajerskem. Če sem zares nezmeren, pa je moj zagovornik gospod Schlözer (slavni zgodovinar in publicist). Po njegovem mnenju je vsaka strogo omejena zgodovina pusta, če se stalno ne ozira na usodo sosednjih dežel, ter teh ne obravnava vzporedno z lastno. Mislim tudi, da omejena zgodovina v strogem pomenu ni mogoča. Red in soodvisnost vladata v vsej naravi. Posledice vedno sledijo vzroku. Toda vzroki, zakaj je nek narod postal to, kar je, in ne kaj drugega, ne ležijo vedno v njem samem, v večini primerov jih je treba iskati pri nekem tretjem narodu. Zato mislim, da je za zgodovinarja širina zajemanja snovi neizbežna nujnost.« Prim. A. Linhart: *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije 1 in 2*, Ljubljana 1981, 10.

V drugem zvezku, kjer obravnava zgodovino Kranjske od prve naselitve kranjskih Slovanov do njih podjarmljenja po Frankih, piše Linhart: »Dass die Slaven, obschon kaum bemerkt in der grauen Vorzeit, eine Grösse, wie keine andere Nation, erreicht haben; dass sie, ehe Rom und Byzanz ihren Namen wusste, furchtbar und weitaus gebreitet dastanden, um Reiche zu zerstören und zu erreichen, dass sie noch jetzt fast das halbe Europa und Asien beherrschen oder bewohnen, dass keine Nation die Aufmerksamkeit des Geschichtsforschers, des Philosophen und des Staatsmannes so sehr verdient als die slavische, darüber ist man in der gelehrten Welt schon einig geworden.«⁸⁶⁹ Potem naglaša: »Dass aber unter den Volkern der oesterreichischen Monarchie die Slaven an Zahl und Macht die überlegensten sind, dass, wenn es in der Staatskunde üblich wäre, die Summe der vereingten Kräfte, worauf die Majestät dieses Staates ruht, von der grössten homogenen Kraft zu benennen, Österreich ebenso eigentlich, wie Russland ein slavischer Staat heissen müsste, glaube ich, ist man noch zu wenig aufmerksam gewesen. Man lasse aber, um überzeugt zu sein, nur einen Blick vom adriatischen Meere durch Innerösterreich, durch Ungarn und die einverleibten Königreiche – mit einem Seitenblicke gegen Osten hinab - durch Galizien und Lodomerien, durch Schlesien, Mähren und Böhmen hinwenden, zähle alsdann die Millionen Slaven und urtheile, was sie für Österreich sind, was sie sein können!«⁸⁷⁰

Predgovor sklepa s pozivom do zgodovinarja Gabhardija v Lüneburgu, naj nika ne prezira tega poskusa zgodovine Kranjske, preden dovrši svoje delo vseh slovanskih držav, čegar prvi zvezek je izdal leta 1790, v njem popolnoma prezrši notranjeavstrijske Slovane. Linhart pravi: »Denn wir finden, dass sie (notran-

⁸⁶⁹ Prevod: »Da so Slovani, komaj opazni v daljni preteklosti, dosegli velikost kot noben drug narod, da so, preden sta Rim in Bizanc poznala njihovo ime, grozeče in daleč razširjeni bili pripravljene osvajati in rušiti cesarstva, da še sedaj obvladujejo ali naseljujejo skoraj polovico Evrope in Azije, o tem, da si noben narod ne zasluži tolike pozornosti raziskovalca zgodovine, filozofa ali državnika kot slovanski, je znanstveni svet že enotnega mnenja.«

⁸⁷⁰ Prevod: »Ker so med narodi avstrijske monarhije Slovani prevladujoči, in če bi v državnoznanstvu bilo to v navadi, bi to državo po številu združenih sil, na čemer sloni njena veličina, morali poimenovali po največji homogeni moči, bi se Avstrija prav tako kot Rusija morala imenovati slovanska država. Mislim, da se je temu posvečalo premalo pozornosti. Da pa bi bili prepričani, se ozrimo od Jadranskega morja skozi notranjo Avstrijo, skozi Madžarsko in pridružena kraljestva s pogledom proti vzhodu – skozi Galicijo in Lodomerijo, usmerimo ga skozi Šlezijo, Češko in Moravsko, preštejmo nato milijone Slovanov in presodimo, kaj za Avstrijo pomenijo in kaj lahko so.«

jeavstrijski Slovani = Slovenci) einen beträchtlichen Stamm ausmachen, der seine Unabhängigkeit unter eigenen Vojvoden wider die mächtigen Longobarden, Awaren und Franken bis auf Karl den Grossen vertheidigte, dann zwar dem Lehensysteme der Franken sich unterwarf, aber die charakteristischen Züge der alten wendischen Verfassung noch unter demselben hell durchschimmern lasst und Sprache und Sitten, die unterscheidenden Zeichen einer Nation, in originaler Art erhalten hat.«⁸⁷¹

Drugod pravi: »Mit Vergnügen unterwurfe ich mich der schärfsten Prüfung. Wenn auch ich dabei verliere, so gewinnt doch die Wahrheit.«⁸⁷²

Linhartu ni bilo dano, da bi učakal oceno prvega dela svoje knjige, ki je izšla leta 1797 v časopisu »Jenaer Literaturzeitung«, zakaj umrl je že leta 1795. Ta ocena je sicer na eno stran jako rezka, vendar v obče jako častna, zlasti kar se tiče obravnavanja Kranjskih Slovencev. Ocenjevatelj neusmiljeno razdeva prvi del Linhartovega spisa in zlasti ostro graja to, kako je opisana rimska doba na Kranjskem, češ Linhart kot domačin, ki pozná ceste in položaj svoje dežele iz dolgoletne skušnje, bi bil lože kakor vsak tujec pojasnil lego mnogih krajev, nikar pa, da je skrčil dotična raziskovanja na nekaj pôl, v katerih ponuja le malo novega in še manj zanesljivega. Končno piše vendar tako-le:

»Ungleich vorzüglicher ist der zweite Theil, welcher die Geschichte der eingewanderten Slaven bis zur Zeit Karl M.⁸⁷³ sehr genau, wenn auch mit zu vieler Vorliebe für das Vaterland behandelt ... Rechnet man«, nadaljuje pozneje, »dergleichen kleine Flecken ab (zum Beispiel das Krain *nicht* zum Langobardenreiche gehört und frei unter eigenen Vojvoden dagestanden), so ist die ganze Geschichte

⁸⁷¹ Prevod: »Kajti mi ugotavljamo, da predstavljajo (notranjeavstrijski Slovani – Slovenci) omembe vreden rod, ki je svojo neodvisnost pod lastnimi vojvodi zoper mogočne Langobarde, Avare in Franke branil do Karla Velikega, se potem sicer podvrigel najemniškemu sistemu Frankov, vendar značilne poteze stare slovenske ustave pustil svetlo sijati še pod istimi, ter jezik in običaje, značilne lastnosti nekega naroda, obdržal v prvotni obliki.«

⁸⁷² Prevod: »Z zadovoljstvom se podvržem najostrejši preizkušnji. Četudi pri tem izgubim, bo vendar zmagala resnica.«

⁸⁷³ Karel Martel, frankovski majordom (686–741) je bil nezakonski sin Pipina Srednjega. Bil je ded Pipina Malega. Kot majordom je vladal Frankom v imenu kraljevskega naslova, se razglasil za frankovskega vojvodo in bil dejansko vladar Frankovskega kraljestva. Svojo vladavino je razširil na vsa tri frankovska kraljestva: Avstrazijo, Nevstrijo in Burgundijo. Najbolj je poznan po zmagi nad Arabci v bitki pri Toursu oziroma pri Poitiersu (732), s katero si je prislužil vzdevek »Martel« (kladivo).

richtig erzählt, gut vorgetragen, gewährt Belehrung und Vergnügen, unter andern auch durch das Gemälde von den Sitten und Gewohnheiten der südlichen Slaven; schätzbar finden wir die reichhaltigen Bemerkungen über die slavischen Sprachen.«⁸⁷⁴ Naposled želi ocenjevatelj, da bi se iznova natisnilo delo, katero je menda manj znano, kakor je bilo splošno vredno. Prvi zvezek svoje zgodovine je izdal Linhart leta 1788. Ako je pokazal v njem ljubezen do svojega naroda in ga zgovorno zastopal v javnosti, pokazal se je enakega prijatelja še drugje, na polju gledališkem, ki je velikemu občinstvu dostopnejše in dokaj vplivnejše.

Zois je namreč spoznal važnost gledališča in kot dobremu Slovencu se mu je zdelo napačno, ko je pomislil, kako se šopiri v deželnem gledališču edino laščina in nemščina. Slovenska književnost ni imela tedaj nobenega proizvoda za oder. Jakob Zupan, učitelj in organist v Kamniku, je zložil leta 1780 opero Belin na libreto Damascenov; toda se li je ta opera pela ali ne, ne vemo. Ako je torej hotel Zois spraviti na oder slovensko besedo, se je moral sam poprijeti dela. In to je tudi storil. Skladal je pesmi, ki so jih potem peli italijanski operisti v deželnem gledališču z velikim uspehom. Kopitar pripoveduje: »Beinahe jährlich um Ostern kommen italenische Opern nach Laibach: Für diese pflegte Baron Zois in früheren Jahren immer die beliebtern Arien ins krainische zu übersetzen und der Versuch fiel nicht unrühmlich aus; selbst die Wälschen fanden es cantabilissimo, nicht so das Deutsche.«⁸⁷⁵ Ko se časi nihče ni nadejal, da se bode pela slovenska pesmica med laškimi, je začel pevec ali pevka sredi spevoigre popevati domačo pesmico, ki jo je zložil Zois, in v parterju in ložah je donel vesel hrup in plosk, da ni moči popisati, spričuje Kopitar. Slovenske napeve so peli italijanski operisti med leti 1770–1780. Toda Zois se ni zadovoljil z napevi: hotel je spraviti na oder tudi slovensko igro in je prigravarjal Linhartu, naj on kaj spiše. Za igralce ga ni skrbelo. Tako je nastala prva slovenska vesela igra Županova Micika, katero je Linhart predelal po Richterjevi »Die Feldmühle«.

⁸⁷⁴ Prevod: »Neprimerljivo boljši je drugi del, ki zelo natančno obravnava zgodovino priseljenih Slovanov do dobe Karla M., čeprav s preveč ljubezni do domovine ... če odštejemo podobne manjše napake (na primer, da Kranj ni spadal pod kraljestvo Langobardov in bil samostojno vojvodstvo), je celotna zgodovina pravilno pripovedovana, dobro predstavljena, zagotavlja poduk in prijetno branje, med drugim tudi s podobami o običajih in navadah južnih Slovanov, spoštovanja vredne se nam zdijo bogate pripombe o slovanskih jezikih.«

⁸⁷⁵ Prevod: »Skoraj vsako leto okrog velike noči prihajajo italijanske opere v Ljubljano. Za te je gospod Zois prejšnja leta v kranjščino prevajal priljubljene arije, kar se ni izkazalo za neslavno, celo Lahom se je zdelo cantabilissimo, kar pa ne velja za nemške izvedbe.«

Dne 28. decembra 1789. leta se je predstavljala prvič. Igrali so jo diletantje iz najboljših krogov. Na gledališkem listu so natisnjene tele osebe ali peršone: Tulpenheim, en žlahtni gospod (suknar Desselpruner); Shternfeldovka, ena mlada bogata vdova (gospa plemenita Garzarolli); Monkof, Tulpenheimov perjatel (dr. Makoviz, Linhartov svak); Jaka Župan (dr. Merk, pozneje dvorni svetnik na Dunaju); Mizka, njegova hčer (gospa Linhartova); Anže, Mickin ženem (dr. Piller); Glažek, en Šribar (dr. Repič); šepetavec je bil Linhart sam. Igra je bila sprejeta jako pohvalno in tedanja Laibacher Zeitung z dne 29. decembra 1789 poroča o predstavi tole: »Gestern haben unsere Theaterfreunde abermals die Schaubühne betreten und uns zugleich den überzeugendsten Beweis geliefert, dass auch die krainerische Sprache Biegsamkeit, Geschmeidigkeit, Nachdruck und Melodie genug besitze und sich gleich der russischen, böhmischen und polnischen Sprache in Thaliens Munde gar gut hören lasse ... (Gegeben wurde) Shupanova Mizka oder Marie des Dorfrichters Tochter, eigentlich das bekannte Lustspiel Die Feldmühle, frei und ganz nach den Costüme der krainerischen Sprache bearbeitet. Die treffliche Übersetzung gab diesem Stücke alle innerliche Vollkommenheit und die schon bekannte Kunst dieser Schauspieler und Schauspielerinnen (von deutschen Dilettanten – Vorstellungen her) übertraf alle Erwartung des Publikums. Euch, meine Herrn und Frauen dieser Gesellschaft, dankt nicht nur der Arme aus Herzensfülle (die Vorstellung fand zum Besten der Armen statt); auch die ganze Nation ist stolz auf Euch und wird Euch in den Jahrbüchern der Literatur verewigen und sagen: Diese waren es, die den Grund zur Vervollkommnung der Muttersprache gelegt und sie auch für den Soccus brauchbar gemacht haben.«⁸⁷⁶ Igra se je ponovila leta 1790 in je tedaj poleg Linharta, Pillerja in dr. nastopil tudi grof Franč[išek] Hohenwart. Istega leta

⁸⁷⁶ Prevod: »Včeraj so naši ljubitelji gledališča ponovno stopili na gledališki oder ter nam prepričljivo dokazali, da premore tudi kranjski jezik dovolj prožnosti, gibčnosti, poudarka in melodičnosti, da enako dobro zveni iz ust Talije kot ruski, poljski ali češki jezik ... prikazana je bila Županova Micka ali Marija, vaškega sodnika hči, pravzaprav poznana veseloigra »Die Feldmühle«, prosto predelana in popolnoma prirojena za kranjski jezik. Izvrsten prevod je zagotovil temu delu vso notranjo popolnost in že poznana umetnost teh igralcev in igralcev (že od nemških diletantskih predstav) je prekosila vsa pričakovanja obiskovalcev. Vam, gospe in gospodje te družbe, se ne zahvaljujejo iz vsega srca samo ubogi (izkupiček predstave je bil namenjen ubogim), na vas je ponosen ves narod, ki vas bo v letopisih literature ovekovečil in dejal: Oni so bili tisti, ki so položili temelj za izpopolnitev maternega jezika ter ga naredili uporabnega tudi za komedijo (soccus).«

je bila Županova Micika tudi prvič natisnjena in to pod naslovom: »Županova Micka. Ena komedia v dveh akteh. Prenarjena po tej nemški Die Feldmühle inu v' Lublani je grana v lejt 1790. Stifkana pr Joan. Frideriku Egerju 37 str. 8°.« Leta 1790 pa je tudi že izšla druga igra Linhartova »Ta veseli dan ali Matiček se ženi. Ena komedia v pet aktih obdelana po ti francoski: La folle journée ou le mariage de Figaro par M. de Beaumarchais. Stifkana v Lublani v lejt 1790 per Ignazi od Kleinmayerja. 150 str., 8°.«

Obe igri pravzaprav nista prelogi, ampak svobodni predelavi, ki imata narodno prikrojeno snov in pričata o zvestem opazovanju narodnih šeg; obe sta živi sliki kranjskega življenja v Linhartovi dobi. Kar se tiče značajev in scenarije, je Linhart prav originalen. Matiček je pravi Slovenec. Igra se vrši na Zoisovem gradu na Bledu. Jezik je sicer slab in ima nepotrebnih germanizmov, vendar je pristni kranjski zlog dobro zadet. Kopitar piše leta 1808 v slovnici: »Die Županova Micika und noch mehr der Matizhek unseres leider! zu früh verstorbenen Geschichtschreibers Linhart verdienten als die einzigen erwähnens werthen Denkmale unserer profanen Literatur recht sehr eine zweite verbesserte Auflage.«⁸⁷⁷ To se je zgodilo šele leta 1840, ko sta jo vnovič izdala Smole in Prešeren. Še leta 1848 je napravil Matiček v Ljubljani neizmeren efekt. Sedaj se več ne predstavlja, češ da je predmet preveč lahkomišljen. Županovo Micko je priredil vnovič Janez Bleiweis leta 1864 ter vteknil vanjo svoje dovtipe, s katerimi je igro le poslabšal.

Politiško razmerje ob smrti cesarja Jožefa II. (20. februarja 1790), čegar samovlado po smrti Marije Terezije je Linhart opeval v navdušeni nemški odi, je povzročilo, da so tudi v kranjskem deželnem zboru leta 1790 (27. junija) »stanovi« podpisali najudanejšo spomenico novemu vladarju cesarju Leopoldu II. Ta spomenica je terjala nove podelitve določenih stanovskih slobodčin; izdelal jo je historijograf Anton Linhart. Prej jo je hranilo zgodovinsko društvo kranjsko, danes pa jo čuva deželni muzej. Vsega vkupe ima tri dele in obsega 52 polovično popisanih pol in folio. Najprej obravnava nekdanjo upravo stanov in dežele, nato prihodnjo upravo stanov in dežele, končno splošne deželne pritožbe in želje. Kaj je bila povod tej spomenici, beremo v nje uvodu: »Euere Majestat haben die Treuehorsamsten Stände dieses Herzogthums Krain mit bevorkommender landesväterlicher Gnade aufgefördert, ihre Rechte, ihre Beschwerden

⁸⁷⁷ Prevod: »Županova Micka, še bolj pa Matiček našega žal prezgodaj umrlega zgodovino-pisca Linharta sta si kot edina omembe vredna spomenika naše profane književnosti prav gotovo zaslužila drugo, izboljšano izdajo.«

und Wünsche über die innere Verwaltung des Landes, ihre vorige glückliche und jetzige traurige Lage mit freimüthigkeit vorzutragen.«⁸⁷⁸ V uvodu samem je brati v točni obliki: »Wenn Dankbarkeit, Liebe, kindlicher Vertrauen, gränzenloses Entzücken nach einem langen Schlummer der Seelen plötzlich erwachen und auf dem nächsten Grade stehen, so hat die Sprache keine Worte mehr, um diesen Zustand auszudrücken. In diesem Zustande befinden sich die treugehorsamsten Stände. Zu einer Zeit, wo sie von unsäglichem Kummer niedergebeugt ihrem Verderben entgegentitterten, als der Schlag, die Überreste ihres Daseins zu vernichten, schon geführt und jede ihrer wehmüthigen Klagen von der angenehmen Stimme verrätherischer Schmeichler erdrückt war, erscheinen Eu Majestät auf dem Throne Ihrer Väter, zerstreuen den Nebel, der ihn umgab, zerstören den feindseligen Geist einer Reform, welche die Grundfesten des Staates, die geheiligten Verhältnisse der Menschen zu untergraben droht, und bieten grossmüthig Hilfe an.«⁸⁷⁹ Nato se pragmatiško-zgodovinski navaja prejšnja in poznejša uprava kranjskih stanov in končno se naštevajo deželne pritožbe in želje. Ta meritorični del svoje naloge je sestavil Linhart korenito in zgodovinski resnično. Spomenico je natisnil Costa leta 1859 v »Mittheilungen. des historischen Vereins für Krain«. Za svoje delo je dobil Linhart, takrat še okrožni komisar, 50 cekinov nagrade. Poleg omenjene spomenice je izdelal istega leta za stanove še drug državni spis, ki se tiče jožefinske uravnave davkov. To spomenico, katero naj bi stanovsko poslanstvo izročilo na cesarskem dvoru, je izvršil, ko so mu prepustili v porabo stanovski arhiv, v šestih tednih. Obsegala je zgodovinske in listinske priloge, štela 18 ½ pol in je bila izdelana kar najtočnejše. Leta 1790 so jo prebrali v javnem deželnem zboru. Nagrada 100 cekinov pa se je šele po Linhartovi smrti izplačala njegovim vdovi, ko se je odpravljala na Dunaj. – Iz vložnega zapisnika graške-

⁸⁷⁸ Prevod: »Vaše veličanstvo je zveste in pokorne stanove te vojvodine Kranjske s posebno milostjo deželnega očeta pozvalo, da predstavi svoje pravice, pritožbe in želje o notranji upravi dežele ter svoj nekdanj srečen in sedaj žalosten položaj.«

⁸⁷⁹ Prevod: »Če se hvaležnost, ljubezen, otroška zaupnost in brezmejen zanos po dolgem dremežu duš nenadoma prebude in se povzpnejo na višjo stopnjo, jezik nima besed, s katerimi bi to stanje izrazil. V takem stanju so zvesti in pokorni stanovi. V času, ko so od neizrekljive skrbi sklonjeni trepetali svojemu uničenju naproti, ko so se pod udarci preostanki njihovega obstoja že bližali uničenju in je sladki glas izdajalskih priliznjencev zadušil vsako njihovo otožno tarnanje, se je na prestolu očetov pojavilo vaše veličanstvo, razpodelo meglo, ki je obdajala prestol, uničilo duh reforme, ki je grozila spodkopati temelje države in posvečene življenjske razmere ljudstva ter ponudilo širokogrudno pomoč.«

ga gubernija je posneti tudi drugo beležko k životopisu Linhartovemu, namreč da je bil za svojega službovanja kot okrožni komisar tudi prelagatelj uradnih razpisov v slovenski jezik. Zabeleženo je namreč tole: »12. Juni 1791. Anton Linhard, Kreiskommissar in Laibach, bittet um Anweisung der Douceur für die Übersetzungen der Circulare; 5. Juli 1791. Buchhalterai adjustirt die angesuchte Remuneration des Krain. Kreiskommissars Anton Linhard wegen vom 20. Mai bis 1. Juni 1791 ins krainische übersetzten Patenten und Kurrenden; 24. October 1791 Hofkanzleidekret vom 6. October d. J. wird dem Kreiskommissär in Laibach, Herrn Anton Linhard für die bewerkstelligte Übersetzung der Allerh. Verordnungen und Patente in die Krain Sprache die eingerathene Douceur von 12 Ducaten oder 54 fl. bewilligt.«⁸⁸⁰

Ko je že omenjeni grof Gaisruchk leta 1791 nastopil deželno glavarstvo kranjsko, je prišel Linhart, kateri mu je potem posvetil drugi zvezek svoje Zgodovine Kranjske, od okrožnega urada v deželno pisarnico za tajnika z letno plačo 900 goldinarjev.

V tem je čemdalje pridneje občeval s Zoisom in učenjaki, katerim je bil Zois iskren podpornik in zaščitnik; zlasti se je kazal prijaznega Vodniku, kateri pa je pozneje odšel v Bohinj leta 1793 in ondi živel osamel. Iz tistih dni izvira dopisovanje med Zoisom in Vodnikom. Ta pisma obsegajo tudi dosti podrobnosti, kako se je Linhart udeleževal Vodnikovih in Kumerdejevih del, zlasti Vodnikove Kranjske pratike in Slovnice Kumerdejeve. Za Kranjsko pratiko je pridno opravljal korekture in prirejal zgodovinske doneske. Tako piše Zois Vodniku dne 20. sušca 1794. leta: »Kumerdai, Linhart und Japel denken schon lange an eine Kalenderverbesserung«,⁸⁸¹ in meseca julija mu poroča svojo in Linhartovo oceno o prejetem dodatku s članki za poznejše letnike »Pratike«. Članek »Pergodbe od stare« ni jima bil kar nič po volji in zato tudi ni bil sprejet v naslednje letnike. Kar se tiče stvari, piše Zois takole: »So zusammengedrängte Perioden der Bibel- und Fabelgeschichten stehen auf allen schlechten deutschen Provinz-Kalendern

⁸⁸⁰ Prevod: »12. junij 1791, Anton Linhart, okrajni komisar v Ljubljani, prosi za nakazilo dotacije za prevod okrožnic. 5. julij 1791, knjigovodstvo je zabeležilo zahtevano nagrado kranjskega okrajnega komisarja Antona Linharta za uradne odloke in okrožnice, v kranjščino prevedene od 20. maja do 1. junija 1791. 24. oktober 1791, odločba dvorne pisarne od 6. oktobra tega leta. Okrajnemu komisarju v Ljubljani gospodu Antonu Linhartu se za opravljen prevod najvišjih odredb in okrožnic v kranjski jezik odobri predlaganih 12 zlatnikov ali 54 florintov.

⁸⁸¹ Prevod: »Kumerdej, Linhart in Japelj že dolgo razmišljajo o izboljšanju koledarja.«

und vorzüglich in einem bei Eger in Laibach aufgelegten, dessen Verfasser der Sprachketter Markus ist. Linhart hat es übernommen, aus seiner Geschichte von Krain die merkwürdigsten Perioden seit der ersten Ansiedlung der Slaven im Lande zu extrahieren und beidrucken zu lassen – wofür ihm jeder Bauer mehr Dank wissen wird, als dem Markus für den Salomonischen Tempel und die Ruinen von Troja.«⁸⁸²

Leta 1794 pošilja Zois Vodniku tudi nekatere izvode živinozdravniške knjige, katero je Linhart po izvirniku živinozdravnika Wollsteina na Dunaju preložil v slovenščino. Bil je Linhart tudi član ekonomske družbe na Kranjskem (sedanje Kmetijske družbe) in to knjigo je že leta 1784 poslovenil pod naslovom »Bukuvce od žvinskih bolezní za kmetshke ludij«. Zois je Vodniku poslal te izvode, da bi jih razdelil med kmete.

Lepo delovanje znamenitih rodoljubov pa je skoro zadela nenadomestna izguba, zakaj dne 14. malega srpana 1795 je umrl devetintridesetletni Linhart po kratki bolezni na žalost vse dežele. Zois je o tej priliki pisal Vodniku: »Mit welchem Wort soll ich Ihnen die betrübte Nachricht verkündigen? Linhart ist nicht mehr! Er starb plötzlich an einem Aneurysma der Aorta, das zur Grosse einer Manssfaust anwuchs und in dem Augenblicke, als er zerbrocht, die ganze Blutmasse in die Brust- und Leibeshöhle ausgoss. Die Anatomie tröstet uns wenigstens mit den Beweisen, dass kein Fehler noch Mangel menschlicher Hilfe unterlaufen sei. Unsere besten Köpfe bemühen sich, ihm Epitaphien auf Linharts Verdienste zu fertigen.«⁸⁸³ V drugem pismu pa piše: »Über Linharts Tod wird noch immer gedichtet und nichts entschieden. Man spricht, es sei von der Obrigkeit verboten worden auf Trauerbeweise weder Grabsteine noch Elegien of-

⁸⁸² Prevod: »Tako stlačena obdobja Biblije in basenske zgode so v vsakem slabem nemškem provincialnem koledarju, predvsem pa v enem, izdanem pri Egerju v Ljubljani, katerega avtor je jezikovni krivoverec Marko. Linhart se je zavezal, da bo iz svoje zgodovine Kranjske izbral najzanimivejša obdobja od prve naselitve Slovanov v deželo in jih pridal tisku – za kar mu bo vsak kmetovalec bolj hvaležen kot Marku za Salomonov tempelj in ruševine Troje.«

⁸⁸³ Prevod: »S katerimi besedami naj vam naznanim žalostno novico? Linharta ni več! Umrl je nenadoma zaradi anevrizme aorte, ki je narasla na velikost moške pesti in je v trenutku, ko je počila, razlila vso kri v prsno votlino. Anatomija nas vsaj tolaži z dokazi, da smrt ni posledica človeške napake ali pomanjkanja pomoči. Naše najboljše glave se trudijo, da ustvarijo epitafe Linhartovim zaslugam.«

fentlich Hand zu legen.«⁸⁸⁴ Naposled je dobil nagrobni kamen z napisom »Antonio Linhard Carniolae historiographo et Caesareo Regii Capitaneatus Secretario hoc monumentum merenti moerentes posuerunt amici. Obiit 14. julij 1795.«⁸⁸⁵ Slika njegova je ohranjena v silhueti, ki je vezana pred zvezek njegove nemške pesemske zbirke »Blumen aus Krain«, v kateri je Linhart preložil tudi pesem o Pegamu in Lambergarju.

⁸⁸⁴ Prevod: »O Linhartovi smrti se še vedno razpravlja, vendar še ni nič odločeno. Govori se, da je oblast prepovedala vsako javno odločanje o žalovanju, nagrobnikih in elegijah na lastno pest.«

⁸⁸⁵ Prevod: »Antonu Linhartu, zgodovinopiscu Kranjske in tajniku cesarsko-kraljevega glavarstva, so ta spomenik, ki si ga je zaslužil, postavili žalujoči prijatelji. Preminil 14. julija 1795.«

XXX

Žiga baron Zois

V našem slovstvu ob koncu osemnajstega in začetku devetnajstega stoletja najuplívnejša oseba je baron Žiga Zois.⁸⁸⁶ Brez njega bi se ne bilo zbudilo toliko pisateljev, niti bi tisti, ki so se zbudili, ne mogli delati tako vspéšno in v tisti meri, za katero jih določil Zois. Ko bi Zois ne imel drugih zaslug, je zadosti velika ta, da je vzbudil Vodnika in Kopitarja. Poslednji priznava sam, da bi nikdar ne bil slavist, ko bi ga ne bila pripeljala usoda v Zoisovo hišo. Zois je slovenske pisatelje učil in nagovarjal, kaj naj pišejo, posojal jim je knjige iz svoje bogate zbirke, skrbel za njih vsestransko omiko, katero so potem širili med narodom. Dasi ni zapustil nič slovenski pisanega, mu gre vendar častno mesto v našem slovstvu.

Rodil se je Žiga Zois leta 1747, 23. novembra, v Trstu. Njegov oča, Mihael Angelo Zoja, Lombard iz Bergama, je bil sprva premožen trgovec. Preselivši se v Trst si je s svojo glavo in neutrudljivo pridnostjo pridobil v kupčiji z železom in jeklenino tako veliko imovino, da je bil eden najbogatejših Tržačanov tedanje dobe in se mu je posrečilo pokupiti ali najeti rudnike po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Ko je bila avstrijska država po sedemletni vojski v veliki denarni stiski, je položil Zoja blagodušno 40.000 gl. na oltar domovini. Zavaljo tega redkega domoljuba ga je cesarica Marija Terezija obdarila s tem, da ga je povzdignila v baronski stan, in ker »zoja« ali »gioja« pomeni dragi kamen, si je Zoja izbral priimek baron Zois von Edelstein. Ko je Mihaelu Angelu umrla prva žena, se je oženil drugič z Ivano pl. Kapusovo, Kranjico, menda teto slovenskega že omenjenega pisatelja pl. Kappusa, ki je naučila svojega sina Žigo, kakor spričuje Kopitar, izvrstno slovenski govoriti. Slovenščina je bila torej njegov materinji jezik, katerega je ljubil čez vse druge in delal zanj kakor malokdo.

Ker se je njegov oče pozneje preselil iz Trsta v Ljubljano, je mladi Žiga dovršil prve šole; potem ga je poslal oče, ki je v tem spravil nase vso kupčijo z železom in jeklom, v više latinske šole v Reggio, v tamkajšnjo modensko viteško akademijo. Tam se je seznanil z italijanskimi pesniki in je začel tudi sam skladati pesmi v italijanskem jeziku. Vendar je ostal le malo časa v Reggio, ker ga je že stari oče poklical domu in mu izročil svoje veliko obrtnijstvo in kupčijstvo. Takrat je bil njegov oče slovenskemu železu odprl pot daleč čez morje; veliko breme je bilo

⁸⁸⁶ Štrekelj uporablja nedosledno obe obliki priimka: Zois/Cojz. V prepisu dosledno: Zois.

torej naloženo mlademu Zojsu. Ker je vsako stvar lahko razumel in ravno tako urno dovršil, se je kmalu v vsem popolnoma izuril, tako da mu je vsaki dan ostajalo čez svoja opravila še nekoliko časa za obdelovanje tistih znanstev, ki so mu morala zdaj biti najbolj pri srcu; popustivši poezijo in lepoznanstvo se je udal ves modroslovju, naravoslovju in matematiki. Učitelja sta mu bila jezuit Gruber in Jožef Maffei, prvi posebno znan ko izvrsten matematik, po čegar nasvetu so naredili prva dva prekopa čez ljubljansko barje, da je voda odtekala in se je začelo barje sušiti. Kmalu se je Zojs v teh vedah tako izuril, da se ni njegova delavnost omejevala samo na opravila obrtnijstva in kupčijstva, temuč, da se je udeleževal tudi mnogih občekoristnih posvetovanj, ki so takrat zanimale Ljubljancane, med njimi so bile zlasti osušitev barja, zboljšanje vlažnega zračja in povzdiga domačega obrtnijstva. V vseh teh stvareh se je v kratkem razodela njegova bistrournost, tako da je njegova beseda imela veljavo tudi v zboru učenih mož. Še ni bil star 25 let, ko ga je Kmetijska družba proslavila s posebnim pismom, v katerem ga je prosila, naj ji bo podpornik z umnim svojim svetom in dejanjem. V letu 1815 ga je izvolila tudi za svojega predsednika.

Domače fužinarstvo in trgovina z železom in jeklom je cvetela v prid njegov in blaginjo dežele, da je bilo veselje. Pa nenadoma ji zapreti leta 1775 in 1776 konkurenca in ji žuga spodkopati dosedanjo srečo. Prijadrale so ruske in švedske ladje, polne železa, na sredozemsko morje in so vrgle cenejše blago na vse tedanje semnje. Ne samo skrb za svojo hišo in trgovino, temuč tudi žalost, da bi tuje blago izpodrinilo domače in da bi tri dežele (Štajersko, Koroško, Kranjsko) trpele veliko izgubo vse prihodnje čase, ga tako presune, da vedno misli, kako priti ti nesreči v okom. Kmalu je našel pot, da se mu je pošiljala vsa tista tuja železnina v Ljubljano. Tam je sklical izvedene može in pametne kovače in ključarje v posvet, da preiskujejo in pretresajo tujo robo in jo primerjajo z domačo. Šel je tudi na potovanje v daljne dežele na Nemško, Holandsko, Angleško, Francosko, Laško in Švicarsko, da bi izvedel, kako tam izdelujejo železo in jeklo; sklenil je nove kupčijske zveze in se posvetoval z učenimi rudoslovci in kemiki, kako bi se dalo povzdigniti domače fužinarstvo ter rešiti pogube, ki mu je žugala. Nasledek tega potovanja je bil, da si je prisvojil v rudninstvu toliko znanje, da je mogel v svojih fužinah vpeljati nove naprave in so ga tudi učeni možje tujih dežel cenili kot izvedenega rudninarja. Od mnogih strani so mu dohajala častna pisma učenih družb in slavni mineralog Werner⁸⁸⁷ je imenoval njemu na čast neki

⁸⁸⁷ Abraham Gottlob Werner (1749–1817), nemški mineralog, utemeljitelj geognozije.

epidot Zoisit, ker ga je Zois prvi našel na Svinečki planini⁸⁸⁸ na Koroškem; živa priča njegovega znanja o minerologiji je krasna zbirka rudnin, ki še danes krasi ljubljanski muzej. Kakor je bil on izvrsten mineralog, je bil njegov brat Karol učen botanik in njemu na čast sta imenovani dve cvetlici, namreč *Campanula Zoisii* in *Viola Zoisii*, ki rasteta na Kranjskem, in pa neka trava iz Indije, ki je imenovana *Zoisia*. Tudi Žiga se ni omejeval na mineralogijo, ampak zanimalo ga je sploh vse prirodoslovje; živo je hrepenel poznati vse, kar v tem oziru skriva kranjska zemlja, zlasti gorenjska stran, kjer so bile njegove fužine. Posebno rad je hodil na Triglav. Prehodil je vse hribe in doline na Gorenškem, kjer mu ni bila neznana nobena stezica. »Gore, природа in srčen prijatelj so velikanske stvari!« je večkrat rekel. Potovaje po domovini pa ni le potoval, da bi si čas kratil, ampak koderkoli je hodil, mu je bila skrb množiti svoje vednosti in po njih biti koristen domovini. »Večkrat premišlujem,« je enkrat pisal Vodniku, »kako težko mora biti mravlji, preden slaba stvarica pritira še eno suho smrekovo šilce domú, da ščasoma nakupiči stanišče za veliko družinico svojo. Tudi človeka ne sme strašiti trud za domovino, čeravno v enem hipu le malo opravi: kamen do kamna palača, zrno do zrna pogača!«

Naš Zois je že tako slovel po svetu, da ni več noben učen tujec prišel v Ljubljano, ki bi njega ne bil obiskal. Če je pripotoval tujec, zlasti Anglež, na Kranjsko in popraševal po znamenitostih kranjske dežele, napotili so ga, pravi Kopitar, vselej naravnost k Zoisu, češ on bo že vedel vse najboljše povedati. Kako ga je veselilo, da je tudi iskreni prijatelj nature, nadvojvoda Ivan, prišel gledat Savico, to nam spričuje spomenik, ki ga je postavil na tem mestu leta 1807. Izdelati ga je dal domačemu mojstru Lenartu Kelbelu z Bohinjske Bele.

Potovaje po domačih okolicaх je rad stopal v vsako revno bajtico in obiskaval delavnico ubogega rokodelca; tam se je menil s kmetičem o kmetijskih stvareh, tu se zgovarjal z rokodelcem, kako to ali ono orodje popraviti, to in ono z večim pridom izdelati. Kamor je prišel, povsod so ga sprejemali kakor očeta, ker si je z ljubeznivo domačo besedo odpiral srca vseh. Kakor pa je sam rad zahajal v hiše prostega ljudstva, tako je tudi k njemu smel priti, kdorkoli je hotel in kadarkoli, ako je potreboval sveta ali pomoči. Tako je imel Zois priložnost spoznati marsikako bistro glavo, kateri je potem pomagal, kolikor je največ mogel. Podpiral je vrlo domače obrtnike in rokodelce in ker je bil obdarovan z veliko imovino, je bil tudi velik dobrotnik ubogim. Kdor je bil zares v nadlogi, je dobil pomoči pri

⁸⁸⁸ Svinška planina, Saualpe na avstr. Koroškem.

njem; tako da je res, kar poje o njem v raskavih verzih Jakob Zupan: »Siromake, bolnike / Odeva po sto, / Kup' ranjenim like, / Blazino mehkó.« Njegova radodarnost je segala daleč po domovini in po sosednjih deželah. Njegovo milo srce spričuje neka ajda, ki jo tudi na Štajerskem in Koroškem poznajo pod imenom »Zoisle«. Dobil jo je Zois v hudih letih s Češkega in radi so jo sadili, ker ji mraz ni prelahko škodil.

Baron Zois je dobro vedel, kako zapuščen je slovenski narod glede omike, kako silno zanemarjen je njegov jezik; prizadeval si je tedaj z besedo in z djanjem buditi narodno otroplost tedanjo. Posrečilo se mu je zbuditi Vodnika in Kopitarja. Goreče je užigal Zois prvega za domače pesništvo in za spisavanje bukev, ki zadevajo omiko naroda; natančno in nadrobno je pretresal in popravljal vse njegove spise, spodbadal ga je, da je spisal »veliko pratiko« z mnogimi poduki za prosto ljudstvo. »Živa potreba je,« mu piše, »da za izobrazbo našega naroda, za oplemenitev njegove nravi napravimo potrebne knjige v prirodoslovju, zemljepisju, zgodovini itd. Da se pa ustanovi književni jezik, v katerem bomo vsi pisali, potrebujemo predvsem dobre slovnice in slovarja.« Že ko je Kumerdej spisaval slovnico, katero je Zois z Linhartom vred popravljal, in ko se je lotil tudi slovarja, je prigovarjal Zois Vodniku, naj se tudi on udeleži tega dela, da tako z združeno močjo dosežemo, kar nam je predvsem potrebno. Kumerdej ni dovršil slovarja, da je Vodnik pozneje izdelal nemško-slovenski del, za to se imamo zahvaliti Zoisu. Brez Zoisa, ki je z dušo in denarjem podpiral Vodnika in dostikrat ko je že omagoval, ga budil in osrčeval, bi bil pač težko Vodnik toliko spisal, kolikor nam je zapustil. Ko mu je Vodnik enkrat tožil, da je njegova nemška pisava slaba, mu je odpisal: »An ihr deutsch dürfen Sie in Briefen gar nicht denken, sondern von der Hand wegschreiben, was immer gesagt werden soll, wie ich es thue, ohne einander im mindesten zu geniren. Ausser Linhart, dem dies Glück zu Theil ward, derfen wir uns, auch Kummerdey, nicht, rühmen, nur eine Zeyle, österreichischer Idio[ma]tismen frey, schreiben zu können! Dies hindert uns aber nicht, einander zu verstehen und übrigens sind wir ja nur Slaven und befeissen uns unserer Muttersprache.«⁸⁸⁹

⁸⁸⁹ Prevod: »Na vašo nemščino v pismih sploh ne smete misliti, temveč pisati, kot vam veleva roka, to, kar mora biti povedano, kot to delam jaz, in naj nama ne bo niti najmanj nerodno. Razen Linharta, kateremu je bila podarjena ta sreča, se ne moremo hvaliti, tudi Kumerdej ne, da znamo prosto napisati eno samo vrstico avstrijskih idiomatizmov. To pa nas ne ovira, da se ne bi razumeli, saj smo končno le Slovani, ki skrbimo za naš materni jezik.«

Pa tudi Kopitarja bi ne čislali slavista, ko bi ne bil prišel v Zoisovo hišo. Kopitar je prišel k Zoisu leta 1799 kot domači učitelj nekega baronovega sinovca in je pozneje, ko je njegov učenec odšel na Dunaj, ostal pri Zoisu še osem let, do leta 1806, kot tajnik, knjižničar in nadzornik rudninske zbirke ter užival, kakor sam pravi, ondi najprijetnija leta svojega življenja. On pripoveduje: S. 8.⁸⁹⁰

Ta primerljaj je torej naredil Kopitarja slavista. Na drugem mestu pravi Kopitar:

S. 7.⁸⁹¹

Linhartu je Zois pomagal prelagati v slovenski jezik živinozdravilske Wolsteinove »bukve od kug inu bolezni«, natisnjene v Ljubljani leta 1792. Pomagal mu je tudi prelagati njegovi igri Županovo Miciko in Veseli dan, kateri je, kakor smo videli, ravno Zois spraval na oder. Zois sam je, kakor Kopitar pripoveduje, zložil marsikatero slovensko pesmico, ko so igrali italijanski pevci v Ljubljani. Žiga Zois je bil tudi iskren in dejanski podpornik vsakega družega literarnega podjetja. Kopitar pripoveduje, str. 5.⁸⁹²

»Mnogo je storil Zois tudi za olepšanje ljubljanskega mesta, za podiranje starega mestnega zidovja, za nasipanje grabnov itd; on je bil prvi, ki je Krakovčanom, katerim je posebno veliko dobrega storil, odprl pot naravnost iz mesta v njih predmestje, v katero so prej mogli priti le po ovinkih. Dober oče je bil svojim podložnikom in delavcem, katerih je imel zmirom veliko; poznal je vse; podložniki grajščine na Brdu dobivajo še zdaj za davke nekaj goldinarjev iz zaloge, katero je on ustanovil. Ravno tako je zapustil za uboge posebne štipendije.«

Zadnje četrť svojega življenja je trpel ta izvrstni ljudolub v božjo voljo udan velike bolečine, ki mu jih je povzročal protin. Že leta 1779, ko je bil v Rimu, je čvrstejša in krepkejša moža, starejša šele 32 let, jelo prvokrat hudo lomiti po kosteh, tako kakor tudi njegovega očeta. Pa korenjak na duši in telesu se ni dal omamiti. Huda bolezen se je vendarle ponavljala tolikokrat, da mu je nazadnje popolnoma polomila noge. V jeseni leta 1793 je bil zadnjikrat na svojih fužinah v Bohinju in na Javorniku; od leta 1797 pa – torej skozi 22 let – ni mogel več iz hiše. Napraviti si je dal po lastni znajdbi voziček na treh kolescih, spredaj z mizico za bukve, papir in tinto; v tem stoličku je veselega srca, kadar mu je odleglo, opravljal vsa svoja kupčijska in znanstvena opravila. Ta stoliček je bil skozi 22 let ves svet njegov.

⁸⁹⁰ Naznačen citat, ki pa ni naveden.

⁸⁹¹ Isto.

⁸⁹² Manjka citat.

Razen telesnih nezgod so sčasoma zadevale njegovo srce tudi druge bridkosti; videl je, kako so vojne nevihte zatirale kupčijstvo in spodkopavale imovino tudi njegovi hiši; zanimiv je njegov dnevnik o bivanju Francozov na Kranjskem. Enkrat je oskrboval 300 bolnih avstrijskih vojakov skozi pet tednov z mesom in vinom. Čeravno ni njegova pohlevna duša nikdar hrepenela po slavi, ga je vendar odlikoval cesar Franc I. s komanderskim križem Leopoldovega reda. Umrl je 10. novembra 1819. Pokopal ga je 12. novembra sam škof in vse mesto je bilo na nogah. Ker ni bil oženjen, je zapadla vsa njegova imovina bratu in bratovim sinovom. Dandanes je Zoisova rodovina na Kranjskem precej razširjena, pa večidel nemškutarska.

Iz Zoisovih pisem do Vodnika vidimo, da je Zois bolje poznal slovenski narod, njegove potrebe in razmere, kakor Vodnik sam. Tako n. p. je hotel Vodnik spisati slovensko geografijo; Zois mu je odsvetoval, rekoč, da slov. narod še ni zadosti podučen in pripravljen za take reči. Nasvetoval mu je, naj izda raji veliko pratiko, v katero naj sprejme tudi zemljepisne reči, kazaje mu velik uspeh, ki ga je imela mala, od leta 1726 redno izhajajoča, po nemški poslovenjena pratika, katera je takrat izhajala v 20.000 izvodih in iz katere se je marsikateri Slovenec naučil brati. Zois je poznal slov. slovstvo veliko bolje ko Vodnik; vedel je za vsako slov. knjigo. Tudi Kopitar se je pri njem navadil spoznavati slovensko slovstvo.

Izmed Zoisovih pisem je najimenitniše tretje, ki obsega kritiko o Vodnikovi pratiki. Zois je kritikoval vsako besedo, zato je Vodnik vedno in vidno napredoval. Kritik se je znal pesniku tudi prikupiti in ga hvaliti, da ga ni preveč oplašil. Posebno kritiko je spisal Zois k eni najlepših Vodnikovih pesmi »Slovenec tvoja zemlja je zdrava«. Tudi četrto pismo je zanimivo. Vidi se, kako se je tedaj milijonar trudil za navadno pratiko. Zois je velikokrat dal Vodniku misel, včasih celo obliko. Nasvetoval mu je, naj naredi elegijo na Linhartu in naj omeni v nji tudi Matička in Miciko. To misel je izpeljal šele Prešeren v grobnem napisu na Linhartovem spominku. Veliko Zoisovih in Vodnikovih pisem je še nenatisnjenih. Nahajajo se na Zoisovih gradovih, na Javorniku, Brdu, v ljubljanski biblioteki itd. Zois je tudi dobro znal staro slovanščino. Kopitar zatrjuje, da bere cirilico in glagolico gladko in s takim razumom kakor strokovnjak.⁸⁹³

⁸⁹³ Na dnu strani 235 pripis s svinčnikom: *Iz pisem*. Verjetno si je tu predavatelj pripravil izbrane odlomke Zoisove korespondence.

XXXI

Valentin Vodnik

Vodnik je svoj životopis s svojo roko spisal na prvi list »Velike Pratique« za leto 1795, katera se z letnikoma 1796 in 1797 hrani trdo vezana v ljubljanski licejski knjižnici. Ta životopis, v katerem se nam kaže Vodnik v vsi svoji ljubeznivosti in preprostosti, slove takó:

»Rojen sim 3. svičana 1758 ob 3. uri zjutra v gorni Šiški na Jami per Žibertu iz Očeta Jozefa inu matere Jere Pance iz Viča. Dedec Juri Vodnik je rojen v Šent Jakobi uni kraj Save, se je priženil na Trato pod Goro nad Dravkami k hiši Žibert. Potle kupi hišo v Šiški na Jami, ime seboj pernese v leti 1730, vmerje 1774 star osemdeset inu pet let. Je rad delal inu vino pil. Večkrat mi je sam pravil, kako sta on inu njega oče Miha hodila na Hravaško, kupčevala z prešičmi, vinam inu platnam, zraven dober kup v ostarih živila. Večidel Vodnikov je pozno starost doživelo; dva brata inu ena sestra mojga dedca so mene dostokrat pestovali, inu potle hvalili, kader sim pridno v šolo hodil. Devet let star popustim jegre, luže inu dersanje na jamenskih mlakah, grem volán v šolo, ker so mi obljubili, de znam néhati kader očem, ako mi uk ne pojde od rok. Pisati inu branje me je učil šolmaster Kolenc 1767; za prvo šolo stric Marcell Vodnik franciskanar v Novim Mesti 1768 inu 1769. Od 1770 do 1775 poslušam per Jezuitarjih v Lublani šest latinskih šol. Tega leta me ženejo muhe v kloster k franciskanarjam, slišim visoke šole, berem novo mašo, se z obljubami zavežem; al 1784 me Lublanski škof Herberstein vun pošle duše past. Krajnsko me je mati učila, nemsko inu latinsko šole, lastno vesele pa laško, francosko inu sploh slovensko. Kamenje poznati sim se vadil 1793. Z Očetam Marka Pohlin Diskalceatam se iznanim 1773, pišem nekaj krajnskiga, inu zakročim nekitere pesme, med katirmi je od zadovolniga Krajnca komaj enmalo branja vredna. Vselej sim želel Krajnske jezik čeden narediti. Baron Žiga Zois inu Anton Linhart mi v leti 1794 naročita, Kalender pisati; to je moje prvo delo, katiro tukaj vsim pred oči postavim, de se bodo smejali, inu z menoj poterpenje imeli. Če bom živel, očem še katiro noro med ludi dati; naši nastopniki bodo saj imeli kaj nad nami popravlati, inu brusiti.

Pisano na Gorjušah v bohinskih gorah 1. Rožnicveta 1796.«⁸⁹⁴

⁸⁹⁴ Prim. Valentin Vodnik, *Zbrano delo*. Ur. Janko Kos. 1988, 253–254.

Ta kratki životopis sega samo do leta 1796. Iz njega razvidimo, da so ga »muhe« gnale v samostan, kjer je iz hvaležnosti do svojega strica dobrotnika izvolil ime »Marcellianus«. Kje je bil v mašnika posvečen in kje je bral prvo sveto mašo, se ne da več dognati. Samostansko življenje pa ni ugajalo njegovim mislim, bilo mu je kmalu preozko. Zatorej se posluži ugodne prilike, kadar je bilo za cesarja Jožefa II. ustanovljenih več samostojnih duhovnij in za nje potrebnih več lastnih dušnih pastirjev, da poprosi škofa Herbersteina, naj ga odveže samostanskih obljub in uvrsti med posvetne duhovnike. Škof je ustregel njegovi želji ter ga poslal z drugimi redovniki v dušno pastirstvo. Nekoliko časa je Vodnik oseboval (privatiziral), potem pa (10. aprila leta 1784) nastopil službo duhovnega pomočnika v Sori, kjer je »duše pasel« do 15. februarja leta 1795; od 11. marca leta 1785 do 12. decembra leta 1786 je bil »subsidiarius« in od konca leta 1786 do 17. oktobra⁸⁹⁵ »cooperator« v bledskem gradu; tam se je seznanil z bogatim fužinarjem in mecenom slovenskim Žigo baronom Zoisom. V začetku leta 1793 nahajamo Vodnika za kaplana v Ribnici, od koder ga je na Zoisovo posredovanje prestavil nadškof Brigido že februarja meseca istega leta na lokalijo koprivniško ali gorjuško v Bohinju, katere ustanovitev je Vodnik sam popisal na čelu krstne knjige koprivniške. Tukaj, v najlepšem kraju slovenske zemlje, se je vnovič zbudilo v Vodniku veselje do pesništva, ki sta ga unela v njem pater Marko in oče Damascen. Mnogo je k temu pripomogel Vodnikov čestitelj in prijatelj Zois, posestnik bohinjskih rudnikov. Kaj je bil Zois Vodniku, to se najbolje razvidi iz njegovih pisem, katera mu je leta 1794 in 1795 pošiljal v Bohinj. Milo se stori človeku, ko bere ta najlepši spomenik slovstvene zgodovine naše ter vidi, kako je milijonar, velike trgovske hiše gospodar ter cvetoče obrtnosti voditelj, neozdravno bolan, po dovršenih opravkih o pozni polnočni uri s čudovitim mladeniškim ognjem in gorečo domovinsko ljubeznijo Vodnika navduševal, tolažil, učil ter izpodbujal, kaj in kako naj piše, da bode koristil narodu. Zois mu ni bil samo mecen, ampak tudi mentor, ki je Vodnika v občnem znanju, v estetiki in zdravem pesniškem okusu daleč presegal. Pod njegovim vodstvom se je Vodnik seznanil tudi z rudinstvom in je v ta namen prepotoval najznamenitejše in najlepše kraje Kranjske ter obogatil Zoisovo zbirko z marsikatero redko rudo in okamenino; meseca avgusta leta 1795 je bil v družbi slovečega predigarja Jož[efa] Pinhaka in grofa Franciška Hohenwarta celo na Triglavu. Toda v Bohinju je bil predaleč od svojih učenih prijateljev, predaleč od knjig; baron Zois se je zategadelj trudil,

⁸⁹⁵ Manjka letnica.

dobiti mu kako službo blizu Ljubljane. Da Vodnik ni želel priti v Ljubljano ali blizu nje iz samopašnosti ali zložnosti, ampak da bi se mogel laže in temeljiteje izobraziti, nam priča pismo že omenjenemu Pinhaku, v katerem ga prosi, naj skrbi, da dobi službo v Idriji ali kjer si bodi v okrogu štirih ur od Ljubljane: »Für meine Arbeiten brauche ich ruhigen Geist, der Gedanke, irgendwo übersetzt zu werden, füllt mich jederzeit mit sehr zerstreuenden Sorgen, die doch in Grunde nichts helfen, als dass sie die Einbildung stark rege machen ... In dem Bezirke von 4 Stunden um Laibach bekommen Sie für mich eine Stelle, was selbe schon immer eintragen mag, und wann ich immer erlange; indessen bleibe ich hier ohne allen Gedanken, anderswohin zu kommen, ruhig, und arbeite. Die einzige Bedienung eines Beicht-Vaters der Nonnen wäre mir anstössig, doch für ein interim nicht verwerflich. Jetzt überlasse ich Ihnen und meinen übrigen Freunden die Sorge für alles weitere, und wünsche nichts anders eher zu wissen, als das ausgefertigte Decret unerwartet zu lesen, sei es: Localkaplan, Kurat, Beneficiat oder Pfarrer, wenn ich nur dabei meine Menage führe, um eigener Herr für meine Arbeitsstunden zu sein.«⁸⁹⁶ Zois in Kumerdej, Linhart, so ga želeli dobiti tudi na Ježico, pa jim je spodletelo. Naposled je bil 1. avgusta leta 1796 prestavljen za kaplana in beneficijata k sv. Jakobu v Ljubljano; dve leti pozneje, 7. avgusta 1798, pa ga pokličejo za učitelja poetike na tedanjo pet razredov broječo gimnazijo, kjer je za letno plačo 400 gl. učil v najvišem razredu vse predmete razen veronauka ter bil začasno tudi ravnatelj zavoda po smrti prefekta Thanhauserja leta 1806. Ko je leta 1807 postal na ljubljanski gimnaziji učitelj zgodovine, je razlagal leta 1808/9 zgodovino in zemljepisje v vseh razredih in opravljal hkratu službo učitelja francoščine. Leta 1809 so si slovenske pokrajine osvojili Francozi in leto pozneje preosnovali vse kranjske šole.

Vodnika so postavili za ravnatelja (directeur) na tri razrede skrčeni gimnaziji, za nadzornika začetnih šol (écoles primaires) in za voditelja umetniške in

⁸⁹⁶ Prevod: »Za moja dela potrebujem spokojnega duha, misel, da bi bil prestavljen kamor koli drugam, me napolnjuje s skrbmi, ki me zmedejo, vendar nič ne pomagajo, razen da razburkajo domišljijo. Najdite mi službo, v krogu do 4 ur oddaljeno od Ljubljane, pa naj prinese, kolikor hoče in kolikor lahko dosežem. Medtem bom ostal tukaj brez misli na kakršno koli premestitev in mirno delal naprej. Da bi opravljal zgolj službo spovednika nunam, se mi zdi neprimerno, toda začasno sprejemljivo. Sedaj prepuščam skrb za vse vam ter svojim ostalim prijateljem in do nadaljnega ne želim vedeti ničesar, razen nepričakovano prebrati končen dekret, pa naj bom lokalni kaplan, kurat, beneficiat ali župnik, če bom le lahko sam razporejal svoje delo in bil gospodar svojega delovnega časa.«

rokodelske šole (écol d' arts et métiers). Učil je zgodovino in zemljepisje in pa neobligatno laški jezik.

Ko je prišel Vodnik v Ljubljano, je posvečeval ves čas, kar mu ga je preostajalo od šolskih ur, pisateljstvu, nadaljevalje z neumorno marljivostjo in občudovanja vredno vztrajnostjo slovstveno delovanje, začeto v Devovih Pisanicah in z Veliko Pratico. To je uredil tudi za leto 1797. Ta pratika ima čisto drugačno obliko in vsebino kakor današnje. V mali četverki obsega poleg koledarskih stvari različne pesmi, nadpise, podučne in kratkočasne sestavke. Leta 1797 je osnoval Vodnik tudi prvi slovenski časnik »Lublanske Novice od vsih krajev celiga svejta«, katere je zakladal in tiskal do 5. oktobra 1799. leta Ivan Friderik Eger na Poljanah št. 3, potlej pa Marija Terezija Egerica. Vse 1797. leto in do malega srpana 1798 so hodile na dan po dvakrat na teden, v sredo in soboto, pozneje samo po enkrat, v soboto. Dokler so izhajale po dvakrat na teden, so stale za vse leto 3 gl., po pošti prejemale 6 gl.; ko so pa izhajale samo po enkrat na teden, so bile na pol leta 1 gl., po pošti dobivane pa 2 gl.; posamezni listi so bili zmerom po 3 kr. nemške vrednote. Izhajalo jih je vselej po pol pole v malej osmini; časi je bil priložen po 1 list, kateremu se je celo namerilo, da je na zadnji strani ostal prazen. Drugemu tečaju je bil priložen tudi »Nauk, kako je koze staviti, v nemškem jeziku spisal Dr. Vinc. Kern, poslovenil Vodnik«. Ljubljanske novice so umrle konci leta 1800, ker je bilo premalo naročnikov. Noviškega uredovatelja imena sicer ne beremo nikjer, vendar ni dvomiti, da je bil Vodnik, kakor uže od nekdanj pripoveduje staro poročilo in ker je razvidno brez drugih obilih svedočanstev iz tega, ker je naposled on sam poklonil več odtiskov vsakega letnika ljubljanski knjižnici, ter na en odtisek 1798. leta sam zapisal. »Dal Lublanskemu Bukvišu V. Vodnik s. r. pisavic 1812.« Vendar se more soditi, da zadnje dobo ni uredoval sam vsakega lista, kar spričuje mnogo slabjši jezik in ogromne tiskarske pomote. Ali je imel od Egra kaj povračila za trud ali ne, ne vemo, a zdelo bi se, da nič ali le malo. Tudi ne najdemo nikjer, ali je Zois pri Novicah kaj spodbujal in svetoval ali ne; toda ker smo videli, kako je globoko segal v Vodnikovo delavnost in celo v njegovo življenje, smemo pač misliti, da tako važna, vsemu slovenstvu imenitna podjetba ni postala brez Zoisa, da je bila namera morda celo spočeta v njegovi glavi, kakor tudi izdajanje »Velike Pratique«. Sploh nam leta največe Vodnikove delavnosti niso tako prozorna,⁸⁹⁷ kakor je želeti, ker nam manjka dopisov, kateri nam Vodnikovo bohinjsko dobo tako jasno razsvetljujejo.

⁸⁹⁷ Poznana.

Kako se je Vodnik trudil slovenski jezik očistiti, vidimo iz tega, da je leta 1799 spisal celo »Kuharske bukve« z jako zanimivim predgovorom. Pomagal je delati možem, kateri so v zadnjem desetletju prejšnjega veka⁸⁹⁸ stopili v društvo, da bi znovič preložili Sv. pismo na slovenski jezik; konsistorij ga je večkrat postavil za knjižnega cenzorja.

Vodnik, učitelj poetike, je bil tako na svojem mestu kakor riba v vodi. Sam navdušen za vse lepo in blago, je tudi mladino navduševal za ideale, razlagaje ji grške, latinske in nemške klasike, pa tudi sam si je ogreval o njih svoje srce, pojil je z njimi svoje veselje do pesništva ter se od njih učil izraževati lepe misli v lepi obliki. Lotil se je pesništva z večjo resnobo in sad njegovega dela so »Pesmi za pokušino« leta 1806, prva zbirka dobrih slovenskih pesmi. Že prej, po Kumerdejevi smrti, je jel spisavati slovenski slovar in slovensko slovnico. Toda za nekoliko časa je moral odložiti to delo; leta 1807 so začeli namreč preuravnati učni red na gimnaziji in Vodnik, ki je bil v to najspodobniši, je prevzel težko nalogo na naglem spisati učno knjigo o zgodovini Kranjski, ki je leta 1809 prišla v zalogi šolskih knjig na svetlo na Dunaju pod naslovom: »Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebiethes von Triest und der Grafschaft Görz«.⁸⁹⁹ Ta, po dobrih virih osnovana in z rodoljubnim srcem pisana knjiga je rabila pozneje nekoliko popravljena učencem II. gimnazijskega razreda do leta 1848, ko se je nauk o kranjski zgodovini pehnil iz šol. Leta 1807 je začel Vodnik na gimnaziji učiti zgodovino. Pri vseh mnogih opravkih ni opustil tudi pesništva ter leta 1809 o tedanji vojski zoper Francoze zložil največ po Kolinu,⁹⁰⁰ nekoliko krepkih »Pesmi za brambovce«. Ko so Francozi leta 1810 preustrojili ves učni načrt ter postavili šolstvo na narodno podlago (na gimnazijah v Ljubljani, Novem mestu, Kranju, Idriji in Postojni se je uvela slovenščina kot obvezen predmet in tudi učni jezik je bil vsaj sprva slovenski, pozneje francoski), je preskrbel Vodnik potrebne šolske knjige: »Abecedo za prve šole«, »Keršanski nauk za Ilirske dežele«, »Pismenost ali grammatika za prve šole«, »Početki grammatike, to je Pismenosti francoske« (vse štiri leta 1811), leta 1812 pa še »Abecedo ali azbuko«.

Tako se je »vbadal in vpenal« skoro noč in dan z veseljem in mladeniškim navdušenjem v prid mladini in celemu narodu, kar ga zadene nepričakovan udarec. Leta 1813 zasedejo Kranjsko zopet Avstrijanci. Vodnika imenujejo za

⁸⁹⁸ 18. stoletja.

⁸⁹⁹ Prevod: »Zgodovina vojvodine Kranjske, tržaškega ozemlja in goriške grofije.«

⁹⁰⁰ Kolin, H. J. v. Collin. V. Vodnik, n. d., str. 403.

učitelja zgodovine in zemljepisja in pomočnika licejskemu ravnatelju pri gospodarstvu ter mu izroče začasno tudi vodstvo normalnih šol. Ko je bila leta 1814 na ljubljanskem liceju izpraznjena stolica zgodovine, je upal Vodnik dobiti to mesto. V svoji 29. julija vloženi prošnji se mimo drugega sklicuje na to, da je za Francozov kot ravnatelj in učitelj skrbel nesebično za šolstvo in si prizadeval kolikor mogoče obdržati je pri avstrijskem šolskem načrtu. Dobivši zaželeno mesto, pravi, mogel bi se brez škode za zgodovinski uk lotiti trgovcem, obrtnikom in posebno mladim duhovnikom zelo koristnega podučevanja v slovenskem jeziku in mogel bi potem tudi svoj že davno pričakovani nemško-slovenski slovar na svetlo dati ter tako s tema dvema rečema, ki sta najbolj prirasli njegovemu srcu, koristiti domovini. Licejsko ravnateljstvo ga je za to službo priporočilo na prvem mestu, uvažujoč njegove zasluge in zgodovinsko znanje, katero je pokazal že v svoji Kranjski zgodovini, zlasti pa je povdarjalo njegovo ponudbo, oskrbovati tudi slovenskega jezika stolico, ki jo bo treba osnovati, »ker le tako bodo začeli izobraženi stanovi zanimati se za ta jezik in ga rabiti kot pripomoček v izobraževanje naroda«. Ako bi mu ta prošnja ne bila uslišana, je smel Vodnik pričakovati, da se mu vsaj podeli na novo ustanovljena stolica laškega jezika z letno plačo 300 gl.; konkurza zanjo se je bil udeležil edini Vodnik in to s povoljnim uspehom, da ga je ravnateljstvo tudi za to mesto prav toplo priporočilo. Toda vse te sladke nade so mu splavale po vodi. 18. marca 1815 pride ravnateljstvu nenadoma ukaz v roke, da je cesar zapovedal, naj se dene Vodnik in ž njim prof. Pesenegger po veljavnih zakonih v pokoj, ako ni več zmožen za službo, ali pa naj se nasvetuje za kako službo zunaj Ilirije, kjer ne bi imel nič opraviti z odgojevanjem mladine; zato naj se zahteva od njega primerna izjava. O vzroku te naredbe molče uradne listine! Zakaj so ga na ta maločastni način odstranili? Leta 1811 je zapel Vodnik svojo največičastnejšo pesem: »Iliria oživljena«, v kateri res nekoliko poveljuje Napoleona, stvarnika slovenske Ilirije, še bolj pa v svoji rodoljubni navdušenosti proslavlja po velikem Korzu zbudjeno domovino slovensko. V nji beremo kitici:

Zveličana bodem,
Zaupati smem,
Godi se eno čudo,
Naprej ga povem.
Duh stopa v Slovence
Napoleonov,
En zarod poganja
Prerojen, ves nov.

To pesem je dal natisniti najprej v svoji »Pismenosti« leta 1811, potem pa 31. julija istega leta tudi v uradnem listu »Télégraphe officiel« z latinskim prevodom, naslovljenim »Illyria rediviva« (versio verbalis e Slovenico, dicto Vindico).⁹⁰¹ Vredništvo ji je pridejalo značilno in umetelno opomnjo: »une ode nouvelle on il peint l' Illyrie renaissant à la voix de l' Empereur Napoléon ... et la version litterale que l' auteur luimême – M. l' Abbé Vodnik, Directeur du Gymnase de Laybach – en a donnée en latin. Le style de la pièce originale est, au jugement des conoisseurs plein de mouvement et d' énergie. La version latine laissera juger au moin du mérite de la composition. L'auteur nous semble avoir habilement recueilli tous les faits, toutes les circonstances propres à relever l' éclat du nom illyrien. L' Amour de la patrie respire dans chacun de ses vers et c' est un feu sacré qui échauffe, anime la pièce entière.«⁹⁰²

Gotovo na ta umotvor se opirajoč, so ga zavistniki ovadili avstrijski vladi, češ da je nevaren, avstrijskemu cesarju protiven demagog, katerega upliv bi utegnil mladino pohujšati. Zastonj je bilo vse opravičevanje, zastonj je zložil za »Ilirio oživleno« avstrijskega cesarja Franca slovečo pesem »Iliria zveličana« z latinskim prevodom »Illyria magnificata«, ki pa takrat ni bila natisnjena; v nemar se je pustilo, da je Vodnik časnikar v Ljubljanskih Novicah pri vsaki priliki budil in širil v Slovencih z domoljubnim tudi dinastičen čut; pozabilo se je, kako ognjevito je Vodnik pesnik hrabil rojake v svojih brambovskih pesmih leta 1809 na boj zoper sovražne Francoze; ni se pomislilo, da opeva Vodnik pesnik, Slovan in zgodovinar, v tem usodnem pesmotvoru bolj svojo prerojeno domovino kakor Napoleona, ki je bil leta 1811 v katerem se je ta oda porodila, vendar cesarski zaveznik, poročen z avstrijsko cesarično, ter je slovenščini odkazal vsaj kolikor toliko pravice v šolah; ni se vzelo v poštev, da je moral Vodnik uradnik in duhovnik priseči novemu vladarju neomahljivo zvestobo in da te prisege kot katoličan ni smel prelomiti, pomljiv zapovedi »Krščanskega navuka«, ki ga je cerkvena oblast potrdila, on sam pa poslovenil. Vse te okolnosti Vodnika niso obvarovale zamere in iz nje izvirajoče bridke usode narodnega mučeništva. Tudi Dimitz

⁹⁰¹ Prevod: »Ilirija oživljena« (dobesedni prevod iz slovenščine, imenovane vindščina).

⁹⁰² Prevod: »nova oda, v kateri oriše Ilirijo, ki jo znova oživlja glas cesarja Napoleona... in dobesedni prevod, ki ga je avtor sam – duhovnik Vodnik, ravnatelj Ljubljanske gimnazije – podal tudi v latinščini. Slog izvirne pesmi je po presoji poznavalcev razgiban in poln zanosa. Latinski prevod dopušča vsaj še presojo odlik v kompoziciji. Zdi se, da je avtor spretno zbral vsa dejstva, vse resnične okoliščine, da bi povzdignil veličino ilirskega imena. Iz vsakega verza diha ljubezen do domovine, je kot posvečeni ogenj, ki razvnela in oživlja celotno delo.«

sodi o tej pesmi tako: »Aus dem allem ergibt es sich aber auch bis zur Evidenz, dass Vodniks jedenfalls formvollendete poetisch-schoene Hymne weniger eine Huldigung für Napoleon, als der schwärmerische Erguss nationalen Selbstgefühls, eine patriotische Phantasie war, für welche man mit dem offenen, warmfühlenden, durch und durch edlen Poeten nicht ins Gericht gehen kann. Wenn dieses von Seite der österreichischer Regierung nach dem Abzuge der Franzosen geschehn ist und der arme Vodnik deshalb in Zurücksetzung und Noth seine Tage endigen musste, so kann man darin eben nur ein trauriges Symptom der auf die Befreiungskriege gefolgtten Reaction des Servilismus und der Demagogerie erblicken, welche unser Dichter nach kurzem Begeisterungsrausche vergeblich durch seine "Illyria zveličana" zu beschwören versuchte.«⁹⁰³ Od stalno osnovane stolice laškega jezika ga je vlada izrekoma izključila. Ko je bil 22. junija leta 1815 vdrugo razpisan konkurz za to stolico, se oglaš vendar tudi Vodnik s tremi drugimi ponudniki ter pride k skušnji celo uro pozneje. Licejski ravnatelj Ravnikar pravi v svojem poročilu, da ni hotel Vodniku udeležbe zabraniti, dasi je bil po izrecnem ukazu Njegovega Veličanstva od te službe izključen, ker je menil, da ne sme meje staviti Njegovega Veličanstva milosti, v katero je, kakor se je zdelo, Vodnik svoje upanje stavil. Vodnikovega izdelka pa si vendar tudi Ravnikar ni upal presoјati.

Ker se Vodnik menda sam ni nadejal, dobiti laško stolico, prosi, želeč si miru, meseca julija 1815. leta, naj mu dajo toliko pokojnine, da bo mogel živeti in izdati svoj slovar. Poleg tega naj mu podele kako knjižničarsko službo ali pa ravno izpraznjeno kanoniško mesto v Ljubljani. Meseca novembra stopi v pokoj; zaslužnemu učitelju in šolskemu pisatelju prisodijo 200 gl. letne pokojnine, torej tretjino njegove plače. Toda že 8. novembra pride ukaz, da naj se Vodnik in Pesenegger začasno porabita v humanitatnih razredih; pokojnina je bila ustavljena in zopet redna plača odkazana. 26. novembra dobi Vodnik odgovor na

⁹⁰³ Prevod: »Iz vsega tega je tudi jasno razvidno, da Vodnikova oblikovno popolna, poetično lepa himna ni bila toliko poklon Napoleonu kot zanesenjaški izliv narodnostnega samozavedanja in patriotska fantazija, za katero odprtega, čutečega, skoz in skoz plemenitega pesnika ni mogoče pripeljati pred sodišče. Če je po umiku Francozov to storila avstrijska vlada in je ubogi Vodnik zaradi tega zapostavljen ter v pomanjkanju moral končati svoje dneve, lahko v tem zaznamo samo žalosten znak reakcije hlapčevstva in vohljanje demagogov, ki je sledilo osvobodilni vojni. Naš pesnik je Ilirijo oživljeno po kratkem omamnem navdušenju, v katerem je nastala, brezuspešno poskušal zagovarjati s pesmijo "Ilirija zveličana".«

svojo prošnjo za povišanje pokojnine, češ da mu niso mogli več nakazati kakor tretjino služnine, da pa mu bodo c. k. Dvorna Komisija za šolstvo preskrbela primerno službo, ker je »ein schätzbare Kenntnisse besitzender Mann«.⁹⁰⁴ Dobil je po naročilu šolske oblasti tudi pohvalno pismo, da je v preteklem drugem polletju (l. 1815) razlagajoč klasike pokazal posebno hvalevredno marljivost. 12. januarja 1816 se odkaže Vodniku zopet pokojnina, ker je bil njegovo službo prevzel Elija Rebič. Znova mu izroči deželna vlada pohvalno pismo, ki se je moralo prebrati vsem součiteljem; pismo mu izreka popolno zadovoljnost, »weil er mit Willfahrigkeit, Genauigkeit, mit lobenswerthem Fleiss und Eifer die Lehrkanzel der Humanitaet zur besonderen Zufriedenheit durch mehrere Jahre versehen hat«.⁹⁰⁵ Obljubljene primerne službe pa mu niso dali; vendar je smel začasno še dalje učiti laščino. 18. aprila leta 1816 se udeleži tretjega konkurza za laško stolico (drugega so bili namreč razveljavili); dasi je prebil preskušnjo s tako izvrstnim uspehom, da ga je priporočilo licejsko ravnateljstvo zopet na prvem mestu, seveda z najglobokejšim spoštovanjem do izjave visoke dvorne komisije, vendar se mu ne posreči dobiti stalne službe. To poročilo je namreč rešila šolska oblast 9. septembra 1817 z izjavo, da Njegovo Veličanstvo ni imenovalo nobenega izmed ponudnikov, ampak ukazalo razpisati nov konkurs. Ta se je vršil 11. decembra 1817. leta, Vodnik pa se mu ni več podvrgel. Poleg vseh teh neprilik so še izteknili natančni gospodje pri državnem denarstvu, da je Vodnik od meseca novembra leta 1814 do 16. junija leta 1816 zraven polne profesorske plače prejemal tudi polno, za laško stolico ustanovljeno plačo, katere mu je šla po postavi le polovica; da ga nadalje tudi ni bilo šteti za upokojenega učitelja, dokler je začasno oskrboval laško stolico, da je torej po krivici poleg polne plače za laški pouk dobival tudi pokojnino. Zato da mora celoto 378 gl. 36 ½ kr., katere je preveč dobil, povrniti cesarski blagajnici v 20 obrokih. Tolažili so ga sicer s tem, da se mu, ko stopi v definitivni pokoj (začasnega učitelja laščine so šteli Vodnika še za služečega profesorja) odkaže pokojnina, znašajoča tretjino više plače 700 gl., to [je] 233,33 gl.

Samo ob sebi je umevno, da je mogel Vodnik pri tako pičlo odmerjeni pokojnini le siromašno živeti; vendar ni obupal, temveč se je tolažil z vedami in s pesništvom ter si pomagal, kakor je vedel in znal. Meseca oktobra leta 1815 se je

⁹⁰⁴ Prevod: »Ker mož obvlada cenjene znanosti«.

⁹⁰⁵ Prevod: »Ker je z ustrežljivostjo, točnostjo, s hvalevredno marljivostjo in vnemo mnogo let zelo uspešno zasedal stolico humanistike«.

napotil na Dunaj, deloma iz znanstvenih nagibov, nekoliko pa menda tudi, da bi se na odločilnem mestu opravičil inboljšal svoje stanje, ko bi mu gosposka tega ne bila zabranila. Ohranil se nam je namreč potni list njegov, kjer prva stran veli: »Um sich Kunde im fache der Wissenschaften, vorzüglich der verwandten Dialekte der krainerischen Sprache zu verschafen«;⁹⁰⁶ določeno je »auf die Hin- u. Rückreise nu äusstens bis 1. November 1815«;⁹⁰⁷ na drugi se bere nastopni NB: »Wird der Passwerber, da er in wissenschaftlichen Angelegenheiten diese Reise zu unternehmen und hiebei vorzüglich mit der K. K. Bibliothek so wie mit dem Herrn Director Franz Wilde von den philosophischen Studien zu conferieren wünschet, dahin bestens empfohlen, ihm jedoch zugleich jede Behelligung des allerhöchsten Hofes und der hohen Hofstellen ausdrücklichst untersagt.«⁹⁰⁸ Priporočilna pisma mu je dal tudi knjigar Korn, ki ga priporoča nekemu vitezu Moerleju, in Jurij Gollmayer glede njegovega mašništva.

⁹⁰⁶ Prevod: »Da bi si pridobil strokovno znanje, predvsem o narečjih, sorodnih kranjskemu jeziku«.

⁹⁰⁷ Prevod: »Za potovanje tja in nazaj z veljavnostjo do 1. novembra 1815«.

⁹⁰⁸ Prevod: »Ker želi prosilec za potni list to potovanje izkoristiti v znanstvene namene in se pri tem pogovarjati predvsem s cesarsko-kraljevo knjižnico kot tudi z gospodom direktorjem Francem Wildejem o filozofskem študiju, ga močno priporočamo, vendar mu istočasno izrecno prepovedujemo vsako nadlegovanje najvišjega dvora in visokih dvornih uradov.«

XXXII

Že od leta 1806 je slovenil Vodnik cesarske nemške ukaze in deželne vlade razglase, okrožnice in razpise za nagrado letnih 100 goldinarjev, službo »kranjskega translatorja« so namreč milostno pustili tudi upokojenemu. To še dandanes težavno delo pa je seveda stalo mnogo truda. Preloživši leta 1817 32 takih razglasov je poprosil Vodnik, »provisorischer Professor der italienische Sprache am Lyceum«,⁹⁰⁹ deželno vlado, naj mu dobrohotno nakloni nagrado za ta posel, »s katerim sem si, kakor sam najbolj čutim, velikrat hudo ubijal glavo«; in res – odločijo mu – 60 goldinarjev. Leta 1818 je poslovenil dr. Matoška »Babištvo ali Porodničarski vuk za babice«. Baval se je temeljito z numismatiko in starinoslovjem ter priobčil v 14 listih Laibacherwochenblatta leta 1818 znamenit sestavek: »Römische Denkmäler in Illyrien«,⁹¹⁰ svoje zadnje delo. Njegova numismatična zbirka je štela 362 raznih novcev, ki so bili vsi najdeni na Kranjskem; Vodnik jih je v zgodovinskem oziru sam natanko popisal ter vsakemu pristavil, kje je bil najden. Po njegovi smrti se je ta zanimiva zbirka prodala na javni dražbi za 83 gl., komu, ni znano. Poleg vsega tega je prirejal svoj slovar za natis ter množil, pilil in zbiral svoje pesmi, ki so v njegovi rokopisni ostalini prenašane včasih po trikrat in štirikrat.

Dne osmega januarja 1819 je bil še v šoli, kjer je začasno še ves čas podučeval italijanščino; zvečer ga je še obiskal njegov učenec dr. Henrik Costa, oče Etbina Coste, ki nam je popisal zadnje trenutke svojega učitelja v Vodnikovem spomeniku. Stanoval je Vodnik takrat v Kerschbaumovi hiši št. 12 za frančiškansko cerkvijo, kjer je imel pri tleh dve izbici. Prijazno sta se razgovarjala o znanstvenih rečeh do osme ure, ob kateri je navadno večerjal. Kmalu potem, ko se je Costa poslovil, je zadel Vodnika mrtvoud, za katerim je umrl ob $\frac{3}{4}$ na 11. uro. Zdravnik anatomije prof. Anton Melzer, dasi pravočasno poklican, mu ni mogel podaljšati življenja. Tega narodnega mučenika so zagrebli na pokopališču sv. Krištofa tik njegovega prijatelja zgodovinarja Antona Linharta. Ondi so mu postavili častivci (H. Costa in prijatelji) »eingetretener Hindernisse wegen«⁹¹¹ šele leta 1827 spomenik iz domačega črnega marmorja z latinskim napisom: »Valentino Vodnik – Slavo Carniolo – VI. Idibus Ianuarii – Sexagenario – Vita defunc-

⁹⁰⁹ Prevod: »Začasni profesor italijanskega jezika na liceju.«

⁹¹⁰ Prevod: »Rimski spomeniki v Iliriji.«

⁹¹¹ Prevod: »Zaradi nastalih ovir.«

to – Amici posuerunt – MDCCCXIX.«⁹¹² Ta spomenik (stebrast podstavek, na njega koncu žara iz litega železa, okrog katere se vije kača, podoba večnosti) so nadomestili leta 1839 z novim, na katerem se bere ta slovenski napis: »Valentin Vodnik, rojen 3. svečana 1758 v Šiški, umrl 8. prosenca 1819 v Ljubljani. Ne hčere ne sina Po meni ne bo – Dovolj je spomina: Me pesmi pojo. Postavili 1819, popravili 1839 prijatli.« Stroške za ta spomenik so pokrili Prešeren, Smole in drugovi iz doneskov, ki so je jeli nabirati proti koncu leta 1830. Isti možje so postavili grobne spomenike tudi Čopu, Linhartu in Korytku.

Vodnika človeka hvalijo vsi životopisci skoro brez izjeme, zlasti pa njegovi vrstniki, izvzemivši Kopitarja, kateremu pa ravno v takih stvareh ni vérovati. Glavne lastnosti njegovega značaja so bile: dobrohotnost, postrežljivost, zdrav humor in nedolžna dovtipnost, ki sta ga omilila vsaki družbi, neumorna delavnost poleg nenavadne učenosti in izobraženosti v raznih strokah (zlasti v latinščini, slovanščini in starinoslovju), pri vsem tem pa redka skromnost. Z izrednim nesebičnim domoljubjem, v katerem ga ni prekosil noben vrstnik, je združeval neupogljivo narodno značajnost, ki je niso omajale najbridkejše skušnje. »Fortuna non mutat genus«,⁹¹³ vzkliknil je proti paglavcem, ki so se jeli v šoli nespodobno vesti, ko so izvedeli žalostno njegovo usodo. »Fortuna non mutat genus« mu je bilo geslo do zadnjega vzdihla. Andrioli,⁹¹⁴ ki ga je osebno dobro poznal, nam slika njegov značaj takole: »Vodnikova podoba je gotovo še zdaj živo pred očmi onim, ki so ga poznali in spoštovali, kajti vse njegovo harmonično bistvo je vtisnilo vsakemu, ki je ž njim občeval, dolgotrajen spomin.« Vodnik je bil srednje čokate postave, po obrazu in značaju pravi Kranjec. Človeka in duhovnika so ga obče spoštovali; prijatelji, ki so ga natančneje poznali, so ga presrčno ljubili ter se ga iz vse duše spominjali še potem, ko je počival v hladnem grobu. Že v prvi mladosti je kazal Vodnik svojega jasnega duha in blagi značaj, kateri se je posebno izražal v odlični dobroti srca; tako nam pričajo njegove mladosti vrstniki. Edine vednosti so ga družile z njegovimi samo blagimi prijatelji, drugega dobička ni iskal.

Njegovo postrežnost nam dokazuje več faktov: pismene slovenščine nevešči rojaki so se v svojih zadregah radi zatekali k Vodniku, »znanemu slovenčanu«, ki je njih željam vselej radovoljno vstregel. Tako n. p. je oskrbel Tržičanu Petru

⁹¹² Prevod: »Valentinu Vodniku – kranjskemu Slovencu – 8. januarja – v šestdesetem letu – umrlemu – so postavili prijatelji – 1819.«

⁹¹³ Prevod: »Sreča ne spremeni rodu.« Horacij, Epode, IV, 6.

⁹¹⁴ Frančišek Andrioli, slovenski rimskokatoliški duhovnik (1792–1851), kurat in ljubljanski kanonik.

Maleju na njegovo prošnjo znani napis za transparent (Peter Mali – Se vam zahvali itd.), jezičavemu Kopitarju samemu je poslovenil za njegovo slovnico »na pravo kranjščino« nekaj odstavkov, ki jih je Kopitar podal iz Hipolitove preloge »Orbis pictus-a« za vzgled in je opravljajal korekturo njegove slovnice po njega odhodu na Dunaj. Opirajoč se na njegovo mu »sonst bekannte Willfahrigkeit in dieser Hinsicht«⁹¹⁵ ga prosi v pismu z dne 9. marcija 1816 Vincenc pl. Franul von Weissenthurn (ki je leta 1811 izdal v Trstu slovnico Saggio grammaticale italiano-Cragnoolino), naj mu posloveni priloženo babiško prisego. Neki M. Kunitsch (K. K. pens. Prof. und Agent) se obrača do njega s pismom iz Gradca z dne 4. novembra leta 1813, naj mu priskrbi: »Data, Notizen und Beyträge zur Verfassung der Biographien der berühmten Krainer: Linhart, Carl Zois, Bischof Herberstein und Pater Hugo Wodnik.«⁹¹⁶ V isti zahtevi ga je bil že poprej pismeno poprosil v Kuničevem imenu prof. Zupančič.

Usmiljen, piše dalje Andriolli, vrl, postrežen in dobrovoljen proti vsakemu, ni poznal sovraštva, imel je dovtip brez hudobnosti, bil je prijazen brez licemerstva, živ in dovtipen za vse dobro, veliko in lepo, vsestransko omikan brez prevzetnosti, prenašal je s krščansko udanostjo nezasluženo krivico. Kaj čuda tedaj, da so njegove mnoge zasluge čestokrat zavidali in izpodbijali, toda on, modrijan, se je delal, kakor bi tega ne videl ter je ostal v vseh okolnostih zvest sebi in svoji nad vse ljubljeni domovini, kateri je posvetil vse svoje znanje. Zategadelj ljubil in spoštoval ga je boljši del njegovih rojakov. Pošteni meščanje ljubljanski, ki so svojega vrlega rojaka srčno ljubili, so ga izvolili za kaplana meščanskim grenadirjem; poljedelska družba in društvo upodablajočih umetnosti na Kranjskem pa sta ga imenovali za svojega pravega družabnika.

Kot duhovnik je bil vzor prostodušne pobožnosti; spreten in iskren predigar je učil besedo božjo ne samo z jezikom, ampak tudi z dobrim zgledom. Rad je pomagal svojim župljanom s svetom in djanjem ob vsaki uri in v vsaki dušni ali telesni potrebi. Bil jim je duhovni oče, zvest prijatelj in zgleden narodni buditelj, katerega je bila vesela vsaka fara. Listine škofijskega urada se izražajo o njem vselej pohvalno.

Kot učitelj se je držal pri svojem podučevanju predvsem zdravega načela, da je mladini likati duha od znotraj, ne ga pa le od zunaj gladiti in uriti. Zatorej je

⁹¹⁵ Prevod: »Sicer v tem pogledu znano ustrežljivost«.

⁹¹⁶ Prevod: »Podatke in zapiske za biografijo znamenitih Kranjcev: Linharta, Karla Zoisa, škofa Herbersteina in patra Huga Wodnika.«

v poetiki navajal učence, da so o manj jasnih stavkih vselej najprej sami premišljali in mu potem svoje nazore povedali, katere je on ali priznalno odobril ali pa z razlogi ovrigel. Beroč z učenci stare klasike je navadno razlagal nekoliko časa sam, potem prepustil prelaganje in tolmačenje dobro pripravljenim učencem, naposled pa je dal še kako mesto preložiti in pojasniti, na katero se niso bili domá pripravili. Kadar je delal kak pesniški stik učencem preglavice, je rekel: »Da pesnika razumeš, ti zadostuje jezikoznanstvo, da ga čutiš, treba, da si sam pesnik.« V svojih učencih je posebno vzbujal značajnost, pa ljubezen do domovine, znanstev, kreposti in delavnosti; zato jim je najrajši dajal razpravljati snovi kakor domovinska ljubezen, popis Kranjskega, potreba pridnosti, delavnost je dolžnost, o miru cveto vednosti in enake naloge. Vrline spretnih učencev pohvaliti se ni nikdar obotavljal; z duševno slabostjo je bil potrpežljiv, priznavajoč že dobro voljo, manjše napake je rad preziral, vselej pa ostro pokaral in zavrnil vsako nespodobnost in nenravnost. Na poduk se je vestno pripravljal ter je natančno preučil vso dotično stvarino, samostalno razvijal svoje nauke. To nam dokazujejo v njegovi zapuščini ohranjeni zgodovinski izpiski in dva lično pisana zvezka latinskih preparacij, katerih eden ima nemške in slovenske opazke na robu pripisane, drugi pa podaja najprej popravljen prevod učencev (*versio discipulorum correcta*), za njim pa Vodnikov prevod (*versio mea*).

Izbornega pedagoga nam kažejo tudi njegove šolske knjige, zlasti predgovora k »Pismenosti« in »Abecedi«, v katerih izreka, in to že v začetku tega stoletja, zdravo misel, da se uči otrok najprej materinščine in potem šele na njeni podlagi drugih jezikov in strok, ako bodi uk hasnovit.

Po uradnih izpričalih so bile njegove zmožnosti »dobre«, njegovo ravnanje z mladino »prijazno, prizanesljivo« (*facilis, placet, fere indulgentior quam licet*),⁹¹⁷ njegovo nravno vedenje vselej »brez graje in hvalevredno«; le njegova narav se imenuje sem ter tam »nestanovitna«.

Navadno je nosil dolgo suknjo z žepi ob straneh; iz enega teh žepov mu je gledala listnica z zapisnikom učencev; barva njegove vsakdanje suknje je bila precej podobna barvi frančiškanskih kut.

Vodnik tudi ko prefekt ni zatajeval prirojene dobrosrčnosti; svoje kolege je mnogo milejše sodil kakor drugi prefekti in ravnatelji. Naravno je, da so tako vzornega učitelja čislali in ljubili vsi učenci; koliko je bilo njih spoštovanje, je razvidno že iz tega, da so mu (četudi nekoliko s pomočjo drugih častivcev) posta-

⁹¹⁷ Prevod: »Prijazen, ugaja, (je) skoraj prizanesljivejši, kot se dopušča.«

vili nagrobni spomenik ter ga razglasili tako, kakor se ni še primerilo nobenemu slovenskemu pisatelju ali pesniku. Vsled tega so ga rojaki proslavljali ustno in pismeno, v vezanem in nevezanem govoru, z besedami, veselicami itd.

Njegova v mnogem oziru pomenljiva doba je bila zlasti duševnemu razvoju zelo ugodna. Valovi verskega gibanja, pričetege na Francoskem okoli leta 1650, razlili so se tudi čez Kranjsko ter odprli pot svobodni kritiki, svobodnemu raziskovanju. Človekoljubnega cesarja Jožefa II. reforme so odpravile marsikako napredku protivno zapreko. Vrh tega je še francoska revolucija, predramivši vso Evropo, imela ta vspeh, da se je veljava pridobila dolgo časa teptanim človeškim pravicam, da se je oživila svobodoljubnost in ustvarila ideja narodnosti. Stanovski predsodki so jeli ginevati; vzgled pobaronjenega kmetiškega sinu Jurija Vege je opozoril tudi kranjskega seljaka, »da odslej ne podeljuje pravico do visokih služb in časti le krvno, mariveč tudi duševno plemstvo«. Vsled tega so vreli sinovi prej tako zaničevanega, pa dušno in telesno nepokvarjenega oratarskega stanu kar tolpoma v šole, v katerih so učili izvrstni učitelji. Največ iz tega kmetiškega zaroda se je pozneje izcimila tista častna legija kranjskih veleumov, ki so tolikanj proslavili svojo domovino, povzdignivši jo na vrhunec tedanje izobraženosti. Vešči mnogim omikanim jezikom tujih narodov so se nekateri izmed njih kmalu zavedeli popačenosti domače govorice, pa tudi potrebe, čistiti in likati slovenski jezik, ako bodi pripraven za pismenost. Marno so se zato poprijeli slovenskega jezikoslovstva ter skrbeli predvsem za potrebne slovnice, katere so pripravili Pohlin, Debevc, Kumerdej, Japelj in Kopitar; drugi so se odlikovali kot praktični jezikoslovci na polju razlaganja in slovenjenja Sv. pisma in drugih sv. knjig, mimo Kumerdeja in Japlja Jurij in Sebastijan Suppan, Martin Naglič, Jurij Miklavčič, Jožef Škrinjar, Modest Schrey, Jožef Walland, Jožef Rihar, Janez Bedenčič, Matija Ravnikar, ali pa so sluli za dobre predigarje: Pohlin, Dagarin, oče Paškal Škrbinec, že omenjeni Miklavčič, ki je bil tudi dober latinski pesnik, in drugi. Pa tudi druge znanstvene stroke se niso zanemarjale, temveč pridno in prav uspešno so jih gojili glasoviti strokovnjaki: grof Fr. Hohenwart in Prešern (naravoslovstvo), Wondrašek in Wagner lekoznanstvo, Hladnik rastlinoslovje, Linhart zgodovino, baron Žiga Zois leposlovstvo in rudoznanstvo in njegov brat Karol rastlinstvo.

V teh plemenitih težnjah so tekmovali z domačini tudi tujci: Desovec Penzel, prof. poetike, ki je ponemčil Dijona Kasija; prof. Pesenegger, ki je na nemščino preložil Anakreonta; Pražan Guntz (izboren matematik in sploh veleizobražen človek, ki je poleg znanja starih jezikov gladko govoril nemški, češki, francoski, laški, angleški in novogrški); Richter, prof. zgodovine, kritik, pesnik, pisatelj in

sloveč predigar; Zeli, pisatelj laške ideologije; Istrijanec Agapito, duhovit prof. govorništva in licejski knjižničar, ki je spisal roman »La Giulia russa«; Charles Nodier, prejšnjega naslednik v knjižničarstvu, urednik uradnemu listu »Télégraphe officiel«, Slovencem in kranjski deželi prijazen književnik svetovne slave, pisatelj romana »Sbogaro«,⁹¹⁸ katerega je poslovenil Jos. Kržišnik z naslovom Ivan Zbogarc, prav Žbogar; Pinzet, učitelj francoščine, katere slovnico in književnost je temeljito poznal; Hacquet, znamenit prirodoslovec, narodopisec in anatom in drugi.

Več ali manj med seboj občujoč so ti možje drug drugega vzpodbadali, pospeševali in popolnjevali. Toda vseh njih zmožnosti je skušal v sebi združevati in mnogostranski uporabljati Val. Vodnik; gibčnost njegovega duha in obširno znanje ga je usposobilo, da je mogel plodonosno delovati kot bogoslovec, povestničar, starinoslovec, numizmatik, prirodoslovec, vzgojitelj, jezikoslovec, pesnik in pisatelj časnikar. Največ pa je k temu pripomogel baron Zois, kakor jasno pričajo že omenjena, v Vodnikovem spomeniku razglašena pisma, med katerimi je zlasti imenitno tretje, podajajoče oceno njegove pesmi »Kranjc, tvoja dužela je zdrava«. Važno za spoznavanje razmer med Zoisom in Vodnikom je tudi šesto pismo, v katerem podučuje Zois poslušnega učenca svojega o pesniški meri, prikladni slovenskemu jeziku, in podrobno presoja neko pesem Vodnikovo (»Hochzeit Geiger – Kolednik«), ki se mu dozdeva še »ganz rohes Machwerk di prima mano.«⁹¹⁹ Sploh je deval Zois skoro vsako besedo Vodnikovih pesniških del na kritično rešeto ter brezobzirno grajal, kar mu ni ugajalo. Prijateljsko vez med njima je pretrgala le smrt, ki je pokosila oba v istem letu.

Star 15 let se je seznanil Vodnik dijak z očetom M. Pohlinom, ki je spoznal njegovo nadarjenost in ga je učil slovenski pisati ter je užigal v njem ljubezen do domovine in zanemarjenega jezika slovenskega. Redovnik Vodnik se je med samostanskim zidovjem marljivo pečal s slovenščino ter se na Pohlinovo in Devovo nagovarjanje poskusil tudi v pesništvu. Zapel je najprej svojemu učitelju Pohlinu odhodnico, naslovljeno: »Mila pesm pejta P. Marku A. D. za odhodno, kader je v lejtü 1775 iz Lublane na Dunej šl« ter jo je razglasil v Devovih Pisanicah leta 1779 s podpisom od W. V. Potem so prinesle Pisanice za leto 1781 še 4 pesmi Vodnikove: »Prošna na Kranjsko modrino«, »Krajnske modrine žalovanje

⁹¹⁸ Kot pisatelj se je Charles Nodier (1780–1844) uveljavil leta 1818 z razbojniškim romanom *Jean Sbogar* (Ivan Žbogar), tragično zgodbo o plemenitem razbojniku.

⁹¹⁹ Prevod: »Zelo robato delo *di prima mano*.«

nad smertjo Marije Terezije premodre cesarice«, »Zadovolne Krajnc« in »Klek«, podpisane z W. V. ali samo V. Te prve poskuse njegove so sicer rojaki sprejeli z velikim veseljem in so jih hvalili tudi tujci; tako omenja n. p. ruski dvorni svetnik B. F. Hermann v svojem potopisu »Reisen durch Oesterreich; Steiermark, Kärnten Wien 1785-1786«, Vodnika – »fratra Marcelijana« med nadepolnimi pesniki kranjskimi. Toda ti prvenci nimajo prave pesniške vrednosti, izvzemši pesem Zadovolni Krajnc, ki je po Vodnikovi skromni sodbi: »Komaj enmalo branja vredna«. V prvih štirih pesmih je rabil Vodnik po Pohlinovem navodilu zgolj klasične mere, v Zadovolnem Krajncu pa se je postavil na narodna tla; v njem nam je prvič razodel svojo pesniško moč in pokazal, da se mu prosto domače gibanje bolj poda kakor posnemanje tujih izdelkov. Tu najdeš Kranjca, ali bolje rečeno Gorenjca z živimi barvami načrtanega, njegovo poljedelstvo, oblačilo, jed, ples in značaj lepo popisan; z eno besedo, v tej pesmi vse živi, vse se giblje (Dežman). Tudi baron Zois jo je popolnoma pravično ocenil, trdeč v svojem pismu, pisanemu Vodniku dne 4. aprila 1794: »Auf dieses (Gedicht) gründen sich alle meine Hoffnungen. Ich finde in diesem Versuche mehr Natur und Anlage, als in Damascen und Markus Werken – und auch beugsamere Sprache und glücklichere Versification und richtigeres Raisonement – mit einem Worte, ich war und ich bin nach dreizehn Jahr noch eben so sehr mit diesem Vesuche zufrieden.«⁹²⁰ Iz te pesmi, katero je pozneje Vodnik tako pre naredil, kakor se poje dandanes, posnemamo, da je Vodnik že zgodaj sam čutil, kako in kaj naj poje, pa vendar ni mogel dolgo otresti spon klasicizma, v katere ga je vkoval Pohlin. Zoisova zasluga je, da ga je spravil na pravo pot, veleč mu: »Alles, was aus ihrer Feder kommt, muss im Volkston, und für das Volk geschrieben sein.«⁹²¹ Po tem nauku se je pozneje Vodnik tudi zvesto ravnal, kar priznava sam, pojoč: »Kar mat' me učila / Me mika zapet, / Kar starka zložila, / je lično posnét«.⁹²²

⁹²⁰ Prevod: »Na tej (pesmi) so osnovana vsa moja upanja. V tem poskusu vidim več narave in nadarjenosti kot v Damascenovih in Markovih delih – in tudi bolj gibljiv jezik in bolj posrečeno verzifikacijo ter pravilnejše sklepanje – z eno besedo, bil sem in sem po trinajstih letih s tem poskusom še vedno enako zadovoljen.«

⁹²¹ Prevod: »Vse, kar pride izpod vašega peresa, mora biti v ljudskem duhu in napisano za ljudstvo.«

⁹²² V. Vodnik, n. d., str. 129 (*Moj spominik*, 3. kitica).

XXXIII

Da bi se popolnoma vglobil v narodovo mišljenje in čutenje, je zahajal, slušajoč Zoisov opomin, med priprosto ljudstvo ter začel nabirati vsakovrstno narodno blago, zlasti pesmi, katerih je nabral precej, zlasti poskočnih. Moral je biti zelo ljubezniv in prikupljiv človek, da jih je izvabil dekletom in mladeničem iz ust, zlasti nekatere, ki so precej robate; pravijo, da jih [je] najbrž zapisaval kje skrit, ko so jih fantje peli. Narodne pesmi je potem po svojem okusu popravljal in ker se je pojem o tem, kaj je narodno, pri njem vedno menjaval, jih je celó pokvaril, tako da je prvi njegov zapis še najbolj blizu narodni pesmi. Iz ust naroda je zapisal, nekoliko pa menda iz zbirke patra Dizma Zakotnika sprejel, tudi več epičnih pesmi, ki se prištevajo najstarejšim narodnim, n. p. »Ravbar«, »Nevesta Kralja Matjaža«, »Pegam in Lambergar«. To zadnje je izročil prof. Suppantschitschu, ki jo je leta 1807 izdal z nemškim prevodom: »Der Turnier zwischen den beyden Rittern Lamberg und Pegam. Ein krainerisches Volkslied mit einer deutscher Übersetzung«. ⁹²³ Izpodbujevan po Zoisu, prešinjten od večno mladega duha, ki nam veje iz narodnega pesništva, prebivši več let v čistem zraku gorenjskih snežnikov in ob valovih »bistre Save, matere pevske umnosti«, kjer si je krepil prirojeno pevsko silo, vrh tega še sam učitelj pesništva na gimnaziji, je mogel Vodnik, posredovavec med narodnim in umetnim pesništvom – zadoščati vsem zahtevam svojega poklica. Ko je bil zakrožil nekaj pesmic že v Velikih Pratikah in v Lublanskih novicah, je izdal svoje pesmi (stare in nove) v posebni knjižici, naslovljeni: »Pésme za pokúšino. V Ljubljani, natisne-ne per Ioanezu Recerju 1806. 8° 46 str.« To je v slovenskem slovstvu prva zbirka pesmi, ki res zaslužijo to ime. Res so že pred Vodnikom popevali protestantje (Truber, Dalmatin, Krell, Bohorič in dr.) in katoličani (Kastelec, Redeskini, Rupnik, Japelj, Lavrenčič) cerkvene pesmi, a te so posnete po latinskih in nemških in podložene že znanim napevom in so brez posebnega prida, izvzemši morda Japljeva prevoda »Pred tabo na kolenih« in »Pred stolom tvoje milosti«. Ti prelagatelji so gledali navadno le na rimo, ki se jim pa tudi ni vselej posrečila in na to, da je imel vsak verz toliko zlogov, kolikor so jih zahtevale note, pa zastoj iščemo v njih umetne pevske mere. Tudi neznatno število posvetnih pesmi ni nič boljše.

Pesniki se dolgo niso mogli dokopati do stihomerskega pravila, prikladnega slovenskemu jeziku; slovanske mere še niso poznali, nad germansko so se spo-

⁹²³ Prevod: »Turnir med vitezoma Lambergom in Pegamom. Kranjska ljudska pesem v nemškem prevodu.«

tikali, zato so uporabljali staroklasične mere, a vsak po svoji slepi glavi, mereč zloge zdaj po dolžavi, zdaj po naglasu, zdaj po obojem ali pa tudi brez nobenega pravila. Kako robate verze so verižili ti pesniki, to smo videli pri Devovih Pisanicah, zlasti pri Pohljinovih šestomerih, katerih tudi Vodnikov ne presegajo dosti. In take v tujem duhu, v tuji obliki zložene pesmi naj bi ogrevale narodu srce! Vodnik je prvi krenil na boljšo pot ter jo pokazal tudi naslednikom. Poslovivši se od grškega Parnasa, si je ustvaril svojega, domačega ter ponosno pel: Veršáca Parnása / Zgolj svojiga znam,/ Inaciga glasa / Iz gosli ne dam.⁹²⁴

Nabirajoč narodne pesmi se je bil namreč navzel njih duha, tako da so nekateri njegovi umotvori, tudi kar se snovi tiče, kar predelane narodne pesmi, le v bolj umetni obliki. Tako je n.p. iz narodne:

Ljubica v verteci
Rožice plela,
Ljubega čakala,
Pesmice pela.
Kamrica materna,
Kelderc očetov,
Kaj si ga meni ti
Ljubček obetov,

napravit Vodnik v:

Milica milena
Solze pretakala,
Šmarnice plela,
Mileta čakala,
Pesmice pela.
Izbica materna,
Hram pak očetov,
Kaj si ga meni ti
Ljubček obetal?⁹²⁵

⁹²⁴ V. Vodnik, n. d., str. 129 (*Moj spominik*, 5. kitica).

⁹²⁵ Prim. n.d., str. 134 (Milica, 1. in 3. kitica).

Tako so po narodnih narejene še: Mile Mileni, Tekica, Ribič, Slavček, Miška, Bohinjska Bistrica.

Vodnik pa ni iz narodnih pesmi posnemal samo snovi, ampak tudi obliko. Ker so namreč lirične, katere je on zapisal, zložene večinoma v štirivrstične kitice z obrazcem

'/'/'

'/'/'

se je tudi Vodnik v svojih pesmih posluževal večinoma te mere, ki se po njem imenuje Vodnikova, meneč, da je pristno narodna, kar pa ni res, ker je ta mera posneta po nemških narodnih poskočnicah Schnoadchüpfl,⁹²⁶ Gredzelm⁹²⁷ itd., ki jih pojejo alpski Nemci pri raznih prilikah. Od Nemcev so jih sprejeli Korošci, Bolčani,⁹²⁸ Gorenjci, od koder so se v zadnjem času raztrosile tudi dalje na vzhod. A pri vsem tem je zlagal Vodnik svoje pesmi še po drugem, ravno tako imenitnem načelu, katero je našel pri Francozih. Boileau namreč pravi:

Le vers le mieux rempli, la plus noble noble pensée,
Ne peut plaire à l'ésprit, si l'oreille est blessée.

kar je Vodnik poslovenil: Naj pesem umetna, / Naj merjena bo, / Nikdar ni prijetna, / Ak žali uho.⁹²⁹

Da so zbudile Vodnikove tako prikrojene pesmi nenavadno pozornost in so prodrle v vse kroge, se ni čuditi; narod jih je sprejel za svoje, pa tudi razumniki so se zadovoljevali ž njimi, celo tujci so se jih učili na pamet in jih radi navajali. Proste bolehavih občutih, umišljene ljubezni in svetožalja, prihajajo pesniku iz srca in segajo v krepkem, tudi neizobražencu v umljivem jeziku do srca. Res da se niso vse posrečile pesniku, ki ni zmoget vseh težav, ki mu jih je delal jezik; včasih pogrešamo pravega pesniškega vzleta, podobe so pogostoma pretrgane, rime nečiste, posamezni verzi neprimerno vezani in enoličnost daktilične mere utruja uho. Toda te hibe mu je izpregledati, ker jih ni kriv toliko sam, kolikor doba, ki ga je rodila; resne volje, pravega pevskega ognja in bistrega uma pri Vodniku gotovo ne pogrešamo, toda ovire so bile v jeziku tisti čas take, da bi jih tudi večji genij kakor Vodnik ne bil zmoget. Kjer pa se mu je posrečilo premagati velike

⁹²⁶ Schnoad, Schneid – korajža, Hüpf – poskok.

⁹²⁷ Nerazločno.

⁹²⁸ Verjetno prebivalci Balzana, morda Bovca.

⁹²⁹ Prim. Vodnik, n. d., str. 99.

zapreke, katere so pesnika začetnika ovirale od vseh strani, nam je vstvaril dovolj lepe, po obliki in vsebini dovršene pesmi, ki bodo tudi poleg drugih poznejših ohranile svojo vrednost. Najlepše med njimi so pač »Zadovoljni Kranjci«, »Dramilo mojih rojakov«, »Napitek, ali Na sebe (Grem visoko pit Savico, Lepih pesmi hladni vir)«, »Vršac (Na Vršac stopivši sedi)«, izmed basni se najbolj prikupujeta: »Kos in sušec« (brezen pri Levstiku) in »Sraka ino mlade«.

Iz francoskih vojsk je omeniti nekaj: »Veselje ob dobitvi Mantove« 1799: (Mantova naša – Prazna bo flaša, Prinesi ga še! / Mantova Carjeva / Se rada podala / Bo naša ostala. Prémočna Mantova / Ti si čast kraljeva! Srečo ti voščimo, / Nam pa mir prosimo.)⁹³⁰ »Zahvala Petra Maleja.«⁹³¹ Dobro so se mu obnesli tudi nekateri predgovori k Novicam in napisu v Pratikah, ki se nanašajo na posamezne mesece.

Ko je leta 1806 prevzel Vodnik častno službo dušnega pastirja ljubljanskih grenadirjev, si je štel v dolžnost, vnemati svoje rojake na boj zoper Francoze, ki so čem dalje tem huje pritiskali našo domovino. Zložil je torej in leta 1809 izdal »Pesmi za brambovce« (v mali 8° 16 str.), po številu jih je pet, na čelo pa jim je postavljen krepek predgovor v nevezani besedi. Predelana so po Kollinovih, Koernerjevih in dr., sicer brez posebne cene, toda v svojem času so storile svojo dolžnost ter obenem jasno pričajo o Vodnikovem avstrijskem rodoljubju. Pozneje je izdal še eno podobno pesem, tiskano na posebnem listu pri Egerju leta 1809 »Pesim krajnskih brambovcov per banderskim žegnanju v Ljubljani 30 dan malega Travnja 1809«.

Najveličastnejša Vodnikova pesem je gotovo »Ilirija oživljena«, ki je bila zanj tako usodna. V nji se nam kažejo oživljene slovenske ideje. Misel, da so bili Iliri Slovani, so delili ž njim takrat vsi zgodovinarji. Tudi iz časa po francoski okupaciji imamo več pesmi, večinoma priložnostnih, kakor »Mirov god« in »Ilirijo zveličano«, s katero se je želel Vodnik pač zopet prikupiti avstrijski vladi, pa je ni izdal nikdar, ker je najbrž sam čutil, da bi bilo tako ravnanje nekako klečeplastvo in je morda tudi izprevidel, da je pesem tudi po vsebini mnogo slabša od prve. Pel je Vodnik tudi v nesreči svoji še vedno, zvest svoji obljudi, izrečeni leta 1781 v pesmi »Prošnja na Kranjsko Modrino«: »Bom žverglal, dokler ta pišu iz drina / se narezkole.« Ena najkrasnejših pesmi te poznejše dobe je »Moj spominek«, iz katere odseva vsa njegova dobrovoljnost, veselost in rodoljubje. Da je znal

⁹³⁰ Prim Vodnik, n. d., str. 40.

⁹³¹ Prim. n. d., str. 100.

tudi hudomušno zabavljati, vidimo iz »Napisa Knobljevim pesmim«: »Pesni iz Kranja / Polhne drekanja / Ne delite ga / Dajte mu celiga.« Knobel Pavelj, okoli leta 1800 učitelj v Kranju, je namreč l. 1801 izdal pri tamkajšnjem bukvovezu Kremžarju »Štiri pare kratkočasnih novih pesmi od Paula Knobeln skovane inu Kraincam za spomin dane«. Ta 40 str. obsegajoča pesmarica obsega 8 pesmi, ki so se pozneje zelo razširile med slovenskim narodom, namreč: »Od podzemeljskih jabolk« (nahajate jo tudi v Korytku), 2. »Od perdca«, 3. »Ta ubožani Bogatec« (Kaj hočem pivček jes zares), 4. »Taistim, kateri se ptujih žen deiležni sturé«, 5. »Taistim ženam, katire niso z'enim možem zadovolne«, 6. »Nova krama«, 7. »Jamranje enga zaftaranga inu zerjavenga dekliča«, 8. »Za pustni dan«. Natisnjene so bile pesmi v Ljubljani brez zaznamenila tiskarnice. Knobelj je spravljal v verze to, kar se navadno govori po krčmah ter se ni dosti trudil za estetiko; kar opeva, je vse precej nizko, in stvari opeva tudi na nizek način. Zato je Vodnikov epigram popolnoma umesten; vendar je čudno, da se Knobljeve pesmi še dandanes prepisujejo med narodom kot narodne.

Vodnik se nam kaže tudi spretnega prelagatelja pesmi. Imenoval sem že njegove pesmi za Brambovce, dalje iz italijanskega pesem »Iskrice« (Iskrice, vseh cvetov hvala, Vidim, da ste košatljate, Ste vesele, se bahate le zato, ker vas je zbrala, Ker se z vami lepotiči, Zlatka, hvala mej dekliči). Posebno se mu je posrečil prevod cerkvene pesmi »Dies irae dies illa« (Dan poslednji pride sila, Zemlja v prah se bo zdrobila, Priča David in Sibila, Kaj trepeta bo prebiti! Videl bom sodnika priti, Vsako vest na tank' odkriti). Poglavitni pesnik svoje dobe in translator je poslovenil tudi cesarsko himno, »Gott erhalte Franz den Kaiser« (Bog obvaruj cesar Franca, Srečo, zdravje Bog mu daj!). Najbolj značilno pa je zanj to, da je preložil tudi več pesmi iz Anakreonta. Da bi bila nemška anakreontika Hagedornova, Utzova itd. neposredno vplivala nanj, ni verjetno. Pesmi že po svojem jeziku kažejo, da so iz poznejše dobe pesnikovega delovanja, dasi si je pomagal v prelaganju še z nekaterimi Pohlinizmi. Po moji misli je bil poleg tedaj obče slavljenege Anakreonta (Avstrija je v tem oziru bila vedno nekoliko let za Nemčijo, kakor svedoči tudi romantika in sploh vse nove struje), bil je, pravim, glavni povzročnik prof. Pesenegger, ki je bil v Ljubljani Vodnikov sovrstnik in pozneje njegov somučnik ter je na nemščino preložil tudi Anakreonta. O Vodnikovem anakreontizmu primerjajte opazke Vidičeve v lanjskem Zvonu, kjer pa je mnogokaj, kar ne spada k stvari. Anakreonta je Vodnik sam omenil tudi v svojih pesmih, zlasti v pesmi »Stari pevic ne boj se peti«: (Anakreon Sivček / Na gosli poje, / Mej lasce rumene / Zapleta svoje). Da se je Anakreontovih pe-

smi preloge bal izdati v Ljubljani, kjer je bilo mnogih strogih janzenistov tudi v njegovi dobi, priča nam mesto v nekem pismu Primčevem z dne 29. novembra 1811. leta, v katerem piše Vodniku: »Wen sie wegen jener Lieder, die erotischen Inhaltes sind, propter certum quondam einen Anstand haben sollten, so schicken Sie solche mir zu; hier wird unser Clerus keine Augen machen über die Gesänge im anakreontischen Tone.«⁹³²

Rokopis Vodnikovih pesmi »Spévník« je kupil po Vodnikovi smrti na javni dražbi licejski knjižničar Matija Kalister, za njim ga je dobil Matija Kastelic, ki je iz njega marsikaj sprejel v Kranjsko Čbelico (1830–1833). Ta Spevník je vrejal tudi sam in ga nekako vredil do leta 1839, izpustivši pak marsikaj. Izdati ga ni mogel: »mancherlei Rücksichten und widrige Zeitumstände haben die Herausgabe dieser Gedichte solange verzögert«,⁹³³ pravi sam v pisanem predgovoru. Izdal ga je deloma šele leta 1840 Smolè v gajici z naslovom: »Pesme Valentina Vodnika. V Ljubljani. Natisnil Jož. Blaznik 1840. 131 str.« V tej zbirki, prvi poleg Smoletovega *Varha* (navadno se tukaj tudi navaja Linhartov Veseli dan, a ta je še tiskan v bohoričici) v gajici tiskani knjigi, ki je Slovence šele prav seznanila z Vodnikovim pesništvom, je izponatisnjeno tudi njegovo: »Popisovanje Krajske dežele« in životopis iz »Velike Pratique« leta 1795. Pozneje se je objavila še kaka pesem po slovenskih časnikih in letopisih [in] v Vodnikovem spomeniku, ki je prvič objavil Ilirijo zveličano in dr. Leta 1868 si je pridobila Slovenska Matica na javni dražbi Vodnikov »Spévník«, in po njem oziroma po drugih rokopisih njegovih je izdal Levstik »Vodnikove pesmi« leta 1869. Smolè jih je izdal s trditvijo: »da so Vodnikove pesmi ino druge pisarije tukaj ravno tako natisnjene, kakor jih je on zapisal. Nič se ni pre naredilo, nič popravit.« Levstik jih je v svoji takozvani »Kritiki« uredil in isto velja, dasi ne v isti meri, [o] Wiesthalerjevi izdaji, ki je iz Vodnikovega rokopisa posnel, kakor pravi, »ono inačico, ki se mi je zdela najboljša« (torej ne tiste, ki se je naposled pesniku zdela najboljša, kar je očitno nekritično), ter je dostavil tu pa tam kako ločilo ali opuščaj (apostrofov), katera znamenja je Vodnik v svoji izdaji precej zanemarjal, v rokopisu pa, četudi ne dosledno, vsaj skrbneje popravljal.

Vodniku bi delali krivico, ako bi čislali v njem samo pesnika in ne tudi pisatelja slovenskega. V prosti besedi šele vidimo Vodnika v vsej njegovi čudoviti

⁹³² Prevod: »Če bi zaradi pesmi z erotično vsebino *propter certum quondam* imeli pomisleke, jih pošljite meni, naš kler tukaj ne bo zavijal oči nad petjem z anakreontičnim naglasom.«

⁹³³ Prevod: »Izid teh pesmi so tako dolgo zavlekli neprimerni časi in upoštevanje mnogih neprimilik.«

delavnosti in velikosti, v vsi njegovi neskončni ljubezni do priprostega naroda in do zanemarjenega jezika slovenskega. Iz njegovih mnogoštevilnih jezikoslovnih, ukovitih in zabavnih knjig in spisov se nam razodeva šele jasno, kako sveta, pa tudi kako težka in večkrat nehvaležna mu je bila naloga, katero si je v svojem životopisu postavil: »Vselej sem želel krajnski jezik čeden narediti« in katero je zapisal tudi na prvi letnik Novic: »Gledam, kako bi naš jezik narbol po drugih že osnaženih evropskih jezikih perrezal.« Za pisateljvanje sta ga bila sicer vnela in pripravljala oče Damascen in Marko; pa njiju spakedrana pisava, zlasti pa posilni, neznanstveni način, po katerem je M. Pohlin »likal in bogatil« slovenski jezik, Vodniku nista mogla več ugajati, odkar mu je lepoznavsko in jezikoslovno izobraženi Zois zostril sluh in očistil okus. Bivajoč dalj časa med preprostim, nepotujčenim narodom se je prepričal, da je »krajnski jezik sam na sebi bogat«, da so »le ljudje revni na besedah, zato ker premalo spomina imajo na to, kar ih je mati učila«. Prebirajoč starejše slovničarje in pisatelje slovenske je spoznal napačnost Pohlinovega nekritičnega novotarjenja. Hvaležno sicer priznava, »da se je dosti od njega naučil in da ga moramo zahvaljevati za več reči«, ker: »on je spet branje med ludmi raširal, od trideset let se skoro vsaki pastir inu pastarica brati naučila. Dosti bukv je med ludi dal, jezik semtarkje v bukvah očistil, omečil in lepši perrezal«, vendar ga pa tudi odločno obsoja: »on je namreč stare mejnike brez uzroka prestavil, od starih grammatik odstopil; pisal kakor Lablanski predmestnani govore, ni gledal na čistiši jezik Polancov inu daleč od Nemcov stoječih starih krajnskih zarodov. On je preveč nemšoval, namesti da bi bil slovenil. V nekaterih besedah je brez potrebe hravatil, v drugih premalo unajne Slovence čislal, ker je lahko inu treba.«⁹³⁴ Skušnja je Vodnika učila, »da ni lahko stvari najdi, katere bi se v enim ali saj drugim kôti prav po slovenski ne imenovala«; po daljšem pre-mišljevanju je izprevidel, da je potrebno tudi stare grammatikarje poslušati, kateri so pred njim pisali, in »krajnske slovenske besede poiskati semtertje po deželi raztresene, inu na to vižo skup zbrati čisto slovenšino«. Zato je prelazil hribe in doline, pazno poslušal prostega naroda govorico, natančno si zaznamoval naglas, ovedoval po kmečkih kočah in rokodelskih delavnicah, kako pravijo temu ali onemu orodju, rastlini, rudi, živalici itd. Na ta način nam je ohranil marsikateri biser, ki bi se bil brez njegovega truda gotovo pogubil. Nekoliko več s staro slovenščino se ni pomišljal, zmerno zajemati tudi iz njenega bogatega vira, saj ima »stari bukovski jezik veliko podobnost z našim krajnskimi«. Kadar pa potrebnega

⁹³⁴ Prim. Vodnik, *Povedanje od slovenskiga jezika*. N. d., str. 243-244.

izraza ni mogel zaslediti niti med narodom, niti pri starejših pisateljih, niti v stari slovenščini, takrat si ga je izposodil pri drugih slovanskih jezikih, pa le, če je le bil v popolnem soglasju z duhom, svojskim slovenskemu narečju; najraje se je zatekal k ruščini, češ: »Krajnski jezik je moškovitarskimu narbol podoben, bol kakor vsem drugim slovenskim izrekam. Moškovitarji so dosti besed ohranili, katere so se per nas pozabile inu iz navade peršle.« Pisatelji osemnajstega stoletja, pravi na drugem mestu: »so rili naprej inu z'krajnskimi pisanjam delali kakor prešič z meham«, ker »sleherni pisavec je krajnsko pisal, kakor se mu je zdelo, nobeden ni gledal na eno stanovitno vižo, vstavo ali red«. Vodnik pa je postavil slovenskemu jeziku določenejša pravila, po katerih se dá trebiti in naravno bogatiti. Ta pravila so: 1. poslušaj narodno govoricu; 2. preučuj stare pisatelje; 3. zajemaj iz stare slovenščine in živih narečij slovanskih, kjer je treba. Po teh pravilih so se pozneje ravnali vsi boljši pisatelji, zlasti Ravnikar, kateri je pisal prav po tistih načelih, katere je naglašal Vodnik že deset in petnajst let pred njim. Tudi slovenski prozi je tedaj Vodnik oče.

Zasluzna pa je bila pisateljska delavnost Vodnikova tudi še v drugem oziru: bila je namreč izredno plodna in mnogostranska. Pogumno se je lotil vsake stroke, najsi je bila še tako neobdelana in njemu tuja. Zdaj šaljivo ali resno zabavajoč, zdaj dobrohotno in razumno učeč je stregel z isto požrtvovalno gorečnostjo ukaželjnemu kmetu in radovednemu meščanu, navadni kuharici in priprosti babici, neukemu zvedljivcu in učenemu strokovnjaku, učencu na šolski klopi in učitelju za katedrom; tako je podaril svojemu narodu znatno število spisov in knjig, katere smo že našteli. Pratika je bila prvo preprostemu narodu namenjeno njegovo delo; z Novicami pa nam je ustanovil prvi politični list. Prvemu tečaju⁹³⁵ je napisal pozneje tele značilne besede: »Oče Marka Pohlin me je krajnsko pisati učil 1773: al od takrat sim iz lupine zlezal, inu se v teh novicah drugači iz vsih dosedanjih krajnskimi pisalcov norca delati začnem. Eger me je nagovoril, rad sim moje tumpasto pero njemu v štero posodil; se kremšim, se pačim inu gledam, kako bi naš jezik narbol po drugih že osnaženih europejskih jezikih perrezal. Bravce! ti boš sodnik! Lublana 30. rožnicveta 1798.« Vsebina Novicam je mnogovrstna; prijavljale so vesti iz domačih in tujih krajev, zlasti novice z raznih bojišč, katerih je bilo takrat obilo po vsem svetu; zabavale so bravce s povestmi smešne in resne vsebine, seznanjale jih s slovstvom, svetovno in prosvetno zgodovino slovensko in slovansko, ocenjale nova književna dela, poučevale v kmetijskih in

⁹³⁵ Zvezku.

obrtnih rečeh, naznanjale najnovejše iznajdbe, v pristikih pa razglašale oklice in oznanila sodne gosposke, žitno ceno, umrle, loterijo. Izvrševale pa so še druge dolžnosti, obujajoč v bravah slovansko vzajemnost in razne čednosti, zlasti domoljubje, zvestobo do vladarske rodovine, složnost, pobožnost, usmiljenost, delavnost, varčnost itd.

Časnikov niso imeli takrat obilo niti mogočnejši narodi, ki se morejo ponášati z dovršenimi jeziki. Velike srčnosti in jeklene volje je bilo treba torej Vodniku, da je obudil prvi časnik maloštevilnemu narodu, čegar jezik je bil poleg omejenosti in slovniške neizobraženosti zlasti še brez znanstvene terminologije. Vrhu tega je začel dajati Novice med ljudi v dobi viharini, malo ugodni takemu podjetju. Gradiva mu sicer ni primanjkovalo, pač pa gmotne in duševne podpore. Probujeni, za domačo književnost vneti Slovenci so bili tedaj bele vrane in ker mimo tega Novice niso segale čez kranjsko mejo, je bilo oglašanih tako malo jemalcev, da je znašala leta 1798 vsa naročnina le 200 gl. (pozneje pa morda še manj); za ta denar se res »ne more dva inu petdeset pagnov natiskovat, brez tiga, da je po verhi treba vunajne novice kupovat, papir za pokrove dajat inu dosti stopin sturiti«. Duševnega pomočnika pa uredništvo sploh ni imelo; sam Vodnik je svojemu listu zbiral in prelagal Novice, sam ga vrejal, sam spisoval, sam nekoliko časa menda tudi popravljal. Ta čudovita neutrudnost mu ni obrodila zasluženege priznanja; ne le, da ga rojaki niso podpirali niti z djanjem niti s svetom, še zaustavljali so ga ter mu grenili življenje z neslanim zbadanjem; zdaj Novicam očitujoč, da so lažnive, prepozne, premalo obsežne, zdaj zabavljajoč slovenskemu jeziku, dá je ubog in z nemškimi besedami pomešan. Kako so mu včasih presedali taki sitneži, dokazujejo rezki odgovori, s katerimi je odbijal neopravičene njih napade. Vendar mu ni upálo srce; časnikarsko težko breme je vkljub nebrižnosti in nadležnosti svojih rojakov nosil štiri dolga leta, potem pa jo odložil s kratkimi besedami: »V prihodnim lejtó ne bode Krajske novice več ven dajane.« Pisava v Novicah je še zelo nedosledna v pravopisnem in pomotna v slovniškem oziru; posebno jo kaze mnogi germanizmi, zlasti na nekaterih mestih. Prva dva tečaja sta bolje pisana; sploh ni jezik vseh sestavkov enak, spisi, o katerih je utegnil Vodnik dalje časa premišljevatí ter jim gladiti obliko, so seveda bolj dovršeni od tistih, ki jih je bilo izdelati v naglici.

XXXIV

Vodnikove »Kuharske bukve« krasí vsebini primerna slika z geslom »Narbolše jedi – Za lačne ludi«; za njim se bere predgovor, na koncu knjige pa »Kazavic«, ki imata vsaki po 14 nešteti strani. Predgovor je pisan v precej lepi slovenščini in razpravlja pravila, po katerih nam je množiti besedni zaklad. Dasi se prelagatelj odločno upira nemšovanju in trdi, da so »besede v' teh bukvah skoro vse Kranjskiga slovenskiga rôdu«, ušla je njegovemu peresu vendar marsikaka nepotrebna tujka. Ganljiva pa je Vodnikova skromnost in prostosrčnost, s katero se obrača do gospodinj po deželi, proseč jih, naj bi mu »pomagale do popolnimosti⁹³⁶ čistiga kuhinskiga jezika.«

Važna je Vodnikova zgodovina Kranjskega, Trsta in Goriškega. Leta 1807, za prefekta Hladnika, so srednjim šolam nekoliko reformirali učni načrt ter določili, da naj se prične poduk v zgodovini z zgodovino domače dežele. Ker pa še ni bilo primerne šolske knjige, je pozvala na povelje šolske komisije deželna vlada Kranjska učitelje ljubljanske gimnazije, da naj sestavijo obris Kranjske zgodovine za šolsko rabo. Tega dela, za katero je bilo obljubljen tudi dostojno plačilo, se je lotil Vodnik, učitelj poetike in je dogotovljeni rokopis že 28. oktobra 1807 leta izročil gimnazijskemu ravnateljstvu z vlogo, pojasnjujočo načrt, po katerem je izdelal knjigo, češ, da je izpustivši v njej vse, kar obsega zgodovino avstrijskega cesarstva in nadvojvodstva, omenil le dogodke, ki se neposredno tičejo kranjske dežele, ne oziraje se niti na zgodovino sosednje Goriške in tržaške dežele, da pa je pripravljen, ako bi se želelo, svoj spis tako predelati in s pristavki pomnožiti, da bode mogel služiti tudi gimnazijam imenovanih pokrajin. Razloživši namen virov, pripisanih knjigi na robu, ki naj bi olajšovali primerjanje najstroži kritiki, izreka prepričanje, da njegovo delo še ni dovršeno, pa obeta, skrbeti zato, da bo druga izdaja mogla iziti popravljena, popolnjena in pomnožena. Končno se nada, da se mu prisodi obljubljen plačilo za to na videz nezatno delce, ki ga je stalo mnogo truda, ker je moral obdelujoč popolnoma nov zgodovinski oddelek prečitati mnogo različnih virov in precej obsežno tvarino krčiti, kar se je dalo. Ravnateljstvo je predložilo rokopis deželni vladi s prošnjo, naj se nakloni pisatelju za to truda polno delo primerno plačilo. Dvorni komisiji je sicer Vodnikov rokopis ugajal, vendar mu ga je januarja leta 1808 vrnila s pozivom, naj ga prenaredi tako, da bo poraben tudi za goriške in tržaške gimnazije. Pregledavši še arhiv

⁹³⁶ Popolnimost–izpopolnjenost.

kranjskih stanov oddá Vodnik predelani rokopis septembra 1808 ravnateljstvu, ki ga je poslalo vladi, zopet nasvetujoč, naj se podeli pisatelju obljubljeni in zaslužen plačilo. Knjiga je sicer prišla leta 1809 na svetlo, ob plačilo pa so spravile Vodnika najbrž vojne homatije, ki so nastale istega leta. Knjiga je pisana v nemškem jeziku, pa slovenskem duhu; priča nam, da je imel Vodnik tudi nemščino dobro v svoji oblasti, četudi je Zoisu tožil, da je ni zmožen dovolj. Po Vodnikovi smrti je izdal to izvrstno sestavljeno zgodovino vnovič leta 1825 prof. Richter, dopolnivi jo do leta 1820 in v tej obliki je rabila učencem drugega latinskega razreda do leta 1848.

Manjše važnosti so za nas Vodnikove knjige »Abeceda za prve šole«, osnovana po takrat navadnih abecednikih, in »Kršanski navuk za ilirske dežele«, vzet iz katehisma za vse cerkve francoskiga cesarstva, ki se odlikuje od današnjih katekizmov po obilnejši tvarini in podaje v prijetni, le malo pogrešni slovenščini tudi nauke, kakoršnih sicer ni najti v knjigah te vrste. Za »Izpisom iz prvopisa cesarske skrivne pisarnice v poslopju Tuillerie 4. dan maliturna 1804« se pripovedujejo najprej »Zgodbe svete na kratkim«; za njimi se razlaga »Keršanski navuk« sam v 3. oddelkih: 1. Vera, 2. Keršansko védenje, 3. Čiščenje božje; na koncu zadnjega oddelka se bere na str. 98: »Ta keršanski navuk je prečastiti lublanski škof po imenu Anton v zboru svojih zvolenih duhovnih pregledal, popravil ino potrdil, 2. dan kimovca 1810.« Drugi odstavek »Sosednji navuk uči, kakšnie dolžnosti ima človek proti človekam, proti svoji rodovini, domovini ino Kralstvu, potem v dvorne ali mestne ali lepoobnašne dolžnosti«, t.j. snažnost in dvornost (uljudnost). Tretji odstavek »Polski navuk« pa razpravlja posamezne stroke poljedelstva (poljstvo, sadjerejo, vinogradstvo, gozdarstvo in živinorejo).

Vážna je Vodnikova slovenska slovnica: »Pismenost ali gramatika za prve šole«, 1811. Med velezanimiv predgovor in slovnico samo je vrinjena pesem »Iliria oživljena«, katera pa je bila pozneje potrgana skoraj iz vseh eksemplarov. Pismenost razpada v 6 delov, v katerih se razlagajo črke, besede, vezanje, izobrajenje besed, glasova mera in prepóne. Za njimi sledi »Pomen pismenjenih besed« po abecednem redu, to je znanstvena terminologija, ki jo je Vodnik v obče tako dobro pogodil, da so se nekateri njegovi izrazi obdržali do najnovejše dobe. Jezik v tej tudi stvarno ne napačni »Pismenosti« je lahko umeven in razmerno gladek.

Manj zanimivi sta za nas njegovi knjigi »Početki gramatike, to je pismenosti francozke« gospoda Lhomonda in »Abeceda ali azbuka, Das ABC-Buch, L' Abécé«, kjer Vodnik v ogovoru na Vučenike razkriva svojo odgojiteljsko modrost (kakor v slovenski slovnici), da se mladina podučuj na podstavi materinjega jezika.

Najvažnejše Vodnikovo jezikoznansko delo pa je njegov nenatisnjeni Nemško – slovensko – latinski slovar. »Deutsch – Windisch – Latein Wörterbuch. Verfasst von Valentin Vodnik, Professor des zweiten Jahres des Humanität am Lycei zu Laibach«. ⁹³⁷ Ta slovar je sestavljal Vodnik dolgo vrsto let, že leta 1802 ga hvalno omenja »Brünner patriotisches Tagblatt«, naznanjajoč v svoji 63. številki, da bo kmalu dokončan. Držeč se Horacijevega nonum prematur in annum, ⁹³⁸ se ga Vodnik vendar ni upal spraviti na dan, temveč ga je pilil in množil še dalj časa. 27. junija 1813. leta ga je napovedal »Télégraphe officiel« v svoji 57. številki ter prinesel hkratu eno polo na ogled, obsegajočo nemški predgovor in en list slovarjev z vabilom na naročbo. Ker namreč Vodnik ob svojih pičlih dohodkih ni mogel sam pokriti tiskarskih stroškov, si je moral pridobivati naročnikov po omenjenem potu, katerim je v vabilu obetal, da se prične natiskovanje v dveh mesecih. Delo je bilo preračunjeno najprej na 60, potem pa na 80 pol velike osmerke (Median – Octav) ter naj bi izšlo dovršeno v vsakem, tudi tipografskem oziru v dveh delih, zacenjenih 8 goldinarjev.

Vodnikov slovar je osnovan na podlagi Adelungov[eg]a nemškega slovarja ter je prvi slovenski slovar, ki se ozira na vsa slovenska narečja, kolikor so bila takrat znana, in na frazeologijo. Nemške fraze so poslovenjene kar najbolj natančno in jedrnato, ne da bi se delala jeziku sila. Gradivo (nad 30.000 besed) je skupljeno po pravilih, ki jih je ustanovil Vodnik sam. Največ besed je nabral med prostim narodom, izčrpal je vse prejšnje slovstvo, zajemal iz stare slovenščine in živih slovanskih jezikov ter v ta namen pregledal vse njihov slovarje in slovnice, pisane v latinici ali cirilici ali glagolici; v pomoč so mu bili zlasti: Jambresič, Belostenec, Della Bella, Trotz, Tham, Tomsa, Dobrowský, Rodde, Heym, Stulli, »Dictionarium bilingue« tiskan v Moskvi leta 1704, Popović, Smoticky, Sović, Lomonosov, Herbinius, Frencelius i.dr. Nekaj domačega imenstva in znanstvenih izrazov so mu priobčili tudi učeni prijatelji (imeneslovje, n. p. imena kakih 500 cvetlic, rib, rudnin, tičev itd. je nameraval dodati slovarju v posebnem pristavku). Le kadar ni mogel za kak pojem nikjer najti primernega izraza, ga je skoval sam. Žalibog mu ni bilo dano, viditi to delo tiskano; vojska z Napoleonom, pozneje pa njegovo mučeništvo, ni dopustilo tiska. Rokopis, v katerem je prvotni naslov spremenjen v »Deutsch – Slowenisch – Lateinisches Wörterbuch«, je kupil po

⁹³⁷ »Nemško-slovensko-latinski slovar, spisal Valentin Vodnik, profesor 2. letnika humanitete na ljubljanskem liceju.«

⁹³⁸ Zadrži (svoj rokopis) do devetega leta. Horacij, *Pismo o pesništvu*, 388.

Vodnikovi smrti Matevž Ravnikar ter ga izročil prof. Metelku, da bi ga izdal. Metelko pa je leta 1848 prepustil rokopis in ž njim skrb za izdajo »Slovenskemu društvu«, ki pa tudi ni moglo izvršiti prevzete naloge. Leta 1854 šele je naklonil Bleiweis kneza škofa Antona Alojzija Wolfa, da se je odločil izdati slovar svojega učitelja na svoje stroške. Prvi nemško slovenski del je vredil in ga pomnoženega spravil na svetlobo Matej Cigale v dveh zvezkih 1860.

Zadnja Vodnikova tiskana knjiga je preloga »Babištva« Malošekovega. V zelo poučnem predgovoru razklada »pisavic«, to je Vodnik, načela, po katerih je v tej knjigi »našo zreko bogatejšal«, t.j. delal znanstveno imenoslovje, ki je na zadnjih straneh posebej spisano in nemški tolmačeno. Terminologija je precej dobro pogojena in tudi zlog že nekako tekmuje z Ravnikarjevo »čisto« slovenščino.

Razen slovarja je zapustil Vodnik v rokopisu tudi nekaj predig in »Berilo greško«. V tem zadnjem rokopisu so preloženi mični in lahko doumni posnetki iz grških pisateljev, ki so bili takrat brani po srednjih šolah avstrijskih. Za matico je služila prelagatelju šolska hrestomatija »Griechische Lesebuch für die Humanitätsclassen der Gymnasien«. ⁹³⁹ Iz krepkega, okretnega jezika, iz tvarine same se smé sklepati, da spada to delo v zadnja leta Vodnikova, najbrž po letu 1815, ko je začasno prelagal klasike v humanitetnih razredih.

Večkrat se govori, da je Vodnikova zaslužnost le relativna, to je, da je njegovo književno delovanje pomenljivo in važno le za dobo, v kateri je živel. Povsem to ni resnica. Res je sicer, da se njegove pesmi ne morejo meriti s Prešernovimi, Stritarjevimi in pesmimi drugih novejših pesnikov, niti ne njegova proza s prozo nekih modernih pisavcev. V obliki so ga gotovo prekosili nasledniki, toda duh, v katerem pojejo in pišejo, je več ali manj še njegov. Če ga hočemo prav ceniti, si ga moramo misliti vsega, v vsem njegovem tolikostranskem uspešnem delovanju ter ga postaviti nazaj v njegove čase; potem bomo tudi priznali, da ga dosedaj še nimamo, ki bi bil v takih časih in v takih razmerah v jezikoslovju in starinoslovju, v pesmih in podučnih knjigah toliko storil za naš narod kakor on.

Večkrat se tudi govori, da je v zadnjih letih Vodnikovega življenja in po njegovi smrti do leta 1830 slovensko slovstveno delovanje opešalo. Ta trditev pa ni popolnoma resnična. Doba od Vodnikove smrti do »Čebelice« [je] ravno v zgodovinskem oziru zelo važna. Res da se niso pisale debele knjige, tudi pesmi niso dajali med ljudi, a gojila se je za slovstvo najpotrebnejša stvar, namreč jezik. Slovenski pisatelji, Vodnik in njegovi vrstniki, so spoznali, da je treba najprej jezik čeden

⁹³⁹ »Grška čitanka za humanitetne razrede gimnazije.«

narediti, ga olikati, ter mu postaviti določene meje. Skrbeli so torej v tej dobi najprej za dobre, popolne slovnice. Vtem ko je prej v 250. letih izšlo le šest slovnice, jih je v dobi od 1808 do 1832 izšlo celih devet novih in razen tega je Jarnik leta 1829 dal vnovič natisniti še Gutsmanovo. Že to število nam kaže, v katero smer se je zasukalo slovstveno delovanje. Slovnice, ki so v tej dobi izšle, so: Kopitarjeva 1808, Vodnikova 1811, Franul–Weissenthurnova 1811, Šmigočeva 1812, Danjkova 1824, dve Metelkovi 1825 in 1830, Kvasova 1829 in Murkova 1832.

Razen slovnice karakterizuje to dobo tudi prizadevanje slovenskih domoljubov, vpeljati slovenščino v šole. Uže pod Francozi so bile normalke slovenske. Po odhodu Francozov je bila slovenščina zopet iztirana iz šol, Zois, Vodnik, Kopitar in Ravnikar pa so si prizadevali, da bi se osnovala slovenska stolica v Ljubljani. Njih trud ni bil zastonj. Leta 1816 je dovolila vlada, da se je osnoval ta za Slovence prevažni zavod. Učila se je slovenščina za bogoslovce drugega leta kot obližaten predmet, poslušati so pa lahko hodili tudi učenci fizike in logike, kakor tudi drugi ljudje. Ravnatelj je bil ravnatelj semenišča Ravnikar, učitelj pa Metelko. Enako stolico so že prej dosegli Štajerci v Gradcu.

Med najimenitniši tedanje delavce na slovstvenem polju spada Matej *Ravnikar*, škof tržaški, katerega je ločiti mlajšega s pridevkom Poženčana. O njem večkrat piše Kopitar v svojih pismih Zupanu: »Ravnikar est spes mea: sunt enim in eo aequae divinae velle et nosse.«⁹⁴⁰

⁹⁴⁰ Prevod: »Ravnikar je moje upanje: v njem sta namreč enako božanska 'hoteti' in 'poznati'.«

XXXV⁹⁴¹

Tržaško – koprška škofija je bila takrat, ko je Ravnikar prejel škofijo palico, silno zanemarjena. Francoske večletne vojske, slabe letine, lakota in tudi nezgoda, da niti v Kopru niti v Trstu niso več let imeli škofa, vse to je zbegalo priprosto ljudstvo in tudi duhovščino. Zlasti za odgojo mladih duhovnov je bilo slabo poskrbljeno. Da je duhoven le maševal, predigal, svete zakramente delil in nekoliko molitev znal, pa je bilo dovolj. Preveč se je zanemarjala tudi verska vzgoja priprostega ljudstva. Duhovni so imeli zelo slabe dohodke, da so komaj živeli, za potrebne knjige jim ni nič ostajalo. Vse te neprilike je skušal Ravnikar odstraniti s tem, da je pridno obiskoval fare po svoji škofiji, da je prepričlo plačanim duhovnim dohodke po svoji moči izboljševal, jim za svoj denar kupoval knjig, jih sam učil ter z besedo in z djanjem spodbujal in opominjal. Posebno pa je duhovnim priporočal, da naj skrbé vestno za nravno odgojevanje priprostega ljudstva, da naj ga skrbno in pridno uče krščanskega nauka pa tudi branja in pisanja. Tako je škofoval 14 let ter umrl leta 1845, zapustivši skoraj vse svoje premoženje za blage ustanove. Kako silno je bil priljubljen, je pokazal sijajni njegov pogreb, katerega so se udeležili vsa duhovska, deželjska in vojaška gosposka, vsi konzuli tujih držav in brezštevilna množica Tržačanov, ki so brez razločka narodnosti, vere in stanu škofa Ravnikarja spoštovali in ljubili. Pokopal ga je goriški nadškof Lušin in zdaj počiva na občnem pokopališču tržaškem poleg svojega očeta. Po njegovi izrečni želji so mu postavili silno priprost spomenik s kratkim napisom latinskim: »Matevž Ravnikar, škof tržaško-koprski tukaj počiva.«

Mož, ki je škofa Ravnikarja dobro poznal, ga popisuje v »Novicah« leta 1845, 50. list tako-le: »Ranjki škof je bil srednjevelike, krepke postave; čelo mu je bilo visoko, obličje bolj okroglo ko podolgasto in nekoliko bledorujavkaste barve. Lase je imel črne; vrhu glave se je po hudi vročinski bolezni že zgodaj (1807) pokazala plešica. Pod košatimi obrvmi je lesketalo črnotemno in ostro oko, ki je na prvi pogled razodevalo bistrournega in resnobnega moža visoke veljavnosti. Streli enak je bil njegov pogled. Brž pa, ko so se mu usta odprla k pogovoru, se je odkrilo njegovo plemenito in ljubeznivo srce. V vseh njegovih delih se je razodevala živodušnost iskrenega, za vse dobro gorečega moža. V družbi svojih prijateljev se je

⁹⁴¹ Na tem mestu je v rokopis vlepljen članek Frana Levca »Škof Matevž Ravnikar«, ki je izšel v Koledarju Družbe sv. Mohorja za leto 1878, str. 175–182. Štrekelj se je v predavanju oprl nanj in iz njega zajel Ravnikarjev življenjepis.

rad razveseljeval z nedolžnimi kratkočasnicami. Priprost v vsem svojem življenju je preziral unanjo bliščobo. Pod milim nebom, posebno po gričih sprehajati se, mu je bilo narljubše veselje. Hoje je bil nagle in dober pešec je moral biti, ki bi se hotel ž njim skušati. Ko je bival še v Ljubljani, je rad obiskoval svoje stare prijatelje po deželi, najrajši pa je zahajal v svoj rojstni kraj, Vače, kjer je prebil nekoliko časa vsake šolske praznike, posebno dokler je živela njegova pobožna mati, katero je srčno ljubil. Duhovni gospodje na Vačah so vselej komaj pričakovali njegovega prihoda. Tudi predigoval je tam dokaj krat in ljudstvo ga je tam rado poslušalo. Skratka, Vače so mu bile tako drage, da je, ko je še bil v Ljubljani korar, obložen s čezmernimi opravi, večkrat rekel: 'Vse bom popustil in pa za beneficijata na Vače šel'. Gorečo ljubezen do svojega rojstnega kraja in materinjega jezika, ki ga je visoko čislal in se ga nikoli ne sramoval, je ohranil v svojem srcu do zadnje ure.«

Baron Žiga Zois, vsem tedanjim pisateljem pravi Mecena, je navdihoval kakor Vodnika in Kopitarja, tako tudi Ravnikarja, kateremu je bil oseben prijatelj. Zois in Vodnik, pa tudi Kopitar so ga vneli za slovenščino in potem je sam vnet, v nemal za njo tudi druge licejske učence in bogoslovce, z besedo in z dejanjem. Prva njegova zasluga je, da je nasproti prejšnemu nemškutarjenju sam jel govoriti čisto slovenski in da je k temu budil tudi svoje učence, ki so jako spoštovali, prisrčno ljubili in ga vedno hranili v prisrčnem spominu, kar so očitno razodeli leta 1827 modroslovci v žalostinki »Elegia Matthaeo Ravnicher ... a dolentibus et gratulantibus utriusque Cursus philosophici discipulis dicata«,⁹⁴² kjer proslavljajo v Trst odhajajočega Ravnikarja in pojejo med drugim:

»Quam morum justus censor simul usque fuisti.

Tē duce sérmō vigēt / pátrius, ánte rudís.«⁹⁴³

Glavna njegova zasluga v slovstvenem oziru pa je njegovo književno delovanje. Vkljub vsem svojim častnim in težavnim službam si je vendar še toliko časa prikratil, da se je prav mnogo pečal s slovenščino. Pisal je večidel priprostemu narodu, otrokom in šolam namenjene bukve v čistem, krepkem narodnem jeziku. Prvo njegovo delo je iz nemškega, po Antonu Gallu, linškem škofu poslovenjen: »Perpomoč Boga prav spoznati ino častiti ino pot prave sreče po Jezusovim

⁹⁴² Prevod: »Žalostinka, Mateju Ravnikarju ... posvečena od učencev filozofskega krožka, ki žalujejo in mu obenem čestitajo.«

⁹⁴³ Prevod: »Kako strogo in obenem pravično si vedno sodil neumnega. / Domači jezik, prej okoren, je pod tvojim vodstvom poln življenja.«

vuku in življenju. V Lublani 1813«. Ta pobožna knjiga je doživela potem še dva natiska. Ravnikar je popravil tudi v dvanajstem in trinajstem natisku molitveno, po francoski A. Mésanguy-ja, poslovenjeno knjižico dr. Jurija Gollmayrja »Sveta maša ino keršansko premišlovanje iz Svetiga pisma za vsak dan mesca, tudi druge lepe molitve«.

Najznamenitejša Ravnikarjeva knjiga so »Zgodbe svetiga pisma za mlade ljudi. Iz nemškiga prestavil Matevž Ravnikar, desete šole cesarske, kraljev vučenik«. Prvi del je izšel leta 1815, drugi leta 1816, tretji ino četrti pa 1817. Knjiga je prevod »Christoph Schmid's Biblische Geschichte für Kindern zum planmässigen Unterricht in sämmtlichen deutschen Schulen Bayerns. München 1801«. ⁹⁴⁴ Te zgodbe so pisane v tako lepi, čisti in pravilni slovenščini in pripovedovane so tako po domače in v duhu našega jezika, da ni tako lepo pisal še noben pisatelj pred Ravnikarjem. S to knjigo si je Ravnikar zaslužil ime očeta slovenske proze in je nadkrilil celo Vodnika, tako da je ta začel na svoja stara leta popravljati svoje pesmi po tistem jeziku, ki ga je pisal Ravnikar, kar se razvidi zlasti iz posnemanja Ravnikarjevih napak, posebno napačnih participov na *š*. Nazore glede slovenskega pisanja je Ravnikar objavil v predgovoru k tej knjigi, kjer piše med drugim: ... ⁹⁴⁵

Ravnikar je skrbel tudi za šolsko slovstvo in je izdal »Abecednik za šole na kmetih v cesarskih kraljevih deželah« 1816, in »Male povesti za šole na kmetih v cesarskih kraljevih deželah. Kleine Erzählungen, 1816 v Ljubljani«. To knjigo je v prvem natisku spisal pravzaprav J. Debevec, katehet v nunskih šolah leta 1809 pod naslovom »Majhnie perpovedovanja« itd., Ravnikar pa jih je popravil in spravil v lepo, krepko besedo. On nam je podal tudi lep prevod Leonhardovega katekizma: »Keršanski katoliški Navuk z vprašanji inu odgovori, v Ljubljani 1822. 360 str.« V rokopisu je ostal prevod Pentateuha »Petere Mojzesove bukve iz per-votne ali hebrejske besede«, ki so pozneje dobro služila Wolfovim prelagateljem Sv. pisma. Te Ravnikarjeve knjige so se močno širile med slovenskim narodom in prav rade prebirale. Mnogi so jih brali že zavoljo lepe, čiste, nepokažene besede, v kateri so pisane. Kako naj se slovenščina lika in bogati, je povedal Ravnikar najbolje v predgovoru k zgodbam Sv. pisma, nekaj pa je to že storil tudi v predgovo-

⁹⁴⁴ »Krištofa Šmida Biblijska pripoved za otroke za redni pouk v različnih nemških šolah Bavarke. München 1801.«

⁹⁴⁵ Besedilo pretrgano. Štrekelj je nadaljevanje verjetno povzel iz prej omenjenega vlepljenega članka Frana Levca.

ru k bukvicam »Svete maše«, kjer je 7 psalmov od pokore poslovenil iz izvirnega jezika. Tam pravi:

»Kar se sicer tiče te bukvice, smo si perzadéli kranjski jezik, kar je bilo mogoče, popraviti in vam ga očejeniga, kakor se res govori med nami, dati v roke. Torej smo tudi nemškimi in drugim ptujim besedam, ktere lepi kranjski jezik le kazé, slovò dali, in jih s pravimi slovènskimi, deslih po nektirih krajih že pozablenimi besedami namestili. Tako, postavim, se pravi gmajna po slovènsko opčina ali opčestvo, regirati vladati, firšt knez, cviblati dvomiti ali sumiti, ofer dar ali daritev, nucno koristno. Tudi pozableno besedo slava, po ktiri se sami imenujemo Slovènci namest besede čast; slava je več kakor čast.

Tudi ima slovenska beseda lepo lastnost, de se da grozno skrajšati. Namesti reči tedaj: 'De bomo po tem, ki bomo vžili telo in pili kri Zveličarja, z nebeškimi dobrotami napòlneni', rečemo lepši in krajši: 'De bomo, vživši telo in pivši kri Zveličarja, napolnjeni z dobrotami'. Namesti reči: 'Abraham je iz del opravičen, ker je dal svojiga sina na altar', se reče krajši: 'Abraham je iz del opravičen, djavši svojiga sina na altar'. Namesto reči: 'Duša po tim, ki se je v svet vstopila, je pozabila Bóga«, se reče krajši: 'Duša je vstopivši v svet, pozabila Bóga'. Sem ter tje se sliši kaj enakiga. Pa vsi drugi Slovenci govore tako in tako so govorili naši predniki, zakaj bi mi ne smeli?

Še drugač krajšamo besedo. Namest reči: »Človek se pregreši z obrekovanjem, ker drugim ljudém graje in madeže perdeva«, se reče krajši: »Človek se pregreši z obrekovanjem, perdevaje graje in madeže drugim ljudém«. Kakor sicer pravimo: Petlájé sim peršel do Lublane, ležé sim jedel, stojé sim spal itd.

XXXVI⁹⁴⁶

Ravnikarjeva zasluga je tudi ta, da je on največ pripomogel, da se je začel slovenski jezik učiti v ljubljanskih višjih šolah. Zlasti je živo čutil, kaj se pravi brez znanja slovenskega jezika pošiljati mlade duhovnike med narod slovenski. Sami poptujeni so poptujevali narod in kvarili njegov jezik, ker se ga niso nikjer znanstveno učili. Da se temu opomore, je že Kopitar v svoji slovnici leta 1808 svetoval, naj se napravi bogoslovcem stolica slovenskega jezika. Iz istega nagiba se je obrnil Ravnikar, da ne bi bila usoda Vodnikova tudi usoda slovenščine po šolah sploh, do barona Zoisa in Kopitarja in s posredovanjem teh mož se je zgodilo, da je cesar Franc leta 1817 dovolil v Ljubljani stolico slovenskega jezika in zavezal bogoslovce drugega leta k šolskemu učenju domačega jezika. Sad te naprave se je kmalu pokazal, ne le na Kranjskem, ampak tudi pri sosednjih Slovincih. Kmalu je prišlo dokaj dobro pisanih slovenskih bukev na dan in duhovni govori na prežnicah so bili prosti grozne sodrge.

Zasluga Ravnikarjeva je tudi, da je na stolico slovenskega jezika spravil Metelka in menda prav on ga je naklonil, da je ustanovil novo abecedo po načelih Kopitarjevih. Oznanil jo je vsaj leta 1817 v »Zgodbah Svetega pisma« (14. del, str. 324, 325) in leta 1820 so se sešli na Dunaju Dobrovskỳ, Kopitar, Ravnikar, Metelko, Kalister in Šlakar ter se posvetovali o napravi edinega slovenskega ali celó občeslovanskega pravopisa. Kakor Vodnik zadnja leta, tako se je po Ravnikarjevih načelih ravnal Metelko s svojimi tovariši in učenci in kakor so prej prehudo nemškutarili, tako so jeli odslej preveč trebiti in slovenariti. Na to merijo Prešernove besede v »Novi Pisariji«: »Ak' hočeš kaj veljati v našim tropi, besed se tujih boj, ko hudga vraga, ... Češ biti v Kranjskih klasikov števíli, debelo po gorjansko jo zarobi; tri leta pojdi v rovtarske Atene, med pastirje, kmete, sredi kozarjev; to bratec med učene gre lingviste, to priča od jezika lepotije, Slovenci bodo brali bukve čiste« itd. Z ozirom na malo navadne deležnike, katere je Ravnikar mnogokrat tudi krivo tvoril (na –vši od imperfektivnih, na ge, e od perfektivnih glagolov), je sprožil Prešeren (ki seveda pravila sam ni znal) vanj znano puščico: »Gorjancov naših jezik poptujevavši – Si kriv, de kolne Kranjc (kmet) molitve bravši.«

»Trotz dieser Ausstellung«, je pisal Čop, »kann nicht geleugnet werden, dass, wenn die Bildung der Krainischen Schriftsprache hinsichtlich der grammatischen Richtigkeit und lexicalischen Reinheit seit einigen Jahren bedeutende Fortschritte

⁹⁴⁶ Pipis: 10. jul.

gemacht hat, man dieses nebst Kopitar und Vodnik vorzüglich Herren Ravnikar und seinen Nachfolgern, unter denen sich durch Sprachgediegenheit vorzüglich prof. Metelko und die Herren Potočnik und Zalokar auszeichnen, und der von jenem erwirkten slowenischen Lehrkanzel in Laibach zu verdanken habe. Thatsache ist es, dass beinahe alle seit den letzten 15 Jahren in Krain erschienenen Bücher in sprachlicher Hinsicht die besten der früheren Periode bedeutend übertreffen. Übertreibungen, wenn sie wirklich stattfanden, wird am besten die Zeit selbst ermässigen.«⁹⁴⁷

[Jernej Kopitar]

V dobi Vodnikovi spada k najvažnejšim delavcem brez dvojbe Jernej *Kopitar*, sloveči jezikoslovec slovanski; mi si ga moremo ogledati, v kolikor je vplival na razvoj našega slovstva.

Svoje življenje je popisal sam; ta življenjepis je priobčil Miklošič v 1. zv. svoje »Slavische Bibliothek« leta 1852. Snovi za njegov životopis obsega zlasti mnogo njegova korespondenca, katero je izdal Jagič v dveh debelih zvezkih.

Rodil se je *Kopitar* leta 1780 21. avgusta, kakor stoji v krstnih bukvah vodiške duhovnije (in ne 23., kakor piše on sam) v vasi Repnje. Krstili so ga drugi dan po domači navadi, da se daje detetu ime tistega svetnika, kateri je dobro znan ter se nahaja v pratiki najbližje rojstnemu dnevu, bodi si pred njim ali pa za njim, torej na Jerneja, katero ime pa v slovenščini ne zveni tako dolgočasno kakor v nemščini. Jernej (tudi Jarnej, Arnej, še bolj na kratko Arn) je nedoumna izpaka, če je iz imena Bartholomaeus, vendar se ne dà zaslediti, da bi bila ta izpaka samovoljna nemška zamena na pr. za Arno, kakor je Albert za češki Vojtěcha. Med kmečkim ljudstvom se je rodil Kopitar. Oča mu je bil gruntar polovičar [...] ⁹⁴⁸ v Repnjah, vasi na Gorenjskem, nekako na sredi med Ljubljano, Kamnikom in Kranjem,

⁹⁴⁷ Prevod: »Kljub temu očitku se ne more zanikati, da je ustvarjanje kranjskega pisnega jezika v smislu slovnične pravilnosti in leksikografske čistosti v poslednjih letih doseglo pomemben napredek, za to pa so poleg Kopitarja in Vodnika zaslužni predvsem gospod Ravnikar in njegovi nasledniki, med katerimi se po skrbnem jeziku posebno odlikujejo profesor Metelko ter gospoda Potočnik in Zalokar, katerim gre tudi zahvala za ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani. Res je, da vse v poslednjih 15 letih na Kranjskem izdane knjige v jezikovnem pogledu znatno presegajo tudi najboljše iz preteklih obdobj. Pretiravanja, če so res bila, bo najboljše omilil čas.«

⁹⁴⁸ Nečitljivo, morda v grški pisavi.

daleč od katerekoli velike ceste. Kopitar je imel še petero bratov in sester, srednji med njimi je bil on; dve sestrici in en bratec so mu umrli poprej. Ko je Jernej izpolnil že kakih devet let in pasel očetovo čredo – sila rad se spominja po Davidovo še vedno gozdov in gor – ga nekdanj oče popraša, ne bi li hotel iti študirat. Rajši bi ga bili namreč oča, kakor stari Horac svojega Quinta, poslali mahom iz početka v boljšo mestno šolo, kakor da bi bil začel hoditi v domačo farno šolo, četudi mu je bilo to bliže. Poslej ni nehal dečko opominjati očeta, dokler ga ta ni naposled odpeljal 25. januarja 1790 v Ljubljano. Četudi je potemtakem, ker so se začenjale tedaj šole 1. novembra, zakesnel skoraj polovico prvega pol leta, so ga vzeli vendar še v prvo malo šolo (Normalklasse), in učil se je tako marljivo, da je konec leta lahko prestopil v drugo malo šolo z drugimi vred, kateri so bili že prišli novembra meseca. Vrh tega ni znal ni besedice po nemški, ko je bil prišel iz Repenj v Ljubljano; pa učitelji v prvem razredu znajo tudi slovenski. Ko se je učil abecede, se mu je priljubila najbolj črka *i*, ker je mislil pri tem glasu na *i* (*hi*), kakor so naganjali oče kobilo, kar je dobro pomnil. Res se je slovenskemu dečku med zabavljivimi Nemci od kraja tožilo po domu; ali prerokovali so mu to mati, kadar je prehudo preganjal očeta, naj ga peljejo v Ljubljano in tako mu je študentovska čast zadušila otožnost po domu.

Ko pa pride septembra meseca domov na počitnice, je bilo na čast njemu, še bolj pa njegovi rodovini, da je stregel gospodu župniku pri maši, dasi ni seveda razumel ni besedice latinski. Župnik mu je ugajal tudi zato, ker je spoštoval njegovega očeta, cerkvenega starejšino (cehmoštra) in župana. Tej časti se je pa oče podvrigel samo v sili, nikoli ni hrepenel po njej ni po županstvu, ki ga je podeljevala graščina. Zdelo se je namreč očetu, da je oboje, če se vzame tudi na veliko boljšo stran, potrata časa pri gospodarstvu. Za dvomesečnih počitnic se je moral Jernej vsaj ob delavnikih od jutra do večera baviti pri župniku, ki je bil meščanskega rodu, grajskega oskrbnika sin ter se zatorej obnašal gosposki, ali vendar mu je bil nauka željni dečko, kakor se je videlo, tako pri srcu, da ga je puščal domov pol ure daleč samó spat. Gledal je posebno na to, da je govoril učenec pravilno nemški ter ga je pripravljaj o počitnicah za kratek čas skoraj za celega pol leta naprej. To mu je koristilo tako, da je leta 1792 v prvi mali šoli, ki je bila ob enem prva latinska, izmed 250 součencev, dobil »prvo darilo«. Primerilo se je, da ni bilo rednega učitelja za latinščino, in da ga je namestoval nemški učitelj, ki se je bil prvih latinskih resnic iznebil tako, da je velel zapisati si: *do*, *das*, *daze*, *davi*, datum in avis *m*. Kopitar mu pa oboje popravi na veliko veselost vsem součencem brez kake zamere.

Prevelika sramota bi bila Kopitarju, ako bi ne bil poslej vedno prvi po vseh latinskih šolah. Zato mu pa ni bilo treba plačevati nikake učnine, ampak je iz učnine, ki so jo morali po ukazu cesarja Jožefa II. plačevati drugi, dobival po 50 goldinarjev ustanovnine na dar za pridnost, tako da ni od tretje šole (l. 1794), potem ko so mu bili oče in mati umrli za kužno boleznijo, [in] ker je poleg te ustanovnine podučeval slabejše součence, potreboval z doma ne samo nikake pomoči, ampak je leta 1794 prišel za domačega učitelja sestrama blagega barona Žige Zoisa, ki je največ pripomogel k temu, da je postal Kopitar potlej to, kar je bil. Kajti tudi potem, ko je bil njegov učenec zvršil Ljubljanske šole ter prešel na Dunaj, je ostal Kopitar pri preljubem in ljubeznivem Zoisu v hiši za tajnika, knjižničarja in rudninske hrambe nadzornika še osem let, ki jih je štel med najprijetnejše vseh svojih živih dni.

Iz svojih gimnazijskih let nam pripoveduje Kopitar v svojem životopisu neke posameznosti o učitelju svojem Penclju, ki mu je bil učitelj v šesti šoli ter pravi o njem: »Ta posebnež se ni rad ravnal po drugih. Namesto poprejšnih prvakov so prihajala pri njem na vrh nova imena šolskih velikašev, t.j. tako imenovanih treh obdarjencev (praemifer) in petih pohvaljencev (akcessistov).« Tudi pri Kopitarju je pokazal svoje posebne muhe ter ukrenil tako, da je bil Kopitar obdarjen sám. Tako je tudi njega samega zapisal v »zlate bukve«, zato ker mu je bil Kopitar v naglici, vendar ne brez premisleka ugovarjal, ko je Pencelj v Enejidi IV. 611 namesto »meritumque malis advertite numen«⁹⁴⁹ bral *malo*, češ da je bil Enej edini porednež (Schlingel). Na pol na glas pa naglo reče Kopitar sosedu na klopi: »Nix nutz, esset enim hiatus.«⁹⁵⁰ Pencel popraša na to Kopitarja, kaj je rekel, Kopitar vstane in ves zaripi, pa reče, vendar ni pred součenci utajiti moštva: »Rekel sem: Nix nutz, quia esset hiatus«. Kaj pa stori na to Penzel? »Prav pravite in za to vas zapišem v zlate bukve. Tako naj dijak sodeluje«.

Kopitar sam priznava, da bi bil, če bi bili konec leta 1800 še živeli njegovi starši in zlasti če bi Zoisa ne bilo, stopil bržkone v duhovski stan. Sorodniki sami ga niso mogli pridobiti za to. V letih 1800–1808 se je prenehal pečati s pravnimi šolskimi nauki in porabil ta dosti dolgi počitek pri Zoisu za to, da je na vso moč s povoljnimi nauki mašil praznine, ki jih je pustila šola. Francoski se je učil uže v četrti šoli, zato ker je bil neki deželni poglavar poprejšnjega francoskega učitelja svojih otrok usilil deželi za 300 gl. plače na leto; pozneje pa se je Kopitar poleg

⁹⁴⁹ Prevod: »in svojo pravično moč uperite proti podležem« Vergilij, Eneida, 4. 611.

⁹⁵⁰ Prevod: »Nix nutz, bil bi namreč hiat.«

svojega gojenca zasebno po kakih dveh letih priučil dobro govoriti in pisati. Laški se je brez kake slovnice naučil v Zoisovi na pol laški hiši, vendar izjavlja, da ne bi znal pravilno toskanski napisati niti ene strani, dasi je prebiral in dobro umel laške klasike. Angleščine se je vadil iz šesterih lepih zvezkov Gibonovih; četudi si je najel za ta jezik učitelja tržaškega, se ni naučil do dobrega ga izrekovati. Zavoljo svojega gospodarja Zoisa pa se je pečal tudi s prirodopisom in prirodoznanstvom. Zase in po skrivnem nagonu se je bavil tudi z grščino ter se ni mogel nikoli nasmejati Invernicijevemu Aristofanu. Da je postal slavist, to je pripisovati, kakor sem omenil že pri Zoisu, zlasti temu zadnjemu, kateri je imel tedaj domačega slavista Vodnika. O razmerah v Zoisovi hiši piše Kopitar zelo natančno in smo to že omenili pri Zoisu. Tudi nam pove, kako je prišel do tega, da je začel spisovati slovensko slovnico. Podučevati je namreč jel hčer grofa Bellegarda v slovenščini. V ta namen je začel, ker ni bilo druge pripravne slovnice, spisavati sproti francoski slovensko slovnico polo za polo. Učenka je polo prebrala, kadar ni česa umela, je prašala učitelja, naj jej stvar bolje razjasni. Po dveh mesecih je znala slovenskim poslom dopovedati vse do dobrega. Zaradi tega uspeha podraži Kopitar nekega dne Vodnika za šalo, rekoč: če bode on še dalje odlašal, da ga utegne prehiteti on (Kopitar). Vodnik se nasmeje 5-6 polam francoskega rokopisa ter misli, sebi na nesrečo, da sme on zdaj dražiti Kopitarja, vprašaje ga dan za dnevom, je-li njegov umotvor že pri tiskarju. Na prvo pikanje odgovori Kopitar samo to: »Ne dražite me«, na drugo in tretje pa s tem, da je šel knjigarja prašat, ne bi li hotel založiti slovenske slovnice? Kako potrebna je bila, je sodil mož po tem, ker se je pogostoma popraševalo po njej in je privolil tem rajši, ker ni zahteval Kopitar nikakega plačila, ampak si je izgovoril samó naglo tiskanje. Vodnik ni hotel tega verjeti, ker si ni mislil, da kdor zna spisati slovnico v tabelah po francoski, da še laže po nemški spiše nepretrgano razlago brez tabel. To je Vodnika tako razjezilo, da je moral naposled mecen obeh, Zois, zavoljo nagajivosti Vodnikove biti porok za to, da je Kopitarjevo delo dobro. Vendar je ostal Vodnik še vedno »domači slavist« kakor prej. Kopitar priznava na tem mestu sam, da ni njegova slovnica popolna. Skladnja je razložena samo nekoliko v skladju, na pravem mestu pa je celo ni, na mestu nje je pa pravopis, če tudi temeljito, vendar preobilo razložen, kar je tudi Dobrowský opazil. Živa duša ni vedela pravega vzroka tej brezkončni temeljitosti razen pisatelja, ki pa ga je zamolčal za to, ker ni hotel nikogar žaliti. In res je knjiga dosegla svoj namen, nadaljuje Kopitar. Pridobila si je celo duhovitega učenca prof. Ravnikarja, škofa tržaškega, ki je počel novo dobo prave slovenske književnosti s svojimi spisi, pa tudi z ustanovljeno stolico za bogoslovce. Ko se je tiskala

Kopitarjeva slovnica, je sklenil oditi na Dunaj. Potem, ko je preživel osem let med ljudmi ter se učil samo izbranih si nauk, je spoznal, da sta svet in on drugačna kakor si je mislil, ko je stopil iz osme šole. Lahko mu je bilo prihraniti si od svoje tajniške plače kakih dvajset stotakov, ponujal mu je pa vrh tega baron Zois, ki je odobral Kopitarjev namen, za silo pomoči, ki je pa Kopitar ni potreboval, zato ker si je tudi na Dunaju preskrbel prislužka, ter je bil uže po dveh letih na Dunaju izbran najprej za slovanskih in grških knjig cenzorja, brž potem pa za uradnika v dvorski knjižnici s trdno službo, kakoršne si je želel. Kopitar je odšel na Dunaj, ko je bil ocevino razdelil med brate in sestre in ves dan pohajal hribe in doline, po katerih je pasel za mladih nog, jemaje, rekel bi, slovo od njih, se je napolil iz početka novembra meseca na Dunaj ter se dal ondi vpisati za pravoslovca. Dasi so pravoznanski profesorji dognali, da nima Kopitar za pravoznanstvo nič kaj glave («Kopitar habe fürs Jus keinen Löffel»⁹⁵¹), mu vendar ni bilo nikdar žal, da se je učil dve leti pravoznanstva ter poslušal zlasti razlaganje njegovih učnih in zgodovinskih razdelkov.

Leta 1814 je bil poslan Kopitar, dasi poslednji uradnik dvorne knjižnice, v Pariz, da tam prevzame tiste knjige in rokopise, katere so bili leta 1809 Francozi unesli. O tej priliki je krenil tudi v London in Oxford. Že prej je potoval o počitnicah na Prago, do Berlina ter se vračal na Lipsko, Norimberg in Mnihov; leta 1837 pa je ob svojih stroških potoval v Benetke in Bolonjo pa v Rim, vrnil pa se je na Livorno, Pizo, Florencijo in Milan. Ves drugi čas je posvečeval svojemu poklicu in spisal razen »slovnice slovenskega jezika« tudi »Glagolita Clozianus«⁹⁵² in »Hesyhii glossographi discipulus et [epiglossistes] russus«;⁹⁵³ tudi po različnih časopisih je obilo njegovih spisov, ki bi jim bilo treba razložiti kolikor toliko povod; samo o spornih spisih (pismenih prepirih), katerim se marljivo delaven pisatelj ne more ogniti, toliko manj, kolikor važniša je stvar, o kateri piše, je izpregovoril v avtobiografiji nekaj besed.

Že prva leta se je pečal Kopitar na Dunaju z Novogrki, Srbi, Rumunci in Albanci. Ker je bil za narodne predsodke teh ljudi podkovan s trdnim jezikovskim znanjem, zato mu ni mogla njih družčina biti na kvar, ampak samo na korist. To se pa menda ne more trditi o prof. Neidlingerju, ki se je dal Grkom, potujočim v Mnihovo glede grščine spreobrniti k izgovarjanju reuchlinskemu (novogrškemu)

⁹⁵¹ »Kopitar ni prav nič nadarjen za pravo.«

⁹⁵² Prevod: »Kločev glagolit«.

⁹⁵³ Prevod: »Tolmača Hezihija učenec in potolmač ruski«.

in o tem dal leta 1814 tiskati jalov spisek. Kopitar se je drznil možu skromno do-
povedavati v istem časopisu (Wiener allgemeine Literatur Zeitung), na kako sla-
bih nogah stoji njegova stvar. Ali pripeti se mu, kakor se je pripetilo še dostikrat
potem, da so nasprotniki šteli skromnost za slabost. Neidlinger da, dokler sta si s
Kopitarjem še prijateljski dopisovala o stvari, proti njemu knjigo na svet. Kopitar
jo prerešeta do dobrega v časopisu (Wiener Jahrbücher) in tako je bila ta stvar
dognana. – Drugi prepir je imel z Majorjem; Kopitar je namreč pretresel v istem
časniku protopopa rumunskega Jurija Majorja zgodovino Rumuncev, prebivajo-
čih po Daciji in je trdil pisateljevim mislim nasproti, da so Rumunci pomešani
z Dačani in s Tračani, ter jim svetoval, naj rabijo tudi poslej azbuko cirilsko, za
njih jezik kakor nalašč stvarjeno. Major, ki je bil vzgojen v propagandi, si je mis-
lil, da mu je knjigo pretresel neki razkolniški nadškof ilirski in ga je zato pital z
razžaljivimi nadevki, ki jih je dal tiskati, dokler je bil Kopitar še v Parizu. Vrnivši
se iz Pariza, odpiše nemudoma Majorju, da je on, njemu istovernik katoličan,
pisal ono naznanilo. Zato dobi zdaj tudi on iz robatega peresa tega profesional-
nega prepirljivca več debelih pod nos. Kopitar odneha Rumuncu v zmerjanju,
ker se je tačas vnel med Kopitarjem in onim nadškofom (Stratimirovčem kate-
rega je bil Kopitar osvobodil krivega sumničenja) prepir zavoljo tega, ker je bil
Kopitar v časopisu »Oesterreichischer Beobachter« oznanil res čisto srbski slovar
slovečega Vuka Stefanovića Karadžića.

Toda z velikimi gospodi ni dobro češenj zobati; pokojni podmaršal Duca
(Rumunec, ki se je pa delal Srba) je rogovilil naprošen zarad te stvari kakor
kakšen učenjak zoper Kopitarja ter je bil prečastitega nasprotnika umotvor
popravit; pa vcepil mu nemara tudi kolikor toliko zmot. Kopitar je pojasnil
ta umotvor v četrtem zvezku »Dunajskih letnikov« (Wiener Jahrbücher) tako
strašansko, da je nasprotniku kazalo umolkniti. Imel je prepir tudi s Poljakom
Duninom Borkowskim o samih dogodkih, to je zastran tega, kdo je prvi dal
na svetlo psalter Svetoflorijanski, pisan v treh jezikih. Po nepotrebnem se je
raznetil njegov peti prepir s prerodoljubno svojatjo praško (mit der Clique der
Hyperpatrioten) po nepremišljenem ali pristranskem uredovanju »Repertorija«
lipskega. Spoznal je bil namreč Kopitar, da je treba izprožiti pošteno besedo
o tem, kaj uganja ta svojat. Urednik pa obdrži Palackega zgodovine pretres, v
katerem je bila ona beseda povedana, leto dni pri sebi, in ko mu je bilo dano
na voljo, naj ga natisne ali pa nazaj pošlje, ne da bi ga bil nazaj poslal (kot bi bil
storil v takem primeru vsak poštenjak), dá ga sicer natisniti, pa tako popačeno,
da je bila ravno poglavitna stvar zasukana drugače, kakor jo je bil zapisal Kopi-

tar, premislivši jo do dobrega. Rekel je namreč, da se »Libušin soud«, kolikor ga je z drugimi takimi sumljivimi spisi vred, ne sme nikakor rabiti za zgodovino. Urednik pa je, dasi za to ni imel poklica ni pravice, premenil to tako: »Da se ne sme porabiti ravno vse do zobca.« Od one dobe je minilo Kopitarja veselje, dajati še karkoli tiskati v tuje liste.

Tako približno se nam je popisal Kopitar sam. Dopolniti nam je ta lastni životopis z nekimi nadaljnimi podatki. Leta 1818 je postal Kopitar četrti, leta 1827, pomeknivši se mahoma za dve stopnji više, uže drugi varuh, bil 1844 (27. aprila) pa prvi varuh in dvorni svetovavec. Toda ne dolgo potem je mož umrl na Dunaju in bil pokopan z velikim sprevedom na pokopališču sv. Marka, od koder so bili predlanskim, 1897, njegovi ostanki skrbno preneseni v Ljubljano.

Po besedah Miklošičevih je bil Kopitar srednje postave, rjavkastih las, béle kože, tankih usten in modrook; pogleda je bil bistrega, vendar prijaznega. Nosil se je tako kakor tedanja gospoda in po navadi bel robec za vratom. Pomagal je rad sirotam in siromakom. Težko ga je bilo zateči doma, ker je po dnevu vedno tičal v dvorni knjižnici, zakopan v svoje knjige, vendar je bil jako prijazen in postrežljiv proti vsem, kateri so ga obiskovali, kar se je godilo zelo često, v društvu je pa bil pravi veseljak. Oženjen ni bil nikoli. Da se je ženil, je pa znano. Miklošič je celo pripovedoval, da bi se bil rad oženil in je tudi snubil na Dunaju neko sila izobraženo gospodično, kakor je ta pozneje pravila Miklošiču sama. Ko jo je Miklošič poprašal, zakaj ga ni hotela vzeti, se mu je odrezala: »Kdo neki naj bi bil tedaj vedel, da bo kedaj dvorni svetnik!« Ko je Miklošič to pravil Navratilu in pristavil svoj stari izraz, take so ženske [...] ⁹⁵⁴ je ta stara devica še živela (1879). Da Kopitar ni sovražil lepega spola, to se razvidi tudi iz njegovih pisem, katere je pisal Dobrovskemu.

Zadnja leta Kopitarja so bila zagrenjena ne samo po literarnih bojih, ki so večkrat prehajali v osebnosti (jezilo ga je najbolj to, da ga zlasti češki slavisti niso hoteli spoznati tako rekoč za naslednika Dobrovskemu), ampak tudi izguba vse imovine, kar si je bil prihranil v teku let, je vplivala nanj zelo občutno. Da je temu tako, se je sicer čuditi, najbrž je nameraval mož napraviti iž nje kake ustanove, ker bi mu sicer ta izguba nikakor ne mogla zadeti takih bolečin, ko je bil vendar samec in mu je bila zagotovljena, prvemu kustodu, ravnatelju dvorne knjižnice, precej lepa pokojnina, ki je dosti in dovolj pokrivala vse njegove stroške. Skrb *záse* torej ne more biti vzrok njegove končne brižnosti. Svoje prihranke

⁹⁵⁴ Nečitljivo, morda grško ali cirilsko.

je namreč izročal Kopitar na Dunaju nekemu tamkajšnjemu odvetniku v hrambo in upravo; ker je to bil Kopitarjev rojak, dr. Gostiša, mu je popolnoma zaupal vse in ni nikoli zahteval nikakega potrdila o danih denarjih. Leta 1842 pa umrje Gostiša nagloma, in v njegovih, vsaj ne uradnih spiskih ni bilo nič zaznamovano o Kopitarjevih depozitih; žena Gostiševa mu je vsaj utajila to, mogoče namreč, da je Gostiša hranil Kopitarjeve denarje med svojimi. Tako je izgubil Kopitar ves svoj imetek, kar ga je hudó potrló.

Leta 1842 in 1843, ko se je bavil drugič v Rimu, kjer so po papeževi želji na novo ustanavljali rusinsko semenišče in v ta namen postavljali tudi stolico za staro slovenščino, si je nakopal pljučno sušico, ki ga je tudi pod zemljo spravila. V Rimu je o tej priložnosti prepisoval tudi kodeks Assemanijev, katerega si je bil že ekscerpil leta 1837, ko je bil prvič v Rimu. Na Dunaj se je vrnil bolehen prve dni maja 1843. leta. Po smrti Moslovi postane leta 1844 prvi kustos dvorne knjižnice. Toda vedno bolehanje ga je prisililo, da je zarad zdravja prešel v Baden blizu Dunaja, kamor je hodil letovat tudi sicer o počitnicah, dokler je bil zdrav. Pa zdravje mu je odpovedalo. Bolan se je vrnil na Dunaj, kjer je stanoval sam pri tujih ljudeh v Bürgerspítalu na mestu, kjer so danes prostori Sport-Cluba. Ker se je bolezen hujšala dan za dnevom, ga je vzel po njegovi želji k sebi prijatelj in rojak prof. Jenko v svojo hišo »na Kostanjevici« (Landstrasse). Tam je nedolgo nato 11. avgusta 1844 leta umrl star 64 let. Njegovo knjižnico je kupila iz njegove ostaline knjižnica ljubljanska, za kar si je zadobil posebnih zaslug M. Kastelec.

Prijatelji so mu postavili na Markovem pokopališču spomenik iz granita z latinskim napisom: Bartholomeus Kopitar – Carantanus (Slovenec) – Natus in pago Repnje ad Aemonam, d. 23 augusti 1780 – In slavicus literis augendis Magni Dobrovii ingeniosus aemulator (v množenju književnosti slovanske, velikega Dobrovskega bistróumen naslednik) umrl na Dunaju 11. avgusta. Predlanskim, 1897 leta, so bili Kopitarjevi ostanki preneseni v Ljubljano.

Za nas je Kopitar važen po svojih jezikoslovnih spisih, ki se tičejo našega jezika; slovenski ni pisal nič, razen posameznih stavkov v svoji slovnici, svojih kritikah in pismih, vendar je na razvoj našega jezika vplival tako, kakor malokateri. Z Vodnikom in Ravnikarjem je on glavni probuditelj nove slovenščine. On je med drugim prvi opozoril na glagole dovršne in nedovršne v slovnici str. 306; on je sistematično napadel germanizme, zlasti člen in s tem se je začela še le očiščevalna doba; nastavil je dve imenitni načeli za pravopis in skladnjo: gledé sintakse je namreč izrekel zoper Pohlina, ki veli: »Die Krainerische Sprach in die Regeln bringen«; to pravilo: »Ne jezik v pravila vprezati, marveč pravila v

jeziku iskati in po jeziku posneti mora slovníčar« (131. 148): »Der gramatiker soll treuen Bericht geben, wie die Sprache ist, aber nicht die selbe reformieren wollen (sehe 43). Die Lexikographen und Grammatiker sind nur Statistiker, nicht Gesetzgeber der Sprache, sie sollen treu inventieren und beschreiben, was und wie es ist (sehe 287).«⁹⁵⁵ Glede pravopisa pravi: »Vsak jezik mora imeti toliko enotnih črk, ki se dado pisati z enim potegljajem, kolikor ima glasov.« Zato je zdihoval po novem Cirilu, ki bi latinico prestrojil tako, da bi bila slovenščini rabljiva za vse glasove; na podlagi tega principa je nastala danjčica in metelčica in pa abecedna vojska. »Man vereinfache das Schreiben«, pravi drugod, »es ist ein allgemein nöthiges Werkzeug, also soll es ein jeder leicht brauchen können.«⁹⁵⁶

Kopitar je bil bojevita natura. Vseh njegovih bojev nočem naštevati, ker spadajo v zgodovino slovanske filologije; le glede slovenščine si ga hočemo ogledati. Že prvo njegovo slovstveno delo, »Slovenska slovnica« leta 1808, je nastalo vsled njegove borbe z Vodnikom, katerega je rad obiral v listih do svojih prijateljev, dasiravno se ž njim ni javno prepiral. V slovnici je hudo zdelal ubogega patra Marka Pohlina, da so ga pozneje krivo sodili in ga še dandanes sodijo krivo ter mu odrekajo celo zasluge, ki si jih je res pridobil. Enako mu je bil pri srcu Janez Nepomuk Primic (r. 1785, u. 1820 leta), ki je zasedel stolico slovenskega jezika na praškem liceju. Sprva mu je bil naklonjen, pozneje ga je pa tudi po pismih zasramoval. V spisku »Windische Sprachkanzle in Grätz«⁹⁵⁷ (v Vaterländische Blätter) kjer v opomnji pristavlja: »Gradec, Deminutiv von grad (die Burg), daher das helle *a* in Graz, was man durch *ä* anzuzeigen sucht (Grätz) damit diese Baiern es nicht Groz (wie Voder, i hobi ghobt lesen)⁹⁵⁸ hvali Primca: »Besitzt in der Person des Herrn Lycealbibliotheks – Scriptoris Johann Primic mit einem jungen hoffnungsvollen Professor, den eine Vorliebe und ein Enthusiasmus für seinen Gegenstand beseelt, wie er jeden Professor für seinen Fach nicht nur zu

⁹⁵⁵ Prevod: »Slovníčar naj zvesto poroča o stanju jezika, vendar naj ga ne spreminja. Leksikografi in slovníčarji so le statistiki, ne predpisovalci jezikovnih pravil. Zvesto naj popišejo in opišejo stanje, kakršno je.«

⁹⁵⁶ Prevod: »Poenostavimo pisanje,« pravi drugod, »to je splošno potrebno orodje, ki naj bi ga vsakdo z lahkoto uporabljaj.«

⁹⁵⁷ Prevod: »Slovenska stolica v Gradcu« v Domovinskih listih.

⁹⁵⁸ Prevod: »Gradec, deminutiv od grad (die Burg), od tod zvenceži *a* v Graz, kar se skuša prikazati z *ä* (Grätz), da Bavarci tega ne bi brali kot Groz (kot Voter, Vater, oče; I hobi khopt, ich habe gehabt, sem imel).«

verzeihen, sondern sogar zu wünschen ist.«⁹⁵⁹ V sestavku »Slavische Sprache in Innerösterreich«⁹⁶⁰ pa je priobčil v Wiener allgemeine Literatur Zeitung leta 1813 razsodbo o knjigi: »Deutsch – slovenisches lesebuch etc. Nemško – slovenska branja etc., herausgegeben von Johann Nepomuk Primitz, öffentlichen Professor der slovenischen Sprache im Lycee zu Grätz 1813«.⁹⁶¹ V tej razsodbi mu brusi dokaj gorke, vmes pa sproti popravlja napake ter kaže, kako se to ali ono dobro slovenski glasi in piše ... (iz Jezičnika)⁹⁶²

⁹⁵⁹ Prevod: »Poseduje v osebi skriptorja licejske knjižnice, gospoda Janeza Primica, mladega obetavnega profesorja, ki kaže posebno ljubezen in zavzetost do svojega predmeta in stroke, ki si ju pri vsakem profesorju lahko le želimo, ne le dopuščamo.«

⁹⁶⁰ Prevod: »Slovanski jeziki v notranji Avstriji.«

⁹⁶¹ Prevod: »Nemško-slovensko berilo itd. Nemško-slovensko branje itd. Izdal Janez Nepomuk Primic, javni profesor slovenskega jezika na liceju v Gradcu.«

⁹⁶² Besedilo pretrgano.

XXXVII

O značaju Kopitarjevem sodijo neslovenski pisavci večinoma preostro in kri-
vično; ravno njegova pisma, katera je zbral in izdal Jagič, so nam dokaz, da ni
bil tak, kakor so ga slikali sovražniki in nasprotniki. Pypin⁹⁶³ sodi o njem tako:
»Kopitar je imel brez dvojbe značaj pravega absolutista, kakor omenja njegov
bijograf v 'Slovníku naučném', značaj jezičavega, intolerantnega človeka, ki je
imel visoko mnenje o sebi, pa ne posebno visoko mnenje o nasprotnikih, se-
veda z izjemami. Sam (t.j. Pypin) sem slišal od oseb, ki so s Kopitarjem same
govorile, kako zelo je spoštoval Vostokova, ki vendar ni nikakor véroval v nje-
govo slovensko panonsko teorijo starega jezika. O tej osebnosti nočemo skleniti
definitivne sodbe, toda mislimo, da s tem stvar nikakor ni končana, če ga kedo
imenuje 'Mefistofela', avstrijskega agenta ali sovražnika Slovanov; v tem značaju
so utegnile biti prav odkritosrčne črte, katerih nočejo videti. Prvič se zrcali v
Kopitarju zgodovina njegovega rodu, ki je majhen, ločen od drugih, že davno
zanesen v katoliško izključnost. Pisatelji Kranjski so bili zdavna nemški pisatelji;
slovanski »preporod« ni tudi v naslednji generaciji Kranjski vzbudil tako veselega
upanja kakor drugod, Prešernu se ta preporod ni kazal v isti luči kakor Vrazu;
bodočnost so pričakovali vsekakor poleg Nemcev, pa ne brez njih in nikakor ne
nad njimi. Drugič ni bil Kopitar rusoljubec, kakor mnogi Čehi tedanje dobe,
s katerimi so ruski slavisti in prijatelji slovanstva občevali posebno, stvarjajoč si
po njih in po sebi nekak pojem, kaj bi moral biti »Slovan«. V tem, ko je mogel
nedostatek rusofilstva biti popolnoma osnovan, so to na Ruskem identificirali s
'sovraštvom zoper slovanstvo'. Toda nepristranski opazovavec mora priznati, da
je bil ta nedostatek rusofilstva, ne samo v tisti dobi, ne nenavadna črta zapadnega
omikanega in pri sebi doma patrijotičnega slovanstva, ampak da se tudi še zdaj
često izraža v izolaciji zapadnega slovanstva od vzhodnega. Kot posledek se po-
kaže nekak skepticizem gledé slovanskih stvari, poostren po neugodnem stanju
svoje lastne domovine, in pri tem so vtegnile ravno slabe strani, ki jih ima 'pan-
slavizem', posebno riniti na dan. Tako vemo zdaj, da se je n.p. njegova sumnja
zoper nekatere takrat najdene spominke starega češkega slovstva popolnoma ob-
nesla. 'Sovraštvom zoper slovanstvo' se ne dá združiti z vnetostjo, s katero se je
vdeleževal del Vukovih. Tudi slavni Šafárik, kateremu se imamo toliko zahvaliti
za slovanski preporod, ni bil, kolikor sem se sam prepričal v pogovoru ž njim v

⁹⁶³ Aleksander Nikolajevič Pypin (1833–1904), zgodovinar ruske književnosti.

njegovega življenja zadnjih letih, svoboden velike dvojbe in nezaupnosti. Res da je bil Kopitar katoliško ekskluziven; toda zavoljo tega ni bilo treba odgovarjati mu z grško-vzhodno ekskluzivnostjo. Kopitarjev značaj razložiti je teže, kakor se navadno misli.« Tako Pypin.

Ni moja dolžnost zbrati vse, kar se je kedaj po pismih pisalo o njem dobrega in slabega. Omeniti hočem le, da Pogodin, hvalno pripoznavaje silno učenost in delavnost njegovo, pravi o njem, da je bil »pylky katolikъ въ душѣ« in je imel »něšto volitérovskoe, sarkastičeskoe vo vzgljadě na predmety«. Najbolj ga obirata Šafarik in Palacký, prvi ga imenuje »ein wahrer Nolimetangere,⁹⁶⁴ der Wiener Mephisto, Diener und Organ der römischen, deutschen, polnischen Jesuiten; der Wiener Kappa« i.t.d., vendar pripoznava iskreno: »sollten sie glauben, das ich Kopitar Gelehrsamkeit nicht anerkenne und so weiter, so würden sie in einem grossen Irrthum sein. Ich habe Kopitar nie feindlich behandelt und ihm seine feindseligkeiten verziehen.«⁹⁶⁵

Za Kopitarjev značaj je zanimivo, kar piše o njem Kollár, ki ga je zadnjič obiskal 22. julija leta 1844, ko je bil Kopitar že na smrt bolan: »Na Dunaju smo ostali samo en dan. Ko sem slišal, da je Kopitar nevarno bolan, sem ga obiskal, dasi so bili moja žena in drugi tamkajšnji prijatelji in Slovani zoper zaradi osebnih vzrokov, češ da je ta mož gg. Šafarika, Gaja, mene in druge Slovane v poslednjih svojih spisih hudo razžalil. Jaz sem vendar, hoteč dati enkrat zgled slovanske edinosti in pomirljivosti, šel h gospodu Kopitarju. Sprejel me je na svoji bolniški postelji nepričakovano ne le prijazno, ampak tudi vroče in prisrčno. Ker pak ni smel zavoljo bolečine v grlu mnogo govoriti, mi je ves čas stiskal roke ter je govoril bolj z izrazi na obličju, kakor z besedami. Ko sem ga prašal o njegovih nedokončanih delih, spisih in ostalini: komu to zapusti in kedo to dokonča, je odgovoril: 'Zato me le malo skrbi; Napoleon je rekel: Mi si domišljamo, da smo morda nenadomestni, komaj pa umremo, se že potiska na naše mesto pet in deset drugih. Tako je tudi z učenjaki in s knjigami'. Ko sem ga prašal o slovanski stolici v Rimu, je rekel, da svet o tem več govori, kakor je morda resnica. 'Jaz sem', pravi, 'izuril in usposobil za to nekega dalmatinskega meniha v Rimu, ko sem se tam bavil, toda kake nasledke bo to imelo, ne vem'.

⁹⁶⁴ Dobesedno: »ne dotikaj se me«.

⁹⁶⁵ Prevod: »Pravi *nolimetangere*, tale dunajski Mefisto, sluga in orodje rimskih, nemških in poljskih jezuitov dunajskega reda ... če mislite, da Kopitarjeve učenosti ne priznavam in tako dalje, ste v veliki zmoti. Kopitarja nisem nikoli obravnaval sovražno, njegovo sovražnost pa sem mu oprostil.«

Naposled mi je z neko neizrečno radostjo pokazal krasen izvod Ostroške biblije, katerega je pred kratkim dobil iz Peterburga. Ko sem mu jo prinesel z mize k postelji k njemu, razjasnile so se mu ugašajoče oči zopet in so bliskale ko ogenj. 'To je lep zaklad, drag in ljub vsem Slovanom!' Iz tega je bilo videti, kako vroč častivec stare slovenščine je bil Kopitar. Pri odhodu se je ločil od mene z mirno dušo in zares modrijansko udanostjo, rekoč: 'Ko se vrnete iz Italije, me boste pač težko zopet videli', kar se je v resnici tudi zgodilo. Sit ei Terra levis! Na njegove človeške slabosti pozabimo, njegove velike zasluge za naš narod pa cenimo!«

Kopitar je bil v zvezi z vsemi važnejšimi možmi tedanje dobe, kolikor so se pečali z znanostmi, ki so se priljubile njemu. Najzanimivejša je za slovenskega filologa njegova korespondenca z Dobrovskim, Šafarikom, Mušickim, Vostókovom, Pogódinom, Jak. Grimmom, z nemškima helenistoma Wolfom (iz Berlina) in Schneiderjem iz Breslava, z modroznancem Hermanom iz Lipska, jezikoznanecem Valterjem, Sacyjem iz Pariza, Bowingom iz Londona i. dr.

Zasluge njegove za staro slovenščino in staro zgodovino slovensko so velike, dasi dandanes ne velja več njegovo mnenje o domovini staroslovenskega jezika. Kolike so njegove zasluge za srbski jezik in slovstvo, to kaže srbska književna zgodovina. Vzbudil je Vuka, ga vodil in zagovarjal, kjer je bilo treba. Kako prisrčno je bilo razmerje med obema, kažejo nam najbolj pisma Vukova. 1. dne junija 1814. leta mu piše Vuk med drugim: »Ne izgublajte popolnoma upanja, da se zopet vrnem na Dunaj in da bova ustno občevala med sabo. 15. dne junija st. st.⁹⁶⁶ pojdem od tukaj na Temešvar, Pančovo in Zemun v Karlovce, medpotoma bom zbiral srbske narodne pesmi in drugo narodno blago ter prezimil v Karlovcih. Spomladi pak, ako jo doživim, pridem k vam na Dunaj. Da, če bi vedel, da bi mogel tam, morda v Dornbachu, živeti ob srbski literaturi, tedaj bi se prihodnjo zimo tukaj na jugu oženil in spomladi bi odšel tje, da bi tam ostal za vselej. O kedo bi bil srečnejši od mene? V družbi takega prijatelja živeti! ... Toda prišel bom, ne da vidim Dunaj, ne Prater, ne Schönbrunn, ampak – Vas!« In je res prišel. Kakor pod blestečimi žarki sonca se je njegov talent v rednem občevanju s Kopitarjem razvil v tisto prekrasno delovanje, ki mu je pridobilo častni naslov reformatorja srbske pismenosti, ustanovitelja modernega srbskega literaturnega jezika. Kopitarjeva zasluga je, da je Vukova grafična reforma izpala tako, kakoršna je, da ima srbski slovar Vukov, pri katerem je Kopitar več mesecev sodeloval dan na dan, tiste prednosti, ki so ga naredili v domači zaklad srbske narodnosti

⁹⁶⁶ Nejasen pomen kratic *st.*

in da je mogel mladi Srb, s prva še neubrušen demant, kmalu stopiti v osebno občevanje z možmi kakor Jakob Grimm.

Naposled ni najmanjša zasluga Kopitarjeva, da je za slovansko jezikoslovje pridobil Miklošiča. Kopitarjevo ime se bo še mnogokrat imenovalo v naši slovstveni zgodovini.

V zadnjih predavanjih sem govoril o Kopitarju ter omenil, da je s svojo slovnico užgal v pisateljih voljo, pisati v kolikor toliko dobrem jeziku in varovati se pred vsem germanizmom. Seveda velja to bolj o tistih pisateljih, ki so pisali na Kranjskem in so bili kolikor toliko v zvezi z glavnimi voditelji kranjskega pisemstva, ter so se šolali sosebnostno v Ljubljani, kjer so imeli priložnost obiskovati predavanja in vaje pri slovenski stolici v semenišču. Večina pisateljev iz te šole je pisala knjige pobožne vsebine, nekaj tudi take, ki so namenjene priprostemu narodu; mnogi med njimi so še ostali pri stari kranjski šprahi ter jim ni bilo do jezika, ampak le za stvar. Med nje spada na primer pater Paškal Škrbinc iz Višnje Gore, sloveč predigar, ki je izdal poleg neke izložejne pesmi tudi več zvezkov predig, namreč en zvezek nedelskih, en zvezek prazniških pridig. Čop pravi, da njegovo življenje »war nicht so ganz regelrecht«,⁹⁶⁷ kar imenuje Marn natolcevanje; koliko je resnice, dandanes ne vemo več; v predgovoru omenja sicer Škrbinc sam, da ga mnogo ljudi obrekuje. Dalje je prištevati k njim vnetega duhovnika, poznejšega misijonarja Friderika Barago iz Dobrnič, ki je spisal mnogo slovenskih molitvenih knjižic, zelo priljubljenih: »Dušna paša«, »Od počesovanja in posnemanja Matere božje«, »Premišljevanje štirih poslednjih reči«, »Zlata jabolka«, »Nebeške rože«, ter je skrbel tudi kot indijanski apostelj za izomiko izročene čede, spisujoč za njo potrebno knjigo v očipvejskem jeziku. Za cerkvene pesmi je skrbel Luka Dolinar iz Loke: »Pesem od Svetiga leta«, »Pesmi v nedelje celiga leta«, »Pesmi v godove in praznike celiga leta« in »Izidor, brumni kmet«, »Bukvice ljubim kmetom podeljene«, »Pesmi od farnih pomočnikov ali patronov v Ljubljanski škofiji«, »Pesmi od svetnikov in svetnic v Ljubljanski škofiji«, »Prilog k slovenski pesmarici«. Enak pesnik je bil Martin Kuralt, duhovnik, tudi spreten latinski in nemški pesnik, ki je zložil »Jutrejno pesem eniga Kranjskiga kmeta«. Gašper Švab iz Bohinjske Bistrice je spisal »Katoljški nauk od zakramentov sv. Pokore in presvetiga Rešnjiga telesa« in izdal »Okrajšane zgodbe Sv. pisma« Kristofa Schmida, torej iste knjige, ki jo je poslovenil tudi Matevž Ravnikar. Spisal

⁹⁶⁷ Prevod: »Ni bilo povsem po pravilih.«

je tudi »Nauk katoliške cerkve v opravičenja grešnika« in »Predige za vse nedelje in praznike celiga leta«. Enak pisatelj je Andrej Bohinc iz Zapog, ki je spisal asketično knjigo »Družba verniga človeka z Bogom«. Pater Ferdinand Bonča iz Št. Vida nad Ljubljano je izdal tri pridige za sveto leto in pesem »Pot v nebesa«. Imenitneši od teh je vsaj gledé jezika Andrej Albreht iz Idrije, ki je izdal »Keršanski katoliški nauk od narpotrebniših resnic svete vere«, potem še drug »Katekizem za odrašeno mladost« in »razlaganje karšanskiga katoljškiga nauka« pa »Sveti veliki teden ali molitve in ceremonije, ki se po zapovedi katoljške cerkve veliki teden opravljajo«. On je tudi popravljaj jezic spisov Veritija. Ta je bil laškega rodu iz trga Tolmezzo pri Terzu v videmski škofiji; v latinske šole je hodil v Vidmu, služil je potem v trgovski štacuni v Požunu, štiri leta v mornarstvu na Laškem, nekaj časa je bil potem doma gospodar, nato bogoslovec v Vidmu, posvečen v mašnika leta 1800. Služil je za kaplana v Horjulju, kjer je bil takrat župnik Lah Cipriani, v Ljubljani pa škof Lah Brigido, potem je bil kaplan v Selcih, leta 1804 na Krki dolenski, leta 1806 vikar v Rovtah, leta 1812 fajmošter v Horjulju in leta 1840 korar v Novem mestu, kjer je umrl 1849. Od doma ni razumel nobene besedice slovenski; s pridnostjo in vnemo pa je dosegel, da je postal plodovit slovenski pisatelj, ki presega v jezikovnem oziru dosti drugih, ki so Slovenci rojeni. Knjige, ki jih je pisal, so pobožne vsebine in namenjene narodu: »Razlaganje Jezusovih naukov na gori, kakor jih popisuje svet Matevž«, »Popotnik široke in vozke poti ali popisovanje kako se človek spači, v grehah živi, kako se poboljša in Bogu služi«; zlasti pa »Življenje svetnikov in prestavni godovi« v štirih debelih zvezkih (v dveh natiskih), katerega dela se je sprva lotil kanonik Miha Hofmann. Izdal je dalje »Razlaganje svetega evangelja«, »Trpljenje Jezusa Kristusa«, »Keršanski katolški nauk za odrašene« in drugi za otroke; »Perpravljjanje k smerti, premišljevanje terpljenja in smerti Gospoda in Odrešenika našega« in »Mnogi sveti nauki in zreki iz bukev Pripovist, Pridigarja, Modrosti in Siraha«. Osem del pa je zapustil še v rokopisu: torej res izredna plodovitost, če se pomisli, da je v tisku izdal okoli 6290 strani, s čemur je gotovo dosti pripomogel, da je narod bral. V enaki smeri je deloval Janez Traven iz Doba, na zadnje dekan v Ribnici, ki je izdal »Opominjevanje k'pokori v svetem letu 1826, to je Pridige itd«, in pa več latinskih ascetičnih knjig. France Pirc iz Kamnika je postal pozneje misijonar v severni Ameriki; ko je bil še doma, je spisal »Kranjskiga vrtnarja« v dveh delih, bil je torej eden prvih pisateljev za posvetni poduk našega naroda, katerega je v drugi knjigi tudi učil, kako se morajo te škodljive gosence pokončati; iz Amerike je pošiljal svojem Podbrežanam, nekdanjim faranom na Kranjskem, pesmi, ki so

bile tudi izdane in nekdam mnogo popevane med slovenskim narodom, tako da so se zatosile celo v zbirke narodnih pesem, zlasti njegova pesem »Od prvega popotovanja v Ameriko«, ki se začne tako:

Kdo bi mi bil to povedal,
Sam b'ne bil nikol verjel,
De Ameriko bom gledal,
Tukej Krajnsko pesem pel!

Pesem obsega 50 kitic.

Spisal je tudi zanimivo nemško knjigo: »Die Indianer in Nord Amerika, Ihre Lebensweise, Sitten, Gebräuche und so weiter«, ⁹⁶⁸ St. Louis 1855 leta.

Za posvetni poduk je skrbel še Juri Jonke iz Srednje vasi na Kočevskem, ki je dal preložiti svojo knjigo »Kranjski Bučelarček, to je kratko podučenje čbele rediti«. Preložil jo je Luka Pintar, pisatelj pobožnih knjižic. S spisi teh mož je bilo vsaj kolikor toliko preskrbljeno za branje narodu, za praktični poduk v verskem in gmotnem oziru, s čemur so gotovo po svojih močeh nekaj dopomogli k nra-
nemu in materialnemu napredku naroda, na slovstvo pa niso imeli nobenega drugega vpliva, da, nekateri iz imenovanih so stavili razvoju posvetnega slovstva, kakor bomo videli pozneje, celó zapreke.

⁹⁶⁸ Prevod: »Indijanci v Severni Ameriki, njihov način življenja, običaji, navade in drugo.«

XXXVIII

Razmeroma kesno so stopili na slovstveno polje štajerski Slovenci. Imenoval sem že Popoviča, Hasla, Franca Gorjupa in Zagajšeka. Iz prejšnjih stoletij so bili Štajerci samo latinski in nemški pisatelji, nekateri med njimi, kakor Popovič in Gašpar Rojko, so dosegli svetovno slavo. O slovenščini se iz prejšnjih let le malo sliši. Misli se, da so v Rušah že v času od leta 1676 do 1697, za gotovo pa leta 1700, predstavljali igro tudi v slovenskem jeziku, ki jo je zložil neki benediktinec Egidij; kaj je s slovenskim rokopisom in kdo ga je napisal, o tem molči kronika ruška. Tudi štajerskim slovenskim pisateljem je bila prva potreba pobožnih knjig. Take so pisali Hasel, dalje Franc Gorjup, ki je izdal »Cerkovno lejto ali Evangeljski navuk za use nedele in praznike«, potem Goličnik Janez, ki je poslovenil Janžetovo »Čebelarstvo«. Anton Breznik, beneficijat v Žalcu, je oskrbel stoletno pratiko z gospodarskimi sestavki, knjiga, ki je bila še dvakrat ali trikrat natisnjena in še dandanes napoveduje, kakšno bo vreme. Na Štajerskem je deloval Reja Andrej, rojen leta 1752 pri Krminu na Goriškem, pozneje fajmošter v Zibiki in v Šmarju pri Celju; kot župnik pri sv. Petru na Sotli je marljivo pobiral in zapisaval nepoznane mu slovenske besede in reke in v tem duhu je poslovenil tudi Jakominijev *Veliki katekizem*. Istega leta, katerega je izšla stoletna pratika Breznikova, je neki nepoznani pisatelj izdal v Mariboru »Enu malu besedishe nemrič slovinskiga inu nemškiga jezika«, ki je bilo potem še dvakrat ponatisnjeno; veči del tega besediša obsegajo slovensko nemški pogovori dveh kmetov o dobrem in praktičnem gospodarstvu; govori se tam o živinskih boleznih, kako jih je lečiti, kako je ravnati s pšenico, režjo, ječmenom, ovsom, ajdo, prosom, konji, govedom, kako je skrbeti za zdravje; zopet drugo poglavje podučuje kmeta od družtve, te gosposke, od postav inu Žovnierjov, zopet drugo od dazije in štibre, eno govori od pokojnosti tega kmetniga stana, dalje pogovor med dvema sosedoma, v katerem razlaga sosed sosedu, kako si je opomogel iz stiske in reve. Pisatelj je bil po jeziku domá med Slovensko Bistrico in Mariborom.⁹⁶⁹ – Za poduk v kmetijstvu je skrbel tudi Ivan P. Ješenak, ki se je v Ulimju sam skušal na malem zemljišču v kmetovanju in napisal »Bukve za pomoč inu prid kmetam«; tudi pozneje, ko je postal prošt stolne cerkve pri sv. Andreju, je deloval veliko za narodno omiko. On je sprožil misel, da se napravijo v Celju latinske šole, kar se je tudi izpolnilo leta 1809; ti gimnaziji je tudi zapustil vse svoje knjige.

⁹⁶⁹ Prečrtano Konjicami.

Edini mož, ki je v žalostni ponemčevalni dobi deloval med štajerskimi Slovenci v narodnem duhu in izobraževal svoje rojake ne samo kot predigar in učitelj, ampak tudi kot pesnik, je Leopold Volkmer. Rodil se je v Ljutomeru 13. oktobra 1741. leta. Povoden Simon poroča v svojem spisu »Bürgerliches Lesebuch«, da je bil Volkmerjev oče Sležak,⁹⁷⁰ Orožen pa misli, ker se v starih listinah imenuje neki uskok Vukmir, da je bil uskoškega pokolenja. Prvo vtegne bolj pravo, ker bi bili štajerski Slovenci gotovo sicer ostali pri Vukmerju; pišejo ga tudi Volkmayr, Volkmar. V latinske šole je hodil v Varaždino od 1753 do 1759 leta, kjer so takrat učili jezuiti. Tam se mu je morda tudi vzbudila ljubezen do materinjega jezika in pesništva. Modroslovske šole je dovršil v Gradcu od leta 1759 do 1761 in tukaj se je tudi učil potem bogoslovje do 1764. leta, katerega je škof graški posvetil v mašnika. Eno leto še se je vežbal v Gradcu za dušno pastirstvo in je stanoval v tukajšnjem duhovskem semenišču. V jeseni 1765. leta pa je prišel za kaplana k Sv. Ožbaltu, podružnici meniške župnije v Ptuj, kjer je ostal do leta 1769. Tega leta je prišel k veliki cerkvi v Ptuj, sedaj proštijiški in je bil od leta 1769 do 1773 sacrista ali nadzornik žagreda.⁹⁷¹

Leta 1773 je dobil Golobov beneficij in je prevzel dušno oskrbovanje ptujske bolnišnice, katero službo je opravljal do septembra leta 1784, ko se je preselil k Sv. Urbanu zunaj Ptuj, kjer je bil kaplan do 27. avgusta 1788. leta. Po smrti župnikovi je postal tam oskrbnik, katero službo je opravljal do 2. februarja 1789. leta, ko se je preselil kot oskrbnik k Devici Mariji v Vurbergu. Od 4. julija 1789. leta do leta 1808 je bil kaplan pri Sv. Martinu pod Vurbergom. V tej dobi je ustanovil zalogo za kaplana pri Sv. Martinu, položivši v ta namen 400 goldinarjev, ki nesejo 16 gl. 80 kr., za katere je opraviti pet svetih maš. Leta 1808 je dobil 200 gl. pokojnine, katero je še štiri leta užival pri Sv. Martinu. Leta 1812 se je preselil nazaj k Sv. Urbanu, kjer je 22. septembra 1814 bral zlato sv. mašo. 20. decembra 1815 je prosil, da bi ga škof oprostil dolžnosti, moliti brevijar, ker so mu oči oslabele, kar se mu je 10. januarja 1816 leta tudi res dovolilo. Pri Sv. Urbanu ga je zadel 4. februarja 1816. leta v cerkvi mrtvoud, umrl pa je 7. februarja leta 1816.

Volkmer je bil velik prijatelj pridnih mladih ljudi; v tem delu je že na Ptuj osnoval zasebno šolo in se ž njo preselil k Sv. Urbanu. Veliko mladenčev je izučil do viših šol, dosti prav siromašnim pa je on pomagal šolati se. Dijaki so imeli pri Volkmerju hrano in še pred štiridesetimi leti se je pri Sv. Urbanu kazal na desko

⁹⁷⁰ Šlezak – poljski Šlezijec.

⁹⁷¹ žagred – zakristija.

pritrjen nož na vzvod, s katerim je Volkmer rezal svojim učencem vsakdanji kruh. Župnijski knjižnici pri Sv. Urbanu je zapustil tudi svoje knjige, katerih je precejšne število. Če sodimo po njih, je bil gotovo zelo izobražen. Volkmerja narod dolgo ni pozabil zlasti zavoljo njegove ljubezni do petja v domačem jeziku. Še čez trideset let po njegovi smrti so znali ljudje urbane fare veliko lepih reči pripovedovati o njem, posebno tudi o mestu, kjer je stal v pesmih toliko obžalovani hrast.

Prve pesmi je spisal Volkmer v dobi, ko je bil kaplan pri Sv. Ožbaltu od leta 1765 do 1769. Snov jim je zajemal iz basni nemških pesnikov Gellerta, Gleima in Lessinga. Kaplan pri veliki cerkvi v Ptujju je spisal več cerkvenih pesmi, katerih je precejšne število prepisal Jožef Štuhec, okoli leta 1800 učitelj pri Sv. Lovrencu v Slovenskih Goricah, nekaj jih je bilo tudi natisnjenih v Gradcu 1783. leta: »Pesme k tem opravili te svete maše, s toj pesmoj pred predgoj, iz nemškega na slovensko prestavlene, za fare Optujske dekantie«. V Gradcu, pri Royeri 1783. Pri teh pesmih je zanimivo to, da so pisane v dobri meri, ne kakor kranjske cerkvene pesmi iz tiste dobi, samo v štetih zlogih, n.p.: »Rosi nebo, to pravico, Megle dol nam dajte njo«, ali »Zveličar je gor vstano, Na tretji dan ganc rano.« V leta 1784 do 1789, ko je bival pri Sv. Urbanu, spadajo tri basni, katerih snov je zajeta iz Pfeffelovih,⁹⁷² leta 1783 natisnjenih, in več predig. Zložil je takrat tudi neko častitko na župnika Omulca in »Pesem od sv. Jožefa«, ki se je pela pri Sv. Lovrencu v Slovenskih Goricah. Pri Sv. Urbanu je skrbel za to, de so dobile vse župnije v ptujski dekaniji priročno knjigo za poročanje. Leta 1789 je bila natisnjena Volkmerjeva knjižica »Der Messgesang – Mešna pesem« v Gradci, 22 str. Dalje poroča Povoden: »Pisal je tudi cerkvene pesmi za svečano službo božjo, med katerimi je znana mašna pesem in zahvalnica 'Tebe Bog mi hvalimo', pa tudi druge duhovne pesmi so vredne sem biti prištete. Pisal je tudi nedeljska in prazniška evangelja, s kratkim, jako spodbudljivim razlaganjem v tistem narodnem jeziku, ki ga v ptujski dekaniji razume vsakdo.« Ko je bival Volkmer pri Sv. Martinu, je preložil latinsko himno: »Razkri jezik čudovito Mesa no kervi skrivnost«. Letnico 1795 nosi Cvetkov prepis Volkmerjeve pesmi »Od kmestva«, ki je postala narodna. Kakor kaže Murkova izdaja Volkmerjevih »Fabul in pesmi« je bila »Hvala kuhne« zapeta pri Domlatkih leta 1795 in Cvetkov prepis »Tolažba enega vincerla« je nastal leta 1792 v Domladkih, leta 1801 je nastala

⁹⁷² Gottlieb Konrad Pfeffel (1736–1809). Nemški pisatelj, častni član berlinske Akademie der Künste in kraljevske Akademie der Wissenschaften v Münchnu.

»Sodba krez dekle« pri Domladkih. Štuhec govori o neki Volkmerjevi knjigi, ki ima naslov: »Pesem k božji službi v rimski katoliški Cerkvi, vekši tak iz nemškiga in latinskega na slovensko prestavlene od Leopolda Volkmera 1805«; ta knjiga pa menda ni bila nikdar tiskana. Pač pa je Volkmer leta 1807 [izdal] knjižico z naslovom: »Hvala kmetičkega stana ino tobačie trave v dveh pesmah zapojene v leti 1807«. Pod tem naslovom je majhna slika, na kateri vidimo med dvema drevesima dve ovčici, na tleh pa leži pastirska piščalka. »V Marburgi, se neide per Martinu Merzinger, bukvarju. Pritiskana pri Fr. Schützi«. Na drugi strani je geslo: »Vsaka dobra reč se sama hvali; pa ne vsaki pozna, da je dobra, či se njemi ne pove«. Te pesmi je zložil Volkmer že leta 1789. Leta 1809 je spisal po pričevanju Murkovem in Cvetkovem »Hvalo in zaničevanje landverov«. Zadnje pesmi je spisal zopet pri Sv. Urbanu: »Čujež ali najeti pes« (1813), »Kruh ali človeške nevošlivosti« (1813) in »Slovo od mojega hrasta«. Leta 1814 je začel zbirati svoje basni in pesni. Izdal jih je po njegovi smrti Anton Murko leta 1836; nekaj pa jih je že prej objavil tudi Danjko v svoji zbirki »Sto in petdeset posvetnih pesmi«.

Volkmerjevi umotvori niso prosti nemškega duha, dasi se je mož dosti trudil, peti v narodnem duhu; večkrat jim poleg obilnega zdravega humorja manjka pesniškega vzleta; tudi jezik je včasih pogrešen. Vendar gre z druge strani Volkmerju zasluga, da je s svojim na pol narodnim pesnikovanjem oživil sploh ljubezen do pesništva ter pripomogel, da se je ohranila v Slovenskih Goricah slovenska pesem. Vrhu tega odlikujejo zlog njegovega narečja mnoge znamenite jezikovne posebnosti, nekaterim niso bile ravno zavoljo tega po volji, zlasti ne Kranjcem, Prešeren je zavoljo njih celo pičil Murka, toda tajiti ne smemo, da so na svoje rojake ravno *tako vplivale*, kakor na Kranjce Vodnikove.

XXXIX

Kakor Volkmer je deloval tudi Štefan Modrinjak iz Središča, kjer je bil rojen leta 1774. Stanko Vraz ga v svojem delu »Gusle i tambura« omenja pohvalno. Tri gimnazijske razrede je zvršil v Varaždinu, sedmi in osmi v Gradcu, kje druge, se ne ve. Bogoslovje je dovršil najbrž v Gradcu. Leta 1804 in 1805 je bil kaplan v Ormožu, potem župnik pri Sv. Tomažu do leta 1814; nato je prišel k Sv. Miklavžu, kjer je leta 1827 umrl nagle smrti.

Vraz piše o njem: »Ljudi, što su ga poznavali, hvale ga, kao čovjeka umnostno učena, ugodna i poštena. Proti koncu svojih godina, nerado gledan od poglavara, poradi nekojih stvari, v koje se slobodni taj um nije mogao skučiti, zanemari se sasvim, pijuci preko mere, da u piću zaboravi tuge i žalosti svoje ...«

Vraz neizmerno hvali njegove pesmi, češ, »da su žeženo zlato, pravi ures poezije slavjanski. Iz njih zbori«, pravi, »čisti um slavjanski glasom domorodnim; misli uzvišene, izložene obrazi sjajnim, fantazije zdrave, skore, uznešene«. Ta hvala je seveda preveč navdušena. Modrinjak je imel lep talent; v malem številu njegovih pesmi nahajamo lepe smele podobe in druge govorniške figure, pa izvajanje glavne misli je tu in tam nejasno in pesnik večkrat pade, rabeč kak robot izraz, v nedostojnost; verzi so slabi, dasi ne vsi, jezik pa je pomešan z nemškimi in madjarskimi besedami. Pesmi je zlagal le v naglici, kar je razvidno iz šepavih verzov in nečistih rim; najbrž niti ni imel namena kedaj jih izdati; zlagal jih je o priložnosti ter jih bral znancem in prijateljem, ko je bil dobre volje pri »punoj ročki«. Njegov rokopis v slovenščini je pisac po njegovi smrti razdrupal in vrgel na smetišče in le malo se jih je ohranilo. Le mala knjižica se je že prej rešila, iz katere je nekaj pesmi prepisal Vraz. V nji nahajamo neko zaljubljeno »Elegijo«, o kateri pravi neki kritik, ki jo je bral, da se misli ne zlagajo z duhovskim stanom in poklicem in da je morda s tem Modrinjak zakrivil, da je bil »nerado gledan od svojih poglavara«. Tudi druga, »Golob«, je zaljubljene, sentimentalne vsebine, toda se ne tiče pesnikove osebe. Zložena je leta 1812. Golob in golobica sta združena v ljubezni; jastreb prileti, zažene se na golobico in ji izmakne rep. »Golob tužen, ves prestrašen – Žalosten sedi – S tugom zgube je opašen – Suznato gleda. – Suzne oči – gor zdigava – Vu dne v noči – Si zdihava, – Gnezda ne gradi. Več si ne išče hrane in končno: »V mračnem koti – Žalost ga vmori. Golobica od strahote Dalko zaleti, Celi teden do sobote, V dom ne pogodi, Sem tam besno Trudna leče, Tužno, kesno Al brez sreče K domi prileti«. Doma lačna in žejna neprestano išče goloba, najde ga naposled v kotu na slami mrtvega,

toda misli, da je še živ in spi. Ko pa se prepriča o njegovi smrti, »K njemu tužna se pridene Pa ž njim vekom spi«. Kakor je razvidno iz te vsebine, je snov jako sentimentalno medla, neosnovana in neverjetna.

Verzi niso ravno slabi, pa neprimerno izbrani za pripovedno-lirično pesem. Tretja pesem ima naslov »Amico Zvetkoni«, ⁹⁷³ zložena je leta 1813 na čast mlajšemu prijatelju Frančišku Cvetku, poznejšemu dekanu v Ljutomeru, in začetek vsake kitice ima eno črko iz imena Cvetkovega. Pesem je sicer jasen izraz domoljuba Modrinjakovega in njegovega sovraštva do nasprotnikov; oblika pa je še pomankljiva. Začenja se:

Zadnji človek je na sveti
 Ki svoj rod za nič drži,
 Zastonj so mu rožni cveti,
 Njemu nikaj ne diši.
 V nadrah maternih se shrani,
 V njenoj reji se zredi,
 Mačohu oslepno brani,
 Mater pa za nič drži.
 Erjav kakti Judež bodi!
 Naj te pes za plotom jé:
 Med Slovence naj ne hodi,
 Ki je prav Slovenec ne!
 Ti prijatelj Cvetko jesi
 Materne dežele cvet,
 Z Dornavske Kamenske vesi
 Z lukom zrejen in oplet.
 Kokol nesi med pšenicoj,
 Ščipek raseš med kopriv,
 Kokol sterga se že s klicoj,
 Ščipek pa je ves pikljiv.
 O kak ja želim vam vživat
 Drugo podmesečni svet.
 Primic, Šmigvc, Cvetko vivat
 Dosti, dosti dolgo let!

⁹⁷³ Prevod: »Prijatelju Cvetku«.

V pesmi »Vinska bratva« hvali pesnik vinsko moč in dobroto, ki v žalosti tolaži človeka, ter mu zbuja v srcu radost in veselje.

Ti svet bi pun zločinstva bil,
Pun srditosti jala,
Če ne bi človek vina pil,
Kde bil bi smeh no šala.

Konča se:

Če kaj glava boli te,
Napij se dobro vina
To proti vsem betegom je
Najboljša medicina.

V pesmi »Deklici« svetuje pesnik ženskim, naj se mlade omože, ker sicer lahko obsedé; posneto je po neki nemški. V pesmi »Prošnjaja« se nam kaže zopet zaljubljenca; neka druga, »Punica zeta tuži«, je šaljiva. Mati namreč toži, da ima zeta zapravljivca, ki cele noči kvarta, po dnevi pa spi. Ko ni doma kaj jesti, pa kolne, da je strah. »Gosposki stališ spoznan od kmeta« kaže, kako je Modrinjaka veselilo poljsko delo. V nji graja gosposki stan zavoljo zapravljivosti, napuha, skoposti in preziranja delavskega stanú. Ena kitica slove: »Proti sirotam slep in gluhi. On nezna kde izrase kruh, Na brestu al na vrbi. Po celi den za kratek čas V zrcalo gleda si obraz, Já, pije, spi brez skrbi«. Manjše vrednosti je šaljiva »Od pet pijanih bab« in »Fabula«, ki pa se je Vrazu tako dopadla, da jo je v zbirki »Gusle i tambura« pohrvalil.

V Primčevih pismih se nam je ohranil prepis Modrinjakovega pisma Cvetku, iz katerega razvidimo njegovo navdušenost za domači jezik. V njem pa se nam je ohranila zanimiva izpovedba, da se je že leta 1809 zbralo nekaj rodoljubov v združbo, da bi gojili svoj jezik. »Vor 7 Jahren sind wir, 9 an der Zahl, alle ex ordine Levi, mit Kreisämtlicher Bewilligung den 30. September⁹⁷⁴ im Pfarrhofe zu St. Urban im Luttenbergischen in der Absicht, unsere Sprache zu organisieren zusammengekommen. Ich selbst habe von diesem Congress guten Erfolg gehofft. Meine Mitglieder Sprachen von Verfassung eines Wörterbuchs,

⁹⁷⁴ Pravilno November.

ich rieth zuerst auf eine Nationalorthographie und Grammatik. Der Vorschlag wurde angenommen, ich entwarf die Grundsätze der Rechtschreibung, mein seliger Freund Narat (Katechet am Gymnasium zu Marburg) machte einen weitläufigen und Kritischen Plan zu einer Grammatik und arbeitete fleissig daran. Das Lexicon wurde unter uns alphabetisch vertheilt, bis zum September 1804 die betreffenden Elaborata fertig, wo selbe bey einem neuen Congressse zur gegenseitigen Prüfung sollten ausgewechselt werden. Als Hillfsquellen benützten wir veschiedene slawische Grammatiken und Lexica - polnische, bohemische, kroatische und sogar russische. Während der Zeit (starb Narat, Urheber dieser Gesellschaft) ist Herr Jaklin als Synodiker in die Gesellschaft getreten. Er schrieb von Cogress nach Pettau, weiss nicht ob absichtlich, so unbestimmt aus, das Einige den 9., andere den 10., 11. und 12. September 1804 dahin kamen und unsere Bemühung ist gleich dem babylonischen Thurnbau zerfallen. (Primic pristavlja: Die eigentliche Ursache war der Tod Narats, glave jim je potlej menkalo.) Heutiges Tages liegt alles bei Jaklin. Bei diesem Geschäfte hatte ich mit Narat mehrere Debatten; schon mit dem Titel der Bücher waren wir nicht einig; er wollte diese wendisch betitelt wissen, nicht slawisch, weil es mit Sclave verwandt ist. Allein ich zeigte ihm, dass Slave im Allgemeinen soviel als unser žlahtni d.h. berühmt bedeutet. Herr Narat wollte in seiner Grammatik für Windische den Dual haben; wenn es sich thun lässt, habe ich nichts dagegen.⁹⁷⁵ Potem

⁹⁷⁵ Prevod: »Pred sedmimi leti se nas je devet, vsi ex ordine Levi, z okrajno glavarskim dovoljenjem dne 30. septembra (novembra) zbralo v župnišču pri Svetem Urbanu na Ljutomerskem z namenom, da izboljšamo naš jezik. Od tega sestanka sem veliko pričakoval. Soudeleženci so govorili o ureditvi slovarja, sam sem svetoval, da najprej poskrbimo za narodno pisavo in slovnico. Predlog je bil sprejet, napisal sem osnutek pravopisa, moj pokojni prijatelj Narat (katehet na gimnaziji v Mariboru) je prevzel in zavzeto delal na daljnosežnem načrtu za slovnico. Leksikon smo si razdelili po abecedi. Elaborati naj bi bili dokončani do septembra 1804, ko bi na novem sestanku le-te medsebojno zamenjali in ocenili. Kot pripomoček smo uporabljali različne slovanske slovnice in leksikone: poljske, češke, hrvaške in celo ruske. Med tem časom (umrl je Narat, ustanovitelj tega združenja) je v društvo kot član vstopil gospod Jaklin (Mihael). O sestanku na Ptujju je pisal, ne vem če namerno, tako nedoločeno, da so nekateri tja prišli 9. drugi 10., 11. in 12. in naša prizadevanja so se porušila kot gradnja babilonskega stolpa. (Primic pristavlja) 'Dejanski vzrok je bila Naratova smrt, glave jim je potlej menkalo'. Danes leži vse pri Jaklinu. O tem poslu sem imel z Jaklinom več razprav, že pri naslovih knjig si nisva bila edina, on je hotel, da bi bile naslovljene slovensko (*wendisch*), ne slovansko (*slawisch*), ker je sorodno s *Sclave* (suženj). Dokazoval sem mu, da Slovan (Slave) po naše pomeni žlahten, to je slaven.

razlaga Modrinjak svoja načela gledé slovenske ortografije, v katero hoče vpeljati tedanjo hrvaško ortografijo. Primic sklepa nad njo roko: »über die Einfachheit: mu ne smemo zameriti, je na Hrováshkim študiral ino saj se vé, kako so taki diáki v'Hrovashko zatelebaní«. Iz leta 1811 izvemo iz Primčevega pisma, da sta hotela Modrinjak in Jaklin zopet oživiti razpalo društvo; Primic misli »jetzt wäre der günstigste Zeitpunkt dazu. Kopitar könnte die Sache am leichtesten durch [ein] Schreiben an diese Herren in Bewegung setzen: schreiben sie (to je Župan) ihm, er möchte es ja nicht unterlassen, dieses zu thun, ich habe ihm selbst schön deswegen geschrieben. Zur Probe von Modrinjak's Poesie erhalten sie hier sein Gebeth an die Göttin der Weisheit: er kroatizirt stark, ich schreibe es ab mit diplomatischer Treue und werändere bloss seine Orthographie.«⁹⁷⁶

Ko so se skušali združiti doma v književno delovanje in izobrazbo jezika maloštajerski⁹⁷⁷ duhovniki, so isto namerjali tudi mladeniči v Gradcu. Primic, Šmigoc, Danjko, Cvetko, Perger, Krempelj, Kvas in drugi navdušeni mladeniči so se budili med seboj že od leta 1808 in so bili v nekaki daljni zvezi z Dobrovskim in Kopitarjem. Mnenje, da [sta] Ciril in Metod pisala v jeziku severozahodnih štajerskih Slovencev, to je razžigalo mlade ljudi na učenje slovnice in v medsebojnih teh razgovorih je iskati pravi začetek in razvoj Šmigovčeve slovnice, kakor tudi prošnje in prizadevanja za stolico slovenskega jezika.

Prvo mesto med temi zavzema Janez Nepomuk Primic iz Zaloga na Kranjskem, rojen okoli leta 1790. Leta 1809 je pristopil prostovoljnim domobranecem štajerskim in poslal istega leta Vodniku nekoliko poslovenjenih Kollinovih brambovskih pesmi v pregled. V letu 1810, ko je bil še jurist v Gradcu, je črpal za slovar gradivo iz Truberja in Dalmatina. Istega leta je osnoval malo društvo svojih tovarišev, nazvavši je »Societas slovenica«. S Kopitarjem sta si dopisovala, in prvi ga je hvalil in spodbujal, in Dobrovski je izjavljal o tem svojo srčno veselje: »Primitz et socii valde mihi placent.«⁹⁷⁸ Möchte doch ihr Eifer nicht erkalten.

Gospod Narat je v svoji Slovnici za Slovence (*Grammatik für Windische*) hotel dvojino, če je le mogoče, nimam nič proti.«

⁹⁷⁶ Prevod: »Sedaj bi bil za to najugodnejši trenutek. Kopitar bi lahko stvar oživel preprosto s pismom na te gospode. Pišite mu (to je Župan), naj tega nikar ne opusti, sam sem mu glede tega že pisal. Za poskušnjo Modrinjakove poezije vam pošiljam njegovo 'Molitev k boginji modrosti'. On močno kroatizira, sam prepisujem zvesto diplomatsko in spreminjam samo ortografijo.«

⁹⁷⁷ Verjetno spodnji Štajerci.

⁹⁷⁸ Prevod: »Primic in tovariši mi zelo ugajajo.«

Also eine slowenische (lexicalischen) Gesellschaft! Gut ist es damit anzufangen, dass man dem gemeinen Manne seine Wörter gleichsam aus dem Munde nehme und so aufbewahre. Die weitere nöttige fortbildung mag der Schriftstellern überlassen bleiben.«⁹⁷⁹

V tem društvu se je rodila misel o potrebnosti slovenske stolice. Vedeli so jo sugerirati Jožefu vitezu Vareni, pre[d]stojniku finančne prokuratorure, ki je opozoril na to potrebo tedanjega naučnega referenta Jüstela. Ta se je takoj poprijel ideje in 4. julija leta 1810 pisal štajerskim deželnim stanovom o tej stvari. Poudarjal je važnost znanja slovenskega jezika za duhovnike, ki ga morajo, in za uradnike, ki bi ga morali znati. Ustanovitev javne stolice bi v kratkem pomogla k temu. Če stanovi vzdržujejo brez velike koristi za deželo učitelja francoskega in italijanskega jezika, bodo pač tudi radi vzdrževali to stolico, ker so morali do sedaj za slovanske dele dežele jemati uradnike s kranjskega, kar pa zdaj ni več mogoče, ker je Kranjsko bilo pod Francozi. Stanovski odbor (ali dandanes bi rekli deželni odbor) je predložil, da se stolica ustanovi in učitelj naj bi užival 1000 gl. plače; dežela bi mu plačevala tretji del. Posebno naj bi se gledalo na to, da se mladeniči nauče temeljito in dovolj tega jezika, k čemur je potreba večletnega poduka in mnogo praktičnega vežbanja v govorici. Deželni zbor je sklenil novembra 1810 ustanoviti plačo s 500 gl., katere polovico bi plačali stanovi. Jüstel je potem 15. decembra istega leta poročal dvorni šolski komisiji tako, kakor je sklenil deželni zbor, torej premenivši prvotno svoje mnenje gledè slovenskega jezika; kot prvi razlog je naveden, da naj se stolica ne napravi zato, da bi se postopalo zoper razširjanje nemškega jezika, ampak ravno za to, da se nemščina čim dalje razširja (»den wer den Wenden deutsch lehren will, muss seine Sprache verstehen, muss Ideen mit denselben zuerst in dieses seiner Sprache wechseln können«);⁹⁸⁰ kot drugi razlog se navaja potrebnost tega jezika za uradnike; tretji razlog je to, da bi se uradnik, ki se je naučil slovenščine, veliko bolje mogel uporabljati po vseh slovenskih deželah kakor tisti, ki zna samo nemški. Stalno plačo naj bi vso dajali stanovi, samo če bi to ne bilo mogoče, naj bi tudi naučna zaloga prispevala. V ostalem priporočja, naj bi se tudi v Celovcu in v Mariboru postavila enaka oseba

⁹⁷⁹ Prevod: »*Primiz et socii valde mihi placent*. Samo, da se njihovo navdušenje ne bi ohladilo. Torej slovensko (leksikografsko) združenje. Dobro je začeti tako, da se besede vzamejo iz ust preprostemu človeku in se tako ohranijo. Nadaljnji razvoj naj se prepusti pisateljem.«

⁹⁸⁰ Prevod: »Kajti kdor želi Slovenca učiti nemščine, mora razumeti njegov jezik, z njim se mora znati sporazumevati v njegovem jeziku.«

za enako učenje slovenščine, za Celje tega ni treba, ker tam skoro vsi Slovenci slovenski govoré. Deželni odbor je odgovoril, da ne more dajati 500 gl. in tako je došel nalog, da naj se o tej stolici poprašajo še neki zvedenci. Prvi, ravnatelj gimnazije graške, Rainer pravi, da se morajo Slovenci res bolj izobraževati, zato naj se ustanovi stolica, vendar bi bilo bolje, da bi se napravila v pravoslovju. Najbolj pak bi se skrbelo za to, če bi se gimnazijam v Celju in Mariboru dodali filozofični nauki (!). Isto je nasvetoval tudi ravnatelj bogoslovja Simon de Pretis. Ravnatelj pravoslovja, neki baron Spandau pa se je temu ostro uprl, rekoč, da naj bi se namesto za slovenski jezik, ki ni nikakor razvit, skrbelo zato, da se znanje nemškega jezika po narodnih šolah širi po slovenskih delih zemlje. Tudi škofijski šolski nadzornik ni za to stolico, temuč za to, da naj se na mariborski in celjski gimnaziji naloži kakemu profesorju, ki zna slovenski, da naj učence vežba v slovenščini, kakor se to godi v nemščini. Tudi na učiteljiščih naj bi se oziralo na slovenščino. Ravnatelj filozofskih nauk se je glavnemu prašanju izognil ter priporočil ustanovo filozofičnih nauk v Mariboru.

Meseca aprila 1811. je predložil Jüstel poročilo cesarju, da se napravi stolica s plačo 250 gl., katero doprinašajo stanovi, in sicer tako: 1. Da nikdo ni prisiljen poslušati, 2. Za poskus na tri leta, ali se bo nahajalo zadosti učencev, kajti fiziki, pravoslovci, gospodarski in drugi uradniki krvavo potrebujejo znanje slovenskega jezika, in ta jezik je gotovo toliko in še bolj koristen kakor francoski in italijanski, za katera plačujejo stanovi posebna učitelja; tudi učitelji na slovenskih šolah delajo brez slovničnega jezičnega znanja teže in manj uspešno, zakaj glavne šole v Celju in Mariboru nimajo deloma zategadelj zaželenega napredka ter ravno zaradi tega znanja nemškega jezika ne širijo uspešno, ker so se našle le osebe, ki znajo samo nemški, da so bile tam nastavljene za učitelje. Glede filozofičnih nauk v slovenskem delu štajerskem in glede učenja na teh zavodih je še posebej poročal. Cesar je meseca julija 1811. leta odločil v tem smislu.

Konkurza, razpisanega po stanovih, so se udeležili trije kompetenti: Ivan Šmigoc, pravnik drugega tečaja; Ivan Nepomuk Primic, skriptor na licejalni knjižnici, in Franc Cvetko, bogoslovec drugega leta s pogojem, da sme zraven dovršiti bogoslovje. Deželni odbor je odbil Cvetkov pogoj in na prvem mestu predložil Šmigoca zavoljo tega, ker mu je bila od mladih nog štajerska slovenščina (die windische Sprache) kot materinščina znana, ker je že privatno podučeval in zložil slovnico slovenskega jezika, katero je dunajska cenzura že odobrila, Primicu pa, rojenemu Kranjcu, ne morejo biti razna narečja štajerske slovenščine tako znana.

Primic je leta 1810 obiskal Dunaj, kakor vemo iz njegovega prvega lista Županu; tam se je pač sešel tudi s Kopitarjem, katerega je hotel že prej sprijazniti zopet z Vodnikom: »Primitz iz Gradca will den Versöhner machen zwischen mir und Vodnik. O hominem molestum! ich habe nichts gegen Vodnik, als daß er auch ein Figulus⁹⁸¹ ist und nach meiner Meinung grundsatzloser Spieler, kein Denker in seinem Fache; dabei aber will er den Führer der Slavität-passieren, was die nicht zugeben können, deren das Wohl et honor der Slavität auch ans Herz gewachsen ist. Also lassen wir das Ding gehen, wie es komm; virtus ex contentione magis elucebit:⁹⁸² ἀγαθὴ δ' ἔρις ἢ δὲ βροτοιοι.⁹⁸³ Ta namera Primičeva ni imela uspeha. Kopitar je bil sila hud na svojega rojaka, živečega v Gradcu, in je imel o njem le majhno mnenje: »Habet aliquid Marciani in [se] et nimis bene germanisat: alles starrt vor Unslavität und Germanisch gedachtem: alter Götsched noster, acuet alios, exsors ipse secandi.«⁹⁸⁴ Primic si je to očitanje zaslužil s tem, da je zagovarjal Patra Marka proti napadom Kopitarjevim na njegov stil. V pismu do Župana piše Primic: »Was sie in Betreff des justo plus⁹⁸⁵ ausgeschimpften und verschrienen Pater Markus sagen, bin ich, [quoad] essentialia, id est eius novitatum fictiones praematuras et absurdas,⁹⁸⁶ mit Ihnen ganz einverstanden und bitte nur versichert zu sein, dass ich nichts weniger als sein Vertheidiger erscheinen will. Aber nich ganz billigen kann ich Ihre (verzeihen sie meiner Aufrichtigkeit!) etwas zu intolerante Äusserung: Vsi, vsi moremo (ich glaube hier moramo, müssen bessen(?), diesen Unterschied können wir mit den Kroaten schon machen)⁹⁸⁷ vpiti čez Marka, de ga bodo tudi drugi za to deržali,

⁹⁸¹ Prevod: piskrar, lončar (pomen nejasen, najbrž gre za zmerljivko, morda v latinščino zavito namigovanje na figo, ker Vodniku ni uspelo objaviti obljubljenega slovarja ipd.).

⁹⁸² Prevod: »Primic iz Gradca bi rad bil pomirjevalec med menoj in Vodnikom. *O hominem molestum – o nadležnež!* Nič nimam proti Vodniku kot to, da je tudi *Figulus* in po mnojem mnenju igralec brez načel, noben mislec v svoji stroki, ob tem pa bi rad bil vodilni slavist, v kar pa vsi, ki sta jim blagor in čast slovanstva tudi prirasla k srcu, seveda ne morejo privoliti. Torej pustimo, naj stvari tečejo, kakor so, *virtus ex contentione magis elucebit – vrlina bo iz prepira še bolj zasijala.*«

⁹⁸³ ἀγαθὴ δ' ἔρις ἢ δὲ βροτοιοι – vrlina zaradi vojne (prepira) in zaradi potokov krvi.

⁹⁸⁴ Prevod: »*Vsebi ima nekaj marcijanstva in vse predobro ponemčuje*, vse strmi nad neslovanstvom in nemškim razmišljanjem, *naš drugi Götsched, ostril bo druge, sam pa ni zmožen rezanja.*«

⁹⁸⁵ Prevod: »več kakor je prav«

⁹⁸⁶ Prevod: »v bistvu, da so namreč njegove novotarske izmišljotine nezrele in nesmiselne,«

⁹⁸⁷ Prevod: »Kar ste povedali v zvezi z *justo plus – več kakor je prav* – ozmerjanim in razvpitim patrom Markom, – *v bistvu, da so namreč njegove novotarske izmišljotine nezrele in nesmiselne*

kar je, za sleparja. Le to je h krajnshini k'pridi storil, de je s'svojmi sleparíjami druge is spanja sbúdil, de so mu rekli: počasi pater! Da frage ich sie erstens: wozu Würde uns dieses Zettergeschrey frommen? Verschrien ist Markus Nahme ohnehin plus quam satis. Seine Zeitgenosser und wir haben uns schon die Kehlen heiser geschrien, daß Pater Markus ein unberufener Neurer war.⁹⁸⁸ Kopitar hat mir schon ad nauseam vordemonstriert, daß Pater Markus ein slepár gewesen ist. Dieses leere Larmschlagen und Schimpfen kann höchstem dazu dienen, einige bessere, junge Slowenen, die bey Aufmunterungen etwas einst leisten könnten, von ihrem edlen Vorhaben ganzlich abzuschrecken, wen sie sehen, dass man sich an einem armen bärfüsser Augustinermönch, der doch seit langer Zeit einer der ersten war, der unter der grossen Zahl der indolenten in ruhmloser Ruhe vegetierenden, seyn sollenden Volkslehreren, die Kraynische Sprache zu kultivieren sich angelegen seyn liess, ohne Noth die Zähne wetzt. Hier lässt sich nur dieses Denken: Entweder war Pater Markus aus Vorsatz (oder Bosheit) ein slepár (imposteur), oder aus Unwissenheit. Das erste können wir doch nicht behaupten, nam (selbst die Juristen, die doch sonst keine so ängstliche Christen sind, sagen) quilibet raesumitur bonus et justus donec⁹⁸⁹ probetur contrarium.⁹⁹⁰ Das zweite muss uns an das gewöhnliche Schicksal aller Sterblichen erinnern, dass der Mensch bey allem seinem Streben nach Gelehrsamkeit und Wissenschaft doch immer ein beschränktes Wesen bleibt. Wollte man seinem grammatischen Unsinn gesteuert wissen, warum that man es nicht realiter potius quam verbaliter, vana est sine viribus (Thaten, Handlungen) ira.⁹⁹¹ Hätten zum Beispiel Japel, Kumerdey und andere anstatt die Bibel bloss herauszugeben, zugleich eine Grammatik evulgirt, so wäre die Quelle des Übels na en mach verstopft worden, aber so ... Schreyer gab es von jeher viele, besonders unter den Krainern:

– se z vami popolnoma strinjam in prosim samo za zagotovilo, da ne bom izpadel nič manj kot njegov zagovornik. Toda z vašo (oprostite mi mojo odkritost) nekoliko intolerantno izjavo se vendarle ne morem povsem strinjati. *Vsi, vsi moremo* (tukaj mislim *moramo*, moramo, to razliko s Hrvati si že lahko privoščimo).«

⁹⁸⁸ »Zato vas najprej sprašujem: Kaj bi nam tako kričanje koristilo? Markovo ime je že brez tega *plus quam satis* – *dovolj razvpito*. Njegovi sodobniki in mi smo si grla nakričali do vnetja o tem, da je pater Marko bil samovoljni novator.«

⁹⁸⁹ Pravilno ni »et justus donec«, ampak »usque dum«.

⁹⁹⁰ Prevod: »Vsak velja za dobrega in poštenega, dokler se ne dokaže nasprotno.«

⁹⁹¹ Prevod: »z dejanji raje kot z besedami, jeza brez moči (*Thaten, Handlungen*) je prazna.« Livij, *Ab urbe condita* 1. 10. 4.

aber das praktische Beweisen (durch Schriften), dass ihr Geschrey gegründet ist, wollte ihnen nie recht behagen. Unter den Krainern giebt es sehr viele gute Köpfe, aber nirgends herrscht doch die Intoleranz so sehr, wie in Krain, von wo rührt das her, wer giebt dieses skandalöse Beispiel? Das Räthsel ist wahrlich nicht schwer zu lösen. Doch genug davon! Lieber Freund! lassen wir den Pater Markus und seine Anhänger und Enkel etc. seyn was sie sind, id est slepárji oder slepci (oder wie sie es für besser finden) und arbeiten wir strenue pro viribus⁹⁹² ihnen entgegen, und zeigen wir praktisch, daß sie unrecht haben, dieß würd der guten Sache Freunde verchaffen, und mehr Gutes stiften als alles Schreyen und Schimpfen über die Irrenden, die man belehren und geduldig ertragen soll; ich meine, das Reich der Wissenschaft soll frey seyn und keinen Despotismus unterliegen – Toleranz soll suprema lex seyn: ex diversitate et conflictu opinionum lucratur veritas!⁹⁹³«⁹⁹⁴ Za tako odkritosrčne besede seveda ni bil Kopitar sprejem-

⁹⁹² Prevod: »prizadevno po svojih močeh«.

⁹⁹³ Prevod: »(strpnost naj bo) najvišji zakon: iz nasprotja in spopada mnenj se doseže – resnica!«

⁹⁹⁴ Prevod: »Kopitar mi je že *ad nauseam* pojasnil, da je pater Marko bil *slepar*. To prazno ropotanje in zmerjanje lahko služi kvečjemu temu, da bo nekaj pametnejših mladih Slovencev, ki bi z vzpodbujanjem nekoč lahko kaj dosegli, popolnoma prestrašilo in odvrnilo od plemenitega namena, če bodo videli, kako se brez potrebe brusijo zobje na nekem ubogem bosonogem auguštinskem menihu. Ta je pred davnim časom vendarle bil eden prvih, ki si je med velikim številom indolentnih, v neslavnem miru vegetirajočih, ki naj bi bili ljudski učitelji, prizadeval kultivirati slovenski jezik. Mislimo si lahko samo: ali je bil pater Marko naklepno (ali iz hudobije) ali iz nevednosti *slepar* (imposteur). Prvega vendar ne moremo trditi, kajti (celo juristi, ki sicer niso ravno plašni kristjani, pravijo): *quilibet praesumitur bonus et justus, donec probetur contrarium*. Drugo nas mora spominjati na običajno usodo vseh smrtnikov, da namreč človek kljub svojemu stremljenju po učenosti in znanju ostane omejeno bitje. Če bi hoteli njegov slovnčni nesmisel videti voden, zakaj to ni bilo storjeno *realiter potius quam verbaliter, vana est sine viribus* (dela, dejanja) *ira*. Če bi na primer Japelj, Kumerdej in drugi, namesto da so izdali samo Biblijo, istočasno spravili v javnost tudi slovnico, bi bil izvor neprilik *na en mah* zatrt, toda tako ... kričačev je bilo že od nekdaj veliko, posebno med Kranjci, toda v praksi dokazati (z napisanim), da je njihovo vpitje upravičeno, jim nikoli ni dišalo. Med Kranjci je mnogo pametnih glav, toda nikjer ni toliko intolerance kot na Kranjskem. Od kod to prihaja, kdo daje ta sramoten zgled? Te uganke zares ni težko rešiti. Toda dovolj o tem! Dragi prijatelj, pustimo patru Marku, njegovim pristašen in vnukom itd., kar so, to je *sleparji* ali *slepci* (ali kakor se vam zdi bolje) in delajmo odločno *pro viribus* nasprotno od njih ter jim s primeri dokažimo, da nimajo prav. To bo dobri stvari pridobilo prijatelj in storilo več dobrega kot kričanje ter zmerjanje tistih, ki so v zmoti. Te je treba podučiti in jih potrpežljivo prenašati,

ljiv; ko mu je Župan pisal, da je tudi njemu Primic prevelik marcianist, mu je pisal Kopiter: »Norcice⁹⁹⁵ sum laetatus, quod Graecensem Marcum tam bene olueris;⁹⁹⁶ auch mich plagt so ein Gefühl über ihn; Du hast es ausgesprochen.⁹⁹⁷ Inter nos de Primitis revera timeo, ut possit exuere Marcismum; Fuit Viennae, et me ex hoc puncto [exterruit] propter lesénitatem⁹⁹⁸ iudicii et gustus.«⁹⁹⁹ Vendar ga je Kopitar podpiral pri njegovi kandidaturi za profesuro: »De Primitii professorius vindica retrogradi res videtur, doleo.«¹⁰⁰⁰ Kopitar je tudi dobil v pregled in se odločil zanj: »Primic, qui Gradecii in Styria est bibliothecae scriptor (postal je to v letu 1811.), ut ego hic, competit pro exscripta cathedra linguae Vindecii Gradecii, cum Šmigios Jurista 2di anni, qui grammaticum suae lingua Meidingerianam fecit et nun per bibliopolam subscribentibus offert: ego vidi censens, est valde mediocris, sed cum nec mediocribus abundemus, admisi non audiens Primitz et Cvetko, meliorem hac edita praecludi clamantes. Primitz est *ludimagistralis* capitis, de quo fere desperam.«¹⁰⁰¹ Ko je bil Primitz imenovan, ker je njegov izdelek daleč prekosal Šmigočevega, piše Kopitar: »Primitz' Erhebung zum slavitäts Professor freut mich ungemain, non tam propter personum, quam potius propter rem ipsam.«¹⁰⁰²

mislim, kraljestvo znanosti mora biti svobodno, ne sme podleči nobenemu despotizmu – strpnost naj bo: *supreme lex ex diversitate et conflictu opinionum lucratus veritas!*«

⁹⁹⁵ Nejasna beseda *norcice*.

⁹⁹⁶ Prevod: »*Norcice* sem vesel, da si ga tako dobro zavohal, tega Markovega posnemovalca.«

⁹⁹⁷ Prevod: »... tudi mene muči tak občutek o njem: Ti si izgovoril ...«

⁹⁹⁸ Beseda *lesénitatem* je nepravilna; morda gre za eno Kopitarjevih tvorjenk iz več jezikov, lesenost – lesenitatem, ali morda lenitas (počasnost), torej propter lenitatem.

⁹⁹⁹ Prevod: »Izmed nas se v resnici bojim za Primica, da ne more odložiti marcijanstva; bil je na Dunaju in me na tej točki prestrašil s (svojo) počasnostjo (lesenostjo) v presoji in okusu.«

¹⁰⁰⁰ Prevod: »Zdi se, da zadeva glede Primčeve slovenske profesure nazaduje – tega mi je žal.«

¹⁰⁰¹ Prevod: »Primic, ki je v Gradcu na Štajerskem skriptor knjižnice (*postal je to v l. 1811.*), kakor jaz tukaj, se poteguje za razpisano stolico slovenskega jezika v Gradcu skupaj s Šmigocem, juristom drugega letnika, ki je po Meidingerjevem vzoru napisal slovnico svojega jezika in jo zdaj pri knjigotržcu ponuja odjemalcem: jaz sem jo kot cenzor videl, je zelo povprečna, ker pa imamo (v njej) veliko ne povprečnih delov, sem jo odobril in nisem poslušal Primca in Cvetka, ki sta vpila, da bo s svojo izdajo zaprla pot boljši (slovnici). Primic je učiteljske glave, nad čemer malone obupujem.«

¹⁰⁰² Prevod: »Primičevo napredovanje v profesorja slavistike me neizmerno veseli, *ne toliko zaradi človeka, kakor zaradi stvari same.*

Drugod piše Kopitar Dobrovskemu: »Primitz ist also richtig Professor der slovenischen Sprache in Gratz und hat 60 Schüler, meist Theologen (was ich am meiste liebe und dem Primitz auch dringend empfohlen habe) und andere Mitläufer, die sich später immer verlaufen mögen. Aber die Eingeborenen (to je štajerski Slovenci) sind auf Primitz eifersichtig, desto braver muss er sich zeigen. Ich hatte mich ihm gebrochen wegen seines themistokleischen Charakters (ker mu ni v treh dneh vrnil neke knjige) und weil ich ihn im Grunde für einer Erben der Talente des Pater Markus halte, wiewohl er deutsch ganz vernünftig schreibt, so wird erganz geschmacklos, sobald er den Mund auf Krainisch aufmacht; da hascht er nach ungewöhnlichen (icepten sensu Ciceroni) Phrasen indessen ist er doch unter den Steyrern der Abbas. Aber zur guten Sache will ich einmahl mein persönliches Gefühl zur Opfer bringen, und ihm wieder vorpredigen. Heute kann ich ihnen nur seine Lectionsankündigung und seines Wörterbuchs übermachen, die mir recht gefällt. Dies würd den Vodnik aufschrecken, der mit dem Bau eines Lycealconvicts, davon er Rector werden soll, beschäftigt ist. Ich besorge nur, dass Primitz's themistoklischambitioser, also nicht biederer Charakter noch mehr dazu beitragen wird, ihn verhasst zu machen als seine Ausländerschaft.«¹⁰⁰³ Da se je Primic razsrdil na takem očitanju, mu ni zameriti. »Der natürliche Groll des Unterkrainers bricht halt bei der leisesten Veranlassung entgegen mich Oberkrainer etc. Primitz, wie gesagt ist nun in der Krisis. Von mir hing es ab, ihn zum Professor in Gratz zu machen oder nicht. Ich hörte nur die gute Sache, weil er ceteris paribus mehr vorbereitet war, und machte das nein rückgängig. Der Tropf weis freilich nichts davon, und glaubt meine geraden Wahrheiten mit Impertinez erwiedern zu müssen. Dass ich ihn aufgebe,

¹⁰⁰³ Prevod: »Primic je torej zares profesor slovenskega jezika v Gradcu in ima 60 učencev, večinoma teologov (kar mi je najbolj ljubo in sem Primicu tudi priporočal) in nekaj nerednih obiskovalcev, ki pa se pozneje radi porazgubijo. Toda domačini so na Primica ljubosumni, zato se mora še bolj potruditi. Sam sem z njim prelomil zaradi njegovega temistoklejevskega značaja in ker mislim, da je dedič zapuščine patra Marka. Čeprav piše v nemščini popolnoma razumljivo, pa takoj, ko po kranjsko odpre usta, spregovori popolnoma neokusno in lovi neobičajne fraze, vendar je med Štajerci abbas. Vendar sem za dobro stvar pripravljen žrtvovati svoje osebne občutke ter mu ponovno pridigati. Danes vam lahko posredujem samo napoved njegovih predavanj in slovarja, kar mi je zelo všeč. Vodnika, ki je zaposlen z gradnjo licejskega konvikta, kjer naj bi postal rektor, bo to zelo prestrašilo. Poskrbel bom, da Primicu njegov temistoklejevsko ambiciozni, ne preveč čvrst značaj in njegovo tujstvo ne bosta še bolj pripomogla k njegovi osovraženosti.«

wird das Ende meiner Geduld sein. Ich wollte vieles übersehen, wenn er nur nicht ein so intrikanter und praecocer Kerl wäre, der die Welt für die Beute des Fuchsen ansieht, mundus vult decipi, ergo – meint der Gelbschnabel von 24 Jahren. Sed ohe jam satis!¹⁰⁰⁴

¹⁰⁰⁴ Prevod: »Naravna jeza Dolenjca pač izbruhne ob najmanjšem povodu proti meni Kranjcu itd. Primic, kot rečeno, doživlja krizo. Od mene je bilo odvisno, ali bo postal profesor v Gradcu ali ne. Samo zavzel sem se za dobro stvar; ker je *ceteris paribus* – *izmed drugih vrstnikov* – bil bolj pripravljen, sem zavrnil odklonilno oceno. Bedak o tem seveda ne ve ničesar in misli, da mora mojo odkritost povrniti z nesramnostjo. Če se zanj ne bom več zmenil, bo to zaradi konca moje potrpežljivosti. Marsikaj bi mu spregledal, če le ne bi bil tak spletkarski prebrisanec, ki geda na svet kot na lisičji plen, *mundus vult decipi, ergo* – *svet hoče biti varan, torej* – si misli 24-letni rumenokljunec. *Sed ohe jam satis!* – *Tako, zdaj pa dovolj!*«

XL

Kakor pripoveduje Kopitar, ni bil le on sam, ampak so bili s Princem nezadovoljni tudi [drugi]: »Primic hat den ersten Kurs diesen Sommer bis auf die Verba mit 30–60 Schülern vollendet. Meinetwegen, so lange die Studenten nur das Befohlne (und zwar nicht inconsequent, da die Direction der Studien väterlich Sorge führt) für wichtig ansehen. Die Steyrer (seine vorigen Freunde Zvetko, Šmigovc etc.) sind nicht mit ihm zufrieden, ich glaube, weil er zu egoistisch ist, auch aus lauter Ambition und unreifer Klugheit manchml ein Bissel unredilch handelt. Indessen war es seines Enthusiasmus wegen doch der beste zu der Stelle, und in der *Ferne* (Klagenfurt etc.) hat er warme Verehrer. Er hat ganz Innerösterreich zu Beiträgen zu einem deutsch-windisch-lateinischen Lexicon aufgefordert. (Hätte er lieber aus sich, Marcus, Gutsmann, Habledič, Belostenec etc., einmal vorerst ein Inventarium in Groben aufgenommen, und auf breitem Schreibpapier drucken lassen; dann könnte er Beträge zu etwas vorhandenem fordern; aber so, sollen 1000 zugleich das nähmliche von Grund aus anfangen etc.)¹⁰⁰⁵

Tožbe Primčeve zoper Kopitarja v pismih na Župana nam pričajo, da je Kopitar imel o njem zelo slabo mnenje, pa po krivici, kakor je Kopitar krivo sodil tudi Vodnika. Primic spada mariveč gotovo k številu tistih domoljubov, ki so iz vsega srca skušali preporoditi svoj narod. Ni sicer imel blestečega uma Kopitarjevega, pa tudi ni imel njegove strupenosti in nepriljubljenosti. Nasprotno, on se je trudil, če je kje zapazil kakšno napetost, odstraniti jo, in pomiriti nasprotnike n. pr. Kopitarja z Vodnikom. Kopitar je preganjal Primica s strupeno kritiko. Primčeve tožbe o tem glede patra Marka omenil sem iz 2. Primčevega pisma že zadnjič. Ono nam je hkratu najlepši dokaz, da je Kopitar šel v svojem zaničevanju preda-

¹⁰⁰⁵ Prevod: »Primic je prvi tečaj tega poletja končal do glagola, in to s 30 do 60 učenci. Meni je vseeno, dokler študenti menijo, da je pomembno samo zapovedano (in sicer dosledno, ker vodi direktor za študije o tem očetovsko skrb). Štajerci (njegovi prejšnji prijatelji Cvetko, Šmigoc itd.) z njim niso zadovoljni, mislim, da zato, ker je preveč sebičen in iz prevelikega častihlepa ter nezrele razsodnosti včasih ravna nekoliko nepošteno. Toda med prijavljenimi je bil najboljši zaradi svoje zavzetosti in drugod (v Celovcu itd.) ima tople oboževalce. Celo notranjo Avstrijo je pozval, da napiše prispevke za nemško-slovensko-latinski slovar. (Bolje bi bilo, če bi najprej sam površno pregledal Marka, Gutsmana, Hablediča, Belostenca in druge ter to dal natisniti na širok pisalni papir, potem bi lahko zahteval prispevke k nečemu obstoječemu, tako pa naj bi njih tisoč istočasno od začetka začelo delati isto stvar itd!).«

leč; v njem nam izpoveduje Primic tako rekoč svojo vero gledé narodnih potreb Slovencev v tedanji dobi. Načrtal je ob enem v njem tudi sebe in stanje svojega naroda; zato je za zgodovino tedanje dobe imenitno, kakor sploh Primic zasluži časten spomin bolj zavoljo svojega neknjiževnega, kakor književnega delovanja. V njem piše Primic, ko se je zagovarjal zoper očitane Marcijanstva. Ob počitnicah sta se Primic in Župan tudi sešla in Primic je ustno najbrž še bolj dokazal neumestnosti Kopitarjevega srda; v tem oziru je tudi pisal Kopitarju.

Kako je bil Primic ukažljen in je želel opominov in popravkov od vseh strani, nam kaže tretje pismo Županu, v katerem priobčuje interesantne podrobnosti o konkurzu za stolico slovenskega jezika, o nalogah itd.

V tretjem pismu Kopitarja ne omenja ni z besedico. Zato pa se ni več mogel vzdržati grobosti Kopitarjeve v četrtem, ki prav tako obsega podrobnosti o tedanjem slovstveno-narodnem gibanju Slovencev. Nabralo se je tudi v njem toliko bridkosti, da si jo je skušal olehčati v odkritosrčni izjavi vseh neprijetnosti, s katerimi ga je preganjal Kopitar. To pismo govori ne za Kopitarja, ampak za Primca. Kopitar se je znal izražati zelo rezko o vsakem in vsem, kar se ni strinjalo z njegovimi nazori, tako tudi zdaj: »Primitz mihi scripsit, quae tu illi de nostris dissidiis; estis omnes norci nescientes non posse convenire ingeniis dissimillimis; ceterum ne amplius vos genietis¹⁰⁰⁶ quaeso, cum nil sit opus; loquimini ex animo et [ridete] illum qui tortum habet. Dummodo nil intricetis nec postas¹⁰⁰⁷ portetis.«¹⁰⁰⁸ Žolčnost Kopitarjeva se kaže tudi v tem, da je on, ki nikdar ni bil prijazen Vodniku, kar se obširno da dokazati iz njegovih pisem, naenkrat našel, da mu je Vodnik desetkrat ljubši od Primca; »Vodnikum saluta, est Primitsii decies malior.«¹⁰⁰⁹

O nadaljnih razmerah med Kopitarjem in Primcem nimamo poročil. Primic je leta 1812 in 1813. pisal iz Gradca Županu še dve pismi, toda v njih o Kopitarju molči, kar je bilo najboljše, da bi se ogenj še bolj ne vnel. Iz teh pisem je razvidna resna skrb Primčeva za slovenščino; kako se je on trudil, preučiti jo v slovniškem in [sintaktičnem] oziru; vsekakor je storil vse, kar je mogoče narediti, z nedvomljivo

¹⁰⁰⁶ Beseda ne obstaja, morda gre za glagol *gannio* (lajati).

¹⁰⁰⁷ Morda slovenska beseda (pošta).

¹⁰⁰⁸ Prevod (izvirnik deloma nejasen): »Primic mi je pisal o tem, kar si mu rekel glede najinega razdora; oba sta norca, ki ne vesta, da se ljudem tako različne čudi ni moč zediniti; sicer pa vaju prosim, ne lajajta več, ker ni nobene potrebe; kar od srca govôrita in se rogajta meni, ki ga (tako) trpinčim. Samo ne napletajta več in ne nosita mi pošte.«

¹⁰⁰⁹ Prevod: »Pozdravi Vodnika, desetkrat boljši je od Primica.«

vnemo, toda z ne posebno velikim talentom; res je znal Kopitar hudo oštevati njegove germanizme, toda slovenski je pisal sam, kakor razvidimo iz njegovih pisem, veliko slabše. Kakor v mnogem drugem, se nista Primic in Kopitar strinjala tudi v nazorih o slovanskem svetu in njega bodočnosti. Kopitar na primer Rusov kar nič ni maral; Primic pa je bil na strani tistih, ki so se veselili uspehov Rusov, zamotanih tedaj v evropske stvari na različnih koncih Evrope. V pismu iz leta 1813 citira Župana, kar mu je pisal Jarnik in Šneider v tem oziru.

Ko je Primic izdal svoja »Branja« leta 1813, je pisal Kopitar Zupanu, da ga bo morda kritikoval. Storil je to v kritiki, katere sem omenil že pri opisovanju Kopitarjevega delovanja. Kopitar sicer pravi, da ta kritika ni njegova, »non ego recensui sed melior me«, kar pa ni verjeti. Na Župana ni mogoče misliti, ker je sam pisal morda še slabši od Primca, na Ravnikarja pa tudi ne, ker gotovo ni bil on prijatelj take osebne, uničujoče kritike: mogoče, da je Župan poslal Kopitarju v porabo kake Ravnikarjeve opomnje, toda kritika sama je pač delo Kopitarjevo; ker ta zadnji Ravnikarja vedno zelo povišuje, je mogoče, da je »melior me« ravno Ravnikar, toda samo glede snovi, ne oblike. Dasi je Primic dobro poznal pomanjkljivosti svojega pisanja, kar razvidimo iz pisem Županu, ga je vendar ta kritika hudo pretresla. Kmalu potem je znorel – oktobra leta 1819. Dobrovský je obžaloval to: »Primitz bedaure ich vom Herzen; es wird ihm doch die scharfe Kritik nicht so wehe gethan haben. Was doch Recensenten für Unheil anrichten können!«¹⁰¹⁰ Kopitar se je čutil po teh besedah zadetega in se je hotel opravičiti pred Dobrovskim, češ, da ni znorel zavoljo kritike, ampak iz nesrečne ljubezni. Čudno je vsekakor, kako ne ravno lepó govori Kopitar o Primčevi nesreči: »In Gratz ist leider Primitz *toll* geworden, in Dixisti et olim de Primitz: was doch Recensenten für Unheil anrichten können. Sed primum non in causa recensis, quia ante auch (v)snorivit, obnorivit (hoc nos verbum habemus) ob puellam (púnicam lépam) superbam et indignam; tum vero non ego recensui, sed alius, melior me, sine me hoc dicere, ne et levem culpam mihi impingas immerenti, indigno; a te vel maxime velim diligi itáque aestimari juste etiam in parvis. Tibi dico et Zoisio, ceteri me credant si volunt!«¹⁰¹¹

¹⁰¹⁰ Prevod: »Primica obžalujem z vsem srcem, je mogoče, da ga je ostra kritika res tako zelo prizadela! Koliko gorja lahko povzročijo recenzenti.«

¹⁰¹¹ Prevod: »Primic je v Gradcu na žalost zblaznel in nekda si tudi ti o Primicu rekel: kakšno gorje lahko povzročé recenzenti. Toda najprej – ni zblaznel zaradi kritike, ker je znorel, obnorel (mi imamo to besedo) že prej zavoljo ošabnega in nevrednega dekleta (lepe pun-

Umril je Primic leta 1818¹⁰¹² v svoji domovini; deželni muzej hrani baje 16 listov njegovih.

Primic je interesanten zavoljo tega, ker je prvi skušal spraviti v knjižno slovenščino tudi nekranjske oblike. Izdal v tisku ni mnogo, in še to je samo priprava za nadaljno delovanje. Leta 1812 je izdal knjižico: »Prava pot k dobrimu stanu«, katero delo je izvorno spisal v angleškem jeziku Benjamin Franklin; Primic jo je poslovenil seveda iz nemščine: »Werner Richard oder der Weg zum Wohlstand«, namen ji je isti, kakor Zchokkejevi »Zlati vasi«. Kot »očitni učenik slovenskiga jezika na graškem liceju« je izdal leta 1813. že omenjene »Nemško-slovenske branja«, kjer ima več pesmi od Vodnika in Jarnika, večidel z metričnim nemškim prevodom od Štajerskega nemškega pesnika Fellingnerja; napačne niso tudi nekatere opomnje. Enakega duha je tudi »Novi nemško-slovenski bukvar«, ki je prišel na svetlo leta 1814 in obsega izbrane lahke naloge, pripovedke, jezične in književne misli, ter sega nazaj do Primoža Truberja.

Ko je Primic zbolel, je dobil protomedik nalog, da poroča o njegovi pameti. Leta 1815. je bil na mesto njegovo nastavljen drugi skriptor; stolica slovenskega jezika pa je ostala prazna. Isti Jožef Varena, ki je misel o tej stolici sprožil prvič, je s početka leta 1819. zopet pisal guberniju, da bi bilo treba znova imenovati učitelja slovenščine. Toda ta spis je neki praktikant založil – pravijo, da se kaj takega tudi dandanes rado pripeti pri štajerskem namestništvu – in stvar se je začela reševati šele leta 1822. Gubernij je zahteval nova poročila od raznih važnejših predstojnikov in učenjakov, je-li taka stolica potrebna ali ne. Varena n. pr. je spisal gorko poročilo in zahteval, naj bi se objavil razglas, da se bo pri podeljevanju štipendij oziralo posebno na učence tega predmeta. Appeltauer, ravnatelj filozofičnih nauk, piše prav tako gorko o tej stvari in omenja, »da se mora duhovnik na predižnici povzdigovati nad prostoto in zarobljenost neotesane narodne besede«. Weralt, profesor kmetijstva, piše, da je ta stolica največje važnosti, in bi morala ravnateljstva s početka vsakega leta razglasiti, da po slovenskem delu štajerske dežele, po Koroškem in še celo po Iliriji nekdo ne dobi mesta ali pa da ne bo napredoval v službi, kdor bi ne imel spričevala v slovenščini, izdanega

ce); in dalje – kritike zares nisem pisal jaz, ampak nekdo drug, boljši od mene. Dovoli, da ti rečem: ne vsiljui mi krivde, celo tako neznatne, ker sem nedolžen in si tega ne zaslužim; prav posebej bi hotel, da me spoštujš in tako pravično sodiš tudi v majhnih stvareh. To pravim ti in Zoisu, ostali naj verjamejo, če hočejo!«

¹⁰¹² Lapsus v rokopisu; umrl je v 3. febr. 1823.

po javnem učitelju. Schueller, profesor zgodovine, živo zagovarja ustanovitev: »Die Erfahrung sagt einiges, der Grundsatz Alles über diesen Gegenstand. – Ein Schüller des ersten Professors, Schmigotz mit Namen, hat eine Sprachlehre und eine Beispielsammlung für das Windische geschrieben (Schueller se tukaj moti; Šmigoc ni bil Primčev učenec in zbirka primerov je plod Primčeve delavnosti). »Diess war eine gute Frucht, und gewiss wird sie Samen enthalten. Ihn wird die Professur entwickeln. Das Windische wird beim Mangel an wissenschaftlicher Bearbeitung in sehr vielen Dialekten gesprochen, so dass Amtsführung im Bürgerlichen und das Beichthören im Kirchlichen sehr erschwert sind. Diesem Mangel wird die Professur abhelfen. Man wendet ein, dass der Geist der österreichischen Monarchie den vielerley Sprachen widerstrebe, und also die Einführung einer einzigen Gebiethen. Zugegeben! Aber ein Mann, der rein windisch spricht und schreibt, ist für das Deutsche gewiss mehr vorbereitet und hingeneigt, als Einer, welcher nicht einmal seine Muttersprache zu erlernen suchte. Dazu muss man also ihm unentgeltlich Gelegenheit biethen.«¹⁰¹³ Justin Zeidler, profesor jezikoslovja, jako priporoča stolico in predlaga, naj bi kanonik Kavčič kot izvedenec nasvetoval najboljšo osebo.

In tako so stanovi meseca aprila 1822. odločili, da se stolica zopet ustanovi poskusoma na tri leta in da naj se poslušateljem obečá prednost pri namestovanjih ter budi volja do tega nauka tudi z drugimi sredstvi. Stvar je šla po malem naprej, ker še le 8. januarja 1823. je gubernij izjavil stanovom, da so na Dunaju privolili ustanovitev, pa samo za eno leto. Konkurza se je udeležilo 14 prosivcev, in to: Franz Khlun (Klun), uradnik v Bačju; Jožef Vidic, župnik v Celju, začasno v miru; 3. Anton Lakner, pravnik; 4. Andrej Kurad, privaten učitelj pri Gradcu; 5. Matija Mihelič, pravnik 4. leta; 6. Koloman Kvas (Quass), izučen pravnik; 7. Juri Feichtinger, praktikant pri finančni prokuraturi; 8. Ivan Krasnik, pravnik;

¹⁰¹³ Prevod: »Skušnja pove nekaj, načelo vse o tem predmetu. Neki učenec prvega profesorja, Šmigoc po imenu, je spisal slovenski učbenik in zbirko primerov iz slovenščine (*Schueller se tukaj moti, Šmigoc ni bil Primčev učenec in zbirka primerov je plod Primčeve delavnosti*) To je bil dober plod, ki bo gotovo rodil sadove. Profesura ga bo razvila. Slovenščina se, ker ni dovolj znanstveno obdelana, govori v mnogih narečjih. Tako je uradovanje na meščanskem ter spovedovanje na cerkvenem področju zelo oteženo. Profesura bi to težavo precej zmanjšala. Temu se oporeka, češ, da mnogojezičnost nasprotuje duhu avstrijske monarhije, in se priporoča uvedba samo enega jezika. Res je! Toda človek, ki govori in piše čisto slovenščino, je gotovo bolj pripravljen, da se nauči in sprejme nemščino, kot nekdo, ki se ne trudi naučiti niti svoje meterinščine, za kar mu je treba brezplačno dati prilžnost.«

9. Martin Kocmut, pravnik 1. leta; 10. Franjo Laurin, pravnik 2. leta; 11. Anton Lipovšek, filozof; 12. Jakob Šoštarič, filozof, 13. Ivan Slamnik, učenec estetike, in 14. Franjo baron Zojs, zasebnik.

Iz Kvasove prošnje se vidi, da je bil tedaj 33 let star, in je rojen v Rožničkem vrhu pri Sv. Juriju na Ščavnici, da je bil takrat pri odvetniku Dirnböcku praktikant za koncept, in se zlasti s tem priporoča, da je pomagal Šmigocu pri izdelovanju njegove slovnice (»ihm sehr nützliche und wesentliche Beihilfe leisten könnte«),¹⁰¹⁴ kazajoč o tem na dotično spričevalo Šmigočevo, katerega pa ni več pri prošnji. Predložen je bil Kvas na prvem mestu, Feichtinger na drugem, na tretjem Laurin, »ki je v Ljubljani poslušal slovenska predavanja«. Stolico je dobil Kvas 26. marca leta 1823 na eno leto, da po tri ure na teden uči slovenščino. V končnem poročilu za leto 1823. pravi Kvas, da mu celo leto do konca junija, predavajoč tri ure na teden, zadostuje za predavanja!

Drugega aprila 1824. leta je izrekla dvorna šolska komisija, da se stolica dovoli nadalje za eno leto; dasi so stanovi, ki so plačevali stolico, večkrat predložili, da se to mesto izreče za stalno, je šlo to vendar s početka le od leta do leta. Meseca februarja 1827 je dovolila vlada, da sme stolica ostati za šolska leta 1827., 1828., 1829., in sicer štiri ure na teden v dveh letnih tečajih; referentu in pa dvorni šolski komisiji se je začelo namreč dozdevati, da z enim tečajem s tremi urami, kakor ga je Kvas sam omenil, ni nič ali le malo pomagano, in da morajo početniki stopiti v prvi, napredniki pa v drugi tečaj. Tudi je dala dvorska kancelarija napotek, da nima učitelj nič »filologizirati«, ampak le praktično vežbati v štajerski slovenščini. In tako se stvar ponavlja do leta 1834, v katerem se je plača povečala na 400 gl. Proti koncu tega leta je gubernij razpisal konkurz za stalno namestvo učitelja slovenščine. Po raznih težavah dotičnih predlogov so predložili stanovi oktobra 1835. leta tele tri prosivce: 1. Kolomana Kvasa, 2. Antona Murka, 3. J. Rottmanna. Izdelke njihove so pregledovali: Danjko, dr. M. Robič in ravnatelj gluhonemih Vid Rižner.

Tako je po dolgoletnih, težkih borbah dobil Kvas 28. aprila 1836 to mesto kot stalno s plačo 400 gl. ter je učil jezik vedno le v enem tečaju. Slovenski slušatelji niso bili z njegovimi predavanji posebno zadovoljni: Dopisnik v »Slawische Jahrbücher«, ki se je skrival za raznimi šiframi, je pisal leta 1843. »o slovenskih narodnih šolah na Malem Štajerju« in je str. 304., razloživši žalostno stanje šol, med ostalim dodal, da učitelji ne znajo slovenski in potemtakem tudi ne morejo

¹⁰¹⁴ Prevod: »Mu je lahko nudil zelo koristno in bistveno pomoč.«

delovati uspešno, ter da tudi niso obvezani dokazati, da so Kvasova predavanja poslušali, no da tudi to ne bi koristilo veliko. Kvas je deloval bolj kakor v šoli s tem, da je rad posojal slovenskim učencem knjige in jih tako vnemal za narodno stvar. Predavanja njegova po osnovi vlade pa niso bila primerna niti za Nemce niti za Slovence.

Tako je stvar ostala do leta 1849. Tega leta je prejšnja filozofična fakulteta vseučilišča dobila nov pomen; prvega leta, to je od oktobra 1849 do konca junija 1850, se je zedinil sedmi in osmi tečaj z gimnazijo, z druge strani pa so ostala tudi predavanja na vseučilišču. Kakor skoro vsi drugi profesorji, je učil tudi Kvas svoj predmet na gimnaziji in vseučilišču. Na gimnaziji je dobil za remuneracijo 200 gl. prvega in drugega leta, dasiravno je prvo leto vsak teden učil 16 ur in imel 128 učencev. Leta 1852. je moral prenehati s predavanji in je bil za to mesto imenovan Lovro Toman s pogojem, da takoj opravi preskušnjo iz slovenščine in leta 1852. še iz kakega glavnega oddelka gimnazijskega učiteljstva. Ker ni bilo mogoče izvršiti ta pogoj, se je odrekel tej časti in za njim so bili na gimnaziji učitelji slovenščine razni profesorji, Kvas pa je ostal na vseučilišču do konca šolskega leta 1867, dobivši odpust. Zavoljo bolezni je umrl 29. decembra, star 77 let. O njegovem delovanju za abecedne vojske bom govoril pozneje.

O Šmigocu ne vemo dalje nič, kakor da je bil rojen v Halozah v fari sv. Andraša v Leskovcih, da je v Mariboru študiral gimnazijo, v Gradcu pa nadaljne nauke, in da je bil pozneje oskrbnik ptujske graščine. Njegova slovnica, katero Kopitar imenuje srednje cene, je osnovana na Kopitarjevi, pa tako, da se rada potegne za narečje med Ptujem in Ljutomérom. Kakor razvidimo iz navedene Kvasove prošnje, mu je pomagal tudi Kvas pri nje spisovanju. Dodane naloge in mnogi razgovori dokazujejo, da je znal ptujcu ustreči, kateri se je hotel naučiti slovenščine; berila je premalo zategadelj, ker je to oskrbel Primic, s katerim sta delala v soglasju tako, da je eno delo dopolnjevalo drugo.¹⁰¹⁵

V tej dobi je deloval na Štajerskem tudi Andrej Gutman, nekakšen sosed Modrinjakov, rojen 25. novembra 1784 v vasi Žetinci blizu Radgone. Izučivši

¹⁰¹⁵ V rokopisu je na tem mestu pripis s svinčnikom: 41, 42 – to sta številki poglavij oz. predavanj, ki v tekstu nista označeni, ob njima pa pripis z rjavo barvico *Stanič po Levcu*. O Valentinu Staniču je torej imel Štrekelj eno ali dve predavanji, kjer je mdr. uporabljal Levčevo knjižico (Valentin Stanič. Feuilleton iz 'Soče'. Gorica 1873). Ob levem robu lista je pripisana tudi številka 43, odlomek o Gutmanu pa rahlo prečrtan s svinčnikom, kar morda pomeni, da je Štrekelj ta odlomek v drugih predavanjih izpustil in preskočil k 43. predavanju.

v Mariboru gimnazijo, daljne nauke pa v Gradcu, je bil l. 1811. posvečen za duhovnika, toda ker se je s svojo ravnodušnostjo zameril nekemu višemu, je dosegel le ubogo faro v Soboti na meji koroško-štajerski. Osamljenost v goratem kraju ga je pripravila do tega, da se je naučil ključarstva in strojarstva ter da je sam napravil orglje za župno cerkev. Po dolgoletnem brezuspešnem prosjačenju za boljšo faro mu je admontski prelat, spoznavši v njem izvrstno glavo (govoril je gladko grški in francoski), podelil faro pri Sv. Jakobu v Slovenskih Goricah. Tam je pridno delal v svoji službi, zraven pa je imel oster jezik, zlasti zoper neposrednjega predstojnika Čepeta. Ko je nekdam zanemaril neko dolžnost, so ga poslali v Gradec v korekcijo, kar ga je tako poparilo, da je stopil l. 1836 v penzijo ter do leta 1842. živel v Gradcu. Da lože živi, je spisal v precej čisti slovenščini troje molitvenih knjižic (Jezus moje želje, Pobožnost sv. Alojzija in Angelj varuh). Zraven pa je bil satiričnega duha in je napisal več satiričnih pesmi in poslovenil je Lukijana. Še kot župnik je napisal knjižico »Novi vedež za smeh in čas kratenje Slovincem.«

Poklican pred tedanjega škofa Zaengerla in ostro napadan, da je v Vedežu zabavljivo razžalil dekana in mnoge župljane, je srečno ušel novi korekciji, rekši, »da je cenzura odobrila knjigo, ki je vsaj tudi pisana z besedami«. Leta 1842.

XLIII

Znano je, da so se razni naši pisatelji, zlasti pa slavisti v začetku tega stoletja pritoževali o pomanjkljivosti latinske abecede, da bi se ž njo zaznamovali vsi glasovi slovanskih jezikov; vsi so bili enih mislih, da je kirilica v tem oziru mnogo boljša od latinskega pisma in se to zadnje pri raznih Slovanih upotreblja v prerazličnih načinih, tako da zapadni Slovani niti ne morejo ni ne znajo brati drug drugega knjig. Popovič, Gutmann, Dobrovský so težili po primerni popolnitvi latinske abecede ter želeli, da naj bi se pravopis Slovanov, ki rabijo latinico, uravnal enostavno. Pomanjkljivost to pa je najobširnejše in prepričevalno dokazal Kopitar v svoji slovenski slovnici leta 1808. Želel si je latinskega Cirilla: »Wenn uns der Himmel einen zweyten, Römischen Kyrill sendete, der, jenem erster griechischen als denkender Römer nachahmend, zu den untadelhaften 20 Römischen Buchstaben, nahmentlich uns noch 9 (den übringen Stämen theils einige mehr, theils weniger) neue, den Römischen der figur nach analoge Buchstaben hinzu erfände, so wären die Slaven die einzigen Glücklichen in Europa, die dann ein vollständiges und vernünftiges Alphabet hätten.«¹⁰¹⁶ Enako željo je izrazil Primic v svojem »Novem Slovensko-Nemškem Bukvarju«.

Te želje so našle dobra tla in med nami se je pokazalo več poskusov, v katerih so hoteli vneti prijatelji slovenskega jezika popraviti dosedanjo pisavo; na Kranjskem je to storil Franc Metelko, na Štajerskem pa Peter Danjko, katerega je podpiral Koloman Kvas. Dasi je prvi eno leto za zadnje imenovanim izročil javnosti svojo reformo, hočemo vendar o njem in njegovem delovanju, ker je bilo za našega slovstva razvoj večega pomena, govoriti najprej in vplesti, kar je storil poslednji.

[Franc Serafin Metelko]

Metelko je bil rojen (in menda kot pošten Kranjec istega dne krščen) 14. julija 1789. leta v Škocijanah pri Dobravi na Dolenjskem. Materi je bilo ime Polona Krtnikova, očetu pa Matija. Vzrejevan v Spodnjem Lakencu je že kazal dobro glavo in prijatelji očetovi so pripomogli, da je prišel k frančiškanom v Novo mesto, kjer

¹⁰¹⁶ Prevod: »Če bi nam nebo poslalo drugega rimskega Cirila, ki bi kot rimski mislec k prvih 20 brezhibnim rimskim črkam izumil po obliki rimskim analogno podobnih 9 (ostalim plemenom, nekaterim morda nekaj več, drugim nekaj manj) črk, bi imeli Slovani kot edini v Evropi to srečo, da bi imeli popolno in razumno pisavo.«

je zelo naglo napredoval. Ko je stopil v gimnazijo, je prišel za domačega učitelja k laški družini, katerih je bilo v Novem mestu več, in tam se je naučil laškega, kar mu je bilo pozneje v Ljubljani v veliko korist. V modroslovne šole je šel v Ljubljano, in to ob francoski vladi. Leta 1810. je vstopil v bogoslovje »comme élèves des écoles centrales d'Illyrie«, katerim je bil takrat ravnatelj poznejši goriški nadškof Jožef Walland, kancelar pa Ravnikar. Francosko spričevalo kaže, da je dobil prvo leto 1811. iz govornišтва pri Agapitu, iz logike in metafizike pri Ravnikarju, in iz eksperimentalne fizike pri Krsniku noto »le Bene«. Dovršivši prvo leto bogoslovja je prosil za sprejem v semenišče »ut in numerum clericorum suscipiatur«¹⁰¹⁷ »statum clericalem summopere ambiens et vinea Domini ex viribus laborare desiderans ... pollicetur indefessam in eo fore diligentiam tum in addiscendis scientiis theologiacis, tum in moribus incorruptis continue conservandis«.¹⁰¹⁸ Leta 1812. je dobil na akademiji ljubljanski iz zgodovine in arheologije biblične »accessit«, iz uvoda v razlago starega zakona »bene – sa conduite a été très bonne«. Leta 1813 mu je dal škof ljubljanski Kavčič 29. decembra »primam tonsuram et quatuor ordines minores«,¹⁰¹⁹ iz dogmatike, uvoda, hermenevtike in razlage novega zakona in iz hebrejskega jezika je dobil »optima in sa conduite a été irréprochable«. Umevno je ob sebi, da se je ta leta učil tudi francoskega jezika. Spričevala iz leta 1814. kažejo, da je tega leta poslušal predavanje o cerkvenem pravu javnem in zasebnem in pa moralno in pastoralo pa katehetiko, »quam diligentissimo«,¹⁰²⁰ ter dobil »primam cum eminentia ubique«.¹⁰²¹ Za mašnika je bil posvečen 11. septembra 1814. in 21. oktobra ga je poslal tedanji upravitelj škofije Golmajer za duhovnega pomočnika ali kaplana v Gorje, od koder pa ga je že 18. aprila 1815 poklical v Ljubljano za kateheta k stolni cerkvi. V Gorjah je bil takrat fajmošter znani slovenitelj svetega pisma Škrinjar.

Za stolnega kateheta je služil Metelko celo do smrti; ob nedeljah in praznikih je učil rokodelske in obrtnijske učence krščanskega nauka in dobival za to 300 gl. na leto. Razen tega je vedno pomagal v pastirstvu pri stolni cerkvi, navadno zgodaj maševal, predigal časih nemški, pozneje le slovenski, marljivo

¹⁰¹⁷ Prevod: »da ga sprejmejo med klerike«.

¹⁰¹⁸ Prevod: »Prav zelo prosi za mesto klerika in si z vso močjo želi delati v Gospodovem vinarstvu ... obljublja, da bo neutruden in marljiv pri učenju teoloških znanosti, še posebej budno pa bo čuval svojo nepokvarjeno naravo.«

¹⁰¹⁹ Prevod: »prvo tonzuro (striženje) in štiri male redove«.

¹⁰²⁰ Prevod: »kar najprizadevneje«.

¹⁰²¹ Prevod: »(oceno) *primam cum eminentia* vsepovsod«.

spovedoval, posebno Italijane, katerim je bil dolgo let edini spovednik. Prvega maja leta 1815 je postal upravnik semenišča in špi[ri]tual, kot tak je čuval nad bogoslovci, vodil njih pobožnosti, učil jih cerkvenih obredov, prebiral ž njimi Sv. pismo ob torkih in četrčkih, vse brez posebne plače, le za hrano, do velike noči leta 1817. V semenišču je bil takrat ravnatelj Matevž Ravnikar, v bogoslovju učitelj dogmatike, na liceju pa učitelj krščanskega nauka, nedeljski ekshortator in ravnatelj. Tam je spoznal Metelka in ravno on je menda bil, ki ga je tako hitro spravil iz dežele v mesto ter ga pripravil k sebi v bogoslovje. Tista leta je spisoval svoje »Zgodbe sv. pisma za mlade ljudi«. Da je živo navdihoval Metelka, si lahko mislimo. Oba sta čutila, kaj se pravi, brez znanja slovenskega jezika pošiljati duhovnike med narod! Že leta 1795. je bil Debevec, katehet pri uršulinkah, [začel] razlagati slovenski jezik prihodnjim duhovnikom, to početje pak je ustavila vojska leta 1797.; v semeniški knjižnici se še hrani njegova slovnica, ki jo je spisoval v ta namen. Stanovitna stolica slovenskega jezika se je vendar večini tedanjih pisateljev in rodoljubov zdela gotovo pomoček zoper nemškutarjenje, katero je brez nje neizogibno, kakor zatrjuje pravično Kopitar: »Im 8ten oder 10ten Altersjahre hat er den väterlich Slawischen Herd verlassen um in der deutschen Stadt von deutschen in deutscher Sprache zum deutschen Staatsdiener erzogen zu werden. Nun muss er seine Slawische Muttersprache, die er ohnehin in diesem Alter noch nicht in ihrer ganzen Fülle besitzen kann, mit Fleiss vergessen lernen, damit ihm hold werde die Herrscherin Teutona. Man wende nicht ein dass ja in den Städten auch Krainisch gesprochen werde! Dies isst eben, worüber wir klagen: Trubers leben, lebati, špiža, mordane, štrytati, hudobo trybati, jest sem šacan za mertviga, feržmahti, punt, Gospod je vunkai vlekel z' našimi vojskami, doli jemle, gori jemle, zajhen, šenkinga, poberi se tjakaj, vunkej klicati (ausrufen), gvant, flegar, Rihtar, špendia, folk und so weiter und so weiter sind dergleichen Blümchen aus den Krainissch der Städter; und wenn neuere Schriftsteller statt dieser auch einheimische Blumen nehmen, so flechten sie den Kranz doch auf deutsche Art; oder um ohne Allegorie zu reden, das städtische Cauderwelisch ists, was der künftige Autor in den Jahren seiner Jugendbildung hört; di er selbst in den Schelen deutschen Ideengang bekommen hat, so ist es ihm beinahe zu verzeihen, dass er zufrieden ist, wenn in seinem krainischen Werke nun kein deutsches Wort sich findet, und dass er gar nicht ahndet, dass es auch eine slawische Syntax gebe«¹⁰²² itd. Tako so čutili zlasti

¹⁰²² Prevod: »V osmem ali destem letu starosti je zapustil slovansko očetovsko ognjišče, da bi ga Nemci v nemškem mestu vzgajili v nemškem jeziku za nemškega državnega služabni-

še, ko se je v Gradcu ustanovila stolica slovenskega jezika; po enaki so hrepeneli tudi kranjski Slovenci Zois, Ravnikar, Kopitar.

Po njih prizadevanju je bila leta 1817 dovoljena stolica slovenskega jezika v Ljubljani in bogoslovci II. leta so bili zavezani, učiti se domačega jezika. Ravnikarjevo delo je, kakor sem že omenil, da je to stolico dobil Metelko. Radi bi jo bili nekateri naklonili Vodniku, toda ta je bil že v letih, nekaj pa se je tudi vladi zameril. Metelko je prisegel kot učitelj slovenskega jezika dne 18. marca 1807 pri deželnem vladarstvu; dobival je 400 gl. letne plače, za to pa je moral razlagati slovenski jezik po štiri ure na teden v II. tečaju bogoslovja, kamor pa so smeli zahajati tudi učenci z liceja. Tako so si razen duhovnov prilastili slovenščino vsaj nekateri prostovoljci. Po tej službi je stopil Metelko tudi med profesorje licejske ter je, malo prej še tam učenec, ž njimi vred presojal take, ki so delali skušnje za gotove učiteljske službe, n. pr. konkurzni elaborat Pavškov iz modroslovja. Koj po Vodnikovi smrti je jel Metelko sloveniti uradne ukaze in razglase, nekaj časa je to delal z Debevcem vred. Leta 1820 so ga postavili za kranjskega tolmača z opombo, naj sloveni kar se dá po domače in naj se ogiba novih, priprostemu človeku neznanih besed. S te strani je presojeti torej njegove uradne preloge. Opravljal je Metelko to delo do leta 1847., večkrat brez plačila. Tudi kmetijska družba je večkrat prosila v tem oziru njegove pomoči in ga za to vpisala med svoje ude in mu poslala 2. julija 1822. sprejemnico, češ, da jo bo podpiral tudi v prihodnje. Med večimi prelogami je »postava za [col]«, ki je izšla leta 1837.

Prelaganje nemških ukazov in razglasov deželnega vladarstva je bilo dokaj težavno. Mnogo truda so mu prizadevala lastna imena mest, trgov, vasi in posameznih krajev, ker se nemška in slovenska ne ujemajo vselej. Zato se je Metelko

ka. Sedaj se mora svojemu slovanskemu meternemu jeziku, ki ga sicer v svoji starosti tako ali tako še ni povsem spoznal, za milost gospodarice Tevtonije pridno odvaditi. Temu, da se v mestih govori tudi kranjsko, ne gre ugovarjati. To je ravno to, nad čim tožimo. Trubarjev *leben, lebatl, špiža, mordane, štrytati, hudobo trybati, jest sem šacan za mertviga, feržmahti, punt, Gospod je vunkai vlekel z'našimi vojskami, doli jemle, gori jemle, zajhen, šenkinga, poberi se tjakaj, vunkej klicati (ausrufen), gvant, flegar, Rihtar, špendia, folk* ipd., so podobne enakim cvetkam kranjščine meščanov in če novejši pisatelji namesto teh uporabljajo tudi krajevne cvetice, pletejo venec, vendar na nemški način. Ali če govorimo brez alegorije, to, kar sliši bodoči pisatelj v letih svoje mladostne vzgoje, ki jo je imel v hrupnem pohodu nemških idej, je meščanska latovščina. Tako se mu skorajda oprusti, da je zadovoljen, če ni v njegovem delu nobene nemške besede in še sluti ne, da obstaja tudi slovenska skladnja.«

20. novembra 1822 obrnil v posebni prošnji do deželnega vladarstva, da naj ono da popisati krajevna imena po Kranjskem. »Pomagam si«, pravi, »kakor morem, nektera imena so čisto neznaná, poprašujem sem ter tje tudi pismeno, pa vendar vselej prave ne izvem; ta mi pove tako, drugi drugače, n. pr. Wabenfeld se mi imenuje Babno polje, Babje polje in Babja poljica, Freythurn Podbrežje in Podbrezje, Kreuzdorf Križeva vas in Križna vas. Brez dvombe je pravo le eno, in sicer, katero je ravno v tistem kraju navadno. Neudorf, bi človek mislil, je po slovensko Nova vas, ali grad Neudorf se kliče Zavrh. Preložiti pa je treba časi hitro. To mi daje pogum prositi, naj stori to visoka vlada. Zgoditi bi se moglo po okrajnih gosposkah ali še bolje po duhovnih, ki so v službah tu in tam po deželi. Paziti bi bilo, da se pišejo lastne imena kar se dá pravilno s pristavljenim rodivnikom, da se ognemo mnogoterim pomotam« itd.

Deželna vlada mu je prošnjo takoj uslišala in 4. decembra je ukazala vsem trem okrožnim glavarjem, naj jo izvršijo po svojih okrajnih gosposkah. Leta 1823., pravi, bo vojaško popisovanje; tega se udeležujejo okrajni uradniki in župniki s farnimi bukvami. Naj se tedaj na tanko popišejo krajevna imena po nemški in kranjski. Kar je tako zaukazala, naznani tudi Metelkotu s pristavkom, da mu hoče potem izročiti ves imenik. Metelko pa je hitro zapazil, da ga vlada ni razumela, zakaj je zahteval lastna imena tudi v rodivniku. Zložil je torej poseben poduk v ta namen in ga poslal vladi 16. decembra. Tam piše Metelko: »Kranjska lastna imena se sklanjajo kakor latinska, skladnja pa je mnogokrat razvidna šele iz drugega sklona ali rodivnika, n. pr. Zalog -a, Ljubljana -e, Séla – Sel, Ternovo -viga, Sostro -a, Straže – Straž, Železnike -kov, Bruna vas – Brune vasi. Sliši se n. pr. Zaloh, Čreteš, ali iz rodivnika Žaloga, Čreteža se vidi, da je pisati Zalog, Čretež. Rodivnik se izvê na prašanje »od kod si?« Iz Ljubljane, iz Poljan, iz Sel, s Trnoviga, od Sostra. Na vprašanje: Kako se pravi temu kraju? odgovarja slovenski kmet v mestniku: Temu kraju se pravi v Gorjah, v Cirklah, v Selcah, v Sostru, v Trebnem, na Dobravi, od tod nemške oblike: Gorjach, Zirklach, Selcah, Sostru, Treffen itd. Imenovavnik pa se dobi na vprašanje: Kje, kako deleč je ta kraj – Zalog, Čretež in tudi v množnem številu: Kje so Poljane? Kako daleč so Cerkle? itd. Tudi ta poduk je vlada že 8. januarja 1832. radovoljno razposlala uradom po deželi in tako je Metelko prvi sprožil topografičen popis Kranjskega v slovenskem jeziku. Zgodaj si je napravil abecedni spisek najimenitnejših kraj[ev]nih imen ljubljanske škofije v slovenskem in nemškem jeziku. Pozneje je mogel na tej podlagi vrlo pomagati Henriku Freyerju, ki je prvi sestavil zemljevid Kranjske s slovenskimi imeni (1842, 1849), in zlasti pri njegovem delu: »Alphabetisches Verzeichniss

aller Ortschafts ind Schlössernamen des Herzogthums Krain in deutsch und krai-nerischer Sprache etc als Commentar zur Specialkarte des Herzogthums Krain, Laibach 1846, 159.«¹⁰²³ Kar se tam bere v predgovoru o tem, kako se prav izre-kujejo in sklanjajo lastna imena krajev, to mu je spisal menda Metelko. Uredba sicer ni povsod dosledna, pa sestava imena in pisave je precej dobra. Po tej knjigi je vravnal abecedni spisek imén vseh seliš v deželnem vladnem listu od leta 1857. Deloma po njem je izdelal tudi Kozler svoj imenik leta 1854.

Pomagal je tudi škofijstvu in poslovenil »Papeža Pija VII. apostolsko Pismo« leta 1822«, potem »Zadno Pridigo, s katiro so škof Gruber slovo jemali«, in istega škofa »Poslednji pastirski list«. Vodniku je bil Metelko naslednik tudi v tem, da je po njegovi smrti začasno učil laški jezik na ljubljanskem liceju v občo zadovoljnost in bil tudi spovednik nekih laških Karbonarijev (prostožidarjev), zaprtih na ljubljanskem gradu, katere je pogostoma obiskoval. Razen tega je že leta 1818. jel sam od sebe učiti pripravnike za ljudske šole na kmetih, kako je brati in pisati jezik kranjski, in kako je to razlagati učencem. Leta 1819 mu je dala vlada zato posebno pismo, prepričana, da bode kranjskim ljudskim šolam v prid napredoval v tem početju. Tako je menda Metelko podučeval še leta 1820–1821.

Redoma in marljivo je razlagal slovenščino bogoslovcem. Na tem polju je jel kopati ledino. Učil je brez pripravne knjige. Posluževati se Vodnikove knjige, se je najbrž bal; učni jezik je bil na liceji nemški, pismenost pa slovenska. Izbral si je torej Kopitarjevo slovnico, katero je priporočil svojim slušateljem, da ne bi bilo treba preveč pisati in sem ter tje je kaj narekoval, množé jo in spopolnjeva-je. Tako se je slovenski nauk glasil sprva Slovencem tuje. Slovnica Kopitarjeva je tudi v nekih delih, n. pr. pravopisju, preobširna. Razlagal je Metelko najprej nekoliko o Cirilu in Metodu, nekaj o slovstvu slovenskem, potem pa je učil slovnico, posebno široko je razlagal pravopis, kakor Kopitar, kateri na več krajih omenja oskóden¹⁰²⁴ slovanskega latinskega pravopisa. On je užgal v Metelku želje, postati slovenski Ciril, in v tem ga je spodbujal že Ravnikar, ki piše l. 1817 v zgodbah Svetega pisma: »Kiril ino Metodi, dva brata iz Tesalonike doma, ki sta terdno slovénsko znala, ... prideta na Slovensko ino ne le evangelj oznanovala, tudi slovenske čerke sta Slovencam naredila, ino vse sveto pismo sta jim sčasama

¹⁰²³ Prevod: »Abecedni seznam vseh krajevnih imen in imen gradov vojvodine Kranjske v nemškem in kranjskem jeziku, kot komentar k specialnemu zemljevidu vojvodine Kranjske, Ljubljana 1846, 159.«

¹⁰²⁴ oskóden – pomanjkljiv, nepopoln.

preslovenila, ino Slovenci so bili grozno veseli, ker se božje čuda v lastnim jeziku slišali ino brali. Vsi Moškoviti, Serbláne itd. bero še dan današni to Kirilovo sve-to pismo ino tudi Krajnic, Štajerc, Korošic, Hrovàt, Dalmatínc, Čeč, Tersičan, Goričan itd. bi se lohka vanj zvedel, ko bi Kirilove čerke poznali; tode sčasoma so jih po naših deželah latinske odrinile. Lepši scer od Kirilovih so latinske, pa pre-malo jih je, devét jih mánjka. Ino ravno zato je kranjsko težko brati, ker móremo dostikrat po dve čerki stakniti, de glas zapišemo, ino dostikrat edino čerko zdaj drugač, zdaj drugač izrekati. Sveti Kiril je vsakimu slovenskimu glasu svojo la-stno čerko dal, ino kar to tiče, Nemci, Latinci, Francozi, vsi narodi naj se gredo skriti proti njemu. Z latinskimi čerkami scer, pa po Kirilovo, ... hočemo tudi mi v'prihodno pisati, ino torej čerk, kar nam jih manjka, pernarediti. Ino na Du-naju že délajo se, ino če Bog dá, k'letu osórej bi jih že imeti utegnili« (324, IV.).

Ta misel, popolniti latinsko abecedo s cirilsko za slovanski pravopis, je že stara; izrekel jo je že Popovič, potem Kopitar, Primic; na Kranjskem ji je bil velik prijatelj neki France Bilec (Billiz, Bilc), ki se večkrat imenuje v Kopitarjevih dopisih, rojen leta 1784 v Ilirski Bistrici in Vodnikov učenec in najzvestejši prijatelj; znal je skoraj vse slovanske jezike in imel tudi nekaj pevske žile, umrl je v Harijah leta 1824. Ta mož si je mislil: Kaj bi skladal pravopis samo za Slovence, mar ga zložim za vse Evropejce! Njegovo osnovo je dobil v presojo Metelko, ki v svojem mnenju o nji pravi, da je latinica za slovanski jezik res preuboga, in da je Slovincem po cirilici pomnožen latinski pravopis največi književna potreba in najgorečnija želja, vendar velevati to drugim narodom, se mu zdi predrzno. Bilčeva osnova mu je hvale vredna, nove črke so po unanji obliki dokaj prijetne, ali po notranji potrebi jih je še premalo. Graja mu čudni (mistični) y v terpey, vidiy, ker drugi Slovani, tudi nekateri dolenski Kranjci, izrekajo na tanko l;¹⁰²⁵ široki o, ker ni zadel pravega [pomena]. Več o tem načrtu govoriti se mu zdi nepotrebno, »ker se v kratkem nadjamo,« pravi, »druge bolj popolnoma abecede.« To je pisal leta 1807, torej istega leta, ko je tudi Ravnikar že napovedal novo abecedo. Do te pa ni prišlo tako kmalu; treba je bilo mnovega premišljevanja in v ta namen so se leta 1820. sešli na Dunaju Dobrovský, Kopitar, Ravnikar, Metelko, Kalister, Šlakar in se posvetovali o napravi edinega slovenskega in celo občnoslovenskega pravopisa.

¹⁰²⁵ Črka je sicer v rokopisu videti kot l, vendar gre najverjetneje za e, ker je očitno govor o samoglasniških končnicah. Sicer pa Štrekelj ne pove, če gre za tretjo osebo ednine v sedanjiku (trpí, vídi), tretjo osebo množine v sedanjiku (trpé, vidé) ali nemara velelnik (trpi, vídi).

Toda uspeh shoda ni bil poseben. Niti Dobrovský niti Kopitar se nista upala lotiti vseslovanskega črkopisa. Prvi je češki pravopis v svoji slovnici »Lehrgebäude der böhmischen Sprache« (1809, 1819) le malo spremenil. Metelko pa ni nehal in že konec leta 1820. je poslal na Dunaj Kopitarju poskušnjo svojega črkopisa. Ta ga v pismu z dne 9. januarja 1812 kritikuje. O znamenju za polglasnik pravi, da je preveč kurzivno, »folglich ein hoedus inter oves«.¹⁰²⁶

Dasi je torej Metelko zgodaj že sestavil svoj črkopis, ga je vendar prehitel na Štajerskem Peter Danjko, ki je leta 1822. spisal in leta 1824. na svetlo dal svojo slovnico »Lehrbuch der windischen Sprache«, v svoji abecedi. To je spodbo[d]lo Metelka, da se je požuril z izdajo svoje slovnice »Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen, Laibach, Eger 1825.«¹⁰²⁷

To slovnico je spisal Metelko, kakor izjavlja na naslovnem listu, po načrtu Dobrovskega za češko slovnico, katera je kmalu postala vzorec tudi drugim slovnici. Prvi je po nji spisal Puchmayer svoj »Lehrgebäude der russischen Sprache«, takoj drugi deloma Danjko, popolnoma pa Metelko slovensko. Pozneje je spisal Hanka poljsko (1839) in Jordan serbsko za lužiške Serbe. Metelkova slovnica je sicer po češkem vzorcu, toda popolnoma izvirno Metelkovo najboljšo delo, in morda najboljša slovenska slovnica sploh (ako izvzamemo Miklošičevo primerjalno). Brez nje bi se ne bila slovenščina nikdar tako osnažila in očistila. V predgovoru govori nekoliko o Slovanih in Slovencih po Dobrovškem in Kopitarju; potem podaja I. Brižinski spomenik v prvotni obliki, v metelčici in latinski prestavi; slovenska narečja po Dobrovskega razredbi; kranjsko slovstvo ob kratkem. V slovnici razlaga najprej črke in glasove, kako se strinjajo, spreminjajo in naglašujejo. Posebno se mu je posrečilo debloslovje; tudi oblikoslovje je za svoj čas izvrstno. Še najslabša je skladnja, kar pa je očitati tudi Dobrovskega slovnici. Naposled kaže, kako se prav slovenijo neke nemške fraze in reki pa pregovori in za navržek je priložil berilo Ezopovih basni. Ker je bila ta slovnica napovedana že prej, so jo težko pričakovali slovenski in slovanski pisatelji ter jo pozdravili z velikim navdušenjem. Tako Slomšek, ki je prosil Metelka, naj mu pošilja polo za polo, takoj ko jo natisne. Prve tri pole je pokazal Jarniku, ki je bil po njih ves vnet in si je takoj prilastil novo pisavo in dal v nji pisano pesem

¹⁰²⁶ Prevod: »zatorej kozel med ovci«.

¹⁰²⁷ Prevod: »Učni sistem slovenskega jezika v ilirski kraljevini in sosednjih provincah. Ljubljana, pri Egerju 1825.«

»Ostrovica« poslati po Slomšku v Ljubljano za slovenski časopis, katerega so namerjali izdajati v Ljubljani, kakor je Slomšku poročal Burger: »Ko sva bila prvokrat skupaj z Jarnikom in sem mu pravil o časniku ter ga prosil, naj tudi on po svoje pomaga, je vesel obečal ter velel ljubljanskim rodoljubom slovanskim povedati, da je pred nekaj leti že to svojo željo razodel bil gospodu profesorju Jakobu Zupanu, naj se ustanovi tak slovenski časopis. Sicer mi je gospod Stupica v svojem poslednjem pismu podrl skor vse upanje, da izide tak časnik.« Jarnik je pisal, da se bo zdaj po Metelkovi slovnici dala sestaviti slovanska primerjajoča slovnica, kakor jo je sprožil Šimek (ki je umrl leta 1798). Jarnik je tudi Metelka oštel zaradi rabe besede »krainisch« namesto »slovenisch« in to je pomoglo, da je Metelko postavil na naslovni list »Lehrgebäude der slowenischen Sprache«. Jarnik je o novi abecedi izrekel, da je velika velika dobrotā; zdaj vsaj lahko pišemo, dozdej smo krpali. Toda praša se, je li »omnibus numeris absolutorem.«¹⁰²⁸ Potem presoja posamezne črke, njih pomene, oblike, besede itd. Tako na str. 4 »ultra modum absone exprimitur v pro l¹⁰²⁹« patra Hipolita nam kaže poljski prečrtani ł, ki ga dolnji Kranjec deloma še ima, Gorenjec in Korošec pa sta ga spremenila v v. »Na Koroškem sem ga ob štajerski meji še tudi dobil: dala, stala, bila itd., kjer se vse drugače glasi kakor v dale, skale, bile. Tenko uho čuti razloček na tanko. Sosedov Nemca in Talijana uhó se je ustrašilo morda grobega ł; od tod menda pregovor, in zabavljica je morebiti premenila ł v v; po dolnjem Kranjskem pa ne, kjer so dalje od teh sosedov. Imeli bi torej nekako 3 l: l, lj, ł.«

Kakor ta so intertesantne druge opombe Jarnikove, ki nam kažejo mislečega jezikoslovca. Svoj pretres končuje tako: »Po tej slovnici je storjen velik korak k zboljšanju našega narečja, in z Notranjskega in Dolenjskega se je marsikaj pomanjkljivega, pozabljenega in zanemarjenega dovršilo in oponovilo, kar nam obeta veselo prihodnost, in kateri se jezika le uči, pa tudi jezikoslovec, bo rad v roke vzel to najnovejše delo. Da mora biti na Dolenjskem in Notranjskem dosti velik jezikov zaklad, se mi je dozdevalo in vedno sem bil te misli, da se je tudi skladnja mogla ondod ohraniti bolj čista. Tu ob Dravi smo v obéh ozirih že mnogo pogubili ter smo iz lahko razvidnih vzrokov v veliki nevarnosti pri sedanjih razmerah še več pogubiti.«

¹⁰²⁸ Nerazločno. Prevod: »v vseh ozirih popolna«.

¹⁰²⁹ Prevod: »se preko mere neskladno izgovarja v namesto ł«.

XLIV

Tudi Dobrovský je bil zadovoljen z Metelkovim delom: »Im Ganzen ist Ihre Arbeit vortrefflich gerathen«, ¹⁰³⁰ mu piše 12. avgusta 1826. »Ich freue mich dass sie mich nicht missverstanden und gratuliere Ihren Landsleuten, dass sie nun im Besitze einer gründlichen Anleitung sind, durch die das fernere Studium ihrer reichen Sprache erleichtert wird, wozu Sie gute Winke zu geben nicht unterlassen haben.« ¹⁰³¹ Črke niso tudi Dobrowskemu vse po volji, zlasti graja γ̣ (c) in 3 (z): »Wenn Anhänger Ihrer Orthographie nun Erbauungsbücher herausgeben, und Danko auch so fortfährt, wie er angefangen, so müssen ja die Leser irre werden. Nach fünfzig Jahren wollte ich sehen, wohin man gelangen wird.« ¹⁰³²

Staniču v Gorici oblika novih črk ni bila všeč. Tudi Ravnikar ni bil zadovoljen ž njimi; popolnoma tudi ne Kopitar in kakor izvemo iz predgovora str. 28., Metelko sam ne. Notranjo veljavo njegove slovnice pa so čislali vsi, posebno Matija Čop. ¹⁰³³ Prvi pravi o Metelku v znanem svojem pregledu slovenskega slovstva pri Šafaříku: »Das Verdienst des Verfasser Dobrowskýs grammatisches System auf die slowenische Sprache angewendet und hierdurch den slawischen Sprachforschern ein willkommenes, tüchtiges, in hohem Grade brauchbares Lehrbuch in die Hände geliefert zu haben, ist ohne Widerrede gross und bleibend.« »Durch sein Lehrgebäude der slowenischen Sprache nach Dobrowskýs Systeme hat er nicht nur der grammatischen Behandlung der krainischen Mundart eine Wissenschaftliche, bleibende Grundlage gegeben, sondern auch einem künftigen slawischen Jakob Grimm zur Abfassung einer allgemeinen, vergleichenden Sprachlehre eine willkommene Vorarbeit geliefert.« ¹⁰³⁴

¹⁰³⁰ Prevod: »Vaše delo je v celoti odlično uspelo.«

¹⁰³¹ Prevod: »Veseli sem, da me niste narobe razumeli in čestitam vašim rojakom, da imajo končno temeljito navodilo, ki bo olajšalo nadaljnji študij vašega bogatega jezika, pa tudi dobrih nasvetov niste izpustili.«

¹⁰³² Prevod: »Če zagovorniki vaše ortografije sedaj izdajajo knjige o slovnici sestavu in bo Danjko nadaljeval tako, kot je začel, bodo čitalci postali zmedeni. Po 50 letih bi rad videl, kaj bo iz tega nastalo.«

¹⁰³³ Tukaj je Štrekelj prečrtal 'in Šafařík', v naslednji povedi pa tega ni popravil.

¹⁰³⁴ Prevod: »Zasluga avtorja, da je slovnici sestav Dobrowskega prilagodil slovenskemu jeziku in s tem raziskovalcem slovenskega jezika dal v roke dobrodošlo, dobro in zelo uporabno učno knjigo, je nedvomno velika in trajna.« »Z njegovim učnim sestavom slovenskega jezika po sestavu Dobrowskega, slovnicične obdelave kranjske govorice ni postavil samo na znan-

V predgovoru pripoveduje Metelko na str. 26. o Marku in Danjku, da sta popravljala naš črkopis, pa da ga noben ni popravil. »Po moji misli«, pravi, »bi bil Danjko bolje storil, ko bi se bil v svoji slovnici v marsikterih rečeh ravnal bolj po Šmigocu; pa – quilibet abundet in sensu suo!«¹⁰³⁵

Da je Metelko s svojimi predavanji marsikoga zbudil za slovenščino in obdelovanje domačega književnega polja, ni dvomiti. Med njegovimi poslušavci beremo iz prve dobe razen bogoslovcev ali duhovnikov tudi mnogo posvetnjakov poznejših: Jož[efa] Orla, Andreja Smoléta, Matijo Čopa, Miho Kastelca, tudi Prešern in Koseski sta ga najbrž poslušala; iz poznejše dobe je omeniti vse naše novejšje pisatelje, ki so do 1880.¹⁰³⁶ leta študirali v Ljubljani, Valjavca, Levstika, Stritarja, Erjavca itd. Uspeh slovenskega nauka njegovega se je jel vidoma kazati pri bogoslovcih, ki so potem postali duhovniki in pisatelji slovenski: Andrej Bohinc, Felicijan Rant, Gašper Švab, Friderik Baraga, Mihael Verne, Jožef Kek, Andrej Albreht, Janez Cigler, Matevž Ravnikar Poženčan, Ignacij Holcapfel in mnogi drugi. Od leta 1826. naprej so prihajale na dan knjige, pisane v precej čisti slovenski besedi. »Thatsache ist es«, pravi Čop, »dass beinahe alle seit den letzten 15 Jahren in Krain erschienenen Bücher in sprachlicher Hinsicht die besten der früheren Periode bedeutend übertreffen. Übertreibungen, wenn sie wirklich irgendwo stattfanden, wird am besten die Zeit selbst ermässigen«¹⁰³⁷ (pri Ravnik). Prvi, ki je odločno stopil tudi gledé črk na Metelkovo stran, je bil Janez Zalokar, ki je že leta 1825 izdal »Splošni nauk od kranjskih čerk; posebni glas novih in navoj po njih prav brati«, v metelčici pa spisal tudi več molitvenih knjižic in tudi prelogo Tomaža Kempčana; Metelko sam pravi, da so vse Zalokarjeve bukve znamenite zavoljo čiste in lepe kranjščine, kakor tudi zavolj pravega cerkvenega duha, ki je v njih. Drugi je bil Blaž Potočnik, ki je v metelčici izdal »Svete pesmi« leta 1827. Da bi se narod sam priučil novega črkopisja, v katerem so začeli izdajati ti pisatelji knjige, je spisal Metelko sam potrebni navod: »Abecednik za slovenske šole« leta 1829. in »Abecednik nemško slovenski za šole« leta 1830, za ljudske učitelje pa tudi malo slovnico: »Slowenische Sprachlehre. Ein Auszug aus dem Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien, für

stveno in trajno osnovo, temveč tudi kakšnemu bodočemu slovanskemu Jakobu Grimmu pripravil dobrodošlo osnovo za sestavo splošnega, primerjalnega jezikovnega učbenika.«

¹⁰³⁵ Prevod: »Vsakdo na široko sledi svoji čudi.«

¹⁰³⁶ Lapsus v rokopisu; verjetno je mišljena letnica Metelkove smrti – 1860.

¹⁰³⁷ Gl. op. 195.

Anfänger, Lehramts-Präparanden und Lehrer an slowenischen Volksschulen«¹⁰³⁸ leta 1830. V predgovoru pripoveduje, da je bilo ukazano, naj se šole po deželi imajo v domačem jeziku, kar je zelo ugodno jeziku in slovstvu slovenskemu, in da je bil naprošen spisati v ta namen kratko slovnico. Naredil jo je po svoji veliki slovnici, slovniške izraze pa posnel po nemški, v ljudski šoli tedaj navadni slovnici, da bi se učiteljem boljše ujemalo. To slovnico je namenil tudi ptujcem. Kaže nam v nji na kratko, pa dobro, obrazila po njih pomenih in ima na koncu tudi ustrezne izreke in pogovore. Istega leta je izdal v svoji »pocirilici« (kakor je sam imenoval svoj pravopis) tudi še slovensko računico: »Številstvo za slovenske šole«, prelogo iz nemškega »Anleitung zur Rechenkunst«.¹⁰³⁹ Ravnikar mu je bil v izdelavo izročil tudi Vodnikov slovar. Metelko ga je za nekaj časa prepustil Jarniku, ker je tudi ta izdeloval slovar. Jarnik si je že dobil založnika in tiskarja; štiri pole so bile že natisnjene, pa založnik in tiskar sta se zbala prevelikih stroškov in tako je tudi Jarnikov rokopis ostal le rokopis; Vodnikov rokopis je vrnil Metelku, od katerega je Kopitar pred vsemi pričakoval, da ga pripravi za tisek. Leta 1830., 1. maja, mu piše: »Für heute nur so viel. 1) Dass Sie eben der Mann sind und seyn sollten, den ich Seite 56 meiner Grammatik wünschte, der endlich den Sprachschatz inventieren werde. So lange das nicht der Fall ist, wird das Ausland in unsern Protestationen nur gereizte Eigenliebe sehen. ... Sie sollten sich mit Herrn Čop vereinigen, um dann Theils selbst, Theils durch ihre Schüler, auf einzelnen Octavblättern das Lexicon, so wie euch ein Wort auffällt, aufzuschreiben; dann diese einzelne Blätter alle wochen alphabetisch ordnen lassen. In Jahr und Tag ist so Vuk's Lexicon entstanden! Aber anfangen muss man. Dimidium facti qui bene coepit habet, sagt unser Horatius. Dic [hoc] tibi ipsi et Zhopio cum salute mea. – Was macht Ravnikars Bibel? – Sie einmal et Čop, cum discipulis macht euch an das Inventarium ut dixi. Valet et favete vesterrimo Jernejo.«¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁸ Prevod: »Slovenski učbenik. Izvleček iz učnega sistema za slovenski jezik v kraljevini Iliriji za začetnike, pripravnike za učiteljski poklic in učitelje na slovenskih ljudskih šolah.«

¹⁰³⁹ »Navodilo za umetnost računstva.«

¹⁰⁴⁰ Prevod: »Za danes samo toliko. 1.) Prav vi ste in naj bi bili mož, ki sem si ga na strani 56 svoje gramatike želel, da bo končno popisal besedni zaklad. Dokler se to ne bo zgodilo, bo tujina v naših nesoglasjih videla samo razdraženo samoljubje ... Morali bi se povezati s Čopom in potem delno sami, delno po vaših učencih leksikon, takoj ko se spomnite kake besede, zapisati na posamezne liste osmerke in jih vsak teden razvrstiti po abecedi. Tako je po letu dni nastal Vukov leksikon. Ampak treba je začeti, *pol je storjenega, ko dobro začneš*, pravi naš Horacij [*Pisma, 1. 2. 40*]. *Povej to sebi in Čopu z mojim pozdravom.*

Slovarja Metelko ni izdelal, drugi posli so ga zadrževali. Po njegovi drugi slovnici se je njegov črkopis jel še bolj utrjevati. Vlada sama je podpirala to početje in pripustila metelčico v državne šole. Pisatelji v nji so se množili in skrbeli ne za šolsko mladino, ampak tudi za priprosto ljudstvo. Temu naj se dajejo v roke podobne knjige, da se mu po njih prikupi popravljena pisava in ta s tem ustanovi. Najgorečniši med njimi je bil Jožef Burger, duhovni špiritual v ljubljanskem semenišču, naslednik Janeza Zalokarja iz Krašnje; on je lepo poslovenil več povesti Krištofa Šmida: »Nedolžnost preganjana in poveljučana« 1832, »Evstahi« 1832, »Pomoč v sili ali leseni križ« in »Sreča dobrega uka« 1832. Preložil je tudi asketično knjigo Buchfellnerjevo: »Svete Terezije premišljevanje in perserčni pogovori z Bogam;« istega leta 1834 je izdal predige Antona Pekca, kaplana pri Sv. Jakobu v Ljubljani, slovečega pridigarja, v dveh knjigah 1834 in 1835. Sodeloval je z Jerinom tudi pri Jelovškovem v metelčici tiskanem katekizmu »Keršanski nauk za slovenske šole«. Toda vstajati so začeli zoper Metelkov črkopis tudi neprijatelji. Posebno Andrej Albrecht, kanonik v Ljubljani, se je hudo poganjal zoper nove črke. Nekaj let so se prepirali bolj med seboj, v družčinah, po šolah, pozneje pa so nastopili tudi javno.

Med tem pa se je vnela živahna vojska tudi med Danjkom in njegovimi privrženci pa med štajerskimi neprijatelji Danjkovih črk. Ker segata boja drug v drugega, ozreti se nam je najprej na začetek danjčice. Peter Danjko (Danko), rojen leta 1787 v Zbigovcih pri Radgoni, umrl leta 1873 kot dekan in častni kanonik pri Veliki Nedelji, se je trudil, seznaniti slovenski narod štajerski s svojo novotarijo z mnogimi poljudnimi spisi. Sprva je pisal, vnet za slovenščino po Societas slovenica, v bohoričici. Pisati je začel leta 1816. izdavi »Začetek vučenja slovenskega po nedelah«, nekak abecednik, nastopnega leta pa je izdal »Evangelio na vse nedele ino svetke skoz leto, preložene iz grečkoga na slovenski jezik čisteši« in molitveno knjižico »Kniga pobožnosti«, ki je leta 1824. izšla drugič v novem črkopisu. Leta 1822. je spisal, vnet po Kopitarju, svoj »Lehrbuch der windischen Sprache. Ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommenden Kenntnis für Slowenen«,¹⁰⁴¹ izdal je knjigo leta 1824. Slovnica Danjkova z novimi črkami za nekatere glasove slovanske je izdelana jako pridno in se odlikuje po

Kaj je z Ravnikarjevo Biblijo? Skupaj s Čopom in učenci se lotite popisovanja, *kot sem rekel. Ostanite zdravi in bodite naklonjeni vam vdanemu Jerneju.*«

¹⁰⁴¹ Prevod: »Učbenik slovenskega jezika. Poskus, kako bi se ga Nemci lahko temeljito naučili, in Slovenci izpopolnili.«

bogatosti in jasnosti. Za jezikoslovca je vrhu tega znamenita, ker je zrcalo vzhodnoštajerskega severnega narečja, kakor se govori okrog Radgone. Za prislovom »Koliko jezikov znaš, toliko lýdi valáš« je predgovor, v katerem pripoveduje, da je opisal slovnico v narečji severovzhodnih štajerskih Slovencev, katerim prišteva tudi ogrske Slovence iz gornje Železne stolice, Slovence iz dolnje Hrvatom, Slovence južne in zahodne Štajerske pa Kranjcem in Koroščem, dasi je jezik naš isti, le v narečju nekoliko različen. »Za glase, našemu narečju lastne, sem naredil nekatere nove črke po zgledu drugih Slovanov in tujih narodov; besede sem volil čiste, tujke posebej označil, v besedoslovji in stavkoslovji kazal kratka pa razločna pravila, iz katerih se da dokazati, da se dá naš jezik mnogo lažje naučiti, kakor to mnogi trde.« Na koncu je pridejal pogovore, basni, anekdote, uganjke in slovenske pregovore.

Njegova novotarija, za katere širjenje je izdal on sam 11 knjižic za narod, med njimi »Kmet Izidor z svojimi otroki ino lydmi ali pripodobni navyki dobrih staršev za svoje otrôke ino podložne«, posvetno in cerkveno pesmarico, čelarstvo, sicer pa pobožne vsebine, k čemur je računati še njegove nemško-slovenske šolske knjige, tako da je bil med narod [dal] okoli 20 knjig, je dobila tudi nekaj drugih privržencev. Pristopil je na njegovo stran: Vid Rižner, rojen v Ptujju, duhovnik v Karlovski kaznilnici in umrl kot upokojen župnik v Grazu leta 1861., ki je spisal dve molitveni knjižici in preložil tudi štiri evangelje s Kvasom. Njegov privrženec je bil tudi Anton Šerf, rojen leta 1798 v Dedenicah pri Radgoni, umrl 1882 kot župnik pri Vseh svetih, jako spreten pisatelj, pišoč svoje narečje jako lepo. Od njega je izšlo: »Pad no zdig človeka ali zagrešenje no odrešenje človečjega naroda v sedmih predgah«. Dalje dva zvezka »Predeg za vse nedele ino svetke« in pa »Cvetenjaka ali rožnjeka, cveteči mladosti vsajen«, v Radgoni 1839. Martin Vršič iz Svetega Ruprta v Slovenskih Goricah (1779), umrl leta 1850 v Radgoni, je iz nemščine preložil »Duhovni varuh za mladost ali molitvene knjižice za mladeniče in deklice«, v Radgoni 1833. Anton Lah iz Jarenine, 1803, umrl 1861, župnik v Lembahu¹⁰⁴² pri Maribori, je preložil Krištofa Šmida povest »Leseni križec ali pomoč v potrebi«, Radgona 1835. Tudi Jakob Košar je pisal v danjčici, kakor se razvidi iz njegovih rokopisov. Največi zagovornik njen pa je bil Kvas, ki je od leta 1826. do 1841. rabil pri svojih vajah Danjkovo slovnico ter je leta 1853. v graškem časniku »Der Aufmerksame« natisnil v danjčici članek »Parallelsätze der italienischen und slovenischen Sprache.«¹⁰⁴³

¹⁰⁴² Limbušu.

¹⁰⁴³ Prevod: »Vzporedne povedi italjanskega in slovenskega jezika.«

Iz precej velikega števila navedenih knjig, katerih je mnogo več, kakor v metelčici tiskanih, in od katerih so doživele nekatere po več natisov, je razvideti, da je novotarija Danjkova imela dobrih prijateljev. Deset let po izdaji Danjkove slovnice je bilo po napovedbi Kvasovi in založnika Weitzingerja v Radgoni med slovenskim narodom štajerskim okoli 50.000 izvodov poljudnih, v novem pravopisu izdanih knjig. Prirodno je torej bilo, da je moral nastati spor mej privrženci »novoštajerske« in privrženci »novokranjske« abecede, ker sta obé stranki želeli, zadobiti veljavo svoji reformi. Kakor smo videli, je zabavljaj Metelko zoper Danjka že v predgovoru svoje slovnice. Ko je leta 1827. izšla v graškem časniku »Der Aufmerksame« z dne 3. aprila pod nadpisom »Über das slowenische Alphabet« razprava, katera je bila sprejeta tudi v ljubljanski »Illyrisches Blatt« z dne 20. aprila istega leta in v kateri neimenovan pisatelj priporoča danjčico za občnoslovansko abecedo in nasvetuje njeno razširjavo in morda popravo vsem slavistom, niso privrženci metelčice popolnoma prezrli njegovih izvajanj. V št. 56. časnika »Der Aufmerksame« je priobčil Blaž Potočnik, izdajatelj »Svetih pesmi«, svoje nasprotné opombe. V tem članku očita Potočnik na danjčici to-le: 1. se mu zdi čudno, da naj bi druga slovanska narečja sprejela danjčico, ko Danjko sam priznava, da je spisal svojo slovnico samo za narečje vzhodnih Štajercev in sosednjih ogrskih Slovencev; 2. Kranjci, Korošci in južni Štajerci bi te abecede ne mogli sprejeti zato, ker nadomešča njih dosedanji pravopis samo na pol in ji manjka potrebno oznamenilo za razne vokale; 3. črkam c, z, x, ч in y se v danjčici pripisujejo glasovi, ki jih niso nikdar imele.¹⁰⁴⁴ Nazadnje opozarja slovanske filologe na abecedno reformo Metelkovo, ki je odstranila vse oskodbosti dose-danjega pravopisa, je osnovana na prirodnih načelih popolnega pravopisa, in po pravici ji je dati prednost pred Danjkovo.

Potočniku je odgovoril neimenovanec v št. 79. časnika »Der Aufmerksame« pod napisom »Über die Bemerkungen des illyrischen Blattes zu dem Aufsätze des Aufmerksamen, das slavische Alphabet betreffend«¹⁰⁴⁵ in je skušal zavrniti trditve Potočnikove. Po njegovem mnenju so nove črke Metelkove abecede po obliki pre-

¹⁰⁴⁴ Zdi se, da ta Potočnikov očitek ne drži vsaj za c (ki so ga madžarska in nekatere (balto) slovanske pisave že uporabljale za [c]), ч, ki ima v ciriličnih pisavah enako vrednost kot v danjčici, torej [č], in z, ki vse od grške ζ z vrednostjo [dz] in poznejšo (vštevši z novogrško) [z] v različnih jezikih označuje enako izgovorjavo kot v danjčici.

¹⁰⁴⁵ Prevod: »O pripombah v Ilirskem listu (Illyrisches Blatt) na članek v »Aufmerksame«, ki se nanaša na slovansko abecedo.«

več cirilaste, zato se tudi prehudo razlikujejo od drugih črk latinske abecede, tudi niso po obliki lepe niti se ne dado hitro pisati, zato se mu je zdelo, da imajo odločno Danjkove prednost ... Pa tudi če bi bili obe abecedi glede zahtev ukusa in drugih ozirov enaki, bi bilo dati prednost danjčici že zato, ker je *prej* ustanovljena. »Kajti če se ne držimo tega načela, smo v nevarnosti, da dobimo toliko abeced, kolikor je pisatelj, in zlo postane s tem še hujše, nikar da bi se odpravilo.«

Istega 1827. leta je dala vlada sekovskemu ordinarijatu nalog, naj dá v dogovoru z lavantinskim ordinarijatom napraviti slovensko prelogo novega Machnerjevega abecednika za selske šole Malega Štajerja. V ta namen so bili pozvani nekateri poznavatelji slovenskega jezika med šolniki, kakor: Kvas, Rižner, Danjko, Anton Krempelj (pri Sv. Lovrencu pri Ptuj), Gašper Harman v Š[ent] Petru pri Mariboru, Jurij Alič v Vidmu, Anton Slomšek v Celovcu in veliko drugih, naj bi pismeno izjavili svoje nazore o načelih, po kateri bi bilo ta abecednik preložiti. To priliko so Danjko, Kvas in njih privrženci porabili, da bi krepko zahtevali uvedbo »nove enostavnejše« pisave. »Es wäre gewiss nichts wünschenswerther,« piše Kvas, »als eine allgemeine Vereinigung für das vereinfachte Schreibsystem. Ich meinerseits spreche mich aus Gründen der Logik und der Erfahrung unbedenklich für dasselbe aus, obgleich ich nicht behaupten will, dass es das möglichst vollkamenste sey; es leistet allen nicht zu übertriebenen Forderungen der slovenischen Sprache genüge, und stützt sich auf den unbestreitbaren Grundsatz: dass alles Einfache besser sey, als das Zusammengesetzte.«¹⁰⁴⁶ Danjko sam je leta 1828. preložil Machnerjev abecednik; zoper to prelogo pa je nastala že pred natiskom huda opozicija; pobijali so jo ne samo iz jezikovnih razlogov, ampak tudi zavoljo danjčice.

Najprej je zoper poslednjo nastopil zagovornik bohoričice Anton Krempelj, ki končuje svoj referat o prelogi tako: »Was das aus lateinischen, russischen etc. Buchstaben zusammengesetzte Alphabet (Danjkos) betrifft, so ist selbes, ungeachtet ein windischer Messias in Kopenhagen (t. j. danski jezikoslovec Rask, ki je leta 1826. izdal *Versuch einer wissenschaftlichen dänischen Rechtschreibungslehre*) seine Entzückung darüber ausgesprochen haben soll, eben so vielen Mängeln

¹⁰⁴⁶ Prevod: »Nič ne bi bilo bolj zaželeno,« piše Kvas, »kot splošno poenotenje za poenostavljeno pisavo. Osebo se zaradi logike in lastnih izkušenj brez premisleka izrekam za danjčico, čeprav nočem trditi, da je povsem popolna, odgovarja pa vsem ne prestrogim zahtevam slovenskega jezika in se opira na nesporno pravilo, da je vse, kar je enostavno, boljše kot zapleteno.«

als unser bisheriges unterworfen. Wenn die Erfinder dieses Alphabets die schöne Hoffnung hatten, dass nun die Böhmen und Pohlen, Russen und Servier, Slavonier und Kroaten, Prekmurzen und Untersteyrer, Kärnthner und Krainer, kurz alle Slaven sich dieses Alphabetes bedienen und somit alle gleichförmig schreiben werden, zu welchen Ende sie aus allen diesen slawischen Dialekten Buchstaben entlehnten; so wäre ihre Absicht sehr löblich, aber erreicht wird sie nicht werden, weil die Insubordination ein Hauptplaster der jetzigen Welt ist. Der Slovene schreibe demnach wiês (wie es) er bis jetzt geschrieben hat.«¹⁰⁴⁷

V tem prepričanju je Krempelj tudi predložil svojo prelogo v bohoričici. V dopisu, referat in predlogo spremljajočem, je predlagal, naj bi se slovenskega jezika poznavavci, da ustanove edinost v jeziku in pisavi, shajali; primeren kraj bi bil Ptuj, ki je že leta 1803. in 1804. bil odrejen za shajališče po Neratu.

Obe predlogi, Danjkovo in Krempljevo, je ordinarijat poslal v oceno v Š[ent] Peter pri Mariboru Gašperju Harmanu, temeljitemu znalcu slovenščine. Ta je primerjal skrbno obe predlogi s pravili Kopitarjeve slovnice in drugimi, v tej dobi v Ljubljani izašlimi knjigami, pa z narečji, ki imajo na Štajerskem večino. Posledek te primerjave je napisal v svojem obširnem mnenju, kjer mirno in stvarno slavi prednosti Metelkove abecede in priporoča nje uporabo. Svoje mnenje končuje: »Möchte doch Danjko, dessen unermüdeten Fleiss und Eifer für die Bildung des slowenischen Volkes durch nützliche Schriften niemand verkennen kann sich doch einmal überzeugen, dass sein Dialekt nicht der beste ist.«¹⁰⁴⁸ Mnenju Harmanovega je pristopil tudi videmski dekan Jurij Alič. Tudi on izraža v obširnem poročilu svojo nezadovoljnost z jezikom Danjkove preloge, o kateri izjavlja, da je zavoljo

¹⁰⁴⁷ Prevod: »Kar se nanaša na iz latinskih, ruskih in drugih pisav sestavljeno Danjkovo abecedo, ta brez ozira na nekega slovenskega mesijo v Kopenhagnu (t. j. danski jezikoslovec Rask, ki je l. 1826. izdal Versuch einer wissenschaftlichen dänischen Rechtschreibungslehre, Poskus znanstvene danske slovnice), ki je nad njo baje bil navdušen, ravno tako podleže mnogim pomanjkljivostim kot naša dosedanja. Če so izumitelji te abecede živeli v lepem upanju, da bodo sedaj Čehi, Poljaki, Rusi in Srbi, Slavonci in Hrvati, Prekmurci in Spodnještajerci, Korošci in Kranjci, skratka vsi Slovani uporabljali to abecedo in s tem pisali vsi enako – za kar so si končno iz vseh teh dialektov izposodili črke – je bil njih namen sicer hvale vreden, toda dosežen ne bo nikoli, ker je podrejanje drugih glavno breme sedanjega sveta. Slovenec bo zato pisal tako, kot je pisal doslej.«

¹⁰⁴⁸ Prevod: »Naj Danjko, čigar neutrudnega zavzemanja za izobrazbo slovenskega ljudstva s pomočjo koristnih knjig ni mogoče spregledati, že enkrat spozna, da njegovo narečje ni najbolj primerno.«

narečja celó nesprijemljiva za celjsko okrožje. Ravno tako hudo pobija Danjka za voljo abecede, ga imenuje rogovileža, ki sicer zmerom trdi, da hoče s svojo abecedo Slovane približati, pa dela le največi razkol. On je za to, da se pri prelogi abecednika rabi pametnejša in dosti boljša abeceda Metelkova in predlaga hkrati prelogo, ki jo je on napravil v metelčici. Kako pisano strupen je bil Alič Danjku, je najbolj razvidno iz zasebnega njegovega pisma kanoniku Purkarthoferju (1831). »Man bestreitet seinen eisernen Fleiss nicht, es wäre für die Slawität auch besser, wenn er weniger schriebe, denn er macht nichts als Schisma zwischen uns, schreibt eine Menge Zeugs, was kein Mensch versteht. Beweis dessen ist sein Čelarstvo, was durchzulesen Ekel verursacht und die slowenische Sprache wirklich beleidigt.«¹⁰⁴⁹ V drugem pismu istemu kanoniku, ki je bil hkratu viši šolski nadzornik, piše: »Wenn Laybach von der Hofstelle die Bewilligung erhalten hat, die Schulbücher mit Metelkoschen Alphabete aufzulegen, warum sollen denn wir anders pfuschen? Erübrigt also uns vernünftiger weise nur diese zweyfache Wahl: Entweder die Metelkösche Schreibart zu ergreifen, oder die bisherige beyzubehalten. Die letztere ist dem Zeitgeiste nicht mehr angemessen, sie ist so unvollkommen, dass man bisher das geschriebene mehr erraten musste als lesen konnte. Die Hauptschwierigkeit besteht auf den Buchstaben s, sh, fh, z, zh, e das erhöhte, o das offene, an den zwey mouillirten Mitlauten, schzh und an den verschlungenen Vocalen. Die verbesserte Schreibart ist nicht neu. Denn Herr Dobrowsky hat im Jahre 1822 dazu bereits die Bahn gebrochen. Die Correctur kann den Grätzerischen, dem verbesserten Alphabets abholden Slavisten (Kvas in Rižner) nicht überlassen werden (sie haben auch meine Übersetzung der Feuerlöschordnung verschrieben) deswegen habe ich mich bereit erklärt, dieselbe auf mich zu nehmen.«¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁹ Prevod: »Njegove železne vneme ne zanika nihče. Za slavistiko pa bi bilo bolje, če bi manj pisal, med nami ustvarja samo razkol in piše stvari, ki jih nihče ne razume. Dokaz za to je njegovo Čelarstvo, ki ob prebiranju povzroča stud in resnično žali slovenski jezik.«

¹⁰⁵⁰ Prevod: »Če je Ljubljana iz Dvornega urada res dobila dovoljenje za založbo šolskih knjig v metelčici, zakaj bi potem mi šušmarili drugače? Ostaneta nam torej samo dve razumni možnosti: da sprejmemo Metelkov način pisanja, ali pa obdržimo dosedanjega. Slednja ni več po meri sedanjega časa, je tako nepopolna, da smo doslej bolj ugibali kot brali, kar je napisano. Glavno težavo povzročajo črke **s, sh, fh, z, zh**, povišani **e**, odprti **o**, dva mobilirana soglasnika **schzh** in pogoltnjeni samoglasniki. Izboljšana pisava ni nova. Gospod Dobrowsky ji je utrl pot že leta 1822. Korekture ne smemo prepustiti graškim, izboljšani abecedi nenaklonjenim slavistom (Kvas in Rižnar, ki so tudi moj prevod gasilskega reda popolnoma skazili), zato sem jo prevzel kar sam.«

Aličevo prelogo je odobril tudi Anton Slomšek v Celovcu. Njegovo mnenje, oddano 11. marca 1831. leta, je zanimivo, ker se razvidi iz njega, da je bil tako kakor leta 1825. še vedno zvest privrženec Metelkov. Za njegovo abecedo se je odločil zato, ker je Metelkova reforma res odpomogla potrebam, in to ne samo za Kranjsko, ampak tudi za Koroško in Štajersko, ustanovivši 12 novih črk, Danjko pa je sprejel le 6 novih, ki se prvotno drugače glase; metelčica je že vpeljana po vsem Kranjskem, torej tudi Goriškem in Primorju, pa na Koroškem, kjer je krški ordinarijat tudi vpeljal ljubljansko prelogo Machnerjevega abecednika; duhovnikom, ki se večkrat predstavljajo, bi bilo neprijetno, če bi v celjskem okrožju morali rabiti knjigo v danjčici, na Koroškem pa v metelčici. Dalje so knjige v metelčici že razširjene med narodom po Spodnjim Štajerskim, v tem ko je danjčica poznana le v majhnem delu mariborskega okrožja. Naposled omenja, da so se za metelčico izrekli vsi jezikoljubi in jezikoslovci koroški, kakor Anton Zupančič, kanonik in ravnatelj semenišča, Lovrenc Welbich, konzistorialni svetnik, Matija Ahacelj, profesor matematike in pa po svojih spisih častno znani slavist Urban Jarnik.

Slomšekovo mnenje je bilo odločilno. Tudi lavantinski ordinarijat se je izrekel zoper danjčico in za uvedbo ljubljanske preloge Machnerjevega abecednika. Toda Danjko se ni dal ugnati kar tako. Ko je izvedel, da se je večina pregledovavcev izrekla zoper njegovo prelogo, šel je farovž do farovža in je deloma s slepilom, da je lavantinski ordinarijat in celjsko okrožje zadovoljno z njegovo prelogo in abecedo, deloma z obljubo, da bo dane opomine in nasvete vestno uporabil in spisal abecednik v stari bohoričici, pripravil skoraj vse duhovnike in učitelje slovenskega dela sekovske škofije do tega, da so se s podpisi izrekli za njegov izdelek. Tako je opeharil celo Kremplja, Harmana i. d., da so pismeno izjavili, »njegovo delo zasluži, da se zavoljo čistosti jezika, pravilnosti ortografije in občne razumljivosti po vsem slovenskem Štajerskem vpelje v ljudske šole.« Vse te izjave je poslal Danjko guberniju v Gradec in je priložil še obširno razpravo o neuporabnosti metelčice in o prednosti svoje abecede.

Vloga, ki jo je izročil guberniju na korist svoje abecede Danjko, ima naslov »Des Peter Danjko, Kaplans in Radkersburg mit seinen mitarbeitenden Freunden in der slowenischen Literatur, Detail betreffend das Alphabet des Herrn Franc Metelko, Professors der krainischen Sprache in Laibach«¹⁰⁵¹ 1825. V nji se

¹⁰⁵¹ Prevod: »Peter Danjko, radgonski kaplan in prijatelji, sodelavci v slovenski književnosti, v zadevi, ki se nanaša na abecedo gospoda Franca Metelka, profesorja kranskega jezika v Ljubljani.«

najprej obrača zoper metelčico, dokazovaje, da je pretežavna gledé rezanja matic, premalenkostna gledé razločkov med znamenji (η, ϣ) in predraga, ker obsega ne dve, ampak dvanajst novih znamenj, zavoljo katerih bodo morali tiskarji napraviti več skrinjic za črke in več razpredelov v njih; stava¹⁰⁵² bo težavnejša; tudi se črke rajše lomijo, čem manjši so njih zavitrine. V tisku je metelčica nejasna in nelepa in to tem bolj, čem bolj so črke obrabljene, zato tudi niso pripravne za slabše oči. V pisavi je metelčica pretežavna, teče prepočasi iz peresa in se zlasti v nagli pisavi ne da brati. Tudi v ortografiji je nedosledna; če sam Metelko ni mogel biti dosleden, kako naj se to pričakuje od malih šolarjev. Večino novih črk si je Metelko izmislil, namesto da bi jih posnel iz drugih slovanskih narečij latinskega pisma. Zato je že Ravnikar dne 29. junija 1825 tožil o Metelku: »Seine höchst eigene Orthographirung, ohne sich von jemandem etwas einreden zu lassen, werden wohl Kenner beurtheilen.«¹⁰⁵³ Tudi so črke preveč uncijalne, zavite in neukusne. Zlasti je Danjko zoper razločevanje dolgih ê, î, ô, češ, to je zoper filozofično pravilo pisanja: »Entia sine necessitate non multiplicentur«;¹⁰⁵⁴ tudi nj, lj mu nista všeč in se pri tem naslanja na sodbo Dobrovskega. Metelčice torej ni priporočati, sklepa Danjko, niti iz ekonomičnih, medicinskih, filozofičnih in tudi ne iz narodnih ozirov, niti ne iz tahigrafičnih in kalografičnih, še manj iz chirografičnih, tipografičnih in ortografičnih ozirov. Prednost pred umetalno zavito metelčico ima danjčica, in to zato, ker rabi *c* za nemški *z* (Metelko η) kar je že star latinski glas in črka. Za š rabi 8, metelčica pa III, kar spada bolj v hebrejščino in se ne sklada z latinsko abecedo; ta 8 je sicer nekaj novega, toda pomislimo, da je *c* poleg *e*, da je iz *o* *d*, iz *a*, *g*, *q*, iz *l* *b*, iz *j* *f*, iz *h* *k*, iz *n* *m*, iz *v* *w*; Metelkov III spada med latinsko abecedo, kakor v sveti cerkvi beseda Jud namesto kristijan. Namesto starega *s* (*z*) je sprejel Danjko pri drugih latinsko pišočih Slovanih navadni *z*; tudi Metelkovo znamenje je podobno (3). Za ž je izvolil Danjko *x*, češ to je samo bolj priprost cirilski *h*, znan vsem cirilski pišočim Slovanom, in ga kot latinski *x* pišo za ž Hrvati, Dalmatinci, Srbi; tudi Metelko sam je sprejel, samo, da je pokvaril χ – v črki za č pa rabita oba stari ϣ. Sicer noče Danjko, kakor pravi, ruvati zoper metelčico; samo to zahteva, naj bi Metelko [in] privrženci pustili pri miru Štajerce v rabi boljše danjčice. Rabiti naj je obe abecedi; boljša bo

¹⁰⁵² Tiskarsko stavljenje.

¹⁰⁵³ Prevod: »Njegovo skrajno samovljno oblikovanje črk, pri katerem si ni dal ničesar dopovedati, bodo poznavalci gotovo presodili.«

¹⁰⁵⁴ Prevod: »Bitja se ne množijo brez potrebe.«

že zmagala. Tudi drugi Slovani delajo za poboljšano abecedo, toda vsi bolj mereč na novejšo češko abecedo. »Es lässt sich gegründet hoffen, daß eben das ersterwähnte als das nächste Ideal des lateinischen in der Zeitfolge uns alle einschließen werde, um so mehr da man in öffentlichen Schriften immer hochlauter sich dafür zu erklären scheint. Viele hierüber des berühmten Sprachforschers Rask in Kopenhagen, des Šafařík, Professor in Neusatz, dann böhmische-neueste Literatur in Prag und andere wie auch L. v G. (to je Gaj). Entwurf zur Verbesserung der kroatischen Orthographie. Ofen 1830 u. a.«¹⁰⁵⁵ Tukaj torej vidimo, da se je misel o gajici ali lusici za slovenščino porodila že leta 1831.

Tem »podrobnostim« je priložil Danjko svoje in svojih sodelavcev »Conferenzen über die von Herrn Alič ihm in der Verwindischung des Machner'schen Nahmenbüchleins für Landschulen aufgelasteten Verstöße«,¹⁰⁵⁶ v katerih skuša opravičiti jezik svoje preloge; sklicuje se na Kopitarja, ki je dokazal (*Wiener Jahrbücher der Literatur* 1822, XXVII. 66.), da ima jezik med Dravo, Muro in Rabo v cerkvenem okolišu Kirila in Metoda mnogo prednosti in da se je v spornih prašanjih ozirati nanj. Zato se zdi Danjku primerno, »da se je odslej bolj ozirati na to narečje, da se povzdigne slovensko šolstvo, in za to je zdaj najboljši čas«. Naposled kaže na mnogoštevilna pismena pritrdila poznavateljev jezika in ne pozablja pristaviti, da so se prejšnji očiti nasprotniki odrekli svojim predsodkom in se njemu pridružili. Tako se mu je posrečilo, ne po merodajnosti razlogov, kakor po množini zbranih mnenj duhovnikov in učiteljev, pripraviti vlado do tega, da se je odločila za njegovo prelogo in njegove črke. Še l. 1831 je izšla njegova »Abecedna knjižica za deželne šole vu cesarsko-kraljevih deržavah«, 99 str., vlada pa je bila tako previdna, da je dala napraviti le malo izvodov.

V tem se je tudi na zapadu vnel boj zoper metelčico. Prvi, ki se je očitno, vendar ne s pravim imenom vzdignil nad njo, je bil Horatius, pod katerim se je skrival dr. Jakob Zupan. »Carinthia« v Celovcu je prinesla leta 1831. v št. 20 iz njegove roke spis: »Cyrillisirung des windischen Alphabetes«. ¹⁰⁵⁷ Dva tujca (Leopold und

¹⁰⁵⁵ Prevod: »Upravičeno lahko upamo, da bo omenjeno kot najbližji ideal latinici sčasoma zajelo nas vse, toliko bolj, ker se zdi, da se v javnih časopisih za to vse bolj glasno zavzemajo mnogi, tako ob slavnem raziskovalcu jezikov Rasku v Kopenhagnu Šafařík, profesor v Novem Sadu, *Češka nova književnost* v Pragi in drugi. Med njimi tudi Ljudevit Gaj, z osnutkom za izboljšanje hrvaške ortografije, Buda 1830.«

¹⁰⁵⁶ Prevod: »Razprave o napakah, ki naj bi jih zagrešil gospod Alič pri poslovenjenju Machnerjevega imenika za deželne šole.«

¹⁰⁵⁷ Prevod: »Cirilizacija slovenske abecede.«

Carl), ki se učita slovenščine, najdeta, tako popisuje Župan v šali, na sprehodu bukvice brez naslova, v katerih pa ne poznata vseh črk. Srbske niso, ruske tudi ne, pravita; kar zadeneta na pisatelja tega sestavka, Župana, kateri jima pové, da so to Potočnikove svete pesmi, pisava pa da je metelčica; prvi naslednik njen je Zalokar, drugi Potočnik; več si jih, vkljub vsi svoji doslednosti, ni mogla doslej pridobiti, tako trdo se Kranjci držijo stare navade. Prav imajo, pravi prvi, čemu kaziti lepo latinico! Ne Dobrovský ne Kopitar, oba slovanska veljaka, si nista upala naznaniti metelčice; hvaliti je menda ne moreta, grajati nočeta, da ne škodujeta malemu slovstvu. Prav pa bi bilo, ko bi Kranjci primerno pomnožili latinsko abecedo. Kaj še, pravi drugi, to ni lahka reč. In če si jo Kranjci tudi pomnožijo, kako se more vsiliti Nemcem, Francozom, Italijanom, Angličanom. Na Kranjskem se utegne sprejeti; uči se je mladina v vzglednih šolah, vadijo se je v bogoslovnih duhovniki. Bolje bi ne mogli začeti, le škoda, da se tako malo gleda na lepoto. Dokler tega ni, naj bi se novim črkam nasprotovalo. *Versate diu*¹⁰⁵⁸ – Horatius.

Koj v 25. številki na to je odgovoril J. B., t. j. Jožef Burger, najgorečniji metelkovec. Metelčica nima le dveh naslednikov, pravi, saj so znanci pisatelju oni trije, ki so skladali katekizem (Jelovšek, Jerin, Burger), razen teh so še mnogi, ki pisarijo v metelčici, pa se nočejo očitno imenovati, ne le po Kranjskem, tudi po Štajerskem in Koroškem. Če niso črke lepe po obliki, saj se dajo olikati, kakor so se polagoma olikale tudi latinske. Taka abecedna poprava se je že davna čakala, Metelko jo je zvršil. Kopitar je hvalno priznal Metelkovo slovnico v Šafařikovi »Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, Ofen«¹⁰⁵⁹ 1826, kjer v »*cyclus grammaticarum symphonarum et lexicorum symphonorum*«¹⁰⁶⁰ razen češke (Dobrovskega), ruske (Puchmayerja) in slovenske (Metelko) želi še primerne poljske in srbske. Da se črkam zlepša oblika, za to si prizadeva Metelko, kar more in utegne. Čemu nasprotovati! Saj vemo, kako počasi se navada popravlja in take poprave čakamo že od Popoviča. Kdor noče v vodo, se plavati ne navadi.

Na to se oglasi zopet Jakob Zupan v 32. listu, kjer piše mnogo o pravopisih, o črkah, o x (žabi) itd.; trdi, da pomanjkljiva abeceda ne opovira tolikanj slovstva, sicer bi Angličani imeli najmanjše, Uskoki s cirilico mnogo večje; kakor se različno izrekuje, naj se tudi različno piše. Čemu le množiti abecede in ločiti Slovence po danjčici in metelčici. Učiti bi se morali v prihodnje obeh, azbuke in abecede!

¹⁰⁵⁸ Prevod: »Dobro premislite.« Horacij, Pismo o pesništvu, 39.

¹⁰⁵⁹ »Zgodovina slovanskega jezika in literature iz vseh narečij,« Buda 1826.

¹⁰⁶⁰ Prevod: »cikel glasovno skladnih slovníc in slovarjev«.

Da sta bila zoper metelčico Kopitar in Ravnikar, je znana stvar; ta pa, ki je z njima bil na Dunaju, se daje razklicevati za II. Cirila. Pustite nam lepo latinico! Nikar mlatiti prazne slame! Upati je, da šolske poskušnje ostanejo le poskušnje. »Aetas animusque virilis – Commisisse cavet, quod mox mutare laboret.«¹⁰⁶¹ Horacij. V 39. listu mu zopet odgovori Burger. Reč je pojasniti na vse strani, pravi. Črkam je namen, da enojne glasove zaznamujejo, da so med seboj razločne, nove latinskim v obliki primerne, da se lahko pišejo zdržema itd. Popolnoma ni nobena reč, vendar je zato še ni zametovati. Kar se tiče pravopisa in črk, zavrača na Kopitarjevo in Metelkovo slovnico, kjer je o tem dokaj brati. Zoper pravila, po katerih se ravna metelčica, tudi Kopitar in Ravnikar nikdar nista bila. Branje se po njej mnogotero zboljšuje in duhovniki, ki pospešujejo to reč najbolj, trdijo, da se otroci v enem letu boljše navadijo brati po metelčici, kot po bohoričici v treh letih. Nadejati se je, da se od tega ne bodo dali odvrniti.

Med tem se je tudi na Štajerskem precej po uvedbi Danjkovega abecednika v selske šole pokazal odpor zoper nove črke in vse je kazalo, da abecednega prašanja še daleč ni konca. Nevoljen z brezplodnim preprirom o abecedi, je neki »Winde« v graškem listu »Der Aufmerksame« (1831, št. 3) pod napisom »Bildung der windischen Sprache«¹⁰⁶² izrazil svoje mnenje tako, da se je zdaj, namesto da bi se nadaljevala izomika slovenskega jezika, vzdignil hud abecedni spor, kar kaže, da hočejo z uvedbo nove abecede namenoma podreti, kar se je v slovenskem jeziku s trdom sezidalo, in pokopati slovenski jezik v temi zmotnjave. Temu nasproti skuša neki »Slovenec« v istega časnika 9. in 10. listu opravičiti potrebnost abecedne reforme s citati iz uvoda h Kopitarjevi slovnici. Da bi Danjkovi iznajdbi poveličal, zatrjuje, da je ta nova abeceda nastala po nasvetu Dobrovskega in po njegovih pripravah, pa ž njegovim odobrilo.

Najhujše je potrl danjčico in metelčico Anton Murko s svojim slovarjem¹⁰⁶³ in svojo slovnico. V predgovoru k slovnici razlaga, zakaj ni pisal *ne* v danjčici, ne v metelčici, ampak v bohoričici. »Prvič,« pravi, »za to, ker sem pisal to delo (slovnico in slovar) za vse Slovence, ne le za nektere, za kako peščico naslednikov te ali une abecede, saj vem, da rabijo Slovenci sedaj še največ bohoričico; drugič, ker je gotova resnica, da se kaka nova tudi dobra reč ne more sprejeti v slovar,

¹⁰⁶¹ Prevod: »Mož v duhu zrelih let – pazi, da ne stori česa, kar bi potem le z muko spremenil.« Horacij, Pesmo o pesništvu, 166, 168.

¹⁰⁶² »Snovanje slovenskega jezika.«

¹⁰⁶³ Štrekelj je strani 336 do 341 v rokopisu napak oštevilčil z 236 do 241.

dokler je narod ne potrди; tretjič, ker bi nova abeceda, ako je že res potrebna, mogla biti čisto latinska, ne pa zmes iz latinskih, cirilskih, pokvarjenih in na novo iznajdenih pismenk. Vsak trdi svojo, se ve; vendar nobena novih abeced ne ugaja popolnoma, in sestaviti bi moral spet drugo in takó le pomnožiti dosedanja zmešnjavo. Opomnim naj, da se Bohoričeva meriti sme (razen s Cirilovo) z vsemi drugimi evropskimi. Kopitar, na katerega se sklicujejo ti novi abecedarji, je želel latinskega Cirila, pa to je ostalo le želenje. Štajerski Slovenci smo bili s Kranjci lepo sklenjeni v pisanji, kakor smo še v govorjenju; zdaj pa se vzdiguje neka književna razlika, kakor kitajska stena, ki nas preti razdeliti, kar ni in ne more biti dobro niti ne gledé na jezikovno niti ne sploh na ljudsko omiko, ker si na vso moč prizadevajo na Štajerskem Danjkovo, na Kranjskem pa Metelkovo pisavo pripraviti v občno rabo ter jo vpeljati v šole ter med ljudstvo samo. 'Le vzajemno abecedo, vse drugo pride samo po sebi', vpijejo in vendar delajo le nove razpore. Poznam človeka, ki si je, ker mu nobena dosedanjih abeced ni všeč, stvaril popolnoma novo, češ, da rabi v bodoče samo svojo! Ako se bo to ponavljalo, se bomo ukvarjali nazadnje kakor Kitajci le s pravopisi, poglavitno reč, vedo samo, pa bomo zanemarjali. Kdor se je navadil pravilno brati slovensko, lahko bere in razume vsako tudi v bohoričici pisano ali tiskano knjigo; kdor se pa ni naučil, tega nevednosti ali priprostosti ni pomagano še s toliko celimi ali polglasniki. Kadar sem poprej pisal svojim rojakom, sem pisal vselej v navadnem pravopisu, ter sem dobro vedel, da me bodo razumeli; zdaj bi pa moral enim pisati v metelčici, drugim v danjšici, spet drugim v bohoričici; in če ne bi vselej vedel, ali me bodo razumeli itd. Čemu se ločiti in na stran zahajati, kadar se po ravni poti in z zedinjenimi močmi najprej pride do zaželenega konca itd. To so razlogi, da sem pisal v bohoričici.« Tako je praktično prizadejal Murko smrt danjšici in metelčici; njegova dela so imela ta uspeh, da so se mnogi privrženci Danjkovi in Metelkovi zopet oklenili bohoričice, med njimi Slomšek in Jarnik. Prvi (Lubomir) je v »Carinthii« 1832 leta, št. 10, navdušeno pozdravil Murkov slovar in slovnico v spisu »Erfreuliche Erscheinung in der slowenischen Literatur«:¹⁰⁶⁴ »Zdaj bo lahko šolskim prijateljem odpravljati neugodne in same sebe podirajoče novotarije ter hoditi za možem, ki nam bolj v dejanju, ko v besedi kliče: Bratje, naprej [po] dosedanjem, s tako lepim uspehom venčanem tiru do 300 let dobre pisave! Ne dajte se od te poti odvrniti ni na desno ni na levo. Le na nji se more vedo željnemu dajati dokaj in dobre dušne hrane. Kaj nam po-

¹⁰⁶⁴ Prevod: »Razveseljiv pojav v slovenski literaturi.«

magajo še tako popolni pravopisi, dokler nimamo v njih dosti bukev, in ni mož, ki bi svoja dela hoteli spisovati v njih, kakor nam kaže dosedanja skušnja. Res je stara pisava pomanjkljiva in nepripravna, pa nje poprava je tudi ali prepozna ali prezgodnja. Prepozna, ker imamo že dosti bukev v starem črkopisu; za Bohoriča bi bila mogoča, prezgodnja, ker jih je med jezikoslovci premalo, ki bi hoteli sprejeti to preuredbo. Dokler učeni možje kakor Murko in Jarnik (kateri je ravno tedaj [končal] svoj 'Versuch eines Etymologikons') pišejo po starem, ne begati učiteljev in ovirati slovstva. Bolje ob bergljah naprej, ker brez njih ni moči dalje. Nepristranski slovenski jezikoslovci bodo vsi zmožnemu pisatelju omenjenih del hvaležno podali roke in rekli soglasno: Med abecedami volimo mi tisto, katera nam najbolj služi, t. j. mi ostanemo pri abecedi Bohoričevi.«

Jarnik, poprej privrženec Metelkov, je leta 1832 izdal svoj »Etymologikon« prav tako v bohoričici; dasi ni niti z eno besedo povedal, zakaj je tako delal, že preziranje metelčice govori molčé zadosti.

Na Kranjskem je metelčico najbolj izpodkopala »Čbelica«, katero je jel leta 1830. dajati na svetlo Miha Kastelec in katera se je prikazala v bohoričici. Ker so se glasili v nji najboljši kranjski pisatelji, je bilo s tem eo ipso izrečeno, da so privrženci abecede, v kateri je »Čbelica« tiskana, tako da so morali celo metelkovca Potočnika šteti za nekakega odpadnika. Čbeličarji pa so poprijemali Metelka z njegovo pisavo kar naravnost, zlasti Prešeren, ki je spustil na Metelko sršena: »Nečimurni up«:

O Kranjci, ako čakate slovarja,
Ne čakajte ga od abecedarja!

In koj potem v sonetu »Črkarska pravda«: Al' prav se piše каппа ali каѣа, – Se šola novočrkarjev srdita – z ljudmi prepira starega kopita; – Kdo njih pa pravo trdi, to se praša; Po pameti je taka sodba naša: – Če je od каппа каѣа bòlj'ga žita – In boljš' obdelana in bòlj polita, – Naj se ne piše каппа, ampak каѣа. Če pa po črki boljša jed ne bode, – In zavolj' črke ne trpi nič škode, – Obhaja taka misel nas Slovence: Da pravdajo se ti možje mor'biti, – Za kar so se nekdanji Abderiti – V sloveči pravdi od oslove sence.

Vsled takega ravnanja odločilnih krogov je zgubljala metelčica in danjčica vedno več privrženecv. To nam najbolj izpričuje pismo Aliča, strastnega apologeta metelčice, ki je pisal 18. marca 1832 Purkarthoferju in v katerem pravi med drugim: »Dass man sich in die neuen Buchstaben nicht einverstehen will,

ist leicht zu erachten, weil das 8,¹⁰⁶⁵ s, c des Danjko der Slawität ganz fremde buchstaben sind. Dass meine Übersetzung aber Ihren Slawisten noch weniger gefalle, ist leicht zu glauben, weil sie die Metelko'schen Lettern nicht kennen, sie nicht verdaut haben, daher ihre entschiedene Superiorität nichtig ignoriren. Die Laibacher Slawisten nennen jene, die sich in ihren Lettern nicht auskennen, Obscuranten. Mögen nun diese Obscuranten und jene Illuminaten seyn, so ist doch überflüssig, in der Strecke zwischen Laibach und Gratz ein dreyfaches slawisches Alphabet zu haben. Man hätte der Einigkeit wegen entweder das vollkommene Metelko'sche oder das alte Bohoričsche beybehalten sollen. Die Danjkoschen sind im Cillier Kreiss¹⁰⁶⁶ eigentlich fremd und abgeschmacht, sein erdichtetes 8 und der lateinische e entstellen die Slowenische Schreibart, wesswegen ich auch keineswegs glaube, dass im Cillierkreise diese Nahmenbüchlein wir brauchen wollen. Überdies tritt jetzt ein Slowenischer Litterator auf, der alle neuen, erkünstelten, selbst erdachten Alpfabete verwirft, und bei dem Bohoričschen zu verbleiben gründlich einrath, und dieser ist Herr Anton Johan Murko. Seine Slowenische Sprachlehre und sein Handwörterbuch,¹⁰⁶⁷ dessen slowenisch deutscher Theil bereits erschienen ist, wird Epoche machen. Die Laibacher haben meines Wissens noch kein Wörterbuch, obschon Herr Vodnik über einem brütete, aber leider früher starb, als er es vollendete. Murko stimmt mich, von jetzt anzufangen dem Urtheile meines f. B. Lavantinischen Ordinariates lieber beim alten Alphabet zu bleiben¹⁰⁶⁸ und von Metelko mich abzuwenden; der Danjkoschen verwierung war ich ohnehin nie beygetreten. Murko lehrt uns mit dem accent aigu' das Metelkosche e¹⁰⁶⁹ und mit dem Accent grave das III zu ersetzen, was uns früher aus Ängstlichkeit gar nicht beyfiel.«¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁵ Na tem mestu stoji znak za Danjkovo črko Š.

¹⁰⁶⁶ Celjsko okrožje, avstrijska administrativna enota na Spodnjem Štajerskem.

¹⁰⁶⁷ Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Handwörterbuch, Graz 1833.

¹⁰⁶⁸ Stavek je formuliran precej nerazumljivo, tudi kratica f. B. ne pove veliko, znano pa je, da je leta 1816 lavantinski ordinariat poslal neki Aličev katekizem, verjetno prevod malega katekizma, Vodniku in Ravnikarju v presojo. Mogoče ima Alič v mislih, da ga Murko nagovarja, naj za ta katekizem, preden ga pošlje v presojo lavantinskemu ordinariatu, uporablja staro abecedo.

¹⁰⁶⁹ Metelkov ozki e.

¹⁰⁷⁰ Prevod: »Da se o novih črkah ne moremo sporazumeti, je razumljivo, ker so Danjkove črke 8 (danjčica), s, c slovanščini popolnoma tuje. Da pa so moji prevodi njihovim slavistom všeč, je še manj razumljivo, ker Metelkovih črk ne poznajo in jih niso prebavili, nji-

Učinek, ki ga je napravil Murko s svojo slovnico in Slomšek s svojimi opomnami v »Carinthii« povsod, je skušal zmanjšati Koloman Kvas (Dalemisel) s člankom v graškem listu »Der Aufmerksame« leta 1832, št. 44, 45, pod naslovom »Eine zweyte erfreuliche Erscheinung in der slovenischen Literatur«,¹⁰⁷¹ izjavljajoč svoje veselje, da so skoraj vse poljudne knjižice v novi abecedi že doživele drugo izdajo in da je slovenski narod štajerski že pridobljen za novo smer, dasi se nekateri pisatelji še branijo. On imenuje – in namero njegovo je lahko spoznati – Murka učenca nove šole, in sicer *svoje* šole; kot tak ni rabil samo vseh njegovih pripravljalnih del, ki se javno prodajajo, ampak tudi njegovo ročno knjižico. Isto namero ima »Bemerkung eines Landlehrers«¹⁰⁷² (Školnik) v »Aufmerksame«, št. 50. Toda oba sestavka nista mogla udržati gibanja, ki se je začelo zoper Danjkovo orthografijo in se pospeševalo z mnogoštevilnimi v bohoričici tiskanimi, med štajerskimi Slovenci razširjenimi spisi Ravnikarja, Jarnika, Veritija, Potočnika, Ciglarja, Barage itd., zlasti pa s »Kranjsko Čbelico«, ki je tudi na Štajersko bila povsod prijazno sprejeta. Od vseh strani, zlasti iz celjskega okrožja, so dohajali vladi pozivi zoper rabo danjčice v šolskih knjigah in nezadovoljnost s slovensko prelogo Machnerjevega abecednika je bila splošna. Trdilo se je, da je nerabna, ne samo »zavoljo bolj hrovaškega narečja«, ampak tudi zavolje abecede. Na čelu tega gibanja v celjskem okraju sta stala Simon Rudmaš, glavne šole ravnatelj v Celju, in Alič.

hove odločne prednosti namerno nočejo priznati. Ljubljanski slavisti imenujejo tiste, ki se v njihovih črkah ne znajdejo, obskurante. Četudi so eni nazadnjaki, drugi pa razsvetlenci, so na razdalji od Ljubljane do Gradca tri slovanske abecede vendarle odveč. Zaradi enotnosti bi bilo modro obdržati izpopolnjeno metelčico ali pa staro bohoričico. Danjčica je v celjskem okraju pravzaprav tuja in le malo uporabljena, njegova izmišljeni 8 in latinski e sramotita slovensko pisavo, zaradi česar nikakor ne verjamem, da bi si v celjskem okraju želeli tega imenika. Razen tega se je sedaj pojavil slovenski literat, ki je zavrgel vse nove umetelne in izmišljene abecede in resno priporoča, da ostanemo pri bohoričici. Ta gospod se imenuje Anton Jenez Murko. Njegova slovenska slovnica in njegov slovar, katerega slovensko-nemški del je že izšel, bo naredil preobrat. Kolikor mi je znano, Ljubljančani slovarja še nimajo, čeprav je že Vodnik enega ustvarjal, na žalost pa je umrl, preden ga je dokončal. Murko me nagovarja, naj odslej (glej opombo) ostanem rajši pri stari abecedi in se odvrnem od Metelka. Danjkovi zmešnjavi se sicer nisem nikoli priključil. Murko nas podučuje, naj z ostivcem zamenjamo Metelkov ozki e (znak) ter s krativcem Metelkov š (znak), česar se prej zaradi plahosti nismo domislili.«

¹⁰⁷¹ Prevod: »Druga vesela novost v slovenski literaturi.«

¹⁰⁷² »Pripomba nekega podeželskega učitelja«

Tako je bil sekovski ordinarijat kot šolsko oblastvo prisiljen znova se posvetovati z izkušenimi slovenskimi šolniki ter od teh zahtevati, da naj svoje nazore in opazke glede uporabnosti abecednika razložijo v posebnem mnenju. Večina njih, med njimi celo nekaj prejšnjih privržencev Danjkovih, se je izrekla za obdržbo stare abecede; Harman in drugi, katerim je Danjko prejšnje leto izsleparil pritrdilo, so preklicali svoje podpise in so povedali v besedah, ne zelo lepih za Danjka, kako jih je oplehtal.

V tej stiski je iskal Danjko obrambe in jo je tudi našel pri doktorju Jakobu Gottweissu,¹⁰⁷³ sodnemu upravniku gosposčine Malek pri Ljutomeru, ki je bil prej profesor 2. humanitatnega razreda in grškega jezika na mariborski gimnaziji in se je odlikoval z znanjem jezikov. Nepoklican, samo prošnji Danjkovi ustrezajoč, je skušal Gottweiss rešiti novo abecedo pretečega pogina. V ta namen je predložil sekovskemu ordinarijatu mnenje, v katerem je slavil izvrstnost danjčice in lepo razvesil vse njene prednosti, kolikor moči ponižujoč metelčico in bohoričico. Pri tako različnih mnenjih se ordinarijat ni upal odločiti dokončno.

V tem pa se je abecedna vojska še le prav unela na Kranjskem. Čelakovský je v »Českem Muzeju«¹⁰⁷⁴ leta 1832. (443–454) naznanil prve tri zvezke Kranjske Čbelice. Tam se je oziral seveda tudi na Prešernov sonet »Črkarska pravda« ter zapisal: »Črkarska pravda poprijema kranjske gramatike in pravopisce, pa zabavljica njegova bi [se] s prav malo premembo predmetov svojih lahko našla tudi pri nas«. Razložljivi pomen sonetov piše dalje: »Výborně 'miley' Prešern! enega mnenja smo z Vami. Priznati se mora, da jezik naših Slovencev je kaj bogato previden s slovnici. Kolika sreča to! – Ko bi se vsa njih književnost sicer dala sešteti na prstih ene roke, nič ne škoduje. – Slovenci imajo poln 'ducat gramatik' in torej obilo prijetnega, glavo in srce likajočega beriva! Kolika pa je tudi teh gospodov bistrournost in skrbljivost, katera se obrača na črke same! O veliki reformatorji – v abecedah! Vendar, nikar da bi se norčeval še dalje. Znano je sploh, da pismo latinsko ne zadostuje s črkami za vse glasove, kar jih je v slovanskem jeziku. Slovani, kateri rabijo latinsko abecedo, so si torej pomagali tako, da pišejo za en glas po več črk, ali pa da razločujejo sorodne glasove z nekterimi črticami in kljukicami.

¹⁰⁷³ Gotovo je to Gottweis Ivan, dr. jur. politik in mecen (1779–1851), študiral je filozofijo in pravo v Gradcu, postal suplent poetike v Gradcu, prestavljen na gimnazijo v Mariboru, pozneje uradnik na Braneku, graščini pri Ljutomeru.

¹⁰⁷⁴ Časopis Českého Museum.

Po prvem načinu ravnajo Jugoslovani, po drugem Čehi in deloma Poljaki. Poslednja leta pa je vstal na Štajerskem mož, ki ima za slovenski jezik sicer mnogo zaslug, Peter Danjko, in je pričel po slovnici in drugih svojih na svetlo dajanih spisih in spiscih glasove, izražane dosedaj z več črkami, izražati z enojnimi znaki. Kmalu pa je tudi ta našel svojega mojstra. Metelku namreč Danjkovo početje ni bilo všeč, kakor je sam pomilovaje opomnil v predgovoru svoje slovnice. Sam se je torej vzdignil ter iznašel nekaj novih črk, da bi zamenjal z njimi nekatere samoglasnike in soglasnike! Pa njegove čire-čare (čary-mary) niso ravno tako mogle dopasti drugim, kakor niso bile po volji njemu novote Danjkove. Kaj torej početi v tej babilonski zmešnjavi? Modrejši (kakor tudi izdavitelj »Kranjske Čbelice«) se ravnajo po stari navadi, in bodi jim hvala za to. Po naši misli je latinska abeceda, zlasti po svoji razširjenosti po večem delu naše zemlje, sama na sebi tako dovršena, da ne sprejme zlepa nobenih novih znakov; in ko bi bili še tako primerjeni, bodo vedno žalili oko in ne bodo potrjeni. To so čutili dobro tudi prvi ustanovitelji latinsko-slovanskih abeced, in nespametno bi bilo misliti, da naši predniki niso imeli toliko razuma, kolikor ga je treba k izmišljenju nekaterih črk; le skrbelo jih je in bali so se, da ne bi bili v posmeh, česar se pa seveda naši novejši in bolj pogumni slovničarji nikakor ne boje. To je tedaj znamenje nemale drznosti, s tû pa tam pobranimi ali v svoji učeni glavi v potu svojega obraza nakresanimi pismenkami vsiljevati si bodi si svojemu narodu, bodi si vsemu slovanstvu in hoteti ga po svoji glavi učiti brati in pisati. K sreči ne nahajajo njih bistri iznajdniki nobenega nasledstva in naj se torej nikar ne čudijo, da tudi tukaj velja: kolikor glav, toliko misli; saj se tolikrat sami s svojo lastno glavo poravnati ne umejo. Ostanite tedaj raji, ljubi Slovenci, pri svoji navadni pisavi; ne dajajte prostora tem in podobnim pustim in neužitnim novotarijam; in ako bi vam kedaj na misel prišlo popravljati svoj pravopis in svojo abecedo, storite to po načinu Čehov in Poljakov ter sprejmite za svoje l, s, z, fh, zh s, z, c, š, č; s tem sebi in nam olajšate vzajemno branje knjig in mnogo pripomorete k povzdigi svojih in naših tiskaren. Ne bi pa svetoval, da se take obnove poprime kak suhoparen gramatik; ako že kdo, naj se je loti kak bistrumen pisatelj, kak Prešeren!«

Potem presoja Čbelico v še drugih rečeh in opominja naposled, naj se Slovani nikar ne ločimo, marveč zedinjamo, češ, da nas gleda šestdeset in več milijonov Slovanov.

XLVI

Ta spis je po nemški dal Čop ponatisniti v »Illyrisches Blatt« leta 1833. št. 6–8 s svojimi pristavki in popravki. Med drugim omenja zlasti Prešernove zabavljice »Nova pisarija«; ko bi bil češki kritik poznal nje posebne namere, gotovo bi bil katero povedal posebej o njej. Po vsem svojem načinu in duhu spominja le ta na Alfierijevo »I pedanti«. Dalje pravi: »Misel gospoda Čelakovskega o neprimernosti novih črk je tudi naša; le pristaviti še moramo, da se nam *pravila*, po katerih se je napravila ta novotarija, in katerih ni bil najprej postavil Metelku (to meri deloma na Popoviča, bolj še pa na Kopitarja, ki je učil, da je latinico popolniti z glagolico), zdijo še bolj graje vredna ko njih zvršitev po Metelku. To s potrebno natančnostjo dokazati, nam zdaj ne dopušča prostor; zgodi se pa to lahko drugič, ako se pokaže potreba. Sicer pa nismo te misli, da g[ospod]a Metelka slovnica z njegovimi črkami obveljá ali pa ne obvelja; marveč smo si svesti, da ta koristna knjiga v drugih rečeh obdrži svojo očitno veljavo, naj že ktera koli osoda zadene nove pismenke.« Te besede Čopove so bile klic na boj. In res so se oglasili metelkovci koj v 10. št. v sestavku na dveh straneh z znamenjem .-. , kakor je tudi Čopov spis brez imena. Malokdo, pravijo metelkovci, bo obžaloval, da imamo Slovenci že dosti slovníc, pesmi v Kranjski Čbelici niso v slovnícnem oziru kaj pravilne, v nravnem pa ne kaj hvalne. Če imenuje Čelakovský slovnico suhoparno, govori drugači o nji kakor Kvintilijan. Tudi si pisatelj Metelkove slovnice ni nikdar prisvojeval časti, da je on edini tvaritelj novega pravopisa. Bilo jih je več, ki so poznali tudi češki črkopis, se ozirali na pisavo vseh slovanskih pa še drugih jezikov. Zgodovina uči, da si mora vsaka dobra reč priboriti občno priznanje. Tega so si v svesti o novem pravopisu, če tudi se to ne zgodi v kratkem ali po kakem pesniku. Slovenščina se ujema najbolj s staro slovansčino v besedi, zato naj se ujema, kar se dá tudi v pisavi. Latinica opovira celo slovstvo, v bližnjih slovanskih narečjih sicer ne toliko. Popravljen pisava pa vtegne in mora odpraviti premnoge dvojbe, domačinu in tujcu olajšati branje ter dati veljavni književnosti podlago za vse bodoče čase.

Čopov odgovor na ta zagovor je izšel v posebni dokladi v št. 13, 14, 15 in 17 na 17 straneh z mnogoterimi prav drobno tiskanimi opombami in razlagami in podpisan z velikim Č v metelčici. Naslovljen je: »Slowenischer ABC-Krieg. A ognun sia palese, che l'amor patrio e la verità mi hanno fatto pigliare la penna, e non odio che io porti a particolar persona. (A. Firenzuola, Discacciamento delle nuove lettere inutilmente aggiunte nella lingua toscana, pagina 7. edizioni

Venezia 1828.«¹⁰⁷⁵ Vsaki narod, pravi Čop, je že imel svojo »črkarsko pravdo«, zdaj jo imajo tudi Slovenci. Italijanska, ki jo je leta 1524 sprožil Trissino v Rimu, in zoper katerega se je ravno ondi bil vzdignil Agnolo Firenzuola v citiranem spisu, je dela geslo Čopu k črkarski pravdi slovenski, ki se je godila večinoma v nemškem jeziku. V svojem spisu ponavlja Čop skoraj vse to, kar so očitali metelčici ustno in pismeno že Slomšek, Jarnik, Dobrovský, Murko in drugi prijatelji, vzlasti kar se je pisalo o abecedni vojski na Koroškem (Župan). Čop govori v tem spisu z vso hvalo o Kopitarju in njegovih znanstvenih zaslugah, o Metelku in njegovi slovnici; graja jo le zaradi oblik nekih črk in načel, po katerih je narejena metelčica in katerih našteva; ona mu niso pravila, t. j. dobra vodila, ampak nekatera se mu zde celo neizvršljiva in pogubljiva. Metelkovci so odgovorili Čopu v posebni dokladi na 7 straneh, na koncu je pisatelj podpisan z zvezdico *. V tem odgovoru se očita, da je nasprotnikov spis pristranski in ne brezstrasten, da sam nastavlja pravila, katera potem naskokuje in izpodkopava. Ponavljajo se nekteri že povedani razlogi in dokazi in naposled je pristavljena opazka, da bi bil gospod Č gotovo bolj priljudno in manj srdito začel omenjeno abecedno vojsko, ko bi bil sam kedaj že kako kranjsko delo spravil na dan ter dejanski okusil mnoge težave, ki jih prizadeva tolikokrat človeku pravopis našega jezika.

V št. 23. je prišel v posebni dokladi Čopov odgovor »Slowenischer ABC-Krieg No. 2« na 8 straneh, kjer Čop bistro zavrača zadnji spis in že nekoliko osornišče prijema Kopitarja in Metelka, češ, da je hvale vredna Metelka marljivost, v kateri je ponapolnil Dobrovskega formular. Mnogotere nedoslednosti pisave razkazuje na drobno in omenivši, da morebiti abecedna reforma ni napravljena po nobenem pravilu, je ponatisnil nekaj več besedi iz Firenzuolovega »Discacciamento delle nuove lettere inutilmente aggiunte« itd.

Sedaj pa se je oglasil prvi znanstveni buditelj metelčice – Kopitar. V 27. št. je s podpisom K. na 6 straneh ponatisnjeno. »Ein Wort über den Laibacher ABC-Streit, aus einem Briefe aus Wien an Herrn M.xxx,«¹⁰⁷⁶ t. j. Metelku . V tem pismu prijema Kopitar zelo učeno in prebridko češkega preroka Bileama – Čelakovskega, spretnega doktorja – pesnika Prešerna, češ oba sta estetična genija,

¹⁰⁷⁵ revod: »Slovenska abecedna vojna. Vsakomur naj bo jasno, da sta me do tega, da sem prijel za pero, pripravili ljubezen do domovine in resnica, ne pa sovrašтво, ki bi ga čutil do določene osebe. (A. Firenzuola, Prganjanje novih črk, po nepotrebnem dodanih toskanskemu jeziku, str. 7, izdano v Benetkah, 1828.)«

¹⁰⁷⁶ Prevod: »Beseda o ljubljanski besedni vojni, iz nekega pisma z Dunaja gospodu Mxxx.

zlasti pa učenjaka vojvodo Matija Čopa (Pan Maciek), primerjaje ga osebno in нравno nedostojnim pisateljem in oponašaje mu nanj naperjenega sršena Prešernovega: »Čudni dihur«: »V Ljubljani je dihur, ki noč in dan žre knjige, Od sebe pa ne dá najmanjše fige«, vendar pristavlja, da njegovi bojni tovariši celó vredni niso takega vojvode. Po mnogih stvarnih odstavkih pravi naposled, da se ž njim, ako se po teh besedah ne vrne k bona fides, noče več prepirati, pomnjiv zares goethejskega izreka, ki ga je povedal modri Leo Mediaevus:

Hoc scio pro certo, quoties cum stercore certo,
Aut vinco, aut vincor, semper ego maculor.¹⁰⁷⁷

»Di che lievi cagion che crudel guerra!«,¹⁰⁷⁸ je zaklical s Petrarkom Čop v svojem odgovoru na to, ko ga je kot posebno doklado k št. 30 izdal pod naslovom »Slowenischer ABC Krieg No. 3« na 6 straneh, s podpisom Č (za gospoda Kopitarja s pristavkom: *ironice!*). Jeli vsa ta zanikrna abecedarija vredna, da se kdo tako psuje, poprašuje pomilovaje. Vendar po pravilu, »kakor se posuje, tako se povračuje«, obere tudi Kopitarja, opere Čelakovskega, Prešernu prepušča, da se opere sam, podere 18 §§. pisma Kopitarjevega in pravi naposled: »Dosti je in več ko dosti! Ko bi gospod Kopitar hotel me še kedaj napasti, psovaje moj značaj, zavračevaje me ponosno, s splošnimi trditvami, z zlobnimi primerami, s puhlo bistroumnostjo in s preprostimi nesnagami, ne pa z razlogi, vzetimi iz reči same, povem mu kar naravnost, da onih nesnažnih vrstic modrega Leona Mediaeva sicer nočem obračati vanj, da mu pa tudi ne odgovorim nobene vrstice«.

Kakor »prvo besedo« s sonetom »Črkarska pravda«, tako je hotel Prešeren tudi »zadnjo« imeti v abecedni vojski, da bi se za nekatere zabavljice po svoje znosil nad Kopitarjem. Čopovemu spisu so pridejani namreč »Literarische Scherze in August Wilhelm von Schlegel Manier. Vom 'Doctor-Dichter P'«. ¹⁰⁷⁹ I.(zabavljica) »Error typi« kaže, da se je Zoisu, ko je hotel po sebi olikati Kopitarja, zgodila nesreča: namesto Zoisa smo dobili le Zoila, jezičavega vse kritiku-

¹⁰⁷⁷ Prevod: »Vselej oblatim se pač, naj zmagam li, ali podležem, / kadar se z blatom borim, – prav za gotovo to vem.« Prevod po: Pintar, Luka (L.P.) (1898). »Hoc scio pro certo, quoties cum stercore certo«. *Ljubljanski zvon*, XVIII, št. 3.

¹⁰⁷⁸ Prevod: »Iz kako majhnih vzrokov tako kruta vojna!«

¹⁰⁷⁹ Prevod: »Literarne šale v slogu Avgusta Wilhelma Šlegla. Od 'doktorja – pesnika P'«

jočega gramatika: »Ex errore typi Zoilus alter ades«. ¹⁰⁸⁰ Druga zabavljica je znani sonet o Apelu in čevljarju po Plinijevi pravljici: »Le črevlje, (to je gramatiko, ne pa pesmi estetike), sodi naj Kopitar.« V tretji zabavljici »Relata refero« ¹⁰⁸¹ pripoveduje, da so novine »Mémoires de l'Académie Celtique« leta 1808 naznanile, da je Kopitarjeva slovnica – Zoisovo delo: a ker se gospodu ravno ni poljubilo podpisati svojega spisa, ga je podpisal njegov tajnik. Res nima Kopitarjeva slovnica spredaj imena pisateljevega, ampak čisto na koncu knjige stoji ime Kopitar. Sonet slove:

Wie 's kommt, dass so viel Koth der ausgespieen,
 Der anno acht schon so gescheit geschrieben,
 Das will ich euch erklären, meine Lieben,
 Will von den Augen euch den Schleier ziehen.
 Das Buch, das als gelahrt den Mann verschrieen,
 Hat, weil just nicht geruh'te zu belieben,
 Der Herr, sein Secretarius unterschrieben;
 Wie viel hat der bis nun daraus entliehen!
 Der Slawen Schlötzerische Millionen,
 Was sonst darin besagt von unsern Stamme,
 Vermisst man nie in seinen Recensionen.
 Doch da kein Tropfen für des Hasses Flamme
 Im Quell, den er auch jetzt nicht würde schonen,
 So schöpft er einmal auch aus eignem Schlamme.

Četrta zabavljica, naslovljena »Hoc scio pro certo, quoties cum stercore certo«, ¹⁰⁸² velja za razžaljenega prijatelja Čopa:

In Meeres Tiefen, auf der Erde Fluren,
 In Lüften, wie wir unmassgeblich meinen,
 Kann ein Ding mit dem andern sich vereinen
 Nur, wenn verwandt sich anzieh'n die Naturen.
 Der Koth sympathisirt nicht mit den puren

¹⁰⁸⁰ Prevod: »Zaradi tiskarske napake si le drugi Zoil.«

¹⁰⁸¹ Prevod: »Poročam, kot sem slišal.«

¹⁰⁸² Prevod: »Prav za gotovo to vem, kadar se z blatom borim.«

Krystallen, nicht mit Gold und Edelsteinen;
 Nicht lange kleben deshalb an den reinen,
 Was sie besudeln mag, des Schmutzes Spuren.
 Desswegen kannst du keck zu Allem schweigen,
 Was er geschrieben im unedlen Style,
 Der Keifern von Thersites Schlage eigen.
 Und führt er allen Schlamm her, der im Nile,
 Dich, Freund, beschmutzt er nicht, er wird nur zeigen
 Den Lesern sein ingenium suile.

Peta zabavljica pravi, da v boju, kdor nima sicer orožja, popade navadno cepc:

Du staunst, mein Freund, und fragst, woher und wie es kam,
 Dass deiner Gegner Kampf so eine Wendung nahm? –
 Wenn's sonst an Waffen fehlt, nun, der nimmt in der Regel
 Zuletzt die Zuflucht zu dem nächsten besten – *Flegel*.

Prešeren je torej končal abecedno vojsko na Kranjskem s cepcem. Po Čopu se ni nihče več oglasil za njo. Natihoma se je sicer boril Metelko zanjo še dalje, toda brez uspeha. Še 1833. je dvorna šolska komisija z ukazom z dne 6. novembra prepovedela tiskati šolske knjige v nji. Otroke po abecednih in ljubljanskih normalnih šolah so sicer pitali ž njo do l. 1848, to pa zato, ker ni bilo drugih pripravnih katekizmov. Abecedna vojska je bila razburila tedaj na Kranjskem vse duhove. Profesorji in dijaki, učeni in prostaki so se prepirali in pulili, kregali in kresali za metelčico in zoper njo po šolah in družbah, doma in po krčmah in sprehodih. Ko je bila prepovedana, so celo nevedni otročaji iz šole leté kričali na ves glas: Žabičica je umrla! »Metelkova žabica« je ostala v pregonu do leta 1850. in še dalje pri vseh kravjedolinskih¹⁰⁸³ in spodnjepoljanskih, krakovskih in trnovskih paglavcih. Ubogega Metelka so še 25 let po abecedni vojski dolgopetni dvajsetletni osmošolci dražili z njegovimi žabami. Metelko je sicer dobil od udanega učenca v metelčico lepo v svilo vtakano pesmico, pa tudi iz Maribora grobo pismo, v katerem se grdo po nemški psuje nanj. Marsikatero grenko je moral preslišati, ko so proslavljali zmago nad njegovo abecedo. Hudomušni Prešeren ji je naredil v krčmi posebno nadgrobnico:

¹⁰⁸³ Kravja dolina – ljubljansko predmestje v okolici sedanje Miklošičeve ulice.

Umrla je metelčica,

 vsi homeopati
 Ji niso mogli pomagati.
 Umrla je za žlico – *kaše*,
 molimo za njo tri očenaše!

Na Štajerskem pa se je danjčica še držala navzlic hudi opoziciji. Da, Kvas je celo na neke spomnje Čopove glede danjčice v Ilirskem listu objavil v graškem časniku »Der Aufmerksame« leta 1834, št. 13, kratek zagovor pod naslovom »Für die slovenische Literatur«, ki je pa tako reven, da ga lahko prezremo. Šele leto 1836. je odločilo tam dolgoletni abecedni spor, ko je znovič posegel v boj Murko. Kvas, načelnik privržencev danjčice, je spisal namreč obširno, 28 pol obsegajočo apologijo danjčice in jo je predal sekovskemu ordinarijatu. Ta spis nam kaže, kako razjarjeni so bili Danjkovi prijatelji zoper svoje nasprotnike; spis kar mrgoli nečastnih priimkov in napadov na bohoričance, zabavlja o njih značaju, dela slabe dovtipe in je poln splošnih in neosnovanih trditev. Kvas si je najbrž bil vzel za vzorec Kopitarja, katerega še presega v grobosti, toda stoji glede bistrumnosti globoko pod njim. Vzrok, zakaj ni bil novo izdani Danjkov abecednik prijazno sprejet, pravi, so pritožniki, ki niso dozdej še nič storili, vendar pa zametajo dela drugih, ker jih ali ne znajo ceniti ali pa iz posebnih postranskih razlogov nočejo ceniti; zato tudi ne morejo v tem prašanju biti kompetentni. Potem sumniči pritožnike in nasprotnike danjčice, zlasti Murka, Aliča, Rudmaša. Tudi »Kranjska Čbelica« jih dobi nekaj po perotnicah: »Das Krainerisches Bienchen sumset als Wörtlführer eines zahlreichen Malkontentenkorps echt alt bochoričich im ganzen Lande herum, nebenher auch in den benachbarten Provinzen entweder nach Honig sich umsehend, oder vielleicht als Spion, Anhänger unter dem Panier za staro kajnsko slovenjšino werbend. So ein Bienchen ist ein sehr kluges und emsiges Thierchen, es weiss aus jeder, selbst giftigen Blume Honig zu ziehen, und wenn es auch noch so absichtslos für sich allein herumzuschwärmen scheint, so weckt es doch bald sein bald leiseres, bald stärkeres Gesumse manchen Schlummernden, dem es bange vor dessen Stachel wird.«¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸⁴ Prevod: »Majhna Kranjska čbelica brenči kot voditeljica številnega zbora nergačev prav po bohoričevsko okrog po deželi, zraven pa še nekoliko po sosednjih provincah, išče medu ali pa morda kot vohljač pod praporjem stare slovenščine za staro kranjščino nabira pristaše. Takšna čbelica je zelo brihtna in marljiva živalca, iz vsake, tudi strupene cvetice

Kvas hvali Danjka in Gottweisa v čezmernih besedah, govori samozadovoljno o svojih zaslugah za slovensko slovstvo in trdi zopet, da bi leta 1819. izašla Šmigočeva slovnica lahko nosila njegovo ime, kar spričuje priloženo izrecilo. Dalje govori o vzrokih abecedne reforme, imenuje Kopitarja nje provzročitelja in navaja za dokaz izvrstnosti danjčice, da se je v nji razširilo med narod okoli 50.000 knjig. Opomniti se mora še, da opozarja Kvas ordinarijat na novo češko-ilirsko abecedo, ki dobiva v sosednji Hrvaški vedno več privržencev.

Toda s tem ni Kvas kar nič koristil danjčici, ampak ji samo škodil. Zadnji nasprotnik ji je nastopil v Murku, ki je spisal »Bemerkungen über das neu aufgelegte windische Nahmenbüchlein, das darin gebrauchte Alphabet und die Übersetzung des Nahmenbüchleins«. ¹⁰⁸⁵ Te je vložil 7. julija 1836. in v njih obširno razpravljaj vse abecedno prašanje ter prišel do tega posledka: »Reforma abecede sploh ni potrebna, ker ima ta dovolj pismenk, in to latinskih, ki ne zaslužijo nobene graje. Danjčice ni priporočati, ker ima dve črki, ki se ne privilegata latinskim, 8 in Ч, od katerih se prva celo ne da lahko pisati; znamenju *x* se je podložil nelatinski pomen (ž); vsi omikani narodi, ki rabijo latinico, se poslužujejo za glasove, za katera nima latinica znamenj, takozvane tevtonske kombinacijske metode; nenaravno in neprimerno je, gradacijo za *z*, *s*, *c* zaznamovati z *x*, 8, Ч, ker se ne da spoznati ta v jeziku tako jasni in analogni prehod iz znamenj samih, kakor v bohoričici. Če se že hoče vpeljati nova abeceda, čemu se ne izbere češka, kjer se za sikavci *c*, *s*, *z*, pišejo podobno šumevci č, š, ž; tudi bi se s sprejemom češke abecede združili ne samo s Čehi, ampak tudi s Hrvati, ki so se je že poprijeli. Dalje ni pričakovati, da bi se kedaj danjčica splošno sprejela; že tedaj vidimo, da je zmerom bolj utesnjevala. Če se je dvorna šolska komisija izrekla zoper boljše vtemeljeno metelčico, koliko bolj se mora izreči zoper danjčico in jo prepovedati 'denn solche kleinliche ABC-Sectirereien führten unablässig ärgerliches Zanken und Streiten mit sich, was in Dringen von Wichtigkeit, wie zum Beispiel die Jugend und Volksbildung, nichtanders als verderblich sein könne'. ¹⁰⁸⁶ Če

zna posesati med. Čeprav izgleda, da še tako nenamerno, sama zase brenči naokrog, pa vendar njeno včasih bolj tiho, včasih bolj glasno brenčanje marsikaterega dremuha iz sna prebudi strah pred njenim želom.«

¹⁰⁸⁵ Prevod: »Pripombe k na novo izdanemu slovenskemu imeniku, v njem uporabljeni abecedi in k prevodu imenika.«

¹⁰⁸⁶ Prevod: »Kajti takšna drobnjakarska ABC seciranja so povzročala neprestana pričkanja in prepiranja, kar na pomembne zadeve, kot sta na primer izobrazba ljudstva in mladine, lahko uničujoče vpliva.«

se prepové danjčica, se zopet zadobi mir in edinost v bohoričico. Tistih 50.000 izvodov Danjkovih bukev ni smeti tako zelo upoštevati, koliko več bi se morali odločiti za bohoričico, če bi gledali na to! Veriti sam je v krajšem času izdal več in važnejših pobožnih knjig ko Danjko v 12 letih, neglede na spise Ravnikarjeve, Jarnikove, Slomšekove, Baragove, Ciglarjeve, Švabove, vse pisane v bohoričici, in neglede starejših knjig, ki so jih vsi štajerski Slovenci radi brali in se bolj zahtevajo kakor Danjkove, katerih se ni nad 1000 spečalo zunaj mariborskega okrožja. Tudi na pritrnila in podpise duhovnikov in učiteljev ni kaj dati, ker se vé, kako jih je Danjko pridobil na ne popolnoma pošten način in da so tudi nekateri že spremenili med tem svoje mnenje.« Tem opomnjam je priložil Murko še »Kurze Beleuchtung des von dem Lehrer der windischen Sprache Coloman Kvas abgegebenem Gutachtens und seiner Anträge in Betreffs des neu übersetzten deutsch-windischen Namenbüchleins«¹⁰⁸⁷ (6 pol); v nji pretresa Murko nekatere trditve Kvasove tako, da ga popolnoma raztrga. Najprej se obrne zoper trditev Kvasovo, da so samo Danjko in njegovi privrženci pametni in delavni, in našteje celo vrsto mož, katerim nihče ne more odrekati pameti in delavnosti. To vendar ni nič posebnega, izmisliti si abecedo, katere nihče ne mara, in spisati nekaj knjižic, katere so le malokomu umljive; če se Danjko in Kvas sklicujeta na Kopitarja kot vir abecedne reforme, se motita. Res je Kopitar v slovnici sprožil potrebo abecedne reforme, pa nikakor ni namerjal takih preprirov. Da bi bila Danjko in Kvas prav razumela Kopitarjevo idejo splošne slovanske abecede, bi bila gotovo opustila svoj poskus. Kopitar sam se ni nikdar štel poklicanega za tako reformo, pričakoval jo je od Dobrowskega. In kar si nista Kopitar in Dobrowsky, moža svetovne slave, drznila storiti, to hoče opraviti mož, ki ga zunaj Štajerske nihče ne pozna niti po imenu. Da se bodo Slovenci po danjčici združili z Rusi, Srbi in Bolgari, kakor hočeta Danjko in Kvas natvezti nezalcem jezika, je neumna trditev. Samo znamenje Ч je cirilsko in to naj zvrši zedimbo? »Macht euch doch mit so albernem Vorspiegelungen nicht lächerlich, sondern bleibt ehrlich, um sicht nicht in der Sache Unkundige zu betriegen.«¹⁰⁸⁸ Dalje se zagovarja Murko zoper Kvasovo trditev, da je on prelogo Evangelija samo na čisto prepisal, in pravi: »Jaz sem Rižnerja, ki je leta 1827 še zelo malo in slabo slovenski znal, učil slovenščine, dasi mi ni v posebno čast, ker so bile njegove knjižice slabo sprejete

¹⁰⁸⁷ Prevod: »Kratka pojasnitev mnenja in predlogov, ki jih je predložil učitelj slovenskega jezika Koloman Kvas v zvezi z novim prevodom nemško-slovenskega imenika.«

¹⁰⁸⁸ Prevod: »Ne smešite se vendar s tako neumnimi prikazovanji, bodite pošteni, da v zadevi ne bi sami sebe z neznanjem goljufali.«

in so v sluhu kot krivoverske; jaz sem, kar se jezika tiče, preložil biblijo, Rižner se je bavil samo z ustanavljanjem zmisla in še le pozneje je prišel nad delo Kvas kot reordent, ki je dobro v njem s svojimi siromaškimi popravami zbrisal, kakor se je izrazil neki cenzor.« In tako bi bilo dokazano, sklepa Murko, da se učitelj Kvas bori samo z obrekovanjem značaja bohoričancev, splošnimi trditvami, slabimi prisposodobami, puhlim dovtipom, z očividnimi lažmi, pogrdami in sramotjenjem, ne pa z razlogi vzetimi iz stvari same, in da se zatorej ni ozirati na njegova in drugih danjkovcev mnenja, ker tudi tukaj velja izrek pesnikov:

*Crimine ab uno disce omnem (Dainkianum)*¹⁰⁸⁹

S temi besedami se je končala abecedna vojska na Štajerskem. Murko je zopet spravil v čast staro bohoričico. Toda šele 18. avgusta 1838. leta je dal štajerski gubernij sekovskemu ordinarijatu na znanje ukaz cesarsko-kraljeve dvorne šolske komisije, da naj se ne tiskajo več šolske knjige v danjčici in da je revidirati in novo natisniti nemško-slovenske šolske knjige. Že 12. septembra je dobil Murko nalog, naj prevzame komisijo za to.

Videli smo, kako ljuto se je borila abecedna vojska tako na Kranjskem kakor Štajerskem, zlasti v poslednjih stadijih. Marsikedo, ki se je zbal grdih prepиров, pri katerih so se večkrat obirale in blatile tudi osebe in značaji, je vzel slovo od literarnega delovanja, kakor razvidimo iz pisma Jarnikovega Stanku Vrazu. Danjko sam se je jezen popolnoma odtegnil z literarnega polja, ker nehvaležni svet ni hotel sprejeti njegove abecedne reforme, nehal je, kakor pravijo, tudi sicer delovati v narodnem zmislu, kot dekan je brez izjeme izpraševal samo nemški. Šele leta 1861. in 1869., ko je zdramil Slomšekov duh vse sile in žile slovenskega Štajerja, se je tudi on nekoliko zopet ogrel ter zavzdignil svoj glas in v »Drobtincah« opisal neke štajerske kraje. Tudi je še kratko pred smrtjo še zmiraj zbiral in zlagal nove uganjke štajersko-slovenskega naroda. Manj je Metelka bolelo, da je pogorel s svojo reformo, kakor bomo pozneje videli.

Je li bil abecedni boj popolnoma brez zmisla in koristi za naše slovstvo? Gotovo ne; ž njim se je zbudilo zanimanje za jezikovne študije. Najboljši možje našega naroda so se udeležili boja; spravilo se je dosti važnega gradiva za učenje slovenskega jezika, ker je vsak hotel pobiti nasprotnike s silo navedenih vzrokov, z obilnostjo svojega znanja. Ko so se po dokončanem prepiru zopet pomirili duhovi, se je povzdignilo slovstveno delovanje ne samo na Kranjskem, ampak

¹⁰⁸⁹ Prevod: »Po krivdi enega sódi vsakega (danjkovca)!« Vergilij, Eneida, 2. 65–66: izvornik se glasi *crimine ab uno disce omnes* (po krivdi enega sódi vse).

tudi na Štajerskem. Tako je imel ta prepir tudi svoje dobre nasledke; njegova važnost se nikakor ne sme ceniti prenizko. Ako bi bili Štajerci sprejeli danjšico, bili bi ločeni od bratov na Kranjskem in Koroškem, katerih bi gotovo nikdar ne pripravili do nje, ločeni od drugih Slovanov in omikanega sveta; isto velja o metelčici; ti abecedi bi bili nekak unikum, zmes latinskih, kirilskih in izmišljenih črk. Murko in Čop sta pridobila lepih zaslug, da sta preprečila novi abecedi in pogubni slovstveni razkol.

Še ene okolnosti nam je omeniti. Dasi so si vse stranke bile v laseh, se vendar od vseh že obrača pozor na češko abecedo; Danjko, Kvas, Murko, Alič in td. mislijo, da bi ne bilo napak, ko bi Slovenci sprejeli češko pismo, katero je za hrvaški jezik priredil Ljudevit Gaj. Sikavci Danjkovi s, z, c so tako rekoč most, da se je olajšal prehod v gajico. Češka abeceda je našla zoprnika samo v velikem gromovniku Kopitarju. Na Štajerskem si je pridobila privržencev zlasti med mladimi Slovenci, ki so dovršili gimnazijske nauke v Varaždinu in Zagrebu. Stanko Vraz se je zgodaj posluževal gajice; že leta 1835 jo je rabil. Tudi Jarnik je bil ob istem času že pridobljen za »modificirano češko ortografijo«, kakor kaže njegovo pismo Vrazu. Prva knjiga v sedaj navadnem pravopisu so Vrazove »Narodne pesmi ilirske«. V predgovoru pravi Vraz: »Dobro vem, ljubi slovenski prijatelj, da se ti ne boš čudil, ko boš zaglednil te pesmi v enim oblačili, v kakvim še nobena slovenska knjižica štampana ni, t. j. de boš vidil jo v ilirskem pravopisu ... zakaj jes vem, de tudi Ti z žalostnim sercam gledajoč pravopisne razpertije hlepeniš za vpelanjem zdraviga, spametniga in stalniga pravopisa v naših gornjih krajah.« Gajica si je tudi na Kranjskem pridobila naglo mnogo simpatij, tako da sta leta 1840. izšli v Ljubljani že dvé knjigi z novimi črkami: Vodnikove pesmi in »Varuh« Smoletov (ne pa Linhartov Veseli dan); izdal ju je Smole v družbi s Prešernom: in tako je res pesnik in ne gramatik uvel novo abecedo! Za njima je prišel Žemlja s pesmijo »Sedem sinov«, tiskano v Zagrebu in nekimi pesmimi v »Illyrisches Blatt«, potem Murko, ki je 1843. izdal slovnico drugič, in sedaj v gajici. Kmalu so tudi »Novice« začele bolj nagibati se k nji, s čemer ji je bila zagotovljena dokončna in popolna zmaga. – Toliko bodi o abecedni vojski dovolj.

XLVII

Danjko se je užaljen odtegnil narodnemu delovanju, ko je njegova stvar propadla; ne tako mirni in ponižni Metelko. Še ko je divjala abecedna vojska, je imel domá drugo, sicer bolj tiho, toda sitno pravdo. Priljubil se mu je bil namreč Hahnemann, začetnik homeopatičnega zdravljenja (umrl v Parizu 1843.). Po njegovem nauku si je bil napravil zdravil in jih je delil ljudem, kar so delali potem tudi drugi, zlasti duhovniki. Bile pa so že pred in tedaj grozne borbe med alopati in homeopati, in ker je bila leta 1819. homeopatija tudi v našem cesarstvu prepovedana, so nekteri nje prijatelji zložili prošnjo do cesarja, naj se jim v Ljubljani dovoli zdravnik homeopat, kateremu hočejo na pet let zagotoviti plačo in mu dajati po 800 gl. na leto. Kar pošljejo mestni zdravniki hudo tožbo do okrožnega glavarstva in potem do škofijstva, češ, da je v mestu posebno homeopatično društvo, njemu na čelu stolni kaplan Potočnik in slovenščine profesor Metelko in pa lekarna, katero vodi stolni dekan Jerin, ter zahtevajo, da se gledé na raznotere zakone tem gospodom homeopatija ostro prepové, kar se je tudi ustno in pismeno storilo. Z oziroma na »Svete pesmi«, tiskane v metelčici in pa na to pravdo je spustil Prešeren na Potočnika znanega sršena:

Popred si pel, zdaj pa homeopatiš,
Popred si čas, zdaj pa življenje kratiš.

Še med abecedno vojsko je spisal Metelko šolsko knjigo, ki je bila sicer v tesni zvezi z njegovimi prejšnjimi, pa ni izšla v novi abecedi, ampak v bohoričici: »Berilo za male šole na kmetih po c. kr. estrajshkih deržavah«, Na Dunaju 2/3 in drugič: »Berilo za drugi klas malih šol na kmetih«, v Terstu 1846.

Po Čopovi smrti je prosil Metelko za njegovo službo v knjižnici. »Rad bi se,« tako je pisal Kopitarju, »redno pečal s slovenščino, kar mi zdaj ni mogoče. S samimi 400 gl. – kot učitelj slovenščine – bi ne mogel živeti; kateheška služba pri stolnici pa mi jemlje ves čas. Govori se, da je po deželnega glavarstva nasvetu Kastelic predlagan na prvem, neki pisar iz Gradca na drugem, jaz pa na tretjem mestu, torej je ves ta moj up po vodi. Ako morete v tej reči kaj storiti, prosim in izročim se Vam vsega itd.« Iz tega pisma se vidi, da se je hotel Metelko le še bolj poprijeti slovenščino; njegova prošnja pa ni bila uslišana; knjižničarjevo službo v Ljubljani je dobil profesor modroslovja na graškem vseučilišču Josip Kalasanc Likavec, za tem še le leta 1850. Miha Kastelic.

Ko je leta 1863. izšel Kopitarjev »Glagolita Clozianus«, se ga je zelo razveselil Metelko in ga hitro preštudiral ter poslal Kopitarju zaznamek svojih opazek, ki kažejo njegovo bistrournost; v njih podučuje Kopitarja, kako se glasi dual srednjih samostalnikov, ki ga je Kopitar po svoji gorenjščini hotel tudi stari slovenščini vsiliti v obliki na a. Ker Korytko daje v svoji zahvali v »Illyrisches Blatt« hvalo med drugim tudi Metelku, sklepati smemo iz tega, da je tudi on pospeševal zbirko Koritkovo in mu dal kaj narodnih pesmi. Da je pridno nabiral narodne pregovore in reke, o tem svedoči najbolje njegova slovnica, v kateri jih je priobčil lepo število in zelo lepih in jedrnatih. Metelko je tudi rad pomagal drugim pisateljem pri sestavljanju svojih spisov; to vemo n. pr. da je pomagal duhovniku Jožefu Keku iz Zatičine (1796–1854) pri »Malem besednjaku slovenskiga in nemškiga jezika«, kateri je izšel v II. izdajah 1834 in 1843 v bohoričici; Kek je tudi izdal katekizem, ki je po odpravi metelčice stopil namesto katekizma v metelčici, tiskanega 1831. leta. Metelko je mirno nadaljeval svoje delovanje kot učitelj slovenščine in navduševal svoje učence tudi na to, da so začeli brati knjige drugih Slovanov; v začetku štiridesetih let nahajamo v semenišču ljubljanskem že navdušene Ilirce. Vendar se Metelko, kakor Kopitar, nikakor ni mogel sprijazniti z gajico; ta je vedno imenoval gajico »böhmischer Fliegendreck«;¹⁰⁹⁰ Metelku ni bilo po volji, da so se Novice poprijele gajice; po odpravi metelčice je on rabil le bohoričico in v nji pisal, zlasti oznanila cesarsko-kraljevega ilirskega poglavarstva v Ljubljani z mnogotérimi podučenji in cesarsko-kraljevimi razpisi, kakor že prej »postavo za col in deržavino samoprodajo«. Poslovenil je tudi iz nemškega jezika pobožno knjižico »Srce ali samospoznanje in zboljšanje človeškiga srca, katero je ali božji tempelj ali hudičev brlog. Za obuditev in vtrditev kršanskiga duha.« V Ljubljani 1847. Knjiga je dosegla tri natisa. Leta 1847 je izročil Metelko ves nje dotedanji dobiček 617 gl. ljubljanskemu knezoškofijstvu, da ga pošlje v Ameriko v podporo kranjskim misijonarjem Skopcu, Baragi, Pircu, Godcu, Mraku in Skoli. (Tudi sicer je pridno delil miloščino, leta 1836 je dal za uboge zanemarjene otroke celo 300 gl.) V predgovoru svoje pobožne knjige se zagovarja nasproti škofu Wolfu, zakaj noče rabiti gajice, češ črke ž, š, č ovirajo hitro pisanje; tudi je zoper pisavo v, s, k namesto v', s', k', češ v slovenščini se nobena beseda ne piše brez samoglasnikov; torej zoper c je, ker se lahko zamenja z e jem; brez dolgega /pa je pisava preveč enostavna, ker imamo le malo /-ov. V nobenem slovanskem narečju niso pisatelji s svojim črkopisjem tako nezadovoljni kakor v češkem, in

¹⁰⁹⁰ »Češki mušjek«.

še pred kratkim je Hanka nasvetoval drugačne znake in jih v evangeljih tudi jel rabiti. Obžalovati je torej, da je Gaj jel priporočati tako neprilичno pisavo. Iz tega se vidi, da Metelku ni bilo volja, pustiti svoj pravopis in poprijeti se gajice. Drugači pa Slomšek; prijatelj resničnega napredka se je brž brez daljšega pomisleka poprijel gajice, ko se je pokazalo, da je pri mnogoteri pomanjkljivosti vendar prva stopinja k vzajemnosti, in že druge njegove »Drobtince« za leto 1847. so bile tiskane v gajici. Z ozirom na to je izrekel Bleiweis v »Novicah« željo, naj bi se že nehalo vedno izpodtikanje nad pravopisom: naj bi Slovenci rajši več in dobrega pisali, kakor se pa preganjali za gole črke in se tako zmeraj povračali med abecedarje. To prošnjo je zlasti še posebej izrazil Metelku l. 1848., ko je ta naznanil, da hoče svoje učenštvo slovenskega jezika razširiti (»Vorlesungen über die erweiterte Slowenische Philologie«)¹⁰⁹¹ in jo po izgledu italijanskega dokončati v dveh tečajih. »Z veseljem je zaslišal zbor hvale vredni namen g. profesorja in dr. Bleiweisa je v imenu novo izbujene slovenšine g. Metelkota očitno in serčno prosil, naj bi gospod profesor opustili svoj pravopis in se brez odlašanja poprijeli našiga sedanjiga pravopisa, kateri, akoravno ni brez pomanjkljivosti, ima to prednost za se, da je bolj občinski. Dobro sicer vemo, da ima naš sedanji pravopis nekatere protivnike, pa ktera reč na svetu nima protivnikov? Še katoliška vera ni brez njih! Mi nobenimu ne branimo, de naj zase piše, kakor koli hoče – od učitnega učenika pa pričakujemo, da se v sedanjih časih naj ne zoperstavlja občinskim vošilam. Upati gre torej, da gospod Metelko bojo prijazno spolnili želje novo izbujene slovenščine!« Ta prošnja je skoraj znovo zanetila abecedno vojsko. Oglasil se je Peter Hicinger in Miha Ambrož, kateri je bil zoper rabo drugih abeced razen gajice. Metelko sam je znova odgovoril in zagovarjal svoje dete. Poslednjo je spregovoril Bleiweis »V rečeh slovenskiga pravopisa«, češ, v taki reči ne velja to, kar meni in moji prijateljem dopade, ampak to, kar občinstvo razsodi ... Če bi hoteli vsaki glas do lasú natanko zaznamovati, bi tudi z Metelkovim pravopisom ne mogli izhajati ... Prazne besede so na dalje, da kljuka (ˇ) nad s, c, z so mudivne – ali ni *h* na strani s, *l*, z še bolj mudiven? – Kdor piše po novem č, š, ž, si prihrani po storjeni skušnji pri 27 tiskanih polah celo polo; ali ni to prihrana časa in denarja? Da se *c* lahko z *e* zamenja, damo Latincam razsoditi, ali jim je že kdo to očital.« Kar se tiče ličnosti Metelkovega in Bohoričevega pravopisa mimo gajice, naj bravci sami razsodijo iz podobe, v kateri je Bleiweis natisnil besede: »Z velikimi gospodi ni dobro česenj zobati, je rekel Žabnikar iz Čirčič«

¹⁰⁹¹ Prevod: »Predavanja o razširjeni slovenski filologiji.«

(v bohoričici, metelčici in gajici). Bleiweis je še zahteval, naj bi vlada ukazala rabiti novi pravopis po vsem Slovenskem, kakor ga je že vpeljala v šole po Primorskem gotovo po nasvetu Ravnikarjevem. Ta odgovor Bleiweisev je prinesla tudi po nemški »Laibacher Zeitung« v svoji Extrabeilage »Politische Blätter«.¹⁰⁹² In tam se zopet za metelčico oglasi leta 1848 stari nje borec Janez Zalokar, župnik v Škocjanu pri Dobravi, rojstnem kraju Metelkovem. 31. avgusta spiše namreč v »Noch ein Wort über die neue slowenische Orthographie«¹⁰⁹³ in ga priobči 14. in 21. septembra. On je zoper bohoričico, pa tudi zoper gajico, »ki je nelična in pokvarjena: torej ostane edina metelčica, katero je primerno vravnati in olikati, ako pa metelčice ne, pa cirilico, le ne gajice«. V nekdanji abecedni vojski se je ta reč premalo mirno obravnavala; nasprotniki so le nekako razdraženi metelčico kar zavrgli, češ »nočemo jih, teh črk, pa je.«

Metelko res ni maral popustiti svojega pravopisa; to razvidimo iz njegovega spisa »Anhang der Vorrede des Lehrgebäudes der slowenischen Sprache von Professor Franz Metelko. Fortsetzung der S. XIII. angeführten älteren slawischen Denkmäler S. XXXVII–LII.«¹⁰⁹⁴ V tem pristavku se nahajata II. in III. Brižinski spomenik (I. je objavil že v predgovoru XIII.–XVI. v prvotni pisavi, svoji po-cirilici in v latinski prestavi); druga dva spominka je objavil samo v svoji pisavi in po latinski (poleg Glagolita Clozianus) jih razložil jezikoslovno in natisnil v sedaj navadni besedi; razen tega je pristavil v metelčici v nekdanjem in sedanjem jeziku »Od Joana svetoe blagovestvovanje – Evangeli svetega Joana« iz l. 1144. in oznanilo bukev, »ki so v tém našmu naréčju primérjenm pravopis«¹⁰⁹⁵ na prodaj pri gospodu Leopoldu Kremžarju pod Trančo«. Hircinger se je precej vroče povzdignil v »Novicah« zoper nadaljno rabo metelčice. Metelko pa ni reagiral na to, dasi je poslal v »Novice« majhen popravek gledé besede »snik« in »v sničestve«.

»Slovenski zbor« ga je leta 1848 povabil na pristop, Metelko se je vendar branil: »Vaš namen zadene silno visoke in nežne reči, ki moj um presežejo in na tako tencih nitih visijo, da se jih jez s svojimi hodnjimi rokami ne upam dotekniti, in zato se časti meni z Vašim pismam namenjene, nikakor ne morem udeležiti.«

¹⁰⁹² Posebna priloga »Politični listi«.

¹⁰⁹³ Prevod: »Še beseda o novi slovenski ortografiji.«

¹⁰⁹⁴ Prevod: »Dodatek k predgovoru učnega sistema za slovenski jezik profesorja Franca Metelka. Nadaljevanje na XIII. str. navedenih starejših slovanskih spomenikov. Str. XXXVII do LII.«

¹⁰⁹⁵ Več črk v metelčici, zlasti za polglasnik.

Veliki zbor je določil, da bodi Slovenskemu društvu namen omika in razširba slovenskega jezika; eno prvih njegovih opravil pa bodi oskrba slovenskega besednjaka. Vsi Slovenci, ki [bi] imeli kaj za slovar nabrane tvarine, so bili naprošeni, društvu pomagati. Metelko, ki je po Ravnikarju imel Vodnikov slovar v rokopisu, je tega s svojimi spiski vred radovoljno posodil slovenskemu društvu v pomoč sestave slovenskega slovarja. – Po Škrinjarjevi smrti je dobil Metelko v roke njegove spise, med temi njegovo prelogo štirih evangelistov s kratkimi razlagami. Metelko jih sklene primerno popravljene dati na svetlobo ter prične z evangelijem sv. Matevža ravno tedaj, kadar s starim zakonom oče Placid Javornik, češ, da poleg bolj učene prestave za glavo mnogo lahko koristi bolj pobožna. Ta prvi del je natisnjen leta 1849. Ker je tedaj prevzel na gimnaziji podučevanje slovenščine in mu je to dajalo mnogo opravila in pa ker je pozneje Wolf sklenil izdati vse Sveto pismo s primerno razlago, je opustil Metelko nadaljevanje te knjige.

Skoraj 33 let je razlagal Metelko slovenščino bogoslovcem v II. razredu; ko je prestopil na gimnazijo, jo je razlagal s prva navadno od IV. do VIII. razreda. Po učni osnovi za gimnazije in realke leta 1849. bi se najprej morale pripraviti tri knjige, po katerih naj bi se učila slovenščina: slovnica, berilo in književna zgodovina. Za prvo rabo je služila slovnica Murščečeva, v Ljubljani so v prvih razredih obdržali Potočnikovo; v drugih treh pa je Metelko poglavitne reči razlagal po svoji slovnici; v naslednjih dveh pa bolj na tanko zlasti glasoslovje in besedoslovje in skladnjo po svoji slovnici, s kratko književno zgodovino v VIII. razredu. Dokler ni bilo lastnega berila, so mu služile v to »Zgodbe svetiga pisma«, »Blagomir puščavnik«, posebno pa »Ezopove basni« v svoji slovnici.

Metelku je dajala vlada v pretres nove učne knjige. Zelo strogo je prerešetal Malovašiča slovnico za ljudske šole; na koncu je hudo grajal gajico, »die in den letzten Jahren in Krain und in den benachbarten Provinzen so mächtig wie einst die arianische Ketzerei um sich gegrieffen hat, die sich aber bei weitem nicht so lange als diese wird erhalten können, indem sie weit auffalender als diese die spuren ihres Verderbens an sich trägt.«¹⁰⁹⁶ Pretresal je tudi Macunovo »Cvetje jugoslovansko«, ki naj bi bilo za predpisano berilo v šolah srednjih, kjer graja Macunovo hrvatenje in ilirjenje in razne nenavadne oblike. Metelko je izrekel sodbo, da je Macunova knjiga popolnoma nerabna za slovenske učence, in zato tudi ni bila vpeljana v srednje šole.

¹⁰⁹⁶ Prevod: »To, v zadnjih letih na Kranjskem in v sosednjih provincah, tako kot nekoč ari-ansko, silno razširjeno krivoverstvo, se niti zdaleč ne bo moglo obdržati tako dolgo, nosi pa v sebi mnogo bolj opazne sledove uničenja kot slednje.«

L. 1849. je začel bogoslovce učiti tudi staroslovenščino; k temu nauku so smeli prihajati tudi drugi gospodje. Na gimnaziji je začel učiti staro slovenščino leta 1853. v [7.] razredu, a dvakrat v tednu, ob sredah in sobotah. V ta namen si je sestavil skla[d]njo in sprego po Dobrovskem in Kopitarju in po Dobrovskem je jezik imenoval »das Altslawische«, »lingua sacra«, pozneje pa po Miklošiču le staro slovenščino. Razen oblikoslovja je narekoval tudi iz Vostókovega »Ostromira« in iz svojih brižinskih spomenikov, pozneje pa je rabil Hankovo izdajo »Ostromirovega evangelja«. V tem ko je učil na gimnaziji slovenščino v nemškem jeziku, je razlagal staroslovenščino le slovenski.

Po časnikih, to je po »Novicah«, se je Metelko le malo oglašal; spisal je leta 1853. v 92. listu sestavek, kedaj je pisati lj, nj, kedaj ne, in razjasnil je tam svoje pravilo, kedaj je rabiti v sestavah prefiks *u*, kedaj v. Mnogo pa je imel dela z referati o knjigah, ki so jih deželni ali duhovski predstojniki dobivali v potrditev. Vlada n. p. je ukazala sestaviti »Malo berilo za slovensko-šole« in hoté, da naj se vravná tudi za enake šole na Kranjskem, mu je poslala spis v presojo s priporočilom, da Slovencev po Koroškem in Štajerskem ne žali z nebistvenimi rečmi in ne opovira vzajemnosti v pisanju, marveč jo pospešuje, da pa vendar ne prezira slovenskemu jeziku lastnega napredka in bravcem sploh, zlasti pa mladini potrebne umevnosti. Metelkov referat je zelo temeljit in povsod se poteza za kranjske oblike.

Tretja knjiga, ki so jo potrebovale gimnazije, je bila slovstvena zgodovina. Metelko sam je zbiral gradivo zanjo in po njem jo je tudi razkladal svojim učencem. Eden izmed njih, Ivan Valjavec, žensev¹⁰⁹⁷ Matije Valjavca, poznejši jezuit, jo je po njegovi razlagi, po Šafaříku in Jugmamanu¹⁰⁹⁸ sestavil in priobčil v »Slovenski Bčeli«.

V šoli je bil mož čudak. Pri nalogah mu je bilo vodilo, da naj vsak piše ali iz drugih jezikov prestavlja, kar hoče in kadar hoče; napak naj se vsak skrbno varuje, kateri se jih zavoljo pomanjklivega znanja slovnice še ne more ogibati, naj pusti sestavke in naj posebne besede sklanja. Navadno so jih učenci prepisovali iz Potočnikove slovnice in ker so bile brez pogrške, je to Metelka jako veselilo. Slušatelji na liceju so mu prinašali svobodne sestavke ali spise v vezani in nevezani besedi in Metelko si je bil tudi o pesništvu toliko znanje prilastil, da je znal svetovati, kako je to in drugo popraviti. Drugači pa se mu je godilo na gimnaziji pri lahkomišljeni in dostikrat preširni mladini. Pač so mu nekateri nosili lepe

¹⁰⁹⁷ žensev – (Pleteršnik) soimenjak.

¹⁰⁹⁸ Gre za češkega pesnika in jezikoslovca Josefa Jungmanna (1773–1847).

spise, mnogi pa so le sklanjali in spregali v VII. pa tudi še v VIII. razredu, kar je ostalo, dokler je on učil. Šolske naloge je dajal najrajši iz slovnice, o črkopisju, o glasu, naglasu in naglaskih, o glagolu, pa tudi iz »višega« jezikoslovja, iz književne zgodovine, potem o pravi oliki, o pridnosti in marljivosti v mladosti, o premagovanju samega sebe, o lenobi in zanikarnosti, o mladostni nagajivosti in prešernosti, o drugih napakah mladine in njih žalostnih nasledkih. Učenci so se radi šalili ž njim, in to ne samo ustno, ampak tudi v nalogah, in mož je vse prenašal potrpržljivo: za primer naj podam kos take naloge o slovniški učenosti po besedah Kvintilijanovih: »Slovniška učenost je izmed vseh vednosti edino, katera več koristi prinese, kakor kaže.«

»I. Da slovniška učenost več prinese, kakor pa kaže, je tako gotovo, da narbolj zabita buča nad to resnico dvomila ne bo; le poglejmo namreč, kaj je že ta učenost prinesla, in videli bomo cele sklade slovnice in drugih slovstvenih neizrečeno učenih knjig; kaže pa nasproti tako nulo, da ni bolj krotke živali, kakor je slovničar, ki se le s črkami peča. (Ni lepo rečeno.)¹⁰⁹⁹

Da je potrebna podpora vsem učenostim, se bo pa iz tega najbolje prevideti dalo, če je bila med vsimi učenostmi nar perva na svetu, ker dokler podpore ni, tudi reč, ki ima na nji stati, obstati ne more. Če je pa taka ali ne, pa vsak vé, i ni treba, da bi mu jaz to reč dalje razlagal.

Da je slovnica mladini potrebna, pa mora zopet gotova resnica biti, sicer bi je nam ne vlivali tako v glavo, da nas že glava i trebuh od nje boli. (Vaša oholnost je tega kriva, ki vas pa, ako je ne premagate, v prepad pahne.)

Prijetna starim že tudi mora biti, ker se tako zakopljejo v stare rokopise, slovnice in zastarane oblike, kakor kert v zemljo. (To je grda zarobljenost.)

Da pa vsem mila ni, naša šola lahko v dokaz služi, ker vsak je ima že toliko v želodcu, da se mu preseda, dasi ravno je vsacimu kaj manjka. (Če je manjka, je ni preveč.)

Od skrivnost, ki bi jih slovnica spremljevala, nič ne vem, i ako bi tudi kaj vedel, od skrivnost se ne sme govoriti.« (Vsaj toliko bi se moglo povedati, v čem skrivnost obstoji.)

Na čelu je tej nalogi rdeče zapisana razsodba: »Slovnica dosti olikana, četudi ne godna. Vredeva trda, zoperna, slovniški učenosti sovražna, neizpeljana.«

Drugi učenec praša v svoji nalogi: »Ali se je Homer učil Slovnice, ali pa Mozes? Učeni možje še niso skazali tega. Ali pa zavoljo tega ni slovnica potrebna?

¹⁰⁹⁹ Ta in naslednje opombe, vrinjene v oklepajih, so verjetno Metelkove.

Potrebna je! Zakaj? Zato, ker je Kvintilijan rekel. On gotovo ni brez pomisleka govoril. Verjemimo mu torej in učimo se slovnice, saj je ona spremljevalka skrivnost. Kdor se nje uči, na veke ne bo pogubljen, ker le tisti, ki nima skrivnost na jeziku, in ki to v sercu obderži, kar mu prijatelj ali kdo drugi zaupa, je mož, ki prijatelj ljubi, kakor Bog zapové, in kdor prijatelj ljubi, kakor Bog zapové, bo zveličan. (To ne gre sem.) Srečen je torej tisti, ki se slovnice uči.«

Tako so učenci z ubogim Metelkom poslednja leta zbijali šale; nekteri so mu v zlo šteli, da je njegova molčečnost bila boječnost, krotkost le slabost. Vodilo v svoji pedagogiki mu je bilo: »Wenn Kinder schwätzen, so straft man sie. Wenn Erwachsene schwätzen, so ermahnt man sie; wenn die Ermahnung nichts fruchtet, so nimmt man sie sich zur Notiz; und wenn der Notizen zu viele sind, wird man – unwillig«. ¹¹⁰⁰ Ravnal je torej z mladino prizanesljivo. Zadnja leta so bili njegovi učenci Levstik, Stritar, Erjavec, Tušek, Jenko, Zarnik itd. Kot učitelj je bil čudak. Kedor ga je hotel poslušati, se je pri njem mnogo naučil; komur se pa ni ljubilo, tistemu ni Metelko zakrivil nobenega lasu. Učenci so celó kvartali pri njegovi uri. Čuden je bil, kakor pravijo, tudi njegov izgovor, zlasti Gorenjcem. Zlasti dosti sitnosti in neumnosti so uganjali učenci pri kršč[anskem] nauku v nedeljski šoli; ker sam ni mogel narediti miru, je plačeval za ta posel posebnega strežaja s 50 gl. Še na smrtni uri je zapustil 50 goldinarjev vredno ustanovo za tistega pripravnika, ki bo ob nedeljah pri katehetovi uri mir delal.

Mnogim učencem je prepočasi napredoval. Zahtevali so tudi od njega, da bi se gledé jezika prelevljal kakor v svoji mladeniški navdušenosti oni, ki so bili danes Slovenci, jutri Polslovani, pojutranjem Jugoslovani, potem Panslovani, Ilirci itd. in so primerno enako tudi spreminjali jezik. »Zakaj ste mi to podčrtali? To je ilirsko. Kaj čudno je to, da učeni gospod o ilirskem slovstvu tako malo veste! (mu pravi tak navdušen zgaga). Ne premenim pa nič, ker je vse prav. Pisal sem v duhu slovanstva. Brez lastniga prepričanja nisem celo nič pisal ... Boste rekli, néizrečeno predrzno je kaj takega od dijaka? Druzega Vam, častiti gospod, ne vem odgovoriti, kot da sim istino govoril. Če jo že Vi spoznate ali ne, istina je vse jedno, dasiravno sim jo le kot vaš učenec pisal«. Takim učencem je Metelko mirno kazal Ezopovo basen o žabi in volu.

Zaradi oslabeledih oči je poprosil 28. maja leta 1857 upokojitve. Vrh pokojnine so mu dali zlati križec s krono. Oči so mu oslabele zlasti vsled premnogih nalog.

¹¹⁰⁰ Prevod: »Če otroci klepetajo, jih kaznujemo, če klepetajo odrasli, jih opomnimo, če opomin ne zaleže, si jih zabeležimo, in ko se zabeležka nabere preveč, postanemo – nejevoljni.«

Od leta 1854/5 je učil le še v 7. in 8. razredu. Ker je sila tudi tam do vrha prikipela, je hodil poslednji dve leti ravnatelj Nečásek sam ž njim v šolo, češ da se uči slovenščine, v resnici pa njemu za brambo proti drzni mladini.

Metelko je bil brez vsake razvade jako priprost in pohleven človek; živel je, kakor vsak kmet. Nosil je nad 30 let vedno zeleno suktnjo. Na glavi je imel velik kosmat cilinder. Nosil je tudi ogromen dežnik iz rdeče svile z medeno palico. Sprehajal se je navadno sam ali s kakim duhovnom, naj je bil dež ali lepo vreme, po jezuitskem hribu. Njegova suktnja je prišla celo v pregovor. Ako je hotel kedo očitati komu starost, mu je rekel: Si star kakor Metelkova suktnja. Le tako je mogoče razumeti, kako je mogel zapustiti po smrti 80.000 gl., dasi vsi njegovi dohodki niso presegali 1500 gl. Vso to imovino je zapustil Metelko le za blage namene, za uboge šole, učence idr. Pripoveduje se o njem tudi, kako zelo ga je veselilo, če je zasledil kako novo besedo; ko se je vrnil v Ljubljano, je povabil potem v gostije vse svoje prijatelje, da so se ž njim veselili. Umrl je 29. decembra 1860. leta.¹¹⁰¹

¹¹⁰¹ Na koncu rokopisa je nepaginiran, prilepljen listič. Besedilo na njem ni del glavnega teksta predavanj, pač pa je verjetno osnutek izpitnih vprašanj. [desna polovica:] 1. Zakaj je druga doba (protireformacijska in katoliška) v primeri z reformacijsko tako revna v literarnem delovanju? a. prevestno uničevanje protestantskih knjig – vzorcev b. splošna reakcija; protireformatorji sami se lotevajo v [Nemcih] latinščine; dež[elna] jezika prepovedana c. splošni vojni viharji d. izgoja mladine po redih, zlasti latinskih jezuitih, ki so 2. V katerem zmislu se deluje v katoliški dobi? Verske ideje. Evangeliji in listuvi pobožne pesmi Sveto pismo cerkvene pesmi katoliške predige Kastelec Kartuzija in Bistra – Sveto pismo Hren cerkvene pesmi Worenz, Pohlin, Japelj-Kumerdej in tovariši Ravnikar Verske ideje asketična premišljevanja, izjemoma: jezikovna dela: slovnice – Hypolitus – Bohorič, kajkavci slovarji – Sommaripa – Megiser Hypolitus pobožne pesmi 3. Kateri pisatelji so prelagali Sveto pismo? 4. S katerim pisateljem se začinja doba preporoda? V čem se loči od prejšnje? Prej samo duhovniki, zdaj tudi drugi. Knjige posvetne vsebine (razen jezikoslovnih): a) podučne: abecedniki, računice, babištvo, kuge b) zabavne: pisanice, posamezne pesmi c) vesele igre, dramatični prizori uganke kronika Kmetam za potreba in pomoč (Mildhajm) 3 a) Pohlinovi nasprotniki. 5. Fran Krsto Frankopan 6. Jezuitske drame in slovenske pasijonske igre (Ljubljana, Novo mesto, Loka, Kranj) 7. Jeli Janez Krstnik od sv. Križa res slovenski Abraham à Sta. Clara? [leva polovica strani] 8. Slovenske cerkvene pesmarice in pesmi 9. Linhartova važnost 10. Vodnikove pesmi 11. Preverske knjige in spisi. 12. Tit Brezovački [str.] 133 13. Slovstvo ogrskih Slovencev.

ZGODOVINA SLOVENSKEGA SLOVSTVA I–II
KAREL ŠTREKELJ

Uredil

Matija Ogrin

Besedilo za izdajo pripravili, pregledali in opombe napisali

Darko Dolinar, Monika Deželak Trojar, Andrijan Lah, Neža Sagadin, Majda Stanovnik,
Maruša Tadenc, Vera Troha, Luka Vidmar, Fanika Vrečko, Edvard Vrečko

Izdali

INŠTITUT ZA SLOVENSKO LITERATURO IN LITERARNE VEDE ZRC SAZU
SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
KARL-FRANZENS-UNIVERSITÄT GRAZ,
GEISTESWISSENSCHAFTLICHE FAKULTÄT, INSTITUT FÜR SLAWISTIK

Za izdajatelja

MARKO JUVAN

Založila

Založba ZRC, ZRC SAZU
Ljubljana, 2012

Za založbo

OTO LUTHAR

Glavni urednik

ALEŠ POGAČNIK

Likovna oprema

ŽARKO VREZEC

Stavek in prelom

ALENKA MAČEK

Tisk

Collegium Graphicum Ljubljana

Naklada

300 izvodov

© 2012, Založba ZRC, Ljubljana

Knjiga je izšla s pomočjo Javne agencije za knjigo RS,
Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Fundacije dr. Bruno Breschi.

Karel Štrekelj (1859–1912) je v slovenski humanistiki znamenit zlasti kot narodopisec in jezikoslovec, manj pa je znan kot literarni zgodovinar. Na univerzi v Gradcu pa je imel Štrekelj v štirih semestrih ob prelomu stoletja (1899–1901) predavanja o slovenski literaturi *Zgodovina slovenskega slovstva I–IV*.

To je monumentalno, toda doslej skoraj neopaženo delo slovenske literarne zgodovine. Ohranjeno je v štirih rokopisnih zvezkih, ki skupaj obsegajo čez 1.200 strani skrbno napisanega besedila.

Gre za prva univerzitetna predavanja o slovenski literaturi v slovenskem jeziku. Zvezki rokopisa vsebujejo popoln pregled slovenske književnosti od Brižinskih spomenikov do Gregorčiča. Štrekljeva predavanja so mejnik v razvoju slovenistike tako glede univerzitetnega poučevanja kakor z gledišča temeljnih del slovenske literarne zgodovine.

Pričujoča znanstvena izdaja prinaša to obširno, dotlej daleč najboljšo literarno zgodovino iz rokopisa v javnost – v počastitev stoletnice smrti Karla Štreklja, slovenskega filološkega klasika.

